Jože Toporišič

SLOVENSKA SLOVNICA

Četrta, prenovljena in razširjena izdaja

2000
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Jože Toporišič
Slovenska slovnica

© Jože Toporišič
© Založba Obzorja, 2000

1562482
79-1260
Slovenska akademija znanosti in umetnosti Knjižnica LJUBLJANA
Nj 12 985

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

811.163.6-5

TOPORIŠIČ, Jože
Slovenska slovnica / Jože Toporišič. - 4., prenovljena in razširjena izd. - Maribor : Obzorja, 2000

ISBN 961-230-171-9

COBISS-ID 44990977

Vse pravice pridržane. Reproduciranje, razmnoževanje in fotokopiranje dela po zakonu o avtorskih pravicah ni dovoljeno.

PREDGOVOR

Pričujoča Slovenska slovnica (rokopis končan julija 1975) je sad mojega dvajsetletnega raziskovanja slovenskega knjižnega jezika in preučevanja ustrezne domače in tuje literature. Predosnutki te slovnice segajo še v čas, ko sem se kot študent ljubljanske slavistike ob marsikaterem jezikoslovnem vprašanju presenečen zaustavil zaradi razlike med tem, kako ga je prikazovalo jezikoslovje, in med mojo polzavestno predstavo jezikovnega uporabnika.

V podrobnejše spoznavanje sodobnega slovenskega knjižnega jezika so me vodile dolžnosti lektorja slovenskega jezika na zagrebški univerzi od 1954 do 1965; tam sem se hitro zavedel pomena tistega jezikoslovja, ki se preverja z dejansko rabo jezika, obenem pa raste iz jezikovne teorije (tudi stilistične), ki jo tudi samo dalje razvija in ustvarja. Torej praksa in teorija, ali bolje: praksa s stališča teorije in teorija s stališča prakse.

V tem smislu sem se nato po vrsti loteval vseh ravnin jezikovnega ustroja slovenskega knjižnega jezika – od izrazne v slušni in pisni podobi do pomenske vseh nivojev – v veliki odvisnosti od potreb univerzitetnega in drugega predavateljstva. Vseh dvajset let sem namreč imel srečo, da sem ustroj slovenskega knjižnega jezika prikazoval po mojem najidealnejšemu naslovniku, najprej hrvaškemu, od jeseni 1963 pa tudi že slovenskemu študentu slovenistike, ves čas tudi evropskemu študentu slavistike in profesorju ter najrazličnejšim interesnim zborom kvalificiranih strokovnih poslušalcev, med drugim zlasti v zagrebškem, pozneje tudi v ljubljanskem jezikoslovnem krožku ter na kongresih in znanstvenih sestankih doma in na tujem. Ta zahtevni krog naslovnikov mojih predavanj ter objav ima torej nemalo zaslug za to, da sem slovenskim knjižnojezikovnim pojavom iskal zmeraj globljih korenin, jih zasledoval v vsej razširjenosti, ugotavljal njihovo medsebojno prepletenost, sopogojenost in zgradbeno enotnost, obenem pa s kritičnim in polemičnim pretresom slovenske jezikoslovne misli pri uporabniku slovenskih jezikoslovnih del odkrival, snoval, širil in utrjeval duhovni prostor za nemoten, sproščen, soustvarjalen pogled na sodobni slovenski knjižni jezik.

Veliko pobud za svoje jezikoslovno (in stilistično) delo sem prejemal iz neslovenskega jezikoslovja. Slovensko jezikoslovje je lahko tvorno le kot del vsega drugega jezikoslovja: vsi smo v tem enem. In obzorja v splošnem sodobnem jezikoslovju so v primeri s tradicionalnimi slovenskimi veliko obsežnejša in bolj izdiferencirana, globine so tu večje, tankosti še bolj izbrušene, norme strožje. Z vsem tem je združljiva le misel na pristno, objektivno slovensko individualno, ne pa podoba sloven-

skega jezika, ki raste v utesnjenih razmerah netvornega domoljuba in duhovne preproščine.

Tako je ta Slovenska slovnica postala taka, kakršna je: znanstveno delo, namenjeno vsem, ki se zanimajo za podobo slovenskega jezika. Tematično je razdeljena na osem poglavij, kakor jih kaže Vsebina za predgovori, zatem pa podrobna kazala. Različen obseg poglavij zahteva obravnavana tematika sama. Kazalo na začetku vsakega poglavja prikazuje problemski ustroj poglavja in bralca vodi na določena mesta v knjigi; sledi razpravni del, na koncu vsakega poglavja pa je navedena ustrezna strokovna in znanstvena literatura, domača in tuja, od domače ne le tista, iz katere slovnica deloma zajema. Tu zasluži posebno omembo oblikoslovna tonematika, po ustreznih sestavkih Jakoba Riglerja, predelana za potrebe slovnice.

Zadnjemu poglavju sledijo kazala, tako da je zaželeno mogoče hitro najti tudi brez poznanja strukture knjige ali njenih poglavij.

Na koncu naj se zahvalim: ustanovam, ki so mi, doma in v tujini, omogočale dvajsetletno nepretrgano delo na univerzah, v raziskovalnih delavnicah in predavalnicah; Kulturni skupnosti SRS, ki knjigo subvencionira, Založbi Obzorja, ki jo izdaja, delavcem tiskarne, ki so z zahtevnim stavkom imeli veliko posebnega dela; Janku Modru, ki mi je pomagal brati eno korekturo, Jakobu Riglerju, ki je kritično prebral pasuse o tonemskem naglaševanju, Franu Bezlaju, ki je dovolil ponatisniti skiagrame slovenskih glasov.

Ljubljana, avgusta 1976.

PREDGOVOR K DRUGI IZDAJI

Dobrih šest let je minilo, kar sem pisal sprednji predgovor. Knjiga, natisnjena v deset tisoč izvodih, je bila razprodana praktično v petih letih, saj je že dobro leto in pol ni bilo mogoče dobiti (deloma po zaslugi nekaternikov). Sedaj pa jo vesel pošiljam drugič v svet (zaradi ohranjenega stavka v večjem delu nespremenjeno).

Tako je pričujoča izdaja Slovenske slovnice le pregledana, na precej mestih hkrati rahlo prenovljena, zato pa razširjena z dvema poglavjema. Eno, manjše, prinaša kratek oris sporočanja; prikazuje torej uporabo prvin s posameznih zgradbenih ravnin v govorjenju, tj. v besednem sporočanju ali tvorjenju besedila. Drugo, večje, novo poglavje pa nam prikazuje slovensko besedo od prapočetkov do danes; najprej v nastajanju iz praslovanščine in nato v razvoju tega novega jezika (alpsko-panonske slovenščine) na posameznih ravninah jezikovnega ustroja in s tem v narečne praskupine, nato, od sredine 16. stoletja naprej, pa v posebni, knjižni, socialni zvrsti, ki se skozi štiri stoletja svojega razvoja močno razveji in razbohoti v svoji funkcijski zvrstnosti. Na koncu tega dodanega poglavja je prikazana še mnogovrstna problematika sodobnega knjižnega jezika in slovenščine sploh, ne nazadnje kot družbenega in duševno-duhovnega dejstva.

Z novima poglavjema ta slovnica – ob štiristoletnici Bohoričevih Zimskih uric – dobiva svojo končno podobo. Njen avtor bi si želel moči in priložnosti, da bi v nepredaljni prihodnosti zajel vanjo vse tisto, kar nam prinašata najnovejše snovanje jezika in jezikovne misli o njem.

Nemški Rovt, maja 1983.

Avtor

PREDGOVOR K ČETRTI IZDAJI

Tretja izdaja te slovnice (l. 1991) ni imela predgovora, ker je zanjo založba – kar brez poprejšnjega dogovora z menoj – ponatisnila 2. izdajo (iz l. 1984). Tudi tretja izdaja je kar hitro pošla, tako da slovnice na trgu ni bilo dobiti že od l. 1997. Ko je pri založbi končno prišlo do sklepa o četrti izdaji, sem si zanjo pridržal pravico, da jo pred natisom zelo natančno pregledam, spopolnim in prenovim, hkrati pa, kjer bi bilo treba, tudi razširim. Od prve izdaje je namreč minilo že skoraj četrt stoletja. V tem času, v dozoreli fazi jezikoslovnega raziskovanja, so se mi poglobile oz. razkrile še nove danosti slovenskega knjižnega jezika, zlasti v skladnji in sporočanju, v nekaterih odtenkih pa v vsej knjigi. Tudi slovensko jezikoslovje knjižnega jezika je po letu 1976 oz. 1984 prineslo marsikatero podrobnejše spoznanje, najsi gre za slovenistična dela univerzitetnikov ali inštitutskih raziskovalcev pri nas doma ali v tujini. Koristilo mi je tudi delo za novo izdajo slovenskega pravopisa pri SAZU in v sodelovanju z ZRC SAZU.

To novo izdajo slovnice sem pripravljal za tisk vse leto 1998 in njen tiskarski izdelek (z disketami 4 tipkarjev) izročil 8. decembra 1998 založbi. Tisk se je zaradi zahtevnosti stavljenja zelo zavlekel. Za 4. izdajo je bilo treba napraviti novo stvarno kazalo za celotno knjigo, prvič tudi za zadnji dve poglavji; močno razširjena so tudi kazala pred posameznimi, devetimi, poglavji. Tudi tehnični del (razdelki: Pisava in pravopis, Preglednice, Grafi, Sonagrami, oscilotonogrami, skiagrami, Krajšave virov, Avtorske ter Slovnične krajšave in Strokovni izrazi z mednarodnimi vzporednicami) je bilo treba dopolniti.

Za novo izdajo je bilo treba dopolniti tudi bibliografijo objavljenih del: za slovnični del od l. 1975/76, za drugi izdaji dodana tri poglavja pa od l. 1984 sem in do leta 1998.

Naj na kratko označim še novosti v posameznih poglavjih:

(I) V poglavju *Zvrstnost slovenskega jezika* so deloma razširjene in besedilno ponazorjene le socialne zvrsti. (II) V *Glasoslovju* je po Slovarju slovenskega knjižnega jezika usklajena razvrstitev naglašenih kračin v seznamih ustreznih enot, prav tako mesto naglasa in kakovost samoglasnikov; pisanje širokih *e* in *o* se ravna po Slovenskem pravopisu 1 Pravilih iz l. 1990. Vizualni posnetki slušne ravnine (deloma tudi tvorbene) so podrobneje pojasnjeni tudi s tehnične strani in bolje opremljeni s podnapisi, tako da je laiku olajšano branje, tj. razumevanje upodobljenega. (III) V *besedoslovju* je več novosti: podrobneje je obdelana besedna naglasnost in pisna stran besedja, nato besedna druženja na podlagi pomena: so- in protipomenke, nad- in podpo-

menke, enakozvočnice ipd. (tudi z grafskimi in tabelarnimi prikazi, npr. besednih družin). Kot del slovarskega sestava so zajete tudi stalne besedne zveze. (Mogoče bi bil tu lahko prikazan še slovarski sestavek.) (IV) V *Besedotvorju* je na začetku precej okrepljen njegov oblikoglasni del, na podalgi študij o besedotvornem algoritmu pa je poglobljena tudi teorija enot po besedotvornih vrstah, še zlasti v strogem upoštevanju meje med podstavo in besedotvornim obrazilom, najsi gre za izpeljanke, zloženke ali sestavljenke. Več je povedano tudi o naglasnosti tvorjenk (žal ne tudi o njihovi tonemskosti glede na vsa obrazila). (V) V *Oblikoslovju* je bilo treba upoštevati prozodijsko normo kolikosti po SSKJ, saj so se glede tega prve tri izdaje slovnice opirale na – sicer v novem teoretičnem zajetju – SP 1962. Raba besednovrstnih slovničnih kategorij ostaja v okviru oblikoslovja. Oblikoslovni tipi iz izdaje 1976 so v 4. izdaji še bolj potrjeni, pri členkih pa je dodana še ena klasifikacija. (VI) V *Skladnji* sta na podlagi dveh obširnih razprav razširjeni poglavji o upovedovanju in besednih zvezah. Z nekaj sistematike je zarisana tudi besedilna skladnja. (VII) Pri *Sporočanju* je največja posebnost nove izdaje teoretično usmerjeno zajetje pragmatike, z osredjem na teoriji govornih dejanj. To in ono iz pragmatike je do neke mere že upoštevano tudi v skladnji. (VIII) Poglavje *Jezik v času* je bilo skrbno brano glede na mogoče izboljšave že zajetega, (IX) podobno pa je tudi s poglavjem *Sodobna vprašanja slovenskega knjižnega jezika in jezikoslovja* – zadnjega – vsaj v bibliografskem dodatku.

Naj navedem še, da je nova literatura glede na leti 1976 oz. 1984 pri večini poglavij zelo narasla; prehod na novo dodano je zaznamovan odstavčno oz. s sodobnejšim navajanjem bibliografskih podatkov. Verjetno je bibliografija 4. izdaje te slovnice največja zbirka naslovov jezikoslovnega skoraj vsega 20. stoletja. – Koliko dela je za vsem tem, skoraj ni mogoče povedati.

Slovenska slovnica je v tej 4. izdaji individualna odslikava truda dveh do treh generacij slovenistov: od korenin z začetka 20. stoletja (Škrabec, Breznik) prek generacije nadaljnjih 30 do 40 let in končno še generacije zadnjega štiridesetletja 20. stoletja, ki je nosila težo slovenskega novodobnega slovarja, pravopisa in slovnice, tj. dostojnih in vsega spoštovanja vrednih dosežkov slovenističnega jezikoslovja konca 20. stoletja in 2. tisočletja.

V Ljubljani, na začetku leta 2000

Avtor

VSEBINA

Predgovor 5

Predgovor k drugi izdaji 6

Predgovor k četrti izdaji 7

Vsebina 9

I. ZVRSTNOST SLOVENSKEGA JEZIKA 11
Kazalo 11; Osnovni pojmi zvrstnosti 13, Socialne zvrsti 14, Funkcijske zvrsti 27, Prenosniški zvrsti 32; Literatura 34

II. GLASOSLOVJE 37
Kazalo 37; Splošno 41, Glasovi 46, Samoglansiki 46, Prozodične lastnosti 59, Zvočniki 73, Nezvočniki 78, Preglednice soglasnikov 85, Sintagmatika fonemov 86, Zlog 87, Oscilo-tonogram in sonagrami 89; Literatura 97

III. BESEDOSLOVJE 101
Kazalo 101; Kaj je beseda: njene pisne, morfemske, besednovrstne, naglasne pomenske značilnosti 103; Besedje: družina, polje, so-, proti-, nad- in podpomenke, enakozvočnice, druga druženja 116, Stilnost besedja 123, Zvrstno obarvane besede 126, Rabljenost besed 130, Izvor besed 131, Stalne besedne zveze 133; Literatura 136

IV. BESEDOTVORJE 143
Kazalo 143; Osnovni pojmi 149, Oblikoglasje 150, Algoritem tvorbe besed 156, Samostalniške besede 161, Pridevnške besede 195, Glagol 210, Prislov 227; Vezniki in medmeti 232; Literatura 232

V. OBLIKOSLOVJE 235
Kazalo 235; Osnovni pojmi 255, Besedne vrste 255, Oblikospreminjevalni 257, oblikotvorni 258 in naglasni vzorci 258, Morfematika 261,Oblikoglasje 262; Inherentne kategorije sklonljivega 266, Samostalniške besede 273; Samostalnik 276, Samostalniški zaimek 304; Skladenjska vloga 314; Pridevniške besede 317, Pridevnik 320, Števniki 329, Pridevniški zaimki 335, Glagol 345, Prislov 406, Povedkovnik 412, Predlog 413 Vezniška beseda 426, Členek 445, Medmet 450; Literatura 463

VI. SKLADNJA 469
Kazalo 469; Kaj obsega 487, Poved – stavek 488, Medpovedna skladnja 490, Upovedovanje 491: Propozicija 492, Modifikacije propozicije 492, Besedilna fonetika 533; Stavek, stavčni členi 555, Besedne zveze 557, Do-

ločanje stavčnih členov 606, Tipologija stavkov 628, Zveze stavkov 636; Členitev po aktualnosti 660, Besedni in stavčni red 667, Besedilna skladnja 678; Literatura 688

VII. SPOROČANJE 693
Kazalo 693; Splošno 695, Tvorjenje 697: Tvorec 698: in stvarnost 698, in jezik 700, in prenosnik 704, in naslovnik 710, Faze tvorjenja 710, Govornost 714, Besedilo 715: Tipologija besedil 715, Deli besedila 718, Stalne oblike besedil 721, Naslovnik 726, Sklep 731; Pragmatika 731; Literatura 743

VIII. SLOVENSKI JEZIK V ČASU 751
Kazalo 751; Splošno 755, Zgodovina slovenskega jezika 755: Nastajanje iz alpske slovanščine 755; Slovenski jezikovni razvoj 760: jezikovnih ravnin 760, glede na stične jezike 774; narečjetvorni 777; Kasifikacija narečnih podstav 780; Literatura 788.
Slovenski pismeni jezik 795: Predknjižno izročilo 795; Knjižni jezik 796; Obdobja 796, Problemi razvoja 797; Knjižnojezikovna samobitnost 799, Knjižnojezikovno združevanje 802, Funkcijska zvrstnost po obdobjih 804; Literatura 807

IX. SODOBNA VPRAŠANJA KNJIŽNEGA JEZIKA IN JEZIKOSLOVJA ... 823
Kazalo 823; Vseslovenskost 825, Normodajalna podstava 825, Funkcijska zvrstnost 826; Norma, predpis 827: izrazne strani 827, pomenonosne strani 831, normativni priročniki 833; Vprašajna funkcijske zvrstnosti 834, Družbenost 838, Stiki z drugojezičnim 840, Slovenščina kot tuji jezik 841, Sklep 841; Literatura 842, Dodatek k jezikoslovni literaturi 850

X. STVARNO IN DRUGA KAZALA 861
Stvarno kazalo 863, Podrobna kazala desetih poglavij slovnice 912, Literatura po poglavjih 912, Pisava in pravopis 913, Preglednice 914, Grafi 914, Kratice glasil in objav 915, Avtorske kratice 917, Pogostejše slovnične krajšave in slovnični izrazi z mednarodnimi ustrezniki 918

I. ZVRSTNOST SLOVENSKEGA JEZIKA

KAZALO

Kazalo 11
ZVRSTI IN SNOPI ZVRSTI 13
Osnovni pojmi 13
Socialne zvrsti 13
Knjižni zvrsti 15
Zborni jezik 15
Splošno- ali knjižnopogovorni jezik 16
Splošna oznaka (glasovje, pisava, naglas, oblike, besedje) 16
Značilnosti neknjižnega pogovornega jezika v knjižnem pogovornem 19
Glasovje 19
Oblike 20
Naglas 20
Pisava 20
Besedje 20
Skladnja 21
Neknjižne zvrsti 21
Pokrajinski pogovorni jeziki 21
Ljubljanski pokrajinski pogovorni jezik 22
Drugi pokrajinski pogovorni jeziki 23
Zemljepisna narečja 23
Interesne govorice 25
Sleng 25
Žargon 26
Latovščina 27
Funkcijske zvrsti 27
Praktičnosporazumevalni jezik 28
Strokovni jeziki 28
Praktičnostrokovni jezik 28
Poslovni jezik 29
Znanstveni jezik 29
Poljudnoznanstveni jezik 29
Publicistični jezik 30
Umetnostni jezik 31
Prenosniški zvrsti 32
Vrste govorjenega jezika 32
Neposredno ubesedovalno govorjenje 32
Besedilno vezano (reproduktivno) govorjenje 32
Reproduktivno govorjenje 32
Zapisana beseda 33
LITERATURA 34

ZVRSTI IN SNOPI ZVRSTI

Osnovni pojmi

Kadar o kom rečemo, da govori slovensko, hočemo s tem povedati, da govori poseben, samosvoj jezik, ki ga je treba ločiti od drugih, npr. od hrvaškega, italijanskega, angleškega itd. Pri tem je vseeno, ali govori npr. knjižno ali v katerem narečju, ali govori praktičnosporazumevalno ali strokovno, pa tudi, ali govori ali piše, saj izraz slovenski jezik obsega vse oblike tega jezika: knjižno, narečno, pogovorno, slengovsko, žargonsko, vsakdanjo občevalno, strokovno, umetnostno, sodobno, preteklo itd. Izraz slovenski jezik je pravzaprav samo pojem, podoben npr. pojmu iglavec: kakor je iglavec vedno le ali smreka, ali bor, ali jelka, ali macesen, ali ..., tako je tudi slovenski jezik vedno le ali knjižni, ali narečni, ali strokovni, ali ...

Take oblike slovenskega jezika imenujemo zvrsti. Ločimo naslednje glavne snope zvrsti:

1. socialne: knjižni jezik (zborni in splošno- ali knjižnopogovorni) in narečja (vaška in mestna) ter pokrajinski pogovorni jeziki.

Spremljevalne socialne podzvrsti so še:

t. i. interesne govorice: sleng, žargon, latovščina (S, Ž, L);
starostne zvrsti: otroška, mladostniška, odrastlostna, starčevska (Ot, Ml, Od, St);
spolnostni: moška, ženska (Mo, Že);
vitalnostni: živa, papirnata (Ž, P);
interesnozdružbena: družinska, dvoriščna, šolska, delovnostna, športna, rekreacijska (Dr, Dv, Šo, De, Šp, Re);
izobrazbenostna: predšolska, osnovnošolska, srednješolska, višješolska, univerzitetna (P, O, S, V, U);
stanovska: kmečka, delavska, mestna, plemiška (K, D, M, P);
stvarnostna: dejstvena, umiselna (D, U).

Breznik je kot socialne zvrsti ločil tudi jezik posameznih časopisov, posameznikov in tudi slovstvenih junakov, kakršen bi bil npr. Krjavelj v svoji govorici, pa tudi Krpan.

2. funkcijske: praktičnosporazumevalna, strokovna, publicistična, umetnostna;
3. prenosniški: govorjena, pisana;
4. časovne ali zgodovinske: sodobna, pretekle;
5. mernostni: vezana, nevezana.

Socialne zvrstne snope nam lepo ponazarja graf na naslednji strani:

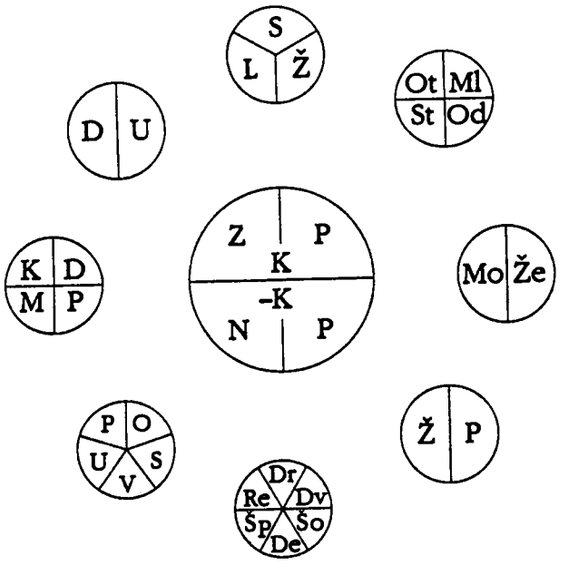

Vse te zvrsti lahko obravnavamo z različnih stališč: kdo ustvarja besedila posameznih zvrsti, komu so namenjena (kdo je njihov naslovnik), v čem je njihova posebna vloga, katere strukturne značilnosti imajo, ali stopajo pred nas v govorjeni ali pisni podobi, vezani ali nevezani, ali neposredno ubesedujejo predmetnost ali pa so reprodukcija že ubesedene predmetnosti ipd.

SOCIALNE ZVRSTI

Kakor že nakazano, je glavna delitev socialnih zvrsti na dva dela: na vrhu je nadzvrst knjižni jezik, namenjen sporazumevanju in sploh sporočanju na vsem slovenskem ozemlju in z vsenarodno ter narodnoreprezentativno vlogo; spodaj je nadzvrst neknjižni jezik. Knjižni jezik se deli na zbornega in splošno- ali knjižnopogovornega (drugi je manj stroga oblika govorjenega knjižnega jezika). Neknjižni jezik se deli na t. i. zemljepisna narečja, npr. gorenjsko, dolenjsko, štajersko, in na pokrajinske pogovorne jezike, ki so nekaka nadnarečja več zemljepisnih narečij.

Socialne zvrsti lahko ponazorimo z naslednjim grafom:

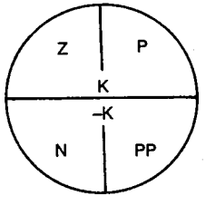

Knjižni zvrsti

Zborni jezik

Nosilec zbornega jezika je jezikovno šolani človek (vsaj do stopnje srednje šole): to je pisec strokovnih in znanstvenih besedil; novinar in sodelavec dnevnih in drugih periodičnih tiskov; pisatelj, esejist, pesnik (v glavnem); prevajalec vseh vrst (zlasti tudi neumetnostnih besedil); kdor v podjetjih in ustanovah – kulturnih, političnih, družbenih – skrbi za uradno pisno obveščanje in za najraznovrstnejšo, posebno tudi tehnično dokumentacijo; pisec privatnih pisem in dnevnikov (v večini primerov).

Zborni jezik je torej na Slovenskem predvsem in najprej pisani jezik. Slušna (akustična) oblika zbornega jezika je zaradi tega večinoma branje, recitiranje, deklamiranje; v gledališču – manj pa tudi na filmu in televiziji – je govorjeni zborni jezik lahko tudi obnavljanje na pamet prvotno že pisno oblikovanega besedila. Zborni jezik se zlasti veliko bere na radiu, tudi na televiziji, pogosto ga berejo učitelji vseh stopenj, zlasti višjih, duhovniki, politiki, gospodarstveniki ipd.

Manj se slovenski zborni jezik govori ne po pripravljeni pisni predlogi, ampak brez nje. Govorijo ga posebno v šolah učitelji in učenci vseh stopenj pred formalnim zborom, tj. pred razredom ali drugačnim poslušalstvom. Tako tudi predavatelji pred izobrazbenim, političnim, športnim ali drugačnim interesnim zborom. Naslovnik zbornega govora je praviloma množičen, neposredno prisoten pred govornikom kot poslušalec – ali pa je eden izmed poslušalcev radia (ali kakega drugega sredstva za prenos govorne besede) in gledalcev ali poslušalcev televizije.

Zborna oblika knjižnega jezika se uporablja skratka zmeraj takrat, ko je pred govorečim družbeno izoblikovan, tj. javen (oficialen) zbor poslušalcev, zlasti še, če je ta zbor izobrazbeno, narečno ali tudi socialno neenak.

Slovenskega zbornega jezika se človek skoraj nikoli (oz. le redko) ne nauči kot maternega jezika; v veliki meri si ga pridobi šele z zavestnim prisvajanjem (pouk slovenskega knjižnega jezika v šolah raznih vrst in stopenj, tudi v vrtcih), v precejšnji meri pa si to in ono iz zbornega jezika prisvoji na podlagi pasivne ali aktivne udeleženosti v zbornem občevanju (zadnje npr. pri branju zbornih besedil ali pri poslušanju). – Zborni jezik je poleg tega tudi funkcijsko najbolj razčlenjen, gotovo bolj kot zemljepisno narečje. – Značilnosti zborne zvrsti jezika so tudi sorazmerno natančno raziskane in predpisane v slovnici, slovarju, stilistiki, pravopisu, pravorečju. – Tudi pričujoča slovnica je slovnica slovenskega zbornega jezika; iz preostalih zvrsti se v njej obravnavajo samo tiste stvari, ki iz njih prihajajo v zborni jezik. Podrobneje si oglejmo še za t. i. splošno- ali knjižnopogovorni jezik.

Splošno- ali knjižnopogovorni jezik

Splošna oznaka

Kakor že nakazano, ima knjižni jezik poleg visoke, zborne oblike še manj strogo, pogovorno varianto. Ta se uporablja predvsem takrat, ko neformalnemu zboru, večinoma nemnožičnemu, govorimo brez vnaprej pripravljenega in izdelanega besedila. Splošno- ali knjižnopogovorni jezik je nekaka manj popolna uresničitev stroge zborne norme, ker se bolj kakor zborni opira na navadno vsakdanjo občevalno govorico nenarečno govorečih ljudi na celotnem slovenskem ozemlju, posebno pa v njegovem osredju, tj. v Ljubljani in njenem bolj ali manj urbaniziranem širšem okolju.

Knjižnopogovorni jezik ni tako lahko razmejljiv, kakor so drug nasproti drugemu zborni jezik in zemljepisna narečja; v njegova besedila so rade primešane prvine enega in drugega. Knjižnopogovorni jezik najbolj gospodarno določujemo z razlikami nasproti zbornemu jeziku. Poglejmo.

Nosilec knjižnopogovornega jezika je načeloma isti kot nosilec zbornega jezika, vendar v drugačnem govornem položaju. Za govorni položaj slovenskega pogovornega jezika ni značilno razmerje govorečega nasproti govorno pasivnemu množičnemu poslušalcu, ampak predvsem položaj govorečega in poslušalca, ki si vlogi govorečega oz. poslušalca neprestano zamenjujeta. Knjižnopogovorno občevanje je v glavnem neuradno, pogosto pa zasebno (privatno). Ker sta udeleženca pogovornega občevanja navadno v dosegu drug drugega, dostikrat tudi v območju obravnavane tvarine (tematike), za sporazumevanje lahko uporabljata tudi nejezikovna sredstva, zlasti izraz obraza (mimiko) in kretnje, držo telesa, pa tudi stanje položaja ipd. To morda res ni razločevalno samo po sebi, saj v precejšnji meri velja za prosto govorjeni jezik sploh (tako tudi raba nekaterih posebnih oblik), gotovo pa je za pogovorni jezik nasproti zbornemu razločevalna odsotnost t. i. ozkoknjižnih, tj. neobčevalnih skladenjskih vzorcev, besedja, oblik, naglasov in podobnega.

Tvarinsko slovenski knjižnopogovorni jezik ni omejen, saj knjižnopogovorno ni mogoče razpravljati samo o t. i. splošnih, nespecializiranih straneh našega življenja in o tem, kaj ga določa; prim. različno tematiko v naslednjih položajih: potniki na določenem množičnem prevoznem sredstvu, člani družine, pripadniki hierarhično neenakih ali pa sploh različnih organizacij in ustanov, človek v poklicu in njegova stranka (klient), razpravljavci o zadevah kulture, politike, civilizacije, tehnike ipd. za okroglo mizo.

Splošno- ali knjižnopogovorni jezik se navadno samo govori, večinoma brez vnaprej pripravljenega besedila, torej spontano, prosto. Če je kdaj kaj v pogovornem jeziku tudi napisano, gre večinoma za dvogovor ali samogovor kake osebe iz umetnostnega besedila, kakšna posebnost v besedju pa bi se našla tudi v podajanju junakovega toka zavesti. V avtorskem besedilu umetnostnega dela pa se knjižnopogovorni jezik piše izjemoma, čeprav v zadnjem času nekaj več.

Knjižnopogovorni jezik dandanes še ni na sploh v rabi po vsej Sloveniji, čeprav je ravno ta zvrst najpripravnejša za pogovor med ljudmi različnih narečnih področij

(seveda o kakršni koli tvarini). To, kar naj bi postalo tudi v resnici splošno (kakor je splošen slovenski zborni pisni jezik, in v precejšnji meri tudi brani), pa v resnici obstaja dokaj izoblikovano na osrednjem gorenjsko-dolenjskem območju s središčem v Ljubljani in okoliških, deloma pa tudi bolj oddaljenih mestnih naseljih. – Na tem področju se določeni sloji (izobraženski, sploh mestni) prebivalstva že kar „rodijo“ s knjižnopogovornim jezikom, tu je v določeni socialno-izobrazbeni plasti prebivalstva pogovorni jezik (četudi pokrajinski) že skoraj docela spodrinil tradicionalno zemljepisno podeželsko narečje, tj. ali gorenjščino ali dolenjščino, štajerščino, primorščino, koroščino ... Prav zato, ker je pokrajinski pogovorni jezik Ljubljane nekako zunaj presoje s stališča tega ali onega narečja (konkretno gorenjskega ali dolenjskega), že ima značaj splošnosti. Še bolj postane splošen, če mu z zavestnim posegom spodrežemo lastnosti, ki ga delajo ožje pokrajinskega. (Tak zavesten poseg v jezikovno strukturo opažamo tudi v slovenskem zbornem jeziku.) Če je knjižnopogovorni jezik v tem smislu normiran, postane tisti tip jezika, ki je prosta občevalna varianta slovenskega knjižnega jezika (torej poleg redkejše zborne).

Seveda si ni treba misliti, da bi tak splošnopogovorni slovenski jezik moral biti v vseh prvinah svojih strukturnih ravnin povsem brez variant, saj tak končno tudi naš zborni jezik ni. Ima pa na vsaki svoji strukturni ravnini nespremenljivo, obstojno jedro. To jedro knjižnopogovornih značilnosti se sedaj ljudem postopoma uzavešča. Ko bo ta potek končan, bo knjižnopogovorni jezik tudi lažje uveljaviti na res celotnem slovenskem ozemlju, da bo tudi v tem smislu postal splošno slovenski. Čaka pa ga nekako ista pot, ne lahka, kot jo je pred njim šel slovenski (prvotno tudi samo osrednji) zborni jezik, preden je (in da je, praktično skoraj v celoti) postal vsenaroden.

Slovenski knjižnopogovorni jezik je za zborni jezik tudi nekaka pripravljalnica (preparandij), ki jezikovna sredstva zemljepisnih narečij in pokrajinskih pogovornih jezikov nekako normalno vodi k vlogam zbornega jezika. To ne velja le za besedje (zlasti tudi za del tistega besedja, ki ga je v nezbornost potisnil naš stoletni purizem) in za oblikoslovje, ampak v precejšnji meri tudi za njegovo glasovno stran in za naglas. Tako omogoča stalno oživljanje strukture zbornega jezika in jo brani okostenevanja ter prevelike razdalje od živega vsakdanjega jezika (kar je prinesla zlasti druga polovica 19. stoletja).

Ker slovenski pogovorni jezik kot celota vse predolgo ni bil dovolj raziskovan (in tudi sedaj še ni dovolj), zlasti pa zato, ker tudi ni bilo zaokrožene teorije pogovornega jezika in njegove normiranosti, uporabniki pogovornega jezika v tem ali onem padajo iz knjižne v pokrajinsko pogovornost, včasih pa celo tudi kar v narečnost (in na drugi strani seveda tudi v zbornost). To občasno padanje navzdol v pokrajinski pogovorni jezik ali v narečje nekaterim še danes zamegljuje pogled na bistvo problema pogovornosti, tako da ne morejo zagledati (in videti) dejansko že zgrajene stavbe slovenskega knjižnopogovornega jezika.

Širše sprejete značilnosti knjižnega pogovornega jezika so:

Glasovje

Glasovne značilnosti so predvsem posledica samoglasniškega upada. Take stvari so:
- kratki nedoločnik: *delat, kosit, dvignit, peč*;
- množinska oblika deležnika na *-l*: *smo délal, prosíl, smo mérli*; v težjih soglasniških sklopih pa *smo dvígnili*;
- posamezni primeri, npr. *je bla, blo, smo bli*; *prosim* [ə];
- izgovor nenaglašenega deležnika *-el* [əu̯], *-il, -el* (*e* iz jata) samo kot *-u*: *reku, peku; nosu; vedu, vidu;*
- izgovor prislova *sem* [səm] s polglasnikom;
- izgovor polglasnika ali *e*, kadar sta kratka, v primerih kot *vídet, védet, tegà* in v težjih soglasniških sklopih (npr. *gladkega*);
- samo rahlo upadli (reducirani) kratki naglašeni *a* pred soglasnikom: *pràv, žàl* in *kàj, zdàj*; *končàj, končàt, bràt*; *kàdar, kàkšen*;
- nekateri prislovi tipa *gor, dol* (za pomen 'gori', 'doli');
- izgovor *l* namesto *lj*, kadar bi moral stati pred samoglasnikom in hkrati za soglasnikom: *kluč, grable, zaljublen* (namesto zbornih *ključ, grablje, zaljubljen*).

Pisava

Ta manj stroga oblika knjižnega jezika se v umetnostnih besedilih in pri citiranju nezbornih lastnosti besedila lahko tudi zapisuje.

Naglas

Tu so opazne zlasti:
- vse naglasne značilnosti kratkega nedoločnika: *nôsit, pêljat, króžit, písat, krênit; morít/morìt, sedét/sedèt, dát/dàt, pobrát/pobràt, pást/pàst, góst/gòst, trést/trèst, pèč/pêč, nèst/nêst, grèt/grét; govorít/govorìt*;
- nepremični naglasni tip namesto mešanega pri samostalnikih tipa *gôra gôre*;
- nepremični naglasni tip pri nekaterih pridevnikih in zaimkih, npr. *tèmen tèmnega proti temnegà; tá téga proti tegà.*

Oblike

Značilne so zlasti oblike 3. osebe množine *jejo, vejo* namesto zbornih *jedó, vedó* in oblike, ki so posledica glasovnih posebnosti, npr. izgovor [réku] namesto [rékəu̯].

Skladnja

Skladenjsko je za manj strogo obliko knjižnega jezika značilna predvsem preprostejša zgradba stavka in povedi (npr. brezvezja) in večja pogostnost sredstev za vzdrževanje stika z naslovnikom.

Besedje

Marsikatera pogovorna beseda se laže uvrsti v to obliko knjižnega jezika kot pa v zborno, npr. *ja* proti *da*, *a* proti vprašalnemu *ali, adijo* proti *na svidenje, brigati se* ipd.

Značilnosti neknjižnega pogovornega jezika, ki rade vdirajo v knjižnopogovornega

Glasoslovne značilnosti

Najvažnejši pojav te vrste je, da se nenaglašena *i* in *u* (pa tudi *e* iz jata – zanj zlasti na Dolenjskem govorijo, če je dolg, npr. *ej*) izgubita ali pa se izgovarjata kot polglasnik še v naslednjih primerih:

Glas *i* se izgublja na koncu besede: v velelniku (*nes, pros, krož – nesmo, prosta* ipd.); v končnicah *-ami, -emi, -imi (za goram, z goslim, za tem visokim goram)*; v posameznih prislovih, veznikih, predlogih in členkih, ki se rabijo zelo pogosto *(snoč, ponoč; zarad, prot; al; nek, tud, kol/-kol)*; pri zaimkih *(nek, kater)*; v dajalniku in mestniku ednine osebnih zaimkov *(men, teb, seb)*; v določni obliki pridevnika, če ima določni člen *ta (ta mlad)*; in morda še kje (prim. pogovorni *s* in *b* nam. *si, bi*: *a s bla, a b šla*).

Sredi besede se *i* izgublja, če je nenaglašena glagolska pripona *(bavu, bavla -o, -e, -i, mahnu mahnla -o, -e, -i)*; v priponskem obrazilu *-ica (L(j)ubl(j)anca, Katrca, ribca, rokca)*, v posameznih primerih *(tolko, kolko)*; sedanjiško glagolsko pripono *i* lahko govorimo tudi kot polglasnik, torej *prosim* ali *prosəm*.

Kadar bi zaradi izginotja *i*-ja prišlo do soglasniškega sklopa nezvočnik + zvočnik na koncu besede ali pred soglasnikom, dobi zvočnik predse polglasnik ali pa se izgovarja zložno (prim. velelnik *vzdigən, vzdigənte* ali deležnik na *-l vzdigənla*); v takih primerih *i* tudi ostane (in se govori kot zborno *vzdigni* ipd.). – Naglašeni *-il* se izgovarja tudi *-ou̯* (*ubil*). V pogostnih besedah se kratki naglašeni *ì* lahko izgovarja ali kot polglasnik ali kot široki *i* (seveda pa lahko tudi kot navaden *i*) (prim. *nit, miš, nič, sit*).

Nenaglašeni *i* pa se ohranja v zaimku *ki*, v predlogu in predponi *pri* oz. *pri- (človek, ki preveč ve; pri men; prijela)*, v moškem imenovalniku množine razen pri deležniku na *-l* (*koraki, dolgi, pečeni*), v rodilniku, dajalniku in mestniku ednine razen pri osebnih zaimkih (*ljubezni, kravi*) ter v nenaglašeni predponi *ni- (nikjer)*. V teh primerih bi bil polglasniški izgovor *i*-ja neknjižen.

Naglašeni *è* iz jata v deležniku na *-l* se večinoma že govori *-éu̯ (sedél)*. Tip *jasnga* se tudi izgovarja ali s polglasnikom pred *n* (*jasənga*) ali pa z zložnim *n*.

Nenaglašeni *u* se izgublja le v tipu *verjem* (iz *verujem*, in potem tudi v nedoločniku manjka *o*, npr. *vervat*). – Polglasnik priponskega obrazila *-ec* se izgubi za zvočnikom, če se tudi sicer izgublja v rodilniku in naprej (*žganc, bralc, sivc*). – V besedi *prijatelj* se na koncu namesto *-elj* izgovarja *-u*, od rodilnika dalje pa *l* (*prijatu – prijatla*). – Kratki naglašeni in nenaglašeni *a* se pred *u̯* izgovarjata lahko tudi kot *o* (to-

rej *pràv – pròv* in *délal – délov*; prim. še *žal* [= žọụ̯]), pred *j* pa tudi kot *-ej* (torej *zdaj, zdej*). Veznik *da* se lahko izgovarja tudi *de*.

Soglasniški sklop *lj* se v navadnih besedah, zlasti za soglasnikom v položaju pred samoglasnikom, izgovarja tudi kot *l (Lublana)*; kot *lj* se izgovarja, če *j* začenja pripono ali končnico (*bivolji, s soljo*) in da ne pride do nerodne homonimije (*dalja – dala*).

Oblikoslovne značilnosti

Oblikoslovne posebnosti neknjižnega pogovornega jezika so v veliki meri odvisne od glasovnih. K temu pride še, da se določna oblika pridevnika lahko izraža tudi z nepregibnim členom *ta (ta mlad, ta mlada, ta mladga, ta mladih)*; uporablja se kot značilnost ljudskega jezika. V imenovalniku dvojine ženskega spola je običajna dvojinska končnica *-e* namesto *-i* (*sva hodile*). Pogovorno daljšanje osnove s *t* zlasti pri samostalnikih moškega spola, ki se jim osnova končuje na *-o* (*Marko Markota*) in še bolj pri drugih samoglasnikih na koncu osnove, pa je tudi neknjižno.

Naglasne značilnosti

Neknjižnost pogovornega jezika se kaže še v naglaševanju velelnika po edninski obliki: *nêsi nêsite* (knjižno *nesíte*). V kratkem nedoločniku je naglas (v glavnem na Kranjskem) na istem zlogu kot v deležniku na *-l* moškega spola (*nôsit, pêljat, krôžit, písat, krênit*). Včasih so razlike le v kolikosti (in s to povezani kakovosti) naglašenih samoglasnikov: tako je naglašeni *i* v kratkem nedoločniku dolg ali kratek, *a* zmeraj le kratek, *e*-ji in *o*-ji dolgi ali kratki: *dàt, pobràt, pàst* (vendar *stàt* in *stát*, *bàt* in *bát*), *morít, pít* in *morìt, pìt*; *trpét* in *trpèt*, *góst* in *gòst*, *pèč* in *pêč*.

Pisava

Neknjižni pogovorni jezik pišemo posebno v umetnostnih delih in citiranju pogovornih značilnosti; opuščenih ali spremenjenih glasov ne prevajamo v knjižne, ampak jih tudi zapisujemo: po potrebi zapišemo polglasnik, *v* namesto *l*, *-ov* namesto *-əv* ali *-al*, *-ej* namesto *-aj*, „opuščenih" samoglasnikov zbornega jezika ne zapisujemo (*set, ov, zdej, prim*).

Besedje

Ker je besedi v tej slovnici posvečeno posebno poglavje, se tam najde nekaj več za socialne zvrsti značilnih besed (prim. str. 126–127, 129).

Skladnja

Neknjižni pogovorni jezik ima še zlasti svoje skladenjske posebnosti. Vendar je večina skladenjskih posebnosti pogovornega jezika značilna za t. i. občevalni jezik sploh, najsi bo zboren, pogovoren ali narečen. Nekaj njegovih skladenjskih posebnosti je zato navedenih v poglavju o skladnji neposredno ubesedovalnega govorjenja (str. 33).

Neknjižne zvrsti

Pokrajinski pogovorni jeziki

Pokrajinski pogovorni jeziki nastajajo kot zemljepisno nadnarečje za opravljanje nalog, ki jih ima v vsenarodnem okviru knjižni jezik. Takih pokrajinskih pogovornih jezikov je na Slovenskem nekaj: osrednjeslovenski (nekako kranjski, z Ljubljano kot središčem), južnoštajerski (v glavnem celjski), severnoštajerski (s središčem v Mariboru in z vplivno močjo proti Ptuju in Ravnam; podvarianta severnoštajerskega je obmurski s središčem v Murski Soboti), primorski (z variantami okoli Nove Gorice, Trsta, Kopra, Postojne); morebiti bi prišla v poštev še dva: rovtarski (mesto Škofja Loka in sploh naselbine v industrijskih območjih tega področja) in koroški v Avstriji (kolikor bi se slovenščina začela še bolj uporabljati tudi zunaj šole in cerkve, posebno seveda v gospodarskem in upravnem ustnem poslovanju ter v izobraženi družabnosti).

Pokrajinski pogovorni jezik se najbolj kaže v uporabi izposojenk, zlasti iz nemškega in romanskih jezikov, ki v knjižni jezik niso sprejete; ima preprostejšo skladnjo (npr. sopostavljanje skladenjskih enot namesto besednih in stavčnih zvez z veznikom). Na izrazni ravni je zanj zelo značilen tu večji, tam manjši upad (redukcija) kratkih samoglasnikov, posledica tega pa so raznovrstnejši soglasniški sklopi. Vse njegove prvine so žive v sodobni govorici (podobno kot pri knjižni pogovorni zvrsti).

Prvine neknjižnega pogovornega jezika so ali splošne (vseslovenske) ali pa pokrajinsko obarvane; zlasti izrazita pokrajinskost se kaže v naglaševanju in pri stavčni fonetiki. Uporablja se v sproti nastajajočih govornih položajih, kakor so: pogovor v ožjem krogu, na cesti, v družabnih stikih, večinoma pogovor na delovnem mestu, v družini, še posebno v mestnem okolju. Neknjižni pogovorni jezik se predvsem govori, za posebne namene pa lahko tudi zapiše.

Pobliže si oglejmo le ljubljanski pokrajinski pogovorni jezik (celjskega oz. tržaškega si lahko ogledamo na mestih, navedenih tu v Literaturi).

Ljubljanski pokrajinski pogovorni jezik

Glasovi, ki v primeri z zbornim jezikom izginejo v knjižnopogovornem jeziku, izginejo tudi v ljubljanskem pokrajinskem. Poleg tega pa izginjajo tudi še v nekaterih drugih kategorijah: glagolska pripona *i* v nedoločniku in namenilniku *(nost)*, v sedanjiku, kolikor se 1. in 2. oseba ednine ne izgovarjata kot polglasnik (*nosmo, noste, nosjo - nosəm, nosəš*), končnici *-i* in *-u* se radi izgubita v dajalniku in mestniku ednine (*k hiš, v hiš, k sosed, pr* [pər] *sosed*); vendar končnici *-i* in *-u* ostaneta ob predlogih, ki se vežejo z mestnikom in tožilnikom (*sem v avtobusu – grem v avtobus*); *-i* ostane tudi tedaj, če mu sledi *j* (*v Nemčiji*). Množinski -i imenovalnika se rad izgubi pri pridevniških besedah v prilastkovi vlogi (*mlad fantje, tak otroc*). Glasova *i* in *u* se izgubljata v predponah in v osnovi (zvočniki pri tem dobivajo pred seboj polglasnik ali pa postajajo zložni: *prpravta se, drgač, prjatu*); samo kot polglasnik se govorita *i* in *u*, kadar sta kratka in naglašena (tako tudi *a*) (*sət, krəh, brət*); *-aj* se govori samo *-ej*, zvezi *əv* in *al* pa *-ou* (*zdej, prov, žov*).

Velika posebnost ljubljanskega pogovornega jezika je, da se nenaglašena končnica *-o* pri samostalnikih srednjega spola izgublja (*mlék, ôkn, mést*), besede same pa s tem prehajajo v moški spol, zaradi česar ima tudi pridevnik ob njih obliko moškega spola (*dóber mlék, visòk ôkn, stàr mést*). Prislov na *-o* iz pridevnika izgubi samo *-o* (*dôbr vém*). (Za izgubljanje nenaglašenega *-e* prim. *jajc*.)

Tudi za ljubljanski pogovorni jezik so v posameznih primerih značilne izgube samoglasnikov, pa zlitja glasov in prevoji: *clo, zlo, tko*; *tuki, neki, zadi*; *človk*; *morem, morš (morati), j, t, s* namesto *je, ti, si (a j dal, a s bil, a t je dal)*; *tle*; *v* namesto *bo- (a vš dal, a vmo šli)*; *k je ker, ki in ko (ne dam, k nimam*; *tist, kə s z njim govoru; takrat, k s je to zgódl)*. Značilna posameznost je oblika osebnega zaimka za 1. osebo ednine (*jest* nam. *jaz*).

Soglasniški sklop *nj* se izgovarja kot *jn* (*sajne, kojna, stanvajne, sajnski*), na začetku besede in za *e* ali *i* pa kot *n* (*niva, premenat, svinak*). Če *j* začenja pripono ali končnico, se *nj* izgovarja kot *nj* (*petelinji, s stranjo*), *lj* se izgovarja kot *lj* praktično samo na meji takih dveh morfemov (*soljo, bivolji*), sicer pa kot *l* (*lubezen*).

Pri naglasu je posebnost deležnik na *-l* glagolov na *-iti -im* s predpono: tu se naglasno mesto „pomika" proti začetku besede tudi v množini (*pogovóru, pogovórl(i)* – *pogovoríla* ženski spol) in dvojini (*pogovórla, -i*).

V oblikoslovju je značilna glagolska pripona *-va-* namesto *-ova-/-eva- (kupvat/ kupčvat)*.

Ljubljanski pogovorni jezik ni isto kot ljubljansko narečje (marsikje drugje v Sloveniji pa je pokrajinski pogovorni jezik že kar narečje). Razločevalne narečne značilnosti za Ljubljano so: ukanje v prednaglasnem zlogu (*kusí, utròk* namesto *kosi, otrok*), akanje v ponaglasnem zlogu (*mama ena lepa hiša* nam. *imamo eno lepo hišo*), končnica *-am* namesto *-om* (*z bratam, s kovačam*); posameznosti kot: *kukr* (kakor), *lohka* (lahko), *dev* (delo), *dam* (domov), *pulcaj* (policaj), *pu* (pol), *tku* (tako), *tu* (to), *na vem* (ne vem) ipd.

Drugi pokrajinski pogovorni jeziki

Po manjših slovenskih mestih jezik ni tako razslojen, dostikrat tudi ne izoblikovan v izrazito nadnarečnost. Značilnost kranjskega pogovornega jezika je izgovor *n* namesto *nj* (*kona*), na Jesenicah se govori tudi nepogovorni nedoločnik brez *-i* (*prosít* ali celo *prosítə*), zborni *-u* na koncu se rad izgovarja kot *-o* (*temo, njegovmo brato*). – V severovzhodnem štajerskem pogovornem jeziku se samoglasniki malo izgubljajo (govori se torej *nositi, lepega*, vendar tudi *nosla je* (*in nosli so*), *tak* (namesto *tako*). Značilne oblike za deležnik na *-l*: *neso, vido, proso*; samo *e* tudi za polglasnik (*pes*), ne le tudi za široki *e*.

Pokrajinsko obarvanost pogovornemu pa tudi zbornemu jeziku daje zlasti zelo različna stavčna intonacija, ki v glavnem temelji na različnem besednem naglasu, na Kranjskem v glavnem tonemskem (tako tudi na avstrijskem Koroškem, ob zgornji Soči in v Beneški Sloveniji) drugod na netonemskem. (O tem je več povedano v poglavju o fonetiki besedila, str. 533–554.).

Zemljepisna narečja

Tradicionalna zemljepisna narečja so najpogosteje posebne oblike kakega jezika na čisto določenem (prvotno kmečkem) zemljepisnem področju. Na našem narodnostnem ozemlju je nastalo 8 takih narečnih skupin: I koroška, II primorska, III rovtarska, IV gorenjska, V dolenjska, VI štajerska, VII panonska in VIII (mešana ter pretežno mlada) kočevska. Na črtežu, ki v obliki raznokrakega romba ponazarja zemljepisno področje slovenskega jezika, približno vidimo, kako velike ploskve obsegajo posamezne narečne skupine in kakšen je njihov medsebojni položaj.

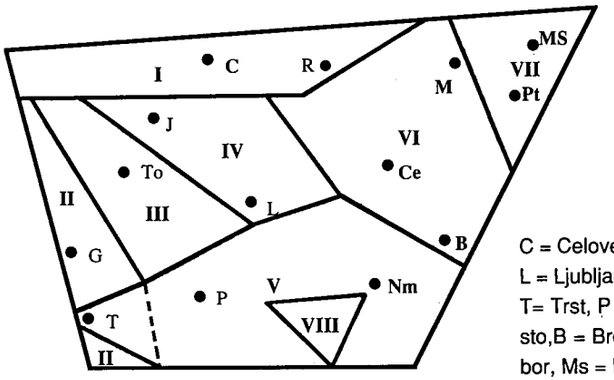

C = Celovec, R = Ravne, J = Jesenice, L = Ljubljana, To = Tolmin, G = Gorica, T= Trst, P = Postojna, Nm = Novo mesto,B = Brežice, Ce = Celje, M = Maribor, Ms = Murska Sobota, Pt = Ptuj.

Vsaktera teh ploskev je v resnici razdeljena še na več delov, pač po tem, kako se kje govori. Na prvotno dolenjskem področju ločimo notranjsko, zahodno-osrednjo, vzhodno, posavsko, zasavsko in še več belokranjskih narečij. Tudi ta narečja sestoji-

jo iz še manjših podnarečij ali govorov; tako pri notranjskem narečju ločimo pivški govor od vipavskega, pa tudi južnonotranjskega od obtržaškega ipd. In tudi to niso najmanjše enote, saj vemo, da imajo svoje govorne odtenke dostikrat tudi prebivalci posameznih občin, vasi in celo družin.

Natančnejši in sodobni zemljepisni prikaz narečnih podstav.

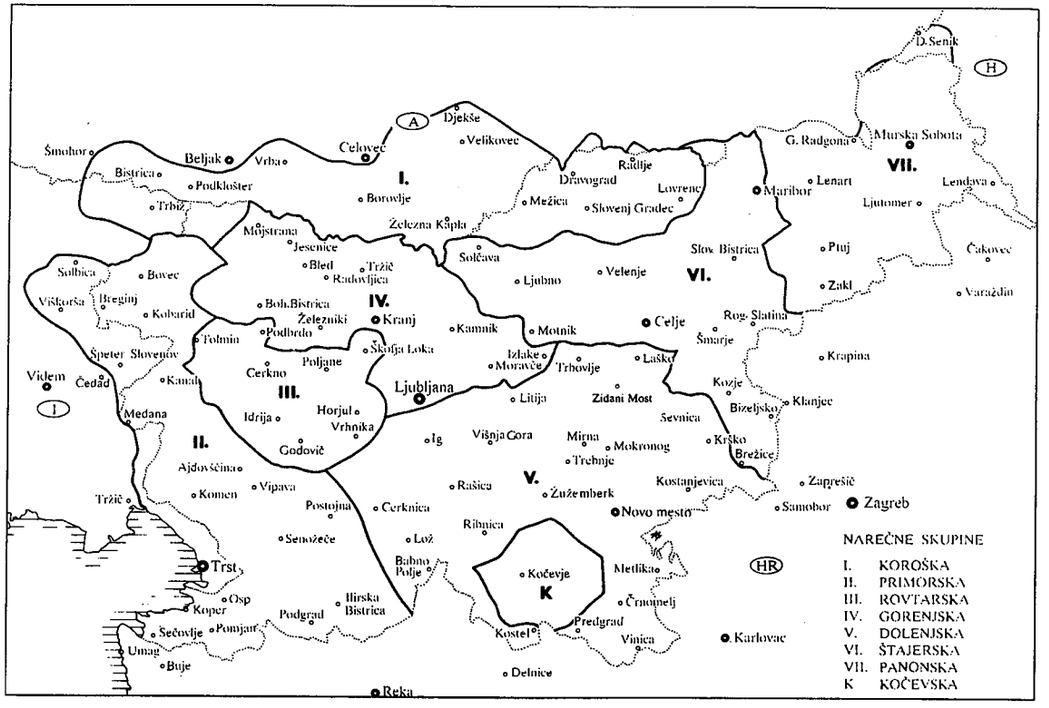

Zemljepisna narečja se ne skladajo zmeraj s pokrajinskimi pojmi, kot so Štajerska, Primorska, Dolenjska, Gorenjska itd. V Dravski dolini se skoraj do Maribora govorijo narečja koroške skupine; tudi Slovenske gorice so na Štajerskem, vendar njih govorica po večjem pripada panonski narečni skupini. Trboveljčani se imajo za Štajerce, a gredo z Zagorjani in Litijčani v zasavsko ali medijsko narečje. Dolenjska narečna skupina sega preko Save tudi od Zidanega Mosta pa skoraj do Brežic (posavsko narečje). Posebno zapletene razmere so okrog Ljubljane: tu se srečujejo dolenjsko, gorenjsko in rovtarsko narečje. Rovtarska narečja so na Gorenjskem, Notranjskem in Primorskem ipd.

Interesne govorice

Interesne govorice so modifikacije osnovnih socialnih zvrsti, in sicer z besedjem, frazeologemi in sploh z izraznimi načini, značilnimi za posamezne ožje interesne skupnosti: za pripadnike istega poklicnega področja ali kakšne drugačne združbe, npr. šolske, mladinske, gangsterske, rokovnjaške ipd. Predstavljamo si jih lahko v obliki naslednjega grafa.

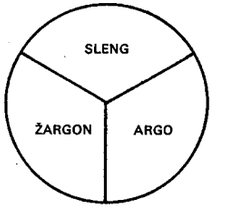

Interesne govorice ljudi, ki jih druži poklic, imenujemo žargone (šoferski, mornariški, vojaški, šolarski, študentski, dijaški ipd.), nepoklicnostnim pravimo slengi, rokovnjaške imenujemo argoje (latovščine). Slovenske interesne govorice so še malo raziskane, še največ je znanega o mladostniškem slengu. Žargoni sploh niso bili sistemsko raziskovani, pač pa se je nekaj več pisalo o rokovnjaščini (kot vrsti latovščine).

Slengovsko, žargonsko in latovsko se govori v ustreznih združbah, iz njih pa se tvorne sestavine teh govoric (imenujemo jih žargonizme, slengizme, argotizme ipd.) prenašajo kot posebna stilna sredstva tudi v navadno izražanje katere izmed socialnih zvrsti jezika, zlasti pogovorne in narečja.

Posamezne interesne govorice si oglejmo malo pobliže:

Sleng. Za sleng je značilna nenavadnost (nekonvencionalnost) izražanja, zlasti v poimenovanju predmetnosti, ki jo mladostnik ves čas skuša zajeti z za slengovsko skupnost aktualne strani. Ta aktualnost se razodeva v močni spolni zainteresiranosti in zavzetosti oz. v upiranju večji urejenosti, v preziranju družbene, starostne, izobrazbene slojevitosti, v podiranju tabujev in svetega, vzvišenega, sploh pa poze, nepristnosti, skrivanja čustev, moraliziranja, kopičenja dobrin, karierizma itn. Življenje je temu občutju bolj igra kot trda resničnost, kakor da se da vse uravnavati na pravo, boljše od sedanjega, medtem ko sta razumskost in načrtovanje potisnjena v ozadje, v ospredju pa je čustvo, čutnost. V izražanju se kaže v večno novih poimenovanjih vsega erotičnega in seksualnega (npr. izrazi za *dekle*, za *ljubiti*, za *spolne organe*), za to, kar telo sprejema vase, za duševna stanja in značajske lastnosti ljudi, za čustvovanja, za družabno uveljavljanje, pri čemer je vse to rado hipertrofirano, objestno, včasih pa tudi litotizirano, pritišano. To, kar je „in“, pa se zelo hitro menjava, saj je treba ves čas biti čim manj odvisen tudi od svojega lastnega izročila.

Zgled besedila:

Čist mal tko brez veze neki

VERA: ***Grozn****. Čist je popenu.*

JANA: Ampak: Zakaj? A kr na lepem, al kako? Ne razumem.

VERA: ***Brez veze****, ti rečem. En Sandi ..., drugač* ***kr v redu frajer****, neki dela z računalniki za eno ameriško firmo in skor vsak dan* ***leti*** *v London; se poznava že od takrat, ko sem bla jaz pri AA – in sva se* ***tko mal zezala****, nč resnega, a veš – in me je povabu na večerjo v Golf ... A češ, da ti vse povem?*

JANA: Ja, lej jo, povej, ne, če misliš ...

VERA: Kaj se ***režiš****?*

JANA: Trapa.

VERA: No, in: Jaz se ***zrihtam*** *k za v opero,* ***vržem glanc in farbe*** *in sploh in* ***oh*** *in* ***ck*** *in* ***zk****, in pride on,* ***uuuuu****, iz tistim belim* ***triumfčkom****, k je en sam v Lublan ...*

JANA (se smeje)*:* ***Opa*** *...*

VERA (se smeje)*: Navš verjela, če ti rečem ...* (Jana se hoče zadušiti od smeha.) *No, potem pa tip začne s tistim plejbojskimi* ***fintami*** *– „da je on že od nekdaj", „da sem jaz* ***srhljivka****", „****kdo je za koga strup****", „****ikre levo, ikre desno****" pa vse tak: jaz pa po sistemu „****sem deklica mala****" in vse* ***tko po vrst in po reglcih****, v glavnem pa „ne pa ne pa ne pa ne".* (Jana se smeje kot iz uma.) *Je mislu, da me bo napil, pa je še en šampanjc naroču.*

JANA: Ja, in?

VERA: In tko ***on na konc obupa****. In me pelje dam. In se še čist mal* ***tko brez veze*** *neki* ***šarmirava****, nakar, sevede, v avtu pred bajto jaz rečem, da* ***je blo blazn fino****, kar je tud absolutn blo, ker sva se* ***za popent fino v zdrav mozak****, in mu dam tkole* ***p****... (Vera nakaže bežen poljub na Janin obraz)* ***mal slince*** *in* ***šibam gor****. In on odpelje.*

Žargon. Interesna govorica strokovne zvrsti, ki se kaže v rabi neuradnega, zato pa bolj živega in za delovne pogoje bolj praktičnega, sicer pa enoumnega izrazja, v zdravstvu npr. *delati glavo* 'operirati g.', *cevka* 'epruveta' ipd. Veliko tega je v šoli: *cvek* 'negativna ocena', *pogrniti/pasti* 'ne napraviti izpita', *slovka* 'profesorica slovenščine' itd. Zgled besedila:

Poker

Časa za premišljevanje imam med igro precej. Pogovor med igralci v glavnem ni v navadi. Pogledam karte, čisto na drobno stisnjene med prsti, da sklepam po odlomku znaka na veljavo cele karte, in vem, kaj bo treba storiti. Trije asi ***so se 'naguzili'****,* ***kupoval bom*** *eno ali dve karti, kakor se odločim: če* ***kupim dve****, razkrijem verjetnost, da* ***imam serviran*** *tris. Ernest nakaže, da nima kaj posebnega; torej mu bom predal* ***'teranje'*** *(navidezni blef) – in po* ***kupovanju kart*** *bomo videli naprej. Ernest* ***požene (relansira)****, oba z debeluhom* ***'drživa'****, torej moram* ***kupovati eno karto****; bilo bi sumljivo, če na tris ne bi dal nazaj. Ernest ima eno figo, a kupuje dve karti, jaz eno, debeluh tudi. Ima torej verjetno dva para; pozor, lahko* ***napravi ful****, ali pa kupuje celo peto karto v isti barvi. K trem asom pridržim damo.*

Argo (latovščina). Zgled besedila:

V šrencenci

Ti lobov kumerč, nihto na stenij longov te, scer zna grilc z bincgarje prvolhat in te unemat.

Pirgej, že volha, ga nihto na sponaš, upetej, če magaš.

Kdo te je v to šrencenco prtanov?

Ta grilc z bincgarje.

Kaj s' pa lobovga umohov?

Ma volajo, de biv unemov.

Kaj milaš za 'nga federmana, k' te froga?

Jest tega po rufajn še nihto na knajsam.

Če si kaj unemov, al kej drujga lobovga umohov, hibej per frogajn, da se nihto na zašmalaš.

A, nihto se na bojej, na bom pregrandov' šmal.

Ti slab človek, nikar ne stoj dolgo tu, sicer bi znal berič z vojaki priti in te odpeljati.

Glej uže gre..., ga ne vidiš, uteci če moreš.

Kdo te je v ječo pripeljal?

Berič z vojaki.

Kaj si slabega naredil?

Hočejo, da sem kradel.

Kakega gospoda imaš, ki te izprašuje?

Jaz tega po imenu še ne poznam.

Če si kradel, ali kaj druzega hudega storil, pazi pri izpraševanji, da se ne zagovoriš.

A, ne boj se, jaz ne bodem preveč izpovedal.

„Predelane" besede se v glavnem opirajo na nemščino, npr. *Kamerad, nicht, stehen, lange* itd., druge so „domače": *lobov 'lopov'*, te 'tu'.

Funkcijske zvrsti

Te zvrsti se imenujejo funkcijske zaradi tega, ker služijo različnim uporabnostnim namenom; imenovali bi jih lahko tudi področne, ker ubesedujejo predmetnost različnih področij človekovega udejstvovanja, npr. vsakdanjih nespecializiranih stvari, strokovnih, umetnostnih, publicističnih. Namesto o funkcijskih zvrsteh angleško govoreči svet govori o registrih.

V glavnem ločimo štiri funkcijske zvrsti: praktičnosporazumevalno, strokovno, publicistično in umetnostno. V okviru teh štirih skupin lahko govorimo še o podskupinah: tako npr. v strokovni o (praktično)strokovni, poslovni, poljudnoznanstveni in znanstveni, v umetnostni pa o prozni, dramski in pesniški. Prim. graf, ki kaže povezanost vseh z vsemi, osrednji položaj pa ima praktičnosporazumevalna zvrst. Vanjo se človek že nekako rodi, iz nje pa pasivno ali tudi trpno usvaja preostale tri. Nasproti eni umetnostni zvrsti stojijo tri neumetnostne.

Praktičnosporazumevalni jezik

Praktičnosporazumevalni jezik uporabljamo v navadnih pogovorih, poročilih, naznanilih, obvestilih ter v preprostih opisih in pripovedovanjih. Besede, ki se uporabljajo v takih sporočilih, uporabljamo skoraj vsi; povedi in stavki so kratki, načeloma preprosti, nezapleteni. V pogovorih sogovornika drug drugega kaj vprašujeta in si po vrsti odgovarjata; v daljši samogovor je mogoče poseči s kakšnim vprašanjem ali opozorilom in podobnim. V pogovorih je naša beseda lahko zelo živa in pristna, zato so jo tudi pisani besedi včasih postavljali (in jo v tem in onem še vedno) za vzor (prim. načelo: piši, kakor govoriš, da ne boš dolgočasen, mrtev, dolgovezen); če besedilo pogovora zapišemo, se nam dostikrat zdi nerodno in neelegantno.

Prosti praktičnosporazumevalni jezik uporabljamo v pogovoru o gospodinjskih ali gospodarskih stvareh vsakdanjega življenja, o otrocih in starših, o sošolcih, o vsakdanjih pripetljajih in podobnem. V takem pogovoru lahko tudi kaj opišemo ali orišemo, lahko tudi „poročamo“ o nakupovanju, o obisku predstave ali razstave, o poteku kake zabavne, športne ali družabne prireditve ipd. Poročila, obvestila, naznanila in opozorila se pogosteje pišejo (tiskajo), kot govorijo (tu sta seveda izvzeta radio in televizija).

Tipične besedilne vrste praktičnega sporazumevanja in sploh sporočanja so torej pogovori, preproste pripovedi o dogodkih, pisma, dopisi, vabila, objave, obvestila, navodila, nasveti. Precej besedil praktične sporazumevalnosti je v knjigi J. Toporišiča in V. Gjurina Slovenska zvrstna besedila (1981, oz. 1993, 11–74). Nekatera med njimi so že kar tudi praktičnostrokovna, npr. recepti, napotnice, oz. publicistična, npr. vremenske napovedi, nekatere osmrtnice ipd., uradovalnim pa se bližajo npr. prošnje, zlasti pisne, npr. za štipendijo ali službeno mesto.

Strokovni jeziki

Ena vrsta strokovnega jezika je praktičnostrokovni jezik. Podoben je praktičnosporazumevalnemu, le da je v njem precej več strokovnega izrazja. Uporabljajo ga npr. delavci najrazličnejših strok (obrtniki, trgovci, kvalificirani in drugi delavci, uradniki ipd.) v zadevah svojega poklicnega dela (in poklica). V primeri z vsakdanjim sporazumevalnim jezikom je natančnejši (zato, da si npr. razglasa ne razlaga vsak po svoje), pa tudi bolj izdelan je. Značilne zanj so poleg tipičnega izrazja še tipične ustaljene besedne zveze, rekla in kalki (prim. npr. v trgovskem jeziku izraze kot *Želite, prosim, Se priporočamo, Sme biti kaj dražjega* ipd.). Večinoma gre pri vsem tem za konkretne, praktične stvari. – Do neke mere spada sem jezik gospodarske in politične uprave (poslovni jezik), ki pa je v večji meri skladenjsko zapleten (v pretežni meri se namreč piše). Ta jezik je pri nas, žal, neredko nejasen in brez potrebe preveč zapleten, tako da včasih otežuje razumevanje. Značilnost pisnega praktičnostrokovnega jezika je neintimnost, dostikrat tudi pretirana raba trpnika in neglagolsko izražanje.

Najvišja vrsta strokovnega jezika je t. i. znanstveni jezik. S praktičnostrokovnim jezikom ga povezuje strokovno izrazje, vendar je znanstveno obširnejše, obenem pa znano še manjšemu krogu ljudi; poleg tega je načeloma tudi bolj abstraktno. Znanstvenik mora predmet svojih raziskav znati podajali natančno in popolnoma enopomensko. Na kratko pa mora tudi podati bistvo stvari in pojavov oz. stanj stvari. Prav za to uporablja odmišljanja (abstrakcije), tj. v množici posameznosti nahaja splošnosti, in to splošno primerno poimenuje. (Prim. npr. jezikoslovne izraze *fonem, algoritem, podredje, perioda* ipd.) Pri odkrivanju novega – kar je prva naloga znanosti – je treba premnoge stvari tudi na novo poimenovati ali pa take izraze k nam prenesti iz drugih jezikov v obliki sposojenk, tujk, kalkov, citatnih besed.

Včasih so se v znanstvenem besedilu rabili drugojezični navedki iz knjig neprevedeni, danes si to lahko privoščijo pač le jezikoslovci. – Gotovo pa je za znanstveni jezik značilna velika treznost in brezčustvenost: tu tudi ni nikakršnih igračkanj z besedami, nobenih besednih iger, čim manj tropov (metafor, metonimij), ni nenavadnega besednega in stavčnega reda, ampak t. i. nevtralni besedni red, stavčni vzorci so najtipičnejši, neindividualni. Stavčne in povedne zgradbe so rade zapletene.

Znanstveni jezik ima svoja posebna merila za povzemanje delov besedila iz drugih knjig in za uporabo misli iz drugih knjig (kolikor ne gre za splošno znane stvari). Zanj je značilno tudi t. i. podčrtno dopolnilno informiranje, dostikrat še dodatno strnjeno posebno besedilo na začetku sestavka v t. i. sinopsisu, na koncu pa v povzetku (pri nas sta oba navadno v kakem svetovnem jeziku, prvi lahko hkrati tudi v slovenščini).

Besedovalni tip znanstvenega sporočanja je bodisi razpostaven (v priročnikih) bodisi utemeljevalen (v razpravah, presojah).

Vmesni položaj med praktičnostrokovnim in znanstvenim jezikom ima navadni strokovni jezik, v pisanju o teoretičnih stvareh imenovan tudi poljudnoznanstveni. Ta jezik se uporablja tedaj, ko je treba z vsebino znanstvenih ali visokostrokovnih del seznaniti širše kroge, ki jim znanstveno besedilo že zaradi svoje znanstvenosti ni dostopno (dostikrat so še težave zaradi manj ustrezne ubesedenosti). V takih besedilih se pisci trudijo tudi zapletene stvari povedati čim bolj preprosto in jasno, namesto s tujo besedo (in tudi z izrazjem) raje z domačo, ki je bolj razumljiva ali širše znana; namesto golega strogega strokovnega izrazja se uporabljajo tudi opisi oz. definicije, ponazarjanje z zgledi ipd., da bi se obvestilo preneslo povprečnejšemu bralcu v umsko ne prezahtevni obliki. Temu služijo tudi grafi, pregle-

dnice, tudi podobe. Med poljudnoznanstvena besedila lahko uvrstimo učbenike, tj. knjige za srednje šole, v veliki meri pa sploh tudi že knjige za višje razrede osnovne šole. Veliko poljudnoznanstvenih besedil nastaja za t. i. dodatno obveščanje (informiranje) ljudi o splošno zanimivih in važnih področjih človeškega, živalskega in predmetnega sveta (razne knjige o živalih, rastlinah, umetnostih, celinah, civilizacijah in kulturah za nespecializiranega bralca).

Besedovalni tip poljudnoznanstvenega sporočanja je razpostaven, redko utemeljevalen.

Publicistični jezik

Publicistična zvrst jezika je tista, ki se uporablja v časopisju v uvodnikih in komentarijih k znamenitim političnim, gospodarskim in kulturnim dogodkom, v novicah, poročilih, reportažah in podobnem (prim. kritike in recenzije o knjigah, filmih, predstavah, koncertih, znanstvenih delih, kongresih, simpozijih ipd.). Publicistično pišejo predvsem novinarji v časopisih, revijah, na radiu in televiziji; tam se z enakim pisanjem od časa do časa oglašajo tudi razni strokovnjaki in dopisniki. – Tudi publicistični jezik se piše in govori (govori posebno na televiziji, bere v radiu ipd.). – Poleg javne publicistike obstaja še t. i. notranja: to so kopice poročil in ocen, ki z njimi strokovnjaki najrazličnejših vrst napolnjujejo arhive različnih ustanov in uradov, pred tem pa služijo zelo podobnim namenom kakor javna publicistična besedila.

Ker imajo publicisti pred seboj navadno zelo široko in raznovrstno občinstvo, skušajo vsem po vrsti ustreči, to pa ali v enem sestavku, namenjenem za vse sloje, ali v različnih sestavkih, namenjenih različnim interesentom, tako rekoč od vrhunske politike in znanosti do športa in zabave, kratkočasenja. Zato je publicistični jezik (in besedilne vrste publicistike) zelo raznovrsten. Zmeraj pa je zanj značilna nekaka posredovalna vloga: tudi visokostrokovne (politične, tehnične, znanstvene, kulturne) zadeve skuša(jo) hitro, tako rekoč od ure do ure, in na preprost način posredovati svojemu naslovniku, ki kupuje množice te vrste časopisov in knjig, plačuje radijsko in televizijsko naročnino in vstopnice za take in drugačne prireditve. V tem je podoben poljudnoznanstvenemu jeziku, le da v neprimerno večji meri kot le-ta rad posega po agitacijskih in propagandnih sredstvih, dobrodošla pa mu je tudi senzacionalnost in precejšnja mera čustvenosti. Publicist stvari rad poimenuje tudi napihnjeno (posebno npr. tedaj, ko gre za politične dogodke ali prireditve, ki se obračajo na človeka kot čustveno bitje), zaradi naglice pa tudi manj natančno, kakor so prikazane v poljudnoznanstvenem besedilu. Pri nas nekateri novinarji ne upoštevajo dovolj izobrazbene stopnje svojega občinstva, in pišejo npr. o političnih, ali gospodarskih, ali pravnih zadevah prestrokovno (preveč tako, kot so slišali o tem govoriti strokovnjaka strokovnjaku oz. politika politiku, kakor sami kot strokovnjaki govorijo strokovnjakom), ker ne znajo (ali mislijo, da ne morejo ali ne smejo) strokovnega ali političnega besedila predelati tako, da bi ga razumel tudi nestrokovnjak/nepolitik oz. da bi bilo privlačno tudi za nestrokovnjaka/nepolitika.

Če publicist piše o kulturnih dogodkih, nekako pričakujemo, da bo tudi njegova beseda bolj dognana, kot bi bila, če bi pisal o športu ali čem podobnem. O gledališki predstavi, umetnostni razstavi ali koncertu ali pesniškem delu je mogoče pisati tudi na na pol umetnostni način. – Publicistično pisanje ima sploh zmeraj individualno noto: kaže, kako se na dogodke ali drugo pojavnost, ki je predmet publicistovega besedovanja, odziva kot človek, posameznik, kaj osebno o njih meni. Navadno se publicistični spis končuje z duhovito domislico, ki predmet, o katerem je govor, na kratko ovrednoti ali ga nakaže v luči širšega problema, povezanega z obravnavanim pojavom.

Seveda vse, kar je v časopisju ali reviji, ni pisano publicistično. V časopisih in revijah se objavljajo tudi leposlovna besedila (pesmi, proza, drame), marsikaj je tudi čisto praktično obveščevalnega (torej pisanega v sporazumevalnem jeziku, npr. osmrtnice, drobne novice, naznanila, obvestila o kraju in času prireditev, o posojilih, prodaji, nakupu ipd.). Celo poljudnoznanstvena besedila se včasih pišejo na straneh časopisja; pogosteje je to v revijah, kjer je v nekaterih mogoče najti tudi prave razprave (npr. v revijah za kulturo, politiko ipd.). Specializirane revije so seveda tudi v celoti poljudnoznanstvene ali znanstvene. V takih besedilih se publicističnost pojavlja v manjši meri.

Besedovalni tipi v publicistični zvrsti so predvsem poročevalski, presojevalni, pa tudi razpostavni, opisni in še navodilni.

Umetnostni jezik

Umetnostni jezik postavlja močno v ospredje svojo tvarno in netvarno pojavnost z vseh jezikovnih ravnin (npr. glasovnost, naglasnost, besednovrstnost in oblikovnost, skladenjskost, besednost), še zlasti v pesniških besedilih. Za cilj nima odražanja dokumentirane (v času in prostoru preverljive) stvarnosti, ampak ustvarjanje umiselnega (fiktivnega) sveta, ki ga potem vsakdo tudi doživlja s stališča celote svojega življenjskega izkustva, in s tem izrazito individualno.

Umetnostni jezik je jezik umetnostne proze, pesmi in drame. Določiti ga je še najlažje nasproti preostalim trem funkcijskim zvrstem. Umetnostni jezik ne služi niti praktičnemu ali strokovnemu niti publicističnemu sporočanju, temveč je samosvoje „nekoristno“ besedovanje, poustvarjanje resničnosti človekovega življenja v vsej njegovi telesni, duhovni in družbenopolitični zapletenosti. Umetnik podaja celotnostno resničnost človekovega bivanja (ali celotnostne dele te resničnosti), strokovnjak ali publicist pa sta (zlasti še prvi) izrazito enostranska, specialistična.

V skladu s svojo tvarinsko (tematično) neomejenostjo je umetnostni jezik tudi sam neomejen. Za upodabljanje življenja umetnik uporablja vse zvrstne strukturne značilnosti, ki jih kak jezik v danem trenutku premore; celo več: v omejenem obsegu doseza učinkovanje s sopostavljanjem prvin ene zvrsti ob prvine druge, ene strukturne ravnine ob drugo, sploh katere koli jezikovne kategorije ob drugo, v omejenem obsegu tudi s sopostavljanjem prvin enega jezika ob prvine drugega. – Za umetnostni jezik je torej značilna predvsem ta njegova likovnost, uprizarjajoča življenje.

Za jezik drame je najznačilnejša dvogovornost (oz. večgovornost), v precejšnji meri tudi samogovornost. Sicer najdemo dvogovornost predvsem še v praktičnosporazumevalnem in praktičnostrokovnem jeziku (vsaj v nepisni obliki enega ali drugega), v veliko manjši meri pa v publicistiki. Samogovornost je značilna predvsem za pesemsko besedilo, zlasti lirsko, medtem ko je pripovedništvo v glavnem poročevalsko (celo ko gre za primarno govorne dogodke).

Likovnost umetnostnega jezika je velikokrat tudi zunanje izrazita, predvsem v t. i. vezani besedi, in sicer zlasti v dolžinski merjenosti segmentov, v geometrijski razporejenosti naglašenih in nenaglašenih zlogov ali vrstic, pa tudi v glasovju (prim. rime) in v skladenjskih strukturah (zadnje tudi v nevezani besedi, zlasti v nekaterih obdobjih).

Za umetnostni jezik so v veliki meri značilne nenavadne zveze besed, besedne novotvorbe in razširjene pomenske rabe, zlasti v pesmi pa je opazno tudi razmerje med majhno količino besed in veličino ubesedenega. V širšem okviru opažamo sorazmerno hitro menjavanje umetnostnih stilov, tj. tipične razvrstitve izkoriščanih jezikovnih možnosti ubesedovanja (v tem se umetnostni jezik zelo loči od strokovnega pisanja).

PRENOSNIŠKI ZVRSTI

Besedilo je različno glede na prenosnik v primeru, da se ali govori ali pa piše. Jezik se v njem utvarja glasovn(ostn)o ali pisn(ostn)o, tj. dobiva slušno oz. vidno (otipno) podobo. Je torej govorjen ali pa tako ali drugače zapisan.

Vrste govorjenega jezika

Govorjenega jezika je več vrst; pri tem je najvažnejša razlika, ali je govorjeno besedilo slušna uresničitev (ali celo kar slušni posnetek) že danega besedila ali pa je neposredna izvirna slušna ubeseditev dane predmetnosti. Najtipičnejši taki obliki govorjenega jezika sta branje in spominska obnova besedila. Spominska obnova besedila je lahko popolna (deklamiranje, govorno nastopanje v dramski igri, na pamet naučeni govor ali lekcija, skoraj na pamet naučeno umetnostno besedilo (recitiranje) ali pa je spominska obnovitev delna (razne vrste obnove).

Neposredno ubesedovalno (t. i. prosto) govorjenje je najtežje, zato se v njem do neke mere trpijo pojavi kot pretrganost, preskakovanje iz ene skladenjske oblike v drugo, delna nestrnjenost in slabša povezanost posameznih delov besedila, njihova medsebojna slabša usklajenost, ponovitve, sploh negladkost. Najobičajnejša oblika takega govorjenja je pogovor o vsakdanjih rečeh ali pa poročilo.

Pri besedilno vezanem, torej reproduktivnem govorjenju morajo vse te slabosti odpasti, ker učinkuje stilno povsem negativno (zdi se nam nedopustno, če se kdo pri deklamiranju ali v odrskem nastopu zmoti, če to ni predvideno že

v besedilu, ali če kdo ne zna nadaljevati besedila in čaka na pomoč šepetalca). Pri besedilno vezanem govorjenju pričakujemo tekočost, večjo skladenjsko doslednost, sploh eleganco izvedbe v vsem, ne navsezadnje v t. i. stavčni fonetiki. Sorazmerno zelo zahtevno je, če mora en sam bralec prepričljivo uresničiti še dvogovornost.

Nekaj odličnejših (v glavnem frazeoloških) ponazoritev za nakazane skladenjske posebnosti neposredno ubesedovalnega govorjenja: 1. popolne ponovitve: *Hodil je hodil, pa ni nikamor prišel. – Beli so beli zobje. – Stopi stopi k sosedu! – Priden priden, psiček.* 2. ponovitve nekako soodnosnega pomena: *Trpim, delam kot konj. – Joka, stoka.– Otroci so mi goli, bosi. – Pojdi, kupi. – Grem, bom videla.* 3. zveze ponovljenih izrazov s členkoma *pa* in *ne*: *Verjemi, ne verjemi, tako je. – Pameten pa, pameten! – Prijatelj gor, prijatelj dol.* 4. osebek in povedek sta isto: *Služba je služba. – Trgovina je trgovina. – Vojska je vojska. – Siromak je siromak bil in bo ostal.* (t. i. istorečje ali tavtologija). 5. zveza dovršnika in nedovršnika: *Čaka, ne dočaka. – Točim, ne iztočim. – Lovi, ne ujame. – Gleda, se ne nagleda.* 6. drugi izraz je stopnjevan: *belo prebelo, strašno prestrašno, joj prejoj, bel belcat, sam samcat; lepo, prekrasno; miren, pohleven.* 7. zveza samostalnika in pridevnika iz iste podstave: *trapa trapasta, norec nori, prismoda prismojena, bik bikasti, štor štorasti.* 8. ponovitve z vezniki: *Hodili smo in hodili. – Ne razumem pa ne razumem. – On pa ne in ne. – Otrok kot otrok. – Kupil ga bom in ga bom.* 9. ogovorilni glagolski izrazi: *Tebi je to, vidiš, smešno. – On je govoril vse mogoče, veš, jaz pa sem mu verjela. – Lej, sem pridi.* 10. členki: *Če hoče, pa naj bo. – To ti je bilo veselo na ribniku. – Potem pa še komu verjemi! – Le kje se bo on poboljšal! – Kaj boš zabavljal!* 11. poudarni zaimki, členki in podobno: *Kakšen čuden si! – Mislim, da je preprosto nor. – Kaj komarji, ampak mrzlica! – Tak povej že, kar hočeš! – Prav treba ti je bilo odpreti usta! – To se ve, da bom storil, kakor ste želeli.*

Spremembe skladenjskega vzorca, izpusti, vrivki ipd. so podrobneje obdelani v Skladnji.

Zapisana besedila

Zapisana beseda ima precej drugačne značilnosti kakor govorjena. Pismenemu človeku omogoča daljšo razvezovalno (dekodirno) dobo (tj. daljšo dobo, v kateri skuša besedilo razumeti), zato jo je mogoče lažje, zlasti pa natančneje dojemati in se je tudi naučiti povzemati ali celo reproducirati (zadnje velja seveda za sedanjo dobo, v preteklosti so se zlahka naučili reproducirati besedila tudi nezapisana).

Najvažnejše značilnosti zapisanega besedila. Zapisani se ločijo nekateri jezikovni pojavi, ki se govorno ne, npr.: lastna imena od občnih; stroga je delitev na povedi (ta v govorni uresničitvi besedila ni zmeraj tako določna, zato je pisna oblika deloma hkrati tudi težja od govorne). Prednosti pisanega jezika so z druge strani (vsaj pri nas), da je lažji kot govorjeni jezik (tu se ne ločijo ozki in široki *e*-ji in *o*-ji, tu ni polglasnika, izgovornih variant fonemov, zapletenih stavčnofonetičnih značilnosti ipd.). Zato pa je pisani jezik včasih dvoumen, tako da se je proti dvoumnosti treba precej

zavarovati. Pisani jezik je glavna osnova za reprodukcijo govora; ker ni enostavnega razmerja med pisano in govorjeno besedo, je reprodukcija pisane besede dostikrat otežena, zlasti stavčnointonacijsko pa osiromašena. Seveda so proti vsem slabostim zdravila, ki pa jih je mogoče dobro uporabljati le, če poznamo diagnozo pojava.

LITERATURA

1. *Breznik-Ramovš*, Slovenski pravopis, Ljubljana 1935, str. V–VI. **2.** *Mirko Rupel*, Slovensko pravorečje, Ljubljana 1946, str. 19–20. **3.** *Slovenski pravopis*. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1950, str. 54, § 78. **4.** *Božo Vodušek*, Pripombe k Slovenskemu pravopisu, Novi svet, 1950, Ljubljana, zlasti na str. 1149–1152. **5.** *Anton Bajec*, Kako je rasel naš knjižni jezik, Slovenski poročevalec (dalje SPor), 1951, štev. 63–74, zlasti 10. nadaljevanje. **6.** *B. Vodušek*, O Slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih, SPor 1951, štev. 141–150; zlasti štev. 146 in 147. **7.** *Jože Javoršek*, Tak kot niso vsi oziroma Armand Salacrou v režiji Franceta Jamnika na ljubljanskem odru, SPor 1953, 8. XI., str. 10. **8.** *Vladimir Skrbinšek*, Tak kot niso vsi oziroma Armand Slacrou v režiji Franceta Jamnika na ljubljanskem odru, SPor 1953, 20. in 21. XI., št. 274 in 275. **9.** *J. Javoršek*, Odgovor Vladimiru Skrbinšku, SPor 1953, št. 281, str. 5, 28. XI. **10.** *V. Skrbinšek*, Še en odgovor, SPor 1953, št. 285, str. 4. **11.** *B. Vodušek*, Kakšen naj bo naš odrski jezik?, Ali imamo pogovorni jezik na odru ali ga ima v življenju? SPor 1953, št. 296, str. 4, 16. XII. **12.** *V(id) L(apajne)*, Pogovorni jezik in film, SPor 1953, 22. XII. **13.** *A. Bajec*, O pogovornem jeziku, Jezik in slovstvo (dalje JiS) 1955/56, str. 161–165. **14.** *Vinko Gaberski*, O pogovornem jeziku, JiS 1956/57, str. 127. **15.** *R. Kolarič*, Leposlovni jezik in strokovni jezik, JiS 2/3 (1956/57), 118–120. **16.** *Jože Toporišič*, Jezik slovenski (slovenački), Enciklopedija Jugoslavije IV, Zagreb 1960, str. 500. **17.** *France Bezlaj*, O slovenskem jeziku, Naši razgledi (Ljubljana), 1961, str. 389–390. **18.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 1, Maribor 1965, str. 18–21. **19.** *Breda Pogorelec*, Vprašanja govorjenega jezika, Jezikovni pogovori, Ljubljana 1965, str. 132–156. **20.** *Boris Urbančič*, O jezikovnih stilih, Jezikovni pogovori, Ljubljana 1965, str. 221–227. **21.** *V. Kolarič*, O jeziku strokovnega in umetnostnega besedila, JiS 11/7 (1966), 226–229. **22.** *J. Toporišič*, Zvrsti slovenskega jezika, Jezikovni pogovori II, Ljubljana 1967, str. 107–113. **23.** *Isti*, Slovenski pogovorni jezik, Slavistična revija (SR) 1970, str. 55–70. **24.** *Isti*, Položaj slovenskega pogovornega jezika med jezikovnimi zvrstmi. Govornite formi i slovenskite literaturni jazici, Skopje 1973, str. 123–126. **25.** *Isti*, Slovenski knjižni jezik 4, Ljubljana 1970, str. 61–74. **26.** *Janez Dular*, Zvrstnost slovenskega jezika, Slovenski jezik, literatura in kultura (Zbornik), Ljubljana 1974, str. 69–74. **27.** *Isti*, Zvrstnost slovenskega publicističnega jezika, X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Predavanja, 1974, str. 41–52. **28.** *Isti*, Zvrstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih, SR 1975, str. 197–222. **29.** *Velemir Gjurin*, Interesne govorice sleng, žargon, argo, SR 1974, str. 65–81. **30.** *J. Toporišič*, Besedila slovenskega jezika, Ljubljana 1975. **31.** *F. Novak*, Slovenski poslovni jezik, JiS 1972/73, str. 172–179. – Starejša literatura v citiranih delih. **32.** *T. Korošec*, Nove besede v časopisnih žanrih dnevnika – Delo 1969–1975, SR 24 (1976), 219–236. **33.** *V. Gjurin*, Slovenski slengovski frazeologemi kot besedne igre, Nemzetközi szlavisztikai napok: A tudomanyos ülésszkon elhangzott elöadasok, Sombotel, 279–310. **34.** *S. Hafner*, O problemu funkcijskih zvrsti slovenskega ljudskega jezika, JiS 26/2 (1980/81), 54–61. **35.** *T. Korošec*, O Levstikovem publicističnem jeziku v Napreju, SR 29/4 (1981), 351–371. **36.** *V. Gjurin*, Socialnozvrstna zaznamovanost besedil v Levstikovi Pavlihi, Obdobja 3 (1982), 401–417. **37.** *Isti*, Časopisnost Pavlihe: Časopisne besedilne oblike kot humoristično stilizacijsko sredstvo, SSJLK ZP 18 (1982), 153–173. **38.** *Isti*, Medzvrstno (ne)omahovanje v Razseljeni osebi in učnih letih izumitelja polža, Knjižnica MGL, Jezik na odru, jezik v filmu, Ljubljana, 1983, 316–327. **39.** *Isti*, Bleiweisov poljudnostrokovni jezik,

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zv. 7: Bleiweisov zbornik, Ljubljana, SM, 1983, 239–259. **40.** *Isti*, Govorica punkerjev in šminkerjev, Antena 21/43 (23. 10. 1985), 4–7. **41.** *J. Dular*, Stilistika ponazarjanja v znanstvenih besedilih, SJZ 1 (1986), 43–48. **42.** *T. Sajovic*, Razmerje med poljudnoznanstvenim in znanstvenim jezikom, SJZ 1 (1986), 49–57. **43.** *E. Kržišnik Kolšek*, Revijalni tip poljudnoznanstvenega besedila, SJZ 1 (1986), 59–70. **44.** *V. Gjurin*, Pisna podoba besed v prvih dveh Trubarjevih knjigah, ki so danes žive v nekonvencionalni slovenščini, Obdobja 6 (1986), 447–472. **45.** *F. Žagar*, Razpravljanje v osnovni šoli, JiS 33 (1987/88), 98–101. **46.** *Isti*, Oznake v osnovni šoli, JiS 34 (1988/89), 23–30. **47.** *A. Vidovič Muha*, Jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez, SSJLK ZP 24 (1988), 83–91. **48.** *J. Toporišič*, Zvrstnost in oznake za njo, stil in drugo, 7D 1990, 19. 9., str. 22. **49.** *M. Orožen*, Govorno in knjižno besedišče v Megiserjevem slovarju 1744, SR 37/1–3 (1989), 121–133. **50.** *J. Dular*, K vprašanjem skladenjske zapletenosti znanstvenih besedil, SJ 22 (1989), 145–149. **51.** *F. Žagar*, Opis v osnovni šoli, JiS 35 (1989/90), 32–34. **52.** *Isti*, Priročnik za študij in strokovno pisanje, JiS 36 (1990/91), 176–177. **53.** *M. Hladnik*, Praktični spisovnik ali Šola strokovnega ubesedovanja: vademekum za študente slovenske književnosti, zlasti za predmet Uvod v študij slovenske književnosti, Ljubljana, samozaložba, ^{3}1991. **54.** *F. Žagar*, Ustvarjalno pisanje in književne delavnice, JiS 37 (1991/92), 86–89. **55.** *S. Kranjc*, Otroški govor, JiS (1992/93), 19–28. **56.** *A. Skubic*, Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije, JiS 40 (1994/95), 155–168. **57.** *A. Žele*, Razvoj posamostaljanja v slovenskem publicističnem jeziku med 1946 in 1995, Jezik in čas, Ljubljana 1996, 191–200. **58.** *F. Novak*, Leksikalne spremembe v slovenskem poslovnem in uradovalnem jeziku, Jezik in čas, Ljubljana 1996, 261–268. **59.** *S. Kranjc*, Govorjeni diskurz, JiS 42 (1996/97), 307–320. **60.** *Ista*, Slovenščina v vrtcu, JiS 42 (1996/97), 135–146. **61.** *L. Bokal*, Jezik oglaševalskih besedil. Ob konkretnem primeru, Slava 10/2 (1996/97), 125–126. **62.** *T. Korošec*, Stilistika slovenskega poročevalstva, ČZD Kmečki glas, Ljubljana 1998, 381 str. **63.** *Vatroslav Kalenić*, O jeziku strokovnega in umetnostnega besedila, JiS 11/7 (1966), 226–229. **64.** *P. Merkù*, Poslušam, Trst 1983, 88–93.

II. GLASOSLOVJE

KAZALO

Kazalo 37
Splošno o glasoslovju 41
Osnovni pojmi 41
Govorila v svoji dejavnosti 41
Kako nastane glas 42
Tri osnovne skupine glasov 44
Glasovi po tvorbi in akustičnih značilnostih ter razvrstitvi 46
S a m o g l a s n i k i 46
Samoglasniški trikotnik i-a-u 46
Sredinski samoglasniki e ê ə ô ó 47
Preglednica 8 izgovornih točk samoglasnikov 48
Preglednica sheme formantov samoglasnikov 49
Oblike ustnične odprtine pri izgovoru samoglasnikov 49
Samoglasniške variante 49
Izgovorne težave 50
Razvrstitev sredinskih samoglasnikov 52
Ozka in široka *e* in *o* 52
Dolgi široki *e* 53
1. v korenu 53
2. predvidljivo 54
a) pred *j* 54
b) pred *r* v neslovanskih prevzetih besedah 54
c) tipa *pêtih, pêtim, pêtih, pêtimi* 54
č) pred neničto končnico v priponah *-en-* in *-ent-* 54
d) pri glagolih na *-íti -im* ali *-áti -em* 54
e) pri glagolih na *-íti -ím* 54
f) v predzadnjem zlogu osnove pri premičnem naglasnem tipu 54
g) pri izpeljankah iz besed pod 1. in 2. 54
h) v oblikah glagolov s širokim *e* v podstavi 54
Dolgi široki *o* 55
1. v korenu 55
2. predvidljivo 55
a) pred *v* 55
b) pri samostalnikih z naglašeno kračino v zadnjem/edinem zlogu 55
c) v priponah *-ôb(a), -ôč(a), -ôt(a)* in *(-òt) -ota* in *-òk* pri pridevniku 55
č) pri samostalniku in pridevniku v im. /(tož.) ed. pri premičnem naglasnem tipu 55
d) pri glagolih na *-íti -im* 55
e) pri glagolih na *-íti -ím* 56
f) pri pridevnikih na *-ən* in sam. na *-nja* 56
g) pri izpeljankah iz besed pod 1. in 2. 56

Kratka naglašena in nenaglašena *e* in *o* ... 56
Polglasnik ... 56
1. v korenu ... 56
2. pred končnico *-ø* nezložnih osnov ... 57
3. pred *r*, ki ni ob samoglasniku ... 57
4. pri priponah *-c-, -k-* in *-n-* ... 57
5. ki razbije sklop nezvočnik + zvočnik ... 57
6. ki razbije sklop dveh zvočnikov ... 58
7. ki se v soglasniških sklopih ne piše ali pa ga v njem ni ... 58
Prozodične lastnosti samoglasnikov ... 59
Kolikost ... 60
Razvrstitev kratkih naglašenih samoglasnikov ... 60
1. v korenu besednih vrst in opisnega deležnika ... 60
2. v priponskih morfemih ... 61
3. na predponskih obrazilih in v nezadnjem zlogu ... 62
4. pri končniških (t. i. ničtih) izpeljankah in zloženkah na *a, e, o* ... 62
5. pri poudarjanju naslonk ... 63
6. pri prislovnih izpeljankah (sklopih) s kračino v podstavi ... 63
7. pri medmetih ... 63
8. na naglašenem polglasniku ... 63
Naglaševanje ... 63
Dve vrsti slovenskega naglaševanja ... 63
Nenaglašene besede ... 64
Predslonske (proklitične) naslonke ... 65
a) predlogi ... 65
b) vezniki ... 65
c) nikalnica *ne* ... 65
č) še katere besede ... 65
Predslonske (proktitične) ali zaslonske (enklitične) naslonke ... 65
a) *sem si ..., bi, bom boš ...* ... 65
b) zaimenske naslonske besede ... 65
c) *se si se* ... 65
č) morfem *se* trpnosti, brezosebnosti, procesualnosti ... 65
d) prosti morfemi *ga, jo, jih* ... 65
Besede z več naglasi ... 66
Naglasno mesto ... 66
1. ob enozložni osnovi ... 66
2. ob nezložni osnovi ... 67
3. na predponi le izjemoma ... 67
4. na predslonki le izjemoma ... 67
5. na končnici ... 67
6. obvezno naglasno mesto na morfemu ... 68
A – na oblikospreminjevalnem morfemu ... 68
B – na oblikotvornem morfemu ... 68
C – na besedotvornem končaju ... 68
1. pri glagolu ... 68
2. pri samostalniku ... 69
3. pri pridevniški besedi ... 69
4. po naglasnem tipu v oglavju slovarja ... 70
a) pri samostalniku ... 70
b) pri pridevniški besedi ... 70
c) pri glagolu splošno ... 70

5. – pri glagolu v posebnih primerih s končaji ... 70
– *-áti -ím* ... 70
– *-ím* ... 70
– *-íti -ím* ... 70
– *-íti -im* ... 70
– *-áti -em* ... 71
– glagoli z dvema naglasnima množnostima v nedoločniku ... 71
6. – v vidskih parih ... 71
Samoglasniški sestavi glede na prozodičnost ... 71
Zapisovanje samoglasnikov s črkami ... 72
Ločevalna znamenja za mesto naglasa, kolikost in kakovost ... 72
Jakostno naglaševanje ... 72
Tonemsko naglaševanje ... 73
Zvočniki ... 73
Vrste zvočnikov ... 73
Variante zvočnikov ... 74
/v/ - [u̯, w, ʍ] ... 74
/n/ - [ŋ, n'] ... 75
/l, r/ ... 75
Preglednica zvočniških variant ... 76
Zvenečnostna nevtralnost zvočnikov ... 77
Razvrstitev zvočnikov ... 77
Zapisovanje zvočnikov ... 77
Nezvočniki ... 78
Vrste nezvočnikov ... 78
Zaporniki ... 79
Variante zapornikov ... 79
Preglednica zaporniških variant ... 80
Priporniki ... 80
Zlitniki ... 81
Preglednica nezvočnikov po načinu in mestu izgovora ... 82
Narečne posebnosti ... 82
Premene nezvočnikov po zvenečnosti ... 83
Zapisovanje nezvočnikov ... 84
Preglednice soglasnikov z različnih stališč ... 85
Po izgovornih značilnostih ... 85
Po zvonkosti ... 85
Po fonološki povezanosti in nasprotjih ... 85
Sintagmatika fonemov ... 86
Zlog ... 87

LITERATURA ... 97
Splošna ... 97
Naglasoslovju dodana ... 99
Pisave in pravopis ... 99

SKUPNA PREGLEDNICA SONAGRAMOV (IN OSCILO-TONOGRAMA) 89
1. oscilo-tonogram 89

Sonagrami:
2. merska lestvica + *táta, dada* 89
3. samoglasnik, zvočnik, nezvočnika 90
4. zapornik, zlitnik, pripornik 90
5. svetli glasovi (*é, n, z, dn*) 91
6. samoglasniški trikotnik 91
7. sredinski samoglasniki 92
8. naglašeni samoglasniki 92
9. *oụ̯, ụ̯ə, və, wz, ʍs* 93
10. *nə, dnò* 93
11. *tanja, Anka, angəl* 93
12. *lə, lə, rə, rə* 94
13. *mə, mə, jə, jə* 94
14. *-p, bə, -t, də, -k, gə* 94
15. *f, s, z, š, ž, x* 95
16. *cena, čeha, džeza* 95
17. *p, f, u – t, s, i* 95
18. *k*, [x], *á* 96
19. *c, s, tə, i* 96
20. *č, š, kə, á* 96

Podoba govoril 42
Oscilo-tonogram 43
Položaj glasilk 44
Sonagram 44

Skiagrami
í, ú 46
á, é, ó 47
ə, ê, ô 48
Narečne izpremembe *u, i, a* 50
Razvoj *e* in *o* v tipu *žena, noga* 51
Razvoj cirkumflektiranega *o* 52
Razvoj jata v dolgih zlogih 53
Oscilo-tonogram oblik *lâs – lás* 64

Skiagrami
v – ụ̯ 74
n, l – r 75
m, j 76
p, t, k 79
s, š, h 81
c, č 82

SPLOŠNO O GLASOSLOVJU

Osnovni pojmi

Glasoslovje je jezikoslovni nauk o izrazni slušni podobi jezika (mednarodni izraz za glasoslovje je fonetika). Predmet fonetičnega raziskovanja je torej izrazna podoba glasov (z vsemi njihovimi značilnostmi), glasovnih zvez, besed, besednih zvez, stavkov in povedi – v širšem smislu pa tudi odstavkov in celotnega besedila. Pri izrazni podobi jezika glasoslovje raziskuje dvoje: njeno razločevalno oblikovnost (t. i. fonologija) in njeno tvarnost, tj. od človeka z izgovarjalnimi gibi povzročeno valovanje zraka (poki, šumi, toni), v novejšem času pa tudi umetne ponaredke takih valovanj (sintetizirani govor).

Tvarno stran izrazne podobe jezika fonetika danes preučuje predvsem kot akustično uresničitev (tj. kot poke, šume, tone), nastalo zaradi delovanja človekovih t. i. govornih organov, tj. govoril. To fonetiko imenujemo akustično; za analizo govora ji služijo ali tehnične naprave (to je instrumentalna fonetika) ali pa le uho (ušesna/sluhovna/zaznavna fonetika). S tehničnimi pomagali pridobljeni podatki o tvarni strani izrazne podobe jezika niso enostavno prevedljivi v podatke zaznavanja. T. i. izgovorna (ali artikulacijska) fonetika pa preučuje tvorjenje akustičnih značilnosti jezika, in sicer spet ali s tehničnimi pomagali ali pa s čutili raziskovalca (zlasti z vidom in tipom). – Raziskovanju pa v glavnem še niso dostopni fiziološko-živčni poteki, ki usmerjajo govorila pri tvorjenju glasov, še manj pa tisti poteki, ki pomenskim enotam jezika prisojajo ustrezno izrazno podobo.

Govorila v svoji dejavnosti

Glasove svojega govora tvorimo z govorili. Tako imenujemo tiste organe človeškega telesa, ki se udeležujejo tvorjenja glasovja. Ti organi so: trebušna prepona, rebra in mišice prsnega koša, oba režnja pljuč, sapnici s sapnikom, grlo s pokrovko nad seboj, stene goltne (ali žrelne), ustne in nosne votline, jezik, zobje in ustnice.

Prvotna naloga naštetih organov ni tvorjenje glasov: prepona loči prsno od trebušne votline; prsni koš varuje dobršen del naših notranjih organov pred poškodbami, obenem s prepono pa ureja dotok in odtok zraka v pljuča in iz njih; pljuča dovajajo krvi kisik, odvajajo pa ogljikov dvokis; grlo spravlja iz sapnika nepoklicane vsiljivce s kihanjem in kašljanjem; jezik in zobje so udeleženi pri pripravljanju hrane za želodec; v nosni votlini se čisti in primerno segreva ali hladi vdihavani zrak; ustnice prijemajo in

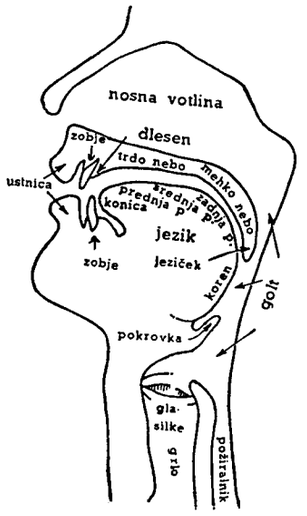

Govorila

držijo hrano; votline so transportne poti zraka in hrane ipd.

Govorne naloge opravljajo ti organi šele drugotno. Votli prostor od grla navzven imenujemo govorno cev; obod organov, ki jo tvorijo, delimo na zgornji in spodnji del in ju imenujemo zgornja in spodnja izgovorna (artikulacijska) ploskev. Zgornjo artikulacijsko ploskev sestavljajo: zgornja ustnica, zgornji zobje, zgornje dlesni, trdo in mehko nebo (glede na tvorbo glasov delimo celotno nebo na zadlesnični, sprednji, srednji in zadnji del), jeziček, goltna stena in obžrelni del grlne votline; spodnjo izgovorno ploskev pa sestavljajo: spodnja ustnica, spodnji zobje z dlesnimi, jezik (ki ga glede na tvorbo glasov delimo na konico, jezični rob ali venec, prednjo, srednjo in zadnjo jezično ploskev ter na jezični koren), pokrovka in sprednji del goltne votline.

Kako nastane glas

Kadar rebrne mišice vzdignejo in razširijo rebra (in se trebušna prepona hkrati zniža proti trebušni votlini), nastane v prsni votlini podpritisk: zaradi tega v pljučne mehurčke vdre zrak in jih razširi. Ta zrak imenujemo vdišni in ga za tvorbo glasov ne uporabljamo (razen v nekaterih primerih). Za tvorbo pravih jezikovnih glasov uporabljamo izdišni zrak, do katerega pride, ko se trebušna prepona dviga v svoj normalni položaj, prsni koš pa se oži; pri tem gre zrak iz pljuč najprej po obeh sapnicah v sapnik, pride po njem do grla, od tu pa skozi grlno votlino v goltno in nato v ustno ali nosno (ali pa v obojo hkrati).

Pri dihanju sta najbolj dejavna prsni koš in pljuča, drugi organi (ti so tudi govorila) pa sodelujejo navadno le toliko, da zračnega pretakanja ne ovirajo (drugače je seveda pri kašljanju ali pljuvanju). Pri tvorjenju glasov pa postanejo govorila specifično močno dejavna: govorno cev na raznih mestih širijo in ožijo ali tudi povsem zapirajo ter s tem povzročajo in krepijo ali slabijo valovanje zračnega toka, ki ga pljuča pri govorjenju iztiskajo na poseben način.

Grlo sestoji iz več hrustancev, mišic in kit. Med hrustanci je najotipljivejši ščitasti hrustanec (pri moških spredaj na vratu prav lahko otipljiv in pri suhih tudi viden). Na njegovo notranjo stran sta pritrjeni dve prožni mišici – glasilki. Mišici sta v vodoravnem položaju in sta v smeri proti vratnim vretencem povezani s t. i. piramidastima (ali gibalnima) hrustancema. Ščitasti in gibalna hrustanca so pritrjeni na prstanasti hrustanec, ki daje vsemu grlu potrebno trdnost. V grlu je še več drugih hrustancev in mišic, ki imajo vsi nalogo, da spravljajo glasilke v različne položaje in napetostna stanja.

Glasilke so za tvorjenje glasovja nadvse pomembne. Če sta glasilki tesno približani, ovirata izdišni zračni tok, ta pa ju, če je dovolj močan, razmakne, a glasilki se spet primakneta, in tako praviloma še večkrat. Pravimo, da nihata. Glasilki zanihata lahko tudi po več stokrat na sekundo. Kadar glasilki nihata v enakomernih presledkih, nastane zven določene višine: čim hitreje glasilki nihata, tem višji je ta zven, imenovan osnovni ton (ali F0). Odvisnost števila nihajev na določeno časovno enoto in višine tona kaže spodnji oscilo-tonogram (in na koncu tega poglavja, str. 89): čisto zgoraj nam „zobčki" kažejo trajanje glasovja, razdalja med dvema zobčkoma pomeni dve stotinki sekunde; oscilogram pod tem kaže število nihajev glasilk na določeno časovno enoto: pri glasu *b* (ki tra-

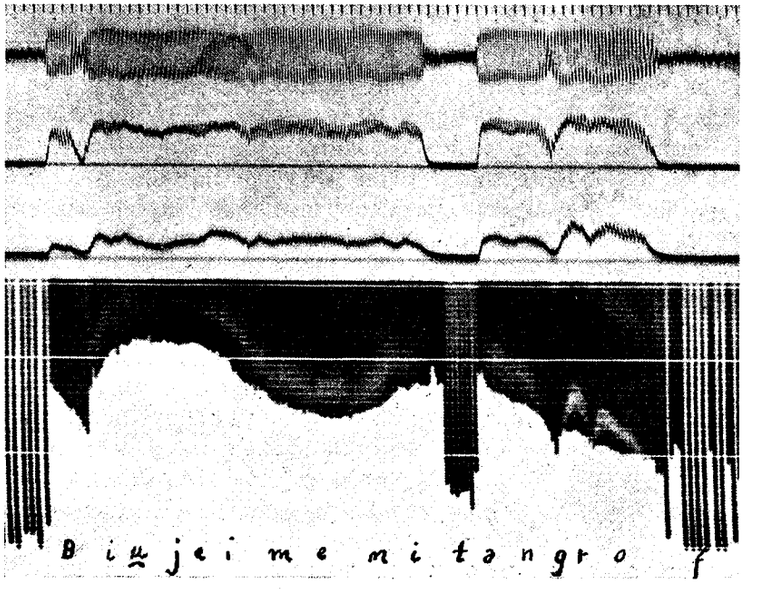

Oscilo-tonogram

ja osem stotink sekunde) je teh nihajev kakih 13 do 14; naslednja dva parametra s krivuljama kažeta absolutno in logaritmično, tj. za uho realno, jakost (fizikalno je to amplituda, ki jo tvori razdalja odmika glasilk od črte približanosti glasilk); pod jakostnima krivuljama je tonsko polje, obsegajoče tri oktave, ločene s štirimi vodoravnimi svetlejšimi črtami, vsaka oktava pa je z drobnejšim vodoravnimi črticami razdeljena tako, da se vidi po 12 poltonov vsake oktave. Krivulja, ki se kaže na področju teh treh oktav, kaže gibanje osnovnega tona zvenečih glasov, pri nezvenečih glasovih ter pred začetkom govorjenja in za njim osnovnega tona seveda nimajo, tako da navpične „rese" segajo do spodnjega roba najnižje oktave, t. i. beli šum pa jih spodaj malo cefra in včasih tudi cel stolpec resic pritisne navzgor (to velja pri soglasniku *t* in za posamezne resice pri *f*).

Glasilki se pri glasnem govorjenju treseta pri vseh slovenskih samoglasnikih in pri večini soglasnikov, take glasove pa imenujemo zveneče; pri soglasnikih *p, f, t, s, c, š, č,*

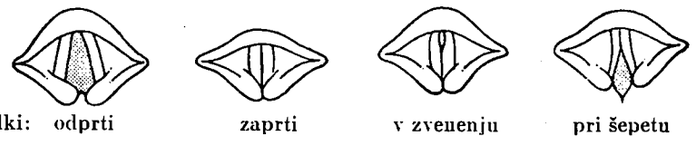

Položaji glasilk pri tvorbi glasov

k, h pa sta glasilki čisto razmaknjeni, zato ne ustvarjata osnovnega tona in te glasove imenujemo nezveneče. Prim. razliko med *t* in *d* na sonagramu na naslednji strani spodaj.

Relativna višina ali pa potek tona sta zelo važna za naglaševanje in stavčno fonetiko (zlasti intonacijo). – Pri šepetanju sta glasilki v glavnem sicer druga ob drugi, široko razmaknjena pa sta gibalna hrustanca. Šepetani glasovi so seveda vsi nezveneči; razlike med zvenečimi in nezvenečimi soglasniki se ohranjajo v ostrejšem ali blažjem šumu.

Naslednja podoba je sonagram. Kaže pa nam akustično podobo glasov v besedah *táta* in *dáda*. Čisto na levi „zebrasti" stolpec predstavlja t. i. kalibracijo do višine 8000 Hz. Spodaj je osnovnica, po dva črna pasova pa zaznamujeta 1000 Hz, tako da je v višino vsega 8000 Hz. Desno od kalibracije vidimo štiri slušna telesa samoglasnika *a*, pred njim pa slušni telesi zapornikov *t* in *d*; zaporni del teh soglasnikov se vidi jasno pri drugem *t*, ki je med dvema samoglasnikoma, pri prvem *d* pa čisto spodaj nad osnovnico vidimo osnovni ton kot nekako stopničko, pri drugem pa je enako. Odporno fazo zapornikov kažejo navpični stebriči neposredno pred akustičnimi telesi *a*-jev s po štirimi krepkejšimi pasovi, t. i. formanti. Prva dva sta malo pod oz. nad 1000 Hz, tretji in četrti (zadnji manj izrazit) pa sta nad 2000 oz. pod 4000 Hz.

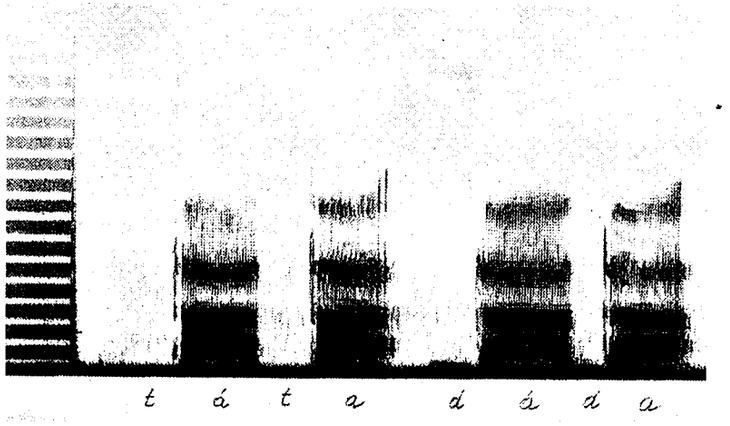

Sonagram

Tri osnovne skupine glasov

Iz grla pride zračni tok v goltno, ustno in nosno votlino (v slednjo le, če jeziček z mehkim nebom vhoda vanjo ne zapira). Od oblike vseh teh votlin je odvisna zvočna in slušna podoba zračnega toka. Če je nadglasilčna pot čisto prosta, slišimo grlni *h*, kakor

ga poznamo npr. v vzkliku *aha* ali v medmetih smejanja (prim. *haha, hihi*); pogoj je, da sta tudi glasilki razprti. Če sta priprti in nihata, nastane zveneči grlni *h*, če se zaprti sunkovito odpreta, pa grlni *k* (ti glasovi so znani v Rožu na Koroškem). Vse druge glasove delamo s posebnim oblikovanjem govorne cevi nad grlom. To dosegamo s približevanjem ali oddaljevanjem spodnje izgovorne ploskve zgornji, redko tudi zgornje spodnji. Na podlagi oddaljenosti obeh izgovornih ploskev govorimo o različni odprtostni stopnji govorne cevi. Posledica odprtostne stopnje so tri velike skupine glasov: samoglasniki ali vokali, zvočniki ali sonanti in nezvočniki ali nesonanti (npr. *ê – n – z* oz. *s*).

Sonagrami podobe 3 na str. 90 kažejo t. i. svetle glasove: samoglasnik *ê*, zvočnik *n* in nezvočnika *z* oz. *s* (prvi je zveneč, drugi nezveneč).

Največjo odprtostno stopnjo imajo samoglasniki in zato izrazite krepke pasovne formante, srednjo zvočniki in zato manj krepke pasovne formante, najmanjšo nezvočniki (ali navadni soglasniki) in zato nepasovne širše izrazitostne predele, v našem primeru *s* in *z* na višini okrog 2000 Hz navzgor.

Nezvočnike delimo dalje na zapornike (*p, t, k,* oz. *b, d, g*), zlitnike (*c, č* oz. *dž*) in pripornike (*f, s, š, h* oz. *z, ž*). Prim. na podobi 4 sonograme nezvočnikov *t, c* in *s*, str. 90.

Glede na to, ali glasove lahko „vlečemo", tj. jih izgovarjamo poljubno dolgo ali ne, jih delimo na trajne in netrajne: netrajni so zaporniki in zlitniki, vsi drugi so trajni. Prim. sonagrame podobe 4 za *t, c, s* pred *ə/e*: pri *t* je lepo vidna odporna faza, pri *c* je ta nekako v sredini trajanja glasu, pri *s* tega ni, slušna energija je razporejena precej enako po vsej širini, tj. dolžini trajanja glasu.

Akustično so samoglasniki s krepko formantno strukturo (formant je okrepljen snop harmoničnih tonov), zvočniki z nekoliko oslabljeno, vendar še zmeraj izrazito, medtem ko imajo nezvočniki neizrazito formantno strukturo ali pa so brez nje; prim. to še pri naslednjih sonagramih za *é – n – z, d* (kjer pa ima *n* nepričakovano okrepljena F3 in F4) na 5. podobi (str. 91). (Nezvočnik *d* je pred zvočnikom *n*.)

Če v enem delu govorne cevi, pregrajenem z govorili, napravimo podpritisk, nato pa pregrajo hitro odpravimo, nastanejo t. i. tleski. Tleski nastopajo le v medmetih.

Naše tri skupine glasov lahko imenujemo glasovne jate. Kot enoto višje vrste, glasovje, si jih lahko predstavljamo tako:

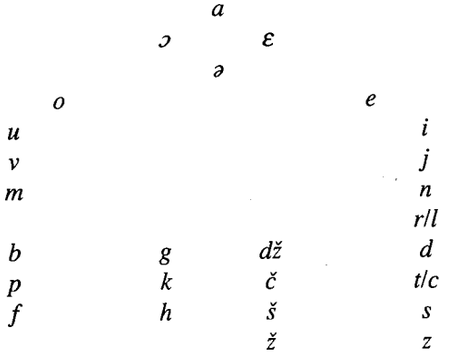

Leva navpična vrsta glasov ima temni značaj, desna svetlega, preostalo glasovje se zbira ob najstrnjenejšem *a*, medtem ko ozka *o* in *e* gresta k stranskima vrstama, *o* k temni, *e* k svetli.

Moč glasu je odvisna od količine zraka, ki v dani časovni enoti (navadno jo merimo s stotinkami ali tisočinkami sekunde) prehaja čez določeno izgovorno mesto glasu. (Prim. podobo 1 na str. 89.)

GLASOVI PO TVORBI, AKUSTIČNIH ZNAČILNOSTIH TER RAZVRSTITVI

Samoglasniki

Samoglasniki se tvorbeno med seboj ločijo po tem, kako je oblikovana govorna cev, tj. kakšna je njena odzvočnost. Pri naših knjižnih samoglasnikih ji obliko določa predvsem jezik ob zaprtem vhodu v nosno votlino (zato so naši samoglasniki vsi ustni). Če je proti srednjemu trdemu nebu sorazmerno visoko pridvignjen prednji del jezika, nastane *i*, če zadnji proti mehkemu, pa *u*; če se jezik iz položaja mirovanja malo zniža, nastane *a*.

Tako dobimo s a m o g l a s n i š k i t r i k o t n i k :

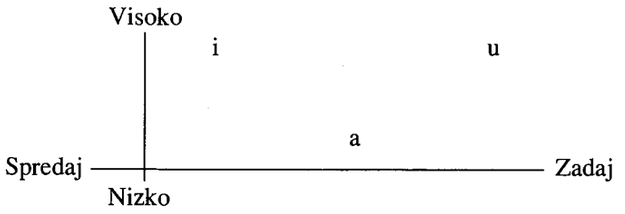

Izgovorna in slušna razlika med temi samoglasniki je lepo razvidna iz naslednjih skiagramov (skiagrami so grafi rentgenskih posnetkov govoril pri tvorbi glasov) oz. iz sonagramov na podobi 6, str. 91:

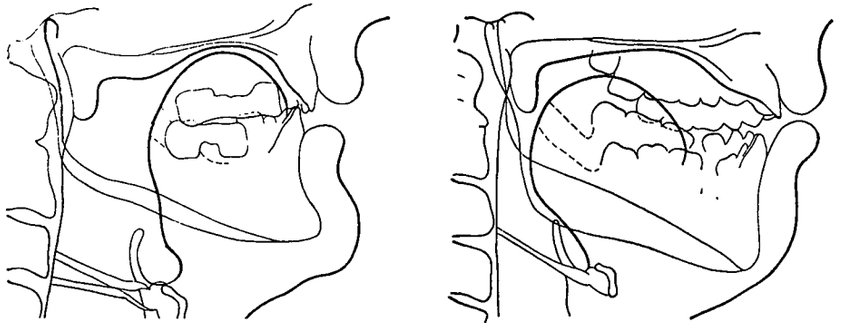

Skiagrama za *í* in *ú*

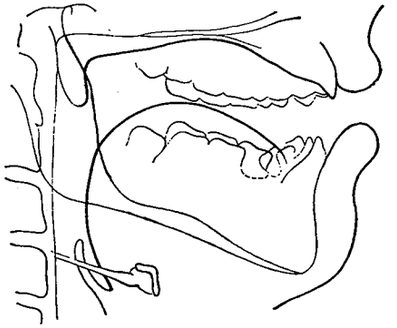

Skiagram za *á*

V sonagramih samoglasnikov podobe 6 vidimo spodaj po štiri temnejše vodoravne pasove, tj. formante (simbolizacija F), od spodaj navzgor jih oštevilčimo z 1 do 4. Pri *i* je F1 zelo nizek, F2 do F4 pa so visoko; pri *a* sta F1 in F2 blizu in nekako v prostoru, kjer pri *i* (in tudi *u*) ni formantov, pri *u* pa sta F1 in F2 pod F1 samoglasnika *a*, F3 in F4 pa nižje kot ustreznika pri *a* (kolikor sta sploh vidna). Po teh razločevalnih značilnostih imenujemo *a* strnjen (kompakten) samoglasnik, *i* in *u* pa razpršena (difuzna); razlika med *i* in *u* je v tem, da je *i* svetel (akutski), *u* pa temen (gravisen), tj. *i* ima tri zgornje formante nakopičene visoko, *u* pa prva dva nizko.

Sredinski samoglasniki

V izgovornem prostoru samoglasnikov so še s r e d i n s k i s a m o g l a s n i k i : če se jezik iz položaja za *i* spušča v smeri k *a*, zazveni na nekem mestu najprej ozki *e*, zatem pa še široki: če pa se od *a* dviga proti *u*, se oglasi najprej široki, nato pa ozki *o*; če je jezik v položaju mirovanja, slišimo polglasnik. Prim. skiagrame po zaporedju od zgoraj navzdol *é ó – ə – ê ô*:

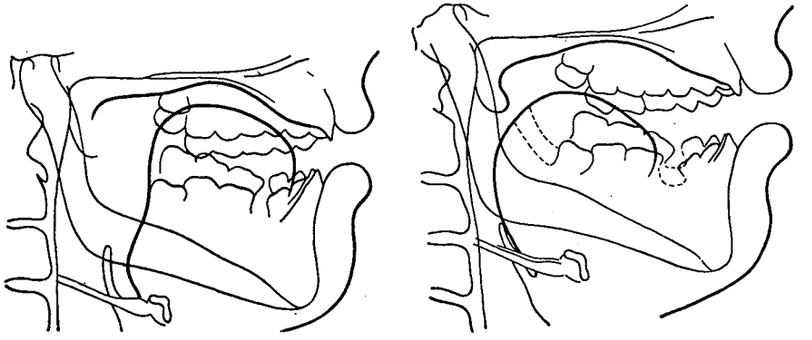

Skiagrama za *é* in *ó*

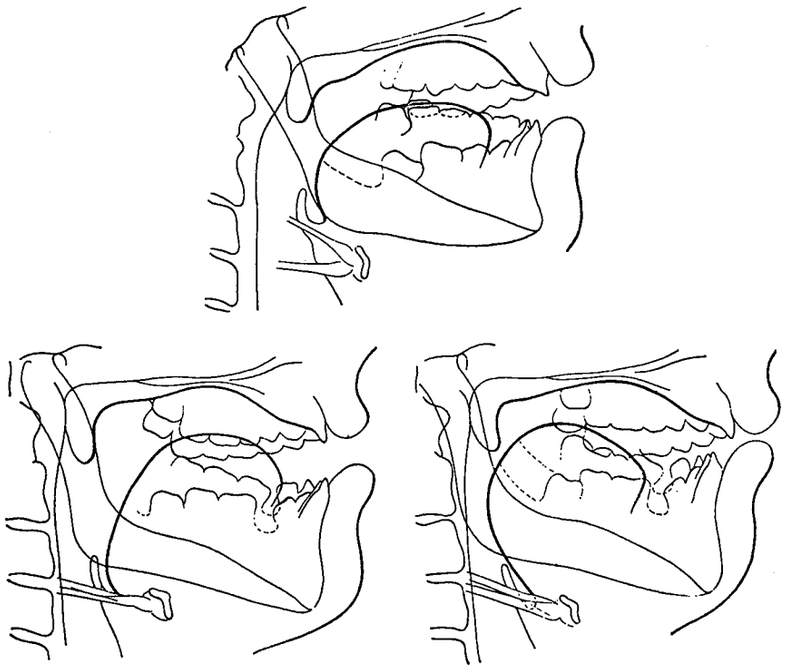

Skiagrami za *ə*, *ê*, *ô*

Po sonagramskih slikah teh glasov v podobi 7 (str. 92) bi ozki *e* lahko imenovali nerazpršen, širokega pa nestrnjen (oba pa sta svetla); na drugi strani bi ozki *o* lahko imenovali nerazpršen in temen, široki *o* pa nestrnjen in tudi temen. (Namesto izraza nerazpršen se rabi tudi nenapet, namesto nestrnjen pa napet.) Polglasnik ni ne svetel, ne temen, ne strnjen (podan je še na več drugih podobah).

Osem izgovornih točk samoglasnikov

Ves sestav slovenskih knjižnih samoglasnikov se glede na položaj glavne mase jezika suče okoli naslednjih osmih izgovornih točk, po katerih so tudi imenovani:

	Sprednji	Nesprednji		
		Srednji	Zadnji	
Visoki	*i*		*u*	Nesre-
Sredinski	*e* *ɛ*	*ə*	*o* *ɔ*	
Nizki		*a*		dinski

Preglednica shem formantov iz povprečkov

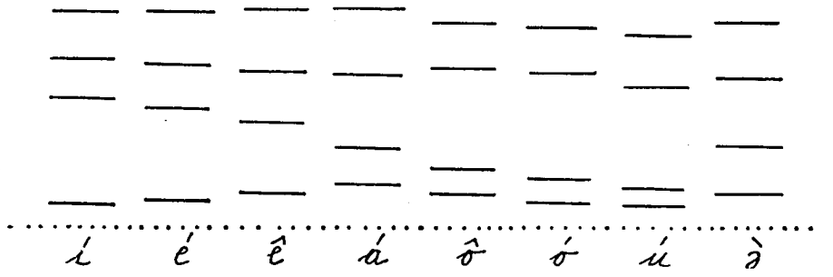

Če pogledamo lik, ki ga tvorijo 1. formanti samoglasnikov podobe 8 od *i* do *u*, gre za neke vrste plosko streho z vrhom na *a*, pri *F2* pa gre za spuščajočo se črto od *i* do *u*, medtem ko sta 3. in 4. formant manj pomembna. Sonagramski izgled sredinskih samoglasnikov nam kaže podoba 7, vseh pa podoba 8 na str. 92.

Oblike ustnične odprtine pri izgovoru samoglasnikov

Iz naslednje skice vidiš obliko ustnične odprtine pri izgovoru posameznih samoglasnikov: pri *i*-ju je široka, razasta, nizka; v smeri k *a* se deloma še širi, močno pa viša; od *a* do *u* se občutno oži in hkrati niža; pri polglasniku je nekako nevtralna:

Ker je kakovost slovenskih samoglasnikov odvisna predvsem od oblike ustnega dela govorne cevi, položaj ustnic za naravo samoglasnikov ni pretirane važnosti, saj samoglasnike lahko (sicer prisiljeno) izgovarjamo tudi z nespremenjenim položajem ustnic. Prav tako samoglasnike še vedno ločimo drugega od drugega, čeprav razmik med spodnjimi in zgornjimi sekalci ostane nespremenjen (jih pa seveda lažje izgovarjamo, če ni). Izgovor samoglasnikov se prilagaja tudi glasovni soseščini, zlasti pa je odvisen tudi od tega, ali je samoglasnik dolg ali kratek, naglašen ali nenaglašen, deloma tudi tonsko tak ali drugačen.

Samoglasniške variante

Nekateri od obravnavanih samoglasnikov imajo v določenih položajih zlasti opazne variante. Poglejmo:

1. Namesto širokega *e* pred *j* (ko je ta na koncu besede ali pred soglasnikom) se izgovarja srednji *e*, namesto širokega *o* pred *u̯* pa prav tako srednji *o*:

mêj mêjni jèj Tónej (tako tudi v primerih nekdanjih *véj* ali *véjnat*)
sôv sôvji nòv brátov (tako tudi v primerih nekdanjih *sinóv* ali *sinóvski*)
Fonetično srednja *e* in *o* zaznamujemo s strešico pod črkama *e* oz. *o*, tj. *ę*, *ǫ*.

2. Če kratka naglašena *i* in *u* nista na začetku ali koncu besede, se lahko izgovarjata nekoliko nižje in zato zvenita bolj široko, tak *a* pa v enakih razmerah nekoliko višje in zato bolj polglasniško; torej se *sít* izgovarja [sìt] ali [sɪ̀t], kùp [kùp] ali [kʊ̀p], bràt pa [bràt] ali [brʌ̀t].

Slovenski knjižni široki *e* je zmeraj širši glede na to, ali je dolg naglašen, kratek naglašen ali nenaglašen. Podobno tudi široki *o*. Marsikomu delajo težave široki nenaglašeni *e*-ji in *o*-ji, ki jih v nekaterih narečjih ne znajo izgovoriti široko.

Izgovorne težave

Izgovor knjižnih samoglasnikov je za ljudi z nekaterih narečnih področij lažji, z drugih pa težji, odvisno precej od tega, ali so ta narečja bližje Ljubljani ali bolj ali manj oddaljena.

Še najmanj težav je z izgovorom obeh najvišjih samoglasnikov, *i* in *u*: skoraj vsa slovenska narečja ju poznajo taka, kakršna sta v knjižnem jeziku (le severovzhodni nenaglašeni narečni *i* je izgovorno nižji), na zahodu pa je ponekod čuden glas *u*. – Večje so težave s samoglasnikom *a*. Prekmurci npr. govorijo v naglašenih zlogih namesto knjižnega srednjega *a* prednji *a*, ki je podoben zelo širokemu *e*-ju (k podobnemu *a*-ju se nagibajo tudi še kje drugje). Prim. skico iz Ramovševe Kratke zgodovine slovenskega jezika:

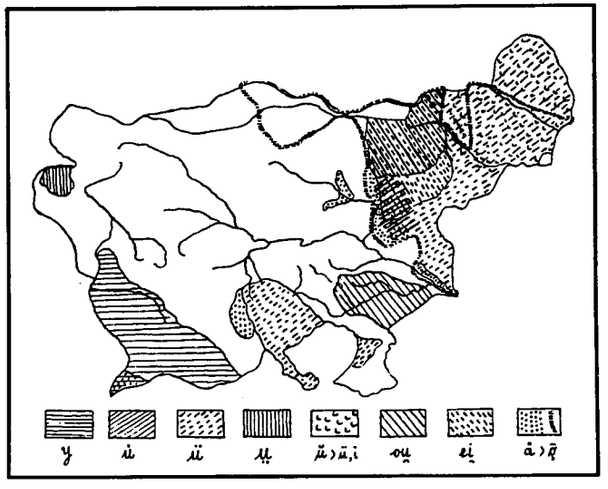

Narečne izpremembe dolgih *u*, *i*, *a*.

Pri kratkih *i*, *u* in *a* (pa tudi pri *e* iz jata) je posebnost še ta, da v mnogih slovenskih narečjih namesto njih govorijo polglasnik; kdaj je polglasnik knjižen in kdaj ne, vidimo po tem, da pri pregibanju izginja (*pes psa*) (toda tudi ostaja: *kes kesa*), ali pa se premenjuje z dolgim *í*, *ú* ali *á* (v manj primerih tudi z *e* (*ôreh oréha*)).

Še večje so težave pri sredinskih samoglasnikih. Tako npr. široka *e* in *o*, kakor ju ima knjižni jezik, govorijo Gorenjci, Savinjčani, Notranjci, Kraševci, Primorci (vsaj ponekod). Druga narečja imajo večinoma prav tako široke glasove, a so dvoglasniški, npr. na dobršnem kosu Dolenjske in Štajerske; v Zilji in ob zgornji Soči ter v Prekmurju in Beli krajini so kratki. Posebno močno se ločijo od knjižne izgovarjave vzhodni Štajerci južno od Drave: ti namesto širokih *e* in *o* govorijo nekake nevtralne, srednje. Tako se govori sem in tja še kje. – Tudi polglasnik se v Sloveniji ne izgovarja povsod enotno, ponekod npr. preveč blizu *a*-ju; težava je še ta, da imamo v nekaterih narečjih namesto njega *e* (Štajerska) ali pa kar *a* (vzhodna slovenska Koroška, Slovenska Benečija). Velik del rovtarskih narečij pozna samo kratka naglašena *i* in *u*.

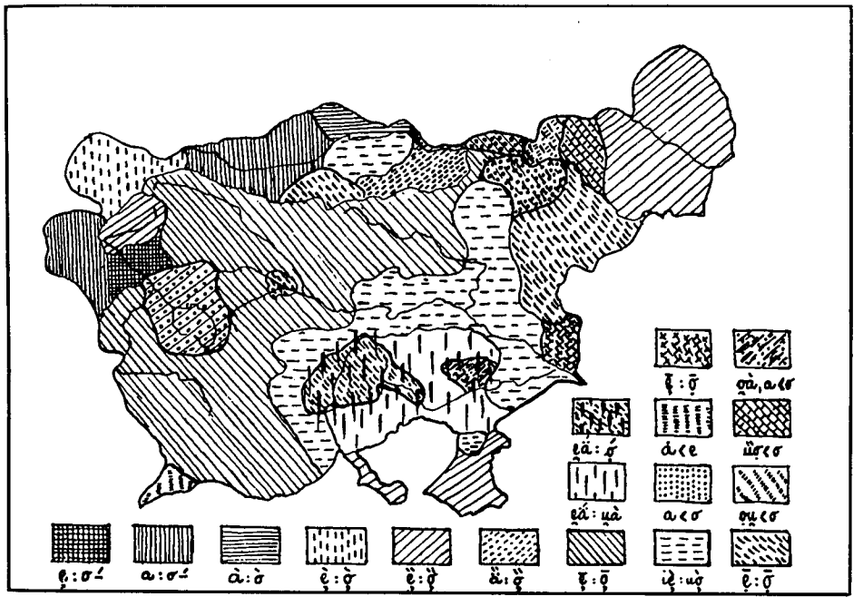

Razvoj *e* in *o* v tipu žena, noga.

Glavna težava pri knjižnih samoglasnikih je ta, da so v premnogih besedah sicer taki kot v knjižnem jeziku, vendar v besedah, kjer jih v knjižnem jeziku ni: tako se marsikje govori *must*, *me(j)stu*, v knjižnem jeziku pa seveda *móst*, *mésto*; ali pa se govori *góra*, *péta*, medtem ko je v knjižnem jeziku *gôra*, *pêta* (prim. še narečno *Merna* proti knjižnemu *Mirna*); nadalje se narečno govori npr. *žana*, *sət*, *krəh*, knjižno pa

žêna, sìt, krùh, narečno *àtrak, ána,* knjižno *otròk, êna*; omenimo še zborno *tukaj* in *zdaj* ter *prav*, pogovorno *tukej, zdej, pr^v*, narečno pa tudi *tuki* in *prov* ipd.

Pri vseh razlikah med samoglasniki v navadnem občevalnem in knjižnem jeziku je težava v tem, da nam značilnosti občevalnega narečnega ali mestnega jezika silijo v knjižno govorico. To velja tudi za glasove, ki jih v knjižnem jeziku sploh ni (*ü, å* ipd.). Knjižnega izgovora se učimo ob poslušanju knjižnih govorjenih besedil z radia in televizije, v gledališču in šoli – sploh iz javne besede. Obstajajo pa tudi gramofonske plošče, diskete in magnetofonski posnetki za učenje; žal jih premalo uporabljamo (veliko več pri učenju tujih jezikov, kjer se bolj zavedamo, da je treba izgovarjati pravilno). Za knjižni izgovor se je treba zavestno truditi, ker po naravni poti izbire komaj kdaj pridemo do potrebne enake knjižne izreke po vsej Sloveniji.

Pri učenju se opiramo na pravila o razvrstitvi glasov v besedah. Oglejmo si jih za sredinske samoglasnike.

Razvrstitev sredinskih samoglasnikov

Ozka in široka *e* in *o*

Ozka *é* in *ó* sta v besedilu veliko bolj pogostna kot široka, zato si bomo natančneje ogledali le razvrstitev širokih *ê*-jev in *ô*-jev.

Za ozka *é* in *ó* si velja zapomniti, da ju izgovarjamo načeloma vedno v vseh prevzetih in v na novo napravljenih besedah, kakor npr. *Krémelj, Unésko, zébra – Lóndon, Móskva, Tómos* ipd. (Izjema so besede z značilno glasovno zvezo (*ov, ej; er* v zahodnoevropskih prevzetih besedah), kjer je v slovenščini lahko le široki *e* oz. *o*, ali z značilno pripono (npr. *-ent*): *asamblêja* (poleg starejšega *asambléja*), *Pskôv* (poleg starejšega *Pskóv*), *šofêr, atmosfêra, fundamênta* ipd. V starini in še zdaj dobivajo ši-

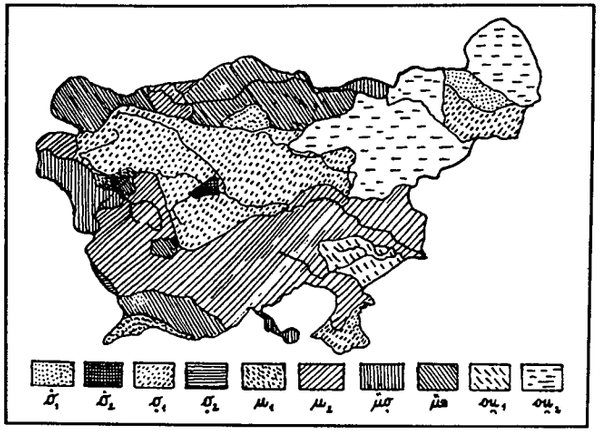

Razvoj cirkumflektiranega *o*

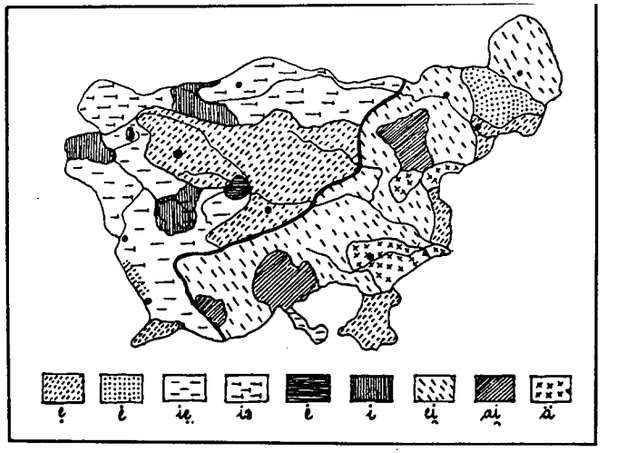

Razvoj jata v dolgih zlogih

roki *e* ali *o* znotraj tega okvira le tiste besede, ki jih prevzemamo iz neposrednega glasovnega stika (npr. *žèp žêpa*, v novejšem času se govori tudi *džêza* poleg pričakovanega *džéza*).

V narečjih se večinoma vzporedno razvijata dolgi ozki *o* določenega izvora in jat, kar nam lepo kažeta Ramovševi karti (na str. 52 in tu zgoraj).

Dolgi široki *ê*

Dolgi široki *ê* poznajo naslednje skupine besed:

1. Korenske besede, ki si jih moramo kar zapomniti; najvažnejše so: samostalniki *čêsen, klepêtec, mêtla, pêta, sêstra, têta, vêža, zêmlja, žêna – bêdro, čêlo, jêdro, jêklo, plêče, pšêno, rêbro, rešêto, sêdlo, sêlo, stêgno, vêdro, vêslo, vretêno* – pridevniške besede *têžek, mêhek, grênek, plêhek, êden êna -o, pêti, šêsti, sêdmi* – osebni zaimki od rod. dalje *mêne, têbe, njêga, sêbe* – sedanjiki glagolov *blêdem, brêdem, gnêtem, grêbem, mêtem, nêsem, pêčem, pêrem, plêtem, rêčem, têčem, têpem, vêdem, žênem, bêrem, jêmljem*. Ti glagoli na *-sti* in *-či* imajo *ê* tudi v nedoločniku (*blêsti, pêči*) in v vseh oblikah razen v edninski moški deležnika na *-l* (*pêkla -o; -a -i -i; -i -e -a*) proti *pékel* (ali *nésel*), pač pa tudi *plêtel*.

Kar zapomniti si velja tudi primere s širokim *ê* v posameznih oblikah (kakor npr. v dajalniku in mestniku ednine *pêči, pêsti, rêbri, srêbru*), ali široki *ê* v besedah s kratkim naglašenim *e* v imenovalniku ednine (*žêpa, čêpa*), ki se večinoma končujejo na ustnični ali mehkonebni (*špêha*) soglasnik, ali pa so nekako medmetni; na koncu si velja zapomniti še edninske velelnike glagolov s širokim *ê* v sedanjiku ter z nepričakovanim širokim *ê*, npr. *zajêmi, vzêmi* (tako pri glagolih na *-mem* in *-jmem*); široki *e* imajo izrazi za nižaje, npr. *cês*.

2. V drugih primerih široki *ê* p r e d v i d e v a m o na podlagi preprostejšega ali bolj zapletenega pravila. Taka pravila so naslednja:

a) širok je v moderni izreki lahko brez izjeme vsak naglašeni *e* pred *j*, ki mu sledi samoglasnik, torej: *mêja, sêja, vêja, rêja, orhidêja, idêja, galêja* ipd. (v slovarju ima večina teh besed zapisan tudi še ozki izgovor *e*-ja; to ustreza starejšemu izgovoru); če tak *êj* pride na konec besede ali je pred soglasnikom, se izgovarja malo ožje: *mêj, idêj, sprêj*;

b) širok je brez izjeme vsak naglašen *e* pred *r* v neslovanskih prevzetih besedah, npr. *afêra, šofêr, fêr, atmosfêra, mizêren, bolêro, bêrek*;

c) široki *ê* imajo števniki *pét, šést, sédem, devét, desét* v rodilniku, dajalniku, mestnikuin orodniku, npr. *pêtih, pêtim, pêtih, pêtimi*;

č) široki *ê* imajo pripone *-en-* in *-ent-* pred samoglasnikom, npr. *tepênega, tepêna, tepêno, študênta, študêntov* (pri nekaterih takih besedah z *-ent-* je naglašeni *e* lahko tudi ozek, zlasti v starejšem izgovoru, npr. *študénta*);

d) širok je naglašeni *e* v velelniku ednine, v namenilniku oz. kratkem nedoločniku in v edninskem deležniku na -l moškega spola pri glagolih, ki imajo v nedoločniku obvezno naglas na *-íti, -áti*, v sedanjiku pa pred *-im* ali *-em*, npr. *ženíti žénim: žêni, žênit, žênil*; tako še: *sêli, krêni, (po)čêni, (za)klêni, pêlji, čêši, klêplji, klêši, krêši, mêči, têši*;

e) širok je naglašeni *e* v edninskem velelniku glagolov na *-íti -ím*: *cêdi* (in *cédi*), *dêli, bremêni, debêli, grêni, grêši, jêkli, jêzi, krêpi, lêvi, mêji, pepêli, prêti, rêdi* (tudi *rédi*), *slédi* in *slêdi, slêpi, smêti, srêbri, stréli* in *strêli, svétli in svêtli, temêlji, têsni, têži* (tudi *téži*), *vêdri, vesêli* (izjemi sta *gréši* in *slépi*);

f) širok je navadno naglašeni *e* v predzadnjem zlogu osnove, če ima beseda premični naglas, npr. *cêsar cesárja*; tako še *Grêgor, jêčmen, jêlen, Jêrnej, jêsen, jêzik, krêmen, mêdved, pêhar, pêlin, petêlin, prêdlog, prêmog, prêrok, strêmen, žêlod* (izjema je *trébuh*) – *brême, slême* (tu je izjem več, npr. *séme -éna*), *têle – vêlik, dêbel, rôjen*; na te primere spominjajo velelniki in deležniki na *-l*, ki smo jih obravnavali že zgoraj;

g) načeloma imajo široki *ê* vse izpeljanke besed iz točke 1 in točke 2, in sicer od a) do č):

(1) *mêtla: mêtlica, mêtlin, mêtelni; plêhek: plêhkost; žêpa: žêpek, žêpni; cês: cêsov*;

(2) *idêja: idêjica, idêjen; šofêr: šofêrček, šofêrjev, šofêrski; pêtih: pêti; tepêna: tepênje, tepênost; študênta: študêntek, študêntov(ski), študêntka*. Pri nekaterih takih izpeljankah je vendar tudi ozki *é*, prim. *pletêna steklenica – pleténka*, ali pa je *e* srednji po pravilu v položaju pred *j*, ki je na koncu besede ali pred soglasnikom. Prim. še *žêna, žênin, žênka, žênica* nasproti *žénski, žénska, žénin, žénim* ali *sêstra, sêstrin, sêstrica, sêstrski, sêstrstvo*.

h) moška edninska oblika deležnika na *-l* ima široki *ê* le pri glagolih tipa *plêsti plêtem, brêsti brêdem*, torej *plêtel, brêdel* (in *plétel, brédel*).

Dolgi široki *ô*

D o l g i š i r o k i *ô* poznajo naslednje skupine besed:

1. K o r e n s k e besede oz. morfemi, ki si jih moramo kar zapomniti; najvažnejše so: *bôlha, gôra, kôpa, kôsa, kôza, krôšnja, môšnja, nôga, ôsa, ôvca, rôka, rôsa, vôda, vôjna, vôjska – pôlž, vôlk, lônec, ôgenj, klôbčič, klopôtec, kôtel, nôrec, ôrel, ôsel, ôven, pôsel, pôper – povódec* tudi *povôdec – ôkno – bôžji, dôbrega, dôbra -o, drôben, gôrek, krôtek, môčen, ponôsen, pôten; ôsmi, stôti – bôdem, hrôpem, sôpem – dôl, dôli, gôr, gôri, spôdaj, zgôraj, dôkaj* in *dokàj, dopôldne, ponôči, pôl* [pôl].

Kar zapomniti si je treba široki *ô* v posameznih oblikah, npr. v daj. in mest. ednine (*môstu, nôči, prôsu*) v mešanem naglasnem tipu, ali *ô* v velelniku *(po)môzi*, ali v nezadnjem zlogu osnove pri premičnem naglasnem tipu (*Gregôrja, topôla, zastôra, sokôla, šotóra* in *šotôra, nazôra*), ali pri števniku *ósem* (*ôsmih, ôsmim, ôsmih, ôsmimi*); tako tudi *stôtih* itd.

2. V drugih primerih široki *o* p r e d v i d e v a m o s preprostejšim ali bolj zapletenim pravilom. Taka pravila so naslednja:

a) širok je v moderni izreki brez izjeme vsak naglašeni *o* pred *v*, ki mu sledi samoglasnik, torej: *sinôvi, sôva, vdôva, njegôva* (to velja tudi za prevzete besede, npr. *Pskôva*; nekatere take besede so imele tudi še ozki *o*, npr. zastarevajoče *sinóvi, njegóvi*); pred *v* na koncu besede ali pred soglasnikom je tak široki *o* nekoliko ožji: *sinôv, sinôvski, njegôv*);

b) širok je načeloma vsak naglašeni *o*, ki se premenjuje s kratkim *ò* v imenovalniku (oz. v enako se glasečem tožilniku) ednine moškega spola, npr.: *bòb bôba, gròb grôba*; izjeme so tu predvsem samostalniki, izpeljani iz glagola, če imajo na koncu korena netrajnik: tu se govori po vzorcu *odhòd odhóda* (vendar ima pripona *-ot-* stalno širino: *hohòt hohôta*); v moderni knjižni izreki se pojavlja široki *o* zmeraj bolj tudi pred korenskim končnim zapornikom, tako da se govori tudi že *naskòk naskóka* in *naskôka* ipd., npr. še *skòk skóka* in *skôka, oklópa* in *oklôpa, shóda* in *shôda*, hkrati pa celo tudi *pogója* in *pogôja*; pravilo o razmerju *ò* proti *ô* velja do neke mere tudi za pridevnike: *nòr nôrega nôra -o* in tako še *gòl, globòk, visòk, širòk* (kjer pa imamo *-ok* za pripono), *hròm, tòp, gotòv, prepròst* (vendar pri zloženkah le *kratkonóg*);

c) široki *ô* imajo pripone *-ôba, ôča, -ôta, (-òt) -ôta* pri samostalniku in *(-òk) -ôk(ega) -a* pri pridevniku, npr. *grenkôba, čistôča, praznôta, (grohòt) grohôta, (širòk) širôk(ega -a)*; pri samostalnikih na *-ôta* so zelo redki primeri z ožino: *dobróta, siróta*;

č) širok je navadno predzadnji zlog osnove v premičnem naglasnem tipu, npr. p ô t o k p o t ó k a; tako še: *bôžič, človek, kôstanj, kôžuh, nôžič, ôreh, ôtok, pôlič, pôrok, pôrod, prôstor, šôtor, tôvor, sôsed* (ta beseda se govori tudi z ozkim *ó*, tj. *sósed*) – *rôjen*, narečno *bôgat*;

d) širok je naglašeni *o* v velelniku ednine, v namenilniku, kratkem nedoločniku in v edninskem deležniku na *-l* moškega spola pri tistih glagolih, ki imajo v nedoločniku obvezno naglas na *-íti*, v sedanjiku pa pred *-im* ali *-em*, npr. *nosíti nósim*: *nôsi nôsit nôsil*; tako še *gôni, hôdi, lômi, môči, môli, nôsi, pôsti se, sklôni se, skôči,*

(pri)slôni, tôči, vôdi, vôli, vôzi – klôni, ôgni, (u)pôgni, tôni; od glagolov na *-em -ati* gredo sem *kôplji, zôblji, ôrji*;

e) širok je naglašeni *o* v edninskem velelniku glagolov na *-íti -ím*, npr. *lovíti lovím lôvi*; tako še: *bôri se, dôji, drôbi, glôbi, gnôji, gôji, gôli, gôsti, (do)gôtovi, grôzi, kôsi* (travo), *krôji, krôpi, krôti, mnôži, môli, môri, (pre)nôči, (ob)nôvi, ôstri, plôdi, pôji, pôti se, rôji, rôsi, rôti, smôdi, sôli, sramôti, škrôpi, togôti, tôpi, zvôni, žalôsti – dobôdi*; (izjeme z ozkim *ó* so redke: *móži*, srednji *o* (poleg starinskega ozkega) pa imajo *dôlži, môlči, gôlči*); od glagolov na *-eti -im* imajo tak široki *ô* vsi, torej *bôli, dôni, gôri, nôri, zôri, bôbni, (o)hrômi, mrgôli, slôni, slôvi, (o)tôpi, trôhni, žvrgôli* (sem gre tudi *hôti* od *hotéti*); namesto *stôji* in *bôji se* se govori *stój* in *bój se*;

f) široki *ô* imajo tudi korenski morfemi pred priponami *-ən, -nja* ipd.; npr. *nôsen, vôzen, hôden, neizprôsen, môten – vôžnja, prôšnja*;

g) široki *ô* imajo načeloma vse izpeljanke besed iz skupin 1 in 2:

(1) *gôra: gôrski gôrstvo; Gregôrja: Gregôrjev; ôsmih: ôsmi*;

(2) *vdôva: vdôvin vdôvica* (pred *u̯* se tak *o* seveda zamenja z nevtralnim: *vdôvji*); *hrôm-: hrômost; grenkôba: grenkôben.*

Namesto širokega *ê* ali *ô* imajo posamezne oblike ozki *é* ali *ó* v imenovalniku ednine moškega spola; tipični primeri so: *nésel (nêsla -o), plêtel* in *plétel, pét pêtih, v žêpu in žépu* (običajnejše v *žêpu*); *tôpel* tudi *tópel (tôpla -o), dóber (dôbra -o), bós (bôsa -o), rók* in *nóg* ter *kónj* in *otrók* v rodilniku množine, pri besedi *otròk* so take oblike še *(pri) otrócih, (z) otróki.*

Kratka naglašena *è* in *ò* ter nenaglašena *e* in *o*

Kratka naglašena *è* in *ò* ter nenaglašena *e* in *o* sta, kot rečeno, zmeraj le široka (v položaju pred *j* pa se tudi tu prvi govori nevtralno, če je *j* na koncu besede ali pred soglasnikom, drugi prav tak nevtralno v položaju pred *u̯*).

Polglasnik

Tudi polglasnik nima svoje posebne črke in zato zasluži posebno pozornost. Polglasnik imajo naslednje kategorije:

1. nekateri koreni (morfemi), ki si jih moramo kar zapomniti, npr. *bedènj, b(e)dím, bèt, betíca, bezèg, čebèr, cvestì, čebéla, dehtí, dèska, dèž, kedáj* (starinsko), *kebèl, kès, mečkáti, medèl, meglà, mencáti, menìh, mezèg, mezgà, mezdà, mežáti, nečkè, pečkà, peháti, póleg, préden, pekèl, sedàj, semènj, sencè, skedènj, stezà, tedàj, temà, tèšč* in še nekateri manj pogostni; če tak polglasnik ni naglašen in pri pregibanju tudi ne izginja, se počasi zamenjuje z *e* (tako je celo ljubljansko pogovorno iz *meglà* nastalo *mêgla*, iz položaja ne pod naglasom pa imamo *sêdi*, kar je uveljavljeno tudi knjižno); v knjižnem jeziku se od zgornjih besed s polglasnikom govorijo tudi z *e* naslednje: *čebúla, čebéla, cvetí, mečkáti, mêdel, mézda* in *mêzda, póleg, sedáj* in *tedáj*;

2. osnove, ki nimajo nobenega samoglasnika, dobivajo pred končnico *-ø* polglasnik med soglasnike: *psa, sla, sna, šla, vsa* preidejo v *pes, sel, sen, šel, ves*; izgovorno se isto dogaja s samostojnimi nezložnimi morfemi (predloga *z* in *k* se samostojno izgovarjata kot *kə* in *zə*); umetno napravljene besede (t. i. akronimi) iz samih soglasnikov dobivajo polglasnik za vsakim soglasnikom (prim. SZDL v izgovoru *səzədələ* proti *TOMOS* v izgovorjavi *tómos*, ker je poimenovanje, ki že ima samoglasnik);

3. polglasnik je nujen ob vsakem *r*, ki ni ob samoglasniku: prim. *črv, žanr, trd, nedrje, rdeč* (vendar se tak polglasnik zapisuje s črko *e* le pred končnim *r*, npr. *veter, komer, kamer* – toda *žanr*);

4. polglasnik se ponavlja pred soglasniškima priponama *-c-* in *-k-* ali pred pridevniškima *-k-* ali *-n-* v imenovalniku ednine (npr. *starec, dedek – težek, miren*), vendar ne, če je polglasnik tudi v zlogu pred *r* in *l*, katerima sledijo te pripone (prim. *vetrc, zajtrk, smiseln*); kadar se tak polglasnik pojavlja v rodilniku množine samostalnikov ženskega spola, se je nekoč zamenjeval z *i* (*stvaric* – danes *stvarc*), v t. i. mešanem naglasnem tipu pa lahko z *á* (*ovác, tresák – težák, hladán*); prim. še *(ni)komer, (ni)čimer* ipd.;

5. polglasnik se ponavlja v predsamoglasniškem sklopu nezvočnik + zvočnik (namesto drugega zvočnika sta lahko tudi *lj* in *nj*), če tak sklop pride v položaj na koncu besede ali pred soglasnik iste besede; take primere imamo v sklanjatvah in pri izpeljavi besed:

Podstava je samostalnik moškega spola			Podstava je pridevniška beseda		
Vidma	*– Videm*	*– videmski*	*sedmih*	*– sedem*	*– sedemdeset*
česna	*– česen*	*– česenček*	*vidnega*	*– viden*	
sežnja	*– seženj*	*– seženjček*			
posla	*– posel*	*– poselski*	*toplega*	*– topel*	
štrclja	*– štrcelj*	*– štrceljček*			
lagva	*– lagev*		*plitvega*	*– plitev*	
vetra	*– veter*	*– vetrček*	*iskrega*	*– isker*	

Podstava je samostalnik 1. ženske sklanjatve			Podstava je sam. 2. ž. sklanjatve		
tekma	*– tekem*	*– tekemski*	*pesmi*	*– pesem*	*– pesemski*
Vesna	*– Vesen*	*–ljubezni*	*ljubezni*	*– ljubezen*	*– ljubezenski*
košnja	*– košenj*	*– košenjski*	*povódnji*	*– povodenj*	*– povodenjski*
dekla	*– dekel*	*– dekelski*	*misli*	*– misel*	*– miselnost*
bradlja	*– bradelj*	*– bradeljnica*			
Lokve	*– Lokev*	*– lokevski*	*molitve*	*– molitev*	
vidra	*– vider*	*– vidrski*	*rebri*	*– reber*	*– rebrnat*

Podstava je samostalnik srednjega spola

povesmo	*– povesem*	*– povesemce*
okno	*– oken*	*– okence*
sedlo	*– sedel*	*– sedelce*
jedro	*– jeder*	*– jedrski*
posestvo	*– posestev*	*– posestevce*

Tak polglasnik je pred *j* zamenjan z *i* (*ladja – ladij – ladijski, poslopje – poslopij – poslopijce*); kakor kažejo primeri, je to zlasti v rodilniku množine. Zelo redki so primeri zamenjave z *á*: prim. *dne – dán, vogla – vogál, tla – tál*. Zanimiva posebnost je *o* namesto polglasnika: *bukve – bukev – bukovski*.

6. Polglasnik se pojavlja tudi v večini sklopov zvočnik + zvočnik, kakor hitro bi iz položaja pred samoglasnikom prišel v položaj na koncu besede ali pred soglasnikom. To vrivanje pa ni tako enotno kakor v točki 5. Načeloma lahko ločimo vrivanje polglasnika pred edninsko končnico *-ø* od vrivanja v vseh drugih primerih.

Pred edninsko končnico *-ø* razpade praktično vsak predsamoglasniški sklop zvočnik + zvočnik v zvezo zvočnik + polglasnik + zvočnik:

Podstava je samostalnik moškega spola			Podstava je kaj drugega		
sejma	*– sejem*	*– sejemski*			
himna	*– himen*	*– himenski*	*Ravne*	*– Raven*	*– ravenski*
semnja	*– semenj*	*– semenjček*	*temna*	*– temen*	
Pavla	*– Pavel*	*– Pavelček*			
čevlja	*– čevelj*	*– čeveljček*	*Savlje*	*– Savelj*	*– saveljski*
cimra	*– cimer*	*– cimrski*	*kom*	*– komer*	

Pred *j* na koncu osnove se namesto polglasnika vriva *i*: *zárja – zarij, morje – morij, Olimje – Olimij*. Tako včasih tudi pri *nj* ali *lj*: *ostenij, okolij*.

7. Takega polglasnika v imenovalniku ednine ni v naslednjih primerih:

a) ko gre za zvočnika *lj* in *nj*: *konja – konj – konjski, sobolja – sobolj – soboljček*; v nekaterih primerih se med *nj* in *lj* namesto polglasnika vriva *i*: *ostenje – ostenij – ostenijski, okolje – okolij – okolijski*.

b) ko je pred istomorfemskim zvočnikom zveza *oṷ*: *čolna – čoln, polnega – poln* (izgovor *čovən* in *povən* ni knjižen).

Tak polglasnik je pisno odsoten v naslednjih primerih:

1. če je pred drugim zvočnikom zveza *ər* ali *əl*: *grma – grm, trna – trn, drla – drl, čmrlja – čmrlj, črva – črv, črnega – črn; smiselnega – smiseln*;

2. v mlajših prevzetih besedah, če je prvi zvočnik *l* ali *n* ali *v* ali *j*, drugi pa *m* ali *n* ali *r* ali *l* ipd.; ta neobvezni polglasnik je značilen za izgovor mlajših ljudi določenega jezikovnega področja (npr. Ljubljane), se pa ne piše:

filma	*– film*	*– filmček*
sejma	*– sejm*	*– sejmski*
dizajna	*– dizajn*	*– dizajnček*
žanra	*– žanr*	*– žanrski*
favla	*– favl*	*– favlček*
favna	*– favn*	*– favnček*
Murna	*– Murn*	*– Múrnček*
perma	*– perm*	*– permski*

Pred rodilniško končnico *-ø* (in pred priponami, ki se začenjajo s soglasnikom) se polglasnik pojavlja obvezno le, če je drugi zvočnik *r* ali pa zveza *lj* in *nj*, prim. *kamra – kamer, zemlja – zemelj – zemeljski, glavnja – glavenj, Dravlje – Dravelj – draveljski* (namesto zveze *və* se pred *l* in *lj* govori tudi kar *u̯*, torej *Trbou̯l, trbou̯lski*, namesto pričakovanega *mojer* pa se piše tudi kar *mojr*).

Neobvezen je tak polglasnik v vseh drugih zvezah zvočnikov (vendar se nikoli ne pojavlja, če je drugi zvočnik *j*, ker se tu takoj zamenja z *i*, pa tudi ne, če sta prvi zvočnik *v* ali *j*; prim. *zarij – savn, ujm*):

Parma	*– Parm*	*– parmski*	*barva*	*– barv*	*– barvnat*
palma	*– palm*		*salva*	*– salv*	
tovarna	*– tovarn*		*mojra*	*– mojr* (prim. *Móira*)	
Vilno	*– Viln*	*– vilnski*			

Namesto pričakovanega rodilnika *ponv* samostalnika *ponva* se piše *ponev*, namesto *barəu* pa se navadno izgovarja *barw*. Primeri za srednji spol: *grlo – grl, gumno – gumn*, toda *gumenski*.

Celotni sestav dvodelnega sklopa zvočnik + zvočnik je naslednji:

halja	*kajla*	*ujma*	*blagajna*	*Mojra*	*dojva*
oramje		*halma*	*gostilna*	*Elra*	*salva*
sanje			*himna*	*kamra*	
barje	*perla*	*farma*		*Unra*	*konva*
drevje	*avla*	*nevma*	*mizarna*		*barva*
		volna/savna		*lavra*	

Prozodične lastnosti samoglasnikov

Poleg opisanih osnovnih (segmentalnih) lastnosti, izhajajočih iz položaja govoril v ustni votlini, imajo slovenski samoglasniki (deloma pa tudi zveza *ə + r*, kadar se piše z *r*) še t. i. prozodične (tudi nadsegmentne) lastnosti, tj. trajanje, jakost in ton. Po dolžini trajanja so samoglasniki dolgi ali kratki, po jakosti krepki (= naglašeni) ali šibki (= nenaglašeni), po tonu pa visoki (cirkumflektirani) ali nizki (akutirani). Jako-

stno in tonsko izrazitost samoglasnikov imenujemo naglas, izrazitost po trajanju pa kolikost (kvantiteta).

Kolikost

Dolgi ali kratki so v slovenskem knjižnem jeziku lahko le naglašeni samoglasniki (nenaglašeni izglasni so le pred premorom položajno dolgi). Posebnosti pri tem so naslednje: ozka *e* in *o* sta zmeraj samo dolga in naglašena; *i, a, u* in široka *e* in *o* so lahko dolgi ali kratki, kot kratki pa lahko naglašeni ali nenaglašeni; obstojna naglašena zveza *ə* + *r*, pisana z *r*, je zmeraj dolga, neobstojna končna pa kratka: *tŕd, smŕten – rt, stəbər*.

Tudi trajnost samoglasnikov ni enaka po vsej Sloveniji, čeprav večina narečij še zmeraj pozna razliko med dolgim in kratkim naglašenim samoglasnikom (in deloma še pri naglašeni zvezi polglasnik + *r*). Razlika med dolgimi in kratkimi naglašenimi samoglasniki je izgubljena v glavnem na osrednjem Štajerskem (kjer poznajo le dolžine), drugod le še redko kje (npr. okrog Smlednika). T. i. rovtarska narečja imajo posebnost, da vse naglašene *i*-je in *u*-je izgovarjajo le kratko odsekano. Kakor torej omenjeni Štajerci govorijo le *brát, sít* ipd. (enako kot *bráta, síta*), govorijo pripadniki rovtarskega narečja le *sìta, krùha* (enako kot *sìt, krùh*). (Pravzaprav za kračino sámo naglašenih samoglasnikov ne bi bili tako občutljivi, ko od nje ne bi bila odvisna tudi narava naglašenih samoglasnikov, zlasti *e*-ja in *o*-ja, ki sta kratka v knjižnem jeziku zmeraj široka, *è* pred *j* in *ò* pred *u̯* pa nekoliko manj široka.)

Glavna težava pa tudi pri trajnosti samoglasnikov ni ta, da v nekaterih narečjih pač ni razlike med dolgimi in kratkimi samoglasniki, temveč predvsem ta, da imajo mnoga narečja kratke naglašene samoglasnike na mestih, kjer jih v knjižnem jeziku ni. Na to morajo poleg že omenjenih „rovtarjev" še posebno paziti tudi naši vzhodni Slovenskogoričani (Prleki) in Prekmurci, ki kratke naglašene samoglasnike govorijo na sploh tudi v nezadnjih zlogih besed, kakor npr. v besedah kot *bràta, sìta, krùha, kmèta, dèda, škòfa, žèna, nòga* ipd. Podobno npr. na Zilji govorijo kratke samoglasnike namesto dolgih pred dvema soglasnikoma, okrog Brežic pa sploh namesto knjižnih cirkumflektiranih dolžin. Za knjižni izgovor je treba glas pač zategniti in samoglasniki bodo postali dolgi, kakor je treba.

Razvrstitev kratkih naglašenih samoglasnikov

Poglejmo sedaj, kje ima kratke naglašene samoglasnike knjižni jezik. Imajo jih:

1. koreni besed in oblik, ki si jih moramo kar zapomniti (v imenovalniku in enakem tožilniku ednine):

a) največ je samostalnikov moškega spola: *bòb, bòj, bòk, bòr, brát, brìn, brlòg, brón, cènt, cigàn, čàs, čèp, còp, dèd* (pogosteje *déd*), *dìm, drèk, drèn, dvòr* (pogosteje *dvór*), *fànt, gàd, gomòlj* (pogosteje *gomólj*), *gòzd* (tudi *gózd*), *gràh, gròzd* (tudi *grózd*), *grùnt, hlèb* (pogosteje *hléb*), *hmèlj* (pogosteje *hmélj*), *klèp, klìn* (tudi *klín*), *klòp, klòb, kòl, kònj, kòš, kràj, kròp, krùh, Làh, lèv, màk* (tudi *mák*), *malìč, Martìn, mèč, menìh* (pogosteje *menív*), *močeràd, modràs, mòlj, mràz, nabòj, obràz, obrèd, obròb* (in *obróba*), *obròk, očenàš, otròk, pòd, podplàt, pogòj, ponòs, pòst, pràg, pròšt, ptìč, ràj* (in *ráj*), *ràk, recèpt* (pogosteje recépt), *rèp* (tudi *rép*), *ròk* (pogosteje *rók*), *seznàm* (in *seznám*), *sìr, slòj, sklòn, sklòp, snòp, stòl, stòlp, stòrž, stròj, stròk, stròp* (mestnik ednine tudi *strópa*), *svàt, svòd, škàf, škòf, škràt, šlèp* (in *šlép*), *šmènt, šòp, tòp, tràp, tròp, zèt, zèv* (tudi *zév*), *zràk, žèp* (mestnik ednine tudi *žépu*), *župàn* (nekateri od teh se dajo razlagati tudi po točki 6, npr.: *pòst, sklòn*) ali po točki 2 (*župàn*);

b) nekaj (malo) je samostalnikov 2. ž. sklanjatve: *kàd, mìš, nìt, rìt*;

c) zaimki: *jàz, kàj* (poljubnostni), *kàr, nìč, òn, kàkšen* (poljubnostni);

č) malo več je takih pridevniških besed: *domàč, èn, globòk, gòl, gotòv, hròm, kosmàt, nàš, njegòv* (poleg *njegôv*), *nòr, nòv, pijàn, plàv* (in *pláv*), *poštèn, prepròst, pròst, rjàv* (za pomen rjaveti tudi *ŕjav*), *rumèn, sìt, slàb, stàr, suròv, širòk, tòp, vàš, visòk, zdràv, zelèn, znàn*; nekateri se dajo obravnavati tudi po točki 2 (*glob-òk, zelèn, pij-àn*), vendar težje;

d) edninske moške oblike deležnikov na *-l* glagolov na *-ijem, -ejem, -ujem*: *bìl, brìl* (in *bríl*), *krìl* (in *kríl*), *(u)mìl, počìl, rìl* (in *ríl*), *vpìl, (za)šìl – grèl* (in *grél*), *smèl* (in *smél*), *spèl* (in *spél*), *vèl* (in *vél*), *vrèl – obùl* (poleg *obúl*), *čùl* (poleg *čúl*), *plùl* (poleg *plúl*), *rjùl* (poleg *rjúl*), *slùl* (poleg *slúl*) (izjeme so *gníl, líl, píl, víl – pél*). Pri drugih glagolih so še naslednji primeri: *klàl, žèl, mlèl*; zastarelo tudi *kràl, plèl, bòl, pàl, mèl, (pre)vèl*; starinsko *staknìl* (v korenu prvotno polglasnik). Zelo veliko je naglašenih kračin pri glagolih na *-o/-evati* (*kupovàl, kraljevàl*), pri vseh na *-o/-etati* (*ropotàl, trepetàl*) in na *-áti -ám* (*končàl*); kakor deležniki na *-l* se večinoma naglašujejo tudi namenilniki in kratki nedoločniki.

e) Kot (edino) obliko imajo take kračine nekateri predikativi (*pràv, bòt* in *bót*), precej prislovov (*bòlj, dàlj, dèlj, dokàj, doklèj, dovòlj, doklèr, kdàj* (poljubnostni), *mànj, nalàšč, naskrivàj, nikdàr, precèj, sèm, skùp, tačàs, takòj, takràt, tàm, vèč, vkùp, zamàn, zdàj*), nekaj členkov (*pràv, sàj, mendà, mordà, sicèr, splòh*), nekaj velelnikov (*dàj, jèj, smèj* – poleg *jêj* in *smêj*).

2. morfemi, ki si jih moramo zapomniti, so priponski, predponski in končniški. Priponski so:

a) za samostalnike moškega spola: *-ìč, -è, -àn, -ànt, -ènt, -òt*, npr.: *fantìč, mladìč, vodìč, cvetìč, čolnìč* (in *čôlnič*), *deklìč – Francè, Petrè, fantè, drobnè, hlapčè – študènt, repetènt, fundamènt, segmènt, zakramènt – živòt, čofòt*; pogosto je kratka tudi pripona *-an* (*župàn, meščàn* (in *meščán*), *brežàn* (in *brežán*), *vaščàn* (in *vaščán*), *Dolgàn*) ali *-(l)jan* (*državljàn* (poleg *državlján*), *dvorjàn* (poleg *dvorján*)), tudi *-ànt*, zlasti kadar pomeni kaj zaničljivega (*diletànt* (poleg *diletánt*), *zabušànt*);

b) za samostalnike srednjega spola: *-è, -šè, -lè, -ovnò*, npr.: *fantè, ženščè, Katrè – bablè – kravšè – godovnò* (prva tri priponska obrazila, ne pri *deklè*, so slabšalna); priponski obrazili *-cè* in *-jè* imata bolj rabljeni vzporednici *-ce* in *-je*: *mescè/mêsce, žganjè/žgánje, satjè/sátje, rezjè/rézje*;

c) za pridevniške besede: *-èn, -àt, -nàt, -àv, -ljàv, -òv, -ljìv*, npr.: *pečèn, tepèn, zasmrajèn; zelèn – bahàt, bradàt, možàt, bokàt, četverooglàt, dolgopecljàt – mesnàt, dežnàt – bolhàv, dobrčàv; črnàv; bahàv, brbràv – hrustljàv – brljàv – nevoščljìv, izgovorljìv* zastar. *– njegòv* (poleg *njegôv*), *boròv*; prim. še tipe: *-èn -nà -ò*: *temèn temnà -ò*; *-èk -kà -ò*: *brdèk -dkà -ò; -èl -là -ò*: *izšèl -šlà -ò, premedèl*; *-òk*: *globòk; -(j)*: *nàš, vàš*;

č) za opisni deležnik moškega spola ednine:

– glagoli na *-ováti -újem* (tudi *-eváti -újem*): *kupovàl, kupčevàl*;

– glagoli na *-áti -ám*: *končàl* (vendar *dál*);

– glagoli na *-áti -em*, če je *-al* naglašen: *ropotàl* (glagol na *-áti* in z *-jem* za samoglasnikom nimajo kratkega *-al*, zato *dajál, dejál, majál, smejál, sijál*; kračine tudi ni pri glagolih, katerih koren nima samoglasnika, zato *prál, zvál, žgál*, vendar *phàl, tkàl*);

d) namenilnik vseh glagolov s kračino v deležniku na *-l*, če je seveda naglašen (*ropotàt*);

e) kratki nedoločnik glagolov, ki so naglašeni na samoglasniku pred *-t* (izvzeta sta samoglasnika *i* in *u*): *gospodovàt, sedèt*;

f) edninske oblike sedanjika in velelnika glagolov s korenom brez samoglasnika (kadar izjemoma niso naglašene na predponi): *začnèm, strèm, grèm – začnì, strì*; tako tudi *spì*, ki pa ima sedanjik *spím*;

g) za velelniške oblike na *-aj*: *končàj, trepetàj, majàj* (pri glagolih na *-áti -ám*).

3. Predponski obrazilni kratki morfemi so npr. *ràz-, pò-, pòd-, prè-, prèd-, nè-, nàd-, à-* ipd., kadar zaznamujejo posebni naglas sestavljenk: *ràzkrálj, pònaročíti, pòdpredsédnik, prèživáhno, prèdnaročíti, nèneúmen*, àmorálen; to je tako imenovana nekončna kračina. – Nekatere kračine so tudi v nezadnjih zlogih (*kàkšen, kàkor, kàdar*).

Končniške kratke morfeme imamo v končniškem naglasnem tipu; tu so kratke načeloma vse naglašene končnice zadnjega zloga, npr. *stezà -è -ì -ò -ì -ò; stezè -àm -è -àh*. Izjeme so: množinska rodilniška končnica *-á* (na primer *stezá*), dajalnik/orodnik dvojine *-áma*, orodnik množine *-ámi*, mestniški *-éh*, orodniški *-mí* (ali *-í*). Končniška morfema *-àm* in *-àh* mešanega naglasnega tipa sta prav tako kratka (*ženàm, ženàh*); prim. še zaimenske *nàs – vàs – njìh, nàm – vàm – njìm* ter *njì* in *njèj* (poleg *njêj*) v dajalniku in mestniku (tako še *tì/tèj* poleg *têj* in *vsì/vsèj* poleg *vsêj*).

4. Predvidljiva je naglašena kračina v imenovalniku (in enakem tožilniku) ednine (t. i. končniških) izpeljank in zloženk z naglasom na zadnjem *a, e* ali *o*; take tvorjenke so ali samostalniki ali pridevniki:

– samostalniške izpeljanke: *odpàd, precèp, pohòd* (navadno le iz dovršnih glagolov); iz nedovršnih glagolov navadno nimajo kračine: *jók, ték, tók, stók, bég*;

– samostalniške zloženke: *grenkoslàd* (in *grenkoslád*), *smerokàz, kolomàz, vodopàd, močeràd; očenàš – daljnoglèd, drvosèk* (in *drvosék*), *črnoglèd – detomòr, četverobòj, četverostòp, dimovòd, daljnovòd*;

– pridevniške zloženke: *beloglàv, dolgobràd – brzopèt – goloròk* (ob *golorók*);

– pridevniških izpeljank iz predložne zveze: *brezglàv* (in *brezgláv*), *brezbràd* (poleg *brezbrád*) – *brezrèp* (poleg *brezrép*).

5. V veliki meri je predvidljiva kračina tudi pri naslonkah, ko pridejo pod poudarek: pretežna večina jih je kratkih, npr.: *So tè; Le kar pòjdi, le kàr!; Si sè zabával?; Bì, bi šèl z menój?; So nàju, káj?!; Si si privóščil, si sì?; Izgovôri predlôg nà; proti Se bo dálo, se bó?*.

6. Predvidljiv je naglas prislovnih izpeljank, katerih prvi del je beseda s kratkim naglašenim samoglasnikom: *tjàkaj, tùle, sèmle* ipd (vendar *tù – túkaj*).

7. Tudi medmeti imajo pogosto kračine: *àh, òh, èh, hòpla, dète* ipd.

8. Seveda so kratki tudi vsi naglašeni polglasniki: *sèn, tèmen*.

Naglaševanje

Prozodična lastnost je tudi naglašenost oz. nenaglašenost samoglasnika.

Dve vrsti slovenskega naglaševanja

V slovenskem knjižnem jeziku se naglašuje na dva načina, jakostno in tonemsko.

Jakostno naglašeni samoglasniki so izgovorjeni z večjo močjo kakor nenaglašeni. Navadno so tudi tonsko višji, vendar to zanje ni razločevalna lastnost. Tonemsko naglašeni samoglasniki so izgovorjeni v sicer enakem glasovnem okolju enkrat višje (t. i. cirkumflektirani), enkrat nižje (t. i. akutirani); v starem izrazju so prvi padajoči, drugi rastoči. Prim. spodnji oscilo-tonogram: oblik *lâs in lás* na naslednji strani.

Pri tonemsko naglašenih samoglasnikih jakost naglašenega samoglasnika ni razločevalna značilnost (prim. jakostni krivulji med oscilo- in tonogramom na posnetku str. 64), čeprav je jakost navadno res večja pri naglašenih kakor pri nenaglašenih samoglasnikih (prim. še podobo na str. 43 oz. 89 zgoraj). Tonsko naglaševanje imenujemo tonemsko, oba tipa naglasa pa tonema: prvi tonem imenujemo cirkumfleks, drugega pa akut. – Obe vrsti naglaševanja sta knjižni, prednostna pa je tonemska; eno oz. drugo si navadno pridobimo v narečju v mladosti.

Tonemsko naglaševanje poznajo: Korošci v Avstriji in Italiji, Beneški Slovenci (ob Nadiži in Teru), prebivalci zgornje Soče nad Tolminom, Gorenjci (izvzeta Poljanska dolina in Škofja Loka z okolico), Ljubljana, Horjulci, Dolenjci (izvzeto posavsko narečje vse od Litije do Jesenic) in del Belokranjcev. Netonemsko ali jakostno naglašujejo vsi drugi. Ker tonemsko naglašuje Ljubljana, je tako knjižno naglaševanje vabljivo tudi za tiste, ki ne govorijo tonemsko. (V moščanskem govoru in dalje na sever od tod do prleškega narečja se akut odraža kot dolžina, cirkumfleks kot kračina, prvotno kratki naglašeni samoglasniki pa imajo načeloma drugo barvo.)

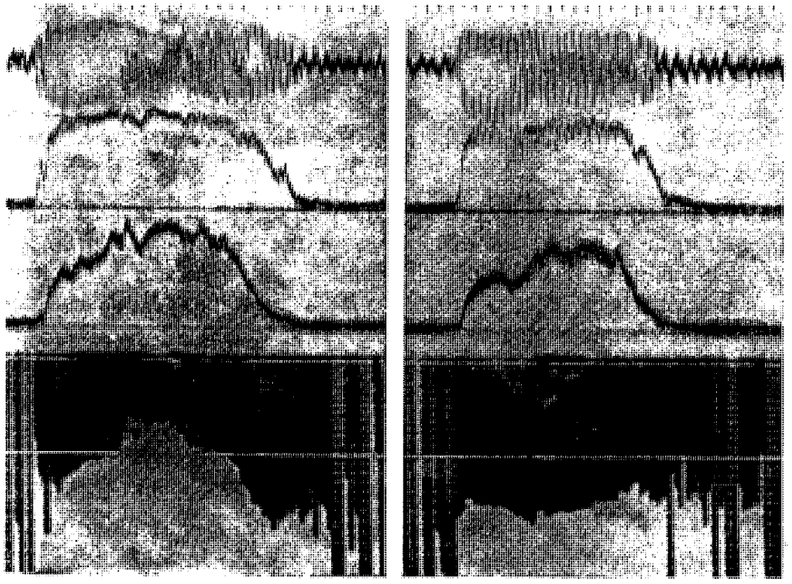

Oscilo-tonogram oblik *lâs – lás*

Kakšno vlogo pa ima naglas? Najosnovnejša je, da posamezne zloge povezuje v besedo; zlasti če je zlog en sam, loči posamezne vrste besed, npr. samostalnik od predloga (*pòd* proti *pod*), tudi prislov od predloga (*čéz* proti *čez*), členek od veznika (*sàj* proti *saj*), v neknjižnem pogovornem jeziku ob pridevniku kazalni zaimek *ta* od člena (*tá – ta mláda*), nakazuje pa lahko tudi sprotno besedno zvezo od stalne zveze (*dóber dán – dober dán*). Kadar je v besedi zlogov več, je razločevalno tudi samo mesto naglasa (*leží* proti *lêži*). Pri tonemskem govoru je vloga cirkumfleksa in akuta zlasti oblikorazločevalna, včasih pa gre tudi za različne pomene, prim. *sedêla* (za ženski spol ednine) proti *sedéla* (za moški spol dvojine), *pȏt* (v pomenu 'cesta') proti *pôt* (v pomenu 'znoj'). Tudi večnaglasnost je pomensko razločevalna: *nèúmen – neúmen, pánoga – pánôga, pobrísati – pònaročíti*.

Zlog ali zloge pred naglasom imenujemo prednaglasne, za njim ponaglasne; pri besedah z več naglasi imamo seveda tudi mednaglasne (npr. *literárnozgodovínski*). V starejšem jezikoslovju se prvi imenujejo pretonični, drugi posttonični, tretji intertonični.

Nenaglašene besede

Naglas je zančilnost besede oz. predslonske zveze (poudarek pa značilnost stavka). Vendar naglasa nimajo vse besede, ampak le velika večina; naglašene so npr. *brȁt, hrást, mesó*, nenaglašene pa *nad, in, še, ga, se* ipd. (Če nenaglašene besede izgovorimo osamljene, dobijo stavčni naglas ali poudarek; pišemo ga z znamenji za

naglas, sicer pa tako, da poudarjeni samoglasnik ali kar celo besedo pišemo ležeče ali polkrepko ipd.) Besede brez naglasa imenujemo breznaglasnice; ker pa se v govorni verigi naslanjajo na naglašene besede, jih po tem imenujemo tudi naslonke ali klitike (nekateri jim pravijo tudi kar enklitike). Naslonke, ki se naslanjajo na naglašene besede pred seboj, so enklitike, tiste, ki se naslanjajo na naglašeno besedo za seboj, pa so proklitike: *Dremálo se mi je* proti *Se ti je dremálo*? Naslonke med dvema naglašenima besedama in brez premora na eni izmed obeh strani (prim. *Jánezu se je dremálo, Bíl sem pri Jánezu*) pripisujemo spredaj stoječi naglašeni besedi, tj. jih imamo za enklitike, pogoj je le, da niso predlogi, vezniki ali členki, te imamo namreč za proklitike (prim. zgoraj *pri Jánezu* in še: *tudi tí, ôče, in máti*; za veznik prim. še: *Právi, da se še ne bó poróčil* ali *Sovráži me, ker ga ne máram; Govorí, kot da bi se ga nalókal* ipd.). Poudarjene naslonke imajo ustrezni samoglasnik večinoma kratek, nekatere pa tudi dolgega. Oboje je treba zaznamovati tudi v slovarju.

Predslonske (proklitične) naslonke so:

a) predlogi, zlasti še pravi, npr. *brez, čez, do, iz, med, izpod, zaradi, zavoljo, sredi, za, med – dno, kraj, konec, vrh*;

b) vezniki: *in, pa, ter; a, pa; ali; da, ker, ko; kadar, ampak, temveč, marveč, vendar, zakaj, čeprav, dasi; ne – ne, ne le – ampak túdi*; sem bi lahko prišteli tudi oziralni *ki*; prislovni ipd. vezniki so tudi naglašeni: *kàdar/kadàr, àmpak, tèmveč in temvèč, màrveč in márveč – vèndar, zakáj, čepràv, dàsi*;

c) *ne* (nikalnica); pastavčni *ne* je naglašen: *nè, nísem bil*;

č) nekatere druge besede, zlasti členki: *še tí, tudi òn, naj grè, da mi zgíneš*; člen *ta mláda*; nekateri pridevniki v stalnih besednih zvezah (*dobro jútro, dober dán, lahko nóč, sveti Júrij, šent Víd* ipd.).

Predslonske (proklitične) ali zaslonske (enklitične) naslonke so:

a) oblike glagola *biti* kot pomožnika in tudi za pomen obstajanja, dogajanja in nahajanja: *sem si je – sva sta sta – smo ste so; bi; bom boš bo – bova bosta bosta – bomo boste bodo* (pod poudarkom so vse kratke, le *bóm bóš* ... dolge);

b) oblike osebnega zaimka za rodilnik, dajalnik in tožilnik, npr. za 1. osebo: *me mi me – te ti te – ga mu ga – je ji jo; naju nama naju – vaju vama vaju – ju/jih jima ju/jih – nas nam nas – vas vam vas – jih jim jih*;

c) oblike osebnega povratnega zaimka: *se si se*;

č) morfem *se* pri glagolih s stalnim *se* in za izražanje trpnosti, brezosebnosti in procesualnosti (*smejati se, Otava se kosi jeseni, Tako se ne govori, Steklenica se je razbila*):

d) prosti morfemi *ga, jo, jih* (prim. *lomíti jo*).

Nenaglasne so navezne oblike os. zaimka ob enozložnih predlogih, ki zahtevajo tožilnik: *náme, náte, náse, nánjo* ipd. poleg redkejšega *na mé, na té, na sé, na njó* in podobno za tretjo osebo, kar dovolj pogosto konkurira oblikam tipa *nánjo* (seveda pa samo *nánj*), ne tudi *na nj*.

Besede z več naglasi

Naglašena beseda ima navadno po en naglas, npr. *tí, ôče, govoríca, predavátelji-ca*; take besede bi lahko imenovali enonaglasnice. Nekaj kategorij besed pa ima lahko tudi po več naglasov, (zlasti pogosto po dva), imenovali pa bi jih lahko večnaglasnice (oz. dvonaglasnice). Po več naglasov imajo naslednje skupine besed: prave sestavljenke, zloženke in sklopi (o njih gl. v poglavju Besedotvorje str. 194–195, 208–209, 227, 231; 192, 193, 208 in še kje), npr. *nàdkúhar – živínozdravník, brúcmajór*; *stárocerkvénoslovánski – bógvé*.

Dva ali več naglasov imajo le tiste sestavljanke in sklopi, pri katerih se pomena obeh (več) sestavin dobro zavedamo (sestavljenkam takega tipa predpono lahko razvežemo v prilastek, npr. *nàdkúhar = višji kúhar*). Od zloženk imajo po dva in več naglasov t. i. prireдne, npr. *slovénsko-italijánski* (= slovénski in italijánski), ali *bélo-módro-rdèč, Anglo-Američáni* ipd. Od podrednih zloženk imajo po dva (in več) naglasov pri samostalnikih tiste samomedponske iz dveh prvotnih samostalnikov, npr. *živínozdravník* (zdravník za živíno), *Slovénijalés* (lés iz Slovénije), *kinodvorána* (dvorána kína) ali iz dveh pridevnikov (*sívozelèn, literárnozgodovínski*), ter iz prvotne zveze glavni (nedoločni) številnik + samostalnik, npr. *dvódnéven* (obsegajoč dvá dnéva), *stóodstóten* (tak s stó odstótkov), *vèčstóléten* (tak z véč stó lét). En naglas pa imajo pridevniške zloženke tipa *belolàs* (s pomenom „tak belih las"), *gologlàv* (tak gole glave). Enonaglasne zloženke imajo tudi priponsko obrazilo, čeprav ničto: *dobrosrčen, gologlav-ø*.

Izpeljanke iz besed z več naglasi imajo prav tako po več naglasov, npr. *stóodstótnost, živínozdravníški, Slovénijalésov*.

Naglasno mesto

V slovenskem knjižnem jeziku naglasno mesto ni vezano na ta ali oni zlog, saj je v enih besedah naglašen prvi, v drugih zadnji zlog, v tretjih pa ta ali oni izmed sredinskih zlogov, npr. *máti, takràt, podrúžnica, gospodínja*. Celo v isti besedi je naglas lahko na različnih zlogih, npr. *stvár stvarí stvári* ali *móž možá možjé* ali *gròb grôba grobôvi* ipd.

Za mesto naglasa v slovenskem jeziku ni nikakršnega preprostega pravila, ki bi nam velevalo naglaševati ta ali oni zlog. Pri nas je naglasno mesto določeno tako rekoč za vsako besedo posebej; naučimo se ga hkrati z besedo. Je pa precej pravil, ki nam olajšujejo obvladovanje naglasnega mesta.

1. Pregibne besede z enozložno osnovo imajo naglas na osnovi: *lípa -e -i, smŕt -i -i, králj -a -u, stàr stárega -emu, žgèm -š -ø, dál -a -o* ipd. – Pri manjšem številu takih besed se naglasno mesto vendarle premika, npr. *gôra goré gôri, stvár stvarí stvári, móst mostú môstu mostôvi, mesó mesá mêsu, mlád mláda mladó, bíl bilà biló*. To je tako imenovani mešani naglasni tip; v slovenskem knjižnem jeziku se počasi, pa vztrajno umika (vzorca *gôra goré* in *mláda mladó* sploh nista več obvezna).

2. Če je koren besede nezložen, je naglas na zlogu za njim: *požrèm, prižgèm, prišèl, psôma, téga, njíma, vsèga* ipd. – Izjeme z naglasom na predponi so prav redke (pa še tu se predpone slabo zavedamo, kolikor sploh): *nájdem, nášel* (poleg starejšega *našèl*), *pójdem, prídem* (toda *prišèl*, *pôšljem* (toda *poslàl*), *nájmem* (toda *najél*), *prímem* (toda *prijél*); v zadnjih dveh deležnikih je koren deležnika seveda zložen.

3. Predpona je v slovenščini načeloma nenaglašena (nenaglasljiva), zato je naglas desno od nje, npr. *odpàd, precèp, napòn, zapís, nakúp, predpóna, oskŕba, odnêsti, prevèč, zató, počemú* ipd.

Primeri, ko je naglas na predponi, so zelo redki in se dajo kar našteti, najbolje po besednih vrstah:

a) glagol: *nájdem, pójdem, pôšljem, nájmem* (sploh glagoli na *-jmem*, prim. še *prímem*); osamljeni primeri še: *nêčem, nóčem, nímam, nísem*;

b) samostalnik: *spôved, zapôved, izpôved, pôrok, nálog pôrod* (navadnejše *poròd*), *prêdlog, prêrok, zárod, pôtok, nálog, národ, sprêhod* (običajnejše *sprehòd, sprevòd*) in še kateri (vsi primeri moškega spola imajo od rodilnika dalje naglas na korenu, npr. *pôrok poróka*; samostalniki za neživo imajo tožilnik seveda enak imenovalniku);

c) zaimki: *nékdo* (poleg *nekdó*), *nékaj* (od rodilnika dalje oba naglasa desno od predpone, tj. *nekóga, nečésa*), *néki, níkdo* (papirnato), *nìč*, oba imata od rodilnika dalje naglas desno od *ni-*, tj. *nikógar, ničésar*;

č) prislovi in druge nepregibne besede: *dókaj* (poleg *dokàj*), *dókler* in *dòkler* poleg *doklèr, pôtlej* (toda *potém*), *nálašč* (poleg *nalàšč*), *napósled, nárazen* (poleg *narázen*), *níkdar* (poleg *nikdàr*), *nékam*.

Pač pa je predponsko obrazilo redoma naglašeno pri sestavljenkah, tj. kot drugi (ali tretji ipd.) besedni zlog z naglasom, npr. *pòdkrálj, prámáti, pánôga, nèrjavèč, àreligiózen, prótikandidát, nàjlépši*. (Če se sestave ne zavedamo, tak naglas ne prihaja v poštev, npr. *nevréden, neslán* (nasproti *nèvréden, nèslán*); glagolske predpone so načeloma nenaglasljive, bolj redke izjeme so s predponskimi obrazili kot *prèdnapéti, sòuporábljati* (= popréj napeti, skupaj s kom uporabljati).)

4. Tudi predslonka (predložna ali ne) je nenaglašena, prim. *po mórju, na dopúst, na nóge*. – Tu so izjema zrasleki iz enozložnega predloga s tožilniško vezavo in t. i. naveznih tožilniških oblik osebnega zaimka za ednino vseh oseb in za 3. osebo množine, tj. *me, te, -nj/-enj, njo, nje* in *se*; v takih zvezah se predlog piše skupaj z zaimkom in na predlogu je naglas, npr. *náme náte nánj* (oz. *nádenj*) *nánjo nánje – náse*. Veliko manj se rabi naglas na zaimku: *na mé na té na sé na njêga na njó na njé/njìh*. – Naglas na proklitiki je navadno tudi v zvezi *nê bi* (poleg *ne bi*).

5. Končnica (tj. morfem za spol, sklon, osebo in število) je lahko naglašena le v naslednjih primerih:

a) če je osnova nezložna, npr. *psà, psôma, téga* tudi *tegà, vsèga/vsegà*;

b) če je v njej kot edini samoglasnik polglasnik (vendar tudi ta neobstojen pred *r*), npr. *temà, stebrà, tenkegà*; tako naglaševanje v nekaterih primerih pri samostalnikih moškega spola ni običajno, npr. *kès kèsa* (redko *kesà*);

c) če je osnova sicer zložna, vendar je zložnost v predponi, npr. *prišlà, obšlà, našlà* (včasih možno vendarle tudi na predponi, ravno npr. *nášla*, ker se predpone ne zavedamo);

č) če gre za t. i. mešani naglasni tip, npr. *gôra -é* ali *mesó -á, sín -ú, dán dné*; te končnice so praviloma dolge, kratke le v dajalniku in mestniku množine samostalnikov 1. ženske sklanjatve (*goràm, goràh; goràh* je seveda tudi v dvojini); prim. še *njih njìm, nàs nàm, vàs vàm*;

d) v besedi *gospá*, kjer je naglas vseskozi na končnici; prim. še zaim. *oná, tá*;

e) v redkih primerih tudi pri samostalnikih, ki imajo nepolglasniški samoglasnik v osnovi, pa gredo vseeno po končniškem naglasnem tipu, npr. *bobèk bobkà, gubà gubè* (običajno še *bôbek, gúba*); vse to je zmeraj zaznamovano v slovarjih.

6. O b v e z e n naglas se drži nekaterih m o r f e m o v , najsi so oblikospreminjevalni (t. i. končnice), oblikotvorni ali pa besedotvorni (t. i. priponska obrazila):

A – vedno naglašeni o b l i k o s p r e m i n j e v a l n i m o r f e m i : *-ú* v rodilniku ednine samostalnikov 1. moške sklanjatve, npr. *sinú*; mestniški *-éh* v vseh samostalniških sklanjatvah, npr. *zobéh, kostéh, onéh*; *-ém* v mestniku in orodniku ednine, množine za funkcionalno nemehkim soglasnikom, npr. *tém, zobém, stvarém*: isto velja za *-éma*, npr. *stvaréma*; *-mí* v orodniku množine samostalnikov moškega spola, npr. *zobmí*; *-á* v rodilniku množine (in dvojine) v 1. ženski sklanjatvi, npr. *gorá, vodá* (sem gre tudi *í* v *besedí*);

B – vedno naglašeni o b l i k o t v o r n i m o r f e m i : *-ó* in *-é* kot znamenji za t. i. kratko obliko 3. osebe množine pri glagolih, npr. *nesó, visé*; tudi končnica *-dó* je zmeraj tako naglašena v sedanjiku (*gredó*), ne pa tudi v prihodnjiku (*bódo*); deležniško obrazilo *-oč -a -e* ali *-eč -a -e* in deležijsko obrazilo *-áje* (in *-é*) ali *-óč -èč*, npr. *delajóč -a -e, sedèč -éča -e*; *prepeváje, sedé, prepevajóč, sedèč*;

C – vedno naglašeni b e s e d o t v o r n i k o n č a j i pri glagolu, nekateri pri samostalniku in pri pridevniški besedi (bolj popolna lista v poglavju o besedotvorju):

(1) pri g l a g o l u so taki končaji v nedoločniku in sedanjiku naslednji:

-ováti (ali -eváti) -újem	*kupováti kupújem, bojeváti bojújem*
-írati -íram	*polírati políram*
-izírati -izíram	*moralizírati moralizíram*
-ávati -ávam	*okopávati okopávam*
-évati -évam	*zardévati zardévam*
-otáti -óčem/-otám	*ropotáti ropóčem*
-etáti -éčem/-etám	*trepetáti trepéčem*
-éti -ím	*sedéti sedím* (izjema: vídeti vídim, *védeti vém*)
-áti -ím	*bežáti bežím* (izjema: *slíšati slíšim*)
-ljáti -ám	*vohljáti vohljám*

(2) pri s a m o s t a l n i k u so taki končaji v vseh treh spolih:

-ílec	*prosílec*	*-íra*	*sekíra*	*-ád*	*živád*	*-ílo*	*darílo*
-álec	*metálec*	*-úra*	*babúra*	*-ál*	*živál*	*-álo*	*bodálo*
-áj	*lučáj*	*-ára*	*punčára*	*-ítev*	*molítev*	*-ôvje*	*skalôvje*
-ál	*lokál*	*-éla*	*brucéla*	*-átev*	*trgátev*	*-évje*	*pečévje*
-èr	*cepèr*	*-úlja*	*klepetúlja*	*-ázen*	*bojázen*	*-íšče*	*bojíšče*
-ír	*hudír*	*-ílja*	*šivílja*	*-ézen*	*bolézen*	*-ívo*	*pecívo*
-úr	*mehúr*	*-ánja*	*župánja*	*-ést*	*bolést*		
-ítelj	*učítelj*	*-nína*	*povrtnína*	*-út*	*perút*		
-átelj	*izdajátelj*	*-arína*	*brodarína*	*-áv*	*ljubáv*		
-ón	*potegón*	*-enína*	*pletenína*				
-ún	*grdún*	*-ečína*	*bolečína*				
-ávs	*kmetávs*	*-lína*	*oteklína*				
-ávt	*vohávt*	*-evína*	*pajčevína*				
-ák	*junák*	*-ovína*	*steklovína*				
-álnik	*obračálnik*	*-tvína*	*kletvína*				
-ílnik	*kropílnik*	*-avína*	*okopavína*				
-áč	*bradáč*	*-otína*	*dragotína*				
-ènt	*študènt*	*-úša*	*namigúša*				
-ànt	*zabušànt*	*-ílnica*	*mlatílnica*				
-ív	*eksplozív*	*-álnica*	*kopálnica*				
-íst	*fabulíst*	*-árna*	*pisárna*	*-étka*	*sufražétka*		
-úh	*lenúh*	*-ácija*	*kreácija*	*-ijáda*	*olimpijáda*		
-át/ít	*nitrát/sulfít*	*-álna*	*prodajálna*	*-énca*	*inteligénca*		
-ízem	*realízem*	*-ílna*	*gostílna*	*-ôta*	*lepôta*		
-ém	*morfém*	*-áda*	*skapáda*	*-óta*	*dobróta*		
-ánd	*doktoránd*	*-anína*	*tkanína*	*-ôba*	*hudôba*		

Končaji *-álo, -évje, -ôvje, -ovína* in *-evína* so včasih vendarle tudi nenaglašeni: *obútalo* (tu gre za končaj *-talo*), *bíčevje, pájčevina*.

(3) pri p r i d e v n i š k i besedi:

-ánski	*grozánski*	*-abílen*	*adaptabílen*	*-ér*	*petér*
-ínski	*materínski*	*-ibílen*	*fleksibílen*	*-àt*	*plečàt*
-ój	*enój*	*-áren*	*molekuláren*	*-ít*	*kamnít*
-én	*bakrén*	*-evít*	*gričevít*	*-éren*	*petéren*
-ôben	*gnusôben*	*-ánten*	*alarmánten*	*-ovít*	*bregovít*
-ójen	*enójen*	*-énten*	*korpulénten*	*-ív*	*iskrív*
-álen	*poveličeválen*	*-ôten*	*grozôten*	*-ljív*	*izrekljív*
-álen	*fundamentálen*	*-íven*	*impulzíven*	*-òč*	*vròč*
-ílen	*hranílen*	*-ózen*	*odíozen*	*-èč*	*hrepenèč*
-ílen	*infantílen*				

(4) Končno se da naglasno mesto predvideti še na podlagi že znanih osnovnih naglasnih oblik slovarskega oglavja:

a) Pri samostalniku edninska rodilniška končnica z dolgim naglašenim samoglasnikom kaže na mešani naglasni tip (prim. *móž možá, gôra goré, stvár -í, mesó -á*), pogoj je le, da je osnova zložna (izjema je samostalnik *gospá*, ki gre po posebnem končniškem naglasnem tipu). Rodilniška končnica z naglasom na kračini kaže na končniški tip, npr. *stebèr stebrà, stezà -è, žeknò -à*; če je imenovalniška končnica glasovna, se končniški naglasni tip kaže že s kratko končnico v imenovalniku (prim. *stezà, sencè*).

b) Pri pridevniški besedi in deležniku na *-l* oblika za ženski spol s kratkim naglašenim samoglasnikom kaže na končniški naglasni tip (prim. *temnà, šlà*), oblika *-ó* za srednji spol pa na mešanega (*mlád -a -ó, težák têžka -ó*).

c) Pri glagolu sta osnovni naglasni obliki nedoločnik in sedanjik. Iz njunega naglasa lahko v zelo veliki meri napovedujemo naglasno mesto drugih oblik. Načeloma velja pravilo, da naglas v drugih oblikah ostaja nespremenjen (izvzete so le oblike s stalno naglašenimi morfemi), če je v nedoločniku in sedanjiku na istem zlogu, torej:

– *délati délam* in nato še: *délat délal délan délanje délaj* (toda *delajóč, deláje*);

– *kramljáti kramljám* in nato še: *kramljàt kramljàl kramlján kramljánje kramljàj* (toda *kramljajóč, kramljáje*);

– *polírati políram* in nato še: *polírat políral políran políranje políraj* (toda *polirajóč*); tako tudi pri glagolih na *-ávati, -évati*: *predávati -am …, omedlévati -am* itd.;

– pri glagolih na *-ováti* (*-eváti*) -újem so nedoločniške oblike naglašene na *á*, sedanjiške pa na *ú*: *kupováti kupújem* in nato: *kupovàt kupovàl kupován kupováje kupovánje – kupúj*; tako tudi v nedoločniških oblikah glagolov na *-ot/-etáti*: *trepetáti trepetám* in nato *trepetàt trepetàl trepetánje trepetáje* (toda *trepetajóč*).

(5) Sedaj pa še nekaj takih pravil pri glagolih s posebnimi končaji:

– Pri glagolih na *-áti -ím* je pri deležniku na *-l* v ednini moškega spola naglas pomaknjen za eno mesto proti levi, torej: *ležáti, ležím* itd. v vseh oblikah, vendar *lêžal*. Pri glagolih na *-éti -ím* je tak pomik v levo redek (npr. *nôrel*).

– Vsi glagoli na *-ím* imajo v edninskem velelniku naglas pomaknjen za eno mesto proti levi, torej: *ležím, kosím, norím*, toda *lêži, kôsi, nôri*. Izjema so le glagoli, ki v korenu nimajo samoglasnika, npr. *naspì se*. Za velelniški *-i* se sploh lahko reče, da je v ednini nenaglasljiv, če je koren zložen, zato govorimo tudi *pêlji – peljíte, nêsi –nesíte*.

– Predponski glagoli na *-íti -ím* imajo pri deležniku na *-l* v ednini moškega spola naglas za eno mesto proti levi, torej: *pokosíti pokosím, pomoríti pomorím – pokósil -íla, pomóril -íla*. Tako se naglašujejo tudi nekateri večzložni koreni, npr. *govoríti -ím – govóril -íla*. Pri glagolih na *-íti -ím* je naglas na istem mestu kakor v sedanjiku še v deležniku na *-n* (*pokošèn -êna -o, govorjèn -êna -o*), nato pa še v edninskem velelniku (*kôsi, govôri*).

– Tudi pri glagolih z naglasom v nedoločniku na glagolski priponi, v sedanjiku pa pred njo (*nosíti nósim, toníti tónem, peljáti péljem, posláti pôšljem*) je mogoče napovedati naglas vseh drugih oblik: *nôsi -ite, tôni -ite, pêlji -ite, pôšlji -te*; *nôsil -ila, tônil -ila, pêljal -ala*, vendar *poslàl -ála*; *nôsit, tônit, pêljat*.

– Pri glagolih na *-áti -em* se naglašuje podobno, le da je v deležniku na *-n* naglas kot v nedoločniku, torej: *peljáti péljem*, nato pa: *pêlji pêljal pêljat pêljat – pelján* (in seveda *peljóč*).

Od tega vzorca se ločijo glagoli z nezložnim korenom po tem, da imajo premaknjen naglas le v needninskem velelniku v desno, glagoli na *-játi -jem* pa nimajo niti tega: *bráti bêrem*, nato pa še *beríte* in *sejáti sêjem*, nato pa zmeraj z istim naglasnim mestom, tudi v velelniku, če je tipa *sêj*; če ima končaj *-aj*, pa je lahko premaknjen tudi nanj: *dajáti dájem – dajàj*.

– Glagoli, ki imajo v nedoločniku dve naglasni možnosti, tj. ali na korenu ali na priponi (npr. *krožíti/króžiti króžim*, ali *potegníti/potégniti potégnem, písati/pisáti píšem*), se naglašujejo po naslednjih vzorcih, zelo podobnih vzorcema *nosíti nósim* in *peljáti péljem*, le da v vsem velelniku naglas lahko ostaja tudi na korenu:

– *krožíti/króžiti króžim*, nato pa: *króžil krózit krožen – króži -ite/íte*;

– *potegníti/potégniti potégnem*, nato pa *potégnil potégnit potégnjen – potégni –íte/-ite*;

– *písati/pisáti píšem*, nato pa: *písal písat písan – píši -ite (vežíte)*.

Pri glagolih na *-ati/-áti* gre v needninskem velelniku naglas le redko na velelniško pripono *(zídati/zidáti – zídaj -ajte/-ájte)*.

Naglasna tipologija za tipe od 1 do 5 v preglednici je na str. 383–387.

(6) Naglas v vidskih parih (nedovršniki, parni dovršniku). Taki glagoli so naglašeni ali neposredno pred pripono *-a-, -ja-* ali *-va-*, ki kakor da se dodaja dovršni podstavi, da se dobi nedovršnik (prim. *ponosíti ponášati, prenêsti prenášati, preplêsti preplétati, okopáti okopávati, obzídati obzidávati, predvídeti predvidévati, posejáti posévati, zalíti zalívati*) ali pa na novi priponi *-ová-* (za *c, j, č, ž, š -evá*) *-úje-*, npr. *sréčati srečeváti, premísliti premišljeváti, kupíti kupováti, okopáti okopováti* ipd. Nekaj nedovršnikov iz glagolov na *-ijem* pa ima v velelniku in deležniku na *-l* tudi premični naglas, čeprav je sicer nedoločnik naglašen po pravilu pred *-ati* (npr. *zalívati -am -aj -ajte -al -ala*, toda tudi *zalívaj zalivájte, zalíval zaliválа*).

Samoglasniški sestavi glede na prozodičnost

Glede na naglašenost oz. nenaglašenost ter glede na dolgost oz. kratkost se slovenskih osem samoglasniških fonemov razporeja v tri samoglasniške sestave (sisteme) (ločevalna naglasna znamenja nad samoglasniki veljajo za jakostno naglaševanje):

NAGLAŠENI		NENAGLAŠENI
Dolgi	Kratki	
í *ú* *é* *ó* *ê* *ô* *á*	*ì* *ù* *ə* *è* *ò* *à*	*i* *u* *ə* *e* *o* *a*

Potrditev sestavov z besedami:

píti púti sìt kùp izíti umíku
péti póti kàs temáčen
pêti pôti zèt tòk jezíke kosílo
páti bràt pazíta

Kadar gre za tonemsko naglaševanje, ločimo pri dolgih samoglasnikih in pri zvezi *ə* + *r* (kot rečeno) dva podsistema, cirkumflektiranega in akutiranega:

pîto mûlo píto múlo
vẽro lǫ̑ko vẹ́ro lǫ́ko
pêto nôgo péto nógo
krâvo vr̂bo krávo vŕbo

(Cirkumflektirana oblika je v zgornjih primerih zmeraj orodnik, akutirana pa tožilnik ednine istega samostalnika.) Na dolgih samoglasnikih je to nasprotje mogoče tudi v zadnjem ali edinem zlogu, pri polglasniku pa le v nezadnjem: *pǫ̑t – pǫ́t, tə̑mo – tə̀mo*; tudi pri obstojni zvezi *ə* + *r* v zadnjem ali edinem zlogu je nasprotje mogoče: *čr̂n* (samostalnik) – *čŕn* (pridevnik). Tonemskega nasprotja na nezadnjezložni kračini (razen ko gre za polglasnik) ni: taki primeri so cirkumflektirani: *tə̑mo – tə̀mo* proti *nèmǫ̑č*.

Zapisovanje samoglasnikov s črkami

Nesredinski samoglasniki, tj. *i, u* in *a*, imajo svoje posebne od drugih različne črke, tj. *i, u* in *a* (o primerih, ko se nenaglašeni *u* piše s črkami *v* ali *l* ali tudi s črkami za samoglasnik + *v* ali *l*, gl. poglavje Zvočniki in Sintagmatika fonemov). Sredinski glasovi se zapisujejo tako: ozki in široki *e* s črko *e*, ozki in široki *o* pa s črko *o*; polglasnik se zapisuje z *e*, dostikrat pa kar obenem s kakim zvočnikom, zlasti z *r* (prim. *smrt*). – Mesto naglasa, kolikost in kakovost naglašenih samoglasnikov in zveze *ə* + *r* ter tonemskost se po potrebi (zlasti v znanosti ali ko bi sicer lahko prišlo do nesporazuma) zaznamujejo s posebnimi ločevalnimi znamenji.

Ločevalna znamenja za mesto naglasa, kolikost in kakovost

Jakostno naglaševanje

Znamenje	Njegovo ime	Vloga	Primer
	ostrivec	mesto naglasa, dolžina, in še ozkost *e*-ja in *o*-ja	*píti páti púti pẽti póti*

Znamenje	Njegovo ime	Vloga	Primer
^	strešica	mesto naglasa, dolžina, in še širokost *e*-ja in *o*-ja	*pêti pôti*
`	krativec	mesto naglasa, kračina, in še širokost *e*-ja in *o*-ja	*sìt sàk kùp zèt tòk kès*

V SSKJ na črkah *e* in *o* zaznamuje ostrivec tudi širokost, če *e*-ju sledi *j*, *o*-ju pa *v* pred samoglasnikom: *séja* = (*sêja*) ali (*séja*), *sinóvi* = (*sinôvi*) ali (*sinóvi*). Ostrivec ali strešica ali krativec na *e* pred *j* oz. na *o* pred *v* (ali pred *l*, ki se izgovarja *u*) zaznamujejo tudi srednja ali nevtralna *e* oz. *o*, če *j*-ju ali *v*-ju (oz. *l*-ju, ki se izgovarja kot *u*) sledi soglasnik ali če so na koncu besede: *véjnat, véj, mêjni, mêj, jèj* oz. *sinóvski, sinóv, sôvji, sôv, nòv (kòl)*. Danes se v vseh teh primerih sodobno knjižno govorita le široka *e* in *o*.

Tonemsko naglaševanje

Znamenje	Njegovo ime	Vloga
´	akut	mesto naglasa, dolžina, nizki ton (naslednji nenaglašeni zlog je visok)
^	cirkumfleks	mesto naglasa, dolžina, visoki ton (naslednji nenaglašeni zlog je nizek)
`	brevis	mesto naglasa, kračina, nizki ton (naslednji nenaglašeni zlog je visok)
˝	dvojni brevis	mesto naglasa, kračina, visoki ton (naslednji nenaglašeni zlog je nizek)

Ozkost *e*-ja in *o*-ja se pri tonemskem naglaševanju zaznamuje s piko pod črkama za *e* in *o*, npr. *e, o: pẹ̑t – pẹ́ti, žẹ́nim* proti *gǫ̑bec, pǫ̑t – pǫ́t*. Širokost *e*-jev in *o*-jev se ne zaznamuje. (Zlasti v starejšem jezikoslovju se ene vrste ozkost pri *e*-ju in *o*-ju zaznamuje tudi s sedijem, npr. *pẹ̑t* in *pǫ́t* proti *mọ̑st, mọ́j, nọ́sim*, širokost pa z vejico, npr. *pẹ́ta, gọ́ra*.)

Glede zapisovanja samoglasnikov v prevzetih in na pol citatnih besedah ter v citatih iz drugih jezikov veljajo deloma drugačna zapisna pravila.

Zvočniki

Vrste zvočnikov

Med glasove srednje odprtostne stopnje, tj. med zvočnike, gredo *m* in *n*, *r* in *l* ter *v* in *j*. Prva dva sta edina nosnika slovenskega knjižnega jezika, druga dva sta jezičnika, tretja dva pa ustnični oz. nebni drsnik (podobna sta *u*-ju oz. *i*-ju): *imam, Anin, urar, lila, Vevče, jajce*.

Zvočnik *m* izgovarjamo tako, da zračni tok z zaporo obeh ustnic usmerimo skozi nosno votlino (pred *f* in *v* pa delamo zaporo s spodnjo ustnico ob zgornje sekalce); pri *n*-u konica in robovi jezika zračni tok prestrežejo ob zgornjih zobeh tako, da lahko uhaja le skozi nos; pri *r*-u se privzdignjeni jezični venec dotakne zgornjih dlesni, nato pa se jezična konica hitro odmakne (dotik je pravilom samo enkraten); pri *l*-u dela jezična konica zaporo pri srednjih zgornjih dlesnih, zrak pa uhaja na obeh straneh sploščenega jezika; pri *v*-ju se zrak rahlo drgne v pripori med robom zgornjih sekalcev in med spodnjo ustnico, pri *j*-ju pa se jezik za kratek čas precej približa prednjemu trdemu nebu približno tam kot pri *i*-ju. V preglednici:

		Ustni		
Po mestu ožine	Nosni	Drsni	Jezični	
			nepretrgani	pretrgani
Ustnični	*m*	*v*		
Zobnovenčni	*n*		*l*	*r*
Nebni		*j*		

Variante zvočnikov

Fonem /v/

Zvočnik *v* ima še tri druge oblike: kot *u̯* se izgovarja zelo podobno *u*-ju (torej z obema ustnicama in s pridvignjeno zadnjo jezično ploskvijo proti mehkemu nebu), prim. *siv, sivka, dal, polna, nauk*; kot *w* se izgovarja spet z obema ustnicama, vendar bolj pri-

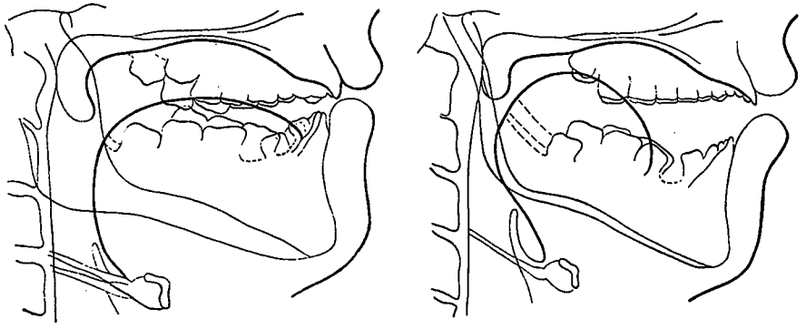

Skiagrama zgoraj za *v* in *u̯*

bližanima kot pri *u̯*, prim. *vzeti, podvzemati, vreti, vnetost, brv*; *ʍ* je enak *w*-ju, le da je nezveneč, npr. *vsak, vsebina predvsem.* (Sonagrami na pod. 9 str. 93 za *ou̯*, *u̯ə*, *və*, *wz* in *ʍs*.) Varianta *v* je pred samoglasnikom, *u̯* za njim, *w* in *ʍ* pa ne ob njem. Varianti *w* in *ʍ* se premenjujeta z *u*.

Fonem /n/

Tudi zvočnik *n* ima še druge oblike: pred *k, g* in *h* iste besede se zapora dela na mehkem nebu (prim. *Anka, angel, Anhovo*), pred pisanim *j* (kadar ta stoji na koncu besede ali v isti besedi pred soglasnikom) pa je v knjižnem jeziku predviden zanj tudi izgovor s pridvignjenim srednjim delom jezika (prim. *konj, konjski*). Ti *n*-i se ime-

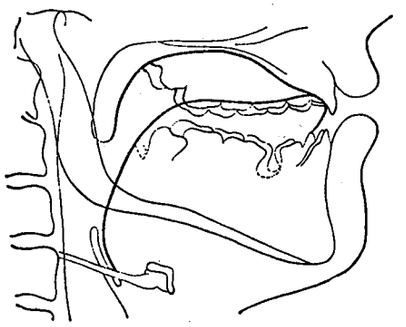

Skiagran za *n*

nujejo zobni, mehkonebni in mehčani (palatalizirani). Namesto palataliziranega *n* v knjižnem jeziku večinoma govorimo navadnega zobnega ali mehkonebnega (tega v primerih kot *manjka*). (Sonagrama na podobah *10* in *11* mehkonebni *n*: na prvem je pred samoglasnikom, na drugem pred soglasnikom *j* oz. *k/g*). Fonetična znamenja za navadni, mehkonebni in mehčani *n* so [*n*], [*ŋ*], [*ɲ*].

Fonema /l/ in /r/

Zvočnik *l* ima pred pisanim *j* (ki stoji na koncu besede ali v isti besedi pred soglasnikom) v knjižnem jeziku predviden tudi izgovor s privzdignjenim srednjim delom je-

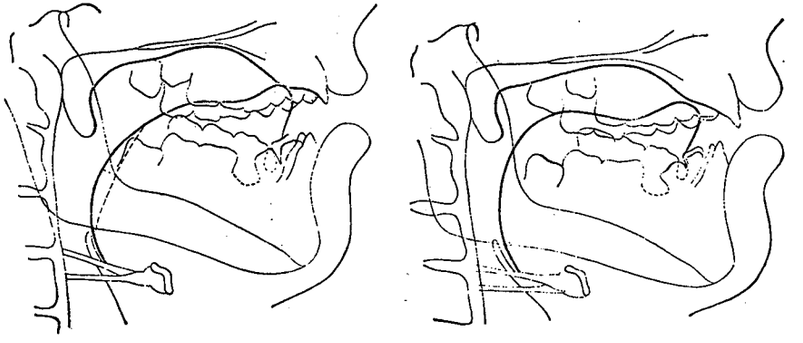

Skiagram za *l* in *r*

zika (prim. *polj, poljski*). Prvi *l* se imenuje navadni (srednjeevropski), drugi mehčani (palatalizirani). Vendar namesto palataliziranega *l* v knjižnem jeziku običajno govorimo navadnega. T. i. trdi *l*, izgovorjen s hkratno pridvignjenostjo zadnje jezične ploskve, ni knjižen. – Knjižen tudi ni t. i. grgravi *r*, kakor ga poznajo nekatera slovenska narečja, govorijo pa ga tudi posamezniki. (Sonagrami za *l* in *r* so na podobi 12, str. 94.)

Akustična razlika med nosnikoma *m* in *n* ter med drsnima *v* in *j* je v tem, da sta *m* in *v* temna, *n* in *j* pa svetla; razlika med *r* in *l* je v trganosti (kakor je v preglednici že nakazano). (Sonagrami za *m* in *j* na podobi 13, str. 94.)

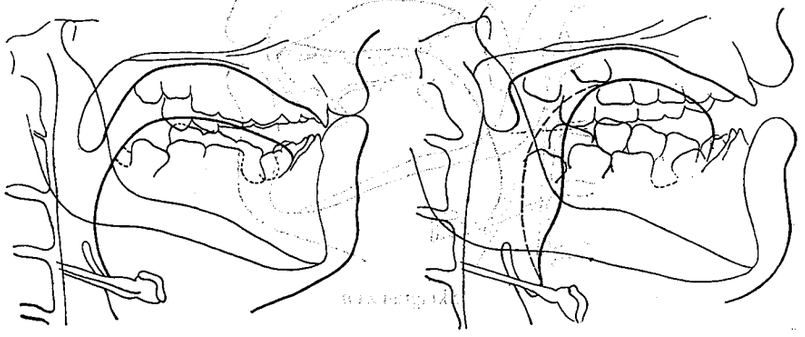

Skiagram za *m* in *j*

Preglednica zvočniških variant (# zaznamuje konec besed, *C* soglasnik, *V* samoglasnik)

Osnovna varianta		Posebna varianta		
Fonetični zapis	Zgledi	Fonetični zapis	V položaju pred	Zgledi
m	*sam, mamka*	*m*	*f,v*	*simfonija, sem videl*
n	*Ana, Ančka*	*ŋ*	*k, g, h*	*Anka, angel, Anhovo*
		n'	*j#* ali *jC*	*konj, konjski*
		m	*f, v*	*konfin, konvoj*
v	*siva*	*u̯*	# ali *C* za *V*	*siv, sivka*
				bo vzela, bo vstala, bo ušla
		ro	zven. *C* in	*vzeti, vreti, odvreči, odvzeti,*
			ne za *V*	*barv, brvjo*
		ɑu	nezven. *C*	*vsak, v temi, predvsem*
			in ne za *V*	
l	*pila, glagol*	*l'*	*j#* ali *C*	*polj, poljski*

Zvenečnostna nevtralnost zvočnikov

Zvočniki so soglasniki, ki ne vplivajo na zvenečnost pred njimi stoječih nezvočnikov; prim. *potmi – podme, tnalo – dno, treti – dreti, tlaka – dlaka, satje – sadje, tvoj – dvoj*; v slovenščini zvočniki tudi nimajo ustreznih nezvenečih parnih glasov. (Izjema sta le zvočniški varianti *w* in *ʍ* (gl. Preglednica na str. 76 in spodaj Razvrstitev zvočnikov), ki pa seveda nista fonema, tj. medsebojno ne moreta razločevati pomena morfema ali besede.)

Razvrstitev zvočnikov

Zvočniki se lahko družijo v zvočniške sklope, začetne, srednje in končne, npr. *mnog, himna, himn*. V okviru istega zloga se drže samoglasnika (prim. *park, tri, varnostni*), le varianti fonema /*v*/, tj. /*w*/ in /*ʍ*/, sta od samoglasnika lahko ločeni (prim. *vzeti, vsak, predvsem*).

Nekatere zvočniške variante in sklope družijo v posebno skupino premene zaradi glasovnega okolja desno od njih. To okolje je dvojno, samoglasniško ali nesamoglasniško (drugo pomeni na koncu besede ali pred soglasnikom). Glede na ta dva položaja nastopa zvočniški fonem /*v*/ v položaju pred samoglasnikom iste besede kot [v], tj. kot zobnoustnični glas, v drugih položajih pa se govori njegova dvoustnična varianta, za samoglasnikom [*u̯*], sicer [*w*] ali [*ʍ*]. Zvočniška sklopa *lj* in *nj* se izgovarjata dvoglasno pred samoglasnikom, sicer pa prvega zamenjuje *l*, drugega *n* (za prvega pa je v zbornem jeziku predviden tudi izgovor *l'*, za drugega *n'*). S primerom: *polje – polj, poljski; konja – konj, konjski* (pred priponsko obrazilo *-je* se med *l* ali *n* + *j* lahko vriva tudi *i*, prim. *okolij, ostenij*; ta *j* je del priponskega obrazila *-je* za izražanje skupnega, ne velja pa to za *j* glagolnika, zato *povzdigovanja povzdigovanj*).

Preostali zvočniški predsamoglasniški sklopi se v drugem položaju ali ohranjajo (*vojna – vojn*) ali pa se mednje vrivajo samoglasniki, bodisi samo v izgovoru (*himna himn* – neobvezno) ali pa tudi v pisavi (*himna himen* m. spol, ali *temna temen/teman*). Neobsamoglasniški zvočnik lahko postane tudi zložen (*himn*), vendar je izvzet *r* (*kamer*). Vrinjeni samoglasnik je načeloma polglasnik, le če je drugi zvočnik *j*, je polglasnik zamenjan z *i* (*obzorje obzorij*), v mešanem naglasnem tipu pa z *á* (*temán*); primeri, ko se polglasnik zamenjuje z *á*, so v SSKJ na drugem mestu. O polglasniku v soglasniških sklopih gl. v poglavju Polglasnik (str. 56–59).

Zapisovanje zvočnikov s črkami

Posamezne zvočnike zapisujemo zmeraj z isto enkrat dano, in sicer po eno črko, tj. fonema nosnika z *m* ali *n*, drsnika z *v* ali *j* in jezičnika z *r* ali *l*. Izjeme so naslednje:

Zvočniška varianta *u̯*: pišemo jo razen s črko *v* (*siv, sivka*) še s črko *l* (zmeraj samo v položaju za samoglasnikom in hkrati na koncu besede ali pred soglasnikom, samo na koncu prvega dela zloženke, npr. *polodstoten,* tudi pred samoglasnikom) v naslednjih primerih:

1. zmeraj v obliki za moški spol ednine deležnika na *-l* in pridevnika na polglasnik + *l*; *bral, trl, usahel, topel* (o izgovoru [*usahu*] ipd. gl. poglavje Sintagmatika fonemov, str. 86–87);

2. večinoma v z vezah *ou̯* pred soglasnikom istega morfema: *poln, čoln, volna, molčati* (o izgovoru tipa [*poun*] gl. v razdelku o fonemu *v*, str. 74); to velja še za korene, kot so v besedah *dolg*[1], *dolg*[2], *golk, golčati, kolcati se, kolč, kolk, kolnem, molk, molčati, molsti, polh, polt, popolnoma, polzeti, polž, solze, tolči, tolst, tolšča, volna, žolč, žolna, žolt*);

3. večinoma v izglagolskih izpeljankah s priponskimi obrazili *-lc-, -lk-, -lsk-, -lstv-* (ter v nadaljnjih izpeljankah iz njih), če se nanašajo na vršilca dejanja (v manjši meri še na vršilnik, tj. orodje, npr. *brisalca*): *bralca, bralka, bralski, bralstvo*;

4. dostikrat v imenovalniku (in enako se glasečem tožilniku) ednine samostalnikov in pridevnikov: *stol, kol, sol, gol* (nekatere take besede premenjujejo *u̯* tudi z *l*, npr. *del*);

5. v drugih posameznih primerih: *pol (kruha), žal, kuhalnica.*

Zvočniško varianto *u̯* pišemo tudi s črko *u* v redkih domačih primerih (*poudariti, nauk*), zlasti pa na meji dveh besed (tip *bo ušla*) ter v na pol citatnih besedah (*audi, Dachau*).

Osnovno zvočniško varianto fonema /*v*/, tj. glas [*v*], pišemo razen s črko *v* tudi še z *u* v na pol citatnih besedah: *Dachaua, v Dachauu* torej izgovarjamo [*dáhava, u dáhavu*].

Zvočnik *j* pišemo razen s črko *j* (*jama, joj*) še s črko *i* na meji dveh besed (*bo imela*), sicer pa v nekaterih prevzetih besedah (*celuloid, bonboniera*), ali pa ga sploh ne zapisujemo posebej, temveč obenem z glasom *i* (tip *pacient, oficialen, genialen*).

Zvočnika *l* in *n* (lahko tudi malo mehčana) pišemo tudi z dvočrkjema *lj* in *nj*, to pa v primerih, ko ju pred samoglasnikom zamenjuje izgovor *lj, nj*: *polj, poljski* (ker *polja*), *konj, konjski* (ker *konja*); v na pol citatnih besedah pišemo taka *l* in *n* včasih tudi po običaju jezika, iz katerega prihajajo (npr. dveh *Sevill*, toda obvezno *seviljski*).

Nezvočniki

Vrste nezvočnikov

Kakor smo že videli, glasove najmanjše odprtostne stopnje, t. i. zveneče in nezveneče nezvočnike ali navadne soglasnike, delamo z zaporo, priporo ali pa z zlitjem, tj. v prvem delu z zaporo in v drugem s priporo; v skladu s tem imenujemo prve zapornike, druge pripornike in tretje zlitnike. Vseh je po nekaj vrst, skupaj pa 15 fonemov.

Zaporniki

Pri zapornikih *p* in *b* se zapreta ustnici, nekaj časa v tem položaju vztrajata, nato pa se sunkovito razmakneta, da se sliši značilen pok; pri *t* in *d* dela zaporo jezični venec ob notranjo stran zgornjih zob in ob spodnji del dlesni; pri *k* in *g* napravi zaporo zadnji del jezika ob mehko nebo. Glede na zaporo izgovorne cevi imenujemo te glasove zapornike (okluzive), glede na hitro odpravo zapore pa odpornike (eksplozive).

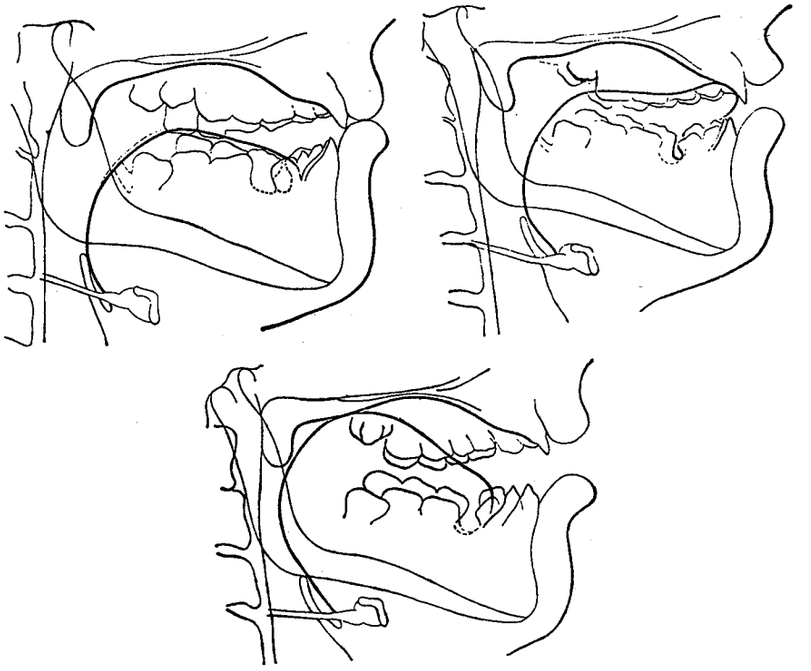

Skiagrami zapornikov *p, t, k*

Akustično je za zapornike značilna predvsem odpora; ta se na sonagramu kaže v značilnem stolpiču šuma na koncu zapornika pred samoglasnikom (prim. sonagrame za *b, d, g* na podobi 14, str. 94; zvenečnost *b, d, g* se na sonagramu vidi čisto spodaj v F0; v izglasju je šum pri *p, t, k* izrazito dolg (podoba 14, str. 94)).

Variante zapornikov

Nekateri teh zapornikov imajo v določeni glasovni soseščini poseben izgovor.

Soglasnika *t* in *d* pred *n* imata odporo skozi nosno votlino, tj. mehko nebo se hitro odmakne od goltne stene: *tnalo, dno*. V narečjih se izgovor skozi nos lahko zame-

nja z izgovorom na mehkem nebu, tako da se namesto *tnalo* in *dnar* reče *knalo* in *gnar*. Glasova *t* in *d* z nosno odporo imenujemo favkala. Sonagrami: za favkalni *d* (tj. *D*) na podobah 5 oz. 10 (sklop *dn*), str. 91 oz. 93, za mehkonebni *n* pa na podobi 11, str. 93. – Pred *l* imata *t* in *d* obstransko odporo namesto celovenčne, tj. ne odmakne se ves rob jezika, temveč samo njegov nekonični del: *tleti, dleto*. Ta dva *t* in *d* imenujemo obstranska. Tudi tu se zapora lahko prenese na mehko nebo, tako da se govori *kleti* nam. *tleti*, *glesni* nam. *dlesni* (manj pogost je prenos zapore na ustnice, tako da se narečno govori *bletvo* nam. *dlet(v)o)*.

Tudi zapornika *p* in *b* se pred *m* izgovarjata z odporo skozi nosno votlino: *snop mi daj, zob me boli, ob meni*; ta *p* in *b* imenujemo favkalna, zapisujemo pa ju s *P* in *B*. – Pred *f* in *v* se *p* in *b* govorita zobnoustnično namesto ustničnoustnično: *ob fantu, obvezati*.

Prim. sonagramsko podobo 14 na str. 94 (nezveneči *p, t, k* so izglasni, zveneči *b, d, g* pa pred polglasnikom).

Preglednica zaporniških variant

Osnovna varianta		Posebna varianta						
Fon. zapis	Zgledi	Favkalna		Zobnoustična		Obstranska		Zgledi
		Fon. zapis	V pol. pred	Fon. zapis	V pol. pred	Fon. zapis	V pol. pred	
p	*papa, zob*	*P*	*m*					*zob me boli*
				p	*f/v*			*ob fantu, rob vaze*
b	*baba, čep drži*	*B*	*m*					*zobmi*
				b	*v*			*obveza, ob vodi*
t	*tata, tod,*	*T*	*n*					*tnalo, sod nagni*
						t	*l*	*tla*
d	*deda, svatba*	*D*	*n*					*dno*
						d	*l*	*dleto*

Pripornik

Pri pripornik *f* se spodnja ustnica približa robu zgornjih sekalcev, pri *s* in *z* pa prednja jezična ploskev z vencem dlesni; pri *š* in *ž* je srednja jezična ploskev pomaknjena bolj nazaj, tako da med jezikom in sekalci nastane odzvočni kotliček, ki daje značilen šum; pri *h* se pripora dela z zadnjo jezično ploskvijo proti mehkemu nebu. Pripornik *f* imenujemo zobnoustnični, pripornik *s* in *z* sta zobna, *š* in ž pa zadlesnična, medtem ko je pripornik *h* mehkoneben; po značilnem visokem šumu imenujemo pripornika *s* in *z* sičnika, po nižjem pa *š* in *ž* šumevca; v primeri s sičniki in šumevci, ki so ostri, bi zapornika *f* in *h* lahko imenovali blaga. Te lastnosti nam potrjujejo

naslednji tako skiagrami, ki si sledijo v zaporedju *s, š, h*, kakor sonagrami na podobi 15, str. 95.

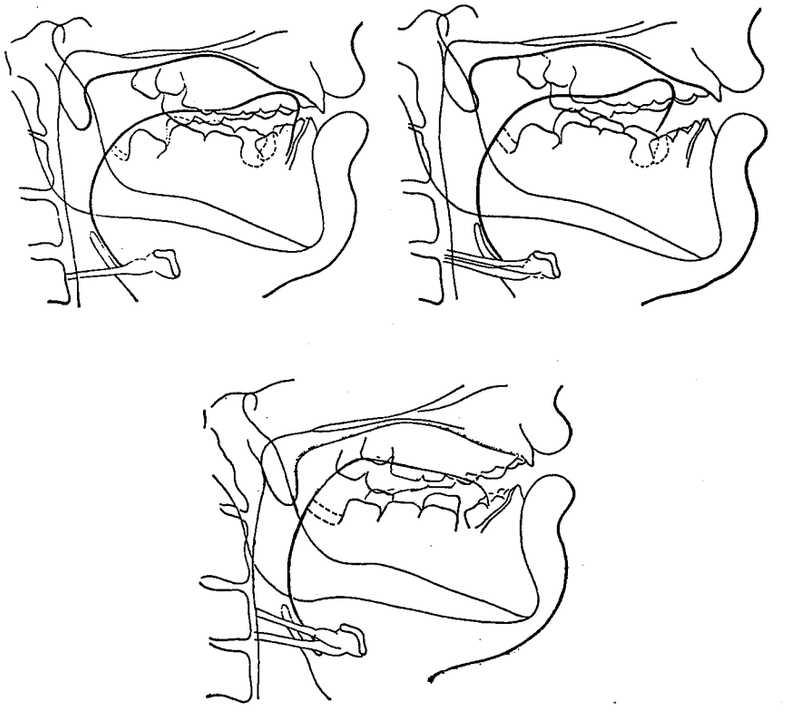

Skiagrami za *s, š, h*

V primeri z zaporniki imajo pripornik akustično energijo ves čas trajanja, ne samo na koncu. Okrepljena energija pri *f* bi morala biti spodaj, pri *s* in *z* je v zgornjem delu, pri *š, ž* in *h* pa v srednjem: prvi trije soglasniki imajo značilnost razpršenosti (difuznosti), drugi trije pa strnjenosti (kompaktnosti).

Zlitniki

Zlitnike *c, č* in *dž* delamo tam kot ustrezne zapornike in pripornike, torej na mestu za *t* in *s* oz. *t* in *š* ter *d* in *ž*; čeprav so *c, č* in *dž* na začetku zaporni, v drugi polovici pa priporni, jih vendar čutimo kot enotne glasove in navadno tudi niso daljši od ustreznih zapornikov ali pripornikov. Zobni zlitnik je sičnik, zadlesnična pa sta šumevca. Spodnja skiagrama kažeta zaporno fazo zlitnikov *c* in *č*; sonagrame za *c, č* in *dž* v besedah *céna, čéha, džézva* kaže podoba 16, na str. 95.

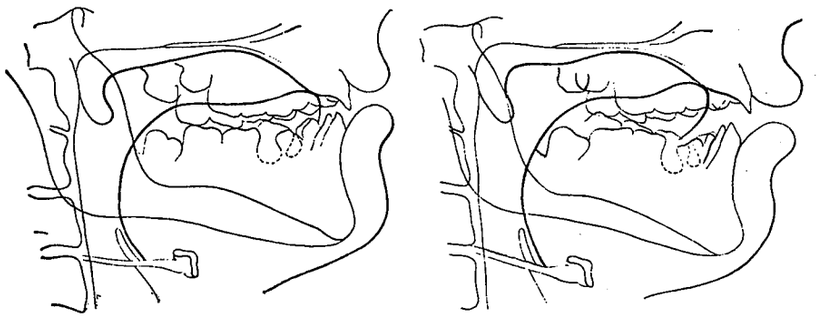

Skiagrama za *c* in *č*

Preglednica nezvočnikov po načinu in mestu izgovora

Po mestu tvorbe	Ustnični		Zobni		Zadlesnični		Mehkonebni	
Po načinu tvorbe	Nezven.	Zven.	Nezven.	Zven.	Nezven.	Zven.	Nezven.	Zve.
Zaporniki	*p*	*b*	*t*	*d*			*k*	*g*
Pripornik	*f*		*s*	*z*	*š*	*ž*	*h*	
Zlitniki			*c*		*č*	*dž*		
			Sičniki		Šumevci			

Razmerje *p/b* : *t/d* : *k/g* pri zapornikih ali *f* : *s/z* : *h* pri pripornikih je podobno razmerju *u* : *i* : *a* pri samoglasnikih: prvi so razpršeni in temni, drugi razpršeni in svetli, treji pa strnjeni. Prim. sonagramske skupine s po tremi glasovi (*p f u – t s i – k h a*) na podobah 17 in 18, str. 95 in 96.

Razmerje med *s/z* in *š/ž* (ter med ustreznimi zlitniki, tj. *c : č/dž*) se da izraziti z izrazi razpršen – strnjen (prim. pri samoglasnikih i : a). Pri sonagramskih skupinah s po 4 razpršenimi oz. strnjenimi glasovi (podobi 19 in 20 na str. 96) sta za *t* in *k* polglasnika, ta samoglasnik pa ni ne razpršen ne strnjen, pa tudi ne svetel ne temen.

Fonemi *f*, *c* in *h* imajo pred zvenečimi nezvočniki zveneče variante [*v*], [*dz*] in [γ], ki v tem položaju nasproti *f*, *c* in *h* ne morejo razločevati pomena besed (v spodnji preglednici nezvenečih in zvenečih parnih soglasnikov so zato navedeni v oklepaju):

Nezveneči:	p	f	t	c	s	č	š	k	h
Zveneči:	b	[v]	d	[dz]	z	dž	ž	g	[γ]

Narečne posebnosti

Kakor pri samoglasnikih in zvočnikih se je treba tudi pri nezvočnikih truditi za pravilen knjižni izgovor.

Posebno pogosto se slišijo napačni *s*, *z* in *c*, pa celo tudi *č* in *dž*, izgovorjeni nekako s plosko jezično konico, pomaknjeno med zobe ali preveč naprej med dlesni ali zgornje sekalce. Slabo- ali slabšeslišni izgovarjajo sičnike tonsko prenizko. – Slovenci na Goriškem in Notranjskem zahodno od črte Trenta–Cerkno–Poljanska dolina–Horjul pri Vrhniki–Logatec–Postojna ne poznajo glasu *g*, temveč govore zanj zveneči *h*; tako tudi mestoma po Gorenjskem in celo Dolenjskem. Če se potrudimo, zadnji del jezične ploskve vendarle spravimo tako visoko proti mehkemu nebu, da nastane zapora in s tem glas *g* namesto zvenečega *h*. – Še bolj morajo paziti na izgovor knjižnega *g* Rožanci s Koroškega, ki poleg tega tudi nimajo mehkonebnega, ampak grlni *k*. – Slovenski knjižni jezik pozna en tip šumevcev, na pol mehčan (srbohrvatski *č*, *ž* in *dž* so trši – tako tudi v zahodnoevropskih jezikih). Na Krasu po Goriškem in pri Slovencih v Italiji poznajo v nekaterih besedah tudi mehki ć (znan tudi iz srbohrvatskega knjižnega jezika): za slovenski knjižni izgovor se je treba mehkega ć odvaditi. Tudi zelo „mehka" *s* in *z* iz teh krajev nista dobra v knjižnem izgovoru; še manj je dopusten enak izgovor sičnikov in šumevcev (kar pa je tako redko).

Premene nezvočnikov po zvenečnosti

Nezveneči nezvočniki se rabijo veliko pogosteje kot zveneči (za primer vzemimo *t* in *d*): nezveneče izgovarjamo ne le pred samoglasniki in zvočniki iste besede (*satu, satje*), ampak tudi na koncu besede, in sicer pred premorom (*sat, sad*) ali pa pred drugo besedo, ki se začenja s samoglasnikom, zvočnikom ali nezvenečim nezvočnikom: *sat/sad ostane, sat/sad je, sat/sad pade.*

Zveneči nezvočniki so od vseh teh položajev možni samo v isti besedi pred samoglasnikom, zvočnikom ali zvenečim nezvočnikom: *sadu, sadje, sodba.* Samo pri pravih predlogih (ti so kot del besede, pred katero stojijo) se njihovi končni zveneči nezvočniki v predložni zvezi izgovarjajo tudi pred samoglasnikom ali zvočnikom in seveda pred zvenečim nezvočnikom, naslednje besede: *od očeta, od mame, od boja.*

Na malem področju slovenskih narečij (Horjul, Črni vrh, Poljane) izgovarjajo zveneče nezvočnike tudi na koncu besede pred premorom, torej *ped, pod.* To ni knjižno. Tudi ziljski na pol zveneči nezvočniki v takem položaju niso knjižni. Prav tako ni knjižni izgovor zvez kot *mla[d] muc, mla[d] orel* z zvenečim nezvočnikom pred zvočnikom ali samoglasnikom naslednje besede; še manj je knjižen izgovor *si[d] muc, si[d] orel* namesto *sit muc, sit orel,* kakor se govori na severovzhodnem Štajerskem.

V narečjih je še precej glasovnih premen drugačne vrste. – Besede na končni *-d* ali *-b*, npr. *grad, zob,* izgovarjajo ponekod s končnim *-s* ali *-f* (tj. kot *gras, zof*). Tudi *roh* namesto *rog* ni dobro (prav tako ne, kot že rečeno, v položaju pred samoglasnikom γ namesto *g*, npr. [γorica] nam. *Gorica*). Tudi namesto *pt* se sliši *ft*, npr. *ftič, droftine* nam. *ptič, drobtine* ali *drovni* nam. *drobni*. Namesto *pšenica* ponekod govorijo *fšenica* ali *šenica*; tudi namesto drugih zapornikov pred zapornikom se govorijo ponekod priporniki (prim. *rehko, desca, hkem, uh kot* nam. *redko, dedca, tkem, od*

kod). Omenili smo že izgovor *kl* in *gl* namesto *tl* in *dl* (*klačiti, gleto*). Zlasti pogosto se namesto *k* govori *h* (*hmet* nam. *kmet*, *h Tavčarju* nam. *k Tavčarju*). Namesto *šč* se marsikje, zlasti pa na Gorenjskem, govori kar *š* (*kleše* nam. *klešče*).

Kdor v svoji občevalni govorici opazi katero teh posebnosti, naj si prizadeva ugotoviti vse podobne primere in jih nato zamenjati s knjižno izgovarjavo; le tako se bo lahko izognil neprijetnim spodrsljajem v knjižnem izgovoru.

Zapisovanje nezvočnikov

Nezveneče in zveneče nezvočnike pišemo z ustreznimi črkami po izgovoru le neposredno pred samoglasniki in zvočniki, npr. *ta – da, tvoje – dvoje*. V drugih primerih jih pišemo tako, kakor jih izgovarjamo (bi jih izgovarjali) pred samoglasnikom ali zvočnikom iste besede ali člana iste besedne družine, korena, predpone, pripone ipd. Tako pišemo torej *godba, sladka, težka, Jožko, mož* s črko za zveneči *d* oz. *ž*, ker jih tako izgovarjamo pred samoglasnikom (*godem, sladek, težek, Jožek, moža*) ali zvočnikom (*sladna, težji, možje*); nasprotno pa besede *prerokba, svatba, kdo* in *koš* s črkami za nezveneče *k, t* in *š*, ker jih tako izgovarjamo pred samoglasnikom (*prerokovati, svatovati, koga, koša*) oz. zvočnikom (*svatje, svatno*).

Imamo pa primere, ko nezvočnike zapisujemo kar po izgovoru, ne glede na izgovor pred samoglasnikom ali zvočnikom; tako delamo v naslednjih primerih:

1. v pridevnikih na *-(š)ki* in samostalnikih na *-(š)tvo* (z vsemi izpeljankami in podobnim iz njih): *moški, moštvo* (*moškost, moštven*), čeprav sicer pišemo *moža, možje, mož, možka*;

2. v nedoločniku in namenilniku glagolov na *-sti*: *lesti, lest*, čeprav sicer pišemo *lezem, lezla* (vendar *sopsti, zebsti*);

3. v varianti predloga *z*, pred pisanimi nezvenečimi nezvočniki in v variantah predlogov *izpod, izpred*: *s tremi ljudmi, s kdo ve kom, spred hiše, spred stola*, čeprav sicer pišemo *z očetom/Jankom/bratom* in *izpred hiše, izpod stola*;

4. v variantah predpon *z-, iz-, vz-, izpred-, izpod-* v naslednjih primerih:

a) če bi predpona *z-* morala stati pred črko za nezveneči nezvočnik ali polglasnik: *stresti, sestati se*, čeprav sicer *zlesti, znositi, zuhljati, zoblati*;

b) če bi skrajšana oblika predpone *iz-*, tj. *z-*, morala stati pred črko za nezveneči nezvočnik ali polglasnik: *stisniti, steči*, čeprav sicer *iztisniti, izteči, izučiti, iznositi*;

c) če bi skrajšana oblike predpone *vz-*, tj. *z-*, morala stati pred črko za nezveneči nezvočnik: *shajati, skipeti*, čeprav sicer *vzhajati, vzkipeti, vzljubiti, vziti, vzigravati*;

č) če bi v skrajšani obliki predpon *izpred-* in *izpod-* začetni *z-* moral stati pred črko *p:* spodriniti, *spred oči*, čeprav sicer *izpodriniti, izpred oči*.

5. Neobvezno v prevzetih besedah z razmerjem kot *absorbirati – absorpcija/absorbcija*, sicer pa npr. še *agirati – akcija*.

Nezvočnike zapisujemo kar po izgovoru še v nekaterih drugih primerih: tako pišemo kar *košček* namesto *kosček*, tj. zapisujemo šumevec namesto sičnika (prim. še *zvežček, zvežčič* nam. *zvezček, zvezčič*), levo od korena pa dovoljenega izgovora šumevca ne zapisujemo s črko za šumevec, ampak ostajamo pri zapisu s sičnikom (prim. *sčasoma*); pač pa v korenu samem (*scati – ščim*). Taki primeri so vsi zaznamovani v slovarju.

Preglednice soglasnikov z različnih stališč

Soglasniški fonem po izgovornih značilnostih

		Ustnično-ustnični	Zobno-ustnični	Zobno-jezični	Zadlesnično-jezični	Nebno-jezični	Mehkonebno-jezični	
Ustni	Nezven. Zveneči Nosni	*m*		*n*				Trajni Netrajni
				l				
				r				
	Zveneči		*v*	*z*	*ž*	*j*		
	Nezven.	*b*		*d*	*dž*		*g*	
		p		*t, c*	*č*		*k*	
			f	*s*	*š*		*h*	

Soglasniki po zvonkosti

Ustničniki	*m*	*b*	*p (м)*	*f*		*(ɱ)*	*v*	*(u̯)*
Zobniki	*n*	*d*	*t*				*r*	*l*
Zobnojezičniki				*c*	*s*	*(dz)*	*z*	
Zadlesničnojezičniki				*š*	*č*	*dž*	*ž*	
Nebniki							*(j)*	*i̯*
Mehkonebniki		*g*	*k*	*h*		*(ɣ)*		

Puščici nakazujeta naraščanje zvonkosti (slišnosti); v oklepaju so soglasniške variante.

Soglasniki po fonološki povezanosti in nasprotjih

			ž	z	
		h	š	s	f
p	t	k	č	c	
b	d	g	dž		
m	n		j	r/l	v

Po svoje sta povezana *r* in *l* ter *v* in *j*. Kadar se pri govorjenju zagovorimo, se zagovorimo radi prav po tej soseščini glasov. Obe puščici nakazujeta izgovorna mesta od mehkega neba proti ustnicam. V zgornjih dveh vrstah so priporniki, v srednjih dveh pa glasovi z ustno zaporo in sicer najprej nezvočniki (nezveneči in zveneči); v zadnji vrsti so zvočniki. Nezvočniki z ustno zaporo niso trajniki, med zvočniki pa so vsi trajniki, tudi *m* in *n* z ustno zaporo, a odporo skozi nos.

SINTAGMATIKA FONEMOV

Sintagmatika fonemov obravnava pojave, ki se pri enih glasovih pojavljajo zaradi soseščine drugih glasov. Med pojave glasovne sintagmatike štejemo že odvisnost variant posameznih glasov: tako sta obstranska *t* in *d* odvisna od sledečega *l*, favkalni zaporniki pa od sledečega *n* ali *m*. Tudi pojav, da pred zvenečim nezvočnikom lahko stoji le zveneči nezvočnik, pred nezvenečim pa spet le nezveneči, je sintagmatski. Poleg že obravnavanih sintagmatskih glasovnih pojavov pa so še nekateri drugi.

Kadar bi v govorni verigi morala priti drug ob drugega dva enaka trajna soglasnika, se zlijeta v enega daljšega; če sta zapornika ali zlitnika, se lahko izgovarjata kot en daljši ali pa tudi vsak posebej:

– *sam misli, on noče, siv vsakdan, brez skrbi, s sinom, brezzob*

– *oddati, stric Cene, preveč čveka, preveč džeza.*

V neprisiljenem govoru se namesto dolgega soglasnika ali dveh enakih govori tudi en sam navaden, če tak izgovor ne povzroča dvoumnosti.

Kadar bi v govorni verigi morala priti drug ob drugega zobni zapornik, za njim pa iste vrste zlitnik, izgovarjamo ali samo ustrezni dolgi zliti glas ali pa oba glasova: *pod cesto, od česa, od džeza*. V neprisiljenem izgovoru se spet govori tudi navaden zlitnik, če tak izgovor ne povzroča dvoumnosti.

Kadar bi v govorni verigi morala priti drug ob drugega zobni dlesnični zapornik (*t, d*) ali pa zlitnik (*c, č, dž*), za njim pa iste vrste pripornik (*s, z, š, ž*), izgovarjamo ali samo ustrezni dolgi zliti glas ali pa oba glasova: *podse, stric Samo, pod zob – pod šibo, stric Šoško, pod žago*. V neprisiljenem govoru se namesto dolgega zlitega glasu govori tudi en sam navaden, če tak izgovor ne povzroča dvoumnosti.

Namesto sičnika (*s, z, c*) pred šumevcem (*š, ž, č, dž*) se navadno izgovarja šumevec, npr. *sčasoma, s časom, iz šole, stric Žan, stric Džani, iz žepa*. Namesto težkih sklopov *čš* ali namesto dolgih *č* ali *dž* se govori tudi *c* + *š* ali *č* ali *dz* + *dž* (prim. *stric šepa, stric Džani, stric Žan*).

Neobsamoglasniška *w* in *ʍ* (*vzeti, vsak*) za samoglasnikom predhodne besede zamenjujemo z *u̯* (*bi vzela, bi vsak*). Pri počasnejšem govorjenju pa ta dva glasova nadomeščamo z *u*: tako torej besede kot *vzeti, vsak, odvzeti, v zemlji, v sebi, predvsem* ipd. izgovarjamo [uzeti, usak, oduzeti, u zemlji, u sebi, predusem].

Predlog *v* pred samoglasnikom izgovarjamo ali kot [*v*] ali kot [*w*] ali tudi kot [u].

Namesto *np, nb* iste besede govorimo *mp, mb*: *shraniti – shramba, *anpak – ampak, *inport – import*; namesto *mm* govorimo *m *inmatrikulirati – *immatrikulirati – imatrikulirati*.

Če na meji dveh besed ali besednih delov prideta drug ob drugega dva samoglasnika, govorimo načeloma oba tesno drugega z drugim, mejo med njima pa naznačimo z rahlim upadom jakosti glasu, npr.: *pootročiti, poapneti, zaobrniti, preiti, polietilen, antielipsa, tetraeder – bodo odnesli, po apno, za oko, še imeti, ta Erik*. Če bi moral biti drugi samoglasnik nenaglašeni *i* ali *u*, se namesto *i*-ja izgovarja tudi kar *j* (*bo imel*), namesto *u*-ja pa *u̯* (*bo ušel*). V poeziji se enozložno izgovarjajo tudi primeri kot *pootročiti* ali *bodo odnesli* (tj. sploh dva sosednja samoglasnika, včasih to vendar zveni prisiljeno): *vse zarje vanjo omakajo perot* = – – ⏑ – ⏑ – ⏑ ⏑ ⏑ – (11 samoglasnikov pa samo pet naglašenih zlogov).

Zveze *i* + samoglasnik navadno izgovarjamo z vmesnim *j*, npr. v besedah kot *Arkadia, pacient, sociologija, atrium, aliirati, džiudžicu*. Tega *j* pa navadno nikoli ne vrivamo na koncu prvega dela sestavljenke ali zloženke, kakor npr. v besedah *polietilen* ali *antievropeist* (toda poliester z izgovorom *polijester*).

Namesto zveze nenaglašeni samoglasnik + *u̯* se izgovarja kar *u* v primerih kot *nesel, ponev, nosil, videl* (*-il* in *-el* izogovarjamo kot *-u* le pri glagolih na *-iti* in *-eti -im*). To je zlasti običajno v knjižnem pogovornem jeziku: kratki *a* se v takem položaju približuje *o*-ju oz. polglasniku (*pràv*), pred glasom *j* pa *e*-ju (*dàj*).

ZLOG

V besedah se glasovi razvrščajo po določenih načelih: soglasniki se zbirajo okrog samoglasnikov in skupaj z njimi tvorijo zloge, npr. *brat, strast, Jošt, da, oh*. Soglasniki se ob samoglasnikih zbirajo po vzorcu nezvočnik + zvočnik + samoglasnik + zvočnik + nezvočnik. Nezvočnikov in zvočnikov je v istem zlogu na isti strani samoglasnika lahko tudi po več (*stisk, mnog, palm, čoln*). Zvočniki se ne morejo vrivati med nezvočnike in nezvočniki ne med zvočnike (izjema sta zvočniški varianti *w* in *ʍ*, ki na začetku besede lahko stojita tudi pred nezvočniki, sredi besede pa med njimi: *vzeti, vse, odvzem, predvsem*); samo v prevzetih besedah imamo vzglasne sklope kot *Mboja, Ndola*; v srednjem sklopu so nezvočniki seveda lahko med zvočniki (*varstven*), spadajo pa k naslednjemu zlogu; zvočniki v istem zlogu ne morejo slediti nezvočnikom desno od samoglasnika (nemogoče je **britv*), pač pa lahko zvočnikom (*barv*). Polni spisek takih izglasnih zvočniških sklopov je naslednji: *halj, sanj – kajl, perl, avl – ujm, halm, farm, nevm – blagajn, gostiln, himn, mlekarn, savn/žoln – Mojr, Elr – dojv, salv, konv, barv*. Taki medsamoglasniški sklopi, ki razpadejo, pa so: *barij, slavij* (*ostenij, okolij*) – *kamer, Uner, laver*.

Mogoči so tudi zlogi brez soglasnikov (npr. *a, e*), pa tudi zlogi brez samoglasnikov. V drugem primeru je zlogotvoren ali zvočnik, npr. v primerih kot *himn*, če med *m* in *n* ne vrivamo polglasnika in ju ne izgovarjamo v enem zlogu s samoglasnikom, ali pa npr. *s* kot v medmetu *psst* (prim. še medmeta *ššš* ali *sss* ipd.). Prim. še *pš, šš, št, hm, mhm, st*. Take besede so naglašene in lahko tudi tonemske: *mhm* (*m̂m̂*).

Navadno pa je v besedi toliko zlogov, kolikor je v njej samoglasnikov, ki jih običajno tudi pišemo s črkami za samoglasnike.

V istem zlogu pisni zveneči soglasnik ne more biti pred nezvenečim (**sla-dka*), in nezveneči ne pred zvenečim (**sva-tba*), lahko pa je to na začetku besede: *kdo, kdaj* (zato je táko Škrabec pisal *gdo, gdaj* – kakor vsi pišemo *zdaj*, ne **sdaj*).

Nauk o zlogu je deloma važen za deljenje besed. Beseda se namreč ne more deliti tako, da bi na eni strani deljaja ostali sami soglasniki; torej je nemogoče deliti npr. *st-reti* ali *pr-st* ali *vz-radostiti* ali *br-v* ali *hi-mn*. Kakor kažejo primeri, ni mogoče oddeliti niti soglasnika ali soglasniškega sklopa, ki lahko zaznamuje tudi samoglasnik (*br-v, hi-mn*). Delimo lahko le po vzorcu *r-deč*, ker črka *r-* zaznamuje stalno zvezo polglasnik + *r*. Pripadnost soglasnika k zlogu upoštevamo tudi pri deljenju, kot v primerih *stvar-ca, par-na, kr-ma, sil-na, voj-na, vol-na* ipd. Ti primeri nam kažejo, da k drugemu zlogu prištevamo že soglasnik, ki ima izrazito manjšo zvonkost (glasovno polnost). Soglasniških zvez z izrazito različno glasovno polnostjo ni mogoče izgovoriti na začetku besede, če ima prvi večjo, drugi manjšo polnost (neizgovorljivo: *jna, lna, lka*).

Medsamoglasniški sklop soglasnikov, ki se lahko izgovarja tudi na začetku besede pred samoglasnikom, navadno pripisujemo drugemu zlogu, npr. *ta-ka, Sa-va, ti-sta, bi-stvo, bi-stro*. Vendar je pri deljenju od takih soglasniških sklopov obvezno prenesti v naslednjo vrstico le edini oz. vsaj zadnji medsamoglasniški soglasnik, druge take sklope pa lahko poljubno delimo: torej poleg *ti-sta* tudi *tis-ta*, poleg *bi-stra* tudi še *bis-tra* ali *bist-ra*, poleg *mor-ski* tudi *mors-ki*, ne pa seveda tudi *tak-a, tist-a, bistr-a, morsk-i*. Če glasovni sklop tvorita dva samoglasnika (npr. *po-otročiti, poli-etilen*) ali enaka soglasnika (*od-dati, Schil-ler*), ju delimo. Sicer črkovnih sklopov (črkij), ki zaznamujejo en sam glas, ne delimo (npr. *tsch* ali *zh*, ko označujeta glas *č*, delimo *Bar-tscha*, nikoli *Bart-scha* ali kako podobno); kadar črki *ck* zaznamujeta *k*, ju v nekaterih jezikih smemo deliti, pri tem *c* zamenjamo s *k*, npr. *Becker – Bek-ker*. Prim. še *bo-in* in *pod-orati* na morfemski meji.

OSCILO-TONOGRAM IN SONAGRAMI

Podoba 1

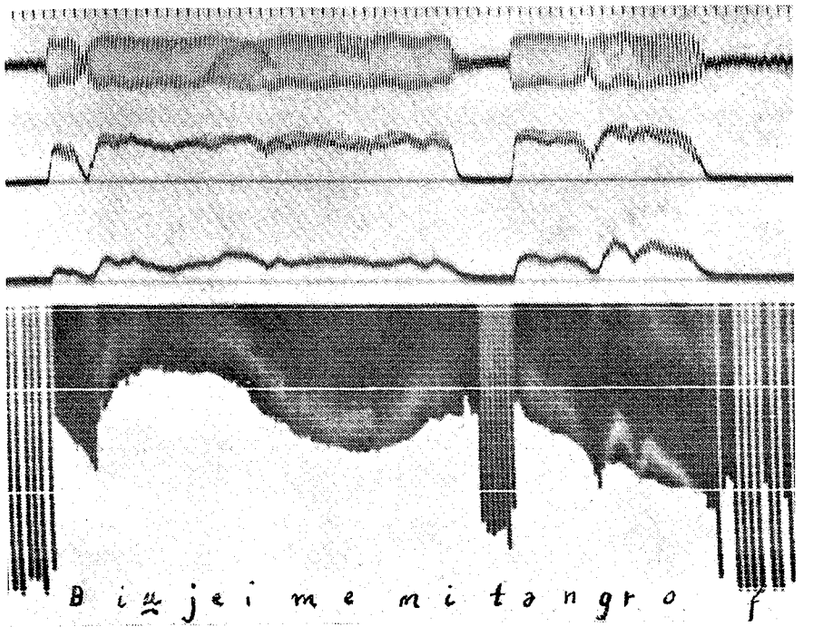

Od zgoraj navzdol: zaznamek časa (po 2 stotinki sekunde), oscilogram, fizikalna in fiziološka jakost, tonski potek

Podoba 2

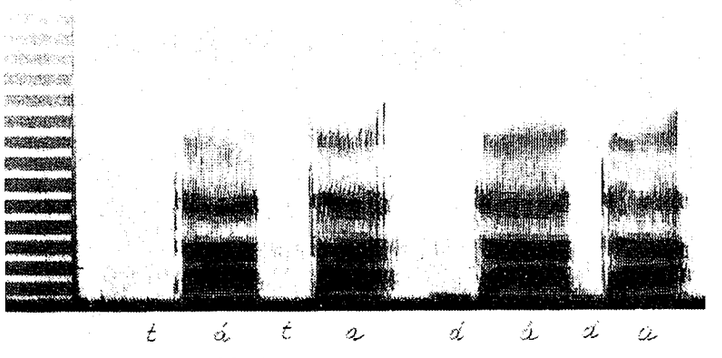

Merska lestvica ter *t* in *d* pred *a*

Podoba 3

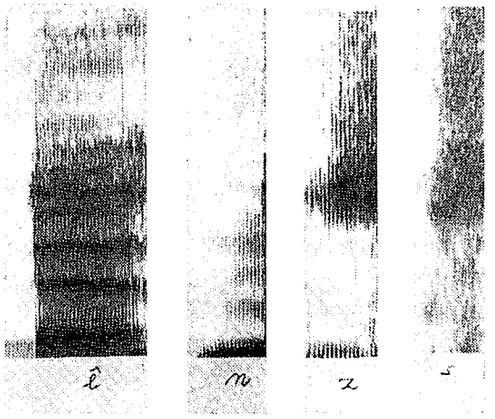

Samoglasnik, zvočnik, nezvočnika

Podoba 4

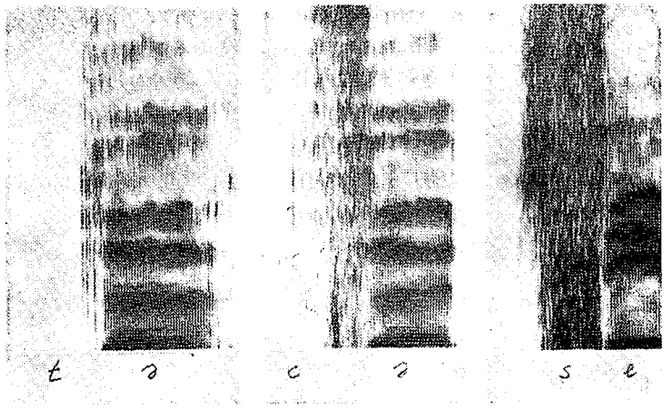

Zapornik, zlitnik ter pripornik pred *ə* oz. *e*

Podoba 5

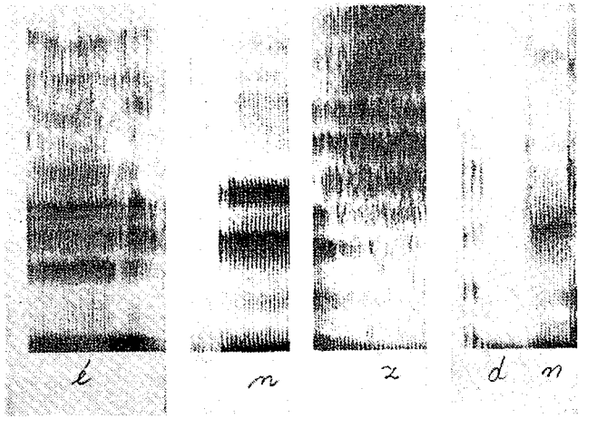

Svetli samoglasnik, zvočnika *n* in nezvočnika *z*, *d* glede na formantno strukturo

Podoba 6

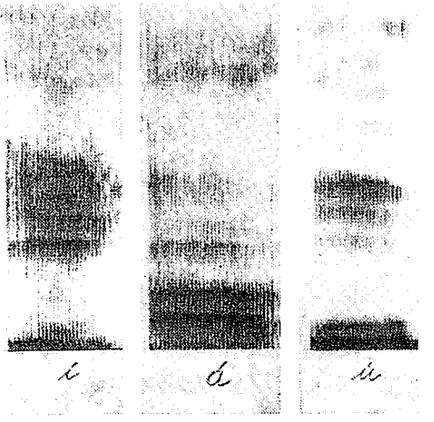

Formanti samoglasniškega trikotnika

Podoba 7

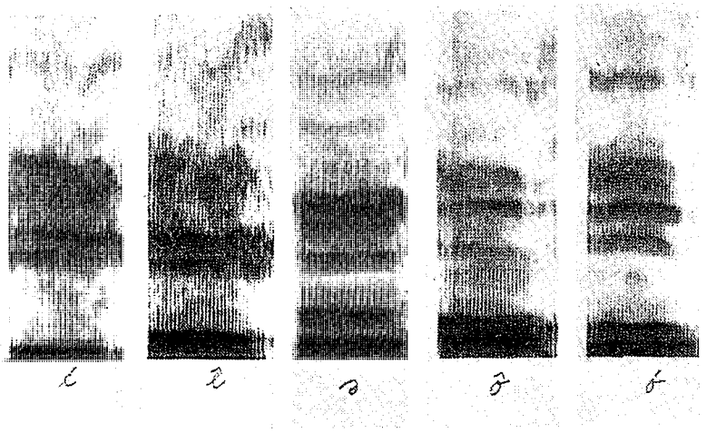

Formanti sredinskih samoglasnikov

Podoba 8

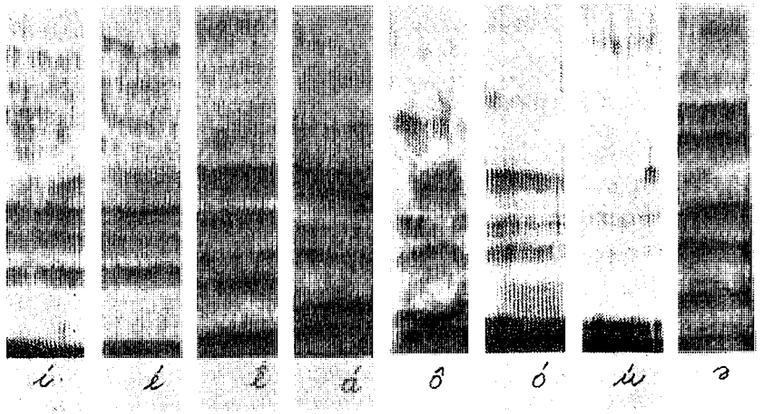

Formanti naglašenih samoglasniških fonemov

Podoba 9

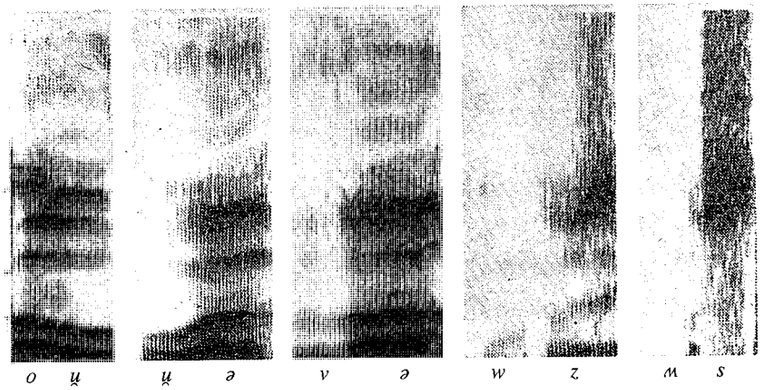

Podoba 10

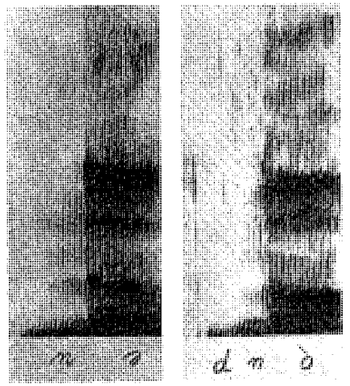

Variante zvočnika *v* (zgoraj)
Varianti zvočnik *n* (levo)
Zvočnik *n* pred *j*, *k* in *g* (spodaj)

Podoba 11

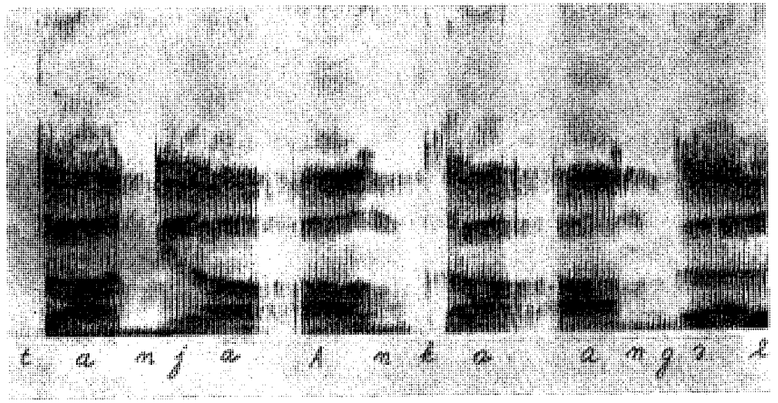

Podoba 12

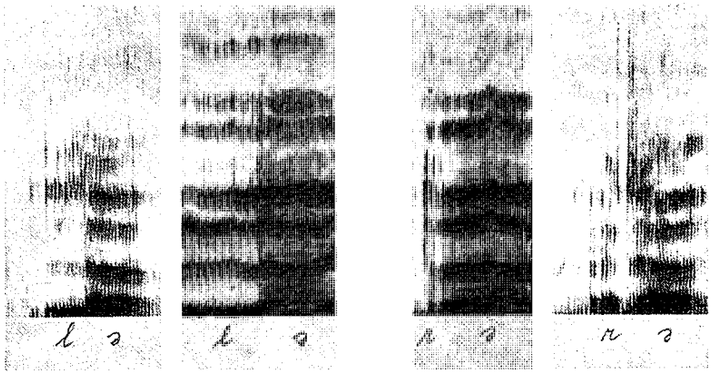

Zvočnika *l* in *r* pred polglasnikom

Podoba 13

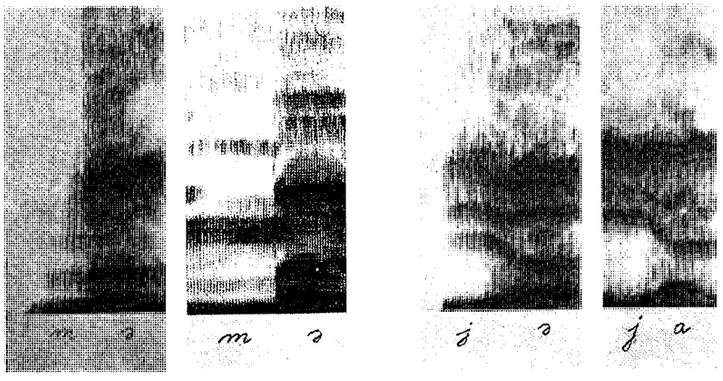

Zvočnika *m* in *j* pred samoglasnikom

Podoba 14

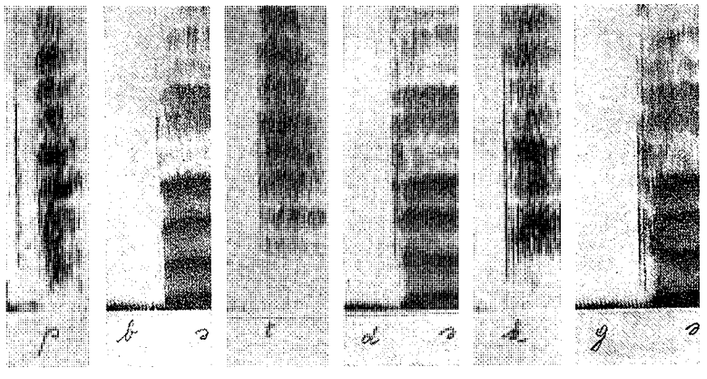

Nezveneči in zveneči zaporniki: *p t k* v izglasju – *b d g* pred *ə*

Podoba 15

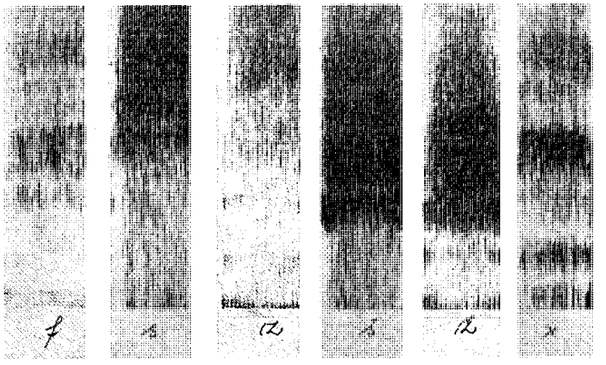

Priporniki

Podoba 16

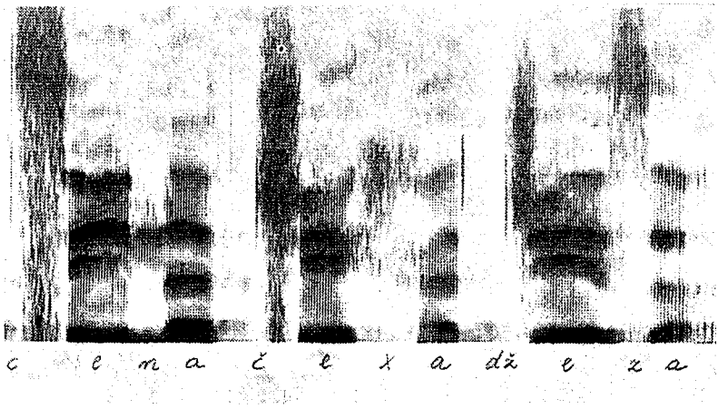

Zlitniki *c*, *č* in *dž* pred *e*

Podoba 17

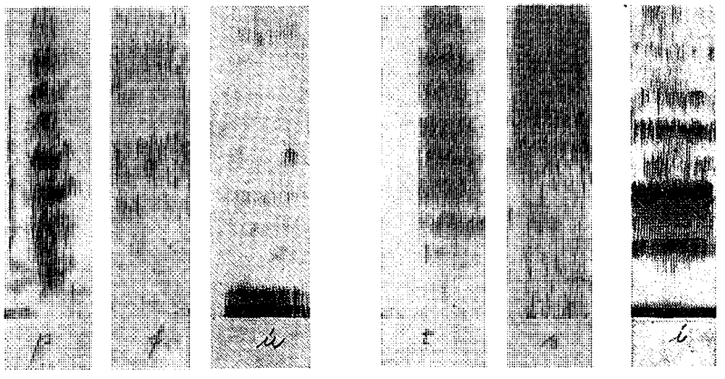

Nizkotonalni glasovi

Visokotonalni glasovi

Podoba 18

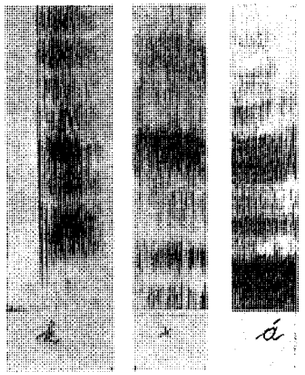

Strnjeni glasovi

Podoba 19

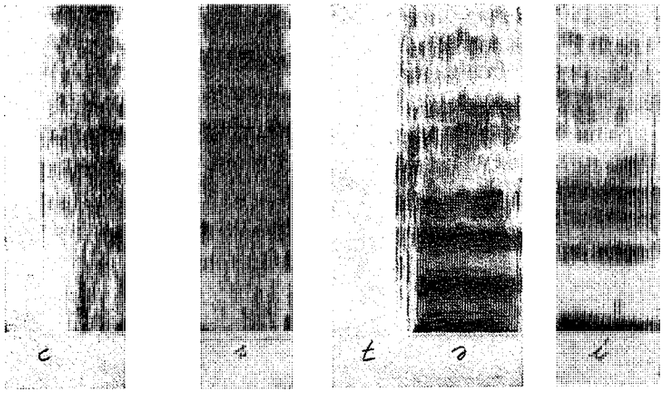

Razpršeni glasovi (in *ə*)

Podoba 20

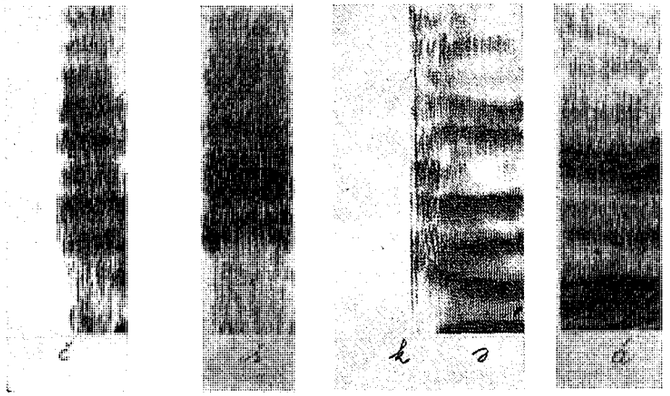

Strnjeni glasovi (in *ə*)

LITERATURA

SPLOŠNA

1. *F. Ramovš,* Historična gramatika slovenskega jezika, II, Konzonantizem, Ljubljana 1924, 336 str. **2.** *F. Bezlaj,* Oris slovenskega knjižnega izgovora, Ljubljana 1939, 125 str. **3.** *F. Jakopin,* O *v* in *u̯* v slovenski knjižni izreki, JiS 1955/56, 182–184. **4.** *Dr. A. Bajec – dr. R. Kolarič – dr. M. Rupel,* Slovenska slovnica, Ljubljana 1956, 11–49, 53. **5.** *J. Rigler,* K našemu pravorečju, JiS 1956/57, 305–308. **6.** *J. Toporišič,* Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru, JiS 1957/58, 70–76. **7.** *Isti,* Alternativni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika, JiS 1958/59, 203–207. **8.** *R. Kolarič,* Slovenski otroški govor, Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. IV, 1959. **9.** *J. Toporišič,* Suglasnički skupovi u slovenskom književnom jeziku, Radovi Slavenskog instituta III, 1959, Zagreb, 113–122. **10.** *J. Šolar,* O izgovoru *lj* in *nj*, JiS 1959/60, 158–160. **11.** *A. Bajec,* O deljenju besed, JiS 1959/60, 6–9. **12.** *J. Toporišič,* Deljenje besed v slovenščini, JiS 1959/60, 109–112. **13.** *B. Urbančič,* K predlogu o deljenju besed v slovenščini, JiS 1959/60, 113–115. **14.** *J. Toporišič,* Probleme der slovenischen Schriftsprache, Scandoslavica VI/1960, 55–59. **15.** *Isti,* Slovenski jezik, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama, Zagreb 1961, 136 str. + 5 plošč. **16.** *Slovenski pravopis,* Ljubljana 1962, 13–17, 28, 32–33, 49–56, 67–71. **17.** *J. Toporišič,* Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962, 138–143, 167–173, 206–211. **18.** *Isti,* Slovenska slovnica, Sestavili dr. A. Bajec – dr. R. Kolarič – dr. M. Rupel, Filologija (Zagreb) 3/1962, 278–289. **19.** *J. Rigler,* Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, SR 1963, 25–78. **20.** *J. Toporišič,* Zamenjava tonemske opozicije s kvantitetno v moščanskem govoru brežiškega Posavja, SR 1963, 206–209. **21.** *H. Jaksche,* Slavische Akzentuation II. Slovenisch, 1965, 5–12. **22.** *J. Toporišič,* Slovenski knjižni jezik 1, Maribor 1965, 75–144. **23.** *Isti,* Popravljena slovenska slovnica, JiS 1965, 209–217. **24.** *R. L. Lenček,* The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene, Wiesbaden 1966, 6–9. **25.** H. G. Lunt, Attempt at a Generative Description of the Slovene Verb (v knjigi, cit. pri št. 24, str. 140–141). **26.** *J. Toporišič,* Predvidljivost slovenske knjižne samoglasniške kolikosti in kakovosti, JiS 1967, 229–236. **27.** *F. Bezlaj,* Eseji o slovenskem jeziku, Ljubljana 1967, 62–69. **28.** *J. Toporišič,* Relevanz der Gestaltelemente der slovenischen Toneme. Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Prague 1967, 913–915 (izšlo 1970). **29.** *Isti,* Strukturiranost slovenskih glasov in predvidljivost njihove razvrstitve, JiS 1967, 92–96. **30.** *Isti,* Besede z dvema naglasoma, Jezikovni pogovori (dalje JP) II, Ljubljana 1967, 128–135. **31.** *Isti,* Pravorečni problemi slovenskega knjižnega jezika, JP II, 1967, 121–128. **32.** *Isti,* Mesto tujk in tujih lastnih imen v glasovnem, pravopisnem in sklanjatvenem sistemu slovenščine, JP II, 1967, 142–148. **33.** *Isti,* Polglasnik v slovenskem knjižnem jeziku, JP II, 1967, 135–142. **34.** *Isti,* O slovenskem pravopisu, JP II, 1967, 161–166. **35.** *Isti,* Pojmovanje tonemičnosti v slovenskem jeziku, SR 1967, 64–108. **36.** *J. Rigler,* Problemi naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1968, 192–194. **37.** J. *Toporišič,* Liki slovenskih tonemov, SR 1968, 315–393. **38.** *Isti,* Zakaj ne po slovensko, Slovene by Direct Method, Ljubljana 1969, 1–3, 6, 8, 11–12, 17, 26, 30, 112. **39.** *Isti,* Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim problemom, JiS 1969, 184–190. **40.** *Isti,* O eno- in večnaglasnosti nekaterih kategorij, JiS 1969, 51–59. **41.** *Isti,* Caratteristiche principali della lingua slovena (v: Anton Grad, Italijansko-slovenski in Slovensko-italijanski slovar, Ljubljana 1969, 227–242). **42.** *Slovenski* jezikovni priročnik za tehnike, Ljubljana 1969, 42–48. **43.** *J. Toporišič,* Ankete za določitev naglasnega mesta ter kakovosti in kolikosti naglašenega samoglasnika, JiS 1969, 249–260. **44.** *Slovar* slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970, XXIII–XXV, LXII. **45.** *J. Toporišič,* Slovenski knjižni jezik 4, Maribor 1970, 67–68, 126–127, 193–196. **46.** *Isti,* Slovenski pogovorni jezik, SR 1970, 55–70. **47.** *Isti,* Main Characteristics of the Slovene Language (v: Komac-Škerlj, Angleško-slovenski in Slovensko-angleški slovar (En-

glish-Slovene and Slovene-English Dictionary), Ljubljana 1970, 417–435). **48.** *Isti,* Vsiljen stick z Ioannesom Gradišnikom ali tuje proti domačemu. Tedenska tribuna, Ljubljana 1970, št. 50, str. 13. Gl. še TT 1970, št. 51 in TT 1971, št. 2 in 3. **49.** *Isti,* Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v slovarju slovenskega knjižnega jezika, SR 1971, 55–57, 222–229. **50.** *Isti,* Slovenščina in zemljepis, O pisavi zemljepisnih imen v Velikem atlasu sveta, Delo 1971, 16. 12. **51.** *Jakopin – Orešnik – Skubic,* Jezikovni priročnik za napovedovalce, Ljubljana 1971, neostranjeno. Prim. še: *Ana Mlakar*, Priročnik za uglajneo izreko, brez letnice, 77 str. **52.** *J. Toporišič,* Les caractéristiques principales de la langue slovène (v: A. Grad, Francosko-slovenski in Slovensko-francoski slovar (Dictionnairre slovène-français et français-slovène), Ljubljana 1971, 375–390). **53.** *J. Rigler,* H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ, SR 1971, 433–462, 1972, 244–251. **54.** *J. Toporišič,* Zemljepiščeva slovenščina, Delo 1972, 7. jan. **55.** *Isti,* Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (Glasovi, pisava, oblike, tvorba besed), SR 1972, 285–318 (razširjeno prvotno predavanje iz l. 1971). **56.** *Isti,* Stilna vrednost glasovnih, (pravo)pisnih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1973, 15–28. **57.** *Isti,* Stilna vrednost, glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, SR 1973, 217–263. **58.** *Isti,* Glasoslovje slovenskega knjižnega jezika, Slovenski jezik, literatura in kultura, Zbornik (dalje SJLK), 1974, 9–28. **59.** *Isti,* Slovenska abeceda in glasovna vrednost črk, SJLK, 1974, 51–56. **60.** *Isti,* Hauptmerkmale der slowenischen Sprache (v: Doris Debenjak, Nemško-slovenski in Slovensko-nemški slovar (Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Wörterbuch), Ljubljana 1974, XXIII–XLVI). **61.** *Isti,* Formanti slovenskega knjižnega jezika, SR 1975, 153–196. **62.** *V. Nartnik,* Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema, JiS 1972/3, 81–91. **63.** T. Srebot, Poskus kontrastivne analize slovenskega fonema /v/, JiS 1973/74, 89–93. **64.** *T. Logar,* Slovenska akcentološka monografija, JiS 1972/73, 286–287. **65.** *T. Rejec,* Začetni in končni soglasniški sklopi v slovenskem knjižnem jeziku, SR 1975, 289–320. **66.** *M. Pečar,* Tuje glasovne prvine v Verbinčevem slovarju, SR 1974, 317–328. **67.** *M. Hofbek,* Tuje prvine v slovarju tujk, SR 1974, 329–340. **68., 69.** *J. Toporišič,* Glasoslovje, v: Slovenska slovnica, 1976, 1984, str. 31–88 + 8 str. sonagramov. **70.** *Isti,* Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, ZO Maribor, 1978, 344 str. **71.** *T. Logar,* Izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem. – FOS /+/ SMG, Sarajevo 1981, 29–33. **72.** *Isti,* Glasoslovne in oblikoslovne variante v jeziku Trubarjeve Cerkovne ordninge. – SSJLK ZP 12 (1976), 17–25. **73.** *Ruth A. Golush,* The Origin of Vowel Reduction in Slovene. – PSS 1976, New York 1977, 107–119. **74.** *T. Logar,* Konzonantni sistemi v slovenskih narečjih. – SSJLK 14 (1978), 19–31. **75.** *Isti,* Diftongizacije in monoftongizacije v slovenskih dialektih. – JiS 27 (1981/82), 209–212. **76.** *J. Toporišič,* O Trubarjevi pisavi, pravorečju in pravopisu. – JiS 29 (1983/84), 226–232. **77.** *L. R. Micklesen,* Suprasegmental Signals in the Dalmatin Bible. – SS JSSS 6, 1 + 2 (1984), 153–163. **78.** *J. Toporišič,* Bohoričica 16. stoletja. – Obdobja 6 (1986), 271–305. **79.** *J. Čar,* Razvrstitev stavčnofonetičnih prvin v umetnostnem besedilu glede na teorijo in interpretacijo. – JiS 34 (1988/89), 192–197. **80.** *T. Srebot-Rejec,* Kakovost slovenskih in angleških samoglasnikov (kontrastivna analiza obeh sistemov po njihovi kakovosti s stališča akustične, artikulacijske in avditivne fonetike). – JiS 34(1988/89), 57–64. **81.** *J. Toporišič,* Obliko(slo)vna obremenitev slovenskih zvočnikov. – ZRSJ, 1989, 333–350. **82.** *Isti,* Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja. – Obdobja 9 (1989), 233–252. **83.** *F. Miheličč, L. Gyergyek, M. Majcen, A. Bernik,* Avtomatsko razvrščanje fonemov slovenskega jezika v skupine. – US, Ljubljana 1989, 51–56. **84.** *M. L. Greenberg,* Jer Vocalization in Slovene, Serbo-Croatian and Slovak. – Obdobja 10 (1989), 215–228. **85.** *T. Prestley,* Sound-Structures in the Second Freising Fragment. – Obdobja 10 (1989), 75–85. **86.** *R. L. Lenček,* Po stopinjah fonološke problematike slovenskega jezika v jezikoslovju Ramovševega časa. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 199–213. **87.** *M. Orožen,* Le consonantisme de Ramovš dans l'optique structuraliste de Tesnière. – Linguistica 24 (1994), 165–179. **88.** *J. Čar:* Pravorečje pri Škrabcu, Ruplu in Toporišiču. – ŠM 1, Nova Gorica 1995, 45-52. **89.** *M. Merše, F. Jakopin, F. Novak,* Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 239–255.

NAGLASOSLOVJU DODANA LITERATURA

1. *S. Škrabec,* Jezikoslovna dela 1–4, 1994, 1994, 1995, 1997, ur. J. Toporišič, prim. Stvarno kazalo (H. Majcenovič) v 4. knjigi. **2.** *J. Toporišič,* Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika. – ZO, Maribor 1978, 344 str.: (Glagolski naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika, 186–195; Naglas glagolnika, 196–197; Naglas namenilnika, 198–200; Naglas pogovornega nedoločnika, 201–203; Naglasnost predlogov, veznikov in prislovov, 204–205; O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, 211–222; O stilni rabi naglasnega mesta, 310–314; Stilna zaznamovanost pri naglasu, 315–323; Norma in predpis, 321–338; Kaj je v knjižnem jeziku prav?, 323–327; Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku, 328–339.) (Tudi v: Nadawky a hranicy řečneje kodifikacije – Aufgaben und Grenzen der sprachlichen Kodifizierung, Budišin/Bautzen, 1979, 60–66. **3.** *Isti,* Matija Valjavec kot naglasoslovec. – SSJLK ZP 18 (1982), 69–88. (Prim. tudi SBL, 1982, Valjavec, Jezikoslovec, 338–342.) **4.** *T. Priestley, T. Srebot-Rejec,* Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene. – /.../ München 1988, 21 + 286 str. **5.** *J. Toporišič,* Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa. – SR 36 (1988), 133–180. **6.** *C. Vincenot,* Slovansko naglaševanje. – Slava 32 (1988/89), 166–185. **7.** *J. Dular,* O slogovnih razsežnostih tonemskega naglaševanja v slovenščini. – R/D 13 (1990), Ramovšev zbornik, 143–151. **7.** *J. Toporišič,* Glagolski oblikotvorni naglas moščanskega govora. – R/D 13 (1990), Ramovšev zbornik, 99–107. **8.** *J. Matešić,* Doprinos F. Ramovša opisu akcenatskog sistema slovenskog jezika. – SR 42 (1994) 2–3, Ramovšev zbornik, 195–198. **9.** *R. Šuštaršič,* Pitch and Tone in English and Slovene. – Linguistica 35, 2 (1995), 91–106. **10.** *G. J. Zamjatina,* Grammatika Kopitara i izučenie istorii akcentnoj sistemy v slovenskom jazyke. – Obdobja 15 (1996), Kopitarjev zbornik, 131–138. **11.** *V. Smole,* Škrabec o cirkumfleksu na kratkem zadnjem oz. edinem zlogu besede. – ŠM 1, Nova Gorica 1995, 63–71. **12.** *Ista,* Tonemski naglas glagolskih oblik v šentruperskem govoru. – R/D 15 (1996), 269–288. **13.** *J. Toporišič,* Naglasni premiki slovenskega jezika po Škrabcu. – ŠM 2, Nova Gorica 1997, 7–19.

PISAVE IN PRAVOPIS

1. *V. Novak,* O grafiji prve prekmurske knjige. – Linguistica 18 (1978), 31–45. **2.** *J. Rigler,* Vsi jezikovni nasveti in opozorila so bob ob steno. – Delo 22 (1980), št. 268, str. 30 in št. 284, str. 29 (soavtor z J. Toporišičem). **3.** *Načrt pravil* za novi slovenski pravopis. – 1981, XI + 219 str. (soavtor ob J. Toporišiču idr.). **4.** *Spoznanja* in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis. – Znanstveni inštitut FF v Ljubljani, 1982. **5.** *J. Toporišič,* Ob pravopisni debati. Spoznanja in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis. – Ljubljana 1982, 83–120. **6.** *J. Toporišič, J. Rigler,* K Urbančičevi alternativi SP. Obravnava lastnih imen v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis in pri Urbančiču. – Naši Razgledi 1982, 26. 3., str. 164. **7.** *V. Majdič,* Na rob načrtu pravil za novi slovenski pravopis. – JiS 28 (1982/83), 190–200. **8.** *D. Čop,* Zapisovanje krajevnih in gorskih imen v strokovnih publikacijah (nekaj kritičnih pripomb). – JiS 31 (1985/86). 228–236. **9.** *V. Gjurin,* Pisna podoba besed v prvih dveh Trubarjevih knjigah, ki so danes žive le v nekonvencionalni slovenščini. – Obdobja 6 (1986), 447–472. **10.** *J. Rigler,* Razprave o slovenskem jeziku (ur. F. Jakopin), 1986, 241 str. **11.** *Isti,* SSKJ, pravopis in pravorečje v slovarju. – Naši Razgledi 25 (1976), str. 13. **12.** *Isti,* Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa I–VI, SR 25 (1977), 69–106, 311–358; 27 (1979), 81–150, 231–261, 459–476; 28 (1980), 325–356 (soavtor ob J. Toporiši-

ču). **13.** *Isti,* Ob Urbančičevi kritiki Načrta pravil pravopisa in njegovem sestavku o veliki začetnici. – SR 26 (1978), 208–226 (soavtor ob J. Toporišiču). **14.** *J. Toporišič,* Med Łodzem in Železovo wolo. – 7D 1986, 29. 5., str. 36. **15.** *Isti,* V Lozani (Lausanni) – Lausannu. – Delo 1985, 1. 6., str. 16. (JR, odgovor J. Gamsu.) **16.** *S. Suhadolnik,* Utrditev in uzakonitev Slovenskega pravopisa leta 1937. – Obdobja 7 (1987), 499–506. **17.** *J. Dular,* Dva pravopisna samospeva. – Slava 2 (1987/88), 5–12. **18.** *A. Živic Dular,* Temeljna načela pri pisanju slovenskih zemljepisnih imen. – JiS 34 (1988/89), 3–14. **19.** *J. Toporišič,* Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja. – Obdobja 9 (1989), 233–252. **20.** *J. Toporišič in drugi,* Slovenski pravopis I. Pravila. – 1990, 241 str. **21.** *J. Toporišič,* Slovenski pravopis 1990. – SSJLK ZP 26 (1990), 173–215. **22.** *Isti,* Breznik-Ramovšev Slovenski pravopis. – ZSSRFR 1990, 34–47. **23.** *R. Šuštaršič,* Izgovorjava angleških besed: predlogi k Pravilom novega slovenskega pravopisa. – JiS 26 (1990/91), 62–69. **24.** *J. Müller,* Novo slovensko pravopisje. (Slovenski pravopis: 1. Pravila 1990.) – JZ 1 (1991), 191–199. **25.** *F. Kočiš,* Otázniky nad pravopisom prídavného mena Boží. – Slovenská reč 57/1 (1992). **26.** *M. Furlan,* Odzadnji slovar zemljepisnih imen po atlasu Slovenije. – ZRC SAZU, Ljubljana, 1993, 355 str. **27.** *A. Gložančev,* Vprašanje velike začetnice pri pridevniku BOŽJI (Prispevek k izhodišču za temeljitejšo obravnavo in utemeljitev). – Slava 7/1 (1993/94), 3–7. **28.** *Ista,* Pisava nazivnih in funkcijskih določil v posebnih besedilnih položajih. – Slava 7/1 (1993/94), 8–17. **29.** *J. Zupet,* Dajmo cesarju, kar je cesarjevo, in Bogu, kar je Božje! – Kristjanova obzorja 8/34 (1993/94), 300–309. **30.** *A. Strle,* Dajmo cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je Božjega! – Kristjanova obzorja 9/36 (1994), 163–174. **31.** *J. Toporišič in drugi,* Slovenski pravopis 1, Pravila, Tretja, pregledana izdaja. — 1994, 250 str. **32.** *Isti,* Slovenski pravopis 1, Pravila. – Ljubljana 1994, 283 str. **33.** *A. Gložančev,* Napotek k dragocenim prispevkom o pisavi pridevnika BOŽJI. Pripis v zvezi z mojim člankom *Vprašanje velike začetnice pri pridevniku Božji.* – Slava 1–2 (1994/95), 31–39. **34.** *S. Klinar,* Pravopisne razpoke ali kako pisati okrajšave in/ali nadomestek imen. – Slava 1–2 (1994/95), 40–50. **35.** *M. Kocijan,* Iz majhnega raste veliko. – Slava 1/2 (1994/95), 31–36. **36.** *A. Gložančev,* Prevzemanje lastnih imen pri Škrabcu. – ŠM 1, Nova Gorica 1995, 21–36. **37.** *G. Neweklowsky,* Die Entwicklung der slowenischen Schriftsprache in den ersten zehn Jahren 1550–1560. (Zum zweiten Teil des Neuen Testaments.) – PTuSZ, München 1995, 309–321. **38.** *M. Bešter, D. Cedilnik,* Cikcak po pravopisu (1995). – JiS 41 (1995/96), 336–337. **39.** *B. Aubelj,* Antična imena po slovensko. – Ljubljana: Modrijan, 1997, XXX + 303 str. **40.** *J. Bálint,* Slovar slovenskih homonimov. Na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika. – ZIFF, 1997, 114 str. **41.** *M. Kališnik idr.,* Pravopis medicinskih izrazov, MF, Ljubljana 1997, 611 str. **42.** *M. Merše,* Škrabčev prikaz protestantskega pravopisa. – ŠM 2, Nova Gorica 1997, 29–42. **43.** *J. Snoj,* Škrabčevo zapisovanje glasovja v jezikoslovju. – ŠM 2, Nova Gorica 1997, 43–51. **44.** *J. Toporišič in drugi,* Slovenski pravopis 1, Pravila. – 1997, 283 str. **45.** *A. Vidovič Muha,* Razmerja med leksemi in homonimija. – V: Júlia Bálint, Slovar slovenskih homonimov, Ljubljana 1997, 7–16.

III. BESEDOSLOVJE

KAZALO

Kazalo ... 101
Kaj je besedoslovje ... 103
Kaj je beseda ... 103
Posebnosti v pisanju ... 104
  Pisanje skupaj ... 105
  Pisanje skupaj oz. narazen in obratno ... 105
    Omahovanje v pisanju ... 105
    Pisanje z vezajem ... 106
    Pisanje iste besede skupaj ali narazen ... 106
  Pisanje po dve besedi skupaj ... 106
  Besedne zveze s skrajšano enako sestavino ... 107
  Deljenje besed ... 107
Morfemski sestav besede ... 108
Večdelne besede in oblike ... 109
Besedne vrste ... 109
Naglaševanje v besedi – poudarjanje v stavku ... 110
  Naglašene besede ... 110
  Naslonke ... 112
  Oblikoslovni naglas ... 113
Izrazna podoba in pomen ... 113
Pomen besede ... 114
  Večpomenskost ... 114
  Enakozvočnice ... 115
Besedje (leksika) ... 116
  Kaj je ... 116
  Zgradba besedja ... 116
  Besedna družina ... 116
  Besedno polje ... 118
  Sopomenke ... 119
  Protipomenke ... 120
  Nad- in podpomenke ... 121
  Enakozvočnice ... 122
  Druga druženja besed ... 122
Stilna vrednost besed ... 123
  Stilno nevtralne besede ... 123
  Stilno zaznamovane besede ... 124
    Čustveno obarvane ali ekspresivne ... 124
      Ljubkovalne 124
      Otroške 125
      Olepševalne 125
      Omiljevalne 125
      Slabšalne 125
      Zmerjalne, psovalne 125
      Nizke 125
      Kletvene 125
      Ironično rabljene 125
      Metaforično oz. metonimično rabljenje 125
      Šaljive 126
      Vznesene 126
      Poudarjalne 126

Zvrstno obarvane besede ... 126
Besedje glavnih socialnih zvrsti ... 126
Neobčevalne (v SSKJ knjižne) ... 126
Poetizmi, svetopisemsko in privzdignjeno besedje/izrazje ... 126
Pogovorne knjižne in neknjižne ... 127
Neknjižne ljudske besede ... 127
Narečne ... 127
Funkcijskozvrstne besede ... 127
Publicistične ... 127
Aktivistične besede ... 128
Strokovne ... 128
Umetnostne ... 128
Praktičnosporazumevalne ... 128
Interesnogovorične besede ... 129
Slengovske ... 129
Žargonske ... 129
Latovske ... 129
Časovno obarvane besede ... 130
Novotvorbne (neologizmi) ... 130
Zastarevajoče ... 130
Zastarele ... 130
Starinske ... 130
Nekdanjih obdobij ... 130
Besede glede na rabljenost ... 130
Splošno sprejete ... 130
Priložnostne ... 130
Redke ... 131
Enakovredne ... 131
Besede po izvoru ... 131
Neprevzete (avtohtone) besede ... 131
Prevzete besede ... 131
Tujke ... 131
Izposojenke ... 131
Citatne besede ... 131
Pisanje prevzetih besed ... 132
Stalne besedne zveze (SBZ) ... 133
Kaj je ... 133
Reklo in rečenica ... 133
Besednovrstno reklo ... 134
Samostalniško 134
Pridevniško 134
Prislovno 134
Glagolsko 134
Povedkovniško 134
Medmetno 135
Členkovno 135
Vezniško 135
Predložno 135
Stavčno reklo ... 136

LITERATURA ... 136
Besedje ... 136
Izrazje ... 138
Vrste besed ... 139
Lastnoimensko ... 139
Frazeologija ... 140

KAJ JE BESEDOSLOVJE (leksikologija)

Besedoslovje v ožjem pomenu je nauk o besedi in nepovedni stalni besedni zvezi (zadnjo imenujmo SBZ). Stalna besedna zveza nam je več besed, ki sama na sebi ni tudi že poved, ampak je le reklo, lahko tudi še stavčno. V širšem pomenu besedoslovje zajema tudi tvorbo novih besed, t. i. besedotvorje, ki pa ga v tej slovnici predstavljamo v posebnem poglavju. T. i. rečenice, tj. stalne besedne zveze s povednim statusom, so dejansko najpreprostejša, večinoma le enopovedna besedila in torej spadajo v besediloslovje, in sicer v njegov nauk o besedilnih vrstah.

V tej slovnici bo najprej govor o besedju kot takem, nato pa o stalnih besednih zvezah. O čem pa govorita ti dve veji besedjeslovja, nam kažeta njuni kazali.

KAJ JE BESEDA

Besede so najmanše pomensko samostojne enote stavčne povedi, tj. najmanjše enote najmanjšega možnega sporočila. Tako pravimo npr., da so v stavku *Sosed ima lepo hišo* 4 besede: *sosed, imeti, lep* in *hiša*. V besednih zvezah, stavkih in povedih so besede med seboj ločene s presledki.

Besede navadno pojmujemo kot nerazdružne pomenonosne enote iz glasov (oz. iz črk, če so besede zapisane), npr. *sósed, híša, kdó, lép, mlád, sédem, iméti, délati, lepó, počási, sedàj, vséč, zamàn, do, pred, in, da, že, komaj, oh, juhuhu.* Delov besede torej ni mogoče ločiti (normalno ni mogoče ločiti ne v izgovoru ne v pisavi npr. zlogov *so+sed* ali *hiš+a* ipd., to delamo le pri zlogovanju ali deljenju ali pri slovnični obravnavi delov besede); med glasovje besede tudi ni mogoče vriniti kake druge besede (ni mogoče reči npr. *so-mlad-sed* s pomenom 'mlad sosed'; prav tako besedam ni mogoče zamenjati zaporedja njihovih zlogovnih ali pomenskih sestavin (tj. nemogoče je reči *ahiš* nam. *hiša* ali *sedso* namesto *sosed* ali *adelti* namesto *delati*). Pač pa celim besedam lahko zamenjujemo mesto v stavku ali pa mednje lahko vrinemo kako drugo besedo; tako lahko rečemo npr. *Hišo ima sosed lepo* ali *Sosed tam ima tudi lepo zidano hišo.*

Pravkar opisane lastnosti ima večina besed; v tem smislu je beseda tudi *je* v stavku *Sosed je imel lepo hišo* (manjka ji le lastnost stalne pomensko samostojne enote stavka). Vendar vse besede niso take.

POSEBNOSTI V PISANJU

Nekatere "besede" vsaj v pisavi lahko ločimo po sestavinah, tj. jih pišemo narazen, še zmeraj pa med njihove sestavine ni mogoče vriniti druge besede niti jim ni mogoče zamenjati zaporedja sestavin. Take "besede" so npr. naslednje: *avto cesta, sivo zelen, Slovenija avto, pedenj človek, bog ve, C vitamin, A kategorija* ipd. Nekatere druge take besede (ali pa celo prav te) res tudi kar pišemo skupaj, npr. *avtogaraža, avtocesta, Slovenijales, Ravbarkomanda, pedenjčlovek, sivozelen, bogve, C-dur, c-kmet, c-razred* ipd. – Sploh je vse te narazen pisane besede najbolje pisati kar skupaj oz. nekatere z vezajem, saj imajo vse značilnosti navadnih besed.

Sestavine nekaterih besed (zloženk, tudi sestavljenk) se pokoravajo zakonom elipse ali izpusta, to je, takim besedam izpuščamo katero njihovo sestavino, kakor izpuščamo samostojne besede pomensko ustrezne besedne zveze. Tako govorimo in pišemo *severno- in južnoslovanski jeziki* (namesto *severnoslovanski in južnoslovanski*), kakor rečemo tudi *severni in južni slovanski jeziki* (namesto *severni slovanski in južni slovanski jeziki*). Podobni primeri so še *literarno- in političnozgodovinski, strepto- in drugi koki* (posebno zanimiv primer, ker je izpuščen vezani del zloženke, ki ima za par skladenjsko zvezo pridevnik + samostalnik): prim. še *literarnozgodovinski* in *-kritični stil* ali *nad- in podpovprečno nadarjen.*

Tako si razlagamo tudi zveze kot *bruto osebni dohodki* iz *brutodohodki osebni dohodki* ali *najlon spalna srajca* iz *najlon srajca spalna srajca*, prvo namesto *osebni brutodohodki* (ali *bruto dohodki*), drugo namesto *spalna najlonsrajca*. Od tu se taki deli besede radi osamosvojijo v posebne besede, tj. se sprevržejo v pridevnike.

Kakor v primerih *severno-* in *južnoslovanski* ali *bruto osebni* so slabe vezi med posameznimi deli besede še v nekaterih drugih primerih, npr. pri dopustnem vezniku *čeprav, četudi* (med njihove sestavine namreč lahko vrinemo pomožnik ali tudi kaj drugega): *čeprav je še mlad, je že zelo dober delavec – če je prav še mlad, je že ...*

Ta primer nas vodi k izrazom, ki niso enobesedni, čeprav jih govorimo in pišemo v določenih pogojih (ali pa kar po svojem dopadenju) le v stalnem zaporedju tudi (ali samo) skupaj. Taki izrazi so npr. *ponavadi, nalepem, semtertja, dannadan, čimbolj, odkod, dokod, name, nate, nanj, nase, nočem, nečem, nimam, nisem.* V vseh teh primerih imamo po dve besedi (ali celo več) pisani skupaj in jih je zato večino primerno pisati narazen. Večbesednost takih skupaj pisanih dveh ali več besed dokazujemo s tem:

a) da je med njihove sestavine mogoče katero besedo vriniti, npr.: *ponavadi – po stari navadi* (torej je bolje pisati *po navadi*), *nalepem – na vsem lepem* (torej bolje *na lepem*), *kdorkoli – kdor že koli*;

b) da imajo njihove sestavine jasno vezniško ali predložno sestavino, da se dajo deloma zamenjati, ali da imajo vzporednice z besednimi sestavinami, ki jih gotovo ne bi pisali skupaj: *semtertja – sem ter tja* ali *sem pa tja, gor in dol, kdaj pa kdaj, dokdaj – do katerega časa, do tedaj* ipd.;

c) da drugi primeri kažejo, ali določena sestavina spada k besedi na desni, npr. *čimbolj počasi : čim počasneje* (s čimer je dokazano, da *bolj* izraža isto kot pripon-

sko obrazilo *-ej(e)* in torej nedvomno ne spada k besedi na levi, zato se mora pisati narazen, tj. *čim bolj*);

č) da predložne predpone namesto skupaj (*odkod*) pišemo narazen (*od kod*), ker govorimo tudi *od hiše*; *do kod*, ker *do hiše*: *do sedaj*, ker *do tega trenutka*; toda *odzgoraj* v pomenu '*zgoraj*'.

V vseh teh primerih je priporočljivo pisanje le narazen; tu ne gre za besede, temveč za stalne besedne zveze ali frazeologeme, katerih besede pišemo narazen.

Dvobesednost zvez tipa *náme* se dokazuje s primeri kakor *na mé* in *na mene* (vendar je tu v zvezi z navezno obliko zaimka v knjižnem jeziku skoraj povsem prevladala pisava skupaj). Dvobesednost navedenih zvez z nikalnico se dokazuje s posebnim skladenjskim vzorcem tipa *Hočem (čem) ne, moram, Imam ne, bi pa rad imel, Jokal se ni, pa tudi ne jezil, Jokal se je, jezil pa ne* (*ne* namesto *ni*, kjer je *je* izpuščen eliptično, nato pa *ni-* zamenjan z *ne*). Poglejmo si stvari podrobneje.

Pisanje skupaj

Vse glasovno gradivo ene besede se načeloma piše skupaj, tj. brez presledka, npr. *Triglav, sončnica, častihlepen, trinajst, (i)zmed, superbencin, podpredsednik, nerjaveč, prelepo, najintimnejši, nato, predvsem, hoho.* Samo t. i. prosti morfemi se pišejo ločeno od jedra svoje besede, npr. *smejati se, misliti si, polomiti ga/jo, misliti na.* (Da so prosti, dokazujemo s premeno zaporedja obeh delov: Janez *se* je moral *smejati*. – Alenka *jo/ga* nekaj *lomi*. – Na mater *se* velikokrat spomni. – *Se* nadaljuje.)

Predložne zveze tipa *na dolgo, po tihem* se pri stopnjevanju s predpono *pre-* pišejo skupaj: *prenadolgo, prepotihem.* – Podobno imamo tudi svojilne pridevnike iz imen s predimkom: *O'Connorjev < O'Connor* (kakor pri sklanjanju *O'Connor O'Connorja*), vendar *van Velden > Vanveldnov* in *van Veldnov*; prim. še *Franc Jožef – Francjožefov, Rainer Maria (Rilke) – Rainermarijev.* Pisanje samo skupaj že dolgo velja za pridevnike na *-ski*: *oconnorjevski/o'connorjevski, vanveldnovski, francjožefovski* (prim. *škofjeloški*).

Oblikoslovni členek, ki kaj natančneje kaže, se piše skupaj, če je za svojo podstavo (*tale, takle, tule, takole*), pa z vezajem, če je pred njo (*le-ta, le-tak, le-tu*). – Prim še *lit.zgod. = literarnozgodovinski, rim.kat. = rimskokatoliški* proti *rim. kat. = raimski katoliški*; toda samo *t. i. = tako imenovani.*

Pisanje skupaj oz. narazen in obratno

Omahovanje v pisanju

Nekaj kategorij besed pozna omahovanje med pisanjem skupaj in narazen. (Pri tem ne mislimo na primere, ko ista glasovna/pisna množica zaznamuje enkrat eno in drugič dve besedi, kakor npr. *nato* ('potlej') – *na to* (npr. *stvar*), ali *odzgoraj* (= *zgo-*

raj) – *od zgoraj* (npr. *pade*). Če nam ni povsem jasno, ali gre za besedo ali za besedno zvezo, med dani prvini skušamo kaj primernega vriniti. Kadar je to mogoče, pomeni, da nimamo opraviti z eno besedo, temveč z dvema, tj. z besedno zvezo, npr.: *na glas – na ves glas; po navadi – po stari navadi; na svidenje – na skorajšnje svidenje*. Ali pa poskušamo katero sestavino zamenjati: *na vse kriplje – na vse pretege/na vso moč; ne le – ne samo; čim bolj – čim močneje; čim več – kolikor moči veliko*.

Pisanje z vezajem

1. Priredno zložene besede se pišejo samo z vezajem, najsi bodo samostalniške, pridevniške ali prislovne: *avto-moto, Anglo-Američani, Breznik-Ramovš* (študirati *Breznik-Ramovša*, tj. SP 1935), *Schleswig-Holstein; črno-bel, belo-modro-rdeč, črno-žolt; belo-modro (obarvano)*.

2. Niso pa priredno zložene besede z vezajem tipa *C-vitamin, b-kmet, TV-program, 2. b-razred, A4-format, 5-tonski, α-žarki*. Takó se piše takrat, kadar se srečujejo posebna pisna znamenja, npr. velike in male črke (prim. *TAM TAM-a*), ali grške in latinske črke (*α-žarki*), ali črkovalno in navadno brana sestavina (*TV-program*), ali številka in črka (*5-tonski*) ipd.

Pisanje iste besede skupaj ali narazen

Taki primeri so:

1. nekatere samostalniške zloženke: *vikendhiša – vikend hiša* (vendar samo *generalmajor, pikapolonica, Slovenijales*);

2. pridevniške zloženke s pomenom odtenka barve: *sivozelen – sivo zelen, bledordeč – bledo rdeč* (vendar *čokoladno rjav* = 'rjav kot čokolada).

Pisanje po dveh besed tudi skupaj

1. Pri enozložnem predlogu, ko se veže s tožilnikom, in navezni obliki osebnega zaimka gre za dve besedi, pisani skupaj ali narazen. To gre po naslednjem zgledu: *náme, náte, nánj, nánjo, nánj; nánju; nánje* (oz. na *mé, na té* itd., vendar ne tudi *na nj*). Prim. še *náse – na sé*. Pisanje narazen je sedaj manj običajno od pisanja skupaj.

2. Nekateri medmeti se pišejo na več načinov: *ha ha ha* ali *ha-ha-ha* ali *ha, ha, ha* ali *hahaha*.

3. Tako tudi zaimki s *koli*, najsi bodo samostalniški, pridevniški, prislovni ali povedkovniški: *kdor koli – kdorkoli; kakršen koli – kakršenkoli; koder koli – koderkoli; kakor koli – kakorkoli*; priporočljivo pisanje je narazen.

4. Nekateri prislovi in členki: *ta čas – tačas; bog ve – bogve; kdo ve – kdove; bog ve kdo – bogve kdo*.

5. Sestavine nekaterih dopustnih veznikov so le rahlo, tj. razdružljivo povezane: *čeprav – če prav; četudi – če tudi*: *Čeprav je bogat, vljuden bi bil lahko vseeno – Če je prav bogat, vljuden bi bil lahko vseeno*. Ali: *Četudi je bister, se vedno vendar ne znajde takoj – Če je tudi bister, se ...*

Besedne zveze s skrajšano enako sestavino

1. Kakor se v navadni priredni besedni zvezi (prim. *naš oče in mama*) izogibamo ponavljanju istega (namesto da bi rekli *naš oče in naša mama*), tako delamo tudi pri zloženkah, to je, enakoglasni del enkrat lahko izpustimo: *avdio- in videonaprave, bio- in bibliografija, Breznik- oz. Kos-Ramovšev, staro- in mladoslovenci – leksikologija in -grafija, geomehanika in -statika*. (Krajšanja prve sestavine druge zloženke je pri govorjenju ali glasnem branju zaradi mogoče dvoumnosti manj.) Tako je še pri pridevnikih: *literarno- in političnozgodovinski; vzhodno-, zahodno- in južnoslovanski (jeziki); B- in C-durovski*; prim. še izpustni prvi del: *sivorjav in -bel*. – Redkeje se namesto zloženke v drugem delu priredne zveze pojavi besedna zveza, npr. *strepto- in drugi koki* (poleg navadnega *strepto- in stafilokoki*).

2. Seveda se dajo krajšati tudi priredne zloženke: *belo-modro in -rdeče oz. sivo- in rjavo-moder*, vendar je tako krajšanje manj jasno.

3. Skrajšati je mogoče tudi zveze iz sestavljenk: *nad- in podkuhar, pred- in ponaročilo, nad- in podpovprečen, anti- in prodemokratičen, pred- in ponaročiti, ante- in postdatirati* (ni pa mogoče *pri- in odnesti, za-* in *prenesti*, ker tu ne gre za sestavljenke, ampak za navedne predponske tvorbe).

Deljenje besed

Kadar v vrstici ob desnem robu zmanjka prostora sredi besede, jo delimo tako, da na koncu prvega dela besede napravimo deljaj, v novi vrsti pa besedo izpišemo do konca. Če besedo delimo na mestu vezaja, pomišljaja ali poševnice, prvega lahko prenesemo na začetek naslednje vrste, za poševnico ali stičnim pomišljajem na koncu vrstice pa deljaja ne sestavimo. Vsak del deljene besede mora imeti vsaj en zlog (v prvem delu se samoglasnik ob *r* lahko tudi ne piše): *slo-vo, tr-den, ve-zava, črno-ok*. Soglasniški sklop, ki se lahko izgovori tudi na začetku besede, se v naslednjo vrsto prenese ali ves ali le deloma (*Bi-strica, Bis-trica, Bist-rica*). Če soglasniški sklop na začetku besede ni izgovorljiv, v naslednjo vrstico prenašamo le njegov izgovorljivi del (*gor-ski, gors-ki*). Enaka soglasnika lahko delimo: *Bon-na, od-dati* (nemški *ck* pri tem zapisujemo kot *k-k*: *Becker – Bek-ker*), dva enaka samoglasnika pa delimo le, če tvorita zloga: *po-otročiti* (ne pa *Saale*). Ne delimo pa dveh različnih črk, ki zaznamujeta en glas (torej *Goethe* ali *Blashe, Foche* lahko delimo le *Goe-the, Bla-she, Fo-che*). Zmeraj pa delimo soglasniški sklop zvočnik + nezvočnik (*An-ka, am-pak, čr-ka, bol-ha, siv-ka, nau-ka, baj-ka*), sklop zveneči + nezveneči nezvočnik

(*glad-ka*) ali narobe (*svat-ba*), sklop dveh zvočnikov, od katerih je prvi *v* ali *j* (*travma, traj-na*) oz. *r* ali *l* (*sar-ma, sal-va*). Sklopa *lj* in *nj* med dvema samoglasnikoma se delita ali pa ne (*sa-nje, sán-je, po-lje, pol-je*). Besede z enozložnimi predponami navadno delimo za tako predpono (*po-dvojiti, od-rasti, raz-dreti*). Številke lahko delimo pred vezajem, ne pa za poševnico, pomišljaj pa zamenjujemo s predlogom *do*: *50100-60-107, 1948/49, 1914–1918→ 50100- -60, 1948/49, 1914 do 1918*. Iz lepotnih razlogov ene same črke navadno ne puščamo pred deljajem: *otrok, obla → otrok, ob-la* (ne pa *o-trok, o-bla*), ene same črke pa nikoli ne prenašamo v naslednjo vrsto, npr. *rodeo, Tea* : *ro-deo, Tea*.

MORFEMSKI SESTAV BESEDE

Nekatere besede so iz enega samega morfema, npr. *in, če, z*, večina besed pa jih ima po več, npr. *učiteljica*: ta sestoji iz naslednjih petih enot: *uč-i-telj-ic-a*. Besede, ki imajo skupno isto ali podobno korensko podobo in jih je pomensko mogoče spraviti v medsebojno zvezo, tvorijo tako imenovano besedno družino. Prim. npr. *star* (*-ega, -ejši*), *prestar, starost, starina, stareti, starati, starati se, postarati*. Prim. še: *suh, presuh, suhost, sušica, sušiti (se)*.

Tisti del besede, na podlagi katerega besede spravljamo v isto besedno družino, imenujemo koren. (Besede z dvema korenoma gredo v svojo besedno družino, npr. *starodaven*). Koren je pomensko jedro cele besedne družine. Glasovno ni nespremenljiv, prim. *suh- – suš-* ali *žg- – žig-* (*sežgati, sežigati*). Kadar se dva korena z istim pomenom rabita dopolnjevalno, tj. eden npr. v sedanjiku, drugi v deležniku (*gre*-m – *š*-el), ali eden v ednini, drugi v množini (*človek – ljud*-je), o njiju pravimo, da sta supletivna (nadomestna). Prim. še *dober – bolj*-ši. Nadomestnih korenov v slovenščini ni veliko.

Morfeme, ki jih dodajamo korenu spredaj ali zadaj, imenujemo predpone oz., pripone in popone: *pre-star, star-ost, starati se*; *-o-* v besedi *star-o-daven* je medpona. Pripona daje korenu vrednost samostalnika, pridevnika, glagola ipd. Dele besede,

Predpone	Koren	Pripone	Končnica	Popona
po	*skoč*	*i*	*m*	
po	*lom*	*i (+ ti)*	*š*	*ga*
po	*skak*	*u +je*	*ø*	
pre	*straš*	*en*	*a*	
u	*strah*	*ov + a + ti*		
pro	*da*	*j*	*ø*	*(se)*
ne	*ved*	*ø*	*m*	
pod + pred	*sed*	*niš + tv*	*o*	
pri + za	*de*	*va + ti*		*si*
	da	*ø*	*ø*	
	mig	*n + e*	*ø*	

ki izražajo sklone ali glagolske osebe in števila, imenujemo končnice: *lipa -e -i* itd., *delam -š -ø, lipa -i -e, delam -va -mo* (v naših primerih so za sklone, števila, osebe). Pripone odločajo o pripadnosti besede določeni besedni vrsti ali oblikovni skupini, predpone in popone pa te moči nimajo (*dober – predober, starati – starati se*, oboja para sta še vedno pridevnik oz. glagol). Besedni del pred končnico se imenuje osnova tiste oblike.

VEČDELNE BESEDE IN OBLIKE

Posebno mesto imajo večdelni izrazi z zamenljivim zaporedjem sestavin: najtipičnejše take besede so glagoli s *se*, ali glagoli s predlogi, npr. *smejati se, misliti na, hoditi* za 'dvoriti', *biti ob* 'ne imeti, izgubiti', *razbiti se, lomiti ga* 'počenjati neumnosti', *odnesti jo* 'ostati živ, prestati', *dobiti jih* 'biti tepen' ipd. Tak *se* ali predlog se v primerni zvezi lahko postavlja tudi pred glavni del besede, npr. *Janez se smeje, Na mater misli, Za sosedovo hodi, Ob mleko so vse krave*. *Se* v primerih kot *smejati se* sploh ničesar ne pomeni, zato bi ga lahko imenovali prazno besedo (pravzaprav morf), vendar beseda brez njega ne more obstajati. Sicer pa *se* prehodnemu glagolu lahko odvzema prehodnost, npr. *razbiti se* nasproti *razbiti koga ali kaj*. Besede, zlasti glagoli, s predlogi lahko pomenijo kaj drugega, kakor če so brez njih. Vloga predložnih morfemov je vezavna: od njih je odvisna oblika samostalnika, s katerim se vežejo. Glagoli z morfemi *ga, jo, jih* spet pomenijo nekaj drugega kakor glagoli brez njih.

Vse troje so besede s prostimi morfemi.

Končno so večdelne še nekatere oblike iste besede, npr. *delal sem, delal bi* (proti *delam, delaj, delati, delajoč*), imenujemo pa jih zložene. Te sestavine besed nastopajo večinoma tudi samostojno (npr. *sem, bom*) in imajo jasno pomensko vlogo.

BESEDNE VRSTE

Glede na vedênje v govorni verigi slovenske knjižne besede delimo na devet skupin, t. i. besednih vrst.

1. Samostalniške besede so določene po spolu: *korak, on, kdo, nekdo, nihče, kdor ...* (moški spol); *lipa, ona* (ženski spol); *mesto, kaj, kar, nič ...* (srednji spol). Samostalniške besede se tudi sklanjajo, isti medbesedni odnos pa izražajo s posebnimi oblikami glede na to, ali je predmet, ki ga izražajo, dan enkrat, dvakrat ali tri- in večkrat (ednina, dvojina, množina). Nekatere samostalniške besede pa nimajo vseh treh števil: besedi *možgani* npr. ali *vrata* imata samo množino, *kdo* samo ednino, *oba* samo dvojino, edninsko *sebe* pa je za vsa tri števila. Lahko so jedro samostalniške zveze: *mlad oče, jaz sam*.

2. Pridevniške besede so tiste, ki se v govorni verigi glede spola, sklona in števila ravnajo po samostalniški besedi (*velik, ta vse*; *velikega*; *veliki* (*ljudje*); prim. še *tri-*

je, prvi, neki, pekoč, zaželen, vsak, ves ...). Glavni števniki od *pet* dalje, nedoločni (*nekaj*) in ločilni (tipa *dvoje/petero*) imajo v imenovalniku in tožilniku odnosnico v rodilniku množine: *pet, nekaj, petero vojakov*. Pridevniške besede so prilastki in povedkova določila: *lepa hiša, Sava teče motna – Hiša je lepa.*

3. Glagol s končnicami izraža osebe, prvo, drugo ali tretjo: *delam -š -ϕ; delaj – mo -te*. V stavku je povedek. Več oblik ne loči osebe; to so neosebne glagolske oblike.

Te tri besedne vrste so pregibne. Nadaljnje besedne vrste so nepregibne: to so prislovi, večina povedkovnikov, členki, vezniki, predlogi in medmeti.

4. Prislov izraža okoliščine prostora, časa ali vzročnosti ali pa lastnosti načina, količine ipd.: *doma, včeraj, zato; lepo, več.*

5. Povedkovnik izraža isto kot glagolska osnova, namesto končnice pa ga navadno spremlja osebna oblika pomožnika *biti*: *všeč, tiho, sram, spoštovan.*

Teh pet besednih vrst je predmetnopomenskih, naslednje štiri so pa slovnične.

6. Veznik izraža razmerje med besedami ali stavki: *mati in hči; Sedimo in pišemo – Prav je, da si prišel; mlad kot rosa.*

7. Predlogi izražajo razmerje odvisnosti v besedni zvezi, samostalniško besedo zahtevajo v določenem sklonu: *pod Nanosom, v garaži* oz. *v garažo, po gorah.*

8. Členki nadomeščajo stavke, so nekaki stavčni skrčki: *Samo jaz ne smem nikamor = Jaz ne smem nikamor, vsi drugi pa smejo.*

9. Medmet je beseda stavek (tj. pastavek): *Oh! – Hej*, kam pa greš.

(10. Besedna vrsta, vendar ne knjižna, je *člen*: *Ta* stáro je *ta* právo.)

NAGLAŠEVANJE V BESEDI – POUDARJANJE V STAVKU

Nekateri deli glasovnega gradiva, npr. stavka, ko ima vrednost povedi (*Zvečer se je hitro zmračilo*), so izrazitejši kakor drugi. Na te izrazitejše dele glasovnega gradiva se vse, kar je manj izrazito, opira, kakor se na kosti opirajo mišice in kite. Za izrazitejše dele besed pravimo, da so naglašeni (ali da imajo naglas), za take besede v stavku ali povedi pa, da so poudarjene. Od naglašenosti je lahko odvisen pomen: *nósite* = sedanjik, *nosíte* = velelnik. Tako zmeraj tudi pri poudarjanju: **Tone** gre? proti Tone **gre**?

Naglašene besede

Biti naglašen, pomeni, da je zlog jasneje, glasneje, razločneje izgovorjen v primeri s katerim(i) drugim(i). Ta razločnost ali izrazitost se v slovenščini dosega na dva načina: pri naglašenih samoglasnikih govorila v zavzetem položaju navadno ostajajo dalj časa kakor pri nenaglašenih (zato so naglašeni samoglasniki bolj "izdelani" kakor nenaglašeni). Vendar za naglašenost dolžina sama ni odločilna (tudi glede na to, da so nenaglašeni samoglasniki na koncu besede pred premorom lahko daljši celo od dolgih naglašenih). Na strani 111 si lahko ogledamo splošno podobo povedi *Tak junak se ne vda.* V njeni zgornji polovici je širokofiltrski posnetek, pod njim pa ozkofiltrski: prvi nam daje predvsem formantno zgradbo samoglasnikov, drugi pa predvsem kratnike osnovnega tona. Nenaglašeni samoglasniki so izrazito krajši od dolgih naglašenih.

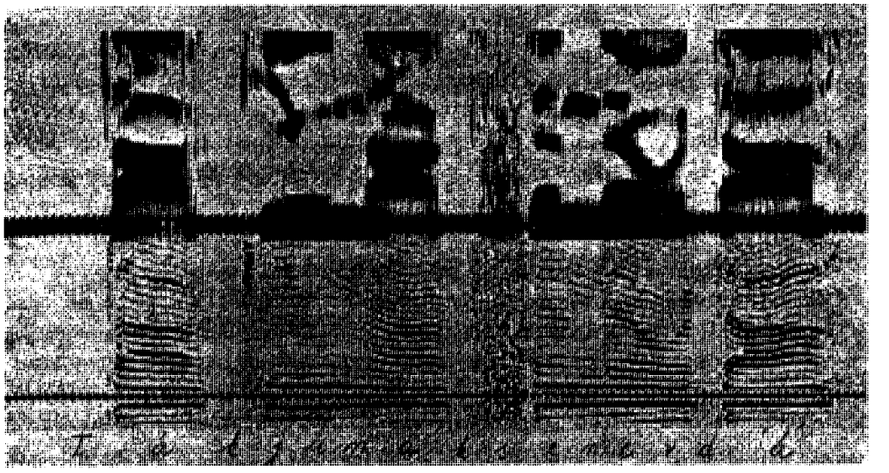

Široko- in ozkofiltrski sonagram

Naglašene samoglasnike od nenaglašenih lahko loči jakost, tj. moč glasovnega gradiva. Táko naglaševanje imenujemo jakostno (tudi dinamično); večja glasnost naglašenega samoglasnika je tu odvisna predvsem od količine izdihanega zraka. Jakostni naglas zaznamujemo z ostrivcem na dolgem zlogu, s krativcem na kratkem, samo dolga in široka *e* in *o* pa s strešico: *lípa, lépa, lápa, lópa, lúpa – têta, nôga* pa *sìt, kmèt, bràt, bòb, krùh in pès*. Naglašeni samoglasniki pa se poleg tega od nenaglašenih ločijo tonsko (večinoma so višji od njih). Štajerci, Prekmurci, Korošci iz Slovenije, večina govorečih v rovtarskih in primorskih narečjih, večina Notranjcev, obsavski pas od Litije navzdol in skoraj vsa Bela krajina tonsko naglašujejo zmeraj enako, zato s samim tonom ne morejo razločevati različnih pomenov besed ali njihovih delov (morfemov). (Prim. podobo na prejšnji strani.)

Nekako polovica Slovencev pozna tonemski naglas: loči dvojno tonsko podobo dolgih naglašenih samoglasnikov (in kratkega polglasnika v nezadnjem ali needinem zlogu). To pomeni, da v tonemskih govorih lahko ločijo pomen besed ali njihovih delov z različno tonsko lego naglašenih samoglasnikov pri sicer istem glasovju: tako *brûsi* pomeni več brusov, *brúsi* pa, da kdo kaj ostri. Tako govori večina Dolenjcev in Gorenjcev (tudi Ljubljančani), Korošci v Avstriji, del prebivalcev ob zgornji Soči in v Beneški Sloveniji (tersko, nadiško narečje) ter nekateri rovtarski govori. (To naglaševanje je pri nas odkril Valentin Vodnik.) V prvem primeru je naglašeni samoglasnik visok (višji), v drugem nizek (nižji): za prvega rečemo, da je akutiran (da ima akut), za drugega, da je cirkumflektiran (da ima cirkumfleks). Včasih so prvi naglas

imenovali padajoč, drugega rastoč. Še primeri za pomensko ločevanje: *nosíla* (dvojina) – *nosîla* (ž), *pǫ́t* (via) – *pǫ̂t* (znoj), *dám* (glagol) – *dâm* (rodilnik množine).

Jakostno in tonemsko naglaševanje se močno ločita tudi po tem, kako vplivata na zloge, ki sledijo naglašenemu: pri jakostno naglašenih besedah se taki ponaglasni zlogi usmerjajo samo v eno smer, npr. samo navzdol (štajersko, prekmursko) ali samo navzgor (primorsko). V tonemsko naglašenih pa gredo ponaglasni zlogi načeloma navzdol, če je tonem cirkumfleks, pa navzgor, če je akut. (V zadnjem ali edinem zlogu s kratkim naglašenim samoglasnikom te razlike ni.) Prav po "petju" tonemsko govoreči hitro spoznajo druge, pa naj sicer še tako dobro izgovarjajo glasove po njihovo. Kadar tonemski govor zapisujemo natančno, cirkumfleks zaznamujemo z navzdol obrnjenim polkrožcem, tj. z ˆ (oz. z ˷ na kratkih naglašenih zlogih), akut pa z ostrivcem, tj. z ´ (oz. ˋ na polglasniku).

Slovenski knjižni jezik ima v normi obojno naglaševanje: lahko govorimo tonemsko ali jakostno.

Mesto naglasa lahko odloča o različnem pomenu sicer enakih besed: *kosí* – *kósi*, *séde* – *sedé*, *réko* – *rekó* ipd. Seveda pa s tem ni rečeno, da bi take posledice imela čisto vsaka sprememba naglasnega mesta: saj rečemo kdaj *poljé* namesto *pólje* ali *vodé* namesto *vôde*, pa besede ohranijo svoj prvotni pomen; zanje pravimo, da so naglasne variante.

Slovenske besede imajo naglašen večinoma samo po en zlog, samo sestavljenke (*pòdsekretár*, *àmorálen*, *ántedatírati*) in nekatere zloženke imajo po dva (ali več) naglasov: *ávtogaráža*, *sívozelèn*, *čŕno-bél* oz. *bélo-módro-rdèč*, *stárocerkvénoslovánski*. O večnaglasnih besedah (večnaglasnicah) je podrobneje govor na str. 66, o njih pa je govor tudi v besedotvorju (str. 193, 194–195, 207–210, 226).

Naslonke

Precej besed v slovenščini nima naglasa: *Bi si ga privóščili? – Udáril te je? – Ne želí príti*. Nenaglašene besede imenujemo naslonke (klitike). Če se naslanjajo na naglašeno besedo za seboj, jih imenujemo predslonke (proklitike), če na besedo pred seboj, enklitike (zaslonke). (Nekaterim so enklitike vse naslonke.) Za primer: *Ga je vídel? – Vídel ga je*.

V slovenščini so naslonke nekateri predlogi, vezniki, osebne oblike glagola *biti sem* in rod., daj., tož. dvojnice osebnih zaimkov, npr. *te ti te nas nam, se si se*.

Večina navadnih predlogov je nenaglašena, npr.: *brez, čez, do, iz, med, od, nad, pod, pred, z/s, k/h, v* ... Nekateri predlogi so lahko tudi naglašeni: *zaradi/zarádi, vzdôlž*; naglašeni so zlasti t. i. nepravi predlogi, enakoglasni prislovom, npr. *vŕh, kràj*.

Nenaglašeni so tudi navadni vezniki: *in, pa, ter; a, saj – da, kot, če, ker*.

Med vezniškimi besedami so dvozložni tudi naglašeni: *ampak/àmpak, kajti/kájti, zakaj/zakáj, niti/níti, ako/àko, dasi/dàsi*. Samo naglašeni so (spet po SSKJ) vezniki *tóda, vèndar, samó, tèmveč/temvèč, màrveč/márveč, nàmreč/námreč, tórej, zatórej, zató, takó, tedàj* od prirednih (očitno so močno povezani s prislovi ipd.), od podrednih pa *čepràv, četúdi, čerávno, àkopràv, àkotúdi*.

Nenaglašene so glagolske oblike *sem si je, sva sta sta, smo ste so; bi; bom, boš* ... in rodilniške, dajalniške in tožilniške oblike osebnih zaimkov (tudi povratnega): *me mi me, te ti te, ga mu ga* oz. *je ji jo*; *naju nama naju, vaju vama vaju, ju/jih jima ju/jih*; *nas nam nas, vas vam vas, jih jim jih*; *se si se*. Ne naslonke dvojinske in množinske oblike so seveda naglašene, npr. *náju náma náju, nàs nàm nàs*, prav tako tudi tožilniške navezne, npr. *za mé, té, sé, njó* itd., le da naveźne oblike navadno oddajajo naglasnost predhodnemu enozložnemu predlogu, npr. *na mé – náme*.

V primerni zvezi so naslonke poudarjene (ne naglašene): *Bo šel z námi? – Mislim, da* ***bo***. Ali: *Je lepó? –* ***Je***. Ali: *Postávi* ***na*** *mízo, ne* ***pod*** *njó*. Kadar naglas sicer ni nič zaznamovan, za take poudarke pišemo običajna naglasna znamenja: *Bo šel z nami? – Mislim, da bó*. Ali: *Ali je lepo? – Jè*. Ali: *Postavi nà mizo, ne pòd njo*. Poudarjene naslonke so, če so naglašene, večinoma kratke: *Bi šel z nami? – Bì*. Ali: *Šè dela? – Nè./Nè več*. Poudarjena *e* in *o* sta pri tem široka, pomožnik *bom* v vseh oblikah pa ima v takem primeru *o* ozek: *bóm*. Poudarjajo se lahko tudi nenaglašeni zlogi: *Rékel sem lípe, ne lípi*.

Oblikoslovni naglas

Pregibne besede pripadajo še določenemu naglasnemu tipu. Samostalniške in pridevniške besede (tudi nekatere glagolske oblike, npr. deležniki na *-l* ali na *-n/-t*) ločijo 4 pregibnostne naglasne tipe: nepremični naglas na osnovi (*lípa -e -i* itd), premični naglas na osnovi (*pôtok potóka, rôjen rojêna, nêsi nesíte*), končniški naglasni tip (*temà -è, slà -è, pès – psà, temèn -negà, šèl – šlà -ò*) in mešani naglasni tip (*móž možá, gôra goré, část častí; mlád mláda mladó; bíl bilà biló*). O tem več v oblikoslovju pri polnopomenskih pregibnih besednih vrstah: pri samostalniški in pridevniški besedi, glagolu.

IZRAZNA PODOBA IN POMEN

Pri besedi ločimo izrazno glasovno (oz. črkovno, če je napisana) podobo in njen pomen. Tako npr. beseda *glava* sestoji iz glasov *g, l, á, v, a*: prvi del te glasovne zveze, tj. *glav-*, "pomeni sprednji del živalskega telesa, zgornji del človeškega telesa, ki ima usta, čutila in možgane", končnica *-a* na koncu pa pomeni, da je beseda uporabna v zvezah kot *Glava je velika, To je glava, siva glava* ipd. Navadno obstoji tudi dejanska stvar (lastnost, dejanje ipd.), ki jo beseda imenuje (obstajajo torej konkretne glave živali in ljudi), enako je na predmetih nekaj, kar imenujemo *veliko, zeleno, pečeno*, obstaja dejanje, ki ga imenujemo z glagolom *prati*, obstaja razmerje, ki ga nakazuje izraz *pod* ali *pred* ali pa npr. *in*. Nekatere stvari si samo mislimo kot obstoječe, npr. *povodnega moža, vile* ipd., tj. obstajajo samo v pripovedkah, pravljicah, v praznoverju ... O besedi govorimo že, če določeno število glasov kaj pomeni, ni pa važno, ali se za tem pojmom skriva izkustvena danost ali ne.

Glasovno (ali pisno) stran besede imenujemo tvarno, pojmovno stran pa pomen; oboje nam je znamenje za nekaj, kar zunaj besede obstaja kot dejansko dano ali izmišljeno: to imenujemo nanosnik (référent), samo dejavnost pa nanašanje (referenco).

Slovenska beseda ima tipično glasovno podobo: izgovorjena zase mora vsaka imeti vsaj en zlog (večinoma s samoglasnikom, nekatere posebnosti so pri medmetih), npr. *brat, prst, hiša, pst, od, pri*. Izjeme se zdijo predlogi *v, z* in *k*, toda tudi ti (in njihove variante) se izgovarjajo s polglasnikom za seboj, če jih obravnavamo kot samostojne besede (tj. izgovorimo s premorom na obeh straneh), *v* pa izgovarjamo tudi kot *u*. Po tem, da besede morajo biti zložne, se ločijo od t. i. morfemov, tj. najmanjših delov besed, ki kaj pomenijo: ti so lahko nezložni (prim. *luč-k-a, š-l-a*, kjer *k* pomeni 'majhen', *š* 'iti', *l* pa 'preteklost'). (S tem se dokazuje morfemskost "besed" kot *si, je, bom* v zvezah kot *A s dál?, A j bíl?, A vš dal?*.) Kakor kažejo že nekateri teh primerov, beseda lahko sestoji iz ene same s pomenom vezane sestavine (*in, pa*) ali pa iz več, npr. *glav-a, glavic-a* ali *š-l-a*. O teh prvinah, imenovanih morfemi, je več povedano tu na str. 108–109 in v Oblikoslovju (str. 261–266: Morfematika).

Morfemi imajo tudi svoje naglasne značilnosti: soglasniški ne morejo biti naglašeni, zložni pa so bodisi nenaglašeni, bodisi naglašeni ali nenaglašeni, bodisi zmeraj naglašeni.

POMEN BESED

Besede nekaj pomenijo. Navadno imajo po več pomenov. Skoraj vsaka beseda iz običajnega občevalnega jezika je večpomenska: enopomenske besede so pogostejše le v strokovnih jezikih (prim. *samostalnik, glagol*).

Večpomenskost besed si oglejmo ob primerih *dekle* in *jezik*.

Osnovni pomen besede *dekle* je 'človeško bitje, staro pribl. 14 do 20 ali 25 let, ženskega spola, neporočeno' (v SSKJ: 'dorasla mlada ženska, ki še ni poročena'). Drugi pomeni: V stavku *Eva je še dekle, čeprav bi se bila lahko že zdavnaj poročila* pomeni dekle samo 'neporočena ženska', ni pa povedano, koliko je stara (v SSKJ: 'neporočena ženska sploh'). V stavku *Naše dekle ni nič kaj veselo* beseda *dekle* pomeni 'hčerka', če sta stavek povedala njena mati in oče (v SSKJ: "pog. 'hči'"), vendar 'vnukinja, nečakinja', če to reče kdo bližnjih družinskih članov; če pa jo izreče gospodinja, beseda *dekle* lahko pomeni tudi 'postrežnica'. Popolnoma drug pomen ima v stavku *Milena je Milanovo dekle*; tu *dekle* pomeni 'mlajša neporočena oseba ženskega spola, ki ji Milan izkazuje ljubezen' (v SSKJ: ženska oseba, ki je v ljubezenskem odnosu do fanta). SSKJ 1970 navaja besedi *dekle* še pomena: 'doraščajoča oseba ženskega spola', 'ženska sploh' in "z ustreznim prilastkom 'vlačuga'".

Osnovni pomen mnogih besed lahko zajamemo s pomenskimi sestavinami, simboliziranimi s črkami. Tako za *dekle* dobimo pomenske sestavine *Č, M, Ž, N*, pri čemer ti simboli pomenijo človeško, mlado, žensko, neporočeno. Če katerega teh simbolov zamenjamo s katerim drugim, dobimo drug pomen: zamena *Ž* z *M* nam da

fanta, *Č* z *Ž* telico/žrebico, *M* z *Ž* da žensko, *M* s *S* ('star') da starko, *N* z *–N* nam da ženo, pri čemer pa *M* postane izbirno (*M*), saj so žene tudi stare. Podobno za pomen 'neporočena ženska' stopa v ozadje *M*, za pomen 'ženska sploh' pa še *N*.

Za besedo *jezik* je mogoče našteti še več pomenov: 1. mišičasti ud v ustih, ki podriva zobem hrano, služi za okušanje, tvori glasove in sploh slušne pojave (v SSKJ: 'gibljiv mišičnat organ v ustni votlini'); 2. govor, govorica (v SSKJ: 'sistem izraznih sredstev za govorno in pisno sporazumevanje'); 3. ugrabljenec iz nasprotnega tabora, ki sovražniku daje obvestila o svojih; 4. sposobnost gladkega govorjenja; 5. tresoči se del piščalke; 6. del čevlja, ki pokriva nart; 7. ozek kos kopnega, iztegnjen v morje; 8. kar koli ozkega, kar sega v druge vrste površino ali danost; 9. kazalec pri tehtnici; 10. rastline, podobne jeziku; 11. črtalo pri plugu (narečno), 12. ... (Drugi glavni pomeni poleg navedenih dveh so v SSKJ še: 2. 'ta organ pri človeku glede na pomembnost pri govorjenju'; 4. 'kar omogoča sporazumevanje sploh', npr. *jezik ljubezni*; 5. 'način izražanja, vezan na določeno pojmovanje, razumevanje česa', npr. matematični jezik.

Pri besedi *jezik* lepo vidimo, kako besedno znamenje prihaja do različnih pomenov. Najprej je to pač organ v ustih. Ker je pri človeku eno glavnih njegovih opravil sotvorba glasov, iz katerih so besede narejene, je jezik dobil tudi pomen človeške govorice, govora (tj. na čisto poseben način urejenega sestava zvočnih/pisnih znamenj). Ta pomen je beseda jezik dobila tako, da se je izraz za organ v ustih prenesel na pojav, ki je s tem organom logično povezan (to je t. i. metonimično razširjanje prvotnega pomena). Tako je tudi s tretjim pomenom, kjer je odnos med organom v ustih in med ugrabljenim informatorjem iz sovražnega tabora že bolj skrit. Po obliki jezika kot organa v ustih so dobile svoje ime stvari v preostalih primerih: vse to je podobno jeziku v ustih. Poimenovanje različnih predmetov z istim besednim znamenjem na podlagi podobnosti imenujemo metaforično (torej metaforično razširjenje prvotnega pomena). Naš četrti pomen je pridobljen iz zveze *imeti dolg jezik* 'veliko/preveč govoriti'.

Od pravkar obravnavanih besed, ki pomenijo več stvari in jih zato imenujemo večpomenske besede, ločimo enakozvočnice, tj. besede, ki sicer imajo enako glasovno podobo in več pomenov, med njimi pa ni videti kake metonimične ali metaforične povezanosti, niti si v danem trenutku ne moremo misliti, da bi bila taka zveza kdaj obstajala. Taki besedi sta npr. *kila* in *kila*, ko prva pomeni 'mersko enoto 1000 g' (v SSKJ: "pog. 'kilogram'"), druga pa 'bunkasto mesto na trebuhu, nastalo zato, ker zaradi poškodovanih trebušnih open drobovje pritiska neposredno na zunanje trebušno mišičevje' (v SSKJ: 'izstop organa ali dela organa skozi nenaravno odprtino'). Primerjaj še besede s tvarno podobo *vila*[1, 2] in s pomeni 'hiša' (v SSKJ: 'razkošneje grajena hiša z vrtom'), 'mitološko bitje' (v SSKJ: 'lepi mladi ženski podobno bitje, ki živi v gozdu ali v vodi'), če je v množini, pa tudi še 'orodje za kidanje gnoja' (v SSKJ: 'orodje z rogli in dolgim držajem za zajemanje, premetavanje trave'). Take besede imenujemo homonime ali enakozvočnice. Kadar pri njih mislimo samo na pisno enakost, jih imenujemo enakopisnice, kadar pa na glasovno podobo, so nam enakoglasnice. Včasih ločitev med večpomensko besedo in enakozvočnicami ni čisto lahka ali mogoča, npr. pri tvarni podobi *mula* s pomenom bodisi 'določena

žival' bodisi 'muslimanski duhovnik ali sodnik'. Izraz *mula* s pomenom 'zaničljivo, prezirljivo ali zamerljivo razpotegnjena usta' je za silo mogoče spraviti v zvezo z izrazom za žival, ne pa z izrazom za muslimanskega duhovnika ali sodnika. (Besedo *mula* v zvezi *držati mulo* bi namreč lažje povezovali z glagolom *muliti*, npr. *krava je mulila travo* in *mula* bi bila lahko 'kravja usta', *držati mulo* pa 'imeti tak izraz obraza', prim. npr. *udariti koga po gobcu* namesto *po ustih*). (V SSKJ: *mula* m 'višji sodnik' v muslimanskem okolju; *mula*[1] ž **1.** 'domača žival, neposredna potomka osla in kobile' **2.** nar. zahodno 'deklica, dekle'; *mula*[2] ž 'kažanje jeze, nejevolje, navadno z vztrajnim molkom; kujanje'.)

BESEDJE (LEKSIKA)

Kaj je

Besede, pojmovane kot nosilci stvarnih (*hrast, plesati, rjav* ...) in slovničnih (*pa, iz* ...) pomenov, so najvažnejši del jezikovne zgradbe: imenujemo ga besedje (*slovar* v tem drugem pomenu v SSKJ je slabše); imenuje se tudi besedišče (vendar je to bolj primerno za slovar v prvem pomenu) in tudi besedni zaklad. Pretežno sestoji iz posameznih besed (primeri navedeni zgoraj), ki imajo lahko tudi proste morfeme (*smejati se, lomiti ga, kdor koli, čakati (na)*) in iz ene vrste stalnih zvez besed, t. i. rekel (*vzeti (koga) na piko, dati odgovor*). Šolar uporablja tisoč do dva tisoč besed, pisatelj štiri do pet tisoč.

Zgradba besedja

Besedje (ali leksiko) si navadno predstavljamo kot tiskano (pisano) abecedno urejeno zbirko teh enot v posebnem tipu besedila, imenovanem slovar (prvi pomen v SSKJ), tudi besednjak. Zgradba besedja v naši zavesti pa ne temelji na kakšnem abecednem zaporedju. Predstavljamo si jo lahko kot nekako otočje, na vsakem teh različno velikih otokov pa "bivajo" posebne skupine besed, ki so med seboj ožje povezane.

Besedna družina

Besedna družina so besede, ki imajo vse isti koren. Za prvo obravnavo vzemimo koren samostalnika *miza*, to je *miz-*. Družina besede *miza* ima (če za osnovo vzamemo besede, ki so iztočnice v SSKJ) naslednjo podobo (grafi so delani tako, kakor da iz oboda besede njene tvorjenke poganjajo iz istega besednovrstnega izhodišča). Pri besedi *miza* so tvorjenke samostalniki in pridevniki; glagol pa smo dodali mi (taka beseda je – tudi nadalje – zaznamovana z zvezdico spredaj). Posamezne črte zaznamujejo besedne vrste: ——— = samostalniška beseda, ····· = pridevniška beseda, ~~~~~ = glagol, ||||||| = prislov. Poglejmo:

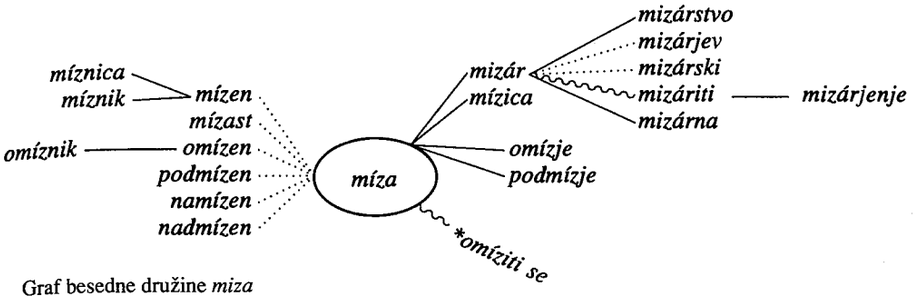

Graf besedne družine *miza*

Ta zgled tudi kaže, da iz tvorjenke, ki ima za podstavo koren (ali zvezo predloga in korena), lahko delamo nadaljnje tvorjenke.

Pridevnik *debel* ima družino veliko močnejšo:

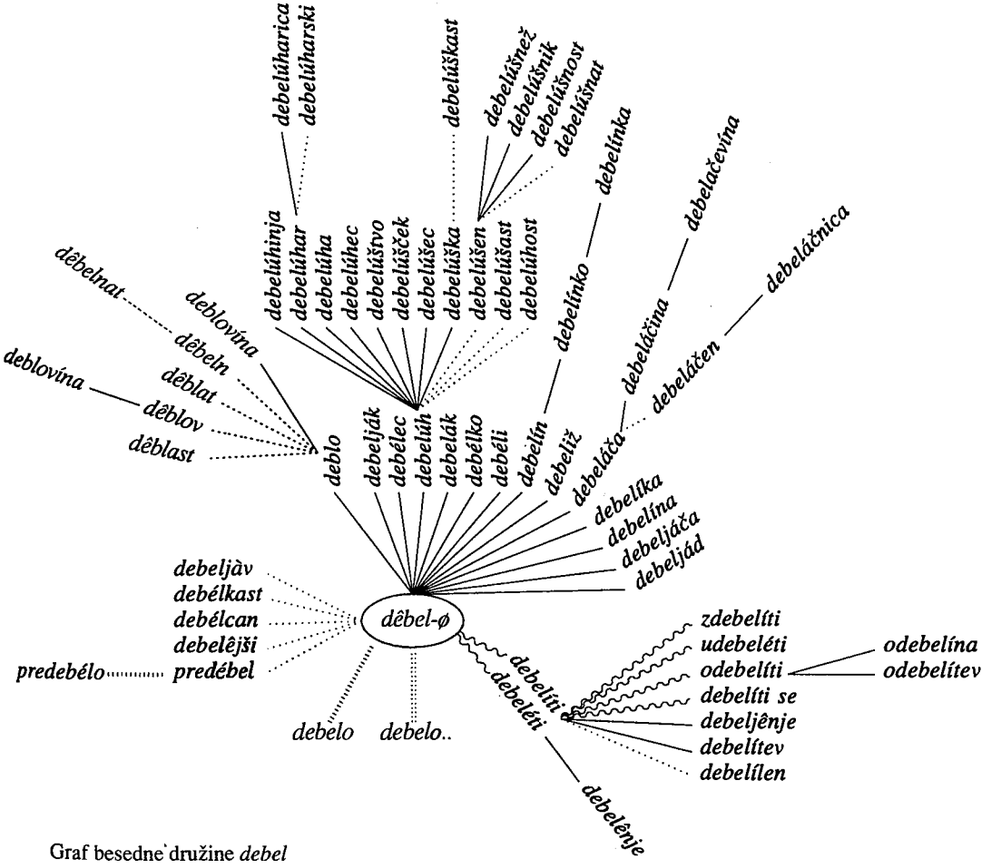

Graf besedne družine *debel*

Pri tvorjenkah iz tvorjenk govorimo o tvorjenkah druge, tretje, četrte stopnje, npr. pri *debel*: I. *debeluh*, II. *debeluhar, debeluhec, debelúšec, debelušen, debeluhinja*, III. *debeluhariti, debelušno*, IV. *debelušnosten*. Iz korena *debel-* je z medpono *-o-* tvorjen tudi prvi del zloženke, *debelo..*, ta pa je udeležen pri tvorbi naslednjih besed (iz tega so z nadaljnjimi obrazili tvorjene še druge besede):

debelo..	*..bučen*	*..nog*	*..stenski*
	..glav -ec -ost -ka	*..nos*	*..usten*
	..kljun -ast -ec	*..ok*	*..vraten*
	..kožen -at -ost	*..ploden*	*..zrn -at*
	..ličen -ež -ik -ost -ica	*..rit -en -ik*	*..žilnat*
	..listen -ica		*..rog ..kljun*
	..niten	*..semen*	*..kožec*

V Besedišču slovenskega jezika (BSJ) je najti še okrog 20 + 2 izpeljanki iz *deb(e)l* in okrog 90 zloženk (oz. izpeljank iz njih).

V našem grafu tvorjenk z *debelo..* so zloženke le tiste, ki "poganjajo" neposredno iz *debelo*, vse naslednje so izpeljanke iz njih.

Besedno polje

Posebno skupino v slovarju med seboj povezanih besed tvorijo poimenovanja za pojavnost v istih prostorskih, časovnih ali vzročnostnih združbah. Imenujemo jih sosedske besede. Besedno polje in njegove "rastline" si lahko ponazorimo že na podlagi srednje obsežnega slovarskega sestava primerne besede. Za zgled poskusimo z besedo *krava* in poglejmo, katere vse besede se ob njej omenjajo:

Graf besednega polja *krava*

Na te v SSKJ podane "sosednje" besede lahko navežemo še druge, na *mleko* npr. *mlečen, mlekar, mlekarica, mlekarna* vse do *mlekovoda* (v SSKJ enote z *mleč-* /16 enot/, *mlek-* /21 enot/), na *povreči* lahko navežem npr. *tele, telička, telič, teletina*, vse do *telečnjak* (torba). Podobno bi lahko iskali sosedstvo pri besedi *pasti (se)*: izpeljanke prve stopnje: *(pasenje), pasika, pasišče; pastir, paša (pastor* je iz latinskega glagola *pascere* istega pomena).

Sopomenke

Naslednja skupina besedja so sopomenke (sinonimi), tj. besede, ki stvarno pomenijo več ali manj isto, imajo pa lahko različne odtenke (in stilno vrednost). Taka manjša združba so npr. besede *star, starikav, staričen* (ni v SSKJ in ne v BSJ), *starikast, starinski, starodaven, staroleten, postaren, antikviteten. Staro* je lahko tako rekoč vse, od človeka do živali in rastlin do predmetov (oz. njihovih delov): *star človek, star konj, stara murva, star kruh, stara obleka*; *postarno* je lahko zlasti le živo bitje, posebno človek (ali njegov del): *postaren mož, postarna ženica, postaren obraz; antikvitetna* pa je le stvar, npr. *pohištvo*. Izraza *antikviteten* v SSKJ ni, sopomenka zanj je *starinski* (v SSKJ *starinsko pohištvo*), vendar se med to sili 'nemoderen, nesodoben'. Besedi *starikast* in *starikav* sta nekaki sopomenki: prva 'le po videzu že star', druga 'značilen za starega človeka'. Marsikaj skupnega imajo npr. tudi besede *lom/prelom, reža, razpoka, špranja, luknja,* toda navadno takega kot celote nimamo za sopomenski niz.

Nevtralnih sopomenk je razmeroma malo, še najbližje so jim dvojnice domače – prevzeto v strokovnem jeziku, npr. *samostalnik – substantiv*, čeprav je tudi tukaj neenakost v smislu pogostnosti: ko je izrazje enkrat ustaljeno, je domača beseda večinoma pogostnejša.

Pa za ponazoritev sopomenskosti vzemimo še besedo *dekle*. Njene sopomenke so vsaj *čeča, dečla, dečva, punca, pozre, zijala, dekla, mačka, frača, mucka, češplja, bejbi, baba, prikolica, zaftig čebelica*. Slovar jim daje različne pomenske opise (ali vsaj oznake): *dekle* 'nedorasla mlada ženska, ki še ni poročena' – *dečla* nar/ečno/ 'dekle' – *dečva* nar. koroško 'dekle' – *punca* ekspr. 'dekle' – *čeča* nar. severozahodno 'dekle' – *pozre* nar. štajersko '(mlado) dekle' – *dekla* prekmursko 'dekle' – *zijala* nar. zahodno 'dekle'. Slengovska *frača* ni v SSKJ. Kakor vidimo, je brez posebnega odtenka le beseda *dekle*. Táko sopomenko imenujemo nevtralno, druge pa so zaznamovane, torej nar(ečno) oz. čustv(eno) ipd.

Primerjaj še sopomenke *obraz, obličje, lice, ksiht, faca, fasada, fris, larfa*. Take besede imajo zanimivo sosedstvo. Prim. po SSKJ prvo (ali edino) zvezo: *faca*: ni v SSKJ, je pa v BSJ; *fasada*: ni v SSKJ s tem pomenom; *fris*: prav grd fris ima; *lice*: opazovati v ogledalu svoje lice; *larfa*: ni v SSKJ s tem pomenom; *obličje*: opazovati svoje obličje v ogledalu; *obraz*: namazati, natreti obraz s kremo. In v samostalniški zvezi: **vzvišena faca, *vzvišena fasada, *grd fris, bledo lice, *neumna larfa, bledo obličje, bled obraz*. Glede na stilno vrednost so prilastki v SSKJ neizraziti.

V jeziku je veliko sopomenk za tiste stvari, ki so v življenju pomembne in po možnosti še povezane s čustvi, npr. *za zaljubiti se*: *zatreskati se, zagledati se*; ali *za jesti – piti*: *jesti – žreti, goltati, nadevati se, nažirati se, šopati se*; *piti – lokati, goltati,* tudi *žreti*. Zlasti veliko sopomenk je tudi v zadevah spolnosti. Podobno je v nekaterih žargonih, npr. šolarskih ali dijaških, študentskih. Za primer vzemimo pomen 'negativna ocena' ali za 'ne opraviti izpita'. Za zadnje prim.: *sem padel, pogrnil, zletel, cepnil, fliknil*. Dosti izrazov je tudi za ugajanje in gnus: *ugajati*: *dopasti si, biti pogodu, biti všeč, rad imeti, ljubo biti*; *gnusiti se*: *gravžati se, gabiti se, biti ogabno, gnusno, nagravžno*. Ali za *lep*: *krasen, mičen, fleten, pici, luštkan, mikaven, prelesten, opasen, prima, fin, čudovit*; pri nekaterih teh enot so mogoče tudi tvorjenke s *pre-*: *prelep, prekrasen, prečudovit*.

Protipomenke

Nasprotje sopomenk so protipomenke, tj. besede z nasprotnim pomenom. Poznajo jih vse besedne vrste. Nekaj primerov: *velik – majhen, lep – grd, čist – umazan, črn – bel, prazen – poln, kuhan/pečen – surov, srečen – nesrečen, priden – len; dan – noč, dobro – zlo, poletje – zima, prijatelj – sovražnik, angel – hudič, pamet – norost, življenje – smrt; gor – dol, sem – tja, zgodaj – pozno, komaj – zlahka, zgoraj – spodaj, ven – noter; napisati – zbrisati, sesti – vstati, prileteti – odleteti, priti – oditi; z – brez, do – od.*

Njihovo besedno sosedstvo si lahko ogledamo v slovarju ob dvojici *velik – majhen* (poševnice po SSKJ zaznamujejo manjše razlike):

VELIK	MAJHEN
a) velik človek / veliko mesto	a) majhen človek / majhna vas / majhen dom
b) velik del proizvodnje / v veliki meri	b) majhen del rudnega bogastva
c) velik kolektiv, pogreb / večje število	c) majhen kolektiv / majhno število ljudi
č) velik korak / v velikem loku	č) majhni koraki / majhna razdalja
d) velika časovna enota	d) majhna časovna oddaljenost
e) veliki načrti / velike želje / velika natančnost	e) majhen talent / majhne želje / majhne možnosti
f) veliki otroci / ko boš velik	f) majhni otroci / majhno drevje
g) velik klanec / velika izbira / velik napor / velik jedec	g) majhen klanec / majhen napor / majhna izbira
h) velik veter / veliki upi	h) majhen dež / majhna bolečina / majhen up
i) velik rudnik	i) majhen motor
j) velik dogodek / velike besede / velik umetnik	j) majhni opravki / z majhnimi izjemami / še majhno pripombo

Slovarska sestavka sta obdelana čisto vzporedno, vendar bi pri *majhen* lahko pogledali še njegovo določno obliko *mali*: a) *mali kazalec*, b) *mali golaž*, c) *mali kolektivi*, č) *mali domet*, d) *male sposobnosti*, e) *mali otroci*, f) *mala kmetija / mali kmet / mala posest*, g) *male napake*, h) *malo življenje / Mala Azija*.

Tem pomenom besede *majhen* lahko skušamo najti sopomenke: 1. a) *neobsežna vas / nevelik davek*, b) *neobsežen*, c) *neštevilen / neveliko*, č) *kratka / bližnja*, d) *kratka*, e) *skromen / nezahteven*, f) *nedorasli / mlado*, g) *blag / nevelik / malo izbire*, h) *rahel/a, rahla bolečina / nevelik*, i) *šibek*, j) *drobni / z malo / drobno*.

In tem enotam sedaj lahko iščemo protipomenke: a) *obsežen / velik*, b) *(precejšen)*, c) *številen, veliko*, č) *dolg / oddaljena*, d) *dolg*, e) *velik / zahteven*, f) *dorasli / doraslo*, g) *strm / velik / veliko izbire*, h) *hud dež / huda / malo*, i) *močen*, j) *veliki / važni / z mnogimi / važno pripombo*.

Protipomenke so v slovaropisju pomembne tudi zaradi tega, ker z njimi lahko nadzorujemo, ali so različni pomeni katere besede določeni pravilno.

Za primer vzemimo pridevnik *kriv*. V SSKJ ima 3 pomene (za poševnicami pa naj bi bili še njihovi odtenki), mi pa jim dodajamo protipomenke. Torej: **1.** *kriva črta – ravna črta / kriv gaber – raven gaber / kriva peresa – ravna peresa, // kriv nož – raven nož // kriv nos – navaden/neopazen nos / kriv starec – vzravnan starec*. Po tem načelu bi v SSKJ poševnico zaslužil samo zadnji primer ali še eden pred njim. **2.** *biti kriv smrti – biti nedolžen pri smrti / sam si kriv / ø // je kriv – je nedolžen*; **3.** *kriva obtožba – upravičena obtožba / kriva prisega – veljavna prisega / kriva priča – poštena priča // krive informacije – zanesljive // krivi nauki – pravi nauki / kriva vera – prava vera / krivi preroki – pravi preroki*.

Poleg protipomenk so tudi inverzne (obrnjene) pomenke, tj. po dve besedi, ki tvorita nekak par na podlagi določene različnosti. Taki pari so npr.: *mož – žena, kupovati – prodajati, dajati – jemati*, pač tudi *ženin – nevesta*. Tudi tukaj so sosedske zveze nekako vzporedne.

Vzemimo par *ženin – nevesta* in poglejmo, s katerimi besedami so opisani njuni pomeni in s katerimi se družita: *ženín/nevésta*: moški/ženska ob poroki in nekaj časa pred njo, ženin in nevesta sta si nataknila prstana, zapeti pesem ženinu in nevesti; *ženín* pozdraviti ženina, predstaviti ženina, čakati ženina; *nevésta* iskati nevesto, bogata / lepa / mlada / njegova nevesta.

Nad- in podpomenke

Med besedami so posebna razmerja tudi glede na število različnih poimenovanj nižje in višje vrste. To si lahko ponazorimo s primerom za *živali*:

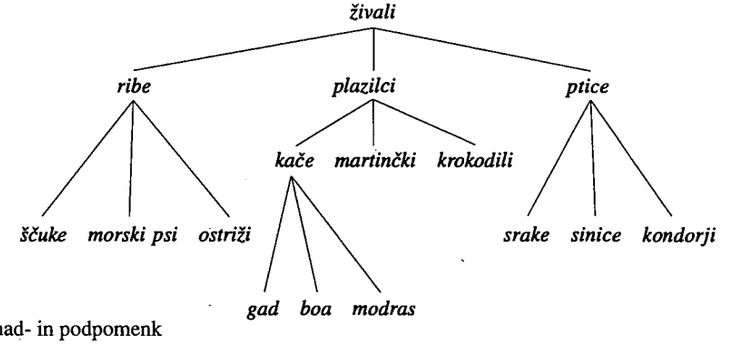

Zgled nad- in podpomenk

Če na to preglednico gledamo od zgoraj navzdol, ima beseda *živali* pod seboj tri druge, enako pa je še za eno stopnjo nižje; temu bi lahko še kaj sledilo, pri *kače* npr. *gad, boa, modras*. Enote na nižji ravni so glede na one pod seboj le-tem nadpomenke (hipernimi), če pa zorni kot obrnemo, so nižje nahajajoče se enote višjim podpomenke (hiponimi). Če bi pogledali v kako naravoslovno knjigo, bi verjetno ugotovili, da je tudi *gad* nadpomenka za podpomenke (morda *sivi gad, rjavi gad*), kakor imamo za *sinico* podpomenke, npr. *barvasta sinica* in nato še: *bradata, brkata, čopasta, črnoglava, dolgorepa, gorska, gozdna, močvirska, morska, norčava, velika.*

Kadar v slovarju določamo pomene, najprej ugotovimo pripadnost dane besede hipernimu: *gad* je vrsta *kače*, ki ..., *kača* je vrsta *plazilcev*, ki ..., *plazilci* so *živali*, ki ..., *živali* so živa *bitja*, ki ... Poglejmo, kako je to v SSKJ: **gàd:** strupena kača z verigi podobnimi lisami; **káča:** breznogi plazilec z dolgim, valjastim telesom; *plazílec*: žival, ki se plazi po trebuhu; **živál:** bitje, ki se hrani z organskimi snovmi; **bítje:** kar živi ali je vsaj mišljeno kot živo.

Čisto na vrhu sta besedi **kdor** in **kar**, pri čemer je **kdor** človek(oliko), **kar** pa vse drugo.

Enakozvočnice

O enakozvočnicah je bil govor že zgoraj (prim. str. 115–116). Enakozvočnice so glede na prenosnik enakoglasnice (slušni kanal) ali pa enakopisnice (vidni kanal).

Druga druženja

Blizuzvočnice (paronimi) so poimenovanja z zelo približano glasovno ali pisno podobo, npr. *pojmovanje – poimenovanje, opravičiti – upravičiti, vpasti – upasti, têle – téle, materin – materni*. Nekatera taka poimenovanja se nam pri besedovanju prav lahko med seboj pomešajo, kar pa ni prav.

Bolj malo pomembna so druženja besed na podlagi istih oblikoslovnih ali besedotvornih sredstev, kar lahko opazujemo pri starostnikih, ko se jim namesto *Gašperin* zagovori *Tomažin* ipd. – Prim. tudi druženje na podlagi rim, npr. *ukazála – zála – mála – bála.*

Besede se med seboj močno ločijo po pomenu, po skladenjski vlogi, po pregibanju, tvorjenju ipd. O tem nas poučujejo posebne jezikoslovne veje, oblikoslovje, besedotvorje, skladnja, pomenoslovje itd. Besede tvorijo t. i. besedni zaklad; proučuje in prikazuje ga slovar. Tu si besedje oglejmo le glede na stilno, zvrstno, izvorno in podobno raznovrstnost.

STILNA VREDNOST BESED

Stilno nevtralne besede

Stilno nevtralne besede so tiste, ki zbujajo samo predstavo predmeta, stvari, lastnosti, dejanja, okoliščine itd. in so brez čustvenega, časovnega, tujega, zemljepisnega, pogostnega, socialnega ipd. prizvoka. Nevtralna beseda je uporabna v vseh zvrsteh jezika: v vsakdanjem govoru doma, na cesti ali v trgovini, v prijateljski družbi, v uradu, v strokovni in znanstveni knjigi, v časopisu – skratka povsod. Ker so te besede najbolj splošno znane, jih uporabljamo zlasti tudi v pogovoru s človekom, ki naš jezik slabo (po)zna. In ker so splošno uporabne, jih tudi učbeniki in manjši slovarji tujih jezikov navajajo najprej. Kadar imamo več sopomenskih izrazov, jih najlaže razumemo, če si jih razlagamo s stališča nevtralne besede; ta se da za silo rabiti namesto vseh, ne pa tudi katera koli sopomenka namesto vseh drugih. Stilno nevtralne besede so npr. *miza, glava, pasti, šmarnica, podstrešje, soba, umreti, (hlad) prihaja (iz kleti), gospod* ipd.

K nevtralnim besedam prištevamo tudi strokovne izraze, čeprav je njihova raba veliko bolj omejena, pomen pa razumljiv le tistemu, ki se je s stroko, v katero spadajo, že ukvarjal; čim bolje jo pozna, tem več strokovnega izrazja obvlada. Zelo veliko takih izrazov je iz nerazumljivega, prevzetega osnovnega korena, npr. *absces, ablativ, barok, basreljef, batisfera, difrakcija, difterija, digitalen, diluvij, esenca, dikromat, ešalon, etatizem, evaporirati, evgenika, glosa, hipofiza, histerija* ipd. Drugi so sicer iz domačih, razumljivih korenov in imajo domače pripone in predpone, tako da nam zbujajo približno pomensko predstavo, ne vemo pa, kaj natančno pomenijo v posamezni stroki, npr. *pridevnik, čist* (prim. čista mast), *čistiti* (čebele se čistijo), *čitalniški, člen, členek, členonožec, človeški* (človeška ribica), *dimlje, drobnjad, drobnoživka, drožnik, drogovje, drs, drsa, drsnica, drstnica, glušilec, gnetilnik, gnidav* (gnidav sir), *gnilec, gniloživke, gnan* (gnano kolo), *gnezdo* (strojniško gnezdo), *hišica, hitropis, gluh* (gluho jajčece), *brezvezje, brezsemenka, brezvretenčar* ipd. Strokovni izrazi so doživljajno suhi, zato v leposlovju (razen iz posebnega razloga) bolj malo v rabi. V veliki meri so enopomenski; večpomenski (npr. *členek*) se v posameznih strokah uporabljajo dogovorno enopomensko (npr. *hišica* 'pokrit prostor na krovu ladje'). Celo taki pridevniki kot *brezšiven, brezstebeln, brezležen* so pomensko za povprečnega jezikovnega uporabnika le malo bolj določni. – Stilnost se seveda tudi pri strokovnem besedju pojavlja takoj, ko sta za isto stvar na razplago po dve besedi ali več.

V glavnem s pisano besedo prihajajo v naš jezik izrazi, značilni za nedomače ali tuje življenjsko ali pokrajinsko okolje in brez vzporednih domačih poimenovanj za določeno predmetnost. Taki izrazi so npr. naslednji: *hiton* 'oblačilo pri starih Grkih', *espada* 'bikoborec', *esaúl* 'carski oficirski čin', *mula* 'dostojanstvenik v muslimanskem okolju', *fes* 'pokrivalo v vzhodnjaškem okolju', *brigant* 'italijanski cestni ali pomorski ropar', *kavboj* 'ameriški kravji pastir', *farmar* 'kmet anglosaškega sveta', šerpa 'nosilec tovora v Himalaji', *sultan ali paša* 'turška dostojanstvenika', *car* 'nekdanji ruski državni poglavar', *kolhoz* 'vrsta ruskega kmetijskega podjetja na deželi'.

Stilno zaznamovane besede

Veliko nevtralnih besed ima vzporednice, ki sicer pomenijo (popolnoma ali približno) isto, drži pa se jih še posebna barva ali ozračje; prim. npr. sopomenke *glava – buča – betica, pasti – telebniti, šmarnice – solzice, podstrešje – dile – na vrhu, soba – hiša, umreti – preminiti – izdihniti – stegniti se – crkniti, ne imeti volje – biti brezvoljen* ipd. *Buča* in *betica* namesto *glava* zvenita slabšalno, *telebniti* v primeri s *pasti* podaja še občutek nerodnosti, *solzica* v primeri s *šmarnico* zveni narečno, *dile* ali *na vrhu* za *podstrešje* prav tako narečno, *hiša* namesto *soba* kmečko, *preminiti* namesto *umreti* je ublaževalno in nekako pridvignjeno, *stegniti se* ali *crkniti* namesto *umreti* zveni grobo, za človeka neprimerno, je *brezvoljen* namesto *nima volje* nekako samo knjižno ipd.

Lahko bi še naštevali: *gluma* je v primeri z *igra* nesodobna, tako tudi *nego* namesto *kakor* ali *kot* in še *čitatelj* nam. *bralec, bridkoba* nam. *bridkost, baš* namesto *prav* ali *ravno, gnada* ali *gnadljiv* namesto *milost* in *milostljiv* ali *milosten*. Oglejmo si sedaj vrste stilno zaznamovanih besed podrobneje.

Čustveno obarvane ali ekspresivne besede

To so tiste, pri katerih človek razodeva svoj čustveni odnos do poimenovanega. To dela večinoma tako, da stvari poimenuje s krepkejšim izrazom, kot bi bilo potrebno (npr. *bataljon ljudi* nam. *veliko ljudi*), jih poimenuje po samo eni pretirano pojmovani lastnosti (npr. *hlačman* 'človek/otrok, ki so ga same hlače'), ali pa se namesto običajnega poimenovanja uporabi kako ublaževalno, olepševalno (npr. *ne biti pri čisti* 'biti zmešan/nor'). Prim. še *brezupen* (nered) 'popoln', *briljanten* (uspeh) 'sijajen', *barva* 'prepričanje', *čistkan* 'lepo čist', *drobiti* 'drobno iti', *drpalež* 'kdor veliko dela', *hlačati* 'nerodno hoditi'.

Pri večini čustveno obarvanih besed lahko določimo, za katero čustvo gre, tj. kako na ubesedovano predmetnost gleda ubesedujoči (ali je gledal, ko je ubesedoval). Po značilnem razmerju ločimo potem ljubkovalne, slabšalne, zmerjalne besede, pa psovke, ironične besede ipd. (V Slovenskem pravopisu 1990 in v naslednjih izdajah se navajajo naslednje čustvenostne oznake: čustvenostno/ekspresivno, ljubkovalno, slabšalno, otroško, olepševalno, omiljevalno, šaljivo, poudarjalno, vzneseno, ironično, zmerjalno, nizko in kletvica/kletev.

Ljubkovalne besede izražajo naklonjen odnos do poimenovanega, npr. *sinička* nam. *sinica, ženica* ali *ženka* nam. *žen(sk)a, hlaček* 'majhen otrok', *ročica, sedkati, čičati*. Take besede imajo ljubkovalni nadih bodisi zaradi manjšalnih pripon, lahko pa so ljubkovalni tudi koreni (*čičati*). Veliko besed pa se ljubkovalno uporablja preneseno, npr. *srček, srce moje, muca* (oboje v pomenu dragega človeka). Veliko ljubkovalnih poimenovanj je pri krstnih imenih, npr. *Tonček, Andrejka, Jožek, Micika* ipd. Ljubkovalna krstna imena s pogostno rabo izgubijo ljubkovalni pridih in se rabijo nevtralno, npr. *Janko, France, Jožko, Tinka*. Ljubkovalnice se nato delajo iz njih z dodatnimi priponskimi obrazili, npr. *Janček, Tinkica* ipd.

Posebno veliko ljubkovalnih besed je v otroškem govoru (tj. tudi v govoru odraslih z otroki): *čičati, púpati, glávica, nôgica, ájati, pápati, papá* (zbogom, adijo), *médo, hôvhôv*.

Olepševalne besede zaznamujejo manj ugodno poimenovanje z bolj ugodnim za naslovnika ali prizadetega, npr. *dolgoprstnež* (tat), *sposoditi si* (ukrasti), *radodarna* (privoljiva), *hudiman* (hudič), *nelep* (grd), *preminiti* (umreti). Podobne so omiljevalne besede: *hudobica* (hudoba), *ješč* (požrešen), *je bela* (jebenti), *presneto* (prekleto), *v rožicah* (pijan), *hoditi s kom* (imeti se rad).

Slabšalne besede izražajo nenaklonjen odnos do poimenovanega: *abecedar* 'slovničar', *diletant* 'priučen strokovnjak', *čmerika* 'kislo vino', *čvekanje* 'prazno govorjenje, govoričenje', *pankrt* 'otrok', *onegaviti* 'delati kaj neustrezno' ipd. Slabšalni prizvok dobi vse sicer odraslo, primerno veliko in sploh normalno, če za to uporabljamo besede za majhno, neznatno, nedoraslo; taka slabšalnost se posebno čuti, če samostalniku moškega ali ženskega spola damo pripono za srednji spol, ali če kaj glede na raven imenujemo neustrezno: *tisto človeče, tako ženšče, bedasto one*; tako še manjšalnice kakor: *knjižica* 'knjiga', *darilce* 'darilo', *članek* 'razprava', *člančič* 'članek', *poročilo* 'kritika', *škatla* 'radio, avto', *luknja* 'soba' ipd. Tudi tu so nekateri izrazi slabšalno zaznamovani zaradi priponskega obrazila, npr. *pisun, knjižura*. Prizvok grobosti imajo npr. *pankrt* ali *bastard* 'otrok, človek', *stegniti se* 'umreti'.

Že sovražen odnos do poimenovanega izražajo zmerjavke in psovke, npr. če se za človeka reče, da je *gnida*, ali ga sicer poimenujemo z imenom takega, česar ljudje ne cenijo; taka imena so zlasti imena živali, npr. *svinja, prasec, prase, konj, osel, krava, vol, bik, tele, koza, kača, gos, slon* ipd.; taka mitološka bitja so še *hudič, satan* ipd. *Svinja* ipd. izražajo nekako teleseno in duševno umazanost in nečistost, *konj* nerodnost, *osel* in *tele* neumnost, *gos* domišljavost in nespamet, *kača* hudobnost, priliznjenost, zvitost, *hudič* zlobo in hudobnost ipd.

Nizke besede so tiste, ki izražajo družbeno ali moralno nesprejemljivo, prostaško raven označevanja (med)človeških reči: *srati* (iztrebljati se), *fukati* (spolno občevati), *kurec, pizda, crkniti* (umreti), *jebača* (spolna občevalka), *stegniti se* (umreti), *povreči se* (roditi se), *spečati se*.

Posebna skupina besed so kletvice, npr. *presnet nazaj, fiks lavdon, madonca, hudič, hudiča, orka (madona), frdamano, porkež*.

Ironično zvenijo besede, kadar nenaklonjenost ali neodobravajoče razmerje do česa izražamo z nasprotnostnimi protipomenskimi sredstvi. Pri ironiji torej to, kar je negativno ali slabo, imenujemo z izrazom za pozitivno ali dobro, naš glas, sotvarje ali sobesedilo, v katerem je to rečeno, pa povedo, da je mišljeno ravno nasprotno, npr.: *To je pa res junaško, pretepsti takega otroka; Pravi Eskulap si, še tako majhne rane ne znaš ozdraviti; Ti si pravi strokovnjak za gradnje, ko znaš tako odlično samo podirati; luč, ki ne sveti*. Redkeje se rabi tudi negativno ali nasprotno poimenovanje za kaj, kar je pozitivno: *v gnili* (= prvi kar urejeni) *Jugoslaviji; pregrešni* (sijajni) *Pariz; le vpij* (= tiho bodi vendar).

Čustveno vrednost imata sploh metaforična in metonimična raba besed, dokler se prenos ali zamena še živo čuti.

Šaljive besede so tiste, ki nevtralni nanosnik zajamejo z besedo, ki zbuja smeh, sproščen čustveni odziv: *čebula* (žepna ura), *bučman, kozliček* (otrok).

Obstajajo tudi vznesene besede, npr. *obličje* (obraz), *Gospod* (Bog), *alma mater* (univerza), *očetnjava* (domovina), *soproga* (žena), *izvoljenka* (dekle, zaročenka), *Njegovo veličanstvo* (kralj, cesar), *radostiti se* (veseliti se), *kreator* (stvarnik), *prevzvišeni* (duhovnik), *gruda* (zemlja).

Poudarjalne besede so tiste, ki izražajo stopnjevanost pomenskih sestavin poimenovanega: *babilon* (zmešnjava), *dedec* (postaven moški), *možák* (moški), *možakar* (možak), *kmetavzar* (kmetavz), *beračón, dírjati* (teči); *drobcen, sestričica, drnjohati* (smrčati).

Zvrstno obarvane besede

Nekatere besede so ožje ali tesno povezane s posameznimi zvrstmi jezika, najsi bo socialnimi ali funkcijskimi. Tako v okviru socialnih zvrsti govorimo o knjižnih in neknjižnih (pokrajinsko)pogovornih, neobčevalnih in narečnih besedah, pri vseh še o žargonskih, slengovskih in latovskih, v okviru funkcijskih zvrsti pa o praktičnospo-razumevalnih besedah, strokovnih, publicističnih, umetnostnih (poetizmi) ipd.

Besedja glavnih socialnih zvrsti

Neobčevalno obarvane besede (v SSKJ so imenovane knjižne) preveva nevraščenost v konkretne vsakdanje govorne položaje; od tod dostikrat njihova dokaj življajska suhost ali slabokrvnost, celo medlost in brezkrvnost: take besede so radé tudi privzdignjene nad resničnost ali izrazito usmerjene v razumskost. Nekaj primerov: *absolutizirati, abstrakcija, adicija, baročen* (govor), *brezradosten, brezsmotrn, breztelesen, brezumje, bridkosten, členiti, človekoljuben, človekomrzen, digniteta, dimenzionirati, dijakovanje, dihotomija, drobnorisba, droga* (mamilo), *espri, estetizirati, estrada, globokoumen, gnev, gmotnost, glorifiticirati.* Neobčevalni nadih imajo tudi mnoge redke besede, npr. veznik *a, bedé, abnormen, abreviatura, baronat, basnoslovec, brezsnežen, brezsmotrnost, drobižarski, drobnogleden* ipd.

Posebna vrsta neobčevalnih besed so t. i. poetizmi različnega izvora: prim. pri Župančiču *(roža) mogota, devojka, plakajoč*, pri Prešernu *mokrocveteč, devica* (dekle), *deva* (dekle), *mladenka, cvetka* ipd. Tudi mnogi svetopisemski izrazi so vsakdanje neobčevalni, privzdignjeni: *prerok, odrešenik, zveličar, apostol, učenik, glorija, višave, odrešenje* in podobno. Posebno veliko pa je takih stalnih besednih zvez (frazeologemov): *sedež modrosti, kjer se cedita med in mleko, dvorezni meč, oko za oko – zob za zob, kolos na ilovnatih nogah, zlato tele, egiptovske nadloge, salomonska modrost, moč teme, vogelni kamen, alfa in omega, sol zemlje, (jaz) sim umijem roke, delati v potu svojega obraza, spati večni sen, solzna dolina, ničevost tega sveta, blagor ubogim na duhu* ipd. Taki izrazi se uporabljajo za karakterizacijo posebne, nemnožične, izobrazbene kultiviranosti govorečega ali prikazovanega.

Pogovorne besede so dveh vrst, knjižne in neknjižne. Rabijo se zlasti v vsakdanjem govornem sporočanju in v neformalnem dvo- ali večgovornem besedovanju. V zbornem jeziku imajo lahko nevtralno ali neobčevalno vzporednico, so pa tudi brez nje. Knjižna pogovorna beseda je navadno splošnoslovenska, neknjižna pogovorna pa je značilna za obširnejša področja Slovenije (imenujemo jo tudi pokrajinska pogovorna).

Neknjižne ljudske besede. Pogovorno besedje ne obsega besed, ki jih sicer še srečujemo v nižjem občevalnem jeziku; izogibamo se jim že v splošnem pogovornem jeziku, še posebej pa v zbornem, ker jih občutimo kot barbarizme. Take besede so npr. *ferderbati, žajfa, štirna, žlajdra, šparkasa, cvikcange* ipd. Srečujemo jih torej tudi v praktični strokovnosti. – Še drugih sicer občevalnih besed se drži prizvok izrazne neskrbnosti; take so npr. *dila* (deska), *gvant* (obleka), *gvišen* (gotov), *flika* (krpa, zaplata), *gusta* (okus), *prišparati* (prihraniti). Nekaj več se take besede uporabljajo v stalnih besednih zvezah, kakor npr. v pregovorih: *Gliha vkup štriha* ali *Pamet nucaj pa gvant šparaj*; prim. *še fant od fare.*

Narečne besede (dialektizmi) se zunaj narečnega besedila navadno uporabljajo le v leposlovnih, zlasti proznih delih. Navedimo jih nekaj: *dile* (podstrešje), *barilec* (posebna posoda za vino), *Bavh* (ime vola), *žnabelj, aržet, dečva* ali *čeča* (dekle), *oterač* (brisača), *stan* (gospodarsko poslopje), *gučati* ali *pominati se* (govoriti, pogovarjati se), *turščica* (koruza), *čompe* (krompir), *strn* (rž), *vardevati* (skrbeti za živino), *vekati* (jokati), *dro* (zelo), *ograja* ali *borjač* (dvorišče), *trnac* (sadovnjak), *pohajati* (sprehajati se) ipd.

Narečne besede so različne rabe in vrednosti: omejene so lahko na narečno skupino ali področje, npr. na primorsko, štajersko, dolenjsko, koroško, ali pa na posamezna narečja, npr. poljansko, rezijansko, prekmursko, belokranjsko. Pisatelji, npr. Prežih, Potrč, Kranjec, Zidar so jih uporabljali, da so z njimi oživljali in ponazarjali pokrajinsko vzdušje svojih leposlovnih del. Bralec, ki ni z istega narečnega področja, jih za silo razume, če se naslanjajo na splošno znane besedne korene, sicer pa sploh ne (zato mu jih pisatelji tako ali drugače – npr. v posebnem slovarčku ali pod črto – morajo razložiti). Zelo pogosto so take besede leposlovnemu delu samo v breme, saj razen pripadniku določenega narečja ne morejo povedati nič posebnega, večinskemu bralcu pa ostajajo tuje in nerazumljive.

Funkcijskozvrstne besede

Od besed, ki so značilne za posamezne funkcijske zvrsti jezika, so najvažnejše publicistične. Publicisti si svojega bralca želijo pridobiti in nato ohraniti med drugim tudi z bleščečimi in modnimi, včasih tudi ekstravagantnimi (ali napihnjenimi) izrazi, kakršni so npr. naslednji: *braniti barve svoje dežele* (zastopati svojo deželo), *slediti modnemu diktatu* (zapovedim mode), *modni diktator* (kdor uspešno uveljavlja svoje modne zamisli), *trgovska hiša* (trgovina), *avtomobilska hiša Fiat* (industrijsko podjetje), *dileme človeškega življenja* (zadrege, težave), *protislovje* (nasprotje).

Publicisti radi uporabljajo tudi izraze iz drugih jezikov (prim. *team, manager, boss, business, hockey, speedway, rally*). Dostikrat prav publicistika uvaja izraze, ki jih v moderno življenje prinašajo šport, zabava, tehnika, npr. *kros, reli, spidvej – šov, bluz, hit, bitels – laser – tinejdžer* (poslovenjeno *najstnik*) ipd. Mariskateri izraz napravijo nekako mimogrede kar sami, npr. *brezzemljaš* (kmet brez zemlje), *odličje* (kolajna). Publicisti uporabljajo tudi nekam izpostavljene ali pa ustaljene izraze in fraze, kakor so npr. *zategadelj* (zato), *povratek* (vrnitev), *premagati ovire, roditi uspeh, notranje rezerve, mobilizirati vse sile* ipd.

Nekako izrojeno publicistično izrazje je tudi aktivistično, le da je še bolj stereotipno in v večini le reproduktivno. Tu je polno zvenečih, zlasti prevzetih (v preteklosti pogosto tudi srbohrvatskih) besed in besednih zvez, ki pa – zlasti še zaradi svoje abstraktnosti – malo povedo, npr.: *totalno akcijski program, osnovne determinante objektivnega in subjektivnega značaja, problem samoupravljanja ne funkcionira, konzervativna mentaliteta in infantilni odpor; zapelo je* (zataknilo se je), *izučiti* (preučiti), *govornica* (govorniški pult) ipd.

Strokovno izrazje je lahko v stilnem razmerju do nestrokovnega občevalnega; tako zlasti izrazje tradicionalnih obrti: namesto *spajkanje* rabijo *lotanje*; in tako še: *varjenje* (švasanje), *opeka* (cegu), *libela* (vaservaga), *ščipalne klešče* (cvikcange), *vijak* (šravf), *sesalnik* (sesalec), *brivnik* (brivski aparat). Razlika je lahko tudi med oficialnim in neoficialnim besedjem (isti primeri), med sodobnim in zastarelim (prim. v slovnici *oblika* proti *forma* in tako še: *sklanjatev – fleksija, končnica – obrazilo*), zlasti pa v razmerju domače proti mednarodno (poleg že omenjenega prim. še *naroden – nacionalen, čustven – emocionalen, strast – pasija, gospodaren – ekonomičen, socialen – družben, občina – komuna, poslanec – delegat, zdravilo – medikament, bolnik – pacient, puliti – ekstrahirati* ipd.). – Izvirno, tj. raziskovalno ukvarjanje z določeno problematiko za veliko nedomačih poimenovanj najde domače izraze.

Strokovno izrazje neprestano prehaja v jedrno splošno znano besedje (prim. *radio, atom, centrala* ipd.), posebno neknjižno besedje pa vdira v žargone in slenge.

Umetnostno besedje je bilo že spredaj nakazano s poetizmi. Izrazito umetnostno besedo imajo pri nas Prešeren, Gregorčič, po svoje Aškerc, nato pa Murn, Župančič ...

Praktičnosporazumevalno besedje je t. i. občevalno, večinoma barvano s pogovornimi besedami. V knjižnem jeziku imamo praktičnosporazumevalno besedje zlasti v dvogovornih pasusih pripovednih del in v dramah iz vsakdanjega življenja.

Besedje interesnih govoric

Slengovsko se uporabljajo npr. naslednji izrazi posameznih strok: *tankati* (piti), *dati v četrto* (hiteti, kolikor se da), *dati v višjo* (hitreje iti/teči), *bencin* (pijača), *odstreliti* (spraviti s položaja), *manjka mu kolesce* (ni čisto normalen), *(iti) na lov* (za fanti), *(strokovnjak za) ženska vprašanja* (ženske), *zaorati* (obračunati), *na juriš* (hitro), *visoka napetost* (razdražljivost), *zašiti koga* (zapreti), *zaflikati* (obvezati), *streljati s težkimi topovi* (navajati najtehtnejše argumente); *potipati, mahniti* (udariti): *črički* (miličniki) ipd. Veliko slengovskih besed je za poimenovanje dekleta, fanta, za roditi se, umreti, za biti zaljubljen ipd., sploh za važne stvari vsakdanjega človeškega življenja.

Žargonske besede: *fakturirka* 'fakturni stroj', *štilerica* 'vrsta motorne žage', *plastika* 'oddelek za plastično kirurgijo', *kubik* '1 cm^3 krvi', *glavni* 'glavni direktor ali urednik', *kadrovska* 'kadrovska služba ali referentka', *pettisočak* 'vrh, visok 5000 m', *pustolovka* 'film', *tritonec* 'žerjav, ki dviga tritonsko breme', *narediti grupo* 'določiti krvno skupino', *dolgoprogaš* 'tekač na dolge proge', *kopjaš* 'metalec kopja', *kopačke* 'nogometni čevlji', *džon* 'visoko dvignjena noga pri nogometu', *mreža* 'dotik mreže z roko', *driblar* 'igralec nogometa, ki rad preigrava', *bližnjica* 'poseben trik pri računanju', *špagetivestern* '(italijanski) vestern brez prave umetniške vrednosti', *sfrizirati motor* 'dati motorju večjo moč, kot mu normalno gre', *vleči* 'teči tako, da je sotekač spodbujen k nadaljnjemu ali k hitrejšemu teku', ipd.

Žargonski izrazi šolarjev, dijakov, študentov (deloma sploh mladine) so npr.: *čofniti, cepniti, pogrniti, obrisati* (pasti, ne napraviti izpita ali razreda): *položiti, zaklati, zakoličiti koga* (dati mu negativno oceno); *cvek, čik, kol, bat, špon, šus, fajfa* (negativna ocena); *kajfati se, peniti se* (jeziti se); *piflati se, guliti se, dudlati se* (učiti se); *švindlati, plonkati* (prepisovati); *zašpecati* (zatožiti); *špeca* ali *špeckahla* (kdor rad toži); *prfoks* (profesor); *stara bajta* (študent) ipd.

Zlasti v slengih (deloma pa tudi v žargonih) je veliko izrazov, ki jih jezikoslovna, nravna ali vedenjska higiena prepovedujejo (npr. nemške vzporednice slovenskih poimenovanj ali izrazi za tabuirana področja izločanja in spolnosti). Obojni izrazi se navadno hitro zamenjujejo z novimi, zlasti ko gre za metaforično ali metonimično uporabo in za besede, ki so znane le ožjim krogom; neprimerno bolj trdožive so neknjižne nemške ali italijanske ljudske izposojenke.

Ena vrsta latovskih besed so otroške šolarske besede, zakrite z vrivanimi oz. dodajanimi zlogi. Tako besedi *pridi* in *pome* z dodanim zlogom *pripidipi, popomepe*, kar da poved *Pripidipi popomepe*. Skrito bi bilo lahko tudi preprosteje: *Pritadita potameta*.

Rokovnjaške besede so: *lobov* (slab), *kumerč* (človek), *nihto* (nikar), *na* (ne), *stenij* (stoj), *longov* (dolgo), *te* (tu), *grilc* (birič), *bincgar* (vojak), *prvolhat* (priti), *unemat* (odpeljati). Podstavne besede argotizmov so v glavnem nemške.

Časovno barvane besede

Večina besed, ki jih uporabljamo v vsakdanjem govorjenju, pa tudi v znanosti, tehniki in drugje, je časovno nevtralna. Poleg takih časovno neobarvanih besed pa imamo tudi obarvane. Ene izmed njih občutimo kot zelo mlade tvorbe in jih imenujemo neologizmi. Take besede so npr. *vprašljivo* (problematično), *bivanjski* (eksistencialen), *najstnik* (tinejdžer), *dejavnik* (faktor, činitelj), *različica ali drugačica* (varianta, inačica), *odtujevanje* (alieniranje), *polaščati se, dogovarjati se, občila* (sredstva javnega obveščanja) ipd. S pogostnejšo rabo ti neologizmi prehajajo v stilno nevtralno besedje (prim.: *dejavnik – faktor*), sicer pa ostanejo priložnostne besede in končno zaidejo v pozabo.

Nasprotje mladih besed in neologizmov so besede, ki so nekoč sicer bile večinoma časovno neopazne, v danem trenutku pa jih izpodrivajo druge. Stopenj nesodobnosti je več vrst, glede na nje pa so ene besede zastarevajoče, npr. *abecednik* (učbenik), *abota* (nespamet), *baroka* (lasulja), *baviti se* (ukvarjati se), *brhkost* (lepota), *briga* (skrb) ipd. – Druge so že zastarele, npr. *sličen* (podoben), *abece* (abeceda), *kmetiški* (kmečki), *batalja* (bitka), *dihalka* (škrga), kozoprsk (oktober), *dika* (okras), *drsišče* (drsališče), *gnadljiv* (milostiv), *gnevati se* (jeziti se), *milostiva* (gospa). – Končno so še starinske besede, npr. *vojna barka, baronovka, baš, batina, bridka martra, brihtati, čitatelj, akademičen, diktatoričen, drobninar* (trgovec z drobnim cenenim blagom), *drogist* (drogerist), *glumač* (artist), *komedijant, glumiti* (kdor se kaže drugačnega, kakor je), *glupost* (neumnost) ipd.

Take ne več sodobne besede se uporabljajo zlasti v leposlovnih delih z namenom, da bi pomagale obuditi posebno vzdušje starine in polpreteklosti. Posebno v strokovnem jeziku se jim izogibamo.

Besedam sodobnega knjižnega jezika s časovno obarvanostjo so v nekem smislu blizu besede nekdanjih obdobij jezika; tako besed protestantskega knjižnega jezika, npr. *vek* (moč), *brumen* (pobožen, dober), ali še starejšega pisnega izročila, npr. *krilatci* (angeli), *nedel* (nedelja) – iz Brižinskih spomenikov. Nekaj posebnega besedja spod konca 17. stoletja najdemo v pismih Marije Izabele Marenzi: *Vaše gnada, gospa mati, gospud stric, puteger* (putika), *odvernila* (vrnila), *nimer* (zmeraj), *žleht besed* (hudih besed), *kušnemo njih roke, ostaneoč.*

Besede glede na rabljenost

Besede lahko ločimo tudi po tem, ali so splošno sprejete ali pa se rabijo le redko oz. samo priložnostno. Splošno sprejete besede poznajo bolj ali manj vsi bodisi v okviru t. i. nevtralnega besedja bodisi v okviru kakega specialnega (npr. strokovnega izrazja), žargonskega, slengovskega. Priložnostne besede govoreči delajo po običajnih besedotvornih vzorcih in jih bralci ali poslušalci tudi razumejo, vendar besede ne postanejo splošna last jezika. Prim. npr. besede kot *abotnež, človečnež, brezsen* (tak brez sna), *brezum, brezvetrnost, brezzračje, brhkota, dihavica* (težko dihanje), *drobižarski* (malenkosten), *glogovec* (glog), *gluhoba, gmotiti se* (združevati se), *gnezdač* (mlad gol ptič), *gnilina* (gnila snov), *hišar* (bajtar), *hitroprstnik, debeliž* (nasprotje od drobiž), *vesoljar* (kozmonavt), *brezušec* ipd. Take besede so v knjižnem jeziku priložnostne tudi v primeru, če se sicer v katerem narečju rabijo kot normalne, prim. npr. *drože* in *drožje* za knjižno *droži*. – Veliko priložnostnih poimenovanj nastaja tudi v strokah, ko se bujno razvijajo in je v njih treba poimenovati nove pojave in pojme; take priložnostne besede se s časom ali ustalijo in s tem preidejo v nevtralno strokovno izrazje, ali pa se izgubijo in napravijo prostor primernejšim in stalnim. – Redke besede imenujemo tiste, ki imajo precej pogostnejšo vzporednico: *odspredaj* (spredaj), *navzočen* (navzoč), *klokan* (kenguru), *bodočnost* (prihodnost). Marsikatera taka beseda ima še katero oznako, npr. *marveč* neobčevalno (ampak). Precej tega je tudi v izrazju: *narečjeslovje* (dialektologija), *nalika* (analogija), *partikula* (členek). Enakovredne besede so sopomenke, ki ena drugi niso nad- oz. podrejene, npr. *zaušnica/klofuta, zdaj/sedaj, nagnati/napoditi, napraviti/narediti.*

Besede po izvoru

Po izvoru so slovenske besede ali praslovanska dediščina (vključno z vanjo prevzetimi iz drugih jezikov) ali pa so nastale prav v slovenskem jeziku samem (oz. v določeni skupini Slovanov, selečih se iz pradomovine). Vse te besede imenujemo avtohtone slovenske besede (neprevzete). Druga, zelo velika skupina besed je v slovenščino prišla iz drugih jezikov, npr. nemščine, furlanščine, italijanščine, iz srbohrvaščine (tj. hrvaščine, srbščine), iz češčine ali ruščine, zlasti prek nemščine tudi iz francoščine in latinščine; v novejšem času nam veliko besed prihaja iz angleščine kot nespornega sodobnega svetovnega jezika (nekatere izmed njih niti niso angleškega izvora); ves čas nam zlasti duhovne, družbene in naravoslovne znanosti bogatijo besedje iz grško-rimskega jezika, zlasti t. i. humanističnega mednarodnega. Vse te besede iz drugih jezikov imenujemo prevzete besede.

Starejša izraza za pojem prevzeta občna beseda sta tujka in izposojenka. Danes nam izposojenke pomenijo tiste prevzete besede, ki so se docela prilagodile slovenskemu jeziku v izgovoru, pisavi, pregibanju, skladnji, tvorjenju novih besed ipd. Takih prevzetih besed je ogromna večina. (Tako jih je pojmoval že Škrabec.) Tujke pa imenujemo tiste prevzete besede, ki se slovenščini niso prilagodile popolnoma, temveč le v večji ali manjši meri. Večinoma so nepopolno prilagojene zlasti v pisavi, redko v izgovoru in pregibanju (prim. npr. pisne tujke *jazz, piano, sociologija*). Izraz tujka se nanaša na nelastnoimenske besede, lastnoimenske prevzete besede, ki niso docela prilagojene slovenskemu jeziku, pa imenujemo nepodomačena na pol citatna imena. – Glede na knjižni jezik so tudi besede iz narečij lahko prevzete (t. i. dialektizmi). (Brezniku so sposojenke besede, ki jih je ljudstvo prevzelo iz stika s tujejezičnimi, tujke pa zlasti zahodne od izobraženstva prevzete besede.)

Poleg slovenskih besed in besednih zvez (bodisi avtohtonih bodisi prevzetih) se v slovenskem besedilu priložnostno uporabljajo še citatne besede in besedne zveze iz drugih jezikov, iz ruščine, nemščine, francoščine, latinščine itd., kot so npr.

horošó, daváj, Wahlvernwandtschaft, ćorsokak, first lady, bon mot, Trafalgar Square, Bilo pa prošlo. Citatne besede in besedne zveze niso sestavni del slovenskega jezika oz. slovenskega knjižnega jezika.

Iz praktičnih razlogov je primerno ločiti več vrst prevzetih besed: grško-rimske (v glavnem mednarodne), slovanske, evropske neslovanske, neevropske, narečne. To ločevanje nam pride prav pri pisnem domačenju prevzetih besed. (Veliko takih zgledov imamo v Slovenskem pravopisu 1, Pravila, izdaje od 1990 sem.)

Pisanje prevzetih besed

Prevzete besede načeloma zapisujemo tako kakor neprevzete; pri besedah grško-rimskega izvora in iz neevropskih jezikov (azijskih, polinezijskih, afriških, domačinskih ameriških, eskimskih) velja to tudi za lastna imena (pri besedah grško-rimskega izvora so posebnost deloma le zveze samoglasnika *i* in še katerega samoglasnika za njim). Besede slovanskega izvora domačimo pisno, če so občne, in sploh, če so prvotno nelatinične; besede evropskih neslovanskih jezikov pa pisno domačimo na splošno le, če so občnoimenske.

Lastnoimenske besede evropskih latiničnih jezikov (tj. pisav) pisno domačimo le, če gre za imena

a) slovitih osebnosti: *Petrarka, Luter, Kalvin, Viktorija, Franc Jožef, Habsburžani*; pogosto se slovenijo tudi priimki naših ljudi, nekdaj nemški, pozneje tudi srbohrvaški: *Švajger, Tavčar, Šmalc, Škvarč, Tancig, Štrovs, Štok, Šifrer – Jovanovič, Tomasovič, Tasič*;

b) držav, pokrajin, otokov, polotokov: *Anglija, Rusija, Teksas, Turingija, Kastilja, Korzika, Fareri, Apulija*;

c) narodov, prebivalcev držav, pokrajin, otokov, naselij: *Francoz, Anglež, Kurd, Korzičan, Parižan*;

č) oceanov, morij, celin, ozvezdij: *Atlantik, Baltik, Antarktika, Kasiopeja*;

d) večine večjih rek: *Donava, Aniža, Sena, Loara, Temza, Misisipi, Misuri*;

e) skoraj vseh pogorij, nižin in podobnega: *Alpe, Vogezi, Himalaja, Kilimandžaro, Panonija*;

f) bolj znanih krajev: *Reka, Pulj, Videm, Čedad, Pariz, Varšava, Gdansk, Čikago, Vroclav, Lodž.*

Pri besedah, ki jih delamo iz prevzetih besed, slovenimo deloma še bolj: tako pišemo *marksizem, ničejanec, arijanec* ipd. Načeloma slovenimo vsa soglasniška izglasja pred pridevniškim obrazilom *-ski* oz. *-ški*, npr. *cherbourški* (Cherbourg), *cluški* (Cluj), *bolonjski* (Bologna), *seviljski* (Sevilla), *marsejski* (Marseille), *pistojski* (Pistoia).

Posebej smo pri besedah grško-rimskega izvora omenili besede na samoglasnik *i* + še kak samoglasnik; pri teh se med taka samoglasnika v pisavi vriva črka *j* le v nekaterih končajih: *-ia, -ian* (tudi v izpeljankah), *-iada, -iat* (če pomeni človeka (tudi v izpeljankah)), *-ion: materija, meridijan, Oktavijan, olimpijada, azijat, bastijon* (tu se ponekod piše tudi brez *j*, ravno npr. *bastion*). To pa ne velja za *i* + samoglasnik, če prvi pripada prvemu delu zloženke ali predponskemu obrazilu: *poliamid, antiestet.* Tudi namesto *-ea* se (zlasti če je *e* naglašen) piše *-eja* (npr. *orhideja, ideja*).

Sklopa *sp* in *st* sta včasih po dejanskem izgovoru zamenjana s *šp*, *št* (*špijon, študirati*), latinski ali grški *s* pa se po izgovoru včasih piše kot *z* (*cezura, aluzije, kozmos, konzerva*).

Podrobnosti o pisavi prevzetih besed uči pravopis. O premenah pred priponskim obrazilom *-(s)ki* gl. Besedotvorje, str. 153–154, 198.

Stalne besedne zveze

Kaj je

Za vse, kar bi radi izrazili z eno besedo, ne moremo napraviti tvorjenke, zato ostajamo pri besednih zvezah. Za primer vzemimo besedno zvezo *novo leto*, za kar ima nemščina zloženko *Neujahr*. Slovenščina besedne zveze *novo leto* ne more poenobesediti: morebitno *novoletje* bi pomenilo npr. čas okrog novega leta. Ali vzemimo *zgubljeni mir*: iz tega bi lahko napravili *zgubljenec*, toda tu ne bi bilo dovolj jasno, za kaj gre. Iz zveze *bele noči* 'čas belih noči' bi sicer lahko napravili eno besedo, tj. *belonočje*, toda to se ni zgodilo, verjetno zaradi nezadostne pomenske jasnosti, saj bi to pomenilo "to, da je bela noč". Podobno tudi za *pasje dneve* nimamo ne zloženke *pasjednevje* ne izpeljanke *pasjaki/pasjice*, temveč smo ostali kar pri besedni zvezi. Besedne zveze, ki se dalj časa hranijo v spominu ljudi (tako, kakor se tudi besede), imenujemo stalne besedne zveze (SBZ, s prevzeto besedo: frazeologemi).

Reklo in rečenica

Take stalne besedne zveze (SBZ), kadar jih v govoru rabimo, gotove jemljemo iz spomina (kakor besede), ne pa da bi jih šele delali po določenih skladenjskih vzorcih. SBZ, ki so primerljive besedam, imajo lahko zgradbo besedne zveze (*novo leto, iz dna srca, od glave do pet, korenine zla, prekrižanih rok, delati neumnosti, kratko malo, hud ko hren*), lahko pa polstavčno (*čakajoč na Godota, rečeno storjeno*), ali stavčno (*kot bi mignil/trenil, kot jo/ga je mati rodila, da se bog usmili, da se vragu gnusi, da bi ga/jo raje nosil, kakor poslušal; bog te nima rad, bog si ga vedi, ne bodi len, bog varuj, da le ne bi, ne da bi vedel, da mi pri priči izgineš*), ne pa tudi zgradbe povedi (*Zarečenega kruha se največ poje; Človek človeku volk; Končno sama; Brez dela ni jela; Čas je s tečajev; Odločeni so roži kratki dnovi*). SBZ, ki nimajo vrednosti povedi, imenujemo r e k l a , tiste z vrednostjo povedi, pa r e č e n i c e . V besedoslovje v širšem pomenu spadajo samo rekla, zato o rečenicah naprej ne bo več govor (tudi o stavčnih reklih bolj malo). Rekla imajo vrednost besednih vrst. Za vsako izmed njih navedimo po nekaj zgledov.

Besednovrstna rekla

Samostalniško reklo: *mamin sinek* 'razvajenček', *stara bajta* 'star študent', *knjižni molj* 'vnet bralec knjig', *Kristusova nevesta* 'redovnica', *marijine srajčke, kuhinjska sol, carski rez, ironija usode, jabolko spora, moč teme, trenutek resnice, boj za obstanek, kralj brez kraljestva, vihar v kozarcu vode, angel varuh* 'varovalec', *človek žaba* 'potapljač', *ptica selivka, vrba žalujka – kdo hudiča, kdo vrag.*

Jedro teh zvez je samostalniška beseda različne skladenjske oblike, prilastek pa je lahko na levi ali na desni, ali na obeh straneh (*sam bog nebeški*). Pomen ene ali obeh sestavin je lahko bolj ali manj premaknjen (*knjižni molj* 'kdor zelo veliko bere', *Kristusova nevesta* 'redovnica').

Pridevniško reklo: *suh ko trlica, rdeč kot kuhan rak, neroden kot klada, tak (si) kot vsi; življenjsko zainteresiran, do smrti utrujen/žalosten, na smrt prestrašen – nor na jazz – dobrega srca, odprtih rok, odprte glave, praznih rok; po milosti božji; čiste vesti, mirne duše; v strahu in trepetu.*

Tukaj je jedro zvez najprej pridevniška beseda, zatem rodilniška zveza iz pridevnika in samostalnika, nato pa so še primeri, ki se dajo rabiti tudi kot prislovna določila.

Prislovno reklo: *lepo po vrsti, lepo počasi, nebeško lepo – v sedmih nebesih, od Poncija do Pilata, s svatbe v arest, sem ter tja, po stari navadi, na vsem lepem, z mirno vestjo; iz leta v leto, dan na dan; na vse kriplje, od vsega srca; iz rok v usta, z levo roko, na prvi pogled, na vsem lepem, od petka do svetka.*

Prislovna rekla na *-o/-e* so večinoma iz ustreznih pridevniških (*čudovito lepo* < *čudovito lep*) ali povedkovniških zvez (*lepo kot v nebesih* < *(je) lepo kot v nebesih*). Sicer pa so najbolj tipične predložne zveze, tudi t. i. dvojne (*iz rok v usta* /živeti/).

Glagolsko reklo: *iti na limanice* 'nasesti komu', *iti zámož* 'omožiti se', *dati si duška* 'znesti se nad', *igrati prvo violino, vleči ploh, gledati skozi prste, iti v Rim, dajati ton* 'voditi', *prestopiti Rubikon* 'odločiti se', *požirati sline, napeti ušesa, streljati kozle* 'delati neumnosti', *trobiti v en rog, dati se skupaj, priti si navzkriž – imeti na piki* 'preganjati, ne ljubiti'; *biti fin, kot bi bil iz Finske; imeti srce, biti pod paro* 'biti pijan', *biti na dlani, imeti krompir, imeti prav, biti vrag, biti hudo.* Glagoli teh rekel so ali polnopomenski (pred pomišljajem) ali pomožni (za pomišljajem). Pomen cele zveze ali le enega njenega dela je prenesen.

Povedkovniško reklo: biti *kot pes in mačka* 'sprt, nasproten', *zrel za odstrel* 'nefunkcionalen', *pod visoko napetostjo* 'razdražen', *dolgega jezika pa kratke pameti, velik/cel hudič, vse en hudič, sama na sebi* 'nenoseča', *vik in krik, ob ves glas*; **imeti** *pamet in srce, dolg jezik, prste vmes, glavo na pravem ročaju, vražjo srečo, oči na pecljih*; **ne biti** *mačje solze, ne duha ne sluha, ne krop ne voda* 'neodločnež', *ne tič ne miš*; **zagnati** *vik in krik* 'začeti vpiti'; **dati** *rdečo luč* 'dovoliti'; **stati** *križem*

rok; prim. še *prava malenkost, ta strela.* Mogoči so tudi drugi pomožniki: (Zvonček) */reče/ cin cin*, (Psiček) */laja/ hov hov hov.*

Medmetno reklo: 1. *človek božji, strela gromska/božja, bog nebeški, mama mia, pes garjavi, srčki moji, bože mili, bože moj; hudimane babe, sveta nebesa, ljubi bog;* 2. *o sveta preproščina, o Marija, o groza, o mili Jezus, o ti moj bog, strela vendar;* 3. *za boga milega, za božji čas;* 4. *ti hudiman ti, Jezus Marija, groza in strah.*

Medmetna rekla so predvsem samostalniške zveze, večinoma z zapostavljenim pridevnikom, lahko pa tudi z navadno stavo: *srčki moji – sveta nebesa.* Drugi tip ima na začetku medmet (*o groza*) ali za seboj člene (*strela vendar*); tretja skupina ima na začetku predlog *za*: *za boga milega*; lahko je niz samostalniških besed (*ti hudir ti*).

Členkovno reklo: 1. *pod nobenim pogojem, po mojem mnenju, proti pričakovanju, po tem takem, v nekem oziru, na neki način, če ne drugega, v vsakem primeru;* 2. *po pravici povedano, (na) kratko rečeno, v vsakem primeru;* 3. *toliko da ne, kaj šele, kaj še, kaj neki, kako neki, to pa to;* 4. *tako in tako, tako ali drugače, kratko malo;* 5. *po vsem sodeč, razume se, tako rekoč, z izgovorom;* 6. *s težavo, po možnosti, pod pogojem, poleg tega;* 7. *še ne, sicer ne, mar ne, ali ne, ne več, ne še, že že, že še, še še, potem pa, naj le, naj kar.*

Tu so v prvi skupini členkovna rekla, predložne zveze: *pod nobenim pogojem* = nikakor, *po tem takem* = torej. V drugi skupini je jedro deležje na *-no*. V tretji skupini je nosilna beseda veznik, večinoma pa pomenijo potrditev, zanikanje in podobno: *toliko da ne* = skoraj, *kje neki* = ne, *to pa to* = da, *če nič drugega* = vsaj. V četrti skupini sta po dva pridevniška prislova: *tako in tako* = vsekakor. V peti skupini je jedro upadla osebna glagolska oblika ali deležje: *razume se* = seveda/razumem, *tako rekoč* = da tako rečem. V šesti skupini so predložne zveze z eno predmetnopomensko besedo: *s težavo* = težko (prim. *iz tega bo težko kaj*). V sedmi skupini zgoraj so zveze členkov: *še ne, sicer ne, mar ne, ali ne.*

Vezniško reklo: *bolj ko, prej ko, manj ko, medtem ko, potem ko, s tem ko; kljub temu da, samo da, toliko da, s tem da, tako da, namesto (tega) da, zato da, ne da, češ da, kakor da, le da, zato ker, to je, to se pravi, če tudi, če prav.*

Sestavina pred vezniško sestavino *ko* je prislov, pred *da* je poleg prislova zlasti prislovna zveza, pa tudi členek, pred *ker* je prislov. Poseben primer je upadli stavek (*to je, to se pravi*) in na koncu še razdružljiva *četudi, čeprav.* – Prim. še dvodelne veznike: *čim – tem*, npr. *čim bolj – tem bolj, bolj ko – bolj.* Bolj zapleten primer je še *ne – ampak/temveč/marveč* in *ne samo/le – ampak/temveč/marveč tudi.*

Predložno reklo: *v svrho* – za, *v primeru, da* – ob, *v kolikor* – po, *v okviru* – po, *v pogojih* – ob, *v, na področju* – v, *v teku* – med, *v času* – med, *v smeri* – proti, *v skladu z* – po, *v sorazmerju* – po; *iz razloga* – zaradi; *na podlagi* – po, *po povodu* – zaradi, *po zaslugi* – zaradi.

Pri besednozveznih predlogih je prva sestavina predlog. Tile frazeološki predlogi večinoma sploh niso potrebni, prim.: *v slučaju slabega vremena → v/ob slabem vremenu*; *v slučaju potrebe → če je potrebno*; *v svrho zavarovanja → za zavarovanje*.

Stavčno reklo: imajo obliko stavka, niso pa povedi, npr. *kot bi mignil.*

LITERATURA

Besedje

1. *M. Pleteršnik*, Slovensko-nemški slovar. Izdan na troške rajnega knezoškofa ljubljanskega Antona Alojzija Wolfa. Prvi del, A – O. Ljubljana 1894, XVI + 883 str. Drugi del, P – Ž, 1895, 978 + IX str. (1974 prenatis.) **2.** *F. Bezlaj*, Sinonima za pojem 'locus fluminis profundios; SR 5–7 (1954), 125–143. **3.** *H. Striedter-Temps*, Deutsche Lehnwörter im Slowenischen. 1963. **4.** *S. Bunc*, Tujke v slovenskem knjižnem jeziku. JiS 2/3 (1963/64), 58–62. **5.** *F. Bezlaj*, Leksikalni fond slovenskega jezika. SSJLK ZP 1 (1965). **6.** *Isti*, Karakteristika slovenskega izraznega fonda. SSJLK ZP 2 (1966). **7.** *A. Breznik*, Življenje besed. Priredil Jakob Šolar, Maribor 1967, 357 str. **8.** *F. Bezlaj*, Karakteristika slovenskega izraznega fonda. ESJ, Ljubljana 1967, 111–122. **9.** *Isti*, Zahodnoslovensko-slovenske leksične paralele. ESJ, Ljubljana 1967, 144–156. **10.** *Isti*, Slovensko-vzhodnoslovenske leksične paralele. ESJ, Ljubljana 1967, 132–144. **11.** *M. Skubic*, Besedni romanizmi v slovenskem časopisnem jeziku. JiS 15/2 (1969/70), 45–54. **12.** *S. Suhadolnik*, Besedni zaklad sodobnega slovenskega knjižnega jezika. SSJLK ZP 6 (1970), 51–60. **13.** Slovar slovenskega knjižnega jezika. Prva knjiga, A – H. Ljubljana 1970, LXII + 844 str. Druga knjiga, I – Na. 1975, 1030 str. Tretja knjiga, Ne – Pren, 1979, 1076 str. Četrta knjiga, Preo – Š, 1985, 1250 str. Peta knjiga, T — Ž + Dodatki A – Š. 1991, 1055 str. **14.** *F. Jakopin*, Primerjava adaptacije tujega besedja v ruščini in slovenščini. JiS 17/7/8 (1971/72), 248–256. **15.** *J. Toporišič*, Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede), SR 20 (1972), 285–319. **16.** *V. Novak*, Kajkavske prvine v prekmurski knjigi 18. stoletja. SR 20 (1972), 95–103. **17.** *M. Orožen*, Leksikalni doprinos Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju. SSJLK ZP 9 (1973). **18.** *I. Kozlevčar*, Slovnično število in pomenske kategorije samostalnika. SSJLK ZP 10 (1974), 31–39. **19.** *V. Novak*, Madžarske izposojenke v prekmurščini. JiS 4 1974/75, 104–105. **20.** *F. Jakopin*, Ruske izposojenke v slovenščini. JiS 4 (1975/76), 134–137. **21.** *W. W. Derbyshire*, Somme Comments on the Origin of Homonymy in the Slovene Language. Papers in Slovene Studies 1976, 99–106. **22.** *M. Hajnšek-Holz*, O pomenih slovenskih predlogov. SSJLK ZP 14 (1978), 33–58. **23.** *J. Toporišič*, O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, GNPSJ, Maribor 1978, 211-223. **24.** *A. Grad*, Starejši grecizmi v slovenščini I. Linguistica 11/1 (1979), 99–118; 21 (1981), 165–173. **25.** *J. Toporišič*, O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu *biti*), Linguistica 20 (1980), 151–167. **26.** *J. Müller*, Pomenske skupine in pomenska zgradba besed (samostalnikov). SSJLK ZP 16 (1980), 35–46. **27.** *E. Prunč*, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar. Obdobja 1 (1980), 209–265. **28.** *J. Toporišič*, Brez potrebe mimo domačega besedja. JiS 26/4 (1980/81), 134. **29.** *Isti*, Strukturalno pomenoslovje besed. SSJLK ZP 18 (1981), 95–113. **30.** *B. Oczkowa*, Slovenizmi v zgodnjem Vrazovem hrvaškem pesništvu. Obdobja 2 (1981), 491–500. **31.** *A. Stamać*, Romantička metaforika. Obdobja 2 (1981), 161–175. **32.** *J. Müller*, Pomenoslovje samostalniških besed. JiS 27/1 (1981/82), 10–16. **33.** *F. Jakopin*, K vprašanju slavizmov v slovenskem knjižnem jeziku. Obdobja 3 (1982), 337–347. **34.** *M. Orožen*, Dialektizmi v Kranjčevem romanu Strici so mi povedali. SR 31/4 (1983), 375–390. **35.** *P. Merku*, Purizem. Poslušam, Trst 1983, 98–100. **36.** *M. Orožen*, Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda

Biblije (1584–1784–1791). SSJLK ZP 20 (1984), 249–274. **37.** *F. Novak*, Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev. SSJLK ZP 20 (1984), 285–304. **38.** *A. Lipovec*, O bohemizmih v Pleteršnikovem slovarju. Obdobja 5/2 (1984), 285–294. **39.** *V. Gjurin*, Register 1584 kot slovaropisni dosežek. SR 32/3 (1984), 183–208. **40.** *A. Šivic Dular*, Slovenske delovne velelnice za živino, JiS (1984/85), 147–152. **41.** *J. Marko*, Alegoričnost v Vercorsovi in Kocbekovi novelistiki. JiS 31 (1985/86), 158–166. **42.** *A. Janko*, Raba in pogostnost iz nemščine prevzetih besed v Trubarjevem Katekizmu (1550). Obdobja 6 (1986), 427–445. **43.** *F. Jakopin*, Stilne oznake (kvalifikatorji) v slovenskem in drugih slovanskih slovarjih knjižnega jezika. SSJLK ZP 22 (1986), 21–26. **44.** *I. Doncsecz*, Madžarske besede v romanu Miška Kranjca: Strici so mi povedali. Nemzetközi Szlavisztikái napok II, Szombathely 1986, 111–113. **45.** *A. Vidovič Muha*, Besedni pomen in njegova stilistika. SSJLK ZP 22 (1986), 79–91. **46.** *A. Janko*, Deutsche Lehnwörter zur Bezeichnung des Begriffskomplexes Christliche ethische Werte und menschliche Sünden in Trubars Cerkovna Ordninga. Slovenci v evropski reformaciji, Ljubljana 1986, 77–89. **47.** *V. Gjurin*, K začetkom slovenskega slovaropisja. SR 34/4 (1986), 365–392. **48.** *Isti*, Drobtina, dve o vulgarizmih. Križemkražem II/12 (1. 6. 1986), 8–9. **49.** O pisanju skupaj in narazen prim: Slovenski pravopis, 1962, 75–80. **50.** *F. Novak*, Razvojne tendence v besedišču slovenskih protestantskih piscev. Obdobja 6 (1986), 389–402. **51.** *J. Toporišič*, Zgodovinska perspektiva nemčevanja pri Trubarju. SSJLK ZP 23 (1987), 5–18. **52.** *G. Neweklowsky*, Lexikalische Übereinstimmungen im nordwestlichen Südslawischen. SR 35/1 (1987), 187–209. **53.** *V. Gjurin*, Dvajset dozdevnic iz prvih dveh slovensko-hrvaških slovarjev. SR 35/4 (1987), 363–379. **54.** *I. Novak Popov*, Metafora v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu. Obdobja 7 (1987), 265–274. **55.** *J. Toporišič*, Lexical Germanisms in Trubars Catechismus. Slovene Studies 9 (1987). Lubi Slovenci. A Festschrift to Honor Rado Lencek on the Occassion of his Sixty – Birthday, 233–241. **56.** *M. Humar*, Tipologija v Slovar slovenskega knjižnega jezika nesprejetega besedišča. Obdobja 8 (1988), 311–324. **57.** *M. Skubic*, L'apporto linguistico sloveno al friuliano di Gorizia. Linguistica 28 (1988), 55–66. **58.** *J. Toporišič*, Besedni germanizmi v Trubarjevem Catechismusu. SR 36/1 (1988), 109–119. **59.** *Isti*, Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa. SR 36 (1988), 133–180. **60.** *F. Ferluga Petronio*, Nekaj pripomb ob primerjavi latinskih, italijanskih in slovenskih besed v Černjejskem rokopisu. Obdobja 10 (1989), 245–250. **61.** *M. Hajnšek Holz*, Narečne prvine v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja, Logarjev zbornik, Ljubljana 1989, 79–109. **62.** *I. Orel Pogačnik*, Slovarsko delo Gregorja Vorenca. Obdobja 9 (1989), 291–302. **63.** *L. L. Kurkina*, Leksičeskie arhaizmy slovenskogo jazyka. Zbornik razprav /.../, Logarjev zbornik, 1989, 129–136. **64.** *G. B. Pellegrini, C. Marcato*, Voci friulane di origina slovena attestate del ASLEF. Zbornik razprav /.../, Logarjev zbornik, 1989, 233–246. **65.** *V. Gjurin*, Podgesla v slovarčkih Bohoričevih Zimskih uric. SR 37/1-3 (1989), 365–383. **66.** *V. Petráčková*, K některým prvkům jazykových hranic mezi Slovinci a Moravany do konce 11. století. Obdobja 10 (1989), 69–73. **67.** *H. D. Pohl*, Slovenske (in slovanske) izposojenke v nemškem jeziku Koroške. SR 37/1–3 (1989), 253–262; 38/2 (1990), 101–104. **68.** *V. Gjurin*, Iz problematike prvih madžarizmov v slovenskem slovarstvu. III. Nemzetközi Szlavisztikai Napok, Sombotel, 1990, 131–148. **69.** *Isti*, Iz besedišča Dalmatinovih Registrov II: Gesli Hod, Raven Shena. SR 38/1 (1990), 39–45. **70.** *A. Šivic Dular*, O ljudski etimologiji. SSJLK ZP 26 (1990), 155–171. **71.** *J. Toporišič*, Enakozvočna lastna in občna imena. 7D 1990, 27. 6., str. 22. **72.** *Isti*, Prevzemanje, pisno in izgovorno. 7D 1990, 3. 7., str. 22. **73.** *Isti*, Obravnavanje tujih pisav ob prevzemanju. 7D 1990, 10. 7., str. 22. **74.** *J. Keber*, (O)peshariti, '(o)goljufati, (pre)varati (s pomočjo peharja') in sinonimi, JZ 1991, 99–111. **75.** *I. Orel Pogačnik*, Sopomenskost samostalnikov v starejših slovenskih slovarjih. SR 39/2 (1991), 145–163. **76.** *J. Narat Šrekel*, Sinonimi v jeziku Jurija Dalmatina. JiS 37 (1991/92), 161–163. **77.** *J. Rusek*, Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen. Obdobja 13 (1992), 29–40. **78.** *A. Gluhak*, Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb 1993, 829 str. **79.** *A. Žele*, Ekspresivne oziroma čustvene oznake v slovarstvu. SR 41 (1993), 529–534. **80.** *Z.*

Zorko, Dialektizmi v Prežihovi zbirki Samorastniki. JiS 39 (1993/94), 55–64. **81.** *D. Fabjan Bajc*, Lažni prijatelji. Slovensko-italijanski slovar paronimov. / I falsi amici. Vocabolario italiano-sloveno dei paronimi. Trst 1994, 199 str. **82.** *J. Toporišič*, Teoretična podstava slovarja SP. SR 4 (1994), 455–473. **83.** Slovar slovenskega knjižnega jezika. DZS, Ljubljana 1994, 1714 str. **84.** *F. Benedik*, Slovar slovenskega knjižnega jezika in narečne besede. SR 42 (1994) (Obdobja 12), 261–266. **85.** *M. Furlan*, Etimološko raziskovanje slovenskega besedja (Od Jarnikovega do Miklošičevega etimološkega slovarja). SSJLK ZP 30 (1994), 7–22. **86.** *N. Godini*, Srednjekraška leksika v Štrekljevih časih in danes. SR 42 (1994), 267–273. **87.** *M. Košuta*, Rebulizmi (10 ključnih gesel iz knjižno-ontološkega besednjaka Alojza Rebule). SR 42 (1994), 473–489. **88.** *F. Bezlaj*, Etimološki slovar slovenskega jezika, Prva knjiga, A–J, 1976, 235 str. Druga knjiga K–O. 1982, 265 str. Tretja knjiga P – S. Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. 1995, 355 str. **89.** *J. Toporišič*, Die Figur des Gegensatzes in Trubars publizistischen Texten. Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Trubar und seine Zeit. München 1995, 352–365. **90.** *M. Humar*, Pesniško besedje po Slovarju slovenskega knjižnega jezika. JZ 2 (1995), 113–127. **91.** *F. Premk*, Hebraizmi Trubarjevih in Dalmatinovih robnih besedil. JZ 2 (1995), 219–226. **92.** *L. Bokal*, Izrazi za bajna bitja v slovenskih slovarjih. Traditiones 24 (1995), 205–221. **93.** *J. Toporišič*, Stilna vrednost besed in besednih zvez. SJS 2 (1996), 151–158. **94.** *Isti*, Besedje. SJS 2 (1996), 89–101. **95.** *Isti*, Prevzemanje besed. SJS 2 (1996), 138–150. **96.** *Isti*, Besedoslovje. SJS 2 (1996), 69–167. **97.** *L. Moszyński*, Poglądy etymologiczne Kopitara vyrażone w słowmiczku opublikowanym w roku 1836 v Glagolita Clozianus. Obdobja 15 (1996), 35–56. **98.** *M. Čejka*, Jazykové mísení u Kopitara a problém tzv. makaronismů. Obdobja 15 (1996), 71–78. **99.** *L. V. Kurkina*, Kopitarjeva panonska teorija v luči sodobnih raziskav. Obdobja 15 (1996), 241–248. **100.** *I. Orel Pogačnik*, Slovansko besedje v Nemško-slovenskem slovarju iz leta 1860. SSJLK ZP 32 (1996), 37–51. **101.** *F. Novak, F. Jakopin, M. Merše*, Karakteristika besedišča slovenskih protestantov. III. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1996, 293–307. **102.** *M. Snoj*, Slovenski etimološki slovar. 1997, 900 str. **103.** *M. Skubic*, Calchi di provenienza romanza nello sloveno occidentale. Linguistica 37 (1997), 99–106. **104.** *R. Cossutta*, Romanske izposojenke v poljedelski terminologiji Slovenske Istre. SJ/SLS 1 (1997), 40–55. **105.** *I. Novak Popov*, Struktura in semantika sonetne metafore. Obdobja 16 (1997), 49–65. **106.** *V. Novak*, Predromanske, romanske in germanske besede v slovenskem gorskem pastirstvu. 109–114. **107.** *Dr. A. Bajec* – dr. R. Kolarič – dr. M. Rupel, Slovenska slovnica 1956, Ljubljana 1956, 29, 60–68 (dejanski avtor tega pasusa J. Šolar). **108.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik (dalje Skj) 2, Maribor 1966, 87–92, 121–124.

Izrazje

1. *M. Cigale*, Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Deutsch=slovenische wissenschaftliche Terminologie. V Ljubljani 1880, XVI + 171 str. **2.** *J. Toporišič*, Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje. JiS 3/5 (1957/58), 209–213. **3.** *T. Korošec*, Iz ribiške terminologije. JiS 6/7 (1965), 202–208. **4.** *D. Ludvig*, O imenih zdravilnih rastlin. SR 20 (1972), 71–85. **5.** *D. Ludvig*, Dopolnilo k imenom zdravilnih rastlin. SR 20 (1972), 419–425. **6.** *Isti*, Še o imenih zdravilnih rastlin. SR 22 (1974), 169–182. **7.** *Z. Leder*, Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. SSJLK ZP 12 (1976), 47–57. **8.** *V. Gjurin*, Jezikovne slabosti poskusnega snopiča Medicinskega terminološkega slovarja. Medic. razgl. 15/2 (1976), 225–233. **9.** *Isti*, Ob Glasbilih in izvajalcih. SR 31/4 (1983), 289–318. **10.** *Isti*, Vrline in slabosti Černičevega Slovenskega zdravstvenega besednjaka. Slovenska medicinska beseda, XV. jubilejni in memorialni sestanek profesorja Janeza Plečnika, II. del (= Medicinski razgledi XXIII, dec. 1984), 523–552. **11.** *Isti*, Načela sodobnega izrazijskega slovarja. Simpozij Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov, Ljubljana 1986, 151–187. **12.** *J. Toporišič*, Izrazjetvorje. Ob primeru slovenskega jezikoslovnega izrazja. SJZ 1 (1986), 113–131. **13.** *Z. Leder-Manzini*, O terminologizaciji jezikovnega znaka. SJZ 1 (1986), 195–201. **14.** *J. Toporišič*, Stanovitnost izrazja (Ob učbenikih Slovenski jezik I in II). Simpozij Slovenski jezik v znanosti 2. 1989, 197–212. **15.** *A. Trstenjak*, Misli besedujejo, mesede mislijo. SJZ 2 (1989), 7–16. **16.** *I. Ribnikar*, Jezik v ekonomiji. SJZ 2 (1989), 85–88. **17.** *J. Musek*, Terminološka prekrivanja. SJZ 2 (1989), 115–119. **18.** *I. Turk*, Nekaj rešitev v prvi izdaji pojmovnika poslovne informatike. SJZ 2 (1989), 241–245. **19.** *M. Orožen*, O oblikovanju strokovnega izrazja in jezika v kmetijskem tisku. SR 41 (1993), 509–518. **20.** *B. Košmrlj-Levačič*, Razmerje med mednarodno in slovensko različico rastlinske sistematike. JZ 2 (1995), 176–186. **21.** *V. Gorjanc*, Terminologija novejših naravoslovno-tehničnih strok (Ob primeru računalništva in jedrske fizike). Jezik in čas, Ljubljana 1996, 257–260.

Vrste besed

1. *A. Breznik*, O tujkah in izposojenkah, DS 1906, 149–154. **2.** *Isti*, Kako je v naši pisavi s tujkami, DS 1907, 557–560. **3.** *Isti*, Slovanske besede v slovenščini, Čas 1909, posebni odtis, 46 str. **4.** *Isti*, Gustave Flaubert: Tri povesti ..., DS 1918, 54 in sl. **5.** *Isti*, Slovenski slovarji, RDHV III, 1926, 110–175. **6.** *Isti*, Jezik v kmečki povesti, DS 1930, 28–32 (tudi v Življenje besed, Maribor 1967, 123–131). **7.** *Isti*, O časnikarski slovenščini, DS 1933 (tudi v Življenje besed, 132–136, 136–186). **8.** *Isti*, Jezik naših pripovednikov, DS 1934–1936 (tudi v Življenje besed, 187–241). **9.** *Isti*, Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev, ČZN 1938, posebni odtis, 47 str. **10.** *Isti*, Kako besede izgubljamo, Slovenčev koledar 1943, 69–70 (tudi v življenje besed, 75–81). **11.** *A. Bajec*, Sprehodi po slovenskem besedišču, JiS 1955/56, 172–175, 235–237. **12.** *Isti*, Ljudske izposojenke, JiS 1956/57, 28–33, 81–85. **13.** *Isti*, Slovanske izposojenke, JiS 1956/57, 145–151. **14.** *S. Suhadolnik*, M. Janežič, Plasti in pogostnost leksike, JiS 1962/63, 45–49, 73–79. **15.** *I. Tominec*, črnovrški dialekt, Kratka monografija in slovar, Ljubljana 1964, 266 str. **16.** *S. Bunc*, Tujke v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1964, 58–62. **17.** *A. Bajec*, Kako smo čistili svoj jezik, Jezikovni pogovori, 1966 203–208. **18.** SSKJ I, 1970, Kvalifikatorji, XVIII-XXII. **19.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 4, Maribor 1970, 201–211. **20.** *S. Suhadolnik*, Besedni zaklad sodobnega slovenskega knjižnega jezika, VI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (dalje SSJLK), Ljubljana 1970, 51–58. **21.** *J. Toporišič*, Sodobno slavistično jezikoslovje v Sloveniji, SR 1971, prim. str. 21–23. **22.** *A. Vidovič-Muha*, Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika, JiS 1971/72, 178–186. **23.** *J. Toporišič*, Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika, SR 1972, 285–286. **24.** *T. Korošec*, O stilnem prevrednotenju besed v knjižnem jeziku, Pet minut za boljši jezik, Ljubljana 1972, 194–200. **25.** *B. Urbančič*, O jezikovni kulturi, Ljubljana 1972, 69–96. **26.** *A. Vidovič-Muha*, Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike, VIII. SSJLK, Ljubljana 1972, 35–52. **27.** *T. Korošec*, Razslojenost slovenskega besedišča, Slovenski jezik, literatura in kultura. Informativni zbornik, Ljubljana 1974, 75–90.

Lastnoimensko besedje

1. *A. Breznik*, Rodbinski priimki iz starih svetniških imen, KMD 1942, 68–70; tudi v Življenje besed, 1967, 259–264. **2.** *P. Skok*, Miklošičevo zanimanje za slovenačku toponomastiku u Furlaniji. SR 4 (1959), 104–108. **3.** *F. Bezlaj*, Slovenska vodna imena I, II. Ljubljana 1956. **4.** *L. Dušan*, Nekaj krajevnih in vodnih imen. SR 4 (1956), 189–195. **5.** *I. Zelko*, Prekmurska vodna imena v knjigi Franceta Bezlaja Slovenska vodna imena, SR 11 (1958), 245–252. **6.** *F. Bezlaj*, Slovenski imenoslovni proces. ESJ, Ljubljana 1967, 156–165. **7.** *D. Ludvig*, Nekaj hidronimov na Slovenskem. SR 20 (1972), 181–205. **8.** *J. Jurančič*, O priimkih pri južnih Slovanih. SR 25/kong. (1977), 27–39. **9.** *F. Jakopin*, Struktura slovenskih priimkov v statistični osvetlitvi. SR 25 (1977), 5–25. **10.** *J. Paternost*, Aspects of Name Changes Among American

Slovenes. Slovene Studies 2/2 (1980), 78–84. **11.** *F. Jakopin*, Delež vzdevkov pri nastajanju slovenskih priimkov. SSJLK ZP 18 (1982), 127–129. **12.** *I. Zelko*, Prekmurska ledinska imena – in primerjava s panonskoslovenskimi, SR 33/4 (1985), 459–465. **13.** *H. D. Pohl*, Slavische und romanische Oronyme in den Karawanken (und umliegenden Gebirgsgruppen). SR 33/2 (1985), 177–184. **14.** Slovenska krajevna imena. CZ 1985, 358 str. (*F. Jakopin* idr.). **15.** *J. Keber*, Leksikon imen. Izraz imen na Slovenskem, MD, Celje 1988, 480 str. **16.** *F. Jakopin*, Družbeni razvoj in slovenska imena. SSJLK ZP 24 (1988), 49–53. **17.** *Isti*, Pokrajinski tipi slovenskih priimkov. SSJLK ZP 25 (1989), 61–65. **18.** *V. Nartnik*, Še nekaj o zvezdnih imenih med Slovenci. Zbornik razprav /.../, Logarjev zbornik, 1989, 191–202. **19.** *P. Merkù*, La toponomastica del comune di Duino Aurisina, Ricerca scientifica. 1986, izdano 1990, 180 str. **20.** *V. Nartnik*, Oblikovne posebnosti hišnih imen v Vnanjih Goricah. JiS 37 (1991/92), 157–160. **21.** *F. Jakopin*, Jezikovna podoba priimkov na Slovenskem. SSJLK ZP 28 (1992), 57–62. **22.** *P. Zdovc*, Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem / Die slovenischen Ortnamen in Kärnten. Dunaj 1993, 347 str. **23.** *P. Merkù*, Toponomastika občine Zgonik. Znanstvena razprava. 1993 [1994], 101 str. **24.** *S. Klinar*, Materinščina obvarovana? (Spust v vrtinec slovenskih predložnih imen). Slava 7/1 (1993/94), 30–40. **25.** *P. Weiss*, Uvrščanje priimkov s predimki v enciklopedična in slovarska dela. Slava 7/1 (1993/94), 18–28. **26.** *P. Merkù*, Il »Libro di pertications« del Notaro Giusto Ravizza (1525): il testo e l'analisi dei nomi personali, di istituzioni e di luoghi. Trieste 1994, 244 str. **27.** *H. D. Pohl*, Fran Ramovš in koroška toponimija. SR 42 (1994) (Obdobja 12), 171–175. **28.** *A. Gložančev*, Prevzemanje lastnih imen pri Škrabcu. Škrabčeva misel I, 1995, 21–36. **29.** *R. Hrovatič*, Slovenische Ortsnamen in Latein. Linguistica 35/2 (1995), 275–286. **30.** *A. Gložančev*, Imena slovenskih podjetij in jezikovnokulturna politika. Jezik in čas, Ljubljana 1996, 93–106. **31.** *J. Keber*, Leksikon imen. Izvor imen na Slovenskem. Druga, dopolnjena izdaja. MD Celje, 1996, 704 str. **32.** *J. Keber*, Leksikon imen. Seznam vseh uradno zapisanih imen s frekvencami v Sloveniji z dne 31. 12. 1994. MD Celje, 1996, 103 str.

Frazeologija

1. S. *Trdina*, Besedna umetnost, II. del, Ljubljana 1958, 31–32, 113–117. **2.** A. *Sovre*, V kozji rog ugnati in še kaj, JiS 1959/60, 181–184. **3.** *F. Bezlaj*, Vloga kalkov v slovenščini, JiS 1959/60, 140–143. **4.** *J. Pavlica*, Frazeološki slovar v petih jezikih, Ljubljana 1960, 686 str. **5.** *B. Borštnik*, Še nekaj besed o reklih in kalkih, JiS 1960/61, 173–175. **6.** *S. Suhadolnik*: Josip Pavlica, Frazeološki slovar v petih jezikih, JiS 1960/61, 200–205. **7.** *V. Majdič*, Frazeologija, Naši razgledi, Ljubljana 1970, št. 5. **8.** *J. Toporišič*, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, JiS 1973/74, 273–279. **9.** *M. Rode*, Semantični odnosi v frazeologiji, SR 1975, 439–442. **10.** *Fran Kocbek, Ivan Šašelj*, Slovenski pregovori, reki in prilike, Celje 1934, 255 str (z literaturo). **11.** *E. Prunč*, Das innere Lehngut in der slovenischen Schriftsprache, rokopisna disertacija, 1967, VIII + 214 str. **12.** *V. Gjurin*, Frazeologija, Naši razgledi, Ljubljana 1970, 138. **13.** *M. Rode*, Frazeologija v Jurančičevem slovarju, SR 24 (1976), 299–302. **14.** *Isti*, Bolgarski frazeološki slovar, SR 24 (1976), 292–294. **15.** *Isti*, Frazeologija v Slovensko-srbskohrvatskem slovarju, SR 25 (1977), 114–117. **16.** *T. Korošec*, Obnovitve v časopisnih naslovih, SR 26/2 (1978), 147–160. **17.** *M. Rode*, Janko Bezjak in njegovi pogledi na frazeologijo, JiS 25/6 (1979/80), 176–178. **18.** *V. Gjurin*, Slovenski slengovski frazeologemi kot besedne igre, Nemzetközi szlavisztikai napok, Szombathely 1982, 128–136. **19.** *J. Toporišič*, Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov in rekov, SSJLK ZP 21 (1985), 31–46. **20.** *Isti*, Inhaltliche Aspekte der komparativen Phraseologeme in slovenischen Sprichwortsammlungen, Aktuelle Probleme der Phraseologie, Symposium 27. – 29. 9. 1984 in Zürich, Züricher germanistische Studien 9 (1986), 291–321. **21.** *E. Kržišnik Kolšek*, Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordningi, Obdobja 6 (1986),

16. stoletje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi, 435–445. **22.** *J. E. Rojs*, Frazeologija Zorane ledine M. A. Šolohova v izvirniku in slovenskem prevodu, JiS 1986/87, 230–235. **23.** *E. Kržišnik*, Prenovitev kot inovacijski postopek, Slava 1987, 49–56. **24.** *E. Kržišnik Kolšek*, Prenovitev stalnih besednih zvez v Kosmačevi prozi, Obdobja 7 (1987), 517–532. **25.** *E. Kržišnik*, Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, Slava 1987/88, 143–162. **26.** *J. Petermann*, Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV). Nekaj osnovnih vprašanj vloge frazeologije v slovarju, Obdobja 8 (1988), 301–310. **27.** *E. Kržišnik Kolšek*, Frazeologija v moderni, Magistrska naloga, Ljubljana 1988. **28.** *A. Vidovič Muha*, Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez, SSJLK ZP 24 (1988), 83–91. **29.** *E. Kržišnik*, Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, Slava 2/2 (1988), 143–162. **30.** *M. Rode*, Slovenski pregovori in srednji vek, Obdobja 10 (1989), 155–158. **31.** *E. Krišnik Kolšek*, Frazeologija v osnovni in srednji šoli, JiS (1989/90), 134–141. **32.** *Ista*, Sestavina roka v frazeologemih slovenskega knjižnega jezika, SSJLK ZP 26 (1990), 141–154. **33.** *E. Kržišnik*, Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih proznih besedilih, SR (1990), 399–420. **34.** *Ista*, Teoretično zanimiva knjiga frazeologije, SR (1990), 57–64. **35.** *J. Keber*, Štorklja – ali res prinaša otroke ali samo štorklja, GSED 1990, 74–79. **36.** *J. Keber*, Dati komu košarico, dobiti košarico, KMD 1990, 80–83. **37.** J. *Matešić, J. Petermann*, Über die Redensarten in Franc Metelkos "Lehrgebäude der slowenischen Sprache", Obdobja 11 (1991), 151–159. **38.** *E. Kržišnik Kolšek*, Frazeologija v slovenskem časopisju 1991, SSJLK ZP (1991), 89–98. **39.** *J. Keber*, Iti rakom žvižgat, KMD 1991, 103–104. **40.** *E. Kržišnik*, Frazeologija v kratki pripovedni prozi druge polovice 19. stoletja, SSJLK ZP 30 (1994), 53–67. **41.** *M. Dolgan*, Donesek k bodoči veliki zbirki slovenskih pregovorov, Traditiones 24 (1995), 447–452. **42.** *D. Fabjan Bajc*, Slovensko-italijanski frazeološki slovar Dve muhi na en mah – Due piccioni con una fava. Vocabolario fraseologico sloveno-italiano, Goriška Mohorjeva družba, 1995, 299 str. **43.** *E. Kržišnik*, Frazeologija v slovenskem časopisju štiri leta po osamosvojitvi, Jezik in čas, Ljubljana 1996, 175–189. **44.** *J. Toporišič*, Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini, SR 44 (1996), 269–278. **45.** *E. Kržišnik*, Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih, SR 44 (1996), 133–154. **46.** *P. Gantar*, Skladenjska in pomenskosestavinska tipologija glagolskih in prislovnih rekel, JiS 42/6 (1996/97), 237–248. **47.** *J. Toporišič*, Frazeologija, SJS 2, 1996, 85–88. **48.** *F. Jakopin*, Ob monografiji o besednih zvezah v beloruščini, JiS 14 (1972/3), 145–147.

IV. BESEDOTVORJE

KAZALO

Kazalo ... 143
Osnovni pojmi besedotvorja ... 149
Kaj je besedotvorje ... 149
Tvorjene (motivirane) besede ... 149
Podstava – obrazilo ... 149
Vrste podstave ... 149
Oblikoglasje (morfonologija) ... 150
Soglasniške premene ... 151
1. A – po I. palatalizaciji ... 151
B – po III. palatalizaciji ... 152
2. po jotaciji ... 152
3. po razlikovanju (disimilaciji) ... 153
4. po prilikovanju (asimilaciji) ... 153
a) po zvenečnosti ... 153
b) po izgovornem mestu ... 153
5. po naliki (analogiji) ... 153
6. po krnitvi ... 153
7. po prirastu ... 153
8. pred pridevniškim *-ski* ... 153
9. po zlivanju ... 154
10. po odpravi palatalizacije ... 154
Samoglasniške premene ... 154
A – po prevoju ... 154
1. samoglasniki prednjega reda s samoglasnika zadnjega reda ... 154
2. samoglasniki različne stopnje ... 154
3. samoglasnika z zvezo samoglasnik + *j, n, m* ... 154
4. polglasnika z drugim samoglasnikom ... 154
5. ničtega samoglasnika z *o, i* ... 154
B – po preglasu ... 154
Premene glasovnih sklopov ... 154
1. *el, ol* z *lě, la* in *er, or* z *rě, ra* ... 154
2. druge premene ... 154
Vrste obrazil ... 155
a) ponska – sklanjatvena ... 155
b) naglašena – nenaglašena ... 155
c) predponska – medponska – priponska – poponska ... 155
č) enodelna ali večdelna ... 155
d) sopostavno nevtralna ... 155
e) nevariantna – variantna ... 155
f) edina – sopomenska ... 155
g) spolsko diferencirana ... 155
Besedotvorni algoritem za posamezne besedotvorne vrste ... 156

Podrobneje o besedotvornih vrstah ... 156
Izpeljava ... 156
1. navadna ... 157
2. inačenjska ... 157
3. sprevržna ... 157
4. močno krnitvena ... 158
ZLAGANJE ... 158
A – medponsko-priponsko ... 158
B – samomedponsko ... 158
C - kratično ... 159
SESTAVLJANJE ... 159
SKLAPLJANJE ... 160
PRIPIS DODATNEGA POMENA ... 160
ŽIVOST BESEDOTVORNIH VRST IN SREDSTEV ... 160

Tvorba samostalniških besed ... 161

Izpeljava samostalnikov ... 161
A – Navadna izpeljava ... 161
Izpeljava samostalnikov iz glagolov ... 161
1. vršilec (človek ali žival) dejanja ... 161
2. vršilnik (predmet, stvar) dejanja ... 164
3. dejanje, stanje, potek ... 165
4. rezultat dejanja ... 166
5. mesto oz. čas dejanja, stanja, poteka ... 168
6. snov ... 168
Stilna vrednost priponskih obrazil ... 169
Izpeljava samostalnikov iz pridevniških besed ... 169
1. nosilec (človek, žival) lastnosti ... 169
2. nosilnik (stvar, predmet) lastnosti ... 171
3. lastnost ... 172
4. konkretizirana (popredmetena) lastnost ... 173
5. prostor oz. čas ... 174
6. snov ... 175
Izpeljava samostalnika iz samostalnika ... 175
A – Navadna izpeljava ... 176
1. tisti, tista, tisto, ki je s čim v zvezi ... 176
a) opravkar (človek, žival) ... 176
b) prebivalec (ali žival) ... 177
c) član, ud ... 178
č) nosilec značilnosti ... 178
2. opravljalnik (naprava) ... 179
3. lastnost oz. stanje ... 179
4. popredmetena lastnost ali stanje ... 180
5. prostor oz. čas ... 180
6. snov ... 181
Izpeljava iz predložnih zvez ... 182
Predpone: *ante-, brez-, čez-, do-, iz-, na-, nad-, ob-/o-, od-/o-, po-, pod-, pre-, pred-, pri-, raz-, so-, v-, vrh-, vz-, za-*.
B – Inačenjska izpeljava ... 183
1) feminativi in maskulinativi ... 183
2) skupna imena ... 183

3) stopnjevanost ... 184
4) mladič, nedoraslo ... 185
5) manjšalno ... 185
6) ljubkovalno-manjšalno ... 186
7) slabšalno-manjšalno ... 186
8) slabšalno ... 187
Naglas samostalniških izpeljank ... 187

Zlaganje samostalnikov ... 187
A – Medponsko-priponske zloženke ... 187
Podstava iz glagolske zveze ... 188
I – vršilec ... 188
II – vršilnik ... 189
III – dejanje ... 189
IV – rezultat dejanj ... 190
V – prostor oz. čas ... 190
VI – snov ... 190
Podstava iz zveze pridevnik + samostalnik ... 190
I – nosilec ... 190
II – nosilnik ... 190
III – lastnost ... 191
IV – konkretizirana lastnost ... 191
V – prostor oz. čas ... 191
VI – snov ... 192
Podstava samostalniška beseda + samostalniška beseda ... 192
I – nosilec lastnosti ... 192
II – nosilnik lastnosti ... 192
III – lastnost ... 192
IV – konkretizirana lastnost ... 192
V – prostor oz. čas ... 193
VI – snov ... 193
Zloženke s predložnozvezno podstavo ... 193
B – Samomedponske zloženke ... 193
Podredne ... 193
Priredne ... 193
Ne zloženke, ampak izpeljanke iz zloženk ... 194

Sestavljanje samostalnikov ... 194
Predponsaka obrazila: *à-, ánte-, ánti-, éks-, híper-, hípo-, ínfra-, ínter-, íntra-, kó-, kóntra-, màrsi-, mèd-, méta-, nàd-, nè-, pá-, pò-, pòd-, pòst-/póst, prá-, prè-, prê-, prèd-, próti-, ràz-, ré-, sín-, sò-, súb-, súper-, súpra-, tráns-, últra-*.
Sklapljanje samostalnikov ... 195

Tvorba pridevniških besed ... 195

Izpeljava pridevniških besed ... 195
Splošno ... 195
A – navadna izpeljava ... 196
Izpeljava pridevnikov iz samostalniških besed ... 196
Splošno ... 196
1. svojilnost posameznikov ... 196

2. povezanost ... 197
3. snovnost ... 199
4. obilnost ... 199
5. bolezenskost ... 199
6. podobnost ... 200
Izpeljava pridevnikov iz predložnih zvez ... 200
Predpone: *ab-, brez-, čez-, do-, iz-, k-/h-, med-, na-, nad-, ob-/o-, od-, po-, pod-, pred-, pri-, pro-, proti-, raz-, v-, vz-, za-*
Naglas izsamostalniških pridevniških besed ... 201
Izpeljava pridevnikov iz glagolov ... 202
1. (prvotno) deležniki na *-č, -l, -n/-t* ... 203
2. nedeležniška tvornost ... 203
3. prizadetost ... 203
4. uporabnost ali namenjenost ... 203
5. naklonskost ... 203
Izpeljava pridevnikov iz prislovov in členkov ... 204
B – inačenjska (modifikacijska) izpeljava ... 204
Izpeljava iz pridevnikov ... 204
1. manjšalnost oz. ljubkovalnost ... 204
2. večalnost ... 204
3. približevanje k določeni lastnosti ... 205
4. stopnjevanost ... 205
5. splošna last ali pripadnost ... 205
6. podobnost ... 205
7. jasnejša besednovrstna uvrstitev ... 205
8. natančnejši oz. čustveno obarvan pomen ... 205
9. neglavni števniki ... 206
Zlaganje pridevniških besed ... 206
A – Medponsko-priponske zloženke ... 206
1. glagolske zveze s samostalnikom ... 206
2. iz neimenovalniške zveze pridevniška beseda + samostalnik ... 206
a) pridevniška beseda je pridevnik ... 206
b) pridevniška beseda je pridevniški zaimek ... 207
c) pridevniška beseda je številnik ... 207
3. iz zveze dveh samostalniških besed ... 207
B – samomedponske zloženke ... 207
a) podredna zveza ... 207
b) priredna zveza ... 207
Pomen podrednih pridevniških zloženk ... 207
Izpeljanke iz zloženk ... 208
Naglas pridevniških zloženk ... 208
Sestavljanje pridevniških besed ... 208
Predpone: *à-/àb-, an-/àn-, ánte-, ánti-, híper-, ì-, ìn-, ínter-, màrsi-, nàd-, nàj-/náj-, nè-, ó-/o-, pá-, pò-, póst, prá-, prè-, prê-, prèd-, próti-, sò-, súper-, súpra-, últra-*
Naglas pridevniških sestavljenk ... 209
Sklapljanje pridevniških besed ... 209
1. pridevniki ... 209
2. številniki ... 209
Naglas sklopov ... 210

Tvorba glagolov ... 210

Splošno ... 210
Izpeljava ... 210
A – Navadna izpeljava ... 210
Izpeljava glagolov z glagolskimi priponami + *-ti* ... 210
Izpeljava glagolov iz samostalnika ... 210
1. delati, kar pove podstava ... 210
2. biti, kar pove podstava ... 211
postati to, kar pove podstava ... 211
3. imeti opraviti s tistim, kar pove podstava ... 211
4. igrati na to, kar pove podstava ... 211
5. delati kot tisto, kar imenuje podstava ... 211
6. govoriti značilno besedo ali glas ... 211
7. biti v poteku, ki ga imenuje podstava ... 211
8. delovati z lastnostjo podstave ... 211
9. delati koga za kaj ... 211
10. imeti to, kar pove podstava ... 212
11. uporabljati sredstvo, ki ga imenuje podstava ... 212
12. izražati potek po samostalniku podstave ... 212
13. spraviti v/ali skozi to, kar pove podstava ... 212
Izpeljava glagolov iz pridevnika ... 212
1. delati táko ... 212
2. biti tak ... 212
3. postajati tak ... 212
4. imeti za takega ... 212
Izpeljava glagolov iz medmeta ... 213
1. slušni vtis predmeta ... 213
2. glas (oglašanje) živega bitja ... 213
3. glas ob premikanju ... 213
4. glas ob kinetičnem dejanju ... 213
5. govoriti značilno besedo ... 213
6. nakazovati množico vršilcev ... 213
Izpeljava glagolov iz predložne (predslonske) zveze ... 213
Predlogi (predpone): *de-, dis-, eks-, in-/im-/i-, iz-, na-, o-/ob-, od-, one-/obne-, po-, pod-, pred-, raz-, u-, vz-, za-*
Izpeljava glagolov iz glagolov s predlogi ali členki ... 214
Predpone: *a-, ab-/am-abs-, ad-/a-, de-/dez-, dis-/di-, do-, e-, eks-/ek-, hiper-, in-/il-/im-/i-, in-/i-, inter-, iz-, izpo-/spo-, izpod-/spod-, izpre-/spre-, na-, nad-, ob-/o-, od-, po-, spo-, pod-, pre-, spod-, spre-, pred-, pri-, pro-[1], pro-[2], raz-, re-, se-/s-/sn-[1], se-/s-/sn-[2], u-, v-/u-, vz-/z-/s-, z-/s-[1], z-/s-[2], za-*
Izpeljava s poponskimi obrazili ... 224
Izpeljava glagolov s poponskimi obrazili ... 224
Izpeljava z zaimenskimi poponskimi obrazili ... 224
Izpeljava s predloženimi poponskimi obrazili ... 224
B – Inačenjska izpeljava ... 225
Izpeljava glagolov iz glagola ... 225
1. nedovršniki iz dovršnikov ... 225
2. modifikacije osnovnega pomena ... 225
1) manjšalnost, ljubkovalnost ... 225
2) večalnost, slabšalnost ... 225
Naglas glagolskih izpeljank ... 225

Zlaganje glagolov ... 226
Naglas zloženk ... 226
Sestavljanje glagolov ... 227

Tvorba prislovov ... 227

Izpeljava ... 227
A – Navadna izpeljava ... 227
1. iz samostalniške podstave ... 227
2. iz pridevniške podstave ... 228
3. iz glagolske podstave ... 228
4. iz predložnozvezne podstave ... 229
a) s samostalnikom ... 229
b) s prvotno pridevniško besedo ... 229
B – Inačenjska izpeljava ... 230
Naglas prislovnih/povedkovniških izpeljank ... 230
Sestavljanje prislovov ... 231
Sklapljanje prislovov ... 231
Iz predložne zveze ... 231
1. predlog + samostalnik ... 231
2. predlog + prvotno pridevnik ... 231
3. predlog + prislov ... 231
Iz zveze pridevniške besede + samostalnik ... 231
Iz zveze prislov + prislov ... 231
1. v podrednem razmerju ... 231
2. v prirednem razmerju ... 232

Stalne zveze s predlogi ... 232
1. s prvotno pridevniško besedo ... 232
2. s samostalnikom ... 232
3. s prislovom ... 232

Tvorba veznikov in medmetov ... 232

LITERATURA ... 232

OSNOVNI POJMI BESEDOTVORJA

Kaj je besedotvorje

Besedotvorje je nauk o tvorbi novih besed. Nove besede delamo iz že danih besed in besednih zvez. Besedotvorje nas tudi uči, tvorjene besede razumeti.

Tvorjene (motivirane) besede

Z besedotvornega stališča se besede delijo na netvorjene in tvorjene. Netvorjene so tiste, ki jih ne moremo razdeliti na dva dela: na to, kar bi bilo prvotno dano (podstava), in na to, s čimer bi bila iz prvotno danega napravljena nova beseda (obrazilo). Take besede so npr. *sín, máti, koló, mlád, bogàt, píti, govoríti, včéraj, zeló, pač, pod* ipd. Druge so tvorjene, tj. sestojijo iz podstave in obrazila, npr. *sínko, máterin, véverička, mladóst, premlád, bogástvo, napíti se, spregovoríti, gôvor, včérajšnji.*

Podstava – obrazilo

Podstave zgornjih tvorjenk so *sin-, mater-, veveric-, mlad-, bogat-, piti, govoriti, govoriti, včeraj-*, obrazila pa *-ko, -in, -ka, -ost, pre-, -stvo, na- se, spre-, -ø , -šnji.*

Vrste podstave

Podstava je lahko enodelna ali večdelna. Zgornje podstave so vse enodelne, tj. sestojijo iz osnove enega samega prvotno danega samostalnika, pridevnika, glagola ali iz prislova ipd. Enodelne so nam tudi predložne podstave (*pod gôro*) in predslonske (*ne vé*). Večdelne podstave pa sestojijo iz osnov ali besed dveh ali več prvotno danih samostalnikov, pridevnikov, glagolov: prim. *drevored, staromoden, lažiučitelj, dvojamboren, kažipot, starocerkvenoslovanski, pridanič* iz *red dreves, stara moda, lažni učitelj, dva jambora, kazati pot, star cerkven slovanski, nič prida.* Podstava tvorjenk sestoji iz *drev- -red, star- -mod-, laž- -učitelj, dv- -jambor-, kaž- -pot, star-*

-cerkven- -slovanski, prida- -nič, obrazila pa so *-o-, -o- -en, -i-, -o- -nik, -i- -ø , -ø- -ø-, -ø*. Prim. še povedkovniško podstavo v *radoveden.*

Vse to se bolje vidi iz preglednice (podstavne besede so navedene v imenovalniški obliki):

Podstavna beseda	Podstava tvorjenke	Obrazilo	Tvorjenka
sín	*sín-*	*-ko*	*sínko*
máti	*máter-*	*-in*	*máterin*
véverica	*véveric-*	*-ka*	*véverička*
mlád	*mlad-*	*-ost*	*mladóst*
mlád	*-mlád*	*pre-*	*premlád*
bogát	*bogát-*	*-stvo*	*bogástvo*
píti	*-pí-*	*na- se*	*napíti se*
govoríti	*gôvor-*	*-ø*	*gôvor*
včéraj	*včéraj-*	*-šnji*	*včérajšnji*
redênje drevés	*drev- -réd*	*-o- -ø-*	*drevoréd*
stára móda	*star- -mód-*	*-o- -en*	*staromóden*
lážni demokrát	*láž- -demokrat*	*-i-*	*lážidemokrat*
dvá jámbora	*dv- -jámbor-*	*-o- -en*	*dvójamboren*
káže pót	*káž- -pót*	*-i- -ø*	*kážipót*
nìč prída	*-nìč prída-*	*-ø- + -ø*	*prídanič*
ràd vé	*ràd- -véd-*	*-o- + -en*	*radovéden*
stári cerkvéni slovánski	*stár- -cerkvén- -slovánski*	*-o- -o-*	*stárocerkvénoslovánski*

V nekaterih zgornjih primerih si je mogoče misliti tudi kako drugo govorno podstavo: namesto *red dreves* npr. *drevesa v redu*, namesto *lažni učitelj* ali *dva jambora* pa *učitelj, ki laže* ali *dvoj jambor* oziroma celo *dvojamboren.*

Premene podstave tvorjenk (oblikoglasje)

Besedotvorna podstava tvorjenke je v primeri s prvotno govorno podstavo dostikrat premenjena. V besedi *sinko* imamo namesto prvotnega zobnega *n* zaradi položaja pred *k* mehkonebni *n*, v besedi *veverička* je *sičnik* podstave veverica zamenjan s šumevcem *č*, v *mladóst* naglas ni več na podstavi, v besedi *bogastvo* je okrnjen končni soglasnik podstave *bogat*, v *gôvor* je prestavljen naglas, v besedi *drevored* je opuščena sestavina *-es-*, poleg tega je zamenjano še zaporedje sestavin in ena sestavina je izgubila naglas; podobno je tudi v preostalih primerih.

Soglasniške premene

Posebno važne so naslednje premene končnega soglasnika (ali soglasniškega sklopa) prvotne govorne podstave:

1. A – premena po **prvi palatizaciji**: tukaj se glasovi *k, g, h* in *c* premenjajo s *č, ž, š, č* pred priponskimi obrazili, ki se začenjajo s samoglasniki *i, e* in mehkim (tudi ničtim) polglasnikom (ničti polglasnik imamo pred začetnim soglasnikom priponskega obrazila):

Samostalniki

-ica *roka – ročica, noga – nožica, streha – strešica, deska – deščica* (do tu neobvezno), *stvarca – stvarčica, deklica – dekličica* (reče se lahko tudi *rôkica*, ne pa tudi **stvarčica*);
-ka *divjak – divjačka, noga – raznožka, lenúh – lenúška, gorica – gorička*;
-ina *jak – jačina, dolg – dolžina, streha – strešina, lisica – lisičina*;
-ec [əc] *piskati – piščec* (starinsko), *breg – brežec, debeluh – debelušec* (večinoma neobvezno, *prim. brégec, debelúhec*);
-ek [ək] *človek – človeček, ostrgati – ostržek, streha – nadstrešek, gobec – gobček, drevesce – dreveščék* (toda prim. *kruh – kruhek*);
-ič *članek – člančič, rog – rožič, Muha – Mušič, hlebec – hlebčič* (toda prim. *Muha – Muhič*);
-e *človek – človeče, drug – druže, hlapec – hlapče, ženska – ženšče*;
-evje *dlaka – dlačevje, iglica – igličevje, leska – leščevje* (prek *dláčje*);
-je *dlaka – dlačje, noga – podnóžje, streha – ostréšje, bodica – bodíčje*
-tvo *divjak – divjaštvo, čeh – češtvo, bog – enoboštvo, devica – devištvo, ovaduh – ovaduštvo* (pri tem prihaja obenem do prilikovanja po zvenečnosti *(enoboštvo)* oz. do razlikovanja (*devištvo*));

V primerih kot *junakinja, bogínja, varuhinja* je bil v priponskem obrazilu *-inja* druge vrste glas (*jerí*), ki ni povzročal palatalizacije (prim. še *-in*: *dolgín*). Priponska obrazila, ki se začenjajo s soglasnikom, so imela pred njim mehki polglasnik.

Pridevniki

-ski *bombnik – bombniški, Haag – haaški, Čeh – češki, Gorica – goriški (gorice – gorički*, narečno); podobno še po naliki *nebesa – nebeški, mitraljez – mitralješki, grad – grajski in* (knjižno izjemno) *kmet – kmečki*;
-evski *hlapec – hlapčevski* (predstopnja bralčev), *borci – borčevski;*
-en [ən] *gibek – gibčen, človek – človečen, ubog – ubožen, streha – strešen, gobec – gobčen, brez srca – brezsrčen*;

-én *lek – lečén, rog – rožén* (zelo redko);
-in *babica – babičin* (če se podstava končuje na obrazilo *-ica*);
-nat *dušik – dušičnat, breg – brežnat, debeluh – debelušnat, galica – galičnat* (predstopnja verjetno *dušičen, brežen...*);

Glas *i* v priponskem obrazilu *-ski* se je razvil iz jerija, ta pa ni povzročal palatalizacije. Priponski obrazili, ki se začenjata s soglasnikom, sta imeli pred njim mehki polglasnik. Premene kot *hlebec – hlebčast, luknjica – luknjičav; bralec – bralčev* so prvotno jotirane, nato pa se temu dodajo obrazila *-ast, -av, -ev*.

Glagoli

-ati *cvrk – cvrčati, beg – bežati, duhati – dišati, blesk – bleščati* (komaj tvorno); prvotno je bila tu glagolska pripona jat, šumevec + *-ěti* pa se je priličilo v šumevec + *a*;
-eti *prha – pršeti* (zelo redko);
-iti *mok(er) – močiti, drug – družiti, smeh – osmešiti, besedica – besedičiti, govoranca – govorančiti, hinavec – hinavčiti, tresk – treščiti;*

B – premena po **tretji palatalizaciji**, tukaj se glasovi *k, g, h* premenjujejo s *c, z, s* za ene vrste *i* oz. *ě*: *klik(niti) – klícati, klekniti – klecati, ustregel – ustrézati, dvigati – podvizati se* (za *h* prim. srhr. *dah – disati*). Prim še *trgati – trzati*.

2. premena **po jotaciji** zaradi soglasnika *j*: *t, d, s, z, c ~ č, j, š, ž, č; n, r, l ~ nj, rj, lj; p, b, m, v, f ~ plj, blj, mlj, vlj, flj*:

Samostalniki

-jø *mladiti – mlaj, plakati – plač; mrkniti – mrč, voz(el) – vož, pihati – piš, biti – bič, visok – viš, dolg – dolž*;
-a *svetiti – sveča, rediti – reja, govedoreja, nositi – noša, plezati – pleža, jezditi – ježa, gost – gošča; mok – moča, vrag – vraža, duh – duša; gonim – gonja, buriti – búrja, voliti – volja; kapati – kaplja, grebsti – greblja, zemski – zemlja, krevsati – krevlja, frfetati – frflja*;
-jarna *cvetlica – cvetličarna* (samo pri *-ic-*);
-java *gost – goščava, nizek – nižava, visok – višava* (redko); prim. *gost – gošča*;
-javje *gost – goščavje, nizek – nižavje, visok – višavje*;
-jevje *bodica – bodičevje, iglice – igličevje*;
-jak *grenek – grenčak, grajski – graščak, gorski – gorščak, sneg – snežak, pehota – pešak, Ferenc – Ferenčak, otec – očak*;
-jan *mesto – meščan, Škofja Loka – Škofjeločan, Breg – Brežan, nebeški – nebeščan* (zelo običajno);
-jar *bradavica – bradavičar, glavnik – glavničar* (redko);

Pridevniki

-j *grad – graj(ski), Hrvat – hrvaški* (prek **hrvač*, prim. *Hrvača*), *Rupert – Ruperč, Martin – Martinj*;
-ji *tele – telečji, golobica – golobičji, govedo – goveji, blizu – bližji, bog – božji, srnjak – srnjačji, bolha – bolšji* (obvezno pri podstavah na *k, g, h, c*);
-janski *človek – človečanski, Egipt – egipčanski, Damask – damaščanski* (preko ustreznega imena za prebivalca, prim. *Egipčan*);
-jast hlebec – hlebčast, luknjica – luknjičast, jajce – jajčast;
-jav *luknjica – luknjičav*;
-jev *bralec – bralčev, borovnica – borovničev.*

3. premena po razlikovanju (disimilaciji) (pred tem je bilo lahko izvršeno mehčanje); namesto dveh netrajnih soglasnikov se prvi premeni s trajnim:

gostač – gostaški, bedak – bedaški, Hrvat – hrvaški, deklica – deklištvo. Te primere lahko razumemo tudi tako, da imajo priponski obrazili *-ski* in *-stvo*, da pa se *s* za šumevcem izgubi. Prim. še *hkrati < k kratu, mehka < mekine, vest < *vedt*.

4. premena po prilikovanju (asimilaciji):

a) po zvenečnosti: *svat – sva[d]ba, glas – gla[z]ba; sladek – sla[t]ka, regent – rekcija; zlesti – stresti*; prim. še *deska – deščica, blesk – bleščati, gost – gošča*;

b) po izgovornem mestu: *shraniti – shramba, Ana – A[ŋ]ka, kos – košček, zvezek – zvežček, voziti – vožnja, kositi – košnja, nebesa – nebeški; indukcija* proti *implantacija, iluminacija* (iz prvotnega *inplantacija, illuminacija*).

5. premena po naliki (analogiji): *kratek – krajši* (po *mlad – mlajši*), *Laze – laški* (po *Lah – laški* oz. *nebesa – nebeški*); glas se premenjuje pod vplivom redno razvitega zgleda.

6. premena po krnitvi: **vzstati – vstati* (prim. *vzporeden*), *vzporeden – sporeden, izpočetka – spočetka* (tu je hkrati še premena po zvenečnosti); *raztrgati – strgati* (spet tudi še premena po zvenečnosti); *rastem – rasti; vojaški – vojašnica* (namesto **vojaščnica*); *obvladati – oblast* (tudi še premena po razlikovanju); *materija – materialen* (pisna krnitev glasu *j*); prim. še *oceditи – odcediti*; **illuminacija – iluminacija; pritiskati – pritisniti, sklepati – skleniti, plevem – pleti*;

7. premena po prirastu: *Pia – Pij* (pisni prirastek črke *j*), *Menelaos – Menelaj, Ovidius – Ovidij*.

8. premena pred pridevniškim *-ski*: posploši se končaj *-ški* namesto *čs, žs, šs, cs, zs, ss: Narvik – narviški* (namesto pisnega *-k* je lahko tudi *-c, -ck*:

montblanški, innsbruški), *Praga – práški, Zürich – züriški* (s pisnim *ch* za glas *h*) in tako še *abruški, niški, biarriški, formoški, laoški* (iz *Abruci, Nizza, Biarritz, Formoza, Laos*) ter *draški, zamoški, cluški, limoški, lamanški* (iz *Drač, Zamošć, Cluj, Limoges, La Manche*).

9. premena po zlivanju: *oddati* (z izgovorom [*dd*], [*d̄*] ali [*d*]), odcediti (z izgovorom [*tc*], [*c̄*] ali [*c*]).

10. premena po odpravi palatalizacije: *počiti – pok, bežati – beg, peči – peka.*

Samoglasniške premene

Samoglasniki se premenjujejo po prevoju ali po preglasu.

A – po prevoju se premenjujejo:

1. samoglasniki prednjega reda s samoglasniki zadnjega reda iste višine, npr. *e* z *o*, redko *i* z *u*: *teče – tok, prenêsti – prenòs, dišáti – dúh*;
2. samoglasniki različne stopnje, npr. *ê* z *é* (*têči – ték*), *o* z *a* (*zora – zarja*), *a* z *i* (*dotakníti – dotik* – tu se prvotno premenjuje srednji polglasnik z *i*);
3. samoglasnik z zvezo samoglasnik + *j* ali *n, m*, npr. *ubiti – uboj, počiti – pokoj, napeti – napon, objéti – objem*;
4. polglasnik s katerim drugim samoglasnikom, npr. z *é* ali *a* (*cvesti* [və] – *cvét, pes* [pə] – *pasji*);
5. ničti samoglasnik s katerim samoglasnikom, npr. z *o* (*zbrati – zbor, gnati – gon*) ali z *i* (*nabrati – nabirek, zažgati – zažig*).

B – po preglasu se premenjuje: zadnjejezični *o* s prednjejezičnim *e* za nekdaj mehkimi *c, j, č, ž, š*: *vodonosen – licemeren, bratov – Jernejev, Ribičev, možev, Jušev, stričev*;

Premene glasovnih sklopov

1. Glasovni sklopi *er, or* oz. *el, ol* se premenjujejo z *re* in *ra* oz. z *le, la*: *perilo – prati, orjem – ralo, meljem – mleti* (oblikotvorno), *zakol – klati.*
2. Prim. še druge premene: *meljem – mlin* (narečno *malen*), *plovba – pluti, kolnem – kletev, molzem – mlezivo; zatreti – zatr-em – zator.*

O premenah v zvezi z menjavanjem mesta naglasa gl. v poglavjih Naglasno mesto (str. 66–73), Premene samoglasnikov (str. 265–266), Oblikospreminjevalni naglasni vzorci (str. 259–261) in pri besednih vrstah.

Vrste obrazil

Obrazila so različna: večinoma so ponska (npr. *-ko, in-, ga ...*), lahko pa tudi končniška sklanjatvena (*-ø* v besedi *govor*, *-a* v besedi *béra*, *-ø* v besedi *poved*, *-e* v besedi *Krško*); glasovna so nenaglašena ali naglašena (*-ko, -in* proti *-ást, -á-*), nahajajo se za podstavo (*sin-**ko***), pred njo (***pre-**mlad*), sredi nje (*drev-**o-**red*), sredi podstave in za njo (*dobr-**o-**del-**en***), lahko pa so tudi poponska ali prosta (npr. se v *napíti se*). Obrazila so enodelna ali večdelna: enodelna sestoje iz ene nepretrgane enote, večdelna iz dveh ali več. Enodelna so npr. *-ko, -in, -ø, pre-, -o-, -+-* (*sinko, materin, govor, premlad, drevored, seve*), dvodelna pa npr. *na- se, -o- -en, -o- -ec, -o- -o-* (*napiti se, staromoden, ostrostrelec, starocerkvenoslovanski*). Seveda je pri tem treba upoštevati še naglas (*sínko – sín* proti *govoríti – gôvor*), pri vidskih dvojicah pa še glasovno premeno podstave: *preplêsti – preplétati, navozíti – navážati.*

Posamezni tipi obrazil imajo svoja imena: obrazila, ki so za podstavo, so priponska (ali sufiksalna), in sicer končna (*kova-ač*) ali nekončna (*stop-ic-ati*), pred njo predponska (ali prefiksalna), ne na koncu in ne na začetku so medponska (ali interfiksalna), prosta obrazila pa so prosti morfemi, tj. poponska (pos. fiksalna): *sinko, **premlad, drevored, napiti se**.*

Nekatera obrazila se podstavi dodajajo, ne da bi jo spremenila, druga pa podstavo občutno spreminjajo ne le v naglasu, ampak tudi v glasovju (prim. *mlád – mladič, véverica – véverička, bogàt – bogástvo*). Posebno pogostne so premene v končaju podstav.

Poleg priponskih obrazil se, kakor nakazano, v nekaterih primerih kot obrazila uporabljajo tudi sklonila; prim. *Jož-a -e* (žensko ime) proti *Jože -et-a* (moško ime), ali *Mihael-a* proti *Mihael.*

Nekatera obrazila imajo več variant, odvisnih od različnih pogojev. Tako se obrazilo *-ec/-c-*, kot ga imamo v besedi *starec starca*, za zlogom s polglasnikom poenostavi v *-c-* (*vetrc vetrca*), za dvema soglasnikoma določene vrste pa v *-ec-* (*jezdec jezdeca*). Podobno je z *-en/-n-*: *miren mirnega* proti *smiseln, smiselna* proti *dajatven, dajatvena* (v *dajatven* se govori tudi *e* in ta je sedaj edini normiran).

Veliko obrazil je sopomenskih, tj. imajo različno glasovno podobo, pa enak pomen: *lip i c a – klop c a*. Obrazilo *-ica* se dodaja predvsem podstavam iz samostalnikov 1. ženske sklanjatve, *-ca* pa podstavam iz samostalnikov 2. ženske sklanjatve; podobno *-ov* dodajamo samostalnikom moškega (oz. srednjega), *-in* pa ženskega spola, če hočemo izraziti svojino: *bratov, Delov, sestrin.* Včasih jih izbiramo glede na to, ali hočemo napraviti samostalnik moškega, ženskega ali srednjega spola (*brat e c – sestr i c a – det e c e, fant e k – punč k a – klob k o/klob č i č*) ali pa delamo poimenovanje osebe ali živali ali pa predmeta (*hladil e c – hladiln -ik*). Posebno veliko obrazil za isti pomen imamo pri samostalnikih, npr. za pomene 'vršilec dejanja', 'nosilec stanja', 'član ali ud organizacije, ustanove, rase, ideologije'; ali pri pridevniku za pomen 'povezan s čim'; manj tega je pri glagolu.

Besedotvorni algoritem za posamezne besedotvorne vrste

Nove besede delamo po določenem sestavu velevanjskih pravil; tak sestav pravil imenujemo algoritem. Pravila (= koraki algoritma) si sledijo po čisto določenem zaporedju. Vseh korakov je šest:

1. izhajamo iz besedne zveze, iz katere naj bi nastala nova beseda; to besedno zvezo imenujemo besedotvorna podstava (da jo ločimo od podstave tvorjenke);
2. en del govorne podstave izrazimo z obrazilom (pri sklapljanju pa se odločimo za sklopnik);
3. nepoobraziljeni del podstave prevedemo v nadaljnji besedotvorni postopek;
4. glede na izbrano obrazilo nepoobraziljenemu delu podstave odvzamemo morfem(e) z določeno slovnično lastnostjo (izpuščeno ali okrnjeno zaznamujemo z vezajem); po potrebi pa tudi končnost in/ali začetnost;
5. obrazilo iz 2. koraka in v 4. koraku pridobljeni podstavni del tvorjenke primerno razporedimo;
6. izbrišemo morfemski šiv, po potrebi pa tudi popravimo glasovni šiv in uredimo naglasnost tvorjenke.

Glede na podstavo in obrazila ločimo štiri besedotvorne vrste: izpeljavo, zlaganje, sestavljanje in sklapljanje:

	Izpeljava	Zlaganje	Sestavljanje	Sklapljanje
1.	*májhna míza*	*ták stáre móde*	*nížji oficír*	*se vé da*
2.	*-íca*	*-o- -ən*	*pòd-*	↓↓
3.	*míza*	*stáre móde*	*oficír*	*se- -vé- -da*
4.	*míz-*	*stár- -mód-*	*-oficír*	*se- + -vé- + -da*
5.	*míz- + -íca*	*stár- + -o- + -mód- + -ən*	*pòd- + -oficír*	*sevéda*
6.	*mízica*	*stáromódən*	*pòdoficír*	*sevéda*
	mízica	***staromóden***	***pòdoficír***	***sevéda***

Po odpravi šiva smo pri izpeljavi odpravili drugi naglas, pri zlaganju prvega, pri ostalih dveh nobenega. Glasovna premena bi bila, če bi v petem koraku imeli pri izpeljavi *rok- + -ica* ali pri zloženki *dobr- + -o- + -src- + ən*: na koncu tvorjenja dobimo površinsko obliko, tj. *ročíca, dobrosŕčen*. Nekatere zloženke ohranjajo vse naglase svoje podstave: *vzhòd sévera > séverovzhòd, híša za víkend > víkendhíša, ták za pét dní < pétdnéven*.

Podrobneje o besedotvornih vrstah

1. **Izpeljava:** Novo besedo dobimo tako, da podstavi (enodelni, in sicer nezloženi, predložni, zloženi) dodamo priponsko ali poponsko obrazilo: *sin-**ko**, proda-**ja**-ti, Obsotel-**je**, trdoglav-**ost**, ubiti **se***; pri tem se prvotni podstavi pogosto spreminjajo slovnične značilnosti (prim. neprehodno *ubiti se*, srednji spol pri *Obsotelje*, nedovršnost in samostalnik *trdoglavost* proti prvotnemu prehodnemu *ubiti*, ženskemu spolu

samostalnika *Sotla*, dovršniku in pridevniku *trdoglav*). Izpeljane besede so izpeljanke, način tvorbe pa priponjanje (sufiksacija).

Natančen algoritem za izpeljavo je naslednji:

1. izhajaj iz besedne zveze (glagolske, pridevniške, samostalniške, prislovne), ki je pomenska vsebina bodoče izpeljanke;
2. izberi priponsko obrazilo s pomenom tistega dela besedne zveze, ki iz prvotne cele besedne zveze ne bo izbran za podstavo izpeljanke;
3. glede na vrsto izpeljave se odloči za besedo, iz katere boš izpeljeval;
4. izbrani besedi odvzemi slovnične lastnosti (besednovrstne, sklonske, spolske, številske ipd.), da dobiš podstavo tvorjenke;
5. združi podstavo in obrazilo po načelu končnosti oz. nekončnosti sestavin bodoče besede (konkretno: podstava pride pred obrazilo);
6. popravi morfemski šiv na podlagi zakonov o premenah glasovja (če je seveda predvideno) in postavi naglas – oboje predvideva izbrano obrazilo.

Zgledi:

1. drági sín	*ta, ki prerokúje*	*ubóg otròk*	*ubóg otròk*	*tisto ob Sótli*
2. -ko	*-∅́*	*-ə̀k*	*-ə̀c*	*-je*
3. sín	*ki prerokúje*	*otròk*	*ubóg*	*ob Sótli*
4. sin-	*prerok-*	*otrok-*	*ubog-*	*ob- -sótl-*
5. sin-+-ko	*prerok-+-∅́*	*otrok- + -ək*	*ubog-+-ə̀c*	*ob+sótl-+-je*
6. sínko	*prêrok*	*otrôček*	*ubóžec*	*Obsótelje*

Izpeljave imamo dveh vrst: navadno in inačenjsko. N a v a d n a i z p e l j a v a je glavna vrsta izpeljave; pri njej obrazilimo neodvisni del besedne zveze: *ta, ki* prerokuje > *prerok-∅*, težki *delavec* > *težak*, *pripadajoč* hčeri > hčer*in*, *delati* greh > grešiti, *na* lep *način* > lep*o*, (biti) *v sramu* > (biti) *sram*. Tako pri vsaki besedni vrsti izpeljujemo določeno število pomenskih skupin, pri samostalniku npr. šest. Inačenjska izpeljava pa je tista, pri kateri poobrazilimo odvisno besedo besedotvorne podstave, npr.: *mlad* gospod > gospod*ič*, *prav* droben > drob*cen*, *drobno* stopati > stopi*cati*, *prav* tu > tu*kaj*. Tudi tukaj ločimo več pomenskih skupin tvorjenk, pri samostalniku npr. manjšalnice, ljubkovalnice, večalnice, slabšalnice. Nasproti navadnim izpeljankam iz prve vrste te imenujemo i n a č e n j s k e (ali modifikacijske). Od zgornjih pregledničnih zgledov prvi in četrti ponazarjata inačenjsko, drugi trije pa navadno izpeljavo.

Ena vrsta izpeljave je k o n v e r z i j a (sprevrženje), tj. prevedba določene besedne vrste v drugo s pomočjo slovničnih morfemov oz. skladenjskih značilnosti. Take primere imamo pri vseh neslovničnih besedah. Tako iz glagola *služiti* z obrazilom *-a* dobimo samostalnik *sluga*, iz samostalnika *sila* prislov (*sila živahen*), iz rodilnika osebnega zaimka svojilni zaimek (*nje* → *nje* (pogledi)), iz množinske oblike osebnega lastnega imena tako dobimo ime vasi (*Novák* → *Novaki*), iz imena priimek *Janko Smolè* → *Tone Janko, krško mesto* → *Krško*, iz zaimka *jàz mêne* dobimo samostalnik *jàz jáza*, iz pridevnika *sív* glagol *sivéti, sivíti* itd.

Tudi pri modifikacijski izpeljavi je algoritem šeststopenjski:

1. izhajaj iz besedne zveze, ki ubeseduje določen pomen;
2. del prvotne zveze, ki ne bo izbran za podstavo tvorjenke, izrazi s končnico ali glagolsko pripono + *-ti*;
3. preostali del zveze prevedi v postopek;
4. odvzemi mu določene slovnične lastnosti;
5. oboje združi;
6. popravi morfemski šiv in morda še naglas. Nekaj zgledov:

1. *vás Novákov*	*dežúrni človek*	*kós železa*	*ženska z lepôto*
2. *-i* (m. mn.)	*-i* (m)	*-o* (število)	*-a* (število)
3. *Novákov*	*dežúrni*	*železa*	*lepôto*
4. *Novák-*	*dežúrn-*	*želéz-*	*lepôt-*
5. *Novák-+-i*	*dežúrn-+-i*	*želéz-+-o*	*lepôt-+-a*
6. *Nováki*	*dežúrni*	*železo* (predmet)	*lepôta* ('ženska')

V zgornjih primerih so poobraziljeni primeri za *vas, človek, kos, ženska*. Popravek glede naglasa in oblike bi bil npr. v besedah *bôgat – bogáti* oz. *májhen – mali*.

Posebna vrsta izpeljave je še močna krnitev besede, ki je podstava nove besede, nato pa pripis spola in sklanjatve na podlagi končaja krna ali pa obrazila, npr. *Mariča → Ica* (podstava *ljuba Mariča*), *Darko* ali *Bóžo* iz *Bóžidar* (*Bož- + -o, Dar-* + *-ko*), ali *Stánko/Stáne* oz. *Slávko/Slávo* iz *Stánislav, Tina* iz *Martína/Valentína* ipd. Prim. še enoglasne izpeljanke: *m* ← *meter, m* ← *moškega spola*. Nekaj drugega so skrajšave, v slovenščini zaznamovane s piko: *m.* < *moški, m.* (*méseca*), *t. m.* (tega meseca), *t. i.* (tako imenovani), *itn.* (in tako naprej) ter podobnega več.

2. Zlaganje: Večdelna govorna podstava se večinoma poveže z medpono *-o-, -e, -i*, z imenovalniško, tožilniško ali rodilniško končnico; končnemu delu podstave je bodisi dodana pripona ali pa v njem nastopa kar oblika prvotne govorne podstave. Pri zloženkah torej ločimo tri vrste: A – z medponsko-priponskim obrazilom, B – s samomedponskim obrazilom, C – kratično. Še nekaj zgledov:

A			B		
staromóden	←	*ták stáre móde*	*zóbozdravník*	←	*zdravník za zobé*
vročekŕven	←	*ták vróče krví*	*lážiučítelj*	←	*učítelj, ki láže (*je lažen)*
kážipót	←	*tó, kàr káže pót*	*ávtocésta*	←	*césta za ávte*
častihlépen	←	*ták, ki hlepí po části*	*Slovénijalés*	←	*lés iz Slovénije*

Pri medponsko-priponski vrsti zlaganja se nasproti prvotni podstavi pogosto spreminjajo slovnične značilnosti (*stare mode – staromoden*), pri drugem pa se slovnične značilnosti ravnajo po tistem delu podstave, ki v zloženki pride na konec.

Natančen algoritem za zloženke je naslednji:

1. izhajaj iz besedne zveze z vsaj dvema polnopomenskima besedama, kar je pomenska vsebina bodoče zloženke;
2. izberi obrazilo: medponsko-priponsko, ali samo medponsko, ali sklopno;

3. dve (ali več) polnopomenskih besed te zveze prenesi v tvorbeni postopek;
4. izbranim(a) polnopomenskim(a) besedam(a) odvzemi določene slovnične lastnosti; prvine iz 2. in 4. koraka primerno razporedi;
5. združi izbrano, in sicer tako, da pride beseda z odvzetimi lastnostmi na prvo mesto (če so lastnosti odvzete obema, se ohranja prvotno zaporedje oz. pride odvisni del spredaj), če je izbrana še pripona, pride ta na konec;
6. popravi morfemski šiv in postavi naglas na podlagi ustreznih zakonitosti.

Zgledi:

1. *zdravník za zobé*	*učítelj, ki laže*	*lés iz Slovénije*
2. *-o-*	*-i-*	*-a-* (im. končnica odvis. bes.)
3. *zdravník, za zobé*	*učítelj, ki láže*	*lés iz Slovénije*
4. *-zdravník, zób-*	*-učítelj, láž-*	*-lés, Slovénij-*
5. *zób- + -o- + -zdravník*	*láž- + -i- + -učítelj*	*Slovénij- + -a- + -lés*
6. *zóbozdravník*	*lážiučitelj*	*Slovénijalés*
1. *tá, ki vódi délo*	*tó, kàr vódi jájca*	*tó, da bolíjo zobjé*
2. *-o-, -jā*	*-o-, -ǫ̀*	*-o-, -ǫ̀*
3. *vodíti, délo*	*vódi, jájca*	*bolíjo zobjé*
4. *-vod-, dél-*	*-vod-, jajc-*	*zob-, -bol-*
5. *dél- + -o- + -vod- + -jā*	*jajc- + -o- + -vod- + -ǫ̀*	*zob- + -o- + -bol- + -ǫ̀*
6. *delovódja*	*jajcevòd*	*zoboból*
1. *ták, ki gléda čŕno*	*ták, vróče krví*	*rúski in/ali slovénski*
2. *-o-,-ǫ*	*-o-, -ən*	*-o-*
3. *glédam, čŕno*	*vróče krví*	*rúski, slovénski*
4. *-gléd-, črn-*	*vróč-, krv-*	*rúsk- -slovénski*
5. *čr'n- + -o- + -gléd- + -ǫ*	*vroč- + -o- + -krv + -ən*	*rúsk- + -o- + -slovénski*
6. *črnogléd*	*vročekŕven*	*rúsko-slovénski*

Posebna vrsta zloženk je tvorba kratic, tj. kombinacija krnitve in sklapljanja ter obraziljenja s končniškim morfemom. Imamo ga npr. v poimenovanjih *TAM* (iz *Tovarna avtomobilov Maribor*), *tozd* (iz *temeljna organizacija združenega dela*), *EU* (iz *Evropska unija*), *SDS* (iz *Socialdemokratska stranka*), *Tomos* (iz *Tovarna motorjev Sežana*) ipd. Algoritem predvideva združitev okrajšanih delov prvotnega večbesednega poimenovanja na začetne glasove ali zloge (ali mešano), v eno besedo, postavitev naglasa (večinoma na zadnji zlog osnove) in uvrstitev v določeno sklanjatev moškega oz. ženskega spola.

3. Sestavljanje: Enodelni podstavi dodamo naglašeno predponsko obrazilo; slovnične značilnosti podstave ostanejo neprizadete, zgubi se le njena začetnost: *p ò d predsédnik, p r á máti, p r è d naročíti se, n è hoté*.

Natančen algoritem za tvorbo:

1. izhajaj iz besedne zveze, ki izraža pomensko vsebino bodoče tvorjenke;
2. en del podstavne besedne zveze izrazi s predponskim obrazilom;

3. preostali del besedne zveze spravi v nadaljnji postopek;
4. bodoči podstavi tvorjenke odvzemi določene slovnične lastnosti;
5. združi to;
6. popravi šiv.

Del podstave, ki se poobrazilja, je polnopomenska beseda (ali predložna zveza), s pomenskega polja koordinatnega sestava, npr. *višji – nižji, poprej – pozneje, pozitiven – negativen, vzporeden – nasproten* ipd. Predponsko obrazilo je prvotno predlog, členek, predpona: *dòzavarováti, nèdomáč, prágozd, nàjplemenítejši*. Zgledi:

1. *višji učítelj*	*nasprótno od hoté*	*prvôtna máti*	*poznêje naročíti*
2. *nàd-*	*nè-*	*prá-*	*pò-*
3. *učítelj*	*hoté*	*máti-*	*naročíti*
4. *-učítelj*	*-hoté*	*-máti*	*-naročíti*
5. *nàd- + -učítelj*	*nè- + -hoté*	*prá- + -máti*	*pò- + -naročíti*
6. *nàdučítelj*	*nèhoté*	*prámáti*	*pònaročíti*

1. *negatívno morálen*
2. *à-/nè-*
3. *morálen*
4. *-morálen*
5. *à-/nè- + -morálen*
6. *àmorálen, nèmorálen*

Sestavljenkam so prej radi očitali neslovenskost, čeprav so v slovenskem jeziku tudi domači zgledi za sestavljanje: *prámati, pálíst, nàjlépši, sòkrív*, so pa nadvse potrebna besedotvorna vrsta v modernih jezikih, torej tudi v knjižni slovenščini.

4. Sklapljanje: Enote večdelne podstave enostavno sklopimo v novo besedo: *sevé, bógvé, bojažêljen, tèmnordéč, zatém* < *se vé, bóg vé, bôja žêljen, tèmno rdèč, za tém*. Pri tem se lahko izgubi kak naglas podstave ali pa se le-ta tudi kako drugače spremeni (*bojažêljen, prmejdúš* ← *pri môji dúši*).

Pripis dodatnega pomena

Nova predmetnost se poimenuje tudi tako, da se že dane besede uporabljajo tudi za izražanje predmetnosti, ki je že poimenovani podobna (metaforična raba) ali je v kakšni logični prostorsko-časovni, vzročni ipd. zvezi (metonimična raba), ali prevzeta iz drugega jezika. To troje v tem besedotvorju ni zaobseženo, je pa pogosto in zato zelo važno.

Živost besedotvornih vrst in sredstev

Besedotvorne vrste in sredstva niso vsi enako živi in pogosti. Od besedotvornih vrst je najbolj pogosta izpeljava, pri glagolih tudi t. i. predponska, nato sledijo zloženke, pa sestavljenke in na koncu sklopi. Vse vrste pa so žive. To se ne da reči za vsa besedotvorna sredstva, npr. za vsa priponska obrazila. Popolnoma mrtvo je na primer priponsko obrazilo *-sem*, kakor ga imamo v besedi *pesem* 'to, kar se poje'; tudi *-ezen/-azen* je zelo redko. Prav tako netvorno je priponsko obrazilo *-t*, kot ga imamo v samostalnikih tipa *povest* 'to, kar se pove'. Zelo tvorno pa je npr. priponsko obrazilo *-lec* (*bralec, čistilec*); z njim je izpeljanih veliko besed, in še vedno jih delamo. Tvornost ponskih obrazil lahko zamre samo za kak pomenski tip, za druge pomene pa je še zmeraj zelo živa; tako je s priponskima obraziloma *-(i)ca* in *-ka*, ko zaznamujeta ženski par moškemu, npr. *Smrekarica, Kežmanca, Pinterička, Tomšetka, Urekovka* itd., namesto česar se danes, posebno v meščanskih krogih, oficialno rabijo posamostaljene pridevniške besede s pripono *-ova/-eva*, tj. *Smrekarjeva, Kežmanova, Pinteričeva, Tomšetova, Urekova* itd.

TVORBA SAMOSTALNIŠKIH BESED

IZPELJAVA SAMOSTALNIKOV

A – Navadna izpeljava

Samostalniške besede izpeljujemo iz vseh besednih vrst, zlasti pa iz glagolov ter pridevniških in samostalniških besed.

IZPELJAVA SAMOSTALNIKOV IZ GLAGOLOV

Iz glagola se izpeljujejo besede, ki pomenijo: 1. človeškega (ali živalskega) vršilca dejanja, moškega ali ženskega spola, redko pa tudi srednjega (prim. *prêrok, perí-ca, zijálo*); 2. predmet ali orodje kot vršilnik (*odpiráč, črtálo*); 3. dejanje (*prenòs*); 4. to, kar pri dejanju nastane ali je v zvezi z njegovo (iz)vršitvijo (*žáganje*); 5. prostor ali čas (*lovíšče, mláj*); 6. snov, ki omogoča (eventualno z orodjem) opravljati dejanje (*gnojílo*).

1. vršilec dejanja (**nosilec glagolske značilnosti**) se izraža z naslednjimi priponskimi obrazili (abecedno urejenimi po izglasjih):

Moški spol

-ø *prêrok, spàk, pék* (zelo zelo redko);
-a *slúga*;
-ja *vódja*;
-c *ígrc*;
-ec [ɔc] *bórec, hválec, govórec, jézdec, písec, vídec, jédec, lóvec, védec, strélec, jokec*;

-(á)lec [əc] *bràlec, dvigálec, malikoválec, sesálec, godálec;*
-(í)lec [əc] *branílec, gasílec, pletilec, drobílec, gnetílec, volílec;*
-ínec [əc] *mrgolínec;*
-unec [əc] *begúnec;*
-vec [əc] *pívec, brívec, pévec, mlévec, klávec;*
-(a)vec [əc] *potapljávec, razstavljávec, ponavljávec, kegljávec, kájkavec, íkavec;*
-(e)vec [əc] *grábljevec;*
-(i)vec [əc] *volívec, kalívec, molivec;*
-áč *čenčáč, baháč, dobavljáč, boksáč, beráč, nosáč, stikáč, kováč, brusáč;*
-jáč *kurjáč;*
-ič *gonìč, vodìč, mlatìč, dédič, grabljìč, pogonìč, kolìč, vabìč;*
ánd *doktoránd, eksaminánd;*
-è *pezdè;*
-úh *smrdúh, dremúh, ovadúh, medlúh, jedúh, prekucúh;*
-(áv)h *dremávh;*
-áj *čuváj, strežáj, točáj, kričáj, rataj;*
-(a)táj *vozatáj;*
-(á)telj *dvigátelj, darovátelj, ravnátelj;*
-(í)telj *budítelj, gostítelj, nabavítelj;*
-ček *postréžček, izvóšček (izvóžček);*
-nik/-ník *govórnik, strážnik, spovedník, sodník, naročník, sprevódnik* (pač iz prid.);
-eník *učeník, odrešeník* (starinsko);
-évnik *bojévnik* (pač iz prid.), *zahtévnik* (redkeje);
-ín/-in *sodín, trpín, poberín, potepín, pritepín; ženin;*
-alín *gizdalín, skakalín;*
-olín *frkolín, smrkolín* (morda iz sam., prim. *smŕka*);
-ún *govorún, jedún, kradún, lizún, čistún, klepetún;*
-ar/ár *kúhar, púntar, rísar; klepár, tesár, zidár, klicár, sanjár, pozlatár;*
-tár *oratár, ratár;*
-er *dispéčer, líder, ménedžer, dríbler, fírer, gauleiter (gávlájtar);*
-êr *debatêr, montêr, frizêr, hazardêr, dezertêr, minêr, marodêr, šarmêr;*
-atêr *dekoratêr, amatêr, provokatêr, inštalatêr, destilatêr;*
-ír *kurbír, kurír;*
-tír *pastír;*
-or/-ór *agrésor, asésor, revízor, divízor, kontrolór, kántor, cénzor;*
-tor *diréktor, koréktor, ekscêrptor, dezinféktor, instrúktor, léktor, réktor, ávtor;*
-átor *falzifikátor, animátor, glosátor, germanizátor, moralizátor;*
-ítor *definítor, ekspedítor, investítor, korepetítor, edítor;*

-ávs *godrnjávs, bahávs, cmokávs, bernjávs;*
-áš *glagoljáš;*
-át *delegát;*
-ít *ekspedít;*
-ánt *diplománt, emigránt, demonstránt, sekundánt, zabušánt, komandánt, kapitulánt;*
-ànt *žabušànt, prevaràn, zafrkànt, avstrijakànt;*
-ènt *študènt, asistènt, docènt, agènt, dirigènt, korespondènt;*
-íst *statíst, fabulíst, basíst, anestezíst, komponíst;*
-ávt *lizávt, lajávt, zmikávt, krehávt, jezikávt, jokávt, stikávt;*
-iv *defektív;*
-ež *gúlež, grábež, kínkež, mŕdež, dêrež, hlínež, motovílež, klátež.*

Polglasnik v obrazilu je neobstojen, redko pa vendar obstojen (*jézdec*).

Ženski spol

-ø *priskút;*
-a *čvéka, prismóda, kúrba, hávra, spáka, môra, príča, nastáva, bŕbra, kokodájsa;*
-íca *grabljíca, períca, plevíca, terícа, predíca;*
-níca *porodníca;*
-da *cmérda;*
-áč *amazáča, lováča, klopotáča;*
-ílja *dojílja, vodílja, pletílja, šivílja, vezílja;*
-inja/-ínja *dédinja, gospodínja;*
-úlja *klepetúlja, smrdúlja, vlačúlja, jezikúlja, čvekúlja;*
-éla *smrdéla, rezgetéla, zaletéla, pezdéla, kesnéla, švedréla;*
-úša *namigúša, poletúša;*
-ánta *guvernánta.*

Srednji spol

-tje *bítje;*
-lo *stálo* 'kdor okrog postaja';
-(á)lo *gobezdálo, godrnjálo, čakálo, čvekálo, dremálo, jezikálo, iskálo;*
-(é)lo *zaletélo, zdélo;*
-(í)lo *strašílo, trobílo* (zadnje pač preneseno).

Priponsko obrazilo *-ec* krni glagolsko pripono in se sklaplja s soglasniškim izglasjem podstave (*govor-iti* + *-ec* → *govorec*); če se podstava končuje na korenski samoglasnik, se namesto obrazila *-ec* uporablja *-vec* (*pi-ti* + *-ec* → *pivec*). Priponsko obrazilo *-lec* se na videz prideva glagolski nedoločniški osnovi (*malikova-ti* + *-lec* → *malikovalec*). Bolje je delati z obrazilom *V-lec* (*V* = znamenje za samoglasnik), kar pomeni, da se *V* realizira kot končni samoglasnik glagolske osnove (tj. kot *a* ali *i*, če

pa se osnova končuje na ø, se V realizira kot *i*, npr. *kopV-lec, morV-lec, pletV-lec* → *kopalec, morilec, pletilec*). Tako se dajo razlagati tudi samoglasniki v priponskih obrazilih *-ič* oz. *-ač* in *-itelj, -atelj* (in tudi kar je iz takega izpeljano, prim. *nosilen – kopalen* – zato na to dalje ne bomo več obračali pozornosti). Namesto priponskega obrazila *-lec* se za *l* ali *lj* na koncu korena raje rabi zlasti *-vec*: *volivec, razstavljavec*.

Primeri kot *dojilja – klepetulja, trpin – govorun* niso te vrste; priponska obrazila s samoglasnikom *i* so tu stilno nevtralna, z *u* pa slabšalna (prim. še *smrduh, prekucuh*). Slabšalnost se drži ustnične prvine tudi v priponskih obrazilih *-avs, -avt* ipd. (*bahavs, lizavt*).

Prvotna govorna podstava tvorjenk kot *govorun* je trodelna: „kdor veliko (slabo) govori" (prim. še *kesnela* 'ki pogosto kasni', *dremalo* 'ki rado drema'). Tega seveda ni, če je podstava že sama po sebi dvodelna: prim. *čvekalo* 'kdor prerad ali preveč govori', pri čemer *čvekati* pomeni 'prerado ali preveč govoriti'.

Zanimivo je, da imajo podobne lastnosti tudi prevzeta priponska obrazila: če se začenjajo s samoglasnikom, odpahujejo glagolsko pripono svoje podstave po vzorcu *debat-írati* + *-er* → *debatêr*. Prim. še: *míksati – míkser, dividírati – divízor, kontrolírati – kontrolór, falzificirati – falzifikátor, investirati – investítor, kandidirati – kandidát, emigrirati – emigránt, študirati – študènt, komponirati – komponíst*. – Na podlagi premene podstave v *revizor* lahko domnevamo, da je *revizor* tisti, ki 'opravlja revizijo'. Razlika med *-er* in *-êr* je jasna po izvoru (*-er* iz angleščine, *-êr* iz francoščine prek nemščine), le deloma pa iz sodobnega stanja jezika (prim. *míkser* iz *míksati* proti *montêr*, kjer ne obstaja *montati*).

2. vršilnik, tj. predmet, stvar, ki opravlja dejanje ali je zanj namenjen(a):

Moški spol

-ø *znák*;
-ø *vtíč*;
-ec [əc] *plôvec*;
-(á/í)lec [əc] *grélec; nosílec, vlačílec, drobílec, kazálec, mešálec*;
-(i)vec [əc] *štévec; ostrívec, kratívec*;
-áč *odpiráč, odbijáč, tolkáč, utrinjáč, strgáč, pretikáč*;
-áj *držáj, enačáj, klicáj, končáj, izpuščáj*;
-elj [əl] *cúcelj, drkelj, čéšelj*;
-ek [ək] *lulek*;
-êr *frižidêr, bombardêr, amortizêr*;
-er *fínišer, kíper, míkser, márker*;
-or *komprésor, konvêrtor*;
-tor *ekstráktor, ejéktor, detéktor, koléktor, konvéktor*;
-átor *transformátor, emulgátor; destilátor, modulátor, generátor*;
-áns *dezodoráns, konserváns* (sicer snov);
-ánt *dešifránt*;

-ènt *fermènt*;
-ež *bódež*.

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol

-a *spónka, dúda, žága, pôlza, zíza, pízda*;
-ica *bodíca, cvetíca, mračíca*;
-áča *brisáča, grebáča, grejáča, sejáča, igráča, kopáča*;
-lja *gréblja, dúdlja, krévlja, žvŕklja, tróblja*;
-ka *zíbka, tróbka, dójka*;
-(á/í)lka *čŕpálka, vezálka, budílka, glasílka, tipálka, nihálka, pletílka*;
-ánta *determinánta, diskriminánta, variánta*;
-énta *tangénta, evolvénta, tesnílo, rezílo*;
-le *víle*;
-tev *brítev*.

Srednji spol

-lo *šílo*;
-álo *grebálo, godálo, dihálo, risálo, dihálo, luknjálo, bodálo*;
-élo *zdélo*;
-ílo *strašílo, dolbílo, tesnílo, rezílo, trobilo, grebílo*.

3. dejanje:

Moški spol

-ø *propàd, blebèt, brbòt, skòk, bég, jók, dispút, lék, kríč, píš, ropòt, číč, spláv;*
-má *plasmá, tretmá, agremá, avanzmá, aranžmá, angažmá*;
-áj *drhtáj, goltáj, jeclják, smehljáj, migljáj*;
-ljáj *giblják, grižljáj, dosegljáj, dihljáj, dotiklják, drsljáj*;
-ek *dogódek, prispévek, razmíslek, donések, dozdévek*;
-t *ákt, efékt, delíkt, konstrúkt*;
-át *falzifikát, diktát*;
-út *cvrkút*;
-v *odrív, nalív, odpèv* (zadnja dva primera se lahko razlagate tudi z *-ø*);
-ež *métež, drémež, gnêtež, láježˇ, krádež, srbež, tépež, vrvež*.

Ženski spol

-a *genéza, diagnóza, béra, vláka, ukána, zmága, zapóra, omáma, zaróka*;
-ba *bórba, obsôdba, brámba, hlímba, slúžba, izvédba, postrežba*;

-ôba *bleščôba, žalôba, plesnôba*;
-énca *diferénca, divergénca, abstinénca, asisténca, koincidénca*;
-ja *páša, gnéča, jéža, kája, móča, mólža, hója, prodája, rêja*;
-ija/-íja *kolizíja, konvêrzija, korozíja, invêrzija, terapíja, incizíja, morija*;
-cija *ákcija, prostitúcija, abstrákcija, distínkcija, obstrúkcija*;
-ácija *arondácija, deflorácija, adorácija, evakuácija, slovenizácija*;
-ícija *preterícija, abolícija*;
-úra *dresúra, procedúra, sekatúra*;
-aríja *kurbaríja, krokaríja, pisaríja, rezbaríja*;
-nja *grádnja, blódnja, nôšnja, vôžnja, prôšnja, proizvódnja*;
-áva *izpeljáva, jáva, zidáva, veljáva*;
-áža *blamáža, montáža, drenáža, degazolináža, kamufláža, masáža*;

-ø *ból, dráž, čúd, pomóč, rást, skŕb, lóv, dŕst, rást*;
-ázen [ən] *bojázen, prijázen*;
-ézen [ən] *bolézen, ljubézen*;
-t *vést, zavést, svést, slást, zavíst, posést, pomóč, strást*;
-ést *bolést, gorést*;
-áv *ljubáv*;
-ev *mlátev*;
-jev *mláčev*;
-tev [əu̯] *plétev, mlétev, sétev, žétev, zaklétev*;
-(á)tev [əu̯] *spregátev, terjátev, izterjátev*;
-(í)tev [əu̯] *molítev, podražítev, osvobodítev, bogatítev, ločítev; terítev*;
Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Srednji spol
-nje *klánje, znánje, stánje*;
-(a)nje/-(á)nje *gíbanje, nervíranje, konzultíranje, povzdigovánje, bránje*;
-enje/-ênje *hlajênje, pletênje, življênje, čolnárjenje, povzdígnjenje, usmíljenje*;
-tje *grétje, mlétje, doživétje, sprejétje, razodétje, počútje, pítje, spočétje*;
-lo *stálo* (prim. *Stálo dá málo*), *délo*;
-álo *ogrinjálo*;
-ílo *vračílo, posojílo, obhajílo, ženílo*.

4. rezultat, tj. tisti, tista, tisto, kar pri dejanju nastane ali je v zvezi z njegovo izvršitvijo:

Moški spol
-ø *mŕk, bród, tlák, vlák* (ptic), *donòs, blíšč, píš, séč, plót*;
-j *ròj* (iz *rod-*);

-ljáj *grižljáj, vzdihljáj, goltljáj, gugljáj*;
-ki *domlátki, dožétki*;
-ek [ək] *cúrek, donések, izbljúvek, domíslek, ostánek, izvléček, pridélek*;
-ček [ək] *dobíček, naméček, izkupíček*;
-tek [ək] *dodátek, odbítek, zapítek, odlítek*;
-t *ekstrákt, fákt, efékt, edíkt, produkt, petrefákt, ákt, pást*;
-át *falzifikát, fabrikát, asimilát, destilát, kondenzát, implantát*;
-ez *vídez*;
-ež *čúdež, čŕtež, délež, stálež, pálež*.
Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol
-a *béra, vprége, skáza, zavóra, zaséda, postáva*;
-ja *klája, máža, nóša, páša, hója, izdája*;
-ba *rísba, razsôdba, odlóčba, enáčba, góbda, drúžba, sôdba*;
-ánca *govoránca, zafrkanca*;
-(á)cija *fundácija, formulácija, konstitúcija, konstrúkcija*;
-ánja *globánja*;
-enka/-ênka *dólbenka, gojênka, cépljenka, dojênka* (pač iz pridevnika);
-áta *afrikáta, gemináta, aspiráta*;
-áža *blamáža, drenáža, kamufláža*;

-ø *jéd, gréz, gáz, mél, povéd, zapóved, spôved*;
-sem [əm/n] *pésem, básen*;
-t *vést, povést, zavést, bít, pást, zavíst*;
-v *posév, nadév, sév*;
-tev *klétev, sétev*;
-(á)tev [əu̯] *trgátev, sklanjátev, dajátev*;
-(í)tev [əu̯] *molítev, žalítev, nočítev, pridobítev, priredítev*.
Polglasnik v obrazilih je neobstojen.

Srednji spol
-(a/e)nje *žáganje, žgánje, pisánje, zdrúženje* (morda iz deležnika na *-n*);
-tje *bítje, bogoklétje, cvŕtje, imétje, doživétje, krítje* (morda iz deležnika na *-t*);
-álo *skrpucálo, kazálo, gibálo*;
-élo *razpélo, zdelo*;
-ílo *berílo, svarílo, oblačílo, plačílo, izročílo, naročílo, besedílo*;
-(s)tvo *drúštvo, skŕbstvo, déjstvo, čústvo*.

Priponska obrazila bi morala biti načeloma ista in enakoštevilna kot za kategorijo dejanje, vendar jih je (v tem izpisu) za nekaj manj. – Tu bi se veliko lažje kot pri

„dejanju" izhajalo iz podstave z deležnikom stanja, torej „kar je odpadlo" je *odpadek, odpadlo* oz. *odpadla* stvar, „kar je formulirano" je *formulirana stvar, formulacija*. Vendar je v tem primeru treba v mnogih primerih krniti ustrezno pridevniško obrazilo. Primere kot *žganje* 'pijača' si torej raje razlagamo iz *žganje* „to, da se žge" po metonimični poti.

5. Mesto oz. čas dejanja, stanja, poteka:

	Mesto	Čas
Moški spol		
-ø	*lòm* (star.), *bród*;	*pòst, krés, ščíp, odmor*;
-j		*mláj*;
-aj	*ležáj, križáj, kupleráj*;	
-tórij	*dormitórij, skriptórij*;	
-atórij	*oratórij, observatórij, purgatórij*;	
-t	*péč* (iz *pek-t*);	*advènt*.
-ež	*trébež*.	
Ženski spol		
-(j)a	*stája, prêja*;	
-ácija	*separácija*.	
-ø		*pomlád, vígred*.
Srednji spol		
-íšče	*strelíšče, igríšče, brodíšče, vozíšče, gnezdíšče*;	
-(a)líšče	*gledalíšče, drsalíšče, izogibalíšče*;	
-(i)líšče	*zdravilíšče, dojilíšče, gradilíšče*;	
-ánje/-anje	*domovánje, križanje* (narečno), *svítanje*;	
-tje	*zajétje*.	

Pri samostalnikih tipa *kurilnica, spalnica* gre za izpeljavo iz glagolskih pridevnikov (prim. *spalna soba – spalnica*).

6. Snov, s katero se kaj dela:

Moški spol

-ek [ək] *iztrébek, izméček*;
-ík *dušík*;
-ež *bélež*.

Ženski spol

-a *sípa*;
-ovína *učinkovína*;
-áva *meljáva, dišáva, kisáva*.

Srednji spol

-(á)lo *hujšálo, mehčálo, mazálo, pomirjeválo*;
-(í)lo *gnojílo, celílo, hranílo, cepílo, lepílo, mazílo, gnojílo*;
-(í)vo *strelívo, gnojívo, gradívo, gorívo, netívo, cepívo*.

Stilna vrednost

Seveda vse te izpeljanke tudi stilno niso enake. Poleg stilno nevtralnih izrazov, kot so *prerok, vstaja, pivec, bralec, begunec* ipd., imamo tudi stilno zaznamovane na *-úh, -ávh, -ún, -ávs, -ávt, -da, -úlja, -éla, -úša, -lo*: *smrdúh, dremávh, govorún, bahávs, zmikávt, cmérda, klepetúlja, zaletéla, namigúša, motovílo*. Pri takih besedah moramo paziti, ali jim že podstava ni stilno zaznamovana, npr. pri obrazilu *-ač*: *čenčáč, gobezdáč* (stilno nevtralno *dobavljáč, tesáč, kováč* ipd.). Priponska obrazila so večinoma čustveno nezaznamovana, druga pa zaznamovana; tretja so sicer nezaznamovana, družljiva pa so tudi s stilno zaznamovano podstavo.

IZPELJAVA SAMOSTALNIKOV IZ PRIDEVNIŠKIH BESED

Iz pridevniške podstave se tvorijo samostalniki, ki pomenijo: 1. človeka (ali žival) kot nosilca lastnosti (*hromec, elegik, mladič*); 2. predmet kot nosilnik lastnosti (to, kar se nanaša na vprašalnico kaj, če izvzamemo živali) (*grenec, antiseptikum*); 3. lastnost (*bledoba, slovenstvo, enotnost, belo*); 4. konkretizirano lastnost (*grdoba*); 5. prostor ali čas (*grofovina, pétek*); 6. snov (*biserovina*).

1. nosilec (človek, žival) lastnosti, ki jo imenuje podstava:

Moški spol

-ø *elégik, alêrgik, alkohólik, aristotélik, flegmátik, dogmátik, astmátik, ekstátik, mój, njén*;
-ónja *sladkónja, Sladkonja*;
-ína *trdína, Grdína*;
-čè *slabčè*;
-íčina *dobríčina*;
-ec [əc] *bélec, hrômec, čŕnec, sámec, edínec, bútec, svójec, cerkvénec, elementárec, agrárec, hinávec, jútrovec, cíncavec, domišljávec, gríntavec, cmeríkavec, naméščenec, pogorélec, zahójenec, dolgolásec; péšec; mŕtvec*;
fevdálec, gimnaziálec, feriálec, intelektuálec, kriminálec;

-ínec [əc] *mladínec, blondínec, trdínec, novínec*;
-áč *beláč, mrkáč, kosmáč, suháč, mrkáč, bosáč*;
-íč/-ìč/-ič *hudíč, belìč, golìč, mladìč, slabìč, mrlíč, cárjevič, králjevič, náglič*;
-énič *mladénič*;
-è *trdè, drobnè, črnè, nemarnè, usranè*;
-úh *gladúh, debelúh, črnúh, belúh, bledúh, grdúh, lenúh, liberalúh*;
-i *dežúrni, spéči, umŕli, obúpani, izvóljeni, ubíti, umirajóči*;
-ij *ordinárij, primarij*;
-elj *súhelj*;
-ák *divják, celák, belák, volčják, tretják, mrzlák, osmák, hromák*;
-ják/-jak *južnják, debelják, bosják, človečnják, godovnják, naprednják, opičnják, peklénščak, vinščák*;
-ek [ək] *príšlek, malek* (vzhod. teliček);
-ík/-ik *bolník, balétnik, svetík, dvójnik, gréšnik, denárnik, duhóvnik, mladolétnik*;
-nik *stótnik*;
-àn/-án *dolgàn/dolgán, pesjàn, velikán*;
-jàn *nebeščàn, vaščàn*;
-iján *grdobiján, hudobiján, grobiján, modriján*;
-ín *dolgín, domačín, belín, kosmatín, mladín, modrín, trdín, grdín, kosmatín*;
-elín *trdelín*;
-ún *grdún, plahún, drzún, čistún*;
-ko *debélko, čŕnko, rdéčko, sívko, túpko, naívko*;
-ár/-ar *desetár, mnogočlénkar*;
-kar *rdéčkar*;
-imar *hudímar*;
-ir *hudír*;
-ávs *grdávs, črnávs*;
-áš *bogatáš, plemenitáš, zelenáš, velikáš*;
-ávš *grdávš*;
-át *azi(j)át, diskalceát*;
-ež *hudôbnež, bojéčnež, brezbóžnež, duhovítež, dolgojezíčnež, hôtnež, vnétež*;
-úž *mehkúž, mekúž*;
-ávž *grdávž*.

Polglasnik v obrazilu je neobstojen (razen izjemoma: *mrtvec -a*).

Ženski spol

-a *dežúrna, pokójna, híšna, ljúba, drága*;
-oba *grdôba, hudôba, lenôba*;
-ica/-íca *nágica, ljúbica, kresníca, nevédnica, noríca*;

-úha *črnúha*;
-lja *súhlja*;
-úlja *skopúlja, črnúlja*;
-ka *sívka, rdéčka, plávka, črnka, brínovka, gámsovka, rdečeláska, črnoglávka*;
-íka *medlíka, zeleníka*;
-ičina *dobríčina*;
-ša *bélša*;
-úša *dragúša* (rastlina);
-ôta *lepôta* (prim. *plesale lepote Ljubljane so cele*).

Srednji spol

-è *drobnè, trdè, zaspanè, počasnè*;
-če *slabčè*;
-stvo *božánstvo*.

2. nosilnik (stvar, predmet) lastnosti, ki jo imenuje podstava:

Moški spol

-ec [əc] *desetérec, četvérec, dvójec, množênec, maslénec, sívec, mándljevec, bámbusovec, mangánovec, káktovec*;
-ič *belìč, slépič/slepìč* (črevo), *sladìč* (koreninica);
-i *bŕzi, béli, pótniški*;
-árij *frigidárij*;
ák *deseták, dvoják, votlák, šesták, tisočák*;
-ják/jak *belják, mlečnják, medenják, jesénščak, troják*;
-ik *jútranjik, narámnik, nèdolóčnik, kípnik, míljnik; dojílnik, hranílnik, cepílnik, jedílnik; ájdovnik, nahŕbtnik, dvanajstérnik, brívnik, pívnik*;
-úš *belúš*.

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol

-a *béla, debéla, veséla, žálostna, okrógla*;
-a *konstánta, variánta, invariánta, komponénta, tangénta, dominánta*;
-íca/-ica *belíca, noríce, mladíca, medlíca, kíslica, levíca, mŕzlica, nébnica, šestíca, kosílnica, dovódnica, narámnica*;
-áda *triáda*;
-úlja *krivúlja, kosmúlja, črnúlja, grenkúlja, kosmatúlja*;
-úrija *centúrija*;
-ka *fižólovka, kálanka, naštévanka, lojénka, meglénka, izposójenka, dvójka, iniciálka, trójka, osmérka, normálka, túјka, martínovka*;

-íka *mladíka, leseníka, medeníka, modríka;*
-ína *slabína, petína, tercína, črnína.*

Srednji spol
-o *bélo, čŕno;*
-ilo *šestílo.*

3. lastnost:

Ženski spol
-a *arogánca, elegánca, disonánca, ignoránca, konkordánca; dekadénca, absenca, divergénca, fluorescénca, inteligénca;*
-ôba *bledôba, grdôba, hudôba, bridkôba, grenkôba, sladkôba, milôba, lenôba, resnôba, gnilôba;*
-éca *grandéca;*
-ica/-íca *náglica, omótica, pádavica, dremávica, hítrica, náglica, bledíca;*
-ôča *bedastôča, hladnôča, kratkôča, čistôča;*
-da *krívda, právda;*
-ja *púšča, súša, móča;*
-ija *bogatíja, sprtíja, monotonija, lastníja, odrtíja, modríja, fovšíja;*
-arija *drobnaríja;*
-ika *specífika, trágika, elégika, psíhika;*
-ina/-ína *globína, višína, globočína, brátovščina, gospóščina, jačína; slovénščina, dolénjščina, látovščina;*
-ésa *finésa, noblésa;*
-itéta *elasticitéta, afinitéta, dualitéta, abnormitéta, komoditéta, imunitéta;*
-ôta *bledôta, celôta, gluhôta, grdôta, čistôta, grenkôta, milôta;*

-ø *zelén, rumén;*
-j *povódenj, dánj.*
-ost/-ost *stárost, homogénost, brezdánjost, dejánskost, deviškost, dozorélost, človéčnost, vdánost, diferencíranost, grenkôbnost, domáčnost, bojéčnost, bledíčnost, fragmentáričnost, bórbenost, hotênost, domišljávost, edínstvenost, božánstvenost, geniálnost, funkcionálnost, biseksuálnost, adaptabílnost, dokazílnost, fleksibílnost, elementárnost, impresívnost, figuratívnost, aktívnost, ambicióznost, hvaléžnost, hribovítost, častítost, doživétost, bojevítost, góbavost, čenčávost, cmeríkavost, hvalísavost, goljufívost, gibljívost, dvójnost, stotérnost,*

bridkóst, debelóst, krepóst, slabóst, bridkóst, novóst, skrivnóst,

dolgóst, mladóst, modróst, svetóst, noróst,

grobóst/gróbost, bledóst/blédost, strogóst/strógost, kolikóst/kólikost, globokóst/globôkost, širokóst/širôkost, visokóst/visôkost, krepkóst/krêpkost, krotkóst/krôtkost, veselóst/vesélost, svetlóst/svètlost, učenóst/učénost, slepóst/slépost, srepóst/srépost, skopóst/skópost/skôpost, topóst/tôpost, hitróst/hítrost, ostróst/óstrost, tógost/togóst, rédkost/redkóst, krátkost/kratkóst, têžkost/težkóst, málost/malóst, mêdlost/mèdlost/medlóst, drôbnost/drobnóst, vêdrost/vedróst, mŕtvost/mrtvóst.

Srednji spol
-e *rdéče, bôžje, domáče, vróče;*
-je *zdrávje, vesêlje, obílje, gínjenje, otóžje;*
-o *čŕno, bélo, sívo, božánsko, rjávo, dôbro, húdo, stáro, mládo;*
-stvo *bogástvo, túјstvo, svójstvo, trójstvo;*
-tvo *ubóštvo, mnóštvo.*

4. konkretizirana (popredmetena) lastnost (izpeljujemo jo kar metonimično):

Moški spol
-ec [ɔc] *hrástovec;*
-ek [ək] *desétek;*
Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol
-a *elegánca, konkurénca, kerámika, mímika, klásika, léksika, motórika;*
-ôba *grdôba, črnôba;*
-ica *smernica, vozôvnica, tipkôvnica, dnevnica;*
-arija *sladkaríja, bedaríja;*
-ína *desetína, mastnína, lovnína, dnína, mesečnína, bukovína* (gozd), *tretjína;*
-itéta *bonitéta, ekstremitéta;*
-ôta *vrednôta, lepôta, krasôta, grozôta, grdôta;*
-óta *dobróta, vrednôta;*
-âva *težâva;*
-ost/-ost *malénkost, sladkóst, rédkost, noróst, bridkóst.*

Srednji spol
-je *jélševje, búkovje* (gozd);
-(s)tvo *barábstvo, júdeštvo, herójstvo, lizúnstvo, junáštvo, idiótstvo.*

5. prostor oz. čas:

	Prostor	Čas
Moški spol		
-ø		*púst, tráven, silvéster*;
-ec [əc]		*súšec, kímavec*;
-j		*mláj*;
-(j)ák	*fazanják, jagodnják, cvetličnják, koruznják, listnják, malinják, svinják*;	
-ek [ək]		*četŕtek, pétek, svétek*;
-ik	*zélnik, ríbnik, kúrnik, jájčnik, trávnik, módnik, molítvenik, bóbnik, abecédnik, blódnik, ceník, čájnik, dímnik, cvŕtnik*;	*délavnik, práznik, róžnik*;
-ber [bər]	*novémber, decémber, október*.	

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol		
-a	*strôjna, filozófska, srédnjetéhnična, osnóvna, Štájerska, Koróška, prodajálna, gostílna, pústa*;	
-ica/-íca	*čájnica, spálnica, ledeníca, hladníca, učílnica, klávnica, lívnica, delávnica, blagóvnica, črkóvnica*;	*svéčnica, pepélnica, cvétnica*;
-nica	*bolníšnica, noríšnica*;	
-ja	*prepádnja, púšča*;	
-ija	*župníja, sodníja*;	
-ína/-ina	*banovína, grofovína, Prežihovína, kraljevína, carjevína, graščína, Kóprščina, notránjščina, zunánjščina*;	*davnína*;
-ôta	*samôta, pustôta*;	
-jáva	*puščáva, goljáva, kopnjáva, višáva, nižáva*;	
-ost		*pretêklost, prihódnost, sedánjost*.

	Prostor	Čas
Srednji spol		
-išče	*svetíšče*;	
-o	*Koróško, Štájersko, Dolénjsko, Norvéško, kôpno*.	*jóžefovo, júrjevo, télovo, štéfanovo, martínovo, šmárno*.

6. Snov:

Moški spol	
-ø	*antiséptik*;
-ec [əc]	*malínovec, borovníčevec, hrúškovec, apnénec*;
-ič	*pršič*;
-ak	*govêjak, krávjak, gósjak*;
-ik	*jábolčnik, ájdovnik*;
-or	*sládkor, súhor*.

Polglasnik je neobstojen.

Ženski spol	
-ica/-íca	*dežévnica, ílovica, slívovica, snežníca*;
-ka	*ílovka*;
-ína	*bisernína, kislína, celičnína, hodnína, cukrenína, hrastovína, lesnína, biserovína, lipovína, jalovína, koruzovína, lužnína, jagnjičevína, babkovína*.
Srednji spol	
-je	*vŕhnje* (nar. *smetana*).

IZPELJAVA SAMOSTALNIKA IZ SAMOSTALNIKA

A – Navadne izpeljanke iz samostalniške podstave pomenijo: 1. koga ali kaj, tj. človeka ali žival, ki a) ima s čim opraviti (*čebelár, čebélar*), tj. t. i. opravkar, b) prebivalca države, pokrajine, naseljenega mesta, naroda (*Slovénec, Dolénjec*), c) člana ali uda organizacije, ideologije, znanstvene ali umetnostne smeri (*idealíst*), č) nosilca značilnosti (*nosàn*); 2. predmet, ki a) ima s čim opraviti (*máriborčan, furlánka*), b) ideološki, znanstveni, umetnostni sestav ali vejo (*realízem*), c) pojmovno enoto takega sistema (*frazeologízem, stilízem*); 3. lastnost (*barbárstvo*); 4. podpredmetno lastnost (*barabíja*); 5. prostor oz. čas (*kovačíja; bôžič*); 6. snov (*vipávec*).

B – Modificirane izpeljanke pa pomenijo: 1. ženski/moški par poimenovanemu moškemu/ženskemu, 2. skupno ime, 3. stopnjevano (oz. poudarjeno) ime, 4. mladiča, 5. manjšalnost, 6. manjšalno-ljubkovalnost, 7. manjšalno-slabšalnost oz. 8. slabšalnost.

Veliko samostalniških besed ima za podstavo predložno zvezo, npr. *brezdómec* < *kdo brez doma*. Taki primeri so tu navedeni na koncu navedene izpeljave (str. 182).

Navadna izpeljava

1. tisti -a -o, ki je s čim v zvezi:
a) o p r a v k a r , tj. človek ali žival, ki ima s čim opraviti:

Moški spol

-ina *fantína* (pokrajinsko);
-ec [əc] *bateríjec, gimnázijec, industríjec, zemljepísec, jezikoslóvec*;
-êjec [əc] *filistêjec, epikurêjec*;
-álec [əc] *gimnaziálec, fevdálec, muzeálec, komunálec*;
-ánec [əc] *cankarjánec, cvinglijánec, luteránec, ničejánec*;
-jánec [əc] *hegeljánec*;
-evec [əc] *maríjevec*;
-ovec [əc] *štábovec, brámbovec, hríbovec*;
-áč *driskáč, boksáč, dudáč, burkáč, govnáč, brentáč*;
-itelj *redítelj* (pač iz zveze „kdor dela red“);
-ik *gráfik, statístik, téhnik, botánik, blagájnik*;
-nik *búkovnik, cerkôvnik*;
-ôvnik *čarôvnik, mirôvnik, darôvnik* (lahko da iz pridevnikov);
-tik *diagnóstik*;
-átik *epigramátik*;
-étik *dietétik*;
-jan *fábričan/fabríčan, reálčan, brežàn, zádružan*;
-man *fúrman, bármaṅ*;
-ín *capín*;
-ar/-ár *pečár, gúmbar, fináncar, drážbar, čeládar, grobár, hmeljár, čebelár, brodár, gozdár, cestnínar, fílmar, mrhovínar, funkcionár, legionár, misijonár, čásnikar*;
-jar *dájnčičar, čbéličar, desníčar, levíčar; apnéničar, čitálničar, jerebíčar*;
-kar *dovtípkar, Žábkar*;
-êr *akordêr, biljetêr, garderobêr, guvernêr, frizêr, fasadêr*;
-ír *brigadír, hotelír, helebardír, kanonír, mušketír, juvelír*;
-or *atentátor*;
-úr *plaščúr*;
-áš *bombáš, četáš, sektáš, dudáš, nogometáš, košarkáš, kajakáš, praváš*;
-át *advokát, diplomát, akrobát, literát*;
-ét *apologét, homilét*;

-eát *lavreát, hanzeát*;
-ánt *cirkusánt*;
-ót *galjót*;
-íst *flavtíst, gardíst, akvarelíst, avtomobilíst, drogeríst, sloveníst, marksíst, budíst, socialíst, kapitalíst.*
-évt *farmacévt*;
-áž *kočijáž*;
-ež *búrkež, bábež, mŕhež, prismódež, trápež, júdež, bŕkež, smôlež.*

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol

-ka *štájerka* (kura).

b) p r e b i v a l e c države, pokrajine, naseljenega mesta ... ali živaḷ:

Moški spol

-ø *Rús, Švéd*;
-ec [əc] *Avstríjec, Gorénjec, Štájerec, Črnogórec, Dolénjec, píncgavec, primórec, arábec*;
-éjec [əc] *Evropêjec, Filistêjec*;
-ánec [əc] *Amerikánec, Mehikánec, Mohikánec, Peruánec, Liliputánec*;
-inec [əc] *Bizantínec, Levantínec*;
-ovec [əc] *hríbovec, márṣovec, jútrovec*;
-áč *gnezdáč*;
-àn/-án *barjàn, Zemljàn, Laščàn, deželán*;
-čan *Ljubljáṅčan, Dúnajčan*;
-jan/-jàn *okóličan, Sévničan, meščàn, otočàn, Norvežàn, tržàn*;
-màn *fárman*;
-ar *cukrárnar, letovíščar, mostíščar, barákar, págodar, pečínar, hrvátar*;
-éž *Angléž, Kalabréž*;
-óz *Francóz* (menda edini primer).

Polglasnik v obrazilu je neobstojen. Izpeljanke na *-àn, -jàn* poznajo tudi variante z dolžino.

Ženski spol

-ka *amacónka*;
-ovka *gŕmovka.*

c) član ali ud organizacije, ustanove, rase, ideologije, znanstvene ali umetnostne smeri ..:

Moški spol

-ec [əc]	*árijec, gimnazíjec, kalvínec, industríjec, arkádijec, fábijec, artileríjec;*
-êjec [əc]	*epikurêjec;*
-ánec [əc]	*ničejánec, cankarjánec, salezijánec, kartuzijánec;*
-ijanec [əc]	*borzijánec, prezbiterijánec, nestorijánec;*
-ínec [əc]	*benediktínec, avguštínec, elizabetínec, kalvínec;*
-evec [əc]	*vájevec, torijevec, hítlerjevec, afežêjevec;*
-ovec [əc]	*héglovec, parnásovec, grádnikovec, esêsovec;*
-íd	*alpíd, baltíd, bantuíd, hominíd;*
-(û)j	*buržûj* (prim. *buržoa/burž*[u]*a*);
-ik	*akadémik, apostólik, alkohólik;*
-án/-àn	*frančiškán, cisterciján, občàn/občán, bratàn;*
-ján	*kristján, državljan, Moravljan, fábričan, fabríčan;*
-ín	*alpín;*
-ón	*madžarón, lahón;*
-ar/-ár	*króžkar, levíčar, desníčar, čitálničar, čbéličar, dánjčičar, daničár* (shr.);
-júr	*nemčúr;*
-áš	*centrumáš, frakcionáš, bunkeráš, frontáš, orjunáš;*
-eát	*hanzeát, diskalceat, lavreát;*
-ít	*jezuít, husít, glagolít, bandít;*
-akánt	*avstrijakánt* (tudi *-ànt*);
-ást	*entuziást, sarkást, cineást;*
-íst	*centralíst, darviníst, sofíst, kapitalíst, lazaríst, petrarkíst, etatíst, finalíst, gardíst.*

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol

-inja	*klarísinja, princésinja, princézinja;*
-ínka	*uršulínka.*

Sem gredo še oznake razredov živali, sicer poimenovanih po kaki telesni značilnosti (gl. naslednjo skupino): *metúlj-evec, tŕs-ovec, klobuč-njàk, miš-àk, nítk-ar, zvezd-áš.*

č) nosilec značilnosti:

Moški spol

-ec [əc]	*gŕbec, grdôbec;*
-avec [əc]	*kljúnavec;*

-evec [əc]	*jéževec;*
-ovec [əc]	*bíčkovec;*
-njak	*vítičnjak;*
-àn	*nosàn, glavàn, okàn, grbàn;*
-man	*hláčman;*
-ón	*hlačón;*
-áč	*bradáč, glaváč;*
-ar	*bodíčar, bíčkar, páličar, vréčar, vreténčar, pláščar, párkljar, očálar, bíčar, hláčar, frákar, cévkar, ožigálkar, lúskar, pipálkar;*
-áš	*cevkáš, sedláš;*
-ež	*gŕbež, kódrež, bŕkež.*

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol

-(ar)ica	*úharica, pljúčarica, šúnkarica, žlíčarica;*
-áča	*rebráča, prsáča;*
-arka	*žlíčarka.*

2. opravljalnik, tj. predmet, ki ima s čim opraviti; to so navadno vlaki, avtobusi, vetrovi:

Moški spol

-ø	*séver* (veter);
-ec [əc]	*tolmínec* (nož), *dolénjec* (vlak);
-ém	*foném, stilém, frazeologém, toném, morfém;*
-ízem	*stilízem, sofízem, slovenízem, slengízem, grecízem, makaronízem;*
-an	*máriborčan, kámničan* (vlaka).

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol

-ica	*bohoríčica, metélčica, gájica, gótica, ógrica, láhica;*
-ka	*furlánka, olivétka, amerikánka* (orodja), *áljehinka* (igra), *smúčka;*
-ínka	*resínka, snežínka.*

3. lastnost oz. stanje:

Moški spol

-ízem	*agnosticízem, idiotízem, esteticízem, formalízem, empirízem, cionízem, demonízem, dualízem, alkoholízem, cinízem.*

Ženski spol

-ija/-ija	*baharija, hudobija, otročija, botrija, prismodija, erudicija;*
-arija	*otročarija, opičarija, oslarija, čebelarija, čifutarija;*

-ika *fantástika, alegórika, dogmátika, artístika*;
-ovína *zgodovína*;
-itéta *negativíteta*;
-ôta *grozôta*;
-úra *advokatúra, profesúra, docentúra.*

Srednji spol
-stvo *barábstvo, farizéjstvo, domačíjstvo, apostólstvo, aristokrátstvo, gurmánstvo, cigánstvo, hitlerjánstvo, krščánstvo*;
-tvo *glagoljáštvo, devíštvo, kováštvo, hujskáštvo, pápeštvo, junáštvo, váruštvo, klečeplástvo, stremúštvo, prekucúštvo, mejáštvo*;
-evstvo *búrševstvo, gódčevstvo, hlápčevstvo*;
-ovstvo *fántovstvo, blêiweisovstvo, bogôvstvo, héglovstvo, frájgajstovstvo.*

4. popredmetena lastnost ali stanje:

Ženski spol
-íja *grdobíja, goljufíja, ciganíja, planšaríja, bajtaríja*;
-aríja *bedaríja, kozlaríja, svinjaríja, drobnaríja, brkljaríja*;
-úra *profesúra, agentúra.*

Srednji spol
-stvo *bógstvo, barabínstvo, gostínstvo, cárstvo, gozdárstvo, cesárstvo*;
-tvo *beráštvo, deklíštvo, bóštvo, junáštvo.*

5. prostor oz. čas:

	Prostor	Čas
Moški spol		
-ø		*júnij, miklávž, gód, bôžič*;
-ij	*direktórij, psaltêrij, pretórij, prezbitêrij, proscénij*;	
-ec [əc]		*súšec;*
-árij	*lapidárij, antifonárij, herbárij, alfabetárij, planetárij, akvarij, ovárij*;	
-órij	*leprozórij*;	
-ík	*imeník, ceník, zakoník*;	
-àn/-an		*srpán; sŕpan -ána*;
-en [ən]		*tráven* (veliki, mali);
-át	*dekanát, ekonomát, maršalát, fizikát, konzulát, episkopát*;	
-iát	*notariát, komisariát, sekretariát, antikvariát, sekretariát*;	

	Prostor	Čas
-ínum	*alpínum*;	
-étum	*arborétum, alpinétum*;	
-ét	*kabinét, arborét.*	

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol
-a *sréda*;
-(n)ica/-(n)íca *kólnica, mítnica, čuvájnica, cigárnica, knjížnica, míšnica, blagóvnica, logárnica, kadétnica, apníca, mesníca*;
-(ár)nica *drvárnica, čevljárnica, carinárnica, kolárnica, kolesárnica*;
-aríca/-arica *pesmaríca, sifónarica, brúnarica, kjántarica*;
-árna *kavárna, carinárna, čolnárna, bikárna, elektrárna, čajárna, cukrárna, kobilárna*;
-íja/-ija *kapetaníja, kovačíja, davkaríja, škofíja, kmetíja, mežnaríja; Slovénija, Túrčija, Ánglija, Rúsija, Anatólija, Tesálija*;
-aríja *pekaríja, oštaríja*;
-eríja *fazaneríja, drogeríja, žandarmeríja, menažeríja, piceríja*;
-ála *centrála, komerciála, katedrála*;
-êra *tabakêra*;
-jêra *bonbonjêra* (pisano tudi *bonboniêra*), *garsonjêra, riviêra*;
-itéta *admiralitéta, lokalitéta*;
-úra *intendantúra, komandantúra, nunciatúra, prefektúra, ekspozitúra.*

Srednji spol
-išče *gnojíšče, gradíšče, gobíšče, župníšče, krompiríšče, ledíšče, kurbíšče*;
-stvo *admirálstvo, generálstvo, klepárstvo, vójvodstvo, računovódstvo*;
-tvo *predstójništvo, tájništvo, uredníštvo, dopísništvo.*

6. snov:

Moški spol
-ec [əc] *bizéljec, vipávec, burgúndec, émentalec, falêrnec*;
-íd *bromíd, arzeníd, hidríd, fosfatíd, kloríd, nitríd, fosfíd*;
-íl *acetíl, karboníl*;
-ít *sulfít, andezít, kalcít, kvarcít, fosfít, limonít, magnezít*;
-át *karbonát, fosfát, jodát, klorát, nitrát*;
-íak *afrodizíak*;
-ík *vodík, ogljík, kisík*;
-ól *etanól, holesteról, naftól, benzól, metanól, gliceról*;
-ij *polónij, plutónij, evrópij, devtêrij, bárij.*

Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol

-áda *oranžáda, marináda, limonáda;*
-avica *sódavica;*
-ina/-ína *telétina, govédina, bravína, svin(j)ína;*
-etina *hladétina.*

Srednji spol

-e *teléčje, govêje;*
-o *svinjsko, konjsko.*

IZPELJAVA IZ PREDLOŽNIH ZVEZ

Samostalniki se izpeljujejo tudi iz predložne podstave; pregled po predlogih/predponah (branih z leve na desno):

ante *antelúdij;*
brez *brezvérec, brezdómec, brezvládje, brezúp, brezdélje, brezčútje, brezpótje;*
čez *čezoceánka, Čezsóča;*
do *dokolénke, dokolénica, dopetáče, dopŕsje;*
iz *Ízgorje, Izláke;*
na *Náklo* (iz *na tleh*), *nalíčje, napótje;*
nad *Nadgrád, nadhíšje, nadkolénke, Nabíšec, nadplečje;*
ob/o *obróbje, obréžje, Obréž, osŕčje, Obsótelje, obpótje, Obŕh;*
od/o *Osóje;*
po *Posávje, Posóčje, pobočje, pobréžje, pogórje, Póreber;*
pod *podbrádek, podbrégar, Podgôra, podgrlína, Podpéč, Podbŕdo;*
pre *Prelésje;*
pred *predpúst, predméstje, predgórje, Predstrúga, predpóldan;*
pri *prilésje, priímek, pristréšje, primórje, príklet, Prigoríca, Prílipe, prizvók, priokús;*
raz *razvódje, razpótje, razkrížje, razpótnik, Rázgor, Razkrížje;*
***so** *soglásje, sošólec, Sovódenj, Sotéska* (*so-* je predpona);
v *vsêbnost* (morda iz *vsében*);
vrh *Vrhpólje, Vŕhpeč, Vrzdénec;*
***vz** *vzglásje, vznóžje* (*vz-* je sedaj samo še predpona);
za *zapéček, zalédje, zaímek, Zagórje, Zabòršt, Zabúkovje.*

Priponska obrazila so načeloma iz soglasnika + končnice (*brezdómec, brezpótje, čezoceánka, dokolénke, priímek*), zatem samo končniška (*Čezsóča, Izláke, Obŕh, Poréber, predpúst*), nekaj pa jih ima v priponi obrazila še kak samoglasnik (*antelúdij, dopetáče, Zabúkovje, Podbrégar, Porékar, podgrlína*).

B – INAČENJSKA (MODIFIKACIJSKA) IZPELJAVA

1. feminativi (ženski par moškemu) in maskulinativi:

-a/-á *Fránca, Jožéfa, Jóža, Pólda, fŕklja, smŕklja, gospá;*
-ica/-íca *dávkarica, prijáteljica, júnica, múcica, kegljáčica; gospodaríca, grabljíca, golobíca, Kranjíca, lisíca, jerebíca, žrebíca, telíca;*
-ja *župánja;*
-úlja *volkúlja, Volkúlja* (star.);
-inja/-ínja *gospodínja, grofínja, biológinja, dédinja, kústosinja, vojákinja, vójvodinja;*
-ka *gostáčka, brúcka, domačínka, garderobêrka, dolgínka, hríbovka, barbárka, cigánka, točájka, slavístka, máčka, mladénka, brálka, goljufívka, medvédka;*
-ovka *pékovka, Jêrasovka* (ljudsko), *gádovka;*
-íčna *gospodíčna, grofíčna, cesaríčna, kraljíčna.*

Kot nekake maskulinative čutimo poimenovanja *žánjec, rodítelj, rácman, žábec, kačák*, še bolj pa *gospodínjec, rodítelj*; pri *srna – srnják, lisíca – lisják, gós – gosák*, imamo občutek stilne enakovrednosti.

Parno žensko poimenovanje je pri višje razvitih večjih bitjih dostikrat izraženo s posebno besedo: *mož – žena, oče – mati, sin – hči, moški – ženska, fant – deklica* (pogosteje *dekle*), *zet – snaha, stric – teta, ujec – strina, ded – baba, dedek – babica, bratranec – sestrična, ženin – nevesta, očim – mačeha, menih – nuna, hlapec – dekla, jelen – košuta, trot – čebela, petelin – kura* (*kokoš*), *prašič* (*merjasec*) *– svinja, čuk – sova, bik* (*vol*) *– krava, konj – kobila* ipd.

2. skupna imena:

Moški spol

-árij *instrumentárij;*
-jáj *naraščáj;*
-ízem *konzonantízem, vokalízem.*

Ženski spol

-a *gospôda, bo(h)éma, déca;*
-áda *kolonáda;*
-íja *tovarišíja, pajdašíja, dinastíja, aristokracíja;*
-aríja *drobnaríja, smučaríja, čifutaríja, otročaríja, študentaríja;*
-ika *ornaméntika, melódika, kerámika, kozmétika* (lahko tudi iz pridevnika), *léksika* 'besedje', *metafórika;*
-álika *figurálika;*
-(át)ika *idiomátika, simptomátika, temátika;*
-éla *klientéla;*

-ína/-ina *gabrína, hrastína, mladína, bakrenína, jalovína, vojáščina, duhóvščina, brátovščina, živína, divjáčina/divjačína, vojáščina;*
-evína *vejevína, vrečevína;*
-ovína *vrhovína, hladovína, srebrovína, hrastovína;*

-ád *živád, gnilád, brucád;*
-jád *jelenjád, kurjád, otročád, zelenjád, zverjád, divjád;*
-ál [aụ̯] *zmrzál, materiál;*
-ež *mládež.*

Srednji spol
-iče *cvétjiče, grózdjiče;*
-je *grózdje, brínje, pérje, črevésje, dláčje, céličje, bíčje, mládje, kopínje, otóčje, látje, besédje;*
-ínje *fižolínje, belínje;*
-ávje *nižávje, višávje;*
-evje *borovníčevje, bodíčevje, dláčevje, škrípčevje, vejévje;*
-óvje *hlodóvje, cvetóvje, plotóvje, gabróvje, hrastóvje;*
-ó *blagó;*
-tvo *móštvo, vojáštvo;*
-stvo *brálstvo, článstvo, ljúdstvo, slovénstvo;*
-ovstvo *júdovstvo.*

3. stopnjevanost oz. poudarjenost:

Moški spol
-ina *možína, fantína;*
-ec [ɔc] *dédec, kosmatínec, tatínec, slabotínec, bogatínec;*
-ovič *pametnjákovič, bedákovič, poštenjákovič, spretnjákovič, važnjákovič;*
-ák *možák;*
-ín *tatín, fantín, barabín;*
-alín *skakalín;*
-ar *možákar, pametnjákar, debelúhar, črnúhar, narodnjákar, nazadnjákar;*
-e *heródež, júdež.*
Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol
-nica *bábnica;*
-(j)arija *ciganjarija, klobasarija, prismodarija, novotarija;*
-ína *deklína* (narečno).

4. mladič, nedoraslo:

Moški spol
-(án)ec [ɔc] *bíkec, piščánec;*
-ìč *kozlìč, oslìč, grofìč, fantìč, kraljìč;*
-ek [ɔk] *fántek, zájček, pískrček, Hrvátek, medvédek, prašíček;*
-ček *cigánček, dvójček, kurírček, žvrgolévček;*
-è *fantè.*
Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol
-íca/-ica *telíca, žrebíca, járica.*

Srednji spol
-è/(-e) *žrebè, prasè, mačè, pišče, têle teléta.*
Podstava takih tvorjenk je lahko samosvoja: *dete, dojenček, pišče, ščene, têle.*

5. manjšalno:

Moški spol
-c *pískrc, kŕheljc, čéveljc, vétrc, škórenjc, kámenc;*
-ec [ɔc] *brégec, bíkec, délec, hólmec, Lúkec, krížec, ubóžec, debelúšec, obláčec;*
-íc *možíc* (prim. *sh. konjic*);
-ìč/-ič *gradìč, črvìč, fantìč, golobìč, deklìč, grmìč, národič;*
-ek/-èk [ɔk] *gúmbek, gríček, dómek, hranílniček, hinávček, nôrček, domèk;*
-ček [ɔk] *prijáteljček, doživljájček, ljúbček, avtomobílček, strôjček, hotélček, cedílček, požerúšček, króžček.*
Polglasnik v obrazilu je neobstojen.

Ženski spol
-ca *klópca, stvárca, živálca, vŕvca, bréskevca, hójca, dílca;*
-ica *híšica, dogódbica, lúknjica, pésmica, povéstica, zastávica, bréskvica;*
-ka *bradavíčka, nogavíčka, golobíčka, telíčka, ráčka, táčka, nôžka.*

Srednji spol
-ce *bítijce, deklétce, breménce, bêdrce, očésce, jézerce;*
-ece [ɔcɔ] *méstece, sónčece, líčece, srčece, ljúdstvece;*
-iče *grózdjiče, drévjiče, cvétjiče;*
-ca *vrátca, jétrca, nédrca;*
-eca [ɔca] *ústeca.*

6. ljubkovalnomanjšalno:

Moški spol

-c	*frákeljc, čéveljc, ángelc*;
-ec [əc]	*brátec, Žígec, vrágec, ljúbec*;
-ìč/-ič	*deklìč, golobìč, hlébčič, otročič, fantìč*;
-(č)e	*Tónče, Pêpče, Tínče* (morda tudi iz *Tonek*);
-í	*ôči, táti, Frénki, Fránci, Pépi, kúži, múci*;
-ek [ək]	*bôbek, grôbek, čŕnček, bedáček, edínček, očések, úšek, óček, debelúšček, drevéščck*;
-ček [əc]	*dárček, frkolínček, potepínček, trójček*;
-(íč)ek [ək]	*gradíček, gozdíček, deklíček, fantíček, čolníček*;
-ín	*fantín*;
-ko	*sínko, déčko, fíčko, stríčko, Lísko, Júrko.*

Ženski spol

-ca	*pésemca, postŕvca, bŕvca, stvárca*;
-ica/-íca	*grdôbica, barábica, krávica, nožíca, ročíca, glávica, nôgica, rôkica*;
-(íč)ica	*sestríčica, deklíčica, noríčica*;
-ka	*bábička, devíčka, ptíčka, Lénka, golobíčka, ženíčka*;
-i	*mámi, bábi, bébi, múci, Mími, Fánči.*

Srednji spol

-è	*siromačè*;
-ce	*čêlce, mêsce, telésce, telétce, streménce, gŕlce*;
-ece [əc]	*détece, jájčece, sónčece, líčece, srčece, mestéce, gnézdece*;
-če	*jelénče, golóbče*;
-ko	*jábolčko*;
-ica	*déčica* (skupno).

Te vrste lastna imena lahko zgubijo ljubkovalni prizvok, odvisno od tega, ali take osebe sicer ne kličemo tudi neljubkovalno.

7. slabšalnomanjšalno (ironično):

Moški spol

-ič	*člančič, národič, póbič, zvéžčič*;
-ek	*dijaček, človéček, advokátek, zdravníček*;
-ček	*fárček, žandárček, oficírček, profésorček.*

Ženski spol

-ica	*knjížica* ipd.

Srednji spol

-(č)e	*cigánče, hlapčè, révče, krávče.*

8. slabšalno:

Moški spol

-dúra	*pijandúra*;
-le	*Józle* (narečno *Jože*);
-ín	*capín, bogatín, barabín, tujčín, tatín*;
-alín	*pobalín, gizdalín, fantalín*;
-ón	*beračón, hlapčón, Jakón, Drejcón*;
-úr	*nemčúr, fajfúr*;
-ávs	*kmetávs, brdávs*;
-ež	*bábež, barábež.*

Ženski spol

-a	*Veróna* (narečno *Verónika*), *Zdéna*;
-lja	*kmetávslja, zmikávtlja, cmérglja, zamórklja*;
-úlja	*brucúlja, jezikúlja*;
-ánja	*Micánja*;
-éla	*babéla, brucéla, hudičéla*;
-úra	*babúra, kočúra, knjižúra, ženščúra, žabúra.*

Srednji spol

-e/-è	*fantè, prismodè, človéče, hlapčè, pévče, ženščè, dévče*;
-išče	*bábišče, révišče*;
-lè	*bablè*;
-šè	*kravšè, babšè, trapšè.*

Naglas samostalniških izpeljank

Naglas je bodisi na podstavi bodisi na obrazilu. Na podstavi naglašene izpeljanke imajo ali samo končniško obrazilo (*slúga, odhòd*), obrazilo, katerega pripona nima samoglasnika ali pa je ta neobstojni samoglasnik (*bítje, ígra, pívec*), pa še obrazila sicer s samoglasnikom v priponi (*dríbler, koréktor, klarísinja, Máriborčan, šúnkarica, búrševstvo* itd.). Od naglašenih obrazil so ena zmeraj naglašena, druga pa naglašena ali nenaglašena (*kováč – zidár/kúhar*). Stalno naglašena obrazila imaš zbrana na enem mestu na str. 68–71.

ZLAGANJE SAMOSTALNIKOV

Medponsko-priponske zloženke

1. Medponsko-priponske samostalniške zloženke imajo (kakor izpeljanke) glede na besednovrstnost enake podstave in pomene: podstave so torej ali gla-

golske ali stranskosklonske samostalniške zveze, npr. *kdor nosi pisma, kdo črne kože* ali *kaj z rogom na nosu*. Iz tega dobimo zloženke *pismonóša, črnokôžec, nosorógø*, njihovi pomeni pa so vršilec, vršilnik, „dejanje", rezultat dejanja, prostor/čas in snov. Nekaj zgledov za izpeljanke in zloženke s polkrepko tiskanimi priponskimi obrazili:

Glagolska podstava

I	*kôsec*	=	*telovádec*	IV	*nabórek*	=	*zemljevídø*
II	*plôvec*	=	*strelovòdø*	V	*gorîšče*	=	*kamnolòmø*
III	*hója*	=	*govedorêja*	VI	*zdravílo*	=	*kolomàz/áz*

Imenska podstava (s pridevniškim prilastkom)

I	*stárec*	=	*srednješolec*	IV	*bonitéta*	=	*desetlétje*
II	*četvérec*	=	*četverokótø*	V	*cvetnik*	=	*enakonóčje*
III	*mílost*	=	*blagoglásje*	VI	*kislína*	=	*dvókísø*

Imenska podstava (s samostalniškim prilastkom)

I	*gimnázijec*	=	*glavonóžec*	IV	*bedaríja*	=	*križempótje*
II	*furlánka*	=	*glavopŕsje*	V	*konzulát*	=	*sredozémci*
III	*kajênje*	=	*prostoročásje*	VI	*kisík*	=	*pôlpôlstje*

Še zgledi za vsakega teh primerov

Podstava iz glagolske zveze

I – Vršilec

Moški spol

-ø *rodoljúb, loncevéz, sladkosnéd, malopríd, klečepláz, samogôlt*;
-a *vójvoda, maloprída*;
-ja *delovódja, strojevódja, pismonóša, zastavonóša, ščitonóša*;
-ec [əc] *stezoslédec, svetoskrúnec, mimohódec, križenósec*;
-t *astronávt, kozmonávt.*

Ženski spol

-ica *bogoródica*;
-ka *bogomólka, svilopŕejka, tresorêpka, vijeglávka.*

II – Vršilnik

Moški spol

-ø *strelovòd, žaromèt, daljnoglèd, samokrés, barográf, cvetobér*;
-ec [əc] *minolôvec, zobotrébec.*

Ženski spol

-ka *samohódka, muholóvka, samosévka, letalonosílka.*

Polglasnik je neobstojen.

III – Dejanje

Moški spol

-ø *bratomòr, bakroréz, mimohòd, samomòr, krvotòk/krvotók.*

Ženski spol

-a *zlorába, ljudovláda, žganjekúha, samohvála*;
-ba *bikobórba, telovádba, samopostréžba*;
-ja *zakonodája, živinorêja, senoséča, geografija*;
-nja *senokôšnja, samográdnja*;

-ø *črvojed.*

Srednji spol

-je *slavohlépje, domotožje, tankočútje, samoljubje*;
-tvo *knjigotrštvo*;
-stvo *krvoskrúnstvo, pikolôvstvo, ljudožérstvo, samodrštvo.*

IV – Rezultat dejanja

Moški spol

-ø *rokopís, zločín, tlorís, samogôvor, vodopàd, pravopís*;
-ek [ək] *samoprispévek, samoródek.*

Polglasnik je neobstojen.

Ženski spol

-a *ljudovláda, dvóvpréga*;
-ba *paroplôvba, bikobórba, perorísba*;
-ja *zakonodája.*

Srednji spol

-je *bogoslúžje, pravoréčje, pravoslávje*;
-stvo *bogoskrúnstvo*;
-tvo *knjigotŕštvo.*

V — Prostor oz. čas

	Prostor	Čas
Moški spol		
-ø	*glinokòp, kolovóz, samostán.*	*listopàd, delopúst, vnebohòd.*
Ženski spol		
-ø	*senôžet* (*senožéti*);	
-ja	*senokóša.*	

VI — Snov

Moški spol

-ø *kolomàz.*

Ženski spol

-ina *črvojédina.*

Podstava iz zveze pridevnik + samostalnik

I – Nosilec lastnosti

Moški spol

-ø *trdokljún, trdoglàv, zlatoúst, samonóg, mladogramátik;*
-ec [əc] *črnošólec, dolgokrílec, srednješólec, staroobrédec;*
-ijanec [əc] *črnoborzijánec;*
-ovec [əc] *novoválovec, novokántovec;*
-ák *celozemlják;*
-àn/-an *malomeščàn, Novomeščàn, Škofjelóčan* (tudi *malomeščán*);
-ar *črnosúknjar, novostrújar, mnogocéličar, dvoškŕgar;*
-ač *petokolonáš, srednjeprogáš, dvometráš;*
-ist *monoteíst, poligamíst, rdečegardíst, saintsimoníst;*
-ež *črnosúknjež, mlečnozóbež;*

Ženski spol

-ka *zlatovránka.*

II – Nosilnik lastnosti

Moški spol

-ø *Tríglav, četverokót;*
-ák *petstoták, sedemtisočák;*

-àn/-án *Novogoríčàn* (ali *-án*);
-áš *prvoligáš.*

Ženski spol

-ica *dvokólica, stoeníca, slepočíca;*
-ka *goloseménka, enocévka, sedemlétka, stoênka;*
-ovka *enajstmétrovka;*

-ø *Černobíl.*

Srednji spol

-išče *vseučílíšče;*
-je *dvópíčje, pôllétje, trílétje;*
-o *dvókoló.*

III – Lastnost

Srednji spol

-je *enoglásje, blagoglásje, blagonrávje, malodúšje;*
-stvo *črnošólstvo, mnogoženstvo, šentflorjánstvo, višješólstvo;*
-tvo *mnogobóštvo, dvólastníštvo, krivopriséžništvo.*

IV — Konkretizirana lastnost

Moški spol

-ø *četveroréd, štíristòp, golomràz.*

Ženski spol

-ica *gololédica;*
-ka *desetlétka, enájstmétrovka.*

Srednji spol

-je *polnomóčje, trómésečje, večglásje;*
-ovje *trómostôvje;*
-stvo *dvóženstvo, vsèslovánstvo;*
-evstvo *vsezavérodómcesárjevstvo.*

V – Prostor oz. čas

	Prostor	Čas
Srednji spol		
-je	*močvírje;*	*hudoúrje, enakonóčje.*
-ovje	*trómostôvje.*	

VI – Snov

-ø *dvókis.*

Podstava samostalniška beseda + samostalniška beseda

I – Nosilec lastnosti

Moški spol

-ø *nosoróg, srakopêr* (in *-ér*), *volkodlák, pôlbóg, pôlkmèt*;
-ec [əc] *glavonóžec, mrežokrílec, bogovérec, nosoróžec.*
Polglasnik je neobstojen.

Ženski spol

-ica *bokoplavútarica, jezikočeljústnica.*

II – Nosilnik lastnosti

Moški spol

-ø *pôlkróg, pôlčás, pôldán.*

Ženski spol

-a *pôlkrógla, kočemájka;*

-ø *pôlnoč.*

Srednji spol

-ø *pôldne, dopôldne*;
-je *glavopŕsje, sredopŕsje.*

III – Lastnost

Srednji spol

-je *prostoročásje.*

IV – Konkretizirana lastnost

Srednji spol

-je *prostoročásje.*

V – Prostor oz. čas

	Prostor	Čas
Moški spol		
-ø	*delokróg, kolodvór*;	*pôldan.*
-ci	*sredozémci.*	

VI – Snov

Srednji spol

-je *pôlúsnje, pôlsrebró.*

Zloženke s predložnozvezno podstavo

Taki zloženki sta npr. *vnebohòd, vnebovzétje.*

Samomedponske zloženke

Podredne zloženke

Samomedponske zloženke so zloženke brez priponskega dela; v prosto besedno zvèzo jih povezujemo tako, da zloženkin končni del postane jedrni, nekončni pa nejedrni del besedne zveze: *živínozdravník* = *zdravník* za živíno, *ávtocésta* = *césta* za *ávte*, *hídrobiológija* = *biológija vóde*, *éndoparazít* = *parazít nótranjosti*. Pomensko se te zloženke uvrščajo v iste skupine kakor njihove zadnje sestavine. Drugi sestavini besednozvezne podstave je odvzet del njene slovničnosti (*za živino, za avte* > *živino.., avto..*), s tem je odločeno, da postane prvi del zloženke, drugi sestavini besednozvezne podstave pa je odvzeta njena začetnost (*zdravník, césta* > *..zdravnik, ..cesta*). Te zloženke v podstavi nimajo zaimenskega jedra, zato se to tudi ne more poobraziliti. Ločijo se te zloženke od medponsko-priponskih, da imajo zmeraj toliko naglasov, kolikor jih je v podstavi.

Nekaj primerov: *ávtogaráža, ávtocésta, živínozdravník, generálmajór, bákrotiskár, ávtokámp, ávtomehánik, índogermaníst, artêrioskleróza, áerodinámika, ágrotéhnika, anémotropográf, ástrofízika, biokemíja, fêrosulfát, géomehánika, hídrobiológija, krónofotográfija, láktodensiméter, éndoparazít, áerostátika, áerotaksi, ágrominimum, ágroživílstvo, kínoprográm, kínopredstáva, bálneoterapíja* itd.

Priredne zloženke

Prirednih samostalniških zloženk je v slovenščini malo, npr. *Bréznik-Ramôvš* (pravopis Breznika in Ramovša), *Anglo-Američani, Bálto-Slováni, Vič-Rudnik, Schléswig-Holstein* ipd. Na taka imena spominjajo izbrani izrazi kakor *knezoškòf* (v

SSKJ *knézoškòf*), ki pa je v resnici zloženka iz podstave tipa *nekdo, ki je škof s knežjim nazivom* (pri Pleteršniku *knezoškòf*).

Ne zloženke, ampak izpeljanke iz zloženk

Od zloženk moramo razločevati izpeljanke iz zloženk *hídrobiológinja, rodoljúbka, málomeščánka*, s podstavami *hídrobiológ, rodoljúb, áerodinámika, málomeščàn.*

SESTAVLJANJE SAMOSTALNIKOV

Najbolj pogosta predponska obrazila so naslednja:

à- *àmorála, àbiogenéza*;
ánte- *ántedatácija*;
ánti- *ántikadénca, ántifeminíst, ántikrítika, ántidélec, ántimatêrija*;
éks- *ékskrálj, éksjezuít, éksfrančíškán*;
híper- *híperprodúkcija, hípercivilizacija, hípervitaminóza, híperinflácija, hípercivilizácija*;
hípo- *hípofúnkcija, hípoklorít, hípovitaminóza*;
ínfra- *ínfrastruktúra, ínfraproteín*;
ínter- *ínterglaciál*;
íntra- *íntramúrij*;
kò- *kòprodúkcija, kòadjútor, kòedukácija, kòpilót, kòreferát*;
kóntra- *kóntrarevolúcija, kóntrašpijonáža, kóntrafagót, kóntraindikácija, kóntragovórnik*;
màrsi- *màrsikdó, màrsikáj*;
mèd- *mèdklic, mèdjéd, mèdmožgáni, mèdprôstor*;
méta- *métajêzik, métateorija*;
nàd- *nàdčlôvek, nàdkúhar, nàdsekretár, nàdškóf, nàdnarávnost, nàdpovpréčje*;
nè- *nèhumaníst, nèvoják, nèdúh, Nèslovénec, nèzdravník, nèmóč, nèugódje, nèupoštévanje, nèvéra*;
pá- *páslika, pástožec, pálíst, págosénica, pálík, pánôga, pásónce*;
pò- *pòsezóna, pòígra, pòdiplóma, pòimpresionízem, pòpubertéta*;
pòd- *pòdodbòr, pòddiákon, pòdoficír, pòdpolkóvnik, pòdkónzul, pòdpritlíčje, pòdčástnik*;
pòst-/póst- *pòstfíks, pòstmodêrna, pòstmodernízem, pòstimpresionízem*;
prá- *prámáti, práčlôvek, prázgodovína, prábítje, prásnôv, prácélica, prádèd, práfáktor*;
prè- *prèdobróta*;
prê- *prêeksisténca, prêfabrikát, prêfabrikácija*;
prèd- *prèddélavec, prèdígra, prèdstráža, prèdizobrázba, prèdznák, prèdpripráva*;

próti- *prótikandidát, prótifašíst, prótidokàz, prótigovórnik, prótikrítika, prótiofenzíva*;
ràz- *ràzkrálj, ràzfrančiškán, ràzjezuít*;
ré- *réelékcija, réeskónt, réaktivácija, réanimácija, réinterpretácija, résocializácija*;
sín- *sínsemántika*;
sò- *sòstanoválec, sòvladár, sòposést, sòvaščán, sòpodpísnik, sòtrpín, sòzvòk*;
súb- *súbdiákon, súbdominánta, súbstándard, súbnormála*;
súper- *súperstruktúra, súperčlôvek, súperarbitráža, súpersíla, súpernôva, súpertánker*;
súpra- *súpranaturalízem, súpraprevódnost, súpraprotést*;
tráns- *tránsurán, tránsatlántik, tránssubstanciácija*;
últra- *últraradikálec, últrazvók, últrafílter, últramikroskóp.*

Prevzeta predponska obrazila se dajo skoraj vsa zamenjati z domačimi: *nèmorála, prèddotácija, prótikadénca* itd., če tako priponsko obrazilo pri nas obstaja. Nimamo ga npr. za *ré-*. Poprej so se sestavljankam upirali, toda moderni jezik ne more brez njih.

SKLAPLJANJE SAMOSTALNIKOV

Sklopnih samostalnikov je zelo malo. Delimo jih na take, ki imajo za sestavino kak glagol (*némanič, neprídiprav, nebódigatréba, bogvekdo, bógpomágaj*), kako zvezo pridevnika in samostalnika (*dôlgčas, očenàš, zdravamarija*) in končno kak količinski izraz ali nepregibno besedo (*pôlčàs, pôlizdélek, četrtfinale, péšpót, posílíživ*); morda spadajo sem zlasti zaimenski izrazi tipa *málokdó, rédkokdó* (taki sestavini nista nerazdružljivi, prim. *malo s kom*). – V bistvu so vse to zloženke, saj se tudi sklanjajo z glasovnimi ali neglasovnimi končnicami: *némaníča* (ne **nemaničesar*), *očenáša* (ne **očenašega*), *neprídiprava* (ne **nepridipravega*), *s tem nebodigatréba.*

TVORBA PRIDEVNIŠKIH BESED

IZPELJAVA PRIDEVNIŠKIH BESED

Splošno

Pridevniške besede so izpeljane predvsem iz samostalniških besed, glagolov, prislovov ter iz pridevniških besed, npr. *brátov, zapeljív, takráten, enój, prídkan*, s podstavo *bràt, zapelj(ev)áti, takràt, èn príden.* Tudi tu ločimo navadno in inačenjsko izpeljavo. Seveda tudi pri tem izhajamo iz besedne zveze, katere en del izraža to, kar iz nje izpeljani pridevnik. Algoritem je tudi tu šeststopenjski:

1. ták iz jávora	*ták, ki pêče*	*ták, ki je od včéraj*	*glèj, ták*	*zeló drôben*
2. -ov	*-óč*	*-šnji*	*-šen*	*-c-*
3. iz jávora	*pêče*	*od včéraj*	*ták*	*drôben*
4. jávor-	*peč-*	*včéraj-*	*ták-*	*drôb-n-*
5. jávor-+-ov	*peč-+-óč*	*včéraj-+-šnji*	*ták-+-šen*	*drôb-+-c-+-n*
6. jávorov	*pekóč*	*včérajšnji*	*tákšen*	*drôbcen*

A – NAVADNA IZPELJAVA

Izpeljava pridevnikov iz samostalniških besed

Splošno

Iz samostalnikov in samostalniških zaimkov izpeljani pridevniki pomenijo: 1. svojilnost oziroma pripadnost, 2. povezanost s čim, 3. snovnost, 4. obilnost, 5. bolezenskost, 6. podobnost.

1. **Svojilnost posameznikov** se izraža z naslednjimi priponskimi obrazili:
   - **-ov** *brátov, bolníkov, Tónetov, Ahílov, Horácov, bógkov, človékov, Lapláceov, jelénov; telétov, jágnetov; vójvodov; Délov; Támov; Slúgov, slúgov, njegov, njihov;*
   - **-ev** *kováčev, móžev, jéžev, Bášev, hudírjev, Jáserjev, Kéttejev, brúčev, Krležev, Horáčev/Horácev, Fóchev, Cóleridgeev; delovódjev;*
   - **-in** *sêstrin, Junónin, Tétidin, múcin, bábičin, Áničin, Kíttyjin, Míjin, Maryjin, Rúthin, Beatrícin, Mátičin, Ínin;*
   - **-j(i)** *božji, Martínj, Ruperč* (prim. *Martínj vŕh, Rúperč vŕh*); *nàš, svój;*.
   - **-(i)n** *njén, njún, najin.*

Priponsko obrazilo *-ov* se dodaja podstavam moškega in srednjega spola, *-ev* pa le, če se podstava končuje na *j, č, ž, š, dž;* če se končuje na *c*, se ta navadno premenjuje s *č* in tudi dobiva *-ev*, če pa se ne premeni (navadno pri prevzetih besedah), pa *-ev* ni obvezen, zato *stric – stričev* proti *Horac – Horačev* in *Horacev/Horacov*. Priponsko obrazilo *-in* se dodaja podstavam ženskega spola; pred to obrazilo dodajamo *-j-* pri tistih samostalnikih, ki tak *-j* dobivajo tudi v rodilniku množine (in dvojine) (*Klia – Klij, Klijin*), in pri tistih, ki se sklanjajo s končnicami *-ø*, osnova pa se jim končuje na samoglasnik (*Kitty – Kittyjin*). Pri samostalnikih II. moške sklanjatve delamo svojilni pridevnik na *-ov/-ev* (*vojvodov, Krležev*), ne na *-in* (*Krležin*).

Svojilne pridevnike na *-ov/-ev* in *-in* delamo iz samostalnikov, ki pomenijo kaj živega, zlasti človeškega; pri neživem zaznamujejo bolj redko svojino (prim. *odborov, Matičin*). Ista priponska obrazila imajo tudi svojilni zaimki (četudi včasih malo premenjena); podstava teh zaimkov je rodilniška, npr. *njega- -ov > njegôv; njihov, najin, njun, njen*; prim. še *čigav*. Za priponsko obrazilo *-j* prim. *nas- + j > naš* (enako *vaš*), z večjo krnitvijo podstave pa *moj, tvoj, svoj*. Posebnosti pri zaimenskih

podstavah so še: *čígar, kógar, nikógar* itd. z variantami *čígaršnji, kógaršnji, nikógaršnji*. Namesto svojilnih *njegôv, njén, njún, njíhov* pa se rabijo tudi sprevrženi *njêga, njé, njíju, njih*. Podobno se rabijo tudi prvotni rodilniki npr. pri imenih na *-ski -ska* in pri sprevrženih samostalnikih iz pridevniških besed: *Dostojevskega romani, Nablocke dramski dosežki, naše dežurne trud.*

Skupinska svojilnost se izraža s *-ski, -ji, -én* in *-ən*: *slovenski* (jezik), *Slovenji* (Plajberk), (Ta gozd je) *cerkvén*, (oni) *državen.*

2. **Povezanost s tem, kar imenuje samostalniška podstava**, izražajo naslednja priponska obrazila:
   - **-ji** *pávji, jelénji, zverínji, čebélji, dihúrji, golóbji, antilópji, gádji, gámsji, míšji, govéji, teléčji; stróčji, bôžji, bôlšji, golobíčji, otróčji; déčji, govêji;*
   - **-nji** *górnji, spódnji, vŕhnji, srédnji, jútrnji, prihódnji;*
   - **-ínji** *materínji, hčerínji, detínji;*
   - **-ski** *hlévski, sávski, máriborski, ljubljánski, rímski, pármski, cêljski – gótski, hrvátski, holándski, arábski, evrópski, cardífski – bolníški, róški, láški, novíški, váški, koséški, lóški, môški – kobaríški, zágrebški, hrváški;*
   - **-ovski/-ôvski** *avgústovski, zbôrovski, ájdovski, brúcovski, fránkovski, hríbovski, sínovski/sinôvski;*
   - **-evski** *bórčevski, hítlerjevski, brúčevski, májevski;*
   - **-ánski** *božánski, človečánski, amerikánski, damaščánski, barjánski;*
   - **-ínski** *elizabetínski, tuberkulínski, benediktínski;*
   - **-(éš)ki/-(eš)ki** *angléški, málteški;* prim. še *ruski, francóski;*
   - **-j** *Slovénj, Martínj, Rúperč;*
   - **-n** *dêbeln, smíseln, smótrn, sábeljn;*
   - **-en** [ən] *úmen, gláven, bravúren, cíljen, obŕven, morálen, čájen – analógen – amében, hrúpen, lásen, fázen, částen, réden, dèžen, híšen, božíčen – stíčen, cíničen, antíčen, predlóžen, stréšen, mátičen, jájčen, evidénčen;*
   - **-en** *čústven, grádben, gódben, drúžben, molítven, premostítven;*
   - **-ičen** [ə] *fašístičen, kémičen, diádičen, simbóličen, ritmičen, fáličen, bíbličen, elégičen;*
   - **-álen** [ə] *centrálen, klerikálen, geniálen, horizontálen, apikálen, hormonálen, dorzálen, fizikálen, liberálen;*
   - **-onálen** [ə] *opozicionálen, nacionálen, funkcionálen, emocionálen, dimenzionálen, proporcionálen;*
   - **-éven** [ə] *dežéven, dnéven, krajéven;*
   - **-íven** [ə] *emulzíven, erozíven, agresíven, afektíven, emotíven;*
   - **-atíven** [ə] *dekoratíven, figuratíven;*
   - **ôven/-oven** [ə] *blagôven, godôven, čekôven, dohódkoven, čarôven, časôven;*
   - **-ózen** [ə] *gripózen, famózen, anginózen, arteriózen, religiózen, filistrózen;*

-in *bréskvin, púškin, ládjin, lúnin, banánin, citrónin, limónin;*
-ev *alumínijev, čéšnjev, borovníčev, apnénčev, alójev, bórščev, dèžjev;*
-ov *ogljíkov, lípov, bréskov, amónijakov, četàtkov, fižólov, citrónov, dúrov, bôrov, brézov.*

Polglasnik je neobstojen.

Priponsko obrazilo *-ji* ima nekako množinsko podstavo, pomeni pa tudi vrsto (npr. *goveje meso*). Jotacijsko premeno soglasniškega izglasja podstave imamo v primerih od *goveji* naprej (**goved-ji* proti **telet-jji*, **strok-jji* nasproti **gad-ji*). Priponskemu obrazilu *-ji* podobni primeri so na *-j* v krajevnih imenih, npr. *Slovenj Gradec, Martinj vrh.* – Priponsko obrazilo *-ski* se dodaja soglasniškemu izglasju podstave (*hlevski*); soglasniki *k g h c z s* in *č ž* pa se zamenjajo s *š*, nakar *s* za njimi odpade, tako da so to potem kar pridevniki na *-ki* (*bolnik – *bolnišski – bolniški*); ta *s* izpade tudi za *š* (*Hraše – hraški, móž – môški, vás – váški*). Neobičajne premene, ki si jih zapomnimo kar od primera do primera, so pri podstavah na *d* (*Bled – blejski, grad – grajski, Beograd – beograjski*); čisti posebnosti sta še *kobariški* (od *Kobarid*) in *zagrebški* (od *Zagreb*) (verjetno pod vplivom oblik za prebivalce: **Kobaridec, *Zagrebec*); prim. še *kmečki – kmet, hrvaški – Hrvat.* (Razvoj: *Hrvat- + -j > *hrvač*, nato pa **hrvač- + -ski > hrvaški;* prim. še *Bled- + -j > *blej*, nato pa **blej- + -ski > blejski*).

Pred priponskim obrazilom poznajo enake premene tudi pridevniki, izpeljani iz podstave prevzetih besed, čeprav se pišejo neslovensko; pri tem velja, da zadnji soglasnik (soglasniški sklop) podstave v pridevniku pišemo vedno slovensko, namesto dveh enakih soglasnikov pišemo enega, tuja mehka *l* in *n* pa razvezujemo z *lj* in *nj*; podstavam na samoglasnik se dodaja *j*:

[k g h]

Narvik – *narviški*
Montblanc – *montblanški*
Innsbruck – *innsbruški*
Praga – *praški*
Zürich – *züriški*
Drač – *draški*
Zamošć – *zamoški*
Cambridge – *cambriški*
Cluj – *cluški*
Limoges – *limoški*
La Manche – *lamanški*

[c]

Abruci – *abruški*
Nizza – *niški*
Biarritz – *biarriški*

[s z]

Laos – *Laoški*
mitraljez – *mitralješki*

⟨C C⟩

Bonn – *bonski*
Sevilla – *seviljski*
Ventimiglia – *ventimiljski*
Boulogne – *boulonjski*
Bologna – *bolonjski*

[nemi samoglasnik]

Calais – *calaijski*
Lisieux – *lisieujski*

⟨V⟩

Sydney – *sydneyjski*

3. Snovnost izražajo priponska obrazila:

-ji *ríbji, krávji, kúrji, puránji, gósji, govêji, teléčji, jerebíčji* (zadnja dva primera s priponskim obrazilom *-jji*);
-ski *svínjski, kónjski, hméljski;*
-n *zêmeljn;*
-én *lesén, medén, bakrén, cukrén, maslén, ovsén, prosén, strnén;*
-en [ən] *jábolčen, želézen, grózden, lážen;*
-álen [ən] *materiálen;*
-in *banánin, citrónin, bréskvin;*
-nat *slámnat, smôlnat, papírnat, móčnat, dušíčnat;*
-ast *brônast, gúmijast, gúmast, nítkast, gípsast, baržúnast, flanélast, cájgast, cícast;*
-ev *borovníčev, čéšnjev, apnénčev, alójev, nójev, oranžev, rižev, hrušev, jajčev, rožičev;*
-ov *ogljíkov, bréskov, fižólov, bôrov, brézov.*

Polglasnik je neobstojen.

4. Obilnost oz. precejšnjost izražajo priponska obrazila:

-éven [ən] *dežéven, gričéven, ničéven;*
-àt/-at *bradàt, brkàt, hribàt, gubàt, grudàt, ápnat/apnàt, glavàt, grivàt;*
-nat/-nàt *mesnàt, lápornat, zrávnat;*
-évnat/-evnat *gričévnat, dežévnat, pečévnat, ráševnat;*
-ovnat/-ôvnat *hríbovnat, glínovnat, máhovnat, grmôvnat, satôvnat;*
-ít *barvít, častít, znamenít, srdít, temeljít, krčevít;*
-evít *gričevít, ognjevít, klečevít, slojevít;*
-ovít *hribovít, bregovít, duhovít, členovít, glasovít, grozovít, plodovít, čudovít;*
-ast *sájast, čóbast, góbast, čŕtast, gúbičast, grúdast, goséničast;*
-àv/-av *bolhàv, gúbav, gòbav, gnídav, čádav, dlákav, solzàv;*
-ív *ušív, črvív;*
-ljiv/-ljív *dobrotljív, milostljív, snetljív, strastljív, gnádljiv.*

Polglasnik je neobstojen.

5. Bolezenskost izražajo naslednja priponska obrazila:

-èn *prehlajèn;*
-en [ən] *tuberkulózen, vročíčen, náhoden, nadúšen, kúžen, jétičen omótičen;*
-átičen [ən] *revmátičen, ishiátičen* (tudi ⟨iši⟩), *asigmátičen, astmátičen, hipostátičen;*
-álen [ən] *lumbálen, menstruálen, bronhiálen;*
-ílen [ən] *febrílen, labílen, imbecílen;*
-ózen [ən] *gripózen, ulcerózen;*
-t *zaprt, spočít, nalít, zalít, zapít, opít;*

-ast *osépničast, bradavíčast, súšičast, mozóljčast, mravljínčast;*
-av/-àv *gárjav, dobrčàv, grížav, glístav, gólšav, čírav, dríškav, góbav, kozàv, krmežljàv.*

Polglasnik je neobstojen.

6. Podobnost izražajo naslednja priponska obrazila:

-ski *cekínski, fakínski, butálski, očálarski, sálomonski, cankarjánski, hegeljánski, hitlerjánski;*
-ánski *božánski;*
-(š)ki *stremúški, baháški, čudáški, deklíški, devíški, mladéniški;*
-inski/ -ínski *máčehinski, čredínski, materínski, ájdinski;*
-evski *gódčevski, kŕleževski, hlápčevski, fičfiríčevski, dántejevski, cánkarjevski;*
-ovski *prešérnovski, fántovski, préžihovski;*
-nat *predívnat, bísernat, fósfornat, drevésnat, cévnat;*
-ast *čebúlast, hláčast, hlébčast, góbčast, dúlčast, búčast, cvíčkast, cúnjast, dételjast.*

Izpeljava pridevnikov iz predložnih zvez

Izsamostalniške izpeljujemo tudi iz predloženih zvez: „tak, ki je pred pragom" → *predpražen*, „tak ob bregu" → *obrégen*, „tak brez glave" → *brezglàv*, „tak pod zemljo" → *podzémeljski*, „tak (ki vleče) k sebi" → *ksében*, „tak iz samostalnika" → *izsamostálniški*, „tak nad morjem" → *nadmôrski*, „tak, ki je brez uma" → *neúmen* (vsaj prvotno) ipd. Še nekaj zgledov za posamezne (domače) predpone:

ab- *abnórmen;*
brez- *brezvéren, brezdómen, brezdúšen, brezglàv, brezrób, brezobzíren, brezzób, brezpôseln, brezbrížen, brezžíčen, brezpláčen, brezspôlen, brezvétrn;*
čez- *čezméren, čezoceánski, čezmôrski, čezúren, čezrámski, čezpŕsen, čezsóški;*
do- *dosmŕten, dopásen, dobeséden, doléten, dokomólčen, dovčérajšnji, dosedánji;*
iz- *izglágolski, izprislôven, izvŕsten, izréden, iziménski;*
k-/h- *ksébni, hkráten* (če iz *h kratu*), *kmášen;*
med- *medréčen, mednózen, medsebójen, mednároden;*
na- *nagóbčen, napŕsten, namízen, nagláven, nagróben, nabrézen, nahŕbten;*
nad- *nadstrésen, nadmôrski, nadkolénski, nadsvéten, nadzêmeljski, nadzvézden;*
o- *ojezíčen;*

ob/o- *obróben, obpóten, obcésten, obmôrski, ovráten, obrézen, opústen, ogláven, osmŕten;*
od- *oddnéven, odljúden, odsében;*
po- *povŕhen, povŕšen, pocésten, pogóden, počézen, pošólski, pobínkošten;*
pod- *podgórski, podôkenski, podnózen, podzímen, podsében, podgláven, podmórski, podzémski;*
pred- *predprážen, predprázniški, predaprílski, predhíšen, predčásen, predmésten;*
pri- *primórski, prifáren, priróčen, priléten, pribrézen, pritléhen, prisŕčen;*
pro- *proamêriški, provláden, proarábski, proevrópski;*
proti- *protinaráven, protivétrn, protiatómski, protiletálski;*
raz- *razpóten;*
v- *vsében;*
***vz-** *vznózen, vzgláven, vzglásen, vzkrížen, vzvôden;*
za- *zapéčen, začásen, zahŕbten, zakóten, zaléden, zagôrski, zagrôben.*

Priponska obrazila imajo enak pomen in vlogo kot pri nepredložnih podstavah. Predslonski *ne* daje predpono *ne-*: *nesnážen, nemáren, negóden, nevéren, nedôlžen.*

Naglas izsamostalniških pridevniških izpeljank

Izsamostalniške izpeljanke imajo načeloma toliko naglasov, kakor njih podstave v govorni podstavi: večinoma so torej enonaglasnice. Priponska obrazila podstavi lahko vzamejo naglasnost, kadar so naglašena, sama so pa naglašena ali nenaglašena: *hranílen < tak, ki hráni* proti *vzgójen*; *ogljíkov < tak iz ogljíka*. Nenaglašene so tudi vse pripone, ki niso (stalno) zložne, npr. *úm-en úm-n-a, hlévski < tak iz hléva*. Posebnost je svojilni *-ôv* pri *njegôv*, tako tudi *borôv/boròv* ob *bôrov*.

Nekaj obrazil je naglašenih in nenaglašenih; taka so *-ínski/-inski, -ovski/-ôvski, -àt/-at, -àv/-av, -ən/-àn*; npr.: *materínski/máčehinski, sínovski/sinôvski, bradàt/ápnat/ apnàt, bolhàv/dlákav, líčen, cvèten/cvetèn*. Tip *máčehinski* je izjemen (v SSKJ ga ni); malo pogostejši pa je *-ôvski*, v SSKJ najdemo tele primere: *škofôvski, grofôvski, bogôvski, vrhôvski, duhôvski, oslôvski, orlôvski* in *volôvski*, tj. njihove podstavne besede so mešanega naglasnega tipa (*bóg -á*) ali pa imajo v osnovi široki *ô*: *gròf grôfa, ôrel*. Načeloma bi isto moralo veljati tudi za priponski obrazili *-at* in *-ar*: ob naglasno mešani ali končniški podstavi ali taki s širokim *e* ali *o* oz. sploh nekdaj z naglasom na končnici sta *-at* in *-av* naglašena, sicer pa ne. V resnici je nenaglašeni *-at* zelo redek in samo varianten, v zvezi z *-n-* (*-nat*) pa je naglašen bolj po našem pravilu (*ploščnàt, vodnàt/vôdnat, ljudnàt/ljúdnat, plehnàt, jedrnàt, plosnàt, mesnàt, lesnàt, vrstnàt, ustnàt*).

Priponsko obrazilo *-av* je nenaglašeno zlasti ob samostalniški podstavi, naglašeno pa zlasti ob glagolski podstavi na *-áti*: *bêbav, híbav, góbav, gŕbav, škŕbav, lúknji-*

čav, grúdav – mencàv, ječàv, kričàv, ropotàv, blebetàv itd. Nekaj je tudi dvojnic: *cíncav/cincàv, veličàv/velíčav.*

Tvorjenke s pripono *-n-*, (*-k-*) (s površinsko obliko *-ən* ali *-án* oz. *-ək* ali *-ák*) so v primeri z nenaglašenim *-ən* zelo redke. Na končnici (in pred končnico *-ø* na priponskem samoglasniku) naglašene so podstave s polglasnikom (*temèn temnà*), poleg tega pa tudi tiste osnove, ki se naglašujejo tudi po mešanem naglasnem tipu, torej *drobèn -bnà -ò*, ker *drobán drôbna drobnó*. Tako je tudi s pridevniki z obrazilom *-ek* [ək]: *tenèk -nkà -ò*, ker *tenák tenkà tənkó* oz. *prašən -šnà -ò*, ker *prašán prášna prašnó*. Vsi ti pridevniki imajo tudi možnost nepremičnega naglasa na podstavi: *təmen -mna -o, drôben -bna -o, tènek -nka -o, prášen -šna -o*. Lista besed s temi naglasnimi tipi je v oblikoslovju (str. 322–323).

Izpeljava pridevnikov iz glagolov

Izpeljanke iz glagolov pomensko razvezujemo glede na naklon: *šepav* „tak, ki šepa“, *bolehen* „tak, ki boleha“, *dosegljiv* „tak, ki ga je mogoče doseči“, *koven* „tak, ki se da kovati/ki ga ljudje sploh kujejo“, *nepozaben* „tak, ki ga ni mogoče pozabiti“, *ustrežljiv* „tak, ki rad ustreže“, *hôden* „tak, ki dobro hodi“, *obsédžen* „tak, ki veliko obseže“, *neizrečêno (lep)* „tako lep, da tega ni mogoče povedati“, *omahljiv* „tak, ki rad omahuje“, *potrpežljiv* „tak, ki zna potrpeti“. Podstava je včasih čudna: *trpež* je malo znana beseda v pomenu, kakor ga kaže pridevnik *trpežen* „tak, ki nekaj prenese in dolgo traja“. Prim. še *vzeten* „tak, ki se hitro porabi (vzame)“.

Izglagolskim pridevniškim izpeljankam so blizu tudi pridevniki na *-oten, -oben, -oviten*: *dremôten* „tak, ki se mu drema“, *gnusôben* „tak, ki zbuja gnusobo“, *stanovíten* „tak, ki ostaja v določenem stanju“, *rodovíten* „tak, ki precej (veliko) rodi“. Seveda so to tvorbe iz ustreznih samostalnikov.

Pomenske skupine pridevniških izpeljank iz glagola so: deležniška, nedeležniška tvorna, prizadetostna, uporabnostno-namembna in naklonska.

1. Pridevniki, po nastanku deležniki: *vròč, cvetòč, usáhel, uvél, pečèn, krít*. Pomensko se lahko oddaljijo od glagola: *vròč* ne pomeni več „tak, ki vre“, *uvél* je „tak, ki je nekoč uvenil, in je sedaj v določenem stanju“ ipd. Podrobneje o tej rabi glej str. 403–405. Nekaj zgledov po posameznih priponskih obrazilih:

-óč *mogóč, deróč, pričujóč, umrjóč, delajóč, vzdihujóč, gredóč, pojóč;*
-èč *slovèč, gorèč, bolèč, bodèč, skelèč, ljubèč, hrepenèč, spèč;*
-l/-el/-èl [əu̯] *gníl, uspél, počrnél, usáhel, uvél, minúl, prispél, pošèl, dôšel;*
-en/-èn *usmíljen, poročèn, kŕščen, zažel(j)èn, natísnjen, zapuščèn, pogubljèn, učèn, izvóljen, pozábljen, zamáknjen; tepèn;*
-n *zídan, kúhan, omíkan, prestán, postán, brán, razkričán, zapelján, poslán, spovédan, predán, vdán, zaželèn;*
-t *ujét, načét, zapét, štét, vnét, zavzét; skrít, ubít, nalít, zašít; posút, obút, sezút, prečút; potŕt, odpŕt, zapŕt, zažŕt.*

Polglasnik je neobstojen.

O pomenu teh vsaj po izvoru deležnikov gl. pri glagolu. Večinoma izražajo stanje, npr. *Rešitev je mogoča.*

2. Nedeležniško tvornost nakazujejo naslednja priponska obrazila:

-en [ən] *blóden, nôsen, vôzen, prehóden/prehôden, zanôsen, ponôsen;*
-ánten [ən] *alarmánten, asonánten, fascinánten, briskánten, pikánten;*
-énten [ən] *evidénten, fluorescénten, eksisténten, diferénten, divergénten.*

Polglasnik je neobstojen.

Pridevniki na *-a/-enten* imajo za podstavo latinske deležnike.

3. Prizadetost izražajo trpni deležniki glagolov, vezljivih s tožilnikom:

-an *spoštován;*
-en *pokošèn;*
-t *ubít, spočít, prečút, pripít.*

4. Uporabnost ali namenjost kažejo naslednja priponska obrazila:

-en [ən] *vzgójen;*
-(á)len [ən] *gugálen, česálen, spálen, določeválen, ležálen, igrálen, čakálen, bljuválen, uspaválen, pomirjeválen, dokazováln;*
-(í)len [ən] *hranílen, določílen, volílen, kadílen, morílen, točílen;*
-íven [ən] *eksplozíven, decizíven, erozíven, ekstenzíven;*
-tíven [ən] *fiktíven, absorptíven, efektíven, eruptíven, atraktíven, elektíven;*
-atíven [ən] *frikatíven, edukatíven, fabulatíven, eksplikatíven, afirmatíven, stimulatíven, generatíven;*

Polglasnik je neobstojen.

Zlasti pri tipih *eksploziven* ali *absorptiven* si je lahko misliti, da bi bili ti pridevniki izpeljani iz ustreznega glagolnika.

5. Naklonski pridevniki. Za te pridevnike so najpogostejša obrazila **-en, -ljiv, -av, -abilen, -ibilen;** izražajo možnost (*prenôsen, prevedljív*), voljnost (*ubogljív*) in nagnjenost k (*gobezdàv*):

-en [ən] *prenôsen, prevôzen, kôven, neizprôsen, neizbrísen, premíčen, víden, póten, dopústen;*
-álen [ən] *likálen, prálen, hujšálen, čakálen, brálen, zgibálen;*
-ílen [ən] *blažílen, gnetílen, gorílen, hladílen, agílen;*
-abílen [ən] *komunikabílen, adaptabílen, diskutabílen, operabílen;*
-ibílen [ən] *fleksibílen, konvertibílen, kompatibílen;*
-ast *cíncast, cmérast, pácast, dríčast, krotíčast;*
-àv/-av *gobezdàv, cíncav, čenčàv, cágav, hvalísav, bahàv, boléhav, bodíkav, dobríkav, hlastàv, goltàv, hrustàv;*
-ív *goljufív, nagajív, hranív* (redko), *kaznív;*
-(l)jív *deljív, voljív, zaceljív, zapeljív, vseljív* (varianta obrazila *-ljiv*, če se podstava končuje na *-l* ali *-lj*);

-ljív *prevedljív, ubogljív, gibljív, določljív, dosegljív, drobljív, berljív, topljív.*

Polglasnik je neobstojen.

Izpeljava pridevnikov iz prislovov, povedkovnikov in členkov

Tudi pri izpeljankah iz prislovov se rabijo najbolj splošna obrazila. Dodajajo se bodisi čisto na koncu prislovov, bodisi pred njihova obrazila: *zastónj > zastónjski, létos > létošnji, zóper > zóprn, ênkrat > ênkraten; sedàj > sedánji, z vŕha > zvŕhnji, gôri > gorénji, morebíti > morebíten.* – Po vseh določnih takih pridevnikih se večinoma sprašujemo s k a t e r i , torej označujejo posebno vrsto. Še nekaj primerov:

-ski *zastónjski, dopoldánski, lánski, tóstránski;*
-nji *létošnji, sedánji, danášnji, zgódnji, nekdánji, poslédnji, sedánji, dáljnji, blížnji, zgórnji, spódnji, sinóčnji, skóznji, dólnji;*
-énji *dolénji, gorénji;*
-šnji *drévišnji, dávišnji, včérajšnji, skôrajšnji, nocójšnji, támkajšnji;*
-n *zóprn;*
-en [ən] *opôlnočen, ponôčen, podnêven, takráten, odvêčen, počásen;*
-šen [ən] *skôrajšen, dókajšen/dokàjšen, zdàjšen, precêjšen, vštríčen.*

Polglasnik je neobstojen.

B – INAČENJSKA (MODIFIKACIJSKA) IZPELJAVA

Izpeljava iz pridevnikov

Izpeljanke iz pridevnikov izražajo večjo ali manjšo mero lastnosti pridevnika iz podstave, poleg tega tudi splošno v primeri s posameznim: *črnikast < črn, lepši < lep, bratovski < bratov.* Pomenske skupine teh pridevnikov so za manjšalnost/ljubkovalnost, večalnost, približevanje, stopnjevalnost, splošno last/pripadnost, podobnost, jasnejšo uvrstitev, večjo natančnost/čustvenost, druge vrste števniškosti. Poglejmo podrobneje:

1. m a n j š a l n o s t o z . l j u b k o v a l n o s t *-ka-, -čka-, -c(e/a)-*:

-ce- [cə] *drôbcen, májcen;*
-ka- *prídkan, čédkan, čístkan, cártkan, flétkan;*
-čka- *drôbčkan;*
-can *debélcan;*
-čkan *bolánčkan, zaspánčkan, bélčkan.*

2. v e č a l n o s t :

-ski *grozánski, neznánski* (prvi s premeno **ə > a* v podstavi);
-ovit *grozovít.*

Posebnost je *gromozánski.*

3. p r i b l i ž e v a n j e k določeni lastnosti:

-ski *svójski;*
-íčen [ən] *bledíčen;*
-at *skálnat;*
-cat *sámcat, nôvcat, právcat;*
-ljàt *grenkljàt;*
-kljat *rumênkljat/ruménkljat;*
-íčast *drobníčast, bledíčast, modríčast;*
-kast *sínjkast, plávkast, rdéčkast, ruménkast, rumênkast;*
-íkast *debelíkast, modríkast;*
-évkast *sinjévkast* (tudi *sínjevkast*);
-ljast *grênkljast;*
-kljast *čŕnkljast;*
-àv *belàv;*
-íkav *modríkav, staríkav, temníkav.*

Polglasnik je neobstojen.

4. s t o p n j e v a n o s t lastnosti:

-ji *lážji;*
-ši *lépši;*
-ejši/-êjši *ljubeznívejši, čistêjši.*

(Podrobnosti glej o tem v oblikoslovju pri pridevnikih na str. 326–327.)

5. s p l o š n a l a s t a l i p r i p a d n o s t nasproti posamezni:

-ski *brátovski, fántovski, slovénski, materínski,* proti *brátov, fántov, Slovénčev, máterin;*
-ji *materínji,* proti *máterin.*

6. p o d o b n o s t :

-evski *fínžgarjevski, hlápčevski, goéthejevski;*
-ovski *fántovski, tŕgovski, metternichovski, wildovski, prešérnovski.*

7. j a s n e j š a u v r s t i t e v besede med pridevniki:

-ski *enostránski, dvóiménski, dvóraménski, mnogočlénski;*
-en [ən] *bojéčen, čujéčen, rdečelíčen, turkízen, obílen, bóren;*
-ičen [ən] *diahróničen;*
-at *óljnat, móčnat, gomóljnat, sljúdnat;*
-ast *mátast, rózast, žílast, pepítast.*

Polglasnik je neobstojen.

8. n a t a n č n e j š i o z . č u s t v e n o o b a r v a n p o m e n :

-le *tákle, tále, tístile, ónile;*
-ák *ták, kák(šen), enák, nekák, nikák;*

-šen [ən] *tákšen, kákšen, kolíkšen, tólikšen, kákršen, nikákršen, kólikršen, nikógaršen, vsákogaršen;*
-r *čígar.*
(O obrazilu *-šen* prim. še Oblikoslovje str. 337.)

9. neglavni števniki: Z **-ér** izpeljujemo ločilne številnike (*pét → petér*), za vrednosti od 1 do 3 pa z *-oj* (*èn → enój*). Posebnost sta *četvér* in *raznotér, mnogotér*. Iz ločilnih številnikov delamo s priponskim obrazilom ***-ən*** množilne (*petéren, enójen, četvéren, stotéren*). – Iz glavnih številnikov izpeljujemo tudi vrstilne, in sicer s pridevniško končnico za posamezne spole (*pét → pêti -a -o*). Posebnost so vrednosti za 1, 2, 3, 4 in 100, ki se glasé: *prvi, drúgi, trétji, četŕti* in *stôti*. – *Edini* je prej zaimek kot številnik (izpeljan iz *eden*). O tvorbi izštevnikov gl. še str. 209–210 (Sklapljanje pridevniških besed).

ZLAGANJE PRIDEVNIŠKIH BESED

Pridevniki se zlagajo medponsko-priponsko oz. samo medponsko.

A – MEDPONSKO-PRIPONSKE ZLOŽENKE

Take zloženke so:

1. iz glagolske zveze s samostalnikom: *miroljuben* ← tak, ki *ljubi mir*; še nekaj primerov:

-ø *potoglàv, tresopét, endokrín, endogén, sladkosnéd, rastlinojéd;*
-en [ən] *nebotíčen, črvojéden, slavohlépen, častihlépen, krvosrámen, evfoníčen, liofóben, higrofílen, pirofóren; vsevéden;*
Polglasnik je neobstojen.

2. iz neimenovalniške zveze pridevniška beseda + samostalnik: a) *dolgočásen*, b) *tóstránski*, c) *dvójezíčen* ← tak *z dolgim časom*, tisti *s te strani*, tak *z dvema jezikoma*:
a) pridevniška beseda je pridevnik:
-o *črnoglàv, dolgozób, heterogén, dolgoúh, golorít, dolgonóg, enogŕb, belopôlt, mladokljún;*
-en [ən] *hudomúšen, kratkovíden, enakobárven, stereotípen, ekvivalénten, ksantokrómen, raznospôlen* (tudi *črnoglás*);
-ičen [ən] *heterosilábičen;*
-átičen [ən] *izokromátičen;*
-alen [ən] *heteroseksuálen;*

b) pridevnikša beseda je zaimek:
-ski *císalpínski, ónostránski, tóstránski;*
-en [ən] *enakobárven;*

c) pridevniška beseda je številnik:
-ø *peterokrák, ênorók, trínóg, dvóók;*
-ski *mnogostránski, tristránski, dvóstránski, vèčstránski, obojestránski, štiristránski;*
-n *trírógeln, ênodêbeln, četveroógeln;*
-en [ən] *vèčjezíčen, dvójezíčen, obákrájen, štíriperésen, vèčléten, štírinóžen;*
-àt *tríoglàt.*
Polglasnik je v vseh treh skupinah neobstojen.

3. iz zveze dveh samostalniških besed:

-ø *srnoók, kodroglàv/-áv, kozonóg, grbonós, čebuloglàv/-áv, žaboúst;*
-en *strahopéten, kožekrílen, krvoséčen, srebrolísten.*

B – SAMOMEDPONSKE ZLOŽENKE

Samomedponske zloženke so iz zveze dveh (ali več) pridevniških besed. So podredne ali priredne: *cerkvénoslovánski < cerkvéni slovánski* oz. *čŕno-bél < čŕn in/ali bél.*

Podredno zloženi pridevniki: *sívozelèn, kričéčerdèč, tèmnomóder, óbčečlovéški, stárocerkvénoslovánski, psévdodemokrátičen, cerkvénopráven, literárnozgodovínski, mákrokefálen.*

Priredno zloženi pridevniki: *čŕno-bél, ávstro-ógrski, bélo-módro -rdéč, kultúrno-prosvéten, vzgójno-izobraževálen, delávsko-kméčki, céstno-železniški, poljedélsko-živinorêjski.* V SSKJ te vrste zloženke nimajo svojih iztočnic: pridevnik *črno-bel* je naveden pri *bél.*

Pomen podrednih pridevniških zloženk

Razvezujemo ga na podlagi skladnje govorne podstave:
1. *nebotíčen* „tak, ki se dotika neba“, *evfoníčen* „tak, ki lepo zveni“, *retrospektíven* „tak, ki gleda nazaj“, *vsevéden* „tak, ki vse ve“;
2. a) *črnoglàv* „tak, ki ima črno glavo/ki je črne glave“, *kratkovíden* „tak krátkega vída“;
b) *císalpínski* „ta s te strani Alp“, *tóstránski* „ta s te strani“;
c) *bifiláren* „tak z dvema nitkama“, *peterokrák* „tak, ki ima petero krakov“, *petošólski* „tak, ki se nanaša na peto šolo“, *vèčléten* „tak z več leti“;

3. *sívozelèn* „zelen s sivim odtenkom“, *kričéčerdèč* „kričeč rdeč“, starocerkvénoslovánski „star cerkven slovanski“, *literárnozgodovínski* „zgodovínski, literáren“;
4. *kodroglàv* „tak s kodri na glavi“, *krvoséčen* „tak s krvjo v seču“.

Izpeljanke iz zloženk

Na prvi videz je zloženi pridevnik pogosto le izpeljanka iz zloženega samostalnika: *čudodélkin* = ‘pripadajoč čudodelki’, *zlatoústov, tretjerédniški, zóbozdravníški, državoznánski, bákrotiskárski, mákrokózmičen, eléktrotéhniški, dvólastníški, pismonóšev, delovódjev, paleográfski, pedológški, drugošólski.* – Priponska obrazila imajo isti pomen in vlogo kot pri izpeljankah iz navadne, nezložene govorne podstave.

Naglas pridevniških zloženk

Medponsko-priponske zloženke imajo en sam naglas, dvonaglasne so načeloma samo tiste, katerih prva sestavina je glavni ali nedoločni številnik oz. vrstni kazalni zaimek. Edini ali drugi naglas je na zlogu pred priponskim obrazilom (tudi le končniškim): *slavohlépen, novoméški, bistrogléd, endogén, higrofílen.*

Dvonaglasni predponsko-priponski pridevniki imajo prvi naglas na številniškem ali zaimenskem delu, in sicer prav tam, kakor ga imajo tudi kot samostojne besede: *dvójezíčen, vèčbeséden, nékajdnéven, ónostránski, císalpínski, tóstránski.*

Samomedponske zloženke imajo toliko naglasov kot njihove podstavne besede, in sicer ne glede na to, ali so zloženke podredne ali priredne: *cerkvénoslovánski, čŕno-bél.*

Izpeljanke iz zloženk imajo naglas kakor njihove podstave: *čudodélkin* = *čudodélka, bákrotiskárski* = *bákrotiskár.*

SESTAVLJANJE PRIDEVNIŠKIH BESED

Sestavljenke s posameznimi predponami:

à-/àb-	*àreligiózen, àmúzičen, àcíkličen, àtonálen, àhumán, àlógičen, àbnormálen, àbiótičen;*
an-/àn-/à-	*anorgánski, anonímen, ànaeróben, ànormálen;*
ánte-	*ántediluviálen;*
ánti-	*ántitalentíran, ántiproletárski, ántisocialístičen, ántidemokrátičen, ántisociálen;*
híper-	*hípermodêren, híperkrítičen, hípersenzibílen;*
ì-	*ìlegálen, ìmobílen, ìracionálen;*
ìn-	*ìnaktíven, ìndefiníten, ìntoleránten, ìntransigénten;*
ínter-	*ínterlineáren, ínterdentálen;*
màrsi-	*màrsikàkšen, màrsikatéri, màrsikàk, màrsičigáv;*

nàd-	*nàdpolovíčen, nàdčlovéški, nàdčúten, nàdpovpréčen, nàdsnôven;*
nàj-/náj-	*nàjlépši, nàjmodrêjši, nàjlážji, nàjbóljši;*
nè-	*nèrjaveč, nèumésten, nèmlád, nèavtohtón, nèuráden, nèobičájen;*
ó-/o-	*ózelen* [lə], *ótemen, osív;*
pá-	*páóbel;*
pò-	*pòindustríjski, pòbínkošten, pòaprílski;*
póst-	*póstoperacíjski, póstnapóleonski, póstmodêren, pósthospitálen;*
prá-	*prádáven, práslovánski, prástàr, práspôlen, prásoróden;*
prè-	‘preveč’: *prèdŕzen;*
prê-	*prêfabriciran;*
prèd-	*prèdnaglašèn, prèdpripravljálen, prèdklíničen;*
próti-	*prótidemokrátičen, prótinaráven, prótizakonít;*
sò-	*sòudeležèn, sòkrív, sòčêlen, sòdeléžen, sònôžen, sòodgovóren;*
súper-	*súpermodêren, súpernacionálen, súperhíter;*
súpra-	*súpraprevóden;*
últra-	*últrakrátek, últravijóličen.*

Pravim sestavljenkam so samo podobne izpeljanke iz (v glavnem samostalniških) sestavljenk: *ántisemítski, prèdaprílski, págrózden, pòdporóčnikov, prábábičin, nàdučíteljski, sòodločeválen, sòpoménski, pákróglast* ... Tip *prelép, predŕzen* je iz predložnih zvez (***prelép*** < lép **čez** vse).

Naglas pridevniških sestavljenk

Pridevniške sestavljenke so dvonaglasne: naglašeno je predponsko obrazilo in podstava. Če je predponsko obrazilo dvozložno, je naglas na njegovem prvem zlogu; podstavna beseda pa ohrani svoje mesto naglasa. Redko se je dvonaglasnost poenostavila.

SKLAPLJANJE PRIDEVNIŠKIH BESED

Sklopnih p r i d e v n i k o v je v slovenskem knjižnem jeziku malo, pa še te večinoma zavračamo: *hvalevréden, bojažêljen.* Kot sklope jih občutimo, če imajo en sam naglas. Kadar imajo sestavine takega navideznega sklopa dva naglasa, gre za navadno besedno zvezo z dopolnilom pred pridevnikom: *vôde žêljen človek*; po tem zgledu tudi *náde pôln, mílosti pôln, hvále vréden*; povsod tu je navadneje govoriti *žêljen vôde, pôln náde, pôln mílosti, vréden hvále.* Nekateri vendar pišejo take primere kot sklope, npr. *nádepôln, mílostipôln.*

Bolj običajno je sklapljanje pri š t e v n i k i h. Sklopno so tvorjeni izrazi za enice od ene do druge desetice, in sicer od *dvajset* naprej, enako izrazi za desetice od *trídeset* naprej in za stotice od *dvésto* naprej: *ênaindvájset, dváindvájset ...; trídeset, štírideset ...; dvésto, trísto* ... Prvotno so bile tako tvorjene tudi enice od *enjast* do *devetnajst* in izraz *dvajset*; danes občutimo *-najst* kot obrazilo in prav tako *-jset.* Sklopom so blizu tudi zve-

ze stotic in enic oz. tisočic in enic: *sto eden* (*sto enega*), *tisoč in dva* (*tisoč in dveh*) (starinsko zveni *en sto*). – Na čekih, položnicah ipd. pišemo skupaj izraze za celo vsoto, torej tudi *stóêna, dvéstotísoč, tísočtrístopétnájst*. To niso sklopi, ampak več skupaj pisanih besed.

Naglas sklopov

Sklopi imajo načeloma toliko naglasov, kakor njihove govorne podstave; enonaglasni kakor da niso sklopi, ampak medponsko-priponske zloženke: *nádepôln – hvalevréden*. Številski sklopi imajo po dva naglasa, na enični in desetični enoti (*ênaindvájset*) oz. kot samostojni besedi (*stó êna*); enote za vrednosti 11 do 20 ter za stotice imajo po en naglas (*enájst, sedemnájst, dvésto, devétsto*).

TVORBA GLAGOLOV

Splošno

Glagole tvorimo z izpeljavo (navadno tudi tako iz zveze s predlogom in inačenjsko), sestavljanjem in zlaganjem, ne pa tudi s sklapljanjem.

IZPELJAVA

A – NAVADNA IZPELJAVA

V podstavi teh izpeljavnih glagolov je lahko: 1. samostalnik, 2. pridevnik, 3. medmet, 4. predložna besedna zveza s samostalnikom oz. glagolom, 5. katera oblika, glagol in še kaj:

1. *cokláti, góslati, akcentuírati; gnézditi, gospodáriti; apnéti; gospodováti*;
2. *béliti, hladíti, bogatíti; bogatéti grenéti*;
3. *gágati, áhati, čívkati, hehetáti se; frléti; gágniti, grúliti; bógmati se*;
4. *podvojíti, posedánjiti; prenêsti, odnêsti, zanêsti, prinêsti, nanêsti, unêsti se*;
5. *bómkati, onegáviti, êlkati, tíkati, víkati, ákati*;
6. *ubíti se, razbíti se, pobíti se; mísliti si, premísliti si.*

Poglejmo podrobneje posamezne tipe.

Izpeljava z glagolskimi priponami + *-ti*

Izpeljava glagolov iz samostalnika

1. delati to, kar pove podstava:
   -ati/-áti *gróbati, gúbati, korákati, fílmati, brázdati, kozláti, golóbčkati se*;
   -írati *plombírati, pakírati, diferencírati, grundírati, formírati, akcentuírati*;

   -izírati *motorizírati, terorizírati*;
   -iti/-íti *grbíti, čêliti, brazgotíniti, pepelíti.*

2a. biti to, kar pove podstava:
   -ati/-áti *goljufáti, furijáti*;
   -izírati *estetizírati*;
   -e/ováti *carjeváti, kraljeváti, hinavčeváti, hlapčeváti, gospodováti, bogováti, botrováti, hajdukováti, žlahtováti se*;
   -iti *beráčiti, hajdúčiti, partizániti, gospodínjiti, glúmiti, gizdalíniti, dninárіti, čolnáriti, čebeláriti.*

2b. postati to, kar podstava:
   doktorírati, hlapéti, nočíti se, večeríti se.

3. imeti opraviti s tem, kar pove podstava:
   -ati *góslati, bránati, bôksati, flírtati*;
   -iti/-íti *čapljáriti, hleváriti, gnojíti, críniti.*

4. igrati na to (ali s tem), kar pove podstava:
   -ati/-áti *balínati, dóminati se, fižólčkati se, frníkolati, kegljáti*;
   -írati *biljardírati.*

5. delati kot tisto (posnemati tistega), kar imenuje podstava:
   -ati se/-áti se *golóbčkati se, afnáti se*;
   -o/eváti *francozováti, nemčeváti*;
   -iti *hrvátiti.*

6. govoriti značilno besedo ali glas:
   -ati/-áti *hudíčati, seslјáti*;
   -kati *êlkati, óvkati, tíkati, oníkati, úkati, ákati*;
   -íti *dušíti se.*

7. biti v poteku, ki ga imenuje podstava:
   -ati *céhati*;
   -o/evati *božičeváti, letováti, godováti, praznováti.*

8. delovati z lastnostjo podstave:
   -áti *gobcáti, čenčáti, gobezdáti, hlačáti.*

9. delati koga za kaj:
   -evati *ponemčeváti, potujčeváti*;
   -izirati *germanizírati*;
   -iti *bedáčiti, človéčiti, némčiti, túјčiti.*

10. imeti to, kar pove podstava:
-ati *dríkati*;
-írati *bazírati*;
-o/evati *gladováti, stanováti, domováti*;
-iti *gnézditi*.

11. uporabljati imenovano sredstvo:
-ati/áti *bíčati, brźdati, bátinati, burkláti*;
-írati *bombardírati*.

12. izražati potek po samostalniku podstave:
-o/eváti *deževáti*;
-iti/-íti *snežíti, dímiti se*.

13. spraviti v ali skozi to, kar pove podstava:
-írati *garažírati, filtrírati*;
-izírati *ekranizírati*.

Nekatere teh tvorjenk imajo tudi popone; take so torej priponsko-poponski glagoli: *žlahtováti se, večeríti se, fižolčkati se, golobčkati se, dimiti se*.

Izpeljava glagolov iz pridevnika

1. delati táko, kot pove podstava:
-írati *duplírati, alienírati, evakuírati*;
-ati/-áti *sladkáti, mehčáti, stárati, véčati, nížati, kísati, víšati, ravnáti*;
-izírati *materializírati, demokratizírati*;
-íti/-iti *globíti, grobíti, enáčiti, hladíti, čéditi, brejíti, dvojíti, debelíti, edíniti, črníti, blažíti, gláditi, podesetériti, drugáčiti*.

2. biti tak, kot pove podstava:
-ati/-áti *boléhati, belíkati se, divjáti*;
-ovati *hudováti se*;
-éti *bohotéti, brzéti, noréti*;
-áriti *lenáriti*.

3. postajati tak, kot pove podstava:
-éti *bledéti, beléti, godnéti, grenéti, črnéti, hrométi, glušéti, bogatéti, zelenéti, krvavéti*.

4. imeti za takega, kot pove podstava:
-ováti *dragováti, ljubkováti, milováti*.

Izpeljava glagolov iz medmeta

Iz medmeta izpeljani glagoli izražajo:

1. slušni vtis, ki ga povzroča predmet:
-áti/-ati *brenčáti, čofáti, bévskati*;
-niti/-níti *čôfniti, cebníti, štrbúnkniti, cmôkniti, brénkniti, drléskniti*.

2. glas (oglašanje) živega bitja:
-táti *hehetáti, hohotáti, hihitáti se*;
-ljáti *frfljáti, brbljáti, reglják*;
-útati *cvrkútati, grgútati*;
-ati/-áti- *gágati, brbráti*;
-oléti *žvrgoléti*;
-liti *grúliti, frúliti*.

3. glas ob premikanju:
-ati *frčáti, frfotáti*;
-ljati *frfljáti*;
-leti *frléti*;
-oleti *frfoléti*.

4. glas ob kinetičnem dejanju:
-ati *búmfatii, hôpsati*;
-kati *húkati*.

5. govoriti značilno besedo:
-ati *áhati, hḿkati, ájsati*;
-niti *áhniti, hḿkniti*.

6. nakazovati množico vršilcev:
-oléti *mrgoléti*.

Glagoli iz predložne (predslonske) zveze

Pri naslednjih glagolih je podstava večinoma predložna, redko tudi predponska (prim. *obglaviti < spraviti ob glavo, diskreditirati < spraviti ob kredit*):

de- **-íra-** *defenestrírati, deformírati, degustírati, deflorírati, deklasírati, degradírati*;
-izíra- *deratizírati, demoralizírati, detronizírati*;
dis- **-íra-** *diskreditírati, disgustírati, disimilírati, diskvalificírati, dislocírati;*

eks-	**-íra-**	*ekshumírati, eksmatrikulírati, ekspropriírati, ekstabulírati;*
in-/im-/i-	**-íra-**	*inkorporírati, inkarnírati, implantírati, imatrikulírati;*
iz-	**-i-/-í-**	*izpŕsiti se, izúmiti, izročíti;*
na-	**-i-/-í-**	*namestíti, nastániti, nazdráviti;*
	-ová-	*nasilováti;*
o-	**-i-/-í-**	*opásati, ohláčiti, onogavíčiti, opravíčiti, ozemljíti;*
ob-	**-i-**	*obgláviti, obljúditi, obdávčiti;*
od-	**-i-/-í-**	*odstrániti, odčépiti, oddaljíti, odjúžiti se, odljúditi se;*
one-/obne-	**-ø-/-i-**	*obnemôči;*
po-	**-é-**	*ponarodéti;*
	-i-/-í-	*polúniti se, pooblastíti;*
pod-	**-i-/-í-**	*podredíti, podjármiti, podkletíti;*
pred-	**-i-**	*predóčiti, predročíti;*
raz-	**-i-/-í-**	*razdolžíti, razdevíčiti, razročíti, razdolžíti, razpolovíti;*
	-á-	*razbrzdáti;*
u-	**-i-/-í-**	*unôvčiti, uokvíriti, umestíti, ustolíčiti, ubesedíti; uzímiti, upravíčiti;*
vz-	**-i-**	*vznemíriti, vznevóljiti, vznejevóljiti;*
za-	**-i-/-í-**	*zanemáriti, zakváčiti, zadolžíti, zahvalíti, zakupíti;*
	-íra-	*zabarikadírati;*
	-evá-	*zaplečeváti.*

Izpeljava glagolov iz glagolov s predlogi ali členki

Spodaj navedene predpone podstavnim glagolom spreminjajo pomen, ne vplivajo pa na glagolske pripone; prevzetim so v oklepaju navadne slovenske domače ustreznice.

Predpona **a-** (slov. **ne-**) s pomenom (tako tudi nadalje)
1. zanikati osnovni pomen:
atrofírati (prim. *hipertrofírati*), *atonírati.*

Predpona **ab-/am-/abs-** (slov. **od-, z-/s-**)
1. oddaljiti, odpraviti:
abdicírati, abducírati, absorbírati, absolvírati, abortírati, amputírati, abstrahírati, abstinírati.

Predpona **ad-/a-** (slov. **pri-, na-, v-**)
1. biti pri, privesti do:
adsorbírati, adaptírati, asistírati, asumírati, aspirírati, asanírati, aplicírati, atendírati, atestírati.

Predpona **de-/dez-** (slov. **raz-**)
1. izvršiti dejanje, ki je nasprotno podstavnemu:
demaskírati, denaturírati, depolitizírati, dehidrírati, demilitarizírati; dezinteresírati, dezangažírati, dezodorírati;
2. odvzeti, spraviti iz, odstraniti kaj:
devalvírati, degradírati, dezorientírati, dezodorírati, dezintegrírati.

Predpona **dis-/di-** (slov. **raz-**)
1. oddaljiti, porazmestiti, odvzeti:
diskriminírati, disgustírati, dislocírati, distribuírati, disonírati; diseminírati.

Predpona **do-**
1. spraviti dejanje do določenega mesta v prostoru ali času zlasti pri glagolih premikanja:
doíti, dobríti, dozídati, doskočíti; dosmrdéti (do), dospéti (do), doséči (do);
2. dospeti do konca ali biti dodatno:
doslužíti, donosíti, dogospodáriti, dotrpéti, doslužíti; dotískati, dopléti, dokúhati, dopêči, dosolíti;
3. imeti uspeh z dejanjem:
dopovédati, domísliti se, douméti, dokázati, doklícati, dočákati, dojéti;
4. izraziti odmaknjen pomen:
dogodíti se, doletéti, dovolíti, doživéti.

Predpona **e-** (slov. **iz-**)
1. spraviti iz, ven, vstran:
elidírati, emigrírati, emitírati, erodírati;
2. (iz)vršiti dejanje, ki ga imenujemo podstava:
efeminírati, emulgírati, evaporírati, evoluírati, eflorírati.

Predpona **eks-/-ek-** (slov. **iz-**)
1. spraviti iz, ven, vstran:
ekscidírati, eksekvírati, ekstrahírati, ekspatriírati, eksponírati.

Predpona **hiper-** (slov. **nad-**)
hiperdimenzionírati, hipertrofírati.

Predpona **in-** (**i-** pred *l*; **im-** pred *b, p*; **i-** pred *m, r, l*) (slov. **v-**)
1. postaviti, priti, spraviti, prodreti v kaj:
inkasírati, intabulírati, inhalírati, importírati, imputírati, imigrírati, irigírati, iritrírati, iluminírati.

Predpona **in-/i-** (variante kot zgoraj pri *in-*) (slov. **one-**)
1. spraviti v nasprotni položaj:
inkomodírati, infamírati, indignírati, imobilizírati, ignorírati, iritírati.

Predpona **inter-**
1. spraviti, priti med:
interpolírati, intervenírati, interpretírati, internacionalizírati, interpelírati.

Predpona **iz-**
1. spraviti (se) iz česa:
iztêči, izvírati, izselíti, izlíti, izbíti, izgnáti, izíti, izplávati, iztrésti, izčŕpati, izpíhati (vse + *iz*: *izteči iz soda*); *izbráti, izvolíti* (+ *izmed*);
2. dokončati, izvršiti dejanje:
iztesáti (iz), izčistiti, izlízati (iz), izrísati, izsušíti, izmériti, izkováti (iz); izbrísati, izdélati, izračúnati;
3. doseči namen:
izprosíti (od), izsledíti, izsíliti (od), izberáčiti (od), izbojeváti, izučíti; izposóditi (od);
4. izčrpati dejanje:
iznoréti se, izpéti se, izstrádati, izmúčiti.

izpo-/spo- gl. za **po**.
izpopôlniti, izpozábiti se, izpostáviti.

izpod-/spod- gl. za **pod**.
izpodsékati, izpodrézati, izpodríniti.

izpre-/spre- gl. za **pre**.
izprevídeti, izpregovoríti, izpreméšati.

Predpona **na-**
1. usmeriti na površino česa:
naložíti, nabíti, nabôsti, natakníti, narísati, nakládati, namíliti, napeljáti, nalépiti, nasúti, naletéti, namériti, namázati (vse + *na*);
2. načeti, v majhni meri izvršiti dejanje:
naglódati, nagníti, narézati, natŕgati, navŕtati, nakljúvati, nažágati, namŕzniti, načéti (hlebec), *nakísniti, nalomíti, nahladíti se*;
3. doseči določeno mero:
nabráti, nagrabíti, nacepíti, nakosíti, nalovíti, nakláti, naprosíti, namléti, nalíti, namôlsti, nablebetáti, naberáčiti;
4. izvršiti do polne mere:
najésti se, napíti se, naglédati se, naklečáti se, naskakáti se, napléti se, naplesati se, nanapadati se, nasprehájati se, naposójati se;

5. priučiti (se) česa:
naučíti se, naváditi, natrenírati;
6. samo dovršiti:
napísati, narodíti se, nabrúsiti, nabíti (koga), *naeléktriti, napádati* (sneg);
7. nov pomen:
napásti, nájti.
Prim. še dvojno predpono z **na-**:
nadomestíti.

Predpona **nad-**
1. povečati, preseči prvotni obseg:
nadzídati, nadkríliti, nadvládati, nadživéti, nadredíti, nadigráti;
2. biti nad čim:
nadzorováti, nadzírati.

Predpona **ob-/o-**
1. usmeriti okoli česa:
ovíti (ob), opásati (ob), ogrísti, obsípati, obsévati, okováti, oglédati si, ozréti se, osípati, otípati, oškropíti, opléskati, onaglasíti – obvíti, obvézati, obdáti, obstopíti, obhodíti, obrásti, o(b)glódati, oblizníti, obsésti;
2. zadevati ob kaj:
obdarováti, obrekováti, ogovoríti/obgovoríti, obrníti se na, obésiti, oblívati, obstrelíti;
3. uveljaviti dejanje na več predmetih, z več strani:
oblétati, obhodíti, osírati;
4. usmeriti mimo:
obíti, obhájati;
5. ostati v začetnem stanju:
obležáti, obviséti, obsedéti, obdržáti, občepéti, obtičáti;
6. izgubiti, spraviti koga ob kaj:
obletéti se, obigráti, obráti, obrézati, olúpiti, obrúsiti, orópati;
7. dovršiti:
ogréti, obudíti, osušíti, opráti, obogatíti;
8. ne se več dogajati:
obstáti, obmirováti.

Predpona **od-**
1. oddaljiti, ločiti (se):
oditi, odvézati, odrézati, odgrísti, odzébsti, odpréti, odváditi, odletéti, odpotováti, odlomíti, odpíliti, odpíti, odmísliti;
2. izvršiti kaj ob premikanju:
odpéti, odžvížgati, odkrevsáti, odmomljáti, odzíbati se, odgrméti, odsmrdéti;

3. izvršiti, dokončati dejanje:
odvečérjati, odpéti (zvon), *odcvetéti, odstrádati, odsedéti, odgostoléti*;
4. dostaviti kam:
odpeljáti, odvléči, odnêsti (navadno + *k*: *odpeljati k sosedu*);
5. razveljaviti „dejanje":
odváditi, odpráviti, odvíhati, odvíti;
6. vračati dejanje z enakim dejanjem:
odgovoríti, odpé(va)ti, odpísati, odzváti se, odzvánjati, odmévati.

Predpona **po-**
1. omejiti na manjši obseg:
pobŕskati, pogrméti, pokramljáti, pomolčáti, ponagájati, povasováti, poplesáti, popíhati, pobolévati, podŕsniti;
2. vršiti dejanje v raznih časih ali na raznih mestih:
polégati, posédati, postájati, popívati, pohájati, potépati se (+ *po*);
3. vršiti dejanje postopoma z raznimi subjekti ali na raznih predmetih:
podáviti, pokláti, pomoríti, pomréti, pospáti, pozakleníti, poraznosíti, postrelíti, polovíti, poskakáti, popádati, pomožíti, poženíti, pozapréti;
4. vršiti dejanje naknadno, v manjši meri:
pocvítati, pokipévati, požínjati, pokášati;
5. začeti dejanje:
pognáti, poletéti, ponêsti, potegníti, povêsti, podvézati;
6. dokončati dejanje:
pogasíti, pogubíti, pozdráviti se, pordéti, pohvalíti, pozébsti, pojésti, poslovéniti, počlovéčiti, pobrátiti;
7. prizadeti z dejanjem:
popísati, pobíti, posedéti, poležáti;
8. potekati povrhu:
pobárvati, polépiti, políti, pobrízgati, posolíti, polégati (+ *po*);
9. dovršiti:
popridéviti, posamostáliti, ponoréti.

Predpona **spo-**:
1. velika mera:
spokláti, spomoríti, spogíniti;
2. medsebojnost:
spopásti se, sporêči se, spoprijéti se, sporazuméti se, spoglédati se (+ *z/s*); *sporočíti*;
3. začetek:
spočéti, spoznáti.

Predpona **pod-**
1. vršiti dejanje na spodnji ali notranji strani česa:
podložíti, podpisáti, podpréti, podbírati, podplúti, podčŕtati, podkováti, podkadíti;
2. dejanje vršiti nekako skrivno:
podtíkati, podkupíti, po(d)smehováti se, podkrásti se, podvréči, podoráti.

Predpona **pre-**
1. usmeriti z enega mesta na drugo čez ali skoz kaj:
prenêsti, prebrêsti, prepeljáti, preíti, premostíti, preléteti (večinoma + *čez*);
prepíliti, prežágati, pregrísti, presékati, precedíti, predréti (dostikrat + *skozi*);
2. premestiti kaj z enega na drugo:
prelíti, preložíti, prestáviti, preménjati, prevájati, pretočíti, precedíti;
3. izvršiti še enkrat, znova, malo drugače:
precvréti, predélati, preoráti, prekrstíti, preobúti, prestláti, prezídati;
4. trajati določen čas ali prek njega:
premolíti (cele noči), prečúti, prebedéti, prebíti, prestáti, prenočíti, presedéti, prejokáti;
5. preseči mero, doseči visoko stopnjo:
prenapíti se, prenapolníti, preglasíti, prevpíti, prerásti, premôči, presolíti, prepláčati, pretírati, pregréti, pretegníti se; prehvalíti, premŕzniti, prezébsti, premočíti (dostikrat + *čez*);
6. gibati se ob čem, mimo česa:
pretêči, prehitéti;
7. imeti uspeh z dejanjem:
preprosíti, prebudíti, prekosíti;
8. dobiti po kom:
prevzéti, prejéti;
9. dokončati:
prevêsti, premeníti, predebatírati;
10. razdeliti na dele:
pregradíti, prepolovíti;
11. premikanje v več smereh ali po krajih:
prehodíti, prejádrati, prepotováti, predŕsati.

Predpona **spod-**:
1. vršiti dejanje na spodnjem koncu:
spodglódati, spodgrísti, spodjésti, spodrásti, spodkídati, spodkopáti, spodmíkati se, spodnêsti, spodvíhati, spodrézati, spodsékati, spodvŕtati;
2. neugodno se spremeniti:
spodletéti, spodŕsniti, spodríniti, spodbíti, spodmakníti;
3. dajati zamah:
spodbudíti, spodbôsti.

Predpona **spre-**:
1. okrepljeni *pre-*:
sprebírati, sprebráti, spreplêsti, sprehodíti, spreletéti, spremeníti, spremetáti, spremísliti, sprevráčati, sprevréči se;
2. začetek dejanja ali stanja:
spregovoríti, spreglédati, sprevídeti, spreuméti, spreobrníti/spreobŕniti.

Predpona **pred-**
1. postaviti pred koga:
predlágati, predložíti, predvájati, predstáviti, predvidévati, predkloníti;
2. poseben pomen:
predpísati, predpostáviti, predsedováti.

Predpona **pri-**
1. bližati (se) čemu, pristaviti:
privabíti, prignáti, príti, priletéti, prinêsti, pripelját, priplávati, pristáviti, prisésti, privêsti, prilepíti/prilépiti, prišíti, privézati/privezáti (k);
2. med gibanjem izvršiti:
pripéti, prižvížgati, prikrevsáti, priropotáti, prihruméti (+ do);
3. pridobiti s kakim dejanjem:
priberáčiti, prigospodáriti, priženíti, priigráti, primožíti, prihraníti, prigoljufáti, privarčeváti;
4. izvršiti v majhni meri ali ne docela:
prirézati, prismodíti, pripréti, pridvígniti, pristríči, privíti;
5. opraviti dodatno isto dejanje:
prikupíti, pripísati, pridéti, pritočíti, prilíti, pritkáti, primakníti/primákniti;
6. dovršnost:
priljubíti se, primériti se, pripetíti se;
7. začetek:
prislúhniti, prižgáti;
8. spremno dejanje:
prigrizováti, pripévati.

Predpona **pro-**[1]:
1. gibanje skozi kaj:
pronícati, propúščati, prosévati, proučíti, prodírati;
2. dovršnost, drug pomen:
prodréti, prosvetlíti, proizvêsti, propásti, prodáti, (raz)prostréti, procvítati, proizvêsti, propádati, propovedováti.

Predpona **pro-**[2]:
1. v korist, za:
propagírati, protežírati, promovírati;

2. drug pomen:
producírati, provocírati;
3. vnaprej:
prognozírati.

Predpona **raz-**
1. ločiti, usmeriti (se) na različne strani ali mesta:
razgnáti, razvíti se, razdáti, raztŕgati, razbíti, razvezáti, razodéti, razmetáti, razmázati, razsékati, razglasíti, razblebetáti, razbežáti se, razsúti;
2. razveljaviti rezultat predhodnega dejanja:
razorožíti, razminírati, razpakírati, razmótati, razbásati, razvézati, raztovóriti, razeléktriti, razdišáti, razlépiti, razgáliti, razočárati;
3. spraviti dejanje do intenzivne stopnje;
razbéliti, razgréti, razgovoríti se, razdivjáti se, razigráti se, razgoréti se, razvpíti se;
4. začeti, dovršiti dejanje:
razjokáti se, razveselíti se, razhudíti se, raznétiti, razpéniti, razsušíti, razpráskati, razdražíti/razdrážiti;
5. zaznati, pojasniti:
razbráti, razuméti, razložíti, razjasníti, razbistríti, razlikováti, razpoznáti, razsodíti, razrešíti.

Predpona **re-**
1. znova, na novo (iz)vršiti dejanje:
reorganizírati, remilitarizírati, restavrírati, rekonstruírati, reelegírati.

Varianta predpone **z-**[1], tj. **s-** (pred *p-, t-, k-*)/**se-** [sə] (pred *s-, z-, ž-*)/**sn-** (izjemoma):
1. zbrati z raznih mest, združiti:
spéti, stkáti, skládati, stékati se; sestáti se, sestáviti, sešíti, seštéti, sezváti, sežéti; sníti se.

Varianta predpone **z-**[2], tj. **s-**,tudi **se-** [sə] in **sn-**:
1. gibati se navzdol, vstran:
spásti, sesésti se, sléči, snéti, sestopíti, spustíti, stŕgati, skloníti se, spelját, sklatíti, sezúti, sesúti, sesípati, sestrelíti;
2. dovršiti:
snésti, sesékati, sesíriti se, sežgáti, sestrádati (pač prvotno *vz-*).

Predpona je danes večinoma nadomeščena z z-/s- (glej str. 223; 222: *vz-*).

Predpona **u-**
1. premikati se vstran ali navzdol, zapustiti:
ubežáti, uhájati, uíti, upíhniti, unêsti jo, utŕgati, utêči; udréti se, upásti, usédati se, ugasníti/ugásniti, upádati, ubíti, umréti, ustrelíti;

2. zmanjšati se z dejanjem:
ubrusíti se, ukúhati se, uskočíti se, udélati se, usušíti se;
3. neprimerno, slabo opraviti dejanje:
uštéti se, uvágati se, uženíti se, urézati se, ustopíti se, umériti se;
4. dovršiti:
uglédati, udržáti, ustváriti, učlovéčiti, ujezíti, upijániti, ubesedíti.

Predpona **v-/u-** (*u-* pred *v-*), pred samoglasnikom, pred imenskim delom
1. postaviti, priti, prodreti ... v kaj:
vbrízgati, vcepíti, včŕtati, vdólbsti, vgravírati, vjésti se, vklépati, vlomíti, vložíti, vmẽšati, vnẽsti, vpoklícati, vríniti, vbíti, vtíkati, vzídati, vživéti se;
2. namestiti, spraviti ... kaj v kaj (*u-* pred samoglasnikom ali *v*):
uvájati, uenosméríti, uokvíriti, uigráti, uistosméríti; uvrstíti, uvésti, uvozíti.

Predpona **vz-/z-** (večkrat pred zvenečim soglasnikom)/**v-** (pred *ž, s*)/**se-** [sə] (pred *g*)/**s-**

A 1. premakniti se navzgor, postaviti na:
vzdígniti, vzhájati, vzíti, vzletéti, vzpéti se, vzplúti, vzkipéti, vzbóčiti se; vzdéti, vzredíti, vzgojíti;
2. izvršiti, začeti dejanje:
vzradostíti se, vzbúrkati, vzdíhniti, vzkipéti (= razjeziti se), *vzljubíti, vzcvèsti, vzdramíti, vznemíriti, vzklíti, vzplamenéti*;
3. v nasprotni smeri izvršiti:
vzvráčati;
4. znova izvršiti:
vzpostáviti (= rekonstruirati).

B 1. premikati se navzgor (vse v zvezi z **na**):
zlésti, zletéti, zrásti, shájati, zbudíti, zdržáti, zjúžniti se, zvrtéti se, zjókati se, zvíšati se, zredíti, zbesnéti, zveselíti se, zdržáti, zdivjáti, zmehčáti, zredíti, zóžiti; znočíti se, skópati se, skobacáti se, vstáti, spelját; spodbudíti; spóminjati se, skalíti, shodíti, strepetáti, splašíti, stêči (pes), *stožíti se, sprožíti, shladíti, shraníti.*

C 1. premikati se navzgor:
vstáti, vsporedíti;
2. začeti:
vžgáti, vsíliti;

Č 1. premikati se navzgor:
skočíti;

D 1. premakniti navzgor:
segréti, shájati (o kruhu).

Predpona **z-/s-**[1] (pred nezvenečimi nezvočniki)/**se-** [sə] (pred *s, z, ž*) /***sn-*** (individualno); (glede variant *s-, se-, sn-* gl. spredaj):
1. premikati se vstran ali navzdol:
zmetáti, zmíti, zbíti, zlésti, zletéti, zbrísati, skotalíti, spustíti;
2. spraviti narazen:
stólči, spárati (varianta predpone *raz-*);
3. uničiti, zrabiti, poškodovati (se):
zglódati, zgníti, zgoréti, zgrísti, skúriti, zdélati.

Predpona **z-/s-**[2] (pred nezvenečimi nezvočniki); glede variant *s-, se-, sn-* gl. spredaj:
1. zbrati z raznih mest, združiti:
zbráti, zvaríti, zvézati, zložíti, znosíti, zdévati, znẽsti, zvléči, stékati se, zrásti, zgnáti;
2. dovršiti:
zgoréti, zmŕzniti, stopíti, stréti, stíšati, sčesáti, skúhati.

Predpona **za-**
1. postaviti (se) ali prestaviti (se) za kaj (čim):
zaíti, zatoníti, zatakníti, zavléči, zaplávati se, zalésti – zaostáti, zavíhati, zajezíti;
2. pokriti (se), zakriti (se) s čim:
zazídati, zastréti, zagrníti, zamẽsti, zasúti, zasésti, zakleníti, zapréti, zamázati;
3. pripeljati do nezaželenega stanja:
zaíti, zabrẽsti, zarẽči se, zaštéti se, zastríči, zaplézati se, zakováti, zapeljáti, zagovoríti se;
4. izgubiti, zapraviti kaj:
zagospodáriti, zaigráti, zaležáti, zapíti, zajésti, zakóckati, zaprávdati, zatožáriti;
5. dobiti, prejeti, zaseči:
zaslužíti, zavojeváti, zasésti, zaséči, zarubíti;
6. načeti kaj:
zasékati, zapíliti, zarézati, zagrísti, zarézati; zajésti se, zadréti se;
7. spotoma opraviti dejanje:
zanẽsti, zaíti, zapeljáti;
8. predolgo opravljati dejanje:
zasedéti se, zaklepetáti se, zamudíti se;
9. začetek dejanja:
začéti, zajokáti, zavládati, zagospodáriti; zavesláti, zaplávati, zamísliti se, zardéti, zadíhati, zaželéti, zapéniti se, zatrobíti;
10. dovršiti dejanje:
zaglédati se, zakoreníniti se, zasánjati (se), zaspáti.

Izpeljava s poponskimi obrazili

Izpeljujejo se glagoli tudi s poponami; te so ali zaimske *ga, jo, se, si* ali predložne, npr. *na* v *spomniti se na.*

Izpeljava z zaimenskimi poponskimi obrazili

ga *krónati ga, (po)lomíti ga, píhniti ga, nêsti ga, nalésti se ga, žíngati ga; urézati ga; lej ga;*
jo *zvozíti jo, udáriti jo, máhniti jo, odnêsti jo, odkúriti jo, popíhati jo, brísati jo, izkupíti jo, zvozíti jo, urézati jo;*
se *razbíti se, nanapádati se, dokopáti se;*
si *domíšljati si, mísliti si, drźniti si, úpati si.*

Ob zanikanju se *jo* lahko zamenja z *je*: *Ni je zvozil.* Poleg *ga* ali *jo* se rabi tudi *jih*: *dobíti jih, strésati jih, iméti jih* (za ušesi), *naložíti jih, povédati jih, razdírati jih, preslíšati jih.*

Prosti morfem se podstavnemu glagolu jemlje prehodnost: *razlíti se, razbíti se, podíti se, vléči se, zastrupíti se, zbudíti se, kalíti se, utrudíti se, proslavíti se, vznemíriti se.* S *se* se vzpostavlja tudi vzajemnost: *sréčati se, pomiríti se, združíti se* (več posameznikov). Včasih se tako menja samo vezava: *držáti kaj – držáti se česa.* Včasih se se druži še s predpono: *dokopáti se*; *nanapádati se, najokáti se*; *zanêsti se*; *ustopíti se, utéhtati se.* Brez *se* nekateri glagoli niso mogoči: *zdéti se, smejáti se, vêjati se.*

Glagolov s prostim morfemom *si* je malo. Obstajajo tudi taki, ki brez *si* niso mogoči ali pa pomenijo kaj drugega: *drzniti si, upati si, moči si.* Vzajemnost izražajo s *si*, npr. *dopisovati si, zamerjati si, izposojati si.* Če se *si* da zamenjati s *sebi* ne gre za prosti morfem, ampak za skladenjsko pretvorbo: *pomágati si – pomagati sebi.*

Izpeljava s predložnimi poponskimi obrazili

Nekaj zgledov: **1.** *bíti brez* (česa) ne imeti, **2.** *príti do* (sreče) doseči, **3.** *skákati čez* (plot) pregreševati se, **4.** *bíti iz* (težav) rešiti se, **5.** *príti k* (pameti) spametovati se, **6.** *bojeváti se proti* (neredu) odpravljati, **7.** *bíti kljub* (vsakemu), **8.** *pásti na* (sovražnika) napasti, **9.** *príti ob* (kredit) zgubiti, **10.** *séči po* (denarju) vzeti, **11.** *príti v* (škripce) zaiti v težave, **12.** *zabávljati čez* (državo) kritizirati, **13.** *íti skozi* (parlament) uspeti, **14.** *bíti zoper* (kajenje) nasprotovati, **15.** *bojeváti se med* (seboj) spopadati se, **16.** *íti nad* (sovražnike) nastopiti proti, **17.** *stopíti pred* (sodišče) biti sojen, **18.** *správiti podse* podjarmiti, **19.** *biti za* strinjati se, **20.** *stopiti v* (stranko) pridružiti se, **21.** *govoriti o* (zadevi) obravnavati.

B – INAČENJSKA IZPELJAVA

Izpeljava glagolov iz glagola

Sem spada: glagolskopriponska tvorba nedovršnikov iz dovršnikov (in narobe) in tvorba z imenskimi morfemi pred glagolsko pripono:

1. *skočíti – skákati, dvígniti – dvígati, prinêsti – prinášati*; (*prinášati – prinêsti*);
2. *jókati – jókcati, mígati – migljáti, sôpsti – sopíhati.*

1. Tvorba nedovršnikov iz dovršnikov in narobe je obdelana v poglavju o glagolu (prim. str. 348–351).

2. Modifikacije z imenskimi morfemi v smislu manjšanja, ljubkovanja, slabšanja so naslednje:

a) manjšalno-ljubkovalne medpone:

-c- *jókcati, kákcati, tékcati, balíncati, pápcati, drobencáti, odkoracáti*;
-íc- *stopícati*;
-ínc- *krulíncati, kotalíncati*;
-lj- *brskljáti, jezljáti, skakljáti, čohljáti, brenkljáti, sukljáti*;
-clj- *drobenclját*i;
-k- *hlípkati, číčkati, lêžkati, bóžkati, poglédkati, packáti, tackáti*;
-ck- *júckati;*
-úck- *pijúckati, dremúckati*;
-čk- *strélčkati, pôjčkati, stójčkati, môlčkati, objémčkati, umŕčkati, ájčkati*;
-ík- *kotalíkati, cvrčíkati*;
-ík- se *belíkati se, svetlíkati se, dobríkati se, modríkati se*;
-ol- *gostoléti, droboléti.*

Vsem tem medponam sledi glagolska pripona *-a-/-á-*, izjema so glagoli na *-oléti.*

b) večalno-slabšalne medpone:

-íč- *besedíčiti, goljufíčiti, hvalíčiti, sumníčiti, umetníčiti*;
-h- *plájhati*;
-íh- *sopíhati, udríhati, dirjíhati*;
-óh- *drnjóhati*;
-úh- *dremúhati*;
-ávh- *dremávhati*;
-ík- *cmeríkati se*;
-ást- *lomástiti, mikástiti, drmástiti, šumástiti.*

Prevladujejo glagoli na *-ati*, sledijo pa jim na *-iti.*

Naglas glagolskih izpeljank

Glagolske izpeljanke z neglagolsko podstavo bodisi ohranjajo naglas na tej podstavi ali pa je na glagolski priponi. Nekatere teh glagolskih pripon so sploh zmeraj

naglašene. Take so: *-íra-, -izíra-*, skoraj izključno tudi *-o/evá-* (izjeme so *vérovati, kmétovati, péstovati*, pa še te se lahko naglašujejo z naglasom na glagolski priponi; takih glagolov je še nekaj). Tudi glagoli na *-ávati* in *-évati* so zmeraj naglašeni tako: *vkopávati, dohitévati*, prav tako glagoli na *-é-ti* (*ozelenéti*). Glagolov na *-évati* je malo, tiste na *-ávati* pa v veliki meri spodrinejo oni na *-o/eváti*. Tudi glagoli na *-ariti* so zmeraj naglašeni priponsko: *lenáriti*.

Predvidljiv naglas pred glagolsko pripono imajo nedovršni parni glagoli k dovršnikom: *splêsti* (prim. *spletíte*) – *splétati, zmakníti* – *zmíkati, skočíti* – *skákati*. (Vendar je to bolj oblikoslovni tip.)

Druge glagolske pripone so lahko naglašene ali nenaglašene: Naglašene so, če je podstavna beseda končniškega ali mešanega tipa, če pa nepremičnega, naglas ostane na istem mestu, npr. *sne-žíti* (ker *sníg -á*) – *dímiti se* (ker *dìm díma*), *bránati* – *sesáti*. To velja tudi za glagole iz predložne ali predslonske zveze.

Glagolske izpeljanke iz glagola: *splêsti* (prim. *spletíte*) – *splétati, zmakníti* – *zmíkati, skočíti* – *skákati* (in *skakáti*).

Inačenjske tvorjenke iz glagola imajo naglas na inačnem obrazilu, če je to zložno (npr. *-íc-, -ínc-, -ík-, -úck-; -ást-, -íh-, -úh-...*, le *-ol-* je nenaglašeno), če pa je to obrazilo soglasniško (npr. *-c-, -k-*), je naglas na predhodnem zlogu, le pri *-lj-* je na naslednjem: *belíkati se* – *pôjčkati* – *gostoléti, skakljáti*.

Glagolske izpeljanke iz medmeta imajo naglas kakor medmeti. Izjeme so glagoli s priponskimi obrazili *-lj-, -ot-/-et-, -ol-* in še kateri (npr. *brbráti*).

Glagolske izpeljanke iz predložnih glagolov imajo naglas tam kot nepredponski: *nêsti = prinêsti, končáti = dokončáti*.

ZLAGANJE GLAGOLOV

Glagolov, ki nastanejo z zložitvijo podstave, je med domačimi malo: *dolgočásiti, slepomíšiti, golomíšiti, donkihótiti, brzojáviti, bosopétiti, blagoslovíti, dolgovéziti*. Veliko pa je tega v prevzetih besedah: *telegrafírati, beneficírati, stenografírati*. Zloženosti se slabo zavedamo, ker so sestavine besedno ne proste, ampak vezane (ne obstaja *tele, bene* ipd.). Nekaj glagolov je zloženih iz predložne (predponske) podstave: *obelodániti, omalodúšiti, omalovaževáti, uistosmériti, udobrovóljiti, uravnotéžiti*. Še nekaj zgledov: *klečepláziti; sámoobvládati, sámouprávljati, sámouníčiti se, sámouresničeváti se, sámozadovoljeváti se*.

Naglas zloženk

Glagolske zloženke so naglasno primerljive samostalniškim in pridevniškim: če so predponsko-priponske, imajo po en naglas, če pa so samomedponske, imajo dva naglasa. Edini naglas je pred glagolsko pripono (*dolgočásiti, tihotápiti*), le redko na glagolski priponi (*blagoslovíti*), pa seveda v primerih, ko je ta pripona zmeraj naglašena (*telegrafírati, tematizírati*). Primeri z dvojnim naglasom so s posamostaljeno prvino *sam-*: *sámouprávljati* < *uprávljati sámega sêbe, sámouresničeváti se, sámozatajeváti se*.

SESTAVLJANJE GLAGOLOV

Pravega sestavljanja glagolov je malo. Imamo ga, kadar predpona zamenjuje polnopomensko besedo podstave besedne zveze, npr. *prèdnaročíti* < *poprej naročíti*. Predpona je tu obrazilo. Pregledenica:

dò- *dòzavarováti*;
kò- *kòeksistírati, kòpilotírati, kòreferírati*;
kóntra- *kóntraindicírati, kóntraobveščeváti*;
nàd- *nàdocenjeváti*;
pò- *pònaročíti*;
pòd- *pòdocenjeváti*;
prê- *prêfabricírati*;
prèd- *prèdnapéti, prèdpripráviti*;
rè- *rèelegírati*;
sò- *sòoblikováti, sòobčútiti*.

TVORBA PRISLOVOV

Prislove delamo najpogosteje z izpeljavo in sestavo, pogosteje tudi s sklapljanjem, z zlaganjem pa komaj: *lepó, zlépa, nèhoté, ónstran, samótež*.

IZPELJAVA PRISLOVOV

A – NAVADNA IZPELJAVA

Prislovi iz samostalniške podstave

Običajna obrazila so:

-ema *gríčema, kápljema, slútnjema, trúščema, krížema*;
-oma *skókoma, cúrkoma, hípoma, korákoma, kúpoma, naménoma, večínoma, stráhoma, rédoma, trôpoma, pároma, načêloma, uvódoma*;
-em/-om *krížem, krážem, máhom, širom* (tudi široma): *pótom, glásom* (pisarniško);
-á/-i *domá, gôri, dôli, nótri* (izpeljave z *-i* se slabo zavedamo);
-ôv/-ø *domôv, gôr, dôl, nóter* (izpeljave z *-ø* se slabo zavedamo);
-aj *zádaj*;
-(ə)s *létos, dánes*.

Priponski obrazili *-oma* in *-om* tvorita načinovne prislove, druge pa krajevne oz. časovne (*namenoma* in *načeloma* sta vzročna).

Prislovi iz pridevniške podstave

Običajna obrazila so:

-jà *tjà*;
-oma *tíhoma, góstoma, rédkoma, plôskoma, popôlnoma*;
-ič *pŕvič, stôtič, zádnjič, poslédnjič, pêtič, kólikič, slédnjič, katérič*;
-óč *nekóč*;
-ód *kód, tód, nekód*;
-jé *kjé, nekjé*;
-o/-ó/-e *kakó, takó; lepó, razlóčno, vesélo, náglo, užáljeno, vnéto; pametnêje, têžje, vedênjsko, rédko, hudó, velíko, málo, grôzno, takó, kakó, nekakó; hrepenéče, lépše, goréče, vróče, proséče, bólje*;
-i *rítenski, zádenjski, slovénski, prijáteljski, némški*;
-di *óndi*;
-dàj/-daj/-dáj *kdàj, zdàj/sedàj, tedàj* (narečno tudi *-da : kda*); *nékdaj; kdáj*;
-lej *vsèlej*;
-àm/-ám/-am *tàm; kám; nékam*;
-èm *sèm*;
-r *kàdar, níkdar*;
-krat/-kràt *pŕvikrat, zádnjikrat, katérikrat; ênkrat, dvákrat, tísočkrat, milijónkrat, nobênkrat, vsákokrat, kólikokrat; takràt*;
-ù *tù*.

Obrazilo *-o/-e* označuje večinoma način; tako tudi *-i*, ki je danes že zastarelo; pri pridevnikih na *-ski* obrazilo *-o* označuje tudi ozir (*vedenjsko* 'glede na vedenje, po vedenju'). Obrazilo *-ič* označuje kratnost: tako tudi *-krat* ob podstavi pridevnika (ustrezni vprašalni zaimek je *kateri*); besede, ki odgovarjajo na vprašanje *kolikokrat*, so bolj zloženke ali sklopi (prim. pri Prešernu: *koliko kratov*).

Posebnosti so: *blízu, dáleč (blíže, dálje), vèč*.

Prislovi iz glagolske podstave

Običajne pripone so:

-oma *védoma, krádoma, vídoma, otípoma, pretŕgoma, skrívoma*;
-é *sedé, molčé, gredé, vedé, hoté, mežé*;
-è *bajè (členek)*;
-áje/àj *igráje, vzdihováje, stokáje, skriváje, prepeváje, majáje, cmokáje; skrivàj*;
-ši *oprímši, skrívši, pozabívši, vštévši, začénši*;
-iv/-ív *prihúliv, sklonív*.

Te izpeljanke izražajo način; na *-ši* in *-iv* se rabijo zmeraj redkeje.

Prislovi iz glagola s predslonko *ne-, po-*:

-oma *nemúdoma, neném̀oma, nepreném̀oma, nepretŕgoma, neutegoma, nepredvídoma, nenádoma, nevédoma*;
-oma *ponevédoma*.

Prislovi iz predložnozvezne podstave

1. Iz samostalnika s pravim predlogom + priponsko obrazilo:

h- **-i** *hkráti*;
iz- **-a** *iznenáda*;
na- **-oma** *natíhoma*;
na- **-i** *napóti*;
na- **-j** *nazáj*;
napo- **-ø** *napósled*;
navz- **-ø** *navzdôl, navzgôr*;
po- **-ø** *popôldan*;
po- **-i** *počási, poléti, pocéni, postráni, ponôči*;
po- **-oma** *povŕhoma, posíloma, ponevédoma*;
v- **-aj** *včéraj*;
v- **-o** *vpríčo*;
z-/s- **-aj** *zjútraj, zgódaj, zméraj, zdôlaj, zgôraj, zúnaj, znótraj, sprédaj*;
z- **-om** *zmérom*;
z-/s- **-a** *zdóma, znenáda, skrája, spočétka*;
z-/s- **-oma** *zvŕhoma, zvíškoma, sčásoma, spótoma*;
zapo- **-om(a)** *zaporédoma*.

Izpeljanosti se včasih slabo zavedamo: *včéraj*.

2. Iz prvotno pridevniške besede s pravim predlogom + priponsko obrazilo:

do- **-a** *dodôbra, docéla, dočísta, domála, dosíta*;
iz- **-a** *izhúda, izlépa, iznôva, izgŕda, izpŕva, iztêžka*;
na- **o/-ó** *nadróbno, naláhno, nató*;
na- **-oma** *natíhoma, nahítroma, nanágloma*;
od- **-lèj/-lêj** *odklêj, odslêj, odtlêj* (vse tudi *-èj*);
po- **-lêj/-lèj** *pôtlej, poslêj/poslèj*;
po- **-ód** *ponekód, povsód*;
po- **-em/-ém** *pojútrišnjem, potém*;
po- **-oma** *potíhoma, polágoma, pogóstoma, porédkoma, popôlnoma*;
pred- **-im** *predlánskim, predvčérajšnjim*;
v- **-e** *vobče*;
z-/s- **-a** *zlépa, znôva, zgŕda, zláhka, zmláda, shúda, spŕva, stêžka*;
za- **-o** *zató*;
za- **-ém/-èm** *zatém/zatèm*.

B – INAČENJSKA IZPELJAVA

-ice *tánkice*;
-le *tùle, tàmle, sèmle, tódle, túkajle, sèmkajle, zdàjle*;
-ci *zdàjci, takójci/takòjci, tedàjci*;
-koli *kjèrkóli, kóderkóli, kámorkóli, kàdarkóli*;
-kaj *túkaj, sèmkaj, tàmkaj*;
-ej *zatórej*;
-r *kjèr/kjér, kóder, kámor*;
-kar *pràvkar, rávnokar*.

Naglas prislovnih/povedkovniških izpeljank

Prislovi s samostalniško podstavo so naglašeni na njej, izjemi sta *domá* in *domôv*. Naglas na prvem zlogu obrazila *-oma* (*strahôma*) ni več v rabi. Prislovi s pridevniško podstavo imajo načeloma naglas kakor ustrezni pridevniki. To sploh velja za večzložne podstave, npr. *ljubeznívo, bogáto, domáče, debélo*. Enozložne podstave imajo naglas bodisi kakor njihove pridevniške podstave (*tího, túje, krásno, blágo*) ali pa imajo naglas na priponskem obrazilu *-ó*, to pa lahko samo a) na obrazilu, b) na obrazilu in na osnovi ter c) na osnovi in obrazilu. Zgledi:

-ó *kakó, takó, lahkó, težkó, cenó, hudó, slabó*;
-ó/-o *grdó/gŕdo, dragó/drágo, grenkó/grênko, krepkó/krêpko, gorkó/gôrko, toplό/tôplo, močnó/môčno, kopnó/kôpno, glasnó/glásno, tesnó/têsno, drsnó/dŕsno;*
-o/-ó *grôbo/-ó, ljúbko/-ó, blédo/-ó, strógo/-ó, súho/-ó, nekàko/-ákо/-ó, gládko/-ó, sládko/-ó, mêhko/-ó, bŕhko/-ó, ténko/tenkó, krôtko/-ó, gôlo/-ó, slánо/-ó, drôbno/-ó, skŕbno/-ó, srčno/-ó, hládno/-ó, trdno/-ó, léno/-ó, vóljno/-ó, kásno/-ó, rôsno/-ó, plášno/-ó, strášno/-ášno/-ó, môtno/-ó, rávno/-ó, résno/-ó, skópo/-ó/skôpo, tôpo/-ó, zvésto/-ó, gósto/-ó, pústo/-ó, prôsto/-ó, čvŕsto/-ó, sívo/-ó*; verjetno tudi *smetnó, pôlno/-ó, mírno/-ó*. Prim. še zaimenske *kakó, takó, nekakó*.

Nezložne zaimenske podstave imajo naglašeno priponsko obrazilo (*tàm, tjà, tù, kód, kjé, zdàj, tedàj, kdáj*). Prislovi iz predložne zveze imajo naglas pred priponskim obrazilom, izjema so nezložne podstave (*nató, odklêj*), vendar *pôtlej*. Inačenjske izpeljanke ohranjajo podstavni naglas, pisno obrazilo *-kóli* pa tudi. Izglagolski prislovi imajo naglas kakor podstavni deležniki, obrazilo *-oma* pa je nenaglašeno. Sklopni prislovi imajo naglas svojih podstav.

SESTAVLJANJE PRISLOVOV

nè- *nèhoté, nèdôlgo, nèpràv, nèvedé, nèdomá*;
prá- *prádávno* (táko je seveda lahko izpeljanka iz pridevnika).

SKLAPLJANJE PRISLOVOV

Podstava je predložna zveza:

1. Predlog + samostalnik:
do *dopôldne, dopôlnoči;*
k/h *kvíšku, hkráti*;
na *napóti, napródaj, naróbe*;
o *opôldne, opôlnoči*;
po *povŕhu, pogódu, pokônci, poléti, ponôči, pozími*;
vz *vzkríž*;
z/s *zvečíne, zdóma, skônca*;
za *zakáj, zaníč*.

2. Predlog + prvotno pridevnik:
k *kvéčjemu*;

3. Iz prvotne zveze predlog + prislov:
na *namésto, naênkrat, naokóli, naspól, navznák, navkréber, napróti, navprék, navzkríž, nápak*;
navz *navzgôr, navznóter, navzdòl, navzvèn*;
od *odsprédaj, odzádaj, oddáleč* (= približno), *odspôdaj, odznótraj, odzdôlaj, odzúnaj*;
po *porédko, poprék*;
v *vnapréj, vpŕvo*;
za *zadôsti, zanálašč, zamálo*.

Podstava je pridevniška beseda + samostalnik:
tačàs „tedaj", óndan, ónkraj, véčidel, vsaksêbi.

Podstava sta dva prislova:

1. v podrednem razmerju:
vsaksêbi; vsečéz, vsêêno. vsèkakor, vsèlej, vsènaokóli, vsènaokróg, vsènavskríž, vsènavskrížem, vsèokóli, vsèpočéz, vsèpovsód, vsèskóz(i), vsevdílj, vsèvprék.

2. v prirednem razmerju:
čézinčéz (bolje *čéz in čéz*).

Stalne zveze s predlogi

S prvotno pridevniško besedo:

do *dôbrega, do málega, do sítega, do čístega, do húdega;*
na *na dróbno, na debélo, na gósto, na velíko, na čísto, na tího; na (vsem) lépem, na sámem;*
o/ob *o Petróvem, ob lépem, ob gŕdem;*
po *po slovénsko, po gospôsko, po kméčko, po domáče, po náše;*
s *s húdo;*
pred *pred krátkim;*
z *z lépo, z gŕdo, z lépim;*
za *za málo;*
v *v pŕvo, v lépem.*

S samostalnikom:

iz *iz naváde;*
na *na glás;*
po *po pravíci, po čém;*
pod *pod véčer, pod jésen, pod nóč;*
s *s časom.*

S prislovom:

do *do kód;*
od *od kód, od blízu.*

TVORBA VEZNIKOV IN MEDMETOV

Tvorba veznikov in medmetov, pravzaprav njihov morfemski sestav, je obdelana kar v oblikoslovju (prim. str. 426–428 in 451–453); v bistvu gre v vseh primerih za sklapljanje. Podobno je s povedkovniki in predlogi.

LITERATURA

1. *P. Dajnko*, Lehrbuch der Windischen *Sprache*, Graz, 1824. **2.** *F. Metelko*, Lehrgebäude der Slowenischen Sprache, 22–168 **3.** *F. Miklošič*, Die nominale zusammensetzung im serbischen, 1863, Wien. **4.** *F. Miklošič*, Vergleichende stammbildungslehre der Slavischen Sprachen, 1875. **5.** *M. Cigale*, Znanstvena terminologija, Ljubljana, 1880. **6.** *R. Perušek*, Zloženke v novej slovenščini, Izvestja novomeške gimnazije, Novo mesto, 1890, 3–42. **7.** *M. Pleteršnik*, Slovensko-nemški slovar, v Ljubljani, 1894–1895. **8.** *A. Breznik*, Pogreški pri nekaterih priponah, DS 1904, 427–431. **9.** *Isti*, Slovenska slovnica za srednje šole, Celje 1934, 157–180. **10.** *Isti*, Zloženke v slovenščini, RAZU II, 1944, 53–76. **11.** *Uredniški odbor*, Slovenska slovnica, Ljubljana 1947, 37–39. **12.** *A. Bajec*, Besedotvorje slovenskega jezika, I, Izpeljava samostalnikov, Ljubljana 1950, 136 str. **13.** *F. Tomšič*, Nomina agentis v knjižni slovenščini, SR 1950, 421–428. **14.** *A. Bajec*, O pridevniških obrazilih -in, -ov, SR 1950, 421–428. **15.** *J. Šolar*, Anton Bajec: Besedotvorje slovenskega jezika, I..., SR 1951, 143–148. **16.** *A. Bajec*, Besedotvorje slovenskega jezika, II, Izpeljava slovenskih pridevnikov, III, Zloženke, Ljubljana 1952, 136 str. **17.** *Isti*, Prislovni paberki, SR 1954, 195–226. **18.** *Dr. A. Bajec – dr. R. Kolarič – dr. M. Rupel*, Slovenska slovnica, Ljubljana 1956, 68–72, 110–117, 128–131, 240–243, 274–278. (Neimenovani soavtor je Jakob Šolar.) **19.** *J. Meze*, O abstraktih iz pridevnikov, Razprave – Dissertationes, V, Ljubljana 1959, 28–45. **20.** *A. Bajec*, Besedotvorje slovenskega jezika, IV, Predlogi in predpone, Ljubljana 1959, 142 str. **21.** *J. Šolar*, *Brez* v sestavi, JiS 1959/60, 94–95. **22.** *Isti*, Sestave s *-pis* in *-pisje*, JiS 1959/60, 126–128. **23.** *M. Orožen*, Dr. A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika, JiS 1960/61, 25–28. **24.** *Slovenski pravopis*, 1962, 72–80. **25.** *M. Orožen*, O metodi besedotvornih raziskovanj v poljski lingvistiki, JiS 1962/63, 125–128. **26.** *B. Urbančič*, Problem „bravca", SR 1963, 211–228. **27.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 2, Maribor 1966, 93–120. **28.** *Odzadnji* slovar po Alfabetariju za prvo knjigo slovarja sodobnega knjižnega jezika, A–H, Ljubljana 1966, 180 str. **29.** *J. Šolar*, Glasoslovne spremembe pri pridevnikih na *-ski* iz krajevnih imen, JiS 1966, 68–71, 112–116. **30.** *W. Lubaš*, O izmenični izpeljavi in konverziji v slovenskih krajevnih imenih, JiS 1967, 108–110. **31.** *M. Orožen*, Kategorije abstraktnih samostalnikov v slovenskem knjižnem jeziku, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Novi Sad 1968, 211–228. **32.** *F. Jakopin*, O deležu ruskih elementov v razvoju slovenskega knjižnega jezika, SR 1968, prim. str. 84–89. **33.** *Slovenski* jezikovni priročnik za tehnike, Ljubljana 1969, 9–73. **34.** *F. Jakopin*, Substantivizacija pridevnikov v slovenščini. – SSJLK ZP 5 (1969). **35.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 4, Maribor 1970, 128–142. **36.** *Grammatika* sovremennogo russkogo jazyka, AN SSSR, Moskva 1970, 37–301. **37.** *B. Pogorelec*, Brezpomemben : nepomemben – izpeljanke in sestavljanke, JiS 1970/71, 224–228 + 2 str. **38.** *T. Korošec*, Pet minut za boljši jezik, Ljubljana 1972; prim. sestavke, ki se začenjajo na str. 32, 38, 89, 115, 157, 180, 215, 229. **39.** *J. Toporišič*, Sestavljanke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave, SR 1973, 105–112. **40.** *A. Vidovič Muha*, Pridevniški sklopi v Cankarjevih črticah. – JiS 21/8 (1975/76), 250–254. **41.** *J. Toporišič*, Besedotv. teor., SR 1976, 163–177. **42.** *M. Hajnšek Holz*, O pomenu slovenskih predpon. – SSJLK 14 (1978), 33–61. **43.** *J. Toporišič*, Teorija besedotvornega algoritma, SR 28 (1980), 141–151. **44.** *A. Vidovič Muha*, Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. – SR 29/1 (1981), 19–42. **45.** *Ista*, Zloženke s pomenom lastnosti delov organizma. – SR 31 (1981), 359–374. **46.** *Ista*, Zgodovina obravnavanja zloženk v slovenskem knjižnem jeziku. – SSJLK ZP 19 (1983), 129–151. **47.** *V. Gjurin*, Slovenski glagoli tipa „onegaviti": besedotvorno. – Slovenska medicinska beseda, XV. Jubilejni ... 1989, 733–756. **48.** *A. Vidovič Muha*, Tipološke značilnosti besedotvorne skladnje. – SSJLK ZP 20 (1984), 305–321. **49.** *Ista*, Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi. – SR 32/3 (1984), 245–256. **50.** *Ista*, Primeri tvorbenih vzorcev glagola. – SSJLK ZP 21 (1985), 47–63. **51.** *V. Gjurin*, Priponsko obrazilo *-aš* v slovenščini. – SR 33/2 (1985), 195–222. **52.** *A. Vidovič Muha*, Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi. – 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6 (1986), 349–374. **53.** *Ista*, Zloženke z določujočo sestavino *sam-*. – SR 34 (1986), 403–419. **54.** *A. Šivic Dular*, Izpeljava slovanskih glagolov iz primerniških podstav. – SR 34/2 (1986), 135–146. **55.** *J. Toporišič*, Blodno besedotvorje ali blodo-/borotvorje. – 7D 1987, 5. 3., 36. **56.** *A. Vidovič Muha*, Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primeru zloženk, Ljubljana 1988, 223 str. **57.** *Ista*, Skladenjska tipologija zloženk slovenskega knjižnega jezika: Ob kontrastivni naslonitvi na nemške zloženke. – SR 36/2 (1988), 181–193. **58.** *J. Toporišič*, Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa. – SR 36/2 (1988), 133–180. **59.** *M. Merše*, Besedotvorni pomeni izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji. – SR 36/4 (1988), 375–397. **60.** *J. Toporišič*, Posebnosti v tvorbenem modelu slovenskega tonemskega naglasa. – SSJLK ZP 24 (1988), 67–82. **61.** *Isti*, Težja mesta iz slovenskega besedotvorja. – JiS 24 (1988/89), 117–122. **62.** *A. Šivic Dular*, Besedotvorne vrste slovenskih zemljepisnih imen (na gradivu do

l. 1550). – Obdobja 10 (1989), 229–244. **63.** *A. Vidovič Muha*, Zgradba neglagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju. – SR 37/1–3 (1989), 171–188. **64.** *M. Merše*, Izpridevniški glagoli v Dalmatinovi Bibliji. – SR 37/1–3 (1989), 189–200. **65.** *P. Zdovc*, O besedotvornih variantah imen za prebivalce krajev na zamejskem Koroškem v zamejski koroški publicistiki. – SR 37/1–3 (1989), 159–166. **66.** *J. Toporišič*, Besedotvorne novosti. – 7D 1990, 12. 9., 22. **67.** *Isti*, Tretjič o besedotvorni teoriji. – SR 38/4 (1990), 421–440. **68.** *M. Furlan*, Etimologija in besedotvorje. – SR 38/4 (1990), 363–369. **69.** *J. Toporišič*, Besedotvorno šolanje. – SR 39/2 (1991), 215–237. **70.** *Isti*, Pomenske skupine samostalniških zloženk. – SR 39 (1991), 301–316. **71.** *A. Vidovič Muha*, Nekaj temeljnih prvin za „besedotvorno šolanje". – SR 39/3 (1991), 317–326. **72.** *Ista*, Nadaljevanje o slovenski besedotvorni teoriji. – SR 39/1 (1991), 101–113. **73.** *B. Trunkelj*, Zgodovina besedotvorja v slovenskih pisanih slovnicah slovenskega jezika. – Slava 5/1 (1991), 9–27. **74.** *M. Lajh, A. Trojner*, Od lastnega k občnemu imenu. – Slavica 3/1 (1991), 47–57. **75.** *J. Toporišič*, K tvorbi svojilnih pridevnikov na *-ov/-ev*. – Delo 1992, 23. 10. **76.** *A. Vidovič Muha*, Besedotvorna tipologija „novoslovenskega" gradiva pri Miklošiču. – Obdobja 13 (1992), 173–191. **77.** *I. Stramljič Breznik*, Izglagolske izpeljanke s pomenom vršilca dejanja. – SR 40/4 (1992), 411–427. **78.** *T. Korošec*, O krajšavah. – SSJLK ZP 29 (1993), 15–27. **79.** *A. Vidovič Muha*, Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). – SR 41 (1993), 161–192. **80.** *V. Majdič*, Slovenski izkrajevnoimenski pridevniki. – SR 42 (1994), 545–570. **81.** *I. Stramljič Breznik*, Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. – JiS 40 (1994/95), 285–291. **82.** *Ista*, Izpeljanke s pomenom snovi iz pridevniške podstave. – JiS 41 (1995/96), 359–370. **83.** *J. Toporišič*, Glagolske „sestavljenke" iz zveze glagol + predložna zveza. – Razprave – Dissertationes II. razreda classis II, Ljubljana, 1996, 109–123. **84.** *Isti*, Besedotvorje. – SJS/2 (1996), 102–135. **85.** *A. Žele*, Slovenski razvoj besedotvornih pomenov pri izglagolskih samostalnikih, posebno pri glagolniku. – SJ/SLS 1 (1997), 69–90. **86.** *I. Stramljič Breznik*, Škrabčeva obravnava priponskih obrazil (*a/i*)*v/l*(*ac*). – Škrabčeva misel II, 1997, 193–200. **87.** *L. Bokal*, Škrabčeva besedotvorna načela. – Škrabčeva misel II, 1997, 155–167.

V. OBLIKOSLOVJE

KAZALO

Kazalo ... 235
Osnovni pojmi oblikoslovja ... 255
Kaj je ... 255
Besedne vrste (splošno) ... 255
Samostalniška beseda ... 255
a) samostalnik ... 255
b) posamostaljena pridevniška beseda ... 255
c) samostalniški zaimek ... 255
Pridevniška beseda ... 255
a) pridevnik (z neopisnimi deležniki) ... 255
b) števnik ... 256
c) pridevniški zaimek ... 256
Glagol ... 256
a) osebne oblike ... 256
b) opisna deležnika ... 256
c) nepregibne oblike ... 256
Prislov ... 256
Povedkovnik ... 256
Predlog ... 256
Veznik ... 256
Členek ... 256
Medmet ... 256
Pregibnost besednih vrst ... 256
Oblikoslovni vzorci ali paradigme ... 257
Oblikospreminjevalni vzorci ... 257
Samostalniških besed ... 257
Pridevniških besed ... 257
Glagolskih oblik ... 257
Opisnih deležnikov ... 257
Oblikotvorni vzorci ... 258
Pridevniški spola, števila, stopnje ... 258
Glagolski ... 258
Naglasni vzorci ... 258
Oblikospreminjevalni naglasni vzorci ... 258
Jakostni naglasni vzorci ... 258
Nepremični ... 258
Premični ... 258
Končniški ... 258
Mešani ... 258
Oblikotvorni naglasni vzorci ... 258
Nepremični ... 258
Premični ... 259
Končniški ... 259
Mešani ... 259

Tonemski naglasni vzorci ... 259
Oblikospremenjevalni naglasni vzorci ... 259
V nepremičnem tipu ... 259
V premičnem tipu ... 259
V končniškem tipu ... 259
V mešanem tipu ... 259
Oblikotvorni naglasni tipi ... 260
Nepremični naglasni tip ... 260
Premični naglasni tip ... 260
Končniški naglasni tip ... 261
Mešani naglasni tip ... 261
Morfematika ... 261
Morfem ... 261
Osnova – končnica ... 262
Oblikoglasne premene morfemov v oblikoslovju (oblikoglasje) ... 262
Premene soglasnikov ... 262
po jotiranju ... 262
po palatalizaciji ... 264
sičniške po razlikovanju (disimilaciji) ... 264
po prilikovanju (asimilaciji) ... 264
po razvrstitvi (distribuciji) glasov ... 264
po krnitvi ... 264
po daljšanju ... 265
Premene samoglasnikov ... 265
po prevoju (apofoniji) ... 265
po kolikosti (kvantiteti) ... 265
po naglasnem tipu ... 265
po preglasu ... 265
po premetu (metatezi) ... 266
Inherentne kategorije sklonljivega ... 266
Spol (moški, ženski, srednji) ... 266
Podspola (živost, človeškost) ... 266
Živost ... 266
Človeškost ... 267
Sklon ... 267
Sklonski vzorec (paradigma) ... 267
Raba sklonov ... 268
Imenovalnik: = osebek, povedkovo določilo, prisamostalniški ujemalni prilastek, pristavek, imenovalni prilastek, povedkov prilastek, zvalnik, izpostavljeni osebek, jedrni enodelnega stavka, medmetni, poprislovljeni . 268
Rodilnik: 268 = predmet (prvi, drugi, 269 zanikani, delni, namenilnikov); osebek: (nepolnopomenskega *biti*, logičnega zanikanega osebka), osebek (zanikani, logični), prilastek, povedkov prilastek, prislovno določilo časa in načina, jedro ob številnikih tipa *pet, petero, veliko*, medmet, izpostavljeni člen, ujemalni prilastek, pristavek, vezani člen ob rodilniškem predlogu .. 268
Dajalnik: 269 = predmet (edini, drugi), nosilec poteka, stanja; pripadanja, 270 čustvene zavzetosti, izpostavljeni stavčni člen, ujemalni prilastek (ob samostalniški besedi, ob povedku), pristavek, vezani člen ob dajalniškem predlogu ... 269
Tožilnik: = predmet (prvi, drugi), nosilec stanja, prislovno določilo časa, mere, ujemalni prilastek ali pristavek, povedkov prilastek, dajalec novega pomena, vezani člen ob tožilniškem predlogu ... 270

Mestnik (ob ustreznem predlogu) ... 270
Orodnik (ob ustreznem predlogu) ... 270
Število ... 271
Številskost ... 271
Številska končnica ... 272
Številsko mešane spolske oblike ... 272
Oseba ... 272
Drugo ... 273
Samostalniške besede ... 273
Skladenjske lastnosti (7 rab) ... 273
Pomenske lastnosti (nezaimenskega in zaimenskega) ... 274
Izvor (netvorjene in tvorjene) ... 275
Vrste (lastno – občno; občno števno – občno neštevno; zaimensko prvotno – še pretvorjeno) ... 275
Druge inherentne lastnosti (275 spol, podspola, 276 sklanjatve, sklon, oseba, določnost, številskost, število glasovnost končnic) ... 275
Konverznost in vezavnost ... 276
Samostalnik ... 276
Kategorije samostalnika ... 276
Spol ... 276
Menjava spola ... 276
Predvidljivost spola ... 277
Podspola ... 277
Živost ... 277
Človeškost ... 278
Sklanjatve ... 278

Moške sklanjatve ... 278
1. moška sklanjatev ... 278
Sklanjatveni vzorec *korák* ... 278
Premene osnove ... 278
1. kolikostne *fànt* 278, *izràz* ... 279
2. kakovostne od rodilnika dalje (pri *e* in *o*) ... 279
3. kakovostne v posameznih sklonih (pri *e* in *o*) ... 279
4. daljšanje z *j* ... 280
pri osnovah na govorjeni samoglasnik (+ *dežja*) ... 280
pri osnovah na govorjeni *r* ... 280
a) večzložne osnove ... 280
b) enozložne osnove ... 280
dvojnično ... 280
pri lastnih imenih ... 280
5. daljšanje s *t* ... 280
6. daljšanje z *n* ... 280
7. daljšanje z *ov* ... 280
8. v zvezi z naglasnim tipom ... 281
9. v zvezi s polglasnikom in v prevzetih imenih ... 281
Premene končnic ... 282
1. v imenovalniku ednine ... 282
a) končnica *-a, -e* ... 282
b) končnica *-o, -e, -u* ... 282
c) latinsko-grške *-es, -us, -is, -as, -um* ... 282
2. v rodilniku ednine končnica *-ú* ... 282

3. v dajalniku in mestniku ednine končnica *-i* ... 282
4. v tožilniku ednine končnica za živo ... 282
5. za *c j č ž š dž* ... 282
6. v imenovalniku množine (*-je*, redko *-jé*) ... 283
7. posebne končnice samostalnikov na *-jé* ... 283
8. v rodilniku množine končnica *-ø* ... 283
9. v dajalniku množine *-ém* ... 283
10. v tožilniku množine končnica *-i* ... 283
11. v mestniku množine končnica *-éh* ... 283
12. v orodniku množine končnica *-mí* ... 284

Večbesedna poimenovanja ... 284
Naglas ... 284
Jakostni ... 284
Nepremični, premični ... 284
Končniški ... 285
Mešani tip ... 286
Zveze s predlogi ... 286
Tonemski ... 286
Nepremični ... 286
Premični ... 287
Končniški ... 287
Mešani ... 288

2. moška sklanjatev (z opombo o možnosti sklanjanja po 1. sklanjatvi in o naglasu) ... 288
3. moška sklanjatev (z naglasno opombo) ... 289
4. moška sklanjatev (sklanjatveni vzorec, naglasna opomba) ... 289

Ženske sklanjatve ... 289
1. ženska sklanjatev ... 289
Sklanjatveni vzorec *lipa* ... 290
Premene osnove ... 290
1. v soglasniškem sklopu pred ničto končnico ... 290
2. podaljšava z *j* v rodilniku dv., oz. mn. ... 290
3. kakovosti soglasnika pri besedah *rôka, nôga*, tj. *rók, nóg* ... 290
4. pri grško-rimskih imenih ... 290
5. podaljšava osnove z *-er-* in izguba polglasnika v tipu *bukev* ... 290
Premene končnic ... 291
1. imenovalniške končnice *-o, -e, -ø* ... 291
2. rodilniška dvojinska oz. množinska končnica *-á* ... 291
3. rodilniška dvojinska oz. množinska končnica *-í* (*besedî*) ... 291
4. orodniški končnici *-ijo* in *-jo* ... 291
5. končnice besede *gospá* ... 291
Večbesedna poimenovanja ... 291
Naglas ... 291
Jakostni naglas (po 4 naglasnih tipih) ... 291
Tonemski naglas (po naglasnih tipih in akutiranih oz. cirkumflektiranih osnovah) ... 292
Predložne zveze ... 293

2. ženska sklanjatev ... 293
Sklanjatveni vzorec *perút* ... 293

Premene osnove (*nìt níti*) ... 294
Premene osnove in končnic ... 294
1. na koncu osnove nezvočnik + zvočnik (*bolezen -zni*) ... 294
2. stalno enozložne osnove (*stvár -î*) ... 294
3. večzložne osnove (tip *pomoč -î*) ... 294
Naglas ... 294
Jakostni (po naglasnih tipih) ... 294
Zveze s predlogi ... 295
Tonemski (po naglasnih tipih in akutiranih oz. cirkumflektiranih osnovah) ... 295
3. ženska sklanjatev (z naglasno opombo) ... 296
4. ženska sklanjatev (z naglasno opombo) ... 296

Srednje sklanjatve ... 297
1. srednja sklanjatev ... 297
Sklanjatveni vzorec *mesto* ... 297
Premene osnove ... 297
1. daljšanje s *t, n, s* ... 297
2. kakovostne premene pri *e* in *o* ... 298
3. v rodilniku dvojine oz. množine ... 298
Premene končnice ... 298
1. v im. ed. končnica *-ø* (*dekle, vreme, telo*) ... 298
2. za *c, j, č, ž, š* (*e* namesto *o*) ... 298
3. končnica *-éh* namesto *-ih* v mest. dvojine oz. mn. ... 298
4. množinski orodniški končnici *-émi, -mí* ... 298
5. množinski varianti *blága – blagôvi* ... 298
Naglas ... 298
Jakostni (po naglasnih tipih) ... 298
Tonemski (po naglasnih tipih in akutiranih oz. cirkumflektiranih osnovah) ... 299
2. srednja sklanjatev ... 300
3. srednja sklanjatev (z naglasno opombo) ... 300
4. srednja sklanjatev (z naglasno opombo) ... 301

Raznospolske in nepopolne sklanjatve ... 301
1. tip *maskulini/maskulina* ... 301
2. tip *Dolenjsko – Dolenjska* ... 301
3. samo posamezni skloni ... 301
4. neobičajni imenovalnik množine ... 301
5. spremena spola (*oko* s *–oči* ž) ... 301

Sklanjanje večbesednih poimenovanj ... 302
Lastna imena ... 302
1. ime in priimek oz. priimka ... 302
2. zemljepisno ime z nepregibno sestavino ... 302
3. prevzeto ime z neujemalno neprvo sestavino ... 303
4. sklanjanje po tipu 1. ali 3. ... 303
Občna imena ... 303
1. s samimi glasovnimi končnicami ... 303
2. tudi z neglasovnimi končnicami ... 303

Samostalniški zaimki ... 304
Kategorije samostalniških zaimkov ... 304
1. posredna poimenovanja ... 304
2. spolskost ... 304
3. številskost ... 304
4. sklonskost ... 304
5. osebovnost ... 304
6. sklanjatve ... 304
Osebni zaimki ... 305
Kaj so ... 305
Oblike osnove ... 305
Sklanjatev ... 305
Povratni osebni zaimek ... 306
Naglas ... 306
Jakostni ... 306
Tonemski ... 306
Raba ... 307
Osebni zaimek ... 307
1. imenovalnik ... 307
1. ko se po glagolski osebi vprašuje ... 307
2. priredni zvezi ali z določilom ... 307
3. kot prilastek samostalnika ... 307
4. za izražanje domačnosti ... 307
5. glede na nasprotnostni pomen ... 307
2. naglasne in naslonske oblike ... 307
1. ko se po njem vprašuje ... 307
2. v protistavi, priredni ali pristavčni zvezi ... 307
3. v pogovorni rabi ... 307
4. zaradi spremembe naglasnega mesta ... 307
3. izražanje svojilnosti ... 307
4. izražanje čustvenosti ... 308
5. besedotvorna vloga ... 308
6. preneseni pomen ... 308
Povratni osebni zaimek ... 308
Vprašalna zaimka *kdo – kdaj* ... 308
Sklanjatev ... 308
Naglas ... 309
Jakostni ... 309
Tonemski ... 309
Raba ... 309
1. kdo – kateri ... 309
2. kaj ... 309
3. *kdo* in *kaj* kot povedkovo določilo ... 309
4. *kogá* namesto *káj* ... 309
5. preneseni pomen ... 309
Oziralna zaimka kdor – kar ... 310
Sklanjatev ... 310
Naglas ... 310
Jakostni ... 310
Tonemski ... 310
Raba ... 310
V odvisnikih ... 310
Preneseni pomen prvotno zaimka kar ... 310

Poljubnostna, nedoločna in mnogostni zaimki ... 311
Sklanjatev ... 311
Naglas ... 311
Jakostni ... 311
Tonemski ... 311
Raba ... 311
Poljubnostni in nedoločni zaimki ... 311
Mnogostni zaimki ... 312
Prenesena raba zaimka kaj ... 312
Posamostaljeni zaimki ... 312
Nikalna zaimka ... 312
Sklanjatev ... 312
Naglas ... 312
Jakostni ... 312
Tonemski ... 312
Raba ... 313
Nihče nobeden ... 313
Prenesena raba ... 313
Totalna zaimka ... 313
Sklanjatev ... 313
Naglas ... 313
Jakostni ... 313
Tonemski ... 313
Raba ... 313
Kazalni nedoločni zaimek ... 314
Oblike, naglas, raba ... 314
Samostalniška raba pridevniških zaimkov ... 314
1. svojilnih 314
2. vprašalnih 314
3. kazalnih 314
4. nedoločnih 314
5. pojubnostnih 314
6. nikalnih 314
7. totalnih 314

Skladenjska vloga samostalniških besed ... 314
Osebek ... 314
Del povedka ... 314
Predmet v stavku, dopolnilo v besedni zvezi ... 315
Prilastek ... 315
Ujemalni ... 315
Neujemalni ... 315
V imenovalniku ... 315
V rodnilniku ... 315
V dajalniku ... 316
V tožilniku ... 316
V mestniku ... 316
V orodniku ... 316
Prislovno določilo ... 316
Jedro neglagolskega enodelnega stavka ... 316
Logični osebek glagolskega enodelnega stavka ... 316
Jedro samostalniške zveze v rodilniku ... 316
Pridevniške besede ... 317
Skladenjske lastnosti ... 317
Stopnjevalnost ... 317

Druge slovnične lastnosti ... 317
Odvisne od samostalniške besede ... 317
spol ... 317
sklanjatev ... 317
oseba ... 317
določnost ... 317
številnost ... 317
številskost ... 317
navezovalnost ... 317
vezavnost ... 318
glasovnost končnic ... 318
Pomenske značilnosti ... 318
1. lastnostnost ... 318
2. vrstnost ... 318
3. svojilnost ... 318
4. količinskost ... 318
Izvor ... 318
1. Prvotne ... 318
2. Tvorjene ... 318
Sprevržnost in drugo ... 319
Razlika med samostalniško in pridevniško besedo ... 319
Pridevnik ... 320
Vrste pridevnikov ... 320
Določna in nedoločna oblika ... 320
Jakostni naglas ... 320
Tonemski naglas ... 321
Sklanjatve ... 321
1. pridevniška sklanjatev ... 321
Sklanjatveni vzorec ... 321
1. *ljubezniv* 2. *ljubezniva* 3. *ljubeznivo*
Premene osnove ... 321
1. kolikostna ... 321
2. kolikostna s kakovostno ... 321
3. v zvezi z neobstojnim samoglasnikom ... 321
4. v zvezi s predlogom ali predpono ... 322
Premene končice ... 322
1. za *c, j, č, ž, š, dž* ... 322
2. navezovalni tožilnik ... 322
3. v mešanem naglasnem tipu ... 322
Naglas ... 322
Jakostni ... 322
1. nepremični ... 322
2. premični ... 322
3. končniški ... 322
4. mešani ... 323
Tonemski ... 323
1. nepremični: *vesȇl, surȍv -ôva -o, lísast, zelȅn -éna, mlâd mláda -o, klečȇč -éča -e, príden prîdna prídno, blázen/blâzen; sìt sîta síto* ... 323
2. premični: *débel -ẹ́la -o, bógat -âta, -áto;* ... 324
3. končniški: *temȅn temnà -ọ̑* ... 324
4. mešani: *grȏb grȏba grobọ̑; bẹ́l -a -ọ̑; gọ̑l, góla -ọ̑; mlâd mláda -ọ̑; sladâk, sládka sladkọ̑* ... 325

2. pridevniška sklanjatev ... 325
Stopnjevanje ... 325
Oblike ... 325
Priponska obrazila *-ši, -ji, -ejši/-ȇjši* ... 326
Pridevniki, ki se ne stopnjujejo s priponskimi obrazili ... 326
Naglas stopenj ... 327
Jakostni ... 327
Tonemski ... 327
Naglas presežnika ... 327
Pridevniška dopolnila po sklonski vezavi ... 327
1. rodilniška 327
2. dajalniška 327
3. tožilniška 327
4. mestniška 328
5. orodniška 328
Raba pridevniških oblik ... 328
Določna in nedoločna oblika ... 328
Določna ... 328
1. za že znano lastnost 328
2. za posebno vrsto 328
3. za zaimki 328
4. v stalni zvezi 328
5. kot samostalnik 328
Nedoločna ... 328
Pridevniške stopnje ... 329
Primernik ... 329
1. neenakosti 329
2. določene srednje mere 329
3. pri protipomenkah 329
Presežnik ... 329
1. največje mere lastnosti 329
2. določene mere 329
Absolutna raba primernika in presežnika ... 329
Protipomenske pridevniške dvojice in stopnje ... 329
Številniki ... 329
Kaj so in njihove vrste ... 329
Sklanjatev količinskih številnikov ... 330
1. sklanjatev (z glasovnimi končnicami) ... 330
Osnovni vzorec ... 330
Premene končnic in osove ... 330
a) *dva, trije, štirje* 330
b) *pet* 330
c) *petero* 331
č) *eden* 331
2. sklanjatev (s končnicami *-ø*) ... 331
Glavni in količinski ločilni številniki ... 331
Nedoločni številniki ... 331
Naglas ... 332
Jakostni ... 332
Tonemski ... 332
Raba številnikov ... 333
Ujemanje v spolu in sklonu ... 333
Šestsklonska ujemalnost ... 333
Štirisklonska ujemalnost ... 333
Ločilni številnik ... 333
1. za količino posameznega 333
2. za količino vrst 333
3. za celote 333
4. za posamostaljeno 333
Množilni številnik ... 334
Prenesena raba številnikov ... 334

Pridevniški zaimki ... 335
4 vrste in 11 razredov ... 335
Pridevniškim soodnosni samostalniški in prislovni zaimki ... 336
Protistava količinskih pridevnikov in prislovov ... 336
Sklanjatev ... 336
Sklanjatveni vzorec z glasovnimi končnicami: *ves, ta* ... 336
Premene osnove ... 337
1. pri svojilnih zaimkih 337
2. oblike na *-šen* 337
3. oblike na *-šnji* 337
4. oblike z *-le* in *le-* 337
5. oblike na *-ov* 337
6. zaimek *ki* (*òn ôna -ol-ó*) 338
Premene končnic ... 338
Sklanjatveni vzorec z neglasovnimi končnicami ... 338
Naglas ... 338
Jakostni: ... 338
1. nepremični 338
2. premični 338
3. končniški 338
4. mešani 338
Tonemski: ... 338
1. vprašalnih in poljubnostnih 338
2. oziralnih in nikalnih 338
3. nedoločnih 339
4. svojilnih 339
5. kazalnih 339
6. istostnih, drugostnih in totalnih 339
Raba pridevniških zaimkov ... 339
Lastnostni zaimki ... 339
Vprašalni ... 339
Kazalni ... 339
Oziralni ... 340
Nedoločni, mnogostni, poljubnostni, totalni, nikalni ... 340
Vrstni zaimki ... 340
Kazalni ... 340
glede na oddaljenost od govorečega ... 340
navezovalni ... 340
kot morfemi odvisnika ... 340
tisti; z *-le* ... 340
Vprašalni ... 341
Oziralni ... 341
1. splošno 341
2. *ki – kateri* 341
Nedoločni, poljubnostni, totalni, nikalni ... 342
Svojilni zaimki ... 342
Osebni ... 342
Povratni ... 342
Preneseni pomen osebnih oz. povratnih svojilnih zaimkov ... 343
Oziralni ... 343
Nedoločni ... 343
Poljubnostni ... 343
Nikalni ... 343
Svojilna raba rodilnikov osebnih zaimkov ... 343
Količinski ... 343
Vprašalni ... 343
Oziralni ... 343
Kazalni ... 343
Nedoločni, poljubnostni, totalni, nikalni ... 344
Ves in *cel* ... 344
Prenesena raba nesvojilnih pridevniških zaimkov ... 344

Raba pridevniških besed v stavku kot ... 344
1. prilastek 344
2. povedkovo določilo 344
3. povedkov prilastek 344
4. posamostaljeno, poprislovljeno 344
5. omejena raba 344
Glagol ... 345
Splošno ... 345
Pomen in splošne kategorije ... 345
Oblike: nezložene (in zložene), osebne, časi, nakloni, načina, neosebne: samosvoje, pridevniške, samostalniške ... 345
Morfemska podoba: ... 346
Koren, glagolska pripona, predpona, druge pripone, končnica, osnove, prosti morfemi ... 346
Preglednica ... 347
Glagolske kategorije ... 348
Vid: nedovršni – dovršni – obojni; predvidljivost vida ... 348
Tvorba dovršnikov iz nedovršnikov ... 348
Tvorba nedovršnikov iz dovršnikov ... 349
nadomestni koren ... 349
zamena glag. pripone ... 349
premena korenskega samoglasnika ... 349
vzorci premen glagolske pripone ... 350
Glagoli brez vidskega para ... 350
Tipi nedovršnikov oz. dovršnikov ... 350
Zaznamovanost dovršnika in izražanje stanja ... 350
Vrste glagolskih dejanj ... 351
Nedovršni glagoli ... 351
1. trajni – ponavljalni (*nesti – skakati*) ... 351
2. določni – nedoločni (*nesti – nositi*) ... 351
3. dejanje – stanje po izvršenem dejanju (*sesti – sedeti*) ... 352
4. opravljanje dejanja – povzročanja dejanja (*pijem – pojim*) ... 352
5. dejanje – zaznavanje oz. prepoznavanje (*poslušati – slišati*) ... 352
6. spremljanje (*pripevati*) ... 352
7. navada (*hojevati*) ... 352
8. delnost s pomenom malo (*pošepavati*) ... 352
9. premikanja (*iti, peljati*) ... 352
10. naklonski in fazni (*morati, začeti*) ... 353
11. dejanje – stanje – potek ipd. (*iskati, viseti, rasti*) ... 353
Dovršni glagoli ... 353
1. začetek (*zaplavati*) ... 353
2. kratkotrajnost (*poležati*) ... 353
3. trenutnost (*počiti*) ... 353
4. manjšalnost (*blisniti*) ... 353
5. konec (*dovečerjati*) ... 353
6. razmahnjenost (*razgovoriti se*) ... 353
7. postajanje (*pobledeti*) ... 353
8. izvršitev med gibanjem (*prižvižgati*) ... 353
9. izpolnjenost (*dogoreti*) ... 353
Prehodnost ... 353
Kaj je ... 353
Oblikoslovna sredstva za izražanje prehodnosti ... 353
1. *rumeneti – rumeniti* ... 353
2. *hoditi – hoditi za* (kom), *ljubiti, dvoriti* ... 354

3. *razbiti – razbiti se* ... 354
Vrste prehodnosti glede na pretvorbene možnosti ... 354
1. *pohvaliti učenca – učenec pohvaljen,* ... 354
2. *poznati zadevo – zadeva biti komu poznana* ... 354
3. *veseliti se česa – tisto koga veseliti* ... 354
4. *odlikovati se s čim – tisto koga odlikovati* ... 354
5. *drobiti z nogami – tistemu drobiti noge* ... 355
6. *bežati – bežati od česa* ... 355
7. *misliti – misliti misli* ... 355
8. *delati greh – grešiti* ... 355
9. *x-ati → x-ati* + predl. *za* D, T, M, O ... 355
10. glagoli z dvema dopolniloma ... 355
Stilna in jezikovna vrednost variant prehodnosti tipa prav – slabše/narobe .. 355
1. prav - narobe/slabše ... 356
2. boljše - slabše ... 356
3. enako dobro ... 356
4. neprehodna raba ... 356
Glagoli in oblike s *se* ... 357
Tvorni *se*: 1. *smejati se/jokati* (*se*), 2. *ubiti se*, 3. *govori se*, 4. *išče se*, 5. *umivati se, srečati se* ... 357
Trpni *se*: 1. *Otava se kosi avgusta*, 2. napačno: *Predstava začenja* ... 357
Opuščanje drugega povratnega *se*: *Bal se je smejati* ... 357
Odvečni *se*: Knjiga se sestoji iz 3 delov ... 357
Glagoli s *si* ... 357
Glagoli s *si* ali *se* ... 358
Način ... 358
Tvornik – trpnik ... 358
Oblike trpnika ... 358
S trpnim deležnikom na *-n* ali *-t* ... 358
S se ... 358
Izražanje stanja ... 358
Raba trpnika ... 359
Glagolski naklon: 1. povedni, velelni, 2. opisi skladenjskega naklona, 3. naklonskost izglagolskih tvorjenk ... 359
Paradigmatika glagolskih oblik ... 360
Splošno ... 360
Nezložene glagolske oblike: 1. število, 2. glede na podstavo oz. vid ... 361
Sedanjiške vrste na *-am, -im, -jem, -em, -m* ... 362
Posebnosti ... 362
1. glagoli na *-am -im -jem -em -m* ... 362
Dvojnice sedanjiških osnov ... 363
Glagolske vrste glede na nedoločnik in sedanjik ... 364
Naglas sedanjiških oblik ... 364
Sedanjik ... 365
Jakostni: 1. nepremični z nenaglašenim oz. naglašenim končajem 2. premični ... 365
Tonemski ... 365
1. nepremični: a) cirkumflektirani, akutirani, metatonijski cfl. .. 365
2. premični: akutirani, metatonirani cfl. ... 365
3. končniški ... 366
Velelnik ... 366
Jakostni: nepremični, premični (neobvezni) ... 366

Tonemski ... 367
1. nepremični: cirkumfleksni; akutski (stalni; samo v ed.; v ed. lahko ali obvezno s kračino; sicer cirkumfleksni); metatonijski cirkumfleksni ... 367
2. premični; cirkumfleksni, akutski ... 368
Deležnik in deležji ... 368
Jakostni: 1. na *-óč/-èč*; 2. na *-áje/-é*; 3. popridevljeni: *-òč/èč* ... 368
Tonemski: 1. akutski (v im. ed. m. spola tudi cirkumfleksni): *-âjè*; *-ē* ... 368
Spregatveni vzorci ... 369
Spreganje ... 369
Spregatve ... 369
Navadna sedanjiška (*delam – delate*) ... 369
Posebna sedanjiška (*jem – jeste*) ... 369
Prihodnjiška (*bom – boste*) ... 369
Samosvoja sedanjiška (*sem si je*) ... 369
Velelniška (*delaj – delajte*) ... 370
Pogojniška (*bi*) ... 370
Naglas končnic ... 370
Jakostni 370 Tonemski 370
Nedoločniške vrste ... 370
Posebnosti ... 371
1. glagoli na *-ati* in glagoli na *-eti* (*-im*) ... 371
2. glagoli na *-iti* (*-im, -em*) ... 371
3. glagoli na *-V-ti* ... 372
4. glagoli na *-sti* in *-či* ... 372
Dvojnice nedoločniških osnov ... 373
Naglas nedoločniških oblik ... 373
Nedoločnik ... 373
Jakostni: 1. korenski, 2. priponski, 3. korensko-priponski, ... 373
4.–6. dvo- in večzložni priponski ... 374
Tonemski: 1. cirkumfleksni, 2. akutski, 3. akutski ali tudi cirkumfleksni na priponi, 4 akutski na korenu ali priponi, ki je lahko tudi cirkumfleksna ... 375
Pogovorni nedoločnik ... 375
Jakostni: 1. kakor v nedoločniku, 2. umaknjen za zlog, 3. na priponi, 4. na kratkem ali dolgem *i, u*, 5. pri glagolih na *-éti -ím* oz. na *e, o* v korenu ... 375
Tonemski: 1. cirkumfleksni, 2. akutski v nezadnjem zlogu, cirkumfleksni v zadnjem ... 376
Namenilnik ... 376
Jakostni: 1. kakor v nedoločniku, 2. umaknjen za zlog, 3. na kratkem samoglasniku glag. pripone, 4. na kratkem ali dolgem *e* in *o*, 5. na zadnjem zlogu podstave ... 376
Tonemski: 1. cirkumfleksni, 2. akutski (v nezadnjem), cirkumfleksni v zadnjem zlogu, na ozkem *e* in *o* dovršnikov tudi akutiran ... 377
Deležnik na *-l* ... 378
Jakostni: 1. nepremični, 2. premični, 3. končniški, 4. mešani ... 378
Tonemski: 1. nepremični (cirkumfleksni, akutski 1–6), 2. premični, 3. končniški, 4. mešani ... 379
Deležje na *-ši* ... 380
Jakostni naglas ... 380
Tonemski naglas ... 381

Deležnik na *-n* ... 381
Jakostni: 1. nepremični a) kot v nedoločniku; izjeme: a) na prip. obrazilu, izjem, b) kot v sedanjiku, če je v nedoločniku na priponi, c) na korenu pri dvojnem naglasu v nedoločniku, 2. premični ... 381
Tonemski: 1. nepremični: cirkumfleksni, akutski (na korenu oz. priponi), tudi cirkumfleksni, samo metatonijsko cirkumflektirani ... 382
Deležnik na *-t* ... 382
Jakostni naglas ... 382
Tonemski naglas ... 383
Glagolnik ... 383
Jakostni naglas: 1. nepremični, 2. končniški ... 383
Tonemski naglas: 1. nepremični, 2. končniški ... 383
Naglasni tipi glagolskih oblikotvornih vzorcev ... 383
Jakostni naglas ... 384
I. naglas v nedoločniku in sedanjiku na istem zlogu ... 384
Nepremični naglasni tip ... 384
Glagoli na 1. *-ati -am* oz. *-áti -ám, -ati -em, -áti -èm, -ovati -ujem, -ováti -újem, -ati -im, -áti -ím, -eti -im* 2. *-iti -im, -íti -ím* oz. na *-iti -em, -íti -èm* 3. *-ti -em*, oz. *-ti -jem* ... 384
Posebnosti: 1. *končàl, končàj, tkì*, 2. *spì*, 3. *pozébst/pozèbst, ustréč/ustrèč*, 4. *bìl – píl*, 5. *čúl/čùl*, 6. *štèl/štél, štèj/štêj* ... 384
Premični naglasni tip ... 385
Glagoli tipa A – 1. *trésite/tresíte*, 2. *beríte*, 3. *zalívala/-ála*, 4. *nesèn -êna nesíte* B – 1. *sêdi*, 2. *kríčal, kríčat, kríči*, 3. *nôrel nôri, pokósil pokôsi* ... 385
Posebnosti: 1. *pretrést/pretrèst*, 2. *dél/dèl* oz. *sedèl/sedél*, 3. *dêni* oz. *vzêmi*, 4. *vzét/vzèt*, 5. *nèst/nêst*, 6. *pokosít/pokosìt*, 7. *bôlel, žêlel*, 8. *govóril* ... 385
II. naglas v nedoločniku na enem ali drugem zlogu ... 386
Posebnosti *zídala/krožila, píši -te, pljúj* ... 386
III. naglas v nedoločniku in sedanjiku na različnih zlogih ... 386
A – *trepetàl*, B – *pêljal*, Posebnosti ... 386
Tonemski naglas (glagolov na *-iti -im* in drugih vrst) ... 387
Zložene glagolske oblike ... 387
Kako jih delamo ... 387
Preglednica ... 388
Raba glagolskih oblik ... 389
Glagolske osebe: 1., 2., 3. ... 389
Število: 1. vikanje, 2. skromnostna oz. veličanstvena množina, 3. napol vikanje ... 389
Povedni sedanjik ... 390
Sedanjost ... 390, 391
Splošnost (brezčasnost) ... 390, 391
Preteklost ... 390, 392
Prihodnost ... 390, 393
Naklonskost ... 390, 393
Istodobnost ... 390, 394
Zadobnost ... 390, 394
Neaktualnost ... 390
Ponazoritev in komentar ob besedilu ... 390
Pogojnik ... 394
Besedilni zgled ... 394
V pogojnem podredju: 1. možnostni, 2. nerealni pogojnik ... 394

V neodvisnih ali glavnih stavkih ... 395
Izraža: 1. pripravljenost, 2. možnost, 3. omiljenost, 4. poudarjenost, 5. neuresničeno nujnost ... 395
V odvisnih stavkih ... 395
Izraža: 1. umišljenost, 2. zaželenost, 3. negotovost, 4. pogojno resničnost, 5. primero, 6. namero, 7. prihodnost ... 395
Sedanji in pretekli pogojnik ... 396
Neslovenska raba ... 396
Velelnik ... 396
Splošno ... 396
Za 2. os. ed. in 1. ter 2. os. dvojine in množine ... 396
Za 1. os. ednine in za 3. osebo sploh ... 396
Opisovanje z *naj* ... 396
Zanikanje in vid ... 397
Čustveno obarvani ... 397
Povedni tvorni preteklik ... 397
Preteklost ... 397
Stanje po izvršenem dejanju ... 397
Preddobnost za glagoli rekanja ... 398
Velelnost ... 398
Prihodnjik ... 398
Prihodnost ... 398
Zadobnost ... 398
Naklonskost ... 398
Ukaz 398 — Negotovost, verjetnost, dopuščanje 398
Grožnja 398 — Pogoj 398
Želja 398 — Dopustnost 398
Omiljenje 398 — Stanje po izvršenem dejanju 398
Predpreteklik ... 398
Preteklo dejanje namesto preteklega stanja ... 398
Preteklo dejanje pred drugim dejanjem ... 399
Davna preteklost ... 399
Živost rabe ... 399
Predpreteklik nedovršnega glagola ... 399
Nedoločnik ... 399
Prosti ... 399
Samostalniška raba ... 399
Stavčnočlenska vloga: osebek, predmet, prilastek, prislovno določilo, pristavek ... 399
Ob velevanju ... 400
Nedoločnost glede na čas, osebo, naklon ... 400
Preteklost, namernost ... 400
Nekoč namesto namenilnika dovršnih glagolov ... 400
Vprašalnih neodločnostnih povedi ... 400
Nikalni ... 400
Potrebnostni ... 400
Čustvenostni ... 400
Vezani ... 401
Za naklonskimi izrazi (namere, hotenja, nujnosti ali potrebe, možnosti, ukazovanja, dopustnosti) ... 401
Za izrazi duševnega stanja ... 401
Za izrazi ocene ... 401

Za faznimi glagoli ... 401
Za izrazi zaznavanja ... 401
Za *biti* (v pomenu moranja, možnosti, negotovosti) ... 401
Namenilnik ... 402
Ob glagolih premikanja ... 402
Za *dati, poslati* ipd. ... 402
Zaradi čustvenega poudarjanja ... 402
Posebne skladenjske lastnosti ... 402
Glagolnik ... 402
Dejanje – rezultat dejanja ... 402
Glagolnik – nedoločnik ... 403
Deležja na *-č, -aje* in *-e* ... 403
Izražanje istodobnosti ... 403
Prislovnost deležja na *-e* ... 403
Del nepravega predloga ... 403
Deležnik na *-č* ... 403
Pravi 403 Kot pridevnik 403
Deležje na *-ši* ... 404
Deležnik na *-ši* ... 404
Opisni deležnik na *-l* ... 404
Deležnik stanja na *-l* ... 404
Trpni deležnik na *-n* ali *-t* (in *-oč/-eč se*) ... 405
Deležnik stanja na *-n* ali *-t* ... 405

Prislov ... 406
Kaj je ... 406
Navadni ... 406
Zaimenski ... 406
Vrste prislovov ... 407
Okoliščinski prislovi ... 407
Prostorski ... 407
Mestovni (na vprašanje *kje*) ... 407
Ciljnostni (na vprašanje *kam*) ... 407
Poti in razmeščenosti (na vprašanje *kod*) ... 407
Časovni ... 407
Na vprašanje *kdaj* ... 407
Na vprašanje *odklej* ... 407
Na vprašanje *doklej* ... 407
Svojstvenostni ... 408
Lastnostni ... 408
Načinovni (na vprašanje *kako*) ... 408
Kolikostni (na vprašanje *koliko*) ... 408
Kratnostni (na vprašanje *kolikokrat*) ... 408
Merni (na vprašanje *kolikanj*) ... 408
Zapovrstni (na vprašanje *kateriič/katerikrat*) ... 408
Vzročnostni ... 408
Vzročni (na vprašanje *zakaj*) ... 409
Namerni (na vprašanje *čemu*) ... 409
Uspešnostni (na vprašanje *s kakšnim uspehom*) ... 409
Dopustnostni (na vprašanje *kljub čemu*) ... 409
Ozirni (na vprašanje *glede na kaj*) ... 409

Oblika prislovov ... 409
Navadni ... 409
Primerniški ... 409
Presežniški ... 409
Prislovni izrazi (zveze) ... 409
Kaj so ... 409
Pomenske vrste: prostorski, časovni, lastnostni, vzročni ... 410
Zveza predlog + prislov ... 410
Poenobesedenje s *pre-* (*na drobno – prenadrobno*) ... 410
Raba prislovov ... 410
Prislovno določilo ... 410
Povedkovo določilo ... 410
Imenski in prislovni prilastek ... 410
Prislovno določilo mere ... 410
Sprevržnost v samostalnik ... 411
Zaimenski prislovi ... 411

Povedkovnik ... 412
Kaj je ... 412
Vrste: stanjski narave, stanjski človeka, vrednotenjski ... 412
Troosebni – enoosebni ... 412
Vezljivost ... 412

Predlog ... 413
Kaj je ... 413
Vrste: pravi – nepravi ... 413
Oblike: ena sama – variantna ... 413
Ovešanje nepravih s polglasnikom ... 413
Vezava z: im., rod., daj., tož., mest., or. ... 414
Pomen predložnih zvez ... 416
1) Predlog + samostalniška ali prvotno prid. beseda ali prislov ... 416
1. prostor (na vprašanje *kje, kod, kam, od kod, do kod*) ... 416
2. čas (na vprašanje *kdaj, od kdaj, do kdaj; koliko časa*) ... 416
3. lastnost (na vprašanje *kako, v primeri z, v koliki meri, s čim, iz česa, s kom skupaj, od koga -n/-t, s čim -n/-t*) ... 417
4. vzročnost (na vprašanje *zakaj, čemu, kljub čemu, pod katerim pogojem, glede na kaj*) ... 417
2) Glagol, pridevnik, povedkovnik, samost. + in njihov vezavni predlog . 418
3) Predložne zveze kot (prislovna) določila in prilastki s predlogi: *brez, čez, do, h, iz, izmed, iznad, izpod, izpred, izza, k, kljub, med, mimo, na, nad, naproti, nasproti, o, ob, od, okoli, okrog, onkraj, onstran, po, pod, poleg, pred, pri, proti, raz, skozi, s, spod, spred, v, vkljub, vpričo, vštric, vzdolž, z/s[1], z/s[2], za, zaradi, zmed, znad, zoper, zraven* ... 418
Dvojne predložne zveze ... 423
4) Predložna zveza + glagol kot opis glagola ... 423
Posebnosti, odsvetovano, prepovedano ... 423
1. pari kot *v – iz* ... 423
2. *predložèn od – obdan z/s* ... 424
3. bolezenske zveze ... 424
4. poklicati *na – k* ... 424
5. glasniški *po – skozi* ... 424

6. pravi predlogi spodrivani ... 424
7. predl. izrazi – predlogi ... 424

Vezniška beseda ... 426
Kaj je in vrste ... 426
Veznik ... 426
Morfemska podoba ... 426
Enodelni vezniki ... 426
Enobesedni ... 426
Večbesedni ... 427
Iz prislova ali členka + veznika ... 427
Iz predloga ali predpone + kazalnega zaimka + *da, ko, ker* ... 428
Poimenjenje odvisnikov: *čeprav ~ kljub* ... 428
Dvodelni vezniki ... 429
V obeh delih isti ... 429
V posameznem delu različni ... 429
Kopičenje veznikov ... 429
Dvojni vezniki ... 430
Oziralni zaimki in prislovi ... 430
Vprašalni zaimki in prislovi ... 431
Raba veznikov ... 431
Vezniška zveza ... 432
Vrste vezniških zvez ... 432
Priredne: vezalna, stopnjevalna, ločna, protivna, vzročna, pojasnjevalna, sklepalna ... 432
Podredne: osebkova, povedkova, predmetna, krajevna, časovna, načinovna, primerjalna, posledična, pogojna, dopustna, vzročna, namerna, prilastkovna ... 433
Večfunkcijski vezniki ... 434
Priredni ... 434
in 434 *ter* 434
pa 434 *ali* 434
Podredni ... 435
da 435 *če* 436
ko 436

Istovrstni vezniki ... 437
Priredni ... 437
Vezalni ... 437
in, pa (pogovorni), *ter* ... 437
Mnogovezje z *in* ali *pa* ... 437
Stopnjevalni ... 438
ne samo/le ... ampak/temveč/marveč tudi ... 438
tako – kakor ... 438
ne – ne, niti – niti ... 438
Mnogovezje z *ne* ali *niti* ... 438
Ločni ... 439
ali – ali, ali, bodi(si) – bodi(si), če – ali, bodisi – ali ... 439
sicer ... 439
Mnogovezje z *ali* ... 439
Protivni ... 439
pa (različnostni) ... 439

pa, a, toda, ali, vendar, ampak (dopustni) ... 440
ne – ampak/temveč/marveč (protistavni) ... 440
samo, le (izvzemalna) ... 440
Vzročni ... 440
zakaj, kajti, saj ... 440
namreč (utemeljevalni) ... 441
sicer (preprečevalni) ... 441
Pojasnjevalni ... 441
to je, tj., *to se pravi* ... 441
namreč, sicer ... 441
in sicer, in to ... 441
kakor ... 441
Posledični ali sklepalni ... 441
zato, zatorej, pa ... 441
torej ... 442
tedaj, tako, odtod ... 442
Podredni ... 442
Časovni ... 442
ko (enkratnostni), *kadar* (večkratnostni) ... 442
potem ko, brž ko, čim ... 442
Primerjalni ... 442
kot, kakor, ko ... 442
kolikor, kar ... 443
čim, ko ... 443
Vzročni ... 443
ker, ko, ki ... 443
Pogojni ... 443
če, ako, ko, da ... 443
Dopustni ... 444
čeprav, četudi, čeravno, dasi, dasiravno, dasitudi, akoprav, akotudi, akoravno ... 444
ako, če, ø ... 444

Členek ... 445
Kaj je ... 445
Dve klasifikaciji členkov ... 445
Prva klasifikacija ... 445
Pozivni: 1. vprašalni, 2. zahtevalni, 3. želelni, 4. prepričevalni, 5. zagotavljalni, 6. nasprotovalni, 7. grozilni, 8. očitalni ... 445
Vrednotenjski: 1. naklonski (gotovostni, hotenjski), 2. primerjalni, 3. popravni, 4. domnevalni, 5. merilni, 6. poudarjalni ... 446
Čustvenostni: 1. presenečenja, 2. čudenja, 3. pomilovanja, 4. pomiritve/razočaranja, 5. malomarnosti, 6. bojazni ... 447
Besedilnozgradbenostni: 1. začenjalni, 2. linearnočlenitveni, 3. sovsebnostni ... 447
Zgledi povedi za 1 – 3 ... 448
Druga klasifikacija členkov ... 448
Navezovalni ... 448
Čustvovanja ... 448
Poudarni ... 448
Izvzemalni ... 448
Presojevalni ... 448
Dodajalni ... 449

Zadržka ... 449
Potrjevanja ... 449
Možnosti, verjetnosti ... 449
Mnenja, domneve ... 449
Vprašalni ... 449
Spodbujalni (trdilni, sovsebno nikalni) ... 449
Zanikanja, nesoglasja ... 449

Medmet ... 450
Splošno ... 450
Vrste medmetov ... 451
Razpoloženjski medmeti ... 451
Glasovna in oblikovna zgradba ... 451
Pomen ... 453
Medmeti z značilnim samoglasnikom: *a, o, e, i, u* ... 453
Medmeti z zvezami *VC* in *CV*: *V+h/j; V+v; j+V+j; h+V+j; h+V+j+V; VCV* in *CVCV* ... 455
Medmeti z značilnim ustničnim soglasnikom ... 456
Medmeti z zobnim ali dlesničnim soglasnikom ... 457
Razne posameznosti ... 457
Ponovitve in kopičenja: popolne, z izgubo ali prirastkom, presežniške ... 458
Posnemovalni (onomatopejski) medmeti ... 458
Šumi v zvezi s človekom ... 458
Vriski 458
Jok 459
Kihanje 459
Smrčanje 459
Mlaskanje 459
Poljubi 459
Smeh 458
Sopihanje 459
Kašljanje 459
Pitje 459
Škrtanje 459
Živalsko oglašanje ... 459
Zvoki naprav ... 460
Slušni vtis kretnje ali giba ... 460
Velelni medmeti ... 460
Pravi velelni ... 461
Velelnice za ljudi ... 461
Velelnice za živali ... 461
Vabni klici ... 462
Zvalnice in pozdravi ... 462
Literatura ... 463
Oblikoglasje ... 463
Splošna ... 463
Samostalniška beseda ... 464
Pridevniška beseda ... 465
Glagol ... 466
Povedkovnik ... 467
Nepregibne besedne vrste ... 467
Naglas ... 468

OSNOVNI POJMI OBLIKOSLOVJA

Kaj je

Oblikoslovje je tisti del slovnice, ki slovarskim enotam (zlasti besedam) določa vrstne, oblikovne in funkcijske značilnosti. Obsega torej nauk o besednih vrstah, o oblikah posameznih besednih vrst in o njihovem naglasu ter o vlogah, ki jo posamezne besedne vrste in njihove oblike imajo v besedni zvezi in v stavku.

Pri posameznih besednih vrstah oblikoslovje ugotavlja število oblikotvornih in oblikospreminjevalnih vzorcev ali paradigem, v tem okviru tudi število naglasnih paradigem, pri manjšem številu določenih jezikovnih enot, ki tvorijo te oblikoslovne vzorce, pa podaja tudi njihovo številnost ali jih tudi vse navaja.

Besedne vrste

Besedne vrste so v tej knjigi obravnavane kot pojmi za množice b e s e d z enakimi skladenjskimi vlogami in drugimi lastnostmi (npr. tvorjenost, slovnične kategorije, konverznost ipd.). Skladenjske in druge lastnosti posamezne besedne vrste morajo biti razločevalne. Kolikor kaka podmnožica danih besed nima vseh razločevalnih lastnosti, ampak samo nekatere, gre za delitev prvotne množice na podskupine, konkretno npr. na zaimke in nezaimke.

Po tej teoriji je v slovenskem knjižnem jeziku 9 besednih vrst; te so: samostalniška beseda (substantival), pridevniška beseda (adjektival), glagol (verbum), prislov (adverb), povedkovnik (predikativ), predlog (prepozicija), veznik (konjukcija), členek (partikula) in medmet (interjekcija). Poglejmo jih malo pobliže:

1. s a m o s t a l n i š k a b e s e d a:

a) samostalnik (z glagolnikom vred): *hiša, otrok, tla ...; dejanje, skrb, petje ...*;

b) posamostaljena pridevniška beseda: *dežurna, Koseski, Tomačevo ...; ta, kateri, oba ...*;

c) samostalniški zaimek: *jaz, ti, on ..., kdo, kdor, nekdo ...*;

2. p r i d e v n i š k a b e s e d a:

a) pridevnik (z neopisnimi deležniki vred): *lep -a -o, pojoč -a -e, usahel -hla -o, seséden -e -o, ubit -e -o, vstopivši -a -e ...*;

b) številnik: *en -a -o, dva -e -e, pet; petero; prvi -a -o; enoj -a -e, peter -a -o, enojen -jna -o, peteren -rna -o; več, dosti;*
c) pridevniški zaimek: *tak -a -o, moj -a -e, neki -a -o, koliko ...;*

3. glagol:
a) osebne oblike: *dela-m -te, delaj -te, delal bi ...;*
b) opisna deležnika na *-l* in *-n/-t*: *délal/délan/ubít -a -o; -a -i -i; -i -e -a;*
c) nepregibne oblike: *delaje/delajoč, delati, delat, stopivši;*

4. prislov: *doma, včeraj, hoté, lepo, zelo ...;*
kje, tedaj, zakaj, tako, toliko ...;
5. povedkovnik: *všeč, treba, tiho ...;*
6. predlog: *do, za, zaradi, konec, glede na ...;*
7. veznik: *in, toda, da, če, čeprav, potem ko ...;*
8. členek: *samo, celo, tudi, pač, menda ...;*
9. medmet: *ah, ej, uh, kuku, mu, iha ....*

Latinska (deloma mednarodna) imena za pojme besednih vrst so: substantiv (samostalnik), substantiven (samostalniški), pronomen (zaimek), pronominalen (zaimenski), substantiviziran (posamostaljen), adjektiv (pridevnik), adjektiven (pridevniški), particip (deležnik), numerale (številnik), verbum (glagol), personalen (oseben), perifrastičen (opisen), indeklinabilen (nesklonljiv), adverb (prislov), predikativ (povedkovnik), prepozicija (predlog), konjunkcija (veznik), partikula (členek), interjekcija (medmet), nominalen (imenski, tj. samostalniški in pridevniški), deklinabilen (sklonljiv), konjugabilen (spregljiv), mutativen (pregiben) itd.

Slovenska in latinska poimenovanja krajšamo tako: sam./subst. besede, sam./subst., zaim./pron., posam. prid. bes./subst. adj. bes., prid. bes./adj. bes., prid./adj., prid. zaim./adj. pron., števn./num., glag./verb., os. obl./pers. obl., opis. del./perifr. ptcp., nepreg./imut., prisl./adv., predl./prep., vez./konj., člen./part., med./interj., povdk./predik.

Posamezne besedne vrste so nadrobno obdelane v ustreznih poglavjih.

Pregibnost (mutativnost)

Besedne vrste se delijo na pregibne in nepregibne: pregibne so samostalniške in pridevniške besede, glagol in deloma povedkovnik, nepregibne pa prislov, deloma povedkovnik, predlog, veznik, členek in medmet.

Samostalniške in pridevniške besede se sklanjajo (ali deklinirajo) (*lepa lipa, lepe lipe, lepi lipi ...*) in pregibajo v številu (*lepa lipa – lepi lipi – lepe lipe*); pridevniške besede se pregibajo tudi v spolu (*lep lepa lepo*), nekatere (tiste, ki označujejo lastnost) pa se tudi stopnjujejo (*lep lepši najlepši; lep prelep*).

Glagolske osebne oblike se spregajo (konjugirajo) (*delam delaš dela*) in pregibajo v številih (*delam delava delamo*), časih (*delam, delal sem/bom/sem bil*), naklonu (*delam, delaj, delal bi, delal bi bil*) in načinu (*tiskam – tiska se*); zložene oblike se pregibajo tudi v spolu (*delal sem, delala sem, delalo je*). – Opisni deležnik se pregiba v spolu (*delal delala delalo*) in številu (*delal delala delali*).

Nekateri prislovi, ki označujejo lastnost, imajo oblike za stopnje iz ustreznih pridevniških: *lepo lepše najlepše; zelo bolj najbolj.*

Sklanjanje in spreganje pa tudi pregibanje pridevniških besed in opisnih deležnikov v številu je spreminjanje oblik besed (oblikospreminjevalni pojav), stopnjevanje pridevniških besed, tvorjenje spolskih in določnih oblik ter tvorba glagolskih oblik pa je oblikotvorni pojav:

a) *lip-a -e -i -o -i -o; -e -ø -am ...*
dela-m -š -ø ; -mo -te ...
lep -ega -emu ...; lepa -e -i ...
lep -a -i; delal -a -i

b) *ljubezeniv -ejši naj- -ejši; ljubezniv -a -o; ljubezniv – ljubeznivi*
del-am -aj -ajoč; -ati -at -al -an ...

Oblikoslovni vzorci ali paradigme

Posamezne pregibne besedne vrste se delijo po oblikoslovnih vzorcih ali paradigmah. Vzorci so dveh vrst: taki, ki oblike spreminjajo, in taki, ki oblike tvorijo. Prve imenujemo oblikospreminjevalne, druge oblikotvorne.

Oblikospreminjevalni vzorci

Samostalniške besede poznajo 4 sklanjatve za vsak spol:

	moška		ženska		srednja	
1. sklanjatev	*korak*	*-a -u*	*postava*	*-e -i*	*jezero*	*-a -u*
2. sklanjatev	*vojvoda*	*-e -i*	*perút*	*-i -i*	*jaz mene*	*-i*
3. sklanjatev	*a*	*-- --*	*mami*	*-- --*	*vremja*	*-- --*
4. sklanjatev	*Koseski*	*-ega -emu*	*dežurna*	*-e -i*	*Krško*	*-ega -emu*

Pridevniške besede poznajo za vsak spol 1 sklanjatev s pretežno glasovnimi končnicami (*lep -ega -emu..., lep-a -e -i, lep-o -ega -emu*) in po 1 samo s končnico *-ø* (*poceni -- --*). Glede na vrste pridevniških besed imajo nekaj posebnosti le zaimki *ves, ta, oba* in številniki *dva, trije, štirje*. Številniki tipa *pet oz. petero* imajo 1 sklanjatev z glasovnimi in 1 z ničtimi končnicami.

Osebne glagolske oblike poznajo 4 spregatve: 3 s pretežno glasovnimi končnicami (*dela-m -te, da-m -ste, bodi– -te*) in eno samo s končnico nič (*bi -- --*).

Opisna deležnika se v spolu in številu pregibata kot pridevniške besede.

Oblikotvorni vzorci

Pridevniške besede in glagoli poznajo tudi oblikotvorne vzorce.

Osnovna oblika pridevniške besede se pregiba po spolu *(lep -a -o)* in številu (*lep lepa lepi*), lahko pa se (lastnostni) tudi stopnjujejo (*lep lep-ši naj-lepši – bel bolj bel naj-bolj bel – lep pre-lep*).

Glagolski oblikotvorni vzorci sestoje iz po dveh snopov oblik: sedanjiških (*del- -am -aj -aje/-ajoč -ajoč*) in nedoločniških (*del-ati -at -al (uspe-l) -an -anje (stor-iv-ši/kljubov-aje)*). Sedanjiških tvorbenih vzorcev je pet (*del-am, krož-im, pi-jem, tres- -em, je-m*), nedoločniški pa so štirje (*del-ati/sed-eti, krož-iti, pi-ti, tres-ti/peč-i*).

Naglasni vzorci

Oblikospreminjevalni naglasni vzorci

Pregibne besedne vrste imajo tudi naglasne vzorce ali paradigme. Naglasnih vzorcev sta dve vrsti: glede na mesto naglasa in glede na njegovo naravo (tonem). Po mestu naglasa ločimo v posameznih sklanjatvah, spregatvah in pregibanjih v spolu in številu 4 naglasne tipe.

Jakostni naglasni vzorci

Oblikospreminjevalni naglasni vzorci

1. nepremični na osnovi: *korák -a -u ...*; *lép -ega -emu*; *lépa -e -i*; *lépo -ega -emu*;
2. premični na osnovi: *jêzik jezík-a -u ...*; *vêlik velík-ega -emu*;
3. končniški: *pès ps-à -ù ...*; *temèn -mnegà -emù*; *temn-à -è -ì*; *temn-ò -egà -emù*;
4. mešani: *móž možá móž-u ...*; ***lép*** *-ega -emu*; dv. *lep-á lép-ih -ima*; mn. *lep-í lép-ih -im*; ***lépa*** *-e -i -ó -i -o*; dv. *lep-í/-é lép-ih -ima*; mn. *lepé -ih*; ***lepó*** *lép-ega -emu -ó ...*; *lep-í/-é lép-ih -ima*; *lep-á lép-ih -im.*

V nepremičnem naglasnem tipu je naglas zmeraj na istem zlogu osnove; v premičnem naglasnem tipu je naglas pred končnico – v ednini na predzadnjem zlogu osnove, sicer na zadnjem; v končniškem tipu je naglas zmeraj na končnici (kadar pa ta ni zložna na osnovi pred končnico); v mešanem naglasnem tipu je pri samostalniku v ednini sedaj na osnovi sedaj na končnici, v množini in dvojini v moških in ženskih sklanjatvah na končnici (ali na podaljšku osnove *-ov-*), v srednjih sklanjatvah pa na osnovi; pridevniki mešanega naglasnega tipa poznajo naglas na končnici le v im./tož. vseh spolov dvojine in množine, v ednini pa v tož. ed. ženskega in im. tož. srednjega spola.

Oblikotvorni naglasni vzorci

1. nepremični na osnovi:
a) *stàr stára -o*; *ljubeznív -ejši*; *ljubeznív -i, májhen máli*;
b) *délati*; *-am*; *-aj -ajte*; *-at*; *-al -a -o*; *-an -a -o*; *-anje*;

2. premični na osnovi:
a) *dêbel -éla -o*; *dêbel debelêjši*; *dêbel -éli*;
b) ***nosíti nósim***; *nôsi -íte*; *nôsit*; *nôsil -íla*; *nóšen -a -o*; *nóšenje;* ***krožíti/króžiti króžim***; *-i -íte /-ite*; *króžil -íla/-ila*; *krožen -a -o*; *kroženje*; ***moríti morím***; *môri -íte*; *morít*; *moríl -íla*; *morjèn -ê -o*; *morjênje*;

3. končniški na osnovi:
a) *sèm sì jè*; *smò ...*; *gremò -stè*; *šèl šlà -ò*;

4. mešani naglasni tip:
a) *pomóril -íla -o, bíl -à -ó.*

Tonemski naglasni vzorci

Oblikospreminjevalni naglasni vzorci

Po vrsti naglasa sta v nepremičnem tipu na osnovi vzorec s cirkumflektirano osnovo (*korâk -a -u ...*) in vzorec z akutirano osnovo (*kovâč -a -u ...* ali *brȁt bráta -u ...*) (pri tem upoštevamo rodilniški tonem). Tako je tudi pri pridevniku: *vesȇl -a -o, surȏv -ôva -o* ali pa *stȁr stára -o, bȇl -a -o, ljubeznîv -íva -o* (podtipi akutiranih osnov so še *sȉt sîta síto* in *blázen blázna/blâzna blázno*. Pri glagolu je stanje tako:

a) cirkumflektirani tip: *rîsati, rîšem, okopâvati -am*;
b) akutirani tip: *tískati -am, pẹ́stovati -ujem*; podtip je *dẹ́lati dẹ̑lam.*

V premičnem naglasnem tipu je tako:

Samostalniki so a) redko cirkumflektirani: *dûal duâla*, b) večinoma pa akutirani: *pótok -ọ́ka, senóžet -ẹ́ti, téle -ẹ̑ta, vréme -ẹ́na*, imajo pa nekatere sklonske oblike cirkumflektirane (npr. v *potȏku, potȏkov, potȏkih, s potȏki*), pri samostalnikih srednjega spola pa tudi vso množino (*telȇta -- -om ...*). Redki pridevniki tega tipa imajo moško obliko v celoti akutírano, npr. *vélik velíkega -emu, débel debélega -emu, rójen rojénega -emu, ponórel ponorélega -emu*; tako je tudi pri spolskem oblikovanju: *rójen -éna -o*; ženska oblika ima pri deležnikih stanja ž. obliko neobvezno tudi cirkumflektirano (*ponórel -ẹ́la/ẹ̑la -ẹ́lo*).

Pri glagolih so oblike premičnega tipa pogoste v velelniku: edninska oblika je akutirana, needninske pa so cirkumflektirane: *nési -îte, tóni -îte, potẹ́gni -îte, nósi -îte, krọ́ži -îte, zídaj -âjte, pélji -îte*. Premičnega tipa (vendar omejeno) je tudi sedanjik v primerih kot *plétem -š ...* proti *pletọ́*, izjemoma tudi s cirkumflektiranimi netretjeosebnimi oblikami (*bîjem -š ...* proti *bijọ́*).

Končniški tip ima načeloma skoraj vse končnice cirkumflektirane že zaradi kratkosti naglašenih samoglasnikov: *pès psȁ -ù, temȁ -è -ì, temèn -mnegȁ -emù, temnȁ -è -ì, temnȍ -egȁ -emù, grȅm -š --; gre-vȁ -stȁ; -mȍ -stȅ*; *šȅl šl-ȁ -ì* itd. Izjeme od tega so dvozložne končnice: *ps-óma, tem-âma*, t. i. krajša 3. os. mn. (*gre-dọ́*) (vendar *sȍ*) in gostovalne končnice mešanega naglasnega tipa, npr. *temnọ̑.*

V mešanem naglasnem tipu prevladuje curkumfleks, npr. *mọ̑ž -â mọ̑žu; možâ mọ́ž -ẹ̑ma -â -ẹ́h -ẹ̑ma; mož-jẹ̑ mọ́ž -ẹ̑m -ẹ̑ -ẹ́h -mí*, nekatere končnice (in osno-

va v rod. dv./mn.) pa so tudi akutirane. Podrobneje je o tem govor pri oblikoslovju. Pri pridevniških besedah so cirkumflektirane načeloma samo imenovalniške in tožilniške končnice dvojine in množine, ženska tožilniška ednine, in srednja imenovalniška/tožilniška ednine, cirkumflektirana pa je tudi im./tož. osnova m. spola ed.: ed. *mlâd/težâk*; *mlad-ô/težk-ô*; *-ô -ô* – dv. *-â -ệ/-î* – mn. *-î -ệ -â, -ệ -ệ -â*. Vse druge oblike so akutirane, npr. *mlád-ega -emu ..., mlád-a -e -i, mlád-ih -im* itd. Pri glagolu je tega tipa samo opisni deležnik glagola *biti sem* za moški in srednji spol ednine: *bîl -à -ì, bilô -ì -à* (poleg *bil-ð*).

Oblikotvorni naglasni tipi

Nepremični naglasni tip

1. Pri pridevniku so spolske oblike osnov bodisi cirkumflektirane (*vesệl -a -o*) ali akutirane: *bệl -a -o, lísast -a -o*. Akutirane oblike osnov imajo tudi variante: *stȁr stár-a -o, ljubeznîv -íva -o, bogȁt -âta -áto, obledệl/-èl -ệla/ệla -ệlo* ipd. Določna oblika pridevniških besed se ravna po nedoločni edninski ženski, posebnost pa je *stâri -a -o* in *dôlgi -a -o*, prvi le v samostalniški rabi oz. v stalni besedni zvezi. Primerniška stopnja z obraziloma *-ši* ali *-ji* je cirkumflektirana (*mlâjši, lâžji*), pri nenaglašenem priponskem obrazilu *-ejši* pa se ravna po tonemu osnovniške oblike za srednji spol (*ljubeznív-ejši*). Zastarela oblika *stár-ji* je akutirana.

2. Pri glagolu so vse oblikotvorne oblike bodisi cirkumflektirane (*rîsati rîšem: rîši -te*; *rîsat, rîsal -a -o, rîsan -a -o, narîsavši*; tako tudi tip *okopâvati -am*) ali pa akutirane (*tískati -am*: *tískaj -ajte*; *tískat, tískal -a -o, tískan -a -o, natískavši, tískanje*; tako tudi *pệstovati -ujem*).

Poleg tega pa obstajajo tudi akutirane osnove z nekaterimi metatoniranimi (= cirkumflektiranimi) oblikami. Te posebne oblike so že v sedanjiku (*dệlati dệlam, ravnáti -âm, smệti smệm, ubíti ubîjem, žgáti žgèm*). Cirkumfleks imajo taki glagoli še v deležniku na *-n/-t* (*dệlan -a -o, ubît -a -o*), če so naglašeni na korenu, sicer pa so akutirani (*zravnán, žgán*), ter v ed. ženski obliki deležnikov: *ravnȁl -âla -álo, smȅl/smệl smệla/smệla smệlo*.

Premični naglasni tip

Pri pridevniški besedi so za to primeri:

1. pri tvorjenju spolskih oblik: prevladuje čisti akutski tip (*débel -éla -o, rójen -éna -o*) nad tipom z metatonirano žensko obliko (*bógat -âta -áto, ponórel ponorệla/-ệlo*); 2. pri tvorjenju določne oblike (*vélik -íkega – velíki/-îki, débel -élega – debệli*); pri tvorjenju primernika z naglašenim priponskim obrazilom *-êjši: bogȁt -âta -áto – bogatêjši, tèmen tèmna -o – temnêjši*.

Pri tvorjenju glagolskih oblik v premičnem naglasnem tipu prevladujejo akutirane oblike, zlasti npr. v tipu *nosíti/-îti nộsim: nósi -îte, nósit, nósil -íla -ílo, nộšen -a -o, nộšenje*. Cirkumfleksno metatonirana je le ed. oblika za ž. spol. Enako je v tipu *krožíti/-îti/krộžiti krộžim*, le da je že v nedoločniku naglas lahko na korenu ali na glagolski priponi, in tako je tudi v needninskem velelniku: *krožíte/krộžite*. Manj je premičnega naglasnega tipa pri oblikah glagolov na *-íti -ím*, namreč le v velelniku: *móri -îte, morît, morîl -íla -ílo, morjȅn -éna -o, morjénje, morîvši* (če ima tak glagol predpono, so oblike opisnega deležnika na *-l* posebnega premičnega tipa, namreč *pomộril -íla -ílo*).

Končniški naglasni tip

Pri pridevniški besedi je tipični zgled za spolske oblike *temȅn -mnà -ð* (*zȅl zl-à -ð, pošȅl -šlà -ð, vès vsà vsȅ*). Določna oblika tega tipa je *zlî -à -ð* (starinsko tudi *cvetnî, zlî*).

Pri glagolu je ta naglasni tip mogoč v opisnem deležniku na *-l* (*šȅl šlà -ð*).

Mešani naglasni tip

Tipični zgled za ta tip so pri pridevniški besedi spolske oblike kot *mlâd mláda mladộ* oz. *težâk téžka težkộ*. Njihova določna oblika je *mládi -a -o, téžki -a -o*. Neknjižne pogovorne oblike s *ta* pa so cirkumflektirane: *ta mlâdi -a -o*. Primerniki na *-ši* in *-ji* so cirkumflektirani (*mlâjši -a -e, tệžji -a -e*).

Pri glagolskih oblikah gredo v mešani naglasni tip le nekateri deležniki: *bîl bilà bilộ, kosîl -íla -ílo, pokộsil -íla -ílo*; tako še *brâl brála brâlo* in *pîl píla pîlo* (v kakem prleškem govoru se naglašuje tudi *bralộ, pilộ*).

Morfematika

Morfem

Rekli smo že, da so morfemi najmanjši deli besed, ki imajo samosvoj pomen (ali več pomenov). Da bi oblikoslovec ugotovil morfeme kake besede, primerja med seboj njene posamezne oblike, ali pa besedo primerja z drugimi besedami, ki imajo pomensko kaj skupnega.

Za primer vzemimo glagol *obkrožiti*. Primerjava med *obkrožiti* in *obkrožim* nam po načelu ulomčnega krajšanja odkrije sestavna dela *-ti* in *-m*. Primerjava med *obkrožim* in *obkrožen* izloča *-im* in *-en*; ker pa po primerjavi z *obkrožiš* ugotovimo, da je *-m* že sam posebna enota, sklepamo, da je tako tudi z *i* pred njim. V tem nas potrjuje primerjava z besedo *obkrožati*, ki ima namesto *-i-* na tem mestu *-a-*. Sedaj vidimo, da je tudi *-en* iz dveh delov (*-e-n : -a-n*). Primerjava med obkrožiti in krožiti izloča morfem *ob-*, primerjava med *obkrožiti* in *obstopiti* še dela *krož-* in *stop-*.

Tako „krajšanje" je upravičeno le takrat, če imajo dobljeni deli svoj pomen, tj. če kažejo na kaj določenega. Na kaj pa kažejo naši dobljeni deli, tj. *ob, krož, stop, i/e, a, ti, m, n*, kaj pomenijo?

Če si jih predstavljamo vključene v naravno okolje, tj. v naravno besedno celoto, nam njihovega pomena ne bo težko dokazati, sicer pa bi bilo početje prazno. Torej:

ob- v takih zvezah pomeni toliko kot 'okoli' (prim. še: *obsuti krompir, vse je oblazil, celo vas je obletal, pes si je rano oblizal, obzidali bi radi vodnjak* itd.); *-krož-* pomeni toliko kot „krog, pentlja" (npr. *s svinčnikom si je obkrožil neznane besede, ptica obkroži hišo, letalo vas, kolesar je obkrožil stadion* ipd.); morfem *-a-* pomeni nasproti *-i-* neomejeno proti omejenemu trajanju (*obkroža- – -obkroži-*), tako tudi *-a-* nasproti *-e-* (*obkrožan – obkrožen*); *-ti* pomeni nedoločnost dejanja: taka glagolska oblika namreč ne pove, ali dejanje opravlja prva, druga ali tretja oseba, prav tako ne izraža časa ali naklona; sicer tudi *-n* ne pove osebe glagolskega dejanja, je pa toliko določnejši, da nakazuje svojo rabo v zvezah kot je *-n, je bil -n, bo -n* itd., ali *-n* + *samostalnik* itd.; *-m* pa pove, da tisto dejanje opravlja govoreči, in sicer sam, ne skupaj s kom drugim, pove pa tudi še, da je dejanje časovno določeno, medtem ko tega pri *obkrožiti* in *obkrožen* ni.

Osnova – končnica

Pri oblikoslovnih vzorcih (sklanjatvah, spregatvah, pregibanjih v spolu in številu) ločimo dva dela: osnovo in končnico.

Osnova je tisti del pregibne besede, ki ima predmetni pomen, končnica pa tisti, ki zaznamuje sklon, osebo, spol ali število:

a) *lip-a -e -i ...*; *lep-ø -ega -emu*;
b) *dela-m -š -ø*; *ná-ø -te*;
c) *lep-ø -a -o*; *delal-ø -a -o*;
č) *lep-ø -a -i*; *delal-ø -a -i*.

Končnice tipa a) imenujemo tudi sklonila, tipa b) tudi osebila, tipa c) in č) pa tudi pregibala za spol oz. za število.

Osnove sestoje iz enega ali več morfemov (tj. delov s samostojnim pomenom), končnice pa so v tem smislu pretežno enodelne. (Podrobneje glej v naslednjem poglavju.)

Oblikoglasne premene morfemov v oblikoslovju (oblikoglasje)

V oblikoslovju se posamezni morfemi premenjujejo v soglasnikih, samoglasnikih, hkrati v enih in drugih, v kolikosti naglašenega samoglasnika ter v mestu in vrsti naglasa.

Premene soglasnikov

Najvažnejše premene soglasnikov so po mestu ali načinu izgovarjave, po razvrstitvi in po krnitvi.

1. Od premen po mestu izgovarjave je najpogostejša premena p o j o t i r a n j u. Po tej premeni se zobni in mehkonebni soglasniki, ki niso šumevci (vendar *težji*) ali *j*, premenjujejo s šumevci, *d* pa z *j*, medtem ko se zvočnikom *r, n* in *l* dodaja *j*, ustničnikom pa *lj*. Jotiranje soglasnikov torej prizadeva skoraj vse soglasnike.

Jotacijsko premeno imamo v oblikoslovju pred deležniškim obrazilom *-en* glagolov na *-iti*, pred pripono nedovršnosti istih glagolov, v zvezi s sedanjiško pripono *-je* (v glavnem pri glagolih na *-ati*) in pred priponskima obraziloma *-ši, -ji* v primerniku:

prenositi	*– prenošen*	*– prenašati*
prevoziti	*– prevožen*	*– prevažati*
usmrtiti	*– usmrčen*	*– usmrčevati*
pustiti	*– puščen*	*– puščati*
roditi	*– rojen*	*– (po)rajati*
pustiti	*– puščen*	*– puščati*
ustvariti	*– ustvarjen*	*– ustvarjati*
pozvoniti	*– pozvonjen*	*– pozvanjati*
napnem	*– napenjati*	
zahvaliti	*– zahvaljen*	*– zahvaljevati*
postlati	*– postiljati*	
premisliti	*– premišljen*	*– premišljevati*
poslati		*– pošiljati*
potopiti	*– potopljen*	*– potapljati*
zgubiti	*– zgubljen*	*– zgubljati*
prelomiti	*– prelomljen*	*– prelamljati*
prenoviti	*– prenovljen*	*– prenavljati*

zapisati	*– zapišem*	*orati*	*– orjem*	*sipati*	*– sipljem*
vezati	*– vežem*	*postlati*	*– posteljem*	*zobati*	*– zobljem*
umreti	*– umrjem*	*poslati*	*– pošljem*	*jemati*	*– jemljem*
naricati	*– naričem*	*(žeti)*	*– žanjem*	*devati*	*– devljem*
metati	*– mečem*	*klati*	*– koljem*		
jokati	*– jočem*				
strgati	*– stržem*				
pihati	*– pišem*				
visok	*– višji*	*star*	*– starji* (zastar.)	*globok*	*– globlji*
nizek	*– nižji*	*tanek*	*– tanjši*		
kratek	*– kračji*	*težek*	*– težji*		
jak	*– jačji*				
strog	*– strožji*				
tih	*– tišji*				
mlad	*– mlajši*				

Najbolj žive so premene v oblikah sedanjik – deležnik na *-en* ter dovršnik in nedovršnik, čeprav tudi te niso docela avtomatizirane (prim. izjemo *vodíti vóden*): premene v oblikah nedoločnik – sedanjik se močno izgubljajo (prim. *jokati jočem* in *jo-*

kam), premene v oblikah osnovnik – primernik se sicer držijo, so pa tudi analogne (npr. *krajši* nam. *kračji*, za premenilnim šumevcem pa je jotiranje dvojno: *visok* **viši višji*); posebnosti sta npr. še *prenesti – prenešen, zaželeti – zaželjen.*

Med jotacijske premene gre tudi premena *gt, kt* ~ *č* (prvotno *ć*) v nedoločniku in namenilniku: *pek-* + *-t(i), mog-* + *-t(i)* > *pêč(i), môč(i).*

2. Druge vrste so palatalizacijske premene, prizadevajo pa samo mehkonebne nezvočnike *k, g, h*. Ti se po prvi palatalizaciji premenjujejo s *č, ž, š*, po drugi in tretji pa s *c, z, s*: tako koreni kot *rek-, streg-, ph-*:

1. rek(el), streg(el), ph(al) ~ *reč(em), strež(em), pš(em);*
2. ~ *rec(i), strez(i),* (sh. *srsi* < *srh*);
3. ~ *(na)ric(ati), (u)strez(ati),* (sh. *disati* < *dih*).

Prva palatalizacija je odvisna od sledečih ene vrste *e, i* in *ə*, druga od druge vrste *i* in *e*, tretja pa je odvisna od *e* in *i* pred *k, g, h*. Prvo palatalizacijo imamo razen v sedanjiku še v deležniku na *-en* (*rečen, strežen*), drugo razen v velelniku še v ime. in mest. mn. 1. moške sklanjatve, vendar le v oblikah *otroci, otrocih* (bolj zakrito še v *volk* ~ *volcje*), tretjo pri nedovršnikih. (Prim. še pri glagolu, str. 363.) – Samo narečna, neknjižna, je 2. palatalizacija tipa *tak* ~ *tac(e)ga, drug* ~ *druz(e)ga*, ali 1. palatalizacija tipa *roke* ~ *roče, noge* ~ *noje, štenge* ~ *štenže, streha* ~ *streše.*

3. Sičniško premeno po razlikovanju (disimilaciji) poznata v glagolskih oblikah korenska končna t in d, npr. *pletem* ~ *plesti, plest, bodem* ~ *bosti, bost, jedó* ~ *jeste, povedati* ~ *poveste.*

4. Premene po prilikovanju (asimilaciji) nezvočnikov so zelo običajne v zvezi z neobstojnim samoglasnikom; večinoma so samo izgovorne (*gladek* ~ *gladka* [glátka], *glas* ~ *glasba* [glázba]), tudi pisne pa so le pred nedoločniškim *-ti* in namenilniškim *-t* (*grizem* ~ *gristi, grist*) in pri predlogu *z* (*s teboj*) ter v predponskih variantah predpon *izpod-, izpred-, vz-* (*spodleteti, spregledati, shajati*). (Prim. še premene po zvenečnosti str. 83 v glasoslovju.)

5. Premene po razvrstitvi fonemskih variant in velikih glasovnih razredov so podrobno obdelane v glasoslovju (str. 77, 80); prim. *rod-u* ~ *rod* [rot] v razvrstitvi nezvočnikov, *siva* ~ *siv* v razvrstitvi zvočnikov in *brala* ~ *bral* v razvrstitvi fonemov *l* in *v*; tam so obdelane tudi premene sičnikov s šumevci: *častiti* ~ *čaščen, onečastiti* ~ *onečaščati.*

6. Premene po krnitvi soglasnikov so sorazmerno redke; v glavnem jih opažamo v primerjavi nedoločnika in namenilnika z drugimi oblikami pri glagolih na *-sti* (*grebsti, sopsti* ~ *grebem, sopem*), deležnika na *-l* z drugimi oblikami (*pletem* ~ *plel, bodem* ~ *bol*); pri nekaterih deležnikih stanja se izgublja glagolska pripona, npr. *usahniti* ~ *usahel*, sedanjika in velelnika z drugimi oblikami (*žanjem* ~ *žeti, zajamem* ~ *zajeti, plevem* ~ *pleti*); sem bi lahko šteli še primere tipa *pijem* ~ *piti* (prim. *napoj*). Očitne krnitve so pri primerniku nekaterih pridevnikov s pripono *-ek* ali *-ok* (*nižji, globlji*), veliko več pa je tega v besedotvorju.

Ti primeri se večinoma dajo pojmovati tudi obrnjeno, tj. da se prvotno krajša oblika daljša z novim soglasnikom, vendar v tem primeru pogosto ni nobene predvidljivosti (prim. *zakle-niti* : *zaklep-ati, natis-niti* : *natisk-ati, vr-niti* : *vrač-ati* ipd.).

7. O daljšanju osnove s soglasnikom v neimenovalniku oz. netožilniku ednine, ne pa o krnjitvi v im. in tož. ed. nasproti drugim sklonom, govorimo v primerih *gospodar gospodarja, taksi taksija, Tone Toneta* (prim. str. 280), *tele teleta, vreme vremena, oko očesa* (297), *god godovi* (280–281).

Premene samoglasnikov

Od premen samoglasnikov so najvažnejše premene v kakovosti (kvaliteti) naglašenega samoglasnika. To so premene samoglasnikov po prevoju, po kolikosti naglašenega samoglasnika, po pripadnosti naglasnem tipu, po preglasu, po premetu, po bližini predpone ali predloga ipd.

1. Pri premenah po prevoju lahko ločimo take med sprednjimi in zadnjimi samoglasniki iste višine (t. i. vštrični), npr. med *e* in *o* (*nesem* ~ *nosim*), samoglasnikov različne višine, npr. *ê* ~ *é* (*pretêčem* ~ *pretékam, nêsem* ~ *nésel*), *ê* ~ *á* (*prenêsem* ~ *prenášam*), *ó* ~ *ô* (*nósim* ~ *nôsi*), *o* ~ *á* (*donósim* ~ *donášam, napojím* ~ *napájam*), *ê* ~ *í* (*zbêrem* ~ *zbíram*), *á* ~ *í* (*vtáknem* ~ *vtíkam*); premene samoglasnika z zvezo samoglasnika in zvočnika, npr. *é* ~ *ôj* (*péti* ~ *pôjem*), *á* ~ *oj* (*státi* ~ *stojím*), polglasnika z *í* (*odcvətèm* ~ *odcvítam*). Za prevoj gre tudi v primerih, ko se korenska zveza dveh soglasnikov loči v kaki obliki z vmesnim samoglasnikom (in lahko še kakšnim zvočnikom), npr. *(za)čn(em)* ~ *(za)čenj(am), (za)tr(em)* ~ *(za)tr(t)* [(za)tər(t)], *(za)žg(ati)* ~ *(za)žig(ati)*; posebna premena, povezana s premetom, je *ré* ~ *ər* (*vréči* ~ *vŕgel, vŕžem* [ər]). Izhodišče premen so sredinski *e, o* in *ə* (ta tudi prek *a*).

V oblikoslovju je prevoj najbolj pogost pri glagolih istega vidskega para, zelo pogosto se premenjujejo samoglasniki pri različnih oblikah istih glagolov, veliko manj pa pri oblikah istih samostalnikov ali pridevnikov. Večina prevojnih premen je zelo stara, nekatere pa so mlade, povezane z naglasoslovjem (*nêsem* ~ *nésel, nósim* ~ *nôsi* ipd.).

2. Premene zaradi menjave kolikosti naglašenega samoglasnika so žive pri pregibnih besednih vrstah, pojavljajo pa se predvsem zaradi načela, da nezadnji naglašeni zlog skoraj ne more biti kratek. To je podrobno obdelano v poglavju o prozodičnih lastnostih samoglasnikov (prim. 60).

3. Premene naglašenih samoglasnikov, odvisne od naglasnih tipov, so obdelane v glasoslovju v poglavju o sredinskih samoglasnikih (52–59), posebej pa še v posameznih delih oblikoslovja (naglasni vzorci str. 258–261, pri sklanjatvah, pri tvorbi oblik). Značilne so za premični in mešani naglasni tip. Premena zaradi bližine predloga se je praktično izgubila (prim. *nogó* ali *nôgo* proti *na nógo*), ohranjena je deloma v prislovnih predložnih zvezah (prim. *na véčer*); bolje pa je ohranjena premena pri predponskih osnovah glagolov na *-íti -ím* (*kosíl* ~ *pokósil*).

4. O premeni po preglasu govorimo, ko se za *c, j, č, ž, š* in *dž* končniški ali priponski *o* zamenjuje z *e*: *mesto – sonce, fantom – stricem, fantov – stricev, fantoma*

– stricema, lepo – tuje, kupovati – mečevati se; to velja tudi za osnove na *o*, ki se podaljšujejo s *s* (*oko – očesa*). Pravilo velja torej za 1. sklanjatev samostalnikov moškega in srednjega spola, za pridevniško sklanjatev srednjega spola in za nedoločniško glagolsko pripono *-ova-* (*kupovati – bojevati, kupčevati*). Pri oblikah za srednji spol velja tudi za imenovalnik (tožilnik) ednine, pri samostalnikih za moški spol pa ne velja za imenovalnik (zato *Srečo* proti s *Srečem*, neknjižno pogovornom *Srečom*, *Boccaccio ~ Boccacciem*).

5. Končno so še premene p o p r e m e t u (metatezi), tj. zamenjavi mesta med samoglasnikom in jezičnikom, npr. ***kol**jem ~ **kla**ti, **mel**jem ~ **mle**ti, **tar**em ~ **tre**ti, **tr**(l)* [tərl] *~ **tre**(ti)*.

INHERENTNE KATEGORIJE SKLONLJIVEGA

Spol

Spol je lastnost samostalniške besede, ki od pridevniške in pregibne povedkovniške besede (deloma tudi od samostalniške) zahteva oblikovno istovetnost: npr. *hiša ž, lép -a -o > lep**a** hiš**a*** ali *gospod, učitelj > gospod učitelj* (ne *gospod učiteljica*). Spole pozna slovenski jezik 3: moškega, ženskega in srednjega (latinska imena: maskulinum, femininum, nevtrum). Skrajšano jih pišemo tako: m/m. sp. ali m, ž/ž. sp. ali f, s/s. sp. ali n. Oblike pridevniških besed za spole so v slovarjih zapisane v naslednjem zaporedju: m ž s. Slovenske sklanjatve si sledijo tako: moške, ženske, srednje.

Moški spol je slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu, zato se v primerih, ko je jasno, za kateri spol gre, samostalniške besede in oblike moškega spola lahko rabijo namesto ženskih: *Ana (to dekle) je **arhitekt***; vendar ima prednost ž. oblika: *arhitektka*. Nezaznamovanost m. spola se kaže tudi v zvezah kot *Jure in Ana sta **šla*** ali *Jure, Tone in Ana so **šli*** ... V stavkih brez osebka se v povedku uporablja neosebkov srednji spol: *Deževalo je*. Spoli se izražajo s končnicami (*lép-ø -a -o, Ívan-ø Iván-a*), pri samostalnikih pa večinoma s priponskim obrazilom, tj. s pripono in končnico: *delav-ec-ø, delav-k-a*; izražajo se lahko tudi s končnico nič, tj. *ø: fejst-ø -ø -ø, TAM-ø, Malči-ø, vremja-ø* (*torej-$ø_m$ -$ø_ž$ -$ø_s$*).

Slovenščina pozna še dva podspola: živost in človeškost.

Podspol ž i v o s t je omejen na samostalniške besede moškega spola, kaže pa se v enakosti edninskega tožilnika z rodilnikom, npr. *videti psa, ujeti tatú, pozdraviti koga* nasproti *videti hrast/vodo* ipd. Pri osebnih zaimkih velja kategorija živosti tudi za neednino: *videti nas, vas, jih – ju*. Samostalniki moškega spola s kategorijo živosti pomenijo človeka ali žival, sploh bitje oz. bitjeliko (npr. *bogove, škrate, duhove, angele, hudiča*). Podspol živost poznajo še z bitji enakoglasna poimenovanja vin (*piti vipavca*), vozil (*voziti forda, iti na mariborčana*), društev (*premagati Hajduka*), planetov (*srečati Marsa/Mars*), bolezni (*imeti raka*). Deloma se to prenaša tudi na živo preneseno (metonimično) rabo prvotno neživega: *Tega klinca/prdca bo že izučilo; igrati asa, pika* in podobno. V otroškem govoru je ta raba sploh še veliko širša: *prinesi stolčka; pupati čajčka*. Vse s slovnično značilnostjo človeškega ima tudi značilnost živega: *A je vprašal B-ja*. Pri osebnih zaimkih poznamo kategorijo živosti tudi v množini, npr. *opaziti nas/vas/njih*. Prim. še zaimek *kdo*: videti *koga* (ne pa tudi *videti ljudi* (tu se rod. in tož. ločita tonémsko: *ljudí – ljudî*)).

Podspol č l o v e š k o s t je slovnična kategorija, ki jo zaznamuje zaimenska vrsta *kdó* (*nekdó, nihčè, màrsikdó, vsákdo ...*) nasproti *káj* (*kàj, nékaj, nìč ...*). Poleg na človeka, tako moškega kot žensko, se nanaša še na vse človekoliko oz. sploh na vse, kar govori in sebe imenuje *jaz* (in je kot tako lahko od drugega ogovorjeno s *ti*). Pri m. spolu človeškost sovseblja (implicira) tudi slovnično živost.

Prim.: *Kdo je prišel? – Človek, duh, škrat, angel, Ana, mati, učiteljica, čarovnica, on, nekdo* itd. *Kaj leži tam? – Miza, glava, voda, pes, mačka, Ptuj*.

Kot povedkovo določilo so tudi samostalniške besede s kategorijo človeškosti nečloveško: *Kaj je X?: Apolon je bog. – Janez je inženir. – Ančka je bančna uslužbenka. – Vsi smo po svoje reveži*.

Spolskost je torej značilnost tudi samostalniških zaimkov (v SSKJ nimajo oznak za spol): zaimek *jaz* je m, ž ali s, *kdo* je m, *kaj je* s, itd.

Sklon

Sklon je pregibna oblika samostalniške ali pridevniške besede, pa tudi opisnih deležnikov. Sklonov ima slovenščina 6 (izjemoma v stilni rabi še sedmega); njihova imena so: imenovalnik ali nominativ, rodilnik ali genitiv, dajalnik ali dativ, tožilnik ali akuzativ, mestnik ali lokativ, orodnik ali instrumental (izjemni je zvalnik ali vokativ). Skrajšano jih pišemo tako: im./I ali nom./N, rod./R ali gen./G, daj./D ali dat./D, tož../T ali ak./A, mest./M ali lok./L, or./O ali instr./I, zval./Z ali vok./V. Latinski ablativ nam je ločilnik, krajšamo pa ga z loč./L ali abl./Abl.

Sklonski vzorec (ali paradigma)

V sklanjatvenih vzorcih sklone pišemo vedno po tem zaporedju, in sicer bodisi od leve proti desni, bodisi od zgoraj navzdol:

	I	R	D	T	M	O
Ed.	*líp-a*	*-e*	*-i*	*-o*	*-i*	*-o*
Dv.	*-i*	*-ø*	*-ama*	*-i*	*-ah*	*-ama*
Mn.	*-e*	*-ø*	*-am*	*-e*	*-ah*	*-ami*

	Ed.	Dv.	Mn.
I	*lip-a*	*-i*	*-e*
R	*-e*	*-ø*	*-ø*
D	*-i*	*-ama*	*-am*
T	*-o*	*-i*	*-e*
M	*-i*	*-ah*	*-ah*
O	*-o*	*-ama*	*-ami*

V dvojini izpisujemo navadno le po dve sklonski obliki: prva je za im. in tož., druga za daj. in or., obliki za rod. in mest. pa sta iz množine. Zapis dvojinskih oblik je zato navadno tak: *lip-i* mn. *-ama*. Sklone imajo vse samostalniške in pridevniške besede, povedkovniške pa poznajo samo imenovalniške oblike: *Tone je preveč delal. – Anka je še mlada.*

Redke besede nimajo vseh sklonov (prim. tož. *kriplje* v stalni zvezi *na vse kriplje*); osebni povratni zaimek nima imenovalnika oz. je to *se* nasproti *sêbe se, sêbi si* itd.: *Bliska se* (prim. nem. *Es donnert* 'grmi'). Redoma imata samo imenovalniške oblike opisna deležnika: prim. *delal/delan -a -o; -a -i -i; -i -e -a.*

Raba sklonov

Imenovalnik

Imenovalnik v stavku izraža:

1. osebek: *Čudni časi so prišli. – Gospod Urh je ostal v predsobi, jaz pa sem stopil v škofovo čumnato.* (T) – *Pri oknu je bila miza.* (T).

2. povedkovo določilo: *Hrast je drevo. – Hrast je zelen. – Čas je odhajanje.*

3. prisamostalniški ujemalni prilastek: *ptica pevka, človek žaba – temen oblak.* Primeri z ujemalnim prilastkom so možni tudi v vseh drugih sklonih.

4. pristavek osebka ali povedkovega določila: *Ivan Cankar, naš veliki pisatelj. – To je on, Cankar.* Pristavki so možni tudi v vseh drugih sklonih.

5. imenovalni prilastek: *hotel Turist, stanuje v hotelu Turist* (= v hotelu z imenom Turist). Tak imenovalnik se ne ujema s svojo odnosnico; imenujemo ga imenovalni imenovalnik.

6. povedkov prilastek: *Sin se je od vojakov vrnil možak. – Sava teče motna.* Primeri s takim prilastkom so možni tudi v drugih sklonih.

7. zvalnik: *Prinesite mi polič vina, gospodična Katinka!* (T) Imenujemo ga ogovorni imenovalnik.

8. izpostavljeni osebek: *Janez, ta pa zna.*

9. jedro neglagolskega enodelnega stavka: *Mir. – Tišina! – Sama. – Kakšna lepota!*

10. medmet: *Bog nebeški. – Strela vendar.*

11. Imenovalniške moči nima več poprislovljena beseda, npr. *Tisti kraji so sila zanimivi* ('zelo').

Rodilnik

Rodilnik v stavku izraža:

1. predmet, in sicer:

a) prvi premi: *Kdo se boji Virginije Woolf? – Moj Bog, kak poln miru pred smrtjo je večer.* (M) – *Sram jo je besedičenja.*

b) drugi premi: *Punčko učim angleščine.*

c) zanikani: *Ko zaspal bom v smrti, ne kopljite jame, kjer vrste se križi.* (J) V priredni zvezi z dvodelnim veznikom *ne le (samo) – ampak (temveč, marveč) tudi* raba rodilniškega predmeta ni obvezna: *Tone ni prodal le hiše (hišo), ampak tudi posteljo.* – Pogovorno je tožilniški predmet namesto zanikanega rodilniškega še bolj pogost. Prim. tudi pri zaimku *kaj* in *nič*: *Nič mu ne bom povedal. – Da ti ni kaj dal?!*

č) delni: *narezati kruha in slanine, polič dobrega vina.*

d) namenilnikov: *Šla je pšenice žet. – Odpeljal se je drv sekat.* V sodobnem knjižnem jeziku tak rodilnik zveni že starinsko ali narečno; zamenjuje ga tožilnik: *Šla je žet pšenico.*

2. osebek:

a) pri zanikanem pomožniku *biti*, ob glagolu *zmanjkovati* ipd.: *Očeta ni doma. – Vode zmanjkuje.* – Napačno je rabiti rodilnik v primerih tipa *Ničesar ni res.*

b) logični zanikani osebek: *Ivanke ni sram raznašati teh čenč po svetu.*

3. prilastek oz. pridevniško zvezo: *oko postave* (žena) *dobrih rok*, itd. (Podrobneje gl. raba samostalnika kot prilastka, str. 315.)

4. povedkov prilastek: *Bala se ga je preveselega.*

5. prislovno določilo časa in načina: *vrniti se avgusta; Lepega dne ga bo zmanjkalo. Umrl je nagle smrti.* Napačno: *Niti štirih minut me nisi hotel čakati* (prav: *niti štiri minute*, ker gre za prislovno določilo količine).

6. jedro imenovalniškega ali tožilniškega stavčnega člena za števniki tipa *pet/petero* in količinskimi pridevniškimi izrazi tipa *malo, precej, več*: *Pet fantov je prišlo. – Videla je pet (dosti) vojakov.*

7. medmet: *Hudiča, kaj pa hočeš!* (Morda pa gre tu za tožilnik.)

8. izpostavljeni stavčni člen: *Maščevanja, tega se boj.*

9. ujemalni prilastek in pristavek (primeri kot pri imenovalniku).

10. različna razmerja v zvezi s predlogi: *Pohvaljena je bila od uprave javne varnosti. – Od hiše do hiše hodijo. – Iz vsega srca ti želim uspeha. – Lepša je od sestre. – Zaradi take malenkosti se ne bova prepirala.* (Podrobneje v poglavju Predlog, 414, 418–423, Skladenjska vloga samostalniških besed, 314–316).

Dajalnik

Dajalnik v stavku izraža:

1. edini predmet: *Ne vdajaj se duhovom (mraka).* (J) – *Bodi domovini in jeziku zvest. – Hvala vam za vse.* Drugi predmetni dajalnik imamo v primerih kot *Nesi očetu časopis.* Dajalnik koristi imamo v primerih kot *Nogavice plete bratu.*

2. nosilca stanja ali poteka: *Kaj ptici je, da žalostno v grmovju žvrgoleva?* (J) – *Škrjančku več leteti, več peti mu ni moč, ker zemljo mrak objema, ker nanjo pada noč.* (M) – *Iti nam bo domov. – Sanjalo se mi je, da v svetem raju bila sva srečna tam brez zapopadka.* (P) To je dajalnik nosilca stanja, imenovan tudi dajalnik logičnega osebka.

3. pripadnost: *Roža raste tik vode, vali hladni jo rose. Sonce žarko se zbudi, viru vale posuši.* (J) – *So črni lasje mi in črne oči.* (La) To je svojilni dajalnik.

4. čustveno zavzetost: *Da si mi zdrav.* (Tj) – *To vam je bilo živo na ribniku! – Oj, lahko noč, Marica, da si mi zdrava vsa.* (M) Tak dajalnik imenujemo čustveni (etični). – V stavku *Kje tihi si mi dom, ti sreča moja prava* (M) je *mi* lahko čustveni dajalnik ali pa svojilni. Prim. še od istega pesnika: *Zvonovi zvonijo za šmarni dan, tiha žalost pa je v duši razlita – ne rabim te, idi mi stran! A žalost ne gre mi proč skrita!* (J)

5. izpostavljeni stavčni člen: *Janezu, temu se zahvali.*

6. ujemalni prilastek, tudi povedkov in pristavek (zgledi za imenovalnik).

7. različna razmerja v zvezi s predlogi: *Grem k stricu. – Bojuje se proti mračnjaštvu. – Proti večeru je prišel. – Kljub svoji želji dela ne bo mogel dogotoviti do praznikov.* (Podrobneje v poglavju o predlogu, 414–415, 418–423, in samostalniških besedah, 315–316, Prilastek.)

Tožilnik

S tožilnikom se v stavku izraža:

1. prvi predmet: *Poklical si me k sebi.* (Ga). – *Odpri, Mehovčan, ki ješ naš kruh!* (A) – *Kateri kruh hočete, črnega ali belega?*; drugi predmet: *Fanta učim angleščino.* Ob zanikanem povedku se namesto tožilniškega predmeta rabi rodilniški: *Ne boš jedel našega kruha.* (Več o tem gl. Skladnja, str. 501–502, 617.)

2. nosilca stanja: *Ivanko je bilo strah.* To je tožilnik nosilca stanja.

3. prislovno določilo časa, mere: *Le majhen prostor je tja do goščave, to noč nam je doseči je mogoče.* (P) – *Tri dni pa pol ne gremo še domov. – Cele dneve se uči.* To je prislovni tožilnik.

4. ujemalni prilastek in pristavek (zgledi kot za imenovalnik).

5. povedkov prilastek: *Prijatelja sem ob vrnitvi iz tujine našel pijanca.* To je tožilnik povedkovega prilastka. Ob zanikanih povedkih iz prehodnega glagola je v rodilniku: *Ne puščaj me same: Pusti me samo. – Ne zapusti me reve uboge.*

6. nov glagolski pomen s čustvenim odtenkom: *Udarili smo jo kar čez travnik. – Kaj ga lomiš.* To je leksikalni čustveni tožilnik oz. zaimenska popona.

7. različna razmerja v zvezi s predlogi: *Ne maram zate. – Primi punčko za roko. – Hrane imamo za tri dni. – Šel je v mesto. – Izvolili so ga za zapisnikarja.* (Podrobneje v poglavju Predlog, 415, 418–423.)

Mestnik

Rabi se samo predložno. Prim. Predlog, str. 415, 418–423, in Skladenjska vloga samostalniških besed, str. 316.

Orodnik

Rabi se samo predložno. Prim. Predlog, str. 415, 418–423, in Skladenjska vloga samostalniških besed, str. 316.

Število

To je s končnicami izrazljiva količina za vrednosti *ena, dve* ter *tri* ali *več* pri samostalniških in nekaterih povedkovniških besedah, na drug način tudi pri osebnih glagolskih oblikah. Needninskega vršilca terjajo tudi nekateri glagoli (prim. *poskakala/i sta/so z voza*). Števila ima slovenščina tri; njihova imena so ednina ali singular, dvojina ali dual in množina ali plural. Skrajšano jih pišemo tako: ed. ali sg., dv. ali du., mn. ali pl. Ednina se nanaša na vrednost 'ena', dvojina na 'dva' (oz. 'ena in ena'), množina na vrednost 'več kot dva (oz. več kot ena in ena)'. Pri besedah, ki se sklanjajo, si števila sledijo tudi po naslednjem zaporedju: ed., dv., mn. Dvojinska rodilnik in mestnik imata množinski obliki. (Posebna oblika za rod. in mest. dvojine je ohranjena le pri osebnem zaimku: *naju, vaju, njiju.*)

Edninska oblika samostalnika se v primerih, ko je jasno, da gre za več predmetov, lahko rabi tudi namesto množinske: *Sedaj pa pritisnita/e na tipko T (ne oba/vsi na isto, ampak vsak na svojo), Vsi pušk o na ramo.* Iz takih primerov sklepamo, da je ednina slovnično nezaznamovana in se zato lahko rabi tudi namesto dvojine ali množine.

Množinska oblika samostalnika se v enakih pogojih rabi tudi namesto dvojinske. Tako pri tipičnih parih, npr. za levi in desni istofunkcijski del telesa (*roke, noge, obrvi, oči, ušesa, nosnice, bedra, kolena, lahti, peruti ...*), za dela oblačila ali naprave (*rokavi, hlačnice, nogavice, rokavice, naušniki, nakomolčniki – drsalke, uhani*); enako je pri bioloških ali funkcijskih parih: *starši, dvojčki, lastovke – voli, konji, krave* (v pomenu 'oče in mati; otroka, rojena ob istem času; samec in samica; ksebni (levi) in odsebni (desni) vol' ...). Iz takih primerov sklepamo, da je množina nasproti dvojini slovnično nezaznamovana.

S stališča zaznamovanosti imamo pri številih naslednje razmerje: ednina – neednina, pri neednini pa množina – nemnožina. Neednina je dvojina ali množina, nemnožina pa je dvojina. Pri množinskih samostalnikih tega seveda ni.

Število se v slovenščini izraža s končnicami; zelo redko hkrati s priponami ali celo z različnimi osnovami:

a)	*stol, miz**a**, okn**o***	*– stol**a**, miz**i**, okn**i***	*– stol**i**, miz**e**, okn**a***
	*star star**a** star**o***	*– star**a** star**i** star**i***	*– star**i** star**e** star**a***
b)	*sin*	*– sin**ova***	*– sin**ovi***
c)	*človek*	*– človek**a***	***– ljudje***
	jaz	*– mi**dva***	***– mi***

Številskost

Številskost je zmožnost besede za pregibanja bodisi v vseh treh ali le v katerem izmed treh števil. Troštevilska je večina vseh pregibnih besed.

Pri samostalniških besedah so enoštevilska t. i. samomnožinska imena (*možgani, vile, vrata*); samostalniški zaimki tipa *kdo – kaj* in posamostaljeni *eden ena eno* so samoedninski; samodvojinska sta posamostaljena zaimek *oba -e -e* in številnik *dva -e*

-e. Posamostaljeni celostni količinski zaimek *vsì -è -à* je samomnožinski. Številsko omejena so tudi množinska snovna imena (*ribe, češnje*).

Pri pridevniških besedah so samoenoštevilski glavni, ločilni in nedoločno količinski števniki: *èn ênа -o, dvá -é -é, tríje trí -í* (in vsi nadaljni), tudi *oba -é -é* in *vsì -è -à*, nadalje ločilni tipa *dvoje* (ničto pregibno *z dvoje kmetoma*), oz. *troje, četvéro, petéro* (*s troje kmeti*), ter nedoločni števniki (*nekaj fantov*).

Povratni osebni zaimek *se* se ne ozira na število: edninska oblika se rabi za vsa števila.

Glagoli so v pregibanju troštevilski, le t. i. brezosebni, tj. tretjeosebni, so enoštevilski edninski: *dela delata delajo – grmi.*

Številska končnica je končnica ednine nasproti dvojini in množini. Najlepše se vidi pri pridevniški besedi, npr. za im.: *-ø -a -o* proti *-a -i -i* proti *-i -e -a*. Povedkovniki imajo samo imenovalnike. V drugih sklonih so množinske končnice navadno daljše od edninskih, dvojinske pa od množinskih (kolikor niso že same množinske), npr. v daj.: *lipi – lipam – lipama, lipi – lipah – lipah*. Za needinske končnice (razen v im. in tož.) je značilen še soglasnik za osnovničnim samoglasnikom: *lip-a-ma lip-a-h*; *lip-a-m lip-a-h, lip-a-mi*. Prim. še rod. *brat-a: lep-ega*.

Številsko mešane spolske oblike: menjava spola pri pregibanju po številu, npr. *okó očésa* s proti *očí -í* ž mn. (poleg *očésa* – mn. s in *očési* – dv. v drugem pomenu, vendar *dve/obe očesi*). Prim. še *pót -í* ž in *pót -a* m proti množinskim *potí* ž – *póta* s. Pri prevzetih besedah stilno zaznamovano: *oksíton -a* m ed. in dv. proti *oksítoni* m in *oksítona* s. V narečjih prim. *dekle -ta* s ed. *dekliči -ev* m mn.

Oseba

Oseba je slovnična kategorija, odsevajoča sporočanjsko razmerje med udeležencema pogovora (izmeničnima tvorcema in ogovorjencema) ter neudeležencem pogovora: tvorec je 1. oseba in se imenuje z osebnim zaimkom *jaz, midva/midve, mi/me*, ogovorjeni je 2. oseba, imenovan pa je s *ti, vidva/vedve, vi/ve*, neudeleženec je 3. oseba in je imenovan s katero koli samostalniško besedo (tudi zaimensko) razen z onima za 1. in 2. os. Tudi neosebnost se izraža s 3. os. (ed.), je pa vedno srednjega spola.

2. Zaimek *se* je glede osebe nedoločen.

3. Glagolska oseba je ujemalna lastnost glagola glede na osebne zaimke. – Oseba pri glagolu izraža tudi odsotnost osebe (v imenovalniški obliki): *Grmelo je* (*Pet ljudi je že odšlo*).

4. Svojilni pridevniki so tiste osebe, od katere je njihova podstava.

Osebo poznajo samostalniške besede; vse so 3. osebe, izvzeti so le osebni zaimki, ki izražajo govorečega oz. ogovorjenega, npr. *jaz – midva – mi* in *ti – vidva – vi*. Pri pridevniških besedah se loči oseba pri svojilnih pridevnikih, in sicer tako, da je pri svojilnih zaimkih lahko povezana s prvo, drugo ali tretjo osebo, sicer pa le s tretjo: prim. *moj – tvoj – njegov/očetov*. Glagoli ločijo osebo v oblikah za čas in naklon: kakor pri osebnih zaimkih prva oseba izraža govorečega, druga ogovorjenega, tretja pa neudeleženca pogovora (*delam, delaš – dela*); 3. oseba se uporablja tudi za izžanje dejanja, ki nima osebka ali ga nima v imenovalniku (*deževalo je, pet ljudi je sedelo za mizo*). Glag. oseba je torej ujemalna lastnost glede na zasedbo osebkovega mesta v stavku.

Drugo

Preostale kategorije, skupne več besednim vrstam, npr. določnost, so obdelane pri ustreznih besednih vrstah.

SAMOSTALNIŠKE BESEDE

Skladenjske lastnosti

Samostalniško besedo glede na skladnjo označuje naslednjih 7 rab: 1. obenem s pretvorbami je osebek, 2. neposredni predmet, 3. predložni predmet ali prislovno določilo, 4. povedkovo določilo in 5. povedkov prilastek, 6. rabi se svojilno ob pomožniku in 7. ob samostalniški besedi kot prilastek:

1. *Pevka poje. – Pevka je lepa. – Pevka je žena/mati.*
→ *pojoča pevka, lepa pevka, pevka žena/mati* ali
pevka pri petju, pevka v lepoti, pevka kot žena/mati;

2. *poslušati pevko, nasprotovati pevki, pripadati pevki*; *sit pevke*;
→ *poslušanje pevke, nasprotovanje pevki, pripadanje pevki*; *sitost pevke*
→ *zasičenost s pevko*;

3. *veseliti se pevke, s pevko/kot pevka ...*; *bolan zaradi pevke*;
→ *veselje nad pevko – s pevko/kot pri pevki ...*; *bolezen zaradi pevke*;

4. *Žena je pevka.*
→ *žena pevka*;

5. *Ta žena se je že rodila (kot) pevka.*
→ *(rojena) kot pevka*;

6. *biti pevke/sosedovih* (navadno *biti od pevke/sosedovih*, neknjižno, zato)
→ *biti pevkino* (z rezervo: *biti sosedove*);

7. *petje pevke, lepota pevke, ženskost pevke* (posamostaljenje glagola iz točke 1).
→ *pevkino petje, pevkina lepota/ženskost.*

Za zgled nam je služil navadni samostalnik, lahko pa bi uporabili tudi samostalniški (ali posamostaljeni) zaimek:

1. *Ona poje. – Ona je lepa. – Ona je žena/mati.*
→ *ona pojoča, ona lepa, ona žena/mati* ali pa
ona pri petju, ona v lepoti, ona kot žena/mati;

2. *poslušati njo, nasprotovati njej, pripadati njej*; *sit nje*;
→ *poslušanje nje, nasprotovanje njej, pripadanje njej*; *sitost nje*;
3. *veseliti se za njo*; *z njo/kot ona ...* ; *bolan zaradi nje*;
→ *veselje nad njo*; *z njo/kot ona ...* ; *bolnost zaradi nje*;
4. *Žena je ona.*
→ *žena kot ona*;
5. *Ta žena se je že rodila kot ona.*
6. *biti nje/njih* (navadno tudi *biti od nje/njih*, vendar neknjižno, zato)
→ *biti njen/njihov*;
7. *petje nje, lepota nje, ženskost nje* (tudi *od nje* itd., *neknjižno*, zato)
→ *nje/njeno petje, nje/njena lepota/ženskost.*

Razlike, ki jih opažamo med navadnim in zaimenskim samostalnikom, so majhne, a opazne; zato dve skupini samostalniških besed. Lahko pa za oboje rečemo, da so samostalniške besede tiste, ki so lahko goli osebek ali predmet.

Da so lahko tudi golo povedkovo določilo, povedkov prilastek in prilastek, ni značilno samo zanje (prim. pridevniška beseda), ima pa samostalniška beseda tudi tu svoje posebnosti: samostalniški prilastek je po definiciji desno od odnosnice, pridevniški levo. Samostalniška beseda je lahko golo prislovno določilo le s predlogom. (Primeri kot *Leta se že nisva videla* ali *Videla sta se avgusta* so razložljivi kot *leta in leta* ali *veliko let* ter *meseca avgusta.*)

Pomenske lastnosti

Vse samostalniške besede izražajo predmetnost (v splošnem pomenu); to je izrazito v naših točkah 1 do 3; v preostalih točkah izražajo razmerje do predmetnosti. Še zmeraj jih imamo za samostalniške zaradi tega, ker imajo prilastek lahko na levi (če pa preidejo na levo, npr. *nje, njih,* postanejo pridevniki). Zaimenske samostalniške besede se ločijo od navadnih po tem, da prve lahko zamenjujejo druge: to velja za tretjeosebne, npr. *oče/sin/stric* → *on* (medtem sta *jaz* in *ti* edini imenovanji za govorečega in ogovorjenega). Kaj konkretno tak zaimek pomeni, zvemo iz sotvarja, tj. *on je* ali *oče* ali *sin* ali *stric*.

Zaimki tipa *kdo – kaj* so preprosto izpeljani iz imenskih zvez tipa *kateri človek – katera stvar*; prim. *še noben človek* → *nihče, neki človek* → *nekdo, ta in oni človek* → *marsikdo, ta ali oni človek* → *kdo* (poljubnostni) itd. (Podobno izpeljujemo tudi navadne samostalnike: *mali deček* → *malček, mala hiša* → *hišica.*) Namesto besedotvornih obrazil se uporabljajo tudi oblikospreminjevalna, npr. *kateri človek* → *kateri, dežurni zdravnik* → *dežurni*; ta tvorba se imenuje konverzija ali sprevračanje.

Nezaimenske samostalniške besede so občne ali lastne; lastne dostikrat nič ne pomenijo, občne pa imajo trdno določljiv pomen: *Sečen, Ana, Kovač – kovač, lepota, vas, okno.*

Izvor

Samostalniške besede potrjujejo svojo skupnost tudi s svojo tvorjenostjo. So namreč tvorjene (motivirane) ali netvorjene (nemotivirane). Poglejmo (z A so zaznamovani nezaimki, z B zaimki):

Nemotivirane: A – *človek, miza, železo – Sečen, Ana*; B – *jaz, ti, ona – Ti, On.*

Motivirane so 1) ponske ali pa 2) končniške:

1) A – *starec, lepota, gorovje, zagorje, nadčlovek, živinozdravnik, pedenjčlovek – Dobrepolje, Josipdol, Gazivoda*; B – *kdo, kaj, nekdo, kdor*;

2) a) A – *beli, mlada, novo, eden, prvi, dvoje, umrli, pokopani, mrtvorojeni, črnogledi*; B – *kateri, moja, tisto*;

b) A – *duhoven, ženska, zlo, tri, doma* (prim. *ljubo doma*) – *(Erna) Suhadolc, Mali, Prešeren, Tiha, Gorenjska*; B – *jaz* (rod. *jaza*);

c) A – *a, be, tozd, TV, skok, črnogled – Zavrh, pridanič.*

Pod a) so navedeni primeri, kjer posamostaljena beseda ohranja svoje prvotne končniške značilnosti (pri dvojnicah se izvrši izbira za eno izmed njih, npr. pri *bel/beli* za *beli*, t. i. določna oblika), pod b) primeri, kjer so pridevniške (oz. zaimenske) končnice zamenjane s samostalniškimi ali ene vrste samostalniških z drugimi, pod c) pa so končnice enotam sploh prvič prisojene.

Vrste samostalniških besed

Glede na individualnost poimenovanega se samostalniki delijo na lastna in občna imena: *Tiha – potok.* Po pomenu se delijo prva na motivirana in nemotivirana: *Železnina – Franc* (primeri kot *Kovač* in *Ocvirk* ali *Zdravje* so pomensko potencialno stilotvorni).

Občna imena delimo po pomenu na števna in neštevna, npr. *potok – lepota, železo, grmovje* (pojmovna, snovna, skupna). Razlika se lepo vidi v množini: *potoki* = 'več kot dva potoka' *proti lepote* = 'več kot dve vrsti lepote'. Iz neštevnosti vodi prehod v števnost: *tri železa* = 'trije kosi železa'; tak prehod je lahko stilno opazen (pri Prešernu: *plesale lepote Ljubljane so cele*).

Samostalniški zaimki se delijo na skladenjsko primarne (os. zaimki za 1. in 2. os., nedoločni, poljubnostni ...) in na skladenjske pretvorke (transformate) (os. zaimek za 3. osebe, povratni zaimek, oziralni zaimek).

Druge inherentne lastnosti

Samostalniške besede imajo nadalje naslednje inherentne slovnične kategorije (vse so v skladenjski vlogi):

– spol (moški, ženski, srednji): *človek, žena, dekle*;
1. podspol (človeškost, nečloveškost): *človek, žena, dekle – pes, srna, drevo*;
2. podspol (živo, neživo): *človek (dekle), pes – žena, srna, drevo*;

– sklanjatev:
moške: 1. *korak*, 2. *sluga*, 3. *a*, 4. *dežurni* (*jaz* gre k 2, *kdo* k 4);
ženske: 1. *lipa*, 2. *perut*, 3. *species*, 4. *dežurna* (*jaz* gre k 1);
srednje: 1. *mesto*, 2. *jaz*, 3. *doma*, 4. *Krško* (*kaj* gre k 4);

– sklon: I R D T M O ; Z(valnik) je skladenjski ali stilno zaznamovan;
– oseba: prva, druga – tretja (osebkove): *jaz, ti – ona, lipa* ..;
– določnost: primarna določnost, nedoločnost se posebej izraža (*en fant*);
– številskost: tri števila, eno samo število (redko dve);
– število: zmeraj eno izmed treh (ednina, dvojina, množina).

Glasovnost končnic je običajna, vendar neobvezna (prim. sklanjatve *a*, *species*, *doma*, t. i. ničte).

Konverznost in vezavnost

Prehodi v druge besede: Pridevniško besedo delamo iz samostalniške načeloma s priponskimi (*tak iz gozda → gozden*), redko s sprevrženjem (konverzijo) (prim. *bomba* v zvezah *Film je bomba* in *bomba film*) na podlagi nevtralizacije imenovalniške oblike, še redkeje na podlagi nevtralizacije oblike za kak drug sklon (*nje pogledi*). Posamični konverzni prehodi so še v povedkovnik (*Bilo je mraz, Strah me je*) ali prislov (*sila zanimiv*). Tip *skok* (npr. *Skok na klop*) ponazarja prehod samostalnika v povedkovnik.

Prehod v glagol na podlagi priponskega obrazila (npr. *delati se junaka → junačiti se*) je mogoč, vendar ne kar avtomatičen.

Samostalniki iz glagola (*zaničevanje sovražnika, ugajanje publiki, strah pred očetom*) ali pridevnika (*usmiljenost do revežev*) ohranjajo vezavnost, četudi pogosto spremenjeno. Prim. še poseben (merni) tip *kozarec vode*.

SAMOSTALNIK

KATEGORIJA SAMOSTALNIKA

Spol

Samostalnik je moškega, ženskega ali srednjega spola: *mornar, pšenica, kolo*. Spol je pri samostalnikih imanentna lastnost; število, sklon, živost ali oseba spola načeloma ne prizadevajo.

Menjava spola

Spol samostalnika v pregibanju se redko spreminja; primerjaj razliko v številih: *oko* s. spol ed. – *oči* ž. spol mn. ali *pót* m./ž. spol ed.; *póta* s. spol mn. (poleg

póti/potí m./ž. spol); *iterativum* m. spol ed. – *iterativa* s. spol mn. V narečjih je tega več, npr. *tele* s. spol ed. – *teliči* m. spol mn.

Določen samostalnik je načeloma le enega spola, primeri večspolskosti so redki: prim. *pot*, ki je v ednini m. ali ž. spola, v množini pa lahko tudi srednjega. Beseda *dekle* je ali srednjega ali ženskega spola.

Predvidljivost spola

Spol samostalnika je v slovenščini deloma predvidljiv: moškega spola so načeloma imena oseb in večjih živali moškega naravnega spola, npr. *človek, kovač, konj, pes, petelin* ipd., pa tudi vsi priimki. Ženskega spola so imena oseb in večjih živali naravnega ženskega spola, npr. *ženska, šivilja, kobila, psica, kokoš* ipd. Pri rastlinah se to bolj redko najde, prim. *lipa – lipnjak*. Srednjega spola so navadno imena za mladiče, npr. *tele, žrebe, prase, pišče*, vendar to ni nujno (prim. *račka* ali pri človeku *otrok* poleg *dete*). Srednjega spola so pogosto tudi zaničljiva poimenovanja: *človeče, fante, ženšče, kravše, otroče, revše* ipd. S tega stališča je v slovenščini zanimiva posebnost *dekle*, ki je kot poimenovanje osebe ženskega naravnega spola navadno srednjega slovničnega spola, lahko pa tudi ženskega.

Netvorjenim samostalnikom za predmete, pojme rastline in večino živali spol ni predvidljiv, in so vseh treh spolov. Pač pa so spolno določena priponska obrazila: *-ak, -ič*, -[ə]*c* ... so moškega, *-ica, -ost, -arna* ... ženskega, *-ce, -išče, -stvo* ... pa srednjega spola. Prim. še *dežurn-i, dežurn-a, lép-o* iz pridevniških podstav.

Podspola

Živost

Samostalniki moškega spola so dveh vrst: eni zaznamujejo nekaj živega, tj. človeka, žival, drugi vse ostalo: *človek, oče, zdravnik, orel, konj, Stritar, Ernest – kamen, svet, svetilnik*; prvi imajo, kakor rečeno, tožilnik ednine enak rodilniku, drugi pa imenovalniku: *človeka, očeta, zdravnika, orla, konja – kamen, svet, svetilnik*.

Po zgledu na samostalnike, ki zaznamujejo živo, imajo slovnično kategorijo živosti še poimenovanja:

1. avtomobilov: *imeti fička, forda, tavnusa, amija, opla, folksvagna, rols-rojsa, mercedesa, borgvarda, dajmlerja*;
2. bolezni: *imeti raka, črva*; *dobiti volka* ...;
3. športnih društev: *premagati Železničarja, Partizana, Kladivarja*;
4. vin: *piti bizeljčana, vipavca, jeruzalemčana* ...;
5. naprav: *v hlod zabiti norca, za sezuvanje uporabljati hlapca, za okopavanje laha, nastaviti skobca, potegniti za petelina* ...;
6. kart: *dati kralja, pagata, asa, križa, pika* ...;
7. planetov: *Premičnica bo srečala Merkurja, Marsa, Jupitra, Saturna*;
8. razno: *imeti zdravega duha*.

Človeškost

O podspolu človeškost pri samostalnikih lahko govorimo toliko, kolikor se po enih vprašujemo z zaimkom *kdo* in jih zamenjujemo z ustreznimi tvorjenkami iz tega zaimka (prim. *kdor, nekdo, nihče ...*), npr. *človek, mati, otrok*. Nasprotje temu je vse drugo, po čemer se vprašujemo s *kaj* in *kar* se izraža z ustreznimi tvorjenkami iz tega (prim. *kar, nekaj, nič ...*). O tem prim. še str. 275.

SKLANJATVE

Moške sklanjatve

1. moška sklanjatev

V to sklanjatev gredo samostalniki, ki imajo v imenovalniku ednine najpogosteje končnico *-ø*, v rodilniku pa *-a* ali *-ú*, beseda *dan* tudi *-é*; množinski samostalniki imajo v im. končnico *-i*, v rod. *-ov*.

Sklanjatveni vzorec

Vzorec za to sklanjatev je *korák*:

korák	*-a*	*-u*	*--*	*-u*	*-om*
-a	*-ov*	*-oma*	*-a*	*-ih*	*-oma*
-i	*-ov*	*-om*	*-e*	*-ih*	*-i*

Tako se načeloma sklanjajo eno- in večzložne osnove, kolikor v naslednjih opombah ne bodo posebej omenjene. Ta sklanjatev pozna namreč vse polno premen v osnovi in končnici.

Premene osnove

1. Zelo pogosta je kolikostna premena naglašenega samoglasnika v zadnjem ali edinem zlogu osnove: *brȁt – bráta, sȉr – síra, krùh – krúha, žèp – žêpa, nòž – nôža.*

a) Samostalnikov, pri katerih iz neimenovalniškega sklona ni mogoče ugotoviti kolikosti imenovalnika, je okrog 100. Najpogostnejši (tudi z ozkim *é ó* od rod. dalje) so: *fànt, gàd, dìm, kmèt, brȁt, cènt, (cénta* in *cênta), čàs, dèd* (tudi *déd*), *grȁh, grùnt, hlèb* (poleg *hléb*), *hmèlj* (poleg *hmélj*), *kràmp, kràp, klìn* (tudi *klín*), *krȁj, krùh, kùp, Làh, màk* (tudi *mák*), *prȁg, ptič, rȁj* (in *ráj*), *rȁk, rèp* (tudi *rép*, v rod. *répa* in *rêpa*), *svȁt, svèt, svòd, šènt, škȁf, škòf, škrȁt, zèt, brlòg, cigȁn, brìn, gramòz* (poleg *grámoz*), *malìč, Martìn, menìh* (poleg *meníh*), *močerȁd, modrȁs, tràp, obèd, obrèd, obròk, očenȁš, oplèn, podplȁt, pogȁn* (poleg *pogán*), *prisȁd, recèpt* (poleg *recépt*), *sršèn* (in *sŕšen*) in *uràd*. Od rod. dalje imajo široki *o* ali *e*: *bòb, bòr, bròn, cmòk, čòp* (tudi *čópa*), *gròf, bòk* (poleg *bók*), *dvòr* (poleg *dvór*), *gomòlj* (poleg *gomólj*), *gròb, gròzd* (tudi *grózd*), *klòp, lèv* (žival tudi *léva*), *kòš, mòk, mòlj, pròšt, pòd, pòst, pòr* (poleg *pór*), *slòj, slòn, spòl, snòp, stòl, stòrž, stròj, stròk, šòp, tòp, tròp, stròp, živòt – mèč, čèp, cèr, klèp* (in *klépa*), *žèp*.

b) Kratki naglašeni samoglasnik v im./(tož.) ednine je predvidljiv pri večini izglagolskih izpeljank z obrazilom *-ø*, tj. pri besedah tipa *izrȁz, dohòd, presèk*, tj. če imajo pred končnico *-ø* naglašen samoglasnik *a, o* ali *e*. Kratek je im./tož. ed. tudi pri izpeljankah z naglašenimi obrazili *-ȁn, -ènt* in *-ič*, prim.: *župȁn, študènt, mladič*, vendar *dekȁn* in *dekán*. (Prim. še v Glasoslovju str. 60.)

2. Premena kakovosti naglašenega samoglasnika:

V im. ed. široki kratki *è* se po SP 1962 premenjuje v 90 % z dolgim ozkim v nezadnjem zlogu: *kmèt – kméta*. Preostalih 10 % besed pa se da naučiti; po primeru *žèp – žêpa* gredo še *klèp, cèr, mèč, lèv* (pa tudi *léva*), *rèp* (tudi *répa*). Tudi besede na *-ent*, ki ne pomenijo osebe, imajo navadno širino: *cemènt – cemênta*, prim. še *talènt, testamènt, zakramènt, patènt, advènt*; če pomenijo osebo, imajo *e* večinoma širok, kdaj tudi ozek.

Bolj zapletene so razmere, če izhajamo od kratkega naglašenega *ò* v im. ed. Tu je treba ločiti netvorjenke (*bòb*), izglagolske izpeljanke (*odhòd*) in izpeljanke z obrazilom *-ot* (*hohòt*). Pri neizpeljankah je naglašeni samoglasnik tudi od rod. dalje širok (*bòb – bôba*) oz. je sploh širok, če je pred *-v*. Ozki *o* v nezadnjem zlogu imajo le naslednje besede: *vzróka, škófa* (tudi *škôfa*) *glóga, bróča, róka, brlóga, ostróga, pogója* (tudi *pogôja*). Tudi pri teh imajo nekatere besede v običajni govorici široko kakovost (*škôfa, pôra, pogôja*); *vzròk, brlòg* lahko spravimo v skupino izglagolskih izpeljank, kjer bi bil ozki *o* od rod. naprej navaden.

Pri izglagolskih izpeljankah ne poznajo kakovostne premene tiste besede, pri katerih naglašenemu samoglasniku sledi trajni soglasnik, tj. *l, n, m, j, v, lj, s, r, z*. Prim.: *zakôla, nagôna, grôma, ubôja, pokrôva, môlja, ponôsa, zatôra* (poleg *zatóra*), *dovôza*. Korene *kov-, slov-, trov-* in *plov-* izgovarjamo seveda s širokimi *ô*.

Pomniti je *ogòn – ogôna* (in *ogóna*) in *zatòn -óna* (poleg *-ôna*) proti pričakovanemu *gòn gôna* in *zatôna*. Z ozkim *o* namesto s širokim se govorijo še *pokója* (poleg *pokôja*), *pozója*, vendar v teh primerih nismo občutljivi, če kdo govori širine (npr. *pokôja*).

Pri izglagoskih tvorjenkah, pri katerih naglašenemu *o*-ju sledi zapornik, tj. *d, p, k, č, g, t*, do premene redno prihaja: *odhóda, prekópa, odtóka, vinotóča, poróga, omóta, šesterostópa*. Temu pravilu se upira morfem *stop-*: *nonstôpa*. Morfem *bòd-* se premenjuje pričakovano v besedi *obòd obóda* (tu se govori tudi *obód*), pri nepričakovanih *zabôda* (tudi *-óda*), *prebôda* (tudi *-óda*) in *nabôda* (tudi *-óda*) pa so ljudje včasih netrdni. Mladina sploh vse bolj odpravlja premeno *ò – ó*. Samostalniki na *-òt* tudi v sklonih z neničto končnico ohranijo široki kvaliteto *o*-ja: *hohòt hohôta*.

3. Premene naglašenih *e* in *o* v mest. ed.

a) Namesto širokega *ô* ali *ê* se v mestniku rabita tudi ozka: *v pôstu, v žêpu – v póstu, v žépu*. Drugo je zmeraj manj v rabi, pride pa v poštev pri naslednjih besedah:

advêntu, čêpu, grôbu, kônju, kôšu, lômu, môku, otrôku, pôdu, pomôlu, pôstu, stôlu, strôju, strôpu, žêpu. V novejšem času je te ožine namesto širine vse manj.

b) Namesto ozkega *ó* se v mestniku rabi široki: *na plótu – na plôtu.* Tako še pri naslednjih besedah: *dómu, bródu, dróbu, gnóju, lóju, plótu, póstu, ródu, rógu, strópu, stróju, vózu, živótu* Še najbolj se držijo primeri kot biti na *dômu, petelin na gnôju.*

c) V drugih sklonih in številih se to le redko najde: prim. *pri kónjih, s kónji, z otróki, pri otrócih* namesto običajnih s široko kakovostjo naglašenega samoglasnika.

4. Samostalniki, katerih osnova se končuje na govorjeni samoglasnik *-i/-í, -u/-ú, -á, -ó, -é* ali (pogosto) na *-r*, v sklonih z neničto končnico osnovo podaljšujejo z *j*: *roló rolój-a, komité komitéj-a, abonmá abonmáj-a, Kétte Kéttej-a, bifé bifêj-a, táksi táksij-a, Lotí Lotíj-a, emú emúj-a, Néhru Néhruj-a, gospodár gospodárj-a.* Čisto osamljeno je *dèž – dežjà.* Osnove na samoglasnik so vse prevzete.

Od besed, ki se jim osnova v im. ed. končuje na *-r*, poznajo podaljšavo z *-j-*:

a) vse večzložne osnove; izjema so ničte izpeljanke iz glagolov (tip *izvir – izvira*), besede z neobstojnim samoglasnikom v osnovi (*veter vetra*) in redke posamezne besede, npr. *šotor, lovor* (in *-rja*), *sever, biser, večer, čemer, ceper, prapor, prostor, tovor* in *govor*, ter še nekaj prevzetih (lastnih) imen: *empir, satir, velar, barbar, singular, folklor, decemvir, Tatar, Madžar, Alžir, Epir, Ilir, Kašmir*;

b) od enozložnih osnov podaljšujejo osnovo z *-j-* le *car, far, star* (tudi *stára*), *jur.*

Včasih sta mogoči podaljšana in nepodaljšana osnova (prvo je boljše): *eksterier, Kvarner, resor, semafor, Salvador, senjor, Singapur, fluor, fosfor, hektar, samovar, Shakespeare, okvir* (za sliko).

Besede, ki kot občno ime osnove ne podaljšujejo, ta *-j-* vendarle dobijo, če so lastna imena: *sever -a, požar -a – Sever -ja, Požar -ja.*

5. Domači samostalniki na *-e* osnovo podaljšujejo s *-t*: *ôče očét-a, Tóne Tónet-a, Francè Francét-a*; ta *e* je priponsko obrazilo.

6. Lastna imena na *-me*, ki so hkrati občna, podaljšujejo osnovo z *n*: *Séme Sémen-a.*

– Tako še pogovorno *Francelj – Franceljna* in tudi knjižno *nagelj – nageljna.*

7. Mnogi v im. ed. enozložni samostalniki v množini in dvojini osnovo podaljšujejo z *-ov-*: *grád gradôv-i.* Samostalnikov, ki osnovo podaljšujejo z *-ôv-*, je čez 80, vsi, razen besede *vetrovi*, so tudi v imenovalniku ed. enozložne osnove. V im. ed. naglašeni zlog je večinoma dolg, le redko kratek: *mràz, gòzd, hràm, pràg, snòp, štòr.* V

knjižnem jeziku so običajne take množine npr. še pri naslednjih besedah: *log, breg* (stil. zaznamovano *brégi*), *brod* (tudi *bródi*), *cvet* (poleg *cvéti*), *dar, dolg, dom, drog* (in *drógi*), *duh, glas* (stil. *glási*), *god, grad, jez* (stil. *jézi*), *kres, meh* (in *méhi*), *most, nos, pas* (stil. *pási*), *plaz, plod* (stil. *plódi*), *plot* (stil. *plóti*), *red* (in *rédi*), *rod, rob* (stil. *róbi*), *rog* (stil. *rógi*), *sin* (stil. *síni*), *slap* (stil. *slápi*), *sled, stan, strah, svet, tat* (stil. *táti*), *tok* (in *tóki*), *tram* (tudi *trámi*), *val* (tudi *váli*), *volk* (stil. *volcjé*), *voz* (stil. *vozjé*), *vrat, vrt, vrh* (stil. *vrhi*), *zid, zvon, žleb* (tudi *žlébi*) ... Podaljška z *-ov-* nimajo osnove, ki se končujejo na *c, j, č, ž, š.* Nekatere dolge oblike so malo ali nič v rabi, ker so starinske ali narečne; tako npr. *branovi, lesovi.* V takih primerih je stilno nezaznamovana kratka množina. – V dvojini je nepodaljšana osnova dokaj pogosta: prim. *pása, sína* (in *sinôva*), *žléba, dóma, zvoná, svetá, rogá* (poleg *rogôva*), *robá* (stil.).

8. Primeri za samoglasniške premene v zvezi s premičnim in mešanim naglasnim tipom so navedeni pri naglasu (str. 284–285). Pri premičnem naglasnem tipu je v neničti sklonski obliki naglašeni *o* le izjemoma širok; namreč pri *sokôla, topôla, prestôla, topôra* in *Mohôrja*, lahko pa še pri *Gregôrja* (poleg *Gregórja*), *šotôra* (poleg *šotóra*) in *tovôra* (poleg *tovóra*), kjer se govori tudi ozki *ó*.

9. Besede s polglasnikom v zadnjem ali edinem zlogu osnove le-tega v neničtih sklonskih oblikah načeloma izgubijo: *Videm Vidm-a, osel osl-a, hlapec hlapc-a.* Neobstojni polglasnik imajo tiste besede, katerih osnova se pred neničto končnico končuje na nezvočnik in zvočnik (*posel – posla*), potem pa samostalniki s priponskim obrazilom *-c* ali *-k* sploh (*starec, dedek – starca, dedka*); tudi besede z dvema zvočnikoma na koncu osnove gredo večinoma sem: *oven – ovna, sejem – sejma, Pavel – Pavla, jarem – jarma, semenj – semnja, kamen – kamna, škorenj – škornja.* Pisne premene ni pri enakih tujih besedah: *sejm, favl, šarm, klovn, Kajn.* Prav tako ni premene, če je polglasnik pred zvočnikom(a) *r* ali *l*: *trn -a, čmrlj -a, krempeljc -a*; v besedah kot *tisk -a* (spada *k* h korenskemu morfemu). – Besede, ki imajo pred obrazilom *-c* dva soglasnika, te premene ne poznajo (*jezdec -a*), če bi se zaradi tega težko izgovarjale ali glasovno zelo oddaljile od drugih oblik. V besedi *blagor* izpade *o*. Prim. str. 56–59.

Pri slovanskih lastnih imenih lahko izpadejo tudi *a, i, e* in *o*: *Jakac – Jakca, Lajovic – Lajovca, Jirasek – Jiraska, Vovčok – Vovčka.* V novejšem času se opušča pisni *o* tudi v angleških besedah: *Nixon – Nixna* (vendar to ni priporočljivo).

Neobstojni *á* ima v svoji osnovi *dán*: osnovo *dn-* ima rod. vseh števil, (*dné, dní*), tož. množine (*dní*), daj. mn. (*dném*), mest. mn. in dv. (*dnéh*), or. mn. (*dnémi*) in daj./or. dv. (*dnéma*). Osnovo *dnev-* imajo lahko vse sklonske oblike razen im./tož. ed. Osnova *dn-* se rabi zlasti v stalnih besednih zvezah.

Premene končnic

1. V imenovalniku ednine:

a) Nekaj samostalnikov, ki pomenijo moške osebe, ima namesto končnice *-ø* končnico *-a*: *slug-a -a*. V drugih sklonih imajo običajne končnice (sicer pa se prednostno sklanjajo po 2. moški sklanjatvi). Prim. še *vojvoda, oproda, vodja, delovodja, pismonoša, strojevódja, Joža, Mrcina, Bosina.*

b) Zlasti prevzeti samostalniki imajo namesto končnice *-ø* nenaglašeno končnico *-o, -e* ali *-u*: *Mark-o -a, final-e -a, Ceausesc-u -a.* Druge končnice so običajne, le v tož. ed. je pri neživem končnica enaka imenovalniški. Samostalniki s končnico *-e* so iz latinščine, le *kamikaze* iz japonščine, z *-u* pa so zlasti romunski priimki. S končnico *-o* jih je veliko tudi domačih: *sinko, Marko – kino, Oslo.* Prim. še priimek *Sonce*; tož. je seveda *Sonca.* Tak *-e* je lahko tudi nemi: *Lamartine -na -u* itd.

c) Po latinščini in grščini imajo grška in rimska imena stilno zaznamovane končnice *-os, -us, -es, -is, -as, -um*: *Tenedos, Tacitus, Temistokles, Martialis, Avgias, Tarentum.* Tako še nekatera občna imena: *obolos, ciklus, spektrum.* Navadne slovenske oblike so brez teh končnic: *Tened, Tacit, Temistoklej, Avgij, spekter, cikel, obol, arboret* itd. Redkeje ohranimo kot osnovo tudi ves prevzeti imenovalnik: *Tenedos -a, arboretum -a* itd. Pri enozložnicah in pri nekaterih dvozložnicah to tako sploh delamo: *Kos -a, Rodos -a.*

2. V rod. ed. je poleg končnice *-a* lahko tudi *-ú*: *sín sína/sinú*; končnica *-ú* v rod. ed. se dobro drži pri besedah *dar* (stil. *dara*), *grad* (in *gráda*), *hlad* (poleg *hláda*), *jez* (in *jéza*), *lan* (in *lána*), *las* (in *lása*), *les* (stil. *lésa*), *mah* (in *máha*), *med* (in *méda*), *mir* (in *míra*), *most* (in *mósta*), *sad* (stil. *sáda*), *sin* (stil. poleg *sína*), *plaz*, *sled* (stil. *sléda*), *pot* (in *póta*), *ród* (tudi *róda*), *strah* (stil. *stráha*), *smrad* (in *smráda*), *tat* (tudi *táta*), *stan, led* (tudi *léda*), *nos* (in *nósa*), *glas* (tudi *glása*), *glad* (in *gláda*), *sram* (tudi *sráma*), *god* (in *góda*), *zid* (poleg *zída*). Pri drugih se drži precej slabše: *mrak* (poleg *mráka*), *plód* (in *plóda*), *plot* (poleg *plotú*), *sat* (poleg *sáta*), *tram* (poleg *tráma*) in *vrat.* Manj se uporablja končnica *-ú* v primerih kot *žar* (in *žarú*). Nekateri takih primerov so čisto narečni ali pa starinski knjižni. Včasih je mogoče misliti na različne zveze in pomene: *strahú – stráha, stanú – stána, plodú – plóda, rodú – róda.*

3. V daj. in mest. ed. so v 19. stoletju pogosto rabili končnico *-i* namesto *-u*: *O kresi se dan obesi. – Domov je Bogomila šla k očeti, nič več se nista videla na sveti.* Ta končnica je knjižno zastarela ali pa narečna (znana zlasti na vzhodu).

4. V tož. ed. imajo samostalniki, ki pomenijo živo, namesto končnice *-ø* končnico iz rodilnika, tj. *-a*, prav redko tudi *-u*: *Videl je brata* (*sinú, tatú*); *tatú* je čisto navadno, *sinú* pa ne več.

5. Namesto končnic *-om, -ov, -oma* se za glasovi *c j č ž š* in *dž* uporabljajo končnice *-em -ev -ema*: *stricem, bojev, bičem, košema, nožema, bridžem.* To pravilo velja tudi tedaj, če se ti glasovi pišejo kakor v tujih jezikih: *Cloz -em, Fritz -em* (vendar *Smuts -om*); *Stoy -em, Stroi -em; Fritsch -em, Jović -em, Pecs -em, Stankiewicz -em; Cluj* [ž] *-em, George Georgeem; Bush -em, Busch -em, Soros -em; Nagy* [dž] *Nagyem* itd. Kadar se *j* na koncu osnove ne piše ali pa se piše z *i*, so v rabi obojne končnice: *z Dareiem in Dareiom, z radiem in radiom*; boljša je prva varianta. Tako omahovanje imamo še v nekaterih drugih primerih, ko se glasovi *c j č ž š* in *dž* pišejo z *z y* ipd.: *s Franzem* in *Franzom*; boljša, ker je dosledna, je prva varianta. Tako tudi za nemim soglasnikom: *Ribót -em* tudi *-om*, vendar le izgovor [em]; enako velja za *-oma* in *-ov.*

6. Nekaj samostalnikov ima v im. mn. poleg končnice *-i* še končnico *-je*: *kmet – kmeti* in *kmetje*, dalje navadno, tj. *kmet-ov -om* itd. Bolj običajna kot *-i* je končnica *-je* npr. pri naslednjih samostalnikih: *bratje* (stil. *brati*), *dedje* (in *dedi*), *fantje* (stil. *fanti*), *gospodje* (stil. *gospódi*), *gostje* (tudi *gôsti*), *očetje* (tudi *očeti*). Gre tudi še *golobje* (poleg *golobi*), *sosedje* (in *sosedi*), *škratje* (poleg *škrati*), *grofje* (poleg *grofi*), ne pa več *Gotje, grobje, snopje* ali celo *Ljubljančanje* ali *Celjanje.* Oboje je že stilno zaznamovano. Starinsko je tudi *tatjé* (rod. *tatôv*), *volcjé* (rod. *volkôv*). – Vsi ti samostalniki se sicer sklanjajo po zgledu *korak*, le *tatjé* in *volcjé* imata navadno množino *tatôvi, volkôvi.*

7. V vsej množini imajo posebne končnice naslednji samostalniki, naglašeni na *-jé* v im. mn.: *zobjé, lasjé, možjé, vozjé, ljudjé.* Prim.: *zobjé zób zob-ém -é -éh -mí.* Sam. *ljudjé* ima rod. in tož. *ljudí.* Stilno zaznamovano je tako sklanjanje besede *vozjé* namesto navadnejšega *vozôvi*; tudi na grabljah so lahko *zobovi.* Za tož. mn. prim. stilno zaznamovano *dolgé, darí.*

8. V rod. mn. imajo končnico *-ø* poleg samostalnikov iz 7. točke in samostalnikov, ki osnovo podaljšujejo z *-ov-* (prim. *mostov-i -ø*), še: *otrók, kónj, vól, pénez.* Zadnje dvoje je starinsko. *Otròk* se v im. mn. glasi *otrôci*, v mest. *otrócih*, v or. *otróki*; neknjižno pogovorno je pri *otrôkih* in z *otróci.* Poleg *kónj* se rabi tudi *kônjev*, v mestniku pa sta varianti *kônju/kónju, kônjih/kónjih.*

9. O končnici *-ém* v daj. mn. prim. toč. 7.; tako še *dném.*

10. V tož. mn. imajo končnico *-i* namesto *-e*: *dní, vôli, darí*, vendar le v posebnih zvezah: *tri dni, prodal je voli* (par), *opraviti darí.* Poleg *iti v goste* obstaja tudi *iti v gósti/gostí.*

11. V mest. mn. ima nekaj samostalnikov poleg končnice *-ih* ali končaja *-ovih* končnico *-éh.* Prim.: tudi *črteh*, stil. *doleh*, stil. *koleh*, stil. *konceh*, tudi *voleh*, stil. *bregeh*, stil. *grobeh*, stil. *logeh*, stil. *robeh*, tudi *rogeh*, stil. *vrheh.* Ta končnica zveni v nekaterih primerih po zaslugi pesnikov – posebno Gregorčiča – nekako pesniško. Še kar se drži tudi v pogosteje rabljenih stalnih zvezah, kot *stavbe na koleh* ali *pri*

obeh konceh, a že to, še bolj seveda drugo, je stilno zaznamovano. Končnica *-eh* se dobro drži v nekaterih kraj. imenih (*v Vrheh*), stilno nezaznamovana je pri samost. iz 7. točke. SSKJ je te končnice v glavnem opustil oz- označil s stil.

12. Končnica *-mí* v or. mn. je stilno nezaznamovana le pri besedah *možmí, vozmí, ljudmí, lasmí, zobmí*, sicer zveni starinsko ali narečno: *rogmí, vrhmí, volmí*. V SP 1962 je bilo teh končnic navedeno veliko več (prim. SS 1976, 1984, 1991); isto velja za končnico *-éh*.

Večbesedna poimenovanja

Navadna večbesedna lastna imena sklanjamo v vseh imenovalniških delih: *Srečko Kosovel – Srečka Kosovela, Josip Murn-Aleksandrov – Josipa Murna-Aleksándrova*.

Pri nekaterih večbesednih lastnih imenih sklanjamo včasih samo en njihov del: *Great Eastern – Great Easterna, Ho Ši Minh – Ho Ši Minha, U Nu – U Nuja*. Da so moškega spola, se vidi iz prilastka ali povedkovega določila: *Letošnji Tour de France je uspel, Pickwick Papers so izšli* ... Prav tako ne sklanjamo predimkov, nekaterih ogovorilnih pridevkov ali delov priimkov kot *fra, Herr, van von, Du, O', De* in *de* (*don* pri *don Kihotu*), *Mac* ipd. (zadnji se piše z vezajem: *Mac-Mahon*).

Gl. še Raznospolske in nepopolne sklanjatve, str. 301, in Sklanjanje večbesednih poimenovanj (302–304).

Naglas

Jakostni naglas

1. Po **nepremičnem** naglasnem tipu na osnovi gredo samostalniki, ki niso omenjeni pri preostalih treh tipih, tj. velikanska večina. Veliko samostalnikov, ki se lahko naglašujejo po drugih treh tipih, pozna tudi naglaševanje po nepremičnem tipu: tako načeloma vsi iz končniškega tipa, če jim je osnova zložna (torej *dežèk* in *dèžek*), ta ali oni iz premičnega naglasnega tipa (npr. *závod, zárod*), iz mešanega tipa pa vsi tisti, ki imajo naglas na končnici samo v kakšnem množinskem sklonu (npr. *doléh, logéh, koléh, grobéh*), ali pa se po mešanem tipu ravnajo šele na drugem mestu (npr. *sódi, nôhti, cépi, gŕmi, hlápi*).

2. a) **Premični** naglas tipa *mêdved – medvéda* pozna v slovenskem knjižnem jeziku čez 70 pogostnejših samostalnikov. Več kot polovica se jih prav pogosto rabi: *bôžič, jêrmen, jêsen, jêzik, kôžuh, krêmen, člôvek, nàdčlôvek, ôtok, pêlin, petêlin, pôrok* (tudi *poròk*), *prêdlog, prêmog, prôstor, rázred, sósed* (in *sôsed*), *strêmen, trébuh, žêlod, závod, zákon* (tudi *zákon -a*), *zárod* (tudi *zárod -a*), *prêdmet, prêrok, rázlog, dúal* (poleg *duál*), *rázor, Káton, mêdmet, pôkoj, slôves* (tudi *slovès*), *ŝôtor, tôvor, prêvod*; široki naglašeni *o* od rod. dalje imajo npr. *sôkol, názor, tôpol, prêstol* (poleg *prestóla*), *zástor*. Manj poznane besede s takim naglaševanjem so: *lêpen,*

pôdel, pôlog (poleg *pològ*), *prêdol* (poleg *predól*), *rôgoz* (tudi *rogóz*), *štêpih, têtič* (narečno koroško), *tôpor* (*-ôra*), *rázbor, nárok, zálog, rázgon* (in *rázgona*), *pôrod* (poleg *poròd*), *sôpot* (in *sopòt*), *nátič, nôžič* (poleg *nožìč*), *návor* (poleg *navòr*). Večina teh samostalnikov ima v im./tož. ed. široki *e* ali *o*. Besede, ki se jim na splošno prav tako predpisuje premično naglaševanje, a se naglašujejo tudi nepremično, so: *duál, poròk, pokòj, pològ, predól, nárok, poròd, nožìč, navòr*, neknjižno pogovorno pa tudi *Jernèj, Grêgor -ja*, in namesto *rôžič rožíča, slôves slovésa* in *sŕšen sršéna* se naglašuje tudi *rožič, slovès* in *sršèn/sršén*, včasih celo na prvem mestu. Čisto natančno in o vsem tem nas obvešča slovar.

b) Šele v množini in dvojini poznajo premaknjeni naglas za zlog proti koncu osnove, in sicer na medpono *-ôv-*, naslednji samostalniki: *dóm, gòzd, gròb* (tudi *grôbi*), *gŕm* (poleg *gŕmi*), *méh* (in *méhi*), *mràz* (tudi *mrázi*), *pràg* (poleg *prági*), *tók* (in *tóki*), *tòp* in *vŕt*: torej *dóm dóma – domôvi* (v pomenu 'stavba' tudi *dómi*), *gòzd gôzda – gozdôvi* (tudi *gozdi*) itd. Manj običajno je tako naglaševanje pri besedah kot *gŕm, hláp*. Kadar te samostalnike v mn. sklanjamo *čêpi, čŕti, gŕmi, hlápi* itd., se naglas seveda ravna po nepremičnem naglasnem tipu.

Zanimivi so primeri, kjer naglasni tip loči pomen sicer docela enakih besed: *otòk otóka* (= oteklina) – *ôtok otóka* (= od vseh strani z vodo obdano kopno), *rázbor* (= rázor) *razbóra* (= razor na njivi) – *razbòr razbóra* (= kritika, pretres), *prêvod prevóda* (= prestava besedila, poleg *prevòd*) – *prevòd prevóda* (npr. *prevòd toplote*), *prêdmet predméta* (stvar) – *prèdmèt prèdméta* (sestavljanka od *mèt*), *pôkoj pokója* (penzija, poleg *pokòj*) – *nèpokòj nèpokòja* (= pomanjkanje miru). – Pri nekaterih podobnih primerih ni pomenske razlike, pač pa lahko drugačna: *razlòg* namesto *rázlog* je slabo, *sprêhod* in *sprêvod* poleg *sprehòd* in *prevòd* je manj v rabi; *pôrod* in *poròd* je precej isto.

3. V **končniškem** naglasnem tipu je naglas na končnici, samo v im. ed. (pri neživem tudi v tož. ed.) na zadnjem ali edinem zlogu osnove; v or. in daj. dv. je pri nezložnih osnovah na prvem, pri zložnih, starinski, na drugem zlogu končnice (*ps-ôma – stebr-omà*), sicer na osnovi (*stèbroma*):

pès	*psà*	*psù*	*psà*	*psù*	*psòm*
psà	*psòv*	*psôma*	*psà*	*psìh*	*psôma* (*stèbroma* ali *stebromà*)
psì	*psòv*	*psòm*	*psè*	*psìh*	*psì*

V rod. mn. se poleg končnice *-òv* govori tudi *-ôv*.

Tako naglaševanje se drži dobro pri naslednjih besedah: *sèn, sèl, dèž dežjà, bezèg, čebèr, pekèl, semènj, skedènj, stebèr*. Vse imajo same polglasnike. Manj znane take besede so še: *bedènj, kebèl, mezèg, rkèlj* (poleg *ŕkelj*), *sès, ščèp, kès* (poleg *kèsa*), *bèt* ... Dovoljeno je sploh tudi naglaševanje na zložni osnovi: *bèzeg -a -u, bèt -a* itd. Pri drugi skupini je ponekod običajnejše naglaševanje po nepremičnem tipu. Precej vseeno je, ali se naglasi *žebèlj – žebljà* ali *žêbelj -blja, hŕbet* in *hrbèt*.

Kadar imajo besede s polglasnikom v osnovi priponsko obrazilo *-əc* ali *-ək*, je lahko običajnejše naglaševanje na osnovi (*dèžek*), samo na osnovi (*stèbrc*), ali ven-

dar najprej na končnici (*ščepèc -pcà*). To velja sploh za primere, kjer v osnovi ali ni polglasnika ali pa je ta v obstojni zvezi z *r*: *ígrc*, *zapŕtek* (tudi *zaprtèk*), *kŕcelj* (tudi *krcèlj*), *kŕhelj* (tudi *krhèlj*) – *špêhek*, *beráček*, *čôpek*, *kôšek*, *nôžek*, *bôbek*, *dómek*, *Fráncek*, *kúpec*, *prekúpec*, *rêpek/répek*, *rôček*. Naglaševanje *krhèlj – krhljà*, *špehèk – špehkà* je precej starinsko ali narečno. SSKJ pri besedah brez *ə* v osnovi nima končniškega naglasa (le pri *domek* navaja stalno besedno zvezo z besedama te vrste naglasa: *Dober je domèk, čeprav ga je za en sam bobèk*).

4. Naglas **mešanega** tipa je močno vezan na posebne oblike: *-ém, -éh, -mí* (*lasém, laséh, lasmí*). Tako v veliki meri velja: če znamo prav sklanjati, znamo tudi prav naglaševati.

Tipičen zgled mešanega naglasnega tipa je *dár*:

dár	*darú*	*dár-u*	*-ø*	*-u*	*-om*
darôv-a	*-ø*	*-oma*	*-a*	*-ih*	*-oma*
darôv-i	*-ø*	*-om*	*-e*	*-ih*	*-i*

V množini je redkejša varianta tega tipa *lasjé lás las-ém -é -éh -mí*.

Značilne primere z naglasom na končnici *-ú* v rod. ed. smo navedli že na strani 282 v točki 2; primeri z naglašeno rodilniško končnico *-á* pa so npr.: *snegá, svetá, lesá, duhá* (poleg *dúha*), *bogá, hodá* (v zvezi kot dve uri *hodá*), *gnojá* (in *gnója*), *dolgá, možá, vozá, zobá* (tudi *zóba*). Naglasi *drugá* (poleg *drúga*), *lojá* (poleg *lója*), *rogá* (stil.), *vrhá* (stil.), *zvoná* (poleg *zvóna*), *žlebá* (poleg *žléba*) so bolj starinski in narečni. Končnica *-a* more biti le naglašena samo pri takih primerih kakor so zgornji brez dvojnice.

Zveze s predlogi

Primeri, da je naglas ob predlogu v prislovni zvezi umaknjen na drug zlog so redki: prim. *večér – na véčer, primér – na prímer, za láse*; zmeraj tudi z neumaknjenim naglasom: *na večér, na primér, za láse*.

Tonemski naglas

Glede števil je pri tonemskem naglaševanju zaporedja ed., dv., mn.

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove svoj tonem ohranjajo v vsej sklanjatvi: *korâk -a –u ...: vộjvoda -a -u ...* Naglašeni samoglasnik v zadnjem zlogu im./tož. ed. je včasih kratek: *blagoslȏv -ôva -u ...*

B. Akutirane osnove

1. z enako kolikostjo v vseh sklonih so v ednini stalno akutirane; v mn. so v rod., mest. in or. (v dvojini pa v rod. in mest.) akutirane ali cirkumflektirane (taki primeri so tu zaznamovani z vodoravno črtico nad samoglasnikom):

kováč -a -u -a -u -em
kováči kovāčev kováčem kováče kovāčih kovāči

2. z različno kolikostjo v raznih sklonih pa so akutirane in cirkumflektirane tudi v predložnem daj. in mest.: mn. in dv. kot v tipu 1:

brȁt bráta brátu/k brātu bráta brātu brátom
brátje brātov brátom bráte brāti brāti

Posebnost so samostalniki, ki menjajo kakovost širokega samoglasnika:

kȍnj kónja kónju/h kộnju kónja kộnju kónjem
kónji kọ́nj kónjem kónje kọ̄njih kọ́nji

Če imajo taki sam. rod. mn. na *-ov*, je mest. mn. sam cfl.: *stộlih*.

Stalne prislovne zveze iz tož. ali mest. mn. s spremenjenim pomenom so cirkumflektirane: *na kmẹ̑te* 'na deželo', *na kmẹ̑tih* 'na deželi'.

II. Premični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove pri sklanjanju ohranjajo svoj tonem:

dûal duâla -u ...

B. Akutirane osnove imajo v predložnem dajalniku in v mest. ed. akut ali cirkumfleks; enako v rod., mest. in or. mn. (ter rod. in mest. dv.):

rázred razréda razrédu/k razrẹ̄du rázred razrẹ̄du razrédom
razrédi razrẹ̄dov razrédom razréde razrẹ̄dih razrẹ̄di
razréda mn. *razrédoma*

III. Končniški

Naglašene končnice so vse cirkumflektirane, le končnica rod. mn./dv., če je dolga, je akutirana:

pẹ̑s psȁ psù psȁ psù psȍm
psȉ psȍv/psóv psȍm psẹ̑ psȉh psȉ
psȁ mn. *psóma*

IV. Mešani

Osnove so cirkumflektirane, le v rod. mn./dv. akutirane. Od končnic so cirkumflektirane rod./(tož).) ed., im., daj., tož., mn. ter im./tož. in daj./or. dv., akutirane pa mest. in or. mn. ter mest. dv.:

mộž	*možâ*	*mộžu*	*možâ*	*mộžu*	*mộžem*
možâ	*mọ́ž*	*možệma*	*možâ*	*možẹ́h*	*možệma*
možjệ	*mọ́ž*	*možệm*	*možệ*	*možẹ́h*	*možmí*

Cirkumflektirane ali akutirane so prislovno rabljene oblike mest. ed. tistih samostalnikov, ki v istem pomenu nimajo množine, tj. snovna in pojmovna imena (*v lêsu/v lẹ́su, v strâhu/v stráhu*), ali imajo v mestniku množine naglašeno končnico *-eh* (*bregẹ́h*: *na brệgu/na brẹ́gu*), vendar ne velja za samostalnike, ki imajo v mest. ed. lahko dvojnico s širokim *e* ali *o*.
Morfem za dolgo mn. in dv. je cirkumflektiran, le v rod. mn./dv. akutiran:

svetôvi, svetóv, svetôvom ...

Če se ozki samoglasnik premenjuje s širokim, je široki akutiran: *na móstu*. Predložne zveze v prislovni rabi so cirkumflektirane (*za lâse*), na osnovi naglašene oblike tipa *lasjệ* pa akutirane: *lási lás lásom ...*

2. moška sklanjatev

V to sklanjatev gredo samostalniki moškega spola, ki zaznamujejo moške osebe in imajo v im. ed. končnico *-a*, v rod. pa *-e*; izjema je končnica *-e* v im.:

vójvod-a	*-e*	*-i*	*-o*	*-i*	*-o*
-i	*-ø*	*-ama*	*-i*	*-ah*	*-ama*
-e	*-ø*	*-am*	*-e*	*-ah*	*-ami*

Vsi samostalniki te sklanjatve se lahko sklanjajo tudi po 1. moški sklanjatvi, torej *vojvoda -a -u* itd. Namesto končnice *-a* v im. ed. imajo redki samostalniki *-e*, npr. *kamikaze*, *Pijade* (dalje navadno: *Pijade, Pijadi* itd.). Živost se pri teh samostalnikih izraža samo s prilastkom ali povedkovim prilastkom in pristavkom: *Imeli so slavnega vojvodo, Vojvodo sem videl nesrečnega, Junaka, našega vojvodo.* – Premena v osnovi rod. dv. in mn. *delovodja – delovodij*.

Naglas je zmeraj nepremičen, naglašeni zlog pa cirkumflektiran (*delovộdja*) ali akutiran (*slúga*, vendar (s) *slũgo, slûg*).

3. moška sklanjatev

V to sklanjatev gredo samostalniki, ki vse sklone in števila izražajo z različnimi končnicami *-ø*. Večinoma so to kratice (akronimi) in npr. sprevržni (konverzni) črkovni ipd. samostalniki, npr. *TAM-ø* ipd. Vsi se lahko sklanjajo po 1. moški sklanjatvi, da so bolje razumljivi in lažje uporabni. Če so sklanjani s končnicami *-ø*, njihove sklone in števila uganemo lahko le iz stavčne in besedne zveze, npr. *mariborski TAM, mariborskega TAM* ipd. Pogostejša je 3. sklanjatev pri imenih črk, glasov ipd., npr. *veliki A, velikega A, z malim C* ipd. Brez prilastkov ali brez povedka so taki samostalniki v rabi lahko nerodni in nejasni. Priporočljivo jih je torej sklanjati po prvi sklanjatvi. To navadno ni mogoče v primerih kot *Vsakega zato se drži zakaj*; *odgovoriti z enim samim zato*; *Z kdo vprašujemo po človeku, s kaj po stvari.*

Naglas je nepremičen na osnovi, tonem je cirkumfleks.

4. moška sklanjatev

V to sklanjatev gredo samostalniki, ki se sklanjajo kot pridevniške besede, npr. *dežurni, Koseski, moj, ta, trije, pet, kateri* ipd. Če imajo ustrezne pridevniške besede določnost izraženo s posebnimi oblikami, se sprevržni (konverzni) samostalniki iz njih uporabljajo le v določni obliki, sicer pa v edini: *naš mladi, vaša mala, Iz malega raste veliko*. Pri posamostaljenem številniku *en* se rabi oblika eden, rod. *enega*; enako *nobêden nobênega*.

Sklanjatveni vzorec:

Kosésk-i	*-ega*	*-emu*	*-ega*	*-em*	*-im*
-a	*-ih*	*-ima*	*-a*	*-ih*	*-ima*
-i	*-ih*	*-im*	*-e*	*-ih*	*-imi*

Namesto osnovničnega *i*-ja v končnicah (razen v im.) se seveda pri ustreznih besedah rabi tudi *é*, npr. pri *tá, dvá, tríje, obá, vsì*: *téh, tém, téh, témi, téma*. Kot kaže primer, se živost izraža kakor v 1. moški sklanjatvi, tj. s tožilniško edninsko končnico, enako rodilniški: *Tega so ujeli.*

Naglas je kot pri ustreznih pridevniških besedah.

Ženske sklanjatve

1. ženska sklanjatev

V to sklanjatev gredo samostalniki ž. spola, ki imajo v im. ednine večinoma končnico *-a*, v rodilniku pa dosledno *-e*; množinski samostalniki imajo v im. končnico *-e*, v rod. pa zmeraj lahko *-ø*: *lipa -e, bukev -kve, mati -ere, Juno -one, vile vil, grablje -belj.*

Sklanjatveni vzorec

líp-a	*-e*	*-i*	*-o*	*-i*	*-o*
-i	*-ø*	*-ama*	*-i*	*-ah*	*-ama*
-e	*-ø*	*-am*	*-e*	*-ah*	*-ami*

Tako se sklanja večina samostalnikov te sklanjatve; manjše število pa se ali premenjuje v osnovi ali pa ima kako drugo končnico.

Premene osnove

1. V rodilniku množine se v soglasniški sklop nezvočnik zvočnik na koncu osnove pred zvočnik vriva polglasnik, le pred *j* samoglasnik *i*: *tekma, Jasna, mošnja, iskra, dekle, sablja, kotva*; *ladja – tekem, Jasen, mošenj, isker, dekel, sabelj, kotev*; *ladij*. Glede neobstojnih samoglasnikov gl. str. 57–59.

Osnove, ki se končujejo na dva zvočnika ali na zvočnik in nezvočnik, to premeno poznajo samo, če je drugi zvočnik *r, lj* ali *nj*: *kamra kamer, Trbovolje Trbovelj, opomnja opomenj*. Pred *j* sklopa *rj* se vriva *i*: *zarja zarij*. Samo v starih knjigah se berejo primeri kot *pušek* ipd. Posebnost so *désak, trsák, nečák, pečák, ovác* poleg navadnih *dèsk, tŕsk, nèčk, pèčk, ôvc*. Sicer sklop dveh zvočnikov na koncu osnove ne pozna premene: *tovarn, drajn, savn, prnj, jutrnj* itd. Če zvočniku sledi sklop *nj* premena v pisanju ni nujna: zato *marnja – marenj* in *marnj, sumnja – sumenj* in *sumnj*. Podobno je, če zvočniku sledi *lj*: *mevlja – mevelj* in *mevlj*. Kadar govorimo brez polglasnika, izgovarjamo seveda *meu̯l* ali *meul*. Pač pa sklop *mlj* vedno razpade, torej *žemlja, žrmlja – žemelj, žrmelj*. Tip *barv* se premenjuje samo govorno, in sicer po pravilih o izgovoru slovenskih zvočnikov, tip *brad* pa nezvočnikov: [bárw ali báru, brát]. Podrobno prim. str. 76, 83–84.

2. Samostalniki, ki se jim (pisna) osnova končuje na samoglasnik, se v rod. množine podaljšajo z *j*: *Livia, alinea, oboa – Livij, alinej, oboj*.

3. Samostalnika *rôka* in *nôga* se v rod. mn. navadno glasita *rók, nóg*.

4. Od rodilnika ednine dalje premenjujejo osnovo nekatera grška in latinska lastna imena: *Juno Junon-e -i, Ceres Cerer -e -i, Artemis Artemid-e -i, Salamis Salamin-e -i, Palas Palad-e -i*. Taka premena kaže na klasično izobrazbo: stilno nezaznamovane oblike so *Junona, Cerera, Artemida, Salamina, Palada*.

5. Od rod. ed. dalje imata samostalnika *mati* in *hči* osnovo *mater-* in *hčer-*; samostalniki na *-ev* pa razen v tož. ed. in rod. dv./mn. izgubijo polglasnik: *bukev – bukve -i ...*

Premene končnic

1. V im. ed. imajo nekatera tuja lastna imena končnico *-o, -e* (tak *-e* je lahko govorjen tudi kot polglasnik) ali pa je nem: *Klio -e, Inge -e, Marguerit -e*.

2. Pri nekaterih enozložnih osnovah se v rod. mn. poleg običajne končnice *-ø* uporablja še končnica *-á*: *žên* in *žená*. Prim. še *željá*, stil. *cerkvá, kozá, solzá, zemljá, sestrá, gorá, mejá, vodá, osá, petá, ovcá*. Ta končnica je v rabi bolj v poeziji in v ljudsko nadahnjenem pisanju, posebno starejših dob ali v kakšni stalni besedni zvezi, npr. *dán žená*. V naši književnosti ja *-á* najti še pri drugih besedah, a te so še manj v rabi kot navedene; tudi sam. *dežêla* ima v rod. mn. lahko tudi končnico *-á*.

3. Poleg oblike *beséd* je v rabi tudi *besedí*: *Tako bo in mir besedí*.

4. Samostalniki na *-ev* ter *mati* in *hči* imajo v tož. ed. končnico *-ø*, v or. ed. pa samostalniki na *-ev -ijo*, *mati* in *hči* pa *-jo*: *bukev, mater, hčer – bukvijo*; *materjo, hčerjo*.

5. Samostalnik *gospá* ima naslednje končnice: *gosp-á -é -é -ó -é -ó*; *-é -á -éma -é -éh -éma*; *-é -á -ém -é -éh -émi*.

Večbesedna poimenovanja

Kadar stoji ob imenu še priimek (prost ali sestavljen) ali pa je pred ženskim imenom ogovorilni pridevek, se samostalniki sklanjajo po pravkar obravnavanih pravilih: *Ivana Kobilica – Ivane Kobilice, Vida Tomažičeva – Vide Tomažičeve, dona Špela – done Špele*. Več o tem gl. str. 302–303.

Naglas

Jakostni naglas

1. V 1. ženski sklanjatvi je najmočnejši **nepremični** naglasni tip na osnovi: *lípa -e -i* itd. v vseh sklonih in številih. Le malo besed je, ki se ne morejo tako naglaševati; to so take z nezložno osnovo (prim. *slà -è*), dalje *gospá* in zelo redke besede tipa *Júno – Junóne*.

2. Po **premičnem** naglasnem tipu gre beseda *Júno Junóne* in morda še katera.

3. Okrog 10 besed s polglasnikom v edinem zlogu osnove se naglašuje ali stalno **na končnici** (ali stalno **na osnovi**): kolikost naglašenega samoglasnika razbereš iz naslednjega vzorca: *meglà -è -ì -ò -ì -ò*; množina in dvojina sta taki kot pri vzorcu *vôda*, le da je končniški *-e* lahko tudi kratek, kakor sta edninska *-e* in *-o* lahko tudi

dolga. V im./tož. dv. je poleg končnice *-é* lahko tudi končnica *-ì*. Tako se naglašujejo še: *bečvà, bečkà, deskà, pečkà, mezdà, stezà, temà* in samo množinske *nečkè*. Pridružujeta se jim še *rjà* in *trskà*. Kadar jih naglašujemo na osnovi, prve pišemo s krativcem (*mègla*), druge z ostrivcem (*tŕska*). (SSKJ ne navaja več besede *gubà*.)

4. Pač pa se naglašuje po **nepremičnem ali po mešanem tipu** kakšnih 25 besed. Vzorec za mešani tip je tak:

vôda	*vodé*	*vôdi*	*vodó*	*vôdi*	*vodó*
-é	*-á*	*-áma*	*-é*	*-àh*	*-áma*
-é	*-á*	*-àm*	*-é*	*-àh*	*-ámi*

Mešani naglasni tip je vse manj v rabi. Z oznako in se zanj v SSKJ navajajo besede *gôra, rôka, nôga*, z oznako tudi *pêta, sôlza, zêmlja, žêlja, vôda, žêna, sôlza*, z oznako stil. pa *kôza, mêja, ôvca, ôsa, sêstra, gláva, kôsa, rôsa, vŕsta, tôžba, vêža, bôlha, bráda, glava*, v mn. še *cesta* in *cerkev* ter gotovo še katera taka beseda.

Besede tega tipa imajo v zvezi s predlogom kar tri možnosti: *v rôke, v roké* in *v róke*; *na gôro, na goró* in *na góro*. Včasih je bila najboljša varianta *v róke, na góro, v zémljo*, vendar je danes v mnogih primerih ne govorimo več; bolj se je uveljavila v *rôke* in *na gôro*, medtem ko je *v roké* in *na goró* sploh najslabše. Danes se tip *v róke, na góro* uporablja le pri res najpogostejših reklih: *za róke se voditi, na nóge!, sonce gre za góro, gnati vole na vódo, iti na vódo, spravil me boš pod zémljo, kaj pa mu je prišlo v glávo, vino gre v péte*.

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove pri sklanjanju svoj tonem ohranjajo: *slûžba -e -i* itd.; *podražîtev -tve -i* itd.

B. Akutirane osnove ohranjajo akut v vsej sklanjatvi razen v or. ed. in rod. mn./dv., kjer

a) imajo namesto njega cirkumfleks: *lípa -e -i -o -i lîpo*; *lípe lîp lípam* ...

Tako se naglašujejo še *máti* in besede tipa *cérkev* ter nagl. tip *mègla*.

b) ohranjajo akut v vsej sklanjatvi, v or. ed. pa imajo lahko akut ali cirkumfleks, če imajo naglašen široki *e* ali *o*: *nóga -e -i -o -i -o/nôgo*.

II. Premični na osnovi

Take besede so cirkumflektirane: *Jûno Junǫ̑ne -i* ...

III. Končniški

Naglašene končnice so vse cirkumflektirane, le dolge v rod. ed. in mn./dv. cirkumflektirane ali akutirane, v or. ed. akutirana:

stezà	*-ȅ/-ę̄*	*-ī*	*-ǫ̑/-ǫ́*	*-ī*	*-ǫ̑/-ǫ́*
-ì/-ę̂	*-ā*	*-âma*	*-ì/-ę̂*	*-àh*	*-âma*
-ȅ/-ę̂	*-ā*	*-àm*	*-ȅ/-ę̂*	*-àh*	*-âmi*

Beseda *gospá* je v vseh oblikah akutirana.

IV. Mešani

Osnova je akutirana, končnice cirkumflektirane (le končnica za rod. ed. in mn./dv. je lahko cirkumflektirana ali akutirana, za or. ed. pa samo akutirana):

góra	*-ę̄*	*-i*	*-ǫ̑*	*-i*	*-ǫ́*
gorę̂	*-ā*	*-âma*	*-ę̂*	*-àh*	*-âma*
gorę̂	*-ā*	*-àm*	*-ę̂*	*-àh*	*-âmi*

Zveze s predlogi

V predložnih zvezah, rabljenih prislovno, se namesto akuta rabi cirkumfleks (*e* in *o* morata v takem primeru biti ozka):

za mîzo, na zîmo, pod vǫ̑do, na nǫ̑go

2. ženska sklanjatev

V to sklanjatev gredo samostalniki ž. spola, ki imajo v imenovalniku ednine končnico *-ø*, v rodilniku pa *-i*; množinski samostalniki imajo v imenovalniku in rodilniku končnici *-i*.

Glavni sklanjatveni vzorec

perút	*-i*	*-i*	*-ø*	*-i*	*-jo*
-i	*-i*	*-ma/-ima*	*-i*	*-ih*	*-ma/-ima*
-i	*-i*	*-im*	*-i*	*-ih*	*-mi*

Po tem vzorcu se ravnajo dvo- in večzložne osnove, kakor npr. *modróst, ljubeznívost, délavnost, žálost* itd., če imajo na koncu osnove lahko izgovorljiv soglasniški sklop in se jim zato osnova ne premenjuje. Od stalno enakozložnih osnov gre po tem vzorcu le nekaj besed (*ból, slúz, nìt, miš, bít, smŕt, čúd, škŕl* in samo množinske *pŕsi, grúdi*).

Premene osnove

Taki samostalniki so zelo redki: *mìš, míši -i ... nìt níti -i ...*

Premene osnove in končnic

1. Samostalniki, katerih osnova se razen v im./tož. ed. končuje na nezvočnik in zvočnik (v im./tož. ta soglasnika loči polglasnik: *bolezen bolezni*), imajo v or. vseh števil in v daj. dv. namesto končnic *-jo -(i)ma -mi* končnice *-ijo -ima -imi*: *boleznijo, boleznima, boleznimi*. Prim. še *povodenj, misel, pesem* in samo množinske *gosli, svisli* in *jasli*. Tudi samostalniki *raván, láhet* in *tésen/têsen* imajo raznozložne osnove, vendar se sklanjajo po vzorcu *stvár*. Prim. še str. 57.

2. Stalno enozložne osnove (razen zgoraj izvzetih primerov, ki gredo po zgledu *perút*) imajo v daj. in mest. mn. in dv. (ter v or. dv.) namesto končnic *-(i)ma -ih -im* končnice *-éma -éh -ém*: *stvar-éma -éh -ém*. Tako še *jed, kost, mast, zob, sol, snov* itd. Tako se sklanja tudi *kri*, ki pa ima razen v ed. im./tož. osnovo *krv-*. Od raznozložnih gredo sem *raván, réber, tésen/têsen, láhet*, tudi od stalno večzložnih pa *nozdŕv, prásnóv, prèdjéd ...*

Premeno med ozkim in širokim *o* in *e* v ed. (*ô* oz. *ê* je v daj. in mest. ednine, sicer ozki) poznajo naslednji samostalniki: *móč, péč, nóč, pést, gós, ós, óst*: *móč močí môči móč môči močjó*. Samostalniki *cév, jéd, klét, klóp, péd, mél, pót, smét, smér, snét, svést, ščét, vést, véz, zél, zmés, zvér* imajo tudi v daj. in mest. ed. ozki *e* oz. *o*. Tako kot *moč* se sklanja tudi predponski tip *pomóč, oblást*.

3. Raje kot po tipu *perút* se sklanjajo po zgledu *stvár* besede *oblást, nèmóč, ostŕv, razrást*; raje po tipu *perút* kot po tipu *stvár* pa gredo besede *obŕv, podúst, nozdŕv, postŕv, (i)zjéd, pomóč, premóč, zarást, razrást, gnját* ipd. Po zgledu *stvár* se sklanjata tudi *kàd* in *lèst* [lə], le da je naglašeni zlog v im./tož. ed. kratek.

Naglas

Jakostni naglas

1. Tudi v 2. ženski sklanjatvi je najpogostejši **nepremični** naglas na osnovi (tip *perút -i -i ...*). K temu zelo prispevajo samostalniki na *-ost*, npr. *podkupljívost*, ki število v ta tip spadajočih besed neprestano množijo. Primeri: *bolést, božjást, drhál, koríst, mladóst, obíst, piščál, pomlád, svoját, zmrzál, ljubézen, plésen, prikázen, pámet, délavnost, blágost, svôjost, stŕmost* itd. Nekatere besede se lahko naglašujejo na prvem ali drugem zlogu osnove; po SSKJ naslednje: *gôlost, rádost, stárost*.

2. V **premični** naglasni tip na osnovi gredo *senôžet – senožéti, kópel – kopéli, zálust – zalústi, zíbel – zibéli*, in morda še kateri.

3. V **končniški** tip gre samo *debèr*, kadar se ne naglašuje na prvem zlogu.

4. **Mešani** naglasni tip pa je zelo številen: v ednini se naglas „premika“ podobno kot pri 1. sklanjatvi, v dvojini in množini pa je, kakor tam, nenehoma na končnici:

stvár	*stvarí*	*stvári*	*stvár*	*stvári*	*stvarjó*
stvar-í	*-í*	*-éma*	*-í*	*-éh*	*-éma*
stvar-í	*-í*	*-ém*	*-í*	*-éh*	*-mí*

Tako se naglašujejo vsi tisti samostalniki, ki imajo končnice *-éma, -éh* in *-ém*.

Zveze s predlogi

Pri 2. žen. sklanjatvi je primerov za premeno naglasa ob predlogu zelo zelo malo: *s póti* (*s ceste*) *se spraviti, med pótjo govoriti*. Celo v takih primerih je bolj navadno *s potí* (*s céste*) *se spraviti, brez skrbí živeti*, posebno pa *v očí me glej*, ne *v óči mi glej*. Dobro se pa držijo primeri *na pómlad, na jésen*, ki so nekako prislovi, saj prvo pomeni toliko kot *spomladi*, drugo pa *proti jeseni*. Kadar predlog ohrani svoj običajni pomen, do „premikanja“ naglasa ne prihaja: *do nočí, s potí* ipd.

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove
Pri sklanjanju svoj tonem ohranjajo: *perût -i -i ...*
Naglašeni samoglasnik v zadnjem zlogu im./tož. ed. je redko kratek: *nìt nîti -i ...*

B. Akutirane osnove

1. v nezadnjem zlogu ohranijo svoj tonem, le v or. ed. imajo lahko tudi cirkumfleks:

stárost -i -i -ø -i -jo/stârostjo; stárosti -i -i ...

2. v zadnjem ali edinem zlogu osnove akutirane besede imajo namesto akuta cirkumfleks obvezno v or. ednine, neobvezno pa v rod., mest. in or. množine ter v rod., daj., mest. in or. dvojine:

lúč	*lúči*	*lúči*	*lúč*	*lúči*	*lûčjo*
lúči	*lūči*	*lūčma*	*lúči*	*lūčih*	*lūčma*
lúči	*lūči*	*lúčim*	*lúči*	*lūčih*	*lūčmi*

Tip *mìš míši -i -i mìš mîšjo*; sicer še rod. mn. *mīši, mīšma, mīših, mīšmi*.

II. Premični na osnovi

Take osnove so cirkumflektirane, le v im./tož. ednine akutirane:
senóžet -ệti -i senóžet -ệti -jo ...

III. Končniški

Naglašene končnice so kratke in zato cirkumflektirane, le v or. ed. je dolga končnica akutirana; zaradi kračine je cirkumflektirana tudi osnova v im./tož.; v rod. ed. tudi *debrî*:

debȅr	*debrì*	*debrì*	*debȅr*	*debrì*	*debrijȍ/debrijǫ́*
debrî	*debrī*	*debrimà*	*debrì*	*debrìh*	*debrimà*
debrì	*debrī*	*debrìm*	*debrì*	*debrìh*	*debrimì*

IV. Mešani

Osnova v ed. je cirkumflektirana, razen v daj./mest., kjer je akutirana; naglašene končnice so cirkumflektirane v rod. ed. in im./tož. mn. ter dv., akutirane pa v or. ed. in mn. ter v mest. mn./dv., cirkumflektirane ali akutirane pa v rod. in daj. mn. ter v rod., daj. in or. dv.:

stvâr	*stvarî*	*stvári*	*stvâr*	*stvári*	*stvarjǫ́*
stvarî	*stvarī*	*stvarę̄ma*	*stvarî*	*stvarǫ́h*	*stvarę̄ma*
stvarî	*stvarī*	*stvarę̄m*	*stvarî*	*stvarǫ́h*	*stvarmí*

3. ženska sklanjatev

V to sklanjatev gredo samostalniki, ki vse sklone in števila izražajo s končnico *-ø*, npr. *Kármen -ø -ø* itd. Pridevniška beseda ob njej ima tem različnim ničlam ustrezne končnice: *naša Karmen, naše Karmen, naši Karmen ..., Karmen je prišla, Karmen so prišle*. Raba brez pridevniške besede ali brez povedka je nerodna ali tudi docela nejasna.

Še nekaj primerov: *Malči, mami, Marie, Mary, lady, miss*. Sem gredo tudi priimki prvotno moškega spola ob imenu ženskega spola: *Zofka Kveder, Zofke Kveder*.

Naglas je nepremičen na osnovi. Tonem je pri navedenih treh občnih imenih cirkumfleks (*mâmi, l[ę̂]dy, mîss*), pri sprevržnih ženskih priimkih pa tak, kakor je pri ustreznih moških (*Jȩ̂ras, Bínder*), zgornja krstna imena so pa tudi cirkumflektirana.

4. ženska sklanjatev

V to sklanjatev gredo samostalniki, ki se sklanjajo kot pridevniške besede ženskega spola; v primeri s 1. žensko sklanjatvijo so končnice različne le v rod., daj., mest. in or. dvojine in množine, kjer imajo *i*-jevski osnovnični samoglasnik:

dežúrn-a	*-e*	*-i*	*-o*	*-i*	*-o*
dežúrn-i	*-ih*	*-ima*	*-i*	*-ih*	*-ima*
dežúrn-e	*-ih*	*-im*	*-e*	*-ih*	*-imi*

O sklanjatvi večbesednih poimenovanj gl. str. 302–303.

Naglas je nepremičen, tonem pa tak, kakor je v ustrezni določni obliki pridevnika (oz. v njegovi edini obliki): *dežûrna, mâla*.

Srednje sklanjatve

1. srednja sklanjatev

To je sklanjatev samostalnikov srednjega spola s končnico *-a* v rod. ed. V im. imajo končnico *-o/-e* ali *-ø*; množinski samostalniki imajo v im. končnico *-a*, v rod. *-ø*: *mésto -a, pólje -a, séme -na*; *vráta vrát, nebésa nebés*. Samostalnik *dekle* je lahko tudi ženskega spola, *blago* v množini tudi moškega, posebnost pa je tudi oblika *póta* samostalnika m. spola *pot*. Samostalnik *oko* ima tudi množino po 2. ženski sklanjatvi: *očí -í -ém ...*

1. sklanjatev samostalnikov s. spola je enaka 1. moški sklanjatvi, le da imata im. in tož. mn. in dv. posebne končnice, rod. mn. in dv. pa dosledno končnico *-ø*. Im. in tož. vsakega števila sta enaka.

Sklanjatveni vzorec

mést-o	*-a*	*-u*	*-o*	*-u*	*-om*
mést-i	*-ø*	*-oma*	*-i*	*-ih*	*-oma*
mést-a	*-ø*	*-om*	*-a*	*-ih*	*-i*

Premene osnove

1. Samostalniki, ki imajo v im. ed. končnico *-ø*, osnovo podaljšujejo s *-t-*, *-n-* ali *-s-*: *deklè deklét-a, vrême vremén-a, teló telés-a*. – Tisti, ki osnovo podaljšujejo s *-t-*, označujejo mlada, majhna, nebogljena bitja ali predmete: *têle, ženščè, ničè, deklè, otročè, žrebè, ščenè, déte, svínče, drvčè, píščе*. Tako se sklanja tudi *plêče* (kot del mesa). – Samostalniki, ki osnovo podaljšujejo z *-n-*, imajo v im. ed. pred končnim samoglasnikom *-e* glas *m*: *vrême, brême, slême, strême, plême, ráme, séme, tême*; *víme, imé*. Samostalniki, ki osnovo podaljšujejo s *-s-*, premenjujejo navadno tudi samoglasnik na koncu imenovalniške osnove (*teló telésa* in tako še *črevó, drevó, slovó, teló, koló, peró*), samostalniki *okó, uhó, igó* pa premenjujejo tudi pred končnim samoglasnikom stoječi soglasnik: *očésa, ušésa, ižésa. Ojé* in *uljé* se samo podaljšujeta: *ojésa, uljésa*. – Beseda *nebó* ima tudi posebno množino (*néba, nebésa*); prim. še rod. *čúda*, stil. *čudésa*.

Samostalnik *črevo* v množini lahko izgubi podaljšek osnove *-es-* in se glasi *čréva* (za posamezne dele pa je oblika *črevesa*), pri *kolo* pa taka oblika, tj. *kóla*, pomeni voz. Skrajšana oblika pri samostalniku *oko* je *óka*.

2. V dajalniku in mestniku ed. imata *srebro* in *proso* poleg širokega samoglasnika v osnovi tudi ozkega. – *Slême* in *tême* imata starinsko tudi ozki *e*, torej *sléme, téme*. – Samostalniki kakor *ôkno* (mn. tudi *ókna*), *plêče, rêbro, rešêto* (mn. tudi *rešéta*), *sêlo* in *vêdro* (mn. tudi *védra*) imajo v množini lahko tudi ozki *e*, ki pa se vedno bolj izgublja; drži se v *pléča*, tudi *plêča*, *rébra* in *rêbra* in *séla*, tudi *sêla*.

3. Če se osnova samostalnikov končuje na nezvočnik + zvočnik ali na *rj, vj*, se v rod. mn./dv. pred (drugi) zvočnik vriva polglasnik, pred *j* pa *i*: *povesmo – povesem, kraljestvo – kraljestev, stêgno – stêgen, jétra – jéter, sêdlo – sêdel* proti *obzídje – obzídij, morje – morij, nedrje – nedrij, gorovje – gorovij*. Skupna imena na *-je* in s koncem podstave na *n* (*osten-je*), sklop *nj* prav tako razbijajo z *i*: *osténij*. Kadar občutka za tvorjenost ni, tudi ni premene, prim. *korenj*. Tudi večina besed na *-lje* ima v rod. mn. premeno *-lij*: *nasélje – nasélij*. – Pri besedah *dnò* in *tlà* se v rod. mn. in dv. vriva *a*: *dán* (poleg običajnejšega *dnòv/dnôv*) in *tál*. Prim. str. 58.

Premene končnice

1. V im./tož. ed. imajo končnico *-ø* besede, ki podaljšujejo osnovo: *dekle, vreme, telo*.

2. Za *c j č ž š* se namesto končnic *-o -om* in *-oma* rabijo končnice *-e -em -ema*: *lic-e -em -ema*. Preglašuje se tudi *-o* na koncu osnove: *oje, uljé*.

3. Končnico *-éh* v mn. mest. imajo *drvà, tlà* in *sencè*: *dŕvih* in *drvéh, tléh*; tudi *dnìh* in *dnéh*.

4. Nenavadni or. mn.: *drvà, tlà: drvmí, tlémi* (tudi *tlí*).

Vse drugo je v tej sklanjatvi čisto navadno. Tudi samomnožinski samostalniki kot *pljuča, jetra, usta, Sela, Selca* ... se sklanjajo po zgledu *mesto*, le da imata *pljuča* in *Selca*, ker se njuni osnovi končujeta na *-č* oz. *-c*, v daj. mn. seveda končnico *-em*.

5. Samostalnik *blagó* ima poleg redne množine *blága* tudi obliko *blagôvi*, torej po 1. moški sklanjatvi.

Naglas

Jakostni naglas

1. Pri samostalnikih srednjega spola je skoraj docela prevladal **nepremični** naglasni tip. Sklanjatveni vzorec *mésto* je zgled zanj.

2. Po **premičnem** naglasnem tipu gredo primeri, ki osnovo podaljšujejo z *-n-* (izjemi *imé, víme*). Tudi po nepremičnem naglasnem tipu pa se od le-teh smejo naglaševati *ráme, sléme, séme* in *téme*. Po premičnem naglasnem tipu gresta še *têle teléta* in *plêče -éta*, medtem ko je *dêkle* stilno zaznamovan naglas.

3. **Končniški** naglasni tip je edino mogoč le tedaj, kadar je osnova nezložna: *dnò, zlò, tlà*. Naglašeni zlog je stalno kratek, dolg je le v or. mn. *-mí*, v rod. mn., če ni polglasnika (*tál, dán, dŕv* proti *sènc, zèl*), v mest. mn., če je končnica *-éh* (*tléh, drvéh*). Namesto *sencè* se naglašuje tudi *sènce*, pa *dŕva* in *drvà*. V nekaterih primerih je končniško naglaševanje sicer dovoljeno, a je precej starinsko ali narečno: prim. *latjè, satjè, vrvjè, žganjè*. Navadno se naglašuje zlog pred končnico, torej *látje, sátje, vŕvje, žgánje*.

4. Samostalniki **mešanega** naglasnega tipa imajo naglas na končnici le v im., rod. in tož. ed., sicer na osnovi:
src-é -á sŕc-u src-é sŕc-u -em
sŕc-i sŕc itd.
sŕc-a sŕc itd.

Primeri za ta naglasni tip so redki: *blagó, prosó, mesó, senó, srebró, testó, zlató, nebó, srcé, gorjé*. Stilno je naglaševanje besed *poljé* in *morjé*; navadneje se naglašujeta *pólje* in *mórje*. Prava posebnost je naglas na končnici v or. ed. (*gorjém*, poleg *górjem*) ali v im./tož. mn. (*poljá*). Celotna množina samostalnika *gorjé* se glasi tako: *gorjá górij gorjém -á -éh górji*, dvojina pa *górji, górij gorjéma* ...

Zveze s predlogi

V 1. srednji sklanjatvi je pri samostalnikih mešanega naglasnega tipa v redkih primerih v predložnih leksikaliziranih zvezah naglas na drugem zlogu kot sicer: *na sŕce stisniti koga*; *do néba visok zid*; *daj ga za úho*.

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove pri sklanjanju ohranjajo svoj tonem:

sǫ̑nce -a -u ..., kolǫ̑ kolǫ̑sa -u ...

Skrajšane *s*-osnove (*čŕeva, kola*) so v množini akutirane: *čŕéva čŕév -om ...*, toda *ǫ̑ka ǫ̑k -om ...*

B. Akutirane osnove v ed. ohranjajo akut, v množini pa imajo cirkumfleks; dvojinski skloni za im./tož. ter daj. in or. so cirkumflektirani ali akutirani (toda *lẹ́ti*): *kopíto -a -u ...*; *kopîti kopît kopîtoma kopîti kopîtih kopîtoma*; *kopîta -ø -om ...*

Enako *ókno, víme*. Naglašeni samoglasnik v zadnjem zlogu im./tož. ed. je včasih kratek: *deklȅ deklẹ́ta deklẹ́tu deklȅ* ... Predložni daj. in mest.: *deklẹ̄tu*. Dvojina *deklẹ̑ti* (vendar ravno *lẹ́ti*), množina *deklẹ́ta*. Samomnožinski akutirani samostalniki so treh vrst: *vráta vrát -om ..., ústa ûst ústom ..., pljúča pljûč pljúčem pljúča pljûčih pljûči*. Po zgledu *vráta* gresta npr. še *ókna, kọ́la*, po *pljúča* še *jájca*, po *ústa* še *nebẹ́sa*. So še druge posebnosti, npr. *uhọ̑ ušẹ́sa -u ...; ušẹ́s/ušẹ̑s ušẹ́som ...*

II. Premični na osnovi

Osnove so v ednini akutirane, le predložni daj. in mest. sta akutirana ali cfl.; v dv. akutirane ali cirkumflektirane, v mn. cirkumflektirane.

téle	*telẹ́ta*	*telẹ́tu/k telẹ̄tu*	*téle*	*telẹ̄tu*	*telẹ́tom*
telẹ̄ti	*telẹ̑t ...*	*telẹ̄toma*	*telẹ̄ti*	*telẹ̑tih*	*telẹ̄toma*
telẹ́ta	*telẹ̑t ...*				

III. Končniški

Naglašene končnice so cirkumflektirane, le *-éh* in *-mí* sta akutirani, končnica *-emi* pa je akutirana ali cirkumflektirana. Naglašena dolga osnova v rod. dv./mn. je akutirana ali cirkumflektirana, le pri *tál* samo akutirana, prim. še *tlẹ́h, drvmí*. Zgled:

zlȏ	*zlà*	*zlù*	*zlȏ*	*zlù*	*zlȍm*
zlî	*zȅl*	*zlōma*	*zlî*	*zlìh*	*zlōma*
zlà	*zȅl*	*zlȍm*	*zlà*	*zlìh*	*zlî*

IV. Mešani

Vse oblike so cirkumflektirane, le če se ozka *e* ali *o* premenjujeta s širokima, sta le-ta cirkumflektirana ali akutirana (*srẽbru, prōsu*):

blagọ̑	*blagâ*	*blâgu*	*blagọ̑*	*blâgu*	*blâgom*
blâga	*blâg ...*				

2. srednja sklanjatev

Te sklanjatve pri srednjem spolu ni; pri zaimkih je zgled tudi zanjo: *jàz mẽne -i ..., tí tẽbe -i ..., sẽbe -i* ... Tako tudi v dvojini in množini.

3. srednja sklanjatev

V to sklanjatev gredo redki samostalniki, ki se sklanjajo s končnico *-ø*, npr. citatno *vremja* iz zveze *Novo vremja* (rodilnik *Novega vremja*). Starinsko so se sem uvrščala tudi posamostaljena imena samoglasnikov, npr. *ozko o, široko e*. Bolj običajne domače zveze so npr. *ljubo domá* (rod. *ljubega domá*; pridelali *za doma* in *za izvoz*).

Nadalje gredo sem samostalniško rabljeni nedoločniki (prim. *dobro jesti* in *piti*, rod. *dobrega jesti* in *piti*). Prim. še posamostaljene številske številke: *ena deljeno z ena*; *Dva je bilo zmeraj več kot ena.*

Naglas je nespremenljiv. To velja zudi za tonemskost teh besed: *ljúbo domâ, ljúbega domâ ...*

4. srednja sklanjatev

Tako se sklanjajo samostalniki s pridevniškimi besedami. Sklanjatveni vzorec:

Kŕško -ega -emu -o -em -im

Množina in dvojina takih samostalnikov je redka, vendar ne nemogoča, prim. *Na Slovenskem je več Visokih*, tj. krajev z imenom *Visoko*. Dvojinska zgleda sta *dvé* in *obé*. Prim. še *tó, vsè, dvóje*.

Naglas (tudi tonemski) je kot pri ustrezni pridevniški besedi, vendar na zložni osnovi zmeraj nepremičen; ob nezložni osnovi je naglasni tip seveda končniški (*vsè* : *vsèga* tudi *vsegà*) ali mešani (*tó* : *téga* tudi *tegà*; *trí tréh*; *obé obéh*).

Raznospolske in nepopolne sklanjatve

1. Nekateri samostalniki moškega spola v latinščini prvotno s končnico *-um* ipd. se v množini stilno zaznamovano sklanjajo tudi po 1. srednji sklanjatvi:

maskulini	*-ov*	*-om*	*-e*	*-ih*	*-i*
maskulina	*-ø*	*-om*	*-a*	*-ih*	*-i*

V SSKJ se daje prednost oblikam po srednji sklanjatvi: prim. *maskulina* tudi *maskulini* (*nevtra, feminina, konkréta*).

2. Pri pokrajinskih imenih na *-sko* ali *-ško* (*Dolenjsko, Norveško*) se med oblike srednjega spola mešajo oblike 1. ženske sklanjatve; srednji spol se dobro drži v mestniku (*na Dolenjskem, na Norveškem*), prim. še *z Dolenjskega – na Dolenjsko.*

3. V nekaterih primerih imamo samostalniške besede le v kateri obliki, npr. v tož. (*na vse kriplje*); tu je težko določiti spol.

4. V nekaterih krajevnih imenih je pri samostalnikih moškega spola imenovalniška množinska končnica *-e* namesto *-i* (prim. *Vrhé Vrhóv Vrhém Vrhéh* itd.).

5. Že smo omenili spolski premeni *okó* s ~ *očí* ž, *pót* m ~ *póta* s.

Sklanjanje večbesednih poimenovanj

Lastna imena

1. Če lastno ime sestoji iz ujemalnih besed, ki se same lahko sklanjajo (npr. iz samostalnika + samostalnika ali samostalnika + pridevnika pred njim, redkeje za njim), se sklanja v obeh (vseh) delih; izjemoma (na zunaj) so priimki ob ženskem imenu (le priimki s končnico *-a* se tudi v tem primeru lahko sklanjajo z glasovnimi končnicami):

Ivan Cankar	*Émile Zola*	*Josip Murn - Aleksandrov*
Ivana Cankarja	*Émila Zolaja*	*Josipa Murna - Aleksandrova*
Ivanu Cankarju	*Émilu Zolaju*	*Josipu Murnu - Aleksandrovu*

Franc Ksaver Meško
Franca Ksaverja Meška
Francu Ksaverju Mešku

Ivanka Mežan	*Ana Jeza*	ali	*Ana Jeza*	*Zofka Kveder - Jelovškova*
Ivanke Meža	*Ane Jeza*	ali	*Ane Jeze*	*Zofke Kveder - Jelovškove*
Ivanki Mežan	*Ani Jeza*	ali	*Ani Jezi*	*Zofki Kveder - Jelovškovi*

Sremski Karlovci	*Stara Pazova*	*Gorenje Jezero*
Sremskih Karlovcev	*Stare Pazove*	*Gorenjega Jezera*
Sremskim Karlovcem	*Stari Pazovi*	*Gorenjemu Jezeru*

Pridevniki tipa *Slovenj* se navadno sklanjajo s končnico *-ø*: *Slovenj Gradec Slovenj Gradca, Ruperč Vrh Ruperč Vrha*; *Slovenj Gradec* vendarle tudi: *Slovenjega Gradca*. Prim. še *Great Eastern Great Easterna* ...

2. Če je del imena neujemalna sestavina, se ta seveda ne sklanja:

Gabrje pod Limbarsko goro	*Hotel Turist*	*Zlatarna Celje*
Gabrja pod Limbarsko goro	*Hotela Turist*	*Zlatarne Celje*
Gabrju pod Limbarsko goro	*Hotelu Turist*	*Zlatarni Celje*

Nova Ves nad Niso
Nove Vesi nad Niso
Novi Vesi nad Niso

V nekaterih tujih imenih se namesto samostalniškega jedra lahko sklanja samostalniški del neujemalnega prilastka ipd.: *Rio de Janeiro Ria de Janeiro Riu de Janeiro*. Mogoče je sklanjati celo odnosnico in tak prilastek, torej rod. *Ria de Janeira*, daj. *Riu de Janeiru* ...

3. Tuja lastna imena, pri katerih nimamo občutka za samostojnost njihovih sestavin, sklanjajo samo svojo zadnjo sestavino (prva/prve pa kakor da je/so pridevniške besede ničte sklanjatve ali nekaki predimki):

Downing Street	*Kon Tiki*	*Quai d'Orsay*	*Mao Cetung*	*U Tant*
Downing Streeta	*Kon Tikija*	*Quai d'Orsayja*	*Mao Cetunga*	*U Tanta*
Downing Streetu	*Kon Tikiju*	*Quai d'Orsayju*	*Mao Cetungu*	*U Tantu*

Če pa se namesto celega imena rabi en sam njegov del, se ta seveda sklanja: *Mao Maa* ipd.

4. Nekatera večbesedna poimenovanja sklanjamo po točki 1 ali 3, in sicer glede na to, ali imamo pri njih občutek za samostojnost njihovih sestavin ali ne:

Rio de Janeiro	*Rio de Janeiro*	*Campo Formio*	*Campo Formio*
Rio de Janeira	*Ria de Janeira*	*Campa Formia*	*Campo Formia*
Rio de Janeiru	*Riu de Janeiru*	*Campu Formiu*	*Campo Formiu*

Občna imena

Tudi večbesedna občna poimenovanja se sklanjajo po teh pravilih.

1. s samimi glasovnimi končnicami:

človek žaba	*ptica pevka*	*opera buffa*
človeka žabe	*ptice pevke*	*opere buffe*
človeku žabi	*ptici pevki*	*operi buffi*
ljudje žabe	*ptice pevke*	*opere buffe*
ljudi žab	*ptic pevk*	*oper buff*
ljudem žabam	*pticam pevkam*	*operam buffam*

2. tudi z neglasovnimi končnicami:

alma mater	*smilax aspera*
alme mater	*smilax aspere*
almi mater	*smilax asperi*
alme mater	*smilax aspere*
alm mater	*smilax asper*
almam materam	*smilax asperam*

Kakor kažejo zadnji trije primeri, sklanjamo samostalniško tudi latinske (in druge) pridevnike, ki so prilastki k samostalnikom: prim. *buffam, almam, asperam*; vse imajo v daj. mn. samostalniško končnico *-am* namesto pridevniške *-im*; enako v rod. mn. končnico nič namesto *-ih* itd.

SAMOSTALNIŠKI ZAIMKI

Kategorije samostalniških zaimkov

Samostalniški zaimki (prim. še preglednico na strani 314) imajo v primeri s samostalniki naslednje posebne lastnosti:

1. Nanašajo se na poimenovanja predmetnosti, ne imenujejo pa je neposredno. Izjema je osebni zaimek za 1. in 2. os. vseh števil.

2. Spol: *jaz* in *ti* zaznamujeta 1. in 2. os. ednine glede na vse tri spole; drugi osebni zaimki pa spol izražajo z glasovnimi končnicami: *ȍn ôna ôno – mí mé mé* ipd. Brez razlike za spol se rabi osebni povratni zaimek *sêbe -i* itd. Preostali samostalniški zaimki so le moškega ali srednjega spola: *kdo – kaj, nihče – nič, vsakdo – vse, kdor -kar* ipd., nikoli ženskega. Pač pa ločijo vse tri spole posamostaljeni pridevniški zaimki, npr. *katéri katér-a katér-o, vsák vsák-a vsàk-o, tá tá tó* ipd.

Vsi samostalniški zaimki moškega spola imajo podspol (kategorijo) živosti, osebni celo v vseh številih: *Videl je: mene tebe njega; naju vaju njiju; nas vas njih – sebe – koga – nekoga – nikogar – tega, tistega, onega – vsakega* ipd. Neknjižno pogovorno pa se kategorija živosti uveljavlja tudi pri zaimku kaj: *Kogá si pa delal* (vsaj na videz). Vendar poleg *njih* tudi *nje*. Zaimki *jaz, ti, on* in *kdo, kdor* (*nekdo, nihče, marsikdo* ...) poznajo še podspol človeško (ta pa pri moškem spolu sovseblja (implicira) tudi živost).

3. Število: Osebni in posamostaljeni pridevniški zaimki poznajo vsa tri števila: *jaz – midva – mi, kateri – katera – kateri, ta – ta (dva) – ti*; preostali zaimki so enoštevilski. Enoštevilski zaimki so večinoma edninski (to sta *kdo* in *kaj* in vsi iz njih izpeljani, npr. *nekdo, nihče* ipd.), dvojinski je *oba*, množinski pa prav tako posamostaljeni *vsi*. – Osebni povratni zaimek *sebe* je glede števila nedoločen: *sebe poglej – sebe poglejta – sebe poglejte*.

4. Sklon: Tudi samostalniški zaimki imajo po šest sklonov, le osebni povratni samo pet (če kot šestega ne računamo oblike *se* v primerih kot *smejati se*).

5. Oseba: Samostalniške besede kot osebki že po definiciji zahtevajo povedek v 3. osebi; tako je tudi s samostalniškimi zaimki. Edina izjema so osebni zaimki, ki izražajo govorečega ali ogovorjenega (*jaz midva mi – vi vidva vi*). Osebni zaimek za govorečega zahteva povedek v 1. osebi, za ogovorjenega pa v drugi. Prim.: *jaz sem, ti si, on* (*kdo, nekdo, kaj, nekaj*) *je*.

6. Sklanjatve: Samostalniški zaimki se sklanjajo po dveh sklanjatvah: osebni za 1. in 2. os. ter za povratni zaimek po *a*-jevski sklanjatvi (z nekaterimi posebnostmi), vsi drugi pa po pridevniški sklanjatvi (z več posebnostmi): *njega = lepega, njih = lepih*; sklanjatev vprašalnih in iz njih izpeljanih oziralnih, nedoločnih in drugih zaimkov (*koga – kogar – nekoga – nikogar ... = lepega*) ima *o*-jevski osnovnični samoglasnik. Pridevniško se sklanjajo tudi vsi posamostaljeni zaimki.

Osebni zaimki

Kaj so

Osebni zaimki so tisti, ki izražajo udeleženca (1. in 2. oseba) in neudeleženca (3. os.) besedovanja, npr. pogovora, tj.: *jaz* poimenuje govorečega, *ti* ogovorjenega, *on* (*ona, ono*) neudeleženca pogovora. *Jaz* in *ti* sta trospolska, oblika njunega prilastka oz. povedkovega določila se ravna po naravnem spolu govorečega oz. ogovorjenega: *Jaz sam sem bil, jaz sama sem bila, jaz samo* (npr. *sonce*) *sem bilo*.

Oblike osnove

Osnova osebnih zaimkov je od rodilnika dalje nadomestna: *jaz – men-e, ti – teb--e, on – nj-ega, m-i – n-as, on-i – nj-ih* ipd.; glasovno je zelo zreducirana (prim. *nj-m- n-*), celo do ničle (prim. *ga*). Osebni zaimki imajo v rod., daj., tož. po dve obliki, ki se rabita v različnih skladenjskih okoljih, v tož. pa še tretjo, t. i. predložno ali navezno; *mene me -mé – njega ga -nj* (naveznih oblik ni za 1. in 2. osebo množine in dvojine). Končnice pri os. zaim. za 1. in 2. os. v vseh številih ter pri *sebe -i* so samostalniške, zlasti v ednini, pri drugih pa pridevniške.

Sklanjatev

Osebni zaimki poznajo v rod., daj. in tož. vseh števil poleg naglasnih oblik še naslonske, v zvezi z enozložnimi predlogi pa se v tož. ed. vseh oseb ter v tož. mn. in dv. za 3. osebo rabijo še t. i. navezne oblike. Oglejmo si najprej sklanjatev naglasnih in naslonskih oblik:

Naglasne oblike						Naslonske oblike		
I	*R*	*D*	*T*	*M*	*O*	*R*	*D*	*T*
jàz	*mêne*	*mêni*	*mêne*	*mêni*	*menój/máno*	*me*	*mi*	*me*
mídva	*náju*	*náma*	*náju*	*náju*	*náma*	*naju*	*nama*	*naju*
mí	*nàs*	*nàm*	*nàs*	*nàs*	*námi*	*nas*	*nam*	*nas*
tí	*têbe*	*têbi*	*têbe*	*têbi*	*tebój/tábo*	*te*	*ti*	*te*
vídva	*váju*	*váma*	*váju*	*váju*	*váma*	*vaju*	*vama*	*vaju*
ví	*vàs*	*vàm*	*vàs*	*vàs*	*vámi*	*vas*	*vam*	*vas*
ȍn	*njêga*	*njêmu*	*njêga*	*njêm*	*njím*	*ga*	*mu*	*ga*
ônadva	*njíju*	*njíma*	*njíju*	*njíju*	*njíma*	*ju/jih*	*jima*	*ju/jih*
ôni	*njìh*	*njìm*	*njìh/-njé*	*njìh*	*njími*	*jih*	*jim*	*jih*

Oblike imenovalnika ženskega in srednjega spola dvojine so *médve/mídve, védve/vídve, ônidve/onédve*; množine pa *mé, vé, ône/oné*.

Zaimek za 3. os. ed. loči spol v vseh oblikah; oblika za ženski spol se sklanja tako: *ôna, njé, njêj/njȅj ali njî, njó, njéj/njȅj ali njî, njó* (naslonske oblike so: *je ji jo*). (Sklanjatev te oblike si je dobro zapomniti, ker se enako sklanja tudi *tá*.) Srednji spol je enak moškemu, le im. in tož. ednine je *ôno* ali *onó*. V dv. in mn. se spol loči samo v im.: oblika za ž. sp. mn. je *ône* (*oné*), dvojina pa *ônidve* (*onédve*); za srednji spol

množine je *ôna* (*oná*), dvojinska pa je enaka ženski (*ônidve, onédve*). – Namesto *naju, vaju* in *niju* se v mestniku rabi tudi *nama, vama, njima*, namesto *njiju* v rod. in mest. pa *njih*. Poleg *ôni* se rabi *oní*, ob *ônadva* (*ônedve*) starinsko tudi *onádva* ali *oná* (*ôni*).

Dvojinske oblike se v neimenovalniških sklonih lahko krepijo z *dvá dvé*: *náju/váju/njíju/njìh dvéh, náma/váma/njíma dvéma* itd. Navezne oblike so za 1. os. ed. *-me/mé*, za 2. os. ed. *-te/té*, za 3. os. ed. *-nj, -njo/njó -nj*, za 3. os. dv. *-nju/njú*, za 3. os. mn. *-nje/njé*. Primer: *záme/za mé, záte/za té, zánj; zánje/za njé, zánju/za njú*. Podobno *prédme/pred mé ... prédenj ...* Posebnost je *váme/v mé* itd. Variantne oblike tipa *za mé* so bolj redke.

Povratni osebni zaimek

Povratni osebni zaimek nima imenovalniške oblike, druge pa so: (*se*) *sêbe, sêbi, sébe, sêbi, sebój* ali *sábo*; naslonske oblike so *se, si, se*, navezna *-se/sé* (prim. *záse/za sé*). Te edninske oblike se rabijo tudi ob nanašanju na dvojino in množino.

Naglas

Jakostni naglas

Jakostni naglas je zapisan že pri oblikah. Pri zaimkih za 1. in 2. os. gre za mešani naglasni tip (prim. 1. ž. oz. 2. m. skl.); v mn. je naglas temu primerno na končnici. Naslonske oblike nimajo naglasa, kadar pa v stavku pridejo pod poudarek, je poudarjeni samoglasnik kratek: *So tè, káj? – So vàs, kaj? – So nàju, káj?* – Kadar pišemo predlog in zaimek skupaj (*náme, prédenj*), je naglas na predlogu; če hočemo naglasiti zaimek, pišemo take zveze narazen (naglašeni zlog pa je dolg: *za mé*), vendar je to manj navadna oblika tudi v primeri s tipom *za mêne* itd. Naglasna oblika *onó* se od rod. dalje naglaševanje kot *ôno*, oblike *oní, oné* in *oná* pa kot *ôni, ône, ôna*.

Tonemski naglas

Naglašene osnove osebnih zaimkov so v ednini akutirane; cirkumflektirani so le supletivni im. *jȃz, tî, ȏn* ter naslednji or. ed.: *mâno, tâbo, sâbo*. Naglašene končnice so cirkumflektirane; izjeme so rod. ed. ž. sp. *njé*; naslednji or. ed. *menój, tebój, sebój* in *njọ́*, medtem ko so daj./mest. in tož. ed. zaimka *óna* akutirani in cirkumflektirani (*njẽj, njọ̃*) (*njȅj* je seveda cirkumflektirano). – Predložne edninske zveze tipa *nâme nâte nânj nânjo* so cirkumflektirane, enako dvojinska *nánju* in množinska *nânje*. Tip *na mę̑/tę̑/sę̑* je cirkumflektiran.

Raba

Osebni zaimek

1. Imenovalnik osebnih zaimkov

Imenovalnik se rabi, če:

a) se po glagolski osebi vprašuje: *Kdo je bil v kuhinji? – Jàz (mé, oní)*;

b) je glagolska oseba eden izmed delov prireDno sestavljenega dela povedi ali pa ima še kakšna določila: *Imeli bomo jesti vi in jaz in mucek.* (Vm) – *Tisoč ljudi je živelo kakor jaz. – Jaz, knez modruški ...*;

c) se glagolska oseba iz povedka ne vidi, ne razodene pa nam je niti sobesedilo niti govorni položaj: *Namrdnila se je. – „Reva jaz, če bi vsakomur čenčala, kar bi rad."* (Kf) – *Oče dela dan in noč, jaz pa na žalost premalo ...*;

č) hočemo podati ozračje domačnosti: *Jaz res ne vem, kaj je temu otroku. – Le ti meni povedi, če bi morda še kaj rad.* (L) – *Nikar ti ne misli, da šale uganjam.* (L)

d) Če na vprašanje *Kam greš* kdo odgovori *Jaz grem na delo*, je to prav, če hoče s tem povedati, da pa za druge ne ve, kam gredo. Če pa hoče povedati samo, da gre na delo, je *jaz* seveda odveč.

2. Naglasne in naslonske oblike

Naglasne oblike uporabljamo le, če se po tem, kar zaznamujejo, vprašuje (a), če so v protistavi ali v prirednem oz. pristavčnem odnosu (b) in pogovorno (c), sicer pa naslonske (zadnje se ne morejo rabiti ob predlogih):

a) *Koga si srečal na cesti? – Njó.*

b) *Kakor ti meni, tako jaz tebi.* (Df) – *Ko stopi bolj v leta, bo spredvidela, da to, kar je vezalo mene in njo, ni bila prava ljubezen.* (T) – *Pisal je materi, očetu in meni. – Meni, mladi deklici, neporočeni materi.* (P) – *Za mé, za té veselja ni, ves svet me žalosti.* (lj)

c) *Nande, verjemi ti meni, da so onile rokovnjači.* (Jj)

Oblike *náme, náte, náse* ipd. so danes bolj v rabi kot *na mêne, na têbe, na sêbe*, te pa bolj kot *na mé, na té, na sé* itd.

3. Izražanje svojilnosti

Rodilnik in dajalnik osebnih zaimkov se rabita tudi za izražanje pripadnosti namesto svojilnih zaimkov, čeprav zmeraj manj: *Največ sveta otrokom sliši Slave, tja bomo našli pot, kjer nje sinovi si prosti vol'jo vero in postave.* (P) – *Priljudna in lepa je njega hči.* (P) – *Pod oknom godejo godci trije, med njimi tam gode ljubi nje.* (P) – *So črni lasje mi in črne oči.* (L) Take primere (občutimo jih kot stilno zaznamovane) moramo ločiti od zvez kot *Kaj pa ti je ta človek*, kjer je *ti* neke vrste predmet, ali pa kot *Zahotelo se mi je kruha*, kjer je *mi* t. i. smiselni osebek.

4. Izražanje čustvenosti

Dajalnik naslonskih oblik se rabi tudi za to, da se sporočilo z njim čustveno obarva: *Kar tiho mi bodi o sladki poeziji.* (Lv) – *Le hud mi, prosim te, bralec, ne bodi!* (S) – *Da si mi zdrav!* (Tj) – *Kaj se mi pa cmeriš!? – A ti/vam ni šel ravno tja, kamor se ne sme!*

5. Posebno vlogo ima naslonski tožilnik, ko glagolu spreminja prvotni pomen: *Polomil si ga, dragi moj! – Nevzgojeni šolarji so jo urezali kar čez travnik. – Kdaj si jo pa ti primahal domov? – Ucvrl jo je, kar so ga nesle noge.*

Namesto *tudi jaz, niti jaz* se rabi tudi poudarni zaimek *sam*: *Če ta (konj) ne bo zate, sam ne vem.* (L) (Nastalo iz *jaz sam.*)

6. Preneseni pomen

Osebni zaimki radi dobijo pomen druge besedne vrste (sprevrženje). Tako se *on* in *ona* uporabljata v pomenu 'mož' in 'žena' ali 'samec' in 'samica'. V zvezi za *njega dni* ima osebni zaimek pomen 'daven, pretekel'. Prešeren ga rabi tudi v pomenu 'tisti': *Med njimi, ki so padli za malike, Valjuhun zastonj tam išče bledo lice njegà, ki kriv moritve je velike. – On, ki je sam bil ljubi moj, on, ki je pravi oča tvoj, šel je po svetu ...*

Povratni osebni zaimek

Uporablja se namesto osebnega, kadar sta osebek in določilo isto: *Ti se le zase brigaj, Jure že ve, kaj dela. – Brigaš se zase bolj, kot je treba. – Vsak nase naj pazi! – Pa še pri sebi poglej. – Misliti je treba tudi nase. – brigati se zase – premalo misleč nase.*

Vprašalna zaimka

Sklanjatev

Zaimek *kdo* je moškega, *kaj* pa srednjega spola: *Kdo je bil na vrtu? – Kaj je bilo na vrtu?* Sklanja se tako:

kdó	*kóga*	*kómu*	*kóga*	*kóm*	*kóm*
káj	*česa*	*čemu*	*káj*	*čém*	*čím*

Posamostaljeni zaimki *katéri, katéra, katéro* se sklanjajo pridevniško, izražajo pa tudi različni spol in število.

Naglas

Jakostni naglas

Jakostni naglas je zaznamovan zgoraj. Starejši ali narečni so naglasi *kogá, komú.*

Tonemski naglas

Vse oblike teh dveh zaimkov so ali akutirane ali cirkumflektirane. Oblika *koga* (neknjižnopogovorno) za im., rod. in tož. je akutirana.

Raba

1. Zaimek *kdo* uporabljamo tedaj, kadar sprašujemo po moški osebi ali sploh po kom iz skupine ljudi, v kateri so moški in ženske: *Kdo je bil na vrtu? – Jaz sem bil (bila). – Tine in Tone sta bila.* Če imamo na misli več oseb, dodamo vprašalnemu zaimku besedo *vse*: *Kdo vse je bil na vrtu?* Če se z vprašanjem obračamo na osebo (osebe) samo enega spola, moramo uporabiti posamostaljeni vprašalni zaimek *kateri*: *Katera je bila na vrtu? – Pri katerem si bil? – Katera dva sta to storila?*

2. Zaimek *kaj* vprašuje po stvareh: *Kaj je bilo? -Mačka, obsekano drevo.* Ali: *Na čem pa sediš? -Na preprogi/na konju.* Ali: *Česa se bojiš? -Da ne bi imel dela.*

3. Zaimka *kdo* in *kaj* (samo v imenovalniški obliki) poizvedujeta v stavku tudi po povedkovem določilu: *Kdo je ta človek? – Jurij Vodovnik (sorodnik, sorodnica, moj mož, neki moj znanec).* In: *Kaj je ta človek? – Mesar (hudobnež ...)* – Kadar je osebek vprašalnega stavka človek, z *kdo* vprašamo po lastnem imenu in po osebnem odnosu do vprašanega, s *kaj* pa po njegovem poklicu, tj. po tem, kaj kdo dela, s čim se ukvarja, kaj je zanj značilno. Če poizvedujemo natančneje o osebku, ki ni oseba, uporabljamo zaimek *kaj*: *Kaj je to drevo? -Smreka.* In dalje: *Kaj pa je smreka? -Iglavec.*

4. V neknjižnem pogovornem jeziku se pogosto rabi *kogá* namesto *kaj*: *Kogá si rekel? – Koga pa je to?*

5. Tudi vprašalni zaimki se rabijo pogosto v prenesenem pomenu. Posebno veliko pomenov je razvil zaimek *kaj*: *Kaj* (= ali) *nisem tvoja mati?* (Jj) – *Kaj* (= čemu) *bi tajil? – Kaj* (= veliko) *smo pričakovali od njega!* (S) – *Tiho, baba! ... Kaj* (= zakaj) *zijaš?* (La) – *Kaj* (= marsikaj) *smo vse počeli, ko smo bili mladi!* (Kl) – *Kaj* (= koliko) *si imel v telovadbi? – Kaj bi tajil!* (= Ne bom tajil, ne táji ipd.) – *Kaj veste vi* (= vi nič ne veste), *ki na svetu niste nič skusili.* (T) – *Kaj se boš stiskal* (= ne stiskaj se) *okoli vogala! Naravnost govori!* (T) – *Česa vsega človek ne sliši* (= marsikaj sliši), *če dolgo živi! – Česa ne poveste* (= kaj pravite)? – *Kaj jaz vem, kako je bilo* (= ne vem prav).

Oziralna zaimka

Sklanjatev

Samostalniška oziralna zaimka sta *kdor* in *kar*, prvi moškega, drugi srednjega spola. Sklonske oblike so:

kdór	*kógar*	*kómur*	*kógar*	*kómer*	*kómer*
kàr	*čésar*	*čémur*	*kàr*	*čémer*	*čímer*

Kakor vsi oziralni zaimki imata *kdor* in *kar* lahko še členek *koli* oz. *-koli*: *kdór kóli/kdórkóli, kàr kóli/kàrkóli*: to sta oziralna poljubnostna samostalniška zaimka, njuna vloga pa je tudi poudarjalna.

Naglas

Jakostni naglas

Jakostni naglas je zaznamovan zgoraj. Stavčnofonetično so oziralni zaimki rahlo oslabljeni, ker normalno niso poudarjeni. V zvezah s *koli* pa sploh kot da izgubijo naglas: *kdor kóli/kdór kóli* (v SSKJ morda zato tudi naglas *kdòr kóli*). – Pisanje členka *koli* narazen je ustreznejše od pisanja skupaj: prim. *kdor že koli*.

Tonemski naglas

Oblike so cirkumflektirane:

kdȏr kȏgar kȏmur ... kàr čȇsar čȇmur ...

Raba

1. Kot oziralni zaimek sploh se *kdor* in *kar* uporabljata le v odvisnikih, ti pa so stavčni členi nadrednega stavka: *Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. – Kar je v srcu, to je tudi na jeziku. – Česar se oči bojijo, to roke storijo.* V nadrednem stavku imajo lahko zaimensko odnosnico (*sam, ta*), ki pa je večkrat tudi opuščena (drugi primer). – *Kdor* se nanaša splošno na osebo, *kar* na stvar. Zamenjajo ju lahko samostalniško rabljeni zaimki *katéri, katéra, katéro*: *Katera se omoži, se v križe položi. – Pri katerem si bila doslej, bodi še poslej.*

2. Preneseni pomen. Od oziralnih zaimkov se rabi kot členek ali prislovno samo *kar*: *Kar* (= le) *tiho bodi, ki nisi še nič hudega skusil na svetu. – Kar* (= odkar) *imamo električni kuhalnik, mi kuha ni več tako nadležna. – Julijsko sonce ga je slepilo, da je kar* (= sploh ni gledal) *mižal. – Ne samo, kar veleva mu stan, kar* (= kolikor) *more, to mož storiti je dolžan.* (G) – *Kar* (= kolikor) *zvezd nebo, deklet ima Ljubljana.* (P) –

Film je bil kar (= precej) *dober. – Film je bil še kar (=sprejemljiv).* (V zadnjem zgledu je *kar* povedkovnik.)

Poljubnostna, nedoločna in mnogostni zaimki

Samostalniški poljubnostni, nedoločni in mnogostni zaimki so besede, ki nadomeščajo natančno poimenovanje oseb in predmetov s splošnim, nedoločnim.

Sklanjatev

Oblikovno so poljubnostni zaimki tvorjeni iz vprašalnih s konverzijo, preostali pa s predponskima obraziloma *ne-, marsi-*, oz. imajo na začetku prvi del zloženke *redko-* ipd. Kot pri vprašalnih ločimo zaimke za osebo in stvar:

kdó – nekdó – màrsikdó	*rédko kdó*
kàj – nékaj – màrsikàj	*rédko kàj*

Tudi sklanjajo se kot vprašalni zaimki, npr. *nekóga ..., nékaj, nečésa ...* ipd. Mnogostne tipa *redko kdo, málo kdó* v SSKJ pišejo samo skupaj, vendar se govori tudi *redko s kom*, ne samo *z redkokom*, torej je pisanje narazen ustreznejše kot skupaj.

Naglas

Jakostni naglas

Naglas teh zaimkov je tak kot vprašalnih, le da ima poljubnostni *kaj, marsikaj, redko kaj* v im. in tož. naglašeni samoglasnik kratek, zaimek *nekdo* pa poleg naglasa *nekdó* tudi naglas *nékdo*.

Tonemski naglas

Ti zaimki so, če naglas ni na *ne-* (ta je pri *nékdo* cirkumfleks, pri *nékaj* pa akut ali cfl.), akutirani ali cirkumflektirani:

nekdǭ nekǭga nekǭmu ... nēkaj nečēsa nečēmu

Raba

1. Kot pri nedoločnih zaimkih sploh se oblike z *ne-* (*nékdo, nékaj*) nanašajo na določeno osebo ali stvar, ki pa je ne imenujemo razpoznavno, oblike brez predponskega obrazila, tj . poljubnostna *kdó* in *kàj*, pa na nedoločeno, poljubno osebo ali stvar. Prve lahko zamenjamo z *en* (*ena*) *človek* (*stvar*), druge z *kdor koli, kar koli* ali s *ta* in *oni* (*to* in *ono*) oz. *sploh kdo* (*sploh kaj*): *Nekdo je pred vrati* proti *Ali je kdo pred vrati? – Nekaj imam v grlu* proti *Močilar mi je včasih kaj razkladal o nekdanjih časih.* (L) – *Če ima kdo komu kaj zaradi česa očitati, naj to zdaj stori.*

Zaimki z *ne-* stojijo navadno v glagolskem povednem oz. naklonskem pripovednem naklonu, tisti brez *ne-* pa v pogojnih, želelnih, vprašalnih in vzkličnih stavkih oz. povedih: *Nekdo je pred vrati* proti *Ko bi bil kdo pred vrati, ga povabi noter* ali *Če je kdo pred vrati, ga povabi noter* ali *Ali je kdo pred vrati?* ali *Ko bi mi kdo hotel pomagati!* Če v pogojnih, želelnih, vprašalnih ali vzkličnih stavkih uporabljamo zaimke z *ne-*, potem cikamo na *tistega* (*tisto*), ki ga (česar) nočemo ali ne moremo imenovati, a bi ga lahko: *Če je nekdo pred vrati, ga povabi noter* (*nekdo* = tisti, o katerem sva govorila, drug nihče). Taki govorni položaji so dosti redki, in še takrat namesto zaimkov z *ne-* navadno uporabljamo npr. *tisti, oni*.

2. Zaimki z *marsi-* imajo količinski pomen 'precej, mnogo'. Še bolj določna je količinskost pri zaimkih s prvino *rédko* ali *malo*.

3. Preneseno se rabi *kàj*: *Tinica je bila kaj* (zelo) *nežna*. – *Oglasi se še kaj* (kdaj, katerikrat) – *Ali je plinski štedilnik za kaj* (dober)?

4. Namesto samostalniških se za razlikovanje po spolu in številu rabijo posamostaljeni zaimki te vrste: *Če ima katera kateremu glede katerih katero stvar očitati, naj zdaj pove*.

Nikalna zaimka

Sklanjatev

Nikalna zaimka *nihče* in *nič* zaznamujeta kake osebe oz. stvari: *Nihče mi roke ni podal* (G) – *Ničemur se več ne čudim*. Sklanjata se tako kot oziralna zaimka:

nihčȅ	*nikógar*	*nikómur*	*nikógar*	*nikómer*	*nikómer*
nìč	*ničésar*	*ničémur*	*nìč*	*ničémer*	*ničímer*

Vzhodnoštajerska in knjižno zastarela je oblika *níkdo* nam. *nihče*.

Naglas

Jakostni naglas

Jakostni naglas je zaznamovan zgoraj. Tudi starinsko in narečno se naglašuje *níhče nikógar*.

Tonemski naglas

Oblike so cirkumflektirane:
nihčȅ *nikȏgar* *nikȏmur* ... *nȉč* *ničȇsar* *ničȇmur* ...

Raba

1. Namesto *nihče* se rabijo posamostaljeni pridevniški nikalni zaimki *nobeden nobena nobeno*; z njimi razlikujemo spol in število nanosnika: *Nobena ga ni marala*. – *Nobenemu se nisem mogel zaupati*. – *S prav nobenimi ni dobro shajala*.

2. Prenesena raba: *Nič rad te ne vidim* (= ne posebno). – *Nič koliko* (= veliko) *ljudi je bilo v Tivoliju*. – *Nič* (= nobenih) *nimam znancev*. – *Roba je pod nič* (= slaba). – *Predstava je bila zanič* (= slaba). – *Iz nič je svet nastal*. – *Napiši nič* (pogovorno = ničla). Namesto *nihče* oz. *nič* se za poudarjanje rabijo zveze kot *noben človek, živa duša* oz. *nobena stvar*, tudi *noben hudič* ipd.

Totalna zaimka

Sklanjatev

Totalni zaimki so nekako pomensko nasprotje nikalnih: izražajo brezizjemno obseženost določene vrste oseb ali stvari. V slovenskem knjižnem jeziku je tak zaimek *vsákdo*. Ustreznega zaimka za stvar nimamo (prim. sh. *svašta*), zamenjuje ga posamostaljeni *vse*. Za razlikovanje spola se uporabljajo posamostaljeni *vsák, vsáka, vsáko*.

Rod./tož. je *vsákogar*, daj. *vsákomur*, mest./or. *vsákomer*.

Naglas

Jakostni naglas

Jakostni naglas je zaznamovan zgoraj.

Tonemski naglas

Naglašeni zlog je cirkumflektiran: *vsȃkdo, vsȃkogar* ...; *vsȃk, vsȃka, vsȃko*.

Raba

Vsakdo je svoje sreče kovač. – *Če le more, vsakomur ustreže*. Tudi tu se rabijo posamostaljene pridevniške oblike *vsak* (nekoč *vsaki*), *vsáka, vsáko*, da se lahko izrazita tudi različen spol in število. *Vsak dela, kar hoče* oz. – *O vsaki se bomo še pogovorili*.

Kazalni nedoločni zaimek

Oblike

Prav posebno sklanjatev ima samostalniški kazalni nedoločni zaimek za m. in ž. spol. ed.; se rad rabi slabšalno oz. podcenjevalno, iz visokostnega odnosa do poimenovanega, ne samo iz trenutne zadrege za določeno poimenovanje.

oné onegá onemú onegá oném oném (podobno kot *tá*; naglas tudi *onéga, onému*)
oná oné oné onó oné onó (enako kot *gospá*)
Moška oblika se rabi tudi za srednji spol, rod. oblika pa tudi kot imenovalnik.

Naglas

Jakostni naglas je že zapisan. Tonemsko je im. cirkumflektiran, drugi skloni pa so akutirani ali cirkumflektirani.

Raba

Tam pa gre tisti one, kako se že imenuje. – Ali si res bil pri oném, pri psihiatru? – Preklet bodi ti in tista tvoja oná, ki jo bodeš jemal! (Kjo) – *Zadnjič je spet bil pri svoji oné.*

Preglednica samostalniške rabe pridevniških zaimkov

1. svojilni:	*Moja je lepša kot tvoja.*
2. vprašalni:	*Katera še ni bila na Triglavu?*
3. kazalni:	*Ta me je izdal.*
4. nedoločni:	*Nekateri tega ne razumejo.*
5. poljubnostni:	*Če kateri tega ne razume, naj vpraša.*
6. nikalni:	*Nobena ni preveč trdna.*
7. totalni:	*Vsaka je lepa, da je le mlada.*

Skladenjska vloga samostalniških besed

Samostalniške besede se rabijo kot osebek, del povedka (tj. povedkovo določilo), predmet, prilastek, prislovno določilo, jedro neglagolskih enodelnih stavkov in logični osebek.

Osebek

Dekli sta vsipali iz vreč krompir v cajne, hlapca sta priorala na ozare, ko je prišla Ančka do njive. (F) – *Vsi za enega, eden za vse.* (pr.) – *Kdo dvomi?* (C) – *Kdor laže, ta tudi krade.* (pr)

Del povedka

Oče je delavec. – Izvolili so ga za predsednika. – Sin se ji je od vojakov vrnil cel mož. (Podrobneje: Povedkovo določilo, 611–612, Povedkov prilastek, 618–619.)

Predmet v stavku, dopolnilo v besedni zvezi

Vidim jo. – držati se dogovora – škodovati zdravju – peti o ljubezni – seznaniti se z zdravnikom – poln hrepenenja – koristen zdravju – nor na med – všeč vsem. (Podrobneje: Predmet, 615–618, Glagol, 353–356, Pridevnik (dopolnila), 327–328.)

Prilastek

1. ujemalni prilastek:
ptica pevka, Janez Trdina, Vida Jeraj, brat Andrej, sirota Jerica, mesto Ljubljana; jaz sirota, ti Andreja ipd. Tako v vseh sklonih.

2. neujemalni prilastek:
A) v imenovalniku

iz vile Podrožnik, v hotelu Turist, proti mestecu Peyton ipd.

B) v drugih sklonih

V rodilniku za samostalniki, ki izražajo
a) količino: *množica, ducat, število, del, polovica, tretjina, večina, manjšina*; npr. *množica ljudi (radovednežev) = ljudska množica*;
b) merjeno: *kila, stot, tona, gram, funt*; *meter, kilometer*; *vreča, polovnjak, hekt, kozarec, mernik, pest, žlica, vedro, skleda, krožnik*; *hlebec, kos*; npr. *kila krompirja, meter blaga, žlica soli, kos kruha*; tu rodilnik ni zmeraj prilastek;
c) vrsto: *vrsta pšenice, rod psov, pleme Indijancev, sorta tulipanov, tip avtomobila*;
č) druge stvari: *glasnik muzejskega društva, podrobnosti preiskave, udeleženec maratonskega teka* ipd.;
d) za samostalniki, nastalimi s pretvorbo povedka: *pomoč sosedov* ← *sosedje pomagajo*; tako še *trepetanje zvezd, bledica obraza, sila spomina*; kadar je prvotni osebek (v ednini brez prilastka) oseba, se v zbornem jeziku namesto rodilnika rad uporablja pridevnik (*sosedova pomoč*);
e) za samostalniki, nastalimi s pretvorbo povedka v zvezi glagol + predmet: *občudovanje umetnin* ← *občudovati umetnine*; prim. še: *sprevračanje dejstev, kršitev sporazuma, obtožba študentov, cenzura časopisov.*

Primeri kot *obtožba študentov* so nejasni, ker si jih lahko razlagamo iz zveze osebek + povedek ali iz zveze povedek + predmet: *Študenti so obtožili. – Obtožili so študente.*

f) za predlogi: *ljubezen do domovine, prezir do oholosti, sovraštvo do umazanosti* (prim. *ljubiti domovino*); *opravlja iz nevoščljivosti, zakon brez ljubezni, odhod spred fakultete, dogodki za cesarja Avgusta, padec z drevesa*; *prostor okrog cerkve*; *prepir sredi vasi* itd.

V dajalniku:

a) pri povedkovnikih in samostalnikih: *ne biti par Janezu, biti kos delu; himna domovini, nota vladi*;

b) pri samostalnikih, nastalih s pretvorbo povedka v dajalniški predmetni zvezi: *pomoč očetu ← pomagati očetu*; tako še: *podobnost očetu, upiranje nasilju, dolg poklicu; nagajati vsem in vsakomur*;

c) za predlogi: *boj proti korupciji, klic k uporu, pot nasproti pogubi, smer proti Vrhniki, vztrajanje kljub večnemu nasprotovanju, popoln uspeh navzlic težavam.*

V tožilniku za predlogi: *napad na stražnika, veto na predlog, beseda za obtoženca, povod za zločin, razlog za napad, mojster za zdrahe, ozir na druge; obešanje ob moža; odhod po zdravnika; delo v razredu, odhod v pokoj; zabavljanje čez politiko, padec raz greben, vdor skozi kanalizacijo; nastop zoper kandidatko; poseg med sprti strani, dvig nad raven, padec pod kolesa, poklekanje prednje.*

V mestniku: *sedenje na vrtu, hrepenenje po domovini, pripoved o davnih časih, sanje o stanovanju, pogled po domovini, žrtve v vojni – beseda o vojni* (tako še: *knjiga, fraza, teza, opomba, novica, film, drama, gradivo*); prim. *še prelom v izročilu.*

V orodniku: *seznanitev z gradivom, polnjenje z vinom, otepanje z vsemi štirimi, plačilo z življenjem – krivda pred narodom, zmeda med sovražniki, vojna z Egipčani, spor med brati, zgražanje nad tolikim neznanjem, rajanje pod lipo.*

Prislovno določilo

Proti večeru je bilo. – Po krivici so ga obsodili. – Pričal je po krivem. – Na naglem je umrl. – Ker z lepo ni šlo, bo treba z grdo. (Podrobneje pri Predlogu, 418–425 in v skladnji pri Prislovnem določilu, 619–627.)

Jedro neglagolskega enodelnega stavka

Polje. Podrtija ob cesti. Tema. Tišina bolesti. (Ks) (Podrobneje: Neglagolski enodelni stavki, 631–632.)

Logični osebek glagolskega enodelnega stanja

Ivanko je bilo strah. – V očeh se mu je zasvetilo. – Z Janezom gre navzdol. – O tem se mu niti ne sanja. – Tebi se blede, ne meni. – Še te lisice se nam manjka. (Podrobneje: Osebek, 606–611, Glagolski enodelni stavki, 628–631.)

Jedro samostalniške zveze v rodilniku

pet konjev, (pojesti) skledo žgancev.

PRIDEVNIŠKE BESEDE

Skladenjske lastnosti

Pridevniške besede so skladenjsko lahko levi prilastek: A *lepa hiša* – B *tista hiša*, povedkovo (glagolsko) določilo: A *biti lep* – B *biti tak* in povedkov (glagolski) prilastek: A *hoditi bos* – B *hoditi tak*. Druge lastnosti pridevniških besed so še: stopnjevalnost, spol, sklanjatev, oseba, določnost, število, številskost, navezovalnost in vezavnost.

Stopnjevalnost

Vsaj del pridevniških besed, t. i. lastnostni pridevniki, se da stopnjevati z desnim obrazilom (*lep – lepši*), ista vrsta tudi s prislovom mere (*lep – zelo lep*). To lastnost ohranjajo tudi samostalniki, ki so sprevržni izpridevniški, npr. *Bolni – Zelo bolni imajo prednost.* (Morda bi šli sem še taki kot *Ta človek je duša – je zelo duša.*) Pridevniške besede, ki se (vendar ne vse) stopnjujejo z desnimi obrazili, so lastnostne (kakovostne in merne: *lep, velik*), vendar se zaimenske pridevniške besede nikdar ne stopnjujejo niti s prislovi (tu je izjema konverzni pomen, npr. *Tista je bolj taka, saj veš*).

Druge slovnične značilnosti

1. Naslednje kategorije izraža pridevniška beseda odvisno od samostalniške, so torej drugotne in za presojanje o pripadnosti k določeni besedni vrsti le pogojne:

spol: *mlad fant, mlada lipa, lepo mesto*; tak je tudi podspol živost: *vidim mladega fanta – vidim mlad bor*; za pridevniško besedo značilna je samo inherentna trospolskost, medtem ko je samostalniška beseda skoraj izključno enospolska.

sklanjatev: 1. in 2. moška/ženska/srednja: npr. *mlad fant, mlada lipa, mlado mesto – poceni fižol, poceni karta, poceni mesto*;

oseba: *moja hiša – tvoja hiša: njegova/očetova ... hiša*; drugi pridevniki razen svojilnih te kategorije sploh nimajo;

določnost: *mlad fant – mladi fant*; ta kategorija prosta zajema samo del pridevniških besed, ne glede na to, ali so zaimenske ali ne. Igra neko vlogo pri posamostaljenju (substantivizaciji), če ima pridevnik obe možnosti: posamostaljuje se le določna oblika;

številnost: večinoma so pridevniške besede troštevilne (tudi če so ničto sklonljive), enoštevilni so le števniki (glavni, ločilni tipa *dvoje/petero*, tipa *vsi, oba* ter nedoločni);

številskost: imajo ednino, dvojino, množino (razen pri vrsti količinskih pridevnikov).

2. Razločevalna lastnost pridevniške besede pa je t. i. navezovalni tožilnik ednine, enak rodilniku ednine, pri izpustni (eliptični) ali samostalniški rabi za moški (de-

loma tudi srednji) spol: *Kateri kruh hočete, črnega ali belega. – Prosim belega.* Ali: *Koliko hlebcev hočete, enega ali dva.*

3. Vezavno moč ima pridevniška beseda v večji meri kot samostalniška, in sicer podobno glagolu (le da ni brezpredložne vezave s tožilnikom), npr. *sit vsega, hvaležen staršem, nor na gobe, pohlepen po gozdovih, zadovoljen s svojim delom.* – Posebno pretvorbeno moč na im./tož. štetih samostalnikov imajo glavni števniki tipa *pet*, ločilni tipa *dvoje/petero* in nedoločni (*mnogo, več*); tako dobimo namesto *pet/veliko/več *fantje* in *pet/veliko/več *fante* obliki *pet/veliko/več fantov*. Zaimenske besede nimajo vezave, razen količinskih: *koliko/toliko/nekaj fantov*.

4. Glasovne končnice so pri pridevniški besedi običajne, ne pa nujne (prim. *poceni fižol, poceni fižola, nje pogledi* ipd.).

Pomenske značilnosti

Po pomenu so pridevniške besede tista besedna vrsta, ki izraža svojstvo samostalniške besede. Velike pomenske vrste pridevniških besed so 4: lastnostna, vrstna, svojilna in količinska: *A – lep, mlad, gozden, slovenski, pravi, prvi ...; zadnji ..., očetov, materin ..., en, trije, pet, petero, veliko ...; B – tak, tolikšen ..., ta, tisti, oni ..., moj, naš, svoj ..., toliko, nekaj, vsi ...*

Vrstne in svojilne pridevnike bi morda (zlasti iz pedagoških razlogov) lahko imenovali odnosne (v veliki meri gre za izpeljanke iz samostalniških besed). V rabi je med temi vrstami včasih omahovanje, in sicer na podlagi zaznamovanosti oziroma nezaznamovanosti ene vrste nasproti drugi (tako se uporablja npr. *kakšen* nam. *kateri*: *Kakšen kruh hočete, črnega ali belega*); za razliko med svojilnostjo in vrstnostjo so tipično občutljivi primeri, kjer se prvi pišejo z veliko začetnico (*Prešernove poezije – marijini laski*); prim. še *trojno gorje – troje gorje, troje vile – troje vil – trojne vile.*

Glavna vrsta količinskih pridevnikov so t. i. glavni števniki; uporaba ustreznih ločilnih je odvisna od samostalniške besede: ločilni se rabijo, če je samostalnik samomnožinski (*ena/dvoja/troja vrata* ali *ena vrata, dvoje/troje vrat*) ali če gre za nešteven samostalnike (*dvoja mladost, dvoje železo, dvoje grmovje*); podobno še za izražanje vrst (*dvoji delavci = dve vrsti delavcev*).

Izvor

Glede na tvorjenost so pridevniške besede (tako kot samostalniške) prvotne (netvorjene ali nemotivirane) in tvorjene (motivirane).

Prvotne: A – *star, bel, črn ..., en, dva, tri ...*; B – *ta, ves, oba ...*

Tvorjene: 1. iz pridevnika ali pridevniške fraze: A – *suhljat, drobcen, suhoten, bratovski, nemoralen, lepši, najlepši, peti, peter, peteren, petero, veliko; temnozelen, cerkvenoslovanski, sivo-zelen, slovensko-nemški*; B – *tak, tolik, tolikšen, toliko*; 2. iz samostalniške besede ali besedne zveze: A – *lesen, očetov, Petrov, predpražen, dobrosrčen, bomba, gala*; B – *moj, tvoj, njen, katerega, čigar, nje, njih*; 3. iz prislova ali prislovne fraze:

A – *včerajšnji, jutrišnji, zdanji, zakmašen*; B – *tedanji, nekdanji, dosedanji*; 4. iz glagola: A – *speč, zaželen, zabit, uspel, prenosen, vzdržljiv, frapanten*; iz povedkovnika: *všečen.*

Med pridevniške besede štejemo tudi deležnike (po tej teoriji so deležniki sploh samo tisti, ki se sklanjajo, nepregibne oblike te vrste so deležja), to pa zaradi tega, ker so levi prilastek. (Kakor bomo kmalu videli, pa se skoraj vse pridevniške besede lahko posamostalijo.) – V zgornjih primerih imajo pridevniške končnice vse enote, naj si bodo glasovne ali ne (*lep – gala*); posebno imenovalniško/tožilniško končnico imajo enote tipa *pet, petero, nekaj* ipd., tj. tako z vezavno (rekcijsko) močjo.

Zveze tipa *človek tam* (primerljive s *tisti človek*) so zveze samostalniške besede s prislovom, ne s pridevnikom, ker so desno od samostalnika, ne levo, kar je značilno za pridevniške besede. Tudi je v primerih kot *Tista slika pa jè lepota*, kar je pomensko zelo blizu 'zelo lepa', lepota ni pridevniška beseda, ker ima še zmeraj levi prilastek (artibucijo): *Tista slika je res velika lepota.* Tako bi si razlagali še primere z rodilniško imensko zvezo tipa *dekle dobrega srca*; čeprav se lahko reče *dobrosrčno dekle, zelo dobrosrčno dekle* in *dekle zelo dobrega srca*, se vidi, da *zelo* spada k *dobrega*. Pač pa že gre za pridevniško besedo v primerih kot *nje pogledi* (= njeni pogledi), *njih dela* (= njihova dela), ker sta prvotna rodilnika osebnih zaimkov na običajnem mestu za pridevniške besede, tj. levo od samostalnika.

Sprevržnost in drugo

Sprevržnost (konverznost) pridevniške besede. – Po njej se pridevniška beseda zelo bistveno loči od samostalniške, saj je tu sprevržnost zelo paradigmatična skoraj za vse leksikalne enote (vendar v očitno zmanjšani meri za zaimenske). Pridevnik se torej sprevrača:

1. v samostalnik tako rekoč avtomatično; težave imajo pri tem tiste pridevniške besede, ki nimajo slovničnih glasovnih morfemov (ali če so že same sprevržene), npr. *seksi, fajn, pet – bomba* ipd.;

2. v prislov prav tako zelo paradigemsko, npr. *lep – lepo, slovenski – slovensko/po slovensko/slovenski* (starejše), *tih – tiho*;

3. v brezosebkov povedkovnik: *bilo je tiho/oblačno/fajn/lepo*, izjemoma tudi v osebkov povedkovnik (*bil sem tiho, biti dobro* ipd.).

Tvorba samostalnikov in glagolov iz pridevniške besede je zelo običajna: *starec, starka, hudoba – zeleneti, zeleniti, zeleniti se, starati se* ipd.

Razlika med samostalniško in pridevniško besedo

SB	PB
1. jedro samostalniške zveze	levi prilastek (pri zaimkih tudi desni)
2. inherenten spol, sklon, število	te lastnosti so neinherentne, pač
	pa je ločevalna lastnost trospolskost
3. oseba	oseba značilna samo za svojilne zaimke

SB	PB
4. določnost je inherentna, je besedna	določnost je morfemska oz. besedna
5. nedružljivost z lastnostnim prislovom	družljivost z lastnostnim prislovom
6. družljivost s številnikom	nedružljivost s številnikom
7. majhen obseg konverzije	velik obseg konverzije
8. neparadigmatična tvorba prislova	paradigmatična tvorba prislova
9. drugotno izpeljane zaimenske besede (večinoma)	prvotno izpeljane zaimenske besede (večinoma)
10. nenavezovalnost	navezovalnost

Pridevniške besede so v nadaljnjem obdelane glede na posebno problematiko v treh velikih skupinah: v prvo gredo navadni pridevniki (tudi deležniškega izvora in sploh deležniki, razen obeh opisnih, pa še vrstilni in množilni številniki), v drugo gredo količinski številniki in v tretjo zaimenski pridevniki ali pridevniški zaimki.

PRIDEVNIK

Vrste pridevnikov

Pridevnik v ožjem pomenu zaznamuje lastnost, in sicer kakovost (*mlad*) ali mero (*majhen*), vrsto (*jutranji, slovenski*) in svojino (*materin, očetov*); količino zaznamujejo številniki. Na splošno ločimo lastnostne kakovostne in merne (*mlad, majhen*), vrstne (*obči, slovenski, lipov*) in svojilne pridevnike (*očetov, materin, božji*). Deležniki (razen obeh opisnih na *-l* oz. *-n*/*-t*) se uvrščajo med lastnostne. Vprašalnice za te tri vrste so: *kakšen* ali *kolikšen, kateri* in *čigav*.

Določna in nedoločna oblika

Velika posebnost lastnostnega pridevnika je oblikoslovno izražanje kategorije določnosti. Glede na možnost izražanja nedoločnosti in določnosti z različnimi morfemi se pridevniki delijo na tri skupine: v prvi so tisti, ki imajo nedoločno in določno obliko, v drugi tisti s samo nedoločno obliko in v tretji oni s samo določno obliko: 1. *mlad – mladi, gozden – gozdni, uspel – uspeli, dvojen – dvojni*; 2. *bratov, sestrin, bukov*; 3. *slovenski, jelenji, lepši*. Pridevniki kot taki pa so pod 1. nedoločni, pod 2. in 3. določni.

Razlika med nedoločno in določno obliko se izraža glasovno le v imenovalniku in enako se glasečem tožilniku ednine oblike za moški spol (*lep – lepi*), redko tudi v osnovi, sicer pa tudi še naglasno, včasih le tonemsko: prim. *majhen – mali, vêlik – véliki, dêbel – debéli, rôjen – rojêni, bogàt – bogáti, mladó – mládo, stára – stâra*. V določni obliki je jakostni naglas na istem zlogu, kakor je v obliki za ž. spol ednine: *dêbel -éla -o – debéli -a -o, težák têžka težkó – têžki -a -o, temèn -mnà -ò – temnì -à -ò* (danes vendar *tèmni -a -o*). Določna oblika pridevnika *vêlik -íka -o* je *véliki -a -o*.

Za tonemski naglas tipična razmerja med nedoločno in določno obliko so: *stȁr stára -o – stâri -a -o*; *mlâd mláda -ộ – mládi -a -o, bẹ́l -a -o – bệli -a -o*; *vèlik -íka -o* ima določno obliko *vẹ́liki -a -o*. Oblike s *ta* so cirkumflektirane (*ta stâri/bệli/čr̂ni*), akutirane/cirkumflektirane pa so, če imajo naglašene široke *e* oz. *o*: *ta nṓra, ta zelḗna*.

Sklanjatve pridevnikov

1. pridevniška sklanjatev

Sklanjatveni vzorec za obliko moškega spola je tak:

ljubeznív-ø	*-ega*	*-emu*	*-ø/-ega*	*-em*	*-im*
-a	*-ih*	*-ima*	*-a*	*-ih*	*-ima*
-i	*-ih*	*-im*	*-e*	*-ih*	*-imi*

Oblika srednjega spola se loči od moške samo v im. in tož. vseh števil; im. in tož. vsakterega števila sta enaka: *ljubezniv-o -i -a*. – Oblika za ženski spol se v ednini sklanja kot *lipa*, v množini in dvojini pa se od sklanjatve oblike za moški spol loči le v im. in tož., ki sta pa v vsakterem številu enaka: *ljubeznivi samici, ljubeznive roke*; v im./tož. dv. je stilno zaznamovana končnica *-é* za ženski in srednji spol: *mladé ženi/teleti*.

Premene osnove

1. Samo kolikostno premeno poznajo: 1. nekateri posamezni primeri: *sìt – síta*: *bogàt, domàč, znàn, pijàn, rjàv, zdràv, plàv* (in *pláv*) ipd.; *širòk – širôka: globòk, visòk, hròm, pròst, gòl, nòr, nòv*; *poštèn – poštêna, rumèn, zelèn, trhlèn* (in *trhlén*), *studèn* (in *studén*); 2. izglagolske izpeljanke z obrazilom *-àv* (*domišljàv, bahàv, bolhàv, jecljàv, jezikàv* itd.); 3. izpeljanke z obrazilom *-àt* (*bahàt, bradàt, repàt, rogàt*); 4. zloženke s samostalniškim delom na koncu, če je naglašeni samoglasnik *a*: *črnoglàv* (in *črnogláv*), *golobràd* (poleg *golobrád*) itd.; 5. deležniki na *-èn* glagolov na *-ím* in *-em* (*pokošèn, strpljèn, pletèn, zasopèn, razcvetèn*).

2. Poleg kolikostne premene poznajo še kakovostno posamezni primeri: *zrèl – zréla, lèn – léna* (poleg *lén*), *rdèč – rdéča, vròč – vróča* (tudi *vróč*) itd.

3. Pomembna premena je v zvezi z neobstojnim samoglasnikom; nastopa v enakih primerih kot pri samostalnikih m. sp.: ne pred samoglasnikom po nezvočniku in pred zvočnikom (*topel – topla*), pred obrazilom *-n* in *-k* tudi v drugačni glasovni soseščini (*miren – mirna, težek – težka*), vendar pred *-n* nikoli ne za *r* ali *l*, pred katerima se govori polglasnik (*črn, smiseln*) in tudi ne za *-ol*, kadar *-n* ni pripona, temveč del morfema (*poln – smolen*). Za tip *miren – mirna* prim. še: *željen, obstojen, pojmoven, krajen, sporen, spolen, temen, raven*. V naslednjih primerih je namesto polglasnika neobstojen naglašeni *a* (po SSKJ z ustrezno oznako): stil. *hladán*, in *kroták*, tudi

lahák, stil. *plašán*, stil. *plehák*, tudi *solzán*, stil. *gladák*, in *gorák*, in *mehák*, in *močán*, stil. *raván*, stil. *rezán*, stil. *rosán*, tudi *sladák*, tudi *drobán*, *šibák*, in *krepák*, tudi *svetál*, stil. *temán*, stil. *tesán*, in *dolžán*, in *grenák*, in *težák*, in *želján*. V teh primerih je navadnejša oblika in naglas na korenu, tj. *hláden* itd. – Samo neobstojni *a*, pozna *bolán*. (Prim.še str. 62, 323.)

4. Redke so premene pri posamostaljenju v zvezi s predlogom: *na górkem sedeti* (pri peči, v sobi), *na próstem se igrati* (= zunaj, ne v hiši), *v méhko kuhana jajca*. Vendar se govori tudi *na gôrkem, na prôstem, v mêhko*.

Premene končnice

1. Za *j č ž š* (*dž*) na koncu osnove je v edninskem im./tož. sr. spola namesto *-o* končnica *-e*: *staro – sinje, vroče, širše, samopaše, sveže* (pokrajinsko vzhodno *ridže*) ipd. Prim. še primer z izglasnim *c*: *rdečelic -a -e*.

2. Pri navezavi se za tož. ed. m. in s. spola rabi predvsem oblika, enaka rodilniku: *Kateri kruh želite? – Tistega*. To je navezovalni rodilniški tožilnik.

3. Primeri mešanega naglasnega tipa poznajo v obliki za im./tož. dv. ž. spola poleg končnice *-i* tudi starinsko končnico *-é*: *hudé* in *húdi*.

Naglas

Jakostni naglas

Tudi pridevnik pozna štiri naglasne tipe.

1. Primer za **nepremičnega** je *ljubeznív -ega -emu* itd. Enako *ljubezníva -e -i* itd. in *ljubeznívo -ega -emu*. Po tem tipu se naglašuje daleč največ pridevnikov.

2. **Premični** naglasni tip pozna le nekaj pridevnikov npr. *vêlik velíkega, dêbel – debélega, ponôrel – ponorélega, zagôrel – zagorélega, obvísel – obvisélega, rôjen – rojênega*, medtem ko ima *rôjen* lahko tudi nepremično naglaševanje (*prerojèn -ênega*). V umetnem slovstvu, posebej pa v ljudskem, gredo po premičnem tipu še *bôgat, zêlen, pêčen, pôšten*, vendar je to nevsakdanje.

3. **Končniški** naglasni tip pridevnika je v navadni rabi skoraj opuščen. Razen pred končnico *-ø* – posebno pri besedah s polglasnikom v osnovi (kjer je še danes na zadnjem zlogu osnove, prim. *temèn*) – je bil sicer vedno na zadnjem samoglasniku končnice, torej *temnegà, temnemù, temnèm* ipd. Včasih je tako naglaševal Prešeren: *obraz bled'gà mladenča prikaže se na dan*; *temnà je noč*. Vendar Prešeren pri istih besedah pozna tudi nepremično naglaševanje: *ur tèmnih so zatirale jih sile*; tako tudi Župančič: *ti tèmna nad menoj oblast*. Ta naglasni tip se je držal posebno pri pridevnikih s polglasnikom v korenu (*temèn, tèšč, zèl, medèl*). Tudi pri pridevnikih s pripono *-(ə)k*, *-(ə)n* je bil znan: npr. *sladèk, hladèn*. Za vse take pridevnike ni težko najti glagolov, ki imajo naglas na glagolski priponi: *sladití -ím, hladití -ím* ipd. Druge take besede so bile npr. še *svetèl* (prim. *svetíti*), *strašèn, skrbèn*. Še sedaj (po SSKJ): *brhèk, glasèn*.

4. Precej bolj živ od končniškega je **mešani** naglasni tip. Pri tem je naglas načeloma na osnovi, na končnici pa v im./tož. mn. in dv. vseh spolov, v ednini s. spola in v tož. ed. za ž. sp.; pri dvozložnih osnovah je v obliki za m. sp. v im. in tož. ed. naglas na drugem zlogu osnove:

		m	ž	s	m	ž	s
Ed.	im.	*mlád*	*mlláda*	*mladó*	*težák*	*têžka*	*težkó*
	tož.	*mlád*	*mladó*	*mládó*	*težák*	*težkó*	*težkó*
Dv.	im.	*mladá*	*mladé/-í*	*mladé/-í*	*težká*	*težkí*	*težkí*
	tož.	*mladá*	*mladé/-í*	*mladé/-í*	*težká*	*težkí*	*težkí*
Mn.	im.	*mladí*	*mladé*	*mladé*	*težkí*	*težké*	*težká*
	tož.	*mladé*	*mladé*	*mladá*	*težké*	*težké*	*težká*

Tako so se naglaševale vse tiste besede, ki imajo neobstojni *a* (*temán*), od stalno enozložnih osnov pa (z oznakami SSKJ) še: stil. *bél*, stil. *čvŕst*, stil. *dôlg*, tudi *drág*, stil. *glúh*, in *gŕd*, in *húd*, stil. *ljúb*, tudi *mlád*, stil. *nág*, stil. *sív*, stil. *slán*, tudi *stŕm*, *trd*, *živ*, stil. *číst*, tudi *góst*, stil. *gróḅ*, stil. *plán*, tudi *súh*, tudi *zvést*, tudi *bléd*, tudi *cél*, *lép*, stil. *čŕn*, stil. *lén* (tudi *lèn*), tudi *bós*, stil. *skóp*, tudi *gòl*, stil. *nòv*, stil. *pròst*, tudi *slàb*, stil. *stàr*, tudi *tòp*, tudi *srép* (in povedkovnik stil. *ràd*). – Zgledi za pridevnike z neobstojnim *á* so npr.: a) z oznako in: *grenák, gorák, krepák, kroták, mehák*; *močán, dolžán, volján, želján*; b) z oznako tudi: *bolán, drobán, lahák, solzán, svetál, tenák, želján*; c) z oznako stil.: *gladák, glasán, hládan, láhak, močán, plašán, plehák, potán, rezán, rosán, skrbán, šibák, tesán, temán*. Podobno še *trpek -pka trpkó, mŕtev -tva -ó*.

Mešani naglasni tip se uporablja predvsem v povedni rabi (*fantje so mladí*), a še tu se čuti bolj kot posebnost; še bolj seveda v prilastkovni rabi (*mladí fantje*).

Tonemski naglas

1. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove ohranjajo svoj tonem v vseh oblikah za spol, število in sklon:

vesȇl *vesȇla* *vesȇlo*
-ega *-e* *-ega*

Naglašeni samoglasnik v zadnjem zlogu oblike za im./tož. ed. in sp. je včasih tudi kratek:

surȏv *surôva* *surôvo*

B. Akutirane osnove ohranjajo svoj tonem;

1. v vseh oblikah za spol, sklon in število:

lísast *lísasta* *lísasto*
-ega *-e* *-ega*

Naglašeni samoglasnik v zadnjem zlogu oblike za im./tož. ed. m. sp. je včasih tudi kratek:

zelȅn *zeléna* *zeléno*

2. v vseh oblikah razen v im./tož. ed. oblike m. sp.:

mlâd *mláda* *mládo*

3. v vseh oblikah razen po želji v im./tož. ed. m. sp.:

klečȇč *klečéča* *klečéče*

4. v vseh oblikah razen v im. ed. oblike ž. sp. (lahko pa tudi v preostalih sklonih edninske oblike ž. sp.):

príden *prîdna* *prídno*
prídnega *prīdne* *prídnega*

5. v vseh oblikah razen – vendar ne nujno – v oblikah ž. sp. ed.:

blázen *blāzna* *blázno*
bláznega *blāzne* *bláznega*

Pri tipu *blāzna* se akutirana oblika rabi predvsem kot prilastek, cirkumflektirano pa kot povedkovo določilo (torej je povedkovniška). Tako tudi v tipu 4.

Naglašeni samoglasnik v zadnjem zlogu oblike za im./tož. ed. m. sp. je včasih tudi kratek:

sȉt *sîta* *síto*

II. Premični na osnovi

A. Cirkumflektiranih osnov ni.

B. Akutirane osnove ohranjajo svoj tonem v oblikah za spol, sklon in število, in sicer:

1. v vseh:

débel *debẹ́la* *debẹ́lo*
debẹ́lega *debẹ́le* *debẹ́lega*

2. v vseh oblikah razen v oblikah ženskega spola, vendar ne nujno v neimenovalniških sklonih:

bógat *bogâta* *bogáto*
bogátega *bogāte* *bogátega*

III. Končniški

Ker je naglašeni samoglasnik zmeraj kratek, je avtomatično cirkumflektiran:

temȅn *temnà* *temnò*
temnegà *temnȅ* *temnegà*

IV. Mešani

A. Cirkumflektirane osnove:

grộb *grộba* *grobộ*
grộbega *grộbe* *grộbega*

B. Akutirane osnove ohranjajo svoj tonem (naglašene končnice pa so cirkumflektirane):

1. v vseh oblikah za spol, sklon in število:

bẹ́l *bẹ́la* *belộ*
bẹ́lega *bẹ́le* *bẹ́lega*

Naglašeni samoglasnik oblike za im./tož. m. sp. je včasih tudi kratek:

gȍl *góla* *golộ*

2. v vseh oblikah razen v im./tož., le im. ed. ž. spola je akutiran:

mlâd *mláda* *mladộ*
mládega *mláde* *mládega*

Tako tudi osnove z neobstojnim a:

sladâk *sládka* *sladkộ*
sládkega *sládke* *sládkega*

2. pridevniška sklanjatev

Ta sklanjatev je ničta. Naglas ima nepremičen.

Stopnjevanje

Oblike

S posebnimi obrazili ali pa s prislovi ipd. mnogi lastnostni pridevniki izražajo več stopenj svojega pomena: *lep – lepši – najlepši, zaželen – bolj zaželen – najbolj zaželen, bel – manj bel – najmanj bel.* Te vrste pregibanje pridevnika imenujemo trostopenjsko stopnjevanje ali komparacija. Ustrezne oblike so osnovnik (pozitiv), primernik (komparativ) in presežnik (superlativ).

Stopnjevanje tipa *lep – lepši – najlepši* je stopnjevanje z obrazili, tipa *zaželen – bolj (manj) zaželen* itd. pa stopnjevanje s prislovom ali opisno stopnjevanje.

Stopnje pridevniškega pomena lahko izražamo tudi z obrazilom *pre-* ali s prislovi: *lep – prelep, lep – zelo lep*; to je pridvignjeno ali elativno stopnjevanje. Prim. še: *premalo lep, zelo lep, nadvse lep, nebeško lep, prav lep, nič kaj lep, še kar lep, vse preveč lep, hudo lep, grozno lep, fantastično lep, neskončno lep, strašno lep, za čudo lep, posebno lep, precej lep, absolutno lep, atomsko lep, 100 % lep* itd.

Trostopenjsko stopnjevanje je relativno, dvostopenjsko pa načeloma določa absolutno značilnost pridevniške lastnosti (pridevniškega pomena): *najlepši* izmed treh prtičkov je še vedno lahko grd, *zelo lep* ali *prelep* pa je ravno zelo lep.

Priponska obrazila

Za tvorbo primernika imamo priponska obrazila *-ši, -ji* in *-ejši*. Prvi dve obrazili uporabljamo pri stalno in globinsko enozložnih osnovah (*lép -a -o, težák têžk-a -ó*). Obrazilo *-ejši* se rabi pri večzložnih osnovah (*ljubezniv*), pri enozložnih pa načeloma le takrat, če se osnova končuje na dva soglasnika (*čist -ejši*), sicer prav izjemoma (*star -ejši*). Pred prvima dvema obraziloma se izglasni nešumniški soglasnik premenjuje po jotaciji: če je premenilni glas *č ž š*, primernik dobi obrazilo *-ji* (*drag – dražji*), sicer pa *-ši* (*mlad – mlajši*). Tako je tudi, če premene sploh ni: *težak – težji* proti *lep – lepši*. Premenilni *j* se pred *-ši* izgubi: *trd – trši, grd – grši, širši, gorši*, ali pa se jotacijski *lj* izgubi (*lepši, ljubši – globlje*). Pridevniki na *-ək, -ok, -ak* delajo primernik večinoma na podstavo brez teh obrazil: *têžek/težák – tézji, visòk – víšji, globòk – glóblji*.

Zgledi:

1. obrazilo *-ši*: *mlajši, hujši, slajši, krajši* (po naliki), *rajši* (povedkovnik), *tanjši, manjši, grši, trši, širši, ljubši, lepši, boljši, daljši*.

2. obrazilo *-ji*: *dražji, tišji, nižji, lažji, večji, višji, blažji*; starinsko ali narečno z oznako stil.: *kračji, mečji, starji, globóčji*.

3. obrazilo *-ejši*: imajo ga poleg večzložnih podstav, kot npr. *bogatêjši, debelêjši, strahopétnejši*, tudi *globokêjši, srdítejši*, tudi enozložne: *hladnêjši, krepkêjši, drobnêjši, glasnêjši*, stil. *sladkêjši, svetlêjši, temnêjši, mehkêjši, toplêjši, gorkêjši, krotkêjši, močnêjši, tesnêjši, vólnejši, šibkêjši, skŕbnejši, vêdrejši* in *védrejši, ostrêjši, kasnêjši, medlêjši*. Samo en soglasnik pred obrazilom *-ejši* imajo primeri *milêjši, starêjši, novêjši, cenêjši, svetêjši*. Prim. še *aktivnejši, zapletenejši*.

Prava posebnost je *globlji* s svojim *lji* za *b* (prim. *ljubši*) in *daljnji* (osnovnik *daljen*), tudi *nadaljnji*. Nekateri primerniki imajo v osnovniku precej ali sploh nadomestno podstavo: *mánjši, dáljši, véčji, bóljši* (prim. *še górši*, ki je primernik k *čeden* ali *lep* ali *slab*, ter zastarelo *gorji*).

Stopnjevanje z obrazili je dovolj zapleteno, zato se dobro drži le pri pogosteje rabljenih lastnostnih pridevnikih. Še pri takih nam kdaj pride, da rečemo npr. namesto *mehkejši* kar bolj *mehak* ali *ne tako trd*.

Pridevniki, ki se ne stopnjujejo s priponskimi obrazili

Pri naslednjih skupinah pridevnikov pa priponskega stopnjevanja sploh ni ali pa je slogovna posebnost (npr. *beléjši*): pri pridevnikih, ki pomenijo barve *rdeč, bel* itd.); ki so po nastanku deležniki (*vroč, pereč, odkrit, natrkan, kuhan, uvel, usahel*, toda *zapletenejši, razvitejši, uspelejši*); pri tistih, ki ne ločijo določne in nedoločne oblike (*bratov, divji, mladinski*); pri mnogih pridevnikih z obrazili *-en, -ən, -av, -ast, -at* (*senen, duševen, zvedav, muhast, grenkljat*), ki nekateri že sami izražajo določeno stopnjo ali pa so vrstni. – Tudi take primere seveda lahko stopnjujemo s prislovom *bolj*, izražajo pa preneseni pomen: *bolj slovenski* – 'značilnejši za Slovence'; *Otrok je bolj kot mamin* 'bolj podoben očetu kot materi', ipd.

Naglas stopenj

Jakostni naglas

Pri primernikih z obrazilom *-ši* ali *-ji* je nepremični naglas na edinem zlogu podstave: *mlájši -ega* itd. Pri obrazilu *-ejši* je nepremični naglas kot v osnovniku, kadar je podstava večzložna (*ljubeznívejši*; tako še *vóljnejši, skŕbnejši, vêdrejši, sŕčnejši*); kadar pa je podstava enozložna, je naglas nepremičen na obrazilu (*čistêjši*). Na obrazilu so naglašeni še primerniki kakor *bogatéjši, debeléjši, globokêjši*, čeprav imajo večzložne podstave.

Presežnik ima dva naglasa: *nàjmočnéjši* oz. *nájmočnêjši*.

Kadar tvorimo primernik z *bolj*, je le-ta naglašen (*bòlj túj*), če se izraža neenakost (*bòlj* ali *mànj* kot kaj drugega), če pa le stopnja lastnosti, pa *bolj* nima naglasa; *tá stvár mi je bolj túja* (= precej tuja, malo poznana).

Tonemski naglas

Naglašeni zlogi neposredno pred *-ši* in *-ji* so cirkumflektirani:

lêp lêpši nàjlêpši/nâjlêpši čîst čistêjši nàjčistêjši/nâjčistêjši
nízek nîžji nàjnîžji/nâjnîžji

Izjema je zastarela oblika *stárji*.

Tonem na nepredzadnjem zlogu naglašenega primernika je kot v obliki za srednji spol osnovnika:

sŕčno: *sŕčnejši nàjsŕčnejši* *ljubeznívo*: *ljubeznívejši nàjljubeznívejši*

Presežniško predponsko obrazilo: *nàj-/nâj-*.

Pridevniška dopolnila

Nekateri pridevniki imajo ob sebi dopolnila v različnih sklonih:

1. Rodilniško dopolnilo: *poln prezira, sit vsega dobrega, pijan kruha, vajen hudega, potreben podpore, lačen znanja; žejen senzacije, svest si dolžnosti in nalog, željen slave in blaga, vesel prihoda, deležen vsestranskega odobravanja, vreden časti in spoštovanja, kriv premnoge smrti, bogat rudnin, prijazen do staršev.*

2. Dajalniško dopolnilo: *enak vladarju, podoben očetu, koristen državi, lastno njegovemu značaju, primeren stanu, pokoren oblastem, podložen nujnosti, podvržen skušnjavam, prijeten umu in ušesu, dopadljiv vsem, uslužen ženi, zvest domovini, milostiv grešnikom, škodljiv družbi, nevoščljiv tekmecu, dober podrejenim, znan vsemu svetu, gorak mu* (je), *težeč k sreči.*

3. Tožilniško dopolnilo: *potreben za življenje, požrešen na denar, nor na gobe, jezen na samega sebe, zaljubljen v znanost, zavzét za stvar, vpleten v afero.*

4. Mestniško dopolnilo: *pohlepen po denarju, hrepeneč po domovini.*

5. Orodniško dopolnilo: *bogat z žitom, varčen z elektriko, reven z žitom, začuden nad takim ravnanjem.*

Raba pridevniških oblik

Določna in nedoločna oblika

Kadar ima pridevnik eno samo obliko, se le-ta rabi v vseh položajih: *očetova pipa – Pipa je očetova, slovenski jezik – Ta jezik je slovenski, lipov čaj – Ta čaj je lipov.* Kadar sta možni dve obliki, uporabljamo določno, če se po pridevniku sprašujemo s *kateri -a -o, katere vrste*, sicer nedoločno.

Določno obliko nedoločnih pridevnikov torej uporabljamo v naslednjih primerih:

1. Kadar govorimo o že znani lastnosti kakega samostalnika: *V neki vasi sta živela dva kmeta: eden je bil bogataš, da mu ni bilo para, drugi pa prava sirota. Nekega dne se je bogati kmet odpravil na semenj, siromašni pa je šel nabirat suhljad.*

2. Kadar pridevnik označuje posebno vrsto predmeta, pred katerega imenom stoji: *Ko je beli kruh pošel, je prišel na vrsto črni.* Prim. še: *cestni prah, pustni torek, mali srpan, mala potreba, povodni mož, kemični institut, šivalni stroj, lirični roman, ukrasni pridevek, Stari trg, veliki vezir, stari oče, Veliki voz.* (V nemščini imajo v teh primerih zloženke.)

3. Za kazalnimi zaimki in za *ves*: *tisti dobri prijatelj, ta prelepi kraj, ves ljubi dan.* Kadar *ves* (*vsa, vse* ...) pomeni 'popolnoma, docela', za njim ne stoji določna, ampak nedoločna oblika pridevnika: *Vrnil se je domov ves bel od snega.*

4. Kadar lastnostni pridevnik uporabljamo vrstno. Tako je v bistvu že zgoraj, vendar so še druge vrste primeri, poznani iz sotvarja: *znani umetnik, mladi mož, pogumni krojaček, lažnivi Kljukec.*

5. Kadar pridevnik rabimo kot samostalnik: V*se oči so bile uprte vanj, a obtoženi se za to očitno ni zmenil.* Prim. še: *bolni* (bolnik), *dežurni* (dežurni zdravnik, oficir), *bližnji* (sočlovek), *moški, stari, modri* (modrijan), *duhovni, popotni, pravični, Dušan Silni, Rihard Levjesrčni, Zofka Kvedrova, máli, mála; zadovoljen z malim.*

Nedoločno obliko rabimo takrat, kadar odnosnico lastnostno šele natančneje določamo, tj. kadar se po pridevniku sprašujemo s *kakšen -šna -o*: *Po cesti jo je primahal mlad fant. Bil je čudno oblečen: na glavi je imel širokokrajen slamnik, život mu je stiskal širok pas, okrašen z ornamentom, skoraj do kolen se mu je ob strani spuščal velik samokres. Bil je, da mu blizu in daleč nihče ni bil enak.*

Pridevniške stopnje

Primernik rabimo pogosto za to, da izrazimo neenakost med dvema predmetoma; to je njegova relativna (sorazmerna) raba: *Jože je starejši od Toneta. – Bilo je lepše, kakor sem si mislila. – Drama je boljša, kot se mi je prvotno zdelo. – Skromnejša je ko vijolica.* – Presežnik večinoma izraža največjo mero lastnosti od treh stopenj: *Kot najbolj iz zvezd je danica svetla, najlepša od deklic je Urška bila.*

Primernik in presežnik uporabljamo tudi samo za izražanje določene mere lastnosti, ki jo ima kak predmet, tj. brez misli na kako primerjanje: tedaj hočemo izraziti le vrednost srednje (s primernikom) oz. nadpovprečne vrste (s presežnikom): to je t. i. absolutna raba primernika ali presežnika: *Pokažite mi, prosim, kakšno boljše blago sivozelene barve* (tj. ne prav slabega ali dobrega). – *Letos prodajajo po cestah kostanj slabše vrste* (ne takega kot navadno). – *Dajte mi, prosim, bolj zapečen kruh* (ne prav bledega)! – *Nogavice vam zakrpamo v najkrajšem času* (v zelo kratkem). – *Priskrbeli smo si najmodernejše stroje* (zelo moderne). – *Zadnjič se je pri nas oglasil starejši človek in nas prosil pomoči* (ne prav star, pa tudi ne več mlad).

Pri protipomenskih pridevniških dvojicah, ki izražajo nasprotujoči si lastnosti predmetov, npr. *mlad – star, dober – slab, velik – majhen*, ima primernik svoj osnovnik ali v prvem ali v drugem členu take dvojice: *star hrast – starejši hrast – najstarejši hrast* in *mlad hrst – starejši hrast* (ne tako mlad) – *najstarejši hrast.* V obeh verigah primernik pove, da ima njegova odnosnica, tj. *hrast*, več lastnosti pridevnika, v našem primeru več starosti, kot oni ob *star* ali *mlad.* Resnična starost je v obeh primerih seveda različna. Isto je, če obrnemo: *star hrast – mlajši hrast – najmlajši hrast* in *mlad hrast – mlajši hrast – najmlajši hrast.* Tudi tu ima *mlajši hras*t v obeh verigah večjo mero mladosti kot v osnovniku *star hrast* ali *mlad hrast.* V takih primerih seveda lahko tudi starost manjšamo; tedaj dobimo verigo: *star hrast – manj star hrast – najmanj star hrast*; če hočemo večati, to lahko storimo z verigo *mlad hrast – manj mlad hrast – najmanj mald hrast.* V takih primerih se *manj star* in *manj mlad* pomensko močno približata.

ŠTEVNIKI

Kaj so

Števniki so predvsem količinski pridevniki treh vrst: glavni, ločilni na *-o/-e* in nedoločni. Glavni števniki so poimenovanja nepretrgane verige enot z enako medsebojno razdaljo: npr. *èn êna -o, dvá dvé dvé, trijé trí trí, štírje štíri štíri, pét, šést* ... Iz glavnih številnikov so izpeljani vrstilni, ločilni, množilni (zadnje smo deloma obravnavali že pri pridevniku). Tudi ločilni števniki na *-o/-e* (*petéro, dvóje*) so izpeljani iz glavnih in so količinski; tako tudi nedoločni števniki kot *dosti*, (*pre*)*več*, *mnogo.*

Prvi štirje glavni števniki kakor pridevniki ločijo oblike za tri spole, preostali količinski števniki pa imajo za vse tri spole le po eno obliko (= *pét, petero, precéj*). Vse tri spolske oblike imajo vrstilni (*pêti -a -o*), ločilni (*petér -a -o*) in množilni (*petéren -rna -o*) številnik. Vsi števniki pa se sklanjajo (*èn ênega / prvi -ega / enój -ega, precej -ø*). Število poznajo nekoličinski števniki, vrstilni, ločilni in množilni, npr. *prvi delavec – prva delavca – prvi delavci*. Števniki so v stavku prilastki (*en korak, prvi sneg, enoji delavci, enojna stekla*) in povedkova določila (*Janez je le eden, Ta sneg je prvi, Delavci so dvoji: fizični in umski, Šipe so enojne*). Količinski in vrstilni števniki ne poznajo nasprotja med določnim in nedoločnim (pač pa množilni in ločilni), se ne stopnjujejo in tudi nimajo dopolnil. Ker imajo vrstilni, ločilni in množilni števniki iste oblikoslovne lastnosti kakor pridevniki, jih bomo tu obravnavali le toliko, kolikor se premenjujejo s količinskimi. Tudi števniki se lahko posamostaljajo: *Za to delo ni treba treh, eden je dovolj. – Danes smo v tej hiši troji.*

Sklanjatev količinskih številnikov

Količinski števniki se sklanjajo bodisi z glasovnimi bodisi z ničtimi končnicami, le prvi štirje glavni samo z glasovnimi, nedoločni pa le z neglasovnimi.

1. sklanjatev (z glasovnimi končnicami)

Osnovni vzorec

Končnice za izražanje spola, sklona in števila so pri številniku načeloma iste kot pri pridevniku, le pri glavnih številnikih tipa *pet* in dalje ter pri ločilnih na *-o/-e* je v im./tož. le končnica *-ø* oz. *-o/-e*, pri sklanjatvi z ničtimi končnicami pa so z *-ø* izražene tudi druge končnice. Količinski pridevniki so samo enoštevilski: *èn ênа -o* ima samo ednino, *dvá -é -é* samo dvojino, *trije tri -i* dalje pa samo množino; samo množino poznajo tudi nedoločni številniki.

Premene končnic in osnove

Številnik *èn ênа -o* se sklanja čisto tako kot pridevniki. Glavni številniki za vrednosti 2, 3 in 4 imajo deloma posebne končnice; tako kot številnik za vrednost 5 pa se sklanjajo vsi preostali (*tisoč, milijon, milijarda, bilijon* so v glavnem samostalniki):

dvá	*dvéh*	*dvéma*	*dvá*	*dvéh*	*dvéma*
tríje	*tréh*	*trém*	*trí*	*tréh*	*trémi*
štírje	*štírih*	*štírim*	*štíri*	*štírih*	*štírimi*
pét	*pêtih*	*pêtim*	*pét*	*pêtih*	*pêtimi*

Številniki *pét, šést, stó* ... imajo torej v im./tož. končnico *-ø*, obliki *trije, štirje* spominjata na *ljudje* (prav tako v tožilniku), v drugih sklonih pa imata izraza za vredno-

sti 2 in 3 končnice pridevniškega zaimka *ta*, za 4 in 5 ... pa končnice navadnih pridevnikov (z izjemo že omenjenih končnic za im./tož.). Oblike za im./tož. ženskega in srednjega spola številnikov za vrednosti 2, 3, 4 se glasijo: *dvé, trí, štíri*.

Kakor pri številniku *pet* se premenjuje osnova še pri *šést, sédem, ósem, devét, desét, stó*: *šêstih, sêdmih, ôsmih, devêtih, desêtih, stôtih. Tísoč, milijón, bilijon – milijárda* ... se sklanjajo kot samostalniki m. (prvi trije tudi z ničtimi končnicami) – oz. ž. spola.

Kakor glavni številnik *pet* se sklanjajo tudi ločilni na *-e/-o*: *dvoje, petero ...*: *dvoje dvojih dvojim dvoje dvojih dvojimi*; prim.: *Tri prtičice so polje obletele. – Tipka z desetimi prsti. – Na travnik je odšel z dvojimi grabljami. – Pet nas je bilo. – Petero nas je bilo. – S stotimi ljudmi (s sto ljudmi) je odšel gasit gozd. – na tisoče turistov; več milijonov let, star milijone let, tri milijarde ton.*

Samostalniška oblika številnika *en ena -o* je *eden ena eno*: *Eden je več vreden kot nobeden. – Eden – nobeden.* (pr.)

2. sklanjatev (s končnicami -ø)

Glavni in količinski ločilni številniki

Številniki tipa *pet/petero, sto* in *tisoč, milijon, bilijon* se sklanjajo tudi s končnicami *ø*:

pét -ø -ø -ø -ø -ø

Če kupim junca z osemsto kilami, mi pri sedanji ceni ravno za poglavitne potrebe ostane. (Pv) – *Junec z osemsto kilami* (= junec, ki ima osemsto kil). – *V zadnjih tisoč letih ... – Med sto ljudmi je eden pošten in dober.* (Jj) – *Odšel je z deset (petero) gasilci v gozd. – Mesto z milijon prebivalci. – Knjiga je izšla v pet tisoč izvodih.*

Nedoločni številniki

Nedoločni številniki se uporabljajo kot prilastek količine pred samostalnikom v množini: *malo ljudi, veliko ljudi, več prijateljev, najmanj dijakinj*. V takih primerih stoji količinsko določeni samostalnik v rodilniku, če je celotna zveza osebek ali predmet (*Veliko ljudi je sedelo pred restavracijo – Srečal sem veliko ljudi*), v drugih primerih pa se samostalnik ob nedoločnem številniku pregiba (kot ob številnikih tipa *pet*). Za primer vzemimo zvezo več + samostalnik:

I	*Več fantov je bilo pri meni.*	*Pet fantov je bilo pri meni.*
R	*Od več fantov sem to zvedel.*	*Od petih fantov sem to zvedel.*
D	*Več fantom sem odzdravil.*	*Petim fantom sem odzdravil.*
T	*Več fantov sem srečal.*	*Pet fantov sem srečal.*
M	*O več fantih se govori.*	*O petih fantih se govori.*
O	*Z več fanti sem govoril.*	*S petimi fanti sem govoril.*

Zlasti pogovorno se sklanja tudi nedoločni številnik: *mnogo ljudi, mnogih ljudi, mnogim ljudem* itd. Prim. še *z malimi izjemami, po tolikih nastopih*. Posebno pogosto se tako sklanjata celo izraza *dosti* in *več*: *Govoril sem z dost i m i ljud m i , V v e č i h primer i h sem jih svaril.* Slovničarji že desetletja preganjajo sklanjalne oblike teh izrazov.

Količinski številniki se sprevračajo v samostalniške besede navadno tako kot pridevniki: *Trije so sedeli za mizo, dva sta pa že odšla. – Štiri so odšle, ena pa je še vztrajala. – Peterim je posodil, le eden je vrnil.*). V števila pa se sprevračajo le glavni, so pa srednjega spola ničte sklanjatve (*êna, dvé, trí, štíri, pét, šést, sédem, ósem, devét, desét ..., stó, tísoč, milijón ...*), npr.: *Pet je bilo zmeraj več kot štiri. – Osem deljeno z dva bo dalo štiri.*

Prim. še: *Z avtobusom 7 se ne pride v Moste* (= s številko 7). – *Če 20 delimo s 4, dobimo 5* (= če število dvajset delimo s številom štiri ...). – *Ali znaš šteti do sto (pet)? – Prinesi mi zvezek III Cankarjevih zbranih spisov! – Zmagala je Olimpija z 2 : 1* (z rezultatom dva (dve) proti ena). – *Še pri sedemdesetih je bil zdrav in čil.*

Na vprašanje, ob kateri uri se je kaj zgodilo, navadno uporabljamo posamostaljene glavne številnike: *ob treh, ob sedmih* ipd. Manj običajno je ob *tretji uri, ob sedmi uri*; poleg *ob eni (uri)* se govori tudi *ob enih*. Tehnično beremo izraze kot od 3.15^h do 4.25^h z glavnimi številniki: *od tri petnajst do štiri peindvajset*. To so posamostaljene oblike z ničto sklanjatvijo.

V zvezah kot *eni in drugi* sta glavni in vrstilni številnik nedoločna zaimka.

Naglas

Jakostni naglas

Jakostni naglas je zaznamovan zgoraj. Posebnost je starejši naglas *trijé*.

Tonemski naglas

Številniki se naglašujejo kot pridevniki; to velja v celoti za vrstilne, ločilne in množilne številnike ter za številnik *èn éna éno* ter za vse glavne številnike, ki v im. niso cirkumflektirani na zadnjem zlogu. Posebnosti pri naglaševanju glavnih številnikov so naslednje:

dvâ/dvę̂	*dvę̄h*	*dvę̄ma*	*dvâ/dvę̂*	*dvę̄h*	*dvę̄ma*
trîje/trî	*trę̄h*	*trę̄m*	*trî*	*trę̄h*	*trę̄mi*
štírje/štíri	*štîrih*	*štîrim*	*štíri*	*štîrih*	*štîrimi*
pę̂t	*pétih*	*pétim*	*pę̂t*	*pétih*	*pétimi*

Po vzorcu *pę̂t* gredo še *šę̂st, devę̂t, desę̂t* in *stǫ̂*, razen v im./tož. pa tudi *sédem* in *ósem*.

Raba številnikov

Ujemanje v spolu in sklonu

Šestsklonska ujemalnost

Ker so številniki samo posebni pridevniki, se z odnosnico ujemajo v spolu, sklonu in številu: *Trije bratje so bili: dva dve kladi, tretji pa dolga dreta.* (T) – *Jurij je hotel sedeti med dvema stoloma.* (pr.) – *Razlikujemo trojno gibanje morske vode: valovanje, morske tokove in plimovanje.* (Bva) – *Je troje sorte vince pil, zdaj pa ne ve, kaj govori.* (lj.)

Štirisklonska ujemalnost

Posebnost so izrazi za glavne številnike, ki se v govoru končujejo na 5–99 ali s čistimi stoticami in tisočicami. Pri njih imata imenovalnik in tožilnik šteti predmet v množinskem rodilniku: *Na trgu se je zbralo pet (sto, tisoč) deklet. – Fotografiral je pet (dvajset, petsto) deklet.* Tudi količinski ločilni številniki se, kadar štejejo posamezne stvari, v imenovalniku in tožilniku ne ujemajo z odnosnico v spolu, sklonu in številu: *Troje rodov je živelo v tej hiši.* (Km) – *Tako je bil potrt in siroten, kakor da nosi troje butar ha hrbtu.* (C) – *Ak bi imel gigantov rok stotero.* (P) V drugih sklonih se oboji ti številniki ujemajo z odnosnico v sklonu in številu: *Spotaknil se je, ko je skočil preko petih/trojih stopnic.* (C) – *Po teh senožetih sva hodila že pred petimi leti.* (T) – *Pri dvojih čevljih ni vezalk. – Pred dobrimi stotimi leti je ameriški pisatelj Herman Melville napisal roman Moby Dick.* (O) – *In vse to se je dogajalo v višini treh tisočev metrov.*

Ločilni številniki

Ločilni številnik ima dva pomena: pomeni to, kar glavni številnik, ali pa to, kar glavni številnik in samostalnik, ki izraža vrsto, skupino, sorto, par. Količina: *Kalander in dvoje kmetov je sedelo za mizo na desni.* (C) – *Živel je kralj, ki je imel petero sinov, hčere nobene.* (F) Vrsta: *In tako smo sedaj v tej hiši troji ljudje* ('treh vrst'): *mati z otroki, Barica s to Francozinjo in jaz. (Mk) – Rahla sapa je zavela, da se je zazibalo stotero cvetje.* (T) – *Na pragu je stala, s ključki se je igrala ... petero vince ima.* (lj) – *Da mogla svoja tisočera lica bi gledati na tvoje duše dnu.* (Bm) – *Stotere se misli ti v duši bore.* (G)

Sedaj se namesto ločilnega številnika rabi večinoma glavni ali pa glavni z določilno besedo, kot je vrsta, skupina itd.: Namesto *Danes smo v tej hiši troji ...* bi bilo: *Danes smo v tej hiši treh vrst ljudje ...* Izražanja z ločilnimi številniki ni treba zametovati, kjer je krajše in hkrati jasno. Še kar se držijo ločilni številniki pri množinskih samostalnikih: *Raztrgal sem troje čeveljčke (tri pare čeveljčkov), pa nimam še ljubice.* (lj) – *Hiša ima dvoja vhodna vrata: sprednja in zadnja. – Kupil sem dvoje gosli. – Na*

Slovenskem so dvoje ali troje Jesenice (ali: *je dvoje ali troje Jesenic*) ipd. Neknjižno pogovorno se sliši v takih primerih tudi že *tri vhodna vrata, dve gosli, tri Jesenice.*

Ločilne številnike lahko uporabljamo, če mislimo na predmete, povezane v celoto: *O tem vprašanju je treba izgubiti še dvoje, troje besed.* (Kma) – *V tisti vasi je živel še drug zakonski par: imela sta dvoje otrok, dečka in deklico.* (Mf) – *Imela sta dvoje otrok – dva dečka.* (Lst) – *Vrata se odpro in zaporedoma vstopi petero mož.* (S)

Posebno prikladna pa je raba ločilnih številnikov tedaj, če se z njimi znebimo splošnega štetega predmeta, kakor so npr. *stvar, reč, stran, ljudje* ipd. Namesto *Dve stvari ti moram povedati* lahko rečemo *Dvoje ti imam povedati*; prim. še *Obljubiti in dati je dvoje* 'sta dve stvari'. – *Svetle črne lase si je česala na dvoje po sredi* ' na dve strani'. (Km) – *Tu gre pot na dvoje* 'na dve strani'. – *Za pečjo ni za dvoje njiju prostora* 'za dva človeka'. (Pi) – *V dvoje gre laže* 'če sta dva človeka'. (pr.) – Taka raba je samostalniška.

Množilni številniki

Množilni številniki imajo prav tako dva pomena: povedo, da je kaj dano tolikokrat, kot pove glavni številnik, ali pa je tolikerih vrst (ob neštevnih imenih). Prim. za prvo: *Tiho ribnik vse zrcali, cerkev, hišo in drevo, zvezde zgoraj, spodaj zvezde, dvojna zemlja in nebo.* (Ž) – *Ta kovček je imel dvojno dno* ('dve dni'). – *Dvojne šipe bomo vstavili, pa bo topleje* ('po dve šipi'). – *Kaj si delate dvojno delo; zdaj na kupe, potem na voz.* (Lm) In še primer za vrste: *Odpraviti moramo dvojno moralo* ('dveh vrst'). (Pjo) – *Margetca šla je v belo klet, točila vince trojno* ('treh vrst'), *z njim Turke je napijala.* (lj)

Tudi množilni številniki lahko izrazijo trdnejšo enoto posameznikov: *Dvojni sladoled za sto tolarjev.* (Kaj) – *Če imate dvojno brado, masirajte vrat s kremo za hujšanje.* (Pd) – *Dvojni osamljeni in blokirani kmetje* (pri šahu). (O) – *Vsi dvojni skoki so ji uspeli.* (D) – *Dvojni tisk nastane, če gre pola dvakrat v stroj.* (Fi) – *V gledališču je dolgo vladalo pravilo trojne enotnosti* (tj. enotnosti dejanja, kraja in časa). (Ja) – *X Y je dvojni ali trojni hišni posestnik.*

Prenesena raba številnikov

Številnika *sto* ali *stotero* lahko pomenita enoto iz več 100 delov, *tisoč* ali *tisočero* pa enoto iz 1000 delov: *Nosili so s sabo sto* in *sto drobnih stvari* ('veliko, na stotine'). (Km) – *S temno sinjega neba me gleda tisoč in tisoč žarečih oči* ('na tisoče, zelo veliko'). (S) – Včasih *sto* in *tisoč* ne pomenita drugega kot 'veliko, zelo veliko': *Sto stvari ti imam povedati.* – *O sto stvareh se imamo pomeniti.* – *Sedaj sem bil s tisočerimi vezmi prikovan na svojo zemljo.* (T) – *Na tisoče sončnih se praškov drobi, iz njih tisočerno iskri.* (G) – *Tiha noč je s stoterimi očmi kukala na jeprškega učitelja.* (J) – Posamostaljena raba: *Eden ni nibeden.* – *Prvi se je spotaknil, drugi je padel, tretji je prišel na cilj.* – *Vera, upanje, ljubezen – to troje.* – *Sto deljeno z deset.* – *Dajte mi dvojnega* 'mero pijače'.

PRIDEVNIŠKI ZAIMKI

Vrste in razredi

Pridevniški zaimki so vodoravno (če si jih zamišljamo v razpredelnici) štirih glavnih vrst (tj. so ali lastnostni – lastn., vrstni – vrst., svojilni – svoj. ali pa količinski – kol.), navpično pa vsaj enajstih razredov (tj. ali vprašalni – vpraš., oziralni – oz., nedoločni – ned., poljubnostni – poljubn., mnogostni – mnog., oziralnopoljubnostni – oz. poljubn., totalni ali celost(nost)ni – tot., nikalni – nik., drugostni – drug., istostni – ist. in kazalni – kaz.). Lastnostni je lahko kakovostni (*kakšen*) ali merni (*kolikšen*), tako je tudi vrstni navadni (*kateri*) ali ločilni (*koliker*). V preglednici:

	I. lastnostni	II. vrstni	III. svojilni	IV. količinski
1. vpraš.	*kákšen* *kólikšen*	*katéri* *koliker*	*čigáv*	*kóliko* *kolikéro*
2. oz.	*kákršen* *kólikršen*	*katéri (ki)*	*čígar (čigáver/šen/)*	*kólikor*
3. ned.	*nekák(šen)* *nekólikšen*	*néki (en)*	*nekóga*	*nekóliko (nékaj)*
4. poljubn.	*kàk(šen)*	*katéri*	*čigáv*	*kóliko (kàj)*
5. mnog.	*màrsikàk(šen)*	*màrsikatéri*	*màrsičigáv*	*mnógo, precê/èj*
6. oz.pol.	*kákršen kóli* *kólikršen kóli*	*katéri kóli*	*čígar kóli*	*kólikor kóli*
7. tot.	*vsákršen*	*vsák, vsaktéri*	*vsákogar(šen)*	*vsì, obá*
8. nik.	*niká/àkršen*	*nobèn*	*nikógar(šen/šnji)*	*nič*
9. drug.	*drugáčen*	*drúg*	*drúgega*	*ne tóliko*
10. ist.	*enak*	*ísti*	*ístega*	*enáko*
11. kaz.	*ták(šen)* *tólikšen*	*tá* *tísti* *óni* *tolikér*	*téga* *tístega* *ónega (onegáv)*	*tóliko*

Pleteršnik navaja tudi vprašalni zaimek *kolikeren* 'kolikokraten'.

Osebni svojilni zaimek je npr. *mój môja -e, tvój tvôja -e, njegôv -a -o (njegòv), njén -a -o*; *nájin -a -o, vájin -a -o, njún -a -o*; *náš náša -e, váš váša -e, njíhov -a -o.* ipd., osebni povratni svojilni zaimek pa *svój svôja -e.*

Kakor se vidi iz preglednice, se svojilnost dostikrat izraža kar z rodilnikom samostalniškega (ali posamostaljenega zaimka določenega razreda); navadna zaimenska pridevniškost je dosežena, ko se tak rodilnik znajde kot levi prilastek, prim. *nje pogledi, njih pogledi*, ali seveda, ko dobijo priponsko obrazilo, npr. *nikogar – nikogar -šnji.* Pripomniti je še treba, da gre med mnogostne zaimke nezaključena vrsta tipa *rédko káteri, málo katéri, mnógo katéri* ipd.; prim. še (druge) frazeološke zveze: *kot ta = tak.*

Soodnosni samostalniški in prislovni zaimki

Iz pridevniških vrstnih zaimkov dobimo (načeloma s ponsko izpeljavo, deloma pa s sprevrženjem) na eni strani samostalniške zaimenske besede, na drugi pa prislovne (pri tem ostaja omenjenih 11 razredov ohranjenih):

katéri	*katéri*	*néki*	*katéri*	*màrsikatéri*	*vsák*	*nobèn*	*drúg*	*ísti*
kdó	*kdór*	*nékdó*	*kdó*	*màrsikdó*	*vsákdo*	*nihčè*	*drúg*	*ísti*
kjé	*kjér*	*nekjé*	*kjé*	*màrsikjé*	*povsód*	*nikjér*	*drugjé*	*ístotàm*

Zanimivo je primerjati količinske pridevnike in prislove: razlika je tu manj izrazita, jezik si precej pomaga s sprevrženjem. Jasna pa je ta razlika skladenjsko:

Količinski pridevniki	Prislovne besede
T o l i k i m / T o l i k o ljudem je pomagala, da sama ne ve k o l i k i m .	*T o l i k o je pomagala ljudem, da sama ne ve k o l i k o .*
K o l i k o r / K o l i k e r i m ljudem boš ti, t o l i k o / t o l i k e r i m bom pomagal jaz.	*K o l i k o r boš pomagal ti, t o l i k o bom pomagal jaz.*
N e k o l i k o / N e k a j / N e k a - t e r i m ljudem je pomagal tudi sosed.	*N e k o l i k o / N e k a j je pomagal tudi sosed.*
E n a k o ljudem je pomagalo.	*E n a k o / R a v n o t o l i k o je pomagalo ljudem.*

Enako omahovanje kot pri količinskih pridevniških zaimenskih besedah nahajamo tudi pri nezaimenskih: *Prišel je s* pet/petimi *možmi.* – Z več *besedami se to ne da povedati* (pogovorno Z *večimi* ...). Več ljudem *je pomagal.* – Večim *je pomagal.* – Veliko ljudem *je pomagal.* – Velikim *je pomagal.* – S petero/peterimi ljudmi *si je pomagal.*

Sklanjatev

Pridevniški zaimki se sklanjajo kot navadni pridevniki (izjema sta le *ves* in *ta*, ki imata v končnicah stranskih sklonov *e*-jevski vokalizem), in sicer bodisi z glasovnimi ali pa ničtimi končnicami.

Sklanjatev z glasovnimi končnicami

Pri sklanjatvi z glasovnimi končnicami si oglejmo posebnosti zaimkov *ves* in *ta*; najprej za moški spol.

Oblika za moški spol:

Ed.	*vès*	*vsèga/vsegà*	*vsèmu/vsemù*	*vès/vsèga/vsegà*	*vsèm*	*vsèm*
	tá	*téga/tegà*	*tému/temù*	*tá/téga/tegà*	*tém/tèm*	*tém/tèm*
Dv.	*vsà*	*vsèh*	*vsèma/vséma*	*vsà*	*vsèh*	*vsèma/vséma*
	tá	*téh/tèh*	*téma*	*tá*	*téh/tèh*	*téma*
Mn.	*vsì*	*vsèh*	*vsèm*	*vsè*	*vsèh*	*vsèmi/vsémi*
	tí	*téh/tèh*	*tém/tèm*	*té*	*téh/tèh*	*témi*

Oblika za ženski spol:

vsà	*vsè*	*vsèj/vsì*	*vsò*	*vsèj/vsì*	*vsò*
tá	*té*	*tèj/têj/tì*	*tó*	*tèj/têj/tì*	*tó*

Im./tož. dv.: *vsì, tí/té*; im./tož. mn. *vsè*; druge oblike so kot v moškem spolu.

Oblika za srednji spol:

Oblika za im./tož. sr. spola: ed. – *vsè, tó*; dv. *vsì, tí/té*; mn. – *vsà, tá*. Druge oblike so kot v moškem spolu.

Kot *tá* v dvojini gre tudi *obá -é -é*.

Premene osnove

1. Po zgledu *mój môjega, môja -e* in *môje -ega* gresta še *tvój* in *svój*; *njegôv* je toliko posebnost, da ima varianto za im. (in tož. neživ.) ed. *njegòv*. (Oblika *njihôv* je danes zastarela.) Zgled *nàš nášega, náša -e* in *náše -ega* velja še za *vàš váša -e*.

2. Zlasti lastnostni pridevniški zaimki imajo lahko podaljšavo osnove s priponskim obrazilom *-šen*:

vprašalni:	*kak* (zastarelo)	– *kakšen* (nevtralno)
	kolik (zastarelo)	– *kolikšen* (nevtralno)
oziralni:	*kakor* (zastarelo)	– *kakršen* (nevtralno)
kazalni:	*tak* (nevtralno)	– *takšen* (čustveno, pogovorno)
	tolik (zastarelo)	– *tolikšen* (nevtralno)
nedoločni:	*nekak* (nevtralno)	– *nekakšen* (čustveno, pogovorno)
poljubnostni:	*kak* (zastarevajoče)	– *kakšen* (pogovorno, nevtralno)
nikalni:	*nikak* (zastarelo)	– *nikakršen* (nevtralno)

3. Pri svojilnem nikalnem zaimku imamo podobno priponsko obrazilo *-šnji*: *(od) nikogar* (nevtralno) – *nikogaršnji* (novo).

4. Kazalnim zaimkom se za individualizacijo zadaj ali spredaj kot obrazilo dodaja oblikoslovni členek *-le* oz. *le-*: *tále, tístile, ónile*; *tákle, takšenle* – *le-tá, le-tísti, le-óni*; *le-ták, le-takšen*. – Tá členek imajo tudi prislovi: *tule* – *le-tu* ipd.

5. Obrazilo *-ov* učinkuje zastarelo pri *kakôv* (tudi *kákov*) in *nékov* (tudi *nekôv*), ne pa pri svojilnih zaimkih *njegov* ali *njihov*. Namesto *njegov, njihov, njen* se stilno

zaznamovano rabijo rodilniki osebnih zaimkov za 3. os.: *njega oče, njih dejanja, nje pogledi.*

Oblikoslovna posebnost je oziralni zaimek *ki*: v odvisnih sklonih mu spol, sklon in število izražajo oblike osebnega zaimka. „Sklanja" se torej: *ki, ki (od) njega/ki ga, ki (k) njemu/ki mu* – itd. Zaimek *ki* relativizira tudi svojilne zaimke, npr. *ki moj* itd.: *Žaliti človeka, ki se njegov kruh je (= čigar).*

Premene končnic

Oblike *tegà, temù, tèm, tèh* so manj navadne kot *téga, tému, tém ...*

Sklanjatev z neglasovnimi končnicami

Poznajo jo rodilniški konverzni svojilni zaimki: osebnosvojilni *njega, nje, njih,* oziralni *čigar, katerega, katere, nekóga, marsikoga, čigar koli, nikogar, drugega, istega, tega, tistega, ónega.* Prim.: *z njega očetom, njih dejanja, njih dejanj ..., o čigar dejanjih, o katerih dejanjih, h katere dejanjem, marsikoga delo* itd.

Naglas

Jakostni naglas

1. Večina zaimenskih pridevnikov se naglašuje po nepremičnem naglasnem tipu: *mój môjega, ták tákega, néki nékega ...*

2. Premični naglasni tip ne obstaja.

3. Končniški naglasni tip zaimka *vès* je podan v oblikoslovni preglednici. V dvozložnih končnicah je naglas bodisi na njihovem prvem ali drugem zlogu *(vsèga/vsegà, vsèmu/vsemù; vsèma, vsèmi* imata varianti *vséma, vsémi.* Starinsko ali narečno zveni naglas na zadnjem zlogu končnice: *vsegà, vsemù.*

4. Sled mešanega naglasnega tipa je v starinskem ali narečnem naglaševanju svojilnih zaimkov, npr. *môja mojé môji mojó môji mojó; mojí mojé mojá* v mn., v ed. pa poleg *mója* tudi *mojà.* Sem spada tudi sklanjatev zaimka *tá tá tó,* s posebnostjo, da ima im. ed. ž. spola končniški samoglasnik dolg, dolg pa je lahko tudi naglašeni *e* v končnicah *-êj -éh* in *-ém,* samo dolg pa v *-éma* in *émi.*

Tonemski naglas

Vprašalni pridevniški zaimki so vsi lahko akutirani ali tudi še cirkumflektirani (*kākšen, kāk, kākor, kǭlikšen, katę̄ri, kǭlik, kǭliko*), samo akutirana pa sta *čigáv, kakóv.* Iste lastnosti imajo tudi poljubnostni zaimki, izjemi sta *kàk, kàkšen.* Oziralni pridevniški zaimki so vsi cirkumflektirani: *kâkršen, kǫ̂likršen, katę̂ri, čîgar, čigâver, čigâvršen, kǫ̂likor,* tako tudi nikalni *nikǫ̂garšen, nikǫ̂garšnji, nikâkršen,* le zadnji ima varianto *nikàkršen.* Te lastnosti imajo tudi oziralni poljubnostni:

kâkršen kǫ̂li, kâkršenkǫ̂li itn. Lastnosti svojih podstav imajo tudi mnogostni zaimki z *màrsi-, rędko-, málo-*; tako tudi z določili *bǫ̂gvę* oz. *bǫ̂g vę.*

Nedoločni zaimki z naglašenim *ne-* so akutirani ali cirkumflektirani (*nę̄ki,* tudi *nę̄k, nę̄kak, nę̄kakšen, nę̄kakov),* sicer pa cirkumflektirani na kratkem ali dolgem *a (nekàkšen/nêkšen, nekàk/nekâk*), vendar samo *nekàkov,* s podstavo *-kateri* oz. *-kolikšen* pa so akutirani ali cirkumflektirani: *nekatę̄ri/nekatēri* (tako še z *málo/málo-* in *rędko/rędko-*).

Vsi ti zaimki ohranjajo v vseh sklonih in sklanjatvah enkrat dano tonemskost. Zaimek *noben* ima varianti *nobẽn -ênа -o nobêden* oz. *nobẽn -a -o nobẽden.*

Svojilni zaimki so akutirani (*mój mója móje*; tako še *tvój, svój, njegóv, nję́n, njún/njûn*), le da v im. ednine m. spola v nekaterih s kračino: *nàš náša -e, vàš váša -e, njegòv -óva -o*; prim. še zgoraj navedeni variantni *njûn.* (O svojilnih zaimkih z *ni*glej zgoraj, str. 338.)

Kazalni zaimki so v im. in tož. vseh števil, *tîsti* in *ǫ̂ni* pa sploh v vseh sklonih in številih cirkumflektirani (*tâ, tâ tô, tîsti -a -o, ǫ̂ni -a -o*), v končnicah s kratkim naglašenim samoglasnikom v zadnjem zlogu so cirkumflektirani; oblike *o/s tem k temu* so akutirane (*tę́mu*), *tę́ma* in *s tę́mi* cirkumflektirane, oblike ženskega spola ne v im. oz. tož. pa so naglašene kakor pri zaimku *óna: tâ tę́ tēj/tî tǫ̂ tēj/tî tǫ́.* Po SSKJ kazalni zaimki pri sklanjanju sicer ne spreminjajo tonema. Preostali kazalni zaimki so tonemsko tako naglašeni: kakovostni so akutirani (*ták -a -o, tákle, le-ták, tákšen*), merni in vrstni cirkumflektirani (*tǫ̂lik, tǫ̂likšen, tolikę̂r*).

Istostni lastnostni se naglašuje *enák enāka -o,* vrstni *îsti -a -o,* drugostni lastnostni *drugâčen -čna -o,* vrstni *drûg -a -o,* totalni lastnostni *vsâkršen -šna -o,* vrstni *vsâk -a -o, vsaktę̂ri -a -o, slę̂herni -a -o, obâ -ę̂ -ę̂* (pri zadnjem so druge oblike kakor pri *dva,* gl. str. 332).

Raba pridevniških zaimkov

Lastnostni zaimki

Zaimek *kakšen* vprašuje po kakovosti predmeta: *Kakšno vreme je danes? -Lepo (oblačno).* V manj skrbnem govoru se *kakšen* uporablja namesto *kateri: Kakšno ime je dobila deklica pri krstu, nihče ni vedel.* (Kc) Kazalni ustreznik zaimka *kakšen* je *tak, takšen.*

Z zaimkom *kolik(šen)* vprašujemo po velikosti oz. obsežnosti predmeta (imenujemo ga merni zaimek): *Kolikšen* ('kako velik') *pa je bil krap, ki si ga ujel? -Tolik(šen), da sem ga komaj dobil iz vode.* Namesto *kolik(šen)* se sedaj večinoma rabi *kako velik, kako obsežen, težak, visok ...*

Kazalni kakovostni zaimek *tak* ima, kot nakazano, variante *takšen, takle,* tudi *letak.* Oblika s *-šen* je čustveno obarvana (enako tip *takle*): *Janez se ni zbal treh, takšen hrust je bil.* (Tj) – *Takšne ji bom povedala, da bo pomnila!* (L) – *Ne bodi no takšen, ne bodi! Saj vidiš, da mi je težko izbirati.* (T) – V čisto ugotovitvenem stavku nas raba zaimka *takšen* moti (npr. v strokovnih besedilih). – Pač pa se namesto *tolik*

danes že pogosteje rabi *tolikšen* (ki večinoma pomeni 'tako velik'). – *Vidiš, takale je. Kar kri bi pila.* (La) Oblike tipa *le-tak* so knjižno obarvane; večinoma kažejo na nekaj že sporočenega (se navezujejo na to).

Oziralni lastnostni zaimek: *Kakršen oče, takšen sin. – Kolikršen delež bo tvoj, tolikšen bo tudi moj.* Zastarelo: *Kakor oče, tak sin.*

Nedoločni, mnogostni, poljubnostni, totalni in nikalni lastnostni zaimki: *Loteva se me nekak(šen) nemir, zelo čuden. – Išče kakršno koli delo. – Dal je že marsikakšno pripombo. – Sama ne vem, za kakšne zavese bi se odločila oz. ali bi se sploh za kakšne. – Vsakršnih norčij je poln. – Nikakršnega nemira si ne želim. – Kakšne nogavice bi radi? – Nikakršnih, kravato kupujem.*

Vrstni zaimki

Kazalni zaimki

Staro slovnično pravilo je, da *ta* kaže na bližnji, *tisti* na bolj oddaljeni in *oni* na najbolj oddaljeni predmet (stvar, razmere itd.), in sicer v prostoru, času ali zavesti: *To drevo je bukev, tisto tam je javor, ono pri gozdarjevi koči pa je bil klen. – Na naš dopis mora priti odgovor te dni enkrat. – V tistih burnih aprilskih dneh l. 1941 se je veliko demonstriralo. – Videl sem zadnjič svoj obraz izza onih davnih časov, in ga nisem spoznal.* (C) – *Če ni drugega kakor tisti prekleti Brdavs ...* (L) (tj. Brdavs, o katerem Krpan že ve, da je). – *Ko prideta v orožnico, to je v tisto shrambo, kjer imajo orožje, Krpan izbira ...* (L) – *Oni* se nanaša na nekaj najbolj neznanega, poslednjega: *Oni gospod na vozu je bil cesar, pa nihče drug, veš.* (L) – *Luč pa je zmerom lepša in svetlejša ... dokler se svetloba nazadnje veličastno ne zlije v ono, ki je zadnja in večna.* (C)

Kadar se v govoru ali pisanju navezujemo na pravkar povedano ali zapisano, uporabljamo zaimek *ta: Krpan kuje in kuje, goni meh na vse kriplje ter naredi veliko reč, ki ni bila nobenemu orožju podobna; imela je največ enakosti z mesarico. Ko to (stvar) izgotovi, gre na cesarski vrt ...*

Posamostaljeni kazalni zaimek *to* je pogosto kot neke vrste morfem, kaže sklon odvisnika: *Česar se oči boje, **to** roke store. – Česar se Janezek nauči, **to** Janez zna. – Kogar se bojiš, tega ne ljubiš.* Prim. še tipične zveze s *ta* ali *oni*: *Ta in oni se bo vprašal. – Ta je imel ovito glavo, oni je nosil roko v povezi.* (C) – *Zgodi se to in ono.* (Sd) – *Tisti* izraža nekaj, česar nočem ali ne morem imenovati s pravim imenom: *Kdo pa hoče govoriti z menoj? – Saj veš, tisti.* (Mogoče tudi *oni.*) – *Tisti, ki* je bolj navadno kot *oni, ki* (ali celo *dotični, ki*) v pomenu *kdor*: *Tisti, ki laže, tudi krade.* Vendar je tudi tu bolje rabiti *kdor* ali *kateri*. – *Tisti* poudarja: *Vi ste tisti, ki ne daste miru. – Delo je tisto, ki rešuje človeka.* – *Tisti* pomeni tudi *isti* ali *tak*: *Nisem več tista, kakor sem bila ... Noge me ne nosijo, kakor so me nekdaj.*

Oblike kazalnih zaimkov z *-le* (tudi kakovostnih) izražajo večjo določenost kot oblike brez teh priponskih obrazil. Tako *tale* pomeni nekako 'ta tukaj, glej ta' ali 'prav ta'. Taki zaimki so večinoma čustveno obarvani, pogosto pa se rabijo v prostem govornem jeziku: *S temle fantom nekaj ni v redu. – Poglej onile steber tam gori na strmi skali!* (Sp) – *Kaj bo tale reva! – Kaj bo takle neoborožen kmetič proti izurjenemu vojščaku! – Najlepši so takile majski dnevi. Vse kipi, vse je razgibano.* (Km) – V prostem vsakdanjem jeziku se navezujeta tudi po dva *-le*: *Talele je pravi.* (Prim. še pogovorno *tlele*, kar je seveda prislov).

Vprašalni vrstni zaimek

Zaimek *kateri* vprašuje po vrsti in določenosti v spolu in številu (v desnem stolpcu je posamostaljena raba):

Pri katerem človeku si bil?	*Kateri med vami je to storil?*
Pri kateri hiši si jedel?	*Katera med vami je to storila?*
V katerih mestih si bil?	*Katero med vami je to storilo?*
Katere ste bile ve? – (Prve.)	

Korelat vprašalnega *kateri* je vrstni, določni pridevnik, kazalni *ta*, vrstilni številnik: *Kateri jezik je to? – Slovenski.* Ali: *Katero obleko hočeš, da ti prinesem iz omare? – Tisto, saj veš, zeleno.* (Narečno in pogovorno *ta zeleno*).

Oziralni vrstni zaimek

Kakor samostalniški, se tudi oziralni pridevniški zaimki uporabljajo samo v odvisnih stavkih. Uvajajo stavke, ki odnosnico (spodaj razprto tiskana) natančneje pojasnujejo, tj. povedo, katere vrste, katera natančneje izmed večih je:

1. *Trubar, Linhart, Vodnik, Prešeren so pri nas i m e n a , brez katerih si ne moremo misliti slovenskega narodnega prebujenja.* (Ked) – 2. *Gorje m u , ki v nesreči biva sam.* (G) – 3. *Krpan vzame kos železa in najtežje k l a d i v o , ki ga je kovač vselej z obema rokama vihtel.* (L)

Stavki z oziralnimi zaimki so kot odgovor na vprašanja: *Katera imena – brez katerih ... Kdo je tisti mu, (ki v nesreči ... ?), Katero kladivo, ki ga je kovač ...?* Pri pridevniških oziralnih zaimkih bi v glavnih stavkih vedno lahko postavili kazalni zaimenski par: 1. *tista imena, brez katerih,* 2. *gorje tistemu, ki,* 3. *tisto najtežje kladivo, ki ga* itd. (Vendar kazalni zaimek rabimo v nadrednem stavku le takrat, če je posebej poudarjen: *To je tista knjiga, ki smo jo tako dolgo pogrešali. – Kar je, to je.* (L) Če poudarjenosti ni, kazalni zaimek izpuščamo: *To je knjiga, ki ... – Kar je, je.*)

Oziralno dvojico *ki* in *kateri* uporabljamo po naslednjih načelih: *ki* lahko v vseh sklonskih oblikah, *kateri* pa načeloma le v zvezi s predlogi, za pomen *tisti, ki*, za izražanje svojilnosti in kadar bi bil *ki* nejasen ali neroden: *Poseben čar je videti vsak večer polno gledališče ljudi, ki se smejejo dramatikovim osebam in sočustvujejo z njimi.* (D) – *Orožje, ki se je z njim igral, se je nepričakovano sprožilo. – Zjutraj je gonila čredo na trato, po kateri me je peljala pot v šolo.* (S) – *Obok kuhinje in tudi veže sta bila zavita v saje, od katerih je pri južnem vremenu kapalo.* (T) – *Kateri hočejo kaj vedeti, se morajo veliko učiti.*

Primer za nejasnost zaradi uporabe zaimka *ki*: *Srečal je človeka, ki mu je posodil denar*; to je mogoče razumeti bodisi kot *kateremu* bodisi kot *kateri*.

Posebno v 19. stoletju in prej se je *kateri* rabil tudi tam, kjer danes rabimo le *ki*: *V spodnjem koncu vrta stoji zelena lipa, katero krije z debelimi grozdi obložena viňska trta.* (Kjo) – *Takrat sva se spustila s pota nizdol na senožeti, katere se po bregovih spuščajo do Karlovške doline.* (T)

Pri zaimku *ki* je v imenovalniku zmeraj, v rod., daj., tož., mest. in or. pa lahko izpuščen osebni zaimek, s katerim *ki* izraža te sklone: *Le povej mi, ki veš, da te imam rad in ti zaupam* (= *ki zame veš* ali *za katerega veš*).

Nedoločni, poljubnostni, totalni in nikalni vrstni zaimki

Nedoločni zaimek *neki* izraža neznano lastnost ali pa tako, ki je ne moremo ali nočemo določno povedati: *Neki* (pogovorno *en*) *človek je šel po tej poti že pred menoj.* – *To je neki turist.* – *Ne vem, ali je katera* (pogovorno tudi *kakšna*) *knjiga bolj zanimiva od te, ki jo berem.* – *Kadar se odpravlja na kak simpozij, je rad siten.* (Nezanimiva knjižno je *na neki s.*) Samostalniško se namesto *neki* rabi *nekateri*: *Nekateri imajo zmeraj prav.* – *Ponoči je črna vsaka krava* (*ne le „ta" črna*). – *Nobenega človeka ni poznal, ne tega ne onega.* – *Med izrazoma zaimek in pronomen ni nobene* (pogovorno *nikakršne*) *razlike.*

Svojilni zaimki

Osebni svojilni zaimki izražajo lastnino ali pripadnost glagolski osebi, tj. govorečemu, ogovorjenemu oz. neudeleženemu v besedovanju: *moj odgovor, moja mati, moja nerazsodnost, tvoje knjige, njena vrnitev, moj primer. Moj -a -e* izraža svojino prve edninske osebe, *tvoj -a -e* druge, *njegov -a -o* (*njen -a -o*) pa tretje moške (oz. ženske); lastnino dvojinskih *najin -a -o, vajin -a -o* in *njun -a -o* množinskih oseb pa izražajo *naš -a -e, vaš -a -e* in *njihov -a -o*. Svojilni zaimki *moj, najin, naš* torej izražajo posest govorečih, *tvoj, najin, vaš* posest ogovorjenih, *njegov (njen), njun, njihov* pa posest neudeležencev pogovora: *Moja svarila niso zmanjšala njene samovšečnosti.* – *Tvoje pismo naju je zelo razveselilo.* – *Njihova dejanja jih izdajajo.* – *Dni mojih lepša polovica kmalu, mladosti leta, kmalu ste minila.* (P) – *Po cerkvah tvojih hodil sem, Ljubljana.* (P) – *Črne te zemlje pokriva odeja v grobu tihotnem, naš bratec Andrej.* (P) – *Jokale so milo njene oči, ki zdaj ji srce za godca gori.* (P) – *Njihov oče je še pri močeh.* – *Dolgost življenja našega je kratka.* (P)

Osebni svojilni zaimki se rabijo namesto povratnega svojilnega, kadar gre za splošno posest: *Od naših športnikov nimamo nič kaj dobrih novic.* Oblika od *svojih športnikov* bi preveč poudarjala lastništvo samo osebka. Osebne svojilne zaimke rabimo tudi tam, kjer bi povratni svojilni bil manj jasen: *Slišim te peti mojo/tvojo pesem.* – *Ukazal mi je rezati z mojim/njegovim nožem.*

Povratni svojilni zaimek izraža lastnino osebka: *Brigaj se za svoje stvari.* – *Pomlad razklada svoja čuda.* (P) – *Jaz imam svoje opravilo, ti svoje, Jure pa svoje.* – *Kdor ne spoštuje svojega jezika, razkazuje nelepo potezo svojega značaja.* –

Zaimek *svoj* je prilastek v vseh sklonih, le v imenovalniku ne; v primerih kot *Svoji ljudje so nam dražji* ima preneseni pomen (= 'lastni').

Preneseni pomen: Tudi svojilni zaimki imajo še druge pomene: *moj* ali *moja* pomenita v primernem okolju 'mož' in 'žena', *moja* tudi 'dekle' (enako seveda *tvoj* ali *njegov* itd.). *Svoji* pomeni 'svojce'. Ali še: *Pustite vsakemu svoje* 'njegovo last'. – *Vse je treba spraviti na svoje mesto* 'pravo'. – *Vse ob svojem času* 'pravem, primernem'. – *Svoji smo si* 'v rodu'. – *To je svoje vrste človek* 'posebne'. – *Je kar na svojo pest odločal* 'je kar sam'. – *Ima svojih trideset let* 'približno'. – *Bo moral plačati iz svojega* 'iz svojega žepa'. – *Ob svojem živi* 'od svojega imetja, kar ima sam'. – *Po svoje dela* 'na svoj način'. – *Svojčas, svoj živi dan 'nekoč*, vse dni'. (Primeri od Jfr.)

Oziralni svojilni zaimki se izražajo z rod. zaimkov *kdor, kateri* ali *ki* in *s čigar*. Rodilnik zaimka *kdor* se rabi, kadar se izraža lastnina katere koli osebe: *Kogar kruh se je, tega hvala se poje.* – S *čigar* se načeloma izraža le svojina edninske moške osebe: *Jaz sem hči velikega gospoda, čigar grad je stal na Gorjancih.* (Tj) Vendar se, kot stilna slabost, *čigar* rabi tudi pri drugih samostalnikih m. spola: *Tudi Samoživ ima oko, čigar žar je presvetel za njegov rod.* (Vjo) – Lastnina samostalnikov v množini ali dvojini (v ednini pa vseh tistih, ki ne zaznamujejo moške osebe) se izraža z rod. zaimka kateri (zlasti pogovorno pa tudi zaimka *ki*): *Ne daleč od poti se je naslonil na deblo košatega kostanja, katerega senca ga je prikrivala mimoidočim.* (MK) –*Prispevajo naj tisti, katerih letni dohodek presega povprečne letne dohodke.* Namesto *katerega, katerih* tudi *ki njegova, ki njihov*.

Svojilni nedoločni zaimek z *ne-* ne obstaja, namesto njega se rabi rod. samostalniškega zaimka *nekdo*, večinoma s predlogom *od*: *Tukaj je (od) nekoga plašč.* (Prim. rabo rod. os. zaimka za tretjo os. namesto osebnega svojilnega zaimka: *nje pogledi za njeni pogledi.*)

Svojilni poljubnostni *čigav* se (deloma pod vplivom srbohrvaščine) izpodriva z nedoločnim od *nekoga*, prim. *Bo že od nekoga* namesto *Bo že čigavo* (ali *od koga*).

Kakor že nakazano, v novejšem času prodira zlasti v publicistiko nikalni *nikogaršnji* (ali celo *nikogaršen*) nam. (*od*) *nikogar/nobenega* (prim. *nikogaršnja zemlja*).

O svojilni rabi rodilnikov osebnih zaimkov za 3. osebo je bil govor že pri teh: *Nje pogledi svetle strele.* (P) – *njega oče* – *Po njih delih jih boste spoznali.* (s. p.)

Količinski zaimki

Vprašalni količinski zaimek: *Koliko ljudi je bilo na sestanku?* – *Po koliko (kolikih) letih sta se spet srečala?*

Oziralni količinski zaimek: *Kolikor (Kolikerim) ljudem boš pomagal ti, tolikim (tolikerim) bom tudi jaz.*

Kazalni količinski zaimek: *Toliko ljudem je pomagala, ko je bila mlada in zdrava, na stara leta pa je sama in zapuščena.* – *Tolikim ljudem je bila dobra, sedaj pa tako.*

Nedoločni, poljubnostni, totalni in nikalni količinski zaimki: *Nekateri ljudje vse vedo in imajo zmeraj prav. – Nekaj nespametnih ljudi hoče imeti zmeraj prav. – Če kateri ljudje (če kaj ljudi) tega ne vedo (ne ve), spadaš ti mednje. – Ali ste imeli kake (kakšne) nevšečnosti?* (Isto: *Ste imeli kaj nevšečnosti?*) *– Kakšne orehe boš našla v skrinji* ('nekaj orehov'). *– To vedo že vsi ljudje. – To čivka že vsak vrabec* (prim. 'vsi vrabci'). *– Nobenim govoricam ne nasede.*

Zaimek *ves* v vseh številih označuje polno mero: *Ves blaten je prišel domov. –Vsa trudna sta komaj prilezla do koče. – Vsi veseli smo se odpravili na ples.* Rabi se tudi kot količinski izraz: *Vsi ljudje naj bi bili rojeni za svobodo.* (Kadar gre za *dva* se v takih primerih rabi *oba*: *ujeti se na obe nogi, trdno stati na obeh nogah, obe polovici hlebca.*) Kot količinski zaimek se rabi tudi samostalno: *Vsi smo radi doma. – Vsi na delo!*

Prenesena raba nesvojilnih pridevniških zaimkov

Bil je Krpan neki ('baje') *tolik, da ga ni kmalu takega.* (L) *– Kaj neki* ('le') *hoče ta človek? – Kake* ('približno') *tri dni pozneje mati Smrekarica jokaje reče možu: „Moj Bog, ti si kakor voda!"* (Jj) *– Nekateri* ('marsikateri') *človek je prenočil pod to slamnato streho. – Človek je vse* ('veliko') *preveč sebičen. – Vse* ('veliko') *preveč dobre roke imaš.*

Raba pridevniških besed

Pridevniške besede so v stavku:

1. prilastek: *sosedova hiša, moja mati, neki človek, ves krompir, trije rokomavhi, prvi korak, dvojna vrata, stoteren sad, sedem dni, troje beračev, čigar starši, nje otroci; Imela sta sedem sinov, hčere nobene.*

2. povedkovo določilo: *Hiša je sosedova (moja, prva, zapuščena). – Postal je čuden (tak, moj). – Čigav (kakšen, kateri) je ta roman? – Spoli so v slovenščini trije, sklonov je šest. – Sobe ima pospravljene.*

3. povedkov prilastek: *Sava teče motna. – Ostala je sama. – Hišo so našli porušeno. – Žalosten te gledam tako lahkomiselnega. – Sit in suh je dojenček zadovoljen.*

4. Posamostaljene ali poprislovljene pridevniške besede so v stavku načeloma vse tisto, kar so samostalniki ali prislovi: *Siti lačnemu ne verjame. – Ne boš mi pel takih. – S krivim bo obračunal. – Gorenjska je slovenska dežela. – Govori slovensko. – Po nemarnem je razbil kozarec.*

5. Nekateri pridevniški zaimki in števniki imajo omejeno rabo, tj. se ne morejo rabiti kot povedkovo določilo; če pridevniška beseda ni posamostaljena, je nemogoče reči npr. *To je neko, to je katero* ipd.

GLAGOL

Splošno

Glagoli so besede, ki izražajo dejanje (*vrniti se, iskati*), stanje (*viseti*), potek (*razpasti, bleščati se*), obstajanje (*biti*), zaznavanje (*čutiti*), spreminjanje (*usihanje*) in še odnos do vsega tega (*morati*). Glagolski dodatek se podaja z različnimi oblikami glede na to, ali se pripisuje določeni osebi ali ne (osebne – neosebne), ali pripisuje dejanje osebku ali ne (tvorne – trpne oblike), ali je dejanje pojmovano kot dejansko se odvijajoče ali pa kot tako, ki bi se moralo ali moglo odvijati (naklonske oblike), ali se odvija v trenutku govorjenja ali ne (oblike in časi). Vsak glagolski dogodek je pojmovan še kot po trajanju omejen ali neomejen (glagolski vid), pa tudi, ali je obvestilno zadosten v zvezi osebek povedek ali pa rabi dopolnilo (glagolska prehodnost).

Vse to glagol izraža z zapleteno paradigmatiko nezloženih in zloženih oblik ter vidskih dvojic: Nezložene glagolske oblike so: sedanjik (*delam*), velelnik (*delaj*), deležje na *-č* ali *-e* (*delajoč, hote, delaje*), deležnik na *-č* (*delajoč -a -e*), nedoločnik (zborni: *delati*, pogovorni: *delat*), namenilnik (*delat*), tvorni opisni deležnik na *-l* (*delal -a -o*), deležnik stanja na *-l* (*uspel -a -o*), tvorni opisni deležnik in deležnik stanja na *-e(n)* ali *-t* (*delan -a -o, postan -a -o*; *tepen, ubit*), glagolnik (*delanje*), deležje na *-ši* (*rekši, videvši*), deležnik na *-ši* (*vstopivši -a -e*). Vendar teh oblik nimajo vsi glagoli. Zložene glagolske oblike so: *delal sem* (*bi, bi bil, sem bil, bom*), *pokopan je* (*je bil, bi bil, bo, biti, bodi* ipd.). Oblike besed kot *smejati se* imamo za nezložene s prostim morfemom, prav take oblike kot *misliti na*. Vseh nezloženih glagolskih oblik je torej 15.

Iz glagola izpeljani so tudi pridevniki kot *občutljiv, izrecen* ali samostalniki kot *molitev, skok, bolečina, padec, straža, srbež* itd., ki pa jih ne uvrščamo med redne glagolske oblike, temveč jih imamo za samostojne besede, upravičeno posebno takrat, če ne izražajo več samo glagolskega dejanja, stanja itd. Med glagolnike gredo vsi taki samostalniki, ki pomenijo to, kar nedoločnik. Nekateri glagoli imajo samo po katero glagolsko obliko: *grem* samo sedanjik in deležje oz. deležnik *gredoč*, *pojdem* samo prihodnjik in velelnik *pojdi*, nimajo pa npr. deležnika na *-l* ali nedoločnika.

Osebne glagolske oblike so tiste, ki izražajo osebe, tj. dejanje itd. prisojajo govorečemu (1. oseba), ogovorjenemu (2. oseba) ali neudeleženemu v dvogovoru (3. oseba). 3. osebo uporabljamo tudi za izražanje dejanja sploh v določenem času (tip *dežuje, deževalo je*). Glagolska oseba v tvorni obliki torej večinoma kaže na vršilca dejanja ali nosilca stanja ali lastnosti, v trpni pa na prizadetega.

Osebne glagolske oblike izražajo čas (*delam, delal sem* (*sem bil, bom*), *bi, bi bil*), naklon (*delam, delaj, delal bi*) in način glagolskega dejanja (*je tepel, je bil tepen*). Časi so v slovenščini štirje (sedanjik, preteklik, predpreteklik in prihodnik), nakloni trije (povednik, velelnik in pogojnik), načina dva (tvornik in trpnik). Sedanjik izraža dejanje itd. v trenutku govorjenja, preteklik in predpreteklik pred njim, prihodnjik pa za njim. Tvornik pove, da dejanje opravlja osebek ali pa je le-ta v do-

ločenem stanju (*Sosedov Janez je natepel otroka, Sosedov Janez je bil potrt*), drugi pa, da dejanje osebku prihaja od zunaj (*Otrok je bil tepen (od sosedovega Janeza)*). V povednem naklonu so glagoli tedaj, če dejanje samo ugotavljajo, ga zanikajo ali po njem vprašujejo (*delam, ne delam, delam?*), v velelnem tedaj, če dejanje prikazujejo kot zaželeno, zapovedano, prepovedano itd. (*ďelaj*), v pogojnem pa tedaj, če (iz)vršitev dejanja zadeva ob ovire, ki jih je mogoče zaobiti (*delal bi*) ali pa tudi ne (*delal bi bil*); pogojniška dejanja so umišljena. Kar za dejanja, velja tudi za druge vrste glagolskega dogodka.

N e o s e b n e glagolske oblike glagolske osebe sploh ne izražajo (*delajoč, delati, delat, delal, uspel, delat, delan, delanje, rekši*). Uporabljamo jih za to, da z njimi delamo – „opisujemo" – čase in naklone (*delal bom, delal bi*), načine (*je tepel – je bil tepen*), izražamo cilj glagolskega dejanja (*grem delat*), istodobnost (*Domov grede se zglasi pri meni, Hiteč k cilju, je komaj še dihal*) ali preddobnost (*Cesar to videvši, veli kočijažu konje pognati*) ipd.

Prednost neosebnih glagolskih oblik je prav v tem, da glagolske osebe ne izražajo, ker je ali že izražena (*Nočem kričati* = nočem, da bi (jaz) kričal; *Greš kosit* = greš, da boš (ti) kosil; *Molče so šli* = ko so šli, so (oni) molčali), ali pa je splošna: *Naročil je jesti* = da bi jedel, da bi jedli, da bi jedla itd.); *Gledal sem to norenje* = gledal sem, kako si, ste, so, sta norel (noreli, norela); *Govoriti je srebro* = če kdo(r koli) govori, je srebro (če govoriš (govorimo), je srebro); *Ukazal je prinesti kruha in jabolk* = da prinesejo, da prinese, da se prinese ... Pridevniške glagolske oblike ob samostalniški besedi lahko spremenimo v povedek, samostalniško besedo pa v osebek ali predmet kakega stavka: *otekli gležnji* = gležnji so prej otekli; *posekani hrasti* = hraste so prej posekali; *skeleče rane* = rane skelijo. Kadar so neosebne glagolske oblike uporabljene ob osebni, svoje dejanje pripisujejo njeni osebi: *plesaje sta planila v dereče valove* (= *plesala* sta ista kot *planila*), *šel je kosit, ne morem povedati* ...

Neosebne glagolske oblike so ali čisto samosvoje (*delati, delat, delal, ubit, sedé, kupovaje, vstopivši, skrivši*) ali pa so pridevniške (*osupel, zaželen, ubit, vzdihujoč*) oz. samostalniške (*delanje, skok, bera, podražitev*). Prve so zlasti povedkovniki (*moram delati, sem delal, je bil ob tej priliki ubit*), prislovi (*delat, vzdihujoč, kupovaje, sede, vstopivši, skrivši*).

Morfemska podoba glagola

Glagol ima zelo izrazito morfemsko podobo. Oglejmo si jo pri glagolu *pogrezati*.

Nasprotje s *popihati* nam izloča morfem *grez*: ta je k o r e n , nosilec stvarnega pomena.

Morfem *a* za korenom (prim. nasprotje *pogrezniti*) se imenuje g l a g o l s k a p r i p o n a . (Pri izpeljanih glagolih kot *pobratiti, potujčevati* je glagolska pripona za podstavo.) Glagolske pripone so različne: *a, ni, e, i, uje, ova, va* itd., lahko tudi ∅ (*nesti*). Same na sebi ne pomenijo nič, pri dveh glagolih iz istega korena ali podstave pa razločujejo omejenost ali neomejenost dejanja (*pogrezniti – pogrezati, zapelje – zapeljuje, seči – segati*) oz. prehodnost ali neprehodnost: *rumeniti* proti *rumeneti*.

Morfem pred korenom je p r e d p o n a . Če je kot dodana nedovršnemu glagolu, gre za dovršnik: *spati – prespati* (primeri kot *razpadati* so izpeljani iz *razpasti*, ne iz *pasti*). Predpone imajo večinoma tak pomen kot predlogi ali prislovi. Predpon ima kak koren lahko tudi po več: *po/raz/deliti*. Glagol ima lahko tudi p r e d p o n s k o o b r a z i l o : *prèdnaročíti se*; je zmeraj naglašeno.

Glagolski priponi se dodajajo ali še druga obrazila ali pa končnice, da dobimo posamezne glagolske oblike: velelnik (*dela-j*), nedoločnik (*dela-ti*), deležnike (*dela--joč*) itd. Če glagol nima glagolske pripone, se obrazila in končnice dodajajo kar korenu: *nes-ti, da-m* (to so brezpriponski glagoli oz. oblike).

Del glagola pred *-ti* se imenuje n e d o l o č n i š k a glagolska o s n o v a : *dela-ti*. Pri glagolih z nedoločnikom na *-či* je (sicer premenjena) glagolska osnova ves del pred končnim *-i*: *peč-i, zapeč-i*. Glagolski del pred končnico *-m* je s e d a n j i š k a o s n o v a . Korenska dela sedanjiške in nedoločniške osnove sta ali enaka (*nes-em -ti, del-am -ati*) ali pa tudi ne (*ber-em* proti *br-ati, piš-em* proti *pis-ati*).

Glagolske oblike, ki se spregajo ali sklanjajo, imajo na koncu k o n č n i c e : *dela-m -š -∅* itd., *petj-e -a -u* itd., *pozlačen-∅ -ega -emu* itd. Kar je pred končnico, je o s n o v a p r e g i b n e g l a g o l s k e o b l i k e . Osnovo glagolske oblike je treba ločiti od glagolske osnove: v *delanje* je osnova glagolnika *delanj-*, glagolska osnova pa *dela-*.

Nekateri glagoli imajo še prosti zaimkovni (ločljivi) morfem *se* ali *si*, npr. *smejati se, prizadevati si*, ali vezavni predlog, npr. *hoditi za* = ljubiti, ali pa zaimkovni *ga* oz. *jo*, npr. *lomiti ga, dobro jo odnesti*.

Morfemski sestav glagola najlepše razbereš iz preglednice:

Predpone	Koren	Obrazila podst.	Glagolska pripona	Obrazilo glagolskih oblik	Končnica	Obrazilo povratnosti ali prehodnosti ali oblike
Glagolska podstava						
Glagolska osnova						
Osnova pregibne glagolske oblike						
po	*grez*		*ni*	*ti*		*se*
pri	*nes*	*k*	*a*	*j*	*te*	
	tres			*oč*	*a*	*se*
	pod		*i*	*t*		
za/pri	*seč*		∅	*i*		
	da		∅		*m*	
po	*mal*	*o*				
	mešč	*an*	*i*	*l*	*a*	*se je*

Glagoli s poponama *ga, jo* ter s predponskimi obrazili niso zajeti. Glagol *pomalomeščaniti* ima zloženo pomensko jedro: ima dva korena (*mal* in *mešč*), povezana z medpono *o*.

GLAGOLSKE KATEGORIJE

Glagolski vid

Glagolski vid je kategorija omejenosti glagolskega dogodka. Po glagolskem vidu ločimo dovršne in nedovršne glagole. Dovršni glagoli zaznamujejo po trajanju omejeno dejanje (*počiti, poplesati, namučiti se, dočakati, zaigrati*), nedovršni pa omejenost v trajanju dejanja ne izražajo (*tepsti, poskakovati*). Nedovršni glagoli se izjemoma rabijo tudi za izražanje po trajanju omejenega dejanja: *Fant bo tepen kot snop, Nesel je v mlin* (tja je namreč nekaj *odnesel*), *Pisal bi ti pismo* (= *sporočil* bi ti pismeno). Dovršne glagole spoznamo po tem, da je z njimi mogoče odgovoriti na vprašanje *Kaj storiš* (*bi storil* itd.) in da razen redkih izjem (glagoli rekanja) ne izražajo dejanja v trenutku govorjenja (sedanjega časa ali sedanjosti). Dajo se rabiti v zvezah *Počakaj, da* (*pridem*). Nedovršne spoznamo po tem, da z njimi lahko odgovorimo na obliko glagola delati v stavkih kot *Kaj delaš*, ob njih pa tudi lahko uporabljamo t. i. fazne glagole, kot so *začeti, nehati* ipd. Vsi se rabijo tudi za izražanje dejanja v trenutku govorjenja.

Slovenski glagoli so načeloma ali dovršni ali nedovršni, so torej enovidski. Nekateri pa so dvovidski, tj. ali dovršni ali nedovršni, kar nam je pač na misli: prim. *rodim, ubogam, teknem, darujem, žrtvujem, hasnem, okrevam, telefoniram* ipd. Posebno veliko dvovidskih glagolov je na *-irati*.

Nepredponski glagoli so načeloma nedovršni. Dovršnih je tako malo, da se dajo skoraj vsi našteti: *plačam, končam, neham, zmagam, jenjam, srečam*; *kupim, lotim se, javim, blagoslovim, posodim, pičim, ranim, rešim, velim, skočim, spremim, stopim, storim, trčim, treščim, udarim, dobim*; *dejem*; *padem, sedem, ležem, sežem, rečem, vržem, jamem, vzamem, snamem* in skoraj vsi glagoli z glagolsko pripono *ne* (prim. *kriknem*) razen tistih, ki izražajo prehajanje iz stanja ali potek (npr. *sahnem, gasnem, ginem, greznem, rinem, tonem, venem, drgnem*); *dam, dem* in morda še kateri.

Tvorba dovršnikov iz nedovršnikov

Iz nedovršnikov dobimo po običajni razlagi dovršnike tako, da nedovršnikom dodamo predpono: *nesem – prinesem, delam – dodelam*. Najpogostejše predpone: *do-, iz-/z-/s-, na-, o-/ob-, od-, pod-, pre-, pred-, pri-, pro-, raz-, u-, v-, vz-, z-/s-/se-, za-*. Pri tem se pomen navadno spremeni v smislu predpone (prim. Besedotvorje str. 214–223).

Pri takem gledanju na predponjenje pa ni prav jasno, zakaj se prvotno nedovršnim glagolom spremeni vid, tj. zakaj postanejo dovršni. Tej težavi se izognemo, če k nedovršnikom s predložnim morfemom napravimo najprej ustrezne predponske nedovršnike, npr. *plêtem v (kaj) – vplétam*, nato pa dovršni par takemu glagolu dobim z zamenjavo glagolske pripone, nasprotne oni, pri tvorbi nedovršnikov iz dovršnikov, npr. dov. *rêč-e-m* – nedov. *rék-a-m*, torej nedov. *preplét-a-m* – dov. *preplêt-e-m*,

hkrati pa po prevoju premenim v obratni smeri tudi korenski samoglasnik oz. korensko glasovje. Tam kjer ni prevoja, gre to še lažje: *potrés-a-m – potrés-e-m*.

V nadaljevanju se bomo vendarle držali dosedanje teorije.

Tvorba nedovršnikov iz dovršnikov

Iz dovršnikov delamo nedovršnike z menjavo glagolske pripone: *pihnem – piham, jenjam – jenjujem, néham – nehujem*. Hkrati se pogosto premenjuje še korenski del: *počim – pokam, posodim – posojam, izrêčem – izrékam*. To gre po pravilih. Pri glagolih na *-im* se pri tem soglasnik (soglasniški sklop) na koncu korena večinoma premenjuje po jotaciji (*posodim – posojam, blagoslovim – blagoslavljam*) ali po depalatizaciji (*počim – pokam*). Po depalatizaciji se premenjujejo tudi glagoli v nedoločniku na *-či* (*sežem – segam, izrečem – izrekam*) ali drugače (*prestrežem – prestrezam*). Glagoli na *-em* se (vsaj na videz) pogosto premenjujejo po dejotaciji: *popišem – popisujem*. Za prevoj prim. še tvorbo nedovršnikov iz samo predponskih dovršnikov: *zaprèm – zapiram, pôšljem – pošiljam*; *pričnèm – pričenjam, otmèm – otémam, obújem – obuvam*. Med take glagole gredo tudi nekatere izpeljanke iz predložnih zvez, npr. *razmestiti, pobarabiti se* itd. Seveda sta možni tudi po dve predponi: *prerazdeliti, nanapadati se*.

Nekaj glagolov dela nedovršnik z nadomestnim korenom: *vržem – mečem, rečem – govorim* (ali *pravim*, poleg *rékam*), *naredim* (ali *storim*) – *delam* (poleg *narejam*), *najdem – nahajam*.

Samoglasniki v korenu se pri imperfektiviranju premenjujejo takole:

1. *ê ~ é, á* ali *í*: *preplêtem, prenêsem, pobêrem ~ preplétam, prenášam, pobíram*;
2. *o ~ a* (lahko): *zbôdem, porodím, skóčim ~ zbadam, porajam, skačem*;
3. *ə ~ i*: *odcvətem ~ odcvitam*;
4. *a ~ i* (lahko): *umaknem ~ umikam*;
5. *a ~ é*: *najamem ~ najémam*;
6. *ø ~ í*: *zatrèm ~ zatíram*;

Posebnost je *prekolnem ~ preklinjam*. V glavnem lahko rečemo, da se naglašeni samoglasnik premenjuje v smeri urnega kazalca, če nam je števílčnica samoglasniški trikotnik.

Med dva soglasnika v korenu se (točka 6) torej pogosto vrine kak samoglasnik: *začnem – začenjam, umrem – umiram, zažgem – zažigam*.

Pri nekaterih glagolih se pojavijo soglasniki, ki so v dovršniku izpadli zaradi težkega soglasniškega sklopa: *upognem – upogibam, zasujem – zasipavam, ganem – gibam, krenem – kretam, potonem – potapljam, vrnem – vračam* (iz *vratj-*), *prepovem – prepovedujem*.

(Po drugi, novi teoriji se pri tvorbi dovršnikov iz nedovršnikov premene godijo v obratni smeri: *é, á, í ~ ê, o, ø/ə* npr. *preplétam ~ preplêtem, zvažam ~ zvozim, nabírati – nabrati, odcvitam ~ odcv[ə]tem*.)

Glagolske pripone se premenjujejo po naslednjih vzorcih:

1. *a, i, ne* in *ϕ ~ uje*: *plačam ~ plačujem, rešim ~ rešujem, dvignem ~ dvigujem, prepovem ~ prepovedujem*;
2. *i, e, ne, je* in *ϕ ~ a, (va)*: *pičim ~ pikam, padem ~ padam, mahnem ~ maham, zinem ~ zevam, napijem ~ napivam, predém ~ predévam*;
3. *i ~ e* (redko): *skočim ~ skačem*;
4. *i ~ éva*: *omedlim ~ omedlevam.*

Tako tudi pri predponskih, prvotno nedovršnih glagolih: *a ~ e*, npr. *preplétam ~ prelêtem.*

V glavnem lahko rečemo, da se samoglasnik premenjuje v nasprotni smeri urnega kazalca, kolikor pripona pri nedovršniku ni dvozložna.

Tip *omedlevam* in podobno si razlagamo z nedoločniško osnovo: *omedleti ~ omedlevati = okopati ~ okopavati.*

Če se prvotna glagolska pripona ne zamenja, temveč ohrani, se ji doda še *va: okopam – okopavam, neham – nehavam.* Taki glagoli imajo radi dvojnice tipa *okopavam ~ okopujem* (prim. še *premislim – premišljam* in *premišljujem*); v zadnjem času glede na *-avam* zmeraj bolj prevladujejo oblike na *-ujem.*

Glagoli brez vidskega para

Vsi glagoli nimajo takih vidskih parov: to so vidsko neparni glagoli (lahko tudi samo glede na določen pomen istega glagola). Taki glagoli so torej bodisi samo nedovršni (imperfektiva tantum) ali samo dovršni (perfektiva tantum). Samo nedovršni so npr. glagoli stanja, npr. *sedeti, ležati, stati, imeti,* nadalje naklonski glagoli, npr. *morati, smeti, moči,* pa glagoli enovitega dejanja npr. *delati, iti, čakati, svetiti, ljubiti, plêsti, gnati, brati,* pa še t. i. glagoli navade, npr. *hojevati, videvati se.* – Samo dovršni glagoli so t. i. trenutni (*počiti, pokniti, jekniti*), zlasti pa tudi nekateri predponski z manj konkretnimi predponami: *omladiti, izlečiti, napisati, nasekati, zakrpati, zaslišati, zavpiti, zgroziti, skuhati, pozlatiti, uslišati, vzdržati, naiskati se.* Če kateri takih dovršnikov le ima nedovršni par, ta pomeni isto kot prvotni nepredponski glagol. Zgled samo dovršnega določenega pomena je npr. *zaslišati* 'zaznati slušni pojav' nasproti *zaslišati – zasliševati* 'uradno spraševati koga o čem'.

Manjkajočo nedovršno vzporednico ali opišemo ali pa izrazimo z nepredponskim dovršnikom. Nekaj primerov: *Če se boš tako pogospodil, bo slabo. – Če boš postajal tak gospod, bo slabo* (poleg *če se boš tako gospodil ...*). – *Podkoval mi je konja. – Koval mi je konja. – Če boš toliko potrošil, boš ob vse. – Če boš toliko trošil, boš ob vse. – Razklal mi boš tale kostanj. – Kalal mi boš ta kostanj.* Izrazimo se pač bolj ali manj približno.

Zaznamovanost dovršnika in izražanje stanja

Nedovršni glagoli so nasproti dovršnim nezaznamovani v tem smislu, da jih v nekaterih primerih rabimo namesto njih. Tako zlasti pri zanikanju (v velelniku): *Ne*

odpiraj vrat v pomenu *ne odpri vrat*, ali *Kaj bi mu hodil odpirat* v pomenu *ne odpri mu*, ali *Da mi tega več ne delaš* – v pomenu *ne storiš.* Prim. še: *Ta sod je delal res dober sodar. – Me je kdo klical danes dopoldan? – Kdo je vabil tega človeka na svobodo? – Si ti to res pisal?* Mišljeno: 'napravil', 'poklical', 'povabil', 'napisal'. Podobno se rabijo nekateri deležniki na *-n/-t* od nedovršnikov namesto od dovršnikov, ko izražajo stanje: *Ta pipa je delana na roko*; *Streho imajo krito s škodlami*; *Kruh je pečen*; *Kosilo bo kmalu kuhano.* Dejanje, ki se mora izvršiti pred nastopom stanja, je seveda dovršno: *To pipo so napravili z roko*; *Streho so pokrili s škodlami*; *Kruh so spekli*; *Kosilo se bo moralo pred tem skuhati.*

Kadar deležnik na *-n* ali *-t* izraža stanje po izvršenem dejanju, seveda ne izraža dovršnosti: prim. *Čevlji so* (*bodo, bi bili*) *razmočeni*, kjer se po povedku edino pametno vprašujemo le s *Kaj je s čevlji.* (Da je *biti* nedovršen, ni dvoma.) – Da gre v takih primerih za stanje, in ne za trpnik, se da dokazati tudi s tem, da je namesto deležnika na *-n/-t* mogoče rabiti tak deležnik na *-l*, ki ga lahko rabimo tudi kot prilastek (*Rože so uvele*), ali sploh kakršen koli pridevnik (*Čevlji so novi*), ne da bi se pri tem spremenil čas. (Prim. razliko v času med *Rože so uvele* (sedanjost) in *Rože so uvenile* (preteklost)).

Vrste glagolskih dejanj

Deloma s podobnimi sredstvi kot nasprotje v vidu, tj. z različnimi glagolskimi priponami in premenami korena, pa tudi z nadomestnimi koreni ipd., glagoli izražajo vrste glagolskih dejanj.

Nedovršni glagoli

1. Nedovršni glagoli zaznamujejo dejanje, ki je nekako v celem kosu, enovito, ali pa sestavljeno iz ponavljajočih se delov; prve imenujemo trajne, druge ponavljalne: *nesti, iti, govoriti, misliti – skakati, sedati, vračati, vztrepetavati.* Ponavljalni glagoli se rabijo tudi kot trajni: *Sedal je na stole, kot da bi jih preskušal, ali so dovolj trdni. – Ravno je sedal za mizo, ko je pozvonil poštar.*

2. V drugi skupini so določni in nedoločni glagoli: *nesem – nosim, peljem/vedem – vodim, peljem – vozim, jaham – jezdim, ženem – gonim, tečem – tekam, letim – letam, bežim – begam, lezem – lazim, grem – hodim, vlečem – vlačim, bredem – brodim.* Vsi so nedovršni, razlika med njimi pa je, da eni pomenijo enosmerno dejanje, drugi pa neenosmerno; prvi so razen tega trajni, drugi pa ponavljalni. Ponavljalni par takih dvojic lahko pomeni tudi drugačno trajno dejanje: *Vlečem drva – Vlačim drva* proti *Vlačim* (= branam) *njivo*; ali: *Živinče beži – Živinče bega* proti *Ne begaj mi živinčeta.* Včasih se rabijo tudi glagoli tipa *nosim* iz dvojic *nesem – nosim* enosmerno in obenem dovršno: *Nosila sem* (nam. *nesla sem*) *koscem jesti* (= *zanesla*).

3. Glagoli dejanja oz. stanja: glagoli kot *sedim, ležim* ali *visim* pomenijo stanje po izvršitvi dejanja, ki ga izražajo glagoli dejanja *sedem, ležem, obesim*. Táko stanje lahko izrazimo tudi z zvezo pomožnika in pridevniške besede ali še kako drugače.

Nedovršno dejanje	Dovršno dejanje	Stanje
sedam	*sedem*	*sedim*
oživljam, postajam živ	*oživim, postanem živ*	*živim, živ sem*
obeša se	*obesi se*	*visi, je obešen*
postaja	*postane*	*je*
pekel se je	*spekel se je*	*pečen je bil*
sem na tem, da zaspim	*zaspim*	*spim*
maže	*namaže*	*je namazan*
umira	*umre*	*je mrtev*
postajam tiho	*umolknem, postanem tiho*	*molčim, tiho sem*

4. Svojevrsten odnos je tudi med glagolskimi dvojicami glagolov za dejanje in povzročanje dejanja kot *pijem – pojim, tečem – točim, gnijem – gnojim, umrem – umorim*. Drugi člen dvojice pomeni, da kdo dela, povzroča, omogoča to, kar pove prvi člen: *pojim* = delam, da kdo pije; *točim* = povzročam (delam), da teče; *morim* = povzročam smrt, umiranje. Včasih se tega odnosa niti ne zavedamo več; tako pri *gnojim*, ki res pomeni 'delati, da kaj gnije', a nam je danes nekako samostojen glagol.

5. Še ena zanimiva skupina so glagoli za dejanje in zaznavanje dejanja; to so dvojice kot *poslušam – slišim (čujem)* ali *gledam – vidim*. Razlika med njimi ni v nedovršnosti in dovršnosti, ampak v tem, kako je zajet predmet glagolskega dejanja, kako smo ga sprejeli v našo zavest. Prim. *Gledal je, pa ni videl* ali *Poslušam, a nič ne slišim*.

6. Med nedovršnimi glagoli je še nekaj izrazitih skupin. Spremljavo pomenijo nekateri glagoli s *pri-*: *pripevati*.

7. V 19. stol. so se rabili glagoli s sopomenom dejanja navade, npr. *hojevati, kradevati*.

8. Zlasti kot nedovršni se rabijo glagoli delnosti s sopomenom 'malo': *pošepavati, podrhtevati* itd.

9. Za rabo glagolskih oblik (namenilnika) so pomembni glagoli premikanja, npr. *iti, peljati se, peljati koga* npr. *kosít*.

10. Za rabo nedoločnika v povedku so pomembni naklonski in fazni glagoli: *môči, morati, hoteti, smeti – začeti, nehati*.

11. Že uvodoma smo omenjali glagole dejanja (*vrniti se, iskati*), stanja (*viseti*), poteka (*rasti, razpadati*) ipd. O tem bo več govora v skladnji.

Dovršni glagoli

Tudi med dovršnimi glagoli so nekatere izrazite skupine. Poleg osnovnega pomena izražajo še:

1. začetek dejanja: *zaigrati, zapeti, vznemiriti, spregovoriti* ...;
2. kratkotrajnost: *poležati, posedeti, počakati* ...;
3. trenutnost: *počiti, mahniti, suniti* ...;
4. manjšalnost: *blisniti, pokniti, hlipniti* ...;
5. konec dejanja: *dovečerjati, odpredavati* ...;
6. razmahnjenost: *razgovoriti se, razkokodakati se, razgreti se, razhoditi se* ...;
7. postajanje: *pobledeti, oveneti, ugasniti* ...;
8. izvršitev med gibanjem: *prižvižgati, prišepati, pripeti, prismejati se – odžvižgati, odšepati* ...;
9. izpolnjenost: *dogoreti, najesti se, našiti, nanapadati se, obviseti, izgnesti* ipd.

Večina teh glagolov nima istoimenskega vidskega para.

Prehodnost

Kaj je

O prehodnosti govorimo, če glagolsko dejanje koga/kaj prizadeva: *kositi travo, čuditi se takemu vprašanju, umivati se, bati se bolezni, priti ob ves denar, izgubiti vse imetje, obiti oviro* ipd.

Glagole s predmetnimi dopolnili imenujemo predmetne ali objektne. Objektni glagoli imajo lahko eno dopolnilo ali dve: *pisati roman – pisati bratu pismo, učiti deklico baleta, plesati*. Predmet je lahko nepredložen (zgornji primeri) ali predložen (*misliti na smrt, hlepeti po časteh, ukvarjati se z glasbo*). Prehodni glagoli imajo predmet lahko v rod., daj., tož., mest. ali or. Pravimo, da se glagol veže z rod. itd. ali da ima rodilniško itd. vezavo.

Oblikoslovna sredstva za izražanje prehodnosti

Prehodnost je le v nekaterih primerih izražena tudi oblikoslovno:

1. Z glagolskimi priponami je prehodnost izražena v dvojicah kot *rumeneti – rumeniti, oživeti – oživiti*. Prvi člen dvojice pomeni 'postajati rumen' oz. 'postati živ',

drugi pa 'delati (kaj) rumeno, spraviti (koga) k življenju, napraviti (ga) živega'. Prvi člen take dvojice je neprehoden, drugi prehoden. Prvi stanje ali lastnost rad izraža z deležnikom na *-l* (*porumeneli listi, oživeli utopljenec*), drugi na *-en* (*porumenjena stena, pozlačena obreza*). Pri čistih vidskih parih takih dvojic se razlika lahko izgubi: *oživeti – oživiti* proti *oživljati*. Razlike tudi ni v sedanjiku: *oživim*. Take dvojice poznajo skoraj vsi pridevniški in izpridevniški glagoli. Zanimivi so prvotni glagolski pari: *trpeti – trapiti, viseti – vesiti*, ali *sahniti – sušiti*.

2. Prehodnost je oblikovno izražena s predlogom kot prostim glagolskim morfemom, npr. pri glagolu *hoditi* za v pomenu 'rad imeti'. V primerih, kot je *Jure hodi za Lenčko*, je *hodi za* prehodno, če pomeni 'ima rad, ljubi', sicer seveda ne. Primer kaže, da iz neprehodnih glagolov prehodnih ne delamo le s predpono (prim. *šel je – našel je jurčka*), temveč tudi s predlogi (*hodi za, priti ob*).

3. Prehodnost glagolu odvzema prosti morfem *se*: *Steklenica se je razbila. – Vlak se je iztiril.* Glagola brez *se* sta prehodna: *Razbil je steklenico. – Uporniki so iztirili vlak.* Večkrat se tak *se* pozneje tudi sam izgubi: *Vlak je iztiril* (pogovorno), neprehodnost pa glagolu ostane.

Vrste prehodnosti

Glede na pretvorbene možnosti prehodne (desnovezljive) glagole delimo v več vrst:

Glagoli z enim prizadetim:

1. Direktno prehodni glagoli z nepredložnim dopolnilom v tožilniku in s trpniško pretvorljivostjo: *Pohvalili so učenca – Učenec je bil pohvaljen.* Poleg trpnosti taki glagoli lahko izražajo tudi stanje: *Hiša je bila porušena v treh dneh* (so jo porušili) – *Hiša je bila porušena deset let* (je bila v stanju porušenosti; tako dejanje je treba izvršiti zmeraj pred stanjem).

2. Prehodni glagoli z dopolnilom v tožilniku in možnostjo pretvorbe v obliko z deležnikom stanja (ne pa tudi s pretvorbo v trpnik): *To stvar poznam → Ta stvar mi je poznana.*

3. Glagoli z dopolnilom v rod., daj. ali s predložno zvezo in z možnostjo pretvorbe v obliko brez *se*: *Veselim se tega → To me veseli*; prim. *še čuditi se čemu, zanimati se za kaj, navduševati se za koga*; pri teh glagolih se predmet da zamenjati z osebkom in narobe.

4. Glagoli z dopolnilom v or. in z možnostjo pretvorbe v obliko brez se: *Odlikujem se z znanjem → Znanje me odlikuje. – Okrepil se je s čajem → Čaj ga je okrepil.*

5. Glagoli z dopolnilom (prizadetim) v or. in z možnostjo pretvorbe predmeta v osebek: *Drobi z nogami → Noge ji drobijo. – Zvoni z nogami → Noge mu zvonijo. – Miga z ušesi → Ušesa mu migajo.*

6. Glagoli s predložnim dopolnilom: *bežati od dela*; *udrihati po oblastnih ustanovah.*

7. Glagoli s tavtološkim (istorečnim) dopolnilom, ko je predmet istega korena kakor glagol: *sanjati sladke sanje, bojevati boj, spati spanje pravičnega, misliti težke misli, živeti prijetno življenje.*

8. Opisni frazni (glagoli), ko glagol in dopolnilo skupaj izražata nov pojem, ki se dostikrat da izraziti s samim glagolom: *delati greh → grešiti, delati neprilike (težavo, zgago) → nagajati, gojiti čebele → čebelariti, sestavljati pesmi → pesniti, biti pesnik → pesnikovati.*

9. Glagoli s predložnim prostim morfemom za različne sklone:

R – *beži od dela, je brez dela, imeti veselje do kuhe, biti iz smrtne nevarnosti*;

D – *bojujejo se proti raku, stremeti k sreči, pripravljati se k prazniku*;

T – *čaka na rešitev, ne mara zanj, spotakniti se ob prag, pripraviti se na kaj, zagledati se v koga, zaljubiti se v sosedo, zavzeti se za siroto, preskočiti čez ogenj, upreti se v zid, obrniti se na vratarja, pripravljati se na konferenco, upati na rešitev, jeziti se na brata, bojuje se za pravico, boji se za čast, opirati se ob palico*;

M – *v tem sem se zmotil, v tem se je spremenil, na tem vztraja, sedi pri svojih knjigah, govoriti o nesreči*;

O – *skriti se pred sovražnikom, rešiti se pred sovražnikom, bojuje se z menoj, računaj z mano, ukvarjati se z rejo govedi, ravnati s strojem, zamisliti se nad položajem, trepeče pred očetom, žene se za daljnimi cilji.*

10. Nekaj primerov za glagole z dvema dopolniloma: *dati otroku knjigo, pustiti otrokom veselje, podariti hišo nečaku, razloži dijakom nalogo, obljubi mu kaj, niti prijatelju ne zaupa skrivnosti, oživiti očetu spomin — učiti deklico angleščine, učiti deklico angleščino, varovati mladino nesreče, zavarovati domačijo pred strelo.*

Stilna in jezikovna vrednost dopolnilnih variant

Deloma sama po sebi deloma pod vplivom drugih jezikov se prehodnost glagolov precej spreminja. Tako zveni sedaj že zastarelo rod. v primerih kot *učiti deklico baleta* ali v zvezi z namenilnikom *Šel je kosit trave* (namesto *deklico balet, travo*). Prim. še *To* ('ta zadeva') *me čudi* nam. *Temu se čudim* ipd. Posebno majav je včasih občutek za objektnost, ki se izraža s predlogi: vezava z mest. *O tem ne dvomim* se brez potrebe spodriva z vezavo v tožilniku *V to ne dvomim.* (Glej spodaj.) Ali pa se

nepredložna vezava zamenjuje s predložno: *spomíniti se česa – spómniti se na kaj*. Nekaj takih zgledov zlasti po SP 1962:

Prav	Narobe
do tega mi je veliko	*na tem mi je veliko*
ne jezi se name	*ne jezi se nad mano*
ne govori mi o poštenju	*ne govori mi od poštenja*
povej nam kaj o kralju Matjažu	*povej nam kaj od kralja Matjaža* (po Miklošiču pravilno)
ne pogajajta se tako za ceno	*ne pogajajta se tako okoli cene*
razpravljamo o vprašanju	*razpravljamo po vprašanju*
vsak ima pravico do življenja	*vsak ima pravico na življenje*
zanimam se za gradnjo hiše	*zanimam se na gradnji hiše*
zainteresiran sem za to	*zainteresiran sem na tem*
v to ne bo privolil	*na to ne bo privolil*
na to ne bo pristal	*v to ne bo pristal*
kaj je s tem?	*kaj je na tem?*

Kadar je glagol prehoden že brez predloga, za izražanje iste vsebine pogosto ni treba rabiti predloga:

nadaljuj predavanje	*nadaljuj s predavanjem*
prelomil je navado	*prelomil je z navado*
končaj že to delo	*končaj že s tem delom*
prihranil si je časa	*prihranil si je na času*
varuj se lažnih prijateljev	*varuj se pred lažnimi prijatelji*

Nič narobe ni taka dvojnica v primerih kot *navadil sem se tega – navadil sem se na to*. Gotovo je edino dobro *dobíva ugled*, pri dovršnem paru pa je razlika *med dobil je na ugledu* in *dobil je ugled*: v prvem primeru se mu je ugled samo povečal, v drugem pa ga prej sploh imel ni. Res pa je, da je *dobil je na ugledu* mogoče zamenjati s *postal je uglednéjši*. Isto je z *izgubíti čast* in *izgubíti na časti* proti *izgubljati čast*. Primeri kot *delam na novem projektu* se dajo *izraziti z obdelujem (izdelujem) novi projekt*. – Včasih so prvotnejše ali pravilnejše zveze prenerodne ali ne docela ustrezne, zato se dopuščajo tudi nove, npr. *delam na projektu*.

Prehodni glagoli se lahko rabijo tudi neprehodno. V takih primerih izražajo dejanje samo: *Vídim hišo – vídim* (tj. 'z vidom zaznavam'), *delati hišo – delati* (tj. 'imeti delo, ne počivati'). Prepovedana dejanja izražamo navadno le z nedovršnim velelnikom: *ne ubíjaj, ne kradi, ne laži, ne pljúvajte po tleh, strèljajte*. Če pa je dejanje kaj bolj določeno, rabimo tudi dovršnike: *Strèljajte – Ustrelíte še*, ali: *Tako se govori – Reci vendar kaj*.

Glagoli in oblike s *se*

Oblikovno enaki glagoli, ki imajo ob sebi *se* (*smejati se, govoríti se, umívati se, srečati se, tiskati se*) se razvrščajo v več skupin.

A – Tvorna zveza

1. Pri *smeje se* je *se* ohranjen v vseh glavnih glagolskih oblikah (*smejati se, smej se, smejal se je*), *se* sam na sebi pa nič ne pomeni. Redki glagoli tak *se* ali imajo ali pa tudi ne: *jokam se – jokam, sedem – usedem se, iztíriti – iztíriti se*.

2. Glagoli tipa *ubíti se* lahko izražajo neprehodno dejanje, npr. *Ubil* se je v gorah 'zaradi padca (ali kakor že) je umrl'. Morfem *se* dela prvotno prehodni glagol neprehoden, potekoven (procesualen). (Čisto drugo so seveda primeri kot *Ubil je sebe in še nekoga*, kar je tip *umíva se*.)

3. Tip *Govóri se* v nasprotju s *Smeje se* in *Ubije se* stoji vedno samo v 3. os. ednine, morfem *se* izraža splošnega vršilca dejanja, npr. *ljudje* 'ljudje govorijo' ali 'govorijo na sploh'. Prim. še *Tod se hodi na Triglav*.

4. Zlasti v pogovorni rabi je tip 3 pri prehodnih glagolih razvit tudi s predmetom: *Išče se mlajšo žensko* (*iskalo se bo mlajšo žensko*). V mnogih narečjih tako izražanje sploh ni v navadi, ampak se zamenjuje (tako kot v pretežni večini v zbornem jeziku) s trpno varianto *Išče se mlajša ženska* oz. z osebnim tvornikom *Iščejo mlajšo žensko* ipd. Tip *Išče se mlajšo žensko* je prišel k nam menda od drugod, kolikor toliko pa ga delajo domačega zveze kot *Mnogo stvari se je pozabilo* oz. *Vsepovsod se išče zlato*, kjer je *mnogo stvari* in *zlato* osebek, ima pa enako obliko, kot bi jo imel kot predmet v tožilniku. Od *Mnogo stvari se je pozabilo* pa ni daleč do *Mnoge stvari se je pozabilo*. (Misliti je seveda zmeraj tudi na vpliv tipa *Tod se gre na Triglav*, tj. na brezosebno izražanje pri neprehodnih glagolih.)

5. Pri glagolih tipa *Umíva se* je se mogoče zamenjati s *sebe* ali s kakim drugim samostalniškim zaimkom ali samostalnikom: *Umíva otroka, umíva ga* itd.

6. T. i. vzajemni (recipročni) glagoli: *srečati se* 'srečati eden drugega'.

B – Trpna zveza

Vsi obravnavani tipi glagolov s *se* so tvorni. Oblika s *se* pa lahko izraža tudi trpnost: *Otava se kosi v avgustu ~ Otavo kosijo v avgustu*. (O tem gl. str. 358, 359.)

C – Opuščanje in odvečnost

Kadar sta za povedek dva glagola s *se*, se en *se* izpušča: *Bal se je smejati* (ne: *smejati se*). Napačno pa je izpuščati *se* v primerih kot *Naša umetna proza začenja z Martinom Krpanom*. Glagol *sestoji* pa nima *se*, torej je napačno reči *Knjiga se sestoji iz treh delov*.

Glagol s *si*

Nekateri glagoli imajo namesto *se* morfem *si*: *prizadevati si, pomagati si, misliti si*. Tudi tak *si* ima različno vrednost: eni glagoli niso nikoli brez njega (*Prizadevam si*), pri drugih pa ga je mogoče zamenjati s samostalniško besedo (*Pomagam si (sebi,*

bratu)), pri tretjih (*mislim si*) je nekako odveč. V zadnjem primeru *si* kot da poudarja osebek.

Glagoli s *si* ali *se*

Nekateri glagoli brez razlike rabijo *se* ali *si*: *upati si* (*se*), *premisliti si* (*se*), *opomogel si* (*se*) *je*, *drzniti si* (*se*).

Način

Oblike

Način je pojem za razmerje med osebkom in (iz)vršilcem dejanja.

1. Če je osebek tudi (iz)vršilec dejanja ali nosilec stanja, govorimo o tvorniku ali aktivu: *Gradove so med vojno porušili (vojaki).* – *Knjigo so tiskali v Tiskarni Ljudske pravice.* – *Sava teče po lepi zeleni dolini, Jesen se je posušil.* – *Rože ti bodo uvenile* ipd.

2. Če pa osebek ni vršilec dejanja, pa tudi ne nosilec stanja ali poteka, ampak je od dejanja prizadeti, gre za trpnik ali pasiv: *Gradovi so bili med vojno porušeni (od vojakov).* – *Knjiga je bila tiskana/se je tiskala v Tiskarni Ljudske pravice.*

3. Kadar v stavku ni vršilca dejanja in si ga na podlagi sobesedila ali sotvarja tudi ni mogoče misliti, je glagolska oblika tvorniška: *Deževalo je.* – *Oblačno je bilo.* – *Zeblo ga je.*

Trpnik se ob ohranitvi istega časa in vida da zmeraj spremeniti nazaj v tvornik, vsak tvornik pa se ne da pretvoriti v trpnik. Tvornik je v primeri s trpnikom prvoten, trpnik je le pretvorbena oblika.

Tvornik je v slovenščini še zlasti veliko pogostejši od trpnika. Tvornik in trpnik sta v naslednjem pretvorbenem razmerju: 1. beseda ali besedna zveza, ki je bila osebek tvornega stavka, se v trpnem ali opusti ali pa postane prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja, in sicer v rodilniku ter s predlogom *od* (*po* + samostalnik v mestniku je v takem primeru napačen); 2. glagolska oblika na *-m* (ali na *sem* + *-l*) se zamenja z glagolsko obliko na *sem* + *-n*/*-t* ali pa se prvotni glagolski obliki doda *se*; 3. beseda ali besedna zveza, ki je bila predmet tvornega stavka, postane v trpnem osebek.

Če pretvarjamo trpne stavke v tvorne, ravnamo obratno.

Izražanje stanja

Pri pretvorbah tvornika v trpnik in narobe ostajata čas in glagolski vid nespremenjena (prav tako pa seveda tudi glagolski pomen). Kadar se eden ali drugi pri podobni pretvorbi spremenita, oblike z deležnikom na *-n*/*-t* ne izražajo trpnosti, ampak stanje: *Vrata so odprli → Vrata so odprta.* – *Sobo so pometli → Soba je pometena.* – *Sobo sem pometla → Sobo imam pometeno.* – *Veter je razbil šipo. → Šipa je razbita od vetra.*

Stanje imamo tudi v primerih tipa *To knjigo Janez dobro pozna → Ta knjiga je Janezu dobro (po)znana.*

Stanje je izraženo tudi po pretvorbah v stavkih tipa *Vasico obdajajo gore → Vasica je obdana z gorami* (sprememba glagolskega vida: *obdajati* – *obdati*). V takih primerih je napačno rabiti predlog *od*.

Raba trpnika

Od obeh oblik trpnika ima širšo rabo trpnik z deležnikom na *-n*/*-t*, trpnik s *se* pa uporabljamo navadno le takrat, če je predmet, ki ga dejanje prizadeva, neživ ali pa je sobesedilo tako, da se trpna oblika ne da razumeti tudi kot tvorna. Če npr. trpni stavek *Fant je bil tepen (pohvaljen)* izrazimo z obliko s se, tj. *Fant se je tepel (pohvalil)*, le-te nikakor ni nujno razumeti trpno; nasprotno, take stavke pojmujemo tvorno, trpno pa le, če je iz sobesedila jasno, da fant ni vršilec glagolskega dejanja, ampak prizadeti od glagolskega delovanja. Neoporečna pa je raba trpnika s *se* v naslednjih primerih: *Otava se kosi v poznem poletju ← Otavo kosijo v poznem poletju*; ali: *Taka stvar se ne pove na glas = Take stvari ne povemo na glas*. Lahko pa se rabi trpnik s *se* tudi v primerih, kadar samostalnik po vsej verjetnosti ne more biti (iz)vršilec dejanja: prim. *Dojenček se kopa vsak dan = dojenčka kopljejo vsak dan*; *Rodil sem se 11. oktobra = Na svet sem prišel 11. oktobra.*

Obravnavani primeri kažejo, da v slovenščini uporabljamo trpnik takrat, kadar hočemo spraviti v ospredje tistega (tisto), ki ga prizadeva glagolsko dejanje, zamolčati ali potisniti ob stran pa (iz)vršilca glagolskega dejanja. Ta, namesto da bi bil osebek tvornega stavka, postane v najboljšem primeru prislovno določilo vršilca ali pa je sploh izpuščen. Izpustimo ga takrat, kadar ni važen ali pa ga nočemo ali ne moremo ugotoviti. To je dovolj pogosto v strokovnih, poljudnih ali znanstvenih besedilih. Pa še v teh trpnika ni dobro preveč uporabljati. Da to ljudje čutijo, vidimo npr. tudi iz kuharskih receptov, kjer namesto *Vzame se bela moka, trije pecilni praški* itd. pogosto beremo *Vzamemo* (ali *vzameš* ali *vzemi*) *belo moko, tri pecilne praške* itd.

Glagolski naklon

Naklon je pojem za posebno razmerje govorečega do glagolskega dejanja, stanja, poteka itd. Taka tipična razmerja, izražena s posebnimi glagolskimi oblikami, so tri: povedno, pogojno in velelno. Povedni naklon pove, da je dejanje realno (ali pa vprašujemo po tem, ali se uresničuje ali ne). Ima vse tri osebe. Velelni naklon podaja dejanje kot zaželeno, zahtevano, zapovedano ipd., oz. nezahtevano, nezaželeno ipd. Pozna v ed. samo 2. osebo, v dv. in množini pa tudi prvo. Pogojni naklon podaja umišljeno dejanje glede na možnost in pogoje njegove uresničitve. Ima vse tri osebe.

Ta razmerja do glagolskega dejanja podajajo načeloma specializirane oblike: tako za sedanji čas povedni naklon izražamo s povednim sedanjikom (*delam*), pogoj-

nega s sedanjim pogojnikom (*delal bi*) in velenega z velelnikom (*delaj*). Vendar vsak povedni sedanjik (in sploh oblike povednega naklona) ne izraža le povednega naklona, temveč lahko tudi druga dva. Prav tako tudi pogojnik lahko izraža velelnost (*To bi mi pa morda ti povedal*). Velelnost lahko izražamo še drugače, npr. z nedoločnikom (*Ne jokati!*), redkeje s preteklikom (*Da mi takih stvari nisi več govoril*) in celo s samim deležnikom na *-l*: *Prijel, dvignil, vrgel* 'Primi, dvigni, vrzi'.

To, kar pogojnik in velelnik izražata z obliko samo, je mogoče tudi opisati s tako imenovanimi naklonskimi glagoli ali povedkovnikom in nedoločnikom. Takó zapoved, da naj se dela, namesto z obliko *Delaj* lahko izrazim z *Moraš delati* ali pa s *Treba je delati*. *Ne hodi* pomeni lahko 'ne želim, da greš' ali ' prepovedujem ti iti', in to lahko izrazim tudi z *Ne smeš iti*. Ali še: *Delaj* lahko pomeni 'dovoljujem, dam ti delati, smeš delati, lahko delaš'. Željo posebno pogosto izražamo z osebno glagolsko obliko in členkom *naj*: *Naj gre* 'želim, da gre ali dovoljujem mu iti, sme iti, lahko gre'. Prim. še *Naj bo povedano še to*, kar pomeni isto kot 'bodi povedano še to'. Da zveza členka *naj* z določno glagolsko obliko ne izraža samo zaželenih, nasvetovanih in podobnih dejanj, kažejo primeri kot *Naj sem se še tako trudil, uspel nisem*, kjer *naj sem se trudil* pomeni 'čeprav sem se trudil', torej povedni naklon. V vseh teh primerih ne gre za glagolski, ampak za skladenjski naklon.

Zveze naklonskega glagola povedkovnika ali členka in drugega glagola so tistega glagolskega naklona, v katerem je osebna glagolska oblika: *moram delati* je povedni sedanjik, *moral bi delati* pa seveda pogojni. Prim. še *Lahko dela* (= povedni sedanjik v pomenu 'sme delati'), *Lahko bi delal* (pogojnik). (Ni pa mogoče *naj lahko dela* ali *naj mora dela(ti)* ipd., ker dveh naklonskih glagolov (izrazov) sploh ni mogoče rabiti drugega ob drugem.) Zanimiva je zveza *Rad bi delal*, ki pomeni 'želim delati'.

Tudi izpeljanke iz glagolov pojmujemo ali povedno ali pogojno (prim. *uresničljiv*' tak, ki se da uresničiti, ki se lahko uresniči, ki se more uresničiti'), pa tudi neosebne glagolske oblike sploh so v tem ali onem naklonu: *zlovešč* 'tak, ki naznanja slabo', ne pa morda 'tak, ki naj bi naznanjal slabo'; *bolest* 'to, da kaj boli', ne 'to, kar naj bi bolelo, kar bôli' itd. Zanimive s tega stališča so zloženke kot *kažipot*, ki so tudi povedniške, to je 'naprava, ki kaže' (ne, 'ki naj bi kazala ali ki káži') pot').

PARADIGMATIKA GLAGOLSKIH OBLIK

Splošno

Glagolske oblike so nezložene ali zložene: *delam, delaj delal sem, pohvaljen je bil* ipd.

Nezložene oblike

Nezložene oblike so naslednje:

1. *delam -š ...*	– povedni sedanjik
2. *delaj -te ...*	– velelnik
3. *delajoč (-ega) -a (-e) -e (-ega)*	– deležnik na *-č*
4. *delajoč*	– deležje na *-č*
5. *delaje, hote*	– deležje na *-e*, prislov
6. *delati*	– dolgi ali zborni nedoločnik
7. *delat*	– namenilnik
8. *delat*	– kratki ali pogovorni nedoločnik
9. *delal -a -o*	– opisni deležnik na *-l*
10. *usahel (-hlega) -hla (-e) -o (-ega)*	– deležnik stanja na *-l*
11. *pozabivši*	– deležje na *-ši*
12. *vstopivši (-ega) -a (-e) -e (-ega)*	– deležnik na *-ši*
13. *delan -a -o*	– opisni deležnik na *-n/-t*
14. *delan (-ega) -a (-e) -o (-ega)*	– deležnik stanja na *-n/-t*
15. *delanje -a*	– glagolnik

Večina glagolov ima za vse oblike isto podstavo, pri mnogih pa ima prvih 5 t. i. sedanjiško, preostale pa nedoločniško podstavo:

1. *bêrem*	(1) 6. *bráti*	(6) 11. *prebrávši*
2. *bêri*	(2) 7. *brát*	(7) 12. *(vstopivši -a -e)*
3. *beróč -a -e*	(3) 8. *bràt*	(8) 13. *brán -a -o*
4. *beróč*	(4) 9. *brál*	(9) 14. *délan -a -o*
5. – – – –	(5) 10. *(usáhel)*	(10) 15. *bránje*

Pri nekaterih glagolih se podstava še bolj premenjuje, te premene pa je večinoma mogoče predvidevati iz sedanjiške ali/in nedoločniške podstave, ki sta v slovarjih vedno tudi navedeni. (Moderno jezikoslovje napoveduje vse premene podstave iz ene same njene oblike.) Pri glagolih na *-ováti/-eváti -újem* in pri nekaterih na *-ati -em/ -am* se deležje na *-e* dela iz nedoločniške osnove: *kupováje, trepetáje*.

Posamezni glagoli navadno nimajo vseh 15 glagolskih oblik; od sedanjiških pri nedovršnih glagolih najpogosteje manjka deležje na *-e*, pri vseh dovršnikih pa poleg tega sploh deležnik in deležje na *-č* (izvzet je *rekoč*). Nedovršni glagoli pa nimajo deležnika in deležja na *-ši*. Zato v običajnem vzorcu glagolskih oblik iz sedanjiške podstave navajamo le prve štiri oblike. Od nedoločniških oblik skoraj vedno manjkata deležje in deležnik na *-ši*, zelo pogosto deležnik stanja na *-l*. Zato v običajnem vzorcu glagolskih oblik iz nedoločniške podstave navajamo le po 5 oblik (po 6 pa le, če zaznamujemo še pogovorni nedoločnik). Trpni deležnik pa imajo samo glagoli dejanja, prehodni s tožilnikom. Oboje kaže preglednica:

Sedanjiške oblike	Nedoločniške oblike	
1. *ber-em*	1. *brá-ti*	4. *brá-l*
2. *ber-i*	2. *brá-t*	5. *brá-n*
3. *ber-óč*	3. *brà-t*	6. *brá-nje*
4. *ber-óč -a -e*		

Sedanjiške glagolske vrste

Glede na končaje sedanjiških oblik delimo slovenske glagole v pet skupin (stolpec za deležnike predstavlja tudi deležje na *-č*):

	Sedanjik	Velelnik	Deležnik	Deležje na *-e*
1. Glagoli na *-am*:	*del-am*	*-aj*	*-ajoč*	*(-áje)*
2. Glagoli na *-im*:	*krož-im*	*-i*	*-eč*	*(-é)*
3. Glagoli na *-jem*:	*pi-jem*	*-j*	*-joč*	
4. Glagoli na *-em*:	*tres-em*	*-i*	*-oč*	*(hot-é)*
5. Glagoli na *-m*:	*je-m*	*-j*	*-doč*	*(ve-dé)*

Prve štiri skupine imajo glasovno glagolsko pripono (*a, i, je, e*), peta pa pripono *ø*. Peto imenujemo zaradi tega tudi brezpriponsko (atematično). Glagoli na *-ljem* in *-njem* (*koljem, žanjem*) gredo v 4. in ne v 3. skupino (zaradi velelniške oblike na *-i*: *kolji, žanji*, ne morda *kolj, žanj*). V 3. skupini so namreč samo tisti glagoli, pri katerih je pred *-jem* samoglasnik.

Po teh vzorcih je mogoče napraviti sedanjiške oblike vseh glagolov razen tistih, ki jih hočemo sedaj pregledati kot posebnosti.

Posebnosti

1. Glagoli na *-am*

Glagola *imam* in *gledam* (in njune tvorjenke s predponami) imata velelnik *imej* in *glej*; starinsko zveni oblika *gledi*. *Nimam* ima velelnik *ne imej* ter deležnik in deležje *ne imajoč*. Po izvoru deležniška oblika *gledé* je v zvezi *glede na* sedaj nepravi predlog. *Morati* nima velelnika, pa tudi ne deležnika (in ne deležja) na *-č* (oz. na *-aje*, ali *-č*).

2. Glagoli na *-im*

Glagola *stojim* in *bojim se* (in njune tvorjenke s predponami) imata velelnik *stój* in *bój se*; *dojim* in podobni pa čisto redno *dôji*.

3. Glagoli na *-jem*

Tu je posebnost oblika *čuječ* ('bdeč'), ki se rabi poleg *čujoč*. Glagoli z glagolsko pripono *-uje-* delajo deležje na *-e* iz nedoločniške podstave, torej *vzdihováje*, ne morda *vzdihujé*, kot so papirnato pisali v 19. stol. in nekateri še danes. *Vzdihovaje* je po zgledu na *prepevaje*. Nekateri glagoli imajo velelnik na *-aj*, npr. *dajem – dajaj*.

4. Glagoli na *-em*

Tu so prva posebnost glagoli, ki se v nedoločniku končujejo na *-či*. Takim glagolom se premenjuje koren po naslednjih vzorcih:

pêč-em	*stríž-em*
pêc-i	*stríz-i*
pek-óč	*strig-óč*

Po vzorcu *pečem* gredo še *rêčem, séčem, têčem, tôlčem, vléčem*, po vzorcu *strižem* pa še *ležem, prisežem, sežem, strežem, vprežem, vržem*; vsi tudi, če imajo predpone. (Dovršni seveda nimajo deležja in deležnika na *-oč*.) Glagol *mórem* ima velelnik *môzi* (starinsko), popridevljeni deležnik na *-č* pa je *mogoč*. V SSKJ sicer oblik tipa *strigoč* ni več. (Velelniške oblike glagolov na *-či* z isto podobo korena kot v sedanjiku so narečne in neknjižne pogovorne; prav je torej samo *peci* in *strizi*, ne pa tudi *peči* in *striži*.)

Prava posebnost je tudi glagol *hóčem*: vel. *hôti*, del. *hotèč -éča -e*, deležje tudi *hoté*.

Glagoli *vzámem, zajámem, vnámem, ujámem, objámem, snámem* ... imajo v velelniku *á* zamenjan z *ê*, npr. *vzêmi* itd.

Poleg že omenjenega *hoteč* imajo deležje oz. deležnik na *-eč*, in ne na *-oč*, glagoli, ki se jim koren končuje na *p, b* in *v*: *sopeč, ploveč*, redko še kateri (*bodeč*). Oblika *dereč* je v SSKJ navedena poleg *deróč*, oblike *hropeč, sloveč, hropeč* pa so pripisovane samo glagoloma na *-eti -im*.

Ker delamo deležnik na *-č* iz sedanjiške podstave, so oblike kot *plesoč, pisoč, vezoč* nam. *plešoč, pišoč, vežoč* seveda napačne.

5. Glagoli na *-m*

V to skupino gredo poleg korena *jé-* še *vé-, gré-/grè-, dé-, dá-, bó-* in *s-*. Sestavljanke z *vé-* (npr. *povem*) imajo redne velelniške oblike, *vém*, pa *védi*. *Sem* ima velelnik *bódi, grem pa pojdi*.

Nekatere oblike glagolov te skupine so stilno zaznamovane: tako npr. *povedi* = *povej* ali *dobóm* = *dobím*, še posebno pa *dobôdi* = *dôbi*.

Dvojnice sedanjiških osnov

Nekateri glagoli tvorijo oblike ali po enem ali drugem vzorcu. Po zgledu na *jokam* tudi *jočem* gredo še: *sukam* in *sučem*, *škripam* in *škripljem*, *otepam* stil. *oté-*

pljem, utripam in *utripljem, kapam* in *kapljem, sipam, glodam* tudi *glojem, zibam* in *zibljem*, sploh glagoli na *-etám* ali *-otám* (*trepetám* tudi *trepéčem*). V vseh teh primerih se namesto *-am* lahko rabi tudi oblika na *-em* ob hkratni premeni soglasnika na koncu korena po jotaciji. Po vzorcu *kopljem* tudi *kopam* pa gredo vsaj še *skačem* stil. *skakam* ter *gibljem* tudi *gibam* ali *zobljem* tudi *zobam*. Pri enih so bolj v navadi oblike na *-em*, pri drugih na *-am*; na Štajerskem npr. je več oblik na *-em*. Po vzorcu *kljuvam* in *kljujem* gredo še *suvam* tudi *sujem, ščuvam* tudi *ščujem, bljuvam* in *bljujem* ..., po *plovem* in *plujem* še *slovem* tudi *slujem* in *rjovem* in *rjujem*; namesto *slovem* pa se bolj rabi *slovim*. Poleg *majem* se govori tudi *majam*.

Prosto izbiro glagolskih osnov imamo še v naslednjih primerih: *rastem* tudi *rasem, umrem* tudi *umrjem* (a velelnik samo *umri*), *derem* tudi *drem, potrem* tudi *potarem*.

Nekatere teh dvojic so torej stilno zaznamovane. Tako npr. stil. *dišem*, in *devljem*, stil. *otepljem*, in *utripljem*, in *kapljem*, stil. *pšem*, tudi *peljam*, stil. *smejam se*, tudi *smejim se*, tudi *sujem, tudi ščujem*, in *rjujem, stil. umejem*. Nekatere take dvojice pa sploh niso knjižne, npr. *obstója* nam. *obstája* ali *obstojí*.

Glagolske vrste glede na nedoločnik in sedanjik

Glede na slovarsko zaporedje zapisov glagolskih oblik za nedoločnik in sedanjik ločimo 6 glagolskih vrst, in sicer glede na glagolske pripone nedoločnika:

I. vrsta nima glagolske pripone: *nesti, piti, dati* (sed. *nes-e-m, pi-je-m, da-m*);

II. vrsta ima glagolsko pripono *-ni-*: *pogrez-ni-ti* (sed. *pogrez-ne-m*);

III. vrsta ima glagolsko pripono *-e-*: (za *č j š ž* pa načeloma *-a-*), ti pa se v sedanjiku premenjujeta z *-i-*: *sedeti -im, kričati -im*, redko z *-e-*: *umeti -em*, še redkeje s krnitvijo: *vedeti -vem*;

IV. vrsta ima glagolsko pripono *-i-*: *meriti -im, moriti -im*;

V. vrsta ima glagolske pripone *-a-, -va-, -ja-, -áva-, -éva-, íra-, -izíra-* (edini oz. zadnji *a* te pripone pa se v sedanjiku nikoli ne premenjuje z *-i-* (pripona *-a-* pa lahko z *-e-*, *-je-*: *tkati -em, smejati se -em* se, *kopati kópljem* < **kop-jem, pisati píšem* < **pis-jem*).

VI. vrsta ima glagolsko pripono *-ová-* (za *č, j, š, ž* pa *-evá-*): *kupováti, kupčeváti* (sed. *kup-uje-m, kupč-uje-m*).

V sedanjiku imajo glagoli vseh vrst glagolsko pripono, in sicer *-a-* itd. (gl. pri nedoločniku), *-i-, -e-, -je-, -uje-*, samo koreni *da-m, de-m, gre-m, je-m, s-em* in *ve-m* (in seveda priponski iz njih, npr. *izdám, nadém, pojém, sèm, povém*) nimajo sedanjiške glagolske pripone.

Naglas sedanjiških oblik

Kakor pri oblikah tudi pri naglasu izhajamo iz dveh enot: sedanjiške in nedoločniške. Najprimernejši obliki za to sta prav sedanjik in nedoločnik. Na podlagi naglasa teh dveh oblik skušamo nato zajeti še vse druge. O tem gl. tu zgoraj.

Sedanjik

Jakostni naglas

Končaji so nenaglašeni (*-am -im, -jem, -em*) ali pa naglašeni (*-ám, -ím, -jèm, -čm*):

délam	*mérim*	*píjem*	*lézem*
končám	*spím*	*dajèm*	*žgèm*

V ednini kratki naglašeni končaji so v dv. in mn. dolgi: *žgêva, žgêmo*. Naglašena samoglasniška končaja *-ím* in *-èm* kratkih oblik za 3. os. mn. sta dolga: *spé, žgó*. Tudi končaj *-dó* je enak, le pri prihodnjiku *bom* je nenaglašen (*bódo*).

V sedanjiku ostane naglas v vsej spregatvi zmeraj na istem zlogu, v katerem je v 1. os. ed. (izjema so t. i. krajše oblike za 3. os. mn., če so naglašene na korenu oz. podstavi, in oblike z *-dó*, pa še redki stilno zaznamovani primeri *gremò*; dalje: tudi *nesó*, tudi *pekó*, tudi *rekó*, stil. *gnetó*, stil. *grestè*, in *gredò*, stil. *grejò*).

Običajnejše naglaševanje od *dajèm* je *dájem*. Prim. še stilne oblike pri Prešernu: *pijèm, pijêmo*. Proste variante z naglasom na korenu oz. na glagolski priponi imajo nekateri glagoli: *strášim* in *straším, plášim* in *plašim*, stilne pa *lótim se – lotím se*.

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove ohranjajo svoj tonem v vsej spregatvi:
okopâvam okopâvaš ... rîšem rîšeš ...

B. Akutirane osnove ohranjajo svoj tonem v vsej spregatvi:
tískam tískaš – pẹ́stujem pẹ́stuješ – duším dušíš
Naglašeni samoglasnik v zadnjem zlogu ednine je včasih kratek in zato seveda cirkumflektiran:
začnẽm začnẽš začnẽ proti *začnémo začnéte ...*

C. Metatonirane cirkumfleksne osnove ohranjajo cirkumfleks v vsej svoji spregatvi; da so metatonirane, kaže razmerje tipa *dẹ̑lati – dẹ̑lam*:
dẹ̑lam dẹ̑laš – vîdim vîdiš – bîjem bîješ ... rẹ̑žem rẹ̑žeš ...

II. Premični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove tega naglasnega tipa ne poznajo.

B. Akutirane podstave so zmeraj akutirane:
nésem néseš nése – néseva néseta néseta – nésemo nésete nésejo/nesọ́

C. Metatonirane cirkumfleksne podstave imajo na končaju *-o* akut:
bîjem bîješ bîje – bîjeva bîjeta bîjeta – bîjemo bîjete bîjejo/bijó

III. Končniški
Naglašene končnice so zaradi kratkosti naglašenega samoglasnika cirkumflektirane:
grȅm -ȅš -ȅ – grevà grestà grestȅ – gremò grestȅ gredò/grejò
sȅm sî jȅ – svà stà stà – smò stȅ sò

Velelnik

Jakostni naglas

Končaji so 1. nenaglašeni (*-aj, -i*), 2. zmeraj naglašeni (*-àj -ájte, -ì -íte*) 3. ali pa v ed. nenaglašeni (*-aj, -i*) in v dv. in mn. naglašeni (*-ájte, -íte*).

I. Nepremični na osnovi

délaj -te	*májaj -te*	*méri -te*	*lézi -ite*	*píj -te*
končàj -ájte	*majàj -ájte*	*spì -íte*	*žgì -íte*	

II. Premični na osnovi

zídaj -ájte	*króži -íte*	*nôsi -íte*	*trési -íte*	*nêsi -íte*

Namesto samo po premičnem naglasnem tipu se lahko ravnajo tudi po nepremičnem na osnovi velelniki glagolov z dvema naglasnima možnostma v nedoločniku (*zídaj -te, króži -te*) in še glagoli kot *trésti*; glagoli, ki imajo v ed. velelniku široki *o* ali *e* pa se obvezno naglašujejo po premičnem tipu.

Glavni primeri z obveznim premičnim naglasom so naslednji: *blédi* in *blêdi* (sed. *bledím*), *bôbni, bôdi, bôli, bôri se, brêdi, bremêni, brénči* in *brênči, čêpi, čêši, debêli, dêri, dôji, dôbi, dôni, drevêni, drôbi, dvôji, glôbi, gnêti, gnôji, gôli, gôri, gôsti, -gotôvi, govôri, grêbi, grêni, grôzi, hôti, hrepêni, hrêšči* in *hréšči, jêkli, -jêmi, jêzi, klêči* in *kléči, -klêni, klêplji, klêši, kôlji, kôplji, kôpaj, krêni, krêši, krôpi, kôsi, krôti, lêti, lévi se* in *lêvi se, lêži, lôvi, méči* in *mêči, mêdi, mêji, mêlji, mêti, mnôži, môlči, môli, môri, nêsi, nôči, nôri, (ô)gni, (upô)gni, hrômi, nêmi* tudi *némi, ôrji, ôstri, otôpi, pêci, pepêli, pêri, plêti, plôdi, počêni* (poleg *počéni -te*), *pôji, polôži, pomôzi, pôti, prêdi* (tudi *prédi -te*), *rêci, rêži* in *réži, rôji, rôsi, rôti, sêdi, smôdi, smôli, sôli, sôpi, sramôti, srêbri, stêlji, škrôpi, têci, têpi, téši, togôti* tudi *tôgoti -te, tôlci -te* in *-íte, tôni, tôpi, trêni, trôhni, tvêzi* (poleg *tvézi -te*), *uščêni, vêdri, vêli, verjêmi, vesêli, vêzi* (poleg *vézi -te*), *vnêmi, vzêmi, zelêni, zôblji, zôvi, zvôni, žalôsti, žêli, žêni, žvrgôli.*

Variantni primeri npr. *kléči, brénči, hréšči, lévi se, méči, počéni, prédi, tvézi, vézi, téši*, samo ozko *utéši*, npr.: *kléči -te/kléči -íte.*

Obvezen je premični naglasni tip pri glagolih s širokim *e* in *o* v podstavi ter pri glagolih na *-ím*. Neknjižno in v veliko slovenskih narečjih se naglašuje sploh stalno na podstavi, torej tudi *nêsite, nôsite, klêčite, pokôsite, pôšljite* itd.

Naglas v edninski obliki velelnika je skoraj zmeraj na istem zlogu kot v sedanjiku (*délam = délaj* itd.), le pri glagolih na *-ím* je z glagolske pripone pomaknjen na koren (*kosím – kôsi*). Če je koren nezložen, pa naglas ostane na glagolski priponi: *zaspím = zaspì.*

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove ohranjajo svoj tonem:
pokopâvaj – pokopâvajva pokopâvajta – pokopâvajmo pokopâvajte; rîši – rîšiva rîšita – rîšimo rîšite

B. Akutirane osnove na nezadnjem zlogu

1. ohranjajo svoj tonem v vsej spregatvi:
tískaj – tískajva tískajta – tískajmo tískajte
Tako še npr. *pẹ́stuj, zídaj, krádi, grízi, vẹ́di, vẹ́ži, slúži, dáhni ...*

2. na zadnjem zlogu imajo namesto akuta
a) v ed. akut ali cirkumfleks, v mn. cirkumfleks na podstavi:
pīj – pîjva pîjta – pîjmo pîjte
(Tako v dvojini in množini še *pọ́j, stọ́j* in *bọ́j se*.)
b) v ed. in mn. cirkumfleks na podstavi:
povêj/povêj – povêjva povêjta – povêjmo povêjte
c) v ed. cirkumfleks na kratkem zlogu, v mn. pa na dolgem pripone:
začnî – začnîva začnîta – začnîmo začnîte

C. Metatonirane cirkumfleksne osnove imajo

1. na nezadnjem zlogu akut:
mísli – mísliva míslita – míslimo míslite
(Tako še npr. *dẹ́laj, rẹ́ži.*) Le *razúmi -te* tudi cirkumfleks kakor tudi glagoli tipa *zakrivîti -ím zakrîvljen – zakrīvi -te*):

2. na zadnjem zlogu pa
a) cirkumfleks na glagolski priponi:
kupûj – kupûjva kupûjta – kupûjmo kupûjte
imêj/imêj – imêjva imêjta – imêjmo imêjte
ravnâj – ravnâjva ravnâjta – ravnâjmo ravnâjte
b) akut ali cirkumfleks v vseh oblikah podstave (razen če je kratka):
glēj/glêj – glējva glējta – glējmo glējte

c) v ed. akut ali cirkumfleks, v dv. in mn. cirkumfleks:
obūj – obûjva obûjta – obûjmo obûjte
(Tako poleg glagolov na *-uj* še glagoli na *-ij*, npr. *bīj*, ter glagol *glẽj*.)

II. Premični na osnovi:

A. Cirkumflektirane osnove ne poznajo tega tipa.

B. Akutirane osnove imajo v ed. na korenu akut, v dv. in mn. pa na priponi cirkumfleks:
zídaj – zidâjva zidâjta – zidâjmo zidâjte

(Tako npr. še *véži, dúši, vŕti, stáni, smẽjaj se* ipd.; pri osnovah s širokim *e* ali *o* v edninskem velelniku je premični naglas obvezen: *pléti, bódi – pletîva, bodîva*.)

Deležnik in deležji

Jakostni naglas

Deležnik na *-č* se naglašuje po naslednjih dveh vzorcih:
a) *nesóč -a -e* b) *nosèč -éča -e*

Deležje na *-č* se naglašuje tako:
a) *nesóč* b) *nosèč*

Deležje na *-e* se naglašuje tako:
a) *tipáje* b) *sedé*

Popridevljeni deležniki se naglašujejo tako:
vròč vróča -e, rdèč rdéča -e

Tonemski naglas

Deležnik na *-č* je stalno akutiran, v im./tož. ed. pa lahko tudi cirkumflektiran (na kratkem *-eč* cfl.); določna oblika je akutirana.

nesǫ̑č	*nesǫ́ča*	*nesǫ́če*	*nosȅč*	*nosę́ča*	*nosę́če*
nesǫ́čega	*nesǫ́če*	*nesǫ́čega*	*nosę́čega*	*nosę́če*	*nosę́čega*

Deležje na *-č* ima naglas oblike za im. m. sp. ed.:
nesǫ̑č *nosę̑č/nosȅč*

Deležje na *-e* je akutirano ali cirkumflektirano, deležje na *-aje* pa samo cirkumflektirano:
gredę̑ *tipâje*

Spregatveni vzorci

Spreganje

Spreganje je izražanje glagolskih oseb pri oblikah za čase, naklone in načine s končnicami (osebili).

Spregatve

Spregatveni vzorci so štirje: navadni sedanjiški, posebni sedanjiški, velelniški in pogojniški; vsak izmed njih ima deloma poseben ustroj končnic in njihovih oblik.

A 1. Sedanjiške končnice

1. Navadne

	Ednina	Dvojina	Množina
1. os.	*-m*	*-va*	*-mo*
2. os.	*-š*	*-ta*	*-te*
3. os.	*-ø*	*-ta*	*-jo*

Te končnice imajo načeloma vsi sedanjiki, deloma izvzeti so le glagoli druge spregatve.

2. Posebne

	Ednina	Dvojina	Množina
1. os.	*-m*	*-va*	*-mo*
2. os.	*-š*	*-sta*	*-ste*
3. os.	*-ø*	*-sta*	*-dó*

Te končnice služijo le glagolom 5. skupine, tj. glagolom na *-m* (brezpriponskim); izvzet je le *dém* (a prim. pri Preglju *déste*). Namesto *jeste, veste, daste, boste, greste* se v narečjih govori tudi *jete, vete, date, grete* (tako tudi v dvojini *jeta* itd.), kar seveda ni knjižno; le pri predponskih glagolih z *dá-* so skoraj bolj navadne končnice *-ta -te -jo* (*pridate*). Pač pa se za 3. os. množine tudi pri brezpriponskih glagolih poleg končnice *-dó* rabi tudi *-jo*. *Dájo, vẽjo* je celo bolj pogosta kot stil. *dadó* ali *dadé, jẽjo, grẽjo* oz. *vedó* je skoraj enako pogosto kot *jedó, gredó/gredò*. (Narečno se ponekod (zlasti na Primorskem) rabijo končnice *-sta, -ste* in *-dó* prepogosto, zato je treba na to paziti.)

S posebnimi sedanjiškimi končnicami se sprega tudi prihodnjik *bóm*, le da ima *-do* v 3. os. množine nenaglašen; oblike *bota, bote, bojo* sta narečni oz. stilni.

Samosvoja osebila ima v 1. in 2. os. ednine in v 3. os. množine pomožnik *sem*:
s-èm s-ì jè-ø s-và s-tà s-tà s-mò s-tè s-ò.

Glagoli, ki se v 3. os. množine končujejo na *-íjo*, namesto tega končaja rabijo tudi *-é*: *sedíjo – sedé*, glagoli na *-ẽjo* pa *-ó*: *umrẽjo – umró*. Tudi namesto nenaglašenega končaja *-ejo* uporabljajo nekateri glagoli (navadno tisti s širokim *o* ali *e* v korenu)

končaj *-ó*, npr. *nesó, pekó, beró, ženó, gnetó*; *cvetó*; *rastó* in (redkeje) njih sestavljenke. Prim. še *bijó, gnijó*. Take oblike ponekod v Sloveniji sploh niso več znane. V SSKJ niso izkazane *pletó, porekó, tresó, pijó*.

B. Velelniške končnice

	Ednina	Dvojina	Množina
1. os.	*-ø*	*-va*	*-mo*
2. os.	*-ø*	*-ta*	*-te*
3. os.	*-ø*	*(-ta)*	

Velelniške končnice uporabljajo tudi samovelelni glagoli, npr. *ná – náte, núj – nújte* itd.

C. Pogojniške končnice

Za vse osebe in števila je končnica *-ø*; prim. *(jaz) bi šel, (midva) bi šla, (one) bi šle*.

Naglas končnic

Jakostni naglas

Glagolske končnice so naglašene le izjemoma, npr. pri sedanjiku pomožnika *biti*, pa *grevà grestà, gremò grestè*. V narečjih je tega več, npr. *vemò, vestè*. V starejši normi je bil naglas na končnici tudi pri glagolih na *-ím*, prim. Prešeren: *drvità*.

Tonemski naglas

Naglašene kratke končnice so seveda cirkumflektirane: *grevȃ* ipd.

Nedoločniške glagolske vrste

Glede na končaje nedoločniških oblik delimo slovenske glagole v štiri skupine (oblike na *-ši* imajo seveda le dovršni, npr. *davši*):

	Nedol.	Nam.	Del. *-l*	Del. *-n/-t*	Glagoln.	Del. *-ši*
1. Glagoli na *-ati*	*del-ati*	*-at*	*-al*	*-an*	*-anje*	*iz- -avši*
(in *-eti -im*)	*žel-eti*	*-et*	*-el*	*-en*	*-enje*	*po- -evši*
2. Glagoli na *-iti*	*krož-iti*	*-it*	*-il*	*-en*	*-enje*	*ob- -ivši*
3. Glagoli na *V-ti*	*pi-ti*	*-t*	*-l*	*-t*	*-tje*	*po- -vši*
4. Glagoli na *C-ti*	*tres-ti*	*-t*	*-el*	*-en*	*-enje*	*po- -ši*

V prvo skupino gredo vsi glagoli na *-ati* (najsi je *a* glagolska pripona (*delati*) ali njen del kot v primerih *dajati, popivati, kupovati, kraljevati, rotirati, organizirati, okopavati, prebledevati*), ter glagoli na *-eti -im*. V drugo skupino gredo glagoli z nedoločniško glagolsko pripono *i* ali *ni*. V tretji skupini so glagoli na *-ti*, ki nimajo glagolske pripone, koren pa se jim končuje na samoglasnik (izvzeti so le glagoli na *-ati* (npr. *klati*), ki gredo v prvo skupino). V četrto skupino gredo glagoli, ki prav tako nimajo glagolske nedoločniške pripone, koren pa se jim končuje na soglasnik (v nedoločniku se končujejo na *-sti* ali *-či*).

Po prikazanih vzorcih je mogoče napraviti glagolske oblike vsem glagolom razen tistim, ki bodo sedaj kot posebnosti posebej omenjeni.

Posebnosti

1. Glagoli na *-ati* (in *-eti -im*)

Glagola *živeti* in *trpeti* imata nepričakovan glagolnik *življenje, trpljenje*. Njune sestavljanke imajo tudi nepričakovan deležnik na *-n*: *doživljen, strpljen*. Tak deležnik je sploh značilen za korena *skrb-* in *um-*: *preskrbljen, priskrbljen, razumljen*; prim. še *nazébljen, oživljen, zastavljen*, po zgledu na *želja* se poleg *zaželen* rabi tudi *zaželjen*. Glagol *doživeti* pozna tudi deležnik *doživet* in na tega opirajoči se glagolnik *doživetje* (ne *doživljenje*). – Večina neprehodnih glagolov uporablja namesto deležnika na *-n* deležnik stanja na *-l*: prim. *zoglenèl* in *zoglenél, zarjavèl* in *zarjavél, porumenèl* in *porumenél*, itd.; tako še: *ošibel, omledel, obledel, zardel, zvodenel*. S premičnim naglasom *obôlel -éla, pogôrel -éla, dozôrel -éla*. Prim. še *trôhel -hla, tŕhel*. Dobro je *razbôlel* in *razbolèn*. Pri glagolskih dvojicah kot *apneti – apniti* je glagolnik *apnenje – apnjenje*. Sem gre tudi *hoteti hočem*: *hôtel -éla, hotèn*.

Kolikostno premeno poznajo pri deležniku na *-l* vsi glagoli, ki naglašujejo glagolsko pripono: *sedèl – sedéla*; prav je tudi brez te razlike, tj. *sedél – sedéla*. Obvezno kolikostno premeno te vrste poznajo tudi glagoli na *-áti -ám* (*končàl -ála*), na *-otáti/-etáti -óčem/-éčem* (*ropotàl/trepetàl ropotála/trepetála*), na *-ováti/eváti -újem* (*kupovàl/bojevàl kupovála/bojevála*), sicer pa le še posamezni: *iskàl, lagàl, postlàl, postàl, klàl, plàl* in morda še kateri. – Po obliki deležnika na *-l* za moški spol ednine se v glavnem ravnata tudi namenilnik in pogovorni nedoločnik. (Oblika *postàl je od postánem, postál* od *postojím*.)

2. Glagoli na *-iti* (*-im, -em*)

Po vzorcu *krožiti* gredo tisti glagoli, katerih koren se končuje na *j, č, ž* ali *š* (*pojiti, počiti, možiti, sušiti*), potem pa tudi taki, ki se jim koren končuje na soglasniški sklop z glasom *r* na koncu (*razbistriti*), končno še mnogi izpeljani zlasti iz samostalnika ali pridevnika: *začuditi se, občutiti, prepotiti, oblatiti, pobratiti se, pogozditi, pogospoditi, polotiti, obljuditi, nagrmaditi, nasmetiti, zagozditi, zasolziti, zaposliti, premostiti, zmotiti, zdolgočasen*.

Večina glagolov na *-iti* v deležniku na *-n* in glagolniku premenjuje soglasnik ali soglasniški sklop na koncu korena po naslednjih treh vzorcih:

nositi – nošen	*zvoniti – zvonjen*	*otopiti – otopljen*
voziti – vožen	*voliti – voljen*	*obljubiti – obljubljen*
roditi – rojen	*umoriti – umorjen*	*uloviti – ulovljen*
usmrtiti – usmrčen	*dvigniti – dvignjen*	*lomiti – lomljen*
		čofiti – čofljen(je)

Pred šumevcem ali pred *lj* se pošumevi še *s*: *pustiti – puščen, premísliti – premišljen* (narečno tudi *zmrzniti – zmržnjen*).

Posebno skupino tvorijo glagoli, ki gredo ali čisto po zgledu *krožiti* ali pa v deležniku na *-n* in glagolniku soglasniško izglasje korena premenjujejo po jotaciji. Taki glagoli so (navajamo kar zadevne oblike): *izprijen* in *izpriden*, *omlaten* tudi *omlačen*, *ponuden* in *ponujen*, *gladenje – poglajen* in morda še kateri.

Glagoli z glagolsko pripono *ni* rabijo, če so neprehodni, namesto deležnika na *-n* za izražanje stanja po izvršenem dejanju dostikrat deležnik na *-l*: *usahniti – usahel* (v takem primeru brez glagolske pripone); prim. *še zadahel, presahel, prebegel, zadehel, nabrekel, podmolkel, vbokel.* – Prava posebnost je oblika *minuli*, ki se rabi kot deležnik stanja, nasproti *minìl* (*mínil*), ki je opisni deležnik. – Kakor glagol *miniti* imajo v obliki za m. sp. ednine deležnika na *-l* kračino po starinskem naglaševanju tudi vsi glagoli, naglašeni na priponi *ne* (prim. *staknìl*, prvotno *steknìl* [*tə*] ipd.).

3. Glagoli na *V-ti*

Tu so prva posebnost glagoli na *-reti*: v deležniku na *-l* in *-t* ter v glagolniku se premenjujejo po vzorcu *treti – trl, (s)trt, (za)trtje*, vendar *trênje*. Za glagole, ki imajo pred *-ti* korenski *a (dati)*, smo že rekli, da gredo po zgledu *delati*, torej *dan, zaklan.* O glagolu *iti* in njegovih sestavljenkah glej str. 345: *iti grem pojdi/idi šel* (*najden*), prihodnjik tudi *pojdem.*

Po vzorcu *krìl – kríla* premenjujejo naglašeni samoglasnik še *bìl* (= tolkel), *čùl, šìl, počìl, rìl, žèl, grèl, mlèl, smèl, plùl, rjùl*, vendar se namesto *-èl* lahko govori tudi *-él.* Povedano velja seveda tudi za take predponske glagole. Variantno tudi: *čúl* in *čùl*, *obúl* in *obùl.*

4. Glagoli na *-sti* in *-či*

Glagoli na *-sti*

Takih glagolov, kot je naš vzorčni, je malo (prim. še *nesti* in *pasti pasem*), vsi drugi pa bolj ali manj premenjujejo koren. Glas *s* pred *-ti* in *-t* nedoločnika oz. namenilnika se pri enih glagolih v deležniku na *-l* in *-n* ter v glagolniku premenjujejo z *z* (*gristi – grizel*), pri drugih s *t* ali *d* (*plesti, bosti, jesti – pletel, bodel, jedel*), pri tretjih pa sploh odpade (*sopsti, dolbsti – sopel, dolbel*). Pri glagolih tipa *plesti, bosti* so starinske in narečne oblike deležnika na *-l* brez *t* in *d*, torej *plèl, bòl.* K tem glagolom gre nekako tudi *iti* (*najti*), ki pa ima deležnik na *-l šèl* (tako tudi njegove predponske enote, torej *našel*, ne *najdel*), deležnik za opisovanje trpnika se glasi *najden.* Pri neprehodnih glagolih z *-iti*, npr. *poiti, iziti*, pa se namesto deležnika *-n* rabi deležnik stanja na *-l*: *pošel* (npr. *pošle knjige*); tako je tudi z *nazébel, pádel.*

Glagoli na *-či*

Kot pri tvorbi sedanjiških oblik imamo tudi tu dve skupini:

1. *pêči*	*pèč/pêč*	*pékel*	*pečèn*	*pečênje*	*(rékši)*
2. *stríči*	*stríč*	*strígel*	*strížen*	*strížen je*	

Deležnik stanja je pri nekaterih glagolih tudi na *-l*: *otekel, polegel, premógel,* poleg *otečen, poležen.*

Pri nekaterih glagolih se premenjuje naglašeni samoglasnik po vzorcu *nêsti nèst/nêst nésel nêsla nesèn nesêna nesênje*, npr. *pékel, rékel, bódel, plétel, védel.* Če se koren končuje na *t* ali *d*, je naglašeni samoglasnik v del. na *-l* m. spola ed. lahko tudi širok: *plêtel, bôdel, vêdel.*

Dvojnice nedoločniških osnov

Dvojnice osnov imamo tudi pri nedoločniških oblikah. Za primer: *okopávati – okápati, nasípati – nasipávati, premíšljati – premišljeváti.* Od takih dvojic se vedno bolj uveljavlja tip na *-ováti/-eváti*: *ponehováti, jenjeváti, srečeváti – srečávati, dvigati – dvigováti* (narečno *dvigávati*), *obdelováti – obdelávati, naglaševáti – naglášati, pogledováti – pogledávati, nasípati – nasipávati,* vendar *crkávati – crkováti, izčrpávati – izčrpováti.* Nedovršni par glagolu *okopáti* je navadno *okopávati* (nar. *okápati*).

Naglas nedoločniških oblik

Pri nedoločniških oblikah je naglas načeloma na istem zlogu, na katerem je v nedoločniku. Prim.:

dél-ati -at -al -ala -an -anje *konč-áti -àt -àl -ála -án -ánje*
lésti -t léz-el -la ob- -en ob- -enje.

Tako tudi v oblikah za posamezne spole (*délal -a -o*), števila (*délal -a -i*) in sklone (*délan -ega -emu ...*). Vendar: *nêsti nêst/nèst nésel nêsla nesèn -êna -o.* Več o tem gl. pri posameznih oblikah, str. 373–383.

Nedoločnik

Jakostni naglas

Enozložne glagolske pripone so nenaglašene, naglašene ali pa nenaglašene/naglašene:

1. délati (-am) vídeti (-im) méríti (-im) dvígniti (-em)
2. končáti (-ám) želéti (-ím) nosíti (nósim) toníti (tónem) peljáti (péljem)
3. zídati/zidáti (zídam) krožíti/króžiti (króžim) umakníti/umákniti (umáknem)

Sedanjik glagolov 3. skupine je naglašen na korenu: *zídam, króžim, umáknem*; tako tudi v 2. skupini pri glagolih na *-iti* (*nósim, tónem*), redkeje *-áti* in izjemoma *-éti* (*hotéti hóčem*).

Dvo- ali večzložne glagolske pripone imajo predvidljivo naglasno mesto: glagoli, izpeljani iz glagolov na *-ati -eti* s pripono *-va-*, imajo naglašen prvi zlog pripone (*-áva-, -éva-*), glagoli, izpeljani s pripono *-ova-, -eva* pa drugega (*-ová, -evá*); glagoli na *-irati -izirati* so naglašeni na predpredzadnjem zlogu. Primer:

4. okopávati prebledévati

5. kupováti kupčeváti

6. izolírati kritizírati

Glagoli, ki glagolske pripone nimajo, so naglašeni na korenu oz. predponi (*trésti, nájti*), izjemoma na priponi *-ti* (*cvestì, itì*, oboje stilno).

Najvažnejši glagoli 3. naglasne skupine so naslednji: *drémati* tudi *dremáti, jókati* tudi *jokáti, kázati* tudi *kazáti, kópati se* tudi *kopáti se, méšati* tudi *mešáti, písati* in *pisáti, pláčati* in *plačáti, plésati* in *plesáti, vprašati* tudi *vprašáti, skákati* in *skakáti* (stil. *skákati -am*), *stréljati* in *strelját*i (tudi *stréljati -am*), *vézati* in *vezáti, zíbati* tudi *zibáti* (in *zíbati -ljem*), *zídati* tudi *zidáti*; *braníti* in *brániti, brusíti* in *brúsiti, ceníti* in *céniti* (poleg *céniti -im*), *cepíti* in *cépiti, čutíti* in *čútiti, dramíti* in *drámiti, dražíti* in *drážiti* (in še *drážiti -im*), *hraníti* in *hrániti, hvalíti* in *hváliti, klatíti* in *klátiti* (tudi *klátiti -im*), *krožíti* in *króžiti, krušíti* in *krúšiti* (in *krúšiti -im*), *kupíti* in *kúpiti, ljubíti* in *ljúbiti, lotíti se* in *lótite se* (stil. *lotíti se -ím se*), *mlatíti* in *mlátiti, motíti* in *mótiti, polníti* in *pôlniti, slutíti* in *slútiti, služíti* in *slúžiti, stopíti* in *stópiti, znaníti* in *znániti*; *dahníti* in *dáhniti, ganíti* in *gániti, mahníti* in *máhniti* (poleg *máhniti -em*), *pahníti* in *páhniti* (tudi *páhniti -em*), *sahníti* in *sáhniti, stakníti* in *stákniti, utegníti* in *utégniti, usahníti* in *usáhniti*.

Pri tem si velja zapomniti, da je pri glagolih na *-ati* naglas veliko bolj pogosto na korenu, pri glagolih nas *-iti* pa na glagolski priponi (torej *písati – ločíti*). Pri glagolih na *-óvati -újem* je naglas zmeraj bolj samo na glagolski priponi (*kmetováti – kmetújem*), na korenu le še redko kdaj (*péstovati – péstujem*): *vérovati, dédovati, kmétovati, molédovati, oprézovati, prídigovati, svétovati, škódovati, várovati* (poleg *pestováti pestújem* itn.).

V preostalih primerih je naglas na korenu, izjemoma tudi na predponi (*nájti*).

Pri redkih glagolih je nasprotje med naglasom na korenu oz. na priponi pomensko razločevalno: *céniti* (= spoštovati) – *ceníti* (= določati vrednost), *dražíti* (= jeziti koga) – *dražíti* (= delati drago).

Glagoli z dvojim naglasom v nedoločniku in v sedanjiku na korenu imajo v velelniku in deležniku na *-l* lahko tudi premični naglas: *zídaj zidájte, zídal zidála*, obvezno pa glagoli tipa *nosíti nósim, toníti tónem* in *peljáti péljem* ali *hoteti hočem*. Glagoli na *-o/-etati (hohotati, trepetati -ó/-éčem (hohočem, trepečem)* premičnega naglasa v velelniku in deležniku na *-l* ne poznajo.

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove so cirkumflektirane
1. na podstavi:
   rîsati
2. na glagolski priponi:
   okopâvati
3. na nedoločnikovi priponi:
   cvestî

B. Akutirane osnove so
1. akutirane osnove na podstavi:
   dẹ́lati, mẹ́riti, píti, bíti, trẹ́sti, nésti
2. akutirane na glagolski priponi:
   končáti, kupováti, omedlẹ́vati, sedẹ́ti
3. akutirane ali cirkumflektirane na glagolski priponi:
   kosīti, nosīti; tonīti, krenīti
4. akutirane na podstavi ali na glagolski priponi:
   zídati/zidáti
5. akutirane na podstavi, na glagolski priponi pa akutirane ali cfl.:
   króžiti/krožīti, sáhniti/sahnīti

II. Premični na osnovi:

Za take v velelniku in deležniku na *-l* imamo lahko zgornja tipa 4 in 5.

III. Končajski

Kratka pripona *-ti* je seveda cirkumflektirana: *cvestî* (pogovorno tudi *itî*).

Pogovorni nedoločnik

Jakostni naglas

1. Naglas je tak in tam kot v nedoločniku:
   délat, tískat, péstovat, rísat, okopávat ...

2. Pri glagolih na *-áti -em* (izvzet je tip *-etáti/-otáti -éčem/-óčem*), *-áti -ím, -áti/-ati -am, -áti/-ati -em, (n)íti -(n)em, -íti/-iti -im* in *-níti/-niti -nem* je pomaknjen za en zlog proti začetku besede:
   pêljat, kríčat, zídat, písat, tônit, nôsit, króžit, sáhnit (toda *trepetàt, ropotàt*)

3. Pri glagolih na *-áti -ám* (tudi *-etáti -éčem in -otáti – óčem*), *-ováti -újem*, *-áti -èm* in nekaterih na *-áti -em* je naglašena glagolska pripona samo skrajšana (skrajšan je lahko tudi podstavni *a* ali široka *e* in *o* tudi glagolov na *V-ti* ali *-sti*):

ravnàt, trepetàt, ropotàt, kupovàt, tkàt, bràt – klàt, kràst – plèst, bòst, tudi *plêst, bôst, cvèst* [*və*]; tako tudi *spàt*

4. Pri glagolih na *-íti -ím* ter pri glagolih na naglašeni podstavni *i* ali *u* sta *i* in *u* ali dolga ali kratka:

zadušít/zadušìt pít/pìt gríst/grìst čút/čùt

5. Pri glagolih na *-éti -ím* ali z naglašenim podstavnim *é* ali *ó* je naglas tak kot v zbornem nedoločniku ali pa je naglašeni samoglasnik kratek:

vrtét, trét, plét, lést – góst ali *vrtèt, trèt, lèst – gòst*

Tonemski naglas

A. Pri cirkumflektiranih osnovah je naglašeni zlog cirkumflektiran:

okopâvat, rîsat, cvêst

B. Pri akutiranih osnovah (lahko tudi le v sedanjiku) je

1. v (pred)predzadnjem zlogu akutiran:

tískat, pẹ́stovat, dẹ́lat, mẹ́rit, povẹ́dat; zídat, nosit, tónit, krọ́žit, sáhnit, péljat; prebledẹ́vat ...

2. v zadnjem zlogu pa cirkumflektiran na

a) skrajšanem *a* ali prvotnem širokem *e* ali *o*:

ravnȁt, spȁt, stkȁt, žgȁt, gnȁt, ukrȁst – plȅst, bȍst

b) dolgem ali skrajšanem *i* ali *u*:

zadušît/zadušȋt, pît/pȋt, grîst/grȋst – čût/čȗt

c) na dolgem ozkem *e* ali *o* ali na kratkem širokem *e* ali *o*:

vrtệt/vrtȅt, trệt/trȅt, plệt/plȅt, lệst/lȅst – gọ̑st/gȍst – plȅst/plêst, bȍst/bôst

Namenilnik

Jakostni naglas

Naglas je večinoma tak in tam, kakor v moški edninski obliki opisnega deležnika na *-l*.

1. Naglas je načeloma tam in tak kot v nedoločniku, če je na nezadnjem zlogu osnove:

rísat, okopávat, prepévat, izgorévat, tískat, péstovat, délat, mérit ...

2. Pri glagolih na *-áti -em* (izvzet je tip *-etáti -éčem* oz. *-otáti -óčem*), *-áti -ím*, in, *-níti -nem*, *-íti -im* je pomaknjen za en zlog proti začetku besede, enako pri glagolih z dvojim naglasom v nedoločniku, tj. *-áti/-ati -am*, *-áti/-ati -em*, *-níti/-niti -nem*, *-íti/-iti -im*:

pêljat, kríčat, tônit, nôsit; zídat, písat, sáhnit, krôžit

3. Pri glagolih na *-áti -ám* (tudi *-etáti -éčem* in *-otáti -óčem*), *-ováti -újem* je naglašena glagolska pripona samo skrajšana:

ravnàt, trepetàt, ropotàt, kupovàt, bojevàt, posamezno tudi *tkàt* ipd.

4. Glagoli na *-sti* ali *-či*, ki imajo v nedoločniku naglašen široki *ê* ali *ô* oz. polglasnik, imajo *e* in *o* kratek ali dolg, *ə* pa kratek:

nèst, bòst, pèč ... in *nêst, bôst, pêč ...* proti *cvèst.*

5. Nekateri glagoli z naglasom v nedoločniku in sedanjiku (razen izjemoma, prim. *kováti kújem*) na zadnjem zlogu podstave, in sicer

a) na *a*, *i* ali *u*, imajo v namenilniku nedovršnih glagolov enak naglas kot v nedoločniku, v namenilniku dovršnih pa ali enakega ali na skrajšanem zlogu:

spát – prespát/prespàt, žgát – zažgát/zažgàt, krást – ukrást/ukràst, brát – prebrát/prebràt, kovát – prekovát/prekovàt

dušít – zadušít/zadušìt, pít – zapít/zapìt, gríst – ogríst/ogrìst,

čút – prečút/prečùt

b) na ozkem *e* ali *o* pa samo na dolgem zlogu:

vrtét, trét, plét, lést, góst ...

Razliko med opisnim deležnikom m. spola in namenilnikom imamo torej le v naslednjih tipih: *-èl/-él* proti *-ét* (*vrtét, plét*), *plêtel/plétel/plèl* proti *plèt/plêt* in *cvetèl* proti *cvèst.*

Tonemski naglas

A. Cirkumflektirane osnove:

rîsat okopâvat

B. Akutirane osnove (četudi le v sedanjiku)

1. V nezadnjem zlogu:

tískat, pẹ́stovat, dẹ́lat, povẹ́dat; péljat, zídat, kríčat, kléčat, míslit, krọ́žit, sáhnit, tóčit

2. V zadnjem zlogu so

a) cirkumflektirane na kratkem zlogu:

ravnȁt, trepetȁt, ropotȁt, kupovȁt, plȅst, bȍst, cvȅst (toda *plést, bóst*)

b) cirkumflektirane pri nedovršnih glagolih, pri dovršnih pa akutirane ali cirkumflektirane na dolgem zlogu in cirkumflektirane na kratkem:

spât – prespāt/prespȁt, žgât – prežgāt/prežgȁt, krâst – ukrāst/ukrȁst, brât – prebrāt/prebrȁt, kovāt – prekovāt/prekovȁt, pît – popīt/popȉt, grîst – ogrīst/ogrȉst, čût – prečūt/prečȗt

c) cirkumflektirane pri nedovršnih glagolih, pri dovršnih pa na dolgi priponi akutirane ali cirkumflektirane, na skrajšani cirkumflektirane:

dušît – zadušīt/zadušȋt

č) na širokem *e* ali *o* cirkumflektirane na dolgem ali kratkem samoglasniku (zastarelo tudi na ozkem: *nệst, bộst*):

nêst/nȅst, bôst/bȍst

d) cirkumflektirane na ozkem *e* ali *o* nedovršnikov, akutirane ali cirkumflektirane pri dovršniku:

vrtẹ̑t – zavrtẹ́t/zavrtẹ̑t, trẹ̑t – strẹ́t/strẹ̑t, plẹ̑t – poplẹ́t/poplẹ̑t, lẹ̑st – prelẹ́st/prelẹ̑st, gǫ̑st – zagǫ́st/zagǫ̑st

Deležnik na *-l*

Jakostni naglas

I. Nepremični na osnovi

Večina primerov ima naglas v vseh oblikah na istem zlogu načeloma tam, kjer je v nedoločniku: *délal -a -o, vídel -a -o, méril -a -o, dvígnil -a -o, končàl -ála -o; trepetàl -ála -o, topotàl -ála- o, sedèl* in *sedél -éla -o, okopával -a -o, izolíral -a -o, kupovàl -ála -o*. Stilno zaznamovan je tak naglas pri glagolu *bíti sèm*: *bíl -a -o* itd.

II. Premični na osnovi

Po tem tipu (prim. *pẹ̑ljal – peljála -o; -a -i -i; -i -e -a*) se naglašujejo:

1. glagoli, ki imajo dvoji naglas v nedoločniku (*zídal -ála, krôžil -íla, umáknil -íla*); ti deležniki se lahko naglašujejo tudi po nepremičnem tipu;
2. vsi glagoli na *-áti -ím* (*lẹ̑žal, ležála*); (izjema *spál -a -o, zaspál -a -o*; tako še *pobál*);
3. od glagolov na *-áti -em* naslednji: *čẹ̑sal, klẹ̑pal, klẹ̑sal, kôpal, krẹ̑sal, mẹ̑tal, pẹ̑ljal, tẹ̑sal, zôbal* in pač še kateri (ne pa tudi *iskàl, lagàl* oz. *orál, obrál*); seveda tudi taki predponski glagoli: *počẹ̑sal*, ne pa tudi glagoli na *-é/-otáti -éčem/-óčem*;
4. od glagolov na *-éti -ím* naslednji: *bôlel, gôrel, hôtel, lẹ̑tel, nôrel, vẹ̑lel, vísel, zôrel* (in *zorèl* in *zorél*), *žẹ̑lel*; seveda tudi taki predponski glagoli: *prebôlel*; prim. še *razúmel* (tudi *razumèl* in *razumél*);
5. predponski glagoli na *-íti -ím*: *pokósil – pokosíla* (proti *kosíl – kosíla*); sem se je uvrstil tudi *govóril* (*razgovóril*) ali *odebélil*, ipd.;
6. glagoli na *-íti -im*: *brôdil, gônil, hôdil, klônil, lômil môčil, môlil, nôsil, pôstil* (in *postíl*), *prôsil, sẹ̑lil, sklônil, skôčil, prislônil* (stil. *prislónil*), *tôčil, vôdil, vôzil, žẹ̑nil*; tako seveda tudi taki predponski glagoli: *prehôdil*.

To naglaševanje ni čisto ustaljeno. Ljudje iz nekaterih narečij neknjižno naglašujejo 2., 3. in 4. skupino *ležàl, česàl* in *bolèl* (tudi z dolgim naglašenim samoglasnikom). (Pač pa je prav *kupovàl* in *končàl*, ne *kupôval* ali *kônčal*; prav tako *trepetàl, ropotàl, ne trepẹ̑tal, ropôtal*). Ravno tako nekateri neknjižno naglašujejo predponski *pokosíl* namesto *pokósil*. Tip *pokósil* se tudi v narečjih dobro drži pri pogostnih glagolih; v knjižnem jeziku je predpisan. Pri glagolih 1. skupine premično naglaševanje deloma peša, zato ljudje govorijo samo za stilno zaznamovano rabo *písala -o; -a -i -i; -i -e -a* namesto *pisála -o; -a -i -i;-i -e -a*. Še bolj narečno je naglaševanje po nepremičnem naglasnem tipu pri glagolih na *-íti*, npr. *lóčil – lóčila*. V nekaterih primerih, zlasti pri ponavljalnih glagolih, je tako naglaševanje tudi knjižno: *zalívála* poleg *zalívala*.

III. Končniški

Po končniškem naglasnem tipu gre deležnik glagola *iti* in večina njegovih sestavljenk: *šẹ̑l šl-à -ò; -à -ì -ì; -ì -è -à*. (Prim. še *prišẹ̑l, odšẹ̑l, zašẹ̑l, ušẹ̑l*, poleg *nášel* tudi *našẹ̑l*). Podobno še *bíl -à -ò; -à -ì -ì; -ì -è -à*.

IV. Mešani

Po mešanokončniškem naglasnem tipu gre deležnik glagola biti:

bíl	*bilà*	*biló*
bilà	*bilì*	*bilì*
bilì	*bilè*	*bilà*

Neednina je dejansko naglašena končniško, neženske končnice pa so lahko tudi dolge.

Naglas deležnika stanja je enak naglasu opisnega deležnika na *-l*, npr. *okorèl* in *okorél -éla -o*. Kadar je del. stanja brez glagolske pripone, je naglas seveda na osnovi; prim. *usáhnil -íla* proti *usáhel -hla*.

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove ohranijo cirkumfleks v vseh oblikah:

rîsal rîsala rîsalo; rîsala rîsali rîsali; rîsali rîsale rîsala

Tako tudi *okopâval* ipd.

B. Akutirane osnove

1. ohranijo akut v vseh oblikah, če sta obliki nedoločnika in sedanjika akutirani na istem zlogu podstave (samogl. *e* in *o* morata biti široka) (tako še *bál, stál*):

tískal -a -o, pẹ́stoval -a -o, nẹ́sel nésla -o, hrǫ́pel in *hrópel hrópla -o*

2. ohranijo akut, le ženska oblika ednine je cirkumflektirana; oblika za m. sp. ed. pa je cirkumflektirana zaradi kratkosti naglašenega samoglasnika:

ravnàl ravnâla ravnálo; ravnála ravnáli ravnáli; ravnáli ravnále ravnála

Tako še: *tkàl, klàl, kupovàl, iskàl, trepetàl, ropotàl ...*

3. ohranijo akut, ženska oblika ednine pa je lahko tudi cirkumflektirana:

dospèl dospẹ̄la dospẹ́lo; dospẹ́la dospẹ́li dospẹ́li; dospẹ́li dospẹ́le dosp la

Tako še *ozelenèl*.

4. ohranijo akut, oblika za m. sp. ed. pa je cirkumflektirana (to so glagoli na *-sti* ali *-či* in z neširokim naglašenim samoglasnikom):

jẹ̑del jẹ́dla jẹ́dlo; jẹ́dla jẹ́dli jẹ́dli; jẹ́dli jẹ́dle jẹ́dla

Tako še *krâdel, grîzel, gǫ̑del, môlzel.*

5. ohranijo akut, le v obliki za m. sp. ed. so cirkumflektirani, v obliki za ž. sp. ed. pa akutirani ali cirkumflektirani:

smẹ̑l smẹ̄la smẹ́lo; smẹ́la smẹ́li smẹ́l; smẹ́li smẹ́le smẹ́la

Tako še *zelenêl.* Im. ed. m. sp. je lahko tudi kratek: *smèl* (prim. točko 3).

6. ohranijo akut le v obliki za ž. sp. ed. (nepredponski glagoli na *-íti -ím* in še nekateri drugi; v resnici so tu deležniki prvotno cirkumflektirani, ž. oblika ednine pa končniško naglašena):

dušîl dušíla dušílo; dušíla dušîli dušîli; dušîli dušíle dušíla

Tako še *spâl, brâl, scâl, dâl, pîl, kovâl* (tudi v sedanjiku akutirani).

II. Premični na osnovi

1. naglas je akut, razen v obliki za ž. sp. ed.:

písal pisâla pisálo; pisála pisáli pisáli; pisáli pisále pisála

Tako še *zídal, krǫ́žil, sáhnil, tóčil, tónil.* Pri stilno zaznamovanem *písal -a -o, krǫ́žil, -a -o* gre seveda za nepremični tip, akut pa je ohranjen tudi v obliki ž. spola ednine.

2. naglas je cirkumfleks razen v obliki za ž. sp. ed. (glagoli so predponski na *-iti -ím*):

pomnǫ̑žil pomnožíla -ílo; pomnožîla -i -i; pomnožîli -e -a

3. naglas je akut, vendar v oblikah za m. in ž. spol ed. lahko tudi cirkumfleks (za glagole tipa *doživẹ́ti, doživím, dožívljen*); vendar *žélel -ẹ̄la -ẹ́li*:

dožível doživẹ̑la doživẹ́lo; doživẹ́la -i -i; doživẹ́li -e -a

III. Končniški

Vse oblike so cirkumflektirane, npr. *šẹ̑l šlà -ǫ̑.*

IV. Mešani

Vse oblike so cirkumflektirane, npr. *bîl -à -ǫ̑.*

Deležje na *-ši*

Jakostni naglas

V tem deležju je večinoma naglašen samoglasnik pred *-ši*: *stopívši, rékši, izvzémši, skrívši, prišédši, začénši*, sicer je naglas kakor v deležniku na *-l* m. spola (*vídevši, zvédevši* poleg *vidévši, zvedévši*).

Tonemski naglas

Deležje na *-ši* je na predzadnjem zlogu osnove cirkumflektirano, sicer ima tonem deležnika na *-l* za m. sp. ed.:

pozabîvši, začẹ̑nši, rẹ̑kši – vídevši, zvẹ́devši, spoznávši

Tak tonem imajo tudi redki deležniki na *-ši*: *bîvši -a -e.*

Deležnik na *-n*

Jakostni naglas

I. Nepremični na osnovi

Naglas na istem zlogu kot v nedoločniku:

délan -a -o okopávan -a -o oprán -a -o trésen -a -o

Izjeme so naslednje:

1. S korena prenesejo naglas na obrazilo *-en* po vzorcu *nêsti – nesèn -êna -o, -a -i -i, -i -e -a* še naslednji glagoli: *bodèn, -bredèn, -cvetèn, gnetèn, metèn, pletèn, vedèn, nesèn, -sopèn, tepèn, pečèn, rečèn.* Vsi imajo tudi v sedanjiku in nedoločniku v korenu široki *o* ali *e*, le *cvetèn* tudi polglasnik. Tako se naglašujejo tudi taki predponski glagoli: *napletèn.* (Glagoli z dvojim naglasom v nedoločniku, npr. *-ati/-áti* ne gredo po tem vzorcu, ampak po točki 3, torej je narobe govoriti *pisán* ipd.)

2. Na drugem mestu kot v nedoločniku imajo naglas še glagoli tipa *nósim – nosíti, krénem – kreníti*; pri teh je naglas pomaknjen za en zlog proti začetku besede: prim. *nóšen, ženjen, próšen, blójen* in *blóden, gónjen, -hójen, lómljen, móčen, móljen, séljen, vóžen, -skóčen, slónjen*; *počénjen, -klénjen, -klónjen, ógnjen, -pógnjen, tónjen, -ščénjen, -táknjen, dáhnjen, gánjen, -máknjen, páhnjen, -sáhnjen.* (Ti imajo tudi edninsko obliko m. sp. deležnika na *-l* na istem zlogu, le da sta *o* ali *e* široka: *-ženjen = žênil* (sedanjik *žénim*). Tudi te vrste predponski glagoli imajo enak naglas.

3. Kadar se nedoločnik naglašuje ali na korenu ali na glagolski priponi, je naglas pri deležniku na *-n* na korenu: *lóčen, bránjen, brúšen, cénjen, cépljen, čúten, drámljen, drážen, hránjen, hváljen, kláten, króžen, krúšen, kúpljen, ljúbljen, -lóten, lúpljen, -mláten, móten, pôlnjen, slúten, stópljen, -znánjen.* Vsi ti v deležniku na *-l* (moški spol ednine) nimajo širine. Prim. še *utrújen, potégnjen, vŕnjen*; *zídan, písan, vézan, méšan, váljan, -jókan, zmérjan, kázan, plésan, zmérjan, dréman, píhan, pláčan, vprášan, sánjan, lízan.* Seveda enako tudi taki predponski glagoli: *odlóčen -a -o, sezídan -a -o.*

II. Premični na osnovi

Premični naglasni tip je redek: *rôjen rojêna -o; porôjen -êna -o,* tudi *porojèn -êna -o.*

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi

A. Cirkumflektirane osnove ohranijo svoj tonem v vseh oblikah za spol, sklon, število:

rîsan rîsana rîsano rîsana rîsani rîsani rîsane rîsana rîsani rîsanega rîsane rîsanega

B. Akutirane osnove

1. ohranijo akut

a) na podstavnem zlogu, če so akutirane tudi v nedoločniku in sedanjiku:

tískan tískana tískano tískana tískani tískani tískane tískano tískanega tískane tískanega

Tako še *písan, zídan ..., nṓšen, prṓšen, žẹ́njen ..., lọ́čen, bránjen.*

b) na priponskem zlogu, če so v sedanjiku naglašene na *-im*, ali *-am*, ali *-ujem*:

zaspán zaspána zaspáno zaspána -i -i zaspáni -e -a zaspánega zaspáne zaspánega

Tako še *poravnán, žgán, prebrán, kupován, podkován.*

V obliki za m. sp. ed. je naglašeni samoglasnik *e* kratek:

pletèn pleténa pleténo pleténa -i -i pleténi -e -a pleténega pleténe pleténega

2. so lahko tudi cirkumflektirane:

posejān posejāna posejāno posejāna -i -i posejāni -e -a posejānega posejāne posejānega

3. izgubijo akut na nezadnjem zlogu (tudi v sedanjiku metatonirane):

dẹ̑lan dẹ̑lana dẹ̑lano dẹ̑lan -i -i dẹ̑lani -e -a dẹ̑lanega dẹ̑lane dẹ̑lanega

Tako še *zamîšljen* itd., tj. vsi v nedoločniku na korenu akutirani glagoli, ki poznajo metatonijo tudi v sedanjiku: *polẹ̑žen, zalẹ̑žen, bȓcnjen, vîden, mẹ̑rjen.*

Deležnik na *-t*

Jakostni naglas

Naglašeni je zlog pred *-t*:

ubít -a -o, stŕt -a -o, prečút -a -o

Tonemski naglas

Ta deležnik je zmeraj cirkumflektiran:

ubît -a -o, stȓt -a -o, prečût -a -o, pẹ̑t -a -o

Glagolnik

Jakostni naglas

I. Nepremični na osnovi:

Glagolnik se naglašuje tako kot deležnik na *-n*/*-t* (npr. *délanje, okopávanje, omédlevanje, kupovánje, blebetánje, króženje, bítje*), le pri glagolih tipa *zídati*/*zidáti* *zídan* je poleg *zídanje* navadno tudi *zidánje*. Izjeme od zgornjega pravila so redke, npr. *mišljẹ́nje* namesto pričakovanega **míšljenje*. Včasih je naglasna razlika med pravim glagolnikom (pomensko 'to, da se X-a') in opredmetenim dejanjem (pomensko 'to, kar je X-ano'), npr. *šívanje*/*šivánje* proti *šivánje*.

II. Končniški

Starinsko: *vpitjè -à*. Prvotno so tu bile dolžine: *vpitjé*.

Tonemski naglas

I. Nepremični na osnovi:

Naglas na korenu je večinoma tak kakor v nedol.: *dẹ́lanje*; tudi na prvem zlogu glagolske pripone je tak tonem kot v nedoločniku: *okopâvanje, premlévanje*. Naglasno priponsko obrazilo *-anje* je cirkumflektirano (*vihrânje, kraljevânje*, vendar *spánje, stānje* 'status' proti *stánje* od glagola *státi stojím*), *-enje* pa je akutirano (*trpljénje*).

II. Končniški

Naglašene končnice so cirkumflektirane: *vpitjẹ̑ -à -ù...* (nekoč *vpitjé*).

Naglasni tipi glagolskih oblikotvornih vzorcev

Izhodišče tipologije so slovarski zapisi glagola v glavi, tj. nedoločnika in sedanjika. Glede na to ločimo tri velike skupine glagolov: glagole z naglasom v nedoločniku in sedanjiku na istem zlogu, to pa bodisi na korenu/podstavi bodisi na glagolski priponi (npr. *délati -am, nájti nájdem – končáti -ám*), glagole z dvema naglasnima možnostima v nedoločniku (npr. *písati*/*pisáti píšem*); ter glagole z naglasom na različnih zlogih v nedoločniku in sedanjiku (npr. *peljáti péljem*). – Pri tem so izvzete oblike deležnika na *-č* (pri katerem je naglas zmeraj na samoglasniku pred *č*), deležij na *-č* (*-óč, -èč*/*-éč*) *-é* in *-áje* (pri teh je naglas, kot je zapisano) ter deležnikov in deležij na *-ši* (pri teh je naglas na samoglasniku zloga neposredno pred *-ši*).

Jakostni naglas

I. Naglas v nedoločniku in sedanjiku na istem zlogu

A – nepremični naglasni tip, tj. vse oblike so naglašene na istem zlogu

IA *délati -am*
končáti -ám[1]

okopávati -am
prebledévati -am

telefonírati -am
ironizírati -am

rézati rézem
tkáti tkèm[1]

péstovati -ujem
kupováti -újem

slíšati -im
spáti -ím[2]

IB *vídeti -im*

IIA *mériti -im*
moríti -ím

IIB *mŕzniti -em*
stekníti -èm (zastar.)

IIIA *zébsti zébe*[3]
gósti gódem
séči séžem

IIIB *píti píjem*[4]
čúti čújem[5]
štéti štêjem[6]
péti pnèm
pléti plévem

Posebnosti

1. Opisni deležnik moškega spola ednine, namenilnik in edninski velelnik imajo naglašeni samoglasnik kratek: *končàl -ála, končát, končàj -ájte – tkàl -ála, tkàt, tkì -íte*. Kratek je tudi naglašeni samoglasnik pogovornega nedoločnika: *končàt, tkàt*.

2. Edninski velelnik ima naglašeni samoglasnik kratek: *spì -íte*.

3. Dovršniki glagolov na *-ésti, -ósti, -éči* imajo v namenilniku naglašeni samoglasnik dolg ali kratek: *pozébst/pozèbst, pogóst/pogòst, ustréč/ustrèč, izmlést/izmlèst, poséč/poseč*.

4. Opisni deležnik moškega spola ednine ima pri večini teh glagolov naglašeni samoglasnik kratek: *bìl, brìl, krìl, mìl, vpìl, šìl* (in *bíl, bríl, kríl* ...) proti *píl, víl, líl, gníl, pél*.

5. Opisni deležnik moškega spola ima naglašeni samoglasnik lahko dolg ali kratek: *čúl/čùl*.

6. Opisni deležnik moškega spola ednine in edninski velelnik imata naglašeni samoglasnik kratek ali dolg, v velelniku pa dolgi samoglasnik širok ali ozek: *štèl/štél -éla, štèj/štêj*. Namenilnik dovršnih glagolov ima naglašeni samoglasnik dolg ali kratek: *preštét/preštèt*.

B – premični naglasni tip

a) vse oblike so naglašene na istem zlogu, na naslednjem pa

(1) lahko neobvezno needninski velelnik

trésti -em[1]	*trésite/-íte*

(2) obvezno needninski velelnik

bráti bêrem	*beríte*
oráti órjem	*orjíte*
dréti dêrem	*deríte*
déti dénem[2,3]	*deníte*
vzéti vzámem[3,4]	*vzemíte*

(3) deležnik na *-l* (razen oblike za moški spol ednine)

zalívati -am	*zalíval -o* (navadnejše *zalívala -o*)

(4) deležnik na *-n* in needninski velelnik

nêsti -em[5]	*nesèn -ena -o*	*nesíte*
pêči -em[5]	*pečèn -ena -o*	*pecíte*

b) vse oblike so naglašene na istem zlogu, na predhodnem pa le

(1) edninski velelnik

sedéti -ím	*sêdi*
kosíti -ím[6]	*kôsi*

(2) edninska oblika moškega spola deležnika na *-l*, namenilnika in edninskega velelnika

kričáti -ím	*kríčal*	*kríčat*	*kríči*

(3) edninska oblika moškega spola deležnika na *-l*, namenilnika in edninskega velelnika

noréti -ím[7]	*nôrel*	*nôri*
pokosíti -ím[6,8]	*pokósil*	*pokôsi*

Posebnosti

1. Dovršniki glagolov na *-ésti, -ósti, -éči* imajo v namenilniku naglašeni samoglasnik dolg ali kratek: *pretrést/pretrèst, zvléč/zvlèč*.

2. Opisni deležnik moškega spola ednine ima naglašeni samoglasnik lahko dolg ali kratek: *dél/dèl déla, sedèl/sedél -éla*.

3. Edninski velelnik ima naglašeni samoglasnik širok: *dêni, vzêmi*.

4. Namenilnik dovršnih glagolov ima naglašeni *e* dolg ali kratek: *vzét/vzèt*.

5. Namenilnik ima naglašeni samoglasnik kratek ali dolg: *nèst/nêst, pèč/pêč*.

6. Namenilnik dovršnik glagolov ima naglašeni *-i-* dolg ali kratek: *pokosít/pokosìt, pustít/pustìt*.

7. Prim. še: *bôlel, gôrel, hôtel, lêtel, vêlel, zôrel, žêlel, hrôpel, vísel, razúmel*.

8. To so glagoli kot pod b) (1) *-im*, le da imajo predpono. Redki taki glagoli imajo dvozložno nepredponsko podstavo: *govóril, vesélil* (prim. še *razvesélil, odebélil*); namenilnik glagola govoriti je *govôrit* ali *govorít*.

II – Naglas v nedoločniku na enem ali drugem zlogu

A – premični tip v del. na *-l*, velelniku in glagolniku

zídati/zidáti zídam	*zídal -ála*[1]	*zídat*	*zídan*	*zídaj/-ajte/-ájte*
vézati/vezáti vézem	*vézal -ála*[1]	*vézat*	*vézan*	*véži -ite/-íte*[2]
pljúvati/-áti pljújem	*pljúval -ála*[1]	*pljúvat*	*pljúvan*	*pljúvaj -ajte/-ájte*[3]
krožíti/króžiti króžim	*króžil -íla*[1]	*króžit*		*krožen króži -ite/-íte*
sahníti/sáhniti sáhnem	*sáhnil -íla*[1]	*sáhnit*	*sáhnjen*	*sáhni -ite/-íte*
	zídanje/zidánje			
	vézanje/vezánje			
	pljúvanje/pljuvánje			
	króženje			
	sáhnjenje			

Posebnosti

1. Varianta z naglasom *zídala, króžila* je pokrajinska.
2. Nekateri glagoli imajo v velelniku naglas samo na korenu: *píši -te*.
3. Pri oblikah na *-uj* je naglas seveda nepremičen: *pljúj -te*.

III – Naglas v nedoločniku in sedanjiku na različnih zlogih

A – nepremični tip oblik iz nedoločniške oz. sedanjiške osnove

trepetáti -éčem[1]	*-éči*	*-te*	*trepetàl*	*-ála*	*trepetàt*	**trepetán*	*trepetánje*
kupováti -újem[1]	*-új*	*-te*	*kupovàl*	*-ála*	*kupovàt*	*kupován*	*kupovánje*
kováti kújem[2]	*kúj*	*-te*	*kovál*	*-ála*	*kovát*	*kován*	*kovánje*
sejáti sêjem[2]	*sêj*	*-te*	*sejál*	*-ála*	*seját*	*seján*	*sejánje*

B – premični tip (oblik iz nedoločniške oz. sedanjiške osnove)

pelját péljem	*pêljal*	*-ála*	*pêljat*	*pelján*	*pêlji*	*-íte*[3]
nosíti nósim	*nôsil*	*-íla*	*nôsit*	*nóšen*	*nôsi*	*-íte*[3]
toníti tónem	*tônil*	*-íla*	*tônit*	*tônjen*	*tôni*	*-íte*[3]

Posebnosti

1. Opisni deležnik moškega spola ednine in namenilnik imata naglašeni samoglasnik kratek: *trepetàl -ála trepetàt*. Pri glagolih na *-etáti/-otáti* je velelnik *trepéči, topóči*.
2. Namenilnik dovršnih glagolov ima naglašeni samoglasnik kratek: *skovàt* itd.
3. V dv. in mn. se neknjižno naglašuje tudi na podstavi, tj. *pêljite* ipd.

Naglas pogovornega nedoločnika tu ni obdelan; podoben je namenilniku dovršnih glagolov.

Tonemski naglas

Tonemski naglas je podrobneje prikazan samo za vrsto *-i- -i-*:

1. *včlâniti*	*-im*	*-i*	*-ite*	*-il*	*-ila*	*-ilo*	*-it*	*-jen*	*-a*	*-o*	*-jenje*
2. *cvíliti*	*-im*	*-i*	*-ite*	*-il*	*-ila*	*-ilo*	*-it*	*-jen*	*-a*	*-o*	*-jenje*
3. *míliti*	*-im*	*-i*	*-ite*	*-il*	*-ila*	*-ilo*	*-it*	*-jen*	*-a*	*-o*	*-jenje*
4. *mẹ́riti*	*mẹ̑rim*	*mẹ́ri*	*-ite*	*-il*	*mẹ̑rila*	*mẹ́rilo*	*-it*	*mẹ̑rjen*	*-a*	*-o*	*mẹ́rjenje*
5. *krožíti/króžiti*	*krọ́žim*	*-i*	*-îte/-ite*	*krọ́žil*	*-îla*	*-ílo*	*-it*	*krọ́žen*	*-a*	*-o*	*krọ́ženje*
6. *nosíti*	*nọ́sim*	*nósi*	*-îte*	*nósil*	*-îla*	*-ílo*	*nósit*	*nọ́šen*	*-a*	*-o*	*-enje*
7. *možíti*	*-ím*	*mọ́ži*	*-îte*	*-îl*	*-íla*	*-îlo*	*-ît*	*-ẽn*	*-éna*	*-o*	*-énje*
8. *pojíti*	*-ím*	*póji*	*-îte*	*-îl*	*-íla*	*-îlo*	*-ît*	*-ẽn*	*-éna*	*-o*	*-énje*
9. *temníti*	*-ím*	*-î*	*-îte*	*-îl*	*-íla*	*-îlo*	*-ît*	*-jẽn*	*-éna*	*-o*	*-énje*

Množíti, pojíti, temníti imajo deležnik na *-l* s premičnim naglasnim tipom, če so predponski: *omọ̑žil -íla -îla, napọ̑jil -íla -îlo, zatə̀mnil -íla -îlo*.

V bistvu enake zakonitosti veljajo tudi za glagole z drugimi glagolskimi priponami, tudi za t. i. brezpriponske, npr. na *-sti/-či*: 1. –, 2. *pásti pásem*, 3. –, 4. *krásti krâdem*, 5. –, 6. *kláti kọ́ljem*, 7. (*dáti*) *dám, plésti plétem*, 8. –, 9. *cvesti cvetèm*. Ali pa glagoli *vrste -a- -a-*: 1. *kîsati -am*, 2. *otrẹ́sati -am*, 3. *lîsati -am*, 4. *dẹ́lati dẹ̑lam*, 5. *zídati/zidáti zídam*; 6. *kopáti* (*kọ́pljem*), 7. *rahljáti -âm*, 8. *končáti -âm*, 9. *čečkáti -âm*. Ali za glagole vrste *-ni- -ne-*: 1. *gîniti gînem*, 2. *gániti -em*, 3. –, 4. *kániti kânem*, 5. *nategnîti/natẹ́gniti natẹ́gnem*, 6. *tonîti tọ́nem*, 7. –, 8. **pretegnîti/pretẹ́gniti -em*, 9. star. *gənîti *gənèm, *gənì gənìl*.

Zložene glagolske oblike

Kako jih delamo

Zložene glagolske oblike delamo z deležniki in oblikami pomožnika. Če opisnemu deležniku na *-l* dodamo povedni sedanjik pomožnega glagola, dobimo preteklik

(sem bil, sem delal), če prihodnjik *bom*, dobimo prihodnjik (*bom delal*), če pa mu dodamo *bi*, dobimo pogojnik (*bi bil, bi delal*). Če tvornemu deležniku na *-l* dodamo tvorni preteklik pomožnega glagola, dobimo predpreteklik (*delal sem bil*), če pa sedanji pogojnik, dobimo pretekli pogojnik (*delal bi bil*). Če oblike pomožnika dodajamo deležniku na *-n* ali *-t*, dobimo ali trpne oblike ali oblike za stanje (stanje dobimo tudi, če oblike pomožnika dodajamo deležniku na *-l* za stanje); čas in naklon se pri tem ravnata po pomožniku (kakor tudi sicer pri zvezah pomožnika in samostalniške, pridevniške ali zaimenske besede ali prislova): *je tepen* (*osivel, star, človek, doma*), *je bil tepen ..., bo tepen ..., bi bil tepen ..., bodi tepen ..., biti tepen ...* Eno vrsto trpnih oblik delamo iz tvornih s *se*.

Preglednica zloženih glagolskih oblik

TVORNE OBLIKE

OBLIKA/NAKLON	POVEDNI	POGOJNI	VELELNI
SEDANJIK		*delal bi*	*delaj*
PRETEKLIK	*delal sem*	*delal bi bil*	
PRIHODNJIK	*delal bom*		
PREDPRETEKLIK	*delal sem bil*		

TRPNE OBLIKE

OBLIKA/NAKLON	POVEDNI	POGOJNI	VELELNI
SEDANJIK	*spoštovan je* *tiska se*	*spoštovan bi bil* *tiskal bi se*	*bodi spoštovan* *tiskaj se*
PRETEKLIK	*spoštovan je bil* *tiskal se je*	——— *tiskal bi se bil*	
PRIHODNIK	*spoštovan bo* *tiskal se bo*		
PREDPRETEKLIK	——— *(na)tiskal se je bil*		
NEDOLOČNIK	*spoštovan biti* *tiskati se*		
DELEŽJE	——— *tiskajoč se*		
DELEŽNIK	——— *tiskajoč -a -e se*		

Vzorec prikazuje zložene oblike nedovršnih glagolov, velja pa tudi za dovršne, le da se za deležje in deležnik vzameta obliki na *-ši*: *Natisnivši se konec l. 1983, ima Bibilija vendar letnico 1584* oz. *Konec l. 1583 natistnivša se Bibilja ima ...*

RABA GLAGOLSKIH OBLIK

Glagolske osebe

Kakor že rečeno, označuje 1. os. govorečega, 2. ogovorjenega, 3. pa neudeleženca dvogovora. Tako je načeloma za vsa tri števila, le da pri 1. os. dv. in. mn. izraža tudi samo tistega, ki je kot govoreči bodisi del para bodisi večje celote. Za to prim. *„Prosimo vas za dovoljenje“, j e rekel najstarejši med šolarji.* 3. oseba se rabi tudi, kadar stavek nima osebka ali pa ta ni v imenovalniku: *Deževalo je. – V čakalnici je že ždelo nekaj potnikov. – Šolarjev dolgo ni bilo domov.*

Posebne rabe glagolskih oseb

1. os. se rabi namesto 2. os. kot stilna posebnost v pogovoru z malimi otroki: *Kako s e m pa spančkal, Andrejček* ‘si spal’? Prav taka posebnost je raba 1. os. mn. ali dv. v primerih, ko bi morali rabiti 2. os. ed. (ali zaradi vikanja množine): *Kaj s m o* pa danes tako veseli ‘si vesel, ste veseli’? – *Kam se pa odpravljava* ‘se odpravljaš’? Z rabo 1. os. nemesto 2. govoreči tudi sebe navidezno udeležuje pri dejanju, s katerim je dejansko imel (ali ima) opravka samo ogovorjeni. Tako govorjenje je zmeraj čustveno obarvano ali pa je vsaj nekako ublaževalno, kot v primeru, če profesor reče slabemu dijaku: *S to oceno pa ne b o m o razveselili staršev* ‘ne b o š (b o s t e) razveselil(i)’.

2. os. se rabi tudi namesto tretje, kadar gre za izražanje splošnega osebka: *Več znaš, več veljaš* ‘čim več kdo zna, tem več velja’. – *Vzameš 1 kg moke, pest soli ...* ‘vzame se 1 kg moke ...’. Odtujevalno zveni raba 2. os. namesto prve v govorjenju s samim seboj, npr.: *Šel boš pot, ki jo je pred tabo šel že mnog slovenski izobraženec* ‘šel b o m pot ...’. Brezosebno: *Ves dan garaš, zvečer pa nimaš kaj pokazati!* ‘sem garala, pa nimam’.

3. os. se rabi namesto druge v govorjenju z otroki, npr. *Kje je pa bil naš Mihec* ‘Kje si pa bil, Mihec’? To je stilna posebnost. Tako tudi pri onkanju, ki nam danes zveni patriarhalno: *Kako se pa i m e n u j e* ‘... i m e n u j e š’? Posebno velika družbena razdalja se nakazuje z onokanjem: *Kje je pa bilo* ‘si bil, s t e bili’? Tudi onikanje (*Kje so pa bili* ‘... s t e bili, s i bil’) je starinsko. Mali otroci uporabljajo včasih 3. os. namesto prve, hkrati s tem pa namesto os. zaimkov uporabljajo svoje ime: *J a n e z e k je bil danes priden* ‘j a z sem bil ...’. Vse to se danes uporablja za stilno barvanje, npr. v smešnicah, satirah ipd.

Število

Posebnosti so tudi v rabi oseb glede števila. Pri vikanju se namesto edninske 2. os. rabi množinska, podobno pri onikanju: *Kam gre s t e (gre d o)* nam. *greš*. Množinska 3. os. se namesto edninske rabi tudi pri t. i. spoštljivem govorjenju o odsotnih osebah: *Oče so šli v goro*, ali *Gospod učitelj (župnik) s o naročili ...*, namesto *j e*

šel, je naročil. Tak način govorjenja je danes že skoraj čisto iz rabe. Pri vikanju in onikanju se rabi samo moški spol: *Kje ste pa bili tako dolgo, gospodična? – Mati so šli na trg.*

Množinsko obliko namesto edninske rabimo tudi takrat, kadar nočemo poudarjati svojega deleža pri kakem dejanju; tako govorijo – s starinskim prizvokom vsekakor – nekateri znanstveniki, npr.: *V tem predavanju vam bomo povedali, kaj smo nedavno odkrili o rakastih obolenjih* 'bom povedal ..., sem odkril ...'. Taki množini skromnosti je podobna množina visočanstva, ki so jo uporabljali (deloma jo še) kralji in še nekatere osebe na visokih položajih: *Veliko razmišlja mo* 'razmišljam', *kaj bi bilo treba storiti za mir na svetu.* S tem vršilec/nosilec stopa v ozadje.

V neknjižnem pogovornem jeziku se pri vikanju deležnik na *-l* ali pridevniška beseda v povedku sploh rabi v ednini namesto v množini, pri čemer se – v nasprotju z vikanjem – prilagaja naravnemu spolu: *Kje ste pa hodil (hodila)* nam. ... *hodili.* Tip *Kje ste hodil (hodila)* lahko imenujemo na pol vikanje.

Povedni sedanjik

Povedni tvorni sedanjik *(delam)* izraža glede na čas dejanja, ki se dogaja (dogodi):

1. v trenutku govorjenja (prava sedanjost): tako se rabijo samo nedovršni glagoli, dovršni pa le v 1. os. ed. (v posebnih primerih tudi dvojine), ko se z izrekanjem opravi tudi dejanje samo: *Obljubim, da bom vnaprej bolj priden/pazljiv. – Res vam obljubimo, da bo odslej v razredu red in mir.*

2. ne glede na trenutek govorjenja (brezčasnost): *Zemlja se vrti okrog svoje osi. – Če pritisneš na gumb, pozvoni.*

3. za trenutkom govorjenja (prihodnost): *Pridem, kakor hitro bom mogel. – Jutri gremo na morje.*

4. pred trenutkom govorjenja (preteklost): *Včeraj vam sedim pred hišo, ko jo na vrt primaha srna z mladičem.*

Poleg tega s tvornim sedanjikom izražamo tudi

5. zaželena in možna, tj. naklonska dejanja: *Gremo domov, fantje! – Kdo nam odvali kamen s poti* 'bi nam mogel odvaliti'?

V odvisnikih izraža sedanjik tudi

6. istodobnost glede na dejanje nadrednega stavka: *Janez pravi/je rekel/bo trdil, da ima dobro službo,* oz.

7. zadobnost glede na dejanje nadrednega stavka: *Pravijo/so pravili/bodo pravili, da najhujše šele pride.*

8. neaktualnost dejanja se prav tako lahko izraža s sedanjikom: *Saj sem ti pravkar rekel, da pišem novo knjigo, pa me toliko nujnih opravkov spravlja od dela. – Sodelujem tudi pri pripravi novega pravopisa.*

V naslednjem besedilu F. S. Finžgarja razprto tiskani sedanjiki ponazarjajo skoraj vse povedano:

SIRK gleda Urha in knjigo: *Slišiš*, Urh, posodi mi petsto – sami smo, Martin bo za pričo.

URH se praska po laseh: *Ali se ti meša? Ná bukve!* (Urh mu pomoli knjigo dolžnikov.). *Terjaj, pa jih imaš hitro petkrat toliko.*

MARTIN: *Kaj pa ti je sile?*

SIRK: *Pa koliko! Dekli plačo, davke, otrokom obutev, saj bo še premalo petsto.*

URH: *Zares težko dam, kakor bi ti rad preložil. Saj vidiš, da vsak pije na kredo. Če bi mi kaj prodal?*

SIRK: *Dolgove, če jih kupiš.*

MARTIN: *No, no, ni taka reč – tvoji dolgovi.*

URH dene prst na čelo: *Tudi dolgove kupim.*

SIRK: *Na Ferjanovem imam tisoč vknjiženega. Ferjan mi ne more vrniti. Kupi.*

URH hitro: *Kupim. Celi tisočak.*

SIRK: *Polovico ga prodam, pol ga pa ohranim za tisto senožet, ki se moje drži/.../*

URH odpne telovnik, potegne listnico in našteje denar: *Sto – dvesto – tristo – petsto. Kdaj greva k notarju?*

SIRK spravlja denar. *Kadar hočeš. Sedaj moram iti. Martin, ali še ne greš.*

MARTIN: *Precej pojdem.*

1. Pravo sedanjost, tj. obdobje, ki zasega čas govorjenja, izražajo povedki *slišiš – sami smo – moram iti, bi preložil.* Pravo sedanjost spoznamo po tem, če na vprašanje *kdaj* odgovorimo z *zdaj.*

Pravo sedanjost izražamo navadno le z nedovršnimi glagoli, z dovršnimi le tedaj, če glagol izraža tako dejanje ali potek, ki se izvrši hkrati z izrekanjem. To so glagoli kot *povem, zapovem, rečem, odpovem se, obljubim, prekličem, povabim* ipd. (Vsi so glagoli rekanja, tj. verba dicendi.) Drugi nekateri glagoli, npr. *kupim, prodam* ipd., pomenijo bolj nekako privolitev v ponudbo, privolitev za izvršitev dejanja: *Ali kupiš od mene brivski aparat* ('ali si pripravljen kupiti'). – No, pa ga kupim (= 'pa naj bo').

2. Splošno veljavnost dogajanja ali stanja tudi v času govorjenja podajajo povedki v naslednjih stavkih: *Ali se ti meša? – Kaj pa ti je sile? – Saj vidiš, da vsak pije na kredo. – Ni taka reč, tvoji dolgovi. – Na Ferjanovem imam tisoč vknjiženega. – Ferjan mi ne more vrniti. – ... za tisto senožet, ki se moje drži.* Tudi pri teh povedkih sicer na vprašanje *kdaj* lahko odgovorimo z *zdaj*, vendar je očitno, da stanje ali potek teh povedkov ne velja le za trenutek govorjenja, ampak sploh, torej tudi za trenutek govorjenja. Urh Sirka ne vprašuje, ali se mu meša zdaj, ampak ali je sploh zmešan. Tudi ne, ali mu je sila, ko prosi, ampak sploh. In Sirk tudi ne vidi, da vsi pijejo na kredo v trenutku govorjenja, ampak sploh, itd.

Tak splošni sedanjik uporabljamo zelo pogosto. Z njim namreč povemo, da se dejanje ali stanje sploh uresničuje. Tako rečemo, da *hodimo v tretji razred*, čeprav se v trenutku govorjenja morda *sončimo na morju*, da *delamo v tovarni za umetna gnojila*, čeprav v trenutku govorjenja ravno obrezujemo *rožni grm*. Pisatelj v pomenku s prijateljem lahko reče, da *piše knjigo*, pa se v pravi sedanjosti le pogovarja. Tak splošni sedanjik se sploh rabi tedaj, kadar gre za dejanje s splošno veljavnostjo, npr. v pregovorih: *Molčati ni nobena umetnost, pa je vendar težko.* (lj) – *Lepe pesmi glas seže v deveto vas.* (lj.) – *Tuja šega domače zbega.* (lj.) – *Vrana vrani ne izkljuje oči.* (lj.) – Podobno je v predpisih, zakonih, znanstvenih ali strokovnih ugotovitvah: *Vsak postopek se kaznuje po zakonu. – Prvenstvena oblika jezika je govor, pisana podoba je šele drugotna in zelo nepopoln izraz govora. Govor pa sloni na slušnem učinku, ki ga povzročimo z govorili in dojemamo z ušesi. (Ss) – Tri in tri je devet. – Pri Zidanem Mostu se Savi pridruži Savinja. – Zemlja je okrogla. – Dan ima 24 ur.* Tudi dinem daskalije (tj. opombe režiserja, v našem odlomku tiskane pokonci) gredo sem, pa še napisi pod slikami, v naslovih knjig in ob robu.

Pri rabi brezčasnega sedanjika se delajo nekatere napake. – Ker se pesniki in pisatelji v svojih delih obračajo na nas neprestano, je npr. za Stritarjeve Dunajske sonete, v katerih pisatelj obračunava s slovenskimi javnimi možmi, narobe reči, da *Stritar v teh sonetih z njimi obračuna*, če imamo v mislih *obračunavanje*. *Obračuna* bi bilo prav le tedaj, ko bi hoteli povedati stilno zaznamovano, da ''je obračunal'' z njimi. To pa je res le za resnično (enkratno zgodovinsko dejanje); nečasovnost v Stritarjevih sonetih pa moremo pravilno izraziti le s sedanjikom nedovršnega glagola. Prav tako je edino prav, da rečemo *Glasovi se delijo na samoglasnike in soglasnike*, ne pa ... *se razdelijo*, saj se *delijo na dva* dela pomeni to, da 'so dvoji', tj. dveh vrst, kjer smo prav tako rabili nedovršni glagol.

3. Pretekla dejanja, izražena s sedanjikom, imamo v odlomkih Martina Krpana; s sedanjikom so podana živo gledana dejanja: *Bilo je pozimi in sneg je ležal krog in krog. /.../ Nesel je Krpan po ozki gazi na svoji kobilici nekoliko stotov soli; kar mu nasproti prižvenketa lep voz; na vozu je pa sedel cesar Janez, ki se je ravno peljal v Trst. Krpan je bil kmečki fant, zato ga tudi ni poznal; pa saj ni bilo čas sa dolgo ozirati se; še odkriti se ni utegnil, temveč prime kobilico in tovor ž njo pa jo prenese vstran, da bi je voz ne podrl. /.../ Cesar, to videvši, veli kočijažu, da naj konje ustavi. Ko se to zgodi, vpraša silnega moža: „Kdo pa si ti?" Ta mu da odgovor: „Krpan mi pravijo /.../*

Da gre v razprto tiskanih primerih za preteklost, vidimo iz sobesedila ali kako drugače, kot npr. v ljudski pesmi: *Vino pije kraljevič naš Marko, / pol ga pije, pol ga Šarcu daje*. Da se tu izraža preteklost, vemo po tem, ker gre v pripovedkah zmeraj za preteklost, vsaj umišljeno.

V modernem pripovedništvu se sedanjik uporablja za posedanjenje toka zavesti junakov:

Zdaj se je Maks prestopil; želel si je, da bi bil čas izmene in da bi ga poklicali v stražarnico! Ker zaveda se, da ga obkroža zahrbtna nevarnost v razklanosti, ki se je izpahnila v spako. Da, sovraži ga, ko tako z glavo vznak, z odprtimi očmi zre v strop in je, uprt v dlani, podoben nagrobnemu kipu padlega vojaka, ki mu visi glava navzdol. Samo, da ni to sedeče truplo nič kleno, ampak na pol ohlapno, na pol nabuhlo, in ni ženske figure, ki bi ga pridrževala pod pazduho. (Pb)

V takem sedanjiku podajajo pisatelji tudi to, kar je njih junak v preteklosti zaznal – pa si sedaj to umišlja, kot da se pravkar dogaja:

„Že truden?" je poredno rekla in se ustavila
A zdaj ona prva sede, si objame z rokami kolena in gleda predse.

4. Prihodnost je s sedanjikom izražena v stavkih naslednjih povedih: *Terjaj, pa jih imaš hitro petkrat toliko. – Pol ga pa ohranim za tisto senožet. – Kdaj greva k notarju? – Kadar hočeš. – Martin, ali še ne greš? – Precej pojdem*. Prihodnost izražajo pogosteje dovršni kot nedovršni sedanjiki. Nedovršne sedanjike rabimo posebno pogosto v zvezi s prislovnimi določili časa, kot npr.: *Jutri gremo na izlet. – Prihodnji teden kosimo v rovtu.* Lahko pa se umeščenost dejanja v prihodnji čas vidi tudi iz sobesedila (pri prvotnem govornem dogodku iz sotvarja): prim. zgoraj *Kadar hočeš* ali v naslednjem primeru: *Ali prideš jutri? -Z dnem sem* (= bom) *s konji na njivi*, prav tako iz Finžgarja.

S sedanjikom izražamo prihodnost le takrat, kadar je iz sobesedila jasno, da ne gre morda za naklonska dejanja; v stavku, kot je *Ko pride* (= bo prišel), *mu ponudi mošta*, je sedanjik s pomenom zadobnosti v redu; ne pa tudi v stavku *Kdo mi odpre vrata*, ker se *odpre* da razumeti ali kot 'bo odprl' ali kot 'bi mogel odpreti, bi mi lahko odprl'. Prav tako nedvoumna ja raba sedanjika za izražanje zadobnosti v primerih kot *Rekel je, da pride* (ker je *Rekel je, da bo prišel* bolj nerodno in slabše). Finžgarjev *Z dnem sem tam namesto ... bom tam* je čustveno obarvan, spominja na dramatični sedanjik za izražanje preteklih dejanj. Včasih se zdi, da se za izražanje prihodnosti uporablja sedanjik samo zato, da ni preveč bomkanja. Na Gorenjskem sedanjik za prihodnost rabijo pogosteje kot npr. na Štajerskem.

5. Naklonska dejanja, tj. pogoj, možnost, namero, voljo, pripravljenost, sposobnost, zaželenost ipd., izražajo naslednji sedanjiki: *Zelo težko dam* 'bi ti dal'. – *Dolgove, če jih kupiš* 'če si jih pripravljen kupiti'. – *Tudi dolgove kupim* 'bi kupil, sem voljan kupiti'. – *Polovico ga prodam* 'bi ga prodal, ga nameravam, hočem želim prodati'. – *Martin, ali še ne greš* 'ne nameravaš, nočeš iti'. – *Da si mi pametna* 'bodi pametna'. (Vse F.) – Drugi taki primeri bi bili še: *Kako daleč skočiš na smučeh* 'si sposoben skočiti'. – *Da mi ne pridete več pred oči* (= velevanje)! – *Kateri vrže kamen prek reke* 'je sposoben vreči'? – *Slišiš, Urh* lahko razumemo kot velelnik, tj. 'Poslušaj, Urh'. Velelnost izraža sedanjik tudi v stavkih kot *Alo, gremo naprej!* ' pojdimo'. – *Mati, mati, mamica, biti mi ni več doma* (ne morem biti). (lj.)

6. Istodobnost izraža sedanjik nedovršnih, zadobnost pa dovršnih glagolov: *Rekel je (Pravi/Rekel bo), da stanuje v študentskem naselju. – Pravi (Rekel je/Rekel bo), da pride jutri.*

Pogojnik

Pogojnik na splošno izraža umišljena, nedejanska in ne preizkušena dejanja, stanja, poteke, tj. poziv, željo, negotovost, nedejanskost ipd. Prav ga pojmimo v zvezi s sotvarjem in/ali sobesedilom. Lep zgled zanj imamo v naslednjem besedilu:

Ne bi raje vstopili?

„Zdaj bi pa bila Barbara že lahko doma! Saj ni mogoče, da bi bila tako dolgo pri frizerju! Bog ve, kje je, jaz pa naj bi sama pospravljala."

Morali bi videti, kakšna je bila pri tem Marjeta. – Tedaj je pozvonilo in Marjeta je šla k vratom, da bi jih odprla.

„Lahko bi bila ključe vzela s seboj!"

„Dober večer, ali je Barbara doma?"

„Ne, ni je."

„Rad bi ji nekaj povedal."

„To bi ji rada tudi jaz, toda ni in ni je iz mesta. Že pred dobro uro bi se bila morala vrniti, ko bi bilo po pravem. Toda ali ne bi vstopili?"

„Skoraj nimam časa, da bi jo čakal."

„Če je tako, pa pridite čez kako uro. Tedaj bo verjetno že doma. Ali pa meni povejte in bi jaz ..."

„Ah, raje bi prišel še enkrat."

„Kakor hočete."

„Lahko noč, in hvala za prijaznost."

„Na svidenje."

Pogojnik se rabi bodisi sam v kakem stavku (prim. naslov in prvo poved besedila oz. njegovo drugo poved, kjer je pogojnik v odvisniku) ali pa v posebnem stavčju (prim. *Že pred dobro uro bi se bila morala vrniti, ko bi bilo po pravem*). Tu si najprej poglejmo to drugo rabo pogojnika.

1. V pogojnem podredju izraža pogojnik v odvisniku pogoj za uresničitev dejanja v glavnem stavku. Prim.: *Če bi imel, bi ti dal. – Ko bi bil vprašal, bi ti bil vse povedal!* (T) – *Ko bi bil molčal, bi bil ostal filozof.* (lat.) – *O, da bi bil začel drugje in drugače svojo pot. Drugo in večje bi bilo moje kraljestvo.* (C) Pri sedanjiškem pogojniku je uresničitev dejanja glavnega (nadrednega) stavka mogoča, pri preteklem pa je uresničitev že zamujena.

Pogojnik v odvisniku je mogoče zamenjati z zvezo veznik *da* + povedni naklon; *Da imam, bi ti dal. – Da si me vprašal, ...* Glavni stavek takih podredij je lahko izpuščen; prim. v Finžgarjevem besedilu *Če bi mi kaj prodal*, kjer se iz sobesedila razume *bi ti posodil*. Uresničljivostni (potencialni) pogojni odvisnik se navadno uvaja z veznikom *če* (*da*), neuresničljivostni pa s *ko*. Pri zgledu iz Cankarja gre za razdruženo podredje. (Prim. še Prislovno določilo pogoja, str. 627.)

2. V neodvisnih ali glavnih stavkih pogojnik izraža naslednje:

a) pripravljenost za izvršitev dejanja: *Saj vrnil bi se, a ne morem.* (Ks) – *Dal bi jo bil v kakšno šolo – pa ko je zmeraj bolehna, čemu bi jo mučil brez potrebe.* (C) – *Bi mi dali ogenj?* (Pjo)

b) možnost ali nemožnost za izvršitev dejanja: *Utegnilo bi resnično biti* (Jj) – *Pa kaj bi ti pisal, saj veš, kako je v ječi.* (= ne bom ti pisal) (Kc); podobno je z izbiro: *Ker sonce je belo na morski gladini daleč proč, vse do Gradeža in čez, bi človek rekel.* (Pb)

c) omiljenost ugotovitve in ukaza oz. domneve: *Je morda danes sončni mrk? -Ne da bi vedeli. – Dejal bi, da se motite. – Vas ni sram, da prosjačite! Delat bi šli!* (Pavliha) – *Zločin naj bi bil storil pijan* (= je menda storil).

č) poudarjenost trditve ali zanikanja: *Kaj bi ne vedel, saj vedo vsi.* (= seveda vem) (S) – *Jedla sva sinjsko pečenko. Ko bi ti vedel, kako je bila dobra!* (= ti ne veš) (Pv) – *Kaj pa ščiplješ otroka, da kriči! -Kaj bi ga ščipal! / ... / še dotaknil se ga nisem.* (= ne ščipljem ga, saj ...) (Km) Primerjaj tudi zgoraj pod a) *čemu bi jo mučil* (zato je nisem mučil);

d) neuresničeno nujno dejanje v preteklosti: *Že zdavnaj bi bil moral to storiti, pa ni bilo časa.* Kadar je pogojnik rabljen v priredju (prim.: *Dal bi jo bil ... – Pa kaj bi ti pisal ... Kaj bi ga ščipal*), je drugi stavek uveden s protivnim ali vzročnim veznikom.

3. V odvisnikih pogojnik izraža:

a) umišljena dejanja: *Drugi dan je bila bleda in slaba, kakor da bi (bila) vstala iz bolniške postelje* (I) – *Prime brž kobilico in tovor ž njo pa jo prenese vstran, da bi je voz ne podrl* (L) – *Ni ženske figure, ki bi ga pridrževala pod pazduho* (Pb) – *Želel si je, da bi bil čas izmene in da bi ga poklicali v stražarnico.* (Pb)

b) umišljena zaželena in potrebna dejanja: *Rad bi se spet enkrat dobro naspal. – Mislim, da ni bilo med nama ničesar, kar bi bilo treba pozabiti. – Zares težko dam, kakor bi ti rad preložil* (F) – *Ej, saj ni, da bi moral ti vse vedeti.* (E) – *Predlagajo, naj bi bil cement izven sezone cenejši* (D) – *To velja, da bi se zapomnilo.* (L)

c) negotovost: *Ne veš, kako bi rekel?* (Ž) – *Ugibal je venomer, kaj bi.* (Kjo) – *Da bi z vami šel namesto hlapca?* (Jj)

č) pogojno resničnost: *Čisto nič se mu ne pozna, da bi bil tako bedasto bogat, kakor pravijo, da je.* (C)

d) primero: *Kar je bilo na mizi, so pospravili, kot bi mignil.*

e) namero: *Prišel sem, da bi se mirno dogovorili.*

Namesto *Bojimo se, da bo* (*prišel*) se v istem pomenu rabi tudi *Bojimo se, da ne bi (prišel).*

V samostojnih stavkih se sedanji in pretekli pogojnik glede na čas rabita v glavnem tako kot povedni sedanjik in preteklik. V glavnem stavku pogojnega priredja se *bi bil* eliptično lahko skrajša v *bi*: *Ko bi bil šel z nami jagode nabirat, bi videl srno z mladičem* (bolje: *bi bil videl ...*); *Videl bi srno z mladičem, če bi bil šel jagode nabirat*. Stilno slabo je rabiti sedanji pogojnik namesto preteklega v obeh stavkih pogojnega podredja tedaj, ko gre za izražanje dejanj iz preteklosti: *Ko bi šel z nami jagode nabirat, bi videl srno z mladičem* v pomenu 'ker nisi šel, zato nisi videl'. V takih primerih nam iz nejasnosti včasih pomaga sobesedilo ali sotvarje; kadar pa tega ni, raba sedanjega pogojnika namesto preteklega povzroča nepravo obvestilo.

Pretekli pogojnik izraža dejanje, ki se ne more več uresničiti: *Dal bi jo bil v kakšno šolo – pa ko je zmiraj bolehna, čemu bi jo mučil brez potrebe*. V šolo je ne nameraval več dati, sicer bi rekel *Dal bi jo ...*

Raba pogojnika v zvezah kot *Olimpija je premagala Jesenice, da bi nato izgubila s popolnoma slabim moštvom* je neslovenska; prav: *... nato pa izgubila ...*

Velelnik

Velelnik izraža zaželenost glagolskega dejanja. Ta zaželenost je večja ali manjša, plaha in vsiljiva, komaj nakazana ali nasilna. Tako velelnik v stavku *Delaj* pomeni lahko prošnjo, nasvet, željo, poziv, zahtevo, dovoljenje, zapoved. Nasproten pomen dobimo z zanikanjem. Prim. v naslednjih stavkih: *Mati, daj mi roko še enkrat.* (Ks) – *Dajte, dajte mi spanja.* (Ks) – *Urh, posodi mi petsto.* (F) – *Ná bukve. Terjaj, pa jih imaš hitro petkrat toliko.* (F) – *Lepa hvala vam bodi najprej za pisemce.* (L) – *Vselej pravijo: bolje drži ga, kakor lovi ga.* (L) – *Zdravi ostanite!* (L) – *Srečno hodi!* (L) – *Pojdi mi izpred oči!* (L) – *Čaki no! Daj si dopovedati! Bog nas vari; saj menda nisi voda!* (L) – *K oknu pridi, drug ne vidi, ko nebeške zvezdice; se prikaži, al sovraži me srce, povej, al ne?* (P) – *Bog živi vas Slovenke, prelepe, žlahtne rožice!* (P) – *Ah, malo postojva, preljubi plesavec!* (P) – *Prijazna smrt, predolgo se ne mudi.* (P) – *Raje môlči, kot govôri!* – *To je črta, čez katero ne hôdi.* – *Veš, kako narêdi?*

Velelnik navadno rabimo v 2. os. ed. in v 1. in 2. os. dv. in mn. Za 3. os. je raba velelnika posebnost: *Pa bodi po tvojem; Pa se zgôdi tvoja volja; A in B nam bodita skrajni točki daljice*. Take oblike, znane iz vzvišenega govora, je rad uporabljal Cankar: *Hlapec bodi hlapec in poslušen gospodarju. /.../ Bodi prispodoba dognana: Kadar je hlapec dokončal svoj posel, pojdi v krčmo ali pojdi kamorkoli, gospodar te ne vidi; eno glej, da mu v pijanosti žita ne povaljaš in hleva ne zapališ.* – *Kmet vleci in garaj noč in dan.* (F) Povsod s pomenom *naj* + 3. oseba: *naj bo, naj se zgodi, naj nam bosta* itd. – Primer za 1. os. bi bil npr.: *Jaz se mučí in garaj, ti boš pa zapravljal!*

To, kar v 2. os. ed. in v 1. in 2. os. dv. in mn. izražamo z velelnikom, v 3. os. mn. nujno opisujemo z *naj*, v 3. os. ed. in dv. pa le, če se hočemo izraziti neopazno, običajno. Prim.: *Vstani (vstaniva, vstanita, vstanimo, vstanite)* proti *naj vstaneta (vstanejo, vstane)*. Samemu sebi navadno ne ukazujemo, razen kadar govorimo sami s seboj. S 1. osebo *naj* prenaša zapoved itd. drugih govorečemu: *Jaz (midva, mi) naj grem (greva, gremo)?*

Pri prepovedih, tj. zanikanih zapovedih itd., se pri čistih vidskih dvojicah rada rabi nedovršna dvojnica, tudi če gre za dovršno dejanje: *Odpri vrata – Ne odpiraj vrat; Vrni se spet o pravem času – Ne vračaj se spet prepozno; Ubij ga – Ne ubijajte ga; Le vzemite si še – Ne jemljite si več; Oženi se – Ne ženi se; Le pojdi na smučanje – Ne hodi mi več na te sestanke*. Vendar: *Nikar mu ne odpri* (nujno odsvetovanje). Tako še: *Ne prikaži se mi več domov.*

To velja tudi za smiselno zanikane stavke: *Kaj bi odpiral vrata!* 'ne odpri'; – *Ti boš meni zapiral vrata!* 'ne zapiraj'; – *Menda ne bomo še enkrat odpirali vrat* 'ni treba odpreti'. Danes taka raba precej izginja, lahko torej rečemo *Ne odpri vrat, Ne vrni se spet prepozno, Ne ubij ga* itd. Namerno zametovanje nedovršnikov v takih primerih je seveda narobe. V strokovnih besedilih in sploh tam, kjer nam sobesedilo ali predmetno stanje ne povesta, ali gre za dovršno ali za nedovršno dejanje, rabimo tudi v prepovedih dovršne glagole za izražanje dovršnega dejanja. Če glagoli nimajo vidskih dvojic, pa tako vedno uporabljamo edino možnost: *Ne gani se mi več od doma.*

Velelniško obliko glagola *dati* + kakšen nedoločnik rabimo kot občevalni čustveno obarvan velelnik: *daj vzet* = 'vzemi'; prim. še *daj vzemi*.

Povedni tvorni preteklik

1. Preteklik je specializirana oblika za izražanje preteklosti, tj. preddobnosti glede na trenutek govorjenja: izraža dejanje, stanje itd. pred trenutkom govorjenja. Je razpoznavno znamenje pripovedovanja. Zlasti v časopisnih naslovih se rabi tudi eliptično: *Naši olimpijci odleteli v Moskvo, v soboto pa nadaljujejo pot v Sapporo.* (Delo) Nekaj zgledov v strnjenem besedilu:

Delal sem štirideset let na Betajnovi: ni toliko zemlje, da bi jo z dlanjo pokril, ne na polju ne na senožeti, kamor še ni bil kanil pot od mojega čela. Tako sem delal štirideset let in Bog je obilno blagoslovil to moje delo. Pa je umrl stari Sitar, pa je prišel sin njegov, negodnik, in je rekel, v prešerni pijanosti je rekel: Jernej, zdaj poveži culo in pojdi, zakaj, Jernej, zdaj sem jaz gospodar; zdaj si dodelal, zdaj si star in nadložen, ne maram te več; ni več kota zate v domu, ki si ga sam postavil in ga varoval vsega hudega, ni več zate kruha, ki si ga sam pridelal; le vzemi popotno palico pa pojdi, kamor ti je pot! Tako je rekel; je razsodil sam zoper pravico in postavo, da je jablan tistega, ki jo je otresel, ne tistega, ki jo je zasadil. Jaz pa sem šel in sem se napotil iskat pravice, ki jo je Bog poslal na svet in ki je človeška sila ne more razdreti. (C)

2. Preteklik pa izraža tudi stanje po izvršenem dejanju. Med pretekliki izražajo bolj stanje kot dejanje naslednji: *je obilno blagoslovil to moje delo* 'je bilo obilno blagoslovljeno'; *zdaj si dodelal* 'zdaj ne delaš več, si netvoren'; ki jo je *Bog poslal na svet* 'ki je od Boga poslana'. Tako se npr. tudi reče *Oče je*

prišel, na mislih pa nam je 'oče je tu'. Prim. še *Sem že pospravila* v pomenu 'je že pospravljeno, i m a m že pospravljeno'. To je t. i. perfektivni pomen preteklika.

3. Preteklik izraža tudi preddobnost za stavki z glagoli rekanja ali mišljenja: *Pravi (pravil je, pravil bo), da je imel delo.*

4. Preteklik rabimo tudi namesto velelnika: Da mi tega *nisi več storil!* – *Da si mi zginil spred oči!* Kot kažejo klicaji, je vse to povedano z večjo čustveno prizadetostjo, navadno bi rekli po vrsti: *Tega mi ne stori več, Zgini mi spred oči.* Velelni pomen ima eliptični preteklik v zvezah tipa *Prijel, dvignil, vrgel* ali *Počakal.*

Prihodnjik

1. Prihodnjik je specializirana oblika za izražanje prihodnosti, tj. zadobnosti glede na trenutek govorjenja. Izraža dejanje, stanje ipd. za trenutkom govorjenja: *Prišla bo pomlad zelena.* – *Otroci, hodili bomo po spodnji poti.* – *Zmeraj bom vesel tvojih uspehov.* – *Pesem bo gotovo vsem všeč.*

2. Izraža zadobnost: *Pravi (pravil je, pravil bo), da bo imel delo.*

3. Zelo pogosto izraža naklonska dejanja:

a) ukaz: *Takoj boš vstal in odprl vrata!* – *Tudi nog ne boš ganil.* (C) – *Kar nič te ne bo begal!* (P) – *Boš mi šel ven!* – *Ali mi ne boš tiho!* – *Saj me ne boš pustil samega!* – *Na svatovščino me boš menda vendar vabil!*

b) grožnjo: *Za ušesa te bom!* – *Ti bom že pokazal!*

c) željo, dopuščanje: *Prost naj bo Slovencev dom!* (P) – *Pa naj bo po tvojem.*

č) omiljenje ugotovitve ali zapovedi: *To pa ne bo res.* – *Veronika bo pospravila sobo, Ivanka pa kuhinjo.* – *Pa bo to tudi res, kar pripoveduješ?* – *Za silo bo dovolj.* – *Menda vendar za to ne bova hodila na sodišče?* (lj)

d) negotovost, verjetnost, dopuščanje: *Če ti praviš, da je bilo tako, bo že res.* – *„Kdo pa je ta moški z brki?" To bo tisti one, kako se že piše, Rozin ali Cvelbar.* – *Ne boste verjeli, da je res tako,*

e) pogoj: *Če bo dež, ostanemo doma.*

f) dopustnost: *Naj bo še tak revež, moj otrok je* (čeprav je).

g) stanje: *Ko bo zrasla, bo videla, da to ni bila ljubezen* (bo velika).

Predpreteklik

S to obliko izražamo:

1. dejanje, ki je v preteklosti povzročilo kakšno stanje: *Mimo stare cerkve, ki ji je bila med vojsko eksplozija odprla steno, da je zvoniček molel iznad nje ka-*

kor v nekem statičnem čudežu, so prišli pogrebci na pokopališče. (Pb) – *Hipoma se je domislila tistega dne, ko je jokala do pozne noči, tako da so jo oči bolele in da jo je rezalo v grlu. Mati je bila prišla s poti, ves dan je bila zdoma. In nedelja je bila ...* (C) – *Starec ni odgovoril. Izgubljeno in motno se je bil zagledal nekam v prazno.* (Pi) – *Ni toliko zemlje, da bi jo z dlanjo pokril, / ... / kamor še ni bil kanil pot od mojega čela.* (C) – *Kakor sem mu bil ukazal, tako je tudi storil.*

2. dejanje v preteklosti pred kakim drugim dejanjem: *Dopoldne sem smolo bral po smrečju, še košek sem bil doma pustil, pa pozabivši sem ga bil pustil, in moral sem si narediti kozico iz smrekovega lubja.* (Jj) – *Kaj si mu bil dal, da te ni mogel pozabiti?* (Mfr)

3. davno preteklost: *Ali ne veš več, kako si bil umaknil predlansko zimo kobilico kočiji s poti?* (L) – *Napaka, ki jo je bil storil s svojim mirnim in skoro dobrodušnim razumevanjem za vsakdanje stvari, se bo morala nekoč maščevati.* (Km) – *Ali še veš, kako je bilo tedaj, ko si bila šla od doma?*

4. Kdor predpreteklik pozna iz svoje vsakdanje govorice naj ga le rabi. Napačno ali starinsko ljudsko (prim. Jurčičev primer) pa je, če kdo skuša navadno preddobnost v preteklosti izraziti s predpreteklikom. V takih primerih danes rabimo kar preteklik. S predpreteklikom pa bolj neovirano lahko izražamo preteklost, podano z dovršnimi ali nedovršnimi glagoli: */Misli so/ planile v domovino, kakor da so bile čakale že dolgo na to rešno uro ...* (C)

5. Zanimivi so primeri, ko je pričakovani predpreteklik dovršnega glagola izražen s predpreteklikom nedovršnega: *Ko se je Janez zvečer vrnil domov, so bili že večerjali* 'so bili že odvečerjali, *so bili že po večerji*'. (F) Breznik še: *Ko ste k nam prišli, smo bili že molili* (tj. smo že nehali moliti). – *Prej je bil pisal, kdaj pride, tisti dan pa je še brzojavil.* (Škrabec)

Nedoločnik

I. Nedoločnik ima veliko rab. Kot t. i. prosti nedoločnik se rabi:

1. namesto samostalnika: *Govoriti je srebro, molčati pa zlato.* (pr) – *Imaš kaj jesti?* – *Jesti in piti je bilo dovolj* 'jedi in pijače'. Pač pa se (morda brez pravega razloga) izogibamo nedoločniku ob predlogu *za*: *Imaš kaj za jesti?* To lahko povemo brez *za*: *Imaš kaj jesti?* Isto lahko izrazimo sploh z glagolskim samostalnikom: *Imaš kaj piti?* = *Imaš kaj pijače?* V primerih, ko *za* izraža namenjenost česa za kaj, nas *za* ne moti preveč: *To je za na zid* = *To je za pribiti* = *To je za to, da se pribije.* Prim. še *Pojdi po piti.*

Taki nedoločniki imajo vlogo stavčnih členov, in sicer tudi, če imajo ob sebi še kakšna določila. So lahko:

a) osebek: *Nespametno bi bilo zavrniti tako dobro ponudbo.* – *Norost bi bilo vztrajati v neenakem boju.* – *Lepo je od vas predlagati*

mi tako službo. – Imeti otroka samo rad je premalo. – Moriti je za redko koga navadno izvrševanje povelj. – Na vprašanje se spodobi odgovoriti. – Vohljati za sošolci je gnusno. – Zahotelo se mu je kupiti motor.

b) predmet: *Obotavljal se je sprejeti ugodno ponudbo. – Silil jih je odgovarjati na nerodno vprašanje.*

c) prilastek: *Doletela me je sreča prebiti z vami zelo plodna in lepa leta. – Ni bilo razloga tega in onega ne verjeti. – Želja, imeti zmeraj svoj prav, mu je prinesla marsikatero neprijetnost. – Sedaj je bilo čas presaditi rastline v večje lončke.*

č) prislovno določilo: *Ne se upirati zlu je skoraj tolikšna krivda kakor ga podpirati. – Lažje mu je bilo pisanje neprepričljivih člankov kakor biti trgovec v tedaj zakotni vasi.*

d) pristavek: *Toda nekaj bi bil lahko storil za revnega svakinjinega osmošolca: bolj skrbno ga pregledati in opaziti njegovo displazijo kolkov. – Rad jih je porabil za kako drobno delo – pomesti pred hišo ali iti po cigarete. – Saj ji ni preostalo drugega kot oditi.*

2. namesto velelnika: *Ne klepetati* 'ne smeš klepetati'! – *Vstati, ti rečem* 'vstati moraš'! Zanikani nedoločniki prepovedujejo dejanje ali stanje itd. zelo splošno. Danes se jih radi izogibamo, ker hočemo biti bolj neposredni: *Ne klepetajte. – Ne hodi po travi in ne trgaj rož!* Tako še: *Take ljudi izključiti iz vzgoje in izobraževanja.*

3. za izražanje glagolske vsebine ne glede na čas, osebo in naklon: *Bdeti* ('da sem bdel') *pozno v noč ob knjigah – kje je že to! – Imela sva sonce tudi prejšnji dan, ko sva se vračala peš iz Miramara. – Biti sredi decembra* ('čeprav je sredi...'), *pa takšno oljnato morje, da bi ga človek kar gladil.* (Pb) – *Biti človek, pa tako ravnati* 'kako je mogoče biti ...'! – *Gledati, gledati morje, poslušati njegovo valovanje* 'ko bi mogel, želim si gledati...'!

4. namesto osebne oblike odvisnika, časovnega in namernega: *To videti, drugi so vsi ostrmeli, od čudeža godcem roke so zastale* 'ko so to videli'. (P) – *Ne ljubci bit napoti, sem v strupu smrt si pil.* (P)

5. nekoč namesto namenilnika dovršnih glagolov: *Šla je požeti še preostalo pšenico.*

6. v vprašalnih povedih: *Kako: iti ali ne iti na proslavo?*

7. za zanikanje: *Jaz pa koga sramotiti! – Ti pa peti!*

8. za izražanje potrebe: *Če že delati, potem pošteno.*

9. za čustvenost: *Lepo mirno sem ga vprašal, on pa pokonci in vpiti, da se je slišalo v deveto vas.*

II. Razen prosto se rabi nedoločnik vezano, tj. ob tipičnih pomenskih skupinah glagolov in izrazov. To so npr.

1. naklonski izrazi

a) namere: *nameravam, imam namen, namenjen sem, mislim, kanim, skušam, poskušam, obljubim ...*;

b) hotenja: *hočem, nočem, želim, ne želim, moram, ne maram, mika me, želja me je, volja me je, voljan sem ...*;

c) nujnosti ali potrebe: *moram, ne smem, sila je, prisiljen sem, dolžan sem, treba je, potrebno je, imam, nimam, nujno je, imam dolžnost, čas je, dolžnost mi je ...*;

č) možnosti: *morem, zmožen sem, ne morem, znam, sposoben sem, moč je, utegnem ...*;

d) ukazovanja: *zapovem, prepovem, ukažem, velim, zapovedano je, imam, nimam, dam, naročim, primoran sem, silim ...*;

e) dopustnosti: *imam pravico, upravičen sem, imam oblast, dovoljeno je, smem* in še kateri.

Za vse to nekaj zgledov:

Moram vam povedati, da ste odpuščeni – Primoran sem vam povedati, da ste odpuščeni – Prisiljen sem vam povedati, da ste odpuščeni – Dolžan sem vam povedati, da ... – Dolžnost mi je povedati, da ... – Imam vam povedati, da ... – Treba vam je povedati, da ... – Ali: *Voljan sem vam pomagati – Volja me je pomagati vam – Hočem vam pomagati.*

2. izrazi za duševno stanje: *bojim se, sramujem se, pripravljen sem, imam navado, sram me je: Bali so se govoriti resnico.*

3. izrazi ocene: *splača se, vredno je, koristno je, lepo je* (npr. *biti na počitnicah v planinah*).

4. fazni glagoli: *Začel je /.../ kriliti z rokami.* (Pž) – *Nehaj se jokati.* Vztrajanje v dejanju ali poteku opisujemo ali izražamo z velelnikom in prislovi: prim. sh. *nastavi plesti* – slov. *nadaljuj s pletenjem* ali *kar dalje pleti.* Da tip *nehaj z jokom* ni dober, bo še povedano. Take zveze so dobre le v primerih kot *nehalo se je s pretepom*, kjer nedoločnika sploh ni mogoče uporabiti, če ne spremenimo stavka v *nehajte se tepsti*, kar pa je seveda drugo.

5. izrazi za zaznavanje kot npr. *slišati, videti* ipd.: *Slišala sem ptičko peti. – Videla sem ga bežati proti koči. – Pozabil je biti žalosten. – Čutila jo je prihajati.*

6. za pomožnikom *biti* in vršilcem dejanja ali nosilcem stanja večinoma v dajalniku; z njim se izraža:

a) moranje: *Iti* mi je domov.

b) možnost: *Še zmerom je bilo slišati bobnenje.* (Pb) – *Mati, mati, mamica, ni mi biti več doma.* (lj) – *Da mi je priti do svoje podobe!* (Ž)

c) negotovost: *Kaj storiti? – Kam nam je iti.* (Met)

Namenilnik

1. Namenilnik uporabljamo ob glagolih premikanja, kot so npr. *grem, hodim, pojdem, peljem se, napotim se, odpravim se, hitim* itd.: *Spat hodim pred deseto zvečer. – Hotel sem iti taborit, pa ni bilo mogoče. – Šla je kruh(a) pečˇ.* Glagol premikanja se včasih izpušča, ker se razume iz sobesedila: *Moram spat* 'moram iti spat'. – *Treba bo delat* 'iti delat'. V teh primerih ima glagol premikanja in namenilnika istega vršilca dejanja.

2. Z namenilnikom izražamo cilj še drugih dejanj, npr. glagolov *dati* in *poslati*: *Mati je dala sina študirat. – Poslal je dekleta pomolst.* '... da bi študiral,... da bi pomolzla'. V teh primerih sta vršilca določenega glagola in namenilnika različna.

3. Namenilnik včasih samo čustveno poudarja kakšno vprašanje: *Kaj si jim pa šel pravit te stvari* 'le čemu si jim pravil ..., ne bi jim bil smel praviti ...'.

4. Namenilnik rabimo od dovršnih in nedovršnih glagolov. Ker se je včasih namenilnik rabil le od nedovršnih glagolov, so pri dovršniku namesto njega rabili nedoločnik ali prihodnjik (*Grem pristaviti/bom pristavila kosilo = Grem pristavit kosilo*), če je bil glagol premikanja v velelniku, pa z velelnikom ali prihodnjikom (*Pojdi, pokaži/boš pokazal stricu, kje imamo kopalnico*). Tako se seveda izražamo še sedaj. Predmet namenilnika je bil prvotno namesto v tožilniku v rodilniku (*Grem jabolk pobirat, Šel je detelje* 'deteljo' *kosit*), danes pa je skoraj zmeraj v tožilniku.

Glagolnik

1. Podobno kot deležnik na *-n* ali *-t* izraža v trpniku dejanje, v drugih primerih pa stanje, izraža tudi glagolnik dvoje: ali dejanje, stanje, dogajanje itd. sámo ali pa to, kar pri tem nastane, kar je dejanje spremljalo, npr. okoliščine, v katerih se je odvijalo: *Ne združenja, ločitve zdaj so časi, / šel naj vsak sam bo skoz življenja zmede; / da b enkrat se sklenile poti naji, / me tukaj vidiš zdaj v samotnem kraji* (P) – *V delavnico sem tvojo zrl / in videl vedno sem vrtenje, / prelivajoče se življenje, / prerojevanje, prenavljanje, / iz bitja v bitje presnavljanje, / a smrti nisem vzrl nikjer!*(G)

Prave glagolnike zmeraj lahko izrazimo stavčno: združenje nam pomeni 'to, da se (kdo ali kaj) združi'. O tem se prepričaj še pri *življenje, vrtenje, prerojevanje, prenavljanje, presnavljanje.*

Že pri besedi *življenje* je stvar bolj zapletena: tudi to je sicer 'to, da (kdo/se) živi', pa tudi nekako vse 'to, kar se je v tem času pripetilo'. *Bitje* pa je sploh samo 'to, kar biva (kar je nastalo, je živo ali je bilo živo)'. Primerjaj še: *združenje oficirjev* 'organizacija oficirjev', *pri žaganju*, to je takrat, 'ko se žaga', zmeraj nastaja *žaganje*, tj. 'lesne iveri'; ali *cvrtje* 'to, da se cvre.' – *cvrtje* 'to, kar se scvre', npr. 'pečena jajca'. Tako imajo dvojni pomen še *pisanje, branje, pletenje, vezenje, stanovanje.*

2. Pravi glagolnik v marsičem spominja na nedoločnik: *Preglásno govorjenje ni dobro – Preglasno govoriti odsvetujem.* Prednost glagolnika je v tem, da se lahko sklanja. Tako lahko opravlja več stavčnih vlog kot nedoločnik: *S preglasnim govorjenjem na ulici zbujaš nepotrebno pozornost* 'Če preglasno govoriš...', ni pa mogoče *S preglasno (preglasnim) govoriti ...* Zato pa se glagolnik ne more uporabljati ob naklonskih glagolih (nemogoče je reči *moram delanje*), pač pa *primoranost delanja*, pri faznih glagolih pa se raba odsvetuje vedno takrat, kadar se glagol rabi objektno: *začela je s kopanjem dojenčka* (bolje: *začela je kopati*...).

Deležja na *-č*, *-aje* in *-e*

Deležje na *-č* ali *-aje* izraža glagolsko dejanje, ki se vrši hkrati s kakim drugim dejanjem: *Sedeč na vrtu, je bral časopis.* (Prim. *ko je sedel na vrtu, je bral časopis.*) – *Gredoč domov, se kaj oglasi pri nas. – Vajeti in bič v roki držeč, je prav prijateljski pogovarjal rejenega konja rjavca.* (Jj) – *In glej, mladenek cveten zbor, slavilno pesem prepevaje, srebrne strune prebiraje, privre čez prag na beli dvor.* (G) – *In starček od veselja plaka, gledaje slavnega junaka.* (G) – *Stopili so naprej, rekoč: Ave, Caesar, morituri te salutant!*

Deležje na *-e* se večinoma rabi kot prislov načina: *Molče (med molkom) poda desnico ji k slovesu.* (P) – *Molče orožje vsak si vzame.* (P) – *Mimogrede je vse izklepetala. – Tisto grdobijo je storil hote.* Tak prislov se ne da razviti z določilom na desni, nemara **Molče ves dan je pridno delal.*

Nekatera deležja so tudi del nepravega predloga: *Glede na to, da je še mlad, veliko zmore vaš fant (glede na mladost).*

Deležnik na *-č*

Deležnik na *-č* je pridevniška beseda, ki se v spolu, sklonu in številu ujema s samostalniško besedo: *goreča hiša* 'hiša, ki gori', *goreča želja, skleče misli, milo se glaseče pesmi, upajoča mati; poslanka, nesoča mnog mi ljub pozdrav; mati, upajoča vanj; Anton potreplja rezgetajočega konja po prsih.* (Jj) – *S prednjim kopitom tla kopajočega konja je hlapec pogovarjal.* (Jj) – *Anton potegne po nagubanem pa o dobri hrani pričujočem obličju.* (Jj)

Pogosto se po izvoru deležnik oddalji od prvotnega pomena glagola in postane pridevnik: *vroča voda, voda je vroča, rdeče rože*; prim. *še mogoč, pričujoč, noseč*, ipd. (*Pričujočim pokonci so vstali lasje* (P), kjer je prvotni dele-

žnik rabljen samostalniško.) Popridevljeni deležniki so lahko povedkovo določilo, navadni deležniki pa navadno ne: *Konj je rezgetajoč* ne pomeni 'konj rezgeče'.

Deležje na *-ši*

Deležje na *-ši* večinoma izraža dejanje, ki se je dovršilo pred kakim drugim dejanjem: *(K r p a n) prime brž kobilico in tovor ž njo, pa jo prenese vstran, da bi je voz ne podrl. /.../ Cesar, to v i d e v š i, veli kočijažu, da naj konje ustavi.* (L) – *"To je žalostno maslo, če (denarja) ni." R e k š i, udari Anton po konju.* (L) – *Rekši* se uporablja kot *rekoč*, posebno če je soodnosno dejanje v preteklem času: *Slednjič ga je zavrnil, r e k ó č: „Kaj pa to tebi mar."* (Ss)

Kot deležje se je deležnik na *-ši* včasih ujemal v spolu in številu z osebkom: *Zgrudila se je na tla, z a s t r u p i v š a sama sebe.* (Df) (Danes bi tu rekli *zastrupivši*.)

Prvotno deležje postane včasih prislov: *S k r i v š i mu je kuhala črno kavo* 'skrivoma'. *V š t e v š i Rezo smo bili tam le trije* (= skupaj z Rezo).

Deležnik na *-ši*

Deležnik na *-ši* izraža lastnost, pridobljeno z izvršitvijo dejanja: *V s t o p i v š e goste so vsi glasno pozdravili.* Kot z deležji in deležniki sploh se tudi z deležnikom na *–ši* iz navadnih stavkov delajo polstavki; le-ti so stilno dostikrat lažji od prvih: *Goste, k i s o p r e d t e m v s t o p i l i, so vsi glasno pozdravili.* Prim. še *Tonetova b i v š a žena je umrla = Ženska, k i j e b i l a Tonetova žena, je umrla. Bivši* se skoraj tudi že ne čuti več kot deležnik, ampak predvsem kot pridevnik (prim. *T o n e t o v a n e k d a n j a žena*).

Opisni deležnik na *-l*

Opisni deležnik na *-l* se rabi samo za opisovanje tvornih časov (*delal sem, delal bom, delal sem bil*) in naklonov (*delal bi, delal bi bil*) (posebnost je pomožnik v zvezah, kot *je bil tepen* ali *bi bil tepen*, kjer *bil* izraža preteklost trpno izraženega dejanja *tepsti*): *delal sem* (*delal bi*), *delala sva* (*delala bi bila*), *delali smo*. Ima samo imenovalniške oblike za spole in števila.

Deležnik stanja na *-l*

Ta deležnik je navadna pridevniška beseda z oblikami za vse spole, sklone in števila. Rabi se kot vsak drug pridevnik: *u v e l obraz, u v e l e g a obličja, z u v e l i m i ustnicami – Ves o s u p e l, ves prestrašen je pogledal Jernej.* (C) – */Tvoji valovi, morje/, kot srebro perutnic v z l e p e t a l i h ptic pozdravljajo drhte popotnika iz daljine ...* (Ž) – *Po u m r l e m stricu ima lahko roko za risanje.*

Trpni deležnik na *-n/-t* (in *-oč/-eč se*)

Trpni deležnik na *-n/-t* se rabi za izražanje trpnosti:

1. v zloženih trpnih oblikah: *Od vseh je z a n i č e v a n; To b o n a p r a v l j e n o v nekaj dneh; Hiša b i b i l a hitreje s e z i d a n a, ko bi bili imeli dovolj opeke; Katedrala j e b i l a g r a j e n a nekaj stoletij.*

2. kot prilastek: *z a n i č e v a n i ljudje, s p o š t o v a n a tovarišica, z a t i r a n i narodi.*

V prvi rabi so glagoli dovršni ali nedovršni, v drugi pa nedovršni.

Zgled s potrpnjenim deležnikom s *se* v prilastkovni vlogi: *več stoletij zidajoča se katedrala*. Kot povedkovo določilo se tak deležnik seveda ne da rabiti.

Deležnik stanja na *-n/-t*

Deležnik stanja na *-n/-t* izraža lastnost, pridobljeno z izvršitvijo dejanja; je navadna pridevniška beseda in se kot taka tudi uporablja v povedku (*Ana je u t r u j e n a, Hiša je z i d a n a iz kamna*) ali kot prilastek (*u t r u j e n a Ana, (s e) z i d a n a hiša*); ima tudi prislovno obliko (*u t r u j e n o gledati*). Pri tem deležniku je zabrisana kategorija glagolskega vida, zato se rabijo tudi deležniki dovršnih glagolov za izražanje prave sedanjosti (*O b l e č e n je v sivo obleko*). Namesto deležnika iz dovršnega glagola se večkrat rabi deležnik nedovršnega (npr. *zidan* nam. *sezidan*), *kuhan, pečen*. Še nekaj primerov: *Kolesa so bila čedno o s n a ž e n a in čez sedež je bil zelen koc p r e g r n j e n ter skrbno na vseh straneh p r i p e t, da se nikjer ni videla s slamo n a p o l n j e n a vreča pod njim. Nepotrpežljivega s prednjim kopitom tla kopajočega r e j e n e g a konja rjavca je delovno o b l e č e n hlapec, vajete in bič v roki držeč, prav prijateljski pogovarjal, naj bo miren. – Iz veže stopi mož kakih petdesetih let, srednje, trdne postave. Menda se je ravno zdaj v pražnjo obleko opravil, kajti gledaje, če je konj prav n a p r e ž e n, zapenja si še goste p o s r e b r e n e gumbe na brezrokavniku. Kakor bi se hotel domisliti, ali je kaj pozabil, dene roko na čelo in potegne po n a g u b a n e m obličju.* (Jj)

PRISLOV

Kaj je

Prislovi so tretja, sicer pa nepregibna velika imenska vrsta (prvi dve so samostalniške in pridevniške besede). Večinoma so nastali iz imenskih besednih vrst, nekaj pa jih je iz glagola in drugega, precej iz predložnih zvez. Na podlagi njihovega izvora ločimo samostalniške, pridevniške in glagolske prislove: *domá, lepó, hoté*. Pri podrobnejši obdelavi ločimo še zaimenske (*tù, takó*) in številske (*ênkrat, prvikrat, prvič*). Zaimenski načeloma ločijo po 11 razredov: so lahko (1) vprašalni, (2) oziralni, (3) nedoločni, (4) poljubnostni, (5) mnogostni, (6) oziralnopoljubnostni, (7) totalni (ali celostni), (8) nikalni, (9) drugostni, (10) istostni in (11) kazalni. Cela taka serija tvori vrsto, pri prostorskih prislovih npr. mestovno, ciljnostno ter poti in razmeščenost. Zaimenski prislovi so prislovni zaimki.

Preglednica glavnih vrst zaimenskih prislovov

	OKOLIŠČINSKI				SVOJSTVENOSTNI	
	Prostorski			Časovni	Lastnostni	
	Mestovni	Ciljnostni	Poti/Razm.	Vrste *kdaj*	Kakovost.	Merni
1. vpraš.	*kjé*	*kám*	*kód*	*kdáj*	*kakó*	*kóliko*
2. ozir.	*kjer*	*kamor*	*koder*	*kàdar*	*kàkor*	*kolikor*
3. nedol.	*nekje*	*nekam*	*nekod*	*nékdaj*	*nekako*	*nekoliko*
4. poljubn.	*kje*	*kàm*	*kod*	*kdàj*	*kako*	*koliko*
5. mnog.	*màrsikjé*	*màrsikàm*	*màrsikód*	*màrsikdàj*	*màrsikakó*	*precej*
6. ozir. p.	*kjer koli*	*kamor koli*	*koder koli*	*kadar koli*	*kakor koli*	*kolikor koli*
7. cel.	*povsod*	(na vse strani)	*povsod*	*vselej*	*vsekakor*	*vse*
8. nikal.	*nikjer*	*nikamor*	*nikoder*	*nikdar*	*nikakor*	*nič*
9. drug.	*drugje*	*drugàm*	*drugod*	*drugič*	*drugače*	(*ne toliko*)
10. ist.	(*ravno tam*)	(*ravno tam*)	(*ravno tod*)	*ravno tedaj*	*takisto*	*enako*
11. kaz.	*tù*	*sèm*	*tod*	*sedàj/zdàj*	*tako*	*toliko*
	tàm	*tjà*		*tedaj*		
	óndi		*onód*	*ônda*(j)	(*onak*)	

Vzročnostni zaimenski prislovi v okviru svojstvenostnih teh razredov praktično nimajo: *zakaj, zato(rej)*, star. *zatégadélj*, zastar. *zatégavóljo*.

Prislovi so t. i. polnopomenske besede, tj. zaznamujejo okolnosti, kot so prostor, čas, lastnost in vzrok glagolskega dejanja, pa tudi pridevniške in prislovne ter povedkovniške lastnosti ipd. Na tej osnovi govorimo o vrstah prislova po pomenu: pravimo, da so prostorski (krajevni), časovni, lastnostni in vzročnostni – oz. prislovi prostora, časa, lastnosti (podrobneje načina, količine, mere ipd.) in vzroka (podrobneje: dopustitve, pogoja, namere itd.). Prostorski in časovni so okoliščinski, lastnostni in vzročnostni pa so svojstvenostni.

Vrste prislovov

Okoliščinski prislovi

To so prislovi, ki dobivajo prilastek za seboj, npr. *tàm dôli, včéraj zjútraj*.

Prostorski prislovi

V posamezne skupine jih razvrščamo po značilnem vprašalnem prislovnem zaimku; imenujemo jih mestovne, ciljnostne ter poti in razmeščenosti.

1. **kjé:** *tù, tàm, túkaj, ôndi in óndi, nekjé, (že) kjé, nikjér, kjér, kjér kóli, posébej ..., domá, zdóma, zgôraj, gôri, odzgôraj, spôdaj, dôli, odspôdaj, sprédaj, zádaj, znótraj, nótri, odznótraj, zúnaj, odzúnaj, dáleč, blízu, drugjé ..., nízko, globôko, séverno, júgovzhódno ..., póleg*;

2. **kám:** *sèm, tjà, nékam, nikámor, kámor, kámor kóli ..., domôv, gôr, navzgôr, kvíšku, dôl, navzdôl, vstrán ..., vèn* [vən], *navzvèn, nóter* [tə], *navznóter, vmés; naprêj, nazáj*;

3. **kód:** *tód, onód, ponékod, povsód, kód, nikóder* [də], *kóder* [də], *kóder kóli*.

Prislovi na vprašanje *kje* zaznamujejo mesto, na (v) katerem se kaj dogaja; prislovi na vprašanje *kam* zaznamujejo cilj, h kateremu je dejanje usmerjeno; prislovi na vprašanje *kod* izražajo območje ali pot, po katerih se odvija dejanje ali je kaj razmeščeno: *Kje si bil? -Tu (doma)* proti *Kam si šel? -Sem (domov)* proti *Kod si hodil? -Tod (po gozdu). – Tod ne rastejo trobentice*.

Časovni prislovi

Na podlagi značilne vprašalnice, ločimo tri skupine:

1. **kdáj:** *zdàj (sedàj)* [sə], *tedàj* [tə], *nékdaj, nekóč, kdàj, níkdar, nikóli, kàdar kóli ..., zjútraj, dávi, predpôldne, predpôldan, opôldne, opôldan, popôldne, popôldan, podnévi, drévi, zvečér, ponôči, opôlnoči, popôlnoči*; *dánes* [nə], *včéraj, sinóči, jútri, predvčérajšnjim, pojútrišnjem, dándánes* [nə], *zgóraj, ráno, začása, pôzno, spomládi, poléti, jeséni, pozími*; *létos, láni, hkráti, obênem, spótoma ..., zméraj, zmérom, vsèlej, prècej, takój, kmálu, prêj ..., zdávnaj, prihódnjič, zádnjič, zmláda, nèdávno, običájno, prilóžnostno, dnévno, predčásno, prvôtno, posmŕtno, istočásno, perspektívno..., gredóč, gredé, nemúdoma, neténoma ...*;

2. **odklêj** in **odklèj**: *odslêj* in *odslèj, odtlêj* in *odtlèj, poslêj* in *poslèj, pôtlej, odsihmál* [au̯];

3. **doklêj** in **doklèj:** *doslêj* in *doslèj, dotlêj* in *dotlèj, doklér* ...

Časovni prislovi na vprašanje *odklej* in *doklej* so v bistvu časovnokoličinski, tj. zaznamujejo količino časa (prim. vprašalnico *koliko časa*), čeprav se po njih lahko vprašujemo tudi časovno. Podobno še prislovi tipa *zmeraj* itn.

Svojstvenostni prislovi

Svojstveni prislovi so tisti, ki določilo dobivajo pred seboj, npr. *zelo lepo, precej dolgo, čisto hote*. Zaimenski lastnostni prislovi poznajo 11 razredov (prim. str. 406), in sicer načinovni in merni, vzročnostni pa teh razredov skoraj nimajo (prim. *zakaj, čemú, -zato, zatorej; tako, tedaj*).

Lastnostni prislovi

Po značilni vprašalnici (*kako, koliko, kolikokrat, kolikanj, glede na kaj* in *katerič*) lahko ločimo več skupin lastnostnih prislovov: načinovne, kolikostne, kratnostne, merne in zapovrstne. Ustrezne vprašalnice zanje so *kako, koliko, kolikokrat, glede na kaj* in *katerič/katerikrat*.

1. **kakó:** *takó, takísto, nekáko, kakó, nikákor, kàkor, kàkor kóli, vsèkákor, posébej, vsaksêbi ..., krížem, navzkríž, spótoma, korákoma, stráhoma, pocéni, počási, pokônci, zvíška, skùp, skúpaj, vkùp, vznák, nápak, naróbe, navdán ..., mežé, vedé, molčé, skrívši, oprímši, opŕtiv, prihúliv, skriváj, védoma, skrívoma, zdržema, nenádoma, pároma ..., glasnó, mírno, tího, hládno, dôbro, lepó, prijáteljsko, slovénski, nèprijáteljski, potího, potíhoma, nágloma, nanágloma, podólgoma, zlépa, zgŕda, narávnost, posamič; allegro, dolce* ....

Izpridevniški prislovi imajo naslednje lastnosti: 1. poznajo protipomenke: *lepo – grdo, hitro – počasi, prijazno – neprijazno*; 2. imajo stopnje: *lepo – lepše, hudo – huje*; 3. nekateri poznajo elativno stopnjo: *prelepo, pradavno*; 4. nekateri poznajo inačenjske variante: *tanko – tankice, drobenčko, takole*; 5. lahko dobivajo določila *zelo, povsem, nenavadno* ipd. (*zelo lepo, povsem naravno*). (O inačenjski tvorbi prim. še v besedotvorju str. 230.)

2. **kóliko:** *tóliko, nékaj, kóliko, kàj, nekóliko, nìč, kólikor, kàr ..., dovòlj, vékomaj, déloma ..., velíko, ogrómno, precèj, málo.*

3. **kólikokrat:** *tólikokrat, kólikokrat, nékajkrat, kájkrat, kólikokrat* (poljubn.), *vsákokrat, dovòljkrat, málokrat, málokdàj, rédkokdàj, màrsikdàj ..., večína, večínoma, povečíni, včásih, méstoma ..., vèčkrat ..., znôva, ênkrat, stókrat* ....

4. **kólikanj:** *povsèm, zeló, takó, kóličkaj, kólikanj, tólikanj ..., síla, grôza, déloma, cúrkoma, sílo, dovòlj, bôlj, nàjbolj, zeló, bóre ..., čísto, dodôbra, docéla, dočísta, bogáto, občútno, čúdno, doslédno, prepričeválno ..., daleč, blizu, dolgo* ....

5. **katerič/katerikrat/kolikič:** *prvič, drugič, tretjič ...; zadnjič, slédnjič, zadnjič, prihodnjič, vtretjič, vsakič, tolikič, vnovič, (z)novič*; tako tudi *prvikrat ..., zadnjikrat* ....

Vzročnostni prislovi

Te vrste prislovi so vzročni, namerni, učinkovni, dopustnostni in ozirni.

Skupine spet po značilnih vprašalnicah:

1. **zakáj (káj):** *zató, zatórej, zatégadelj, takó; pomótoma, krivíčno, slučájno, hoté, ponevédoma, nalàšč, namérno, krívoma ...*;
2. **čemú:** *zató ...*;
3. **(s kakšnim uspehom):** *zamàn, zastónj, uspéšno, brezuspéšno ...*;
4. **(kljub čemu):** *nèhoté ...*
5. **(glede na kaj):** *strokóvno, navídezno, jezikóvno, številčno, kompozicíjsko, políticno, celôtno, vojáško* ....

Oblika prislovov

Prislovi kot načeloma nepregibna besedna vrsta nimajo oblik za spol in število in se ne sklanjajo. Prislovi iz pridevniških besed so po obliki načeloma enaki obliki pridevnika za s. spol ed.: *lepo, presenetljivo – hrepeneče, vse*. Zastarela oblika pridevniškega prislova je na *-ski, -ški, -čki*: *slovenski govorí*. Prislovi primerniške stopnje (in po njih tudi presežniške) so iz ustrezne stopnje pridevnika, imajo pa večinoma po dve obliki: eno enako obliki primernika (*hujše, čistejše, višje*), drugo, ki nima *š* za *j* (*huje, čisteje*) ali pa ne *j* za *č ž š* (*više*). V zbornem jeziku so bolj v rabi oblike brez *š* oz. *j*, v knjižnem in neknjižnem pogovornem pa narobe. V SSKJ se daje prednost oblikam *nižje, višje, tišje, bolje*. Presežniški prislovi imajo predponsko obrazilo *naj-: najčešče*.

Prim. posebnosti primerniških oblik:

često	– *čéšče*	*nízko*	– *nížje*
gladkó	– *gladkêj(š)e*, tudi *glaj(š)e*	*ózko*	– *ózje*
globôko	– *glóbje*, tudi *globokêj(š)e*	*širôko*	– *šírše*, stil. *šírje*
grdó	– *gŕše*, stil. *gŕje*	*tánko*	– *tánjše*
kasnó	– *kasnêje*	*tího*	– *tíšje*
krátko	– *krájše*	*trdó*	– *tŕše*
lahkó	– *lážje*, in *láže*, stil. *láglje*	*visôko*	– *víšje*

Nadomestno ali bolj premenjeno podstavo imajo v primerniku:

blízu	– *blížje* in *blíže*	*dôlgo*	– *dàlj/dljè*
dáleč	– *dálj(e), dljè, dàlj*	*dôbro*	– *bólje/bóljše*
málo	– *mànj*	*velíko*	– *vèč*
préd	– *prêj*	*zeló*	– *bòlj*

Nekateri primerniški prislovi (navedeni so zlasti v SP 1962) so zastareli: *gláje, globokêje/globóče, kášnje, kráče, láglje, mánje, méče, ože, sláje, šírje*.

Prostorski prislov *dàlj* se rabi tako mestovno (*Tone stanuje najdalj*) kakor smernostno (*Gozd sega dalj kot nekoč*).

Prislovni izrazi

Prislovom so blizu t. i. prislovni izrazi, tj. stalne zveze besed, ki nekako nadomeščajo prislove ali pa obstajajo skupaj z njimi; precej jih je zlasti za oznako časa, načina, količine. Skladenjsko so prislovni izrazi najpogosteje zveza predlog + samostalnik/posamostaljeni pridevnik/zaimek/števnik, prislov, nedoločna glagolska oblika. O pravih prislovih lahko govorimo takrat, kadar je pomen take zveze nepredvidljiv iz vsote posameznih sestavin.

V spodnji preglednici so primeri razvrščeni po vrstah prislovov, prislovni izrazi pa niso ločeni od pravih prislovov:

1. prostorski: *kjér kóli, kámor kóli, kóder kóli; do kod, od kod, do koder, od koder; v kràj ...*;

2. časovni: *ob nóč, tó nóč, vsák čàs, od dné do dné, čez dán, iz dnéva v dán, dán na dán, léto za létom, velíko lét ...; od kdaj, do kdaj*;

3. lastnostni:

a) načinovni: *po síli, po vŕsti, po stráni, na màh, na sréčo, po némško, po domáče, po gospôsko, po krívem, po nedôlžnem, po dôlgem ...*;

b) merni: *nìč kóliko, kólikor tóliko, čím bòlj, tém bòlj; po dvá, po málem, po večíni ...*;

c) zapovrstni: *to pot*;

4. vzročni: *brez razlóga, zaradi česa, po pomóti, po krivíci, po pravíci, po neúmnem; za to.*

Niso pa prislovni izrazi zveze predloga in prislova v primerih, ko je pomen take besedne zveze docela enak vsoti posameznih pomenov; tako prihaja do parov, ki sicer isto pomenijo, prislovni izraz – prislov: *do kdaj – doklej, od kdaj – odklej, do sedaj – doslej, od sedaj – poslej* ipd.

S *pre-* stopnjevani prislovni izrazi postanejo prislovi: *na debelo, na hitro, na drobno > prenadebelo, prenahitro, prenadrobno.* Marsikdaj se „osnovna" stopnja teh elativov že tako piše tudi skupaj, npr. *nahítro*, celo tudi *naglás*, čeprav imamo tu merilo za pisanje narazen (*na ves glas*).

Raba prislovov

Prislovi se rabijo kot:

1. prislovna določila prostora, časa, ali načina (mere), vzroka povedkovega dejanja. *Kam vodi ta pot? – Zemlja Kranjska, draga mati, kdaj bo utihnil najin jok?* (P) *– Sem dolgo upal in se bal.* (P) *– Če mu bo nam, prašam, prazno pogorišče? – Fant je sila priden. – Grozno lepa si danes. – hudo pretepsti, kleče moliti, delati bolje, malo se truditi, biti doma*;

2. povedkovo določilo: *Besed mi je dovolj*;

3. imenski in prislovni prilastek: *hoja počasi, gozd spomladi, pot navzgor, kapa postrani, tisti tam, stremljenje kvišku; tam zgoraj, jutri zjutraj, včeraj popoldne*;

4. prislovno določilo mere ob pridevniku, prislovu, povedkovniku: *zelo hladen, popolnoma lep; zelo težko, precej zgodaj, grozno daleč, popolnoma narobe, čisto zaman, posebno veselo, precej počasneje, veliko slabše, dokaj pozneje; kar všeč, čisto bot, precej pogodu, zelo megleno, zelo hudo*; v primerih kot *preveč formalist, deloma romantik* so samostalniki sprevržni povedkovni ('preveč formalističen, deloma romantičen');

5. Sprevržnost v samostalnik: *Vsak zakaj ima svoj zato.*

Zaimenski prislovi vrste *kje?* itn., npr. *nekje – kje – nikjer – kjer – kjer koli – povsod* ipd., se rabijo po istih pravilih kot zaimenska vrsta *kdo?, nekdo – kdo – nihče* itd. – Na vprašanje *kje* dobimo prislove, ki povedo, na katerem mestu se kaj dogaja ali je kaj: *Kje si bil? -Nekje* 'na enem kraju' (seveda samo pogovorno). *– Povsod je lepo, doma najlepše.* (pr) Po cilju gibanja se vprašujemo s *kam*: *Kam se odpravljaš?*; po poti premikajočega se predmeta ali po razmeščenosti česa vprašujemo s *kod*: *Kod si hodil? – Kod pa uspevajo take rože?* Po točki, ki jo kaj doseže (ali naj bi jo doseglo ipd.), se vprašujemo s prisl. zvezo *do kod, do kdaj*: *Do kod je speljana žičnica? – Do kdaj pa bo odprta ta razstava.* Po točki pa, iz (od) katere kaj izhaja, vprašujemo s prisl. zvezo *od kod, odklej*: *Od kod so te rože? – Odklej pa je ta človek tako prijazen.* Danes se že govori tudi *od kje do kje* in se odgovarja *od tu do tam.*

POVEDKOVNIK

Povedkovniki so predmetnopomenske besede, ki se rabijo bodisi samo kot povedkova določila ali pa ko se rabijo kot taka, npr. *S o p a r n o j e, M r a z j e,* v preteklíku *Soparno je bilo, M r a z je bilo.* V primerih kot *L a h k o greš, kamor hočeš* ali *R a d a bi šla domov, imeti koga r a d, R a d bi sladoled* so povedkovniki ob posebnem pomožniku, pri *lahko, težko* izpuščenem (prim. *Lahko je, da greš = Smeš iti*). Zaznamujejo naravne pojave, stanje, razpoloženje itd.

Po naši teoriji so že izvorno povedkovniki oba opisna deležnika in nedoločnik (zadnji ob faznih in naklonskih glagolih), poleg tega pa so izpeljani ali sprevrženi iz drugih besednih vrst. Označujejo

1. stanje narave: *Bilo je vetrovno (dežévno, sopárno, megléno, obláčno, jásno, lepó, vróče, hladnó, topló, mŕzlo, vlážno, mokró, temáčno, temnó, svetló, súho, zadušljívo, temà, mràz ...)*;

2. stanje in razpoloženje doživljavca zunanjega in notranjega okolja: *dôbro je, nezdrávo, dolgočásno, dólgčas, prázničnо, težkó, lahkó, vesélo, zanimívo, slabó, tího, všéč, rés, kásno ...*;

3. vrednotenje: *L e p o je, da si prišel. – Č ú d n o je (zadúšno, grôzno, krásno, prijétno, sladkó)*; *pràv, zamàn je* ....

Opisna deležnika sta t r o o s e b n a (*sem/si/je v e d e l (a)*) in tako še kateri povedkovnik: *T i h o sem/si/je*; *Midva sva si b o t, Vrni mu, pa bosta b o t. – Ti mi nisi v š e č. – Jaz sem si še s v e s t svojih dolžnosti. – Vračam ti, da bova k v i t. – R a d a se imava. – Ali si mu s o v r a ž ? – Jaz da nimam p r a v. – Ne vem, ali boš temu k o s.* Troosebni so tudi izmedmetni povedkovniki: *Janez se je pretihotapil na stojišče, jaz pa s m u k na galerijo.* (Podobno *l o p po glavi, t r e s k po tleh, b u n k v vodo, f r k k sosedu, b u m f po vratih, š v r k po hrbtu, h o p na konja*, itn.) Prim. še *iti p o g o b e, iti rakom žvižgat, iti v franže.*

Veliko povedkovnikov je t r e t j e o s e b n i h, tj. brez pravega osebka, vršilec pa je dezagentiran na stopnjo logičnega osebka. Pomožnik v določeni časovni ali naklonski obliki ob takem povedkovniku se ravna po poničtenem formalnem osebku srednjega: *Š k o d a bi je bilo. – M r a z jim je. – G r o z a jo je.* Če vršilca sploh ni, lahko nastopa samo povedek: *M r a z je bilo. – T r e b a se je bilo odločiti. – T e m a je bilo (ko v rogu). – Pa še r e s je bilo.*

Desna v e z l j i v o s t povedkovnikov je enomestna ali dvomestna: R – *škoda*; D – *gorje, blagor, prav, hudo, slabo, dobro, sovraž, všeč, svest, bot, mar*; T – *škoda (jo je)*. Prim. še zveze D + R – *žal, svest, mar*; T + R – *strah, groza, sram*; D + *za* T – *hudo, mar*: D + *do* R – *malo, dosti* – V teh primerih s predlogom je nepredložno vezljivostno mesto deagentno, tj. izraža odrinjenega vršilca, nosilca.

PREDLOG

Kaj je

Predlogi so nepregibna besedna vrsta; nimajo predmetnega pomena, ampak le slovničnega, tj. z njimi izražamo podredna skladenjska razmerja med besedami oz. zvezami; samostalniške besede ob njih morajo biti v določenem sklonu – pravimo, da se predlogi vežejo z rod., daj., tož., mest. in/ali or. (nekatere prevzete tudi z imenovalnikom). Rabijo se med besedami stavka, nikoli pa ne med dvema stavkoma: *vreči s k o z i okno, p o d oknom stati, misliti na otroke, nor na gobe, strah pred sovražnikom, biti mar za poštenost* ipd. (neknjižno je: *Odšel je, brez da bi pozdravil*).

Vrste

Predlogi so dvoji: pravi in nepravi (ali drugotni). P r a v i se uporabljajo samo kot predlogi, nepravi pa tudi kot prislovi, samostalniki ali kaj drugega: *v, za, med – mímo, okóli, dnò, kràj* ... Pravi predlogi so zmeraj nenaglašeni. Nepravi predlogi so tudi besednozvezni.

N e p r a v i predlogi se od pravih deloma ločijo že izgovorno, če se končujejo na zveneči nezvočnik, npr. *kljub, sred, okrog, nìz, vzdolž*, pogovorno *bliz*: pred naslednjo besedo, ki se začenja z zvočnikom ali samostalnikom, se njihov končni nezvočnik izgovarja nezveneče, kakor pri nepredlogih sploh (npr. v besedah *klub, Kred, krog, Pariz, polž*), medtem ko pravi predlogi na zveneči nezvočnik (*ob, od, iz*) tu ohranjajo zvenečnost: *klub nogometašev* (izgovor [pn]) nasproti *ob nogometu* (izgovor [bn]).

Da gre v danih primerih za neprave predloge in ne za katero polnopomenskih besednih vrst, sklepamo po določenih merilih. Nepravi predlogi 1. izražajo razmerje med vladalno in vladano imensko besedo (*drevored okrog naselja, banket v čast visokega obiska*); 2. vplivajo na sklon samostalniške besede (besedne zveze) (prim. zgoraj *naselja, visokega obiska* – večinoma imajo rodilniško vezavo); 3. ne morejo biti stavčni členi (*mož namesto žene*); 4. imajo nezamenljivo mesto pred samostalnikom (sam. zvezo), gl. zgoraj. In še kaj.

Oblike

Nekateri predlogi imajo morfemske variante; te so ali pisne in izgovorne ali pa samo izgovorne: *z/s, izmed/zmed, iznad/znad, izpod/spod, izpred/spred, k/h – v*, in vsi predlogi na *-d, -b, -z*. – Predložna varianta *z* se piše pred vsemi črkami za zveneče glasove (in pred števili, ki se začenjajo s takimi glasovi), *s* pa pred črkami *p f t s c č š h k*. O rabi variant tipa *izmed/zmed* odloča predvsem pripadnost besedila k zborni/knjižnopogovorni oz. narečni zvrsti, deloma pa tudi glasovno okolje (če ne pride do težje izgovorljivosti se *-i* govori manj pogosto kot sicer). Varianta *k* se piše povsod razen pred *k* in *g*, kjer se piše *h* (tako, s *h*, se piše v tujkah in citatnih besedah še

pred *q, x, c* [k] in *ch* [=k], npr. *h quidproquoju, h Xeroxu, h Cannesu, h Christopherju*).

Napačno je, soglasniškim predlogom dodajti polglasnik, npr. *zə menoj, sə teto, kə stricu, və očeh*; pravilno *z menoj, s teto, k stricu, v očeh* ipd.

Vezava predlogov

Predlogi se vežejo z enim ali dvema sklonoma (le predlog *za*, vsaj na zunaj, s tremi). Poglejmo si to po posameznih sklonih:

Imenovalnik:

1. **kontra, à la:**
Jesenice kontra Ljubljana; *burka à la Nestroy.*

Rodilnik:

1. **brez, do, iz, od, izmed/zmed, iznad/znad, izpod/spod, izpred/spred, izza:**
biti brez matere, iti do hiše, vzeti iz peči, pihati od Ljubljane, posijati izmed oblakov, dim se dviga izmed streh, teči izpod strehe, kreniti izpred hiše, posijati izza oblakov; *človek brez prepričanja, ključ od vrat, kruh iz moke, veter od severa, eden izmed vas, luč znad mize, zvončki spod listja, rože spred hiše, priti izza kongresa*; *pregnan od hiše, nesrečen iz zavisti, obupan od vsega hudega.*

2. **z/s, za:**
zlesti z drevesa, dekle z Bleda; *živeti za cesarja Avgusta, za starih gospodarjev.*

3. **blizu, dno, izven, kljub, krog, mimo, namesto, nasproti, niz, okoli, okrog, onkraj, onstran, prek(o), razen, sred(i), vpričo, vštric, vzdolž, zarad, zraven, zunaj:**
blízu hiše, dnò jezera, ízven abonmaja, kljub spominu, krog mene, mímo hiše, namésto mame, naspróti hleva, niz reko, okóli gozda, okrog mize, ónkraj reke, ónstran zidu, préko potoka, razen sosedov, sréd(i) vasi, vpríčo matere, vštríc vasi, vzdólž plotu, zarad mene, zavolj(o) ljubega mirú, zráven postaje, zúnaj delovnega časa.

Predloga pod 2 sta enakozvočna z drugima dvema, ki pa se vežeta z or. (za tudi s tož.), in imata tudi drug pomen; predlogi pod 3 so nepravi. Neknjižno mestno pogovorno se (je) rabi(l) tudi *vizaví: vizavi Figovca* ali *Figovcu.*

Dajalnik:

1. **k/h:**
iti k ljudem, h gospodu; *r o k e k sebi, nagnjen k dobremu*;

2. **kljub, nasproti, proti, vkljub, vizavi:**
kljúb opominom, naspróti gospodarju, proti sovražniku, vkljúb opominjanju, vizavi Bizjaku.

Vsi predlogi pod 2. so nepravi.

Tožilnik:

1. **čez, raz, skozi/skoz, zoper:**
skočiti čez jarek, čez tri gore, raz streho pasti, spust raz strmo steno, skozi gozd iti, skok skoz okno, zóper sovražnika iti, zoper disciplino, odporen zoper ogenj;

2. **na, ob, v – po** (vežejo se tudi z mestnikom):
iti na njivo, postaviti ob mizo, stopiti v hišo – iti po mater; prim. še *pot na grad, butanje ob okno, vera v usodo, rdeč v obraz, hoja po kruh, napraviti po svoje*;

3. **med, nad, pod, pred, za** (vežejo se tudi z orodnikom):
skriti med knjige, pribiti nad vrata, postaviti pod mizo, stopiti pred mater – postavi za omaro; prim. še *razkosan med tri države, vdor med ilegalce*; *težak nad tri tone, pohod nad sovražnika, pogled pod noge, neroden pod noge, uvrstitev pred nasprotnika*; *točka zate, skrb za otroke.*

Mestnik:

1. **pri:**
biti pri sosedu; *Loka pri Zidanem Mostu, Krst pri Savici*; *reven pri vsem svojem bogastvu.*

2. **na, ob/o, v, po:**
na mizi je, ob zidu stati, v miru živeti, po zidu se vzpenjati; *šopek na mizi, bolan na jetrih, hiša ob potoku, začuden ob nagradi, pripoved o junaštvu, o veliki noči, nemir v očeh*; *srečen v zakonu.*

Predlogi pod 2 se vežejo tudi s tožilnikom.

Orodnik:

1. **z/s:**
oditi z očetom/s teto; *boj z zmajem, midva z očetom*; *bogat z žitom*; *zadovoljen z vsem.*

2. **med, nad, pod, pred, za:**
zgubiti se med drevjem, stati nad prepadom, ležati pod hrastom, stati pred sodnikom, priti za materjo; prim. še *hiša med drevesi, spor med brati, nemiren med predavanjem*; *oblaki nad Triglavom, presenečen nad znanjem*; *strast pod bresti, vasica pod klancem*; *križan pod Poncijem Pilatom*; *strah pred letenjem, pred očmi vsega sveta, pravičen pred ljudmi*; *življenje za nami, rojen za tremi sestrami, obolel za gripo.*

Predlog pod 1 je enakozvočen s predlogom z rod., predlogi pod 2 se vežejo tudi s tož. (*za* je enakozvočen z rodilniškim *za*).

Pomen predložnih zvez

Zveze predlog + samostalniška ali prvotno pridevniška beseda ali prislov

Take zveze izražajo prostor, čas, lastnost in vzrok.

1. Zveze, ki izražajo prostor, povedo:

a) kje je kaj:
Kje je? – pri sosedu, ob zidu, v mestu, na njivi; med rožami, nad kavčem, pod stolom, pred sliko, za naslonom;

b) kod se kaj dogaja:
Kod hodi (raste)? – po gozdu, čez travnik, skozi gozd;

c) kam je kaj namenjeno:
Kam nese? – ob zid, v mesto, na most, med rože, nad hišo, pod stol, pred poslopje, za naslon; k (proti) stricu; do soseda;

č) od kod prihaja:
Od kod nese? – od soseda, iz mesta, z njive, izmed rož, iznad hiše, izpod stola, izpred poslopja, izza naslona; raz drevo;

d) do kod je namenjeno:
do Ljubljane, do tod, do pred Ljubljano.
Zveze iz točk a) in b) lahko imenujemo nesmerne, iz točke b) do č) pa smerne, ker izdajajo smer gibanja. – Na vprašanje *kje* se rabijo predlogi, ki se vežejo z mest. ali or., na vprašanje *kod* pa z mest. ali tož. Na vprašanje *kam* se rabijo predlogi, ki se vežejo s tož., le *k* in *proti* z daj., *do* v pomenu 'k' pa z rod. Raba predloga *do* je v takih zvezah zastarela. Na vprašanje *od kod* in *kod* se rabijo predlogi, ki se vežejo z rod., le *raz* s tož. (*raz* se rabi bolj redko, pogosto napačno z rodilniško vezavo).

2. Zveze, ki izražajo čas, povedo:

a) kdaj se kaj godi:
za turških vpadov; na stara leta, pod stare dni, ob noč; pri belem dnevu, o božiču, ob sedmih, v davnih časih, po letih čakanja, na počitnicah; med tednom, pred soncem; za dnevom pride noč; prim. še *k jutru;*

b) od kdaj je:
z mladega, od srede 19. stoletja, izza kongresa, izpred treh let;

c) do kdaj bo:
do treh popolnoči;

č) koliko časa bo:
nad tri ure, skozi vse življenje, čez tri dni.
Na vprašanje *kdaj* se rabijo predlogi, ki se vežejo z rod., tož., mest. in or. Na vprašanje *od kdaj* in *do kdaj* se rabijo predlogi, ki se vežejo z rod., na vprašanje *koliko časa* pa predlogi s tož.

3. Zveze, ki izražajo lastnost, povedo:

a) kako se kaj godi:
govoriti po hrvaško, na tihem koga pokopati, z žalostjo ugotoviti;

b) s čim se kaj primerja:
starejši od brata; proti njemu nisi nič; ni je nad Micko; po polževo hodi; kralj čez kralje; najlepše med vsemi poje, lažnivec nad lažnivci;

c) do katere mere se kaj godi:
do krvi se urezati, v tretje gre rado, na smrt bolan;

č) orodje ali sredstvo, s katerim se kaj opravlja:
igrati na gosli, risati s čopičem, hoditi ob palici, hoditi po berglah; sporočiti po kurirju; beliti z apnom, zabeliti z oljem;

d) snov, vrsto česa:
orožje iz kamna, krona iz trnja, ključ od avta, otroci od prve žene;

e) spremstvo:
priti z očetom, vrniti se brez otroka;

f) vršilca dejanja ali nosilca stanja:
od vlade predloženi zakoni, zaničevan od vseh; obkrožen s hribi, obdan z obzidjem.

4. Zveze, ki izražajo vzročnost, povedo:

a) zakaj se kaj godi:
od veselja jokati, iz trme molčati, za lakoto umreti, zaradi neprevidnosti pasti, po neumnosti se zaleteti;

b) čemú, s kakšnim namenom se kaj godi:
na pomoč hiteti, imeti kaj za pod zob, iti po zdravnika – maža za rane, dar za sestro;

c) kljub čemu se kaj godi:
kljub opominom iti na led, proti volji staršev se poročiti zelo mlada, Predstava bo ne glede na vreme;

č) pod katerimi pogoji oz. glede na kaj se kaj zgodi:
Ob dobri hrani bo kmalu na nogah, Pri taki hrani ni mogoče zdržati; glede na dobro počutje.
Podrobneje so te stvari obdelane v ponaslednjem poglavju.

Vezavni predlog glagola, pridevnika, povedkovnika, samostalnika

Izražajo prehodnost glagolov, samostalnikov in pridevnikov: *misliti na mater, jezal/jezen na Micko, všeč vsakomur*. Ti primeri so podrobneje obdelani v poglavju o prehodnosti glagola (str. 353–356) in o dopolnilih pridevnika (str. 327–328) oz. povedkovnika (str. 412).

Predlog v (prislovnih) določilih in prilastkih

Kaj vse izražajo predložne zveze, najlepše razbereš iz naslednje preglednice, v kateri si predlogi sledijo po abecednem redu (R, D, T, M, O = rod., daj., tož., mest., or.):

brez – R:
1. lastnost: *brati brez očal, ostati/biti brez staršev – skromen brez pretiravanja – človek brez obraza*;
čez – T:
1. prostor: *pot(ovati) čez hribe in doline*;
2. čas: *vrniti čez tri leta*;
3. lastnost: *delo čez dan*;
do – R:
1. prostor: *priti do vasi – gol do pasu – vozovnica do Medvod*;
2. čas: *spati do poldne – zvest do smrti – junak do zadnjega diha*;
3. mera: *smejati se do solz – truden do smrti – poštenjak do zadnjega vlakna*;
h – D: glej *k*;
iz – R:
1. prostor: *oditi iz hiše, izstopiti iz avtobusa – stric iz Amerike, nekdo iz množice*;
2. čas: *spomini iz nekdanjih dni*;
3. lastnost: *prstan iz zlata*;
4. vzrok: *storiti iz zavisti – prijazen iz usmiljenja*;
izmed – R:
1. prostor: *vzeti izmed dveh stolov*;
2. ozir: *prvi izmed učencev, trije izmed poklicanih*;

iznad – R:
1. prostor: *sneti iznad vrat*;
izpod – R:
1. prostor: *privleči izpod postelje*;
izpred – R:
1. prostor: *izginiti izpred oči*;
2. čas: *vino izpred 7 let*;
izza – R:
1. prostor: *priti izza hiše*;
2. čas: *dogodki izza kongresa*;
k – D:
1. prostor: *leteti k soncu, vrniti se k realizmu, vrata k sosedu – nazaj k realizmu*;
2. čas: *vrniti se k letu, vrniti se h kosilu*;
kljub – D:
1. dopuščanje: *delati kljub starosti – veder kljub bolezni*;
med – T:
1. prostor: *stopiti med drevje, oditi med ljudi*;
– O:
1. prostor: *sprehajati se med rožami – sam med ljudmi – hiša med drevjem*;
2. čas: *srečati se med prazniki – prost med dvema predstavama*;
3. lastnost: *navaden med prijatelji*;
mimo – R:
1. prostor: *iti mimo hiše*;
na – T:
1. prostor: *iti na Triglav, sesti na vlak – pot na Bled*;
2. čas: *prestaviti na drugo leto, biti na veke vekov, na vse svete, na božič, gotov bo na zimo*;
3. namenjenost: *priti na snidenje, iti na počitnice*;
4. lastnost: *igrati na violino; čevlji na gumb*;
– M:
1. prostor: *sedeti na stolu – bolan na jetrih, znan na Hrvaškem – ljudje na nasipu, nekdo na konju*;
2. čas: *molčati na sojenju*;
3. lastnost: *nositi na ramenih, stati na nogah*;
nad – T:
1. prostor: *postaviti se nad prepad*;
2. mera: *ljubiti nad vse*;
– O:
1. prostor: *stati nad prepadom, sklanjati se nad otrokom – gube nad obrvmi – nizko nad zemljo*;
naproti – D:
1. razmerje: *prijazen naproti vsakemu*;

nasproti – D:
1. prostor: *iti nasproti ljudem – stavba nasproti magistratu, prijazen nasproti ljudem*;
– R:
1. *miza nasproti okna*;
o – M:
1. čas: *priti o božiču, vrniti se o tretji uri*;
ob – T:
1. prostor: *postaviti ob zid*;
– M:
1. prostor: *stati ob zidu*;
2. čas: *priti ob sedmih*;
3. način: *živeti ob kruhu in vodi*;
od – R:
1. prostor: *priti od leve strani – prvi od desne – pot od postaje – daleč od matere*;
2. čas: *šepati od rojstva – bolan od srede – časopis od torka*;
3. lastnost: *govoriti od srca – ključ od vrat*;
4. vzrok: *umirati od radovednosti – ožgan od sonca – modrice od udarcev*;
okoli – R:
1. prostor: *hoditi okoli hiše – umazan okoli ust – park okoli hiše – spodaj okoli hiše*;
2. čas: *vrniti se okoli 1. maja*;
okrog – R:
isto kot *okoli*;
onkraj – R:
1. prostor: *biti onkraj dobrega in zlega – hiša onkraj jezera*;
onstran – R:
isto kot *onkraj*;
po – T:
1. mera: *po cele dneve ne vstane s postelje*;
2. namen: *iti po zdravnika*;
3. lastnost: *govoriti po domače*;
– M:
1. prostor: *rasti po prisojnih legah*;
2. čas: *priti po dvanajsti*;
3. lastnost: *poslati po pošti – film po romanu*;
4. vzrok: *javiti se po povabilu, oditi po lastni želji – znan po divjaštvu*;
5. ozir: *dober po naravi, tretji po vrsti, zanimiv po ritmu – blizu po interesih*;
pod – T:
1. prostor: *položiti pod posteljo, priti pod kap*;
2. čas: *priti pod noč*;
3. lastnost: *prodati pod ceno*;
4. namen: *orati pod repo*;

– O:
1. prostor: *stati pod drevesom – hiša pod mostom – temen pod očmi, sam pod soncem – globoko pod zemljo*;
2. lastnost: *delati pod pritiskom, pisati pod psevdonimom – znan pod imenom xy – njiva pod pšenico, komisija pod predsedstvom xy*;

poleg – R:
1. lastnost: *stati poleg koga – hiša poleg pošte*;
2. dopuščanje: *poleg vsega bogastva biti siromak*;
pred – T:
1. prostor: *stopiti pred mater*;
– O:
1. prostor: *stati pred vrati*;
2. čas: *sprehoditi se pred spanjem – noč pred bitko – danes pred kosilom, nedolgo pred odhodom*;
pri – M:
1. prostor: *biti pri krojaču – klopca pri studenčku – nedaleč pri bregu*;
2. čas: *noreti pri sedemdesetih, zgoreti pri spustu, pasti pri sestopu – človek pri sedemdesetih*;
3. lastnost: *biti pri zdravju*;
4. dopuščanje: *lačen pri polni košari*;
proti – D:
1. prostor: *nameniti se proti izhodu – pot proti severu*;
2. lastnost: *delovati proti dogovoru*;
3. namen: *zdravilo proti gripi*;
raz – T:
1. prostor: *skočiti raz voz*;
skozi – T:
1. prostor: *riniti skozi zid – videti se skozi meglo – viden skozi meglo*;
2. čas: *mučiti se skozi vse življenje*;
3. lastnost: *smejati se skozi solze*;
s – R: glej *z*;
– O: glej *z*;
spod – R: gl. *izpod*;
spred – R: gl. *izpred*;
v – T:
1. prostor: *stopiti v vodo, vstopiti v gimnazijo – vrata v hišo, pot v prihodnost – visoko v gore, nazaj v vas*;
2. čas: *priti v soboto*;
3. lastnost: *hiša v tri nadstropja*;
4. namen: *reči v opravičilo – maškarada v korist slepih*;

– M:
1. prostor: *živeti v mestu, nesti v rokah, biti v internaciji – najboljši v razredu, tretji v vrsti – mir v družini, vloga v igri – daleč v puščavi*;
2. čas: *zgoditi se v septembru, umreti v mladosti – strašen v jezi – noč v septembru*;
3. lastnost: *govoriti v razburjenosti, sedeti v pričakovanju, nastopiti v novi sestavi – lep v nekem pogledu, v bistvu nepravilen – športnik v formi, zemljevid v merilu 1 : 50000, trije v dolgih plaščih, nekdo v čepici*;
4. pogoj: *znajti se v vsakem položaju, delati v težkih razmerah – soglasen v vsakem primeru*;

vkljub – D:
1. dopuščanje: *storiti vkljub svarilu* (navadnejše *kljub*);

vpričo – R:
1. čas: *govoriti vpričo otrok*;

vštric – R:
1. prostor: *hoditi vštric voza*;

vzdolž – R:
1. prostor: *teči vzdolž reke – drevesa vzdolž ceste*;

z/s[1] – R:
1. prostor: *pasti z drevesa/s strehe – viden s ceste – stric z Bleda – priti z leve*;

z/s[2] – O:
1. čas: *biti mlajši z vsakim letom, oditi z nočjo*;
2. lastnost: *iti z brzostrelko, hoditi z bosimi nogami, hoditi okrog s temperaturo – incident z letalom, težave s stanovanjem*;
3. skupnost: *jesti s kolegi, oditi z menoj, mati z otrokom*;

za – R:
1. čas: *za mladih dni*;

– T:
1. prostor: *sesti za volan, skriti se za hišo*;
2. čas: *zrasti za leto dni*;
3. lastnost: *časopis za junij, honorar za članek, račun za dva meseca*;
4. količina/mera: *priti za eno uro, posoditi za dve leti, prodati za 10 dni*;
5. vzrok: *hudovati se za kaj*;
6. nadomestilo: *dela za tovariše* (= namesto);

– O:
1. prostor: *stati za vogalom – človek za krmilom, hiša za gozdom*;
2. čas: *prepirati se za kosilom – tih za kosilom*;
3. vzrok: *za tiste besede ti bo žal*;

zaradi – R:
1. vzrok: *trpeti zaradi predpisov – neslišen zaradi grmenja*;

zmed – R: gl. *izmed*;

znad – R: gl. *iznad*;

zoper – T:
1. lastnost: *delati zoper pravila*;

zraven – R:
1. prostor: *stati zraven hiše*.

Dvojne predložne zveze

Dvojne predložne zveze izražajo po eno samo prislovno določilo ali prilastek. V njih nastopajo predložni pari *iz – v, z – v/ob, od – do* ipd.:

Izražajo pa:

1. lastnost:

gledati si iz oči v oči, iti z roko v roki, bojevati se z ramo ob rami, proučiti od začetka do konca – cesta od postaje do bolnice, starost od treh do petih let, noč s ponedeljka na torek;

2. prostor:

potovati iz Litije do Čateža, korakati iz kota v kot (od leve na desno), tavati iz sobe v sobo, iti od hiše k drvarnici – viden iz vrat v vrata – stopnice iz veže v klet, pot od vasi do kozolca;

3. čas:

čakati od jutra do večera, učiti se iz dneva v dan – pijan od jutra do večera, boljši iz dneva v dan;

V točki 2 se predlog, ki bi moral biti ponovljen, navadno izpušča (*med trgom in Ljubljanico*). Zveze tipa *obiskal je hišo za hišo* pomenijo 'vsako hišo', *priti drug k drugemu* pa, da je *'a* obiskal *b*-ja, *b* pa *a*-ja'.

Predložna zveza + glagol kot opis glagola

Nekateri predlogi se rabijo v zvezah, ki zamenjujejo glagole: *v misel vzeti* 'omeniti', *v zakon vzeti* 'poročiti', *biti ob kaj* 'ne imeti', *biti v škodo* 'škodovati', *iti na živce* 'nervirati koga', *ne gnati si k srcu* 'ne biti žalosten' ipd.

V podobni vlogi je predlog, ki stoji pred povedkovim določilom: *spremeniti se v kačo, biti za svata* 'biti svat', *začeti z delom* 'začeti delati', *razleteti se na drobce* ipd.

Nekatere take zveze so odsvetovane, posebno če jih lahko nadomestimo z navadnim glagolom; tako *k sebi priti* 'opomoči si', *k zavesti priti* 'zavedeti se', *pasti v nezavest* 'onesvestiti se', *pasti komu v hrbet* 'zahrbtno napasti', *položiti roko na koga* 'udariti', *pomesti s čim* 'končati, odpraviti', *pasti v breme* 'obremeniti', *ne biti stanju* 'ne môči'.

Posebnosti, odsvetovano, prepovedno

1. Tudi ob samostalniški ali pridevniški besedi se predlogi včasih rabijo napačno. Tipična napaka je, če mešamo nasprotne pare dvojic *na – z(raz)* in *v – iz*. Če je kdo ***na*** *peči*, ne more pasti ***iz*** *nje*, temveč le *z nje* , če je kdo ***v*** *hiši*, pride ***iz*** *nje*, ne *z nje*. Seveda pa je mogoče pasti ***s*** *postelje* in ***iz*** *nje*, pač glede na to, ali nam je pred očmi to, ali je bil kdo ***na*** *postelji* ali ***v*** *postelji*. Na rabo teh predložnih dvojic moramo pazi-

ti pri krajevnih imenih: lahko smo ***iz*** *Trsta, z Bleda in* ***od*** *Sv. Urbana*, doma pa ***v*** *Trstu,* ***na*** *Bledu,* ***pri*** *Sv. Urbanu.*

2. Na posebnosti pri predlogu *od* smo deloma že opozarjali: *od vlade predloženi zakoni* – trpnik, proti *s hribi obdano mesto* – stanje. Niti v prostem govornem niti v zbornem jeziku ni mogoče rabiti zvez, kakor je *hiša od mojega očeta* (prav: *hiša mojega očeta*). V govorjenju se kdaj res zagovorimo, a zapisano to zmeraj popravimo. Dovoljen pa je tak *od* v povedkovih določilih kot *to je od našega očeta.* Če povedkovo določilo ni zloženo, seveda rabimo svojilni pridevnik: *to je očetovo* (ne: *od očeta*). Vendar prav iz pravilne (edino žive) *zveze to je od našega očeta* prehaja *od* tudi drugam: *to je od očeta, obleka od očeta, obleka od našega očeta*; to pa je neknjižno pogovorno.

3. Tipične napake se delajo pri predlogih še v zvezi z izrazi za bolezni. Če glagol *boleti* zamenjamo *z biti bolan* se namesto *Bolijo me jetra* (*pljuča, žolč* itd.) reče *Bolan sem na jetrih* (*pljučih, žolču* itd.). Če pa hočemo povedati, katera bolezen povzroča bolezensko stanje ali smrt, rabimo predlog *za* (ki ga imamo tudi v *zaradi*): *Boluje za jetiko, Umirali so za kozami* (ali *od koz*).

4. Namesto *Pokličite mi ga* ***na*** *telefon* je prav *Pokličite mi ga* ***k*** *telefonu.*

5. Glasnika (posredovalca sporočila) *izražamo* s *po: Pismo so mi poslali po kurirju*; narobe je *skozi kurirja.* Namesto *Skozi tebe sem zvedel* je prav *po tebi* ... (ali še bolje: *od tebe*). Seveda pa lahko rečemo kar *Pismo mi je prinesel kurir.*

6. Pravih in domačih predlogov ne izpodrivamo z nepravimi ali prevzetimi od drugod: namesto *glasom odločbe, napram materi, vsled zamud* torej pravimo *po določbi, do matere (nasproti materi), zaradi določb ...*

7. Zlasti pa se izogibamo predložnim zvezam, značilnim za strokovno besedovanje, kadar jih lahko zamenjamo s predlogi. Spodaj je za nekaj takih predložnih zvez pokazano, kako jih razvezujemo;

v slučaju slabega vremena	→ *v/ob slabem vremenu*
v svrho pranja zob	→ *za pranje zob*
v svrho izboljšanja kvalitete	→ *da bi izboljšali kvaliteto*
v primeru, da bo deževalo	→ *če bo deževalo*
v kolikor bom mogel, vam pomorem	→ *če bom mogel*
delovati v okviru zakona	→ *delovati zakonito*
zdraviti se v pogojih morske klime	→ *v/ob morskem podnebju*
živeti v pogojih vojne	→ *v vojnih razmerah*
delovati na področju trgovine	→ *v trgovini*
delati v teku dneva	→ *podnevi*

brati v času kosila	→ *med kosilom*
potreben v poteku preiskave	→ *med preiskavo*
pojaviti se v podobi zmaja	→ *kot zmaj*
številka v vrednosti treh milijonov	→ *številka treh milijonov*
ostati doma iz razloga bolezni	→ *zaradi bolezni*
zamenjati na podlagi uredbe	→ *po uredbi*
iti v smeri vasi	→ *proti vasi*
ukrepati v skladu z navodili	→ *po navodilih*
odplačevati sorazmerno tarifi	→ *po tarifi*
uspeti po zaslugi vztrajnosti	→ *zaradi vztrajnosti*

VEZNIŠKA BESEDA

Kaj je in vrste

Vezniška beseda je slovnična, tj. skladenjska besedna vrsta; kaže na razmerje med dvema deloma sporočila, ne vpliva pa na pregibanje (kar je značilnost predloga). Vezniške besedo so: vezniki, oziralni in vprašalni zaimki (samostalniški, pridevniški, prislovni – imenujemo jih sovezniki) ter nekateri členki (npr. vprašalni *ali*).

Veznik

Najbolj tipična vezniška beseda je veznik. Ta je, kakor prisov ali predlog, nepregiben. Od predloga se loči po tem, da ne vpliva na sklonsko obliko besed ali besednih zvez, ki jih povezuje. Veznik izraža priredno, redkeje tudi podredno razmerje med deli prostega stavka, sicer pa priredno ali podredno razmerje med stavki samimi (medtem ko predlog načeloma le podredno razmerje med deli prostega stavka). Zgled: *M a r i j a / i n J a n e z sta na vrtu; Janez prekopava prazno gredo, / Marija pa na drugi strani seje endivijo.* V prostem stavku veznik (kot nakazano) načeloma povezuje enakovredne dele: *Janez / Marija*; samo primerjalni vezniki, npr. *kot (ko, kakor)*, povezujejo odvisni del prostega stavka z nadrednim; *Janez je starejši / kot Marija = Janez je starejši / od Marije*; *kot* se rabi tudi pred povedkovim prilastkom: *K vam sem prišel kot prijatelj.*

Tiste veznike, ki povezujejo samo stavke, imenujemo stavčne, bolje medstavčne; tak je npr. *da* in večina podrednih tipa *medtem ko*. Drugi (npr. *in, pa, ali, toda*) se dajo rabiti tako med stavki kakor med deli prostega stavka.

Morfemska podoba veznikov

Vezniki so eno- ali dvodelni. Enodelni stojijo pred eno ali v eni izmed (obeh) sestavin vezniške zveze, dvodelni pa v obeh: *brat / i n sestra; Jaz sem delal, / ti si p a spal proti Jožica je n e s a m o nadarjena, / a m p a k t u d i pridna; Prišli so t a k o poklicani / k a k o r tudi nepoklicani.*

Nekateri vezniki imajo v drugi enoti soodnosno besedo, navadno kazalni zaimek ali prislov: *Revež t i s t i , / ki vsakomur verjame. – Telefoniral je z a t o , / da ne bi bil v strahu zanj.* Ti vezniki so enodelni, saj se soodnosna beseda da izpustiti: *Revež /kdor ..., Telefoniral je, / da ...*, včasih pa prestaviti na drugo stran premora/vejice: *Telefonirala je, z a t o da ...*

Enodelni vezniki

E n o b e s e d n i so: *in, ter pa; ali* (lahko je tudi dvodelen), *sicer; pa, toda, ali, vendar, a, le, samo, ampak; namreč, tj.; kajti, zakaj, saj, sicer, namreč; pa, zato, torej, zatorej, tako, tedaj; da, če, ko, kot, kakor, kolikor, ker, čim; čeprav, četudi, čeravno, dasi, akoravno, dasiravno, najsi ...*

Nekateri teh veznikov so ali samo vezniki ali pa predvsem vezniki, npr. *ker, toda, kajti, da, in, če.* Drugi pa imajo glasovne enake vzporednice v drugih besednih vrstah: tak je npr. *ali*, drug *ali* je vprašalni členek (*Ali si bil tam?*), tretji pa poudarni členek (*Ali ga je napralo!*). Zelo očitno zvezo s prislovi imajo npr. *zato, zakaj, tedaj, tako, kolikor, kar* ipd.

Eni izmed teh veznikov so očitno sklopljeni, npr. *zakáj, zató, zatórej, čepràv, četúdi, čerávno, akorávno, dasirávno ...* Prvi del takega veznika je bodisi predlog, drugi pa zaimek (*za + káj, za+tó+rej*) ali pa je prvi del veznik, drugi pa poudarni členek (npr. *če+prav, ako+túdi, da+si, dasi+ravno*).

Pri veznikih, katerih drugi del je poudarni členek *-prav, -tudi* ali *-ravno*, te sestavine nastopajo tudi še ločeno: *Č e t u d i je res, / kar praviš, lepo ni ~ Č e je t u d i res, kar praviš, lepo ni.* V tej obliki je veznik seveda že večbeseden. Primerjaj še: *Domovina ti ostane zvesta, č e jo še tolikokrat zatajiš.* (Ss) – *Upanje, Lovre, upanje živi človeka, / č e ga ž e vse drugo zapusti.* (Jj) – Tako ločeni deli veznika bolj poudarjajo, kot če so skupaj: *Domovina ti ostane zvesta, č e p r a v jo velikokrat zatajiš.* – Členek ob takem *če* ali *da, ko* lahko tudi odpade: *Č e* ('čeprav') *je cele dni preživel zunaj doma, / ni ga zvečer še vprašal ne, kje je bil.* (Jj) – *A k* ('akotudi') *bi imel Gigantov rok stotero, / ne spravi vkup darov potrebnih Pluta.* (P) – *In prijel se ga je ta pritiklјaj, čisto po nedolžnem, / ko* ('čeprav') *nikoli ni dal zanj nobenega povoda.* (O tem glej še v skladnji podredja, str. 645.)

V e č b e s e d n i e n o d e l n i v e z n i k i so npr.: *kljub temu da – medtem ko – namesto (tega) da – potem ko – pred tem ko – s tem da – zato da; kakor da – kot da – ko da; kakor hitro; tako da – toliko da; brž ko – še ko – že ko, češ da – samo da – le da; to je* (pisano tudi *tj.*). Razen *to je* so vsi samo medstavčni.

Glede na to, iz česa sestojijo, večbesedne enodelne veznike delimo v dve glavni skupini:

1. Vezniki iz prislova ali členka in veznika (*tako da, toliko da, zato ker*) ali iz členka in veznika (*češ da, komaj da, le da, samo da, še ko, že ko*):

B r ž k o se je v grmu zganilo, / sem pritisnil na petelina.
Pred pol ure se je odpeljal domov, / č e š d a ne more tam dolgo čakati.
Vse si lepo povedal, s a m o (le) d a ni res.
Š e k o sem hodil v osnovno šolo, / to zame ni bilo nič.
Imel sem zelo malo časa, / t a k o d a nisem videl čisto vseh galerij.
Da, jaz sem to napravil, / z a t o k e r si nisem mogel več pomagati.
Ž e k o smo bili na morju, se mi otrok ni zdel pravi.

2. Vezniki iz predloga/predpone + kazalnega zaimka + *da, ko, ker* (npr. *s tem da, medtem ko, zato ker*):

K l j u b t e m u d a je nenehno delal, / je komaj izhajal.
M e d t e m k o ste spali, / smo delali.
P o t e m k o je povečerjal, / je odšel na vas.
N a m e s t o (t e g a) d a bi bil večerjal, / je šel spat.
P r e d t e m k o je šel k vojakom, / je pridno delal.
S t e m , d a si len, / škoduješ sebi in drugim.
Z a t o d a bi pomagal revežem, / bi dal vse.
Rad ga imam z a t o , / k e r je tako miren.
Rad ga imam, / z a t o k e r je tako miren.

Na splošno so te zveze močno nerodne, zato se jih radi izogibamo: *namesto tega da* in *predtem ko* zamenjamo z *namesto da* in *preden: Namesto da bi bil večerjal ..., Preden greš k vojakom ...*

Še pri drugih pa je več načinov izgovora in pisanja, npr. *zato ker* in *zato, ker: Jaz ga imam rada, / z a t o k e r je smešen.* (C) – Utihnil je *z a t ó , / k e r je zaspal.* (Zj) V prvem primeru je *z a t o* nenaglašen, v drugem pa naglašen; drugi del vezniške zveze je v prvem primeru dodan kot naknadno pojasnilo, v drugem primeru pa je že s – prislovom napovedan. Naglašeni *zató* se da zamenjati z *iz tega razoga* ali *zaradi tega*. Besedni red delov vezniške besede se da spremeniti: *K e r je v temi stal, / z a t o ga niso od luči mogli videti.* (Jj) – *Brusnice mu že z a t o niso bile po volji, / k e r so bile prevelike.* (Tj)

Taki dve varianti imamo tudi v *zato da* in *zato, da,* ki uvajata namerne stavke: *Zelo zgodaj sem se odpravil na pot; / z a t o d a mi ne bi bilo treba hoditi v vročini.* (Pv) – *Človek govori samo z a t o , / d a se jezik razgiblje.* (T) – Tak *zato, da* se lahko piše tudi *za to, da*: *Človek ne živi za to, / da bi jedel.* (pr) Tudi *zato je* lahko ločen od *da: Tudi otrók je hotel imeti, ker je zakon za to vpeljan, da se dobe otroci.* (T)

Poimenjenje odvisnikov

Ker stavki z vezniki tipa predlog + kaz. zaimek + veznik lahko zvenijo nerodno, približno isto povemo na dva načina: a) brez *da*-stavka in kazalnega zaimka pred njim (pri tem moramo povedek prvotnega *da*-stavka zamenjati s samostalnikom (večinoma glagolnikom); b) s samim veznikom (včasih drugim, kot je bil v prvotni vezniški zvezi):

A	B
Kljub nenehnemu delu je komaj izhajal.	*Čeprav je nenehno delal, / je komaj izhajal.*
Med vašim spanjem smo delali.	*Ko ste spali, / smo delali.*
Namesto večerje je šel spat.	*Ni večerjal, / ampak je odšel spat.*
Po večerji je odšel na vas.	*Ko je povečerjal, / je šel na vas.*
Pred odhodom k vojakom je pridno delal.	*Preden je šel k vojakom, / je pridno delal.*
Z lenobo škoduješ samemu sebi.	*Če (Ko) si len, / škoduješ samemu sebi.*
Za pomoč revežu bi dal vse.	*Da bi pomagal revežu, / bi dal vse.*
Rad ga imam zaradi mirnosti.	*Rad ga imam, / ker je miren.*

Razlika med tema dvema oblikama je (večidel) samo stilistična. Zgledi iz stolpca A se večkrat težje razumejo.

Dvodelni vezniki

Dvodelni vezniki so sestavljeni tako (tudi tukaj upoštevamo še prislove, ki imajo tudi vezniško vlogo):

1. V obeh delih vezniške zveze se ponovi isti veznik: *ali – ali, bodi(si) – bodi(si), ne – ne, niti – niti, zdaj – zdaj; deloma – deloma, nekaj – nekaj, včasih – včasih, i – i* (na vzhodu Slovenije in v preteklosti): *A l i ne more / a l i noče, uči se ne. – B o d i Peter b o d i Pavel – vsak mora umreti. – N e hčere / n e sina po meni ne bo.* (V) – *Sodniki ne bi bili n i t i mrtvih oživili / n i t i mene kaznovali.* (Tj) – *Z d a j* me trese mraz, / *z d a j* me vročina kuha. (*Jan*) – *D e l o m a sem kriv jaz, / d e l o m a ti. – N e k a j bom dal jaz, / n e k a j ti. – V č a s i h slast srce napaja, / v č a s i h ga jok pelini spet. – Imela bova dovolj i jaz / i ti.* Pri teh veznikih se povezujejo tudi sopomenski *bodisi* z *ali* ali *če* z *ali*: *B o d i Peter a l i Pavel, vsak mora umreti. – Ne vem, č e je res a l i ne.*

2. V enem delu je en veznik, v drugem pa njegov soodnosni izraz: *tako – kakor, kakor – tako, čim – tem, ne – ampak (temveč, marveč), ne samo (le) – ampak (temveč, marveč) tudi, tu – tam, enkrat – drugič*: *N i l e dober, a m p a k t u d i priden.* Soodnosni drugi del veznika lahko odpade. *Več k o boš znal, več boš veljal (= Č i m več boš znal, t e m več boš veljal).*

Kopičenje veznikov

Vezniki se v stavku tudi kopičijo, tj. drug ob drugem lahko stojita po dva ali trije: *Rekel je, da pride / i n d a prinese novo pesniško zbirko. – Bolje je, da grem, / kot pa da jih še slišim.*

Dvojne veznike dobimo na več načinov:

1. V p r e d m e t n i stavek, vrinemo kak njegov odvisnik:

Rekel je,
/ da ko bi bil to vedel, nikoli ne bi bil prišel k nam.
/ da če pride do treh, lahko še gremo na sprehod.
/ da ko prideš domov, povej materi, kje je.
/ da čeravno ne bi bilo vse res, vendar ne bi več ostal pri nas.
/ da kdor laže, tudi krade.
/ da kamor greš ti, gre tudi on.

/ da kljub temu da te ima rad, tega ne more več prenašati.
/ da potem ko se je vrnil iz Amerike, ni bil več prav zdrav.
/ da kadar dežuje, zelo dobro spi.
/ da s tem da hodimo pozno spat, škodimo svojemu zdravju.
/ da toliko da ni padel, ko je stopil na bananin olupek.
/ da kakor bi rad prišel, ne more.
/ da kolikor ve, tistega filma še ni bilo v mestu.
/ da ne da ne bi hotel priti, ampak ga je zadržalo vreme.
/ da čim bolje se boš učil, tem boljšo službo dobiš.

2. Drugi priredni odvisnik povežem s prvim s prirednim veznikom: *Rekel je, da pride / in da prinese novo pesniško zbirko.*

Ob vezniku *in* se podredni veznik navadno niti ne ponovi: *Rekel je, da pride / in prinese novo pesniško zbirko.* To seveda ni mogoče ob protivnem vezniku: *Obljubil je, da pride, / da pa ne ve, ali bo prinesel tudi novo pesniško zbirko.* Drugi veznik se da enako podvojiti ob katerem drugem glavnem stavku: *Ko bo pomlad / in ko bo vse v cvetju, tedaj pridem.* Tudi tu se za *in* veznik *ko* lahko opusti. Ob protivnem vezniku pa tudi v taki zvezi ni mogoča ponovitev: *Ko bo pomlad, / ne bodo pa še cvetele češnje, tedaj pridem.* Brez ponovitve drugega veznika so navadno večbesedni vezniki: *Potem ko so vojaki skopali jarke / in si zgradili bunkerje, je v gozdu spet zavladal mir.*

Niso pa podvojeni vezniki v naslednjih primerih (*pa* in *vendar* za prvim veznikom sta poudarna členka, ob prislovu pa veznika):

Nesi težakom kruha i n p a sira. – Nesi težakom še jabolk a l i p a hrušk. – Bil je mlad, p a v e n d a r star. – Bil je mlad, i n v e n d a r star. – Bil je sicer neizkušen, z a t o p a tak hrust, da mu ga ni bilo para. – Bil je res že star, s i c e r p a še vedno duhovno čil.

Oziralni zaimki in prislovi

Posebna skupina vezniških besed so oziralni zaimki, in sicer samostalniški, pridevniški ali prislovni:

Kar *iz srca pride, / k srcu gre.* – ***Kar*** *je v srcu, / to je tudi na jeziku.* – ***S čimer*** *se kdo oprti, / t o nosi do smrti.* – ***Katera*** *se omoži, / se v križe položi.* – ***Kakor*** *ptica, / t a k o pesem.* – ***Kakor (kakršna)*** *preja, / t á k o platno.* – ***Kakršen*** *gost, / t a k a čast.* – ***Kdor*** *maže, / m u kaže.* – ***Kogar*** *se bojiš, / t e g a ne ljubiš.* – ***Kolikor*** *jezikov znaš, / t o l i k o ljudi veljaš.* – ***Čigar*** *kruh ješ, / t e g a hvalo poješ.* (Vse ljudsko.) – *Gorje m u , /* ***ki*** *bo imel to za ženo.* – (S) – *Na jasi sem ugledal srnjaka, /* ***ki*** *sem* ***ga*** *že cele tedne zaman zalezoval.* (Sa) – ***Koder*** *se nebo razpenja, / grad je pevca brez vratarja.* (P) – ***Kamor (koli)*** *stopi mi noga, / (povsod) na tvojih sem tleh (o domovina)!* (Ž) – *Kjer ni ljubezni, / tam ni sreče.* – ***Kolikor*** *je res, kar praviš, / se nam bo še hudo godilo.*

Oziralni zaimki se kot vezniška beseda ločijo od navadnega veznika po tem, da se, če so pridevniški ali samostalniški, sklanjajo. So samo medstavčni. V odvisniku, ki ga uvajajo oziralni zaimki (pred njimi pa je seveda lahko predlog), so hkrati stavčni člen odvisnika, vezniki pa to nikoli niso: v stavku *k a r iz srca pride* je *kar* osebek, v stavku *k j e r ni ljubezni* je *kjer* prislovno določilo kraja.

V nadrednem stavku imajo oziralni zaimki lahko soodnosno besedo, večinoma kazalni zaimek ali prislov: ***Kar*** *je v srcu, t o je tudi na jeziku.* Namesto kazalnega zaimka ali prislova je lahko tudi celostni zaimek *vsak, povsod*: ***Kamor*** *pogledam, / p o v s o d je polno ljudi*; ***Kdor*** *ga je videl, / v s a k se ga je razveselil.*

Vprašalni zaimki in prislovi

Odvisni vprašalni stavki z vprašalnim zaimkom ali prislovom se vežejo z nadrednim stavkom brez veznika, drugi pa morajo imeti *ali*: *Veš, / k d o sem, k a j sem.* (S) – *Obrnem se ter vprašam srepo, / k o m u velja to.* (T) – *Povsod so me vprašali, / k a k š n o kramo prodajam.* (L) – *Ne vem, / a l i je res, kar praviš.*

Nekateri v takih primerih odvisnost vprašalnega stavka nakazujejo z *da* (ki stoji za vprašalnim zaimkom): *Vprašal me je, / kam d a grem.* S tem se izraža nekaka naklonskost (*da* je členek). A. Breznik je tako rabo odsvetoval.

Tudi kazalnega časovnega prislova na začetku drugega enakovrednega stavka nimamo za veznik: *V nedeljo smo bili na razstavi, / n a t o smo šli še na grad.* Če taka dva stavka hočemo povezati z veznikom, lahko uporabimo npr. *in, pa* (torej *in nato* ali *nato pa*).

Poseben problem so zveze kot *in zato*: *Bili smo vsi zbiti / i n smo z a t o (i n z a t o smo) šli zgodaj spat*; *in* v takih primerih nekako samo poudarja posledico.

Raba veznikov

Vezniška zveza

Vezniki se uporabljajo v tako imenovanih vezniških zvezah: te sestoje iz dveh (ali več) delov, ki sta (so) ali že sama (sami) v tipičnem medsebojnem razmerju ali pa to razmerje določa veznik. En del vezniške zveze je jedro, drugi (naslednji) del pa spremljevalec vezniške zveze. V naslednjih vezniških zvezah je jedro pred /, spremljevalec pa za njo: *brat / i n sestra – voda, / k i je nikdar ne zmanjka* (Tj) – *Naj pride, / k a r hoče – Umolknila je / i n čakala* (Kc) – *Storil sem, kot so mi rekli, / ne maram n a m r e č težav.* Jedro vezniške zveze ali njegov spremljevalec je lahko posamezna beseda (*brat*), besedna zveza (*dobra voda*), prosti stavek (*Umolknila je*) in tudi zloženi stavek (*Storil sem, kot so mi rekli*).

Veznik se sicer večinoma uporablja v okviru prostega ali zloženega stavka, lahko pa tudi med dvema čisto samostojnima stavkoma, tj. prostima ali zloženima povedma: *Zardeval sem in zatulil bi od besa. / T o d a vse ni nič pomagalo.* (C) – *Misliš, da se smejiš. / A m p a k to je jok, ki rjove skoz tvoje preluknjano grlo.* (Zp) – *Hudo je! / A m p a k , Rudi – kar je, je!* (St)

Kot rečeno, je razmerje med deloma vezniške zveze lahko podano že z vsebino njunih sestavin. Tako je v primeru *Ne hodi po progi, / je nevarno* (*'ker* je nevarno' ali '*zakaj* nevarno je'). Da je to res, se vidi iz brezvezniške zveze istih sestavin *(Ne hodi po progi, / je nevarno)*. V mnogih primerih pa dele sporočila šele veznik spravlja v določeno razmerje. Tako je v stavku *Storil sem, / k o t so mi rekli*; če zamenjam *kot* s *ker*, dobim drugo razmerje: *Storil sem, / k e r so mi rekli.*

Dela vezniške zveze sta lahko enakovredna ali pa je eden od drugega odvisen. Prve zveze so priredne (*brat / sestra*), druge pa podredne (*lepo / kot nikoli*). Tudi veznike delimo na tej podlagi v priredne in podredne. Priredni veznik se načeloma ne rabi tudi v podredni zvezi, podredni pa načeloma ne tudi v priredni. (O formalno podredni zvezi + kaj prirednega bo še govor.) Priredni vezniki so mogoči v prostem in zloženem stavku, podredni pa le v zloženem (izjema so primerjalni *ko, kakor, kot*).

Vrste vezniških zvez

Prirednih in podrednih razmerij je v vezniški zvezi več vrst, in prav tako tudi veznikov. Nekateri teh veznikov so tipični samo za eno vrsto razmerij (npr. *toda* ali *čeprav*), drugi pa se lahko rabijo v več vrstah zvez. Poglejmo preglednici za priredje in podredje (seveda niso navedene čisto vse vezniške možnosti):

Priredne vezniške zveze

Spremni del vezniške zveze	Naziv razmerja	Vezniki
1. je jedru dodan	vezalno ali kopulativno	*in, ter, pa*
2. jedro stopnjuje	stopnjevalno ali gradacijsko	*ne samó (le) – àmpak (tèmveč, màrveč) túdi, takó – kàkor, kàkor – takó*
3. podaja obvezno ali prosto zameno jedra	ločno ali disjunktivno	*ne – ne, niti – niti ali – ali, ali, bódi(si) – bódi(si), če – ali, bódisi ali, sicèr*
4. je v nasprotju z jedrom	protivno ali adverzativno	*pa, tóda, ali, vèndar, a, àmpak, tèmveč, màrveč, samó, lè, samó da, lè da*
5. vzročno pojasnuje jedro	vzročno ali kavzalno	*zakáj, kájti, námreč, sàj, sicèr*
6. jedro izrazi z drugimi besedami	pojasnjevalno ali eksplikativno	*to je, tj., in sicèr*

7. kaže sklep ali posledico, ki izhaja iz jedra	sklepalno (posledično) ali konsekutivno	*zató, pa, zatórej, tórej, takó, tedàj*

Podredne vezniške zveze

Spremni del vezniške zveze	Naziv razmerja	Vezniki
1. izraža vršilca dejanja ali nosilca stanja v tvorniku, v trpniku pa cilj glagolskega delovanja	osebkovo ali subjektno	*ali, da, če,* oziralni ali vprašalni zaimki
2. ob pomensko nepopolnem glagolu pove, kdo ali kaj je osebek, čigav, kakšen je	povedkovo ali predikativno	*da,* oziralni zaimki
3. v tvorniku izraža prizadeto od glagolskega dejanja	predmetno ali objektno	*ali, da, če,* oziralni ali vprašalni zaimki
4. umešča jedro v kraj	krajevno ali lokalno	oziralni prostorski prislovi: *kjér, kámor, kóder; kjér (kóli), do kóder, od kóder*
5. umešča jedro v čas	časovno ali temporalno	*ko, kàdar (kóli), doklèr, kàr, odkàr, prèd(en), préj, ko, brž ko, kakor hítro, kómaj, tóliko da, medtèm ko, da*
6. določa povedek jedra po načinu	načinovno ali modalno	*s tem da, da, ne da*
7. določa povedek jedra s primero	primerjalno ali komparativno	*kot, kàkor, ko, kàkor – takó, kólikor – tóliko, čím – tém, kàr*
8. Izraža učinek, ki izhaja iz jedra	posledično ali konsekutivno	*da, takó da, tóliko da*
9. pove, od česa je odvisna uresničitev dejanja v jedru	pogojno ali kondicionalno	*če, ko, ako, da, samó da, lè da*
10. pove dejstvo, ki je glede na jedro nepričakovano	dopustno ali koncensivno	*čepràv, dàsi, četúdi, akotúdi, čerávno, akorávno, nàjsi, nàj túdi*
11. pove vzrok za dejanje jedra	vzročno ali kavzalno	*ker, da*
12. pove namero jedra	namerno ali finalno	*da*
13. natančneje določa jedro stavčnega člena	prilastkovno ali atributivno	*da, ali, če* oziralni zaimki, *ko*

Večfunkcijski (ali večvlogovni) vezniki

Mnogi vezniki se uporabljajo v več vrstah priredja ali podredja. Take veznike imenujemo večfunkcijske.

Večfunkcijski priredni vezniki

Oglejmo si s tega stališča najprej priredne veznike *in, pa, ter* in *ali*.

Veznik *in*

Veznik *in* se rabi v a) vezalnem, b) protivnem in c) posledičnem priredju:

a) *Z rokami se je oprl na stol / i n se počasi dvignil.* (F) – *Le modro, gospodar / i n gospodinja!* (F)

b) *Mimo mene si šla, / i n te nisem spoznal.* (Ž) – *Rekel sem Janez, / i n ne Janko.* – *Med vami sem bil, i n me niste spoznali.*

c) *Bilo nas je devet, / i n nekdo je moral od doma.* (Bv)

Protivna in posledična raba je stilno zaznamovana. Pod b) bi bil navadni veznik *pa*, pod c) pa *zato*. (V zvezi *Ne bo po tvojem, in če se na glavo postaviš* vezniška zveza *in če* pomeni 'čeprav' in izraža podrednost.)

Veznik *pa*

Veznik *p a* se rabi, tako kot *in*: a) vezalno, b) protivno, c) posledično:

a) *Z rokami se je oprl na stol / p a se počasi dvignil.* – *Le modro gospodar / p a gospodinja.* – *Izpil je pa vstal.* – *Za danes dovolj. Pa drugič spet.*

b) *Nekaj imam v grlu, / p a sam ne vem kaj.* (Df)

c) *Prosili so me, / p a sem jim ustregel.* – *Pride drug in zdrami njeno srce, / p a bo nesrečna ona in nesrečen postanem tudi jaz.*

Vezalna in posledična raba sta stilno zaznamovani; oboja, zlasti pa vezalna, zveni pogovorno. Navadni vezalni veznik je *in*, posledični pa *zato*.

Veznik *ter*

Veznik *t e r* se rabi v a) vezalnem ter b) posledičnem priredju:

a) *Anka je izstopila / t e r pohitela v park.* (C) – *Hana prinese steklenico in kozarce / t e r šunko.* (C) – *prinesti sira in kruha ter pijače; sem ter tja;*

b) *Saj si pametna dovolj, / t e r sama veš, da moraš vedno resnico pred očmi imeti.* (Jj)

Posledična raba veznika *ter* je rahlo stilno zaznamovana; bolj navadna vezniška beseda bi bila *zato*.

Veznik *ali*

Veznik *a l i* se rabi v a) ločnem in b) protivnem priredju:

a) *Bo / a l i ne bo?* (Zp) – *Prejkone je bila v dvomih, / a l i naj me tika a l i vika.* (T) – *Biti ali ne biti, to je vprašanje.* – *piti mleko ali čaj;*

b) Bili smo vedno bolj nezadovoljni, / *a l i* pomagati si nismo mogli. (P) – *Zmečkaj že, ali pa nehaj.*

Namesto protivnega *ali* bi bil bolj navaden *pa* ali *vendar*.

Več zgledov za večfunkcijske priredne veznike je v skladenjskem delu (priredje, str. 646–652).

Večfunkcijski podredni vezniki

V podrednih zvezah so večfunkcijski vezniki *da, ko, če*. Vsi so samo medstavčni.

Veznik *da*

Veznik *da* se rabi v odvisnih stavkih, ki imajo vrednost samostalnika, pridevnika ali prislova; kakor samostalniki, pridevniki in prislovi so tudi *da*-stavki osebek, povedkovo določilo, predmet, prislovno določilo ali prilastek. Le prislovno določilo prostora in vzroka *da*-stavek ne more biti. (V stavku, od katerega je odvisen, ima *da*-stavek lahko svojo zaimensko odnosnico s tipično sklonsko ali prislovno obliko; v preglednici so *da*-stavki podani v obeh oblikah.) – Primeri za posamezne vrste odvisnikov:

1. Osebkov odvisnik: *Veseli me, / d a si me obiskal (~ tvoj obisk).*

2. Povedkov odvisnik: *Postal si tak, / d a te več ni mogoče prenašati (~ neznosen).*

3. Predmetni odvisnik: *Vesel sem, / d a si me obiskal (~ tvojega obiska).*

4. Prislovni odvisnik:

A. časa: *Ali prej vendar ne grem, / d a ti glavo vzamem (~ d o k l e r n e).*

B. lastnosti:

a) pravega načina: *Sedel je, n e d a bi bil spregovoril besedico – Sedel je t a k o , / d a ni spregovoril besedice (~ brez besed). – Krpan se je /.../ držal, / d a je bil skoraj hudemu vremenu podoben* (L) – *Krpan se je držal t a k o , / da je bil... (~ skoraj podobno hudemu vremenu).*

b) primere: *Prenesel je kobilico, / k a k o r d a bi nesel skledo žgancev na mizo.* (L) – *Prenesel je kobilico tako, / k a k o r d a b i nesel... (~ kot skledo...).*

c) posledice: *Bilo je vroče, / d a je z ljudi znoj kar lil – Bilo je t a k o vroče, / d a je z ljudi znoj kar lil (~ vroče do znoja).*

C. vzroka:

a) namere: *Prišel sem, / d a bi vam pomagal mešati beton – Prišel sem z a t o , / d a bi... (~ zaradi pomoči pri mešanju betona).*

b) pogoja: *Vse bi bilo drugače, / d a ti nisem tako slepo verjela – D a ti nisem tako slepo verjela, / t e d a j bi bilo vse drugače (~ ob mojem nezaupanju).*

c) dopuščanja: *D a je ves zlat, / ga ne bi vzela za moža – D a je ves zlat, / ga k l j u b t e m u ne bi vzela za moža (~ ne glede na zlatost).*

5. Prilastkov odvisnik: *Kje so prepadi, / d a nisem pogreznil se v a n j e* (Ž) *(~ v k a t e r e se nisem pogreznil).*

Veznik *da* je stilno rahlo zaznamovan v časovnem, dopustnem in prilastkovem podredju, bolj navadno bi bilo torej reči *Ali prej vendar ne grem, d o k l e r ti glave ne vzamem, Č e p r a v bi bil ves zlat, / ga...* ali *T u d i č e bi bil ves zlat, / ga...* in *Kje so prepadi, / k i se nisem pogreznil v a n j e.* – Če pa je odnosnica glagolnik, je *da*-stavek čisto navaden: *Prizadevanje, / d a bi zboljšal svoj rekord, je bilo uspešno.* Zgledi kot *Kesa se, **da** je ravnal tako grdo* je odvisnik predmetni, ne vzročni.

Veznik *ko*

Z veznikom *ko* se uvajajo naslednji odvisniki:

1. Časovni: *Lepo je, ko smo mladi in zdravi. – K o je že zarja zamrla, / je Naci odšel k Ferku.* (Km) – *K o boš na vojsko šel, pridi mi povedat.*
2. Pogojni: *K o bi za časa ne bil umrl, / bi bila njegova hči danes bosa in naga.* (C) To je t. i. nestvarni (irealni) pogoj.
3. Primerjalni: *Govori, / k o da bi rožice sadil.* (lj)
4. Prilastkov: *Pride ura, / k o se ne boš smejal.* (C) – *Veliko se je spremenilo v tem času, / k o sem se potepal po svetu.* (C) – *Zjutraj, k o se zdani, je na deželi najlepše.*
5. Vzročni: *Stara Meta se je jezila in godrnjala, k o je ni ubogal.* (Na)

Za katere vrste odvisni stavek gre, lepo kaže soodnosna beseda v glavnem stavku: *K o je že zarja zamrla, / t e d a j ...; K o bi za časa ne bil umrl, / v t e m p r i m e r u* (ali *p o t e m*) ...; *Govori t a k o, / k o ...; ... v tem času, / k o ...; ... se je jezila in godrnjala z a t o, / ko je ni ...* Zadnji primer se da razumeti tudi časovno: *... se je jezila in godrnjala t e d a j, / k o ...* Prav zato je vzročni *ko* stilno zaznamovan.

Veznik *če*

Z veznikom *če* se uvajajo naslednji odvisniki:

1. Pogojni: *Č e ima, / bo dal – V p r i m e r u, d a i m a, / bo dal.*
2. Osebkov: *Lepo je, / č e starše ubogaš.*
3. Predmetni: *Ne vem, / č e bo prišel – Tega ne vem, / č e bo prišel.* (= ali)

Če v predmetnih stavkih je stilno zaznamovan; zveni pogovorno. Navadno knjižno je *Ne vem, / a l i bo prišel.*

Istovrstni vezniki

Že na podlagi tega, kar smo povedali o večfunkcijskih veznikih, lahko domnevamo, da istovrstni vezniki, npr. vezalni ali protivni, niso enake vrednosti. Eni krepkeje izražajo določeno vrsto skladenjskega razmerja kot drugi (npr. *vendar* nasproti *pa*), spet drugi so splošno uporabni v vseh zvrsteh jezika, še drugi pa so stilno zaznamovani kot pogovorni, narečni, starinski, zastarevajoči, izumrli ipd. Oglejmo si torej medsebojno razmerje istovrstnih veznikov (vezalnih, protivnih, dopustnih itd.), in sicer najprej prirednih, nato podrednih.

Istovrstni priredni vezniki

Istovrstni vezalni vezniki

in, pa, ter

1. Najbolj splošno uporaben je veznik *in*: pove, da sta sestavini vezniške zveze druga drugi dodani in enakovredni: *Z rokami se je oprl na stol / i n se počasi dvignil.* (F) *oče / i n mati*; *Tine, Tone / i n Meta*; *tu / i n tam.*
2. Vezalni *pa* je pogovoren; o tem se lahko prepričamo, če ga skušamo uporabiti namesto veznika *in*: *ti/ p a jaz* ali *ata / p a mama – Pojdi / p a vzemi konja, katerega hočeš.* (L)
3. Veznik *ter* se rabi nekako v pomenu 'in nato': *Srdita čez branove stopi / t e r tujce, zemlje lačne, vtopi na dno razpenjenih valov.* (G) Včasih se *ter* rabi tudi za to, da povezuje enote, ki so že same povezane z *in*: *Gospodinja se je še ozrla in požugala s prstom / t e r se nasmehnila in jima pomežiknila.* (F) – *Mama in oče, Janez in Jure / t e r sosedova dva so šli na grad. – Hana prinese steklenico in kozarce/ t e r šunko.* (C) Manj navaden je *ter* v pomenu navadnega *in*: *Krpan /../ obseka pol sežnja dolg / t e r na enem koncu jako debel kij.* (L) V primernem sobesedilu *ter* nekako poudarja: *Denarja vas ne bom prosil / t e r ničesar drugega.* (Jj)

In, pa in *ter* se brez prave razlike rabijo v leksikaliziranih izrazih, kot so *sem pa tja, sem in tja, sem ter tja, tu in tam: Tu / p a tam je mogel dvigniti težki zastor.* (C) – *Tu / i n tam odgovor jasen škodi.* (S) – *Če hočeš živeti, moraš delati tu / a l i tam.* (Pjo) – *Preganjan blodim sem / t e r tja.* Take zveze so stalne (SBZ), ne proste, tj. sproti napravljeno po skladenjskih vzorcih za vsakokratno rabo.

Vezniki *in, pa, ter* se navadno rabijo le med zadnjima deloma enakovrednih delov sporočila: *Anton se je popravil na klopi še više, / spustil noge na tla, / sedel / i n se naslonil na čelešnik.* (F) – *Tam imajo tri dekleta: Veroniko, / Ivanko / p a Ano. – ... je rekel, / vzel iz svoje torbice kup rokopisov / t e r jih položil pred njega.* (T)

Mnogovezje z *in* ali *pa*

Če se veznika *in* ali *pa* v stavku ponovita pred vsako (neprvo) istovrstno enoto, govorimo o mnogovezju ali polisindetonu: *Pôješ mi pesem vetra / i n vej / i n trave /*

in sonca na travi. (Ž) – *Mimo tebe sem šel / in pogledal sem te / in sem ves vztrepetal.* (Ž) – *Jaz sem star / in oženjen / in imam troje otrok.* (C) – *Ej, kako lepo je biti mlad, / pa peljati k maši se s teto, / pa imeti v srcu polno nad.* (Ž) – *Kaj me brigajo Romeo in Julija, / pa Julija in Prešeren, / pa Dante in njegova oná Beatriče.* (C)

Istovrstni stopnjevalni vezniki

ne samo/le – ampak/temveč/marveč tudi

Pogosta in navadna je raba z *ne samo* v prvem in z *ampak* tudi v drugem delu veznika, manj pa z *le* v prvem in s *temveč*, zlasti pa z *marveč* v drugem delu: *Moral sem živeti ne samo s telesom, / ampak tudi s fantazijo in premišljevanjem.* (Jj) – *Nisem videl samo belih obrazov, / temveč tudi rumene, bronastorjave in čisto črne.* (C) – *Zavojevanja /.../ Aleksandra Makedonskega niso razširila samo političnih, / marveč tudi duhovna obzorja Helade.* (Vjo) – *Zame bi bila to ne le sreča, ampak tudi čast.* (Tj) – *Ni le ubogal, kar so mu ukazali, / temveč tudi radovoljno se je ponižal.* (C) – *Župančičev ljubavni vzdih je značilen ne le za njegovo ljubavno čustvo, / marveč tudi za njegovo zamaknjenost v nočne nebeške luči.* (Vjo)

Starinska, prvotno srbohrvatska, je inačica z *nego*, poudarjena in nekako individualna z *zgolj – predvsem* ali s *celo*: *Kazal se je ne samo za izvrstnega jurista, / nego tudi spretnega stilista in bistroumnega moža.* (S) – *Družbena stvarnost pa niso zgolj posamezniki, / marveč predvsem ljudstvo, množice.* (Zbo) – *Radovedec ne taji ne le govorice, / temveč celo govor drži, da vsem pričujočim lasje pokonci vstajajo.* (Tj)

tako – kakor

Ta veznik učinkuje ublaženo stopnjevalno: *Izrekam vam globoko sožalje tako v svojem / kakor v imenu vse naše enote.* (Z) To je seveda stopnjevanje v podredni obliki.

ne – ne, niti – niti

Ti vezniki predvsem poudarjajo: *Le jej z družino, da ne bo ne meni / ne tebi kdo oponašal.* (F) – *Rekel ni več ne take / ne take, le z roko je zamahnil.* – *To stanje ni niti smrt / niti življenje.* (S) – Neprvi člen vezniške zveze lahko uvaja poudarno stopnjevan veznik: *Ne prevzemi se v dobri sreči, niti se ne ponižuj v nesreči.* (lj) – *Ničesar ne ve, / tudi sluti ne.* (Kl) – *Nič vpitja iz gostilne, / še govorjenja ne.* – *„Bi me vzeli, Belaž?" Jaz ne, / pa tudi nihče drug te ne bo."* (Km)

Mnogovezje s stopnjevalnimi vezniki

Ne kral nisem, / ne ubijal, / ne prešuštvoval, čista je moja duša. (C) – *Niti mati, / niti sestra, / niti víla iz goščav (mi ne češe las).* (Ž) – *Zaradi te nesreče ni ne spal, / niti jedel, / niti pil.* – *Nisem ji rekel ne zvečer, ne drugi dan / in tudi ne ob slovesu.* (C) – *Ne pijem več, / niti ne kadim, / celo kavi sem se odrekel.*

Istovrstni ločni vezniki

ali – ali, ali, bodi(si) – bodi(si), če – ali, bodisi – ali

Najnavadnejši je *ali* oz. *ali – ali*, rahlo stilno zaznamovani pa so *bodi(si) – bodi(si), če – ali, bodisi – ali*: *Bo / ali ne bo!* (Zp) – *Nastop službe je mogoč takoj / ali po dogovoru.* (D) – *Prejkone je bila v dvomih, ali naj me tika / ali vika.* (T) – *Ali si smrkavec, komaj za šolo goden, / ali si mož?* (F) – *Ljubezen je kakor nova bluza, / ali kakor pisana pentlja na slamniku.* (C) – *Bodisi star / ali mlad, vsak mora umreti.* – *Nista vedela, če sta živa / ali že mrtva.* (Tj) – *Naj bo lepa / ali grda, moja hči je.*

Veznik *bodi(si)* ne more zamenjati veznika *ali* v vprašalnih stavkih, npr. *Ni vedela, ali naj me pozdravi / ali ne*; prav tako ni mogoč kot enodelni veznik: *Vse skupaj bo trajalo dve / ali tri minute. Bodi(si)* se tudi ne da okrepiti s *pa*: *Ali delaj / ali pa pojdi.* Tudi *bodi(si)* se včasih rabi samo zato, da se *ali* ne ponavlja: *Hčerka bi rada prècej prvega moža; bodi tak ali tak, / bodi pošten ali berač.* (Jj)

sicer

Sicer se rabi kot *ali pa*; podaja razlog, ki bi nastopil kot posledica, če se ne bi izvršilo dejanje jedra vezniške zveze: *Moramo imeti denar, / sicer nas poženejo s hube.* (Pr) (Prim. *Ali bomo imeli denar ali pa nas poženejo s hube.*)

Mnogovezje z *ali*

Tako se je po obleki poznalo, iz katerega kraja je sejmar, / ali iz doline / ali iz planin / ali z rodne / ali sladke zemlje. (Pv) – *Prinesi mošta / ali belega vina / ali kar boš tam videl.*

Istovrstni protivni vezniki

pa

Med protivnimi vezniki je najbolj vsestranski *pa*. Uporablja se med členoma priredja, v katerih se različnim osebkom (ali istemu osebku) v različnih stavkih pripisujejo različna dejanja. Táko protivno priredje je nekako blizu vezalnemu; če je nasprotje med prirednima členoma večje, se v njem poleg veznika *pa* za silo lahko rabita tudi *a* ali *toda*: *Oče je v hlevu, / mama pa je odšla na vrt po solato.* – *Najprej so okopali peso, / nato pa repo.* – *Jaz delam, / ti pa razpravljaš = Jaz delam, / a / toda ti zapravljaš.* – *Ti boš mlinar, / jaz pa ti bom nosila hrano.* (Km)

pa, a, toda, ali, vendar, ampak

Ti vezniki izražajo nekako zanikano nasprotje prvemu delu vezniške zveze; v prvi del vezniške zveze se da vriniti sicer: *Bi rade še ležale, / p a vstati morajo* (lj) (= pa ne morejo / bi sicer rade). – V čem pa se ločijo *a, toda, ali, vendar, ampak?* – *Vendar, ali* in tudi *ampak* čustveno poudarjajo nasprotje, *a* in *toda* pa sta njihovi predvsem zborni varianti; veznik *a* je bliže vezniku *vendar*, veznik *toda* pa je bliže vezniku *pa*: *Volja je dobra, / t o d a meso je slabo. – Pika pade, / a se hitro pobere.* (Pe) – *V nasprotju z Grki so imeli Rimljani mogočno logiko, / a slabo dialektiko.* (Vjo) – *Bil je izpolnil že trideseto leto, / v e n d a r še ni mislil na ženitev.* (Tj) – *Bil je velik čudak, / a l i ljudje so ga radi imeli.* (T) – *Bili smo vedno bolj nezadovoljni, / a l i pomagati si nismo mogli.* (Pv) – *Takrat sem že vedel, kaj je denar, / a m p a k prepozno.* (Kj) – *Le smej se, / a m p a k pride ura, ko se ne boš smejal.* (C)

ne – ampak/temveč/marveč

Ti vezniki se rabijo, ko je prvi del vezniške zveze zanikan; če nikalnico prestavimo v drugi del vezniške zveze, moramo veznike *ampak, temveč, marveč* opustiti, hkrati pa lahko uporabimo *pa*: *Ne pišem za stare, / a m p a k za mladi rod. – Pišem za mladi rod, ne p a za stare. – Ne jaz, / a m p a k vojska je napisala to povest.* (F) – *Ne vpelji nas v skušnjavo, t e m v e č reši nas hudega.* (sp) – *Ta še liberalec ni, / t e m v e č ... vrag vedi kaj!* (C) – *Slovensko vprašanje torej ni samo naše lokalno vprašanje, / m a r v e č je člen v verigi, ki prepreza ves svet.* (Ked) – *Pa ona ga ne čuje, / m a r v e č gleda otožno v daljavo.* (Tj) Najnavadnejši veznik je *ne – ampak*, posebnost pa *ne – marveč*.

samo, le

Ta dva veznika iz jedra vezniške zveze nekaj izvzemata: *V veži je vladala tema, / s a m o od ognjišča sem se je svetilo.* (T) – *Vsi bodo dosegli svoj cilj, / l e jaz ga ne bom dosegel.* (Ks) Veznik *le* je manj navaden kot *samo*. *Samo* se rabi tudi namesto *vendar*: *Lahko da boš od koga zvedel, / s a m o* ('vendar') *od mene ne.*

Istovrstni vzročni vezniki

zakaj, kajti, saj

Najbližja sta si *zakaj* in *kajti*: oba sta danes že bolj zborna, prvi nekoliko privzdignjen, drugi pa rahlo papirnat. Navadno pa se *kajti* in *zakaj* kar izpuščata ali pa zamenjata s *ker* ali *zato ker*. Veznik *saj* nekako poudarja razlog ali motiv za vsebino jedra vezniške zveze; *saj* se da okrepiti s *tako in tako* ali *vendar*: *Blagor ji, da je blagoslovljena, / z a k a j od tega blagoslova živi slovenska zemlja.* (T) – *Hladno je bilo, k a j t i sever je drobil na nebu lahke meglice.* (Kjo) – *Pojdimo seno vkup devat; / oblači se 'kajti/zato ker se oblači'. Tolažbe vam ni treba, / s a j ste bridkosti vajeni.* (C) – *Ti moj Bog, dajte mi jesti, / s a j sem še na tešč.* (Pi) – *Pa kaj bi ti pisal, / s a j sam veš, kako je v ječi.* (Kc)

namreč

Namreč v nekakem dodatku utemeljuje ali vzročno pojasnjuje jedro vezniške zveze. Stavek z *namreč* se zelo rad dodaja kot posebna poved, zato je ločen od jedra vezniške besede s podpičjem, ali še pogosteje, s piko: *Sosedovi otroci so v dnevni sobi; / pri njih n a m r e č ni nikogar doma.*

sicer

Ta veznik z imenovanjem preprečene posledice vzročno pojasnjuje jedro vezniške zveze; da gre za vzročno razmerje, se vidi iz pretvorbe s *ker*: *Psa smo oddali, / s i c e r bi nam požrl vse kokoši.* Namesto *sicer* se da rabiti tudi *ali pa* ali *drugače*: *Psa smo oddali, k e r bi nam bil s i c e r* ('drugače, v nasprotnem primeru') *požrl vse kokoši.*

Istovrstni pojasnjevalni vezniki

to je, tj., to se pravi

Spremni del vezniške zveze samo z drugimi besedami pove to, kar je bolj splošno povedano že v jedru: *Jakob se je vrnil prepozno, / t j . šele ob enajstih zvečer. – Slovenščino pišemo danes z gajico, / t o j e z latinico hrvaške priredbe.* (SP) – *Imajo otroški oddelek, / t o s e p r a v i : eno, dve ali tri sobe.* (Pe)

namreč, sicer

Ta veznika stavimo pred dodatno, bolj vzročno utemeljitev že povedanega: *Važno je bilo začrtati splošno smer, / n a m r e č oboroženo borbo za izgon okupatorja.* (Tjb) – *Pred tridesetimi leti je bilo to posestvo brez dolga, / brez vknjiženega n a m r e č .* (Kjo)

in sicer, in to

Ta veznika podajata samosvoje dodatno pojasnilo: *Govorimo samo o poeziji, / in sicer o lirski.* (S) – *Nenadoma so ga prišli iskat, / i n t o ob treh ponoči.*

kakor

Ta veznik učinkuje starinsko: *Včeraj so ju prvikrat oklicali, v ponedeljek, / k a k o r danes štirinajst dni, pa bo poroka.* (E)

Istovrstni posledični ali sklepalni vezniki

zato, zatorej, pa

Najnavadnejši je *zató*, veznik *zatórej* pa je njegova poudarjena varianta; veznik *pa* drugi del vezniške zveze bolj dodaja, kot da bi opozarjal, da logično sledi iz prvega; kakor vezalni je tudi ta *pa* bolj ljudski in pogovoren: *Do trga je bilo dobre tri ure, / z a t o smo se zelo zgodaj odpravili na pot.* (Pv) – *V samoti iz oči mi solza lije, / z a t o r e j pesmi, tebi v čast zložene, iz krajev niso, ki v njih sonce sije.* (P) – *Očeta*

so bolele oči, / p a je popotoval na Dunaj spraševat za svet tamošnje sloveče zdravnike. (Tj)

torej

Ta veznik uvaja sklep, ki izhaja iz prvega dela vezniške zveze: *Mislim, / t o r e j sem* 'na podlagi tega, da mislim, sklepam, da sem'. Namesto *torej* se v takih primerih rabi tudi neobčevalni *potemtakem*: *Mislim, / p o t e m t a k e m sem.* V pomenu *zato(rej)* je *torej* stilno zaznamovan: *Pri Štiverniku /.../ še niso odvečerjali, / t o r e j je bila še vsa družina na nogah.* (Jj)

tedaj, tako, odtod

Prvotno je *tedaj* v zvezi s časom, *tako* z načinom, *odtod* s krajem; vsi trije nekako zabrisujejo posledičnost: *Bil je /.../ slabe postave, / za orožje t e d a j čisto nesposoben.* (Jj) – *Stalno ga z vseh strani zbadajo, / t a k o je zgubil voljo do dela in življenja. – V gorah sta ga presenetila mraz in sneg; o d t o d njegova prehlajenost.*

Istovrstni podredni vezniki

Istovrstni časovni vezniki

ko, kadar

Splošni časovni veznik je *ko*; veznik *kadar* se rabi samo v stavkih, ki izražajo večkratno dejanje (zamena s *kadar koli* ali *vsakokrat, ko* – pri Trubarju pa se *kadar* rabi kakor sedaj *ko*): *Bilo je že mračno, / k o sva se razstala z zadnjimi sosedi.* (Pv) – *K a d a r mačke ni doma, / miši plešejo* (= kadar koli). (pr) – *K a d a r se človek zasukne s pravega pota, / naj bo še tako močan, pa se vendar boji, če veja ob vejo udari.* (L) – *Pred osem inu dvaseti lejti, / t e d a j k e d a r sem v Loki per Radočaju farmošter bil, je bila gori nad Kompolom v vinogradih ena baba.* (Tp)

V naslednji povedi je stavek s *ko* prilastek prislovne zveze oz. prislova časa: *Res, Francka, veliko se je spremenilo v času, / k o sem se potepal po svetu.* (C) – *Spal boš jutri, / k o bo svetek.* (Km)

potem ko, brž ko, čim

Ti vezniki izražajo zadobnost; razlika med *potem ko* in *brž ko* je podana s prislovoma *potem* in *brž*; *čim* pa je bolj neobčevalen: *P o t e m k o sem to izrekel, / nisem bil več nasršen.* (Pin) – *B r ž k o prideš domov, povej, kar sem ti naročil. – Čim se je vrnil v Ljubljano, so se proti njemu začele spletke* (= kakor hitro).

Istovrstni primerjalni vezniki

kot, kakor, ko

Nekako enakovredna sta *kot* in *kakor*, le da je *kot* bolj samo knjižen; *ko* je njuna ljudska varianta. Rabijo se za primerjanje glede enakosti (podobnosti) oz. neenakosti

(nepodobnosti). Soodnosna beseda v jedru vezniške zveze je *tako*; ta primerjanje poudarja. Za izražanje neenakosti je v 19. stol. rabil (danes upravičeno spet opuščeni) *nego*; z *da* se odvisniki razširjajo, kadar izražajo umišljeno dejanje: *Obleka je šumela / kot napol suha trava.* (Zp) – *Ustnice so zašumele / k a k o r papir.* (Zp) – *Oči so se ji svetile / k o zlodeju.* (Zp) – *Bilo mu je, / k a k o r da je iz daljave segla mladost in se ga nežno dotaknila.* (B) – *Al vervat v tebe moč mi ni, / k a k o r sem verval prejšnje dni.* (P) – *K a k o r bi se za Mokrcem bliskalo, / t a k o je gledal Krpan.* (L) – *Z veselejšim in pogumnejšim očesom se je ozrl na gospo in je videl, da je lepša / n e g o pred petindvajsetimi leti.* (C) – *Manj strašna noč je v črne zemlje krili, / k o t so pod svetlim soncem sužni dnovi.* (P) – *Boljša je pamet / k o žamet.* (lj) –*Vremena bodo Kranjcem se zjasnile, jim milše zvezde / k a k o r zdej sijale.* (P) – *Govori, k o d a bi rožice sadil.*

kolikor, kar

Zgornja veznika primerjata kolikostno sorazmernostno: *K o l i k o r znaš, / toliko veljaš.* – *Teci, / k o l i k o r moreš.* – *Teci, / k a r moreš.*

čim, ko

Ta dva veznika izražata sorazmernost količine primerjalnega. Rabita se s primerniki; *čim* ima v jedru vezniške zveze soodnosnico *tem*, veznik *ko* pa ø; ta *ko* je bolj pogovoren: *Č i m več boš znal, / t e m več boš veljal. – Bolj k o ga je od daleč vabila, / bolj mu je bilo hudo.* (Zi) – *Bolj k o siliš vanj, / manj ti bo dal.*

Istovrstni vzročni vezniki

ker, ko, ki

Navadni vzročni veznik je *ker*; nekaki ljudski pogovorni varianti sta mu *ko* in *ki* (med ljudstvom se pogosto govorita kot *kə*, knjižno pa ju izgovarjamo po pisavi in zvenita poknjiženo ljudsko); *ko* in *ki* kažeta glede na kaj velja (sta manj vzročna): *Težko je živel, / k e r se ni klanjal tistim, ki tega ne zaslužijo. – Kje si pa sploh dobil pijačo, / k o danes sploh ne točijo.* (La) – *Tebe naj bo sram, / k i nama kruh zaklepaš.* (Ra)

Istovrstni pogojni vezniki

če, ako, ko, da

Najnavadnejši je *če*; *ako* je bolj privzdignjen oz. starinski, nekdaj zelo primeren za izražanje irealnosti; *ko* je inačica veznika *če* v stavkih s preteklim pogojnikom; bolj zastarela je pogojna raba veznika da: *Č e bo časa, / se oglasim ob treh. – A k ' v tebe so obrnjeni pogledi, / odtegneš precej svoj obraz očem.* (P) — *K o želje bi veljale kaj, / tri želel bi reči* (P) (= če).

Istovrstni dopustni vezniki

čeprav, četudi, čeravno, dasi, dasiravno, dasitudi, akoprav, akotudi, akoravno

Med dopustnimi vezniki je najnavadnejši *čeprav*, blizu pa mu je *četudi*; drugi dopustni vezniki so bolj ali manj stilno zaznamovani; daljše veznike (in *dasi*) rabijo pesniki zaradi metrične sheme (npr. *dàsi, akorávno*) in pisatelji, ki se jim morda zdijo imenitni ali pa so jim domači: *Kar sem obljubil, bom storil, / č e p r a v od jeze popokajo vsi obrekovalci, ki me mrazijo pri vas.* (L) – *To ga je opogumilo, / č e t u d i se je zavedal, da postaja ta trenutek očitni upornik.* (B) – *D e s' od ljubezni usta so molčale, / ... / skrivaj so pesmi jo razodevale.* (P) – *A k o r a v n o mene ljubit smeš, / jaz dobro vem, ti dobro veš, da v zakon vzeti me ne smeš.* (P) – *Takoj za Kanalom jo je začelo čudno hladno stresati, / d a s i ji je grelo sonce v hrbet.* (Pi) – *Menda bo najbolje, da vam ostane cesarična, meni pa vdovstvo, / č e r a v n o pravzaprav dosti ne maram zanje.* (L) – *D a s i r a v n o kakor izobražen človek ni trohice verjel na vraže, / obšla ga je vendar misel, da Martin res kaj več ve kakor navadni ljudje.* (Jj) – *On je bil še odločen Slovenec, ki Nemcev ni mogel trpeti, / a k o r a v n o je prišel iz njihovih šol.* (Pv) – *D a s i t u d i si še sam ni bil pravzaprav v svesti, kaj ga veže na Slemenice, / pogodile so bile vendar stare žene, da bo grajsko Manico vzel.* (Jj)

ako, če, ø

Bolj občevalen je veznik *če*, medtem ko je *ako* zastarel, veznik ø čustveno obarvan: *A k bi živela vekomej, / kar si mi bla, ne boš naprej.* (P) – *Upanje, Lovre, upanje živi človeka, / č e ga že vse drugo zapusti.* (Jj) – *Naj gre pevec v daljno Kino, / še naprej se pot mu kaže.* (P) – *Stori mu še tako uslugo, / že drugi dan te na cesti ne bo poznal.*

ČLENEK

Kaj je

Členki (ali partikule) so nepregibna besedna vrsta: z njimi vzpostavljamo zveze s sobesedilom, izražamo pomenske odtenke posameznih besed, delov stavka, celih stavkov in povedi ali pa tvorimo skladenjske naklone. Nekateri členki se po vlogi približujejo veznikom, drugi prislovom. Členki niso deli stavčnih zgradb, v okviru katerih se pojavljajo, ampak skrčki, ki nadomeščajo izpustne stavke, ki bi lahko ubesedovali sotvarje stavkov, v katerih so členki. Npr. *Sosedovi imajo s a m o enega otroka → Sosedovi imajo enega otroka, imeli pa bi jih lahko več* (oz. *navadno je v družinah več kot en otrok*). Okrog ena četrtina členkov je enakozvočna z vezniki in prislovi.

Obstajata dve k l a s i f i k a c i j i členkov. P o p r v i se členki delijo na pozivne (apelne), vrednotenjske, čustvenostne in besedilnozgradbenostne. S pozivnimi se tvorec besedila obrača na naslovnika (lahko tudi na samega sebe) in na njegovo oz. svoje razmerje do sporočane resničnosti; vrednotenjski podajajo tvorčevo razmerje do vsebine besedila (oz. njegovega dela); čustvenostni podajajo razmerja te vrste; besedilnozgradbenostni pa kažejo razmerje besedovalca do zgradbe besedila (oz. do katerega njegovega dela).

Vsaka teh četvero vrst členkov pozna po več razredov. Oglejmo si to po vrsti in ponazorjeno z zgledi: poleg enobesednih se navajajo tudi besednozvezni.

P r v a k l a s i f i k a c i j a

Pozivni členki

Ti členki so lahko:

a) v p r a š a l n i: *A l i si storil, kar si mi obljubil. – Sedaj si zadovoljen, k a j* (= ali ne)? – *Saj si ti, Peter, k a j n e ?* Zastarela členka vprašalnosti sta *jeli* in *li*: *J e l i res, kar se zadnje šušlja? – Ste l i pripravljeni nositi posledice?* Členek *kali* pa je starinski: *Najbrž je odšel, k a l i .* Knjižnopogovorni je členek *a*: *A s' bil na vrt', a s' videl smrt? – A bi mi pomagal dvigniti to reč?* – Tudi *mar* je stilno zaznamovan: *M a r veš /Soča/, da tečeš tik grobov, grobov slovenskega domovja? – Zvoni, m a r je kdo umrl?*

b) z a h t e v a l n i, u k a z o v a l n i: *N a j pride takoj sem, da nam bo poročal o opravljenem. – D a mi nisi več prestopila onega praga! – K o bi ga le kam odneslo! – L e povej že enkrat, kaj misliš storiti! – N u , ali bo kaj!* (star.) – *N u , pomagaj mi, lepo te prosim! – N o , povej, kaj te teži.*

c) ž e l e l n i: *N a j živi samostojna Slovenija! – D a bi ga vrag! – K o bi že bilo konec vsega tega sprenevedanja!*

č) p r e p r i č e v a l n i: *To si pa r e s lepo povedal. – R e s n i č n o lepa ženska je. – D e j a n s k o je tako, kakor pravite. – S a j to sami veste. – To je z a j a m č e -*

no dobro blago. – To gotovo (neknj. pog. *sigurno*) *sami dobro veste. – V resnici užival sem pri tem predavanju.*

d) zagotavljalni: *Kaj takega dejansko nismo pričakovali od vas. – Pri moji veri je to resnično. – To gotovo ne more obstati. – Garantirano* (= *zajamčeno*) *dobra svila.*

e) nasprotovalni: *Toda gospodje, to nikamor ne vodi! – Ko je pa vse zaman, ničesar ne bomo dosegli. – Vendar so na to tudi drugi pogledi. – Saj sami ne vejo, kaj hočejo. – Saj se vam bodo vsi smejali!*

f) grozilni: *Saj boš videl, kaj bo iz tega vsega. – Boš že videl, kam te bo to pripeljalo. – Še žal ti bo, da ne greš z nami.*

g) očitalni: *Pa bi morali gledati tudi na svoje zdravje. – Na otroke bi bil pa lahko malo gledal.*

Vrednotenjski členki

Vrednotenjski členki so prav tako lahko različni:

1. naklonski, in sicer gotovostni, primerjalni, popravljalni, domnevalni, merilni ali poudarjalni.

a) gotovostni členki se dajo opisati z naslednjimi obrazci:

– gotovo je, da + glagol: *Gotovo dobro spite. – Očitno imate prav. – Igra je bila nesporno dobra. – Reza je bila nedvomno najboljša plavalka v vasi. – Ti si bil razločno prvi na cilju. – Tako in tako boš ravnal po svoji glavi.*

– verjetno je, da + glagol: *Verjetno se ne motiš. – Bo pač res, kot trdiš. – Najverjetneje smo že prepozni.*

– ni gotovo, da + glag.: *Mordà je res. – Nemara se ne motite. – Navsezadnje smo zaradi tega tu.* Tako še: *morebiti, eventualno, končno, konec koncev; brž, bržčas, bržda, bržkone, verjetno*;

– je skoraj gotovo, da ne + glag.: *To bomo komaj lahko dosegli. – Težko bomo v tem uspeli.*

– ni gotovo, da kdo drug ve, da glagol velja: *Bog vedi, ali je sestrična v Afriki še živa. – Vrag ve kam se je zgubil. – Kdo ve kdo je postavil ta križ pred vasjo. – Po podatkih se je zgubil v Avstraliji. – Baje ni umrl naravne smrti. – Kdo bi vedel, kam je odšel v tisti zmedi.*

b) hotenjski: *Nujno se bomo morali kako dogovoriti.*

2. vrednotenjski primerjalni: *Begunci v kupeju so bili dobesedno drug na drugem. – Tako rekoč neznosne razmere so bile v taboriščih. – Bila je kakor zgubljena v tistem povojnem vrvežu beguncev na trnavski postaji.*

3. popravni: *Na peronu je ostala čisto sama s taboriščno siromaščino vse družine, torej prepuščena samo usmiljenju drugih, srečnejših izgnancev. – Roman, bolje povest, je naletel na lep sprejem.*

4. domnevalni:

– nečustvenostni: *To je kajpada redek primerek. – Nečedni predlog sem razumljivo zavrnil. – očitno izstradan*;

– čustvenostni: *Za čuda nihče ni ugovarjal. – Toda gospodje, kaj to počnete. – To je tako in tako brez vrednosti.*

5. merilni:

– nepolnomerni: *Prišli so samo trije. – To bo prej Tone kot Jurij. – Skoraj bi se mi bilo posrečilo.*

– polnomerni: *Dobesedno podivjal je.*

– približne mere: *Bilo je okrog leta 1917. – Bilo je okoli božiča. – To so pa tudi blizu vse izjeme.*

6. poudarjalni:

To so sploh najlepša leta našega življenja. – Na to boš še malo počakal! – Niti za trenutek ne morem ostati. – Delavec pri hiši je bil edino on. – Tudi sedaj ni nič boljše. – Že tedaj mi vse to ni šlo v račun.

Čustvenostni členki

Čustvenostni členki izražajo presenečenje, čudenje, pomilovanje, pomiritev/razočaranje, malomarnost ali bojazen.

Čisto čustvenih členkov ni veliko, izražajo pa pomiritev (*hvala bogu, k sreči, boglonaj*), razočarjanje (*žal, na nesrečo*) ali strah (*bog ne daj*): *Hvala bogu da smo od tu odšli o pravem času. – Žal se nam operacija ni posrečila. – Bog ne daj* (narečno *boknêde*), *da bi vas odganjali od hiše.* – Še primeri za druge vrste teh členkov; čustvenost je tu povezana s pozivanjem in vrednotenjem:

– Saj mi ne boste storili kaj žalega!
– Za čudo me na begu iz Šlezije domov niso ujeli.
– Na nesrečo sem bil še brez vsega denarja.
– Končno si prišel domov.
– Že tako sem bil ves v skrbeh.
– Bog varuj da bi od vas za to jemal denar.

Členki, ki členijo oz. hierarhizirajo besedilo oz. njegove dele

Ti členki

1. naznačujejo začetek besedila ali njegovega dela;
2. členijo besedilo izrecno: premočrtno, in sicer naštevalno oz. opozarjalno;
3. besedilo členijo sovsebno (implikativno), in sicer s poudarjanjem nasprotja oz. z izbiro izrazov istega reda.

Zgledi:

1. zaznamovanje začetka: *Nu, vam kdo poreče, to je skratka neumnost. – No, ne jemljite si tega k srcu, je rekel. – No, bom pa še jaz povedal eno šalo. – Ja, pa še mene poslušajte. – Torej – tako je bilo. – Tako, sedaj pa še meni postrezite.*

2. premočrtno členitveno

– naštevanje: *Obenem je stopil še v trgovino. Poleg tega je telefoniral na postajo. Nadalje nas je tudi lepo spremil tja. Končno smo se vsi zadovoljni vrnili domov.* Taki izrazi so še: *prvič – drugič – tretjič, niti – niti, tako – kakor.*

– opozarjanje: *Poslal nas je skratka spet domov – Preprosto nas ni nihče hotel sprejeti. – Nasprotno, norčevali so se iz nas. – Slučajno sem bil zraven. – Pravzaprav sem bil preveč naiven. – Potemtakem se vam tam ni najbolje godilo. – Natančneje, na cilj sploh nismo prišli. – Preprosto, naravnost lagal se nam je.*

3. sovsebnostni členki

– s poudarjanjem nasprotja: *Samo jaz sem za delo.*

– z izbiro izrazov istega reda: *Tako si govoril na primer ti. – Pridi recimo ob treh. – Privlekel se je na cilj, čeprav skrajno težko.*

Druga klasifikacija

Morda enostavnejša, če ne celo boljša, je naslednja kar naštevalna členitev členkov:

1. navezovalni:

A mene nočeš s sabo? – In kako je s teboj? – Ja kam pa je šel? – Nò le pojdi. – Pa jaz, ti ničesar ne pomenim? – Potém pa pojdi, če je tako. – Zakaj potém ne greš? – Prosim? – Sicer pa mi je vseeno. – Saj bi res lahko šel z nami! – Tak ti si razbil šipo! – To Janez ves čas nagaja. – Ti si tórej razbil šipo! – Tudi jaz bi šel z vami.

2. čustvovanja:

Hvála bogú se mu ni nič zgodilo. – Žal je tako. – Dobro, da sem znal.

3. poudarni:

Rávno ti bi to moral vedeti. Tako še: *posébno, zlásti, predvsèm, celó ...*

4. izvzemalni:

Prišli so le trije. Tako še: *samó, edíno, kómaj, vsáj ...*

5. presojevalni:

Prišli so takó trije. Tako še: *blízu, približno, skôraj, domála, málodane ...*

6. dodajalni:

Je tudi pametna. Tako še: *pràv takó, takísto, níti, póleg téga, vključno ...*

7. zadržka:

Pràvzaprav je res. Tako še: *pàč, sàj, kómaj, žé, sicèr, résda.* Npr.: *Bilo je résda lepo, toda ... – Je žé prav in lepo, vendar ...*

8. potrjevanja ali soglašanja:

Dà, tako je. Tako še: *dejánsko, gotôvo, gotôvo da, já, kájpak, kakópak, pravílno, prósim, rés, resníčno, sevé, sevéda, zarés, v resníci.* Rabijo se tudi v zvezah tipa *Sevéda je tako.* Tako nadalje: *dejánsko, fáktično, očítno, pri môji dúši (véri), razúme se, da ...*

9. možnosti, verjetnosti:

Mordà je res. Tako še: *eventuálno, mogóče, morebíti, mórda, nemára, kônčno, kônec kôncev, navsezádnje; bŕž, bŕžčas, bŕžda, bŕžkone, verjétno; kómaj ...*

10. mnenja, domneve:

Bajè so ga videli. Tako še: *menda; čéš (da), denímo, postávimo, recímo, vzemímo ...*

11. vprašalni:

Ali si ga videl? Tako še: *a, kaj, mar, li* (starinsko). Samostojno se rabijo v zvezah tipa *Te je, a?* Tako še: *káj, kajnè.*

12. spodbujalni:

trdilni: *A ga boš pustil pri miru! – Ali boš ubogal! – Da se tega nisem že prej spomnil! – Da si mi zginil spred oči! – Dej povedat, kar misliš* (pogovorno)! *– Kako ne bi bil žalosten ob vsem tem! – Ko bi bilo že konec vsega tega sprenevedanja! – Res ne greš z nami na ples?! – Vsaj prišel bi bil, kot si obljubil! – Zakaj ne ostaneš doma, če te ni volja z nami!* (Pa ostani ...)

sovsebno nikalni: *Da me moreš tako jeziti* 'ne jezi me'*! – Kaj bi jokal zaradi take malenkosti! – Še odgovarjal mi boš, kakopak! – Kje se bo ona ozirala na takega frkovca! – Ko bi bilo tako, kot praviš! – Mar ga boš ubil, če te sploh ne uboga! – Nikar tako. – Saj se ne boš učil ves dan.*

13. zanikanja in nesoglašanja:

Ne hodi ven ob tem vremenu. – Nikar oditi! – Ni odšel. (Prim. *Ne odidem*, v *ni* je nikalnica *ne* + *je* kot morfem opisne glagolske oblike za preteklost.) – *Vraga sem videl v tisti megli. – Figo zna. – Pa drêkca znaš.* Raba v samostojnem zanikanju: *Si bil tam? -Ne.* Tako še: *nikákor, fígo, nasprótno.*

MEDMET

Splošno

Medmeti (ali interekcije) so posebna besedna vrsta, v veliki meri besede stavki: *Joj! Oh! Zdravo!* So nepregibni. Kot besede stavki se medmeti jasno ločijo od predlogov ali veznikov, manj pa od prislovov in posebno členkov. Vendar za prislov ali členek na splošno lahko rečemo, da sta stavek le hkrati z izpuščenim besedilom, ki si ga ob prislovu ali členku zmeraj v mislih dopolnimo na podlagi tega, kar je bilo prej povedano ali v kakšnih okoliščinah je kaj povedano. Npr.: *Kako si opravil na občini? -Dobro* (izpuščeno *sem opravil*). Podobno je tudi s členki: *Janez gre na ples. -Naj (gre). – Znaš tisto pesem na pamet? -Da, (znam).* Medmet pa lahko uporabimo popolnoma samostojno kot pastavek: *Ah! – Oh! – Pst!* Tak pastavek je smiseln sam po sebi, in ne zahteva nobenega pojasnila. Kdor zna slovensko, bo torej vedel, da *Ah!*, primerno izgovorjen, izraža negodovanje, *Oho!* začudenje, *Pst!* poziv k molku, *Kvak, kvak* pa ponazarja žabje oglašanje.

Glasovi medmetov se dostikrat le približno tako izgovarjajo kot glasovi drugih besednih vrst. Večkrat jih izgovarjamo z vdihom, ne z izdihom (prim. npr. *sss, fff*); namesto mehkonebnega pripornika *h* se večkrat govori kar nepripomiški *h* (tj. zračni t. i. tleski. Tleski so glasovi, ki jih ne delamo z vdišnim ali izdišnim zrakom, ampak tako, da v delu govorne cevi razredčimo zrak, nato pa na eni strani zaporo hitro odpravimo, pri čemer vdor gostejšega zraka v razredčeni prostor povzroči tipični šum: če to delam na območju, kjer sicer delam *t*, dobim tlesk *t*, ki se rad okrepi v *c*, z obema ustnicama dobim tlesk *pf*. Medmeti se dostikrat izgovarjajo tudi skozi nos ali pa so kako drugače nenavadni, npr. stisnjeni, zelo šumoviti (tako govorimo v veliki jezi), včasih pa sploh težko določimo, za kateri glas gre (to so nekaki polglasniki). Posebno nekateri posnemovalni medmeti so čisto neartikulirani, glasovno nerazčlenjeni.

Nekateri medmeti se lahko sprevržejo v prave člene stavka, in sicer povedke, ali pa v (povedkova) določila. *Maček za miško, miška pa s m u k v luknjo.* V polni ubeseditvi bi se ta poved glasila: *Maček se je pognal za miško, ta pa mu je s m u k n i l a v luknjo.* Prim. *Volk pa kozi s k o k za vrat* ali *Krogla pa f i u mimo ušes* v pomenu *Volk pa je skočil ... Krogla je zažvižgala.* Tako še: *Jaz sem ves dopoldan prala, pa še kuhala zraven, on pa samo o h in a h* (= *vzdihoval, govoril oh in ah*). Konju se lahko zapove *T í b o hôdi* (tj. prislovno določilo kraja, namreč 'desno'). Stritar je zapisal *Psiček laja h o v h o v h o v* (kako? povedkovo določilo, povedkovnik). Primerjaj tudi *Niti m u ni rekel*, v katerem je povedkovo določilo *mu*. V stavek je vgrajen medmet tudi v primerih kot *Petelinček pôje kikiriki*, kjer *poje kikiriki* pomeni pravzaprav *kikirika*, torej je tukaj *poje* nekak pomensko nepopoln glagol, *kikiriki* pa njegovo povedkovo določilo. Še bolj se pomožnost glagola čuti v zvezah *reči, praviti* in medmeta; otroka se npr. vpraša: *Kako reče (pravi) žaga?* Odgovor je: *Žaga r e č e ž i g a ž a g a*. Isti odgovor dobimo, če ga vprašamo *Kaj dela žaga.*

Vrste medmetov

Na splošno so medmeti troje vrste:

1. eni izražajo človekovo razpoloženje; to so razpoloženjski: *oh, eh, ih, uh, ah*;
2. drugi nekako posnemajo naravne šume in gibe; imenujemo jih posnemovalne ali onomatopejske: *bim bam* zvoni zvon, *compa compa* se sliši neroden korak ipd.;
3. zadnji velevajo ali prepovedujejo ali zapovedujejo; te bomo imenovali velelne: *pst, št* (Tiho bodi/bodite/bodimo), *šš* (Beži!/Pojdi. – o kurah npr.)

Razpoloženjski medmeti

Glasovna in oblikovna zgradba

Spodnja preglednica razvršča en tip razpoloženjskih medmetov po glasovnem ustroju. Zlogovno jedro je samoglasnik (večinoma en sam), spredaj ali zadaj (ali na obeh straneh) pa mu je dodan kak trajni soglasnik, najpogosteje *j* in *h*, a tudi *v*. (Pri ustrojnem tipu medmeta je samoglasnik podan z *V*, tj. vokal.) Naglas je tu zaznamovan tonemski:

1. *V*	*á/â*	*ȅ/ȇ*	*ê*	*ȋ*	*ô̩*	*ô*	*û*
	à		*è*	*ì*		*ò*	*ù*
2. *V+j*	*àj*		*êj/ȅj*			*òj*	*ùj/ûj*
V+h	*àh*		*èh*	*ìh*		*òh*	*ùh*
V+s	*às*						
V+v	*âv/àv*					*òv/ôv*	*ûv*
V+f							*ùf/ûf*
3. *h+V*	*hâ/hà*	*hȇ/hȅ*		*hî, hì/hî*		*hȍ*	*hû*
j+V							*jû*
4. *j+V+j*			*jêj/jȅj*		*jô̩*	*jȍj*	*jûj*
+h			*jȅh*			*jȍh*	*jùh*
+v	*jâv*					*jȍv/jôv*	
5. *h+V+j*	*hàj*		*hêj/hȅj*		*hôj*	*hȍj*	*hûj*
+h	*hàh*						
6. V+j+V	*ája/âja*		*êja*			*ojâ/ojá*	
V+h+V	*ahà/ahâ*	*ehȇ*	*ehè*		*ohô̩*	*ohȍ*	*uhû/uhù*
V+s+V	*àsa*						
7. *h+V+j+a*	*hája*		*hêja*	*hȋja*	*hôja*		*hûja*
			hêjo	*hȋjo*			
8. *V+j+V+j*	*âjaj*		*ejȅj*		*ôjoj*		*ujûj*
V+h +V+h			*ehêj/ehȅj*			*ohêj/ohȅj*	
9. *j+V+j+V*	*jâja*						*jûju*

V SSKJ ni medmetov kot *ju, juj, jaj, heh, hoh, huh, haja, ajaj, ejej, jaja, juju.*

Medmeti tipa *joj* in *jej* se radi krepijo z drugimi medmeti, s ponavljanjem (hkrati s stopnjevalno pripono) in z zaimenskimi dostavki, ki kažejo, na koga se tak vzklik nanaša; tem je lahko dodan še kak oblikoslovni členek (tak členek medmetu nekako omiljuje osnovni pomen, tako da je vzdih bolj formalen kot resničen; glej stolpec 4 in 5 v spodnji preglednici):

ojȇ/ojȇ	*jȍh prejȍh*		
ôjȍj/ôjôj/ojȍj/ojôj	*prejȍj/prejôj*	*jȍjhata/jôjhata*	*jȍjmene/jôjmene*
ôjȇj/ôjȅj/ojêj/ojȅj	*jȍj/jôj*		*jêjmene/jȅjmene*
			jȍjme/jôjme
ohêj/ohȅj			*jêjhata/jȅjhata*
ojêjtana/jȅjtana			*jêjdeta/jȅjdeta*
hôja/hôj/hȍj			

Primer še: *jȍjme/jôjme, jȍjna/jôjna.* V SSKJ ni medmetov tipa *jojmina, jejmina, jojte, jojmnesta,* tudi ne *hojej.* Nekateri teh medmetov imajo na koncu *-s, -sa* ali *-ka* (nobeden ni v SSKJ):

jejs jejmenes jejsa jojdetka

Podobno kot medmeti tipa *jVj* se krepijo tudi medmeti tipa *jVh,* npr. *jehata.* – Medmeti 8. skupine (tj. *VjVj*) so sestavljeni iz samoglasnika in medmetov 4. oz. 5 skupine; *ejej* si torej lahko razlagam ali iz *e* + *jej* ali pa kot ponovitev medmeta *ej,* torej *ej* + *ej.* To so poudarne variante prvotnih enozložnih medmetov.

Blizu razpoloženjskim medmetom so tudi tako imenovani vriski; sestoje iz naslednjih tipičnih osnovnih enot:

jȕh	*juhȇ*	*hêj/hȅj*	*ojȇ/ojȇ*
hȕ	*juhêj*	*hôj/hȍj*	
hûj	*jûhuhu/jȕhuhû*		
	juhêjsa	*hȉja*	
jȕh	*juhû*	*hôja*	
huhû	*hûja*		

Ker pa hkrati posnemajo naravne glasove, jih bomo obravnavali pri onomatopejskih. V SSKJ niso navedeni medmeti tipa *jumpajdȋja, jumpajdî, jumpajdâ.*

V posebno skupino razpoloženjskih medmetov gredo taki, katerih značilnost je ustnični glas. Ta se rad veže z mehkonebnim pripornikom. V nekaterih takih medmetih je še kak samoglasnik:

mm	*mh*	*mja*	*hm*	*fȕj/fûj*	*phȁ*	*bȁh*	*pff*
[m̂m]	[m̂hə̀]	[hə̀m/hm̂]					
mm	*mhm*	*mda*		*fȅj/fêj*	*ph*	*bȁ*	*pfȅj/pfȇj*
[m̂m]	[m̂hm̂]	[m̂dȁ]			[phə̀]		
	hem						
	[hə̀m]						

V SSKJ se niso prebili zapisi kot *mg, mgm, mhe, ghm, fiii, phi, pi.*

Še v drugo skupino gredo taki medmeti, ki se pišejo samo z enakimi soglasniki, nezvočniki, npr. *sss, fff, tt* [*tətə̀*], *ttt, ccc,* itd. V SSKJ je iztočnica samo *tt* [tətə̀].

Pomen medmetov

Medmeti z značilnim samoglasnikom

Krajšim medmetom je težko določiti že natančno glasovno podobo. Ker so medmeti večinoma stavki, se na njih uveljavljajo značilnosti stavčne intonacije. To pomeni, da gremo kakor pri stavkih tudi pri medmetih z glasom navzdol, jih izgovarjamo visoko ali nizko, zategnjeno ali odsekano ipd. In kakor pri stavku je vse to tudi pri medmetu pomensko razločevalno. S tega stališča si oglejmo samoglasniške medmete. Pri tem je treba upoštevati še tonemskost, ki pa je od tu naprej upoštevana samo izjemoma.

Medmeti *a*

1. Čisti *á* izgovorimo, če kaj prepoznamo, se česa spomnimo: "*Á, ti si,*" *je rekel Franci.* (KI) Tak *á* je nekako poveden, miren, v srednji glasovni legi. *A* pomeni toliko kot *da.* Nenaglašen je ob kakšem členku ali prislovu: *a já* 'a takó' ali *a dà.*

2. Ob vzklikih ali kot vzklik se rabi zelo visok a: *A, lej no, moj brat!* (Ž) Pomeni toliko kot 'tako torej, viž ga'. To je čustvena varianta prvega *a.*

3. Medmet *a* izraža tudi zanikanje, zavračanje; pove, da česa ne cenimo: *A, beži beži.* (Jj) Tak a je tonsko nizek. Namesto njega se rad rabi tudi *àh.* Zamenjati se da s členkom *ne*: *Ne, ni res* ali *Ne, nikakor.*

4. *A* imamo tudi v vprašalnih stavkih, in sicer kot del vprašanja ali kar kot vprašanje: *Tragično, a?* (Gf) Tak *a* tonsko raste, dá pa se zamenjati s členkom *káj.*

Vse te 4 vrste so blizu členkom.

5. Zelo raskav dolg in natrgan *a* izraža bolečino: *A a a, kako boli!*

6. Gladek dolg *a* izraža ugodje: *A, kako je voda prijetna!*

Medmeti *o*

1. Za medmet *o* je najbolj tipična raba v vzklikih; tu stopnjuje čustveno podlago vzklika: *O ti nesrečni, ti nepoboljšljivi idealizem!* (S) – *O mati ... o domovina!* (C) Medmet *o* je v večini teh primerov nenaglašen, posebno če z vejico ni ločen od preostalega dela vzklika. Če je ločen, še bolj poudarja čustvenost vzklika: *O, kako so se napihovali.* (Pe)

2. Osamostaljen *o,* izgovorjen visoko in čisto, izdaja prijetno presenečenje: *O! Mama! Pa očka!* (Mmš)

3. Dolg natrgan *o* izraža bolečino, tarnanje: *Vzela bom njegovo krvavo glavo v svoje naročje, poljubila bom roke krvave, noge krvave. O o o ! Janez! Janez, Janez!* (Pi)

4. Z *o* se da izraziti tudi prizadetost zaradi tega, ker se ne dela tisto, kar bi bilo treba: *O, ne boš šel še spat!* (Kl) – *O ne, dragec, to se pa ne bo zgodilo.* (Kl) Tak vzklični *o* se rabi tudi pred stavki: *O kako si mogel biti tako oslepljen!* (S)

Medmeti *e*

1. Medmet *e* pove, da (s stališča srednje, običajne mere) s potrpljenjem in pomirjenostjo gledamo na boljše ali slabše, optimalno, najhujše ali izredno, ki v danih okoliščinah pač ni dostopno, mogoče ali primerno oz. sploh ni tako važno: tak *e* je tonsko nizek in kratek: *Nato pa je skomizgnil z rameni in rekel: „E! To je pomenilo toliko kot, kaj mu hočeš, mlad je in neumen; ga bo že minilo!* (Md)

2. Dolg visok *e* podaja nekako izrednost tistega, kar je bilo (je, bo) imenitno ali zelo slabo oz. kar bi bilo imenitno ali slabo, ko bi kdaj še nastopilo: *Ali kadar je začel veseljačiti, prihajati proti jutru domov, e, to so bili neprijetni časi.* (Kz)

3. Natrgan hrapav dolgi nizki *e* izraža bolečino; približuje se polglasniku: *E, kako boli.*

4. Redek je vprašalni *e*; izgovarja se kot polglasnik: *Kriv sem seveda jaz, é.* (Ž) – Ta *e* je blizu členku.

Medmeti *i*

1. Medmet *i* izraža prav nejevoljno presenečenje spričo dejstva, ki ga kdo drug ne vidi ali ne razume prav, in zato po njem vprašuje, čeprav bi ga nekako lahko razumel ali bi ga moral razumeti. Pomeni nekako 'Ali ne vidiš, da ..., Kaj me pa to sprašuješ, ko ...'. Uporablja se večinoma v povedih, ki so odgovor na zastavljeno vprašanje ali sploh odziv na že povedano: *„Kdaj si prišel?" „I, pravkar."* (Gp)

2. Druge vrste *i* imamo v vprašalnih stavkih; krepi pomene kot *vendar, nikar, ja*: *Krpan, i kaj pa to delaš?* (L)

Kadar se *i* rabi v pomenu 'ja', zveni že nekam starinsko: *I, kam pa, kam, Barbka?* ('Ja, kam pa ...'). Ta raba je blizu navezovalnim členkom.

Medmeti *u*

Ta medmet izraža osuplost nad mero ali količino česa, npr. lepote, težave, ali nad tem, da se kaj kljub velikim oviram vendarle uveljavlja: *U, kako pridna si bila.* (Gp) – Primerno drhteč, izraža *u* neko topo, bolestno prizadetost.

Medmeti z zvezami VC ali CV

Medmeti tipa *V+h/j*

Podobna pravila kot za čisto samoglasniške medmete se dajo postaviti tudi za tiste, pri katerih je pred samoglasnikom ali za njim soglasnik *h* ali *j*. Za ponazoritev njihove rabe naj nam tukaj zadostujejo le primeri: *A h, beži, beži!* (Kjo) – *O h, nič*

novega ni povedal. – *E h* – *beži beži. Preden znese mačka jajce, se ti vse zaceli.* (Kj) – *I h, ti vragova gospoda!* (DS) – *U h, kako boli!* (O) – *A j, hudiča, na to zver sem pa popolnoma pozabil.* (Jj) – *O j ti gobec, sem mar jaz tiščala za teboj.* (Gs) – *E j, kaj boš vzdihovala, – morda pa ni tako!* (Kjo) – *U j ti falot!* (Ge) – *H a, če jih zebe, pa gredo naj spat.* (A) – *H o, filozof! Še vedno gledaš, vidiš?* (Ž) – *A kaj mi hoče vaš posmeh? H e, koliko več sem jaz kakor ve?* (Pm) – *V družino naj grem? H i! to je nemogoče.* (Svi) – *H u, si pa vedno bolj zahteven.* – *J u, jaz bi se pogreznila v zemljo.*

Medmeti tipa *Vv*

Ti medmeti, npr. *av, ov, uv* (pišejo se tudi *au* itd.), izražajo nekaj neprijetnega: *Av, moja roka!* – *A u, boli!* (Rs) – *Karp pa se je sklonil, jo trdno pograbil in potegnil v svoj drevak. „O v a!" je zaklicala Roža.* (Jja) – *„U - u - u," je še huje zaihtela in se sesedla ob drevesu.* (Pin)

Medmeti tipa *jVj*

Medmet *jej* izraža zaskrbljenost zaradi presenetljivega in nekam nerodnega dejstva, *joj* preplašenost spričo velike, hude neprijetnosti ali težave, v kateri se kdo znajde, *jaj* je vzklik, s katerim se izražamo, ko vidimo prekršena (presežena) važna pravila vedenja, običajev, *juj* pa izraža veliko stisko, v kateri se znajdemo, ko kaj važnega prekršimo: *J e j, gospodična, kaj pa delate tu spodaj?* (Lf) – *J o j, kaj vam je, gospa? Vam je slabo?* (Ž) – *J a j, kaj si pa napravil!* – *J u j, kaj mi bodo rekli doma, ker sem ves umazan in strgan!*

Izgovorjeni visoko, rado tudi zategnjeno, pomenijo taki medmeti kaj prijetnega: *J e j, kako se je svetila zemlja pod njimi.* (Pl) – *J o j, kako so lešniki dobri!* (T)

Poglejmo še nekaj medmetov, nekako izpeljanih iz *joj, jej*: *„Pepček je rekel, da me bo ubil."' O j o j!'* (C) – *J o j, ljudje božji! J o j, p r e j o j!* (C) – *J o j t i m e n i, ali je še mlad?* (Pi) – *J o j m i n e, j o j m i n e! Kako smo pa mogočni!* (L) – *„J e h a t a, j e h a t a! rž, prijatelj, je dandanašnji draga.* (Lv) – *J o h, p r e j o h, moj ljubi sin, zelenemu možu sem te prodal, nesrečni oče.* (Mf)

Medmeti tipa *jej, joj* se radi rabijo tudi kot pravi stavčni členi, povedkova določila: *Začne vpiti, da je j e j.* (lj) – *Položil me je čez kolena in potem je bilo j o j.* (Ri)

Medmeti tipa *hVj* in *hVjV*

H e j, tole mi pa smrdi. Zakaj bi me rade spravile od tod? (Mmš) – *H o j, je bril trd krivec čez polje.* (Lovec) – *H a j, to je ples opolnoči.* (Ff) – *H u j! Kako so bile mravlje razburjene. (Kjo) – Tam pod gradom travico brala, h o j a h o j.* (lj) – *„H u h! Mrcina kosmata!" je vzkliknila Tina.*

Medmeti tipa *VCV* in *CVCV*

Primeri za medmete tipa *Vj/hV, VjVj/h* in *jVjV*: *A j á ! se je spomnil in pomilovalno pogledal svojega strganega tovariša.* (Ov) – *Oče ga nagovarja, naj pride dol: á j a , noče!* (Rv) – *„Volitve bojo."Ê j a , je rekla žena nejeverno.* (Pavliha) – *„Rad hodiš v šolo?" „O j á ," se mu je nasmehnil šolar.* (Pin) – *„Je prinesel, kar je obljubil?" „H á j a ! On pa prinesel!" – „Po čem pa so, gospodična? A h á ! že vidim, po osem trideset!"* (Kl) – *„E h e , "je spregovoril od vrat Danilko s tenkim, porogljivim glasom.* (B) – *O h o , od kod si se pa ti vzel? – U h u , kako to boli. – O h e ! sedaj je imenitna prilika, da vidim slovito čarovniško sobico.* (Th) – *Ga udari mizarjeva roka: „A j a j ! "* (KMD) – *„A j , a j , ali ste spotoma kupili?" vrešči radovedna starka.* (St)

Medmeti z značilnim ustničnim soglasnikom

Zvočniški *mm* izraža ugodje, prijetno pričakovanje, odobravanje. Jezik je pri tem pomaknjen bolj naprej, tako da *mm* zveni svetlo, tonsko večinoma visoko: *M m ! so dobre češnje. – M m m m , kako lep suknjič imaš, Ježek.* – Če je jezik pomaknjen bolj nazaj in je ton nizek, izraža *m m* neugodje, bolno prizadetost (dvozložnost pa se da nakazati z vezajem med dvema *m*); temnejši *m* nakazujejo prisatelji tudi z *gm*: *„M m ," je zajavkal cesar, ko je spoznal ovčarja.* (F) – *M - m – ne verjame. – Zdaj sta šele opazila, da jima za hrbtom sedi brhko dekle in jima ponuja jesti. „Mgm," je Fajdiga pomežiknil starcu.* (Kv)

M – h zaznamuje dvozložni medmet in v njem sta zložna *m* ločena z nosnim *h*, piše se tudi *mhe*: *„M - h !" je ta zastrmel vanj.* (Ki) – *M h e , Gregec, se ti sline cede.* (Bp)

Z nosnim *h* ločena *m* se večinoma uporabljata za pritrjevanje: *Lepo dajajte pogumne odgovore, ne samo „m h " in „n a k ". Bog je dal človeku jezik, da govori.* (Mf) – *Če ga je človek kaj vprašal, je odgovarjal /.../ da, da, ne, ne ali pravzaprav: m h m , na'a.* (Tj) – Polglasniška varianta *mhm* je *ehem*: *„Mr. Georg Hartung – miss Leonor Morris, ki je hči starega Morrisa – a da, e h e m ," predstavlja Henrik. Mh* z izgovorjenim nosnim *h* za *m*, izgovorjen nizko, odsekano, pomeni zavračanje, pove, da česa ne cenimo: *„Ali si bil na zadnji tekmi?" – „M h , kaj bom pa hodil gledat te pacarje!"* – Medmeti *mja* in *mda, hmja* rabijo, da z njimi izpolnimo premor v govoru ali še preden začnemo govoriti: *„M - ja" – je začel mečkati besede kmetič. (Pm) – H m j a , kdo si pa ti.*

Hm izraža nedokončno sprejetje dejstva in obenem razodeva potrebo, da se zadržek (nezaupanje, zadrega) odpravi z nadaljnjim pojasnilom; izgovorjen tonsko visoko, izraža veliko odobravanje (namesto *hm* se včasih govori tudi *hn*): *Moral bi koga ubiti, da strip ne bo dolgočasen. H m , koga pa bi?* (Mmš) – *H m m m m ...! tako lepo diši.* (Sm)

Dvoustnični pripornik, pri katerem je jezik v položaju *i*-ja, izraža veliko občudovanje ali presenečenje. Piše se navadno s *fiii, fi* ali *phi*: *Noge pa je imela že takšne –*

f i i i . Dolge, pa ne preveč, in malo klecave. (Šr) Izgovorjen kratko in mrzko, izraža podcenjevanje, zavračanje, gnus (priporniška prvina se lahko nadomesti z zaporniško): *„F i , kislica!" se je nameril in pljunil. – P i ! Takšna malenkost.*

Zobnoustnični *f + e/u + j* prav tako izraža gnus, zavračanje; zvočnik na koncu lahko manjka (tak *phu* je na pol poti do *hu* oz. *u*): *F e j te bodi! – F u j , kako govoriš! – „Nedelja je res dolgočasen dan," je pomislila. „P h u , še metulji se dolgočasijo."* (Ce)

Izgovor se z ustnic prenese lahko na trdo ali mehko nebo: na trdem nebu ima *i*-jevski prizvok, še bolj zadaj pa polglasniški ali *u*-jevski; lahko se izgovori tudi skozi nos, če so ustnice zaprte; piše se kot *hhk*: *„H h k ," je oni pihnil sapo skozi nos.* (KMD)

Medmeta *ba* in *bah* (*h* je nepriporniški) izražata zavračanje, podcenjevanje, nevažnost: *B a ! To ni nič.* (Ad) – *B a h , kar naj jo ima!* (St)

Dvoustnični vdišni tlesk, nekak *pc*, pove, da govoreči kaj ceni ali odobrava, če so ustnice pri tem našobljene, pa to izraža poljub.

Medmeti z zobnim ali dlesničnim soglasnikom

Dete izraža dobrovoljno pritrjevanje ali potrpljenje; v govoru otroku *dčte* pomeni 'lepo': *D è t e , d è t e , Vladimir, kako si preudaren!* (Df) – *D e t e , d e t e ! Takega mraza pa že dolgo ne!* Prim. še tlesk *t*, ki se piše tudi kot *c*, pomeni pa odobravanje; izgovorjen nizko, pa pomeni toliko kot zmajevanje z glavo, skomizgajoče sprejemanje na znanje, tudi opravičevanje: *„T – t," je tlesknila Jerajeva z jezikom. „Gospodična Ana, vi pa res znate čarati."* (Mf) – *Oh, pardon, oprostite, po prtu sem zlil ... c ... c ... c ... Ali sem neroden.* (Pt)

Vdišni *sss* pomeni bolečino: če so ustnice pri tem razprte, pomeni ostro bolečino, če zaokrožene pa topo: *S s s s ! Kako to peče.* (Af) – *„S s s s ! preveč me boli."*

Razne posameznosti

Nekam posebej so razpoloženjski medmeti *trálala* (*â*) in *hòpsasa* (*ð*), *hêjsasa* (*ê*); prvi izraža veselje, drugi ponovno pridobljeno ravnotežje, tretji veselje, razigranost: *Čuk se je oženil, t r a l a l a , sova ga je vzela, h o p s a s a .* (lj) – *Zime je konec, hejsasa. – D e t e h e n t a j , kdo bi bil mislil, da so podgorski fantje takovi učenjaki!* (Tj) – *H e n c a j , kako si osorna.*

Med razpoloženjske medmete gredo tudi vzkliki, prvotno so bili zvalniki. Najbolj pogosti (posebno pri ženskah) so (bili): *ježeš, jêjžeš, jèzes(ta), jejš, jejdeta, ješ,* razviti iz zvalnika *Jezus: J e z u s , kaj govoriš.* (Ši) – *J é z u s , kako lepo! – J e ž e š K r i s t e š , Maksi, saj ta je vendar naš!* (Sba) – *J e z e s , tukej leži mrlič.* (Gs) – *„O j e ž e š m a r i j a , j e z e s m a r i j a ," je vzklikala, /.../ ko je ugledala Toneta s puško na rami.* (Hm) Sliši se tudi *ješšmarija*, iz *Jezus Marija.*

Že bolj vzkliki so naslednji medmeti: *hudíka, hudímana, hudíča, zabóga, še bóg, bógati, bógme, hénta, héntaj, bés te lôpi, bés te pléntaj: H é n t a j , ta je pa dobra!*

(Tj) – *Ni hènt, da bi nam gozd ne uspeval.* (KMD) – *Bes te plentaj.* (Mja) – *Čemu, plenta, se tako hahljate!* (Ca) – *Še bog, da nas je bilo toliko skupaj.*

Razpoloženje izražajo tudi medmeti, ki posnemajo smeh. Ti bodo obravnavani pri onomatopejskih. Prav tako tudi vriski.

Ponovitve in kopičenja razpoloženjskih medmetov

1. Popolne ponovitve: *Aj, aj, Tonček, Balonček, da bi ti samo videl, koliko si že pojedel v desetih letih svojega življenja.* (Ia) – *Av, av, je vpila in mi rekla: Kako me je ugriznil ta tepec.* (Pm) – *Hojej, hojej, kaj bo pa zdej!* (lj) – *Dete, dete! Takega mraza pa že dolgo ne!* (V) – *„U - u - u" je še huje zaihtela in se sesedla ob drevesu.* (Pin)

2. Ponovitve z izgubo ali prirastkom glasovne prvine: *Oja, oj dala sem pušeljc lep, oj pušeljc lep.* (lj) – *Ojoje joje in prejoj.* (Ž) – *„Oj, hoj!" je rekel v svojem veselju.* (Vj)

3. Ponovitve s presežno stopnjo: *Oh joj mene, sprejojmene!* (lj) – *Joh, prejoh, moj ljubi sin!* (Mf)

Posnemovalni (onomatopejski) medmeti

Tudi posnemalnih (onomatopejskih) medmetov je več vrst. Eni posnemajo človekovo vriskanje, ali smeh, ali jok; drugi šume v zvezi z dihanjem (npr. sopihanje, kihanje, kašljanje, smrčanje itd.), jedenjem (npr. cmokanje, mlaskanje) in poljubljanjem; tretji posnemajo najznačilnejšo enoto živalskega oglašanja; četrti podajajo tipičen slušni vtis raznih naprav ali pa česa, kar kam pade, se razbije, zadene ob kaj in podobno.

Šumi v zvezi s človekom

1. Vriski so v bistvu nekakšni razpoloženjski medmeti. Izražajo zadovoljstvo in navdušenje; vriski, pogosto pa tudi javki, nastopajo v izraziti tonski, nekako pevni podobi; včasih se približujejo jodlanju, ki je čisto pevna oblika vriskov (primerjaj slovensko pevno *trálala lálala*): *Úju -jú -júhuhū, jagra več ne bo!* (lj) – *Tamkaj fantje vriskajo júj huhūj.* (lj) – *Zelje je roštala, fante je troštala, hêjjùhjùh jùh.* (lj) – Vriskom nasprotni so vzkliki tarnanja ali javkanja, ki smo jih že obdelali ob *joj, joh* ipd.: *Oj júprejú, ho jú prejú, mojga vesela več ne bo.* (lj)

2. Smeh posnemamo s ponovljeno zvezo glasu *h* in samoglasnika. Zapisujemo ga *s háhaha, híhihi, héhehe* (tako tudi, ko gre za *həhəhə*) in *hòhoho*. Krajši smeh se podaja dvozložno: *hahá, hihí* itd. Samoglasnik *a* v teh medmetih daje vtis sproščenega normalnega smeha (prim. zadovoljno se *hahljati*), *i* zaznamuje visok smeh (*hihitanje*), *e* (ali *ə*) nekako škodoželjnost (*hehetanje*), *o* pa votlost oz. ironičnost (*hohotanje*). Hohotanju se približuje tudi *a*, če je zaokrožen. Glas *h* je nepripomiški; govorila so pri njem v položaju za naslednji samoglasnik, le da so glasilke razprte. Pisatelji (in pisci sploh) jih pišejo zelo različno. Prim.: *„Ha, ha, ha!" se mu prijatelj sladko nasmeje.* (Tj) – *Ali ste že /brali/? ... He ... he ... kaj pravite?* (C) – */Mož/ reče: „Vse mehko je, he, he, he!"* (Pb) – *Hi, hi! Res je tako.* (Kjo) – *„Hi, hi, hi!" Pri tretji mizi ob strani se je oglasil priskuten ženski smeh.* (Jja) *„Hi hi" se je zasmejala Mojca. – Katekizem v naročju, srce pa pri – fantu! Hi – hi – hi!* (F) – *Ho, ho, ho! se je zasmejal kmet krohotoma.* (C) – *Haha! Seveda, zdaj sem ti zoprna.* (Kl) – *„Ha ha ha ..." smo se zakrohotali po razredu.* (Kc) – *Kar mu iz okna prvega nadstropja zadoni na uho oduren „ha ha ha" in ga zbode globoko v dušo.* (Mf)

3. Jok podaja medmet *jú jú jú*, dojenčkov tudi *uè uè uè*.

4. Sopihanje izraža *h*, izgovorjen z neoviranim pretokom zraka iz pljuč skozi usta, vendar so pri tem govorila nad glasilkami v položajih za različne samoglasnike (npr. *i, e, a, o, u*). Druga njegova varianta je nekak *ph*: ustnice so najprej zaprte, nato pa se razpro v doustnično priporo; položaj jezika je rad kot pri polglasniku.

5. Kihanje podajamo s *čì, hčì, ahčì*; *č* je pri tem zelo mehak (tako tudi *h*). – Odkašljujemo se z *əh, ə hə* ... Prvi polglasnik se govori s trdim nastavkom, kot nekak glasilčni *k*.

6. Pisatelj Jalen je kašljanje ponazoril tako: *Zakašljal je: Hhhmmk!* (morda [*həhəhəḿ*])

7. Smrčanje ponazarjamo večinoma z *r* in *h*: *hŕr, ŕrr*. Tak medmet nastane ob vdišnem ali izdišnem zraku s tresenjem jezička in mehkega neba. (Prim. glagol *hrkati* z narečnim pomenom 'smrčati'.)

8. Šume pri pitju ponazarjamo z *lòk lòk lòk* ali *lùk lùk lùk*.

9. Mlaskanje *z mlásk* (glasovi, ki jih pri tem dejansko izgovarjamo, pa so nekak ustnično-ličnični zliti glas, tj. nekak *mc*).

10. Škrtanje ponazarjamo s *škŕt, škŕt, škŕt*.

11. Poljubi zaznamujejo vdišni tlesk sprva našobljenih ustnic (nekak *pc* ali *mpc*).

Živalsko oglašanje

Živalsko oglašanje posnemajo naslednji medmeti: mačka reče *mjáv, mijáv* (pisano tudi *miau*), pes *hòv, hovhòv* krava *mú*, tele *mê*, ovca *bê*, koza *mèkeke*, konj *íhaha*, osel *íá, í-á*, petelin *kikirikí*, kokoš *kokodák* ali *kokodájs*, piščanec *pípí, pí pí*, gos *gá, gá*, golob *grú grú*, vrana *krá krá*, kukavica *kúkū, kúkúk*, prepelica *péd pedí*, vrabec *čív čív*, žaba *kvák kvák* ali *rêga rêga*, čriček *črí črí*, medved *brúm brúm*. Pes zavija *ú-u-u*, sova pravi *uhú uhú* (tudi *uhù*) ali *kuvìt kuvìt* ali *húj húj*, raca pravi *rác(a) rác(a)* ali *pígu págu*.

Taki medmeti imajo navadno glagolske vzporednice: mačka *m(i)jávka*, krava *múka*, ovca *blêja*, koza *meketá*, konj *rezgetá*, osel *ríga*, petelin *kikiríka*, kokoš *kokodáka*, piščanec *čívka*, gos *gága*, golob *grúli*, vrana *kráka*, kukavica *kúka*, prepelica *pedpedíka*, vrabec *čívka*, žaba *kváka* ali *regljá*, medved *brúnda*, čriček *čričí*, sova

skovíka ipd. Večina teh glagolov je napravljena iz medmeta tako, da se mu doda *k* + glagolska pripona *a(+ ti)*.

Zvoki naprav

Medmeti za posnemanje glasbenih inštrumentov in sploh orodij in naprav so tudi zelo značilni. Harmonika „pravi" *hm̀tata*, trobilo *tú tú* ali *trará trará*, gosli *cigu mígu* in *cigumígu*, zvon *bím bám* ali *bìm bàm bòm*, zvonček *cín cín* (ali *cìn*) ali *tín tín*, boben *ròmpompòn* ali *ròm pom pòm*, ura *tikták*, žaga *žíga žága, žígažága*, puška *púmf* ali *pàf, tà*, strojnica *tà tà tà*, satelit *píp píp píp*, motor *ŕrr*, lokomotiva *ś-ś-ś* in *úuu*, budilka reče *dŕrrr*, kladivo *tòk tòk tòk*, sekira poje *plènk-plènk-plènk* in *žvènk-žvènk-žvènk*, cepci *pínka pónka* ali *pí̋ka pôka*, škarje *škŕt škŕt škŕt*, struna reče *brènk* ipd. Posebno veliko je takih medmetov za harmoniko: *Hója hója, hój/hòj, buči harmonika in vabi na vaški raj.* (Na) – *Tako še hm̀-tata, hm̀-tata in hm̀-tadra, hm̀-tadra.*

Za strune je značilen medmet *haj: „H à j , h à j , h à j !" je nenadoma udaril po strunah.* (B) – *H è j , h à j , to je bil ples!*

Slušni vtis kretnje ali giba

Nazadnje omenimo še medmete, ki zaznamujejo hkrati slušni vtis in kretnjo objekta, ki slušni vtis povzroči. Predmet v takem primeru sam pade, udari, ob kaj zadene, oziroma ga kaj prestreže ipd.

Če kaj težkega pade v vodo, reče *blùnk*, če kaj srednjega – *čòf*, še večjega – *štrbúnk, štrbùnk*. Če pade kaj zvonkega, posebno denar, na tla, reče *žvènk* ali *cvènk*, če se kaj razbije reče *črèp*, steklo lahko tudi *pìnk*, kaj topega reče *lòp* ali *klòmp, tùf*. Okorna težka noga dela *còp-còp-còp* ali *lòp-lòp-lòp*, lahko tudi *càp-càp-càp*, posebno če je bosa; cokle rečejo *klòp klòp klòp* (tako tudi kopita). Pošast hodi *škràb škràb škràb*. Če potrkam na steklo reče *pìnk*, na vrata *tòk tòk tòk*; če tolčem ob vrata, reče *bùmf, búmf*, ipd. Če kljun udari po čem ali proti čemu, reče *kávs*, manjši *čèk*.

Šume ob hitrih gibih ponazarjajo npr. *cùk, fŕk, fŕc, hùšk, smùk, píh, švíst, štŕk* (reče vodni curek). Klofuta reče *flík, klòf, švŕk*. Če vrata trdo zapremo, rečejo *drlèsk*, če mešamo tekočino, reče *žvŕk*, ko se kaj pretrga, reče *rèsk* ali *hŕsk*, če zlomi – *kŕh*.

Tudi ti medmeti se radi razvijajo v glagole, npr.: *štrbúnkniti, žvénkati/žvênkniti, lôpniti, capljáti, fŕkniti, fŕcniti, švŕkniti, drléskniti/drlèskniti, žvŕkati* ipd.

Medmeti se pogosto rabijo v čustveno razgibanem pogovoru, zlasti tudi v otroški govorici. So odlično ponazarjalno sredstvo, ki našo govorico primerno oživlja in jo dela slikovito in prvotno.

Velelni medmeti

V to skupino uvrščamo medmete, s katerimi govoreči vzpostavlja stik z ogovorjenim, naj bo človek, žival ali (izjemoma) tudi kaj drugega. Takih medmetov je več vrst.

Pravi velelni

Pravi velelni so tisti, ki spodbujajo k dejanju ali odvračajo od njega.

Velelnice za ljudi

Slovnično izročilo sem prišteva tudi besede, kot so npr. *bàli* ali *bàle* 'pridi', *čáj, čák, počák(aj)* 'počakaj, dovoli', *dàj -te/dájte, dèj -te/dêjte* (oboje spodbuja k *dejanju), hájdi/hàjd -te* 'stori, začni', *núj/nùj -te* 'daj, izvoli', *ná* 'vzemi, tu imaš', tj. glagolske velelniške okrnjence, ki s končnicami ločijo še osebe in števila. Načeloma imajo lahko iste končnice kot velelnik: *bali* = pojdi, *balimo* = pojdimo, *balite* = pojdite, *balita* = pojdita. Primer: *B a l i no noter, Janez!* (Zi) – *Č á j t e , mama, bom jaz!* (F) – *P o č á k a j t a , č a j t a , volka dva, da bode sonce zahajalo.* (lj) – *Oh, d á j t e no! Vi, pa stari!* (Sba) – *D ê j , povej mu to, jaz nimam poguma!* (Ž) – *D e j v a , vzemiva še kos slanine.* (C) – *Delali smo, da so shrambe in kašče do vrha nabasane, zdaj pa h à j d !* (C) – *Recite da in h á j d i z menoj.* (SP) – *N u j t a , petelina, zapojta še!* (Bm) – *N u , spi zdaj, dete mlado.* (lj) – *„N a , n a , Polde!" mu je ponujala.* (Zp) – *N a t á , vzemita tole s seboj.* (Mja) – V bistvu so ti pregibni medmeti glagolski okrnjenci, ne „medmeti".

Pravi velelni medmeti pa so besede kakor *hórùk, júriš, màrš, pozòr, àlo/aló, číč, òjca. Horuk* je povelje za uskladitev pri delu, *juriš* poganja v napad vojake, *marš* jih spravlja v gibanje (z *marš* v privatnem življenju osorno koga izganjamo), *pozor* pomeni toliko kot 'pazite', *alo* pomeni 'pojdi(-te)', s *čič* velevamo otroku, naj sede ali sedi, z *ojca*, naj vstane.

Pravi velelni medmeti so še *pšt, št, šŧ*, ki zapovedujejo molk: *P s t , oče spi! – S t ... pozor!* (Spredaj so utihnili.) (C) – *S t ! P s t ! – Tonka je skrivnostno šepnila preko razreda! S t , s t , tiho! – Tiho, š t , niti besedice več!*

Sem gredo tudi medmeti, s katerimi skušamo doseči, da bi otrok zaspal, jedel ali pil, sploh opravljal svoje fiziološke potrebe: *ája, pápa, púpa, káka, lululú, číča*. Najbolj tipični taki predmeti so uspavanke: *A j a , a j a , a j a , fantek naš nagaja.* (Gd) – *Á j a t ú t a , n á n a n í n a !* (Ž) – *N í n a n á n a , punčka je zaspana.*

V dvakratni ponovitvi izražajo taki medmeti nekako absolutno glagolsko obliko, ki je glede na položaj enkrat velelnik, drugič prihodnjik, pa sedanjik ipd. Tako se rabijo *aja aja* za spanje, *čiča čiča* za sedenje, *papa papa* za jedenje, *pupa pupa* za pitje itd. Prim.: *A j a , a j a , fantek poredni* 'spi'*! – Moraš a j a a j a 'spati'. – Punčka bo a j a a j a* 'spala'. Ipd. V zvezi s pomožniki razne vrste se taki medmeti sprevržejo v povedkovnike.

Velelnice za živali

Poleg velelnic, ki se obračajo na človeka, pa imamo tudi velevanja živalim. Z njimi zapovedujemo, prepovedujemo, odganjamo. Najbolj razvite so za domače živali, ker ima človek z njimi največ opraviti (npr. s konjem) in se pri delu ali lovu mo-

ra z njimi sporazumevati. To so povelja za začetek gibanja, smer gibanja, za dovoljenje ali prepoved dejanja ipd.

Konja spravlja v gibanje *í, hí, díjo, g(i)e*, ustavljajo pa ga *é, ega, vé,* [vœ], *éha, véha*. Govedo poganjajo s *hájd, hêj/hèj*, ustavljajo z *o, oga, véha, oha, voha, vo, voga* ipd. Posebna povelja so za gibanje v levo (*bístra, bístahor* za konje, *ájs* za govedo) in v desno (*hót, tíbó, tiba, tíbohót, hôvt* za konje, *stíja* za govedo). Pri psu je spodbuda za napadalnost *púci*, v gibanje ga spravlja *màrš*, da naj kaj prinese, mu povemo z *apórt*, da kaj preskoči, je povelje *hòp* (to tudi pri človeku).

Spet z drugimi medmeti živali odganjamo, jim prepovedujemo to, kar ravno delajo: s *kùš* psu zapovemo molk, naj se ne vznemirja, z *màrš*, naj gre stran, s *šc* naženemo mačko, vrabce s *šššš*, tako tudi kokoši. Kokoši tudi s *hàš*, svinje s *húj*, race z *ràc*; *fùj/fúj* pomeni 'pusti'.

Vabni klici

V posebni skupini so medmeti, s katerimi vabimo živali, t. i. vabni klici: *múc* je za mačka, *tá tá* (*tà tà*) za pse, narečno *cúzi* za žrebe, *têlči* za teleta, *távbi* za golobe, *mándi* za zajce (narečno tudi *házi*), *pújs* ali *púјc* za svinje, *pájci* za prašičke, *ná ná* za konje in krave, *pí pí* za kokoši, *púr púr* za pure. Te medmete izgovarjamo navadno z zelo visokim tonom, le *ta* in *na* navadno z nizkim. Da bi živali pile, jih spodbujamo s *pú pú pú*, da bi kura zobala zrnje s *pìk pìk pìk*, da bi žival jedla s *hàm hàm hàm* ipd. Da bi svinja šla v svinjak, ji prigovarjamo (narečno) s *sü, sü*.

Zvalnice in pozdravi

Medmeti za vzpostavitev medčloveškega družbenega stika so tako imenovane zvalnice in pozdravi.

Zvalnice so *ej, he, e, hej, heja, ohej, hoj, ahoj, u*. Vse te medmete smo srečali že med razpoloženjskimi. Tudi po doživljajnih odtenkih so jim podobni. Prim.: *Ej, prijatelj, kam pa? – Ej, Lajda, komaj sem te spoznal.* (Kjo) – *He, pudlarji! Po štirje k vsakemu hlodu!* (Ia) – *E, vi tam, kam pa po tej poti. – Sem z njo! Hej! Ne slišite!* (Mmš) – *Hej, gospod Krliot! Sploh se ne oglasi.* (Mmš) – *Hej, ohej, ljudje, odprite, zmrznil bom.* (St) – *Heja! za menoj.* (Kb) – *Hoj, Jožko, Lojze, kvišku!* (Mjo) – *Ženske so postavile cajne na tla in „ahoj" poklicale dninarice z njive.* (F) – *U! U! U! je vzkliknil parkrat.* (Pje)

Pozdravi so: *dober dán, dobro jútro, dober večér, sêrvus, bógdaj sréčo, zbógom, bóg, lahko nóč, na svídenje, sréčno, klánjam se*. Čeprav imajo nekateri po več slovarsko naglašenih besed, se v njih naglašuje le zadnja: vse, kar je pred njo (ali celo pred naglašenim zlogom zadnje besede), pa se lahko izgubi. Take okrajšave so: *dán – dober dán, čér – dober večér, jútro – dobro jútro, nóč – lahko nóč, sréčo – bog daj sréčo, svídenje – na svídenje*.

Sem nekako spadata tudi *prósim* in *hvála*. Tudi ta dva se rada izgovarjata malomarno.

Literatura

Oblikoglasje

1. *S. Suhadolnik,* Breznikove raziskave morfonoloških vprašanj slovenskega knjižnega jezika iz druge polovice 19. stoletja. – SSJLK ZP 17 (1981), 143–162. **2.** *J. Toporišič,* O neobstojnih samoglasnikih v slovenskem knjižnem jeziku. – Delo 1989, 8. 5., str 6. (JR 150.) **3.** *Isti,* Swissairov vozni red in Jáserov dogovor s Huseinom. – Delo 1985, 28. 5., str 6. (JR 207.) **4.** *Isti,* Obstojnost polglasnika in daljšanje osnove z *j*. – 7D 1986, 25. 12., str 36. **5.** *S. Horvat,* Preglas nenaglašenega izglasnega *a* za mehkimi soglasniki. – ZRSJ, 1989, 101–109. **6.** *J. Toporišič,* Delo z Bushom. – 7D 1989, 8. 11., str. 34. **7.** *Isti,* Zakaj vendar ne z Bushom. – 7D 1990, 24. 1., str. 23. **8.** *Isti,* Oblikopisje. – 7D 1990, 8. 8., str. 22. **9.** *Isti,* Oblikopisje pri pridevnikih na *-ski* in deljenje. – 7D 1990, 15. 8., str. 22. **10.** *M. Furlan,* K nastanku slovenskih narečnih oblik svojilnih zaimkov *mój, tvój, svój* tipa *mójga* ... – ŠM 2 (1997) (Nova Gorica), 169–185. **11.** *M. Snoj,* Kaj je *kaj*? – ŠM 2 (1997) (Nova Gorica), 187–192.

Splošno

1. *S. Škrabec,* Valjavčev „Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku" in prihodnja slovenska slovnica, Cvetje XIV/1895, št. 7–10, 12. **2.** *A. Breznik,* Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 69–156. **3.** *R. G. A. de Bray,* Guide to the Slavonic Languages, 1951. **4.** *Dr. A. Bajec,* dr. R. Kolarič, dr. M. Rupel, Slovenska slovnica, 1956, 82–281. **5.** *F. Tomšič,* Nova slovenska slovnica (A. Bajca, R. Kolariča in M. Rupla), JiS 1956/57, 129–134. **6.** *G. Svane,* Grammatik der slovenischen Sprache, Kopenhagen, 1958. **7.** *J. Toporišič,* Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje, JiS 1957/58, 209–213. **8.** *Isti,* Probleme der slowenischen Schriftsprache, Scando-Slavica, VI/1960, 59–72. **9.** *Isti,* Slovenska slovnica. Sestavili dr. A. Bajec, dr. M. Rupel, dr. R. Kolarič, Filologija (Zagreb), 1962, 278–289. **10.** *C. Kopčavar,* Kako je prav, Slovarček napak v slovenskem knjižnem jeziku, Ljubljana, 1965, 180 str. **11.** *J. Toporišič,* Slovenski knjižni jezik 1, Maribor, 1965, 145–200. **12.** *V. Řehak,* Oblikoslovna klasifikacija besed v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1966, 183–185. **13.** *J. Toporišič,* Slovenski knjižni jezik 2, 1966, 127–169. **14.** *Isti,* Mesto tujk in tujih lastnih imen v glasovnem, pravopisnem in sklanjatvenem sistemu slovenščine, Jezikovni pogovori II, Ljubljana, 1967, 142–148. **15.** *Isti,* Oblikoslovne dvojnice, Jezik. pog. II, 1967, 148–154. **16.** *Isti,* Slovenski knjižni jezik 3, 1967, 107–179. **17.** *F. Jakopin,* Akcentnye i morfologičeskie varianty v slovenskoj stihotvornoj reči, L'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, XVIII/ 1966–1967, Bruxelles, 1968, 199–220. **18.** *C. E. Bidwell,* Outline of Slovenian Morphology, Pittsburgh, Pa., 1969, 110 str. **19.** *J. Toporišič,* Caratteristiche principali della lingua slovena (v: A. Grad, It.-slov. in Slov.-it. slovar, Ljubljana, 1969, 227–242). **20.** *Isti,* Zakaj ne po slovensko – Slovene by Direct Method, Ljubljana, 1969, 272 str. **21.** *Slovar* slovenskega knjižnega jezika, I, Sheme za dinamični naglas in oblikoslovje, Ljubljana, 1970, XXV–L. **22.** *J. Toporišič,* Main Characteristics of the Slovene Language (v: Komac-Škerlj, Angl.-slov. in Slov.-angl. slovar, Ljubljana, 417–435). **23.** *Isti,* Les caracthéristiques principales de la langue Slovène (v: A. Grad, Frc.-slov. in Slov.-frc. slovar, Ljubljana, 1971, 375–390). **24.** *Isti,* Slovenski knjižni jezik 4, 1970, 75–122. **25.** *Isti,* Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede), SR 1972, 285–318. **26.** *R. Lenček,* O zaznamovanosti in nevtralizaciji slovnične kategorije spola v slovenskem knjižnem jeziku, SR 1972, 55–63. **27.** *J. Toporišič,* Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, SR 1973, 217–263. **28.** *Isti,* Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Informativni zbornik, Ljubljana, 1974, 29–50. **29.** *Isti,* Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika, SR 1974, 245–262. **30.** *Isti,* Hauptmerkmale der slowenischen Sprache (v: D. Debenjak, Nem.-

slov. in Slov.-nem. slovar, Ljubljana, 1974, XXIII–XLVI). **31.** *Isti,* Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika, JiS 1974/75, 33–39. **32.** *Isti,* Esej o slovenskih besednih vrstah, JiS 1974/75, 295–305. **33.** *F. V. Mareš,* Dvojina slovenskega in lužiškosrbskega glagola. – SJNZ 1977, 201–214. **34.** *J. Toporišič,* Esej o slovenskih besednih vrstah. – Referaty od X zasedanie na Meǧunarodnata komisija na izučavanie na gramatička struktura na slovenskite jezici. Skopje 1979, 41g–51. **35.** *J. Černelič Kozlevčar,* O glagolih premikanja zlasti glede na glagol *iti* in stavčne vzorce. – JiS 25 (1979/80), 45–47. **36.** *J. Toporišič,* Stankiewiczeve študije o slovanski morfofonematiki in naglasu. – SR 28 (1980), 485–487. **37.** *Isti,* K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. – SR 29 (1981), 79–94. **38.** *Isti,* Krásnaja zvezdá ali Krásna zvézda ali Rdeča zvezda. – Delo 1984, 8. 5., str. 6. (Prim. še Delo 1984. 23. 6., str. 14 in 27. 2., str. 3.). **39.** *Isti,* Oblikoslovne in skladenjske blodnje. – 7D 1985, 7. 11., str 48. **40.** *O. Kunst-Gnamuš,* Od oblik prek pomena do smisla besedila. – JiS 31 (1985/86), 267–274. **41.** *H. Orzechowska,* Warianty gramaticzne (morfologiczne i składniowe) w Biblii J. Dalmatina. Imperativus. – Obdobja 6 (1986), 327–347. **42.** *J. Toporišič,* Morfonološka obremenitev šumevcev in zlitnika *c.* – SR 34 (1986), 209–214. **43.** *G. Neweklowsky,* Zur Paradigmatik in Trubars Katechismus 1550. – Obdobja 6 (1986), 307–317. **44.** *O. Kunst Gnamuš,* Med pomenom, obliko in normo. – JiS 32 (1986/87), 8–12. **45.** *Ista,* Linguistic form between system and use. – Linguistica 27 (1987), 11–22. **46.** *J. Toporišič,* Morphologisch distinktive Beladung der slowenischen Vokalphoneme. – Dona Slavica Æniponitana. In honorem Herbert Schelesniker. – Dr. Rudolf Trofenik, München, 1987, 199–214. **47.** *A. Derganc,* On the History of the Dual in Slovene and Russian. – WSA 22 (1988), 237–247. **48.** *I. Černelič-Kozlevčar,* Reševanje besednovrstnih vprašanj v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. – Obdobja 8 (1988), 289–300. **49.** *G. Neweklowsky,* Zur Häufigkeit morphologischer Kategorien in slowenischen Prosatexten. – Obdobja 8 (1988), 337–349. **50.** *V. Nartnik,* K obravnavi dvojine v povojnih slovenskih slovnicah. – Obdobja 8 (1988), 375–382. **51.** *N. Mečkovska,* Različija meždu sistemami mestoimenij v slovenskom i vostočnoslavjanskih jazikah. – Obdobje 8 (1988), 383–397. **52.** *J. Toporišič,* Dvojina. – ES 2, Ljubljana 1988, 409. **53.** *Isti,* Oblikoslovje v SP 90. – 7D 1990, 5. 9., str. 22. **54.** *Isti,* Slovenski pravopisi in premena *o* z *e* v končnicah in svojilni priponi. – 7D 1990, 3. 10., str. 22. **55.** *Isti,* Še slovnične težave na TV. – 7D 1990, 10. 1., str. 23. **56.** *Isti,* Še k Jurančičevemu oblikoslovju. –7D 1991, 6. 3., str. 41. **57.** *Isti,* Petaros in novo slovensko oblikoslovje. – 7D 1991, 6. 2., str. 22. **57a.** *P. Garde,* Les Catégories grammaticales chez Miklošič. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 201–208. **58.** *A. Vidovič Muha,* Slovnična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. – ZSDS ZSMS, 1993, 35–51. **59.** *V. Nartnik,* Oblikovje slovenske dvojine v jezikovnem atlasu L. Tesnièrja. – SR 42, 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 191–194. **60.** *M. Orožen,* Ramovševa oblikoslovnorazvojna zasnova morfologije slovenskega jezika. – SR 42. 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 313–329. **61.** *O. Kunst Gnamuš,* Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. – JiS 40 (1994/95), 255–262. **62.** *S. Kranjc,* Notranji in zunanji vplivi na slovnične zmožnosti otrok v zgodnjem obdobju razvoja govora. – JiČ, 1996, 287–299. **63.** *B. Kunzmann-Müller,* Die Wortarten des Slowenischen in der Darstellung von J. Kopitar und aus heutiger Sicht. – Obdobja 15 (1996), Kopitarjev zbornik, 105–113.

Samostalniška beseda

1. *S. Škrabec,* Valjavčev „Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku" in prihodnja slovenska slovnica, Cvetje XIV/1895, št. 7–10, 12 **2.** *J. Moder,* Ruska lastna imena v slovenščini, JiS 1957/58, 4–9, 55–60. **3.** *H. Grün,* O tujih lastnih imenih v slovenščini, JiS 1959/60, 58–60. **4.** *J. Gradišnik,* Nadalje o tujih lastnih imenih, JiS 1959/60, 125–126. **5.** *J. Šolar,* Kazalni ali osebni zaimek, JiS 1959/60, 224. **6.** *B. Urbančič,* Maskulinizacija nevter pri imenih za živa bitja v slovenščini, JiS 1959/60, 185–186. **7.** *Slovenski pravopis,* Ljubljana, 1962, 46–49, 56–65. **8.** *F. Jakopin,* K uvrstitvi moških samostalnikov na *-r,* JiS 1964, 53–58. **9.** *E. Stankiewicz,* Neutralizacja rodzaju nijakiego w dialektach słoweńskich, SE PSL, 5, 1965, 179–187. **10.** *B. Urbančič,* „Skrajnostima" ali „skrajnostma", JiS 1965, 98–100. **11.** *E. Stankiewicz,* Grammatical Genders of the Slavic Languages, IJSLP, 1968, 27–41. **12.** *B. Pogorelec,* Razvoj prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku. Vloga dativa v stavku, JiS 1968, 145–150. **13.** *J. Toporišič,* Tovarišica ravnatelj in še kaj, JiS 1968, 1/3. **14.** *I. Kozlevčar,* O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi, JiS 1968, 11–15. **15.** *M. Ivić,* Obeležavanje imeničkog roda u (standardnom) slovenačkom jeziku upoređeno s odgovarajućom srpskohrvatskom situacijom, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Novi Sad, 1968, 49–55. **16.** *J. Toporišič,* Oblikoslovna segmentacija, predvidljivost spola in vključenost tujk v jezikovni sistem slovenskega knjižnega jezika, SR 1969, 343–354. **17.** *Isti,* Sklanjatev tujk, v izvornem jeziku ženskega spola, JiS 1969, 63. **18.** *Isti,* O transferju oz. transferu, JiS 1969, 4/4. **19.** *V. Kalenić,* Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini, SR 1970, 107–128. **20.** *J. Toporišič,* Kategorija živosti v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1970/71, 4/3–4/4. **21.** *M. Rode,* Spol samostalnikov v ruščini in slovenščini, JiS 1970/71, 18–22. **22.** *J. Toporišič,* Problemi tipa Cigan/cigan in dvojine, JiS 1970/71, 159–160. **23.** *K. Gantar,* Polis, JiS 1973/74, 99–100. **24.** *I. Kozlevčar,* Slovnično število in pomenske kategorije samostalnika, X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Predavanja, Ljubljana, 1974, 31–39. **25.** *J. Toporišič,* Samostalniška beseda, Linguistica, Ljubljana, 1972 (izšlo 1974), 301–314. **26.** *E. Hamp,* On the Dual Inflections in Slovene, SR 1975, 67–70.– **27.** *J. Toporišič,* Slovenski jezik v Nahtigalovih Slovanskih jezikih – imensko oblikoslovje. – SJNZ 1977, 465–482. **28.** *Isti,* Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku. – SR 26 (1978), 287–304. **29.** *Isti,* Moška in ženska teleta. – Delo 1983, 18. 8., str. 5. (JR 115.) **30.** *V. Nartnik,* Poskus nove delitve samostalniških zaimkov. – JiS 29 (1983/84), 260–265. **31.** *J. Toporišič,* Je miš moškega spola? – Delo 1988, 17. 4., str. 6. (JR 145.) **32.** *Isti,* Moška dvojina namesto srednje. – Delo 1984, 12. 9., str. 6. (JR 168.) **33.** *Isti, Nihče* ali *nobeden.* – Delo 1984, 25. 9., str. 6. (JR 171.) **34.** *Isti,* Sklonljivost tujih lastnih imen. – Delo 1984, 9. 11., str. 6. (JR 174.) **35.** *Isti,* Snovna ednina in množina. – Delo 1985, 1. 6., str. 3. (JR 210.) **36.** *Isti,* „Nagrajenec AVNOJ" in druge nemarnosti. – 7D 1985, 20. 6., str 48. **37.** *Isti,* Enoštevilski samostalniki in „oba starša". – 7D 1985, 29. 8., str. 48. **38.** *V. Majdič,* Oblikoslovna podoba samostalnikov moškega spola na -e. – JiS 31 (1985/86), 55–62. **39.** *J. Toporišič,* Samostalniki na -r. – 7D 1986, 23. 1., str. 48. **40.** *V. Cvetko Orešnik,* K Miklošičevim razlagam pri samostalniški in pridevniški sklanjatvi in njegovi panonski teoriji. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 229–245. **41.** *T. Korošec,* O krajšavah. – SSJLK ZP 29 (1993), 15–27. **42.** *A. Derganc,* Nekatere paralele v zgodovini dvojine v slovanskih jezikih. – SSJLK ZP 32 (1996), 7–16. **43.** *B. Lazar,* Posebnosti Škrabčevega oblikoslovja samostalnikov (ob Valjavčevem „Prinosu"). – ŠM 2, Nova Gorica 1997, 93–109. **44.** *A. Derganc,* O številnosti oz. neštevnosti samostalnikov, ki poimenujejo zelenjavo, sadje in jagode v slovenščini in ruščini. – JiLR 1997, 99–102. **45.** A. Šivic-Dular, Slovenski jezik v soočanju s slovanskimi jeziki (Na osrednjem sklanjatvenem vzorcu za moški spol v slovanskih jezikih). ZSDS FM, 1992, 59–85.

Pridevniška beseda

1. *F. Jesenovec,* Iz sintaktične in stilistične rabe povratnosvojilnega zaimka svoj, SR 1954, 265–274. **2.** *R. Kolarič,* Svoj živi dan, JiS 1955/56, 81–83. **3.** *K. Bačer,* Nekaj o določni obliki pridevnika, JiS 1955/56, 275. **4.** *F. Tomšič,* Stopnjevanje, JiS 1956/57, 123–125. **5.** *R. Kolarič,* Stopnjevanje pridevnikov in prislovov, RAZU, 4, Ljubljana, 1959, 15–27. **6.** *B. Urbančič,* Nekaj pripomb k pridevniškemu stopnjevanju, JiS 1959/60, 157–158. **7.** *R. Kolarič,* Določni in nedoločni spolnik v slovenščini, JiS 1961/62, 40–44. **8.** *F. Jakopin,* Slovenska dvojina in jezikovne plasti, JiS 1966, 98–104. **9.** *J. Toporišič,* Končnica *-ega* v tožilniku srednjega in moškega spola ednine pri pridevniških besedah in še to in ono, JiS 1968, 2/3. **10.** *I. Kozlevčar,* O pridevniku v povedni rabi, JiS 1969/70, 210–215. **11.** *J. Toporišič,* Pridevniki, ki se stopnjujejo z obrazili, Jis 1969/70, 1/3–1/4. **12.** *V. Kalenić,* Raba pridevnikov v slovenščini in srbohrvaščini,

VI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1970, 119–137. **13.** *H. Orzechowska,* Rodilnik pridevnikov in zaimkov kot formalni eksponent pri navezavi, JiS 1971/72, 116–117. **14.** *M. Rode,* Glavni števniki v ruščini in slovenščini, JiS 1971/72, 25–32. **15.** *A. Bajec,* Relativa in indefinita v slovenščini, VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1972, 24–34. **16.** *H. Orzechowska,* Obseg opisnega stopnjevanja v slovenščini, JiS 1972/73, 161–172. **17.** *D. M. Perlmutter,* J. Orešnik, Razlaganje sintaktičnih posebnosti, Ljubljana, 1973, 35 str. **18.** *F. Jakopin,* K vprašanju substantivizacije pridevniških besed v slovanskih jezikih, SR 1973, 265–277. **19.** *J. Toporišič,* Slovenske zaimenske besede, JiS 1974/75, 117–119. **20.** *Isti,* Slovenski jezik v Nahtigalovih Slovanskih jezikih – imensko oblikoslovje. – Nahtigalov zbornik. Ob stoletnici rojstva. Slovansko jezikoslovje. Ljubljana 1977, 465–482. **21.** *A. Vidovič Muha,* Pridevniške zaimenske besede. – SSJLK 14 (1979), 65–97. **22.** *J. Toporišič,* Z Božom in Franjom. – 7D 1985, 24. 10., str. 48. **23.** *Isti,* Prismuknjene številke. – 7D 1986, 8. 5., str. 36. **24.** *M. Ivić,* O slovenačkom *en (neki)* i problemima referencije. – ZRSJ, 1989, 111–116. **25.** *V. Cvetko Orešnik,* K Miklošičevim razlagam pri samostalniški in pridevniški sklanjatvi in njegovi panonski teoriji. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 229–245. **26.** *M. Hajnšek Holz,* Stopnjevanje pridevnika v SSKJ. – JZ 2 (1995), 90–112. **27.** *A. Vidovič Muha,* Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (ob Kopitarjevi slovnici). – Obdobja 15 (1996), Kopitarjev zbornik, 115–130. **28.** *F. Lipovšek,* Ena oblika, dva pridevnika – kdaj in kako? – Slava 10/2 (1996/97), 120–124. **29.** *Z. Praznik,* Določna in nedoločna oblika pridevnika pri Škrabcu (in v slovenskem jezikoslovju). – ŠM 2 (1997) (Nova Gorica), 71–84. **30.** *M. Hajnšek Holz,* Škrabčeva teorija in praksa stopnjevanja. – ŠM 2 (1997) (Nova Gorica), 149–154. **31.** *A. Žele,* Terminološka gnezda v Slovarju slovenskega knjižnega jezika s stališča pomensko-skladenjskih lastnostnih pridevnikov. Pridevniške iztočnice na *-en.* – SN–TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 129–137.

Glagol

1. *S. Škrabec,* Prinesek k nauku o časih v naši slovenščini, Cvetje VIII/1887, št. 2. **2.** *Isti,* Bom, Cv XI/1892, št. 1–3. **3.** *Isti,* Pobomkajmo se malo še enkrat, Cv XV/1896, št. 2. **4.** *Isti,* Futurum exactum, aoristus gnomicus, alia, Cv. XV/1896, št. 4–5; nadaljevanje v št. 6–9, 12, XVI/1897, št. 1–12, XVII/1898, št. 5. **5.** *Isti.* Kaj pa bodeš?, Cv XIX/1901, št. 7. **6.** *Isti,* Praesens effectivum, Cv XXIII/1906, št. 7, XXVII/1910, št. 10–12, XXVIII/1911, št. 1, 5, 7, 9–12, XXIX/1912, 1, 3–7. **7.** *S. Škerlj,* Bezlične povratne rečenice s aktivnom konstrukcijom, Belićev zbornik, Beograd, 1937, 417–429. **8.** *F. Tomšič,* Refleksivni glagoli v slovenščini, Slovenski jezik, Ljubljana, 1939, 155–169. **9.** *F. Bezlaj,* Doneski k poznavanju glagolskega aspekta, SR 1948, 199–220. **10.** *M. Grošelj,* Abundantni refleksivni zaimek in medij, SR 1950, 414–418. **11.** *I. Tominec,* Dolgi in kratki nedoločnik, JiS 1955/56, 181–182. **12.** *Isti,* Še o deležnikih, JiS 1956/57, 382. **13.** *Isti,* Zastarati – zastarati se – zastareti, JiS 1958/59, 256. **14.** *B. Urbančič,* Besede in oblike, JiS 1959/60, 244–246. **15.** *J. Toporišič,* O aspektnih premenah v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1959/60, 198–204. **16.** *J. Rigler,* Zanimiv morfološki pojav, SR 1959/60, 285–286. **17.** *M. Hajnšek,* Historični infinitiv v slovenščini, SR 1959/60, 268–271. **18.** *B. Urbančič,* Bojo, vejo, JiS 1960/61, 30–31. **19.** *B. Pogorelec,* O pluskvamperfektu v knjižni slovenščini, JiS 1960/61, 152–160. **20.** *M. Hajnšek,* Pluskvamperfekt v slovenski knjigi, JiS 1962/63, 240–245. **21.** *J. Paternost,* The Slovenian Verbal System: Morphophonemics and Variations, Ann Arbor, 1963, 115 str. **22.** *Isti,* Dissertation Abstracts, 24/1964, Ling. 9, 1964, 113–114. **23.** *J. Toporišič,* O slovenskih glagolskih načinih, Jezikovni pogovori, Ljubljana, 1965, 100–105. **24.** *R. L. Lenček,* The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene, Bibliotheca Slavica, Wiesbaden, 1966, 131 + 6 str. **25.** *H. G. Lunt,* Attempt at a Generative Description of the Slovene Verb (v knjigi, navedeni pod št. 24), 135–187. **26.** *J. Toporišič,* Poskus modernejše obravnave slovenskih glagolskih kategorij, JiS 1967, 117–127. **27.** *J. Gradišnik,* O pogojnikih, Slovenščina za Slovence, Maribor, 1967, 444–451. **28.** *Isti,* Urša Plut (v isti knjigi), str. 488–

491. **29.** *J. Toporišič,* Iztiriti – iztiriti se, JiS 1967, 258. **30.** *F. Jesenovec,* Naklonskost oblik, ki izražajo prihodnji čas, JiS 1968, 52–55. **31.** *Isti,* Raba nedoločnika, JiS 1969, 33–37. **32.** *Gramatika* sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, Moskva, 1970, 119–137. **33.** *T. Korošec,* Nekateri slovenski nedovršni glagoli v dovršni funkciji, VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1972, 202–215. **34.** *J. Petrič,* Slovenski in angleški nedoločnik, SR 1974, 283–298. **35.** *M. Orožen,* Razvoj iterativov v slovenskem jeziku, X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1974, 15—29. **36.** *J. Dular,* Slavizacija v oblikoslovju in skladnji slovenskih publicističnih besedil v drugi polovici XIX. stoletja. – SSJLK ZP 11 (1975), 27–35. **37.** *J. Kozlevčar Černelič,* O funkciji glagolov z oslabljenim pomenom tipa biti. – JiS 21 (1975/76), 76–81. **38.** *W. R. Schmalstieg* in *J. Paternost,* Slovanski edninski rodilnik kot oznaka za izvor dejanja pri deležnikih na *-no-* in *-to-*. – JiS 22 (1976/77), 146–149. **39.** *T. Miklič,* Dovršniki in nedovršniki v slovenščini v primerjavi s perfektom in imperfektom v italijanščini. – JiS 24 (1978/79), 202–208. **40.** *H. Galton,* Some Peculiarities of Verbal Aspect in Slovene. – Slovene Studies 1979, 52–60. **41.** *T. Miklič,* Nekateri glagoli premikanja. – JiS 25 (1979/80), 107–115. **42.** *V. Nartnik,* Poskus postopne obravnave slovenske sprege. – JiS 26 (1980/81), 27–33. **43.** *J. Toporišič,* Neslovenski *bi.* – Delo 1982, 23. 4., str. 11. (JR 69, str. 194–195.) **44.** *T. Korošec,* O poročevalskem stilemu za nedokazano kaznivo dejanje. – JiS 28 (1982/83), 64–70. **45.** *T. Miklič,* L'opposizione italiana *perfetto vs. imperfetto* e l'opposizione slovena dovršnost vs. nedovršnost nella verbalizzazione delle azioni passati. – Linguistica 23 (1983), 53–123. **46.** *J. Dular,* Slogovne razsežnosti glagolske vezave v slovenščini. – SSJLK 19 (1983), 187–207. **47.** *Isti,* Združena vezava v desni vezljivosti slovenskega glagola. – JiS 29 (1983/84), 289–293. **48.** *J. Toporišič,* Deležniki stanja. – 7D 1988, 19. 9., str. 48; ZD, 26. 9., str. 44. **49.** *Isti,* Preganjani trpnik. – Delo 1985, 11. 9., str. 6. (JR 220.) **50.** *A. Šivic Dular,* Slovenske delovne velelnice za živino. – JiS 30 (1984/85), 147–152. **51.** *J. Orešnik,* O slovenskem glagolskem načinu. – JiS 32 (1986/87), 146–150. **52.** *J. Toporišič,* Glagolski oblikotvorni naglas moščanskega govora. – Razprave-Dissertationes. Posvečene stoletnici rojstva akademika prof. dr. Frana Ramovša (14. IX. 1890–16. IX. 1962), 1990, 99–107. **53.** *M. Križaj Ortar,* Vezljivost: iz pomena v izraz. – SSJLK 26 (1990), 128–140. **54.** *A. Žele,* Glagolska vezljivost v slovarju SKJ. – JTiD, Ljubljana 1993, 385–400. **55.** *M. Križaj Ortar,* Trpnost in stanje v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. – ZSDS ZSMS, 1993, 229–235. **56.** *O. Kunst Gnamuš,* Performativni glagoli v opisni slovnici slovenskega jezika. – JiS 39 (1993/94), 189–198. **57.** *A. Žele,* Kako SSKJ izkazuje glagole s prostimi morfemi. – JZ 2 (1995), 250–256. **58.** *K. Teržan Kopecky,* Textspezifische Distribution der Verbaltempora. – Linguistica 25, 1 (1995), 233–243. **59.** *M. Jesenšek,* Deležniški in deležijski skladi na *-č* in *-š* v Škrabčevem jezikoslovju. – ŠM 1, Nova Gorica 1995, 93–102. **60.** *V. Nartnik,* Naglasna podoba glagolskega pregibanja v zborni slovenščini. – JZ 2 (1995), 187–194. **61.** *I. Ž. Zagar,* Glagolski vid in performativnost v slovenščini: v zagovor delokutivne hipoteze. – JiČ 1996, 301–309. **62.** *M. Merše,* Slovarski primeri glagolskega vida (od Bohoriča do Pleteršnika). – ZSDS 5 (1997), 27–41. **63.** *R. Cosutta,* Raba prihodnjika po Škrabcu. – ŠM 2 (1997) (Nova Gorica), 137–142. **64.** *A. Žele,* Kako je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika predstavljena vezljivost. – JZ 3 (1997), 143–156.

Povedkovnik

1. *J. Toporišič,* Še k teoriji besednih vrst, posebno predikativa. – JiS 25 (1979/80), 201–205.

Nepregibne besedne vrste

1. *J. Lokar* (= J. Šolar), Vloga in mesto členka *tudi*, JiS 1957/58, 158–161. **2.** *S. Suhadolnik,* Vendar in sorodni vezniki, JiS 1957/58, 296–301. **3.** *J. Šolar,* Veznik *in*, JiS 1959/60, 14–18, 34–40. **4.** *F. Jakopin,* Raba pogojnih veznikov, JiS 1960/61, 5–8. **5.** *J. Toporišič,* Stilna vrednost slovenskih knjižnih veznikov, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb, 1964,

63–83. **6.** *R. Lenček,* Modalna raba adverba „lahko" v slovenščini, Zbornik za filologiju i lingivistiku, Novi Sad, 1968, 127–135. **7.** *M. Orožen,* Adverbizacije prislovnih določil in odvisnikov v slovenskem jezikovnem razvoju. – JiS 24 (1978/79), 33–39. **8.** *J. Toporišič,* Primerjalni vezniki *kakor, kot, ko.* – Delo 1983, 5. 11., str. 4. (JR 126.) **9.** *Isti,* Še enkrat „kot in „kakor". – Delo 1983, 12. 3., str. 6 (JR 195.) **10.** *Isti,* Predlogi za izražanje mesta. – 7D 1986, 13. 2., str 40. **11.** *Isti,* Člen. – ES 2, Ljubljana 1988, 141–142. **12.** *B. Müller,* Funktionswörter in der modernen slowenischen Grammatik und Lexicographie. – Obdobja 8 (1988), 359–366. **13.** *J. Toporišič,* Členki in njihovi skrčni ustrezniki. – SSJLK ZP 27 (1991), 3–16. **14.** *I. Černelič,* Členek kot besedna vrsta v slovenskem knjižnem jeziku. – JZ 1 (1991), 73-85. **15.** *B. Kunzmann Müller,* Interaktion von Systemkomponenten im Bereich adversativer Konjuktionen. – Obdobja 14 (1994), 429–438. **16.** *A. Žele,* O določanju skladenjskih vlog predlogom. – Slava 9 (1995/96), 16–25. **17.** *I. Orel,* Škrabčeva obravnava predlogov. – ŠM 2, Nova Gorica 1997, 111–123. **18.** *M. Orožen,* Stanislav Škrabec o prislovu in njegova prislovna raba. – ŠM 2, Nova Gorica 1997, 125–135.

Naglas

1. *S. Škrabec,* Valjavčev „Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku" in prihodnja slovenska slovnica, Cvetje XIV/1895, št. 7–10, 12. **2.** *A. Breznik,* Slovenska slovnica za srednje šole, 1934; naglas upoštevan v oblikoslovnih vzorcih. **3.** *Dr. A. Bajec, dr. R. Kolarič, dr. M. Rupel,* Slovenska slovnica, Ljubljana, 1956; naglas upoštevan v oblikoslovnih vzorcih. **4.** *J. Toporišič,* Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika, JiS 1957/58, 306–312. **5.** *Isti,* Še o naglasu nedoločnih oblik, JiS 1958/59, 48–50. **6.** *Isti,* Naglas v namenilniku, JiS 1958/59, 81–83. **7.** *E. Stankiewicz,* Accent and Vowel Alternations in the Substantive Declension of Modern Standard Slovene, SEEJ, 1959, 144–159. **8.** *Slovenski* pravopis, 1962, 28–32. **9.** *F. Jakopin,* O glagolskih naglasnih dubletah v slovenščini, JiS 1962/63, 193–197. **10.** *J. Toporišič,* Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika, JiS 1965, 56–79. **11.** *Isti,* Slovenski knjižni jezik 1, 1965, 156–157, 162–163, 175–178, 182–185, 190–191, 194–195. **12.** *J. Rigler,* Premene tonemov v oblikoslovnih vzorcih slovenskega knjižnega jezika, JiS 1966, 24–35. **13.** *J. Toporišič,* Naglasni in oblikoslovni tipi v akademijskem slovarju slovenskega knjižnega jezika, JiS 1966, 155–160. **14.** *Isti,* Pogovorni nedoločnik, JiS 1966, 264–265. **15.** *Isti,* Slovenski knjižni jezik 3, 1967, 131–134, 139–142, **16.** *Isti,* Besede z dvema naglasoma, Jezikovni pogovori II, Ljubljana 1967, 128–135. **17.** *Isti,* Neobičajno naglaševanje (v knjigi kot pod 16), 154–160. **18.** *E. Stankiewicz,* The Accent Patterns of the Slavic Verb, American Contributions to the Sixth Int. Cong. of Slavists, The Hague, 1968, 359–375. **19.** *J. Rigler,* Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1968, 193–199. **20.** *E. Stankiewicz,* The Prosodic System of the Slovenian Declension, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Novi Sad, 1968, 257–266. **21.** *F. Jakopin,* Akcentnye i morfologičeskie varianty v slovenskoj stihotvornoj reči, L'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, Bruxelles, 1969, 343–345. **22.** *J. Toporišič,* O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, JiS 1969, 51–59. **23.** *Slovar* slovenskega knjižnega jezika, Sheme za dinamični naglas in oblikoslovje, XXV–L, Ljubljana, 1970. **24.** *J. Rigler,* Akcentske variante, SR 1970, 5–15. **25.** *Isti,* Akcentske variante II, SR 1971, 1–12.

VI. SKLADNJA

KAZALO

Kazalo ... 469
Kaj obsega ... 487
Skladnja besede ... 487
Skladnja oblik ... 488
Skladnja povedi in besedila ... 488
POVED IN STAVEK ... 488
Ponazoritev posameznih vrst povedi ... 489
Enostavčne povedi ... 489
Pastavčne povedi ... 489
Zvalniške ... 489
Medmetne ... 489
Členkovne ... 489
Večstavčne povedi ... 489
Priredne ... 489
Podredne ... 489
S polstavkom ... 490
Soredne ... 490
Zvalniške ... 490
Medmetne ... 490
Členkovne ... 490
Z izpostavljenim stavčnim členom ... 490
Premi govor ... 490
MEDPOVEDNA SKLADNJA ... 490
Razdružena poved ... 490
Prosti stavek ... 490
Podredje ... 490
Priredje ... 490
Soredje ... 490
Soredje s pastavki ... 490
Soredje z jukstaponiranimi (sopostavnimi) deli ... 490
Drugi pojavi ... 491
Povedi, povezane po členitvi po aktualnosti ... 491
Kazalnik nazaj v besedilu (anafora, navezovanje) ... 491
Kazalnik naprej (katafora, napovedovanje) ... 491
Ujemanje ... 491
Pojavi iz dvogovora ... 491
UPOVEDOVANJE ... 491
Kaj je ... 491
Propozicija ali pomenska podstava stavka ... 492
Modifikacije (določitve) podstave ... 492
Enote propozicije ... 492
Kolikostna ali kvantitativna določitev ... 492

Istovetenjska ali identifikacijska določitev ... 493
Hotenjska ali voluntativna določitev ... 494
želenje 494 | siljenje 495 | dovolitev 495
volja 494 | nujnost 495 | zapovedovanje 495
namera 495 | drznjenje 495 | dopustitev 495
odločitev 495 | naročanje 495 | spodbujanje 495
moranje 495
Možnostna ali potencialna določitev ... 496
besednovrstna sredstva ... 496
možnost ... 496
verjetnost ... 497
besede z nasprotnim pomenom ... 497
Nikalna ali negacijska določitev ... 497
Splošno ... 497
Zanikanje stavčnega člena ... 497
Dvojno ali večkratno zanikanje ... 498
Stavčno – člensko zanikanje ... 498
Obilnostno zanikanje ... 498
Zanikanje tipa *ne en* ... 498
Nevtralizirano zanikanje ... 498
Zanikano ali ne ... 499
Zanikanje s protipomenko ... 499
Neizrecno zanikanje ... 499
Zanikanje vzkličnih vprašalnih stavkov ... 499
Ironično zanikanje ... 500
Neizrecno zanikanje z negativno protipomenko ... 500
Zanikanje z izrazi za negativno ... 500
Okrepljeno zanikanje ... 500
Zanikanje z veznikom *ne – ne* ... 500
Zanikanje pri vezniku *ne – ampak* ... 500
Nikalni pastavek ... 501
Ne ob izpustni enoti ... 501
Zanikanje in sklon ... 501
Osebkov imenovalnik – rodilnik ... 501
Predmetni tožilnik – rodilnik ... 501
Svoboda v sklonih pri zanikanju ... 501
a) predmeta ... 501
b) z vezniki *ne samo – ampak tudi* ... 501
Zanikanje in glagolski vid ... 502
Hierarhizacijska določitev ... 502
Potrpnjenje ... 502
Splošni vršilec dejanja ... 503
3. os. množine ... 503
Človek ali *kdo* ... 503
Splošnoosebni *se* (+ prizadeti v tožilniku) ... 503
Zakaj toliko oblik za isto ... 504
1. os. množine ... 504
2. os. ednine oz. množine ... 504
Zamenjava povedij ... 504
Prestavljanje 1. delovalnika v druge vloge ... 504
Biti – imeti v povedju ... 505

Protipomensko povedje ... 505
Stanje namesto dejanja ... 505
Z deležnikom na *-n/-t, -l* ... 505
S poimenjenjem glagola iz stavčne zveze ... 505
Z zameno 2. delovalnika s prvim ... 505
Z izrazitvijo 1. delovalnika z dajalnikom ... 505
Z zameno glagolskega povedka z glagolsko-imenskim ... 505
Z zamenjavo delovalnikov (s predložno zvezo) ... 506
S posamostaljenjem povedka ... 506
Z nedoločnikom ... 506
Z jedrnim položajem v poimenjenju ... 506
S 1. delovalnikom v rod. ob količinskem izrazu ... 506
S potisnjenjem člena priredne zveze v podrednost ... 507
Z zameno priredja s podredjem ... 507
S številom ... 507
Z osebo ... 507
Določitev glede na udeležence sporočanja ... 507
Sobesednika: govoreči (govorec) in ogovorjeni (naslovnik) ... 507
Govoreči v neednini ... 507
Neudeleženec pogovora ... 507
Raba osebnega zaimka (tudi poničtenega) kot osebka ... 508
Osebni zaimki in prilastki ... 508
1. oseba ob neudeležencih ... 508
Prenesena raba števila in oseb ... 508
Stilistične zamenjave oseb ... 508
Izbira poročevalca ... 508
Nenavadni govoreči ... 509
Določitev do trenutka govorjenja (in do prostora) ... 509
Izbira časov ... 509
Časovnost prislovov ... 509
Brezčasnost ... 510
Dobnost ... 510
Časi v naklonih ... 510
Sosledje časov ... 511
Aktualnost ... 511
Dobnostne vloge časov ... 511
Izražanje sedanjosti ... 512
Izražanje preteklosti ... 512
Sopomenskost časov in slovničarji ... 512
Časovnost in človek ... 513
Prostorskost ... 513
Določitev glede na skladenjski naklon ... 513
Splošno ... 513
Vrste skladenjskonaklonskih ali sporočanjskih določitev ... 513
Posebna jezikovna sredstva zanje ... 513
Skladenjski in glagolski naklon ... 514
Skladenjska naklonskost povedi ... 514
Povedi z naklonskim glagolom ... 514
Pripovedne ali oznanjalne povedi ... 515
Zapisovanje pripovednih povedi ... 515
Vprašalne povedi ... 515

Vrste vprašalnih povedi ... 516
Dopolnjevalna vprašanja ... 516
Odločevalna vprašanja ... 516
Deliberativna (ali razmišljalna) in nedeliberativna vprašanja ... 517
Prava vprašanja ... 517
Neprava vprašanja ... 517
Govorniška vprašanja ... 517
Vprašanja čudenja ... 517
Neodvisna (direktna) in odvisna (indirektna) vprašanja ... 517
Zapisovanje vprašalnih povedi ... 518
Pozivne ali velelne povedi ... 518
Vrste velelnih povedi ... 518
prošnja ... 518
želja ... 518
nasvet ... 518
poziv ali spodbuda ... 518
zapoved ... 518
povelje ... 518
predpis ... 518
prepoved ... 518
dovoljenje ... 518
grožnja ... 519
ironična spodbuda ... 519
opozorilo ... 519
Opis z vršilnim glagolom ... 519
Opis z naklonskim glagolom + nedoločnikom ... 519
Dovršni velelnik in zanikanje ... 519
Izražanje nevelelnosti z velelnikom ... 519
Izražanje velelnosti z golim nedoločnikom ... 519
Pogovorna velelnost ... 520
Velevanje s pogojnikom in prihodnjikom ... 520
Velevanje z velelnicami ... 520
Zapisovanje velelnih povedi ... 520
Želelne povedi ... 520
Želelnik v naših slovnicah ... 521
Posredna želelnost ... 521
Intonacija in zapisovanje želelnih povedi ... 521
Povedi ugovora in druge ... 521
Ugovarjanje ... 521
Nestrinjanje, protest, ograjevanje ... 521
Zavračanje ponudbe ... 521
Soglašanje s predlogom ... 522
Ponujanje ... 522
Povedi očitanja ... 522
Neposredno očitanje ... 522
Posredno očitanje ... 522
Gotovostna določitev ... 522
Sredstva izražanja ... 522
Členki ... 522
Členkovni frazeologemi ... 523
Glagoli in povedkovni izrazi ... 523

Naklonski izrazi ... 523
Primeri z vrinjenim stavkom ... 523
Spisek glagolov in izrazov rekanja in mišljenja ... 523
Prihodnjik ... 525
Pogojnik ... 525
Odmevno vprašanje ... 525
Vse možnostno ... 525
Vprašalnostno ... 525
Razno ... 525
Stopnjevitost ali intenzifikacija ... 525
Stopnjevanje navzgor ali navzdol ... 525
Stopnjevanje pri drugih besednih vrstah ... 525
Manjšalna obrazila ... 526
Večalna obrazila ... 526
Besedje po besednih vrstah za izražanje stopnjevitosti ... 527
Opozorilo o besedotvornih in oblikotvornih sredstvih za izražanje stopnjevitosti ... 528
Skladenjska sredstva za izražanje stopnjevitosti ... 528
Istorečne ponovitve ... 528
Raznobesedne zveze ... 528
Predložne zveze ... 529
tipa *dan na dan* ... 529
tipa *od glave do pet* ... 529
Sopomenske zveze ... 529
Zveze z zaimkom *sam* ... 529
Zveze s poudarnimi členki ... 529
Protipomenski skladenjski sklopi ... 529
Besedni red ... 529
Prenesena raba besednih vrst in njihovih kategorij ... 529
Čustveno obarvani izrazi ... 529
Paradoksalne zveze ... 529
Ironija ... 529
Zanikana protipomenskost ... 529
Sopomenska zveza za 'nič' ... 529
Poudarjanje z glasom ipd. ... 529
Zanikani dovršni velelnik namesto parnega nedovršnega ... 530

Čustvena obarvanost ... 530
Splošno ... 530
Protipolne pridevniške (oz. glagolske) dvojice ... 530
Ugajalna čustva ... 530
Neugajalna čustva ... 530
Oznake v SSKJ ... 531
Vnos v stavek ... 531
Doseganje čustvenosti ... 531
Prenesena raba slovničnih kategorij ... 531
Spol ... 531
Živost ... 531
Človeškost ... 531
Število ... 532
Oseba ... 532
Oblike ... 532

Skladenjske kategorije čustvenosti ... 532
Izpustnost ... 532
Protiizpustnost ... 532
Zanikanje in zatrjevanje ... 532
Čustveni dajalnik ... 532
Podvojitve in izpostave ... 532
Brezvezje, mnogovezje ... 532
Vrivanje, dostavljanje ... 532
Besedni red ... 532
Medmeti ... 532
Povedkovnik ... 532
Poudarjanje ... 532
Ponavljanje ... 532
Glasovno barvanje ... 533
Prestavljanje rabe besedja glede na funkcijsko ali predmetno področje ... 533
Besedotvorna sredstva ... 533
Ironija ... 533
BESEDILNA FONETIKA ... 533
Oblikovanost besedila ... 533
Členitev s premori ... 534
Besedilo členitve ... 534
Členitev posameznih izgovarjalcev ... 535
Tipična mesta členitve ... 537
Meja povedi ... 537
Meja razdružene povedi ... 537
Relativno samostojni deli iste povedi ... 538
Za spremnim stavkom pred premim govorom ... 538
Med posameznimi deli priredja ... 538
Pred dostavki ... 538
Pred prilastkovim (oz. časovnim) odvisnikom ... 538
Med ritmičnimi enotami ... 538
Na mestih, ko ne vemo naprej ... 538
Dolžina premorov ... 539
Odsotnost premorov ... 539
Važnost členitve s premori ... 539
Zaznamovanje členitve s premori z ločili ... 540
Z ločili nezaznamovani premori ... 540
Jakostna izrazitost ... 540
Vrste jakostne izrazitosti besed ... 540
Normalno naglašene besede ... 540
Naslonke ... 540
Oslabljeno naglašene besede ... 540
Onenaglašenke ... 541
Poudarjene besede ... 541
Grafično zaznamovanje jakostne izrazitosti besed ... 541
Poudarjanje na različnih mestih ... 541
Jakostna členitev večsegmentne povedi ... 542
Jakostno težišče povedi in/ali segmenta ... 542
Zapisovanje jakostne členitve ... 543
Stavčna intonacija ... 543
Kaj je ... 543

Oblikoslovje stavčne intonacije ... 544
Intonacijsko ogrodje ... 544
Zložje ... 545
Govorni takt ... 545
Tonemski in netonemski takt ... 545
Grafično zapisovanje stavčne intonacije ... 546
Dvodelnost intonacije ... 547
Trup intonacije ... 547
Glava intonacije ... 547
Kadenčna ... 548
Antikadenčna ... 548
Rastoča ... 549
Stopničasta ... 549
Visoka ... 549
Polkadenčna ... 549
Vrste intonacij ... 549
Zaznamovanje intonacij ... 550
Razvrstitev intonacij ... 550
Pripovedna ... 551
Vprašalna ... 551
Vzklična ... 551
Polkadenčna ... 551
Padajoča ... 551
V priredju ... 552
Čustvena ... 552
Zapisovanje intonacij z ločili ... 552
Register ... 553
Naše tonsko območje ... 553
Pridvignjeni register ... 553
Zmeraj nižji register ... 553
Znižani register ... 553
Zaznamovanje z ločili ... 553
Hitrost govora ... 553
Normalna ... 553
Upočasnjena ... 554
Pospešena ... 554
Prevelika oz. premajhna ... 554
Agogika ... 554
Barvanje zvočnega gradiva ... 554
Normalno ... 554
Negativno ... 554
Svečano ... 554
Žalostno, veselo ... 554
Zaznamovanje barve ... 554
Stavek ... 555
Splošno ... 555
Zgradba, stavčni členi ... 555
Hierarhija stavčnih členov ... 555
Osebek in povedek ... 555
Predmet in prislovno določilo ... 556
Osrednjost povedka ... 556

Prilastka in povedkovo določilo ... 557
Obsamostalniški (in prostoročasni obprislovni) prilastek ... 557
Povedkovo določilo ... 557
Povedkov prilastek ... 557
BESEDNE ZVEZE ALI STAVČNE FRAZE ... 557
Vrste besednih zvez ... 558
Podredne besedne zveze ... 558
Samostalniška besedna zveza (SZ) ... 558
Levi prilastek ... 558
Kaj ga sestavlja ... 558
Zaporedje prvin ... 559
Pridevniška beseda z določilom ... 559
Rodilniška zveza zaimka + samostalnik na levi ... 559
Desni prilastek na levi ... 560
Členek in levi prilastek ... 560
Količinski pridevniški prilastek ... 560
Desni prilastek ... 560
Ujemalni samostalniški ... 560
Neujemalni imenovalni ... 560
Neujemalni rodilniški nepredložni ... 560
Popridevljenje prilastkovih rodilnikov ... 560
Dajalniški prilastek ... 561
Predložni ... 561
Prislovni ... 561
Popridevljenje ... 561
Polstavčni ... 561
Stavčni ... 562
Pridevniški obzaimenski ... 562
Levi prilastek na desni ... 562
Dolžina desnega prilastka ... 562

Tvorba samostalniške besedne zveze iz stavka ali stavčja ... 562
Sprememba desne vezljivosti ... 562
Jedrenje pri posamostaljenju ... 563

Pridevniška besedna zveza ... 563
Podredna zveza pridevniških besed ... 563
Pridevniška beseda s predmetnim dopolnilom ... 564
v rodilniku ... 564
v dajalniku ... 564
Pridevnik in predložne zveze dopolnila ... 564
Pridevnik + samostalniška besedna zveza ... 565
razsežnosti ... 565
teže ... 565
vsote ... 565
Pridevnik + predložna zveza okoliščine ... 565
Pridevnik in prislov ... 565
Predložna zveza + pridevnik ... 566
Tip *ves* + pridevnik ... 566
Pridevniška beseda in primerjalni veznik + še kaj ... 566
Pridevniška beseda in členek ... 566

Pridevniška beseda + stavek ... 566
Lastnostna rodilniška zveza ... 566

Prislovna besedna zveza ... 568
Okoliščinske zveze prostora in časa ... 568
Prislovno jedro + prislovni prilastek ... 568
Prislov + imenska zveza ... 568
Imenska prislovna zveza + prislov ... 568
Prislovna imenska zveza + prislovna imenska zveza ... 568
Svojstvenostne zveze lastnosti in vzročnosti ... 569
Lastnostne zveze s prislovom ... 569
Prislov mere + načinovni/merni prislov ... 569
Prislov mere + prislov prostora ali časa ... 569
Prislov mere + prislov mere ... 569
Prislov mere + prislov načina ali mere ... 569
Prislov količine prostora + prislov mere ... 569
Prislov kratnosti + prislov kratnosti ... 569
Predlog + prislov ... 569
Predlog + predložna prislovna zveza ... 570
Prislov + veznik + prislov ... 570
Prislov + predložna zveza ... 570
Členek + prislov ... 570
Prislov + odvisnik ... 570
Nepravi predlog + določilo ... 570
Vzročnostne ... 571
Določilo mere + vzročnostni prislov ... 571
Prislov ozira + prislov lastnosti ... 571
Členek + vzročnostni prislov ... 571
Prislov(na zveza) + odvisnik ... 571
Imenska zveza prislovnega pomena ... 571
Prostorska zveza ... 571
tipa: Kam, Kje, Kod, Od kod, Do kod, Kako daleč ... 571
Zveze količine razdalje ... 572
Časovna ... 572
Nepredložna rodilniška ... 572
Predložna na vprašanje tipa: Kdaj, Od kdaj, Do kdaj ... 572
Dajalniška predložna ... 573
Brezpredložna tožilniška ... 573
Zveze količine časa: Koliko časa, Kako hitro ... 573
Lastnostna ... 573
Načina 573
Snovi 573
Naprave 574
Mere 574
Posledice 574
Izida 574
Vršilca 574
Spremne okolnosti 574
Primere 574
Vzročnostna ... 574
(Pravega) vzroka 574
Namena 574
Dopuščanja 574
Pogoja 574
Ozira 574

Glagolska besedna zveza ... 575
Tipi glagolske besedne zveze ... 575
Nevezljivi glagol ... 575
Neosebni ali neprisojevalni ... 575
Prvotni ... 575
Tudi neprisojevalni ... 575
Poponski na *se* ... 575
Neprisojevalna raba prisojevalnih glagolov ... 575
Splošnoosebkovni ... 576
Logičnoosebkovni ... 576
Prisojevalni glagol ... 576
Sredstva za potiskanje 1. delovalnika v ozadje ... 576
Splošna raba oseb ... 576
Potrpnjenje ... 576
Zameglitev 1. delovalnika z neimenovalniškostjo ... 576
Zamenjava glagolov z različnimi udeleženci ... 577
Prestava v rodilniško obliko ob zanikanju ... 577
Rodilniška oblika ob količinskem izrazu ... 577
Imenska pretvorba stavka ... 577
Odsotnost zveze osebek + nedoločna glagolska oblika ... 577
Predvidljivost nevezavnosti ... 578
Vezavne glagolske zveze ... 578
Delovalnik v tožilniku ... 579
Splošno (glagoli dejanja) 578 — Ohranjanje tožilniškosti 579
Potrpnjenje 578 — Posamostaljenje 579
Postanjenje 578 — Ob zanikanju T > R 579
Delovalnik v rodilniku ... 580
Povratni glagoli 579 — Namenilniški rodilnik 580
Glagoli blizu neprehodnim 579 — Rodilniška drugopredmetna vezava 580
Posamostaljenja + vezavni predlog 580
Delni rodilnik 580
Delovalnik v dajalniku ... 581
Edini 581 — Svojilni 581
Ob tožilniškem 581 — Koristi 582
Tipa *se* + *komu* 581

Zveze s predložnimi glagoli ... 582
Rodilniški ... 582
Dajalniški ... 583
Tožilniški ... 583
samotožilniški 583 — tudi mestniški 583 — tudi orodniški 584
Mestniški ... 585
samomestniški 585 — tudi tožilniški 585
Orodniški ... 585
samoorodniški 585 — tudi tožilniški 586

Glagolske zveze z glagolom ... 586
Ob pomensko nepopolnem glagolu ... 586
možnosti 587 — duševnega stanja 587
nujnosti 587 — faznosti587
presoje 587 — navajenosti 587

hotenja 587 — razpoloženja 587
pomaganja 587 — obvladovanja 587
velevanja 587 — zaznavanja 587
upravičevanja 587 — prestavljanja v oblike in druge
dovoljevanja 587 — besedne vrste 587
Ob glagolih premikanja ... 588
Zveze glagola s povedkovim prilastkom oz. določilom ... 588
Splošno ... 588
Predmetnopomenski – pomožni glagoli 588 — Pomensko nepopolni glagoli 589
Povedkov prilastek 589 — Desnovezljivostni 589
Povedkovo določilo 589 — Posebni 591
Zveze s prislovno sestavino ... 592
Prislovne zveze glede na pomen ... 592
Prostorske 592 — Vzročnostne 593
Časovne 592 — Vzroka 593
Lastnostne 593 — Namena 593
Načinovne 593 — Koristi 593
Merne 593 — Dopustnosti 593
Pogojnosti 593
Ozira 593

Povedkovniška besedna zveza ... 594
Besednovrstne značilnosti ... 594
Sopomenski glagolski ustrezniki ... 594
Vrste povedkovniških zvez ... 595
Časovne in naklonske zveze 595 — Medmetni povedkovniki 596
Osebovnost 595 — Velelnice niso medmeti 597

Posebne podredne zveze ... 597

Priredne besedne zveze ... 597
Sam., prid., prisl., povedkovniške in nedoločniške ... 597
Podredni ustrezniki prirednih vrst ... 598
Zveza oz. zaporedje dveh zvez ... 598
Za obe jedrni besedi isti prilastek ... 599
Priredne zveze in njih podredni ustrezniki ... 599
Pristavčna besedna zveza ... 600
Likovna besedna zveza ... 600
Istorečna ... 600
Vezalna ... 600
S predlogom ... 601
Brezvezna ... 601
Stopnjevalna ... 602
Raznobesedna ... 603
Vezalne 603 — Protivne 605 — Ločne 605 — Celotnostne 605
Nadpomenske in podpomenske ... 606

DOLOČANJE STAVČNIH ČLENOV ... 606
Osebek ... 606
Pomen ... 606
Vprašalnica ... 606

Oblika ... 607
Samostalniška besedna zveza v imenovalniku ... 607
Izpustna samostalniška besedna zveza ... 607
Samostalniška besedna zveza ne v imenovalniku ... 607
Logični osebek ... 608
Stavčni osebek ... 608
Položaj v stavčni zgradbi ... 608
Ujemalne lastnosti ... 608
Oseba ... 608
1. oseba 608 2. oseba 608
Število ... 608
Nepriredni (enojedrni) osebek ... 609
Navadni ... 609
Logični, neimenovalniški, stavčni ... 609
Socialni ... 609
Ob količinskem številskem izrazu ... 609
Osebek nima vpliva ob nedninskem povedkovem določilu ... 609
Priredno zloženi osebek ... 609
Vezalno razmerje ... 609
Ločno razmerje ... 609
Stopnjevalno razmerje ... 610
Posebnosti ob večjedrnem osebku ... 610
Spol ... 610
Jedra različnega spola ... 610
Jedro v rodilniku ... 610
Ob logičnem osebku oz. osebku v neimenovalniku ... 610
Sklon ... 611
Imenovalnik ... 611
Pridevniški rodilnik ... 611
Neimenovalniška besedna zveza ... 611
Ujemanje v zvezi s to ... 611
Povedek ... 611
Pomen ... 611
Vprašalnice ... 611
Oblika ... 611
Osebna glagolska oblika sama ... 611
Vez + kakšna besedna zveza ... 612
Medmetni povedkovnik ... 612
Pomožni glagoli ... 612
biti, postati, imeti ... 612
zdeti se, videti (nepreh.), *izgledati, ostajati* ... 612
Naklonski glagoli in izrazi ... 612
Fazni glagoli ... 612
Frazni glagoli ... 612
Funkcijski (frazni) glagoli ... 612
Kopičenje pomožnih glagolov ... 612
Povedek s povedkovim prilastkom ... 612
Izpust v povedku ... 613
Položaj v stavčni zgradbi ... 613
Ujemanje z osebkom ... 613
Vrste osnovnih stavčnih zgradb ... 614

Predmet ... 615
Pomen ... 615
Netvorec povedkovega dejanja (prizadeti) ... 615
Notranji predmet ... 615
Prejemnik ... 615
"Osebkov" predmet ali logični osebek ... 615
Vprašalnica ... 615
Oblika ... 615
Samostalniška zveza brez predloga ... 616
Samostalniška zveza s predlogom ... 616
Nedoločniška zveza ... 616
Odvisnik ... 616
Zgledi za predmete v posameznih sklonih ... 616
Tožilnik 616 Mestnik 617
Rodilnik 617 Orodnik 617
Dajalnik 617
Izpust predmeta ... 617
Položaj v stavčni zgradbi ... 618
Povedkov prilastek ... 618
Pomen ... 618
Oblika ... 618
Pridevniška ... 618
Samostalniška ... 618
Druge vrste (stavčna, polstavčna ipd.) ... 618
Zgledi: ... 618
Brez predloga ali veznika ... 618
S predlogom *za* ... 619
S predlogom *za* ali veznikom *kot* ipd. ... 619
Z veznikom *kot* ipd. ... 619
Položaj v stavku ... 619
Prislovno določilo ... 619
Vrste prislovnih določil (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 619
Prislovno določilo prostora (kraja) ... 619
Pomen ... 619
Mesta 620 Razmeščenosti 620
Cilja 620 Izražena s stavkom 620
Poti 620
Izhodišča oz. dosega ... 620
Vprašalnice ... 620
Položaj v stavčni zgradbi (primičen, vezaven) ... 621
Oblika ... 621
Prislovno določilo količine prostora ali poti ... 621
Prislovno določilo časa (pomen, vprašalnica oblike, položaj) ... 621
Prislovno določilo količine časa (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 622
Dolžine trajanja ... 622
Pogostnosti ... 622
Obdobnost 622 Nepretrganost 622
Kratnost 622 Velika pogostnost 622
Navada 622 Majhna pogostnost 622

Prislovno določilo lastnosti ... 622
Pravega načina ali načinovno ... 622
Pomen, vprašalnica, oblika, položaj ... 622
Navadno 622 Stavčno 623
Pretvorljivo v povedkovo določilo 622
Primere (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 623
Sredstva in orodja (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 623
Mere (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 624
Velike mere 624 Majhne mere 624
Srednje mere 624
Izida (pomen, vprašalnice, oblika, položaj) ... 624
Vršilca dejanja (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 625
Prislovno določilo vzročnosti ... 625
Ozira (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 625
Vzroka (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 626
Namena (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 626
Pogoja (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 627
Dopuščanja (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 627
Prilastek (pomen, vprašalnica, oblika, položaj) ... 628
TIPOLOGIJA STAVKOV ... 628
Dvodelni – enodelni stavki ... 628
Glagolski enodelni stavki ... 629
Brezosebkovni ... 629
S predložno besedno zvezo, ki bi lahko bila osebek ... 629
S splošnim osebkom (3. os. ed. s. spola) ... 630
S splošnim osebkom in preneseno rabo glagolskih oseb ... 630
a) 2. os. ednine 630 c) 1. ali 2. os. množine 630
b) 3. os. ednine 630 č) 3. os. množine 630
Zgledi iz slovstva ... 630
Enodelnim glagolskim podobni dvodelni stavki ... 630
S pridevniškim količinskim izrazom in samostalnikom v rodilniku ... 630
Z osebkom v rodilniku zaradi zanikanja ... 631
Neenodelni z odvisnikom kot osebkom ... 631
Zgledi iz slovstva ... 631
Neglagolski enodelni stavki ... 631
Samostalniški 631 Zvalniški 632
Pridevniški, prislovni, členkovni 631 Medmetni 632
Nedoločniški 631
Polstavčne tvorbe ... 632
Deležijski polstavki 632 Namenilniški polstavki 632
Deležniški polstavki 632 Pridevniški polstavki 632
Nedoločniški polstavki 632 Samostalniški polstavki 633
Občutenost polstavčnosti ... 633
Deležje 633 Namenilnik 633
Deležnik 633 Pridevnik 633
Nedoločnik 633 Povedkov prilastek 633
Ločila pri polstavkih ... 633
Stavki z okrnjeno zgradbo ... 634
Nedokončani ... 634
S preskokom ... 634
Z zanemaritvijo vezave (zevgmo) ... 634

Z mešano vezavo (kontaminacijo) ... 634
S pritegnitvijo (atrakcijo) ... 634
Z izpostavljenim stavčnim členom ... 634
Z izpustom (elipso) ... 634
Stilno opazno 634 Stilno neopazno 635
S protiizpustom (antielipso) ... 635
Zgledi izpusta v odlomku drame ... 635
ZVEZE STAVKOV ... 636
Podredje (hipotaksa) ... 636
Glavne značilnosti ... 636
Glavni – odvisni stavek ... 636
Nadredni stavek ... 636
Položaj odvisnika glede na nadredni stavek ... 636
Vezniške besede odvisnika ... 636
Intonacijskost odvisnikov ... 637
Soodnosni izraz odvisnika v nadrednem stavku ... 637
Odvisnik kot poved ... 637
Glavni stavek in poved ... 637
Tipologija odvisnikov ... 637
Vsebinski 637 Oziralni 637 Prislovni 637
Besednovrstni ... 638
Stavčnočlenski ... 638
Vrste odvisnikov po stavčnočlenski vlogi ... 638
Osebkov ... 638
Povedkov ... 638
Povedkovega prilastka ... 639
Predmetni ... 639
Prislovni odvisniki ... 640
Prostorski ... 640
Količine poti ... 641
Časovni ... 641
Količine časa ... 641
Lastnostni ... 641
Pravi načinovni (modalni) 642 Posledični (konsekutivni) 642
Primerjalni (komparativni) 642 Sredstveni (sredstva) 643
Primerjalni mere oz. količine 642 Izvzemalni 643
Vzročnostni ... 643
Ozirni 643 Pogojni (kondicionalni) 644
Vzročni (kavzalni) 644 Dopustni (koncesivni) 645
Namerni (finalni) 644
Prilastkov odvisnik ... 645
Priredje (parataksa) ... 646
Splošno ... 646
Besedne zveze 646 Zveze povedi 646
Zveze stavkov 646 Vrste prirednih tvorb 646
Delnost priredij ... 646
Pomenske vrste priredij (z grafsko simbolizacijo) ... 647
1. vezalno 647 5. vzročno 647
2. stopnjevalno 647 6. pojasnjevalno 647
3. ločno 647 7. sklepalno 647
4. protivno 647

Zaporedje delov priredij ... 647
Priredje, katerega del je kako priredje ... 647
Stopnjevalno, ločno, protivno, vzročno, pojasnjevalno, sklepalno ... 648
Zapleteno zložena zveza priredij ... 648
Del priredja je podredje ... 648
Mnogovezje ... 648
Brezvezje ... 648
Vezalno 649
Stopnjevalno 649
Ločno 649
Protivno 649
Vzročno 649
Pojasnjevalno 649
Sklepalno 649
Kopičenje brezvezij v poeziji ... 649
Medpovedna priredja ... 650
Vezalno 650
Ločno 650
Protivno 650
Stopnjevalno 651
Vzročno 651
Posledično 651
Pomenske podskupine priredij ... 651
V vezalnem priredju ... 651
Soobstajanje 651
Zaporednost 651
V protivnem priredju ... 651
Kontrast ali razlika 651
Nasprotje 651
Zamenjava 651
Izvzemanje 652
V vzročnem priredju ... 652
Vzrok 652
Namen 652
Posledično, stopnjevalno, ločno priredje ... 652
Zapleteno zložena poved ... 652
PRVOTNI IN PRENESENI ALI POROČANI GOVOR ... 653
Kratka definicija in zgledi besedil ... 653
Dobesedna obnovitev ... 653
Vrste poročanega govora ... 654
Premi govor ... 654
Odvisni govor ... 654
Polpremi govor ... 654
Značilnosti premega govora ... 655
Spremni stavki ... 655
Poročevalec o govornem dogodku ... 656
Naslovnik ... 656
Trenutek poročanja ... 657
Naklon ... 657
Značilnosti odvisnega govora ... 657
Prenašanje skladenjskega naklona ... 657
Pripovednega ... 657
Vprašalnega ... 657
Velelnega ... 657
Želelnega ... 658
Vzkličnosti ... 658
Prenašanje zvalnika ... 658
Prenašanje členkov in medmetov ... 658
Prenašanje časovne določitve ... 658
Menjavanje sobesednikov oz. neudeleženca ... 658
Prenašanje miselnih členkov ... 658

Dejanskost prenesenega v dobesednem navedku (in v odvisnem govoru) ... 658
Značilnosti polpremega govora ... 659
Nepravi premi govor ... 659
ČLENITEV PO AKTUALNOSTI ... 660
Splošno ... 660
Izhodišče, prehod, jedro ... 660
Besedilni zgled za nevtralno zaporedje delov ... 660
Zaporedje I, P in J (izhodišča, prehoda, jedra) ... 660
Členitvene enote in njihovi deli (z grafskim prikazom) ... 661
Nanosnik in njegova skladenjska podoba ... 662
Premenjeno besedilo o grofu in medvedu ... 663
Pozaimljanje in izpustnost ... 663
Meje med členitvenimi deli ... 664
Stavčna intonacija v besedilu ... 665
Poudarjanje v besedilu ... 666
BESEDNI IN STAVČNI RED ... 667
Splošno ... 667
Četvero meril za besedni red v povedi stavku oz. stavčju ... 668
Stilno nezaznamovani ali objektivni besedni red ... 668
Zaporedje delov členitve po aktualnosti ... 668
V prostem stavku ... 668
Prilastki in naslonke ... 669
Zaporedje sestavin stavčnih členov oz. besednih zvez ... 670
Zaporedje naslonk v naslonskem nizu ... 671
Zaporedje delov podredja (stavčja) ... 672
Zaporedje delov priredja ... 673
Zaporedje povedi v besedilu ... 673
Mesto naslonk v stavku ... 674
Predlog in nikalnica ... 674
Veznik ... 674
Členek ... 675
Prosti naslonski niz ... 675
Za osebkom, predmetom, prislovnim določilom ali za prvo naglašeno besedo povedka ... 675
Za vrivkom ... 675
Vezniki pred prostimi naslonkami ... 676
Na začetku povedi ali stavka ... 676
Besedni red in stavčni členi ... 676
Stilno zaznamovani ali subjektivni besedni red ... 677

BESEDILNA SKLADNJA ... 678
Breznikovo predhodništvo ... 678
Škrabčeva presoja Breznikove teorije ... 679
Slovnični delež v besedilni skladnji ... 680
Logika zaporedja povedi v besedilu ... 681
Sledje ... 682
Časovnost ... 683
Vrste glagolov v sledju ... 683
Izpustnost ... 683
Sledje iz sopomenk ali opisov (parafraz) ... 684

Pomenska razmerja v sledju ... 684
Istovetnostno ... 684
Enakovrednostno ... 684
Presečnostno ... 684
Vključevalno ... 685
Skladnja besedilnih/besedovalnih tipov ... 686
Opisovanje ... 686
Pripovedovanje ... 686
Razpostavljanje ... 686
Utemeljevanje ... 686
Navajanje ... 686
Gledišče ... 686
3.-, 1.-osebno ... 687
Podajanje ... 687
Žarišče ... 687
Časovnost ... 687
Literatura ... 688
Splošno ... 688
Razprave o posameznih problemih ... 689
Stavčna fonetika ... 690
Besedni in stavčni red ... 691

KAJ OBSEGA SKLADNJA

Skladnja ali sintaksa je poseben del slovničnega nauka o jeziku. Uči, kako se delajo (oz. kako so narejene) pravilne povedi in njihovi deli. Povedi in njihove dele skladamo in prepoznavamo na podlagi skladenjskih vzorcev iz besed in stalnih besednih zvez (in iz delov, ki so že sami lahko povedi), pri tem pa zmeraj upoštevamo tudi položaj povedi v danem besedilu oz. v njegovem delu.

Skladnja besede

Besede same se na podlagi skladenjske vloge, ki jo lahko opravljajo, delijo na besedne vrste: na samostalnike, pridevnike, prislove in povedkovnike (z ustreznimi zaimki), pa na glagole in slovnične besedne vrste (veznik, predlog, členek, medmet). Vsaka besedna vrsta (oz. njena podskupina) je namenjena za opravljanje posebne skladenjske naloge v okviru stavka, tj. najmanjše možne povedi, ki pa je lahko že sama samostojno sporočilo. V povedi stavka *Andrej je včeraj lovil ribe* samostalnika primarno opravljata skladenjsko vlogo osebka (*Andrej*) in predmeta (*ribe*), glagol vlogo povedka (*je lovil*) in prislov vlogo prislovnega določila (*včeraj*). Gledano s pomenskega stališča je osebek *Andrej* vršilec dejanja, predmet *ribe* so prizadeti, povedek *je lovil* je dogodek v določenem času in še v drugih danostih (3. oseba, ednine, tvornik ...), prislovno določilo *včeraj* pa časovna okoliščina. Tudi za preostale besedne vrste je značilna razločevalna skladenjska vloga: pridevnik je najmanjši levi prilastek (*s o s e d o v Andrej*), povedkovnik se večinoma rabi kot glavni del povedka (*Andreju je to v š e č , Zakaj si t i h o*), predlog izraža npr. neistostopenjskost dveh samostalniških besed (ali enot) določene zveze (*hiša ob morju*), členek zamenjuje ves stavek (*To se bo v e r j e t n o zgodilo v kratkem – To se bo, t a k o m i s l i m , zgodilo v kratkem*), veznik izraža enakovrednost oz. neenakovrednost obeh sestavin, ki ju povezuje, medmet je čisto posebna oblika stavka. S pomenskega stališča je prilastek lastnost samostalniške besede, povedkovnik je predmetnopomenski del določenega glagolskega dogodka ob pomožnem glagolu, členek je skrčena zamena stavčne vsebine; veznik je izraz razmerja med stvarmi, ki jih poimenujejo besede (ali besedne zveze stavka oz. zveze med dogodki, ki jih ubesedujejo stavki), predlog zaznamuje podrejevalna razmerja med stvarmi, ki jih poimenujejo sestavine besedne zveze, in medmet je odziv na določen dogodek ali stanje stvari.

Skladenjsko zgradbo imenujemo površinsko, pomensko pa globinsko.

Skladnja oblik

Tudi oblike posameznih besednih vrst (npr. skloni, glagolske osebe ipd.) imajo predvsem skladenjske vloge, njihove glavne vloge pa so: imenovalnik samostalniške besede služi kot osebek, vsi drugi skloni kot predmet, v zvezi s predlogom ali pridevnikom pa še kot prislovna določila ipd.; glagolske osebe prav tako pripisujejo glagolsko dejanje osebku kot govorečemu (1. os.), ogovorjenemu (2. os.) ali neudeležencu zgovora (3. os.); 3. oseba ednine srednjega spola označuje tudi vršitev glagolskega dejanja brez osebka (*Grmelo je*); glagolske načinske oblike v tvorniku spravljajo v ospredje bolj vršilca dejanja (ali nosilca stanja ali poteka), trpne pa tistega (tisto), ki je prizadet (prizadeta, prizadeto) od glagolskega dejanja.

Ti in taki skladenjski problemi so v tej slovnici obdelani v poglavju o besednih vrstah, zato se tu v skladnji ne bodo več obravnavali.

Skladnja povedi in besedila

Tukaj bodo obravnavane le naslednje kategorije sporočila: poved, stavek, stavčna fraza, členitev po aktualnosti, besedni, stavčni in povedni red ter povedna fonetika. Skladnja vsaki teh tematičnih enot (in njenim sestavinam) določa pomenski ustroj (tj. to, kaj pomenijo) in ubeseditveni ustroj (tj. to, kako je ta pomen izražen).

V tem poglavju je na kratko zajeta tudi skladnja besedila.

POVED IN STAVEK

Osnovna pojma skladnje sta poved in stavek.

Poved je najmanjša samostojna enota besedila, lahko pa je tudi že sama besedilo. Povedi so narejene iz poimenovalnih enot (besed in besednih zvez) – najobičajnejša taka enota je stavek – ali iz stavkov, oboje na podlagi skladenjskih vzorcev. Skladenjski vzorec najmanjše možne oblike povedi ima obliko stavka določene vrste (simbol S) (torej obstajajo stavčni skladenjski vzorci). Primer tipične enostavčne povedi: *Tone obira hruške.* V tem (glavnem) stavčnem vzorcu so besede zbrane okrog osebne glagolske oblike, tj. glagol odpira določena skladenjska mesta ali pa dovoljuje njihova neobvezna druženja (*Tone **danes** obira hruške*). Kadar v taki minimalni povedi stavku ni osebne glagolske oblike (npr. *Hoditi tako pozno domov!*), so besede stavčne povedi zbrane ali okrog neosebne glagolske oblike (prim. zgoraj) ali pa okrog katere enote kake druge besedne vrste, tj. besede ali njene oblike (npr. *Čudovita stvar! – Ti revež ti! – Falot salamenski!*). Povedi tipa *Hoditi tako pozno domov* ali *Čudovita stvar* so dejansko stavčne. To so t. i. ustrezniki stavkov. Poseben tip stavka so pastavčne tvorbe, npr. medmetne, zvalniške, členkovne; pri njih si ni mogoče misliti, da bi se besede zbirale okrog osebne ali neosebne glagolske oblike (ali da bi bile nastale iz takih zvez).

Poleg enostavčnih povedi obstajajo tudi večstavčne; imenujemo jih zložene. Zložene povedi so treh vrst: priredne (simbol *S + S*: *Gospodinja se je ozrla in jima požugala s prstom*), podredne (simbol S/S: *Jasno je, da to ni tako enostavno*) in soredne (simbol S..S: *Kam pa ti tako zgodaj, Janez*).

Na koncu omenimo še razdružene povedi, bodisi enostavčne (*Prišel je. Janez. Včeraj popoldne.*) ali večstavčne (*Lep je svet. Kadar ni prepira v njem.*). – S tem smo v bistvu že prestopili okvir ene povedi in se dotaknili medpovednih razmerij; ta so predmet t. i. nadpovedne, tj. besedilne skladnje.

Ponazoritev posameznih vrst povedi

Enostavčne povedi

Andrej je ujel lepo postrv. – Deževalo je tri dni in tri noči. – Ivan Cankar je bil rojen na Vrhniki. – Prinesi mu še piti in jesti. – Bi kdo še rad juhe? – To je pa res od sile! – Hudiča smo se zabavali. – Da mi nisi več hodil tja! – Ti si mi prava! – Le vkup! – Proč od tod! – Lepo povedano. – Še kaj? – Kaj pa vi tukaj? – Takole stati križem rok! – Kaj storiti? – Priti na obisk ob taki uri! – On pa delati! – Volk pa kozi skok za vrat! – Marš v hiško! – Fej te bodi. – Psiček laja hov-hov-hov. – Pomladansko jutro. – Večer ob morju. – Karavana!

Pastavčne povedi

1. zvalniške: a) zvalne: *Matejka! – Mamaaa! – Gospod profesor! – Gospod kapitan! –* – b) ogovorne: *Draga Jasna! – Zelo spoštovana gospa profesorica! – Ljuba moja mucka! – Predragi! – Spoštovani kolegi! – Gospe in gospodje! –* – c) povedkove: *Težki idiot. – Ljubezen moja. – Falot ti tak! – Svinja svinjska! – Ti revež ti. – Bedak ti neumni! – Reva! – Prismoda! – Nastava ti taka. – Koza! – Osel!*

2. medmetne (večinoma v soredju): *Aaa! – Hoj! – Uh! – Pst! – Juhuhu. – Ježešna. – Hop! – Pi pi pi. – Štrbunk. – E, (to so bili časi)! – I, (kam pa)? – Za boga svetega!* (Več primerov v poglavju o medmetih, str. 450–462.)

3. členkovne: *Si bil tam? -Da. – Bi rad še kaj povedal? -Ne. – Dobite tudi vi obisk? -Morda. – Da,* (to je čisto druga zadeva). (Več primerov je v poglavju o členkih, str. 445–449.)

Večstavčne povedi

Priredne: *Prišel sem domov in povprašal po materi. – Ni le ubogal, kar so mu ukazali, temveč se je tudi radovoljno poniževal. – Bo ali ne bo? – Srce je prazno, srečno ni.* (P) *– Pa ne pojdem prek poljan, je v poljani črni vran.* (M) *– Na podstrešju je zaškripalo: to je mati odpirala skrinjo. – Mislim, torej sem.* (646–652)

Podredne: *Znano je, da se zemlja vrti okoli svoje osi. – Sedaj naš Janez jè, kar je hotel postati. – Povej odkrito, kje si bil. – Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima. – Kadar mačke ni doma, miši plešejo. – Odšel je, ne da bi bil spregovoril. – Go-*

vori, ko da bi rožice sadil. – Kar naprej rine v ospredje, tako da je že kar sitno. – Če veš, le povej! – Čeprav je bilo mraz, je šel na sprehod. – Ne bom ti povedal, zato ker bi se mi potem smejal. – Prišel sem, da bi vam pomagal. – Kar se mene tiče, lahko greste. – Videla sem vas, ko ste se šli kopat. – Prizadevanje, da bi bil vedno prvi, mu je jemalo preveč drugih lepih stvari našega življenja. (636–646)

S polstavkom: *Po pravici povedano, takrat nisem mislil na posledice.* (632–634) – *Slovenec mile ne ljubi matere, vanj upajoče.* (P) – *Iz moje samotne in grenke mladosti, vse polne ponižanja, polne bridkosti, se svetijo tiho tvoje oči.* (C) – *Minila ga je želja, biti za vsako ceno prvi. – Kolar si je šel zdravit svoj katar v Rogaško Slatino. – Videč, da vsega ne bo sam zmogel, je za pomoč poprosil soseda. – Cesar, to videvši, veli konje pognati.*

Soredne: 1. zvalniške: *Matejka, kam te pa spet nese! – Bog nebeški, kam vse to gre? (... kdo vse to nahrani? ... oskrbi?) – Gospod desetar, sovražnik z leve. – Mucka moja mala, ki me imaš tako rada. – Bedak ti neumni, zakaj si mu verjel. – Osel, še tega ne veš! – Nastava ti taka, ali mu boš šla s poti!* (489, 632)

2. medmetne: *O, ne boš šel še spat! – Oh, ta bi samo spal. – I, kam pa, kam, Barbka? – Uh, kako to boli. – Hmja, kdo si pa ti? – Oj, domovina, kje si mi zdaj! – Hahaha, smo se zakrohotali po razredu.* (489, 632)

3. členkovne: *Da, tako je bilo. – Ne, to je preveč! – Seveda, predobro se ti godi. – Torej, kam s to nadlogo?* (489)

4. z izpostavljenim stavčnim členom; *Janez, ta pa zna. – Na Gorenjskem, tam je fletno. – Iz hudobije, zato ga pretepa. – To, bedak si.*

5. Premi govor: *"Kam greš?" me je vprašal.*

MEDPOVEDNA SKLADNJA

Kot mimogrede že nakazano, obstaja tudi medpovedna skladnja. Eni primeri za medpovedno skladnjo ustrezajo skladenjskemu vzorcu prostega stavka, drugi vzorcu priredja ali podredja, najbolj pogosto pa soredja in še večjih besedilnih enot, npr. odstavka ipd. Nekaj primerov za vsako vrsto.

A – razdružena poved z zgradbo

1. prostega stavka: *Je že prišel. Janez. Sam.*

2. podredja: *Ženiti se ti mudi. Ker si tako star. – Pomagal ti bom. Kadarkoli me boš prosil ali bom sam videl, da je potrebno.*

3. priredja: *Le v slast ga! Saj ga je Bog dal.* (L) – *Govorila je rada z vsakim in o vsaki stvari. Zatorej so jo ljudje radi imeli.* (Jj) – Več primerov imaš pri vezniku, str. 431, in na str. 650–651.

B – soredje:

1) s pastavki: *Janez! Hej, Janez! Mama je rekla, da pojdi domov. – Smrkavec ti tak! Ti se boš iz mene norčeval! – Da. Kamenjali smo te, za vsako knjigo posebej kamen.* (Ž)

2) jukstaponirano (sopostavno): *Odšel je domov. Bolela ga je glava.*

C – drugi pojavi:

1. povedi, povezane po členitvi po aktualnosti: *Nekoč je bil imeniten grof. Ta grof je šel v Gorjance na lov. Spremila ga je velika družba prijateljev in lovcev.* (Sovisni deli so tiskani razprto.)

2. kazalnik nazaj (anafora, navezovanje) in naprej (katafora, napovedovanje) v besedilu: *Delal je od ranega jutra do poznega večera. To ga bo spametovalo, če nič drugega. – To ga bo izučilo: Kruh in voda, tema, prepoved dela, nobenih stikov z ljudmi. To je še vsakega omehčalo, pa bo tudi tega.*

3. ujemanje: *Po dolgih letih se je Anka spet vrnila v domovino. Nihče ji ni mogel povedati, da se je bila zelo spremenila.*

4. pojavi iz dvogovora:

– Kam greste, Marta?
– Domov.
– Domov, že zdaj?
– Kaj pa drugega. Mar ni kaj prav?
– Je, je. Kar tako sem rekel.

UPOVEDOVANJE

Kaj je

Upovedovanje (dovršno: upovedenje) je potek, v katerem propozicija (imenovali jo bomo pomenska podstava) proste povedi dobi skladenjsko obliko. Če za pomensko podstavo bodoče povedi vzamemo prvine 'pripovedovati, babica, otrok, pravljica, (lahko noč)' in jo skušamo upoveditи, hitro ugotovimo, da je to mogoče storiti na zelo veliko načinov.

Naštejmo si nekaj povedi s to pomensko podstavo:

– Babica je otrokom (za lahko noč) pripovedovala pravljico.
– Ali je babica otrokom (za lahko noč) pripovedovala pravljico?
– (Za lahko noč) naj babica otrokom pripoveduje pravljico.
– Babica bi otroku lahko pripovedovala pravljico.
– Babičino pripovedovanje pravljice otrokom (za lahko noč).
– Otrokom babica pravljice ni pripovedovala (za lahko noč).

In še katera.

Poved iz dveh ali več pomenskih podstav: 1. 'biti vroče'; 2. 'oditi, jezero, vsi'; 3. 'kopati se, vsi':

– Bilo je vroče; vsi so odšli k jezeru in se kopali.
– Bilo je vroče, zato so vsi odšli k jezeru in se kopali.
– Zaradi vročine so se vsi odšli kopat v jezeru.
– Zaradi vročine odhod vseh na kopanje v jezeru.

Itd.

Isto pomensko podstavo, npr. 'iti, babica, Rdeča kapica, lepega dne' je mogoče upovediti na različne načine glede na naslednje modifikacije (določitve), zadevajoče:

1. kolikost: *je šla* (ed.);
2. istovetenje: *k svoji babici* (ne h kateri drugi);
3. hotenje: *lahko šla* 'smela iti';
4. možnost: *ni mogla iti*;
5. nikalnost: (*je šla*) – *ni šla*;
6. udeleženost v zgovoru: A – *sem odšel*, B – *si odšel*, C – *je odšel, je deževalo*;
7. razpostavnost (diatezo): *je bila sezidana – so jo sezidali* (npr. *cerkev*);
8. časovnost: *bo šla/odide – je odšla – gremo*;
9. skladenjsko naklonskost: *bo šla – pojdi*;
10. gotovost: *gre – menda gre – gotovo gre*;
11. stopnjevitost: *gre – jo maha*;
12. čustvenost: *gre – stopica*;

Sedaj pa podrobneje o pomenski podstavi ali propoziciji.

Enote propozicije

Propozicija ali pomenska podstava stavka ima dve neobhodni sestavini: a) t. i. predikat ali povedje, ki se izraža večinoma z glagolom ali pa z zvezo pomožnika *biti* (in drugih pomožnikov) + kake pridevniške, samostalniške, povedkovniške besede ali besedne zveze, in b) t. i. participante (udeležence), ki so ali aktanti (delovalniki) ali cirkumstanti (okoliščine). V stavku *Andrej je včeraj lovil ribe* je povedje *loviti*, delovalnika sta *Andrej* in *riba*, okoliščina pa *včeraj*. Povedje je na skladenjski ravni povedek, delovalnika sta osebek in predmet, okoliščina prislovno določilo.

Nujno potrebne sestavine propozicije tvorijo propozicijsko jedro, določa pa jih glagolska vezljivost. Ob glagolu *sedeti* je jedro propozicije izraz za glagol stanja in samostalnik za vršilca dejanja *(kdo)*, ob glagolu *deževati* pa zadostuje že izraz za ta potek (ali proces). Poleg obveznih udeležencev so v propoziciji lahko tudi neobvezni ali fakultativni, npr. *včeraj, doma, spomladi* v zgornjih treh propozicijah, tudi brez njih so stavki iz teh propozicij neoporečni.

Podrobneje o posameznih prvinah za modifikacijo (inačenje) propozicije v stavku (ki je lahko poved ali le njen del).

Modifikacije (določitve) podstave

Kolikostna določitev

Ta določitev zadeva vse udeležence in povedje, saj npr. lahko rečemo ali *Zidar zida hiše* ali pa *Zidarji zidajo hišo*. Pri tem se načelno določa kolikost osebka, izvzeti so le primeri tipa *To mesto **so** Brežice*, kjer se število povedka določa samo (prim. *To mesto **je** Trži**č***), ker je povedkovo določilo v množini (za primer dvojine npr. *Ta kip **sta** Rodinova ljubimca*). So pa glagoli, ki zahtevajo delovalnike v množini, kot npr. *poskakati (z)* (*Fant**je** **so** **poskakali** z voza*), *pobiti* (***Pobila** boš **vse** krožnike*), ali pa mora biti v množini tudi okoliščina (***Pobila** si **vso** skledo* 'na več mestih'). Táko imamo tudi v primerih kot *Rože **rastejo** **po** travniku/gozdu* 'na več mestih travnika/gozda'. Kolikostno so določeni tudi glagoli z vidom, npr. *Pozno pri**haj**aš domov* 'pogosto prideš pozno'. Takega je pri glagolu še več, npr. *Sovražnik **se** je **na**napadal* 'napadel je večkrat' ali 'napadal je dolgo'.

Količino najbolj tipično izražajo števniki, in sicer glavni, ločilni dveh vrst, množilni in nedoločni: *Bili **smo** **le** **trije** bratje, **Dvoje** zrcal ne kaže istega lica* (Kjo), ***Stote**re se **misli** ti v duši bore* (G), *Kaj si delate **dvojno** delo?* (Lm), *Margetca je točila vince **trojno*** (lj), *Poznal sem **veliko** **ljudi**. **Precej** **ljudem** je tudi pomagal, Noben**ega** prijatelj**a** nimam.*

Poleg količine se kolikostno določa tudi mera ali obseg. Primeri za mero: *kilogram* krompirja, *pol kilograma* sladkorja, *liter* mleka, *4 km* poti, *ducat* robcev, *četrt litra* olja, *pest* lanu, *mernik* pšenice, *naročje* drv, *dva žepa* orehov, *omizje* gostov, *stadion* ljudi, *morje* nevoščljivcev, *vse črno* kopalcev, *tisoči* ljudi, *stotine* kilogramov, *bataljon* siromakov, *peterica* vojakov, *legija* brezdelnežev, *armada* oderuhov in brezposelnih, *vojska* potepuhov, *trop* volkov, *jata* rib, *čreda* ovac, *šopek* rož, *snop* pšenice, *nasad* rži, *seženj* krme, *paket* hrane, *vagon* premoga, *voz* drv, *ščepec* tobaka, *požirek* vode, *zalogaj* kaše, *košara* cvetja, *sak* rib, *lojtre* drv, *en hlev* živine.

Posebne vrste kolikostnih določil imajo glagoli, pridevniki in povedkovniki: *stokrat* povedati, *nikoli ne* imeti prav, *zmeraj* molčati, *poredko/pogosto* se motiti, *vsakokrat* ponoviti, *znova* oditi; – *veliko* govoriti, *malo* povedati, *biti zelo* všeč, *daleč* iti, *blizu* priti, *nič(esar)* vedeti, *noč in dan* javkati; *hudo* ranjen, *skoraj* mrtev, *na pol* nor, *čisto* dober, *izredno* bister, *neskončno* naiven, *grozno* lep. O tem glej več pri ustreznih besednih zvezah. Primeri: *Grozno* rada ga je imela, *Lepo* si ga polomil, *Preveč* se trudite, *Prelepo, Lepše*, kot sem mislil, *Leta (in leta)* sem ga čakala, Ura je *tri*, *Čez eno uro* pridem, *Pogosto* sem doma, Do tam je *tri ure* hoda, *Daleč* sem plaval, *Takoj* pridem, Star je *čez sto let*. Nekateri teh primerov (tipa *zelo, lepše, preveč*) so določila mere.

Kolikostna določitev je tudi s faznimi glagoli: *začeti* plavati, *nehati* peti, *nadaljevati* z igranjem, kar ima vse tudi t. i. predponske ustreznike, npr. **za**plaval je, **do**plaval je ...

Istovetenjska določitev

To določitev imamo zlasti ob samostalniku, in sicer jo podajajo pretežno kazalni zaimki, kot so *ta, tisti, oni, tak* itd.: *To* stvar sem ti že stokrat razložil, *Tisti čas* je bilo lepo vreme, *Oni* gospod na vozu je bil cesar. (L) Prim. še: *te vrste/taki* ljudje, kalini *enake sorte*, dekleta *drugačnih nazorov, isti* nepridipravi, *druge sorte* kostanj, *prvovrsten* podvig, *kakih 40* ljudi.

Sem gre v bistvu tudi t. i. določnost, s katero se označujejo že znane stvari: ***mali*** srpan, ***beli*** kruh, ***veliki*** vezir ipd. Ali: *V **neki** vasi sta živela **(en)** bogat in **(en)** reven kmet*: ***bogati*** *kmet je gledal na vsako stvar,* ***revni*** *pa je bil*

bolj mehak. Nekatere vrste pridevniških besed, npr. *slovenski, slovenj(i), nemški, kmečki, bratov, sestrin, lipov*, so zmeraj določne, zato nimajo dveh oblik. Samostalniki so določni, nedoločnost morajo zato posebej izražati: *En/Neki* človek je pred vrati, *Dva/Ena* fanta si želita govoriti s teboj, *Eni/Neki* ljudje tebe čakajo. Nasprotje od tega je *Tisti* človek ... itd.

Mera istovetnosti se izraža zlasti tudi z zaimki tipa *nekdo – kdo, neki – kateri, nekákšen – kàkšen*, na določen način tudi z zaimenskimi dvojicami tipa *kdor – kdor koli* (t. i. oziralni in oziralni poljubnostni). Približnost količine se izraža s *kak*: *kaki dve uri*, ali pa prireDno s tipom *čakati uro ali dve*. Določitev s členkom: *Tu je tudi denar* (tj. ne samo druge stvari).

Končno imamo v slovenščini (že v neknjižnem pogovornem jeziku) člen, ki je sredstvo par excellence za določanje istovetnosti oz. določnosti, npr. *ta mlada, ta prvi*. Uporablja se ob pridevniških besedah ob samostalniški odnosnici (*ta črna krava*) ali ob posamostaljeni pridevniški besedi (*ta črna*); v zbornost to ni bilo sprejeto, uporablja pa se za stilistično variiranje.

Pri glagolu do neke mere lahko govorimo o istovetnostni določitvi, npr. pri določnih (determiniranih) in nedoločnih glagolih, kakor nam jih ponazarjajo primeri *peljati – voziti, peljati – voditi, nesti – nositi, iti – hoditi* ipd.; določno npr. v *Grem v šolo* proti *Hodim v šolo*. (Pod vplivom drugih jezikov pravijo, npr. na Koroškem, tudi za drugo *Grem v šolo*.) Končno bi pri glagolu lahko opozorili še na osebne in neosebne oblike (*Veliko govori š – Veliko se govori*).

Namesto pridevniške besede (lahko tudi poprislovljene ipd.) se v nekaterih primerih za eno in drugo določitev lahko rabi samostalniška beseda: tako dobimo namesto zveze *pet ljudi* zvezo *peterica ljudi*, namesto *mnogo ljudi* pa *množica ljudi*. (Več primerov je gori.) Primeri za istovetnostno določitev: *isti ljudje = istost ljudi*. Druge pretvorbe prvotnejših zvez so še s pridevniki po vzorcu mnogi ljudje → množica ljudi – ljudska množica. Posebne oblike istovetnostnih določitev so še naslednjih tipov: *po dva človeka*, Ljudje so *v trumah* odhajali domov, Vojaki so *po bataljonih* padali v zasede, *Na ducate* je bilo tega, *po kapljicah* piti, *po delih* kupovati, *pred leti, noč za nočjo* ipd.

Hotenjska ali voluntativna določitev

Obstaja več načinov, kako izražamo (svoje ali tuje) hotenje. Najlaže bo, če si izhodiščno postavimo glagol, le-temu pa iščemo še druge besednovrstne ustreznike.

Hotenjskih izrazov je več vrst, npr. glagoli in druge besedne vrste, deloma različne izpeljavne stopnje. Torej imamo izraze

želenja: *želeti si, truditi se, imeti rada, hoteti se* komu, *biti željan*; s pogojnikom *rad bi, hotel bi, želel bi*: *Želim si biti sam/Želim si, da bi bil sam/Imam željo biti sam* ipd.;

volje: *hoteti, želeti, volja biti* koga, *pripravljen biti, braniti se, rad bi*: *Brani se piti*;

namere: *nameravati, kaniti, imeti namen/namero, biti čigava namera*: *Njegova namera je bila, da bi sovražnika presenetil*;

odločitve: *odločiti se, skleniti, napraviti sklep*: *Sklenil je oditi, Napravil je sklep, da bo odšel*;

moranja: *morati, imeti, biti komu, siliti, biti* komu *sila/mus*: *Ni ti sila oditi, Bilo jim je umreti; ne smeti, ne biti treba*;

siljenja: *siliti, prisiliti, primorati, (na)gnati, goniti, siliti se, biti prisiljen/primoran*: *Sili se biti domač*;

nujnosti: *nujno biti, biti komu nuja*: *Nuja se ti je možiti, Ni se mu bilo treba poročiti*;

drznjenja: *upati si, drzniti si, dovoljevati si, imeti pogum, ne se bati, (ne) koga biti strah*: *Ni ga bilo strah povedati resnico*;

naročanja: *naročiti, odsvetovati*: *Bilo je Mojzes tebi naročeno voditi celo ljudstvo*;

dovolitve: *dovoliti, pustiti, dati*: *Dali so mu mirno oditi, Dopuščeno mu je bilo oditi*;

zapovedovanja: *zapovedati, ukazati, veleti, reči, naložiti*: *Zapovedano nam je bilo zavzeti položaj; prepovedati*: *Prepovedano nam je bilo glasno govoriti*;

dopustitve: *smeti, lahko*: *Lahko greste, Dovoljujejo ti oditi*;

spodbujanja: *dati*: *Daj povedat že vendar*.

Vsi ti izrazi so nepredmetnopomenski in imajo v povedku ob sebi predmetnopomensko nedoločniško povedkovo določilo, npr. *Moram oditi, Silim koga oditi/da bi odšel/k odhodu*. Svoje nasprotje imajo v smislu nikalnosti: *Smeš oditi – Ne smeš oditi*. To se da izraziti spomensko: *Dovoljeno ti je oditi; Moraš ostati*. Prim. še *Hočem ≠ Nočem, Ne maram; Daj ≠ Ne smeš/Prepovedujem ti*. Zanimivo je nasprotje med *Silim ga jesti ≠ Ne silim ga jesti/Sam od sebe jé/Prostovoljno jé ...*

Hotenjski glagoli imajo besednovrstno premenilni vzorec, ki omogoča spreminjanje delovalnikov, npr. *Smeš oditi – Dovoljeno ti je oditi*; sopomensko k prvi možnosti je *Dovoljenje imaš oditi*. Prizadeti je prvič osebek, drugič pa 3. delovalnik ob sopomenskem glagolu ipd. Glagolska splošnost se lahko zamenja s povedkovno na *-n*. Poskusi vzorčenja:

(1) *Smeš oditi*	(3) *Imaš dovoljenje oditi/za odhod/da lahko odideš*
(2) a) *Dovoljujejo ti oditi*	(4) *Dovoljenje za tvoj odhod*
b) *Dovoljeno ti je oditi*	(5) *Dovoljenost tvojega odhoda*
c) *Dovoljen ti je odhod*	(6) *Dovoljen odhod*

Tako gre v glavnem tudi pri glagolih moranja ali namere:

(1) *Moram oditi*	*Sklenjeno je bilo oditi*
Nameravam oditi	c) *Zapovedan mi je odhod*
(2) a) *Zapovedujejo mi oditi*	*Sklenjen je bil odhod*
Odločil sem se oditi	
b) *Zapovedano mi je oditi*	

(3) *Imam zapoved oditi/da odidem*
Imam namero/namen oditi/da bi odšel
(4) a) *Zapoved za moj odhod*
Namera za moj odhod
(5) *Zapovedanost mojega odhoda*
Sklenjenost mojega odhoda
(6) *Zapovedan odhod*
Sklenjen odhod

Taki vzorci se dajo izpolniti npr. tudi za glagol *ne pustiti* in *ukazovati*.

Tipično sredstvo poleg glagolskega je povedkovniško, in sicer tip iz deležnika: na *-no/-to* (npr. *dovoljeno*) oz. *-n -a -o (dovoljen -a -o)*; ustrezni samostalniki so možni glagolniškega tipa (*dovoljenje*) ali pa izdeležniškega (*dovoljenost*). Deležniški tip ima še čisto pridevniško obliko, npr. *dovoljeno dejanje odhoda* oz. *dovoljen odhod*.

Deležniških povedkovnikov in pridevnikov ter glagolnikov in izpridevniških abstraktov bi načeloma moralo biti toliko, kot je ustreznih glagolov (in pridevnikov):

nameravati	*zapovedati*	*morati*
namerava(jo)	*zapove(jo)*	*mora(jo)*
namerava se	*zapove se*	*mora se*
nameravano	*zapovedano*	*treba (potrebno)*
nameravan -a -o	*zapovedan -a -o*	*primoran -a -o*
namera	*zapoved*	*prisila*
nameravanost	*zaopovedanost*	*primoranost*

Možnostna ali potencialna določitev

Možnostna določitev ima naslednja besednovrstna sredstva:

želeti	*nameravati*	*lahko*
(1) *Želijo oditi*	*Nameravajo oditi*	*Lahko grejo*
(2) *Želi se oditi*	*Namerava se oditi*	*Lahko se gre*
(3) *Želeno je oditi*	*Nameravano je bilo o.*	*Dovoljeno je (bilo)iti*
(4) *Želja nas je oditi*	*Namera oditi/za odhod*	*Dovoljenje za odhod*
(5) *Želen odhod*	*Nameravan odhod*	*Dovoljen odhod*
(6) *Zaželenost odhoda*	*Nameravanost odhoda*	*Dovoljenost odhoda*

Za možnostno določitev pomenske podstave je manj sredstev.

Od glagolskih je na prvem mestu glagol *morem*, njegove sopomenke so *utegnem* in *znam* (neknjižno), *ni* s samostalnikom v dajalniku, *ne imeti kaj*; deloma druge vrste je *usposobiti*, tj. napraviti sposobnega/zmožnega. Vežejo se spet z nedoločniškim povedkovim določilom: *Mogli bi reči, Utegne/Zna še priti, Nimam kaj ugovarjati*. Zanimivo je, da se namesto *morem* (ki zveni neobčevalno) rabi navadno *lahko*, npr. *Lahko še pride* proti *Ne more več priti*; s tega stališča pomeni *Učim se* 'delam se zmožnega/sposobnega za kaj'.

Tudi tu so ustrezniki za druge besedne vrste, po možnosti vzporednih s hotenjskim glagolom; poglejmo za glagol *moči*: *Ne morem priti, Ni mi mogoče/možno priti, Mogoč/Možen je moj prihod, Nimam možnosti priti, Možen prihod, Možnost prihoda.*

Tudi verjetnost je obarvana možnostno, npr. *Tone verjetno še pride* (tj. še 'ima možnost priti'), *Tone morda še ne ve.* – Možnost izražajo tudi nekatere časovne oblike, npr. dovršni (pa tudi nedovršni) sedanjik: *100 m preteče (teče) pod 10 sek.* 'je zmožen/zmore preteči'; *Kdo nam odvali kamen z groba, Kdo vrže kamen preko reke* (oboje 'more, je sposoben'). Možnost se včasih razodeva s členkom: Ta je *pač* revež 'bi mogel biti'. Pri glagolskih oblikah, ki lahko izražajo možnost, naj omenimo še pogojnik: *Bi mi posodil?* 'mi moreš posoditi/mi lahko posodiš'.

Besede z nasprotnim pomenom so redke, večinoma le tipa *ne-*; najbolj znana taka dvojica je *lahko – ne more(m), tudi ni (mi)*: *Lahko ostaneš – Ne morem ostati/Ni mi ostati* (verjetno iz *ni (mi) moči ostati*).

Pomen *moči* imajo še nekateri drugi izrazi, npr. *posrečiti se, uspeti, odpovedati, propasti, umreti, zboleti*, kar se da opisati po vzorcu *Posrečilo se mi je napraviti* 'zmožen sem bil napraviti'; *odpovedati*: *Stroj je odpovedal* 'ni mogel dalje delovati'.

Tu bi bilo še veliko odkritij, če bi se kdo lotil podrobnih raziskav. Tako vse, kar *uspe*, vsebuje 'zmožnost', kar *ne uspe*, pa nezmožnost zadržati negativni tek stvari.

Nikalna določitev

Splošno

Zanikanje je taka določitev podstave, ki ukinja trdilno veljavo stvari: *delati – ne delati, delam – ne delam, biti – ne biti, kosit – ne kosit, hotel – ne hotel, gredoč – ne gredoč, prepevaje – ne prepevaje, sem – nisem, hoteti – ne hoteti, hočem – nočem, čem – nečem, imeti – ne imeti, imam – nimam; zdrav – nezdrav, lepó – nèlepó, vojàk – nèvojàk, všeč – ne všeč.*

Zanikamo z *ne*, to pa lahko stavek ali besede posameznih besednih vrst (razen slovničnih). Pri zanikanju besednih vrst se nikalnica piše skupaj z zanikanim (vendar to pri glagolu in povedkovniku ni mogoče – izjeme so navedene zgoraj: *nisem, nimam, nočem*). Tako se torej loči *nevojak* od *ne vojak, neumen* in *ne umen, nelepo* in *ne lepo*, toda samo *ne delati, ne všeč* (tudi ko gre za tip *Ne delati je greh*). Zanimiva je razlika tipa *neúmen* in *nèúmen*: prvo je protipomenka od *umen*, drugo je zanikani *umen*, v stavčni povedi *Ne umen*. V stavčni obliki se lahko doseže dvobesednost izrazov kot *nočem, nimam*: *Pa ti to hočeš? – Hočem ne, moram.* Prim. še: *Imam ne, pa bom imel.*

V stavku pod določenimi pogoji lahko zanikamo katerikoli stavčni člen, povedijski, udeleženski ali razširjevalni, npr.:

Ves sadovnjak je bil v cvetu: *Sadovnjak ni bil v cvetu, Sadovnjak je bil ne v cvetu. – Našemu sosedu gre dobro*: *Našemu sosedu ne gre dobro, Dobro gre ne našemu sosedu, Našemu sosedu gre ne dobro, Ne našemu sosedu gre dobro, Dobro našemu sosedu ne gre.* Marsikaj od tega je smiselno glede na ustrezno sobesedilo:

(1)	*Našemu sosedu gre dobro*	
(2.1)	*Našemu sosedu ne gre dobro*	*(ampak mu gre slabo)*
(2.1.1)	*Dobro našemu sosedu ne gre*	*(ampak se mu godi)*
(2.1.2)	*Našemu sosedu gre ne dobro*	*(ampak slabo)*
(2.2)	*Dobro gre ne našemu sosedu*	*(ampak vašemu)*
(2.2.1)	*Dobro gre našemu ne sosedu*	*(ampak njegovemu mizarju)*
(2.2.2)	*Sosedu gre dobro ne našemu*	*(ampak vašemu)*

Posebno vprašanje je dvojno ali še večkratno zanikanje, npr. *Ne našemu sosedu ne gre dobro (ampak vašemu ne gre dobro)*, tj. 'ni naš sosed tisti, ki mu gre dobro'. Če se v povedi pojavljata dve nikalnici, ena v vezi in druga v njegovem povedkovem določilu, se med seboj izničujeta, tj. pomenita nasprotno od zanikanega, npr.: *Ne morem vas ne poslušati* = 'Prisiljen sem vas poslušati', *Ne bi bil nevesel, če bi me bili povabili* ='Bil bi vesel, če ...' Namesto oblikovne zanikanosti z *ne* lahko nastopa tudi predpona raz-: *Ne bi bil razočaran, če bi se kaj takega zgodilo, tj.* 'Bil bi vesel/prijetno presenečen, če ...' Prim. tudi nasprotje tipa *Ne bi bil strokovnjak, če ga to ne bi bilo zanimalo* 'Kot strokovnjaka ga je to zanimalo', *Ne bi bil falot, če bi bil ravnal drugače* ('ne tako'), kakor je = 'Ker je bil falot, je ravnal tako ...', *Ne bi bil to, kar si, če ne ...* = 'Bil bi nekaj drugega, če bi ...'.

Slovenščina ima (stilno nezaznamovano) večinoma raje stavčno zanikanje povedka kot drugih stavčnih členov; tako raje rečemo *To se ni zgodilo po moji volji* kot *To se je zgodilo ne po moji volji* (varianta brez zanikanja: *To se je zgodilo mimo moje volje/proti m. v.*). Podobno je v podredni zvezi stavkov: *Mislim, da nimate prav* namesto zahodnoevropskega, npr. angleškega, *I don't think you are right* (*Ne mislim, da imate prav*). Tako še npr. *Prepričan sem, da ni tako* namesto *Nisem prepričan, da je tako* (v čemer je vsekakor tudi pomenski odtenek).

Menda slovansko je obilnostno zanikanje povedka ob nikalnih zaimkih vseh vrst: samostalniških, pridevniških, prislovnih, povedkovnih: *Nikogar je ni* treba biti sram, *Nikakršnih* zvijač se mi *ne* poslužujte, *Nikjer ni* doma, *To ni nič, Nič* mu *ni* všeč. Če se v povedku nikalnica ne pojavi, gre za prestavo zaimka med navadne samostalnike: *Nikdo se je Polifemu izmuznil, držeč se od spodaj ovce. – Nič je prazna množica. – Nikakršen je zaimek.*

Namesto nikalnega zaimka se za poudarjanje rabi nikalnica *ne* in števniški zaimek *en*: *Nobeden ti tega ne bo verjel* = *Ne/Niti eden ti tega ne bo verjel*. Tak *ne* je stilno krepkejši od *niti*. – *Nikakršnih neumnosti si ne želim* = *Ne želim si ne takih ne drugačnih neumnosti, Nikjer mi ni tako lepo* = *Ni ga mesta, kjer bi mi bilo tako lepo, Ničesar mu nisem povedala* = *(Ne) ene besede mu nisem povedala.* Varianta tega je tudi: *Tudi besedice mu ne povej, Tudi bratu tega ne bi povedal, Še bratu tega ne bi povedal.*

V odvisnikih glagolov zavračanja je zanikanje nevtralizirano, saj npr. *Bal se je, da mu vlak ne bi ušel* pomeni isto kot *Bal se je, da bi mu vlak ušel.* Enako pri sopomenskih glagolih: *Skrbelo ga je, da otroci ne bi česa ušpičili* = *Skrbelo ga je, da bi otroci kaj ušpičili, V skrbeh sem, da si ne bi česa napravil* = *V skrbeh sem, da bi si kaj napravil, Tresel se je, da se kaj ne bi zgodilo* = *Tresel se je, da bi se kaj zgodilo.* Prvič se stvar razume kot odganjanje misli, strahu, da bo vlak odšel itd., drugič je verjetnost zanj prezgodnjega odhoda večja.

Podobno je pri odločevalnih vprašalnih stavkih, kjer sta zanikani in nezanikani stavek pomensko enaka: *Si kaj lačen?* = *Nisi nič lačen?*, *Greš domov?* = *Ne greš domov?*. Varianta z zanikanjem je vendar krepkejša; kakor da hoče povedati, da bi bilo logično, ko bi se zanikano dejanje (stanje) le (iz)vršilo, medtem ko v nezanikanem stavku tega ni.

Poseben lik dobimo, če se namesto zanikane besede stavi protipomenska beseda: *Nočem govoriti neresnice/laži* = *Želim govoriti resnico.* Poseben tip je tudi *Nočem ti jemati, prej dati, Nočem te opravljati, prej nasprotno* (*opravljati* pomeni 'neprav(ično) govoriti o kom').

Poleg izrecnega (eksplicitnega) imamo še neizrecno (implicitno) zanikanje.

Tako so vse oznake s pridevniki neizrecna zanikanja drugih, večinoma pa nasprotnih lastnosti, npr. *Ni dober* = *Je slab, Je srednjih let* = *Je ne mlad ne star, Ni srednjih let* = *Je ali star ali mlad.* Tako *Je daleč* implicira *Ni blizu* ipd. *Vsi so prišli* = *Nobeden ni manjkal, Nihče ni prišel* = *Vsi so ostali, kjer že* oz. *Ostalo je, kakor je bilo,* npr. *Ostal sem sam.* Tako so nikalni in celostni zaimki (in izrazi sploh) v določenem medsebojnem, likovnem razmerju, kakor nam lepo potrjujejo stalne zveze kot *vse ali nič, vsak ali nobeden, vsi ali nihče, povsod in nikjer, zmeraj in nikoli, vse in pa nič.*

Posebno mesto pri zanikanju imajo vzklični vprašalni stavki; pri njih zanikana oblika potrjuje, nezanikana pa celostno zanika: *A ti ne gre ta zlomek prav na češnjo* = *Zlomek ti gre prav na češnjo* proti *Kdo pozna tega človeka* = *Nihče ne pozna tega človeka.* Zgledi:

Kdo bi rekel, da je to on!	*Nihče ne bi rekel, da je to on.*
Kakšen človek pa si to!!	*Nikakršen človek nisi.*
Kako bi mu potem še verjel!	*Ne moreš mu verjeti.*
Kam se pa pride po tej poti!	*Po tej poti se nikamor ne pride.*
Le zakaj naj bi ga dal!	*Ni razloga za to, da bi ga dal!*
Le udari, če si upaš!	*Ne boš udaril, ker si ne upaš!*
Tak se bo iz mene norca delal!	*Tak se iz mene ne bo norca delal!*
Da bi me taka učila!	*Taka me ne bo učila!*

In nasprotno:

Ne bi šli raje delat!	*Raje bi šli delat!*
Mu ti ne bi bil pomagal!	*Tudi ti bi mu bil pomagal!*
Kako da ne bi vedel tega!	*Seveda veš to!*
Česa vsega jaz ne vem!	*Tudi to vem.*
Da ne ve tega!	*Seveda to ve!*

Tako zanikanje je močno čustveno; na to kažejo tudi klicaji.

Od tega obrnjenega zanikanja in nezanikanja se loči t. i. ironično zanikanje, pri katerem se navajajo pozitivne oz. negativne lastnosti, mišljene pa so vsakokrat ravno nasprotne, kakor se vidi iz sobesedila ali iz sopoložaja (sotvarja):

Ti si mi pa res junak!	*Ti pa res nisi junak (ampak velika reva).*
To je pa res junaško!	*To pa res ni junaško (ampak strahopetno).*
Tam se boste gotovo imeli dobro!	*... se ne boste imeli dobro (ampak slabo).*
To je pa res učeno!	*To ni učeno (ampak naivno).*
Le še bolj vpij!	*Ne vpij tako (bodi tišji).*
Le udari ga, pa boš videl!	*Ne ga udariti, sicer bo hudo.*
Ti se pa res lahko pritožuješ!	*Tebi se pa res ni treba pritoževati.*
Revček ti moj!	*Ni tako hudo.*
Tebe pa res vse preganja!	*Nihče te ne preganja.*
Vsi ti hočejo samo slabo!	*Vsi ti hočejo samo dobro.*

Takih primerov z nasprotnimi izrazi je seveda zelo veliko; npr. še tipa *Ti si pa res odločen! = Ti si mi prava šleva!* ali *To je pa res = To je laž* ipd.

Neizrecno zanikanje z negativno protipomenko: *Ti si mi en pocar! = Nisi pocar, nasprotno: si vrhunski!, Ti prasec ti, kako si se odrezal! = Odličen si bil!*. V tem smislu so zanikani in opozarjajo ravno na nasprotno tudi izrazi kot *svinjsko lepo, hudičevo lepo, vražje lepa, salamensko moder, pošastno znanje, grozno zabavno, neumno bogat* ipd.

Zanika se neizrecno tudi z izrazi za negativno ob zanikanem povedku:

Ste se kaj zabavali?	*Hudiča* smo se zabavali!
Ali ste doživeli kaj lepega?	*Hudiča*, pa doživeli.
Je bilo lepo?	*Figo/Drek* je bilo lepo.
Šla boš z nami in boš šla.	*Pa figo/drek!*

Tako se reče namesto *zanič, za en drek*, namesto *nedrago* pa *zastonj*: *Vino je tam zastonj.*

Zanikanje z okrepitvijo z *nikar*: *Nikar mi ne hodi tja*! Pri tem se *ne* lahko izpusti, namesto osebne glagolske oblike pa se rabi nedoločnik: *Nikar hoditi tja. Nikarte po travi, poti se držite, otroci!* Brez poudarjanja: *Ne hoditi po travi.*

Slovenščina ima tudi nikalni stopnjevalni veznik *ne – ne*, npr. *Ne hčere ne sina po meni ne bo, Ne ti, ne jaz, ne ona, ne nihče.* – Daljša oblika tega veznika je *niti*: *Breza, breza tenkolasa, kdo lase ti razčesava: ali mati, ali sestra, ali vila iz goščav? -Niti mati, niti sestra, niti vila iz goščav: lahni dežek opoldanji, tihi vetrc iz daljav.* Tak vezniški *ne* se lahko veže s stavčnim: *Ne pil ne bom več ne kadil.* Včasih samo krepi: *Ne kradel nisem ne ubijal ne nečistoval.*

Vezniški *ne* v zvezi z *ampak/temveč/marveč* izraža nasprotje: *Tega nisem kriv ne jaz ne ti, ampak pijanost, S poti se mi je vrnil ne Savel, ampak Pavel.* V primerni zvezi se *ampak* lahko izpusti: *Ne jaz, vojna je napisala ta roman, Nič/Ne mene, doto si gledal.*

Nikalni pastavek je z *ne*: *Si ti že bil na Norveškem? – Ne.* Ta *ne* je členek, ki se lahko rabi pastavčno v primerih tipa *Ne, tega ti ne verjamem. – Ne, to je drugače (ne tako).* V nekaterih drugih jezikih se ta dva členka (tj. pastavčni in znotrajstavčni) jasneje ločita, npr. v nemščini, angleščini, francoščini: *nein – nicht, no – not, non – ne pas.*

Od takega pastavčnega *ne* je treba ločiti osameli *ne*, če se tisto, kar zanika, mora izpustiti: *Ti si to vedela, jaz pa ne* ('nisem vedela'), *Janez dela, ti pa ne* ('ne delaš'). Tudi v primerih *Ne bom ti povedala, ne* gre za osameli *ne*, kakor nam kaže polnejša oblika *Ne bom ti povedala in ti ne bom*, tj. *ne bom ti povedala, ne bom* ('ti povedala'). Napačno bi bilo s SSKJ misliti, da bi imeli pastavčni *ne* v primerih kot *Si že truden? – Še ne*, kjer gre za 'nisem še'; isto je z *Ali se kaj bojiš? – Prav nič ne* 'prav nič se ne bojim' ipd.

Nikalnica *ne* ob glagolu ima premenilni vpliv na skladenjsko izraženost vršilca dejanja (nosilca stanja), če je glagol *biti*, oz. na od dejanja prizadeto:

1. *Pravica je/obstaja.*	*Pravice ni/Pravica ne obstaja.*
2. *Mama je/se nahaja na njivi.*	*Mame ni na njivi/Mama se ne ...*
3. *Semenj bo/se bo vršil v soboto.*	*Semnja ne bo.../Semenj se ne bo ...*

Če si mislimo, da sledi takim zanikanim stavkom še spremni vezniški del z *ampak*, tako prestavljanje v rodilnik navadno ni potrebno (zlasti ne v primerih 2 in 3): *Mama ni na njivi (ampak v vinogradu), Semenj ni v Brežicah (ampak v Drnovem).*

Glagoli, sicer s predmetom v tožilniku, ob zanikanosti poznajo prestavo v rodilnik:

Srečal sem sosedo.	*Ne, nisem je srečal.*
Sosedo lahko vidiš od tu.	*Sosede ne moreš videti od tu.*
Imaš rada solato?	*Solate nimam rada.*
Sram jo je bilo same sebe.	*Ni je bilo sram same sebe.*

Ob veznikih *ne samo/le – ampak/temveč/marveč tudi* prestava v rodilnik ni obvezna: *Tega/To nisi pravil le meni, ampak vsakemu, ki te je hotel poslušati.* Izjemoma se tako govori še pri *nič*: *Nič/Ničesar ji ne manjka pri meni, Nič/Ničesar mi ne pripoveduj!, Nimam kaj/česa obžalovati.* – Neknjižno je, če postavljamo v rodilnik osebek drugih zanikanih povedkov, npr. *Ničesar* (prav *nič*) *se ni zgodilo.* Tudi pri trpniku je prestava osebka v rodilnik nedopustna: *Takih stvari se ne govori na glas* (namesto *Take stvari se ne govorijo na glas*), *Tega se mi ni naročilo* nam. *To se mi ni naročilo.* Napačno je tudi *Tega mi ni bilo naročeno.*

Pač pa se lahko postavlja tožilniški predmet v rodilnik, kadar je osebek izražen splošno: *Takih stvari se vpričo mene ne bo govorilo.* Tako se govori zlasti v zahodni Sloveniji, deloma pa precej tudi v Ljubljani. Nastalo je to lahko pod tujim vplivom

ali pa po zgledu na zveze, kjer je rodilnik zaradi izraza količine že v imenovalniku: *Dalo se mu bo nekaj odškodnine, pa bo* (podobno še ... *hrušk*). V primerih kot *Ni se peklo pet potic* gre za trpnik, neosebno izražanje bi bilo *Ni se peklo petih potic, ampak sedem.*

Nikalnica vpliva tudi na izbor vidskega para (ali določnostnega). Namesto dovršnega ali določnega glagola se ob nikalnici uporablja nedovršni oz. nedoločni: *Pojdi k sosedi – Ne hodi k sosedi, Odpri mu vrata – Ne odpiraj mu vrat.* Variante z dovršnikom ob nikalnici so bolj nestrpne: *Ne odpri mu vrat*, obenem pa dostikrat pomensko potrebne. Primeri za nedoločne glagole: *Nesi očetu jesti – Ne nosi mu vsega na ušesa, Pelji jo domov – Ne vozi/vodi mi je domov, Teci domov – Ne letaj kar naprej domov.* Ipd. Breznik je v razpravi o zanikanju ugotovil, da tega prestavljanja ni, če ni na razpolago čiste vidske dvojice ali pa ima le-ta drug pomen. Prim. še: *Na svatbo jo boš menda vendar vabil* 'Saj ni mogoče, da je ne boš vabil!'.

Hierarhizacija

Pomensko podstavo v upovedenju oblikujemo tudi tako, da udeležence in povedje postavljamo na bolj ali manj ugledna mesta.

Potrpnjenje

Posebno radi delamo to s 1. in 2. delovalnikom, pri čemer lahko zasedata različna stavčnočlenska mesta, načeloma pa tudi s povedjem, ki spet lahko dobiva bolj ali manj izrazito določnost (povezano z obliko 1. delovalnika). Poglejmo:

Prvi delovalnik (vršilec dejanja, kot bomo pozneje videli, pa tudi nosilec stanja, poteka ali lastnosti) je lahko potisnjen z mesta osebka na mesto prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja. To se dogaja v trpniški pretvorbi: *Oče je pohvalil sina → Sin je bil pohvaljen od očeta, Ta pisatelj je bil od vseh zelo spoštovan, naravnost ljubljen.* Zanimivo obliko je položil Prešeren v usta pisarju v Novi pisariji: *Od mene pesem vsaka je prekleta, ki nima prav slovenskega imena* (tj. *Jaz prekolnem vsako pesem...*). Prim. še: *Kateri možje pa mislite, da bi se naprosili.*

V slovenščini kot slovanskem jeziku trpnik ni prav pogost v polni obliki, tj. z obema prvotnima delovalnikoma oz. z osebkom kot ciljem glagolskega delovanja in prislovnim določilom kot vršilcem glagolskega dejanja. Starejše slovnice ga zato skoraj ne navajajo (kakor npr. Kopitar sploh ne trpnika, razen da kritizira napačne oblike zanj). Metelko med primeri za trpnik nima nobenega primera s prvotnim 1. delovalnikom kot prislovnim določilom, ampak navaja le *je pisano, se odpusti*, pa še tu ta oblika ni zmeraj res trpnik, saj *se piše* Metelko prevaja z *man schreibt* in *es wird geschrieben* (zlasti prvo je t. i. brezosebno izražanje).

V resnici je trpnik tudi v slovenščini prav normalen kot pretvorba stavkov s splošnim vršilcem dejanja, kot npr.: *Ta hiša je bila sezidana v 16. stoletju, Novi zakon o šolstvu sprejet v soboto, Knjiga se že tiska*, kjer za vršilca dejanja ne

vemo ali pa se razume sam po sebi. Takega splošnega vršilca je za nemški *man* odkril že Metelko v *človek*: *Človek ne ve, kaj bi rekel* (namesto *Ne ve se, kaj naj se reče*). Celo tak trpnik Metelku ni bil posebno pri srcu, kot vidimo iz naslednje njegove pripombe: "Sicer se pa trpnik, če zaradi tega ne trpi pomen, prestavlja v tvornik: *pravijo, govore (ljudje).*"

Tudi Breznik je trpnik v glavnem odklanjal. Brez ugovora navaja samo tip brez vršilca dejanja (*Učenec je bil pohvaljen, poredne ž je bil kaznovan*). Bil je tudi strog in je menil: "/T/vori se samo s trpnim deležnikom preteklega časa." Trpnik na *se* je zavračal: "Po vplivu tujih jezikov pišemo: *Žito se mlati na podu* (ker se ne mlati samo) /./" To je seveda pretirano puristično stališče. Že Prešeren je pisarju postavil v usta *To govori se, kar na jezik pride*. Prim. še iz ljudskega jezika: *Posodi se že, samo vrača se težko, Taka stvar se ne pove na ves glas, Zjutraj se dan išče, Ta pes se pa rad boža* 'ima rad, da ga božajo' oz. 'je rad božan'. Zelo običajna je tudi že v ljudskem jeziku oblika na *-n/-t*: *Rečeno mi je bilo, da ne bo nič hudega.* Prim. pri Prešernu: *Bilo je, Mojzes, tebi naročeno.*

Splošni vršilec dejanja

Hierarhizacija s splošnim vršilcem dejanja je drugi način potiskanja 1. delovalnika v ozadje. Izražamo ga na več načinov.

Najbolj splošna je 3. os. množine, kot npr.: *Tod po gorah so nabirali železno rudo, zato so povsod speljali trdne poti, Pravijo, da ni baš varno iti tod obsorej* (A), *Pravijo nam, da je včasih v Tomažkovem grabnu strašilo.* Tu so vršilec dejanja nekako *ljudje*.

Drugo sredstvo je zaimenski *človek* kot osebek (nem. *man*, angl. *one*, frc. *on*): *Človek res ne ve, kaj naj reče*, ali *Človek stavi samega sebe v sredo življenja, njemu se vse okoli njega vrti.* (J) Tak *človek* ali *kdo* se lahko tudi izpusti: *Janez se je drl, kot bi ga iz kože deval(i)* (tj. kot bi ga *ljudje/kdo*), *Še znorel bi, če pomisliš na to.*

Namesto *človek* ali *oni* se rabi splošnoosebni *se*: *Tako se ne govori. – "K mizi se pride k molitvi, naj se je, ali ne je," odgovori Smrekar resno.* (Jj) *– Tod se gre na Triglav. – Vsemu se ne bo verjelo. – "Ali ne bi bilo dobro," nadaljuje učitelj, "ko bi se v farovžu toliko pospravilo, da bi gospod imeli kam, ko pridejo?"* (J) Tako izražanje je mogoče tudi ob prehodnih glagolih s predmetom v tožilniku: *Mene se bo imelo za norca, mene! – Mlademu se bo reklo, da naj pride.* (J)

Slovensko stilistično izročilo prepoveduje splošni vršilec dejanja s prizadetim v tožilniku, če je glagol prehoden: *Išče se Uršo Plut.* Podobni primeri bi bili še: *Mene se pa nič ne vpraša, kaj? – Táko stvar se pove na glas.* Pri zanikanih povedkih je namesto tožilnika seveda rodilnik: *Takih stvari se vpričo mene ne bo govorilo.* Breznik je glede tega pisal: "Italijanska posebnost je npr. *Primerno bi bilo, če bi se knjigo okrasilo s pisateljevo podobo* (slov.: *če bi knjigo okrasili s pisateljevo podobo* ali tudi: *če bi se knjiga okrasila*)." Breznik je tu šel predaleč; saj je prav mogoče, da se je ta splošna oseba razširila od neprehodnih glagolov še na prehodne, na zahodu prav lahko da ob pomoči italijanščine. Z neosebno obliko se nam-

reč dosega enoumnost: *Išče se Urša Plut* namreč lahko pomeni tudi, da Urša Plut išče sama sebe, ne le, da jo iščejo drugi (prim. *Janez se še išče*, tj. 'še ni našel svoje poti v življenju ali življenjskega smisla'), medtem ko te nejasnosti pri *Žito se mlati na podu* ni, ker vemo, kdo je lahko vršilec dejanja in kdo ne. Dvomni so samo primeri kot *Dete se kopa vsak dan*, ki jih lahko razumemo bodisi tako, da 'se kopa samo' ali pa da 'ga kopajo drugi'. Zanesljiva je taka raba le v določenih okoliščinah.

Postavlja pa se vseeno vprašanje, zakaj toliko oblik za isto in katera je boljša. Oblike so naslednje: splošna množinska 3. oseba: *Naročili so mi, naj grem* ...; trpnik: *Naročeno mi je bilo, naj grem...* ali *Naročilo se mi je, naj grem*; Prim. še: a) *Soseda bomo (bodo) poklicali*, b) *Soseda se bo poklicalo*, c) *Sosed bo poklican* oz. *Sosed se bo poklical*. – Tvornik (a) je sicer najbolj jasen, mora pa imenovati vršilca, četudi le splošnega, kot je 1. ali 3. os. množine. Temu se izognemo, če uporabimo obliko s *se*, ki pa je nedvoumna le, če je živi prizadeti v tožilniku (varianta (b)), ne pa, če je v imenovalniku (varianta (c)), ker je v tem primeru 2. delovalnik lahko (in sicer v prvi vrsti) pojmovan kot 1. delovalnik (tj. namesto da bi ga razumeli kot od glagolskega delovanja prizadetega, ga razumemo kot vršilca dejanja). Seveda pa lahko uporabimo trpno obliko z *-n/-t*, ki pa je tudi dvoumna, saj lahko pomeni ali dejanje (tj. *sosed* je v tem primeru cilj glagolskega delovanja) ali pa stanje (ko je *sosed* nosilec stanja). Za zadnje prim. *Veliko je poklicanih, pa malo izvoljenih.*

Splošni vršilec dejanja ali nosilec stanja se da izraziti tudi s 1. os. množine, npr. v receptih in podobno: *Vzamemo/Vzamete 1 kg bele moke* ...; *Na dan spimo 7 ur.*

Tudi 2. os. ednine je tako splošna: *Če pomisliš, da vse življenje garaš in se trudiš, potem ti pa naenkrat pride spoznanje* ... (= . . . da človek vse življenje gara in se trudi, potem mu pa ...), *Nikoli ne veš, kaj te v življenju še čaka, Misliš, da boš ustregel, pa je ravno narobe, Le reci človeku, da je pameten in pravičen, pa ti bo verjel, Potem pa še komu verjemi!*. Pri vikanju se namesto ednine rabi množina, npr.: *Potem pa še komu verjemite, Nikoli ne veste, kaj vas v življenju še čaka* (= Človek nikdar ne ve, kaj ga v življenju še čaka).

Delovalnike premika bolj ali manj v ospredje tudi (za)menjava povedij na podlagi sopomenskosti besed in oblik. Tako namesto *To stvar mi je poznana*: 1. delovalnik (*jaz*) je z mesta osebka prešel na mesto 3. delovalnika (*mi*), 2. delovalnik (*stvar*) pa na mesto prvega. Tako tudi: *Dramo imam rad – Drama mi je pri srcu.* Malo drugačen tip, pa še zmeraj s prestavo 1. delovalnika, je tip *Janez je sanjal – Janezu se je sanjalo, Fant si je zaželel mizico pogrni se – Fantu se je zahotelo mizice pogrni se, Jaz hočem peti in vriskati – Meni se hoče petja in vriskanja, Tudi jaz to obžalujem – Tudi meni je tega žal.*

Takega prestavljanja prvotnega 1. delovalnika v druge vloge je tudi za druge sklone:

im. → or.	*Kako je vaše zdravje?*	*Kako je z vašim zdravjem?*
im. → tož.	*Ivanka se straši.*	*Ivanko je strah.*
im. → mest.	*Jabolka dišijo.*	*Diši po jabolkih.*

Znano je razmerje med *biti* in *imeti*: *Hiša je pospravljena – Hišo imam pospravljeno.* Pri tem oblika z *imam* med drugim veča število delovalnikov, s tem pa obvestilnost.

Seveda hierarhizira tudi izbira gledišča z nasprotnega stališča, kakršna sta npr. *dati* in *dobiti*, pri čemer 2. delovalnik prve variante postane 1. delovalnik druge: *Tomaž je knjigo dal Andreju – Andrej je knjigo dobil od Tomaža, Mojster uči vajenca – Vajenec se uči od mojstra, Pravica preganja zločinca – Zločinci bežijo pred pravico, Dekle zapeljuje sosedovega – Sosedov se da zapeljevati od dekleta, Silijo ga piti – Zaradi njih pije, Pojim konja – Konj pije, Potočila je solzo – Potekla ji je solza.* Podobno: *On je hodil pred menoj – Jaz sem hodil za njim.*

Stanje, potek dejanja

Podoben rezultat kot pri trpniku se da doseči, če dejanje zamenjamo s stanjem, ki pa ima časovni premik: *Si okna pozaprla in plin odvila? – Okna so zaprta in plin je odvit* (namesto *sem/smo zaprla/i* itd.), *Ali ste krave napojili in vode nanosili – Krave so že napojene, voda pa še ne nanošena, Ta stvar bi bila torej opravljena – To stvar smo torej opravili.*

Namesto glagolskega povedka tipa *Izložbo pripravljamo* oz. *Izložba se pripravlja* se rabi glagolskosamostalniška predložna zveza: *Izložba je v pripravi.* Tako še *Obleka je v delu, Knjiga je v tisku, Taki primeri še niso v evidenci, Fant je na preizkušnji, Stroji so že v pogonu, Čevlji so v popravilu.* Tako tudi namesto *Stiska me – Sem v stiski, Straši me – Sem v strahu, Skrbi me – Sem v skrbeh* (poleg *Sem zaskrbljen*).

Drugi delovalnik je zamenjan s 1. delovalnikom v tipu *Skrbi me – Sem zaskrbljen*: in podobno: *Zebe me – Prezebam, Trese me – Tresem se, Duši me – Dušim se*, vendar samo *Trga me, Zvija me.*

1. delovalnik povedja je lahko zakrit z dajalnikom: *Jurij blede – Juriju se blede.* Taki primeri so še: *Sanjam – Sanja se mi, Vidim – Vidi se mi* (s spremenjenim pomenom), *Hočem – Hoče se mi, Tožim po starih časih – Toži se mi po starih časih, Smejem se – Smeje se mi, Zarečem se – Zareče se mi, Kolcam – Kolca se mi, Zeham – Zeha se mi.* Podobno je *Spim* proti *Spi se mi* ('rad bi spal, gre mi na spanje'), *Smejem se – Smeje se mi/Gre mi na smeh.*

Poseben primer so tudi prestave tipa glagolski povedek → pomožnik + izglagolski samostalnik: *Glava me boli* proti *Imam glavobol/Imam bolečine v glavi*, deloma še *Glava mi je bolna/boleča.* Tak primer je še *Hrbet me srbi.* Podtip tega je omejen samo na povedje in 2. delovalnik: *Skomina me – Imam skomine*; tako še: *Skrbi me – Imam skrbi, Boli me – Imam bolečine.* Brez možnosti pretvorbe *Trga me, Zebe me.* Tip *Skrbi me* ima navadno izražen vir skrbi: *Skrbi me naše dekle*, s pretvorbo *Zaradi našega dekleta sem v skrbeh/imam skrbi.* Prim. *Peče me, pa mi ne verjamejo.* Z določilom v mestniku ali kakem drugem sklonu s predlogom so tvorbe tipa *Po ušesih jo trga, V želodcu ga peče, Trga jo v roke/po rokah, Zebe me v noge.*

Poseben tip je tudi zamenjava delovalnikov kot *Ta stvar me zanima – Za to stvar se zanimam* oz. *Ta stvar me interesira – Za to stvar sem zainteresiran.* Tako še: *To me vznemirja – Od/Zaradi tega sem vznemirjen, To me jezi – Zaradi tega sem jezen, Ti me jeziš – Nate sem jezen, Muči me vprašanje – Mučim se z vprašanjem, To me čudi* (neknjižno) *– Temu se čudim, To me preseneča – Nad tem sem presenečen, Ima me, da bi pobegnil – Sem na tem, da bi pobegnil, Tolaži me misel, da ... – Tolažim se z mislijo, da ..., Veseli me, da ... – Veselim se, da.../Vesel sem, da..., Vznejevoljilo me je – Vznejevoljen sem bil, To ga je razbesnilo – Zaradi tega je bil besen* ipd.

Svoj tip hierarhizacije je tudi posamostaljenje nasproti stavku: *Pojdimo/Pojdite – Odhod, Tiho bodite – Tišina, Dajte mir – Mir, Sem poglejte – Pogled sem/Sem s pogledom, Pazite – Pozor, Ne ugovarjajte – Brez ugovora, Ne bodite nervozni – Brez nervoze, Ne bodite panični – Brez panike, prosim.* Morda tudi *Držite glavo pokonci in prsi ven – Glavo pokonci, prsi ven.*

Namesto določne glagolske oblike se v nekaterih primerih rabi nedoločnik: *Sedeti pri morju in gledati večno valovanje!, Vstati!, Tiho biti!, Biti ali ne biti, to je vprašanje, Iti ali ne iti?, Ne ugovarjati.* Tu obstaja tudi za velelnik in nedoločnik prenos v normalno stavčnost s členkom *da* in (navadno) pretekliško ali prihodnjiško obliko: *Da si mi takoj vstal!, Da se mi nisi ganil!, Da si mi lepo tiho!, Da mi boš tiho!.* Končno tudi velevanje z deležnikom: *Prijel, dvignil, vrgel* 'primi(mo), dvigni(mo), vrzi(mo)'.

Ne nazadnje je hierarhiziranje z jedrnim položajem pri poimenjenju stavka, npr. *Včeraj sem prišel domov pozno*, ki ima sintagme: *jaz sem prišel, prišel (sem) včeraj, prišel (sem) pozno, prišel (sem) domov.* Če glagol zamenjamo z ustreznim glagolnikom, dobimo *moj prihod, včerajšnji prihod, pozni prihod, prihod domov.* Če to sestavimo po zaporedju prisojevalna + časovna in merna določilna pridevniška zveza in na koncu še krajevna, torej *(moj prihod) + (včerajšnji prihod) + (prihod domov)*, nakar prihod lahko izpostavimo: = *prihod (moj + včerajšnji + pozni + domov)*, kar s preoblikovanjem za površinsko obliko dá *moj včerajšnji pozni prihod domov.* Če jedrnost v neglagolskih zvezah zamenjamo, dobimo: *jaz ob prihodu, včerajšnjost mojega prihoda, poznost mojega prihoda, dom ob mojem prihodu,* in če to sestavimo v besedno zvezo vsakokrat ob enem jedru, dobimo:

a) *jaz ob včerajšnjem poznem prihodu domov,*
b) *včerajšnji dan ob mojem poznem prihodu domov,*
c) *poznost mojega včerajšnjega prihoda domov,*
č) *moj dom ob (mojem) včerajšnjem poznem prihodu vanj.*

Hierarhizacijo na neki način podaja tudi določnost delovalnikov ob količinskih izrazih, kjer imamo na eni strani tip *Eden je sedel/Dva sta sedela/Trije* oz. *Štirje so sedeli*, pa tip *Pet jih je sedelo* (in dalje tudi *Malo nas je sedelo, Nič nas ni sedelo*), kjer se 1. delovalnik umika v rodilnik, s tem pa nekam bolj v ozadje.

Druge hierarhizacije

Verjetno doseže isto zator oseb, npr. v primerih, ko namesto *Ti in oče gresta* rečemo lahko a) *Z očetom greš* – tu je priredna sestavina potisnjena iz imenovalnika v orodnik, druga pa pozaimljena in izpuščena; b) sicer pa se tudi *Ti in oče gresta* kaže kot poenostavitev tipa *vidva*, tj. *ti in oče gresta*, od česar vodi pot preko *Vidva z očetom gresta* k *Z očetom gresta.*

V tem smislu je tudi hierarhično razmerje podredje proti priredje, kakor nam kažejo primeri *Ker je bilo zelo temno, nisem ničesar videl – Ničesar nisem videl, kajti bilo je zelo temno.* V priredju sta vsebini obeh stavkov samostojnejši kot v podredju. Na ravni priredja pa se hierarhizacija uveljavlja z izbiro vrste priredja, še zlasti brezvezja: *Bilo je zelo temno, zato nisem ničesar videl – Bilo je zelo temno, nisem ničesar videl – Ničesar nisem videl, bilo je zelo temno.* Pri posamostaljenju se razlika med vzrokom in posledico izgubi: *slab razgled zaradi velike teme.*

Hierarhiziranje s številom: Tako npr. osebni zaimek *jaz* lahko potone v *mi* ali v *midva*, zaimek *ti* pa v *vi* ali *vidva*: *Raziskavo bomo izpeljali tako, da... (= bom izpeljal). – S tem pa ne bova (= ne bom) razveselila tvojih staršev.* V bistvu gre za hierarhizacijo (konvencionalno ali socialno) tudi pri vikanju in onikanju, ko namesto npr. *Kam si šla* rečemo *Kam ste šli* oz. *Kam ste šla* (zadnje je na pol vikanje). Tako je tudi z neogovorilnim onikanjem: *Oče so rekli, Mama so mi povedali.* – Posebno, skromnostno, onikanje je izkazano npr. v ruščini, ko se ima govoreči posameznik za *mi* samo zato, da ne bi bil izpostavljen kot posameznik, temveč se nekako skriva v celoti: *Prišli smo vas prosit za drva,* tj. *jaz sem prišel* ... (Morda v tem tiči misel na družino.) Tako se številskost lahko zelo opazno čuti v nasprotjih tipa *moja hiša* proti *naša hiša*, ali *moja* proti *naša mama*, ali *moja* proti *naša domovina* ipd.

Hierarhiziranje z osebo: *ti* se nekako izgubi v *midva, mi*: *Tega vendar ne bomo/bova storili/a, kaj* (= ne boš storil). To bi lahko imenovali ogovorno mikanje. Poleg tega obstaja onikanje, onkanje: *Gospod naj mi oprostijo, če jim ne morem verjeti* oz. *Kako pa stoji in drži knjigo (= stojiš/stojite oz. držiš/držite)* z različno stilno in družbeno vrednostjo.

Določitev glede na udeležence sporočanja

Pri sporočanju se vsa predmetnost, ki je, ali si jo lahko mislimo, deli na dva dela: na udeleženca pogovora (sobesednika) in na neudeležence. Udeleženca sta govoreči in ogovorjeni. Govoreči (ali govorec) se imenuje *jaz*, ogovorjeni pa mu je *ti*.

Govoreči v neednini: namesto edninskega *jaz* se uporablja need. *midva* ali *mi*, če kdo govori kot del take množice; enako se tudi ogovarja naslovnik iz nasprotne množice, npr. *Vi pravite*, čeprav v imenu cele skupine govori spet le posameznik. *Mi* in *midva* se redko govorita v zboru, tj. tako, da bi govoril vsak član dane množice; tako govorjenje je stilno obarvano.

Vse drugo, tj. neudeleženec pogovora, je *òn ôna ôno*, ko gre za osebo, zamene za to pa so *kdo, nekdo, (že) kdo, marsikdo, nihče, vsakdo* itd. oz. *kaj, nekaj, (že) kaj, marsikaj, nič, vse* ipd. Poseben odnos je tudi med *To ve vsakdo* in *To vedo*

vsi, To je prizadelo vsakogar – To je prizadelo vse, Omenil je vsako malenkost – Omenil je vse malenkosti. Vsakdo ima soodnosnico samo za neživo, tj. *vse* (prim. *vsak(do) ali nihče, vse ali nič, vsi ali nobeden*). Ne nujno na osebe se nanašajo tudi *tisti -a -o*, pri katerih ni vnaprejšnje delitve na človeško in nečloveško.

Poseben problem je v slovenščini uporaba osebnega zaimka in njegov izpust (tj. raba zaimka ničte oblike): *Janez je bil v New Yorku – Bil je v New Yorku*, v čemer ima slovenščina eno svojih individualnih značilnosti.

Govoreči sebe ne more imenovati drugače kot z *jaz (mi, midva)*, in ogovorjeni mu je lahko le *ti (vi, vidva)*. Ker pa seveda vsak govoreči imenuje sebe *jaz*, je nanosniška istovetnost zelo zabrisana, zato se govoreči natančneje določa z imenom, priimkom, poklicem, razmerjem ipd.: *Kdo zvoni? – "Jaz." – Kdo jaz? – "Jaz, Peter/Peter Možina/tvoj prijatelj/, saj me poznaš."* Ogovorjenega identificira z zvalniškim pastavkom: *Ti, Peter, pa kar tiho bodi.*

Osebni zaimki in prilastki: čeprav so samostalniške besede, skoraj nimajo enobesednih prilastkov. Izjema so zveze kot *jaz/ti/on sam*; prim. tudi *jaz reva*, kar je verjetno *jaz, reva*, le da se piše brez vejice; *Reva jaz, če bi vsakemu verjela* je verjetno okrajšano iz *Jaz bi bila reva, če ...* Znana zveza je tudi *Ti hudič ti, Ti strela ti*. Prim. *še kdo vse, kaj vse*. Seveda pa imajo tudi osebni zaimki lahko stavčne prilastke: *on, ki je pravi oča tvoj*. (P)

V primerih kot *Podpisani izjavljam* 1. glagolska oseba ni odvisna od tretjeosebnega samostalnika (tj. od *podpisani*); to so le navidezne izjeme, ker je pred *podpisani* izpuščen *jaz*: *Jaz, podpisani/Janez Krmelj, izjavljam, da ...* – Tudi v primerih kot *Pa reci kdo, da ...*, kjer se ob tretjeosebnem *kdo* uporablja drugoosebni glagol, ne gre za izjemo: tu se velelniška 2. os. rabi namesto 3. v pomenu 'pa naj reče kdo', kolikor sploh ne gre za želelnik; tako je potem seveda tudi v primerih kot *Pridi k nam tvoje kraljestvo, Bodi po tvojem, Hlapec bodi hlapec* ipd. Enako ne gre za rabo 2. osebe namesto prve v primerih kot *Jaz se muči in garaj, ti boš pa zapravljal*: to pomeni *Jaz naj bi se mučil in garal ...*, saj se velelniška oblika za 2. os. ed. rabi tudi s 1. os. ed. (seveda stilno zaznamovano).

Prenesena raba osebe je on(i)kanje: *Kako pa se imenuje(jo)*, namesto *Kako se imenuješ/imenujete*, in pri t. i. zamenjani splošni rabi 2. osebe: *Ti/Vi si misliš/mislite, da boš/boste storil/i prav, pa je ravno narobe.*

Zanimive so stilistične zamenjave oseb. Tu se namesto 2. os. uporablja prva. Tako se otroku ali psičku lahko reče *Kako sem priden danes* v pomenu 'si priden'. Lahko se zamenjajo tudi osebni zaimki: *Punčka je danes poredna* nam. *Ti si pa danes poredna*. Če se zamenja še število, dobimo zveze kot *Kako sva pridna danes, Janezek* ali *Kaj smo pa danes tako dobre volje* (tako žena lahko reče možu; misleč seveda samo na njegovo dobro voljo). – Namesto 1. osebe pa otroci rabijo tretjo ob hkratni zameni zaimka za 1. osebo z imenom te osebe: *Janezek je bil danes priden* 'jaz sem bil danes priden'.

Izbira poročevalca: To se zelo jasno vidi pri t. i. poročanem govoru, kjer za poročevalca, kadar gre za govorni dogodek, lahko izberemo ali govorečega ali ogovorjenega ali pa neudeleženca pogovora. Za primer vzemimo naslednji prvotni govorni dogodek: *Kako lep dan, Marija! -"Resnično res."* Premi poročani govor: *"Kako lep dan, Marija," je vzkliknila Marta/sem vzkliknila/si vzkliknila, Marta -"Resnično res," je odgovorila Marija/si rekla, Marta/sem rekla jaz (Marta).* Poročevalec je v prvem primeru neudeleženec pogovora, v drugem poroča Marija, v tretjem pa Marta.

Izbira govorečega in ogovorjenega je zelo važna tudi zato, ker je vsak posameznik svet zase in je torej od tega sporočilo zmeraj posebno individualno obarvano. To se uporablja zlasti v umetnosti, kjer pisatelj vlogo poročevalca lahko dodeli tudi predmetu, ki v navadnem svetu ne govori (npr. Finžgar knjigi v delu Življenje in smrt mohorske knjige).

Določitev do trenutka govorjenja (in do prostora)

I

Pomenska podstava stavka dobi v povedku različno podobo tudi glede na (ne)sovpadanje upovedovanega s trenutkom govorjenja.

Izbira časov glede na trenutek govorjenja: dejanje, ki z njim sovpada, dobi izraz sedanjosti, kar je pred njim – preteklosti, kar šele bo – prihodnosti: *Kaj pa to delaš?, Kaj si delal?, Kaj boš delal?* ali: *Lepo vreme je, pa sedimo na vrtu, Lepo vreme je bilo, pa smo sedeli na vrtu, Lepo vreme bo, pa bomo sedeli na vrtu.* Izbiro določenega glagolskega časa določa prislov v pomenski podstavi stavka, npr. *sedaj, nekdaj, jutri*. Ta okoliščina pa je lahko neizražena, ker se razume iz sobesedila ali iz sotvarja.

Specializirane glagolske oblike za čas (sedanjik, preteklik/predpreteklik, prihodnjik) nekako ustrezajo časovnim prislovom, okoliščinam torej, ki narekujejo izbiro časovnih oblik: tako *včeraj* zahteva preteklost, *jutri* prihodnost, *sedaj* pa lahko tudi sedanjost: *Včeraj je deževalo, Jutri bo verjetno deževalo, Danes dežuje/je deževalo/bo deževalo*. Take prislovne trojice se dajo smiselno razporediti v zaporedje *včeraj – danes – jutri*; tako še *davi – sedaj – drevi, lani – letos – drugo leto* (ne spada pa čisto sem trojica tipa *zjutraj – sedaj – zvečer*: *Zjutraj je/bo deževalo, Zjutraj dežuje* –tu gre za brezčasnost). Sicer lahko rečemo *Včeraj ti sedim pred kavarno, ko ti na lepem prinese tistega, kako se že piše* ali *Jutri ves dan sedim pri izpitih*, toda sedanjik v teh primerih ne izraža sedanjosti, ampak preteklost oz. prihodnost, in sicer prav po zaslugi prislovov. Seveda je taka raba stilno zaznamovana. Pač pa se, kot smo videli, dajo rabiti vsi časi ob *danes, letos, sedaj*. To je mogoče zato, ker imajo ti izrazi večjo razsežnost zunaj točke govorjenja: Če rečem *Danes je dan zelo lep*, je lep v trenutku govorjenja, če *Danes je bil dan lep*, pred trenutkom govorjenja, in *Danes bo dan lep*, za trenutkom govorjenja. V bistvu *danes* ipd. pomeni 'ta dan/dan, ki ga živimo', torej je rečeno *Ta dan je/je bil/bo lep*.

Časovnost prislovov. Vprašalni prislov *kdaj* ni vezan na čas *(Kdaj delaš – Kdaj boš prišel/Kdaj prideš – Kdaj si prišel)*, je pa *nekdaj*: *Bil nekdaj je mlad pevec, ne bogat, al sloveč.* (P) Tu se lahko reče tudi *nekoč*, npr. *Nekoč je živel kralj*, vendar se ta lahko rabi tudi za prihodnost: *Nekoč bo mogoče le pregnana krivica tega sveta.* Torej je *nekoč* prislov za nesedanjost. To nam potrjuje tudi SSKJ, ki za *ne-*

koč pravi "izraža ne natančneje določen čas, v katerem se kaj zgodi v preteklosti ali prihodnosti", medtem ko je *nekdaj* podan z "izraža ne natančneje določen čas, v katerem se je dejanje dogajalo". Ustrezna pridevniška oblika za *nekdaj* je *nekdanji* (samostalnik *nekdanjost, preteklost*), za *nekoč* pa je *prihodnji* (*nekdanji* le za njegovo preteklostno rabo).

S stališča časovnosti se zastavlja vprašanje, katere besede (ali njihove oblike) so časovno določene, tj. zaznamovane s Pret. oz. Prih. in katere so brez teh oznak in se torej lahko rabijo tudi za Sed. To bi bilo treba raziskati na področju vseh predmetnopomenskih besednih vrst:

	Pret.	Prih.	–Pret./–Prih.
Prisl.(zv.)	*prej, nekdaj, včeraj, prejšnjo noč*	*jutri, sedaj, letos, drugo leto*	*to leto*
Prid.(zv.)	*prejšnji, nekdanji, lanski, spred 3 dni*	*prihodnji*	*sedanji, letošnji*
Sam.	*preteklost, nekdanjost*	*prihodnost*	*sedanjost*
Glag.	*delal sem*	*delal bom, pojdem*	*delam, delal bi*
Povdk.	*delal*	– – –	*treba, lahko*

Zanimivi so še prislovi tipa *zjutraj, zvečer, po večerih, spomladi*, ki nekateri zahtevajo, drugi pa dopuščajo brezčasnost namesto sedanjosti: *Zvečer sem hodil na sprehod – Zvečer bom hodil na sprehod – Zvečer hodim na sprehod.* Prim. tudi *Spomladi cveto zvončki* proti *To/Letošnjo pomlad cveto posebno veliki zvončki*. Brezčasni so tudi prislovi kot *zmeraj, nikoli, kdaj*.

Poleg sedanjosti, preteklosti in prihodnosti je še nerazdeljena časovnost, izražajoča se s sedanjikom: *Zemlja se vrti okrog sonca*, in sicer nekako v smislu zmeraj: sedaj, se je prej in se pač bo tudi pozneje. Tako še *Tri in tri je šest. – Vrana vrani ne izkljuje oči* (nikoli: ne sedaj, ne prej in jih pač tudi poslej ne bo). Ko kaj preneha obstajati, se preseli v preteklost: *Dinozavri so bili velikani med živalmi – Moj oče je bil kmet.*

Od časa je treba ločiti t. i. dobnost; ta se jezikovno najlepše kaže s predlogi: *Pred odhodom k vojakom se poslovi/poslavlja (se je/bo poslovil/poslavljal) od sorodnikov in znancev* in enako za zveze *po prihodu*. – Vezniki prav tako označujejo le dobnost oz. brezčasnost: *Ko je (je bil/bo) vesel, je (je bil/bo) najprijetnejši*. Več o tem gl. pri rabi glagolskih časov.

Časi v naklonih niso enako razviti: za velelni naklon imamo samo eno obliko, za pogojnega samo dve (za pomožnik *biti* celo samo eno), za povedni naklon dovršnih glagolov pa štiri. Prim.:

Povej mi vendar.
Povedal bi ti, pa ne smem/bi ti bil, pa nisem smel.
Povem ti/Povedal sem ti/Povedal sem ti bil/Povedal ti bom.

Sosledje časov: *Povedal bi ti bil, pa ne smem* ni mogoče, pač pa *Povedal bi ti, pa ne smem*. Za velelnik: *Povej mi sedaj*; v strogi zapovedi: *Sedaj mi boš povedal*. Rabi se tudi z določilom za zadobnost: *Jutri mu povej*, in za brezčasnost: *Nikoli mu tega ne povej* (= ne danes, ne jutri – nobenkrat); ne pa za preddobnost: *Včeraj mu povej*. Primer *Reci človeku, da je pameten in možat, pa ti bo verjel* ima brezčasni pomen (= 'če rečeš...'). In za preteklost: *Ti si lepo študiral in pisal, jaz pa skoči sem, skoči tja, prinesi to, prinesi ono* (='sem morala skakati sem in tja, znašati to in ono'). Ker se velelnik rabi za vsa časovna obdobja, tako kot sedanjik, je torej res sedanji.

Pogojnik nima prihodnjiške oblike, za prihodnost verjetno ne gre niti v primerih kot *Pa bi vendar šel in mu pomagal* (= 'pojdi vendar in mu pomagaj,' tj. 'želim, da bi ti šel in mu pomagal').

Poleg časovnosti, ki je dobnost z ozirom na trenutek govorjenja, in dobnosti, ki je časovnost glede na kateri koli časovni trenutek razen glede na trenutek sedanjosti, se loči še aktualnost (ali morda bolje: uresničevalnost). Vidimo jo lepo iz primera *Sedaj pišem zgodovino slovenskega jezikoslovja*, tj. 'pišem zadnje čase', čeprav v trenutku govorjenja ne nujno, ker ravno pijem sok, popravljam streho, se dogovarjam s sosedom glede poti. Tako se dajo rabiti tudi drugi časi.

Omenili smo že, da ima jezik za posamezne časovne značilnosti specializirane oblike, še zlasti seveda glagol (Nemci ga imenujejo časovna beseda).

Specializirane oblike za časovnost so preteklik, sedanjik in prihodnjik. V odvisnih stavkih imajo te oblike pod določenimi pogoji dobnostne vloge:

a) istodobnost:

Ko delam, me motiš.	*Med delom/Delajočega*	*me motiš.*
Ko sem delal, si me motil.	*Med delom/Delajočega*	*si me motil.*
Ko bom delal, me boš motil.	*Med delom/Delajočega*	*me boš motil.*

b) neistodobnost:

Ko pridem domov, (zmeraj) odprem okno.	*Ob prihodu/Prišedši domov odprem okno.*
Ko sem prišel domov, sem odprl okno.	*Po prihodu/Prišedši domov sem odprl okno.*
Ko bom prišel domov, bom odprl okno.	*Po prihodu/Prišedši domov bom odprl okno.*

V predmetnem odvisniku za glagoli rekanja ipd. se istodobnost izraža s sedanjikom nedovršnega glagola ne glede na čas v glavnem (nadrednem) stavku; preddobnost s preteklikom, zadobnost s prihodnjikom (v obeh primerih tudi z dovršnim sedanjikom):

Praviš,		*Praviš,*		*Praviš,*	
Rekel si,	*da delaš.*	*Rekel si,*	*da si delal.*	*Rekel si,*	*da boš delal/prideš.*
Rekel boš,		*Rekel boš,*		*Rekel boš,*	

Izražanje sedanjosti: s sedanjikom *(Mama je doma, oče pa reže v vinogradu)*, lahko pa tudi s preteklikom dovršnih glagolov, ko ni v ospredju vršenje dejanja ali poteka v preteklosti, ampak njegova že dovršenost, tj. stanjskost: *Stric se je že vrnil iz Ljubljane* 'stric je že doma iz Ljubljane/stric ni več v Ljubljani'. Za preteklost služi v takih primerih predpreteklik: *Mati je bila že vstala* ('je bila že pokonci'), *ko sem potrkal na njena vrata*. Dovršni glagoli s sedanjikom ne izražajo sedanjosti, ampak le brezčasnost in naklonskost; izjema so izvršilni glagoli rekanja, npr. *obljubim, povem, spovem se* ipd.; ti dejanje z izrekom tudi že opravijo.

Preteklost se izraža s preteklikom, vendar – kot smo prav tako videli – tudi s sedanjikom. Tako izražanje je bolj živo. Tudi prihodnost se izraža ali s prihodnjikom ali sedanjikom; zadnje v neodvisnih stavkih manj kot v odvisnih. Te dvojnice dostikrat uporabljamo bolj po občutku, kakor da bi vedeli, zakaj jih.

Sopomenski časi in slovničarji. Glede taga naše slovnice niso posebno zgovorne. Podrobneje govori o njih Metelko v posebnih poglavjih (izkazanih vsaj v kazalu). Za preteklostni sedanjik pravi: "V živahnih pripovedih, toda samo v zaupnem občevalnem jeziku, in v slikovitem, ne pa tudi v resnem zgodovinskem pisanju, se rabi sedanjik nam. absolutnega preteklika." Za drugo pa pravi: "V živahnem pripovedovalnem tonu, ko kakor da dejstva posedanjamo in jih slikamo pred oči". Za primer prihodnostne rabe sedanjika navaja *Jutri gre služit, če mu služba ni všeč, jo pusti in pride domov.* – Breznik (1934, 130–134) je grajal rabo sedanjika nedovršnih glagolov za izražanje prihodnosti (tip *Jutri pišemo nalogo*). To ni upravičeno, saj je *jutri* glede časa dovolj obvestilen; pač pa ima Breznik prav, ko meni, da se "nedovršni sedanjik /.../ ne more rabiti tam, kjer zahteva pomen prihodnji čas, pogojni ali kak drug naklon: *Sprosi mi to milost, da noč in dan žalujem nad svojimi grehi* (prav: *da bom žaloval*). *Želim, da bi se delavci združili, da združeno toliko lažje delujejo* (prav: *da bodo ali da bi delovali*)." V odvisnikih je torej drugače kot v neodvisnem stavku. – Za dovršni sedanjik v službi prihodnosti meni, da "se rabi namesto prihodnjika zlasti v pogojnih, pogojnočasovnih in oziralnih stavkih," npr. *Če se na glavo postaviš, ti ne dovolim tega, Jaz se ne vdam, dokler me ne prepričaš z dokazi* (Škrabec), *Ako utoneš, te bom rešil* (Mušič). Glede zamenljivosti sedanjika in prihodnjika v takih zvezah pa pravi: "Dovršni sedanjik navadno lahko nadomeščamo z dovršnim prihodnjikom, ali vselej ga ne moremo. Ako pravim *to kravo prodam*, naznanim le pričakovanje, da jo bom prodal; ako pa pravim: *to kravo bom prodal*, naznanim gotovost, da se bo to zgodilo." Bolje bi bilo reči, da sedanjik izraža namero (torej 'nameravam/sem pripravljen prodati'), prihodnjik pa odločenost. Tu je torej razlika v pomenu (in zaradi tega razlikovanja je pač v slovenščini prihodnjik dovršnih glagolov sploh nastal).

Glede dovršnega sedanjika v vlogi preteklika pravi Breznik le: "Kot pripovedni (historični) sedanjik se rabi v pripovedovanju, kjer pripovednik preteklo dejanje podaja kot sedanje (namišljena sedanjost). V takem primeru moremo rabiti tudi nedovršni sedanjik, toda začeti moramo opis s preteklim časom in prehod tvori vedno le dovršni glagol", kar je nekritično prevzela SS štirih avtorjev in zaradi tega doživela kritiko.

O predpretekliku se je že marsikaj pisalo, in nekateri bi se ga v novejšem času kar radi znebili. Podrobneje ga obravnava že Metelko s primeri ... *sta šla, ino sta našla, kakor jima je bil povedal.* V primeru ... *so svojimu gospodu vse povedali, kar se je bilo zgodilo* zamena

predpreteklika ni mogoča, ker glagol *zgoditi se* nima deležnika na *-nl-t*. Breznik je opozoril na dovršnost v predpretekliku rabljenih glagolov (naj si bodo dovršni ali pa le tako rabljeni). Loči pa že predpreteklost in davno preteklost.

SS 1956 je te stvari v glavnem prevzela po Brezniku (v skladu z njim pa je upravičeno svarila pred nepravo rabo dovršnega sedanjika v literarnozgodovinskih in časnikarskih delih namesto dovršnega preteklika). Njen primer, ko dov. sedanjika ni mogoče rabiti namesto dovršnega prihodnjika, se razlaga s t. i. stanjskostjo deležnika na *-l*: *Ko bodo naše kosti že davno strohnele, bodo Slovenci še zmeraj branili svoj jezik* – 'ko bodo naše kosti že davno trhle'. Sedanjik je na tem mestu napačen zato, ker izraža potek, ne stanje.

Časovnost nas spremlja vse naše življenje: Otrok živi z *bom* in fantazijskim *ko sem bil* in *bi bil*, tj. v prihodnosti, načrtih in izmišljeni preteklosti; mladenič je v 'sedanjiku, *da bi*', mož je enostavno v sedanjiku, nekako *ker*. Starci so v pretekliku, ki je v glavnem resničen, deloma pa olepšan in umišljen (*Ko bi bil tedaj šel tja, bi se bilo vse drugače zasukalo*). Po rabi časov in (naklonov) se lahko ločijo tudi družbe: ene se sklicujejo na preteklost in prihodnost, so torej nesedanjiške, ker sedanjost zanemarjajo; druge so potonjene v trenutek resničnosti in se malo menijo za tisto, kar je bilo ali šele bo. Filozof misli na celoto: "danes" in "jutri" bo kmalu "včeraj".

II

Podobno, kot so za stavke in povedi značilne časovne določitve, so tudi prostorske. Vse, kar je, je nekje, le da se to pogosto ne omenja, ker se razume iz sobesedila ali iz sotvarja. *Povsod je lepo, doma najlepše.* – *Živali so živa bitja* (mišljeno v svetu, kakršen je). Pri tem se misli na mesto sporočanjskega dejanja, mesto sprejema povedi in mesto, važno za uresničitev vsebine pomenske podstave (dejanja, stanja, poteka).

Skladenjskonaklonska določitev

Splošno

Pomenska podstava povedi se različno upoveduje glede na to, ali se ta predmetnost samo ugotavlja (konstatira), ali se po njej vprašuje, ali se podaja s stališča poziva in končno s stališča želje. Na podlagi tega se ločijo pripovedne (oznanjevalne), vprašalne, pozivne (velelne) in želelne povedi, v okviru le-teh pa tudi taki stavki.

Te skladenjskonaklonske vloge povedi v modernejšem času imenujejo tudi sporočanjske vloge (komunikativne funkcije), dodajajo pa jim še dve skupini vlog: a) vlogo ugovarjanja, nesoglasja, protesta, omejitve in zavrnitve in b) vlogo očitka (opominjanja, graje, karanja).

Sporočanjske vloge lahko kažejo posebna jezikovna sredstva. Neposredni nakazovalniki sporočanjskih vlog so a) izrecni vršilni vzorci in b) povedne oblike. Izrecni vršilni vzorci imajo zgradbo stavčne zveze, katere glavni stavek gradi vršilni glagol, odvisnik pa pove, za kaj konkretnega gre. Tako npr. naznanjalnost lahko izrazim z vršilnikom *povem*, npr. *Povem ti, da tega grdega govorjenja za mizo ne bom prenašal!*, vprašalnost z *vprašam*, npr. *Kje si bil tako dolgo, to te vprašam*, po-

zivnost s *prosim*, npr. *Molči, prosim te*, želelnost z *želim*, npr. *Želim, da tega ne storiš*, očitek z *opominjam*, npr. *Opominjam te, da bodo posledice hude*. Prepoznavni znak vršilne rabe je zveza *s tem* + vršilnik: *s tem ti ukazujem, te prosim, ti svetujem, ti sporočam, vas vprašujem*; tako še *soglašam, zavračam, obljubljam, predlagam, očitam, pozivam, se opravičujem*, čemur nato sledi odvisnik ali njegov poimenjeni ustreznik. Vršilniki so večinoma nedovršni, lahko pa tudi dovršni, npr. *povem, spovem se, obljubim* ipd.; večinoma so tudi nenikalni.

Izrecno se sporočanjske vloge izražajo s t. i. povednimi oblikami, npr. z besedijskimi (npr. členki), slovničnimi (naklonskimi, časovnimi, vidskimi, osebnimi oblikami), zvokovnimi (vrste intonacij, z mestom težišča, hitrostjo, členitvijo na takte). Isto se doseže še s prestavami zlasti oblikoslovnih kategorij, intonacijskih tipov in s frazeologemi.

Skladenjski in oblikoslovni glagolski naklon se deloma prekrivata. Pri glagolu ločimo povedni, velelni in pogojni naklon, pravzaprav naklonske oblike: *delam, delal sem (bil), delal bom – delaj – delal bi (bil)*. Starejše slovnice so ločile še oblikoslovni želelni naklon (*naj dela*), kar je pa samo eden od opisov velelnika, kakor je opis tudi *moraš delati* ali *lahko dela*.

To, kar je nam skladenjski naklon, Janežič/Sket posredno imenuje "način, /kako/ svoje misli in čute razodevamo, trdilno ali nikalno, na štiri načine, in sicer: 1. naznanjáje /.../, 2. vprašaje /.../, 3. velevaje /.../ in 4. želeč." Torej so mu povedi v skladnji naznanjalne, vprašalne, velelne in želelne. Breznik prve imenuje dopovedne (diktivne) – med njimi navaja samo stavke s povedno glagolsko obliko, drugo pušča, kot je bilo, delitev sama pa mu je "po vsebini". Janežič/Sket in Breznik ta vprašanja praviloma rešujeta na začetku skladnje, SS 1956 pa na koncu oddelka o prostem stavku, sicer tako kot Breznik, le da namesto izraza "dopovedni" uporablja "pripovedni". Pri tem pretogo postavlja trditev, da stavimo za "neodvisnim želelnim (stavkom) klicaj". Sem ter tja se te povedi imenujejo tudi izjavne.

Načeloma se je o naklonskosti govorilo le pri enostavčni povedi, druge so ostale v glavnem brez tovrstnega komentarja. Bolj kot v skladnji so se skladenjska naklonska vprašanja obravnavala pri pravopisu, kjer je bilo treba natančneje določiti, s katerim ločilom se zaznamuje konec te ali one vrste povedi.

Skladenjska naklonskost povedi se načeloma ne spreminja, če je poved enostavčna ali podredno zložena, navadno tudi ne, če je priredna: *Jezero je letos precej toplo, Jezero je letos precej toplo, ker so vroči dnevi in že dolgo ni deževalo, Jezero je letos precej toplo, zato je na njegovih obalah vse živo kopalcev*. To bi lahko ponazorili tudi za vprašalne, velelne in želelne povedi: *Z vrta mi prinesi tudi peteršilja, Z vrta mi prinesi tudi peteršilja, da bo krompirjeva juha boljša, Z vrta mi prinesi tudi peteršilja, nujno ga (namreč) rabim za krompirjevo juho*. Naklonskost odvisnikov ni vezana na naklonskost nadrednega (vključno glavnega) stavka: *Janez je rekel, da pride pozneje/da ima veliko dela/da bi šel rad z vami, Rekel je, da pridi, če utegneš. – Janez je vprašal, ali imaš katero žarnico/kam se letos odpravljaš na dopust* ipd. *Janez vprašuje, kaj se nam z zidavo tako mudi, ko so cene vendar vsak dan nižje*. V stavčnem priredju se naklon lahko menja, še zlasti pa v soredju.

Vprašanje je, katerega skladenjskega naklona so povedi z naklonskim glagolom v glavnem stavku, kot npr.: *Ukazujem ti, da takoj odneseš smeti, Vprašujem se, kam nas to vodi, Želim si, da bi ti lahko kaj lepega povedal, Pravijo/Nevem, da/če v Tomažkovem grabnu straši*. Da so to oznanjalni (pripovedni) stavki, dokazujejo zveze *Vprašaj se, kam to vodi, Da bi se ti enkrat vprašal, kam to vodi, Se vprašuješ kdaj, kam to vodi*, kjer imamo zares spremembo skladenjskega naklona. To je oblikovna naklonskost, sicer izražena s samo glagolsko obliko, saj *Pojdi* lahko pomeni 'Ukazujem ti, da greš', in je tudi prestavljiva v razne skladenjske naklone (= sporočanjske vloge).

Pripovednost (ali oznanjalnost)

Pripovedne so tiste povedi, ki dejanje, stanje itd. ugotavljajo a) kot obstoječe ali pa b) kot umišljeno, npr.: *Včeraj popoldne je bil v Ljubljani hud naliv, v Kranju pa ni padla niti kapljica dežja. – Ko bi bil znal držati jezik za zobmi, bi si bil prihranil marsikatero nevšečnost*. V takih povedih se uporabljajo glagolske oblike povednega in pogojnega naklona (pogojni naklon tu izraža umišljeno dejanje). Velelnik v tej vlogi je redek, rabi pa se v pogojnih in dopustnih povedih: *Reci človeku, da je pameten in možat, pa ti bo verjel* (='če rečeš človeku, da je ...'). Tudi neglagolski stavki so lahko pripovedni: *Polje. / Podrtija ob cesti. / Tema. / Tišina bolesti.* – Seveda pa povedne in pogojne oblike lahko izražajo tudi druge skladenjske naklone, npr. velelnega: *Gremo, fantje!, Prijel, dvignil, vrgel!, Boš mi šel domov!, Bi mi šel že enkrat s sonca!*.

Povedi z velelnim ali vprašalnim odvisnikom so pripovedne, npr.: *Rekel je, da pojdi domov. – Vprašal si ga, kod/ali je hodil tako dolgo*.

Pripovedne povedi v pisanju zaznamujemo s piko na koncu, v govoru pa s povedno stavčno intonacijo in kadenco. Spremni stavek pred dobesednim navedkom (napovedni stavek) zaznamujemo z dvopičjem in padajočo polkadenco.

Skladenjskonaklonsko mešano priredje, npr. pripovedno-vprašalno: *Korenike dehte pod hladom ros, mavrične rose bleste sredi vej, kje pa je tvoja sila, kje tvoj ponos?* Še bolj pogosto je to v soredju ob spremenjenem skladenjskem vzorcu: *Včeraj, ko sem stal na pragu, je prišel mimo – kaj misliš kdo?* Podobno je tudi v premem govoru: *Ženica je vprašala: "Kam pa tako zgodaj, Barbka?"*

Podobne primere je navajal (sicer pri velelnem naklonu) že Janežič/Sket: *Bodi len ali priden, nič mi ne pomaga* (po Metelku, ki navaja *Delaj ali ne delaj, nič mi ne pomaga* oz. *Bodi tu ali tam, delati moram* z opombo: *za naj delam, naj bom* 'lahko delam ali ne delam'). Pri velelniku ima podobno tudi Breznik: *Kmet vleci in garaj* 'vleče in gara' *noč in dan, potem mu pa pulijo izpred ust.* (Finžgar) *Ščet je ščet, gladi jo zad ali spred.*

Vprašalnost

Vprašalne so tiste povedi, ki izražajo nejasnost ali negotovost kakšne prvine v podstavi povedi ali glede celotne podstave in stremijo za tem, da se ta nejasnost v odgovoru odpravi: *Kdo je ta človek?, Kam greš?, Si to res ti?, Ali so že vsi za mizo?* Odgovori na zgoraj zastavljena vprašanja so npr.: *Peter Križan* (ali kaj že), *Domov, Da, Ne*.

Ločilo: Na koncu vseh vprašalnih povedi se postavlja vprašaj: *Kdo je ta človek?, Ali je to človek?, Ima še kdo kaj pripomniti?* V naslovih vprašaj za vprašalnimi povedmi ni potreben, če je jasno, da gre za vprašanje; če pa bi lahko prišlo do zamenjave, se vprašaj stavi: *Danny Kaye na Kitajskem proti Danny Kaye na Kitajskem?*.

Vprašalnih povedi je več vrst in skupin. Po enem načelu ločimo dopolnjevalna in odločevalna vprašanja. To poimenovanje je po nemškem jezikoslovnem izročilu (Ergänzungs-/Entscheidungsfragen), po angleškem načinu jih lahko imenujemo tudi *k-/č*-vprašanja in *da-/ne*-vprašanja, prvo po tipičnem glasu zaimenske vprašalnice, drugo po tipičnem odgovoru na vprašanje (v angleščini *wh-, yes-/no-*).

Dopolnjevalna vprašanja so tista, ki v odgovoru zahtevajo preubeseditev zaimenske vprašalnice: 1. za osebo – *kdo*, za drugo predmetnost *kaj*, 2. za lastnost – *kakšen (kolikšen), kateri (katere vrste, kateri po vrsti), čigav, koliko*, 3. za okoliščine – *kam, kje ..., kdaj, od kdaj ..., kako, do katere mere ..., zakaj, čemu ...* Pravimo, da dopolnjevalna vprašanja pozivajo k identifikaciji udeležencev povedi (tudi njihovih lastnosti) in povedja (in njegovih lastnosti). S primeri: *Kdo je ta človek? -"Tomaž Savnik. Kam odhajaš? -Sam ne vem (kam).* Intonacija takih vprašalnih stavkov je izjavljalna (ali pripovedna), tj. s kadenčno glavo na koncu. Če gre za t. i. ponovljena vprašanja, je intonacija vprašalna: *Kje si bil? -Doma. – Kje (si bil)??*

Odločevalna vprašanja se od pripovednih povedi lahko ločijo le po besednem redu: *Janez je prišel. – Je Janez prišel?* proti *Janez spi. – Ali Janez spi?* Sesedne je mogoče tudi *Janez je prišel?* itd. Dopolnjevalne vprašalne povedi se od pripovednih povedi ločijo po mestu težišča: pri vprašalnih povedih je na začetku, pri pripovednih odgovorih pa na koncu: *Kdo je to storil? -To je storil Janez.* Sicer se pa v odgovoru navadno navaja le težišče: *Kdo je to storil? -Janez.*

Odločevalna vprašanja so tista, v katerih gre za negotovost celotne povedi ali njenega dela, od odgovarjajočega pa se pričakuje odločitev v smislu členkov *da, ne, morda, verjetno, pač* itd. Primeri: *Ste že videli novo predstavo Hlapcev? -Da. – Bi šli z nami na izlet? -Morda. – Ne poznate tega človeka? -Pač.* – Na odločevalno vprašanje namesto s členkom lahko odgovorimo s prvino vprašalne povedi, npr.: *Ste videli novo predstavo? -Sem./Videl./Videl, videl. – So hruške dobre? -So./Dobre. – Je to sosed? -Da./Sosed.*

Ob odločevalnih vprašanjih se lahko rabita člena *ali* ali *a* (drugi je pogovoren): *Ali ste že videli novo predstavo Hlapcev?* T. i. naslonski niz (gl. pri besednem redu), ki se v drugih povedih pojavlja za prvim udeleženskim stavčnim členom (torej ne tudi za prilastkom, pač pa tudi za prvim samostojnim delom povedka): *Truden se je Jože vračal z oranja, Vračal se je truden z oranja, Bil je Jože še mlad, Mlad je še bil naš junak*), se tu pojavlja ali takoj za vprašalnico *ali* (*a*), če pa te ni, pa na absolutnem začetku povedi: *Kdaj ste videli nove Hlapce? – Ali ste videli nove Hlapce?/Ste videli nove Hlapce?* To velja tudi za preneseno rabo vprašalnih povedi: *Se boš ti drl name!* – 'ne deri se name'. Starinska vprašalnica je *li*: *Ste li doma?* Ljudska vprašalnica je *mar*: *Je mar kdo umrl, da zvoni?*

Vsebina več odločevalnih vprašanj se lahko izrazi nenikalno ali nikalno: *Si opazil/Nisi opazil, da ga je povedano močno prizadelo. – Si opazil/Nisi opazil njegovo-/(e) zadrego /(e).* Odvisnik vprašalne povedi ima kadenčni intonacijski zaključek.

Navadno vprašujemo po eni sami stvari, mogoče pa je v enem stavku vpraševati po več stvareh: *Kdo$_1$ kaj$_2$ od koga$_3$ hoče in zakaj$_4$? -Janez$_1$ višjo plačo$_2$ od direktorja$_3$ zaradi vestnega in uspešnega dela$_4$. – Kdo se koga boji? -Ti svoje žene.* Tako tudi v okviru odločevalnega vprašanja: *Je kdo kaj posumil? -Da, Janez je nekaj govoril o podkupnini./Ne, nihče o ničemer.* Pri tem se drugi k-/č-zaimek pojavlja v t. i. poljubnostni obliki (npr. *kàj*).

V odločevalnovprašalnih povedih se uporablja vprašalna intonacija, in sicer bodisi z nizkim težiščem in rastočim repom, bodisi z visokim težiščem in spuščajočim se lebdečim repom; zadnja intonacija se lahko zamenja kar s povedno, če je vprašalnost zagotovljena z vprašalnim členkom ali z besednim redom: *Ste že videli novo predstavo?*

Deliberativne (razmišljalne) in nedeliberativne (nerazmišljalne) vprašalne povedi. Deliberativne so npr. naslednje: *Kam naj gremo?, Kaj mi je storiti?, Kam naj grem potem jaz?, Mu povedati resnico?, Da ji ne bi dali kruha?* K-/č-vprašanjem je lahko dodati ločni pristavek, npr. *Kam neki je to dal, sem ali tja?*, ali pa jih razširimo v ločnost, npr. *Mu povedati resnico ali pa jo zamolčati?* – Vsa druga vprašanja so nedeliberativna. Breznik imenuje ta vprašanja tudi dvomna. Zanje pravi, da "morejo stati v neodvisnih vprašanjih samo v 1. osebi. Vprašavec preudarja, kaj naj stori v danem primeru." Primeri: *Ali naj bežim? – Kaj naj sklenemo? – Kje naj kupim kruha, da bi jedli?* Primere je navajal tudi za odvisnike: *Premišljam, kaj naj storim (ali naj kaj dam).*

Prave in neprave vprašalne povedi. Prava vprašalna poved je npr. *Kdo gre z menoj na sprehod?*, neprava *Kdo bi hodil s tabo na sprehod!*. Pri pravi vprašalni povedi zares vprašujemo in pričakujemo odgovor, pri nepravi pa ne računamo na odgovor od navidezno vprašanega (tj. v bistvu le ogovorjenega), temveč si odgovarjamo sami. Prim. še: *Kako se imenuješ?* (odgovor: *Janez Suhadolčan*) proti *Kako se imenuješ??* ('ali je mogoče, da se tako imenuješ!).

Ena skupina nepravih vprašalnih povedi so retorična ali govorniška vprašanja, druga pa vprašanja čudenja.

Govorniška vprašanja niso zastavljena naslovniku, ampak si jih govoreči zastavlja nekako samemu sebi, npr. *A sem jaz kriv, da že tri dni dežuje?* oz. *Kdo je hodil peš tako daleč ob takem vremenu? -Naš junak.*

Vprašanja čudenja se izražajo s protikadenčno intonacijsko glavo, redoma so tudi vzklična (ne pa tudi t. i. ponovljena vprašanja): *On je bil tam?! – Kje si bil?!* Breznik ti dve vrsti vprašanj imenuje začudna (admirativna, tudi retorična, govorniška) in sumna (suspikativna). Pri prvih da vprašalec ve za odgovor: "/Č/e je vprašanje trdilno, pričakuje nikalen odgovor; če je vprašanje nikalno, pričakuje trdilen odgovor. Vpraš/evalec/ se čudi onemu, za kar vpraša. Pri sumnih vprašanjih vpraš/evalec/ misli, da bo morda dobil pozitivni odgovor, npr. *Ali se ne motiš?, tj. morda se motiš.*"

Breznik je upravičeno imel še eno delitev vprašalnih stavkov, tj. po "zunanji obliki"; tu je ločil neodvisna (direktna) in odvisna (indirektna) vprašanja: *Hčerka, ti je hudo po očetu?* (Žup.) – *O povej mi, raste li še tista jelka, ki slo-*

vanstvu zlatih dni srečna bo zibelka? (Greg.) Ko gre za povedi, drugo seveda ni vprašalna poved, ampak velelna, zastavlja pa se vprašanje o ločilu: Ali je Gregorčič tu upravičeno postavil vprašaj? V bistvu isto vprašanje se pri priredjih zastavlja tudi tedaj, ko gre za vzkličnost.

L o č i l a : Vprašalne povedi, ne pa tudi vprašalni stavki, se pisno zaznamujejo z vprašajem. Vprašanja začudenja oz. neprava vprašanja: v prvem primeru se lahko piše vprašaj ali klicaj (ali samo zadnji), v drugem pa navadno le klicaj. Pri ponovljenem vprašanju brez čustvene zavzetosti se lahko stavita dva vprašaja. – Seveda pa se vprašaj ne piše za odvisnimi vprašalnimi stavki: *Vprašal me je, kam grem/ali sem kje videl njegovega brata.* V takih primerih se na koncu piše vprašaj le, če je vprašalen tudi glavni stavek: *Te je vprašal, kam greš?* – Posebnost so primeri kot *Česa, povej, se bojiš?*, kjer je "glavni" stavek *povej* vrinjen in zato vprašalni *česa se bojiš* neodvisen (zato na koncu vprašaj). Primer za vprašalni konec sicer nevprašalnega začetka priredja: *Včeraj sem stala na pragu in koga ti je prineslo?* – Ob velelniku se vprašalnost ne da izraziti. Primeri kot *Hlapec bodi hlapec??* izražajo vprašalno želelnost, tj. *Da/Ali naj bo hlapec hlapec, to želiš?*.

Pozivnost (velelnost)

Pravzaprav je vprašanje, kaj naj bi bile ne le pozivne (velelne) povedi, ampak sploh pozivanje (velevanje). Recimo, da je to od nekoga izražena želja, da bi ogovorjeni kaj storil. Tipična oblika zanj je potem velelnik v 2. osebi: *Stopi sem, Ne hodite po travi, Vidva pojdita domov.* Lahko velevamo tudi skupini, katere del smo: *Še midva pojdiva na proslavo, Domov pojdimo, pozno je že*; primerjaj še: *Domov pojdite/pojdita, Ivan.* Neogovorjenemu ne moremo velevati, za tega si samo želimo, da bi kaj storil.

Pozivne povedi torej izražajo voljo govorečega, da bi kdo drug, tj. ogovorjeni (lahko tudi on skupaj z njimi), kaj storil.

To pozivanje k določenemu dejanju, dogajanju, stanju ipd. je v e č v r s t n o , tj. kaže se kot:

prošnja: *Peter, stopi no k sosedu in ga povprašaj po tem.* (= prosim);

želja: *Dajte mi, prosim, ne premastno meso. – Kilo nemastnega.* (= želim);

nasvet: *Poizkusite z našim pralnim praškom, ne bo vam žal.* (= priporočamo/svetujemo vam, da...);

poziv in spodbuda: *Vozite previdno. – Previdno v ovinku.* (= pozivamo vas, da...);

zapoved: *Zgini mi izpred oči! – Vstran od mene!* (= ukazujem ti, da...):

povelje: *Na levo! – Roke na klop. – Lepo počasi.* (= povelje se glasi: ...):

predpis: *Trikrat na dan po eno tableto pred jedjo.* (= določam, da vzamete ...);

prepoved: *Ne hodite po travi. (Ne hoditi po travi, Ne smete hoditi po travi.)* (= prepovedano je hoditi ...);

dovoljenje: *Pa pojdi, če ti je toliko do tega.* (= dovoljujem ti oditi);

grožnja: *Reci to še enkrat, če si upaš!* (= ne reci tega še ...);

ironična spodbuda: *Le še bolj vpij, da bodo vsi slišali!* (= upam, da boš uvidel, da ni prav, kar delaš);

opozorilo: *Ne klepetajte, Pazite, da se ne umažete.* (= opominjam vas zaradi klepetanja).

Navedli smo 12 vrst rabe velelnika, pa gotovo nismo vseh.

Kolikor toliko objektivno velelne kategorije razmejujejo o p i s i z v r š i l n i m g l a g o l o m ; kakor smo gori že nakazali: a) prošnja: *Prosim te*, Peter, stopi do soseda; b) želja: *Želim*, da mi daste/da bi mi dali nepremastno meso; c) nasvet: *Svetujemo* vam, da poskusite z našim pralnim praškom. Itd. za druge skupine.

Drugi način določanja je z a m e n a v e l e l n i k a z naklonskimi glagoli in nedoločnikom: po tem merilu je *delaj* lahko 'moraš delati', *le delaj* 'smeš delati', *ne delaj tega* 'tega ne smeš delati'.

Pri zanikanju se pojavljajo redne z a m e n e d o v r š n i h v e l e l n i k o v z nedovršnimi in d o l o č n i h z nedoločnimi, kolikor te obstajajo: *Odpri vrata – Ne odpiraj vrat, Nesi to očetu – Ne nosi tega očetu, Le povej mu – Nikar mu ne pravi*; vendar tudi: *Ne privošči mu tega!*; *Ne oslepari ga, Ne zini mi niti besedice več.* Če pri zanikanju rabimo dovršni glagol, čeprav ima tudi nedovršni par, s tem opozarjamo na nezaželene posledice, ko bi se odsvetovano dejanje vendarle izvršilo: *Ne odpri mu vrat za nobeno ceno!* Podobno se namesto dovršnega glagola rabi nedovršni, da se izrazi nestrpna zahteva: *Tak piši mu vendar!* 'oglasi se mu'. Breznik zanikanega dovršnega velelnika ni dovoljeval pri glagolih, ki imajo nedovršni par: v svoji slovnici 1934 je pisal: "Če hočemo enkratno dejanje poudariti, moramo prepoved opisati, npr. *Ne smeš tega storiti.*" V tem ga je popravila že SS 1956: *"Ne pohodi mi še zadnjih sadik"* ipd. z razlago: "V nekaterih primerih (ko dovršniki nimajo prav ustreznega nedovršnika (to je še po Brezniku) ali pa smisel naravnost zahteva končno dovršno obliko glagola /.../, se tudi v prepovedi rabi dovršnik. Čut za to rabo prepovedi peša v škodo nedovršniku."

I z r a ž a n j e n e v e l e l n o s t i z v e l e l n i k i : *Potem pa še komu zaupaj* 'nikomur ne moreš zaupati', ali: *Reci bedaku, da je pameten, pa ti bo verjel* 'če rečeš'. Nekateri velelniki so tudi samo navezovalni: *Poslušajte*, kaj pa vi pravzaprav nameravate, *Glejte*, to je bilo tako, *Predstavljajte si*, soseda ima novega. – Poseben primer je *Pozor* 'pazi'.

V e l e v a n j e z g o l i m n e d o l o č n i k o m : *Tiho biti, ne govoriti!* Nekateri si to rabo razlagajo z opuščenim naklonskim glagolom, vendar taka razlaga ni nujna. Namesto *ne* se uporablja tudi *nikar*: *Nikar(te) jokati* (Janežič/Sket); okrepljeno: *Nikar ne jokajte.* Vzhodno slovensko je tudi *Nojte se jokati* (Mostec). SS 1956 velevanje z nedoločnikom neutemeljeno zavrača: "Vendar moramo biti previdni in se ogibati takile napačni rabi za zapoved: *Tukaj pritisniti! Vrata zapirati! Desno voziti! Paziti na snago!* itd. Taka raba je prišla po tujem vplivu zlasti v napise!"

P o g o v o r n o v e l e v a n j e z zvezo *daj/dej* + nedoločnik: *Daj že povedati, Dej ga kronat!, Dejmo že enkrat povedat!* V isti vlogi nastopa tudi *pojdi* (pog. *pejt*): *Pojdi se solit.* Tak členek lahko tudi okrepi velelnik: *Daj povej mi.*

Velevanje s pogojnikom in prihodnjikom. Breznik je npr. navajal: *Kaj se boš hvalil* (= nikar se ne hvali!). – *Takole bova naredila* (namesto: takole boš naredil). Oblika s pogojnikom imenuje želelnik: *Z blagoslovljeno vodo se poškropite in iščite delo, ve, ženske, pa bi molile.* (Jurčič) Kot pozneje SS1956 pa oboje napačno obravnava pri velelniku v oblikoslovju namesto v skladnji. Dodali bi lahko še velevanje s sedanjikom: *Gremo, fantje.*

Velevanje z velelnicami (tj. z velelniki, v starejši slovnici z "medmeti"), tj. bodisi z velelniki okrnjenih glagolov ali res z medmeti. Ločijo se pravi velelni: *Bali* no noter, Janez! (Zi) – *Nata*, vzemita tole s seboj. (Mja) – *St, st, tiho!* – Tiho, *št*, niti besedice več! – *Aja aja*, fantek poredni. Poleg teh imamo velelnice za živali: z enimi živali spravljajo v gibanje *(hi, dija, hajd)*; ali jih z njimi ustavljajo *(ega, vo – voha)*, jim spreminjajo smer (*bista, ajs* 'v levo', *tibo, stija* 'v desno'), spodbujajo k napadalnosti *(puc ga)*, jim velevajo prinašanje *(aport)*, skakanje *(hop)*, živali odganjajo *(marš, šc, haš, fuj)*. V tretji skupini so t. i. vabni klici, npr. *ta ta* za psa, *mandi mandi* za zajca ipd. Četrta skupina so zvalnice tipa *ej* (v pomenu 'poslušaj'), *hoj* in podobno. V SS 1956 se te besede prištevajo med prislove, imenujejo pa jih zvalnice, npr. *ná!, jèli!, báli!, le!, viš!* K njim je pripomnjeno: "V tej obliki in rabi so taki izrazi enaki tudi medmetom, kamor bi lahko prišteli večje število vseh teh miselnih prislovov."

Za velelnimi povedmi je končno ločilo pika. Klicaj je za njimi samo tedaj, če so te vrste povedi čustveno poudarjene.

Želelnost

Želelne povedi izražajo željo govorečega, da bi se (bilo) kaj uresničilo ali da se ne uresniči. V nasprotju z velelnimi povedmi pa k uresničitvi zaželenega ne pozivajo določene osebe. To je treba razumeti tako, kot je bilo povedano ob pozivnih (velelnih) povedih, ki smo jih omejili na spodbudo ogovorjenega k vršitvi dogodka (tudi govorečega v skupini ali enega iz ogovorjene skupine). Od velelniških oblik ostaja torej 3. oseba ednine (in redkejše dvojine: *bodita*), potem pa vse glagolske oblike z *naj* ter na koncu še stavki s členki, npr. *da, ko*. Na kratko ponazorjeno: *Pa bodi po tvojem* 'pa naj bo, kot želiš/hočeš ti', *Naj pride, če hoče, Da bi le prišel!, Ko bi ga le kaj zanimalo!* Želje so še uresničljive, ali pa ne več: *Da bi vrnili k nam se časi sreče*, proti *Ko bi le bil tedaj ubogal pametni nasvet!*.

Želelnik v naših slovnicah: Zanimivo je, da ima Metelko za optativ obliko z *bi* (imenovano po latinski slovnici tudi konjunktiv). To je poimenovalna zadrega, ker gre za pravi želelnik le v konjunktivu sedanjika (*laudem = naj hvalim*), ne pa tudi imperfekta (*laudarem = hvalil bi* itd.). Seveda je tak pogojnik želelnik le ob primernem vezniku, kakor jih navaja tudi Metelko: *O, ko bi bil zdrav!, O, ko bi bil zdrav bil!* Za zadnje navaja kot splošno v rabi *"O, ko bi bil pred (onkrat, takrat, tistikrat) zdrav bil!* Brezniku (1924) so želelni enostavni stavki, ki izražajo željo, izražajo pa se: 1. z velelnikom, a) pravim: *Zdrave bodite, žene! To stori* (= naj stori) *Gospod, če bo volja njegova*; z opisnim velelnikom (želelnikom): *Naj ti bo sreča mila!*;

2. s pogojnikom: *Da bi se skoraj noč storila*; 3. s tvornim deležnikom preteklega časa: *Bog dal, da bi bilo res!*; 4. s pogojnim stavkom: *Če Bog da* (= Bog daj ali: Bog dal, da...) *bomo imeli letos obilo sadja.* To je precej izčrpno. Sam sem v SS 1976 o tem imel naslednje: želelnost izražamo z želelnikom: *Naj se zgodi tvoja volja*; z velelnikom: *Pa bodi po tvoje*; s posebnimi členki: *Da mi je to vedeti!, Da bi vrnili sreče se in slave časi, Ko bi le bilo, kakor praviš*; z nedoločnikom: *Živeti, živeti – ne umreti!*; z medmetnimi pozdravi: *Dobro jutro, lahko noč*; s pogojnikom: *Mu ne bi šel odpret?, Delat bi šli, ne pa da prosjačite, Sedaj bi pa že lahko bila doma*; z vzkliki: *Kruha in iger!*; z vprašalnim stavkom in izpuščenim naj: *Ti še nalijem?, Te pospremim domov?*. Naveden ni le prihodnjik: *Ančka bo šla odpret/Ančka mu pojde odpret 'Ti, Ančka, mu odpri'*. Omenjen je tudi dvojinski želelnik za 3. osebo, ki ga novejše slovnice niso več navajale: *Črki x in y nam bodita znamenji za prilastek in odnosnico.* Prim. še: *Vse najboljše h godu. – Veliko sreče obema ...*

Posredno želelnost je izražena z obliko oznanjalne (pripovedne) povedi: *Prav bi bilo, ko bi se bili posvetovali z zdravnikom, Škoda, da se niste posvetovali z zdravnikom.* Prim. še: *Vse najboljše h godu, Veliko sreče obema, Upam, da ne boste zamudili avtobusa, Kaj če zamudimo še zadnji avtobus, Želim vam, da bi uspeli, Bojim se, da ne boste uspeli.*

Intonacija: Želelne povedi izražamo s povedno intonacijo; če so čustveno obarvane, kar je dokaj rado, pa z vzklično. Temu primerno postavljamo za njimi v pisanju piko ali klicaj; klicaj stavimo tudi takrat, ko ne gre za vzkličnost, pa je želelnost treba ločiti od pripovednosti.

Povedi ugovarjanja, nestrinjanja, protesta, zavračanja in ograjevanja

Ugovarjanje: *Ugovarjam temu, da bi tak človek lahko dobil tako odgovorno mesto, saj za tako mesto vendar nima ustrezne usposobljenosti, Tega tako in tako nihče ne verjame, Kaj bi se jaz lagal!* Tudi govorniška vprašanja imajo naboj ugovora: *Ali smo ga mi postavili na to mesto?, Mar mu tega nismo odsvetovali?* Prim. še: *Jože pa lagati, to vendar ne gre skupaj, Ta pa dober učitelj, kje neki.*

Nestrinjanje, protest, ograjevanje: *Protestiram proti temu, da bi človeka obsojali brez utemeljevanja, Ograjujem se od takih kvalifikacij, Ne strinjam se s tem, da se častijo tisti, ki tega ne zaslužijo.* Prim. še: *Ni prav, da se take stvari prikrivajo, Ni primerno, da bi ob tej uri šli na obisk, Ne spodobi se ga prositi kar naprej, Neprimerno je kar naprej sloneti ob oknu.*

Zavračanje (ponudbe): *Zavračam misel, da je (bi bila) osebna korist nad moralnimi načeli, Kaj bi me ti tega učil, Kaj bi se mučil, saj je vse zaman.* Posredno je zavračanje tudi v povedih kot *(Saj) bi se nam še krave smejale, To bi bilo nekaj za opravljivce, Ali želiš, da bi se blamiral.*

Soglašanje s predlogi (privolitev) je nasprotje od zavračanja: *Strinjam se, da je tako prav, Sprejemam obvezo, da se o tej stvari oglasim javno, To vam res obljubim/obljubljam, Res se vam v kratkem oglasim.*

Ponujanje je začenjalno, ne odzivno, kakor je predlog ipd.: *Predlagam vam, da se o tem mirno pogovorimo, Kaj ko bi to stvar še prespali in se potem dokončno odločili?* Prim. še: *Vesel sem, da vam lahko povem dobro novico.*

Očitanje izhaja iz predpostavke, da kdo ni storil (ne dela) tega, kar se od njega pričakuje (se je pričakovalo), ampak je storil (dela) to, kar je nezaželeno: *Očitam ti, da se ne brigaš dovolj za sina, ki živi z materjo, Izrekam vam ukor, Grajam vas, ker niste izpolnili dane obljube, Kako moreš tako govoriti o lastni materi, Takole govoriti pred otroki, Biti cele noči zdoma!, Se potepati širom sveta, doma pa žena sama s tremi malimi otroki, A si me morala zbuditi tako zgodaj, Lahko bi hodila tiše tako zgodaj zjutraj, Zakaj se pa spet nič ne oglasiš, Kaj ga pa izzivaš!?, Kako pa sediš!, Kako pa ti tudi živiš zadnje mesece! – Očitam si, da jih tako dolgo nisem obiskal.*

Posredno očitanje: Tipični izrazi za to so npr. *ni (ni bilo) primerno, prav, modro*; *narobe je, ne spodobi se*: *Ni prav, da imajo eni skoraj vse, drugi pa prazen nič, Tja ne bi bil smel iti, Škoda, da si tako neučakan, Skličeš sestanek, pa prideš nanj zadnji, Premetava posodo, toliko da je vse ne pobije, Raje/Mar bi šli delat, ne pa da prosjačite.*

Gotovostna določitev

Pomensko podstavo oznanjalne povedi različno upovedujemo tudi glede na predmetno resničnost, stvarnost. Navadno se jemlje, da je tisto, kar povemo, res táko, zato tega nič ne komentiramo, kot npr. v povedi *Triglav je naša najvišja gora*. Kakor hitro pa glede predmetne objektivnosti nismo čisto gotovi, ali pa menimo, da naslovniki povedanega ne jemljejo za čisto zlato, svoje podajanje niansiramo, bodisi tako, da poudarjamo objektivnost povedanega, ali pa se varujemo z izrazi, v katerih so podani naši pridržki glede tega. Ta tri stališča bi lahko ponazorili z zgledi: *Triglav je naša najvišja gora, Triglav je r e s naša najvišja gora, Triglav je p a č vaša najvišja gora.*

Sredstva za izražanje gotovosti

Členki: Kje *neki* je ta človek?, Tisti fant je *neki (baje)* zelo nadarjen, *Menda* se ne mislita že poročiti!, *Morebiti (morda)* pa ni tako hudo, *Da ni* to tisti znani igralec?, To je *brž (bržkone, bržda)* macesnov goban, Sem *pač* taka, nič ne pomaga, To *verjetno* poje slavček, *Gotovo* si še premisli, *Zagotovo* sem te slišala, To je *gvišno (gvišnoda)* jelenova sled (neknj.), *Težko, da* bi bil on to storil, *Vsekakor* je to velika svinjarija!, Tega *nikakor* ni storil on!, To bo *komaj* res, *Seve(da)* tega nisi storil ti!, *Res* sem se zmotil, Kraja *naj bi* se *bila* izvršila ponoči.

Členkovni frazeologemi oz. besedne zveze: *Po splošnem mnenju* to ni bilo tako, *Po moji misli* se je fant zmotil v številki, *Po vaši misli* je torej fant za to vedel?, *Po mojem prepričanju* to ne more biti, *Po splošni vednosti* on tam nikoli ni bil, *Po pričakovanju* je to noč tudi šel na limanice, *Po splošnem prepričanju* tega ni storil

sam, *Po najnovejših sporočilih* letalonosilka sedaj pluje proti kriznemu žarišču, *Po mojem* bo to še obžalovala, *Na videz* je bil menda čisto zdrav, *Na oko* bi mu dal 50 let, *Po pripovedovanju* je imel tudi sosed prste vmes.

Glagoli in povedkovni izrazi, iz katerih so členki pravzaprav nastali. V glavnem gre za glagole rekanja in mišljenja, zaznavanja ipd. V povedi so ali glavni stavki ali pa odvisni ali pa vrivni: *Pravijo*, da v Tomažkovem grabnu straši – *Kot pravijo*, v Tomažkovem grabnu straši – V Tomažkovem grabnu, *pravijo*, straši – Da straši, *pravijo*, v Tomažkovem grabnu. Variante glede osebe so, kot prikazano v ustreznem poglavju, npr. še: *Govori se, Povedano je bilo, Obstaja govorica* itd. Deloma je to mogoče tudi v nesedanjiku: *Pripovedovali so*, da potem nikoli več ni hodil ponoči tam okoli, *Govorili bodo* seveda, da sem bil neumen, ker ... Prim. še: *Zapisano je*, da Sin božji ..., *Ljudska usta vedo povedati*, da ..., *Agencije poročajo*, da ..., *Prepričani smo*, da tega ne bo več storil, *Zdi se mi*, da gre to vendar predaleč, *Domnevajo*, da so tatovi s slikami že čez mejo, *Vsi so mnenja*, da se to ne bi bilo smelo dogoditi ravno nam, *Dokazano je bilo*, da so to potvorbe, *Ne dvomimo*, da je bilo res tako.

Tu so možne še naklonske modifikacije: *Težko mu bo dopovedati*, da nima prav, *Moral nas boš prepričati* o svojem prav (da imaš prav), *Kdo ne ve*, da je rojen tam in tam, *Gotovo je res*, da se to ne opravi od danes do jutri, *Bojim se povedati*, da to ni res, *Upam se trditi*, da ste se zmotili.

Primeri z vrinjenim stavkom: Kje, *mislite*, je ta človek?, Tisti fant je, *tako pravijo*, zelo nadarjen, Se mislita – *ali je to mogoče?* – poročiti?, To je, *skoraj sem prepričan*, macesnov goban, To – *domnevam* – poje slavček, Jurčič je – *citiram* – "v tem času pisal Sosedovega sina", "Ko je prišel na Dunaj, se mu je odprl svet" – *konec citata*, Tega – *jasno* – nisi storil ti, To – *mislim* – ni res.

Spisek glagolov in drugih izrazov besednih vrst rekanja, mišljenja

A – Rekanje:

(1) *pravijo, pripovedujejo, govorijo, poročajo, rečejo, povedo – govoričijo, čvekajo, gobezdajo, pleteničijo, širokoustijo se, hvalijo se, se v nič devajo – šuštljajo, šepetajo, kričijo, vpijejo*;
(2) *obljubljajo, obetajo, dajejo obljube*;
(3) *potrdili so, dali so potrdilo/črno na belem*;
(4) *sklenili so, izdali so sklep*;
(5) *preklicujejo, dali so preklic*;
(6) *soglašajo, dajejo pristanek*;
(7) *potrjujejo, potrdijo, proglasijo za resnično*;
(8) *izpovedujejo, izjavljajo, dajejo izjavo*;
(9) *pričajo*;
(10) *prisegajo, dajejo prisego*;
(11) *vprašajo, vprašujejo, postavijo vprašanje, zadajo vprašanje*;
(12) *poizvedujejo, zanimajo/interesirajo se za, kažejo interes*;

(13) *izjavljajo, dajejo izjavo;*
(14) *ugovarjajo, oporekajo, se upirajo, imajo pridržke;*
(15) *lažejo, ne govorijo resnice, govorijo neresnico/laži;*
(16) *izgovarjajo se, opravičujejo se, navajajo opravičila;*
(17) *prepričujejo;*
(18) *napovedujejo, prerokujejo, dajejo napoved;*
(19) *skrivajo, tajijo, ne dajo na dan, ne pridejo na dan z;*
(20) *poročajo, obveščajo;*
(21) *tožijo, jadikujejo, jamrajo;*
(22) *zaupajo, imajo zaupanje;*
(23) *zanikajo;*
(24) *zatrjujejo;*
(25) *ponavljajo, gonijo svojo;*
(26) *vztrajajo, ne odstopijo od svojega;*
(27) *obtožujejo, bremenijo;*
(28) *hvalijo, povzdigujejo, dajejo hvalo;*
(29) *jamčijo, garantirajo, dajejo jamstvo/garancijo, zagotavljajo;*
(30) *priznavajo;*
(31) *tajijo, skrivajo, ne priznavajo;*
(32) *dopuščajo, koncedirajo.*

B – Pisanje:

pišejo, pisano je, po pisanju.

C – Vedenje (vednost):

(1) *vejo, ve se, znano je;*
(2) *sprenevedajo se; delajo se, da ne vejo;*
(3) *domnevajo, mislijo si; zdi se jim;*
(4) *domišljajo si.*

Č – Mnenje:

(1) *menijo, mislijo, sodijo, biti mnenja, po mnenju, po sodbi/misli;*
(2) *izmišljajo si, domišljajo si, na misel jim prihaja;*
(3) *strinjajo se, soglašajo, sprejemajo misel, biti enakega mnenja;*
(4) *ne soglašajo, branijo se misli, zavračajo misel;*
(5) *dvomijo, imajo zadržke, dvomno je, dvomljivo je, obstaja dvom;*
(6) *sumijo, obstaja sum;*
(7) *predstavljajo si, imajo predstavo;*
(8) *imajo prav;*
(9) *domišljajo si, imajo domislek, imajo domišljijo;*
(10) *dajo prav.*

D – Sporočanje: *sporočajo, kot je bilo sporočeno, sporočeno nam je bilo, prišla/dospela je novica, dobijo novico/obvestilo, obveščajo, oznanjajo, oglašajo, razglašujejo, informirajo, dobijo glas, pride glas.*

Najbolj pogosti gotovostni izrazi so: *prepričan sem, verjamem, (siguren sem), nesporno je, gotovo je, ni dvoma, jasno (mi) je, očitno je, imam za to; domnevam, imam vtis, sodim, je verjetno, mislim, računam, slutim, ugibam, vidi se mi, zdi se mi, mogoče je; dvomim; izključeno je.* Prim. še členke te vrste: *gotovo, očitno, zajamčeno; verjetno, najbrž, očitno; mogoče; težko.* In še: *nesporno, zajamčeno, zares, vidno, komaj.* In besednozvezne enote: *po mojem mnenju, kakor jaz to vidim, kot si* mislim, *če se ne motim.*

Gotovostno se rabi tudi prihodnjik: *To bo soseda, nihče drug, To bo tisti one, kako se že piše,* Po mojem mnenju *bo to zelena mušnica,* Verjetno *bo ene vrste siničkа;* ali pa pogojnik: To *bi* torej *bilo narejeno,* To *bi bilo* za enkrat *vse, Ne bi rekel,* da je vse to lepo in prav, To *naj bi se bilo zgodilo* že pred leti, Kdo *bi mogel biti* ta človek, To *bi se reklo,* da nimaš prav; in še odmevno vprašanje: Tvoj sosed je bolan. -*"Da bi bil bolan?"* Da.

V nekem smislu se s kategorijo gotovosti stika vse, kar izraža možnost, pa tudi vse, kar je povezano z vprašanji: Janez *mogoče* še pride, Moj sošolec *teče* 100 m pod desetimi sekundami, *Ali je* Martina doma?, Ti kdo *priskoči* na pomoč?

– – –

Omenili smo glavne tipe, nismo pa npr. v celoti izčrpali stilnih variant, kot so, za primer: *Menim,* da dekle še pride, *Po mojem mnenju* dekle še pride, *Mnenja sem,* da dekle še pride, *Vsi menijo,* da ..., *Nihče ne meni/misli ..., Vsak meni ..., Skoraj vsi menijo ..., Ni ga, ki bi menil ...* Tu se nakazuje skoraj neskončna množica variacij, ki so vse po svoje upravičene in potrebne, urediti pa bi jih bilo treba po določenih, sedaj še ne odkritih merilih.

Stopnjevitost ali intenzifikacija

Pomenska podstava se da različno upovediti tudi glede na mero ali stopnjevitost poimenovanega: to lahko izrazimo ali tipično, neopazno, srednje, ali pa se od te osnove odmaknemo bolj ali manj navzdol ali navzgor.

Najlepše to lahko ponazorimo s pridevnikom, ki pozna stopnjevanje navzgor ali navzdol in opisno z *manj* in *najmanj* na eno stran in z *bolj* ter *najbolj* na drugo, neopisno s protipomenskimi pari:

-2	-1	0	+1	+2
najmanj črn	*manj črn*	***črn***	*bolj črn*	*najbolj črn*
najmlajši	*mlajši*	***star***	*starejši*	*najstarejši*

Poleg tega obstajajo še druge opisne stopnje: –X: 0: +X: *premalo črn* : ***črn*** : *preveč črn/prečrn.*

Stopnjevanje je deloma možno tudi pri drugih besednih vrstah:

-2	-1	0	+1	+2
sestričica	*sestrica*	***sestra***		
	glavica	***glava***	*glavurda*	
fantiček	*fantič*	***fant***	*fantin*	*fantalin*

Poleg take čiste tvorbe imamo še mešano, ko se en stopnjevani član tvori z obrazilom, drugi pa s posebno podstavo: *stopicati* – ***stopati*** – *coklati*, ali sploh s posebnimi osnovami v vseh stopnjah: *lesti* – ***iti*** – *leteti*; *fleten* – ***lep*** – *krasen*; *precej* – ***zelo*** – *grozno*.

Za slovenščino velja, da se stopnjevitost, razen ko se podaja s prislovi, lažje izraža v smeri k *manj* kot k *bolj/več*. Pri nas ima namreč skoraj vsak samostalnik lahko tudi manjšalnico, več obrazil za manjšalnost kot za večalnost imamo tudi pri pridevnikih in glagolih.

Prim. najprej obrazila za manjšalnost (stopnjevalna so seveda tudi za večalnost):

PRID.: *-ši, -ji, -ejši*; *-ka-, -c(e/a)-, -čka-*; *tanjši, lažji, mehkejši, pridkan, drobcen/debelcan, drobčkan*;

SAM.: *-(e)c, -(i)ca, -(e)ce*; *-ič, -ica, -ika, -iče*; *-ek -ka -o*; *-ko*; *-iček, -ička/-ičica, -ece*: *bregec, vetrc, stvarca, klopica, jedrce, ličece; fantič, kravica, Nanika, cvetjiče; fantek, tačka, klobko; sinko; fantiček, Marička, dekličica, sončece*;

GLAG.: *-(i)k-, -c-, -inc-, -lj-, -čk-*: *ležkati, belikati se, jokcati, stopicati, krulincati, skakljati, pojčkati*.

Obrazila za večalnost:

PRID.: *-anski, -ovit*: *grozanski, grozovit*;

SAM.: *-on, -(al)in, -ur(d)a*: *Drejcon, fantin, fantalin, glavur(d)a*;

GLAG.: *-ih-, -uh-, -oh-, -avh-, -ast-*: *sopihati, dremuhati, drnjohati, dremavhati, lomastiti*.

K manjšalnicam gredo tudi pridevniki približevanja, morda bolje: manjše mere, s priponskimi obrazili *-ljat, -(ik)(a/i)v, -(i)(k/č)ast-* in *-(k)lja(s)t, -ičen*: *gostljat, črnikav, belav, besniv, bledikast, bledkast, bledičast, črnkljast, grenkljat, bledičen*.

Načeloma naj bi bilo mogoče ločiti stopnjevitostno določitev od čustvenostne, ki tudi uporablja večino pravkar obravnavanih priponskih obrazil. Za katero v danem primeru gre, se vidi iz narave podstave. Če označujemo dele česa, kar še ni doseglo razsežnosti odraslega, gre za manjšalnost: tako otroku govorimo, da ima *nog(i)ce, rok(i)ce, glav(i)co, očke, laske*, pri rastlinah govorimo o *lističih, vejicah, koreninicah, stebelcu*, pri živalih o *vrabčku, petelinčku, zajčku*, pri predmetih o *čeveljčkih, oblekci, lučki, okencu, hiški, avtomobilčku, polički, krožničku* ipd. Zlasti pri zadnjih govorimo tako, ko so pod določeno mero velikosti, ki je sama sicer le dogovorna. (Kje npr. se nehajo *korenine* in kje se začnejo *koreninice*, kaj ni več *list*, ampak že *listič*, oz. *listek*, v drugem pomenu?) – Kadar pa se s takimi obrazili modificira doraslo, srednje, tj. kar ima normalen obseg, gre očitno ali za ljubkovalnice: Eno dekle jo žanje, jo *glavca* boli, Sem *fantič* z zelenega Štajerja, ... imam *petelinčke* tri, *Konjički* škrebljajo, *Gozdič* je že zelen, *vince* sladko, jaz *sirotica*, ali pa slabšalnice: Saj sem res videl tisto tvojo *knjižico* (čeprav gre za čisto normalno ali celo zelo obsežno knjigo), *možic, ženička, učiteljček, sodniček* ipd.

Za primer vzemimo besedo glavica: za stopnjevitost gre le, če pomeni 'majhna glava', npr. *Otrok je položil glavico materi v naročje*, ne pa tudi za pomen 'ljubka glava', npr. *Glavico ji je zmešal*, ipd. Seveda tudi ne v primerih kot *Za take glavice je naloga pretežka/je klobuk prevelik* (v pomenu za 'ljudi s premajhno umsko sposobnostjo/podpovprečno drobno glavo'). Primeri kot *človeček, možic* kažejo isto, so pa nasproti *majhen človek/moški* hkrati čustveno obarvani. Prim. še *oficirček, generalček, kraljiček*.

Besedje (po besednih vrstah) za izražanje stopnjevitosti

GLAG.: Manjšalno je na primer: *laziti* počasi hoditi, *vleči se* počasi hoditi, *mrmrati* tiho govoriti, *momljati* nejasno govoriti, *srkniti ga* napiti se ga, *poskusiti ga* piti vino, *potipati koga* pretepsti (koga), *odpihniti koga* nagnati, ustreliti, *pršeti* deževati, *spati (s kom)* imeti spolni odnos, *ležati (s kom)* imeti spolni odnos, *srečati ta belo* umreti, *srečati Abrahama* biti 50 let star. Večalno: *vpiti* glasno govoriti, *leteti* hiteti, *nažreti se (koga)* privoščiti si koga, *lavfati* (neknj. pog.) teči, *požirati* jesti, *metati (vase)* hlastno jesti, *suvati (koga)* dotikati se koga, *beračiti* prositi, *crkavati* biti v slabem položaju, *liti* deževati, *umirati od lakote* biti lačen, *požirati koga z očmi* gledati koga z dopadenjem, *streljati z očmi* jezno gledati, *zvoniti z nogami* bingljati, *ubiti (koga)* kaznovati, *primazati eno*, klofniti, dati zaušnico, *ustreliti (koga)* natepsti, *streti (koga)* natepsti, *prišvasati (komu)* udariti koga.

SAM.: Manjšalno: *trska* suh, slaboten človek, *sirota* ubog, slaboten človek, *peresce* prelahek človek, *palček* majhen človek, *prdec* šibek človek. Večalno: *strela* nepridiprav, *raja* navadni ljudje, *balkoni, škrge, mlekarna* ženske prsi, *berač* prosilec, siromak, *lazar* počasen človek, *mrtvak* nedinamičen človek, *razbojnik* nagajiv otrok.

Tako še *tele, gos, pes, kuzla, gobavec, norec, sekret, lisjak, lisica, gnida, gora, gorila, jetika, štor, ploh, stradelj, svinja, žrd, primadona, rit*. Podobno tudi za nečloveka: *krampi* čevlji, *lopate* roke, *žrelo* usta, *tace* noge, *govno* nesnaga, *pomije* jed, *crketina* slabo meso, *žvarovina* neartikulirana jed ipd.

PRID.: Ti se lahko rabijo ali kot prilastki ali kot povedkova določila, ne zmeraj tako ali drugače. Za primer vzemimo povedkovo vlogo, in sicer za stavek *Ta človek je*: *nasajen, natrkan, nor, nataknjen, sama kost in koža, volk na zelje, pritegnjen, prismuknjen, pohojen*. Za prilastkovo službo: *dolg* človek, *smešne* cene, *hudičeva* draginja, *pasja* vročina, *okrogle* cene, *krvava* potreba, *zelena* zavist.

PRISL.: Pomen 'zelo': *neskončno* (ga polomiti), *bedasto* (bogat), *hudičevo* (zanimiv), *sakramensko* (robat), *od hudiča* (previden), *prekleto* (zanič), *presneto* (slab), *pošteno* (se namučiti), *salamensko* (moder), *noro* (zaljubljen). Pomen 'hitro': *kot bi mignil, kot bi trenil, kot bi Juda v pekel vrgel, kot bi se v zemljo udrl, kot da bi kurili za njim*; 'tiho' *kot miš*. Za pomen 'zelo' ob pridevniku se v posameznih primerih rabijo: (plah) *ko zajec*, (grda) *ko greh*, (neumen) *ko top*, (sramežljiv) *kot kmečka neve-*

sta, (suh) *ko trlica/smrt*, (vroč) *ko krop/ogenj*, (debel) *ko fajmošter*, (lačen) *ko volk*, (žejen) *ko jelen/knap*, (priden) *ko mravlja*, (lačen) *ko pes/volk*, (sit) *ko boben*, (siten) *ko podrepna muha*, (hiter) *ko misel*, (napet) *ko boben/struna/marela*, (rdeč) *ko kri*, (bel) *ko sneg*, (bedast) *ko noč*, (črn) *ko noč*, (lepa) *ko nevesta/Marija/greh*, (len) *ko pes*, (nedolžen) *ko otrok*, (jasen) *ko beli dan/ribje oko*, (prazna) *ko lihterna* (nareč no), (sam) *ko kamen na cesti*, (dolg) *ko žrd*, (velik/visok) *ko gora*, (zvit) *ko ovnov rog/lisjak*, (močan) *ko bik/konj*, (reven) *ko cerkvena miš*, (pameten) *ko hudič*, (bel) *ko sneg/smrt/stena*. Iz te stopnje se metaforizira: *ko zajec plah človek → zajec, ko volk požrešen človek → volk, ko gora velik človek → gora*. Meri se tudi z levimi določili: *do nitke* (premočen), *do zadnjega vlakna* (pošten), *do kože* (premočen), *do onemoglosti* (izčrpan), *do smrti* (pretepen/utrujen), *do grla* (v dolgovih/sit), *do ušes* (zaljubljen), *za smešno ceno* (prodan).

Besedotvorna sredstva: ta smo obravnavali že zgoraj: *grenk**ljat**, glavu**ra**, drobc**en**, lomas**ti**ti, stop**ic**ati, **pre**lep* nasproti *grenek, glava, droben* itd.

Oblikotvorna sredstva: *lep**ši*** (kot), *bolj**še*** (blago), ***naj**lepša*** (od vseh), ***naj**modernejši*** stroji 'zelo moderni'. Opisno: *bolj ali manj* vesel, *najbolj ali najmanj* prizadeven, *bolj papeški* (kot papež), *huje* (kot v vojni), *bogatejši* (kot Krez), *slabše* (kot prej).

Tudi skladenjska sredstva se uporabljajo za stopnjevitost ali intenzifikacijo.

Istorečne zveze:

a) čiste zaporedne: *Stopi stopi*, dež bo, *Hitro hitro* domov, *Beži beži*, to ni res tako, *Gazimo gazimo* gosto mečavo (Bor), *še še, že že, ne ne, ja ja, ni ni, se se, pač pač, no no, le le, komaj komaj, težko težko*;

b) s stopnjevanim pridevnikom, prislovom, medmetom: Imaš *belo prebelo perilo, sam samcat, hitro prehitro, joj prejoj*;

c) vezniške: *Delam in delam*, pa nič nimam, *Šel je in šel*, pa nikamor prišel, *Prosi in prosi*, a nič ne izprosi, *še in še, ure in ure, leta in leta, tedne in tedne, ne in ne*;

Raznobesedne zveze:

a) vezniške vezalne z delom in celoto: *leto in dan, sto in eno leto, sedaj in zmeraj, ne letos ne nikoli, tu in povsod, doma in v svetu, v šoli in drugje, tako in drugače, pri delu in sicer, pri jedi in pijači*;

b) vezniške ločne: *zdaj ali nikoli, ti ali nobena*;

c) vezniške vezalne s protipomenskimi sestavinami: *podnevi in ponoči, staro in mlado, krivo in pravo, v dobrem in slabem, v vojni in miru, noč in dan, v petek in svetek, v nedeljo in delovni dan, revni in bogati, razviti in nerazviti, pametni in nespametni, krivi in pravi, črno in belo, rdeče in črno, poklicani in nepoklicani, vse pa nič, zmeraj in nikoli*;

č) z ločnim ali: *v petek ali svetek, Peter ali Pavel, živ ali mrtev, kriv ali nekriv, tak ali drugačen, denar ali življenje*.

Predložne zveze:

a) enopredložne: *dan na dan, dolg na dolg, uro za uro, dan za dnem, leto za letom, noč za nočjo, snop za snopom, človek za človekom, korak za korakom*;

b) dvojnopredložne zveze: *od glave do pet, od jutra do večera, iz leta v leto, od hiše/praga do hiše/praga, od nog do glave, iz dneva v dan, od Poncija do Pilata, od vogla do vogla, od petka do svetka, iz rok v roke, z rame na ramo, iz rok v usta* ipd.

Sopomenske zveze: *Pojdi, teci, leti*; *ji reče ino pravi*; *nikoli in nikdar*; *zmeraj in vselej*; *kar leze in gre*;

Zveze z zaimkom: *Sam cesar je bil vesel, sami dobri ljudje*; prim. *še sam samcat (kakor bel prebel)*.

Zveze s poudarnimi členki: To je *res človek, Resnično lepa* ženska, *Prav ti* se moraš v to vtikati, *Samo on* zna to tako lepo povedati, *Le enega* me ne vprašuj!, *Edino/Samo/Le on* bi nam tu lahko pomagal, *Pa nihče drug* tega ne zna tako dobro, *Komaj kdo* bi si upal povedati, Ta pa *zna, kaj!*.

Protipomenski skladenjski sklopi: npr. za 'ti znaš to bolje': *Tega ne zna* nihče bolje od tebe, *Kdo bi znal* to bolje od tebe?!, *Le kdo bi znal* to bolje od tebe?!, *Da bi* to *znal kdo* bolje od tebe!?, *Tega zagotovo ne zna nihče (na svetu)* bolje od tebe.

Besedni red: *Se je* vlilo, ti rečem. – Vida *lepa* se zajoka huje.

Prenesena raba besednih vrst in kategorij: To *se* ti *gode*, *Kakšna* krasota!, In *kako* pametno je!, *Grozno* smo se zabavali, Ti si pa *rahlo* nervozen danes, kaj! – To razmerje je tudi med *noreti* in *biti norec/biti nor*.

Čustveno obarvani izraz (sredstvo) namesto nevtralnega sploh: *Boš ti, prdec, meni take godel, pa prav meni boš godel, ti ti...* Tu imamo prihodnjik nam. velelnika, *prdec* nam. 'človek', *meni* nam. *mi, take godel* namesto *govoril*, ponovitev *ti ti*, za katero je izpuščeno neugodno poimenovanje, pa še nenikalnost nam. nikalnice.

Paradoksalne podredne zveze iz protipomenskih enot: *brez krivde krivi, nedolžen obsojen, molče trobentati, z molkom odgovoriti, iti po riti k maši, biti lačen sit, veliki mali, živi mrtvec*.

Ironija: *Ti si mi res junak/Tako junaštvo/Junaštvo pa tako!, Nad otroka si se spravil, heroj!, Orehi niso za žabe, Res si mučenik: vsi te preganjajo, zlasti otroci*.

Zanikana protipomenka: Tega *ni malo*, To pa *ni neumno*, To pa *(niti) ne bi bilo slabo*, Ti pa *nisi od muh*, To pa *ni bilo posebno skromno*, To pa *niso mačje solze*, Tega *si ne dam dvakrat reči!*, *Ne recite, da vam ni ugajalo!*, Te *se nihče ne bi branil*, Tega *ne gre razmetavati*, To pa *ni kar tako*, Tega *si ne dam jemati*, Tu *ni kaj*, Tega *se ne bi sramovali niti ...*, Temu *se ne bi odrekel*;

Sopomenske zveze za 'nikakor, nič': To *še s kruhom ni* dobro, *Tudi jaz tega ne* bi storil bolje, To je *en drek vredno*, To mi *je figo mar*;

Poudarjanje z glasom ipd.: To je BABA (da malo takih)!, Ti si (res) ČLOVEK (kot se zagre)!, Ta PA, IMA pod palcem, JE nekaj na njej, NI tako, kot pravite, DOLGO se z mano ne boš igral. Zanimiv pojav, da izrazna stran jezika lahko nadomesti prvino slovarja: *fest baba, dober človek, pa gotovo, ima veliko, res je, gotovo ni, zelo dolgo*.

Zanikani dovršni velelnik namesto nedovršnega: *Ne reci* ji tega, *Ne odpri* mu!. Temu velelniku je dostikrat pridružen členek *nikar*: *Nikar* mu tega *ne povej*. Za današnji občutek je morda močnejše samo nedovršno oz. nedoločno: *Ne pravi* ji tega!, *Ne nosi* sov v Atene, *Ne hvali* dneva pred večerom.

Čustvena obarvanost

Splošno

Definicijo tega, kaj je čustveno (emocionalno), puščamo ob strani, lahko pa rečemo, da gre za duševno stanje ali potek, ki bi ga v grobem lahko zajeli v take protipolne dvojice, kot so *vesel – žalosten, ljubiti – sovražiti, divji – krotek, prijazen – oduren, krotek – nasilen,* pa tudi *plah – drzen, pogumen – bojazljiv, boder – potrt, optimističen* (veder) – *črnogled, odločen – mevžast*. Vsa ta stanja oz. poteki se razlikujejo od spoznanostnega in hotenjskega. Taki izrazi imajo svoja zastopstva v vseh predmetnopomenskih besednih vrstah, večinoma pa so zasidrani v pridevniku: prid. *vesel*: glag. *veseliti se*, sam. *veselje/veselost*, prisl. *veselo*, prid. povdk. *vesel -a -o*, povdk. *(biti) veselo*.

Vse to se namreč da opisati z *vesel*: *veseliti se* = biti vesel, *veselje/veselost* 'to, da si vesel'. Možne so tudi nadaljnje tvorbe: *veseliti se* 'imeti veselje'. Poleg tega imamo sopomenske snope za ista čustva, na primer za 'žalosten': *tožen, žalostiti se, žalovati* ipd.; za 'bati se' npr. *ne si/se upati, ne se drzniti, ne imeti poguma, ne si dovoljevati*; za 'rad imeti' in nasprotno: *ljubiti, biti všeč, biti naklonjen, ugajati, rad videti, hoditi za, hoditi z – sovražiti, mrziti, črtiti, ne ljubiti* ipd.

Čustva se menda dajo deliti na dvoje: na eni strani je tisto, kar nam ugaja, kar odobravamo, imamo radi ipd., na drugi strani nasprotje od tega. – Čustveno lahko imenujemo vse tisto, kar je podano z več energije, z večjo silovitostjo in slikovitostjo in podobno, kot je sicer potrebno izražati duševna razpoloženja in značilnosti ali stanja. Tako tudi nasprotno. Za npr. 'vesel biti/veseliti se' je čustveno obarvano: *biti ves iz sebe, biti nor od veselja*. Tako imamo namesto 'govoriti' čustveno obarvane izraze kot *renčati, momljati, izceditì* ipd., s pomeni 'jezno, osorno povedati', 'nezadovoljen govoriti', 'nerazločno govoriti', 'povedati skozi stisnjene čeljusti' ipd.

Zgled iz SSKJ: GODRNJATI: 1. z ne preveč glasnim govorjenjem izražati nejevoljo, nesoglasje, 2. nerazločno, momljaje govoriti; MOMLJATI: 1. nerazločno, bolj tiho govoriti; IZCEDITI: ekspr. kaj praviš, je počasi izcedil *rekel, povedal*. Tako bi lahko navedli še *komandirati* 'naročati', *čenčati* 'preveč in prazno govoriti', *smejčkati se* 'otroško/ljubko se smejati', *nakladati* 'veliko, preveč govoriti', *kriliti* 'mahati', *krotovičiti* 'zapleteno govoriti', *cmeriti se* 'jokati se brez potrebe', *nasmihati se* 'zadržano se smejati', *skopariti* 'biti preveč varčen', *bevskati/lajati* 'biti v govorjenju odsekan in oster kot pes pri lajanju', *zgubiti pamet* 'zgubiti prisebnost', *zgubiti glavo* 'zgubiti prisebnost', *ne imeti oči* 'ne videti', *imeti oči in ušesa* 'videti in slišati', *slepa kura* 'kdor ne vidi, pa je vendar uspešen', *vtikati glavo v pesek* 'ne želeti videti', *povesiti glavo* 'priznati zmoto' ipd.

To so torej dejstva, v katerih pomenskem opisu nastopa poleg stilno nevtralnega izraza še kaj čustvenega. V teh primerih, gledano besedotvorno, govorna podstava ni prevzeta v podstavo tvorjenke, če pa deloma je, mora čustvenost ohranjati obrazilo: *dopadljivo/drobno iti = drobiti, prazno govoriti = govoričiti*.

Tip *prazno govoriti → govoričiti*: *govoriti v kratkih jedrnatih stavkih → odsekavati, z navdušenjem → navduševati se, z nespoštljivostjo → gobezdati, dvoumno → dvoumiti, neumno → besedičiti/čvekati, vsebinsko prazno → besedičiti/čvekati, premišljeno → postavljati besedo, nerazumno/zmedeno → krotovičiti, naravnost → udariti z besedo, nejasno → ovinkariti, hinavsko → hinavčiti, malo → biti redkobeseden, preveč → čvekati, spretno → znati sukati jezik, veliko/preveč → biti gostobeseden, brezbrižno veselo → gostoleti, kot pišče → čivkati*. Čustveno so take besede zaznamovane takrat, ko je za prenos določene količine obvestila uporabljene družbeno nadpovprečno potrebne energije.

Oznake: SSKJ namesto čustv. uporablja oznako ekspr.: beseda *ekspresiven* je določena s "knjiž. ki izraža ali vzbuja čustveno prizadetost", posebej v uvodu pa je za *ekspr.* rečeno: "Močno čustveno obarvana beseda, pomen ali zveza *(bacek, budaliti, čedkan)* /./ Kadar je mogoče vrsto ekspresivnosti natančneje določiti, je uporabljen poseben ekspresivni kvalifikator." Navedeni so: evfem., iron., ljubk., nizko, slabš., šalj. in vulg. (= olepševalno, porogljivo, ljubkovalno, nizko, slabšalno, šaljivo, prostaško).

Vnos v stavek: Čustvenostni izrazi se dajo vnesti v stavek na različne načine, in sicer glede na to, katero besednovrstno obliko ravno imajo. Poglejmo pri morfemu *vesel*: prid.: Janez *vesel čaka* sinov obisk. povdk.: *Veselo je*, ko se čaka sinov obisk. – prisl.: Janez *veselo čaka* sinov obisk. – sam.: Janez *z/v veseljem/-u* čaka sinov obisk. – glag.: Janez *se veseli*, ko čaka sinov obisk/Janez *veseleč se/razveseljen* čaka sinov obisk.

Iz povedanega sledi, da je tudi pri čustvenostnih izrazih treba ločiti tiste, ki so stilno zaznamovani, od tistih, ki to niso, in to prav na podlagi tiste odvečne energije, uporabljene za prenos določene količine obvestila. Vse, kar je pod ali nad normo, je čustveno obarvano.

Doseganje čustvenosti omogočajo

1. Prenos besede iz ene slovnične kategorije v drugo (vprašanje je, koliko se to v veliki meri ne pokriva s stopnjevitostjo.); take kategorije so:

spol: *Tisto fante se ne bo delalo norca iz mene, Tisto sosedovo domišljavo Katrè, Ujetnik je rekel: Jaz nič streljala*;

živost: *Prinesi, Janezek, atku stolčka, Kam si pa dal časopisa?, Le popij mlekca, Dekliča si kje videl?*;

človeškost: ***Kogá*** *pa to delaš?,* ***Kogá*** *imaš v roki?, Da bratca ne boš s* ***kom*** *udarila*. Tu je morda tudi sled nekdanjega zaimka *koji*.

število: *Kje ste pa bili?* (namesto *si bila* – spoštovanje), Ali *smo se* dobro *imeli* na potovanju, *dragi moj*?, S tem se pa ne *moremo (moreva)* ravno ponašati (se ne *moreš*), *Oče* še *spijo, mama* pa *so* že v kuhinji, *Stric* iz Maribora *so prišli*;

oseba: *Kako sem* danes priden, Janezek! (= *si* priden), Danes *smo* pa *veseli* (= *si, ste, sva*), Naj mi ne *zamerijo* (*vi* mi ne *zamerite*), Kako *se* pa kaj *spi* pod novo streho, Andreja? (= *spiš*), Vidim, da so *eni* pridni (= da *si*), Ne *moremo* biti zmeraj mladi in lepi (= *ti* ne);

oblike: 1. časovne: A ti *ne pride* (= ni prišel) včeraj po dolgih letih Janez spet domov!, Do jutri ti *napravim*, (= bom napravil), kar sem obljubil, Jutri ob štirih *sem* domov!, Do jutri ti *napravim*, (= bom napravil), kar sem obljubil, Jutri ob štirih *sem* (= bom) na njivi. 2. naklonske: A *boš dal mir* ali ne! (= daj), Pa *bi* ti *šel* (= pojdi), namesto da mene tja pošiljaš!, Pa *bodi* (= naj bo) po vašem, Takoj *vstati*! (= vstani), *Tiho biti* (= bodi), ti rečem!, Da mi *ne odpreš* (= nikar ne odpiraj) vrat!. 3. neosebne: On pa *pokonci* (= se dvigne) pa kričati in vpiti (= je začel k. in v.), ko da je nor. 4. nedoločne: Zakaj pa *fanta pošiljat* tja (= ti bi moral tja), Tudi ust ne več *odpreti* več ust (= ne odpiraj). 5. poudarjenost: Le *ti meni* povedi, če bi še kaj rad (= le povej mi).

2. Uporaba posebne skladenjske zveze. Te pa so:

navadna izpustnost: *Prišel, videl, zmagal, Ti očeta do praga, sin tebe čez prag*; zamolčna: Tiho, če ne ...;

protiizpustnost: Je prišel domov in *je* rekel;

zanikanje in zatrjevanje: a) *Boš* ti mene *učil* (= ne uči), kako se to dela!, *Kdo bi si bil mislil* (= nisem mislil), da je s Klanca!, Torej jaz *ne vem* (= jaz vendar vem), kako se temu streže?, Junaštvo *pa tako* (= strahopetnost), Ti *pa junak!* (= nisi j.), *Samo eden* je tak na svetu (nikogar drugega ni takega), Tebe *pa bati* (= ne bojijo se te), *Hudiča* ste bili (= niste) vi tam, kjer je bilo hudo!, To je za *en drek* (= zanič), Kaj pa *to počneš* (= ne delaj tega), Peter!, Pred *svojim* (= ne pred tujim) pragom pometajte!; in nasprotno: *Ne boš* mi *šel* takoj domov!, Mi *ne greš* takoj domov!, *Jaz ne vem*, kaj je res in kaj ne?!, Mi da *nismo* med vojno *dovolj trpeli*!;

čustveni dajalnik: A *ti/vam* ne gre na vsem lepem v smrt!;

podvojitve in izpostave stavčnega člena: A *ga* ni *hudiča* neslo v škodo!, Ti *reva ti!*, *Janez, ta* pa zna!, *Na Gorenjskem, tam* je fletno;

brezvezje in mnogovezje: Večno mirna, brezobzirna noč in dan teko preko nas (Žup), In še in še in vedno bolj prši sneg, naletava (M);

vrivanje, dostavljanje: Sosed, *ta hudič*, me ne pusti pri miru, Pa pojdi, *sama*!, Šla bom, da veš, *sama*!;

besedni red: Vida *lepa* se zajoka huje, Dni *mojih* lepši polovica, *mladosti* leta. (P), Za *leta mladosti, mojih dni lepša polovica*;

medmeti: *Joj!, Juhuhu!, Šavs, je reklo*;

povedkovniki brez pomožnega glagola namesto glagolov v povedku: *Joj* meni, Miška pa *smuk* v luknjo, On pa *oh* in *ah*;

poudarjanje: *Mene* ne zafrkavaj!, *Ti* boš *mene* zafrkaval!;

ponavljanje: *Pridi pridi* kaj na obisk;

glasovno barvanje: sovražno, priliznjeno, nežno, strastno, bolezensko, ostro, jezno itd.;

uporaba besedja drugega funkcijskega ali predmetnega področja: Tako imena živali prenašamo na človeka: *osel, krava, bik, tele, košuta, gazela, srna, kura, gos, koklja, kača, petelin, trot, pajek, lisjak, kozel, prasec, žrebec, pišče, kavka, sraka, sokol, orel, kondor, volk, medved, lisica, mačka.* Prav tako se prenašajo na človeka imena druge predmetnosti, npr. *štor, panj, tnalo, planka, ploh, nastava, kazen božja, kramp, motovilo, grdoba, hudoba, gnoj, rit, desna roka, vreča, žakelj, sod, cepec, pokrita rihta, ričet, kljun, masa, bonbonček, srček, cukrček*; tako si je treba misliti tudi prenose drugih besednih vrst: *Šiba* bo novo mašo *pela* (= tepen boš), Že tri dni *se* tu *namakamo* (= kopamo), Celo večnost že *se* tu *cvremo* (= sončimo). Vse polno je tega v slengih, posebno za nekatere pojave, npr. za smrt, ljubezen, spolno občevanje, spolovila, šefa ipd.;

besedotvorna sredstva: še enkrat naj bodo omenjena večalna in manjšalna sredstva ter ljubkovalna in slabšalna, oboja dostikrat tudi raznih stopenj, npr. *sestra*: *sestrica – sestričica*;

ironija ima prav tako čustveno podstavo: *To se tvojim letom zares prilega!* (= se ne).

BESEDILNA FONETIKA

Oblikovanost besedila

Slušno gradivo kakega besedila v govoru ni nepretrgano, ali sestavljeno iz čisto enakih delov, ali razprostrto v obliki premice na eni sami ravnini, ipd. (táko ni niti v pisni obliki, saj je npr. razčlenjeno z ločili), ampak je mnogostransko oblikovano: nepretrganost glasovja členijo premori (pavze), tonsko vodoravnost razgibavajo rastoči in padajoči tonski poteki in njihova neenaka višinska lega; jakostno enoličnost odpravljajo glasneje, poudarjeno in tiše izgovorjeni deli sporočila; enolično hitrost govora spreminja človekova sposobnost, govoriti hitreje in počasneje; vse glasovje lahko značilno obarva tvarina besedila, razpoloženje govorečega ali upoštevanje naslovnika.

Vse te značilnosti raziskuje poseben del fonetike, t. i. besedilna fonetika. Ker je najmanjše možno sporočilo poved s skladenjsko obliko stavka ali več stavkov, to fonetiko imenujemo tudi kar stavčno. V načelu bi besedilna fonetika morala zaobjeti slušne značilnosti kakega besedila v celoti; v sedanjem stanju vendar obravnava kvečjemu še slušne pojave med posameznimi povedmi, podrobneje pa komaj slušne značilnosti povedi, zlasti seveda stavka (pojmovanega kot "besede, zbrane okrog osebne glagolske oblike" in kar temu še ustreza). Podobno je navzgor omejen tudi pravopis, ki obravnava značilnosti pisanega besedila; vendar njegov nauk o besedilu zaobjema največ še odstavek, na večje enote se komaj ozira (npr. pri velikih naštevalnih odstavkih).

V tej knjigi je besedilna fonetika omejena na fonetiko povedi (tj. na take enote besedila, ki jih v pisavi zaznamujemo s t. i. končnimi ločili: piko, vprašajem in klica-

jem in še čim, v govoru pa z značilnimi intonacijskimi zaključki). Odstavek nas bo zanimal le toliko, kolikor sestoji iz takih povedi. V tem okviru fonetiko besedila zanimajo naslednji pojavi:

1. strnjenost oz. razčlenjenost besedila s premori: členitev ali segmentacija s premori;
2. jakostna izoblikovanost posameznih s premori razčlenjenih delov besedila (tudi razmerje enih takih delov nasproti drugim): naglas in poudarjanje;
3. podoba tonskega poteka v delih besedila: stavčna intonacija;
4. relativna višinska lega tonskih potekov: register;
5. relativna dolžina trajanja posameznih enot besedila: trajanje;
6. tipična obarvanost glasovja: barva.

Členitev s premori

Besedilo členitve

Za primer vzemimo brana odlomka z začetka Cankarjeve črtice Ob grahu. Prvi odlomek obsega najprej pripovedovalčev opis, nato pa dvogovor v obliki premega govora (večinoma s pripovedovalčevim spremnim stavkom). Sobesednika sta mlada, nedavno poročena zakonca, A je ona, B pa on. Besedilo je táko:

Poročena sta bila šest mesecev in sta se ljubila kakor prvi dan; nikoli ni bilo žal besede med njima. Sedela sta po večerji v kuhinji in sta luščila grah. Med njima je stal na mizi velik jerbas, tako da sta si komaj videla v oči; grah sta metala v skledo, stroke pa na tla. Na steni je visela mala kuhinjska svetilka in je dremotno gledala na roke, ki so se poigravale v jerbasu ter se toplo dotikale druga druge.

Govorila sta skoraj šepetaje; čisto navadne stvari, zato da je srce lahko zadremalo ter si odpočilo.

"Včeraj, ko sem stala na pragu, je prišel mimo – kaj misliš kdo?"

Nasmehnila se je prešerno; tudi on se je nasmehnil in ji pogledal veselo v vesele oči.

"Kdo?"

"Tisti Matija."

Drugi odlomek prinaša dvogovor junakov, spet s pripovedovalčevim spremnim besedilom:

Smejala se je tiho in mu je gledala v obraz; on je gledal v jerbas ter je vprašal šele čez par trenotkov:

"Po licu te je pobožal?"

Držala je strok med prsti in ga je počasi odpirala.

"Zakaj bi me ne pobožal? Saj bi bil lahko moj oče!"

Vrgel je v skledo strok namesto graha.

"Ali treba ni! Sploh ... čemu pa si stala na pragu?"

"Saj sem bila sinoči poleg, ko si pobožal natakarico, pa mi še na misel ni prišlo ..."

"Natakarica je natakarica! Roka gre sama ... iz navade ..."

"Res ... iz navade!"

"Kaj misliš, da hodim od krčme do krčme natakarice božat?"

"Kako bi se bila drugače roka navadila?"

"Tebi se je pač lice privadilo ... kako bi drugače tako mirno pustila, še smejala si se?"

Obema so se tresle roke; luščile so dalje, ali dotikale se niso več; govorila sta šepetaje kakor prej, svetilka je gledala dremotno, stročje je šumelo.

Pogledala mu ni v oči, rekla je s spremenjenim, globljim, tišjim glasom:

"Ne samo natakaric ... ne le iz navade ..."

"Kaj misliš?"

Molčala je.

Členitev posameznih izgovarjalcev

Ta dva odlomka je bralo 7 izgovarjalcev (diktorjev), nato pa sta bila akustično analizirana. Naslednja preglednica kaže, kje in s kako dolgimi premori (računano v stotinkah sekunde) so izgovarjalci besedilo členili. Ostrivec, oziroma krativec tukaj zaznamujeta antikadenčno oz. kadenčno glavo (oz. tako polkadenčno), dvojna taka pa poudarjenost.

			1	2	3	4	5	6	7	Skupaj-	Pov-preček
I	1.	Poročena sta bila šest mésecev	4	27	5	0	0	0	4	40	5,7
	2.	in sta se ljubila kakor pŕvi dan;	33	36	35	74	67	66	63	374	53,4
	3.	nikȍli ni bilo žal besede med njima.	56	78	65	77	65	55	80	**476**	**68**
II	4.	Sedela sta po večerji v kúhinji	6	12	9	5	18	4	4	58	8,3
	5.	in sta luščila grȁh.	37	51	45	84	82	8	83	**468**	**67**
III	6.	Med njima je stal na mizi velik jérbas,	25	16	0	22	40	28	44	175	25
	7.	tako da sta si kòmaj videla v oči;	36	73	52	94	68	87	68	478	68
	8.	grah sta metala v sklédo,	21	5	20	12	31	20	36	145	20
	9.	stroke pa na tlȁ.	87	78	66	93	98	66	104	**592**	**84,5**
IV	10.	Na steni je visela mala kuhinjska svetílka	4	12	0	15	22	20	32	105	15
	11.	in je dremotno gledala na róke,	28	22	0	58	35	37	44	224	32
	12.	ki so se poigravale v jérbasu	0	0	19	23	17	37	15	111	16
	13.	ter se toplȏ dotikale druga druge.	51	91	90	124	90	85	92	**623**	**89**
V	14.	Govorila sta skoraj šepetȁje;	30	42	25	82	33	51	66	329	49
	15.	čisto navȁdne stvari,	31	22	23	23	41	40	44	224	32
	16.	zato da je srce lahko zadremálo	0	0	5	14	13	0	?	32	5,3

	17. ter si odpočìlo.	92	89	114	105	130	111	158	**799**	**114**
VI	18. "Včéraj,	0	40	0	14	0	10	?	64	10,7
	19. ko sem stala na prágu,	0	0	0	4	0	18	0	22	3
	20. je prišel mìmo -	34	30	23	66	35	46	38	272	39
	21. kàj misliš, kdò?"	68	100	69	106	70	100	74	**587**	**84**
VII	22. Nasmèhnila se je prešerno;	24	55	10	70	25	47	49	280	40
	23. tudi òn se je nasmehnil	4	25	3	0	12	9	12	65	9,3
	24. in ji je pogledal vesèlo v vesele oči.	60	28	45	92	58	56	90	**429**	**61,3**
VIII	25. "Kdò?"	68	100	69	80	58	62	76	**513**	**73,3**
IX	26. "Tisti Matìja ..."	37	39	28	52	35	39		230	38,3
X	27. Smejala se je tího	4	42	5	0	13	16		80	13,3
	28. in mu je gledala v obràz;	33	59	44	82	53	74		345	57,5
	29. on je gledal v jérbas	0	9	0	0	0	5		14	2,3
	30. ter je vprašal šele čez pàr trenotkov:	53	67	55	146	88	84		493	82
	31. "Po lícu te je pobožal?"	53	96	71	102	68	62		**452**	**75,3**
XI	32. Držala je stròk med prsti	2	5	3	9	4	0		23	3,8
	33. in ga je počàsi odpirala.	44	82	52	92	64	62		**396**	**66**
XII	34. Zakàj bi me ne pobožal?	30	28	27	56	24	59		**224**	**37,3**
XIII	35. Saj bi bil lahko moj òče!"	55	105	87	128	61	69		**505**	**84**
XIV	36. Vrgel je v skledo stròk namesto graha.	47	33	59	92	72	85		**388**	**64,6**
XV	37. "Ali trêba nì!	25	0	26	62	32	54		**199**	**33**
XVI	38. Splòh ...	30	15	11	46	12?	48		**162**	**27**
	39. čemu pa si stàla na pragu?"	61	85	90	110	57	60		**463**	**77**
XVII	40. "Saj sem bila sinoči pòleg,	10	0	0	0	0	26		36	6
	41. ko si pobožal natàkarico,	11	0	0	44	32	51		138	23
	42. pa mi še na mìsel ni prišlo ..."	20	6	28	151	47	121		**273**	**45,5**
XVIII	43. "Natakarica je natàkarica!	19	0	19	42	20	35		**135**	**22,5**
XIX	44. Roka gre sãma ...	0	0	5	34	24	50		113	19
	45. iz navàde ..."	61	60	88	44	67	80		**400**	**66,6**
XX	46. "Rès ...	40	0	22	32	12	28		134	22,3
	47. iz navãde!"	61	60	88	44	67	80		**400**	**66,6**

XXI	48. Kaj misliš,	0	19	0	0	0	30		49	8
	49. da hodim od krčme do krčme natákarice božat?"	105	58	63	118	76	60		**480**	**80**
XXII	50. "Kako bi se bila drugãče roka navadila?"	61	94	57	120	94	89		**415**	**69,1**
XXIII	51. Tebi se je pãč lice privadilo ...	14	27	20	55	36	62		214	35,6
	52. kako bi drugãče tako mirno pustila,	0	0	20	22	23	54		119	20
	53. še smejála si se?"	65	113	100	118	125	92		**553**	**92**
XXIV	54. Oběma so se tresle roke;	35	48	26	94	50	42		295	49
	55. luščile so dálje,	24	5	16	42	11	40		139	23
	56. ali dotikale se niso več;	35	63	60	76	66			301	60
	57. govorila sta šepetàje kakor prej,	28	0	27	46	68			169	33,8
	58. svetilka je gledala dremótno,	19	0	22	26	22			89	18
	59. stročje je šumèlo.	45	113	66	101	82			**407**	**81,4**
XXV	60. Pogledala mu nì v oči,	31	43	30	22	30			156	31
	61. rekla je s spreménjenim,	0	40	6	14	65			125	25
	62. glóbljim,	0	51	9	24	0			84	17
	63. tišjim glasom:	56	66	54	86	59			321	64
	64. "Nè samo natakaric ...	37	55	30	44	29			195	32,5
	65. nè le iz navade ..."	57	90	83	100	69			**407**	**80**
XXVI	66. "Kàj misliš?"	78	77	54	96	71			**376**	**75**
XXVII	67. Molčàla je.	58	31	44	69	68			**270**	**54**

Tipična mesta členitve

Na katerih mestih so izgovarjalci delali premore, kje so z njimi besedilo členili?

1. Predvsem so s premori zaznamovali meje povedi (v preglednici je štev., ki zaznamuje premor na koncu povedi, tiskana polkrepko). Praktično nikoli se ni zgodilo, da na koncu povedi ne bi bilo premora (izjema je št. 43: *Natakarica* je *natakarica*). Tu je dolžina premorov največja, saj traja okrog 50 stotink sekunde. Le zaradi hlastnosti istega izgovarjalca (prim. 34, 37, 38, 43) ali sogovornika se krajša tudi na polovico te vrednosti in manj (43). Krajši so premori tudi med samostojnimi povedmi, ki so sicer del priredja (34, 37, 38, 43).

Posamezne povedi členimo s premori tudi takrat, ko so le deli enostavčne povedi (razdružene povedi), npr.: *Prišel bom. Jutri. Ob treh popoldne. Čisto gotovo.* Enako tudi, kadar v podredju dobijo povedni položaj posamezni odvisniki, npr.: *Prišel bom. Kakor sem obljubil. Da ne boste mislili, da se bojim.*

Nepopolno stavčno obliko imajo povedi pogosto v dvogovoru, npr.:

A	*Kje si bil?*	ali	A	*Zakaj si mu to storil?*
B	*Doma.*		B	*Ker me ni ubogal.*

2. Drugo tipično mesto za odmore je med relativno samostojnimi deli iste povedi, tj. zlasti med takimi njenimi deli, ki skladenjsko niso posebno povezani, pač pa še zmeraj vsebinsko (taki deli povedi so nekake soredne sestavine), v pisavi pa jih zaznamujemo s podpičjem. Vendar so v tem besedilu s podpičjem zaznamovani tudi deli zapleteno zloženih povedi (prim. 28).

3. Premori so običajni tudi po spremnem stavku premega govora, kadar je pred dobesednim navedkom. Tak premor je seveda tudi takrat, ko se iz poročanja preide na dobesedni navedek brez posebnega napovedovanja, vendar z besedilno pripravo (24, 33, 36). Nepripravljeni prehod iz poročanja v premi govor ima enkrat (17) celo nad 100 enot.

4. V priredno zloženih povedih in v takih njihovih delih se premori delajo načelno med posameznimi prirednimi deli; zlasti dosledno je pavziranje v posledičnem priredju, nato pa v protivnem; najmanj premorov je v vezalnem priredju, zlasti normalnem vezniškem in obenem še eliptičnem. Več je pavziranja v drugih primerih vezalnega priredja, zlasti v brezvezniških. Jasen je premor tudi v stopnjevalnem priredju brez veznika.

5. Tudi premori pred dostavki (skladenjsko podredni 14, 44) so običajni in pred neprvim nestavčnim prirednim členom brez veznika (61).

6. V podredju se delajo premori zlasti pred prilastkovim odvisnikom (11 ali 18), krajši pa so ti premori pred časovnim odvisnikom (40) in pred predmetnim (48).

7. Med našimi primeri ni členitve zaradi ritmičnosti, kolikor tega ni storil že pisatelj s posebno stavo ločil. Primeri za členitev pred pristavkom bi bili npr.: *Prišel je pozno, / ob treh*; *Ivan Cankar, / naš največji prozaist*; *največji slovenski pesnik, / France Prešeren.*

Načelo ritmičnosti deli glasovje povedi na približno enako dolge dele, npr. v povedi *Naše krvodajalstvo / se je v letih po osvoboditvi / močno razmahnilo*. Pri manjši hitrosti členitev rada nastopa med t. i. izhodiščem in jedrom povedi, npr. v povedih kot *Naša Marjeta / bo šla na izlet* ali *Našo barako / bo spet zamedlo*.

8. V prostem nepripravljenem govorjenju se premori delajo tudi na mestih, ko ne vemo več naprej ali ko začeti stavek ali večstavčno poved preokrenemo v drugo smer ipd. (prim. 20, 51, 52). – Še več je premorov, če smo pri govorjenju preveč razburjeni; podobno veliko premorov delajo otroci, ko se učijo branja, čisto posebni pa so premori pri jecljanju. Tudi v slovesnem govoru se dela več premorov kakor običajno, tako rekoč vsako naglašeno besedo lahko osamimo s premori (vendar daljše tako besedilo poslušalce preutruja). Sicer delamo radi premor (npr. pri napovedovanju) pred tistim delom povedi, ki ga hočemo posebej poudariti (to v pisavi dostikrat nakažemo s pomišljajem).

Dolžina premorov

Premori so torej različne dolžine. Na splošno velja pravilo, da so premori tem daljši, čim bolj redno se pojavljajo v besedilih, npr. med različnimi povedmi. Dolžina premorov gre nekako vzporedno po točkah, kakor smo obravnavali premore v Cankarjevem besedilu. Sicer pa je za dolžine premorov mogoče ugotoviti naslednjih 9 skupin (dolžina premorov je spet podana v stotinkah sekunde):

1. 80–86: konec vprašalne povedi;
2. 70: konec pripovedne povedi;
3. 58–64: konec vzklične povedi; konec avtorskega spremnega (napovednega) stavka pred dobesednim navedkom premega govora; konec povedi, ki bi se lahko nadaljevala;
4. 47–53: konec daljšega dela zložene povedi; konec vprašalnega stavka v premem govoru istega govorečega;
5. 42: meja vrinjenega stavka;
6. 27–35: premor ob menjavanju skladenjskega vzorca; konec vzklične povedi v besedilu iste osebe; premor pred *zato*, pred pristavkom;
7. 18–24: premor med sestavinami stavčnega priredja (razen pred veznikom *in, ter*); premor pred podrednim stavkom (vezniki *tako da, zato da*); premor za zamolkom;
8. 12: premor pred *in, ter*;
9. 3–7: premor pred navadnim podrednim veznikom, za podrednim stavkom; premor v leksikaliziranih prirednih zvezah (npr. *sem pa tja*).

Odsotnost premorov

V stilno zaznamovani rabi premorov navadno ni na naslednjih mestih: med stavčnimi členi kratkega prostega stavka; med kratkima glavnim in odvisnim stavkom; med deli nestavčnega priredja z vezniki *in, pa, ter (oče in mati, ti pa jaz, zelje ter repa, sem ter tja)*. Malo verjetni so premori ob enobesednem prilastku (npr. *cvetoča češnja, sosed Luka, človek žaba, juha z rezanci*); med prislovnim določilom načina ali mere in odnosnico (npr. *lepo govori, zelo počasen*). Nenavadna je členitev s premori med naslonkami in besedo, na katero se naslanjajo (prim. *Prišel / je tudi sam* ali *Prišel je tudi / Janez* ali *Še / tega mi je bilo treba*); dostikrat se tudi ne členi medmet od za njim stoječega zvalnika (*o ti reva*).

Važnost členitve s premori

Členitev s premori je za govorjenje zelo važna. Primerna členitev dela sporočilo pregledno in jasno, neprimerna ga dela zapletenega, lahko tudi nepravilnega. Vsak segment s premori členjenega besedila ima ustreznike tudi v drugih kategorijah stavčne fonetike, zlasti v stavčni intonaciji.

Zaznamovanje členitve s premori v pisanju

Členitev s premori zaznamujemo navadno z ločili. Na splošno lahko rečemo, da tam, kjer v normalnem govoru delamo premore, v pisavi stavimo ločila. To dosledno velja za konec povedi, za meje med posameznimi stavki iste povedi (ločilo je v priredju in podredju navadno vejica, v soredju pa tudi podpičje), za meje med spremnim stavkom in dobesednim navedkom premega govora. Med deli vezalnega priredja, povezanimi z vezniki *in, pa, ter,* in med deli dvodelnega ločnega priredja ločila ne uporabljamo, če tega ne zahteva drugo sobesedilo (to velja tudi za ustrezne vezalne in ločne nestavčne zveze).

Premore pri nestavčnih prirednih zvezah načeloma zaznamujemo z vejico, zlasti seveda pri pristavku. Tudi premore ob zvalniku ali medmetu (*Janez, kam te nese! – Oh, kdo bi si bil to mislil*), ob dostavku (*Prinesi mi vode, hladne*), izpostavljenem stavčnem členu (*Janez, ta pa zna*) ipd. zaznamujemo z vejico, prav tako ob vrinjenem stavku (*Sosedov Janez, saj ga vsi poznate, mi je povedal*). Zvalnik in medmet se s premorom lahko tako ločita od sobesedila, da ju členimo kar s končnimi ločili.

Z ločili pa niso zaznamovani premori med podrednimi členi prostega stavka (prim. *Našo barako je zamedlo*), če takega stavka ne členimo s premori iz ritmičnih razlogov. Nenavadne dolge premore, npr. zaradi jecljanja ali nervoze, ali pa ob menjavanju stavčnega vzorca, v pisavi zaznamujemo s tremi pikami. S pomišljajem se beležijo taki dolgi premori med podrednimi deli istega stavka še zaradi poudarjanja, kot npr. v stavku *Predstavljam vam, dragi poslušalci – Toneta Kolednika.* Tako se pisno členi še v neglagolskih stavkih, da se loči povedkovo določilo od prilastka, npr. v naslovih kot *Prvak – Cerar* (s pomenom 'Prvak je Cerar'), proti *Prvak Cerar* ('prvak z imenom Cerar').

Jakostna izrazitost

Vrste jakostne izrazitosti besed

1. V stavku so najpogostejše normalno naglašene besede.
2. Njihovo čisto nasprotje so nenaglašene besede ali naslonke. To je prva razlika, ki povzroča jakostno neenakost stavčnega slušnega gradiva.
3. Poleg normalno naglašenih besed so ene besede oslabljeno naglašene. Za zgled vzemimo povedi *Včeraj zvečer je deževalo, Naše krvodajalstvo se je v letih po osvoboditvi močno razmahnilo, Poročena sta bila šest mesecev in sta se ljubila kakor prvi dan* ter *V parku sem bil, na klopci sem sedel in rožice sem opazoval.* Lahko rečemo, da imajo ene teh besed oslabljen naglas; v zvezah *včéraj zvečér, náše krvodajálstvo, v létih po osvobodítvi, močnó razmahnílo, v párku sem bíl, na klópci sem sedčl, rózice sem opazovàl* čutimo oslabljeno naglašene vse nerazprto tiskane besede. Oslabljeno naglašene jih čutimo zaradi manj pomembne vloge v besednih zvezah; zato pa razprto tiskani del teh zvez občutimo kot tehtnejši.

Oslabljeno naglašene občutimo pridevniške leve prilastke (*naše krvodajalstvo*), vendar ne številkov (*šest mesecev, prvi dan*), samostalnike in prislove, ki imajo na desni strani prilastek (*v letih po osvoboditvi, včeraj zvečer, tam doli*), izraze ob določilu mere ali kaj podobnega (*močno razmahnilo, zelo zanimivo, zelo daleč*).

Oslabljena naglašenost je lahko tolikšna, da kaka prvotno naglašena beseda postane sploh onenaglašenka (npr. v pozdravih kot *dober dán, lahko nóč,* ali v stalnih besednih zvezah v ogovoru, npr. *stara máma, gospod profésor*).

4. Po drugi strani pa se lahko naglašenost poveča do poudarnosti, poudarne pa so lahko tudi sicer nenaglašene besede ali celo nenaglašeni deli besede. Določila povedkov v povedi *V parku sem bil, na klopci sem sedel in rožice sem opazoval* pa zaradi nenavadnega mesta v stavku lahko izgovorimo ne le krepkeje kot glagola v povedkih (tj. neoslabljeno), ampak prav posebno poudarjeno; kakor da bi hoteli reči, da gre za park in ne za gozd, za klopco in ne za travo, za rožice in ne npr. za ljudi. Tako poudarjati je mogoče bolj ali manj, tu pa bomo imeli za poudarjeno vse, kar je več kot neoslabljeno (normalno) naglašeno.

V povedih torej na splošno lahko ločimo 4 stopnje jakostne izrazitosti: nenaglašenost, oslabljeno naglašenost, neoslabljeno ali normalno naglašenost in poudarjeno naglašenost (kar imenujemo kar poudarjenost).

Grafično zaznamovanje jakostne izrazitosti besed

Poglejmo, kako se to da zaznamovati s številkami v povedi *Nášo² baráko³ je¹ zamêdlo³* (prve tri stopnje so zaznamovane s številkami 1 do 3). Če pa bi bila katera teh besed poudarjena, bi dobila številko 4, npr. *Nášo² baráko³ je⁴ zamêdlo³* ali *Nášo⁴ barako³ je¹ zamêdlo³*. Jakost št. 1 ima beseda iz slovarja; prav tako jakost 3; jakost 2 prinaša besedi skladenjska vloga, jakost 4 pa poudarek kot posebno sredstvo členitve sestavin povedi z jakostjo. Jakost 2 in 3 je določena z naglasnim mestom, jakost 1 z odsotnostjo naglasnega mesta, jakost 4 pa je nevezana na naglasno mesto. Zato lahko poudarjamo tako naglašene kakor nenaglašene besede.

Poudarjanje na različnih mestih

Naša kratka poved torej glede na poudarek (če v njej vsakokrat poudarimo samo po eno besedo) pomeni štiri različne stvari (poudarjena beseda je pisana z velikimi črkami):

1. NAŠO barako je zamedlo – (ne morda *vašo*);
2. Našo BARAKO je zamedlo – (ne morda *hišo*);
3. Našo barako JE zamedlo – (ne morda, da je *ni*);
4. Našo barako je ZAMEDLO – (ne morda *odneslo*)

V zgornjih primerih smo poudarili naglašeni zlog besede (ali edinega nenaglašenega); poudariti pa se da tudi nenaglašeni del besede, npr. v besedi *deževalo* lahko poudarimo tudi morfem *dež-*, če hočemo s tem povedati, da npr. ni SNEŽilo. (V zapisu s številkami: *Včéraj² zvečér³ je¹ dež⁴eválo³.*) Nenaglašeni zlogi besede imajo teoretično vsi jakostno stopnjo 1.

Od poudarjanja je mogoče ločiti primere, ko naslonka dobi naglas od izpuščene besede, npr. *Si¹ si¹ ga¹ sposódil³?* in nato *Si¹ si¹ ga³?* Seveda tudi tak naglas nato lahko še poudarimo in dobimo *Si¹ si¹ ga⁴, povej³!*.

Poudarjati je mogoče tudi več mest istega segmenta, npr. *Nášo⁴ baráko³ je¹ zamêdlo⁴* (torej *Vašo ali čigavo že pa je odneslo*). Vendar s tem, če je poudarkov preveč, poved postane pretežka in naslovnika utruja. Vsako besedo (ali celo zlog) poudarjajo otroci, ko se učijo branja; tako govorijo tudi gluhonemi, dokler se ne navadijo jakostne različnosti. V zgledih kot *Kám³ si1 dála² mêtlo⁴* je navadno težišče sicer na *kam*, poudarjeno pa na *metlo*.

Jakostna členitev večsegmentne povedi

Doslej smo jakostno členitev obravnavali v okviru kratke povedi, sestoječe iz enega samega segmenta. Jakostno pa so členjene tudi povedi z več segmenti. Načeloma velja, da je vsak segment večsegmentne povedi jakostno členjen po istih načelih kot segment, ki je že sam tudi poved. Tako imamo v stavku *Naše² krvodajalstvo³ / se je v letih² po osvoboditvi³ / močno³ razmahnilo²* jakostno členitev, kakor je zaznamovana. Prim. še *V parku³ sem bil², na klopci³ sem sedel² in rožice³ sem opazoval²*.

Jakostno težišče povedi in/ali segmenta

Za pravilno in primerno branje je jakostna členitev povedi (in segmentov) izredno pomembna, ker je od nje odvisna stavčna intonacija. S tega stališča je v vsakem segmentu treba odkriti njegovo jakostno težišče, ker se v njem začenja in ločevalno oblikuje t. i. glava stavčne intonacije. V zgledih, ki sledijo, je pri poudarjenosti pisana z velikimi črkami vsa beseda, pri navadni težiščnosti pa le naglašeni samoglasnik in soglasnik pred njim. Če je taka beseda le iz dveh glasov, moramo samo poudarjenost zaznamovati s polkrepkim tiskom (prim. ***JE*** *zamedlo*).

Kje je to jakostno težišče segmentov?

Jakostno težišče segmentov je načeloma v tistem delu povedi, ki je najvažnejši. Če je v segmentu kak zlog (beseda) poudarjen, je težišče v njem, npr. v stavku *Našo barako* ***JE*** *zamedlo*. Težišče je tudi na besedi, ki sledi poudarnemu členku: *Tudi ON se je nasmehnil. – Šele VČERAJ smo prišli. – Že DANES bi bil moral oditi.*

Če ni nobenega poudarjenega zloga, je težišče na zadnjem neoslabljeno naglašenem zlogu segmenta, npr. *Našo barako je zaMEdlo, Včeraj popoldne je dežeVAlo, Si si ga priVOščil?, Si si GA?*. (Napačno je ta zlog posebej poudarjati, kakor radi počno zlasti naši televizijci.) V zadnji povedi je težišče na zadnji sicer naslonki, ki je dobila naglas od izpustne naglašene besede. V stavkih z vprašalnim zaimkom (tudi če je prislovni), npr. *kdo, kam, kje, zakaj, čigav* itd., je težišče na tem zaimku: *ZaKAj bi me ne pobožal? – ČeMU pa si stala na pragu?*; *KDO je ta človek? – KAkšne darove mi prinašaš? – KaKO bi se bila drugače roka navadila?* – Težišče je na

členku v naslednjih primerih: *NE samo natakarica, NE le iz navade. – Pogleda mu NE v oči. – Tako da sta si KOmaj videla v oči. – Tebi se je PAč lice privadilo.*

Isto kot za segmente povedi velja tudi za segmente, ki so le del povedi: *Naše krvodaJAlstvo / se je v letih po osvoboDItvi / močNo razmahnilo. – V PArku sem bil, / ROžice sem opazoval. – Sedela sta po večerji v KUhinji / in sta luščila gRAh. / Med njima je stal na mizi velik JErbas, / tako da sta si KOmaj videla v oči. / Grah sta metala v skLEdo, / stroke pa na tLA.*

Težišče lahko s spremenjenim besednim redom z zadnjega mesta prenesemo proti začetku segmenta: *Po LIcu te je pobožal? – Vrgel je v skledo stROk namesto graha. – Pa mi še na MIsel ni prišlo. – ... da hodim od krčme do krčme naTAkarice božat. – OBEma so se tresle roke ... / ali dotikale so NIso več.* – Poudarjenost prislovnega določila načina se dobi s prenosom za glagol, npr.: *... in ji je pogledal veSElo v vesele oči.* Tudi *ni* se lahko prenese v desno: *Pogledala mu NI v oči.*

Na splošno težišče ugotovimo s pretvorbo nevprašalne intonacije v vprašalno (in sicer ob nespremenjenem besednem redu): na mestu, kjer se stavčna intonacija pomensko ločevalno preusmeri, je jakostno težišče. (Gl. poglavje o stavčni intonaciji, str. 543–552.)

Zapisovanje jakostne členitve

Jakostnega težišča v pisavi navadno ne zaznamujemo kako posebej. Izjemoma pa to vendarle delamo, npr. tako, da težiščno, zlasti poudarjeno besedo, natisnemo *ležeče*, ali r a z p r t o , ali **polkrepko**, ali s samimi VELIKIMI črkami. Zlasti če je segment krajši, težiščno besedo lahko zaznamujemo z ostrivcem, krativcem ali strešico (v tem primeru potem istih znamenj ne moremo uporabljati še za zapisovanje besednega naglasa).

Najpogostejše sredstvo za poudarjanje pa je sprememba normalnega besednega reda; to vendar ni tako enoumno kakor ravno neposredno označevanje poudarjenega bodisi s posebno pisavo bodisi s t. i. naglasnimi znamenji. S spremenjenim besednim redom nakazani poudarek se lahko tudi prezre, zlasti če smo bolj malo vajeni videti posebno stavo. Poleg tega tudi vsaka inverzija ne nakazuje stavčnega poudarka, ampak načeloma le inverzija težišča povedi (ali segmenta).

V poudarjanju (oz. logičnem naglaševanju sploh) se dela veliko napak, celo na odru in pred mikrofonom; zato ni vse zlato, kar dobimo od tam. Kdor za jakostno razčlenjevanje nima naravnega čuta, si ga dobi lahko le s pravili, kot smo jih obravnavali tu; kdor ta čut ima, si ga s temi pravili uspešno utrjuje.

Stavčna intonacija

Kaj je

Stavčna intonacija je značilna podoba tonskega poteka v edinem segmentu ali v vsakem segmentu večsegmentne povedi. Tonski potek je ton, ki ga s spreminjajočimi

se števili nihajev v določeni časovni enoti tvorijo glasilke. Imajo ga vsi zveneči soglasniki, najbolj umirjen pa je pri samoglasnikih in zvočnikih *j*, *v*, *m* in *n*; pri *r* in *l* ter pri zvenečih nezvočnikih je bolj razčlenjen.

Oblikoslovje stavčne intonacije

Tudi stavčna intonacija ima svoje tipične oblike, imenovane intonemi. Intonemi so, kakor fonemi, pomensko razločevalni, in sicer v tem smislu, da nam povedo, ali je poved pripovedna, velelna, želelna – ali je vprašalna – ali pa vzklična. O tem se lahko prepričamo, če izgovorimo naslednje tri skupine povedi: *Domov se odpravlja, Domov se odpravi, Da le ne bi bilo toče – Domov se odpravlja? – Domov se odpravlja!* (Tudi dopolnjevalnovprašalne povedi imajo intonacijo kakor pripovedne.)

Zaradi lažje orientacije v tonskem gradivu stavka pri stavčni intonaciji v segmentu ločimo naglašene zloge, ki tvorijo intonacijsko ogrodje danega segmenta in nenaglašene zloge, ki tvorijo zložje.

Intonacijsko ogrodje

Ogrodje stavčne intonacije so potemtakem naglašeni zlogi, nenaglašeni zlog pa le tedaj, če je poudarjen. V pripovednem stavku *Včeraj je deževalo* ima ogrodje (če *je* ni poudarjen) torej tri enote. Kadar v stavku ni nič poudarjeno, so naglašeni zlogi višinsko urejeni tako, da je prvi najvišji, vsak naslednji pa od njega nižji; če naglašene zloge zaznamujemo s črtico, dobimo naslednjo podobo ogrodja: /‾–_/. Poenostavljeno se to dá prikazati takole: / ＼/. Táko, padajoče, intonacijsko ogrodje ima vendar samo t. i. pripovedna stavčna intonacija, nekoliko bolj strmo pa en tip vzklične intonacije. (Poslušajte se pri izgovarjanju stavkov *Včeraj zvečer je deževalo* in *VČERAJ zvečer je deževalo!*.) Vprašalna intonacija stavka ima rastoče intonacijsko ogrodje (vsaj od določenega mesta, tj. od težišča naprej). (Poslušajte se v stavku *Včéraj zvečer je deževalo?*.) Grafično jo preprosto ponazarjamo takole: /／/.

Enosmerna in enakomerna naravnanost intonacijskega ogrodja pa se izgubi, kakor hitro je katera beseda poudarjena (v črtkovni ponazoritvi debela črtica):

Včeraj ZVEČER je deževalo! /‾ ━ _/
Včeraj zvečer JE deževalo! /‾ — ━ _/
Včeraj zvečer je DEŽEVALO! /‾ — ━/

To so ogrodja pripovedne (nevprašalne) intonacije. Ogrodje vprašalne intonacije se zmeraj lomi v zlogu z jakostnim težiščem:

VČERAJ zvečer je deževalo? /▁ — ‾/
Včeraj ZVEČER je deževalo? /‾ ▁ ‾/
Včeraj zvečer JE deževalo? /‾ — ▁ ‾/
Včeraj zvečer je DEŽEVALO? /‾ — ▁/

Ogrodje zadnje intonacije je zelo podobno ogrodju pripovedne intonacije, v kateri ni nobena beseda poudarjena. Razlika med obema intonacijama pa je očitna: dela jo nenaglašeni zlog za naglašenim (kadar tega ni, pa drugi del naglašenega zloga). O tem prim. Glava intonacije, str. 547–549.

Zložje

Zložje nam pomeni nenaglašene zloge za naglašenim samoglasnikom ali pred njim; v okviru enega takta (kaj je takt gl. nižje) prvo zložje imenujemo zanaglasno, drugo prednaglasno. Zanaglasno zložje obsega vse nenaglašene zloge med naglašenim zlogom in naslednjim naglašenim zlogom oz. premorom, če je ta pred naslednjim naglašenim zlogom (prim. *Včéraj zvelčér je deževálo*. Prednaglasno zložje obsega nenaglašene zloge od levega premora do prvega naglašenega zloga (prim. ***A se ti dá/, Francè/, domôv?***).

Če naglašene zloge kake povedi zaznamujemo s piko, naglašene pa s črtico, dobimo naslednjo sliko: *Včéraj zvečér je deževálo* — ··/ — ···/ — · in *A se ti dá, Francè, domôv* ··· —/ · —/ · — ipd. Tudi zlogi zložja se navadno ne izgovarjajo vsi na isti tonski višini, ampak so drug nasproti drugemu tonsko ali višji ali pa nižji, odvisno od različnih dejavnikov. Zložje je odvisni del; usmerja ga naglašeni zlog, s katerim skupaj tvorita govorni takt (seveda naglašeni zlog usmerja zložje različno v skladu z različno stavčno intonacijo, v tonemskih govorih pa še glede na različni naglas, akutski ali cirkumfleksni).

Govorni takt

Govorni takt je enota naglašenega in vseh naslednjih nenaglašenih zlogov do naslednjega naglašenega zloga istega segmenta ali pa do premora. Prvi takt segmenta ima nenaglašeni zlog (ali več zlogov) lahko tudi pred naglašenim zlogom, zadnji takt pa je lahko brez nenaglašenega zloga. Naglašeni zlog takta imenujemo arso, nenaglašene(ga) za njim tezo, nenaglašene(ga) pred prvim taktom segmenta pa anakruzo. Če torej zloge zaznamujemo s piko /./ oz. s črtico /—/, potem omenjene tri vrste taktov lahko zapišemo takole: 1. /— ·/, 2. /—/ in 3. /· — ·/ (število nenaglašenih zlogov ni razločevalno).

Arsa in teza (ali anakruza) nista izgovorjeni na isti višini; teza oz. anakruza je lahko višja, nižja ali enako visoka kot arsa, torej /— ·/, /— ./ in /— ·/ (primer za anakruzo: /· —/, / .—/ in /— · —/. Ker je v tezi (ali anakruzi) večinoma več zlogov, dobimo še druge mogoče položaje, npr.: /—·../ ali /·.—/ ipd. In ker slovenski knjižni jezik priznava tonemski in jakostni naglas, so stvari s taktom še bolj zapletene.

Tonemski in netonemski takt

Tonemski takt ima tezo nižjo od arse, če je naglašeni zlog cirkumflektiran, pa višjo, če je akutiran. Grafična ponazoritev:

hrûška	/—./	*sâm*	/—/
lípa	/—·/	*králj*	/—/

Ker torej tonemsko govoreči izbirajo tonsko višino arse glede na to, ali govorijo akutirano ali cirkumflektirano, pravimo zanje, da pojejo.

Netonemski govor pozna samo eno obliko takta, tj. bodisi le tip / — ./ (skoraj povsod tam, kjer se govori netonemsko), bodisi le tip /— ·/ (menda v primorskih govorih):

hrúška	/—./	*sám*	/—/	oz.	/—·/	/—/
lípa	/—·/	*králj*	/—/		/—·/	/—/

Pri obojnem naglaševanju, tonemskem in jakostnem, pa se razmerje med arso in tezo uporablja še za razločevanje med pripovedno in vprašalno intonacijo, pa tudi za razločevanje navadne in vzklične intonacije. Vlogo teze prevzame lahko tudi zadnji del arse, če teze ni.

Grafično zapisovanje stavčne intonacije

Zapišimo torej intonacijo enostavčne povedi *Našo barako je zamedlo* enkrat za netonemski govor in drugič za tonemskega. Zapisa se ločita tam, kjer so v stavku akutirane besede. V stavku *Našo barako je zamedlo* sta akutirani besedi *našo* in *zamedlo*. Torej sta intonaciji taki:

Netonemski govor

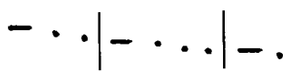

Tonemski govor

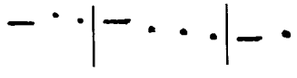

Da je zapisovanje in branje intonacije preglednejše, jo pišemo v črtovje, podobno glasbenemu. Navadno uporabljamo 4 vodoravne črte, tako da dobimo tri pasove govornega tonskega obsega, tj tako:

Po potrebi se pri vzkličnih intonacijah dodaja zgoraj še četrti pas. Vsak pas sega od spodnje črte navzgor do naslednje črte. Črtovja ne opremljamo z violinskim ali basovskim ključem; torej zapisovanje intonacij ni tonsko absolutno, ampak le relativno. Naši intonaciji v črtovju:

Netonemski govor

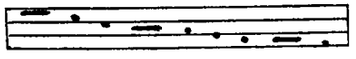

Tonemski govor

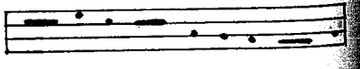

Razlika med netonemsko in tonemsko intonacijo ostane tudi pri poudarjanju, in sicer v tem smislu, da se poudarjeni akutirani zlog še zniža, medtem ko se cirkumflektirani (kakor pri netonemskem govoru) zviša. Poudarna varianta *NAŠO barako je zamedlo* ima torej taki podobi (poudarjeni zlog je zaznamovan s krepkejšo črtico):

Netonemski govor

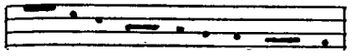

Tonemski govor

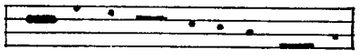

Dvodelnost intonacije

Trup intonacije

Celotna intonacija se deli na trup in glavo. Glava je tisti del intonacije, ki se začenja s težiščem segmenta, pa vse do konca segmenta, trup pa je del pred tem, npr. v intonaciji stavka

Našo barako je zamEdlo: 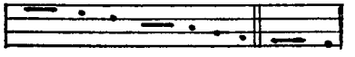

Glavo ima vsak smiselni segment (vsaka intonacija), trup pa ni neobhodno potreben: trupa nimajo intonacije s težiščem na prvem naglašenem zlogu ali celo pred njim, npr.:

Našo barako je zamedlo: 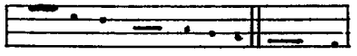

KaKO se imenuješ? 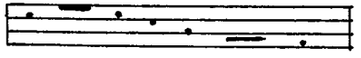

JE zamedlo našo barako? 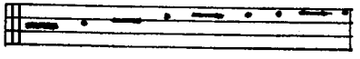

Trup pripovedne intonacije s težiščem proti koncu segmenta (ali povedi) je zmerno polóžen, zaporedni naglašeni zlogi so zmeraj nižji od leve proti desni. Pri vprašalni intonaciji je trup bolj vodoraven, čeprav zaporedni naglašeni zlogi tonsko še rahlo padajo od leve proti desni.

Glava intonacije

Glava se začne (kot rečeno) z zlogom, na katerem je težišče; glede na intonacijo ga imenujemo intonacijsko težišče. Kar težišču sledi, je rep glave. Rep glave sestoji ali iz ponaglasnega zložja (prim. *-dlo* v stavku *Našo barako je zamEdlo*), ali iz zložja in celih taktov (prim. *-šo baráko je zamêdlo* v povedi *NAšo barako je zamedlo*). Če ni ne enega ali drugega, pa opravlja vlogo repa zadnji del zloga, v katerem je intonacijsko težišče (npr. konec glasu *é* v povedi *Bili so trijE*).

Po tipičnem razmerju težišča in repa in po mestu segmenta v povedi imajo intonacijske glave posebna imena: kadenca, antikadenca in polkadenca. Kadenca in anti-

kadenca sta končni glavi (zaznamujemo ju s končnim ločilom, tj. s piko, vprašajem ali klicajem), polkadenca pa je nekončna intonacijska glava (zaznamujemo jo z nekončnimi ločili, zlasti z vejico, podpičjem, dvopičjem; v vrinjenih stavkih z vprašajem ali klicajem).

K a d e n c a je zmeraj padajoča, tj. v težiščnem taktu (navadno pa že v samem težišču) se odločno usmeri proti višini /1/ (v grafični ponazoritvi kaže na to puščica navzdol), npr.:

Netonemski govor Tonemski govor

Našo barako je zamEdlo

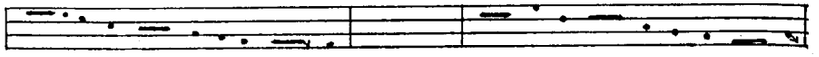

Našo barako JE zamedlo

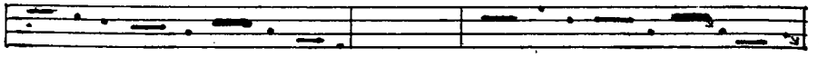

Janez je odŠEl

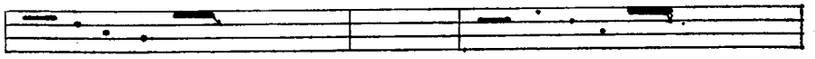

Našo barako je zaMEdlo

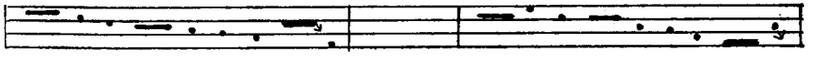

V netonemskem govoru je torej intonacija enostavnejša.

A n t i k a d e n c a je že v težišču drugačna kot kadenca. Težišče je glede na pripovedno intonacijo navadno znižano, rep pa se nato iz te nižine enakomerno dviga navzgor:

Netonemski govor Tonemski govor

Našo barako je zamEdlo?

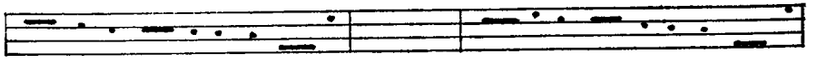

Našo barako JE zamedlo?

Janez je odŠEl?

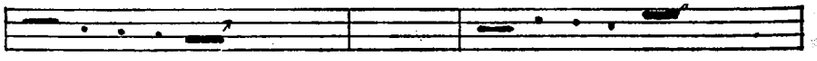

Našo barako je zamEdlo?

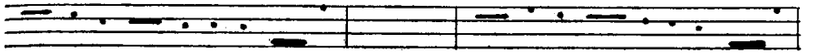

To antikadenco imenujemo r a s t o č o. Poleg nje obstajata še dve: s t o p n i č a s t a in v i s o k a. Pri stopničasti je težišče nizko kot pri rastoči, rep pa se začne visoko in se nato rahlo spušča, vendar tonsko navadno oblebdi, npr.:

Našo barako JE zamedlo?

Netonemski govor Tonemski govor

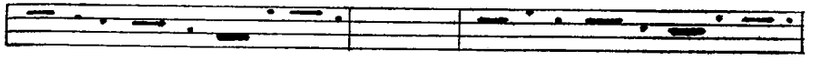

V v i s o k i a n t i k a d e n c i je že sam težiščni zlog visok, nato pa se rep spušča kot v stopničasti. Grafična ponazoritev za isti stavek poved:

Netonemski govor Tonemski govor

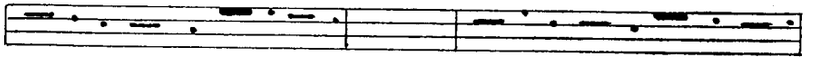

P o l k a d e n c a je navadno podobna antikadenci (kakor antikadenca ima tudi vse tri variante, tj. rastočo, stopničasto in visoko), poleg tega pa se uporablja tudi padajoča polkadenca. Poglejmo si to ob povedi *Sedela sta po večerji v kUhinji (in sta luščila grah)*:

Netonemski govor Tonemski govor

rastoča:

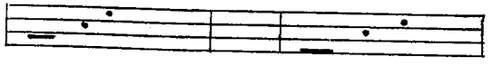

stopničasta:

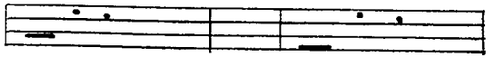

visoka:

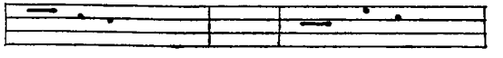

Ali za poved: *Rekla je s spremenjEnim, glObljim (tlšjim glasom)*:

Netonemski govor Tonemski govor

rastoča:

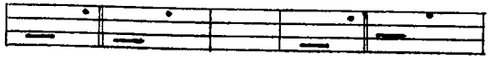

visoka

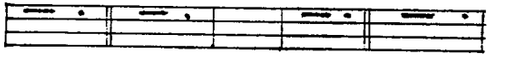

Vrste intonacij

Na kratko lahko povzamemo: pripovedna je tista končna intonacija, ki se končuje s kadenco; vprašalna je tista, ki se končuje z antikadenco; nekončna je tista intonacija, ki se končuje s polkadenco. Vzklična je tista intonacija, ki ima intonacijsko ogrodje drugačno kot pripovedna ali vprašalna intonacija, je pa lahko kadenčna ali antikadenčna. Tudi polkadenca je lahko vzklična (čustveno obarvana).

Intonacijo ima vsak segment. Samo trupni del intonacije imajo segmenti, ki nastajajo zaradi izgovarjanja vsake besede posebej, npr. pri "razločnem" narekovanju po zlogih, kot *Našo ... barako ... je ... zamedlo* ... Grafična podoba je taka:

Netonemski govor Tonemski govor

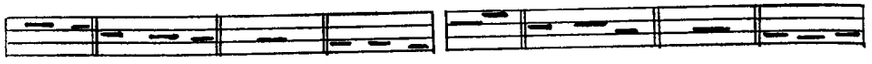

Zaznamovanje intonacij

Kadenco zaznamujemo s puščico, ki ima konico navzdol, antikadenco pa s puščico, ki ima konico navzgor, tj. /↓/ oz. /↑/. Če je intonacija vzklična, puščicam dodajamo še piko, torej /↓̇/ oz. /↑̇/. Če hočemo ločiti še vrste antikadence, dodajamo narobe obrnjeni veliki ↥ za rastočo, navadni veliki ↧ za visoko in veliki ↛ za stopničasto varianto. Pri polkadenci zadoščajo znaki, nagnjeni v desno: ↗ zaznamuje rastočo polkadenco, ↘ visoko, ↛ stopničasto, s puščico desno navzdol ↘ padajočo; če nočemo ločiti nepadajočih polkadenc, lahko zanje uporabljamo samo navzgor nagnjeno puščico /↗/, in če sploh ne želimo ločiti vrste polkadence, jo zaznamujemo z nagnjeno poševnico, npr. /⁄/. Te znake postavljamo na koncu povedi ali njenega segmenta (eventualno za ločilom), npr. *Našo barako je zamedlo.* /↓/

Še enostavneje je intonacije zaznamovati kar nad črko, ki zaznamuje težišče intonacije: krativec zaznamuje kadenco oz. padajočo polkadenco, ostrivec antikadenco oz. rastočo polkadenco, strešica pa lahko zaznamuje visoko (ali stopničasto) polkadenco. Kdaj tako znamenje zaznamuje kadenco ali antikadenco oz. polkadenco, se vidi po tem, ali stoji v končnem ali v nekončnem segmentu:

Kadenca: *Našo barako je zamÈdlo.*
Antikadenca: *Našo barako je zamÉdlo?*
Polkadenca: *Našo barako je zamÉdlo, vašo ...*

Poudarjenost se izraža tako, da se z veliko črko zapiše poudarjeni samoglasnik z dvojnim znamenjem:

Kadenca: *Našo barako jȆ zamedlo.*
Antikadenca: *Našo barako jȅ zamedlo?*
Polkadenca: *Našo barako jȅ zamedlo, vašo ...* oz. *jȆ zamedlo, vašo ...*

Razvrstitev intonacij

V katerih tipih povedi pa se rabijo pripovedna, vprašalna oz. vzklična intonacija in v katerih segmentih rastoča oz. padajoča polkadenca?

Pripovedna intonacija se uporablja v povedih brez čustvene zavzetosti. Povedek takih povedi je lahko v povednem, pogojnem ali velelnem glagolskem naklonu. Tudi povedi brez povedka se izgovarjajo enako. Prim.: Živa gre domÒv. – DomÒv pojdi. – *Tega vam nÈ bi oprostila. – Mračna sÒba. Na blazini bledi materin obrÀz. – HlÀd. TiktÀkanje. (V tišini tÓpli), božajÒči glas* ... (Mjz). – Tudi dopolnjevalne vprašalne povedi (tj. tiste z zaimensko vprašalnico) imajo pripovedno intonacijo, npr.: *KakÒ se imenuješ? – KdÒ je ta človek? – ČemÙ ti bo to?* – Na pol kadenčna intonacija se uporablja tudi sredi povedi, če je – pisana – ločena s pomišljajem, ki zaznamuje sorednost, ali z dvopičjem.

Vprašalna intonacija se uporablja v vprašalnih stavkih z vprašalnico *ali* (ki pa je lahko tudi izpuščena), npr. *Ali si vÍdel novo predstavo Hlapcev?* Kadar je odločevalni vprašalni stavek v povedi s pripovedno intonacijo, tudi sam sprejme pripovedno intonacijo, npr.: *Ne vÈm, ali si videl novo predstavo Hlapcev.* – Vprašalna intonacija se uporablja tudi pri ponovljenih vprašanjih z zaimensko vprašalnico, kot npr. v tem besedilu (taka vprašanja lahko pišemo z dvema vprašajema):

– *KjÈ si bil?* (izgovorjeno torej s kadenco)
– *V OlÌmju.* (seveda spet s kadenco)
– *KjÉ??* (z antikadenco, ker je vprašanje ponovljeno)

Tako ponovljeno vprašanje se rado čustveno obarva in takó intonacija dobi vzklične značilnosti.

Vzklično intonacijo uporabljamo, kadar kaj povemo s čustveno prizadetostjo. Takó se dajo izgovoriti vsi primeri s pripovedno in vprašalno intonacijo. (V pisavi tedaj namesto pike obvezno pišemo klicaj; klicaj v tem primeru lahko uporabljamo tudi namesto vprašaja, ali pa ga vprašaju kar dodamo.) Torej: *ŽÍva gre domov! – DomÒv pojdi! – Tega vam nÈ bi oprostila! – MrÀčna soba! – Na blazini blÈdi materin obraz! – HlÀd! – KakÒ se imenuješ?! – Ali si vÍdel novo predstavo?!*

Polkadenco uporabljamo pri vseh nekončnih segmentih (izvzeti so le t. i. narekovalni ali jecljalni za vsako posamezno besedo, ki sploh nimajo intonacijske glave, potem pa primeri, ko se namesto polkadence uporablja kadenca). Od vrste polkadenc se v čustveno neobarvanih povedih v enih primerih uporablja rastoča, v drugih pa padajoča polkadenca; pri čustveno obarvanih pa ena in druga dobita bolj strmo tonsko podobo, tj. večji tonski interval, ali pa se namesto rastoče uporablja padajoča (in morda tudi obratno).

Če torej domnevamo, da je polkadenca načeloma rastoča, si moramo ogledati le primere, ko je vendarle padajoča. V našem besedilu iz Cankarja imamo padajoče polkadence na naslednjih mestih:

1 – *Poročena sta bila šÈst mesecev ...*
7 – *tako da sta si kÒmaj videla v oči;*
14 – *govorila sta skoraj šepetÀje,*
15 – *čisto navÀdne stvari,*
20 – *je prišÈl mimo ...*
22 – *nasmÈhnila se je prešerno,*

23 – *tudi Òn se je nasmehnil,*
28 – *in mu je gledala v obrÀz*
40 – *Saj sem bila sinoči pÒleg,*
44 – *Roka gre sÀma,*
46 – *Rès,*
51 – *Tebi se je pÀč lice privadilo,*
52 – *kako bi drugÀče tako mirno pustila,*
53 – *ObÈma so se tresle roke,*
60 – *Pogledala mu nÌ v oči,*
64 – *NÈ samo natakaric,*

Poleg padajočih polkadenc, ki so zelo blizu kadencam (imenovali bi jih torej lahko kadenčne polkadence) ob podpičju, imamo take polkadence še ob poudarjanju (to je pogosto nakazano le s členkom), nato pred zamolkom (v pisavi tri pike na koncu).

V priredju je stanje na kratko naslednje:

1. Rastoča polkadenca je v nečustvenem vezalnem (posebno očitna je pri t. i. naštevanju), ločnem, protivnem (izvzeti so izvzemalni primeri) in stopnjevalnem priredju tipa *ne le – ampak tudi.*

2. V vseh drugih priredjih se uporablja padajoča polkadenca, tj. v protivnem izvzemalnem, vzročnem, pojasnjevalnem, posledičnem in stopnjevalnem (pri tem pa so seveda izvzeti primeri tipa *ne le – ampak tudi*).

V čustveno obarvani povedi rastoče polkadence zamenjujemo s padajočimi, padajočim pa navadno le povečamo tonski interval.

Zapisovanje intonacij z ločili

Pripovedna intonacija (tj. intonacija s kadenco) se v pisavi zaznamuje s piko na koncu povedi, sicer pa tudi še s podpičjem sredi povedi. Pri dopolnjevalnih vprašalnih povedih (tj. tistih z vprašalnimi zaimki, samostalniškimi, pridevniškimi, prislovnimi) se kadenca zaznamuje z vprašajem.

Vprašalna intonacija (tj. intonacija z antikadenco) se zaznamuje z vprašajem v vprašalnih stavkih z *ali* oz. sploh brez vprašalnih zaimkov, v vprašalnih povedih z vprašalnim zaimkom pa le, če je vprašanje ponovljeno, dostikrat obenem z začudenjem. Vprašaj sam torej ne nakazuje enoumno tudi vprašalne intonacije, ampak le skupaj z vprašalnico.

Vzklična intonacija se nakazuje s klicajem (če se seveda klicaj malomarno ne stavi kar mehanično za vsako povedjo, ki ima za povedek velelnik).

Polkadenco zapisujemo navadno z nekončnim ločilom, vendar ne zmeraj; prav takó nekončno ločilo ne signalizira zmeraj intonacijske glave pred seboj. Visoko polkadenco dokaj dobro nakazuje poudarni členek in sploh poudarjanje, na splošno pa čustvena obarvanost besedila, ki je na koncu povedi dostikrat zaznamovana s klicajem. Padajočo polkadenco nakazujejo sredi povedi podpičje, dvopičje (npr. pri premem govoru ali pred naštevanjem) in ločila za spremembo skladenjskega vzorca ali za nedokončni skladenjski vzorec. Tudi vrinjeni stavek je navadno zaznamovan s padajočo polkadenco.

Register

Register imenujemo relativni tonski položaj stavčne intonacije. V navadnem govorjenju uporabljamo pretežno srednji tonski pas svojega govornega tonskega območja (npr. basa, baritona, alta, soprana ipd.); višje prehajamo le pri posebnem poudarjanju; na dnu srednjega pasu se navadno končajo pripovedne kadence.

V svojem tonskem območju se izražamo najlažje, ker v njem lahko govorimo brez posebnega truda najdalj. Zgornje tonsko območje uporabljamo bolj redko, npr. če vabimo k sebi živali, ali če z otrokom govorimo "po otročje", ali če oponašamo koga, ki govori zelo visoko. V zgornje tonsko območje včasih preidemo tudi iz nervoze, npr. če moramo govoriti pred uglednim zborom, ki smo ga nevajeni, ali če je od našega govornega nastopa veliko odvisno. Previsoko izbran register nam omejuje svobodo v rabi jasnih intonacijskih potekov in dela naš glas tudi sicer neprijeten, kar oboje negativno vpliva na poslušalca.

Zmeraj nižji register imajo pogosto zaporedne priredne sestavine; to je prav primerno. Naslednjo povedno enoto nato spet začnemo višje. – Vrinjene stavke večinoma zaznamujemo z znižanim registrom (prim. *Zunaj – mislim, da pred sosedovo hišo – je zacvilil pes.* (C))

Znižani register je prav tako čustveno obarvan kakor pridvignjeni. Uporabljamo ga včasih v jezi, npr. v stavku kot *Kaj pa govoriš, prismoda!*. Pri tem sploh radi ostanemo v vseh zlogih na isti tonski višini.

Register se ne zaznamuje z ločili (izjema so ločila za vrinjeni stavek), pač pa se znižani ali zvišani register lahko ubeseduje v spremnem stavku ob premem govoru ali v opisu govorjenja katere koli osebe sploh.

Hitrost govora

Čeprav ljudje govorimo različno hitro, smo si vendar v glavnem edini v presoji, ali kdo nasploh govori (pre)hitro, normalno ali (pre)počasi. Seveda se tudi tu priporoča normalna hitrost: takó z ene strani natančneje in lepše izgovarjamo, naša misel je ravno prav pred govorom, pa tudi bralci ali poslušalci nas zaradi primerne hitrosti govora utegnejo dobro razumeti tudi v posameznostih in iz njih strniti večje miselne celote. Sredstvo za uravnavanje brzine govora so tudi primerni premori.

Pri srednji govorni hitrosti vendar vsega ne govorimo enako hitro. Kar je v naši besedi bolj pomembno, napravimo izrazito tudi s primerno upočasnjenim izgovorom; kar je manj važno, pa hitreje preletimo. Jedro stavka se pove počasneje kot prehod, včasih tudi počasneje od izhodišča; vrinjeni stavek pa navadno izgovorimo hitreje od sobesedila (in kot smo videli, z nižjim registrom).

Hitrost govora prilagajamo tudi naslovniku, glede na snov, ki jo obravnavamo, in glede na čas, ki ga imamo za kaj na razpolago (prim. radijske reportaže z nogome-

tne ali hokejske tekme). Poslušanja manj vajenim govorimo počasneje, počasneje pa tudi, če razpravljamo o težjem vprašanju; če moramo obravnavati kopico enot v kratkem času, govorimo seveda hitreje (prim. opazko *Le hitro povej!*). – Hitrost govora je v skladu tudi s čustveno obarvanostjo tematike ali pa razpoloženja pripovedujočega: resne in žalostne stvari, npr. slavnostni ali pogrebni govor, govorimo upočasnjeno, prav tako, če nas kaj tare; veselo, prijetno vsebino podajamo pospešeno živahno, kakor je hiter tudi vesel ali spočit korak. Hitrost govora je odvisna še od temperamenta govorečega: eden je v govoru počasen (prim. opazko *Daj, zmečkaj že!*), drugi prehiter (prim. opazko *Saj ne gori voda!*). Malo znana lastna imena zahtevajo nekoliko upočasnjen in jasen izgovor.

Pretirano hiter ali počasen govor ni dober; oba lahko samo škodita tako govorečemu kakor poslušalcu.

Hitrost govora se v zapisu besedila ne nakazuje drugače kot z besedami v spremnem stavku premega govora ali v oznaki govora katere koli osebe sploh.

Nauk o ritmični zgradbi ali tempu govora se imenuje agogika.

Barvanje zvočnega gradiva

Stavčnofonetično barvanje zvočnega gradiva povedi (in sploh besedila) je posledica spremembe odzvočnega prostora v ustih. Najpogostejše je normalno barvanje, tako, ki ne zbuja posebne pozornosti. Tipično negativno barvanje je npr. nosljanje: pri njem v nosni votlini (zaradi ne dovolj zaprtega vhoda v nosno votlino) odzvanjajo tudi ustni glasovi. Tako govorijo, ne da bi hoteli, tisti, ki zaradi okvare mehkega neba in jezička (ali celo vsega neba) ne morejo zapreti vhoda v nosno votlino. (Če smo prehlajeni, barvamo tako svoj glas vsi.) Nasprotno se doseže ustno barvanje nosnikov, če zraku zapremo prehod skozi nosnice. Značilno barvajo glasovje ljudje, ki imajo spodnjo čeljust bodisi prekratko bodisi predolgo. Močno se spremeni barva glasovja tudi, če vplivamo na obliko lic in ustnic: oster prizvok dobi glasovje, če te organe močno napnemo (zategnemo) in pritisnemo ob zobe, mehko in prilizljivo pa postane, če jih napravimo voljne in prostorne.

Glasovje se obarva tudi tedaj, če močno spremenimo register, naj bo navzdol ali navzgor. Tipično je tudi barvanje ob veliki jakosti, npr. pri kričanju. Glasovje se da obarvati s hripavostjo (v tem primeru je bolj šumno), z govorjenjem skozi redko tkanino, z deformacijo lic ali ustnic ipd.

Z glasovnim barvanjem se razodeva stanje govornih organov in duševnost (prim. posebno barvanje za svečanost, žalost, veselje); lahko se namerno uporablja za umetnostno oblikovanje. Kakor povsod, se moramo tudi v glasovnem barvanju izogibati neustrezni izrabi oblikovalnih možnosti.

Nekateri imajo posebno lepo glasovno barvo; to jim daje dragoceno prednost pred občinstvom.

Barvanje se grafično ne more zaznamovati; podaja se le ubesedeno v spremnih stavkih premega govora, ali v odvisnem govoru, ali v drugačnem avtorskem besedilu.

STAVEK

Splošno

Stavčni členi

Stavek v tej knjigi pojmovan kot besede, zbrane okrog ene osebne glagolske oblike in kot najmanjša možna samostojna poved, je zgrajen iz sestavin, ki jih imenujemo stavčne člene. Te sestavine so: osebek ali subjekt, povedek ali predikat, predmet ali objekt, prislovno določilo ali adverbiale, povedkov prilastek ali verbalni atribut, prilastek ali atribut in povedkovo določilo ali predikatno določilo. V stavku ***Soseda*** *je pobralo mladega* ali *Črni* kruh *je zelo dober* so ti stavčni členi natisnjeni različno: predmet *(soseda)* polkrepko, povedek *(je pobralo, je dober)* ležeče, vendar tako, da je njegova sestavina, imenovana v prvem primeru povedkov prilastek *(mladega)*, v drugem pa povedkovo določilo *(dober)*, tiskana z manjšimi črkami, osebek *(črni kruh)* pokončno, njegova sestavina, imenovana prilastek (*črni*), pa obenem z manjšimi črkami, prislovno določilo *(zelo)* pa je tiskano razprto. Z metodo podčrtovanja dobimo naslednjo podobo:

Soseda je pobralo mladega.

Črni kruh je zelo dober.

Grafa stavčne zgradbe, npr. za stavek *Sosed je včeraj obrezoval drevje razpoložen*, se dá prikazati tako:

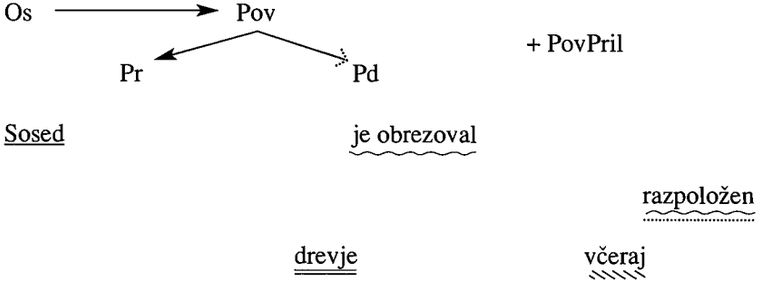

Hierarhija stavčnih členov

1. Osebek in povedek sta stavčna člena višje vrste kakor predmet in prislovno določilo. Vodoravna puščica med osebkom in povedkom nakazuje oblikoslovno odvisnost povedka od osebka: pravimo, da se povedek z osebkom ujema, zato govorimo o ujemanju povedka z osebkom; ujema se lahko v osebi, številu, spolu in

sklonu. Zveza osebka in povedka se imenuje predikacijska (prisojevalna) sintagma; osebek in povedek sta v predikacijskem (prisojevalnem) razmerju. Stavek, ki ima osebek in povedek, imenujemo dvodelni stavek; stavki brez prisojevalnega razmerja pa so enodelni.

2. Predmet in prislovno določilo sta stavčna člena nižjega, drugega, ranga kot osebek in povedek, zato sta v grafu natisnjena pod njima, oba pa sta v neposrednem stiku s povedkom; skupaj s povedkom tvorita t. i. povedkov del stavka (nasproti osebkovemu); pridružen jima je, četudi na deloma drugi ravni, povedkov prilastek (prav tako kot del povedkove skupine). Predmet in prislovno določilo se v grafskem prikazu med seboj ločita po tem, da od povedka k predmetu vodi puščica, k prislovnemu določilu pa samo črta: puščica nakazuje sklonsko odvisnost predmeta od povedka, črta k prislovnemu določilu pa pove, da tam take odvisnosti načeloma ni. Puščica od povedka k predmetu ponazarja t. i. vezavo ali rekcijo, črta k prislovnemu določilu pa primik; oboje sta izraza za način povezanosti teh stavčnih členov s povedkom. Kadar obliko prislovnega določila določa povedek, to v grafu nakazujemo s puščico, ki ima ost pikčasto (tako ⇢), npr. *Ančka je doma* proti *Ančka gre domov* proti *Ančka hodi po domu.* (V resnici je prislovno določilo prek povedka lahko povezano s celo predikacijsko skupino.) Predmet in prislovno določilo se od osebka ločita še v nečem: v vsakem dvodelnem stavku je zmeraj po en osebek in po en povedek, predmetov in prislovnih določil pa je v istem stavku lahko tudi po več, npr.: *Daj otroku*^{3} *mleka*^{2} (izpostavna številka zaznamuje sklon predmeta), *Včeraj*^{č} *si prišel domov*^{p} *pozno*^{m} (črke zgoraj zaznamujejo vrste prislovnih določil, konkretno časa, prostora in mere). Prislovno določilo, na katerega obliko vpliva povedek, prim. npr. še *Vstopite v kuhinjo*, kjer predpona *v-* glagola *vstopite* zahteva še predlog v s tožilniško vezavo pri prislovnem določilu, tudi lahko imenujemo vezavno. Stavčni členi, ki jim skladenjska mesta odpira povedek (to so vezljivostni (valenčni) stavčni členi) tvorijo t. i. jedrne stavke.

Kot mimogrede že nakazano, je tej osnovni strukturi stavka z osebkom, povedkom, predmetom in prislovnim določilom lahko dodan še povedkov prilastek; tega izvajamo iz posebnega stavka: *Janez se je vesel vračal iz šole* ← *Janez se je vračal iz šole. Janez je bil vesel.* Puščici iz grafa veljata tudi zanj, le da obe pomenita ujemanje, vodoravna po osebku, tista povsem navzdol po predmetu (*Sosedovi imajo vole rejene*← *Sosedovi imajo vole. Voli so rejeni.*

3. Osrednje mesto v stavčni zgradbi ima povedek: neposredno je povezan tako z osebkom kakor s predmetom in prislovnim določilom, pa tudi s povedkovim prilastkom. Grafično bi se to linearno dalo prikazati tako: → pov. → / (+ ⇢), tj. levo od povedka je osebek (ki zahteva, da se povedek z njim – razen v posebnih primerih – ujema), desno od povedka pa predmet (na katerega sklon vpliva povedek) in prislovno določilo (ki se povedku navadno kar tako primika), lahko tudi še povedkov prilastek (ki se ali ujema z osebkom ali pa ima tisto sklonsko obliko, ki jo zanj predvideva povedek). Poševnica med → in uoklepajenim zgoraj pomeni 'ali, in'.

V t. i. glagolskih stavkih (tj. stavkih z osebno glagolsko obliko) povedek zmeraj mora biti, drugi stavčni členi pa so ali niso. V stavku *Soseda je pobralo mladega* npr.

ni osebka in ne prislovnega določila, v stavku *Črni kruh je zelo dober* ni predmeta, v stavku *Dežuje* pa ni nič drugega kot povedek. "Na površini", kakor se pravi, osebka tudi ni v stavku *Včeraj sem prišel domov pozno*, vendar res samo na površini: ker je povedek določen po številu, spolu, osebi in sklonu, torej na levi mora biti osebek (tj. *jaz*); za take primere pravimo, da je osebek skrit v povedku, mislimo pa to, da se kaže z njegovo obliko (izpuščen pa je po pravilih o izpustu).

4. Prilastek obeh vrst in povedkovo določilo so stavčni členi, ki so zmeraj le deli drugega stavčnega člena.

T. i. obsamostalniški (ali prostoročasni obprislovni) prilastek tvori skupaj s samostalniško besedo (ali s časovnim oz. prostorskim prislovom) t. i. samostalniško (ali prislovno) besedno zvezo ali frazo. Samostalniška beseda (ali prostoročasni prislov) se glede na prilastek imenuje odnosnica in je jedro samostalniške (ali prislovne) besedne zveze. Levi prilastek se z odnosnico, torej kot samostalniška besedna zveza, pojavlja na vseh možnih mestih stavčne strukture, prim.: *Črni kruh* (v osebku) *je dober.* – *Daj nam še črnega kruha* (v predmetu). – *To je pa črni kruh* (v pov., tj. kot pov. določilo). – *Živeli so ob črnem kruhu* (v prislovnem določilu). – *Sin se nam je z letovanja vrnil cel možak* (v povedkovem prilastku).

Povedkovo določilo je tak nesamostojni stavčni člen, ki se rabi ob pomensko nepopolnih glagolih stanja in poteka, npr. ob *biti, imeti, (p)ostati*: *Soba je velika.* – *Stanovanje imamo opremljeno.* – *Ivanka je ostala mlada.* Povedkovo določilo je torej del povedkove besedne zveze: glagol ob njem se imenuje vez ali kopula. Obstajajo tudi bolj zapletene vezi, kot so zgoraj navedene, med drugim tudi glagoli z oslabljenim pomenom.

Povedkov prilastek je tisti nesamostojni stavčni člen, ki naknadno pojasnjuje kak samostalnik (ali samostalniško besedno zvezo) v vlogi osebka ali predmeta (pa tudi določenih vrst prislovnega določila). Izraz naknadno pomeni, kakor že nakazano, da povedkov prilastek lahko razvijemo v samostojni stavek ob glagolu *biti*, prim.: *Sin se nam je z letovanja vrnil cel možak* ← *Sin se nam je vrnil z letovanja; je cel možak.* – *Sava teče motna* ←*Sava teče; je motna.* – *Očeta so našli mrtvega* ← *Očeta so našli; bil je mrtev.* – *(Moj stari oče je poleti hodil v obleki še platneni.)*

BESEDNE ZVEZE ALI STAVČNE FRAZE

Kakor je bilo že rečeno (prim. str. 487), so besedne vrste specializirane sestavine jezika za posebne skladenjske enote: samostalniška beseda je najmanjši možni osebek ali predmet, glagol je povedek, pridevniška beseda levi prilastek, prislov je prislovno določilo, predlog lahko izraža le podredno razmerje v okviru prostega stavka (od veznikov to zmorejo le *ko(t)* in *kakor*), veznik edini lahko izraža priredno razmerje v okviru prostega stavka in kakršno koli medstavčno (kjer pa se ne da rabiti predlog), členek ima povedne naklonske vloge ali opozarja na spremne okoliščine vsebine stavka ali njegovega dela, medmet je prav posebne vrste stavek, t. i. pastavek. Predlog, veznik in členek v stavku niso stavčni členi, ampak jih prištevamo k

delom stavčnih členov, ob katerih so (na katere se nanašajo), tudi členek, ne samo medmet, pa je lahko tudi pastavek.

Vrste besednih zvez

Preden si podrobneje ogledamo posamezne stavčne člene, je treba prikazati sestavine, iz katerih jih delamo, tj. posamezne besedne zveze ali stavčne fraze: samostalniško, pridevniško in prislovno, tudi glagolsko in povedkovniško. Nezložena, gola besedna zveza je obdelana v ustreznih poglavjih oblikoslovja, tu si oglejmo še zloženo, in sicer najprej podredno, nato še prireDno in pristavčno.

Za zgled besednozveznih vrst si oglejmo samostalniške.

Samostalniška je tista besedna zveza, ki ima iste lastnosti kakor samostalniška beseda, npr.: *naš* ***oče, človek*** *žaba,* ***mesto*** *Ljubljana,* ***Janko*** *Mlakar, mlad* ***dežurni – jaz*** *sam,* ***mi*** *vsi,* ***nekateri*** *taki – dobro* ***jesti*** *('dobra jedila').* Samostalniška zveza je zložena (primeri zgoraj), lahko pa je tudi nezložena ali gola, npr. *oče, dežurni – jaz, mi – jesti* (v pomenu *jed*).

Podredno zložena samostalniška fraza ima na najvišji ravnini eno samo samostalniško besedo, npr.; *naš oče, človek žaba, hotel Turist*; grafično bi to lahko prikazali tako, da jedro fraze pišemo z večjimi črkami ali pa debeleje: *naš oče* ali ***naš oče****, človek žaba* ali ***človek*** *žaba, hotel Turist* ali ***hotel*** *Turist.* Priredno zložena fraza ima na tej najvišji ravni več kot eno besedo, npr. *naša Katra in sosedova Marta* ali *naša* **Katra** *in sosedova* **Marta;** prim. še *moj odhod k vojakom in služenje vojaškega roka* ali *moj* ***odhod*** *k vojakom in* ***služenje*** *vojaškega roka.*

Pristavčno zložena besedna zveza je podobna podredno zloženi, le da je določujoči del prosto pridružen: *Prešeren, naš največji pesnik*; sicer pa isto predmetnost imenuje z dveh stališč.

Podredno zložena besedna zveza

Samostalniška besedna zveza (SZ)

Jedro ali odnosnica podredno zložene samostalniške fraze ima določilo na svoji levi ali desni strani, lahko pa tudi na obeh: *naša Katra, zmaga Partizana, moj odhod k vojakom*. Določilo na levi imenujemo levi prilastek (oz. levi del prilastka, če je tudi na desni), določilo na desni pa desni prilastek (oz. desni del prilastka, če je tudi na levi). Skrajšano se za oba primera lahko govori le o levem in desnem prilastku.

Levi prilastek

1. Levi prilastek sestavljajo pridevniške besede, desnega pa vse drugo: *lepa Vida, gorsko vznožje, naša Katra, trije fantje, pet (ero) otrok,*

fer igra – človek žaba, vznožje gore, misel na mater, človek tam, hoja počasi. Levi prilastek je ujemalen, tj. se z odnosnico ujema v spolu, sklonu in številu (navidezna posebnost so tu le pridevniške besede z ničto sklanjatvijo (npr. *poceni blago, nje pogledi*), resnična pa množinski količinski pridevniški izrazi tipa *pet/petero/malo* (npr. *ljudi*), vendar samo, če je zveza v imenovalniku ali tožilniku). Desni prilastek je ujemalen v primerih kot *človek žaba* ali *France Prešeren* ali *stric Cene* (prim. rod. človeka *žabe* itd.), sicer pa je neujemalen, prim. *vznožje gore, vznožja gore, vznožju gore*; neujemalen je tudi v primerih kot *hotel Turist* (prim. *iz hotela Turist*), tj. 'hotel, imenovan Turist'.

2. V levem in desnem prilastku imajo posamezne njegove sestavine določeno mesto. Pridevniške besede levega prilastka imajo táko zaporedje: najprej so na vrsti količinske (*trije, pet – še* pred njimi so vrstilni števniki *(prvi trije, prvih pet)*, če so zamenljivi z izrazi kot *vsi*), nato svojilni *(vaš, bratov)*, na koncu pa na splošno lastnostni (kakovostni ali merni *(dober, velik)* pred vrstnimi *(mali)*; konkretno: *vsi/prvi trije vaši dobri mali/nemški avtomobili*. Kazalni zaimki stojijo pred navadnimi pridevniškimi besedami *(ti mali avtomobili, taki mali avtomobili)*, s količinskimi nezaimenskimi pridevniškimi besedami pa se vežejo po vzorcu *trije taki/tolikšni mali avtomobili* (kakovostni/merni kazalni zaimek za številnikom) oz. *ti trije mali avtomobili* (vrstni kazalni zaimek pred številnikom). Prim. še: *prvi trije taki mali avtomobili, ti prvi trije mali avtomobili, zgornji prvi trije mali avtomobili.*

Navadne pridevniške besede (pridevniki in deležniki) si sledijo nekako po naslednjih načelih: najprej je splošni pridevnik *(divji, monden, pameten, lep, grd, majhen, težek)*, ki izraža lastnost, kakršno v veliki meri objektivno prisojamo predmetom; nato so izrazi za starost ali dobo (npr. *mlad, star, nov, moderen)*, pa za barvo (npr. *zelen, siv, rdeč, lila*); sledijo deležniki *(razbit, boleč, zarjavel, zaželen)*, nato pa pridevniki, ki izražajo izvor *(pariški, kitajski, gozden)* ali pripadnost *(cerkven, državen)*, npr.: *lepa mlada smreka*; *grda siva vrata*; *stara zarjavela žlica*; *rjava razpadajoča hiša*; *emajlirana kitajska vaza*; *gotski cerkveni stolp*. Čisto na začetku so lahko izrazi, ki ubesedujejo ugajanje (npr. *ljubka emajlirana kitajska vaza*).

Če se ločijo še podskupine posameznih vrst in podvrst pridevniških besed (npr. vremenska, barvna, stanja), je treba tudi tem določiti mesto v levem pridevniškem prilastkovnem nizu: *grd oblačen* (dan), *lep bel* (cvet), *droben pobarvan* (količek).

3. Seveda je pridevniška beseda lahko tudi sama razvita v večbesedno zvezo. Načeloma velja, da je vsako določilo pridevniške besede levega (dela) prilastka pred ustrezno pridevniško besedo: *zelo prijazen (prodajalec), resnično dober (prijatelj), vsega dobrega siti (otroci), na roko tkana (preproga), vsak tretji, čisto plav, točno pet* (toda: *smejoče se dete*), *tri kile težak (paket)*.

4. Rodilniške zveze zaimka in samostalnika na levi so nekaki frazeološki zaimki, npr.: *take* ali *te vrste ljudje*. – Niso pa prilastki, temveč prvi del zloženke izrazi kot *alfa, cekas* ipd. v primerih kot *alfa žarki, cekas žica* (zato bolje *alfažarki, cekaščica*).

5. Stilno zaznamovano se rabi tudi desni prilastek na levi, npr. *življenja ječa*. O rabi desnega prilastka na levi glej več v poglavju o besednem redu. Tam so obravnavani tudi levi prilastki na desni (prim. *Vida lepa se zajoka huje*) (str. 562), nekaj pa bo o takih prilastkih govora že pri naslednjem naslovu.

6. Na levi so možne tudi zveze s členkom, npr. *tudi naša (soseska), tudi mi trije*. O tem je več povedano (oz. je več primerov) na strani 676.

7. Količinski pridevniški prilastek ni ujemalen v im. in tož. tipa *pet, petero, nekaj*: *pet oken, petero oken, nekaj oken*, v preostalih sklonih pa je: *petih oken, petim oknom, petih oknih, petimi okni*.

Desni prilastek

Nekaj besednih zvez z desnim prilastkom smo mimogrede že navedli. Na splošno pa so desni prilastki naslednjih vrst:

1. Ujemalni samostalniški (namesto samostalnika je seveda lahko tudi zložena samostalniška zveza): *človek žaba, študent prorektor, bolnik samoplačnik, kovač mazač, možicelj vstajač, lisica zvitorepka, sirota Jerica, ptica pevka, hruška tepka, teta Mica* (redko pokrajinsko tudi narobe, tj. *Mica teta, Lacko bači*), *France Prešeren, sosed Luka, Peter Klepec, mesto Ljubljana, Gledališče Pekarna, Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Vič – Rudnik*. Oba dela se sklanjata (prim. *v mestu Ljubljani*). – Ujemalni prilastek imamo tudi v primerih kot *Ivanka Mežan – Ivanke Mežan*, le da se tu priimek sklanja po ničti ženski sklanjatvi. Nekaterih takih poimenovanj, manj znanih, vendarle ne sklanjamo, npr. *vas Mostec – vasi Mostec*. (To je torej že naslednji tip desnega prilastka, neujemalnega.) – Redki so primeri, da ima ujemalni samostalniški prilastek zaimek, npr. *jaz revež, mene reveža* ipd.

2. Neujemalni imenovalni samostalnik (ali samostalniška zveza): *hotel Turist, hotel Rdeča bukev, vila Črno jezero, gostišče Prod*. Nesklonjivost tega prilastka se dokazuje z drugimi skloni, npr. *iz vile Črno jezero*.

Pri zvezah samostalnikov iz točk 1 in 2 se jedro besedne zveze (kjer to gre) dokazuje z ujemanjem: *novi študent prorektor, drzen človek žaba, Mesto Ljubljana je lepo, vas Mostec pa majhna*.

3. Neujemalni rodilniški nepredložni prilastek, npr.: *napredek mesta, pridelovanje krompirja, okopavanje sladkorne pese, hiša učenosti, mož postave, vznožje gore, hiša mojega očeta, mož trdnih živcev, kozarec vode, zavitek bonbonov, omizje gostov*. Navedeni so le primeri za rodilnike; več primerov za rodilnik in sploh za druge sklone je v poglavju o rabi samostalniških besed kot prilastka, str. 315–316.

Ali je mogoče popridevljenje prilastkovih rodilnikov: načeloma je mogoče popridevljenje osebkovih prilastkov (prihod *očeta* → *očetov* prihod, rukanje *jelenov* → *jelenje* rukanje, zahod *sonca* → *sončni* zahod, usihanje *vode* → **vodno* usihanje, utripanje *srca* → *srčno* utripanje, sprenevedanje *gospode* → *gosposko* sprenevedanje, pomanjkanje *pšenice* → **pšenično* pomanjkanje. Prim. še za t. i. logični osebek: *Mame ni* → *mamina* odsotnost, *Jožku* se je sanjalo → *Jožkove* sanje, *Ančko* je strah → *Ančkin* strah, *S fantom* gre navzdol → *fantova* pot navzdol, *Pri sosedovih* se prepirajo → *sosedovi* (ljudje) se prepirajo → *sosedovih* prepir (vendar: diši *po jabolkih* → duh po *jabolkih*). Izpredmetni rodilnik je pretvorljiv v pridevnik redko (žetev *ajde* → *ajdina* žetev, košnja *sena* → *senena* košnja); to se morebiti izvaja iz trpnih oblik: *ko se ajda žanje, seno kosi*. Pretvorbe za druge vrste rodilnikov: vsebinski rodilnik: zob *modrosti* → *modrostni* zob (nasproti sedež *modrosti* → **modrostni* sedež); delni: vznožje *gore* → *gorsko* vznožje, kakovostni (človek *dobrega srca – dobrosrčen* človek), izprislovnodoločni (piti *iz strasti* → *strastno* pijančevanje), svojilni (hiša *našega očeta – očetova* hiša).

4. Neujemalni dajalniški prilastek: himna *domovini*, nota *vladi*, pomoč *očetu*, podobnost *očetu*, upiranje *nasilju*, dolg *poklicu*. Je dvojnega izvora: *himna domovini* ← *Himno pojemo domovini* oz. *domovini peta himna* je en tip, drugi pa je *pomoč očetu*, kjer se dajalniška vezljivost ohranja tudi pri glagolniku iz glagola z dajalniško vezljivostjo. – Dodati je treba še t. i. svojilni dajalnik: (so črni) lasje *mi – moji* (črni) lasje, žena *Juretu – Juretova* žena, dobrotnik *vsem – vseh* dobrotnik. Popridevljenje je mogoče samo pri svojilnih dajalnikih, sicer komaj (morebiti bi šlo *domovinska himna*, kjer pa gre bolj za *himno domovini*). – Zanimiva je pretvorba dajalnika nosilca stanja v tipu *škrjančku ni moč peti – škrjančkova* nemoč petja.

5. Neujemalni predložni prilastek: *noč pred vstajo, pesek v oči, čriček za pečjo, strah pred kaznijo, uboj iz maščevalnosti, umetnost zaradi umetnosti, obsodba na dosmrtno ječo*. Še nekaj takih primerov je v poglavju o skladenjski vlogi sam. besed (str. 315–316) in pri predlogu (str. 418–422). Tu je seveda spet dobro napraviti red v tem smislu, da ločimo posamezne vrste predlogov: eni so morfemi glagola, pridevnika ali tudi samostalnika iz glagola ali pridevnika, mogoče tudi povedkovnika (misel na *mater* ← misliti na *mater*, norost na *gobe* ← biti nor na *gobe*, Škoda je *denarja* → škoda za *denar*, strah pred *življenjem* ← strašiti se *življenja*, veselje do *harmonike* → veseliti se *harmonike*); drugi predlogi pa spadajo res k prilastkom, nastalim iz prislovnih določil prostora, časa, vzroka, načina: čriček *za pečjo*, noč *pred vstajo*, uboj *iz maščevalnosti*, obsodba *na dosmrtno ječo*.

6. Neujemalni prislovni prilastek: *hoja počasi, človek tam, tile tukaj, oni spodaj, tisti zgoraj*. Bolj urejeno po vrstah (prostorski, časovni, vzročni, lastnostni):

Prostorski: človek *tam/doma* – hoja *domov/tja/od tam/do tja/tod/daleč*; časovni: potep *včeraj*, obisk *dotlej/odtlej*; vzročni: vpitje *hote/zato*; načinovni: hoja *počasi/kot po jajcih*, prijemanje *oberoč*, prihod *hkrati*. – Mogoče so seveda tudi še predložne zveze: človek *od tam*, hoja *do tja*, pot *od tod*; kruh *od včeraj*, obisk *do takrat*; odhod *iz jeze*; vedenje *po domače*.

Popridevljenje je mogoče: *počasna* hoja, *oni (tamkajšnji)* človek, *tukajšnji* ljudje, *spodnji* sosedje, *zgornja* hiša, *desno* prehitevanje.

7. Polstavčni, in sicer pridevniški, deležniški, nedoločniški, povedkovniški: *otroci, siti vsega dobrega*; *človek, željen zmage*; *mati, verujoča v sina*; *mladost, poni-*

žana od trpljenja in pomanjkanja; *prsti, otrpli od mraza*; *prizadevanje, napraviti vse najbolje*; *mladenka, všeč staremu in mlademu.*

Zdi se, da so možni tudi samostalniški polstavki, povedkovni: fant, *ogenj v očeh*; dekle, *en sam sram v očeh* (oboje je iz: *imajoč ogenj/sram v očeh*). Breznik je to rabo pregnal kot francosko in predlagal slovenske predložne zveze tipa *fant z ognjem v očeh*. Enako so pač polstavčne narave vsi pristavki, tj. drugo poimenovanje iste predmetnosti, torej: naš junak, *Krjavelj*, (gre in vse to pove kralju); prim. *Junak je Krjavelj → junak Krjavelj* oz. *Krjavelj je junaški → junaški Krjavelj.*

8. Stavčni: *človek, ki je izgubil prepričanje*; *misel, ali ima prav*; *strah, da se ne bi izgubil*; *vprašanje, kdo bi to mogel storiti* (o tem več v poglavju Prilastkov odvisnik, str. 645–646).

9. Pridevniški obzaimenski: *mi vsi, jaz sam* (omenjeno že zgoraj). Toda predmetnopomensko posamostaljeni zaimki: *Vsak kdo ima svoj par v kaj.*

10. Levi prilastek se rabi na desni stilno zaznamovano, zlasti v vzklikih (npr. *strela gromska, bog nebeški, reva moja, prijatelj moj dragi*), pod vplivom tujih jezikov tudi prek tega okvira, prim. ime gledališča *Mestno gledališče ljubljansko.*

Tudi desni prilastek je teoretično lahko neskončno dolg, saj npr. enemu rodilniku lahko sledi drugi, eni predložni zvezi druga; vendar nakopičene rodilniške zveze niso posebno pregledne, dostikrat pa so sploh nejasne in skoraj zmeraj nerodne (namestnik *zastopnika predsednika zasedanja zbora skupščine mesta Kranja, terena* ... Ali: *igrišče za vajo za igranje hokeja za uporabo šol v Ljubljani, ki je v zimi s tribunami sestavljeno iz več iz plastike narejenih delov.*

Tvorba samostalniške zveze iz stavka ali stavčja

Samostalniške zveze načeloma lahko napravimo iz vsake proste ali podredno zložene povedi (to drugo nam je stavčje) tako, da povedek spremenimo v ustrezni samostalnik, preostale člene povedi pa v leve ali desne dele samostalniške fraze, npr.: *Včeraj sem prišel domov precej pozno → moj včerajšnji precej pozni prihod domov. – Ko sem včeraj precej pozno prišel domov, sem takoj pogledal, ali so mi pustili kaj za večerjo → moje takojšnje iskanje kakih ostankov za večerjo po (mojem) včerajšnjem precej poznem prihodu domov.* Veliko takih poimenjenj (nominalizacij) je dvoumnih: ali je bila večerja po prihodu ali je bilo iskanje po prihodu; prim. še *učenje dijakov*: ali *so se dijaki učili*, ali *so dijaki učili koga drugega*, ali pa *so dijake učili česa.*

Pri pretvorbah prehodnih glagolov, povedkovnikov in pridevnikov v samostalnike bi bilo treba še raziskati spremembo t. i. desne, predmetne vezljivosti, čeprav je na splošno znano, da se tožilniška nepredložna ob samostalniku zamenjuje z rodilniško (*kositi travo → košnja trave*), medtem ko se druge ohranijo vsaj načeloma: vdan *domovini* → vdanost *domovini*, misliti na *mater* → misel na *mater*, migati z *nogami* → miganje z *nogami*. Poseben problem nakazuje zlasti rodilniška vezava, kjer se ob samostalniku pojavlja predlog, ki ga ob glagolu ni: bojim se/strašim se/plašim se *dela* → strah pred *delom*, lačen *slave* → lakota po *slavi* (Prešeren pač napačno *lakota slave*), veselim se *dela* → veselje do *dela*. Če je predlog že pri glagolu, ostane tudi pri samostalniku: bežati od *dela* → beg od *dela*, upati na *zdravje* → upanje na *zdravje.*

Jedrenje pri posamostalitvah glagolskega stavka: kolikor je v stavku samostojnih besednih zvez oz. celo posameznih besed, toliko različnih samostalniških besednih zvez dobimo iz njega. Za primer jedrenja vzemimo ravno našo enostavčno poved: *Včeraj sem prišel domov precej pozno*:

1. *včeraj*:
Včerajšnji dan ob mojem precej poznem prihodu domov / Včeraj ob mojem ...
2. *(sem)* tj. *jaz*
Jaz ob včerajšnjem precej poznem prihodu domov.
3. *prišel*
Moj včerajšnji precej pozni prihod domov.
4. *domov*
Dom ob mojem včerajšnjem precej poznem prihodu / Dom, ko sem včeraj precej pozno prišel vanj.
5. *precej*
Precejšnjost poznosti mojega včerajšnjega prihoda domov.
6. *pozno*
Precejšnja poznost mojega včerajšnjega prihoda domov.

Skoraj zmeraj je v teh primerih posamostaljen tudi povedkov glagol, čeprav je v nekaterih primerih mogoče ohraniti tudi osebno glagolsko obliko (4. *dom, ko sem včeraj prišel ...*).

Pridevniška besedna zveza

Podredno zložena (negola) pridevniška besedna zveza je tista, katere jedro je pridevniška beseda. (V nekaterih primerih je jedro vendarle lahko tudi samostalniška besedna zveza v odvisnem sklonu, npr. *dobrega srca*: nadvse *dobrega srca*; tako *dobrega srca* kot nihče ipd.) Pridevniška besedna zveza mora načeloma imeti iste rabe kot pridevniška beseda, tj. mora se dati rabiti kot levi prilastek (ali levi del prilastka, če ima jedro tudi desnega), povedkov prilastek in povedkovo določilo (zadnjo rabo imamo lahko za povedkovniško), torej: dekle *dobrega srca*, Z gora se je (Ančka) vračala *dobrega srca*, Bil je *dobrega srca*. Izjeme bi bile lahko le take, kot so pri pridevniški besedi, kjer imamo primere, da povedkovna raba ni mogoča. Tako se npr. lahko reče, da je kaj *čista resnica*, ne more pa se v istem pomenu reči *Ta resnica je čista* (v prvem primeru *čist* pomeni 'popoln', v drugem pa 'neomadeževan'); tako še: Prinesi nam *kake* hruške, moj *dobri* prijatelj, *neki* fant, *določeni* krogi, *umrli* sosed, *težki* delavec (tj. *delavec, ki težko dela/ima težko delo*) ipd.

Levi prilastek samostalniške besedne zveze ni zmeraj tudi že pridevniška besedna zveza, če se ne da prenesti v vlogo povedkovega prilastka (in tudi ne povedkove-

ga določila). Prim. levi prilastek samostalniške zveze *Vsi ti naši po drugi svetovni vojni rojeni otroci*. To sicer lahko olajšamo z delnim prenosom na desno (*vsi ti naši otroci, rojeni po drugi svetovni vojni*), ne morem pa je uporabiti v povedku: **otroci so vsi ti naši po drugi svetovni vojni rojeni*.

Jedra pridevniške besedne zveze imajo lahko leva in desna določila. Po značilnosti teh določil ločimo naslednje vrste pridevniških besednih zvez:

1. Pridevnik + nepredložna samostalniška beseda (ali besedna zveza) kot predmetno dopolnilo: lačen *slave*, naklonjen *vsemu naprednemu in modernemu*. Samostalniška beseda ali zveza je nepredložno dopolnilo lahko samo v rodilniku in dajalniku: sit *življenja*, drag *vsakemu človeku*. Sorazmerno obsežno listo pridevnikov z dopolnili ima v svoji slovnici Metelko.

Rodilniško dopolnilo poznajo pridevniki v zvezah kot *poln* jeze, *sit* kruha, *pijan* kruha, *vajen* dela, *potreben* oblačila, *lačen* kruha, *žejen* vina, *svest si* nevarnosti, *željen* slave, *lakomen* zemlje, *vesel* dobrega leta, *deležen* tatvine, *vreden* sovraštva, *kriv* greha; *star* leta. Nezaznamovani položaj dopolnila je seveda na desni; na levo pride le, če je taka zveza v navadni prilastkovni službi (*vina žejen* težak). Zgled *leta star* (potrdil bi ga tudi moj moščanski govor) je seveda druge vrste, pomeni količino (nastal morda iz nikalne zveze *ni še leta star*, sicer po Brezniku nepravilen).

Tem pridevnikom z rodilniškim dopolnilom lahko dodamo deležnik glagolov z rodilniško vezavo: *ledu boječ se* otrok, *svojega telesa sramujoče se* dekle, *zmage želeči si* bojevnik, *predpisov držeči se* uradnik, *počitnic veseleči se* otrok, *slabe druščine varujoči se* fant, *nesreče jo varujoča* mati, *priložnosti čakajoči* zapeljivec, *kruha stradajoči* delavci, *tatvine dolžeči ga* policaj ipd. Mogoče tudi ob deležniku na *-n*: (*dolžen tatvine*); Prim. *še željan zmage, vesel počitnic* (zadnje dvoje sta seveda pridevnika).

Dajalniško dopolnilo imajo: *enak, podoben, koristen, lasten, ljub, primeren, pokoren, podložen, podvržen -žna, prijeten, dopadljiv, zvest, škodljiv, nevoščljiv, dober, znan, gorek*. Lahko dodamo še deležnike, tokrat ne le na *-č* (in *-ši* pri dovršnikih) kot v rodilniku, ampak v večji meri tudi na *-n*/*-t* in *-l*: *vdati se* komu – *vdan* domovini, *obljubljen*/*obljubujoč* očetu, *ušel* očetu (če ni le *ušli o.*) ipd.

Nekateri pridevniki v dopolnilnosti omahujejo: tako SP 1962 navaja za *vešč* daj. in rod. dopolnilo: *vešč jeziku* ali *jezika*, tudi s predlogom: *vešč v svoji stroki* (kar je pač le prislovno določilo).

2. Pridevnik + predlog + samostalnik kot dopolnilo: *nor na* gobe; tako še: *jezen na* ves svet, *naslonjen na* tovariša, *bežeč od* dela, *misleč o* domovini, *posut s* peskom. – Predložna dopolnila pri pridevniku so verjetno možna v vseh sklonih (razen seveda v imenovalniku). Zgoraj so navedeni samo primeri za rod., tož., mest. in or. Priporočljivo je ločiti prvotne pridevnike (*nor na gobe*) od izpeljanih deležniških (*bežeč od dela* 'ogibajoč se delu') (v takih primerih torej neprehodni glagoli postajajo prehodni s predlogom ob spremenjeni vezljivosti) ipd. ter drugih izpeljanih pridevnikov (morda bi jih lahko imenovali stanjske): *jezen na ves svet*. Pri tvorjenih pridevnikih si lahko mislimo, da se ohranja vezava glagolske podstave (*stremeti k* sreči, *jeziti se* na ves svet ipd.).

Če se take zveze posamostalijo, bi pričakovali stanje kot pri glagolskih zvezah. Pri tem ni zamene tožilniške vezave z rodilniško, ker ni pridevnikov z nepredložnim dopolnilom v tožilniku, medtem ko bi se druga dopolnila ohranila: *norost na gobe, jeza na ves svet, beg od dela, posipanje s peskom*.

3. Pridevnik + samostalniška beseda (besedna zveza) za količino oz. mero. Določilo stoji redko v rodilniku (*leta star* = 'eno leto star'), veliko pa jih je v tožilniku tipa *tri vatle dolga* (palica), *dve leti star* (otrok).

Take primere bi lahko sistematizirali glede na: a) razsežnost: *tri prste* debel, *1 m* visok, *2 cm* širok, *eno ped* višji – *eno uro* oddaljen, *2 leti* star; b) težo: *tri funte* težek; c) vsoto: *štiri goldinarje* dolžen, *tri goldinarje* vreden. Tu je posamezne skupine treba imeti samo za zastopnike različnih mer: dolžinskih (*km, m, cm* ..., *seženj, vatel, komolec, korak, lučaj, streljaj* . . .), časovnih (*ura, minuta, sekunda* . . ., *dan, teden, mesec, leto, večnost* . . .), utežnostnih (*kg, g, t* . . ., *funt* . . .). Niso pa možni izrazi s *topel*, npr. 5° *topel*, ampak mora biti določilo zmeraj samo samostalniško: 7 stopinj *mraza* oz. pod *ničlo*; prim. še potres 7. *jakosti po* . . .

Zanimiva je skupina *je dolžen štiri tolarje*. Tu se navadno ne vprašujemo *kaj*, ampak *koliko si mu dolžen*, tj. *Koliko znaša tvoj dolg v tolarjih*. V primerih kot *Dolžen sem mu hvalo* pa ne gre morda za predmetno določilo, ampak za povedkovo določilo, saj to pomeni 'dolžen sem ga hvaliti'; tako tudi *Dolgujem mu zahvalo* pomeni 'moram se mu zahvaliti'. Prim. še *Da mi boš vedel hvalo* (= 'da mi boš (znal biti) hvaležen/da se mi boš zahvaljeval'). (Kolikor to ne gre predaleč in bi za vsakdanjo šolsko rabo kazalo ostati pri navadni analizi, npr. *storiti greh* z *greh* kot notranjim predmetom.)

4. Pridevnik + predložna zveza okoliščine, npr. prostora, časa, ali vzroka, ali lastnosti (načina, mere): pridelan *na domačem vrtu*, bolan *na srcu*, pečen *v pozni noči*, nesrečen *zaradi bolezni*, bolan *od veselja*, dobra *v vseh ozirih*, modra *za svoja leta*, najlepša *med ženami*, ubit *iz neznanega razloga* ipd., npr. še zveze s primernikom: lepša *od sestre* (čemur na stavčni ravni ustreza *lepša kot sestra*, tj. *lepša, kot je lepa sestra*), *najmlajša med ženami*, povedan *na lep način*, izgovorjen *po domače*, povedan *na glas*.

5. Pridevnik + prislov: pridelan *doma*, pečen *včeraj zjutraj* – *hote* pretiran, *nepričakovano* zgoden, *telesno* dorasel – *čisto* pameten, *bedasto* bogat, *nekam* čuden, *dokaj* nenavaden, *čudovito* ohranjen, *bolj* nežen, *lepo* zapečen, *najbolj* prizadeven, *noro* zatreskan, *izredno* uspel, *gala* oblečen, *natihoma* usmrčen, *čisto* prvi, *čisto* zgornji, *točno* pet ipd. Te zveze se v glavnem ločijo po tem, da imajo pridevniki, kadar gre za lastnostno določitev (in vzročnostno), določila pred seboj, kadar pa gre za t. i. okoliščine prostora, časa – za seboj.

Tu ostaja odprto vprašanje, kateri so ti redki primeri: ali gre za načinovne zveze sploh ali le tiste, ki so že poenobesedene, čeprav se pišajo narazen, ali pa morda za tiste, ki so frazeologizirane: *kar se da počasen, za vsako ceno zapleten, na moč*/*od sile žalosten*. Prim. še: Gozd je *večji del zrel*/*do dobrega izkoriščen*/*do čistega posekan*; *do konca*/*kraja zvest, (domala vsak), pred kratkim poročen, pri priči mrtev, na tanko razrezan, na mah ošiljen, na novo postavljen, na pol posušen, po navadi jezen,*

po večini dobrovoljen. Tako morda tudi vezniška zveza *kot rosa mlad*. Iz prikazanega gradiva se vidi, da gre večinoma za prislovna določila mere (časa in obsega); v bistvu za to gre tudi v primerih kot *lepo prizadet* 'precej prizadet'.

Pri stavčni analizi bi iz tega sledilo, da bi vse te zveze jemali kot del povedka, ne pa pridevnik kot povedkovo določilo, njegovo določilo pa kot prislovno določilo celega povedka, npr. *Hiša* je na moč poškodovana, ne pa *Hiša* je na moč poškodovana. Za prvo analizo govori raba pridevniške zveze pred samostalnikom, tj. kot prilastek: *na moč poškodovana hiša*. To vprašanje bi rešila stava naslonke: ali se reče Na moč *je* bila poškovana hiša ali pa Na moč poškodovana *je* bila hiša: prvo govori za to, da je *na moč* poseben stavčni člen, nekako okoliščinski, drugo za to, da je enostavno del druge besedne zveze. Včasih se zdi celo, da je stvari mogoče obravnavati na prvi ali na drugi način.

6. Predložna zveza + pridevnik: *od hudiča lep* (namesto *hudičevo lep*), *na vsak način* premišljeno (namesto *vsekakor* premišljeno).

7. Tip *ves* + pridevnik: *ves premražen/rdeč/bolan/črn*; to je blizu tipu *zelo premražen*.

8. Pridevniška beseda + *kot* + kaka beseda ali besedna zveza: dober *kot kruh*; tako še: boljša *kot žamet*, zvit *ko ovnov rog/kot sto hudičev*, *naiven kakor le kdo, bolj nežen nego dih, težek ko cent* ipd. Te stvari se seveda razlagajo z izpustom iz glagolske zveze: (*Ta človek*) *je dober, kot je dober kruh*, kjer pravilo o neponavljanju istovetnega v določeni besedilni bližini (ta pri nas še ni natančno določena) nato narekuje črtanje ponovljenega in pri nas še brisanje vejice pred primerjalnim veznikom (v bistvu pomeni to integriranje dela drugega stavka v zgradbo prvega). Tako je tudi razložena nenavadnost, da se podredni veznik rabi v okviru strnjenega prostega stavka.

9. Pridevniška beseda + členek: *še* mlad; tako še: *že* star, *komaj* dvajsetleten, *šele* načet, *tudi* pameten, *celo* vesel itd. – Problematika zvez s členki je ista kot pri samostalniški zvezi: v bistvu členek nakazuje podredni in soredni izvor teh pač podrednih zvez: *X je še mlad* = 'X je mlad, ne star (kar pa lahko postane)', *star šele bo* = 'star bo, sedaj ni', *je tudi pameten* = 'je pameten, ne le previden ali kaj', *je komaj dvajsetleten* = 'je dvajsetleten, ne starejši/in to ni veliko'.

10. Pridevniška beseda + stavek: nor, *kot sem bil*; tako še: lepa, *da ji ni para*; lačen, *da se je kar zvijal*; pameten, *čeprav še mlad*. Take besedne zveze se večinoma uporabljajo kot povedkovo določilo, težje ob samostalniku: Urška, *lepa, da ji ni bilo para*, je s plesom dolgo odlašala; Jaz, *naiven, kot sem bil*; Francka, *taka, kot je ravno vstala* ... Kakor se vidi, so primeri vloženi kot polstavki; za povedkovo določilo prim. Je bila *lepa, kot bi jo z oltarja vzel*. Odvisnik izraža mero. Zanimiva razlika je med *Laže, kot pes teče* in med nemogočim **Je lažniv, kot pes teče* (v čemer se kaže nasprotje med dejanjem in stanjem).

11. Samostojna besedna zveza je tudi lastnostna rodilniška zveza, obvezno sestoječa iz samostalnika in pridevniške besede. Navadno se obravnava le ob samostalniku, njeno pridevniško naravo pa dejansko potrjuje povedkovna vloga, iz česar je obsamostalniška pač nastala, torej *človek dobrega srca* ← *Človek je dobrega srca* ← *Človek ima dobro srce*. Seveda ni vsaka taka rodilniška samostalniška zveza tudi lastnostna, kakor kažejo primeri *junak našega časa*, kar se ne da izpeljati iz *Junak je našega časa*, ampak le iz *iz našega časa*.

Lastnostne rodilniške zveze imajo podstavo tipa *Ta človek ima dobro srce*, zveza *dobrega srca* pa ima "pretvorbo" v zloženki *dobrosrčen*. Priponsko obrazilo je tipa *-ən*, ali pa *-ø* (za drugo prim. *črnook* ← *črnih oči* ← *imajoč črne oči* ← *imeti črne oči*). Če je samostalniška rodilniška zveza glagolnik, velja pretvorba z glagolom: *človek trdnega spanja* ← *ima trdno spanje* ← *trdno spi*; če pa izpridevniški samostalnik lastnosti, potem ima v jedrni podstavi glagolsko-pridevniški povedek: *krepkega zdravja* ← *imajoč krepko zdravje* (*zdravje mu je krepko*). Prim. še *mirnega vedenja* ← *ima mirno vedenje* ← *se mirno vede*; *žive vage* ← *živ vaga*; *čudnega prepričanja* ← *prepričanje je čudno/ima čudno prepričanje*. Nekaj primerov, urejenih tako, da je podstava samostalniške zveze v rodilniku pretvorjena: v podstavi je (1) navadni samostalnik, (2) glagolnik ali njegova zamena ter (3) ime lastnosti. Pri prvih pa so tako označeni najprej deli telesa, človeške funkcije in na koncu druge stvari:

(1) *širokih bokov, ozkega čela, goste dlake, rdečih las, tresočega se glasu, gladkih las (dolgih), okroglih lic, urnih nog (potnih, kosmatih, krivih), ostrega nosu (smrkavega, špičastega), rdečega obraza (podolgovatega, mesnatega, ploskega, okroglega), temnih obrvi, velikih oči (črnih, radovednih), temne polti (svetle), čedne postave (srednje, okrogle, seksi, krepke, velike), grobih potez, lepih prsi (širokih, štrlečih, visečih, povešenih), debele riti, povešenih ramen (širokih), dolgega repa, urnih nog, pridnih rok, lepega telesa (postave), debelih ustnic (tankih), dolgih ušes, lepega života, debelih žil, debelih prstov (vej)*;

(2) *ostre besede (odkrite, mehke), praznih besed, temnega duha (tujega), mirne duše (neomadeževane), dobre glave (odprte), dolgega jezika (ostrega), surovega izraza, uglajenih manir, vesele narave (mirne, preproste, blage), grde navade, trdnih nazorov, blagih nravi, veselega obraza, kratke pameti, odprtih rok (darežljivih, dobrih, pridnih), trde roke, dobrega srca (trdega, čistega, krvavečega), bistrega uma, čiste vesti (tanke), katoliške vere (babje, prave), neodkritega značaja (pokončnega, nestalnega, trdnega, krepkega), pokončne drže (lepe), brhkega hoda, počasne hoje (hitre), ameriškega izvora (temnega), nagle jeze, hitrega koraka (dolgega), pravega kova, praznih nad, trdnih nazorov (tujih), hladnega pogleda (milosrčnega, milega, vdanega, drznega, vročega, bistrega, odkritega), naivnih predstav, čudnega prepričanja, hitre rasti (počasne), smelega ravnanja, kratke sape, trdnih sklepov, blagega spomina, praznih upov, plahega vedenja (lepega, mirnega, sramežljivega, surovega, drznega, nesramnega), žalostne usode, slabe volje (trdne, dobre), malih zahtev, dobrega značaja, dolgega življenja, krepkega zdravja (šibkega, slabega)*;

(3) *rdeče barve, naše baže, debelega debla, tankih listov, široke krošnje, čiste pasme, neznanega porekla, dobrega plemena, kunjega rodu, bedaste sreče, samskega stanu (ledig, kmečkega), golih vlaken, svoje vrste, dobre kakovosti, dobre kvalitete (slabe), prekipevajočega zdravja, temne preteklosti, svetle prihodnosti, pasje vdanosti (zvestobe)*.

Posebno vprašanje je, katere od teh zvez imajo besedotvorne zloženske ustreznike po vzorcu *dobrega srca → dobrosrčen.*

Prislovne besedne zveze

Gole prislovne besedne zveze se navadno obravnavajo v oblikoslovju. Zložena prislovna zveza je lahko a) iz samih prislovov, b) iz prislova in imenske zveze s prislovnim pomenom in c) iz samih takih imenskih zvez. Nadvrsti podredno zloženih prislovnih zvez pa sta okoliščinska in svojstvenostna.

Okoliščinske zveze

Okoliščinske zveze so zveze za prostor in čas. Tvorijo jih:

(1) Prislovno jedro + prislovni prilastek: tam *gori*; tako še: tu *spodaj*, nekje *doli*, tam *zadaj*; včeraj *zjutraj*, davi *navsezgodaj*, dnevno *opolnoči*, letos *spomladi*, jutri *opoldne*. Prislovni prilastki so izrazi za prostor in čas. Glede na to, da je določilo prislova zadaj, imamo te prislove lahko objektivno za okoliščinske (prostora, in časa). Prislovi, ki se kot določila dodajajo drugim prislovom spredaj, so lastnostni (*zelo* hitro) ali pa vzročnostni (*povsem* vede).

Ali gre tudi v primerih kot *spotoma domov* za prislovno zvezo, in prav tako v primerih kot *davi navsezgodaj*, ali pa za "kopičenje" raznih prislovov ob določenem povedku? – Besedi *spotoma domov* sta na videz zveza časovnega in prostorskega prislova (*na poti/ko je šel + domov*). V primerih tipa *davi navsezgodaj* pa gre za zvezo prislovov za čas in mero (kdaj: *davi*, ob kateri uri: *navsezgodaj*). Ali tvorita oba izraza eno enoto, nam pove naslonka, ki sledi obema izrazoma: *Davi navsezgodaj je prišlo (do potresa)* oz. *Spotoma domov ga je obšla slabost*, kar kaže, da je *spotoma domov* zveza (in potem tudi *Spotoma, ko je šel domov, ga je obšla slabost*).

Krajevni in časovni prislovi imajo desna določila le tedaj, če so istovrstna, tj. prislovi mesta ali cilja itd., npr. *tu spodaj* 'na tem mestu, in sicer spodaj', *včeraj zjutraj* 'včerajšnji dan, ko je bilo jutro'. Primeri kot *povsod okrog* se zdijo dvoumni, vendar gre v bistvu le za isto, kot kažejo razširitve *povsod okoli* (*nas/hiše* itd.). Tip *čisto zgoraj* je torej lastnostnostni.

(2) Prislov + imenska zveza s prislovnim pomenom, navadno predložna, tip doma *na Štajerskem*: *doli ob reki, tam ob izviru bistre Zilje, včeraj ob zori, jutri ob treh, včeraj po dvanajsti (uri)*; *tja do groba, nikjer na svetu, povsod po gozdovih, daleč tam za gorami.*

(3) Imenska prislovna zveza + prislov: pri nas *doma*: *ob potoku doli – lepega dne zvečer, tisto leto spomladi, ob nedeljah popoldne, v torek zvečer, prejšnji dan zjutraj, lansko leto spomladi.* Tu je prilastek prislov. Ali gre za prislovno zvezo ali le za zaporedje dveh zvez (oz. prislovov), se zdi, da je odvisno od volje govorečega: *Tisto leto spomladi so* (pihali suhi vetrovi) proti *Tisto leto so spomladi* (pihali suhi vetrovi).

(4) Prislovna imenska zveza + prislovna imenska zveza, tip lansko leto *meseca maja*: *prihodnji teden v ponedeljek, ob reki v dolini, v gozdu na Pokljuki.* O teh bo podrobneje govor pozneje (imenske zveze prislovnega pomena).

Svojstvenostne zveze so lastnostne in vzročnostne.

Lastnostnostne zveze s prislovi

Tvorijo jih:

1. Prislov mere + načinovni/merni prislov: *zelo počasi, nadvse ljubeznivo, čisto neznano, prav ustrezno, izredno lepo, nekam nerodno, kaj pametno, dovolj premeteno, visoko kvalitetno, nenavadno uspešno, čudovito zbrano, presenetljivo enako, odkrito sovražno, težko opravičljivo, lepo počasi*; *trikrat počasneje/manj/toliko.* To so t. i. lastnostni prislovi načina in mere. Določila pri tem so izrazi mere, nekaki izrazi za pomen stopnje.

2. Prislov mere + prislov prostora ali časa: *čisto* doli: *malo* desno, *korak* vstran, *meter* vstran. S časovnimi izrazi: *eno uro* pozneje, *sekundo* prepozno, *pozno* ponoči ipd. Verjetno gre tudi tu za lastnostno vrednost takih sicer krajevnih ali časovnih izrazov.

3. Prislov mere + prislov načina ali mere: *precej* močno: *čisto* trdo, *domala* stoprocentno, *precej* izčrpno, *skoraj* dokončno (kolikor levo določilo ni kdaj vendarle že členek, npr. *skoraj*), *skoraj* docela/dodobra/. Prim. še *veliko* več/manj/preveč/premalo, *dosti* preveč/premalo, *zelo* malo, *nadvse* močno; *enkrat* toliko, *trikrat* tedensko/več/hitreje; enkrat *na teden*, prvič *po treh letih/v življenju* ipd.

4. Prislov mere + prislov mere, prva pogojno z vprašalnico *kako* daleč, *kako* blizu, druga *kako* dolgo. Za količino prostora/poti se od prislovov navajajo *daleč, blizu*, za količino časa pa *kratko, dolgo, zmeraj, začasno, malo, dnevno, redko, priložnostno, včasih.* Zveze tvorijo s prislovnimi določili mere: *zelo daleč, zelo dolgo, čisto zmeraj, precej malo, komaj začasno, enkrat dnevno, dokaj redko, zmeraj priložnostno, komaj včasih.*

5. Za količino prostora je malo prislovov, poleg *daleč* še *blizu, nedaleč, dalj, najdalj*, morebiti še *ponekod, povsod, nikjer.* Zveze tvorijo z izrazi mere: *zelo daleč, precej blizu, veliko dalj.*

6. Prislov kratnosti + prislov kratnosti: *zmeraj* znova, *priložnostno* kdaj, *redko* katerikrat, *trikrat* prvič

7. Predlog + prislov: *do sem, do tu, na desno, do danes, do kod, do kdaj, do včeraj, od jutri, od kod, od spredaj, od tu do tam – na debelo.* Zveze pred pomišljajem se dajo zamenjati z zaimkom + kakšnim samostalnikom (prim. *od kod = iz katerega kraja*), zveze tipa *na debelo* pa se dajo opisati kot *na debel način, na veliko mero* ipd. Tip *na debelo* je v resnici lastnostni, kakor kaže stopnjevanje: *prenadebelo.* Prim.: *Zrežite na drobno, ne na velike kose* in *To je zrezano preveč na dro-*

bno/prenadrobno, ne na prevelike kose. Zveze s prostorskimi oz. časovnimi prislovi so lahko tudi okoliščinske.

Tukaj se zastavlja vprašanje, ali je tisto, kar stoji ob predlogu, še prislov, ali pa že samostalnik, saj je logično le, da predlog stoji pred samostalnikom: *od tu in tam* je torej *od tega mesta do onega* (mesta). Da gre za samostalnik, se vidi tudi po zgledu *od tu do soseda*. Primeri, ko se prislovi posamostalijo tako, da se sklanjajo ali dobivajo levi prilastek, so redkejši: za naš *boljši* jutri. V SSKJ zgledi kot *od danes do jutri* niso navedeni pod v slovarju možno oznako sam..

8. Predlog + predložna prislovna zveza: *do pred nedavno, do pod zimo, od včeraj zvečer*. Te zveze se razumejo tudi kot okoliščinske.

9. Prislov + veznik + prislov: *bolje kot jeseni, slabše kot zadnjič, prej kot včeraj, bolje nego pred leti* (zastarelo), *lepo kakor zmeraj, prijazno kot nikoli poprej; bolje danes ko jutri, raje zjutraj kot zvečer, bolje enkrat kot nikoli*. Namesto prislova je lahko tudi ustrezna prislovna imenska zveza: *bolje kot prejšnje dni, slabše kot v sredo – v krajšem času kot včeraj*.

10. Prislov + predložna zveza: *povsod na tem belem svetu*.

11. Členek + prislov: *tudi daleč, skoraj blizu, že do tam, še nedaleč, morda od daleč*. – Z istimi sredstvi se tvorijo zveze tudi pri časovnih mernih prislovih: *kar dolgo, skoraj zmeraj, prav malo, kar precej, vsaj enkrat, komaj včasih*.

Posebno vprašanje je, ali so členki lahko specializirani za službo ob razne vrste prislovih, prostorskih, časovnih, vzročnih, lastnostnih, in v njihovih podvrstah, kot so pri krajevnih cilja, mesta, izhodišča ipd. Za preizkus vzemimo *še*: še *tja*, še *tam*, še *od tam*, še *tod* (še *od tod*/še *do tod*); še *danes* (še *od danes*/še *do danes*); še *zato*; še *tako*/še *toliko* ipd. O tem je še zlasti treba razmišljati pri morebitnih členkovnih zvezah. Ker pa je členek zastopnik druge stavčne strukture in je v dani le gost, pač verjetno ne moremo reči, da bi bil specializiran v smislu zgoraj zastavljenega vprašanja. Ker se razen tega menda rabi ob vseh možnih besednih vrstah, to govori za njegovo različnost od prislova, ki je precej vezan na službo ob določeni besedni vrsti.

12. Prislov + odvisnik: *lepo, da ni mogoče povedati; bolje, kot sem si mislil; hitro, da ga ni bilo mogoče dohajati; toliko, da sem komaj nesel*.

13. Tip *blizu doma*: Tradicionalno bi jih obravnavali kot zveze nepravega predloga in vezanega samostalnika v rodilniku.

V resnici je vprašanje, ali so (vsi) nepravi predlogi res predlogi ali pa ostajajo prislovi: *blizu vasi = v bližini vasi, vrh vsega = na vrhu vsega* itd. Rodilniška "vezava" je t. i. delnega tipa, kot nam pove primer *Vrh vsega se je bleščala krona*. Nekateri nepravi prislovi dejansko ostajajo prislovi, ker ustrezajo tudi merilu samostojne rabe v stavku: *Stal sem blizu*, tj. *nedaleč* in *blizu hiše = v bližini hiše*.

Vzročnostne zveze

1. Določilo mere + vzročnostni prislov: *čisto nehote, nepričakovano*.
2. Prislov ozira + prislov lastnosti: *gospodarsko* neupravičeno;
3. Členek + vzročnostni prislov: *skoraj nehote*;
4. Prislov (na zveza) + odvisnik: Sem bi šle tudi predložne zveze z opisnim prislovom: *pod pogojem, da se mi ne boš cmeril za vsak nič; kljub želji, da bi vsem ustregel; proti pričakovanju, da bo vse v redu; zato, ker sam ni ničesar imel*

Imenske zveze prislovnega pomena

Imenske zveze prislovnega pomena opravljajo iste vloge kakor prislovi in so tudi tolikerih vrst: prostorski, časovni, lastnostni, vzročnostni.

Prostorske zveze

Besedne zveze, ki pomenijo prostor, mesto, kraj, pa njihovo jedro niso prislovi, lahko obravnavamo glede na vrste teh prislovov; najbolje jih izražajo ustrezne vprašalnice in najtipičnejši odgovori nanje, npr. KAM – *domov*, KJE – *doma*, KOD – *tod/povsod*, OD KOD – *iz Murske Sobote*, DO KOD – *do Litije*. Nepredložnih zvez v nasprotju s časovnimi tu ni:

(1) KAM: *do soseda – k soncu, k realizmu, k sosedu, proti izhodu – na Triglav, ob zid, v vodo, v gimnazijo, v bolnico, v bolniški stalež, med ljudi, nad prepad, pod posteljo, pod jez, pred mater, pred komisijo, za hiše*;

(2) KJE: *poleg hiše – na stolu, na jetrih, na strehi, ob zidu, pri krojaču, pri starših – med ljudmi, nad strankami, pod drevesom, pred vrati, za vogalom*;

(3) KOD: *okrog strehe/hiše, mimo hiše – čez hribe, skozi zid, čez trato – po strehi – med hišami, nad gorami, pod gladino, pred četo, za vrtovi*;

(4) OD KOD: *od leve (strani), od postaje, iz hiše, iz avtobusa; izmed dveh stolov, iznad vrat, izpod postelje, izpred oči, izza hiš; spod stola, spred oči, zmed mnogih hiš, znad mize; z drevesa – raz hrib*;

(5) DO KOD: *do vasi, do Medvod, do kosti, do tja*;

(6) KAKO DALEČ: *čez kolena, do glave, do vasi, do tja*.

Cilj gibanja izražajo predlogi, ki se vežejo s tožilnikom, izjema je rodilniški *do* (*grem do soseda*); dajalniški *k* (*grem h Gabrovščku*) in *proti* (*Grem proti Gabrju*). Razlika med temi in tožilniškimi je, da označujejo ne dosego cilja, ampak samo njegovo večjo (*do, k*) ali manjšo (*proti*) bližino. Območje cilja izražajo isti predlogi, ki kažejo na mesto (*grem na vrt* in *sem na vrtu*), vežejo pa se z naslednjima sklonoma: mestnikom (*na, ob, v*) in orodnikom (*med, nad, pod, pred* in *za*). Do neke mere je posebnost samo *ob*, ki se menjuje *s poleg* (ta se veže z rodilnikom) in *pri*, ki je par k predlogu *k* (*poleg* je verjetno prislov, kakor že *onkraj* in *zraven*: *bil sem poleg/onkraj/zraven*).

Zveze na vprašanje KOD se povezujejo z glagoli gibanja in kažejo pot (*Kod si hodil*), z drugimi nekaterimi glagoli pa kažejo na razmeščenost (*Marjetice cveto po travniku/travnikih*). – Zveze na vprašanje OD KOD in DO KOD se vežejo le z rodilnikom, samo *raz* s tožilnikom (*padel je raz streho*) (ker pa je ta predlog redek, se veže analogno drugim predlogom z rodilnikom – *raz strehe*, kar pa ni normativno). Za naš *kod*, ko pomeni pot, navaja Metelko glagole premikanja: *čez zid skočiti, skozi mesto jezditi*; lahko bi dodali še *čez oči si iti, pogladiti se po prsih, popraskati/počohati se po hrbtu, požgečkati po petah, Okoli hiše so tekali, Mimo cerkve vodi pot*. Za razmeščenost prim. *vrh gore* (*rastejo očnice*). Morda je merilo za ločitev poti in razmeščenosti v tem, da je v drugem primeru kateri izmed udeležencev rad v množini: *Ob potokih cveto kalužnice, popraskati se po hrbtu* (po več mestih hrbta). – Primeri kot *čez zid skočiti* na podlagi pretvorbe *preskočiti zid* kažejo na zvezo predloga z glagolom.

Zveze za količino razdalje

To so zveze na vprašanje koliko določene mere: *tri metre, pet sežnjev, nekaj kilometrov*.

Časovne zveze

1. Nepredložna rodilniška časovna zveza ima zgradbo: a) pridevniška beseda + samostalnik: *lepega dne, vročega popoldneva, tistega meseca, onega leta*; b) samostalnik + samostalnik: *maja meseca* (nastopa večinoma okrajšano: *maja*); c) samostalnik + glavni ali vrstilni številnik: *leta tisoč devetsto šestindvajset* oz. *leta tisoč devetsto šestindvajsetega*. Vrstilni številnik stoji normalno levo od samostalnika: *tisoč devetsto šestindvajsetega leta*; tip *leta tisoč devetsto šestindvajset* pa je posebnost, ker stoji glavni številnik za oznako časa – to je verjetno samo zaradi razlikovanja, da se loči *pet let* od *leta pet*, ker **pet leta* pač ne gre; glavni številnik je posamostaljen in je zato po pravilu desno od odnosnice.

2. Predložna zveza v ustreznem sklonu. Posamezne skupine ločimo na podlagi ustreznih vprašalnic, te pa so:

(1) KDAJ: *za dne, za sonca, za večera, za časa, za mraka, za hlada, za mojega življenja*; *za cesarja Avgusta, za Franca Jožefa, za stare Jugoslavije, za turških vpadov*. Stavčni ustrezniki so z veznikom *ko*: *za dne: ko je dan/dokler je dan*. Poleg predloga *za* se rabita še *okrog (okrog prvega maja)* in *vpričo (vpričo otrok)*. Na vprašanje *kdaj* se poleg predloga z rodilnikom rabijo še tož., mest. in or.: rod.: *okrog 1. maja*; tož.: *na stara leta, na vse svete, na božič, na jožefovo, na prvi maj, na zimo*; *ob noč, pod noč, pod stare dni*; *v soboto*; mest.: *na počitnicah, na sojenju, na sedmini*; *o božiču*; *ob petkih*; *po dvanajsti, po srečanju, po božiču*; *pri sedemdesetih, pri spustu, pri sestopu*; *v letu 1956, v jezi*; or.: *med prazniki, med dvema predstavama, med tednom, pred soncem, pred spanjem, pred kosilom, pred nočjo, pred odhodom, z nočjo, z vsakim letom, za kosilom, za mizo, za volanom*.

(2) OD KDAJ: *od srede 19. stol., od poroke, od rojstva, od petka, od lanskega leta*; *z mladega*; te zveze pomenijo tudi mero.

(3) DO KDAJ: *(dotlej), do treh, do ponedeljka, do poldne, do smrti, do zadnjega diha*. Meja časa je pri (2) in (3) podana s predlogom, ki zahteva rodilnik; izjema je *k letu*. Te zveze pomenijo tudi mero.

3. Dajalniška nepredložna zveza s prislovno vrednostjo v slovenščini ne obstaja; predložna dajalniška *k letu* pa je že bila omenjena ; tako še *proti večeru, proti jutru, proti novemu letu, proti trem kraljem* ipd.

4. Brezpredložna tožilniška zveza pa je precej pogosta. Izraža preprosto časovnost kot odgovor na vprašanje *kdaj*: *tisto popoldne, tisto sekundo, tisti trenutek, tisti mesec, tisti čas, tisto noč – tretji dan, drugo leto, isto leto, zadnjo noč, prihodnjo sredo, preteklo leto, prejšnjo soboto, naslednji teden, prvo noč* ipd. Ob spremenjenem povedku se zveze s tisti razumejo kot odgovori na vprašanje Čez koliko časa: *še tisto noč je (umrl)*.

Zveze količine časa

KOLIKO ČASA: *čez tri dni, čez pet let, čez pol ure*; *na veke (vekov)*; *nad tri ure, nad dva meseca*; *skozi življenje, za leto dni, za dve leti, za nekaj dni*. Primeri z *za/na* so nekako na vprašanje *za koliko časa, za katero obdobje*. Prim. še: *po letih čakanja*; *iz dneva v dan, od jutra do večera, od zore do mraka, od štirih do ene, od postaje do postaje*. Kdaj gre pri tožilniških predložnih zvezah za časovno mero in kdaj za mesto na časovni premici (*koliko časa – kdaj*)? Količina je izražena s količinskim izrazom (*nad tri ure*).

KAKO HITRO: *v treh dneh, v sekundi, v trenutku*; *tri ure* (*troje ur* sploh ni mogoče), *dva tedna, devet mesecev, eno leto, (eno) leto (dni), veliko dni, nekaj sekund, leta in leta, celo mašo, celo popoldne, celo predstavo, ves dopoldne, vse dopoldne*.

Lastnostne zveze

Lastnostne zveze na podlagi lastnostnih prislovov delimo na načinovne, merne, primerjalne, količine časa in prostora (zadnji dve skupini smo že obdelali), spremstvene, orodijske ipd. Vrste podskupin ugotavljamo na podlagi stavčnih podstav (iz katerih so te zveze nastale in ki so hkrati pomensko najbolj razvidne). Tako lahko ločimo naslednje vrste:

Vrsta	Vprašalnica	Primer s stavkom in nestavkom	
(1) načina	KAKO	(oditi)	*tako, da se ne* pozdravi
			brez pozdrava
(2) snovi	S KATERO SNOVJO	(beliti)	*tako, da z* apnom prekrivaš
			z apnom

(3) naprave	S KATERO NAPRAVO	(beliti)	*tako, da* se dela s čopičem; *s čopičem*
(4) mere	KAKO ZELO	(jesti)	*toliko, kolikor* se le more na vso moč
(5) posledice	S KATERO POSLEDICO	(jesti)	*toliko, da* se omedli do omedlevice
(6) izida	S KATERIM UČINKOM	(stopiti)	*tako, da* se napravi krog v krog
(7) vršilca	OD KOGA	(biti pohvaljen)	*od tistega, ki* (te) uči *od* učitelja
(8) spremne okolnosti	S KOM	(oditi)	*tako, da* greš z bratom *z* bratom
(9) primere	KOMU/ČEMU PRIMERLJIVO	lepše	*kot* se domneva *od* domneve

Oblikovni kazalci bi bili: 1. *tako, da (ne)*, 2. *tako da z*, 3. *tako da z*, 4. *toliko, kolikor*, 5. *toliko, da*, 6. *tako, da*, 7. *od tistega, ki*, 8. *tako da*, 9. *kot*, 10. *tako da se oziraš*, 11. *kljub temu da*, 12. *če*. Predložni ustrezniki pa so: 1. *brez*, 2. *z* (+ snov), 3. *z* (+ naprava), 4. *na*, 5. *do*, 6. *v*, 7. *od*, 8. *z*, 9. *od*; seveda z morebitnimi sopomenkami.

Vzročnostne zveze

Metelko je svoj čas mislil, da je taka zveza lahko tudi gola, in je navajal primere kot *mraza umira, veselja se jokati* s pripombo, da se to v nemščini izraža s pomočjo predlogov *von* 'od', *mit* 'z', *durch* 'skozi', *'po'*, *aus* 'iz'. Vendar je že sam dodajal tudi primere s predlogi, npr. *od mraza, od vsega hudega*.

Za pravi vzrok so zveze s predlogi *od, iz, zaradi, po, za*: *od veselja, iz trme, zaradi neprevidnosti, po neumnosti, za lakoto/rakom, hudovati se za to*.

Za namen so zveze s predlogi *na, po, pod, za, za na*: *na pomoč, po zdravnika, za pod zob, za (na) rane*. Dopuščanje: *(v)kljub, proti, zoper, ne glede na, pri, poleg*: *kljub opominom, (delati) proti svoji volji, (delovati) zoper pravila, (iti kam) ne glede na posledice/vreme, (lačen) pri polni košari, poleg vsega denarja (reven kot cerkvena miš)*. Za pogoj so predlogi *ob, pri, v*: *ob dobri hrani, pri tako slabi hrani, v težkih razmerah, v primeru smrti*. Stavčne podstave teh zvez jasno kažejo razliko: *od veselja ← ker je bil vesel, na pomoč ← da bi pomagal, kljub opominom ← čeprav so ga opominjali, ob dobri hrani ← če bi bila hrana dobra*.

Za ozir so zveze s predložno zvezo *glede na*, pa: *glede na moralo, po vedenju*.

Glagolske besedne zveze

Na podlagi glagolske vezljivosti se glagolske besedne zveze delijo na več skupin.

Nevezljive zveze

Nevezljivi glagoli v stavku lahko nastopajo brez udeležencev, lahko pa se družijo s prostimi okoliščinami.

(1) Taki glagoli so npr. *deževati, treskati, snežiti, mračiti se*: *Dežuje, Začelo je treskati, Zmračilo se je*. Tiste, ki nimajo 1. delovalnika, imenujemo neosebne ali neprisojevalne; kot taki imajo samo 3. os. ednine, in to srednjega spola (kjer se to lahko vidi): *Dežuje – Deževalo bo*. – Ta 3. oseba je t. i. neobsamostalniška oseba, prav te vrste pa tudi srednji spol. Nekateri jeziki imajo v takih primerih nepravi osebek v obliki "osebnega" zaimka za 3. os. srednjega spola, nemščina npr. *es* (francoščina *il*, angleščina *it* ali *there*); pri nas se je včasih pod vplivom nemščine v tej vlogi uporabljal zaimek *ono*: *Onu je bulši, de mesa ne ješ* 'Bolje je, da mesa ne ješ'. (Neosebkove glagole navaja že Metelko: "Za nedoločni ali neznani osebek Kranjec nima takega zaimka, kot je v nemščini *es*; stavi torej samo 3. os. glagola, in sicer v srednjem spolu: *grmi, je grmelo, bo grmelo*." Navaja tudi tip *bliskati se*.)

Pač pa so tudi ti glagoli lahko družljivi s prislovnim določilom, npr. *deževati*: *mirno, ves dan, na vso moč, kot bi lilo iz škafa, po vsej državi; včeraj; ker se je utrgal oblak* . . .

Če taki glagoli spremenijo pomen, lahko postanejo vezljivi, in sicer prisojevalno (*Cvetje je deževalo z oken*) ali pa vezavno (*Deževalo je krvave kaplje*). – Taki glagoli imajo v rabi pogosto tudi opisne možnosti s prisojevalnim glagolom: *snežiti – sneg padati, deževati – dež iti/padati*. Nasprotno pa imamo samo *toča iti/padati*, ni pa ustreznega neprisojevalnega glagola.

Neprisojevalni glagoli zlasti označujejo naravne pojave, poleg navedenih so npr. še: *prati, liti, zmrzovati, svitati, pršeti, padati, naletavati, vleči, žvižgati, grmeti, pripekati; daniti se, temniti se, večeriti se, nočiti se, jasniti se, kaditi se, oblačiti se*.

Neprisojevalni glagoli se delijo na tri skupine: V prvi skupini so taki, ki so že prvotno neprisojevalni, kakor *deževati, snežiti, pršeti, grmeti, treskati* (nobeden ni povraten); v drugi skupini so taki, da se rabijo tudi neprisojevalno (torej lahko še zmeraj tudi prisojevalno): *Padalo je ← Dež je padal, Naletavalo je ← Sneg je naletaval, Žvižgalo je ← Veter je žvižgal, Vleklo je ← Zrak je vlekel* (pri tem kot da je zamenjana še vezavnost: *Žvižgalo je = Fant* je žvižgal pesmico); v tretji skupini so glagoli s *se*; s *se* se v tem primeru odpravlja prvotna vezavnost: *mračiti sonce ali luno* proti *Sonce/Luna se mrači*; to so poponski glagoli na *se*.

Neprisojevalna raba prisojevalnih glagolov

(1) Neprisojevalnim glagolom se prisojevalni bližajo s tem, da prisojevalni samostalnik izraža zelo splošno reč, ali pa je sploh opuščen; tako dobimo zveze

kot *Tod ljudje hodijo na Triglav → Tod hodijo na Triglav, Tod prideš/pridete na Triglav, Tod pridemo na Triglav → Tod se hodi na Triglav*. Vendar je to zamena ene oblike z drugo, ne enega glagola z drugim. V nemščini imamo za tip s *se* posebno besedo, namreč *man*, po naše *človek* (*Saj človek ne more protestirati, če tako ravnajo*); v francoščini je tak zaimek *on*, v angleščini *one*.

(2) Na drug način se neprisojevalnim glagolom približujejo tisti, ki prisojevalni samostalnik lahko zamenjajo z neprisojevalnim, kot npr. *Fantu* se je sanjalo (iz *Fant* je samostalnik lahko zamenjajo z neprisojevalnim, kot npr. *Fantu* se je sanjalo (iz *Fant* je sanjal); ti so logičnoosebkovni. Tako bi šlo še *Možu je to poznano* (iz *Mož to (po)zna*); 2. delovalnik se da uporabljati tudi pri glagolu *sanjati*: *Fant je sanjal lepe sanje–Fantu so se sanjale lepe sanje*, kar je enako *Možu je to* (ta stvar) *poznano*. Od trpnika se to loči po tem, da prvi delovalnik ni prestavljen med okoliščine (kot v *Oče je pohvalil sina → Sin je bil pohvaljen od očeta*) s predlogom *od*, temveč v dajalnik ali kak drug sklon (*Materino zdravje gre navzdol → Z materinim zdravjem gre navzdol*).

Prisojevalni glagol

Tako imenujemo tiste glagole, ki imajo vršilca dejanja ali nosilca poteka ali stanja, npr. *sedeti, biti, videti*: *Tone sedi* (v prvi klopi), *Ančka je velika, Matija spet bolje vidi*. Prisojevalni glagoli se med seboj ločijo po tem, da eni na desni nimajo dopolnila (tj. ne vežejo nase 2. delovalnika), drugi ga pa imajo. Prve imenujemo neprehodne, druge pa prehodne. Vežejo pa lahko okoliščino.

Neprehodni prisojevalni glagoli so torej dveh vrst: eni so samozadostni (tj. so brez obveznega določila na desni, npr. *sedeti*, drugi ga pa morajo imeti, npr. *biti sem*; ti drugi imajo povedkovo določilo. – Povedkovo določilo je pogosto posebna besedna vrsta povedkovnik, npr. *všeč*, vendar dostikrat na zunaj izenačena s kako že znano besednovrstno obliko: Ančka *je bila tiho* (prim. *tiho hoditi*), Ančka *je poročena* (prim. *poročena delavka*) – Ančka *je prebledela* – Ančka *mora vstajati* zelo zgodaj. Take glagole z obveznim povedkovim določilom imenujemo pomožne.

Sredstva za potiskanje 1. delovalnika v ozadje

Kakor smo že videli, 1. delovalnik z glagolskimi oblikami lahko potisnemo v ozadje. Sredstva za to so:

(1) Splošna raba oseb ali pa (2) potrpnjenje: *Tod (ljudje) hodijo na Triglav, Tod se hodi na Triglav* itd. To velja tudi za prehodne glagole: (*Lju*dje) *videvajo jelena – Videva se jelena* (nezborno) – *Videva se jelen* (zadnje je trpna oblika).

(3) Zameglitev 1. delovalnika z neimenovalniško obliko: *Fant je sanjal → Fantu se je sanjalo* ali *Ivanka se sramuje → Ivanko je sram*. V stavčni analizi nam je to logični osebek.

(4) Zamenjava udeležencev na podlagi zamenjave povedijskih glagolov z nasprotnim pomenom, kot npr. *dati – dobiti*: *Tone je knjigo dal Tinetu – Tine je knjigo dobil od Toneta*, kar je enako *Tone je knjigo dal Tinetu – Tinetu je bila knjiga dana od Toneta*.

(5) 1. delovalnik ob glagolu *biti sem* se prestavlja iz imenovalnika v rodilnik ob nikalnici le tedaj, če gre za pomene *nahajati se , obstajati, dogajati se* in temu sorodno: *Mama je doma → Mame ni doma, Strah je → Strahu ni, Sejem bo → Sejma ne bo*. V teh primerih ima *biti* zmeraj ustrezno sopomensko zamenjavo (Mame *ni* doma = Mama *se ne nahaja* doma).

(6) Rodilniška oblika 1. delovalnika ob izrazih količine tipa *pet/petero/malo*: *Pet(ero)/malo gostov je sedelo za mizo. – Otrok se jima je rodilo pet* v primeri z *Otroci so se jima rodili štirje*. V določenih primerih je 1. delovalnik v rodilniku zaradi takega določila povedka: *Ljudi je bilo kot listja in trave* (= *veliko*).

(7) Posamostaljenje povedijskega izraza prvemu delovalniku daje obliko rodilnika, ta pa se po nadaljnjih določilih lahko (ali obvezno) preoblikuje v pridevnik: *Vaša mama je odšla k sinu → Odhod vaše mame k sinu* proti *Mama je odšla → Odhod mame → Mamin odhod*.

(8) Nemogoče prisojevalne glagolske zveze ob nedoločniku (ali deležju, ali namenilniku); te se zmeraj uresničujejo v stavku z osebno glagolsko obliko: ni torej mogoča zveza *fant sanjati*, temveč le *Fant sanja* itd., pač pa *sanjati lepe sanje, sanjati vso noč*, kjer imamo opraviti ali z neprvim delovalnikom oz. z okoliščino. Ker so prisojevalne nestavčne zveze nemogoče, jih tudi v slovarju ni, v nasprotju z drugimi vrstami zvez (mogoče so tudi povedkovne: *hoditi bos, morati delati, rad delati* ipd.).

Predvidljivost nevezavnosti

Kateri glagoli sicer imajo levi delovalnik, ne pa tudi desnega, in torej niso vezavni? To se do neke mere da ugotoviti na podlagi oblikovnih značilnosti, npr. na podlagi pripadnosti k vrstam (in razredom). Pri tem lahko izhajamo iz nedoločniške ali iz sedanjiške oblike (oz. osnove).

Glagoli na *-am* so samo izjemoma neprehodni, npr. *neham*, sicer pa načeloma prehodni; isto velja za glagole na *-im -iti* (po Metelkovem spisku glagolov na *-iti* je med skoraj 100 primeri neprehodnih le 6, prehodnih pa kar 94. Neprehodni so le glagoli premikanja (*stopiti, skočiti, hoditi, laziti*; *telebiti*), poleg tega še *grešiti* (morda zaradi pomena 'prestopiti'). Pri glagolih na *-em/-am -ati* je neprehodnih le ena četrtina (*plakati, mukati, plezati, dremati, pojemati, zijati, kihati, skakati, tekati, šetati*), pri čemer so posebnost glagoli na *-ó/-éčem -o/-etáti*, ki so skoraj izključno neprehodni (izjemi sta glagola *krohotati se komu* in *ščegetati koga*; morda še kateri). Glagoli na *-ujem* so vezavno precej mešani, med njimi pa je precej tudi neprehodnih: eni so taki, da pomenijo potek (*zmrzujem*); morda tudi ta pa hkrati zamenjuje zvezo neprehodnega glagola + imenske besede, samostalnika ali pridevnika, po vzorcu *biti kmet → kmetovati, biti pri miru → mirovati, imeti izpite → izpitovati, imeti stan → stanovati*.

Pač pa so načeloma neprehodni vsi glagoli na *-im -eti/-ati*, kot npr. *norim*, ali *bežim* (ki sta pač nastala iz zvez *biti nor* in *biti na begu*). Izjeme so npr. *vrtim, mrzim, trpim, žvrgolim*; namesto *vrteti* bi bilo pač prav *vrtiti*, *trpeti* pa ima nekak notranji

predmet *trpeti bolečine*; pri glagolih *na -im -ati* so prehodni samo *držim, slišim, tiščim, kričim* (z notranjim predmetom: *grde besede*). Neprehodni so tudi vsi glagoli na *-(n)em -(n)iti*, ki pomenijo potek (15 od 26), npr. *šinem, počinem, ginem, usahnem, mignem, mrznem, počenem, utonem, odvolgnem* ipd. Razlagamo si jih ali kot glagole premikanja (*šinem*) ali pa po vzorcu *postanem suh → usahnem.*

Glagoli na *-em* ali *-jem -ti* so večinoma prehodni, dovolj pogosto pa neprehodni: *hropem, sopem, bledem, sedem, padem, gredem, cvetem, rastem, lezem, morem, tečem, ležem, mrem, vejem, spem, vrem, gnijem, klijem, slujem, rjujem* – spet so to v glavnem glagoli premikanja in stanja. Primeri kot *sopem čudne besede* se razumejo kot 'sopeč izgovarjam čudne besede'. Prehodnih glagolov te vrste je neprimerno več.

Tem glagolom stojijo nekako ob strani primeri tipa *Zebe me, Skrbi me, Zdi se mi, Srbi me, Togoti me, Tišči me, Diši mi*, pri katerih je človek (oz. osebek, ki je navadno prvi delovalnik) potisnjen v obliko drugega delovalnika, medtem ko prvi delovalnik ali sploh ne obstaja (*Zebe me*) ali pa je nebitje (npr. *Srbi me nos, Tišči me čevelj*) oz. tudi bitje (*Skrbi me fant*).

Pomožni glagoli so neprehodni, če so prvotni.

Vezavne glagolske zveze

Med vezavnimi glagolskimi zvezami lahko ločimo eno- in večvezavne, npr. *videti jelena in dati komu knjigo*. Večvezavne zveze so lahko največ troelementne, tj. imajo tri delovalnike: to sta zlasti prizadeti in prejemnik.

V nadaljevanju so najprej obdelani nepredložni glagoli, in sicer po zaporedju tožilniški, rodilniški in dajalniški, potem predložni; za tem pa samopredložni mestniški in orodniški.

Delovalnik v tožilniku

Beseda vezaven nam splošno pomeni tožilniško prehoden, saj je od vseh prehodnih brezpredložnih glagolov največ prehodnih v tožilniku, in sicer v vseh skupinah. Tožilniška predmetnost je odvisna od dejanja, tj. povezana predvsem z glagoli dejanja. Nekaj primerov: *skubsti kokoš, krasti jabolka, gristi vrat, peči kokoš, riti zemljo, cvreti slanino, prati avtomobil, tkati rjuho, gnati živino, premakniti stol, zniti besedo, umiti zobe, umeti zgodbo, držati skledo, slišati otroka, hraniti zajce, kupiti samokolnico, pisati razpravo, kupovati vstopnice* itd. Glagoli s *se* takega predmeta ne morejo imeti, ukinja ga *se*: *potopiti človeka – Človek se potopi*. Tožilniški glagoli poznajo pasivizacijo (potrpnjenje) v stavkih: *Meso je bilo v trenutku zrezano in pojedeno, Drevje bo obrezano v treh dneh, Otava je bila pokošena v dveh urah, Kovček je bil spet najden v zelo kratkem času, Šipa je bila razbita s pestjo, Žolna je bila videna v Mlakah, Solza je bila potočena od srca, Besede so bile izkričane v prazno.* Ob samostalniku deležnik na *-n/-t* dovršnih glagolov pomeni stanje po izvršenem dejanju: *zrezano in pojedeno meso, pokošena otava, prineseni kovček, razbita šipa, videna žolna, potočena solza, vpita beseda.* Lahko bi dodali še *kuhan krompir, pečena piška, pisana mati, s slamo krita hiša* ipd., tj tudi od nedovršnih glagolov se deležniki na *-n/-t* rabijo večinoma kot pridevniki deležniki stanja. Izjema so le nekateri taki deležniki nedovršnih glagolov: *zaničevan kmečki stan, oboževan pisatelj* (= *kmečki stan, ki ga zaničujejo; pisatelj, ki ga obožujejo*).

Glagolska tožilniška vezavnost se ohranja v vseh pravih glagolskih oblikah (izjema je deležnik na *-n/-t*), se pa zamenjuje z rodilniško pri tvorjenkah za vršilca dejanja, za dejanje samo in za prizorišče dejanja: pri tvorjenkah za sredstvo se zamenja s predlogom *za* ipd., pri drugih izglagolskih tvorjenkah pa izgine:

I.	II.	IV.
pisati nalogo	*pisec naloge*	*pisana naloga*
pišem nalogo	*pisanje naloge*	*pisna naloga*
piši nalogo	*obračališče lokomotiv*	*pismena naloga*
pisal nalogo		*pisalna naloga*
pisat nalogo		*izgovorljiva beseda*
pišoč nalogo	III.	*prenosni magnetofon*
pišoč -a -e nalogo	*škropivo za breskve*	*prečuta minuta*
(na)pisavši nalogo		

Ker se ob posamostaljenju glagola tudi tožilniški samostalnik načeloma zamenjuje z rodilniškim, lahko pride do dvojnega rodilnika, namreč izosebkovega in izpredmetnega, kar pa večinoma ni sprejemljivo: stavek *Punčka/Punčke je našla/so našle gobo* se da pretvoriti v dvojne zveze tipa najdba (*najdba punčk(e), najdba gobe,* ni pa mogoče *najdba punčk(e) gobe* (ne glede na to, da bi lahko ena ali druga našla prvo ali drugo); rešitev je v *najdba gobe s strani punčk(e)*, in bolj običajno: *punčkina najdba gobe*. Za nejasnost in nerodnost primerjaj še *prijatelji prepričujejo kolegico → prepričevanje prijateljev kolegice*.To se pretvori v *prijateljsko prepričevanje kolegice*, kar je pa spet dvoumno, ker bi prijatelji kolegico lahko le prijateljsko prepričevali, ne namreč nasilno. Zdi se, da se imenovalniški obglagolski samostalnik iz rodilnika prestavlja v pridevnik prav zaradi te zadrege, potem pa se je to posplošilo tudi na primere, kjer zadrege ni bilo: *Oče je prišel → prihod očeta → očetov prihod.*

Ob zanikanem povedku (glagolske oblike) se namesto tožilniškega rabi rodilniški samostalnik: *pišem nalogo/pisati nalogo – ne pišem naloge/ne pisati naloge*. O obveznosti te prestave glej podrobneje v upovedovanju pri določanju podstave z zanikanjem. Še nerešen je problem neprehodne rabe prehodnih glagolov; predstavljamo si, da se vezavni delovalniki zaradi spremenjenega pomena opustijo.

Delovalnik v rodilniku

Kot tipičen primer za to vzemimo povratni glagol *bati se*: *očeta/življenja/dela/da bi se kaj slabo končalo/ali bomo nalogo zmogli/kaj bomo zagledali na naslednjem ovinku.* Takih glagolov je še več: *naveličati se, spomniti se, plašiti se, sramovati se, držati se, prijeti se.* Metelko je navajal *ogibati se, sramovati se, kesati*

se, lotiti se, polastiti se, znebiti se, polakniti se, poleg tega pa še povratnike na *na-*: *nadejati se, napiti se, najesti se, nažreti se, navzeti se*, in še *zaželeti se komu, smiliti se, držati se, zdržati se, strašiti se, ustrašiti se, veseliti se, varovati se*.

Poleg tega je imel Metelko glagole "ki so blizu neprehodnim (srednjim) in se predmeta le dotikajo, ko njihovo učinkovanje ostaja bolj v osebku, in ne obseže in ne zajame celotnega predmeta kot drugi prehodniki, katerih fizično učinkovanje prehaja na predmet. Sem gredo glagoli zahtevanja, notranje težnje, ali učinkovanja duševnosti", npr. *upati, gledati, pogledati, ogledovati, želeti, pozabiti, pogrešati, čakati, streči, iskati, potrebovati, varovati, stradati*, npr. *zdravja upamo*. Breznik ima od tega samo še tisto, kar je tu tiskano ležeče, navaja pa še glagola *prositi* in *hoteti*. Danes je v bistvu komaj kaj od tega živo, npr. *stradati kruha, rešiti koga česa*. Namesto tega se je razvila predložna ali tožilniška vezava: *upati na zdravje, ogledati si orožje, na sadje pozabiti, ruto pogrešati, (na) sestro čakati, iskati žlico, potrebovati obleko, varovati otroke, prositi za kruh* (poleg *prositi kruha*), *hoteti ravnateljico/pritožno knjigo*.

Rodilniški predmeti so pomensko povezani z morfemoma *od* in *do* ter z nikalnico, ki sovseblja predlog *brez*: prim. *sramovati se česa* 'tega ne marati, bežati od tega', *usmiliti se koga/česa* 'imeti usmiljenje do koga' (*do* v pomenu kot *stopiti do soseda* v pomenu 'k sosedu'); prim. še *ljubezen do matere/otrok*.

Glagolnik iz glagola z rodilniško vezavo (dostikrat se ta ne da tvoriti, kot nam kažejo glagoli *znebiti se, polakniti se, napiti se, nanapadati se, otresti se koga*) dobi vezavni predlog *pred, nad, na*, redko pa ohrani rodilniško vezavo: *bati se česa –strah/bojazen pred življenjem, sramovati se česa – sram pred ljudmi*; *veseliti se česa – veselje nad otroki, naveličati se česa – naveličanost nad delom*; *spomniti se česa –spomin na mladost, nadejati se česa/čemu – nadeje na zboljšanje položaja*; *kesati se česa – kesanje zaradi grehov* (SSKJ). Vendar *stradati česa – stradanje kruha*. Včasih se h glagolniku, ki bi ga lahko napravili, sili morfem *se*: *lotevati se – lotevanje se težkih nalog* (SSKJ: *posledice napačnega lotevanja problemov*); prim. še *držati se predpisov – držanje (se?) predpisov*.

Zveze glagola z rodilnikom imamo tudi, ko gre za delni rodilnik: *dajati kruha, kupovati soli, prinašati vode → dajanje kruha ...* To je seveda pretvorjeni tožilnik zaradi prislova oz. sploh izraza količine. Zaradi namenilniške oblike imamo namenilniški rodilnik na Štajerskem (ali so ga včasih vsaj imeli bolj živega kot na Kranjskem): *žet pšenice, vinogradov opravljat*, za kar Metelko pripominja, da na Kranjskem takega ni nikoli slišal.

Rodilniška vezava kot druga: *učiti deklico angleščine*; danes večinoma z dvema tožilnikoma. Posamostaljeno: *učenje deklice angleščine*.

Delovalnik v dajalniku

Pri dajalniškem delovalniku je treba ločiti primere, ko je tak delovalnik edini (ali glavni), od primerov, ko je drugi: *ogniti se komu – veleti komu kaj, primerjati koga komu/čemu*.

1. Tipični glagoli z dajalnikom kot edinim delovalnikom so npr. *groziti, pretiti, soditi, rabiti, zvoniti, služiti, slediti, zabavljati, streči, nagajati, kljubovati*. *Groziti* ima pravzaprav že tudi oddaljeni delovalnik: *groziti komu s kaznijo*; da je drugi samostalnik predmetni, se vidi po možnosti pasivizacije: *zagrožena kazen*; prim. še *rabiti komu za kaj*, kolikor tu ne gre že za okoliščino namena, saj ti glagoli večinoma izražajo namenjenost.

Poleg takih nepovratnih glagolov so še povratni. Navajal jih je že Metelko skoraj vse: *smiliti se komu, čuditi se športniku, podvreči se sovražniku, prilizovati/prilizniti se dekletu* itd.; prim. še *prikupiti se, zahvaliti se, priporočiiti se, ukloniti se, zameriti se, približati se, posmehovati se, nastavljati se, ponižati se, radovati se, dati se* (zapeljati, ujeti), *nameniti se k, zareči se*. Te glagole večinoma spremlja še okoliščina ozira ali vzroka ali pa gre za predmet: *priporočiti se trgovcu glede premoga, zahvaliti se mu zaradi premoga/zahvaliti se mu za premog*.

Dajalniško vezavo nam predstavljajo naslednji predlogi: *k* pomeni približevanje, drug tak predlog je *proti* – oba se vežeta z dajalnikom. Končno je namenilni *za* (*pišem za brata*): *pisati, približati se, reči, dati – braniti, zameriti, zavideti – okopavati, zbirati*.

Še glagoli s smiselnim osebkom v dajalniku: *Janezu se dremlje, Janezu se hoče denarja*; drugi imajo trpni (?) osebek: *Janezu so se sanjale čudne sanje* oz. potekovni: *Janezu se zdi, da je vse narobe*. Poleg tega obstaja še tip *Janezu se smilijo otroci*. Kolikor gre tu za smiselni osebek, se lahko nadzira s pretvorbo takega dajalnika v svojilni pridevnik, kar odkriva njegov smiselnoosebkov status: *Janezov dremež, Janezova želja po denarju, Janezove sanje* itd. Torej tu v nobenem teh primerov ne gre za predmet.

2. Druga skupina so glagoli z dajalniškim in tožilniškim predmetom: *zavidati komu kaj, zameriti sosedi opravljanje/zaradi opravljanja, verjeti vsakemu vse, reči/govoriti/praviti/pripovedovati meni neresnico, dati očetu časopis*. V večini primerov je dajalniški predmet pred tožilniškim.

Ali obstajajo glagoli, ki imajo na prvem mestu dajalniški predmet, na drugem pa tožilniškega (zgornji primeri), nato pa drugi z obrnjenim zaporedjem, npr. *primerjati koga komu, približati koga čemu*? In ali je dajalniški predmet povezan z živo predmetnostjo, posebno s človekom, tožilniški pa z neživo, torej *povedati bratu resnico, dati ljudem svobodo, kazati punčki jezik, privoščiti komu srečo, posvetiti sorodniku knjigo*. V glavnem to pač velja, čeprav imamo na drugi strani primere kot *dat hčerko sosedu (za ženo), primerjati Koseskega Prešernu, nastaviti dekle hlapcu, nameniti posebnega učitelja najmlajšemu*. Sodeč po teh primerih, je na prvem mestu načeloma dajalniški predmet, tožilniški pa le, če je tudi tožilniški samostalnik oseba (ali morda živo). Tožilniški predmet tudi te vrste je mogoče pasivizirati: *Tisto hišo so mu vedno zavidali → Tista hiša se mu je vedno zavidala, Dobro službo so mu zavidali → Dobra služba se mu je zavidala, Verjeli ji bodo vsako besedo → Vsaka beseda se ji bo verjela, Primerjali te bodo očetu → Primerjan boš očetu*.

V bistvu tožilniško-dajalniški so tudi povratniki tipa *podvreči se komu*, tj. tip *se* + *komu*, samo da je tu prišlo do popovratenja (refleksivizacije) zaradi istosti

obeh predmetov, nato pa do izgube občutka za tožilniško vezavo: *približati stol$_4$ mizi$_3$ – približati se/$_4$/ mizi$_3$, nastaviti koga$_4$ komu$_3$ – nastaviti se/$_4$/ komu$_3$.*

Vsi tožilniško prehodni glagoli lahko dobijo še dajalniški samostalnik. Dajalniški predmet se ne da poprideviti, tako da bi namesto *povedati bratu resnico* ali *sosedu zavidati ženo* lahko rekli **povedati bratovo resnico* ali **zavidati sosedovo ženo*, ker to pomeni nekaj drugega. Pač pa je deloma mogoče popridevljenje v primeru *zbirati bratu fižol, okopavati mu koruzo*, če pomeni svojilnost: *zbirati bratov fižol, okopavati njegovo koruzo.*

Nekak dajalnik koristi je tudi ob neprehodnih glagolih: *Tebi sem vse dneve doma (záte).*

Zveze s predložnimi glagoli

Ti predlogi so prosti morfemi glagolov: spadajo torej h glagolu, ne k samostalniški zvezi, ki jo vežejo. Oglejmo si to po sklonski vezavnosti: najprej naj bodo na vrsti vse rodilniške, nato dajalniške itd. zveze, pri posameznih predlogih pa naj bodo najprej na vrsti tisti, ki se vežejo samo z enim sklonom, nato pa tisti, ki se vežejo z večimi, za tož. torej npr.: a) *čez, raz, skoz(i), zoper,* b) *na, ob, v*; c) *med, nad, pod, pred, za* (predlogi so razen tega v posameznih skupinah urejeni po abecedi).

1. Rodilniški predložni glagoli (ali zveze glagol + povedkovo določilo) imajo predloge *brez, do, iz, od, z* in *za* (*z* za angleški from, *za* s časovnim pomenom):

BREZ: Skoraj ni primerov; glavni glagol je *biti brez*: *biti brez prijatelja* (prim. *ne imeti prijatelja*), *biti brez modrca/mleka/pameti.* Morda spada sem še *priti brez*: *prišel je brez spremstva* 'ni imel spremstva', *hoditi brez orožja* 'ne nositi s sabo orožja'; taki primeri se sicer razumejo povedkovodoločilno ali povedkovoprilastkovno.

DO: *biti dober do koga, biti (komu) do česa, pomagati (komu) do česa, obrniti se do prijatelja, poslati do vojvode* 'k vojvodi', *imeti prošnjo do koga, imeti veselje do glasbe, imeti pravico do svobode, biti usmiljen do revežev, biti upravičen do pokojnine, prebiti se do spoznanja, priti do direktorja* 'doseči direktorja'. Namesto golega glagola (*obrniti se do prijatelja*) je jedro zveze včasih "opisni glagol": *biti dober do nižjih, imeti pravico do pritožbe.* Zanimivi so primeri s *se* (*prebiti se do* spoznanja); pomen je tu prenesen, kakor bo še pogosto pri predlogih z močnim krajevnim pomenom.

IZ: *rešiti se iz nevarnosti* 'osvoboditi se nevarnosti', *briti se norce iz človeka, norčevati se iz znanosti*; morda še *izbrati iz večjega števila lepotic.* (Tu bi šlo še bolje *izmed*: prim. *še izbrati izmed sadja, izvoliti koga izmed sebe, osvoboditi se izpod okupatorja* (prim. *priti pod okupatorja*), *izviti se izmed bokov* 'izviti se bokom'). Vsega tega je zelo malo.

OD: *oditi od žene* 'zapustiti ženo', *oddaljiti se od obale* (prim. *približati se obali*), *pritrgati si od ust, odbijati se od skal, ločiti se od mize in postelje, oddaljiti se od izročila, terjati (kaj) od koga* (prim. *terjati koga za denar*), *ločiti se od otrok, odtrgati se od dela, ozdraveti od bolezni* 'premagati bolezen', *odbijati (koga) od koga.* Ker imamo opraviti z izrazito prostorskim predlogom, so skoraj vse te zveze z glagoli s prenesenim pomenom.

Z: Morda gre sem *zbrcati (kaj) s sebe* 'sebe rešiti odeje', tako še *zlesti s konja* 'razjahati konja', *zmetati seno s kupa* 'zmetati kup sena'.

ZA: Pač ni primerov.

Nekaj primerov bi se gotovo našlo z nepravimi predlogi, npr. *okoli, okrog*: *sukati se okrog žensk, vrteti se z mislijo okrog jedi, prizadevati si okrog stanovanjskih pravic, hoditi okrog dekleta, sliniti se okrog direktorja, povpraševati okrog sosedov, letati okrog zdravnikov* (prim. *obletavati zdravnike*) ipd. Podobno *okoli*: *zavezati si* ruto *okoli glave* (prim. *zavezati si glavo z ruto*), *krožiti okoli česa* (prim. *obkrožati kaj*), *vrteti se okoli istega vprašanja, smukati se okoli deklet, oviti (koga) okoli mezinca, metati se komu okoli vratu, letati okoli zdravnikov.*

2. Dajalniški predložni glagoli imajo predloge *k, kljub, proti, nasproti*:

K: *vleči (koga) h komu, težiti k sreči, stremeti k dobremu, (ne) pustiti k sebi, (ne) dati k sebi, prisiliti k pokorščini, dokupiti k posestvu, pripomniti k osnutku, prispevati k debati, pripisati h glavnici, priključiti k podjetju, spadati h glodalcem, prištevati (koga) k realistom, ne biti (koga) h komu* (*ne bo ga več k nam* 'ne bo nas več obiskal'); *nagibati se k slabemu, biti nagnjen k slabemu.*

NASPROTI: *biti osoren nasproti ljudem, znajti se naproti dvojnemu sovražniku, grešiti nasproti narodu, imeti sočutje nasproti lačnim, biti pravičen/nezaupljiv nasproti vsemu novemu, nasproti komu se izražati* (previdno).

PROTI: *iti proti vsem in vsakomur, imeti kaj proti predlogu, bojevati se proti vsem, obrniti se proti prijatelju, proti komu* (kaj) *omeniti, ravnati proti zapovedi,* (grdo) *se vesti proti staršem.*

3. Tožilniški predložni glagoli so najbolj pogosti, po posameznih predlogih tudi zelo močni, veliko krepkejši tudi nasproti drugosklonskim rabam istih predlogov:

(1) samotožilniški predlogi:

ČEZ: *govoriti čez koga, seči (komu) čez rame, sklanjati se čez otroka, iti si čez čelo, pritoževati se čez težave, zabavljati čez koga, reči (komu kaj) čez čast, spotakniti se čez korenine, vpiti čez sosede, usmiliti se čez koga* (zastar.). Primeri se včasih nagibajo v okoliščino: *iti čez rob* 'prestopiti rob'.

RAZ: Se skoraj ne rabi kot glagolski morfem. Še najbližji so tej rabi primeri *skočiti raz konja* 'razjahati konja'.

SKOZI: Se prav tako redko rabi, kolikor se, v prenesenih pomenih glagolov: *biti skozi najhujše težave* 'premagati n. t.', *iti skozi trdo šolo življenja, iti skozi križe in težave, prebiti se skozi labirint zmot.*

ZOPER: *biti zoper novi zakon o taksah, iti zoper sovražnika, vzdigniti se zoper brata, delati zoper naravo.*

(2) tožilniški predlogi (ki so tudi mestniški):

NA: *misliti na vse, zadeti na oviro, gledati na oblake, paziti na otroke, streljati na sovražnika, iti na petelina/medveda, lajati na človeka, prenesti na druge* (odgo-

vornost), *preiti na drugo temo, opozoriti na napake, biti jezen na ves svet, čakati na vlak, odgovoriti na vprašanje, pasti na sovražnika, paziti na zdravje, upati na plačilo – zanašati se na koga, spomniti se na pregnanstvo, spoznati se na glasbo, jeziti se na muhe, naročiti se na revijo, oglasiti se na trkanje, navaditi se na novega direktorja.* Zdi se, da so tu zbrani glagoli, katerih dogodek po določeni poti zadene na neki predmet (*zadeti na oviro*), drugi so redkejši (*paziti na zdravje*). Drugi del teh glagolov ima povratni *se*, ki omogoča prvotno dvovezavnemu glagolu preureditev delovalnikov: *naročiti koga na revijo – naročiti se na*. Drugačen je tip *jeziti se na soseda*; svoj izvor ima verjetno v *biti jezen na soseda*. V nekaterih primerih *na* odpravlja nebrezpredložni predmet ob glagolu s prvotnim pomenom: *misliti* (z istorečnim predmetom: *težke misli*) proti *misliti na soseda, spomniti se česa – spomniti se na kaj*. Pri nekaterih je možna pretvorba tipa *pasti na sovražnika – napasti sovražnika*.

OB: *zadeti ob ovire, udariti ob steno, treščiti ob tla, biti ob razsodnost, iti ob barvo, ob dobro ime pripraviti, biti ob mleko, priti ob poštenje – spotakniti se ob prvo oviro, obregniti se ob ta mlado, drgniti se ob drevo, oviti se ob skalo, brusiti kaj ob kaj*. V zadnjem zgledu kakor da sta dva *ob*: eden pomeni tesno predmetno bližino, drugi pa izgubo (*zadeti ob zid – priti ob kaj*).

PO: Primerov je komaj kaj: *pisati po navodila, poslati po zdravnika, napotiti se po gobe, hoteti* (iti) *po otroke*. Vse se lahko razume tudi okoliščinsko, čeprav gre za neko strnitev namenskosti in predmetnosti: *Šel je, da bi pripeljal zdravnika → Šel je po zdravnika*.

V: *zaupati v srečo, verovati v bajke, verjeti v dobroto, vrtati/siliti v koga* (z vprašanjem), *zagledati se v priletnejšo žensko, zadeti v črno, udariti se v roko, poljubiti v lice*. Da se nekateri nagibajo v okoliščinskost, kaže vprašalnica: *kod si se udaril, kam si zadel*; kot predmetna zveza pride v poštev le, če mislimo *zadeti črno, ne rob(a) tarče* ipd. – Nekaj drugega so primeri kot *vzeti koga v zakon, spraviti koga v zadrego/v strah/v neprilike, vzeti koga v precep/na piko, vzeti kaj v delo/v misel/v spomin*, kjer je glagolska predložna zveza cela glagolski izraz, torej predložna zveza sama le povedkovo določilo: *(vzeti v zakon) svoje prvo dekle*.

(3) tožilniški predlogi, ki so lahko tudi orodniški:

MED: *razdeliti (kaj) med kmete 'kmetom', razdati (kaj) med reveže, razkosati (kaj) med tri države, uvrstiti (koga) med prijatelje, govoriti med seboj – tikati se med seboj, ljubiti se med seboj, pretepati se med seboj, sovražiti se med seboj* (zadnje vse 'eden drugega', in sicer v obeh smereh).

NAD: *iti nad Turka, dvigniti se nad tekmece, skloniti se nad otroka, priti nad koga* (npr. nesreča), *iti nad petelina, planiti nad sovražnika*, (otroci) *so mu nad vse, spraviti se nad krofe*. Glagoli s *se* omogočajo preureditev oz. zmanjšanje delovalnikov: *spraviti učence nad učitelje – spraviti se nad učitelje*.

POD: *spraviti* (koga) *pod Turke, priti pod frankovsko nadoblast, spraviti* (ljudstvo) *pod svojo oblast, dejati* (kaj) *pod kokljo, stisniti* (koga) *pod plašč, postaviti* (koga) *pod strogo nadzorstvo, iti pod točko 7, vzeti pod svoje okrilje*. Predmetnost se tu slabše čuti: *priti pod frankovsko nadoblast – podvreči se frankovski nadoblasti*. Če se tak glagol rabi (in razume) pomožniško, je orodniško dopolnilo povedkovo določilo: *vzeti pod svoje okrilje* 'zaščititi'.

PRED: *stopiti pred materine oči* 'predati se materini sodbi', *stopiti pred javnost* 'predstaviti se javnosti', *uvrstiti se pred tekmece* 'prehiteti tekmece'.

ZA: *biti za pravico, pisati za otroke, prinesti za otroke, kupiti* (kaj) *za mamo, skrbeti za razsvetljavo, prositi za pomoč/za roko, plačati za brata, skrbeti za očeta, zamenjati za kravo, loviti za rokav, poterjati za denar, prijeti za delo, popasti za brado, za domovino umreti, slišati za nesrečo, vedeti za mlade kose – popasti se za meča, prijeti se za roke, zgrabiti se za glavo, bati se za hčer, potegovati se za kaj, brigati se za dojenčke, gnati se za denar, vneti se za koga, dogovoriti se za sestanek, loviti se za rep/za besede*. Primeri so različni: predlog včasih zamenjuje brezpredložni morfem (*prositi za pomoč – prositi pomoči*), včasih enostavno omogoča prehodnost (*skrbeti za koga*), v nekaterih primerih je iz krajevne rabe (*popasti za nogo*), še v drugih primerih pa nekako strnja dva stavka: *bati se za hčer* – 'bati se, da se hčeri ne bi kaj zgodilo'; *vedeti za mlade kose* – 'vedeti, kje so mladi kosi'.

4. Mestniški predložni glagoli imajo morfeme *pri – na, o, ob* in *po* (ter *v*).

(1) samomestniški predlogi:

PRI: *spati pri dekletu, priseči pri bogu, prizadeti pri plači*.

O: *govoriti/pripovedovati/posvetovati se/poročati/pričati/pomenkovati se/razpravljati o novih cenah; pisati o vsem mogočem, molčati o zadevi, slišati o novem škandalu, misliti/pomišljati/premišljati/soditi/meniti/sanjati o življenju in smrti, biti si na jasnem o čem*. Ti glagoli se nekako družijo ob dogodkih sporočevalne verige, in sicer vse od misli, preko govorjenja/ne govorjenja ali pisanja do slušnega zaznavanja. Prim. še *biti tiho o tem, biti govor o reformi*.

(2) mestniški predlogi, ki se vežejo tudi s tožilnikom:

OB: *pomuditi se ob problemu, ovijati se ob deblu* (npr. *slak se ovija debla/ovija deblo*), večinoma pa je ob okoliščinski.

PO: *hrepeneti po slikah, grabiti po oblasti/mladih ljudeh, dobivati (jih) po glavi, vprašati po otrocih, klicati po materi, hiteti* (s prsti) *po tipkah, gladiti* (psa) *po dlaki, tolči po glavi, razbijati po vratih, planiti po žgancih, seči po knjigi, hlastati po uspehih, hlepeti po denarju, povpraševati po svojcih, biti po očetu, biti po koruzi, imeti potrebo/željo po solati, seči po krofih, žalovati po očetu, biti dolgčas po otrocih, letati po opravkih, dišati po jagodah, smrdeti po žveplu – tožiti se po mladosti, vpraševati se po vzrokih, tolči se po glavi, sline se cediti po sladoledu. Po* kot da je dvojne vrednosti: eden prave predmetnosti (*vprašati po otrocih*), drugi prvotno krajevni (*razbijati po vratih*), a so se preusmerili: *razbijati po vratih in jih tudi razbiti*.

V: *zmotiti se v kom*. Ta predlog se skoraj ne rabi kot glagolski morfem, pač pa je pogost v povedkovnih izrazih: *imeti v glavi/v malem prstu/v mislih/na umu/na jeziku/v spominu*.

5. Orodniške predložne zveze imajo predloge *z – med, nad, pod, pred in za*:

(1) samoorodniški predlog:

Z: *sodelovati s sovražnikom, napolniti z vinom, noreti z mladenko, spati s kolegico, govoriti z možem – povezati se z javko, sprijateljiti se s sošolcem, dobiti se s prijatelji, srečati se z znanci, prepirati se z učiteljem, dopisovati si z bratom, dogovarjati se z uporabniki, pobotati se z delovno organizacijo, loviti se z otroki, ujeti se z novim sodelavcem, strinjati se s predlogom, tepsti se s sestrico, ljubiti se z novo znanko, družiti se s potepuhi, otepati se s težavami, pomiriti se z mislijo, pobotati se z resnico, zadovoljiti se z malo, bojevati se z nevednostjo, spoznati se z mladenko, pomiriti se z bratom, spreti se z mojstrom, seznaniti se s pekom, ukvarjati se z zgodovino, pečati se s čebelami, spečati se z gozdarjem, nasititi se z ribami, kosati se s stremuhi, siliti se z zeljem, siliti se z znanostjo.* Posebno zanimivi so primeri s *se*, ki spet ali omogočajo novo prehodnost (*povezati se z javko/s prijatelji – povezati koga z javko/s prijatelji*), drugič izražajo vzajemnost (*tepsti se s sestrico – on sestrico, ona njega*); v nekaterih primerih se tako odpira nov pomen (*dobiti se s prijatelji*), zadnji so spet glede na *se* nemotivirani (*pečati se z vrtnarjenjem*). – Primeri tipa *posipati z gramozom* se razumejo kot *posipati gramoz*; prenesenega izvora so primeri tipa *spati s kom, hoditi s kom, družiti se s kom.*

(2) orodniški predlogi, ki se vežejo tudi s tožilnikom:

MED: *razločevati med nedolžnimi in krivimi, odločati se med krivim in pravim, ločiti med dobrim in zlim, tepsti se med seboj, sovražiti se med seboj* 'drug drugega', *ljubiti se med seboj.* Včasih sta možni dve razlagi: 'ljubiti drug drugega' oz. ljubiti se medsebojno'.

NAD: *obupati nad kom, stati nad prepiri, vzdihovati nad kom, vpiti nad otrokom, gospodovati nad deželami, vladati nad sosednjimi ljudstvi, imeti nadmoč nad soljudmi, žalovati nad kom – zgražati se nad sosedom, pritoževati se nad mladino, zmotiti se nad prijateljem.* Primere kot *biti nad kom* je treba razumeti kot 'presegati koga'.

POD: *služiti pod zastavo* 'služiti vojsko', *kaj razumeš pod to besedo* 'kako razumeš to besedo', *biti pod Avstrijci* 'podložen Avstrijcem'. Primerov je torej zelo malo.

PRED: *govoriti pred skupščino* 'govoriti skupščini', *biti pred drugimi* 'presegati druge', *bežati pred sovražnikom* 'umikati se sovražniku', *kapitulirati pred nesramnostjo, svariti pred prepirom, sčvekati pred prijatelji, imeti strah pred zakonom – braniti se pred očitkom, skrivati se pred radovednimi pogledi.* Primeri s *se* so seveda lahko le pretvorbe dvopredmetnih glagolov: *braniti koga pred očitki*; tudi v nekaterih drugih primerih gre za dvojno predmetnost: *sčvekati kaj pred prijateljem.*

ZA: *hoditi za sosedovo, gledati za fanti, iti za glasom* 'slediti glasu', *žalovati za sinom, gledati za otroki* 'paziti na otroke', *tožiti za lepoto, zaostajati za časom, zamujati za glavnino, hiteti za vodičem, letati za kiklami, divjati za delavci, tekati za kravami, grabiti za zvezdami – poditi se za otroki, cmeriti se za fantom, pojati se za svinjami.* Vsi glagoli z morfemom *za* prvotno pomenijo premikanje (prim. celo *tožiti za mladostjo* 'iti z mislijo k minuli mladosti'). Namesto predloga *za* je včasih predlog *po*: *žalovati za starši/po starših.*

Glagolske zveze z glagolom

1. Glagol se z glagolom lahko veže le tedaj, če je kateri od njiju pomensko nepopoln, npr. *morati* ob *delati*. Pomensko nepopolni glagol stoji pred popolnim in v primerni zvezi izraža slovnične kategorije osebe, števila, naklona, načina, medtem ko je pomensko popolni glagol v tej zvezi obsojen na nedoločniško obliko. Pomensko nepopolni glagoli so nam pomožni, nedoločnik ob njih pa je povedkovnik (predikativ). V nedoločniški povedkovnik se spreminjajo tudi neprvi pomožni glagoli glagolske zveze: če združimo *moram delati* in *začnem delati* v eno podredno zvezo, dobimo *moram začeti delati.*

V glagolsko zvezo se glagoli uvrščajo po določenem zaporedju: čisto desno je polnopomenski glagol, drži se ga fazni (obdobijski), potem so naklonski glagoli razne vrste. Zadeva je lahko na moč zapletena, zaporedje sestavin v taki zvezi pa nam hkrati odkriva objektivno merilo za tipologijo pomožnih glagolov. Mesto posameznih vrst pomožnih glagolov se ne spremeni, če katerega zaradi lažje razumljivosti zveze razvežemo v glagolski stavek; doslej najdaljša taka veriga se mi je posrečila v naslednji obliki: *Ni mogoče$_1$, da bi se moralo$_2$ splačati$_3$, če se hoče$_4$ pomagati$_5$ veleti$_6$, da se sme$_7$ brez sramu$_8$ začeti$_9$ navajati$_{10}$ z veseljem$_{11}$ poskušati$_{12}$ učiti se$_{13}$ slišati$_{14}$ (peti) ptičko.* Seveda je taka zveza stilistično in pojmovno strašilo.

Vsega imamo torej 14 vrst pomožnih glagolov (in v precejšnji meri njim ustreznih drugih besednih vrst in zvez, zlasti povedkovnikov), morebiti pa jih je tudi še več. Seveda zaslužijo vsi svoja poimenovanja in seznam istorazrednih drugobesednovrstnih ustreznikov; taki glagoli so torej (v oklepaju dodajamo še drugobesednovrstne ustreznike po zaporedju povedkovnik, pridevnik, samostalnik):

(1) možnosti ali možnostni: *moči, zmoči, utegniti, dati se, (mogoče biti – zmožen biti, sposoben biti, lahko (biti))*;

(2) nujnosti ali nujnostni: *morati, imeti, (komu) biti (treba biti), potrebno biti – primoran biti, prisiljen biti – imeti dolžnost*;

(3) presoje ali presojevalni: *splačati se (lepo biti, grdo biti, prijetno biti)*;

(4) hotenja ali hotenjski: *hoteti, želeti, želeti si, marati, upirati se, braniti se (biti pripravljen, biti voljen – imeti voljo, dobiti voljo, zgubiti voljo)*;

(5) pomaganja ali pomagalni: *pomoči, pomagati (biti v pomoč)*;

(6) zapovedi ali velevanjski: *veleti, ukazati, naročiti, prisiliti, dati (prisiljen biti*; seveda tudi *ukazano je bilo* itd.*)*;

(7) upravičenostni ali upravičevalni: *smeti, imeti se* (za kaj), (*lahko – biti upravičen – imeti pravico*);

(8) dovoljenja ali dovoljevalni: *smeti, dovoliti, dati, pustiti, drzniti si, dovoliti si – bati se, prepovedovati . . . (imeti smelost)*;

(9) duševnega stanja: *sramovati se (sram biti)*;

(10) fazni: *začeti, pričeti, jeti*; *nehati, jenjati*; *odnehati*; *nadaljevati – začenjati se, pričenjati se, jenjavati, začeti* (s pripovedovanjem), *biti pri koncu* (pripovedovanja);

(11) navade ali navajenosti: *navaditi (se) (navajen biti – imeti navado, dobiti navado, zgubiti navado)*;

(12) razpoloženja ali razpoloženjski: *veseliti* (koga peti) (*rad* (peti) – z *veseljem*);
(13) obvladanja ali obvladovalni: *učiti, učiti se, naučiti, naučiti se (sposoben biti – imeti sposobnost)*;
(14) zaznavanja ali zaznavalni: *videti, slišati, čutiti, slutiti.*

Vsi ti izrazi so možni tudi zanikani, izjema je *morati* (*ni mi/ti ... treba*) in *lahko* (*ne moreš/smeš ...*).

Vse te vrste pomožnih glagolov je mogoče prestavljati v oblike različnih besednih vrst: *moči – lahko/moč(i) – možen – možnost; zahtevati – treba – zahteva; morati – nujno – obvezen/nujen – moranje/nuja; splačati se – koristno – koristen – korist; hoteti – volja biti – voljan biti – hotenje.* Prim.: *Moraš oditi – Nujno je oditi – Nuja je oditi*; pridevniška oblika se uporablja ob samostalnikih: *nujen odhod*, iz te napravljena prislovna pa ob glagolih in pridevnikih: *nujno prositi, nujno nečist in onesnažen.* Pri posamostalitvi pomožnega glagola dobimo namesto zveze *nujen odhod* zvezo *nujnost odhoda.* Podobno pri drugih izrazih. – Kot kažejo primeri, si pri tem dostikrat pomagamo s sopomenskimi izrazi.

Nedoločni obliki, ki se lahko rabita z glagolom, tudi pomožnim, sta še opisni deležnik na *-l* (ki je po naši teoriji čisti predikativ tiste vrste, ki loči spol in število) in opisni deležnik na *-n/-t*: *je delal, je bil narejen*, ni pa mogoče reči *je bil delajoč* ali *je bil vstopivši*, seveda tudi ne *je delaje* ali *je rekši*; vsi sprejemljivi podobni primeri so popridevljeni: *je vroč, je bivši.* O zvezah pomožnih in drugih glagolov z imenskimi (samostalniškimi in pridevniškimi) besedami bo govor v naslednjem razdelku.

2. Podobna zveza kot glagol + nedoločnik je glagol premikanja + namenilnik: *Grem delat, Grem popravit pipo.* Prvotno so bile take zveze mogoče samo z nedovršnim glagolom. Ta je tudi edini poznal namenilnik, medtem ko se je od dovršnih glagolov uporabljal nedoločnik: *Grem popraviti pipo.* (Vsaj v nekaterih narečjih je tako še zmeraj.) Tak namenilnik se rabi tudi za stilno barvanje, npr. *Kaj si mu pa šel pravit* 'zakaj si mu vendar to povedal'; v SSKJ se tu namesto namenilnika pač napačno navaja nedoločnik. Prim. še *napotiti se* (*biti na poti*) *trgat grozdje.*

Zveze glagola s povedkovim prilastkom oz. določilom

Splošno

Take zveze so torej dveh vrst: a) ob predmetnopomenskih oz. b) pomožnih (ali veznih) glagolih: *hoditi bos, teči nemoten; vrniti se zmagovalec, vrniti se kot zmagovalec – biti star; biti starec; biti všeč.*

Na podlagi česa lahko ločimo glagole obojne vrste? – Primere prve vrste lahko razstavimo na dve enoti, ki sta sporočilno (morda bolje: obvestilno) samozadostni: *hoditi bos – hoditi, biti bos; vrniti se (kot zmagovalec) – vrniti se, biti zmagovalec.* Primeri druge vrste so sporočilno samozadostni le, če so drug ob drugem; *biti star* se ne da razstaviti po zgledu *hoditi bos*, ker bi glagol pri tem dobil drugačen pomen, kot ga ima v dani zvezi: samo slovnični funkcionalnosti bi se pridružil še kak pomen, namreč 'obstajanja, nahajanja, dogajanja', to pa ni isto, kot je bilo prej.

Določilo prvih glagolov imenujemo povedkov prilastek, določilo drugih pa povedkovo določilo.

1. Povedkov prilastek imajo lahko vsi predmetnopomenski glagoli (naslednji zgledi skušajo zajeti glede na vezljivost čim bolj različne glagole. (Izvzeti so seveda goli pomožni glagoli.) Povedkov prilastek je lahko: a) osebkov: *teči moten, umreti mlad, hoditi bos, rasti sam, odraščati zanemarjen, bojevati se dobro oborožen*; b) smiselnega osebka: *mlademu (se sanjati)* (za primer: *(Meni se je sanjalo) mlademu, staremu (ne več)), (zmanjkovati vode) pitne, (iti z zdravjem navzdol) že tako načetim, (trgati po ušesih) že tako vseh ubogih*; c) predmetni v različnih sklonih: *bati se učitelja slabo razpoloženega, napiti se vode studenčne/studenčnice, naveličati se moža čemernega, privoščiti si sadja umitega, ne videti človeka golega – čuditi se ljudem brezbrižnim, povedati očetu dobrovoljnemu, pomagati otrokom premraženim, prati bratu ovdovelemu, prikupiti se ljudem pametnim* (*čuditi se ljudem dobrega srca* je dvoumno, ker se *dobrega srca* lahko nanaša na potencialni osebek, ne le na dajalniški predmet) – *najti koga mrtvega, spoznati žensko nosečo, prinesti steklenice oprane, piti vodo razkuženo/prekuhano – govoriti o zadevah aktualnih, (ne mrtvih), hrepeneti po domovini svobodni, tožiti o bratih neosvobojenih, pripovedovati o ljudeh dobrega srca – bojevati se z nasprotnikom odkritim, mučiti se z vprašanji še nerešenimi.*

2. Pomožni glagoli in obvezno imensko (ne nedoločniško) povedkovo določilo.

Kateri glagoli so pomožni? – Glavni je *biti*, nato so še cela vrsta, npr. *postati* ali *ostati*: *postati delaven, ostati dober zidar.* Ti so nevezavni, in takih je še več, drugi pa so vezavni, npr. *imeti*: *imeti večerjo že kuhano.* Nekateri vezavni pomožni glagoli se poleg tega lahko tudi pasivizirajo: *imenovati* (koga) *za direktorja – biti imenovan za direktorja* (od koga): seveda je pri takih glagolih mogoča tudi brezosebna oblika ali trpna na *se*: *imenuje se za direktorja* (namreč ali 'Miklavža Prosenca se imenuje' ... ali pa 'Miklavž Prosenc se imenuje ...'). Razlika med tem in zgoraj navedenimi primeri je prav v tem, da taka razstavitev na dve enoti v zgornjih primerih ne upošteva pomenske samozadostnosti razstavljenih delov: *Imenujemo vas za direktorja* se namreč ne more razstaviti na *Imenujemo vas* in *Direktor boste*, saj *imenovati koga* nujno zahteva določilo – povedkovo, bodisi da je vsebovano v sobesedilu ali sopoložaju ali pa mora biti izrecno dodano.

Neglagolsko povedkovo določilo imajo torej vsi tisti glagoli, ki so pomensko nepopolni, kakor je pravilno ves čas učila že stara slovenska slovnica.

Pomensko nepopolni glagoli glede na levo in desno vezljivost: leva je osebkovna (osebek + ali –), desna pa povedkovodoločilna ali vezavna (levo, kot vemo, lahko imenujemo tudi prisojevalno): Leva: *Fant je mlad/Fantu ni mar, Temno je bilo*: desna: *biti pameten, imeti se za pametnega, klicati s Tomažem.*

Tipi desnovezljivih pomensko nepopolnih glagolov (simbolizacija: *Sam* = samostalnik; *1, 2, 3, 4, 5, 6* = sklon; *Prid* = pridevnik; *k* = kdo; *kj/č* = kaj; *kš* = kakšen; *kk* = kako, *-n* = deležnik na *-n* ali *-t*):

Razred		Simbolizacija	Primer	Tipska okrajšava
I	(1)	Sam_1 Glag Sam_1/$Prid_1$	*Janez je tesar/mlad*	biti k_1/$kš_1$
	(2)	Sam_1 Sam_3 Glag $Prid_1$	*Janez mi prihaja mlad*	prihajati k_3
	(3)	Sam_1 Glag *se kot* Sam_1/$Prid_1$	*Počuti se kot norica/nora*	počutiti se kot k_1/ $kš_1$
	(4)	Sam_1 Sam/$_4$/ Glag *za* Sam_4	*Učila se je za šiviljo*	učiti se za k_4
	(5)	Sam_1 Sam_4 Glag Sam_1	*Klicali so jo Ančka*	klicati k_4//kk
	(6)	Sam_1 Sam_3 Glag Sam_1	*Pravili so ji Ančka*	praviti k_3 kk
	(7)	Sam_1 Sam_3 *se* Glag Sam_1	*Temu se reče ključ*	reči $č_3$ kk
II	(8)	Sam_1 Sam_4 Glag *do* Sam_2	*Pripravili so jo do priznanja*	pripraviti k_4 do $č_2$
III	(9)	Sam_1 Sam_4 Glag $Prid_4$	*Hišo imam pospravljeno*	imeti $kš_4$ -n
	(10)	Sam_1 Sam_4Glag Sam_4	*Imenovali so jo kraljico*	imenovati k_4 k_4
	(11)	Sam_1 Glag *za* Sam_4/$Prid_4$	*Velja za poštenjaka/ za pošteno*	veljati *za* k_4/$kš_4$
	(12)	Sam_1 Glag *se* Sam_4/$Prid_4$	*Čutila se je mater/novo*	čutiti se k_4/$kš_4$
	(13)	Sam_1 Sam_4 Glag $_{za}$ Sam_4	*Izberimo jo za vodičko*	izbrati k_4 *za* k_4
	(14)	$Glag_3$ *za* Sam_4	*Šlo je za pravico*	iti *za* kj
	(15)	Sam_1 Sam_4 Glag *v* Sam_4	*Povišali so jo/hišo v paznico/stolpnico*	povišati k_4/kj v kj
	(16)	Sam_1 Sam_4 Glag *kot* Sam_4	*Čislajo jo kot delavko*	čislati k_4 *kot* k_4
IV	(17)	Sam_1 Glag *po* Sam_5	*Diši po gnoju*	dišati *po* $č_5$
V	(18)	Sam_4 Glag *z* Sam_6	*Pitali so ga z medvedom*	pitati k_4 s $č_6$

Za posamezne vrste velja, da se lahko rabijo tudi brezosebno: *Kmetica je dišala po svežem gnoju – Dišalo je po svežem gnoju.* V nekaterih skupinah je seveda po več glagolov:

(1) *ostati, postati, izpasti, (ležati, živeti); zdeti se, videti se, počutiti se, čutiti se, kazati se, pokazati se, delati se, napraviti se, izkazati se, začutiti se, storiti se; je videti*; *nastopati kot*; tipi *kazati se, je videti* ipd. v tipski okrajšavi niso izraženi;
(2) — — —
(3) *se odlikovati kot, se pokazati kot, se prijaviti kot*;
(4) *izkazati se za*;
(5) *imenovati, zvati, zmerjati, nazivati*;
(6) *reči, dejati*;
(7) *se pravi*;
(8) — — —
(9) — — —
(10) *klicati, zvati, najti, napraviti*;
(11) *imeti (imeti se)*;
(12) — — —

(13) *izvoliti za, imenovati za, poklicati za, smatrati za, vzeti za/jemati za, določiti za, izglasovati za, spoznati za, prepoznati za, identificirati za, priznati za, sprejeti za, odobriti za, potrditi za, predlagati za, posvetiti za, prisiliti za, označiti za, povišati za*;
(14) — — —
(15) *spremeniti v*;
(16) *ceniti kot, poznati kot, prepoznati kot, identificirati kot, navesti kot, omeniti kot, sprejeti kot, posvetiti kot, priznati kot, odobriti kot, krstiti kot, predlagati kot, označiti kot*;
(17) *smrdeti po, zaudarjati po, vonjati po (*tu blizu je *skominati po): smrdeti (komu) po – skominati (koga) po)*;
(18) *zmerjati, klicati, krstiti.*

Posebni pomensko nepopolni glagoli se zakrivajo s pomensko popolnimi pomeni, zato jih je teže odkriti (kakor seveda tudi pri zgornjih glagolih ne smemo pozabiti na njihovo predmetnopomenskost: *Sem* 'obstajam', *ker dvomim, Ženska je postala* 'se je lepo razvila v strokovnjakinjo ali kaj', *Ima ta mož* 'je premožen'). Za primer manj očitnih pomožniških vlog nekaterih glagolov vzemimo glagol *iti*, in sicer na podlagi ustreznega sestavka v SSKJ: Ta pod 2. //"z oslabljenim pomenom" navaja zveze kot: *ni šel k izpitu, po kosilu grem pol ure na sprehod* 'se pol ure sprehajam', *si že šel na operacijo* 'si se že dal operirati', *celo dopoldne se je šel z nami igrat* 'se je z nami igral', *zjutraj bomo šli kosit, popoldne bomo pa spravljali seno* 'zjutraj bomo kosili', *z njim je šla večkrat plesat* 'je večkrat plesala'. Slovarniki večinoma že sami nakazujejo, da je glagol *iti* tu v večini primerov pomensko odvečen. Tudi v primerih, kjer tega niso storili, bi bilo mogoče najti ustreznike z glagolom *biti*: *ni šel k izpitu* = ni še bil pri izpitu/ni še bil izprašan; *si že šel na operacijo* = si že bil operiran.

Slovarniki imajo še en tak tip pod 8., ki ga nasproti prvemu (ta "izraža dejavnost, dejanje, kot ga nakazuje dopolnilo") določajo z "izraža a) usmerjenost v stanje, kot ga nakazuje določilo, b) brezosebno: bližnji nastop stanja, kot ga nakazuje določilo, // z glagolskim samostalnikom izraža a) udeleženost pri nastopu stanja, dejanja, b) da se z osebkom dogaja, kot določa samostalnik // postati član, pridružiti se". S primeri: a) *iti v lepšo prihodnost,* b) *šlo je na jesen* // a) *iti na dopust, tudi najmlajši je šel že v službo*; ekspr. *iti v smrt za domovino* 'umreti', b) *s prevajanjem so šle lepote izvirnika v izgubo, predlog bo šel na glasovanje* 'o njem se bo glasovalo', // *iti k dimnikarjem* 'postati dimnikar'.

Tu imamo pomožniško rabo (tj. da glagol *iti* izraža samo slovnične vloge, ne pa tudi predmetnopomenskih) v resnici samo tedaj, če se *iti* da zamenjati s katerim od "priznanih" pomožnih glagolov, ne pa morda s katerim koli glagolom. S tega stališča ni pomožniški *iti* v primeru a) *iti v lepšo prihodnost*, ker pomeni 'bližati se', ne pa morda *biti lepša prihodnost*; tudi pri // a) *iti na dopust* je treba ločiti primere kot *bomo/smo bili na dopustu* 'smo dopustovali' od primerov, ko gre za pravo odhajanje/odpravljanje na dopust, kot npr. v stavku *na dopust smo šli v torek*. Primeri kot *iti v stranko* se pomožniško razumejo le v pomenu 'postati član stranke'.

Pomožni glagol druge vrste, tak, ki zahteva določilo v nedoločniku, imamo v primerih slovarskega pomena 16: *(to) ne gre, da bi jaz samo delal, ti pa užival*; *po mojem ne gre dvomiti o tem*; tu se zamenjuje glagol *moči*: *ne morem samo jaz delati/ne morete pustiti samo mene delati* oz. *ne moremo/ne smemo dvomiti.*

Tudi pri nekaterih drugih pomenih gre za slovarski "oslabljeni pomen", čeprav v slovarju kot tak ni označen. Poglejmo: 9. *zdravljenje gre počasi* = 'je počasno'; *vsako delo gre sprva počasi* = 'je zamudno', *ta knjiga gre dobro v prodajo* = 'ima dobro prodajo oz. se dobro prodaja', *gre mu slabo* ='mu je slabo'. – 10. *matematika mu ne gre dobro* = 'je ne zmore/v njej ni uspešen'. – Primeri iz točke 11, tipa *v sobo gresta lahko le miza in kavč* pa pomenijo, da se le ona dva tam lahko 'nahajata/najdeta prostor'. v 11 // se skriva glagol *moči*: *ta ključ ne gre v ključavnico* = 'ni ustrezen za/ne ustreza ključavnico/i// ga ni mogoče spraviti v ključavnico'. – Podobno v 12: *tebi gre hvala* 'ti si zaslužen za'; *za zvestobo ti gre plačilo* 'bi moral biti plačan'. – Veliko takega je tudi v gnezdu, kjer se zdi, da je *iti* v vseh primerih, ko zveza z *iti* ne pomeni premikanja, pomožnik: *v kateri razred greš* 'katerega razreda učenec si', *iti v vas komu* 'obiskati koga', *tovarna je šla v zrak* 'je eksplodirala', *iti s časom* 'biti sodoben', *iti z očmi po vseh straneh* 'pogledati', *ne gre se mi domov* 'noče se mi še iti' – *ne želim si še iti* (možno tudi *ne hodi se mi še domov*).

Glagolske besedne zveze s prislovno sestavino

Glagoli se s prislovnimi zvezami večinoma družijo, vendar tudi vežejo, ali z drugimi besedami: prislovne zveze so navadno neobvezna sestavina glagolskih zvez, obvezna redkeje. Primeri za družljivost: *hoditi počasi/preteklo noč/zaradi zdravja/mirno/tri ure* itd.; za vezavnost jih ni toliko: *vstopiti v hišo, oditi iz hiše/od prijatelja*; *ležati na postelji, iti na vrt.*

Prislovne zveze glede na pomen. V glavnem jih delimo na vrste (prostorske, časovne, lastnostne, vzročnostne), v posameznih vrstah pa ločimo še razrede, včasih, zlasti zaimkovnih, je zelo veliko. V naslednjem so prislovne besedne zveze po pomenih (ponazorila so večinoma z golimi zvezami); vezljivostne prislovne sestavine so v spodnji preglednici ob vprašalnici izpisane, druge pa imajo nakazan značilni glagolski morfem (za nedoločnik oz. deležnik).

Vrsta in razred	Vprašalnica	Primer
I. prostorske		
1. cilja	*kam (iti)*	*domov, v hišo*
2. mesta	*kje (biti)*	*doma, pri domu*
3. poti	*kod, po kateri poti (hoditi)*	*tod, po cesti*
4. razmeščenosti	*kod vse, na katerih mestih (rasti)*	*tod, po gozdu*
5. izhodišča	*od kod (prihajati)*	*iz hiše, s strehe*
6. ciljne meje	*do kod (spremljati)*	*do križišča*
II. časovna		
1. obdobje	*kdaj -ti*	*včeraj, te dni*

III. lastnostne		
A. načinovne		
1.	*kako -ti*	*mirno, brez besed*
2. intenzivnosti	*kako zelo -ti*	*močno, z veliko brzino*
3. enakosti	*komu/čemu enako -ti*	*kot konj, cankarjansko*
4. različnosti	*od koga bolj/več -ti*	*(hitreje) od zajca*
5. posledičnosti	*s katero posledico -ti*	*do krvi, smrtno*
6. tvarine	*s katero snovjo/čim -ti*	*z apnom*
7. naprave	*s čim -ti*	*s čopičem, z razumom*
8. vršilskosti	*od koga -n/-t*	*od očeta (pohvaljen)*
9. nosilskosti	*s čim -n/-t (-l)*	*z zidovi (obdan)*
10. spremstva	*s kom -ti*	*z bratom (iti)*
B. merne		
1. mere	*koliko -ti*	*veliko, 3 kg*
2. razdalje	*kako daleč -ti*	*blizu, daleč*
3. dobe	*kako dolgo -ti*	*od jutra do večera*
4. roka	*za koliko časa -ti*	*za 4 leta*
5. vrstilnosti	*katerič/kolikič -ti*	*prvič, zadnjič*
6. pogostnosti	*kolikokrat -ti*	*večkrat, redko kdaj*
7. obroka	*po koliko -ti*	*po tri*
8. obdobja	*na koliko časa -ti*	*na vsake tri dni*
IV. vzročnostne		
1. vzroka	*zakaj -ti*	*zato, iz zavisti*
2. namena	*čemu, s katerim namenom -ti*	*delat, na delo*
3. koristi	*komu v dobro -ti*	*za brata, bratu*
4. dopustnosti	*kljub čemu -ti*	*kljub prepovedi*
5. pogojnosti	*pod katerim pogojem -ti*	*ob dobri letini*
6. ozira	*glede na kaj -ti*	*vedenjsko, po vedenju*

Verjetno je takih okolnosti še več; ne smemo pa jih zamenjevati s tistim, kar šele skupaj z glagolom tvori stavčno enoto, tj. s povedkovniki, kakor sta *tiho* ali *všeč* (*biti tiho, biti všeč*), in kot enota dobita določila časa, kraja itd.: *biti tiho v šoli, biti tiho pri predavanju, biti tiho iz strahu, biti tiho kot miš v cerkvi, biti tiho od jutra do večera.*

Vsak glagol ni družljiv z vsaktero prislovno zvezo: glagol *iti* ne npr. s snovnostno, ne z vršilskostjo (saj ni prehoden in ne tak, da bi lahko imel trpno obliko), prav tako ne z nosilskostjo, saj nima deležnika stanja. Za nasprotje mu dajemo glagol *dati*, ki ni vezljiv s potjo in razmeščenostjo, nima časovne merne razsežnosti, ampak le kratno, torej ni mogoče reči *dati tri dni*, ampak le *trikrat* ipd.

Ko bi se ta teorija izdelala, bi bila zelo koristna tudi za slovaropisje, ki nam doslej ni ravno razodelo, kako te stvari rešuje v slovarju.

Povedkovniške besedne zveze

Besednovrstne značilnosti povedkovnika

Tu delamo s teorijo, da je vse, kar je v pomožniški glagolski zvezi desno od tega glagola (*biti sam/zadovoljen/tiho* oz. *izvoliti za sekretarja*), povedkovo določilo. Ker pa ima vsak stavčni člen tudi svoj besednovrstni ustreznik (za osebek so samostalniki, za prilastek pridevniki, za povedek glagoli), se vprašujemo, ali ga nima tudi povedkovo določilo. Da: ta besedna vrsta je p o v e d k o v n i k. Povedkovnik se najlaže dokazuje s tem, da določene besede desno od pomožnika ne opravljajo nobene druge skladenjske vloge. Tako je npr. z besedo *všeč*: *Ta stvar mi je všeč* 'mi ugaja', torej je *biti všeč* = ugajati. Težje je že v primerih kot *zaman*: *Vse moje delo je bilo zaman* 'brezuspešno', ker se *zaman* da rabiti tudi kot prislov (*Zaman sem garal vse življenje*); morda kje obstaja tudi obsamostalniška raba besede *zaman* (*zaman delo*), kar bi dokazovalo tudi njeno pridevniško eksistenčno obliko (kakor jo imamo pri sopomenki *zastonj*: *zastonjsko delo*).

P o v e d k o v n i k i imajo deloma druge značilnosti kot p r i s l o v i. Poglejmo primere: *velika tema*, tema je *bila velika* proti *bilo* je tema, *zelo* tema; *mlad/mladi* kmet – ta kmet *je mlad* (možna samo nedoločna oblika), *lepo* govorim – meni je *lepo* (različna glagola, besedni red), *hladno* gledati – biti *hladno*, *težko* nositi – nositi *težko*, *lahko* hoditi – biti *lahko*, Ti *si lahko lahko* oblečen, jaz pa *ne smem* biti (vzporednost med *si lahko* in *(ne) smem*). Idealen zgled za razliko med prislovom in povedkovnikom sta besedi *l a h k o* $_1$ in *l a h k o* $_2$ (v SSKJ samo en *lahko* z oznako prisl. s 7 navedenimi glavnimi pomeni). Slovarska oznaka "prislov od *lahek -hka -o*" zdrži samo za 1. pomen, kjer je *lahko* res 'na lahek način', ne pa tudi za preostalih šest, kjer se z njim izraža: 2. zmožnost, sposobnost: tovarna *lahko dela* s polno zmogljivostjo, 3. dovoljenje, soglasje: *lahko gremo* čez travnik, 4. omiljena nujnost, potrebnost: *lahko bi* že prej povedal, 5. omejitev, zadržanost priznanja: tebi *je lahko* tako *govoriti*, 6. pripravljenost, ponudba: *lahko* vas *spremim*, 7. precejšnja zadovoljivost psihičnega stanja: *ni* ji *bilo lahko ostati* sama.

Da je lahko v pomenih 2–7 blizu glagolu, ne pa prislovu, se prepričamo, če zgornje primere zanikamo, pa dobimo: 2. tovarna *ne bo mogla delati* s polno zmogljivostjo, 3. *ne moremo iti* čez travnik, 4. *moral bi bil* že prej *povedati/spodobilo bi se bilo povedati* že prej, 5. tebi ni težko tako *govoriti*, jaz pa *ne morem/ne smem*, 6. *ne morem* vas *spremiti*, 7. ni ji *bilo lahko ostati* sama, a *je morala*. To velja tudi za zglede iz slovarskega gnezda: kako sploh *lahko* kaj takega *trdiš* – kako sploh *moreš trditi*. Glede na povedano bi tudi glagol *moči* (gotovo za te zanikane primere) moral imeti precej podobne pomene: v resnici so navedeni: sposobnost (3-krat), razpoloženje, domneva/verjetnost, možnost in zanikanje odgovornosti, v gnezdu pa se omenja še nesposobnost.

Da so povedkovniki blizu glagolom, dokazujejo s o p o m e n s k i g l a g o l s k i u s t r e z n i k i: *sram me je = sramujem se, mraz mi je = prezebam, postalo je temno = stemnilo se je, biti za pričo = pričati*; s sopomenko: *biti tiho = molčati*. Po tem načelu lahko odkrijemo veliko število (če ne vse) na eni strani pomožnikov (oz. pomožniških rab), na drugi pa povedkovnikov (oz. povedkovnih rab). Poskusimo, ne da bi svoje asociacije naknadno urejali: *ni moči več – še se lahko/more*, oz. bolje obrnjeno: *bojim se – groza me je/strah me je*; *sanjam/sanja se mi – imam sanje*; *moram – ni mi treba*; *jasni se – postaja jasno*; *večeri se – večer prihaja/večer se dela*; *greje – daje toploto*; *obljubiti – dati obljubo*; *skleniti – narediti/napraviti sklep*; *dvomiti – biti v dvomih*; *skrbi me – sem v skrbeh*; *zamujati – imeti zamudo/biti v zamudi*; *prosim – delam prošnjo*; *ubijem se – napravim samomor*; *poročiti se – iti v zakon*; *krstiti – opraviti krst*; *imenovati – dati ime*; *posoditi – dati na posodo*; *razveseliti – napraviti veselje*; *motiti se – delati napake*; *pokoriti se – delati pokoro*; *skakati – delati skoke*; *sestopati – biti pri sestopu*; *zveneti – dajati zvok*; *mukati – delati mu*; *veleti – dati povelje/zapovedati*; *rukniti – dati "ruker"*; *biti ukorjen – dobiti ukor*; *biti opomnjen – dobiti opomin*.

Na podlagi pomenskega lika nasprotja lahko odkrivamo dalje: *dati ukor – dobiti ukor*; *vzeti za ženo – izgubiti ženo*; *vzeti v misel – zgubiti iz spomina*; *jemati si k srcu – biti vseeno*. To lahko delamo tudi v neenakih parih: *planiti v jok – molčati*; *podati se na pot – ostati doma*; *točiti solze – jokati*; *spraviti v nesrečo – onesrečiti*; *umreti – vstati od mrtvih – biti mrtev*; *imeti uši – biti ušiv*; *imeti vročino – biti vročičen*; *imeti vero – biti veren*; *imeti ljubico – biti ljubica*; *imeti dostop – biti dostopno* itd., npr. vsaj še *imeti rad – ljubiti*.

Desno od pomožnika je torej povedkovnik, ta pa je povedkovnik že po izvoru ali (s sinhronega stališča po prvotnem) statusu ali pa je izimenskega izvora: izpridevniškega, izsamostalniškega, tudi izglagolskega (*morda, treba*); lahko je seveda tudi stavčni (ali tudi celo polstavčni).

Vrste povedkovniških zvez

Kakor druge besedne vrste je tudi p o v e d k o v n i k v e č v r s t e n. Ker smo nekatere že obdelali (nedoločnik in opisna deležnika pri glagolskih zvezah, pridevnike in prislove pa pri pridevniških in prislovnih zvezah), nam tu preostanejo le še tisti, ki so edino povedkovniki, ne pa prestave iz drugih besednih vrst v to (zaradi zaokroženosti pa bomo obravnavali tudi nekatere od tistih, ki se oblikovno ne ločijo npr. od pridevniških ali prislovnih). Na mislih so nam torej besede kot *tiho, treba, mraz*, in zveze kot *v skrbeh*.

Č a s o v n e i n n a k l o n s k e z v e z e s povedkovniki. Ker so povedkovniki podobni glagolom, tvorijo vse tiste oblike kot glagoli, kolikor jim to seveda dopušča oblikoslovni inventar (prim. razliko med *postal bi tiho, postal bi bil tiho* in *bil bi tiho* – prvič dve obliki pogojnika, drugič samo ena). Oglejmo si to ob edninskih zgledih s povedkovniki *tiho, treba, mraz* in *v skrbeh*:

Sed.	*sem* (*si je*) tiho	*je* treba	*je* mraz	*sem* (*si je*) v skrbeh
Pret.	*sem* (*si je*) *bil* (*-a -o*) tiho	*je bilo* treba	*je bilo* mraz	*sem* (*si je*) *bil* v skrbeh
Prih.	*bom* (*-š -ø*) tiho	*bo* treba	*bo* mraz	*bom* (*-š -ø*) v skrbeh
Pog.	*bi* (*-ø -ø*) *bil* (*-a -o*) tiho	*bi bilo* treba	*bi bilo* mraz	*bi* (*-ø -ø*) *bil* (*-a -o*) v skrbeh
Vel.	*bodi -ø* tiho	*bodi* treba	*bodi* mraz	*bodi -ø* v skrbeh
Ned.	*biti* tiho	*biti* treba	*biti* mraz	*biti* v skrbeh

Osebovnost: Povedkovnika *tiho* in (frazeološki) *v skrbeh* sta osebna, *treba* in *mraz* pa neosebna, imata pa lahko smiselni osebek, izražen z zaimkom, za 3. osebo pa seveda lahko tudi s samostalnikom: sed. *treba mi je, treba* ti je, treba mu *je*/fantu *je treba* ...; pret. *treba* mi/ti/mu ali fantu *je bilo*; prih. *treba* mi/ti/mu ali fantu *bo*; pog. *treba* mi/ti/mu ali fantu bi bilo; vel. *bodi* mi/ti/mu ali fantu *mraz*. Poleg tega so eni povedkovniki neprehodni (*biti tiho, biti mraz*), drugi pa prehodni (treba biti *česa*, biti v skrbeh za *kaj*: *Treba nam je miru, V skrbeh smo za mir*. Vezljivostno so torej povedkovniki kot glagoli: nevezljivi, levovezljivi, desnovezljivi in obojestransko vezljivi.

Glede izražanja osebe sta zanimiva povedkovnika *lahko* in *rad -a -o*; dodajata se osebnim glagolskim oblikam, prvi čisto nepregiben, drugi pregiben v spolu in številu. V spodnji preglednici za primerjavo podajamo še zvezo z navadnim naklonskim pomožnikom:

lahko grem	*smem iti*	*rad -a -o grem*
lahko greš	*smeš iti*	*rad -a -o greš*
lahko bi šel šla -o	*smel -a -o bi iti*	*rad -a -o bi šel šla -o*
lahko bi bil šel šla -o	*smel -a -o bi bil -a -o iti*	*rad -a -o bi bil šel šla -o*

Velelnika pri *lahko* in *smem* nista mogoča, saj se pri te vrste pomožnikih ne uporabljata.

Tu se vidi, da obstajajo tudi (prvotni) pomožniški povedkovniki naklonskega tipa; v te se spreminjajo tudi glagoli, če niso neprvi, kot npr.: moraš se *začeti* zanimati za to.

Povedkovniki tvorijo besedne zveze tiste vrste kot glagoli, četudi se zdi, da se pri tem skoraj nujno opirajo tudi na pomožni glagol, ki jim omogoča skladenjsko določnostno funkcioniranje. Za zgled: je treba *kruha* predm. – je *zelo* tiho prisl. d., je tiho *ves dan* prisl. d., je v skrbi za *majhne otroke* predm., je *zelo* v skrbeh prisl. d.

Še nekaj zgledov za povedkovnike v stavčni zgradbi: *Kako* ste (kaj); *Škoda* je bilo (novih čevljev); (Hiša mu) je *mar*, (jaz pa) ne; (Žene mu) ni bilo *mar*; (Meni) bi bilo *prav*; (Meni) ni *mar* (tega); (Ali mu) je postalo *bolje*; *Groza* (te) bodi (prihodnosti); Ne bi (ti) smelo biti *dolgčas*; (Ljudi) je *dovolj*; (Mari) je *rado vroče*; (Nikomur) ni bilo *žal* (poti na vrh Triglava); *Briga* (jo) je bilo (tvojega zdravnika); Moralo bi (te) *začeti biti briga* (lastnega zdravja); *Iti* (mi) je bilo (na Dunaj); Bilo bi (ti) *lahko* (čisto) *prav*; *Kazno* je bilo, (da bo dež); (Toliko me) je (še) *trgovca*; *Dobro* je bilo, (da tega ni več dočakal); Bilo je *bogpomagaj*; Bilo je *gorje*. (Nekaj posebnega imamo v zvezah kot *Veselje* mi jo *je bilo gledati*, *Prosto* ti jo *je zametovati*, kjer se zdi, da je *veselje* in *prosto* tudi nekako povedkovo določilo, a je pov. pril.: *Gledal sem jo z veseljem – Gledal sem jo vesel*. V *Gorje ubogim* je izpuščena vez (*gorje bodi/bo* ubogim).)

Povedkovniki so tudi medmeti, ko zasedajo mesto povedka, ko torej organizirajo celotno stavčno zgradbo. Nekaj zgledov: Miška pa *smuk* v luknjo, Jaz pa *švrk švrk* po volu, On pa *bumf* po vratih. Njihova posebnost je le, da v ednini nimajo pomožnika. Lahko si pa mislimo, da bi se pomožnik v primernih pogojih pojavil, in

tedaj bi se lahko reklo npr. tako: Takrat *boš* pa ti *skok* v avto in adijo za zmeraj. Gotovo so povedkovniki prvotni medmeti v stavkih kot *Reklo je šššš*, Krava *reče mu*, Strojnica *dela/pravi trtrtr*, Motor *poje drdrdr, Reklo je comp, Delalo je copot copot*. Da so res povedkovniki, se vidi po normalnih glagolskih vzporednicah, ki včasih obstajajo: Motor *poje drdr – drdra*, Krava *reče mu – muka/zamuka*.

Izrazi tipa *na nate, lej lejte* niso povedkovniki, ker se spregajo. To so nekako okrnjeni glagoli; kot takim se jim je lahko še ohranila vezljivost, in sicer vezavna: *Lej ga hudiča* (če je *lej* iz *glej*). Za nestrokovnjaka je nejasno, iz česa je *ná*, ki je vezaven: *Na* zlomka, ipd. Seveda je mogoče tudi, da bi kaj takega prav prek te okrnjene oblike hotelo postati navaden glagol.

Posebne podredne zveze

Na koncu bi kazalo omeniti še primere tipa *lomiti ga, usekati jo, razdirati jih*: ali so to zveze po dveh besed ali zveza glavnega dela besede in njenega prostega morfema? V SSKJ so take, prvotno zaimenske prvine obravnavane kot samostojne besedne enote: prim. *ga* z oznakami "rod., tož. od *on*" in s primeri kot *nalezel se ga je, precej sta ga že čutila, dosti ga nese, ta ga pa pihne, polomiti ga, to smo ga*. Neke vrste merilo za to, ali gre za prosti morfem ali za samostojno besedo (oz. njeno obliko), bi bilo v pregibanju. Če se besedica odziva pravilu o nikalnici, bi bila udeleženska, sicer ne. Med dokaj številnimi zgledi za te vrste zvez v SSKJ je zanikan *ne boš je zvozil*, ki ima gotovo nenikalno izhodišče v *zvoziti jo*. Prim. še zglede: *ubrati jo, mahniti jo, ne odnesti je, poceditи jo, popihati jo, pogoditi jo, odkuriti jo, odpeljati jo, izkupiti jo, kresati jo, brisati jo*; in še: *nastavila mu je* brez *jo*.

Nekaj drugega od takega *ga/jo* je *ga* v primerih kot *ni ga človeka, ki bi tega ne vedel*; *čez to vino ga ni* (/namreč *vina*/), kjer gre za podvojitev predmeta: prim. *Ne bojim se ga, Rigota* (Finžgar), kar vodi k zgornjim tvorbam.

Priredne besedne zveze

Priredne so zveze enakovredih besed (besednih zvez, stavkov) na isti ravnini.

V novejšem času ločimo sedem vrst priednih zvez, marsikatera med njimi pa ima tudi po več razredov, zlasti npr. protivna. Te zveze so: vezalna, stopnjevalna, ločna, protivna, vzročna, pojasnjevalna in posledična (ali sklepalna). Načeloma so mogoče v vseh besednih vrstah (in njihovih oblikah):

	Sam	Prid	Prisl	Povdk	Nedol
VEZAL.	*oče in mati, jesti in piti, ti in jaz, ti in še kdo dva in tri*	*mlad in lep, tak in drugačen*	*spodaj in zgoraj, trudno in počasi*	*strah in sram, prijetno in všeč, oblačno jasno*	*jesti in piti*

STOPNJ.	*ne samo oče, ampak tudi mati*	*ne samo mlada, ampak tudi lepa*	*ne samo spodaj, ampak tudi zgoraj*	*ne samo strah, ampak tudi sram*	*ne samo jesti, ampak tudi piti*
LOČ.	*ali oče ali mati*	*ali mlada ali bogata*	*ali spodaj ali zgoraj*	*ali strah ali sram*	*ali jesti ali piti*
PROTIV.	*ne oče, mati*	*ne mlada, ampak lepa*	*ne spodaj, ampak zgoraj*	*ne strah, ampak sram*	*ne jesti, ampak piti*
POJAS.	*Janez, tvoj brat*	*mlada, tj. lepa*	*spodaj, doli ob reki*	*prijetno, tj. všeč*	*jesti, tj. piti*
VZROČ.	*oče, kajti mati*	*lepa, kajti mlada*	*prenizko, saj skoraj na tleh*	*všeč, kajti mirno*	*piti, kajti jesti*
POSLED.	*oče, zato mati*	*mlada, zato lepa*	*trudno, zato počasi*	*mirno, zato všeč*	*jesti, zato piti*

Seveda si je vse te zveze treba misliti v primernih stavčnih zvezah: 1. *Oče in mati sta na delu*; 2. *Je ne samo mlada, ampak tudi lepa*; 3. *Boš spodaj ali zgoraj*; 4. *Ni me bilo strah, ampak sram*; 5. *Jesti, tj. hrane/Jesti, tj. piti smo imeli dovolj*; 6. *Oče, kajti mati, se je seveda strinjal s tem*; 7. *Mati, zato oče, ni protestirala*. Primeri kažejo, da se dajo vse vezalne zveze vseh besednih vrst v glavnem brez težav prestavljati v druge vrste, pod pogojem seveda, da posamezni členi priredne zveze pomenijo stvari, ki se npr. lahko pojavljajo kot vzrok in posledica, ali da eden lahko razlaga, popravlja drugega, da je eden nasproten drugemu ipd.

Ali so, pri vseh razredih posameznih prirednih vrst podredni ustrezniki? Da jih imajo npr. vzročni in posledični, je očitno že na podlagi veznikov za vzročne in posledične (za te nekoliko manj) stavke. O tem bo več govora pozneje.

Ali so "priredne" zveze res posamezne zveze ali pa le zaporedje zvez? Ali gre za eno ali drugo, pač nakazuje naslonka (kolikor njena stava ni kdaj posledica edino logične možnosti): če se naslonka pojavi za prvim delom potencialne zveze, gre za dve enoti, če za drugim (oz. za končnim), potem imamo enotno zvezo. Prestavimo torej priredno zvezo *oče in mati* itd. v ustrezne podredne zveze: 1. *oče in mati* → *oče z materjo*, 2. *ne samo oče, ampak tudi mati* → *tako oče kot mati* , 3. *ali oče ali mati* → *če ne oče, mati*, 4. *ne oče, mati* → *mati v nasprotju z očetom*, 5. *oče, kajti mati* → *oče zaradi matere*, 6. *doli, tj. ob reki* → *doli ob reki*, 7. *oče, zato mati* → *mati za očetom*. Torej: 1. *Oče z materjo je šel* proti mogočemu, a z drugim pomenom *Oče je z materjo šel*; prim. še *Vidva z Matijo bosta šla naprej* proti *Vidva bosta z Matijo šla naprej*. Pri tem je v prvem primeru glavni v jedru zveze imenovani in ga drugi samo spremlja, v drugem primeru pa prvi spremlja drugega. – Pri stopnjevalni zvezi imamo posebnost, da ujemalna beseda navadno ne "sešteva" prirednih jedrnih sestavin zveze, zato pravimo *Ne samo oče bo šel, ampak tudi mati/Ne samo oče, ampak tudi mati bo šla* proti *Tako oče kot mati bosta šla* (mogoče tudi: *kot bo šla tudi mati*). – Pri ločni besedni zvezi seveda ni seštevanja, zato *Ti ali oče bo šel*, mogoče tudi *Ti boš šel ali oče*. To ostane tudi v podredni zvezi: *Če ne ti, (pa) on/Če ne ti, oče bó šel*. Tu se očitno tudi že močno briše meja med stavčnim in besednozveznim priredjem oz. njegovim podrednim ustreznikom. Seštevanja seveda tudi ni v protivni zvezi: *Ne oče, ampak mati mi je povedala*, podredno: *V nasprotju z očetom je mati zelo potrpežljiva*. Isto velja tudi za vsa naslednja razmerja. *Oče, kajti mati, je rekel, da...*, podredno *Oče je glede na mater rekel/Oče je po materi rekel/Oče je za materjo rekel*. V podredni zvezi ni razlike med vzrokom in posledico razen v obrnjenem zaporedju: *Oče je po materi/za materjo* (='sledeč materi') *rekel*.

Obe jedrni besedi take zveze imata lahko isti prilastek. Pridevniški prilastek je lahko dvoumen v primerih kot *naš oče in mama, sosedova Micka in Janez*, kar lahko razumemo kot *naš oče in naša mati* (tako večinoma res razumemo) ali pa kot *mama in naš oče, sosedova Micka in* (npr.) *naš* (že prej omenjeni) *Janez*. V takih primerih je mogoče, a malo običajno rabiti dvojinsko obliko pridevnika, npr. *naša oče in mati, sosedova Janez pa Micka* (pri tem gledamo še na to, da ne bi bila na prvem mestu končniško dvoumna beseda: *naša mama in oče*); primer za množino: *sosedovi Janez, Micka in Marjeta*; tak nedeninski prilastek bi bil v večini primerov seveda jasnejši.

Podredni ustrezniki prirednih zvez. Vprašanje je, ali imajo vse vrste priredij svoje podredne ustreznike, tj. ali vseh vrst veznikom ustrezajo določeni predlogi; kajti na splošno velja, da se priredni veznik, ko sestavine njegove zveze stopijo v podredno razmerje, mora zamenjati s predlogom (navidezna izjema je le *kot*). Na to vprašanje si skušajmo odgovoriti na podlagi primerov protivnega priredja, kjer ločimo naslednje razrede: 1 protistavnega, 2. zamenjalnega, 3. izvzemalnega in 4. dopustnega. Priredje najprej spremenimo v podredje, nato pa v podredju odvisni stavek zamenjamo z njemu ustrezajočo predložno zvezo (predlog je seveda lahko tudi nepravi):

(1) a) *Ančka kuha, Meta spi.*
b) *Medtem ko Ančka kuha, Meta spi./Medtem ko Meta spi, Ančka kuha.*
c) *V nasprotju z Ančko Meta spi./V nasprotju z Meto Ančka kuha.* Isto bi bilo tudi s tipom *Ančka ve, Andrej pa ne* oz. *Ančka ne ve, Andrej pa*. Priredni veznik je ničti ali pa *pa*, en del priredne zveze je lahko zanikan (prvi ali drugi).

(2) a) *Ančka (sicer) ne ve, a bi rada vedela.*
b) *Namesto tega, da bi bila neobveščena, bi bila rada obveščena.*
c) *Svojo nevednost bi rada zamenjala z vednostjo.*

Vezniki so še *toda, vendar, pa*. Bolj preprosti primeri za to so še: *Peče kruh, ne potico – Namesto da bi pekla kruh, peče potico – Namesto kruha peče potico*. Tako bi šlo še *Prišel je Andrej, ne Marica* ali *Prišel je domov, ne v mesto* ali *Andrej se uči, ne pa lenari* ter *Andreja je sram, ne pa strah*.

(3) a) *Samo Ančka ve, drugi ne (vedo).*
b) *Namesto da bi vedeli vsi, ve samo Ančka.*
c) *Nihče razen Ančke ne ve.*

Veznik je še *le*. Tako bi šlo še: *Vsi vedo, samo Ančka ne – Vsi razen Ančke vedo.*

(4) a) *Volja je dobra, meso pa slabo.*
b) *Medtem ko je volja dobra, je meso slabo.*
c) *Meso je slabo kljub dobri volji.*

Vezniki so še *toda, vendar, ampak, a, ali*. Prim. še *Ančka ve, pa ne pove, Je dober poznavalec, a slab učitelj.*

Pristavčna besedna zveza

Pristavčnost spominja na priredje, le da se enakostopenjski sestavini nanašata na isti predmet (nanosnik), gledan prvič z enega, v pristavku pa z drugega stališča. Primeri: *France Prešeren, največji slovenski pesnik, (je rojen v Vrbi). – Vaš sosed, Jože Dobravec, (bi rad govoril z vami).* Pristavčne besedne zveze se dajo pretvoriti v zvezo osebka in povedka, npr. *France Prešeren je največji slovenski pesnik. – Vaš sosed je Jože Dobravec.* Poved ostane ista, če v njej uporabimo samo en del pristavčne zveze, npr. *France Prešeren je rojen v Vrbi* in *Največji slovenski pesnik je rojen v Vrbi.* To so t. i. polni pristavki. Poleg takih polnih pristavkov so še nepolni, npr. *France Prešeren, tedaj vzgojitelj v Klinkowströmovem zavodu na Dunaju, (je pisal domov znano pismo)*; tu povedi s sámim prvim in sámim drugim delom pristavka ne pomenita istega.

Na meji obeh delov pristavčne besedne zveze se navadno dela premor. Namesto premora v govoru (ali obenem z njim) (in vejice v pisavi) se uporabljajo vezniška sredstva različne vrste: *to je, tj.*; *namreč, in sicer*; *z drugimi besedami, drugače povedano*; *ali, oz., oziroma, ali bolje*; *npr., na primer, recimo*; *vključno, kot npr.*; *zlasti, posebno, v glavnem, večinoma.* Še nekaj zgledov: *Vrnil se je pozno, tj. ob treh zjutraj. – Sosed, namreč omenjeni lovec, je sedaj že mrtev. – V nedeljo bomo v koči, in sicer v bratovi. – To je bolj slabo, z drugimi besedami (drugače povedano) zanič. – Pridi sam, ali (raje) s kom drugim. – Pojdi hitro, oziroma s kolesom. – Pojdi v trgovino, ali bolje na trg. – Samostalniki, npr. stol, človek, drevo, so posebna besedna vrsta.– Prišli so vsi, npr. sosed Luka, Metjan, Cirnski ... – Psi, recimo volk ali lisica, so hudi roparji. – Vsi, tudi on, bodo morali na delo. – Društveniki, zlasti mladi, hodijo radi na sprehode. – Upokojenci, v glavnem (večinoma) ljudje nad 70 let, so živo debatirali. – Učitelji, pretežno ženske, imajo zelo težko in slabo plačano delo.*

Likovna besedna zveza

Likovne (figurativne) besedne zveze se tvorijo na podlagi razlik med izrazno in pomensko stranjo besed. Nekako jih je treba tudi poimenovati, najbolje na podlagi stilističnih figur (likov).

Najbolj očitne so istorečne (tavtološke), priredne ali podredne.

Istorečna zveza

Vezalne istorečne zveze z *in* imamo za vse besedne vrste. Samostalniške so npr.: *prošnje in prošnje, avti in avti, delo in delo, stotine in stotine, tisoči in tisoči.* (Pridevniške take zveze so brezvezniške: *mlada mlada (nevesta).*) Precej je prislovnih: *še in še, bolj in bolj, več in več, manj in manj, dalj in dalj, sto in stokrat.* Vse so povezane s stopnjevanjem oz. poudarjanjem. Pridružujejo se jim predložne prislovne

zveze tipa *na kile in kile*: *na tone in tone, na litre in litre, na tisoče in tisoče.* Največ takih zvez pa je glagolskih: *hoditi in hoditi, prositi in prositi, vabiti in vabiti, kričati in kričati, delati in delati, iti in iti.* Rade nastopajo v določnih oblikah: *Šel je in šel, Hodi in hodi, Bi vpil in vpil*; velelnih takih oblik ni veliko: *Ti pa garaj in garaj.* Prim. še *Sem šla ter sem šla, Je govoril pa govoril.* Te zveze imajo podredni pomen: *hoditi in hoditi* 'dolgo, neprestano hoditi', *manj in manj* 'zmeraj manj', *na tone in tone* 'zelo veliko ton', *litre in litre* 'veliko, zelo veliko litrov'. Vse imajo čustveno podstavo, obenem pa poudarjajo.

Od teh po smislu podrednih zvez je treba ločiti tiste s kazalno podstavo tipa *ta in ta, tak in tak, tam in tam, tja in tja, od tam in tam, do tja in tja, tedaj in tedaj, tega in tega dne, ob tej in tej uri, zato in zato, iz tega in tega razloga, s tem in tem namenom, na tak in tak način, glede tega in tega, toliko in toliko.* Nakazujejo veččlenske enote: *ta in ta* je lahko *Janez Debevec, zveza tega in tega dne* je npr. 9. maja, *tega in tega leta* npr. devetnajststošestindvajsetega.

Na priredne zveze zgornjega tipa (ki imajo v glavnem podredni pomen) spominjajo formalno odvisnostne istorečne zveze s predlogom, navadno je predlog ob drugem delu, redkeje pa ob obeh. Po sklonih lahko ločimo posamezne skupine, znotraj sklonov pa po različnih predlogih: OR.: *list za listom, človek za človekom, ura za uro, prošnja za prošnjo, leto za letom, dan za dnem, teden za tednom, reforma za reformo, otrok za otrokom, kozarec za kozarcem, snop za snopom, njiva za njivo, zakon za zakonom*; TOŽ.: *repa na repo, dan na dan, udar na udar, stavek na stavek, kamen na kamen, tolar na tolar*; MEST.: *hiša pri/ob hiši, človek pri/ob človeku, streha pri strehi, mesto ob mestu*; ROD.: *zrno do zrna, kamen do kamna, hiša do hiše* (verjetno sh.). Zameno pomenijo tožilniški primeri tipa *bat za bat, glava za glavo, oko za oko, usluga za uslugo, zaupanje za zaupanje, roba za robo*; s sopomenkama: *milo za drago, šilo za ognjilo.*

Pri zvezah z *za* z or. gre za izražanje količine na podlagi časovne zaporednosti (*dan za dnem*), v tipu *na* pa za nakladanje enega na drugo (*dan na dan*). V prvem primeru gre za vrsto, v drugem za kopico, ki pri takem nalaganju nastane. Postopnost je izražena v primeru s *po* (*malo po malo*), medtem ko gre pri zvezah z *za* s tož. za enako mero (povračilo) po načelu *Kakor ti meni, tako jaz tebi.* Predloga *ob/pri* nakazujeta gnečo.

Že od kazalnih primerov naprej je istorečje le površinsko, saj je od *list za listom* zmeraj izpuščen sam od sebe razumljiv prilastek: *list za listom* je namreč 'en list za drugim'; *glavo za glavo* 'ena glava za drugo glavo'; *repa na repo* 'včeraj repa, danes repa'.

Brezvezna istorečna zveza

Najprej si oglejmo istorečne po posameznih besednih vrstah, med katerimi pa samostalniške zastopajo radi zaimki: SAM.: *ti ti, on on, jaz jaz, Janez Janez, volk volk* itd.; PRID.: *grd grd, hud hud, trd trd, dober dober, slab slab, debel debel, velik velik, priden priden, prima prima*; PRISL.: *tiho tiho, hitro hitro, počasi počasi, nežno než-*

no, brž brž, daleč daleč, davno davno, kmalu kmalu; kakor da so druge vrste prislovi za kraj in čas: *gor gor, doma doma, jutri jutri, letos letos*; GLAG.: *beži beži, hodi hodi, pridi pridi, nesi nesi, delati delati, nosit nosit*; *gazimo gazimo, gledam gledam, poslušam poslušam, pazim pazim, nalagam nalagam* itd.; POVDK.: *tiho tiho, čiča čiča, pisa pisa, hoda hoda, lu lu, kak kak*; ČLEN: *da da, ja ja, ne ne, pač pač, že že, tudi tudi, le le, saj saj*. Prvi del je normalno krepkejši od drugega.

Tu gre sicer za pomensko podredni odnos, sicer pa za nekako poudarjanje ali stopnjevanje: *beži beži* 'daj beži', *pridi pridi* 'le pridi', *delati delati* 'le pridno delajte', *dober dober* 'zelo dober', *brž brž* 'le brž', *komaj komaj* 'z največjo težavo', *da da* 'gotovo da', *ne ne* 'nikakor ne', *že že* 'že, ampak', *dej dej* 'daj vendar', *hajdi hajdi* 'hajdi dajmo' ipd. Kolikor tu v opisu nismo podali čustvenega členka ali čustvenosti nismo izrazili kako drugače, si jo je k opisom zmeraj še treba pristaviti. S tega stališča so torej posebnost izrazi tipa *pisa pisa*, ki so nekaki okrnjeni glagoli; te oblike SSKJ menda ne pozna.

Posebno vprašanje so medmetni ponavljalni liki, kjer ni zmeraj jasno, ali gre za več medmetov ali pa le za medmetne morfeme, če se sploh sme tako reči. Čiste ponovitve so po navadi dvo- ali trodelne. Dvodelne: 1. *pa pa*, 2. *hopsa hopsa, hopla hopla, čiča čiča, hajdi hajdi, hazi hazi, mandi mandi, sü sü* (Mostec: za svinje), *ta ta, pi pi*; 3. *hov hov, kvak kvak, gru gru, rega rega, dr dr, dum dum, tu tu*; 4. *hm hm, ho ho, fff fff*; 5. *bumf bumf, cin cin*; trodelne: 1. *ha ha ha, he he he, ho ho ho, ju ju ju, hi hi hi*; 2. *cop cop cop, bam bam bam*.

Dvojne ponovitve so menda vse povedkovniške, medmetne. Pomenijo pa stik, oglašanje, slikanje, dejanje, odnos in posnemanje: *pa pa* 'zbogom', *čiča čiča* 'sedkaj', *kvak kvak* 'kvakati', *hm hm* sprejemanje z zadržkom. Trojne ponovitve izražajo smeh in jok, tj. razpoloženje. So imanentno stilno (čustveno?) zaznamovane, čeprav niso vse le druga možnost ubeseditve dane predmetnosti.

Do neke mere to odseva tudi iz SSKJ, ki npr. za medmet *há* in *hà* navaja: *ha, ha, ha, se je smejal* (po našem vejice med ponovitvami nepotrebne); primer *ha, smešno* seveda ne spada sem. Prim. še nekaj navedkov iz SSKj: *Hajdi, hajdi, gremo*; *Hip, hip!*; *Pes je lajal na mimoidoče hovhov, hovhov*; *Iz spalnice se čuje: hrk hrk*; *Hrsk, hrsk, se je zaslišal glas korakov pod oknom*; *Hu, hu, se oglaša sova*; *Uharica vpije huj, huj*. Primeri tipa *hov, hov, hov* namesto *hov hov* so pač stilizacije z dodajanjem. Trojnostne: *He, he, he, to je veselje*; *Ho ho ho, se je krohotal*; *Hrst, hrst, hrst, hrustajo konji oves*.

Stopnjevalna zveza

Formalno stopnjevane oblike s *pre-* nahajamo pri pridevniških besedah, prislovih in medmetih: PRID.: *bel prebel, temen pretemen, čist prečišt, silen presilen, hud prehud, dober predober*; PRISL.: *kmalu prekmalu, daleč predaleč, grozno pregrozno, dobro predobro, tiho pretiho, milo premilo, dolgo predolgo*; MEDM.: *joj prejoj, joh prejoh*. POVDK.: *Bilo je tiho pretiho, Film mi je bil všeč prevšeč*, morda bi šlo tudi *je treba pretreba* (*je potrebno prepotrebno*). Med temi tvorbami zavzema posebno mesto *čudo prečudo* (kar spominja na tip *trapa trapasta*, le da je drugače stopnjevano).

Stopnjevanje z golo ponovitvijo, a s poudarno izgovorno jakostjo ene od prvin imamo v primerih s ponovitvijo iste besede, npr. *belo belo*: *Belo belo perilo ima* (poudarjen je prvi *belo*).

V bistvu ravno táko stopnjevanje (korensko istorečno) imamo v primerih, ko je večinoma zapostavljen za samostalnikom pridevnik z isto podstavo, bodisi da je pridevnik tvorjen s pripono iz samostalnika (*trapa trapasta*), ali pa je samostalnik iz pridevnika (*norec nori*), oboje pa je tvorjeno npr. v *svinjarija svinjska*. Da gre tu za čustvenost, se vidi po zapostavi pridevnika samostalniku (kar imamo npr. tudi v kletvah *hudič prekleti, strela gromska*). Prim. še: *avša všasta, beba bebasta, Pepa pepasta, zelje zeljasto, reva revna – norec nori, črnec črni, bedak bedasti, divjak divji, pohotnež pohotni, lenuh leni, bizgec bizgasti, skopuh skopi, požeruh požrešni, smrduh smrdljivi*. Prim. še: *donda dondasta, bik bikasti, svinja svinjska, štor štorasti, kmetavz kmetavzarski, grdavš grdavšasti, Tomažon tomažonasti, Drejcon drejconasti, potegon potegonasti, Mica micasta*. S sopomenskimi izrazi: *bedak neumni, falot lumpárski* (Mostec), *strela gromska*.

Namesto stopnjevanja tipa *bel prebel* imamo tudi zveze s priponskim modifikatorjem pridevnikov: *pravi pravcati, droben drobcen, majcen majčken, prav pravšen*. – Ta tip se kakor z okvirjem razširja z osebnimi zaimki nekako po vzorcu *ti donda dondasta ti, ti norec nori ti*; stilistična varianta *ti požeruh ti požrešni*. Pojavlja se ta tip tudi ob golih samostalnikih: *ti hudič ti, ti strela ti, ti reva ti, ti konj ti, ti šleva ti*.

Prav tako gredo sem zveze s prvotnim istoglasnim prislovnim določilom: *sivosiv, črnočrn*; pisano narazen: *nežno nežen, temno temen, belo bel, milo mil*.

Istorečnim primerom so zelo blizu sopomenske zveze, ki pa jih ni veliko: *nikoli in nikdar, reče in pravi, milo za drago, vsekano ali vbodeno, grom in strela*.

Raznobesedna likovna zveza

Vezalne zveze protipomenk. Te so različnih besednih vrst: SAM.: *ogenj in voda, noč in dan, staro in mlado, stari in mladi, krivi in pravi, rdeče in črno, živo in mrtvo, belo in črno, vera in dvom, ljubezen in sovraštvo, laž in resnica, kristjan in pogan, berač in kralj, angeli in hudiči, telo in duh, duh in tvar, sever in jug, vzhod in zahod*; PRID.: *dober in slab, vroč in hladen, čist in umazan, priden in len, lihi in sodi, vesel in žalosten, prima in zanič, bogat in reven, pameten in neumen, paren in neparen*; PRISL.: *zmeraj pa nikoli, gor in dol, z dušo in telesom, ven in noter, sem in tja, tako in drugače, tu in tam, sedaj in nekoč*. Taki pari pomenijo razsežje imenovanega izreka stvarnosti.

Podvrsta tega je tip *srečen in nesrečen*, ker ustreza zvezam *pameten in neumen*. Tako še *vesel in nevesel, pameten in nespameten*. Nekaj drugega so *beli in nebeli, mladi in nemladi*. Tu spet lahko navajamo: SAM.: *Slovenci in Neslovenci, verniki in neverniki, vera in nevera, zaupanje in nezaupanje, teisti in neteisti*; PRID.: *srečen in nesrečen, vreden in nevreden, povabljen in nepovabljen, resničen in neresničen, poklican in nepoklican, parni in neparni, poročen in neporočen, moralen in amoralen,*

zveličan in nezveličan; *biti in ne biti*. Pridružujejo se jim liki s *proti-* in *anti-*: *fašisti in protifašisti, materija in antimaterija*; *imperialističen in antiimperialističen, fašistično in protifašistično, talent in antitalent, delec in antidelec*. Vsi ti pari so v drugem delu nikalni.

Za vse te primere je značilno, da je na prvo mesto postavljeno tisto, kar je ugodnejše, pozitivnejše, bližje, prvotno, prej, zgoraj, česar je več: *poleti in pozimi, prej in slej, sem in tja, gori in doli, belo in črno, rdeče in črno, dobro in slabo, bogati in revni, prav in narobe, vreden in nevreden*. Izjeme so prav redke: *krivo in pravo, levo in desno* (tu ima menda *levo* prednost), *fašisti in antifašisti*. Celoto, tj. stoodstotno, skušajo zajeti izrazi tipa *na dolgo in široko, po dolgem in počez*, ki zajemajo obe razsežnosti.

V enem tipu medmetnih ponovitev so delne glasovne premene. Te lahko uredimo po načelu števila premen, pri tem pa še ločimo samoglasniške od soglasniških, na koncu pa obravnavamo te in one. Samoglasniške: I – A: *križ kraž, tik tak, tingl tangl, cik cak*; I – O: *bingl – bongl, ping pong, pika poka, klip klop, ding dong*; soglasniške: H – P: *hokus pokus*; L – F: *lari fari*; P – M: *pel mel*; K – R: *kikiriki*; z dodajanjem sogl.: ø – B: *enkete benkete, enci benci*. Z opuščanjem samoglasnika: A – ø: *hoja hoj*; z opustitvijo celega zloga: *hopla hop, jumpajdija jumpajda*. Posebnost je somernega tipa in malo drugačnega *kikiriki*.

Samoglasniške premenilne ponovitve kažejo na neko dejansko različnost ubesedovane resničnosti (najsi bo tudi samo smerna kot v primeru *križ kraž*, kjer gremo z dlanjo enkrat v eno, drugič pa počez v drugo smer), soglasniške premene pa kažejo samo na navidezno, le zunanjo neenakost, a notranjo istost. Razlika med *i – a* in *i – o* je kot med jasno nasprotnostjo in samo bolj slučajno različnostjo.

Trojne premenilne ponovitve so več vrst: CX – CX– CY: *ringa ringa raja*; A – I – A: *bam bim bam*; AM – R – AM: *tam tr tam*; X – Y – X: *hoja di hoja*; X – Y – Y: *tra la la, hop sa sa, ju hu hu, rom pom pom* (pisali smo jih vse naraven): V teh se ena prvina ponovi na različnih mestih, nato pa premeni: *ringa –raja, bam – br*, ali pa je ena bistveno drugačna od ponovljenih preostalih dveh: *tra la la, hop sa sa*.

Še drugačne vrste likov predstavljajo zgledi *bim bam bom* in *hoja hoja hej*, ali *jumpajdi – jumpajda*, oz. *holadrí – holadru*.

Verjetno je samo sovpad v primerih s tipoma *tra la la (tralala)* in prislovi kot *tulele* (dvakrat poudarjalni oblikoslovni členek *-le*, prim. *tukajle* s členkoma *-kaj* in *-le*), zbuja se pa vendar neka asociacija med njima.

Posebne zveze so še tipične dvojice tipa *Peter in Pavel*: *mož in žena, bratje in sestre, gospe in gospodje, stric in teta, konj in kobila*; druge vrste pari so *mati in otrok* (podredno: *mati z otrokom*), *krava in tele* (iz tipa žival *z mladičem*). V zaporedju se kaže hierarhija moško : žensko, odraslo : mlado. Kolikor danes take dvojice obračajo, je to stilno zaznamovano. SAM.: *dame in gospodje*; PRID.: *srečen in nesrečen*; PRISL.: *sem in tja, gor in dol, gori in doli, levo in desno*, (*na levi in na desni*), *navzgor in navzdol, naprej in nazaj, tu in tam*, (*v to in ono smer, na levo in desno stran, na tem in na onem svetu*); *poleti in pozimi, podnevi in ponoči, zjutraj in zvečer, drevi in davi, dopoldne in popoldne, v petek in svetek, prej in slej – blizu in daleč, veliko in malo*; POVDK.: *prav in narobe, dobro in zanič, veselo in žalostno, zastonj in drago*.

Tako se skuša zajeti celoten obseg "spektralnih" enot: *poleti in pozimi* 'v vseh letnih časih'; *staro in mlado* 'vsi, tj. vse *kar leze in gre*'', *dobri in slabi* 'vseh vrst'. Pri prvotnem pomenu pa ostajamo pri *vesel in žalosten*.

Nasprotnosti še dveh tipov: dvojno nikalni *ne vesel ne žalosten* ter skrajnostni *povsod in nikjer, da in ne*. Primeri za prvo: *ne krop ne voda, ne rog ne sveča, ne tič ne miš, ne belo ne črno; ne bev ne mev; ne tako ne tako (drugače), ne belo ne črno, ne levo ne desno, ne dobro ne slabo, ne ven ne noter, ne tu ne tam, ne danes ne jutri; ne velik ne majhen, ne debel ne suh, ne priden ne len, ne lep ne grd; ne dà ne nè*. – Pozitivno, tj. brez *ne*, bi se to glasilo *bolan in zdrav obenem, hkrati žalosten in vesel*. Primerov je menda manj. – Tip *povsod in nikjer* povezuje skrajnosti po načelu totalnosti: *vsi pa nihče, vsak pa nobeden, vse pa nič; vsakršen pa nikakršen, vseh vrst pa nobene, od vsakogar pa od nikogar; enkrat pa nobenkrat, zmeraj pa nikoli, povsod pa nikjer*. (Ravno v zvezi *zmeraj pa nikoli* se dokazuje zaimenskost besedne zveze *zmeraj*.)

Vezalnim primerom so blizu njihovi podredni ustrezniki tipa (*tako*) *danes kot jutri* 'vsak dan': *včeraj kot danes, tako mladi kot stari*.

Protivne zveze s *pa* so tipa *malo, pa dobro*; *veliko, pa zanič*; *malo, a preveč*; spominjajo na primere *premalo in preveč, prehitro in prepočasi*.

Nasprotnostni podredni tip imamo tudi v podrednih zvezah kot *črno na belem, nedolžen kriv, brez krivde kriv, lačen sit, nedolžen obsojen* 'nedolžen spoznan za krivega', *živ mrtev* in verjetno še kaj podobnega: *mlad star, zdrav bolan, vesel žalosten*. Druge vrste so tipa *dobro za zlo, krivo za pravo, dobro za hudo*.

Ločni primeri z *ali* podajajo nasprotnostno izbiro: *bolj ali manj, prej ali slej, prej ali pozneje, vse ali nič, denar ali življenje, biti ali ne biti, petek ali svetek, Peter ali Pavel, Tine ali Bine*. Še liki na podlagi sopomenskosti, bliskovnosti ipd.: *milo za drago, šilo za ognjilo, ljudstva kot naroda*. Obstaja tudi brezvezniška varianta: *rad nerad* (= rad ali nerad), *hočeš nočeš, hotel ne hotel, rekel ne rekel, kriv ne kriv*. – V bistvu gre sem tudi tip *bodi mlada bodi stara* (če se vezniki zreducirajo: *stara mlada*), *vsaka ima fanta rada*; *danes jutri, šepav ne šepav, lepa ne lepa, poštenjak ne poštenjak*. Z redukcijo pride do oblik *rad ali ne, priden ali ne, Slovenec ali ne, delati ali ne, zastonj ali ne, hočeš ali ne, iti ali ne*.

Zanikanje združljivosti so zgledi tipa *Ti pa delo*, tj. 'ti vendar ne delaš/ne maraš delati'. Prim. še: *Ta pa sam, On pa ženske, Don Juan pa sam, Ti pa pošten, Bor pa pesnik, Volk pa pastir, Skaza pa mojster, Ti pa (tvoje) poštenje, Ta pa lepa*. Take zveze so nastale s krajšanjem iz *Ti pa delo sta dve različni stvari/ne gresta vkup*. Na prvem mestu je zmeraj določna stvar.

Podredni izrazi za celoto zajema *od vrha do tal*: *od glave do pet/nog, od začetka do konca, od jutra do večera, od petka do svetka, od zore do mraka, od šivanke do stroja, od otroka do starca*. Na skrajnih krilih sta izraza za najmanjše in največje, pri časovnih zvezah si prvine sledijo skladno z realnim potekom časa, višinsko pa od zgoraj navzdol.

Verjetno obstajajo tudi nadpomenski in podpomenski liki: *zver lisica, človek zver, lisica Zvitorepka, pesnik Prešeren, puška risanka, volk samotar, jurist pipravnik, avto fiat, mehanik monter, ptica pevka, top berta.* Neka stilistična moč izhaja iz prestave besed iz enega razreda v drugega: *kovač umazanec* ← *umazan kovač, puška risanka* ← *risana puška.* Te zveze so verjetno raznorodne.

DOLOČANJE STAVČNIH ČLENOV

Stavčne člene določajo naslednja 4 merila: pomen, vprašalnica, oblika in položaj v stavčni zgradbi. Za osebek v stavku *Slavček lepo poje* lahko torej rečemo, da je to: (1) vršilec dejanja; (2) po njem se vprašamo s *kdo ali kaj* + povedek; (3) je samostalniška zveza (oz. sam. stavek) v imenovalniku; (4) vpliva na povedek v spolu, sklonu, številu itd., in je rad izhodišče (tema) stavka. Seveda so tudi bolj zapleteni osebki, v bistvu pa velja, da na podlagi teh štirih meril lahko ugotovimo vse posebnosti stavčnih členov.

Osebek

Pomen

S pomenskega stališča je osebek stavčni člen, ki izraža vršilca dejanja (*Hišo smo si zgradili v dveh letih, Slavček poje*), nosilca stanja (*Slavček je ptica pevka*) ali poteka (*Slavček je poginil, Steklenica se je razbila*). Vršilec dejanja je lahko tudi le orodje, npr. *Ključ odpira vrata, Metla pometa* (v pomenu 's ključem se odpirajo vrata, z metlo se pometa'). O prejemniškem osebku lahko govorimo v primerih kot *Ana je dobila (ali ima) kolo*, saj so *Ani* kolo *kupili* (ali si ga je sama). Nadalje je osebek lahko tudi krajeven in časoven, npr.: *Kredarica je zasnežena* 'na Kredarici je sneg'. – *Ceste so bile polne beguncev* 'na cestah je bilo polno beguncev'. – *To vino ima precej maliganov* 'v tem vinu je precej maliganov'. – *Današnji dan je sreda* (prim. *Kdaj je sreda?* ali *Sreda je kateri dan*).

V trpnih stavkih je osebek tisti ali tisto, kogar ali kar glagolsko dejanje prizadeva, npr. *Hiša je bila zgrajena v dveh letih.*

Gledano s stališča vrst dogajanja je osebek ali dejavnik (v trpniku prizadeti), ali nosilec, ali čutilec, ali vedenjec, ali besedovalec, ali obstajalec.

Splošni osebek imamo v primerih tipa *Človek bi rekel, da to ni res.* Poleg tega se rabijo splošno še osebni zaimki za 2. os. (*Vi bi rekli/ Ti bi rekel, da to ni nič*); ali za 3. os. mn. (*Pravijo, da tam rado straši*); 3. os. ednine se v tem pomenu rabi s *se*: *Tod se hodi na Triglav.* – *Tako se ne govori.* – *To se ne pove na glas* (neknjižno: *Tega se ne pove na glas*).

Vprašalnica

Vprašalnica za osebek je zelo preprosta: po osebku se vprašujemo s *kdo ali kaj* + povedek. Če hočemo že v vprašanju izraziti množinski osebek, vprašalnima zaimkoma dodamo *vse*: *Kdo vse je bil za mizo?* – *Kaj vse je bilo na mizi?* Prim. še vprašalnico s posamostaljenim pridevniškim zaimkom: *Kateri ste bili na izletu?* Če je povedek *biti* v pomenu 'nahajati se, obstajati' ipd. zanikan, je osebek v rodilniku, in se potem po njem tudi vprašujemo z rodilniško obliko zaimkov, npr. *Koga ni bilo doma?* – *Očeta in matere.* Podobno se z oblikami odvisnih sklonov vprašalnic vprašujemo po t. i. logičnem osebku v raznih sklonih, npr.: *S kom ali čim je šlo navzdol? -Z Jožetovim zdravjem.* – *Komu se je sanjalo? -Jožetu.*

Oblika

1. Oblikovno je osebek načeloma samostalniška besedna zveza (gola ali zložena) v imenovalniku: *Triglav je visok 2863 m.* – *Ti si pa kar lepo pri zdravju.* – *Kdo vse je bil tam?* – *Kdo izmed vas me bo izdal?* – *Vsi moramo živeti in vsi živimo le enkrat.* – *Ta dva se pa dobro razumeta.* – *Naš in vaš oče sta velika prijatelja.* – *Mi vsi smo ti prijatelji.* – *Tine, Tone, Jurij, Meta – vsi ti želimo še veliko let.* – *Govoriti je eno, delati pa drugo.* – *Sladko spančkati je eno, življenje pa drugo.* Tudi za stavčni osebek velja, kot da ima imenovalniško obliko: Veseli me, *da si prišel* (= *veseli me to /(ta stvar), da si ...*).

Osebek ni nujno zmeraj izražen s samostalniško besedno zvezo (njen poseben tip imamo tudi v stavku kot *Skoraj ni še nikoli zajca ujel* ali *Pod ni pred*); včasih je le posredno nakazan z glagolsko obliko, ali pa še to ne, in se razume iz sobesedila oz. iz sotvarja, tj. predmetnega (stvarnega) in drugega nejezikovnega okolja v danem govornem položaju: *A si se res že vrnil?* – *Zakaj pa tako nanagloma?* – *Obljubil je, da pride.* – *Bi tudi kaj prigriznili in popili?* – *Bi narezek in malo dobrega vina?* – *Kilo kruha in pet žemelj.* – *Roke gor!* V primerni zvezi tak skriti (= izpustni) povedek "zleze" na dan: *A si se tudi ti že vrnil?* – *Zakaj si se pa tudi ti vrnil tako nanagloma?* – *Bi tudi vi / mi kaj prigriznili in popili.* – *Bi tudi vi zrezek in malo dobrega vina?* – *Tudi ti roke gor!*

Iz zgledov se vidi, da se osebek izpušča, če se iz govornega položaja ali sobesedila vidi, za koga gre: ali za govorečega ali ogovorjenega ali pa za neudeleženca pogovora (za zadnje prim.: *Le kako hodi*; *kakor da bi bil ves svet njen.* – *Tona je šla zgodaj spat*; *čutila se je bolna.* – *Tone je obljubil, da pride.* – *Veronika je pospravila sobo in začela likati.*). Zelo pogosto je osebek izpuščen tudi ob zvalniku, npr. *Tone, kod pa hodiš tako dolgo.* Kakor druge stavčne člene, prizadene elipsa osebek tudi v dvogovoru: *Kam je šel pa Tone. -Domov.* – *Pa pozna pot? -Saj jo je hodil že velikokrat/Jo.*

2. To, kar je vršilec dejanja, nosilec stanja ali poteka ipd., ni zmeraj izraženo s samostalniško besedno zvezo v imenovalniku, ampak tudi v drugih sklonih, zlasti v rodilniku: *Očeta ni bilo doma.* – *Hiše ni več in tudi vasi ne.* – *Pred zaporom se je zbralo veliko ljudi.* – *Sedem suhih let je prišlo.* – *Čuda ljudi se je zbralo na trgu.* – *Na stotine ovc se je prerivalo po ozki poti.* V teh zgledih je samostalniška besedna zveza v rodilniku zaradi zanikanega povedka

ali pa zaradi pridevniškega količinskega izraza tipa *pet/petero/malo* oz. še česa. To je osebek v rodilniku. Isto stvar (z malo spremenjenimi besedami) lahko povemo tudi v imenovalniku, npr.: *Oče ni doma* (pogovorno). – *Hiša ne stoji več, in vas tudi ne.* – *Pred zaporom so se zbrali številni ljudje.*

O logičnem osebku govorimo tedaj, če vršilec dejanja itd. prav tako ni v imenovalniku, v drugem sklonu pa je ne zaradi zanikanega povedka ali zaradi pridevniškega količinskega prilastka; ista stvar se pa da povedati tudi tako, da je tak logični osebek res pravi osebek, npr.: *Jožku se je sanjalo – Jožko je sanjal.* – *Z njegovim zdravjem je šlo navzdol – Njegovo zdravje je šlo navzdol (se je slabšalo).* Prim. še samostalniško pretvorbo stavka: *Jožku se je sanjalo → Jožkove sanje.*

Osebek ima lahko obliko stavka (npr. *Veseli me, da si prišel*); to je podrobneje obdelano v poglavju o podredju (str. 638).

Položaj v stavčni zgradbi (ujemalne lastnosti)

Glede na položaj v stavku je osebek stavčni člen, ki povedku določa osebo (zmeraj tretjo, razen če je osebek osebni zaimek za 1. ali 2. osebo), število, spol in celo sklon (če je povedek tak, da ga lahko izraža). Osebek torej zahteva ujemanje povedka, tj. od povedka zahteva, da odraža vse tiste lastnosti, ki jih ima kot samostalnik oz. samostalniška besedna (stavčna) zveza.

Konkretno osebek od povedka zahteva naslednje ujemalne lastnosti:

Oseba

1. Če je katera od sestavin priredno zloženega osebka osebni zaimek za 1. os., mora biti v prvi osebi tudi povedek: *Gospodar in jaz sva šla v vinograd.* – *Otroci in jaz smo šli na sprehod.* – *Ti in jaz ostaneva doma.* Posebnost je *S Tonetom sva šla h kovaču*; to si razlagamo z *Midva, tj. Tone in jaz, sva šla h kovaču.*

Zgledi kot *Otrok sem / si bil zmeraj vesel* ali *Podpisani izjavljam* se razumejo kot *Jaz/ti kot otrok* oz. *Jaz podpisani* ... Prim. še *Popotnik, ki tod mimo greš (= Ti, popotnik, ki greš ...).*

2. Če je (ob odsotnosti osebnega zaimka za 1. os.) katera od sestavin priredno zloženega osebka osebni zaimek za 2. os., mora biti tudi povedek v 2. osebi: *Ti in Tone pojdeta na trgatev.* – Zgled *S Tonetom pojdeta (pojdete) na trgatev* si razlagamo kot pri 1. osebi.

Število

Po številu osebka se ravna tudi število glagolske oblike.

Nepriredni (enojedrni) osebek

1. Če je navadni osebek v ednini, dvojini ali množini, je v istem številu tudi povedek: *Jaz delam, v e pa lenarite.* – *Gozdič je že zelen.* – *Vidva sta mi prava!* – *Moj oče je bil kmet.* – *Naši predniki so bili stari Slovani.* – *Mi žlahta smo zmeraj skupaj držali.* – *Ste pa res junaki, fantje.* Posebnost je samostalnik *gospoda*: ta se rabi sedaj sicer navadno v ednini *(Gospoda se spogleda)*, nekoč pa se je tudi v množini *(Gospoda se spogledajo).*

2. Ednina se rabi tudi pri tako imenovanem logičnem osebku in kadar osebek ni v imenovalniku, npr.: *Z njegovim zdravjem je šlo navzdol.* – *Očeta ni doma.* Nadalje se rabi edninski povedek tudi v primeru, ko je osebek stavčen: *Biti mlad, je bilo zmeraj lepo.* – *Kar so bile nekoč trdne kmetije, je danes postalo ena sama revščina.*

3. Ob onikanju odsotnega imamo redne primere kot *Moj očka so mi rekli*; za pogovorno vikanje pa je značilno, da ob vljudnostnem *vi* (namesto *ti*) stoji pomožni glagol v množini, povedkovo določilo pa v ednini (*Kje ste pa bil?*) t. i. socialna raba; nekateri je za knjižni jezik ne sprejemajo.

4. Kadar je ob količinskem številskem prilastku jedro osebka v rodilniku množine, je osebna glagolska oblika vendarle v ednini: *Prišlo je sedem palčkov.* Prim. še *Nas je bilo pet* proti *Mi smo bili štirje.*

5. Osebek nima vpliva na obliko povedka, ko je v povedkovem določilu samostalnik v množini ali dvojini; tedaj je namreč vez kljub edninskemu osebku v množini ali dvojini: *To mesto so Brežice.* – *To so vrata, in to so okna.* – *To sta sosedova dva.* – *Ta par sta Rodinova ljubimca.* – *Večina izmed njih so kovači.* – *Ta silna množica so protestniki.* – *Starši sta oče in mati.* To velja tudi za stavčni osebek: *Kar je bilo včasih lepo in prav, so danes samo sentimentalnosti.*

Priredno zloženi osebek

Kadar je osebek priredno zložen, se rabi osebna glagolska oblika načeloma v dvojini ali množini, pač glede na to, koliko jeder ima tak zloženi osebek (in v katerem številu so).

1. Najprej primeri za vezalno priredje: edninsko + edninsko jedro zahteva dvojinski povedek: *Borut in Meta pridno študirata.* – *Ne ti ne jaz nisva kriva.* – *Govoriti in delati sta dve stvari.* – *Kar govori in kar dela, sta prav tako dve stvari.* – Povedek je v neednini tudi v primeru, ko je v priredno zloženem osebku isto jedro omenjeno le enkrat, ob prvem prilastku pa izpuščeno, npr.: *Vaš in naš oče sta si prijatelja še iz vojnih dni.* – *Ta in oni gozdič sta naša.*

Edninsko + edninsko + edninsko jedro ali pa edninsko + needninsko jedro zahtevajo množinski povedek: *Tine, Tone, Jurij in Meta spuščajo zmaja.* – *Ti in tvoja brata boste zakurili ogenj.* – *Prišli so naš, vaš in njihov delovodja.*

2. In še zgledi za ločno priredje: *Tja bova šla ali ti ali jaz* (poleg: *Tja boš šel ali ti ali jaz*). – *Eden ali dva človeka sta sedela za pečjo.* – *Dva ali trije ljudje*

so sedeli za mizo in kvartali. – *Štirje ali pet ljudi se je zbralo* (govori se tudi *štiri* ali *pet*, pod vplivom tožilnika).

3. Zgledi za stopnjevalno priredje: *Na pot je šel/sta šla ne samo Tine, ampak tudi Tone.* V podredni pretvorbi: *Na pot sta šla tako Tine kot Tone.* – *Na pot so šli tako Tone kakor moja dva brata.* (Mogoče tudi: *Na pot je šel ...*)

Posebnosti ob večjedrnem osebku

1. Priredno zloženi osebek dopušča povedek vendarle v ednini, ko priredno zložene sestavine osebka skušajo nadomestiti skupno poimenovanje za posamezne naštete prvine, npr.: *Groza in strah prevzame vso vas (= velika groza).* – *Naš kmet, naš delavec, naš rokodelec in obrtnik, naš žebljar iz Krope, rudar iz Idrije in Trbovelj nam je ustvaril obilen jezikovni zaklad in ga še danes razumno upravlja in množi.* (Ž) V tem primeru nam je pred očmi nekak pomnoženi posameznik, npr. poimenovanje *naš delovni človek.*

2. Včasih povedke uravnava povedku bližnje jedro priredno zloženega osebka, ker so ostala jedra potisnjena iz zavesti: *Moka in mast se je podražila.* – *Na mizi je bila pogača in mleko.* – *Grozdje in sadje je lepo kazalo.* V vseh primerih gre za snovna imena. Seveda je mogoče tudi normalno: *Moka in mast sta se podražili.*

Spol

Če so priredno zložena jedra osebka (tudi le dve) različnega spola, je pridevniška oblika povedka v moškem spolu: *Tone in Reza sta šla v vinograd, Andrej, Veronika in Tomaž pa so se zgubili v gozdiček.* – *Proso in pšenica sta dobro plenjala.* – *Konji in krave so se pasli na travniku.* – *Krave in teleta so se pred muhami in obadi zatekli v grmovje.* Namesto oblike za moški spol je v množini v takih primerih dopustna tudi oblika pridevniške besede po spolu najbližjega samostalnika, npr.: *Pasle so se krave in teleta* oz. *Krave in teleta so se pasla.* Redko drugače.

Kadar je ob količinskem pridevniškem prilastku jedro osebka v rodilniku množine, je spol ed. pridevniškega povedka srednji, npr.: *Pet (mnogo, dvoje, na stotine, vse črno) ljudi je prišlo na zborovanje.* Če je povedkovo določilo pridevniška beseda, se namesto edninske imenovalniške oblike rada rabi množinska rodilniška: *Pet stolov je bilo polomljenih* (redkeje: *je bilo polomljeno*). Če ima tak stavek še odvisnik z istim osebkom, je njegov povedek v množini: *Na tisoče ljudi je prišlo, da bi slišali govoriti priljubljenega politika.* – *Na zborovanje se je zgrnilo ogromno ljudi in vsi so se z njega vračali zadovoljni.*

Ob logičnem osebku in ob osebku v neimenovalniku je povedek v srednjem spolu: *Z njegovo vestjo je šlo navzdol.* – *Sosedovih ni bilo doma.*

Sklon

V povedku se rabi isti sklon povedkovega določila, kot je sklon osebka, tj. imenovalnik, npr.: *Oče je prišel.* – *Tone je kovač.* Posebnosti so, če je jedro osebka v rodilniku množine: *Pet ljudi je bilo zadovoljnih* (poleg *zadovoljno*). Pridevniški rodilnik ipd. ostaja seveda nespremenjen: *Tone je dobrega zdravja* (proti *Tone je zdrav*). Enako sploh ob neimenovalniški besedni zvezi: *Tone je pri zdravju.*

Ujemanje v zvezi s *to*

To je bil/je bila sosed/soseda. – *To so bili veseli časi.* – *To sta sosedova dva.* – *To je bilo pet potepinčkov.*

Povedek

Pomen

S pomenskega stališča je povedek stavčni člen, ki izraža dejanje, stanje, potek (sploh tako imenovani glagolski dogodek), značilnost, število ipd., in sicer glede na čas, naklon in način *(Tone kosi v Logu.* – *Na stadionu je bilo vse črno ljudi.* – *Vode bi nam bilo skoraj zmanjkalo.* – *Vsak je rad pohvaljen.)*, obenem tudi glede na osebo *(Ti pojdi po zgornji poti, jaz bom pa iskal po spodnji.* – *Vreme je lepo.* – *Deževalo bo.)*, število *(Pri nas smo samo trije.* – *Vrata so ti zmeraj odprta.* – *Pa sta res kavlja!* – *Lilo je kot iz škafa.)*, deloma pa celo glede na sklon *(Tone je kovač.* – *A ste vi kaj zdravi?* – *Sedaj, Anka, si sama in zapuščena v razpadajoči hiši)* in spol *(Tone je kmet, Pepca pa šivilja.* – *Da ste le zdrave.)*.

Vprašalnice

Enostavne vprašalnice za povedek ni. Povedek ugotovimo (ali vsaj njegovo vez) tako, da najdemo določno (osebno) obliko glagola; če je ta vez (kopula), pa ji poiščemo še pomensko dopolnilo, tj. povedkovo določilo.

Oblika

1. Oblikovno je povedek sama osebna oblika glagola, npr. *Tine sedi pod lipo.* (Rekli smo že, da nam je osebna oblika tudi pogojniška oblika; za katero osebo gre, pa zvemo iz osebka: *Ti bi šel.*)

2. Osebna oblika glagola je samo tako imenovana povedkova v e z (njena naloga je, da kaže čas, naklon, način, osebo in število, v primerni zvezi še spol in sklon), predmetnopomenski del povedka pa je ali pridevniška ali samostalniška besedna

zveza, pa seveda tudi nedoločnik ali odvisnik, npr.: *Takrat je bil še mlad. – To ne je hotel biti kovač. – Že takrat bi bili morali oditi. – Fant je bil, kot da bi se mu bilo zmešalo.*

3. Namesto glagola je povedek lahko povedkovnik prvotno medmet (ne vsak): *Miška pa (bo) smuk v luknjo. – On pa mene tresk po buči. – Ti pa seveda takoj oh in ah.*

Pomožni glagoli

Povedkovo določilo imajo pomensko nepopolni glagoli ali pomožniki.

1. V slovenščini so najsplošnejši pomožniki že omenjeni glagoli *biti, postati, imeti*, npr.: *Tvoj oče je še mlad. – Postal si nekam molčeč. – Stanovanje imate zelo lepo urejeno.* (V zvezah kot *Resnica je* 'obstaja', *Vojna je* 'se dogaja', *Hiša je na polju* 'se nahaja' ali *Janez ima vsega dovolj* 'poseduje' glagola *biti* in *imeti* seveda nista pomožnika.)

2. Druge vrste pomožniki so še glagoli kot v naslednjih stavkih: *Zdeli so se mi zadovoljni. – Videti si zdrav. – Izgleda* (pogovorno) *mlad. – Vse to ostaja negotovo. – Izkazal se je strokovnjak. – Pokazal se je zelo dober delavec. – To zame ne predstavlja nobene napake.*

3. Tretja vrsta pomožnikov so naklonski glagoli, npr. *moči, hoteti, morati, smeti, imeti* 'morati'. Večina teh glagolov je v tej slovnici zbrana v poglavju o rabi nedoločnika; tam so navedeni tudi drugi naklonski izrazi, npr. *nujno, treba* ipd. (prim. str. 399–402.).

4. Četrta skupina pomožnih glagolov so fazni glagoli, npr. *začeti, nehati (Začni delati).*

5. Končno so tu še frazni glagoli, v katerih se kot vez pojavljajo različni drugi glagoli, npr. *vršiti* ali *delati*, njihovo povedkovo določilo pa so izglagolski samostalniki ali medmeti: *Vršimo popravila nogavic* (popravljamo). – *Ne delaj greha* (ne greši). – *Stroj dela puh-puh-puh. – Kača reče sss. – Zvonček reče cin-cin-cin.* Ipd.

6. Povedkovodoločilne so tudi zveze, kot so naslednje: *Postavili so se v krog* (tj. *so tvorili krog*). – *Krilo se je izoblikovalo v zvon. – Spremenila se je v laboda. – Grad je razpadel v prah in pepel. – Postavite se v trostope. – Seno zgrabite v kupe/v gredice.*

7. Različne vrste pomožnih glagolov se lahko kopičijo, prim. *Treba bo postati (skromen). – Moral boš postati (pametnejši). – Treba bi bilo začeti (misliti po novem).*

Povedek s povedkovim prilastkom

Zapleteno zložena oblika povedka je zveza povedka in povedkovega prilastka (primere že poznamo: *Sava teče motna. – Očeta smo našli mrtvega.*). Ker je povedkov prilastek poseben stavčni člen, bistveno drugačen od povedkovega določila, bo ta problematika podrobneje obdelana na svojem mestu (str. 618–619).

Izpust (elipsa) v povedku

Osebek in tudi povedek v stavku nista zmeraj izražena: prim.: *Vsi na delo. – Zdaj pa le previdno. – Prsi ven, trebuh noter. – Ničesar preveč. – Ti očeta do praga, sin tebe čez prag. – Danes meni, jutri tebi.* V teh stavkih izpuščeni glagol še zmeraj ureja stavčno zgradbo, tj. predvideva imenovalniško zvezo na levi, tožilniško na desni, zanikan namesto imenovalniške ali tožilniške zveze zahteva rodilniško, zahteva umestitev v prostor in čas ipd. To so t. i. izpustni (eliptični) povedki. Lahko je izpuščen tudi samo po en del povedka: *Moram, čeprav nočem* (namreč *delati to*). – *Ali bi ga malo (poizkusili)? -Bi. – Padel v prepad in se hudo poškodoval. – Je?/Bo?* (namreč *dobro*). Posebno v pogovoru se eliptično okrnjen povedek rad rabi namesto zatrjevalnega ali podobnega člena: *Si bil tam?* Odgovor: *Bil* (ali *Sem*, ali *Bil bil*).

Položaj v stavčni zgradbi

Položaj povedka v stavčni zgradbi je bil nadrobno nakazan ob glagolski frazi (prim. str. 574). Povedek ima v stavčni zgradbi osrednji položaj, saj je v zvezi z vsemi glavnimi stavčnimi členi, tj. z osebkom na levi, s predmetom in prislovnim določilom na desni, posredno pa tudi s povedkovim prilastkom. Od osebka, seveda, če osebek obstaja, dobiva po ujemanju t. i. ujemalne lastnosti, sam pa določa vezavno obliko: predmeta (tudi nekaterih vrst prislovnega določila). S povedkovim prilastkom je povezan pomensko, saj povedkov prilastek natančneje določa kak povedkov vezljivostni člen (prim. ne popolno ustreznost zvez *Sava teče* in *Sava je motna* v primeri s *Sava teče motna*). Omenjeno je že bilo, da needninska vez povedka ni vedno odvisna od osebka, ampak tudi od povedkovega določila, kadar je needninsko (*To mesto so Brežice*). Povedek na določen način vpliva tudi na število osebka (*Vs-i/e so/je poskakali/o iz letala*). (Prim. še shemo glagolskega stavka na str. 555.)

Ujemanje z osebkom

Obliko za osebo, število, spol in sklon dobi povedek ali od ustreznih lastnosti osebka (podrobneje o tem pri osebku), če pa tega ni in če njegovo jedro ni imenovalniško, je oblika redoma le kot za 3. os. ednine srednjega spola: *Deževalo je. – Bilo je temno. – Šlo se bo zelo zgodaj. – Nekaj ljudi je na predavanje vendarle prišlo, zlasti starejših.* Neosebna, t. i. splošna raba osebnih oblik ima (če gre) obliko moškega spola, 2. osebo vseh treh števil in 3. osebo ed.: *Drla se je, kot bi jo iz kože deval. – Most so popravljali celo poletje. – Ob taki priložnosti vzameš (vzamete, vzamemo), kolikor moreš (morete, moremo).* Posebnost: *To mesto so Brežice.* (Prim. str. 609.)

Stavčna oblika povedkovega določila *(Nisem tak, kot misliš)* je obdelana pri podredju (str. 638–639).

Vrste osnovnih stavčnih zgradb glede na stavčne člene

1. dG*	*Sneži. – Zvedrilo se je. – Noči se. – Kadi se. – Smrdi.*
2. dG – Pr	*Mrazi jo. – Blede se ji.*
3. dG – Pr1 – Pr2	*Zahotelo se mu je kave.*
4. dG – Pr – Ps	*Tišči me v prsih. – Godi se nam lepo.*
5. Os – dG	*Oče leži. – Brat je oslabel. – Jaka čaka.*
6. Os – dG – Pr	*Sin pere avto. – Ančka pomaga kuharicam.*
7. Os – dG – Ps	*Tomaž se je znašel na ulici. – Sestanek je trajal dolgo. – Otrok je zakrknil v srcu.*
8. Os – dG – Označ	*Oče se je zdel utrujen. – Jure je postal znanstvenik.*
9. Os – dG – Pr1 – Pr2	*Mati je posestvo zapustila sinu.*
10. Os – dG – Pr – Ps	*Sliko je obesil na steno.*
11. Os – dG – Pr – Označ	*Zbor je Jožeta izvolil za predstojnika. – Komisija ga je spoznala za sposobnega.*

Pri povedku z veznim glagolom *biti*:

1. dG – Povd	*Toplo je.*
2. dG – Povd – Pr	*Hudo mi je.*
3. Os – dG – Povd	*Oče je profesor. – Mati je bolna. – Čevlji so iz usnja.*
4. Os – dG – Povd – Pr	*Ti čevlji so mi prav.*

* (Simbolizacija: dG = določna oblika glagola, Pr = predmet, Pr1, Pr2 = prvi, drugi Pr, Ps = prislovna zveza, Os = osebek, Označ = označitev, Povd = povedkovo določilo)

Na podlagi pomenskih lastnosti se povedki delijo:

A – na členjenost: eni so nečlenjeni (*Dežuje, Toplo je*), drugi členjeni (*Avto je odpeljal, Starši so otrokoma kupili stanovanje*); prvi nimajo ob sebi udeležencev, drugi jih pa imajo;

B – na dejnost: eni so statični (nedejni), drugi so dinamični (dejni): za dejne je značilen 'potek v času', nastopajo pa v nasprotjih aktualnost – neaktualnost – neponavljalnost. Večina čisto glagolskih povedkov je dejna. Nedejni povedki, npr. *imeti, obsegati, pripadati, biti, obstajati, pripadati, oblikovati se, pomeniti*, so praviloma nedovršni, kolikor vsebujejo razsežnost časa, pa gre pri njih za golo trajanje (ne za potekanje) oz. za njihov začetek ali konec;

C – na spreminjalnost (*mutacijskost*): eni so spreminjalni, drugi niso, tj. da določena danost prehaja iz enega položaja (situacije) v drugega; taki izrazi imajo po dva udeleženca: vršilca in prizadetega, npr. *odpreti, razširiti, dati, nasmejati – razširiti se, razbiti se*; imajo lahko vidske pare;

Č – na dejavnost (*akcijskost*): eni so dejavni, drugi nedejavni: njihov udeleženec je vršilec dejanja: *Eva reže kruh* (večinoma namerno dejanje), vendar *Eva je zgubila ključ* (to se ji je pripetilo). Nenamerno: *Sonce je posušilo mlake*. Vršilec je nenavadno živ. ali človek., lahko pa ne.

Predmet

Pomen

Predmet je pomensko tisto ali tisti, ki ga prizadeva povedkovo dejanje oz. sploh povedkov dogodek: *Srečal sem sosedo. – Naveličal se je življenja. – Sit sem tega večnega nadlegovanja. – To hišo so sezidali v 16. stoletju.*

1. Najtipičnejša vloga t. i. premega predmeta (v 4. sklonu) je, da označuje delovalnik stavčnega dogodka, ki ne povzroča glagolskega dejanja (ga ne tvori, ni njegov vršilec): *Srečal sem sosedo. – Razbil sem steklenico. – Veter je polomil veliko vej.* – Posebna vrsta takega predmeta je t. i. lokativni predmet, tj. predmet, ki se da pretvoriti v prislovno določilo kraja: *Preskočil sem jarek* (= skočil sem *čez jarek*). – *Dosegli smo vrh* (= prispeli smo *na vrh*). – *Prekoračili bomo mejo* (= bomo šli *čez mejo*).

2. Še več je t. i. notranjih predmetov (imenujejo jih tudi efektivne, ker izražajo tisto, kar obstaja ali nastaja samo zaradi dejavnosti, ki jo izraža glagol): *Pišem pismo. – Zidamo hišo. – Kopljemo grob.* Notranji predmeti so tudi t. i. istorečni (tavtološki), s čimer je mišljeno, da imata povedek in predmet isti koren (ali tudi sopomenskega): *Težke misli misli Abduraman.* (A) – *Reče ji besede take.* (P) – *Takih besed nikoli ne govori. – Homer je pel pesem o Troji. – Sanjal sem težke sanje. – Šel je boj boj'vat brez upa zmage.* (P) – *Biti zadnjo bitko.*

Posebna oblika notranjega predmeta so tudi zveze glagolov z zelo splošnim pomenom, t. i. frazeološke vezi *(ne delaj greha)*. Tu je glagolski pomen oslabljen v smeri k vezi in je torej tožilnik ob njem povedkovodoločilni.

3. Predmet označuje zelo pogosto tudi t. i. prejemnika, tj. tistega ali tisto, ki mu je dejanje namenjeno (t. i. nepremi predmet): *Nesi očetu časopis. – Vse ti rad obljubim/povem (kar hočeš). – Očetu okopavam njivo. – To je za očeta. – Namenil sem ga očetu.*

4. V zgledih kot *Jožku se je sanjalo* ali *Z njegovim zdravjem gre navzdol* imamo nekake osebkove predmete, kolikor ne ostanemo kar pri pojmu smiselnega (logičnega) osebka.

Vprašalnica

Po predmetu se vprašujemo z zaimensko zvezo *kdo ali kaj*, in sicer z njenimi oblikami od rodilnika do orodnika, npr. *Koga ali kaj si videl? – Lepo sliko.* Vprašalnica ni nujno enoumna, zlasti ne ob predlogih; v zvezi s predlogi imamo ob takih

vprašalnicah opraviti s predmeti le, če se po istem ni mogoče vprašati tudi s *kje, kdaj, kako, zakaj* ipd., tj. z vprašalnicami za prislovna določila (prim. *Ne hodi za mano*: *za mano* je predmet, če *hoditi za* pomeni 'dvoriti', pa prislovno določilo, če glagol pomeni premikanje).

Oblika

Po obliki (prim. še str. 353–358, poglavje Prehodnost) je predmet lahko:

1. samostalniška zveza brez predloga, in sicer v tožilniku, rodilniku in dajalniku, npr.: *Kdo je potrgal rože? – Želel si je znanja. – Vdaja se praznim upom.*

2. samostalniška zveza s predlogom v rodilniku, dajalniku, tožilniku, mestniku ali orodniku: *Od tebe sem se že poslovil. – Bojevali smo se proti vsemu. – Zmeraj se je potegoval za ponižane in razžaljene. – Ne govori mi o ljubezni. – Spoznal sem se z zanimivim človekom.*

3. nedoločniška zveza: *Prositi me je sram. – Ali ne znaš govoriti? – Prosila me je, ostati doma. – Obljubil je, priti popoldne.* Nedoločnik je ob povedku (ali glagolu) predmet le, če se da izraziti tudi s celim stavkom ali s samostalnikom, npr. *Sramujem se, da bi prosil/prosjačil* in *Sramujem se prošnje / prosjačenja*. Če taka pretvorba ni mogoča, take nedoločnike obravnavamo kot povedkova določila naklonskih, faznih in podobnih glagolov in izrazov (*Moraš oditi*, ali *Treba je oditi*, ali *Iti nam je v boj.*).

4. odvisnik (*Obljubil je, da bo prišel popoldne*) so podrobneje obdelani v podredju (str. 639–640). Tam so navedeni tudi zgledi, ko za predmetni stavčni člen služi zunanje neodvisni stavek (*Priznam, zmotil sem se*) (str. 639–640). Posebej je obdelan tudi premi govor, katerega dobesedni navedek je enim v razmerju do spremnega stavka kot odvisni predmetni stavek v razmerju do nadrednega stavka (str. 655–657), drugim gre tu za soredje, tretjim celo za priredje.

Zgledi za predmete v posameznih sklonih

Tožilnik: *Kosim travo. – Posekati drevo! – Prinesla sem milo. – Zmeraj govôri resnico! – Sovraži laž! – Kakšne novice prinašaš? – Poznam krivice. – Imam to in ono. – Ustrelil je zajca. – Boli me glava. – Dolžan sem mu štiri tisočake. – Vsakemu je dal po dva dinarja. – Zaupal sem ti važno nalogo. – Posvetil je knjigo materi. – Prepevajoč pesmi (so šli po vasi). – Posuj potico s sladkorjem. – Nalagajte drva na ogenj. – Zastekliti bi bilo treba tudi hišo. – Poškodoval si je nogo. – Opeval boš rojstni kraj. – Čutim bolečino. – Zvedel sem resnico. – Učil je dijake telovadbo. – Izvolili so ga za predsednika. – Imajo jo za navihano. – Ančko srbi jezik. – Priznam svoje napake. – Objavil je izsledke svojega raziskovanja. – Uresničil je svoje sanje. – Čakal je na prijatelja. – Veliko govoriš čez soseda. – Jezi se na ves svet. – Spomnil se je na svoje sošolce. – Spomnil ga je na neporavnan dolg. – Prosi za pomilostitev. – Sam ne boš šel zoper vse. – Biti za pravico. – Le poteguj se za pravico. – Tudi name se kdaj spomni. – Naš gleda na sosedovo. – Nič več ti ne bom povedal. – Roke na klop. – Volk je raztrgal ovco. – Veter je razbil šipo. – Vihar je porušil drevo. – Morje je poplavilo vso obalo.*

Rodilnik: *Naveličal se je večnega čakanja. – Dotakni se moje rane. – Držite se našega dogovora. – Boj se Danajcev, ko darove prinašajo. – Reši nas hudega. – Varuj se slabe družčine. – Rešen je bil vseh težav. – Boj se teme in nevednosti. – Polakomnil se je imetja. – Zahotelo se mu je kaplje vina. – Treba vam je teh zadreg. – Škoda je takega fanta. – To je vredno lepih denarcev. – Fantu ni bilo mar dekleta. – Vode se je napil. – Deklico učim angleščine. – Vzemite si še hrušk. – Bi še kruha? – Pogoltni še čaja. – Prinesi malo moke. – Kupi sladoleda. – Potlej pojdeva orožja izbirat.* (L) *– Belega kruha nimajo več. – Otrok nimata. – Niti besedice ti ne verjamem več. – Ne maram ne tebe ne tvojega denarja. – Ničesar več ti ne bom povedal. – Ni prodal le njiv, ampak tudi hišo* (poleg *Ni prodal le (tri) njive, ampak ...*).

Dajalnik: *Prikupil se ji je. – Čestitam vam k zmagi. – Živi samo znanosti. – Podoben si očetu. – Ugajaš mi. – Gorje premaganim. – Vsemu temu se smejem. – Upiraj se vsakemu nasilju. – Sosedov fant se vdaja praznim upom. – Veliko pozornosti posvečajo skrbi za otroke. – Bratu povej. – Dolžan sem mu. – Nič nimam proti temu. – Hvaležen sem vam za vse. – Nesi težakom kosilo. – Otrokom je napravil gugalnico. – Peli so invalidom.*

Mestnik: *Hrepeni po materi. – Toži se vam po domu? – Vprašal je po očetu. – Pripovedoval je o davnih časih. – Ne govori mi o ljubezni! – O tej zadevi sem že slišal. – Sanjal je o lastnem stanovanju. – O tem ni bil govor. – Poje o domovini. – Po drugih se ne oziraj.*

Orodnik: *Seznanil sem se z novim mesarjem. – Ukvarja se z zgodovino slovenskega delavstva. – Dežela je bogata z vodami. – Steklenico je napolnil z vinom. – Živili so se z ribami. – Cesto takoj posuti s peskom. – Otepal je z nogami. – Z njim je treba ravnati previdno. – Rad se ima s sosedovo. – Postrezite si z mlekom. – Svojo drznost je plačal z življenjem. – Naš hodi za sosedovo. – Ne lazi za to žensko! – Na dan z resnico. – Na vešala z njim!*

Izpust (elipsa) predmeta

Tudi predmet ni zmeraj izražen z besedami, temveč si ga dostikrat samo mislimo. Prim.: *Bratu bom povedala* (izpuščeno npr. *vse to*). – *Dolžan sem mu (3000 to-*

larjev). (Seveda pri tem ne smemo misliti na pomene kot *Bratu bom povedala* ali *Sem njegov dolžnik.*) – Posebno pogosto je predmet izpuščen v priredju, npr.: *Jaz sem njivo zoral, ti pa le povlačil.* V določenih primerih se lahko izpusti predmetno jedro, in ostane samo njegov prilastek, npr. *Želite s parmezanom* (namreč *rižoto*).

Položaj v stavčni zgradbi

Predmet je v stavčni zgradbi vezljivostno predviden na podlagi povedka.

Povedkov prilastek

Pomen

Povedkov prilastek je pomensko del smiselnega in pomensko popolnjenega stavka, ki osebkovi ali predmetni zvezi pripisuje t. i. priložnostno ali neobvezno lastnost. Beseda *motna* v stavku *Sava teče motna* se namreč da razumeti tako, da bi lahko bila tudi *bistra* ali kakršna že. Tako se da razumeti tudi *za blagajnika* v stavku *Tomaža so izvolili za blagajnika*, saj bi ga bili lahko tudi za kaj drugega. Povedkov prilastek je skrček samosvojega stavka: *Sava teče. Sava je motna.* Po povedkovem prilastku se vprašujemo s *kakšen* + povedek z osebkom oz. s predmetom, po potrebi tudi s *kdo ali kaj* (obakrat v različnih sklonih) + povedek z osebkom ali predmetom.

Oblika

Oblikovno je povedkov prilastek v imenovalniku, kadar se nanaša na osebek, v drugih sklonih pa je tedaj, ko se nanaša na predmet. Je pridevniška zveza (*Sava teče motna, Domov je prišel ves blaten*), samostalniška (*Jure se je od vojakov vrnil cel možak*), tudi zveza druge vrste (prim. *Videla sem te iti domov. – Domov se je vrnila veselega srca* (prim. *razveseljena*). – *Takrat sem te videla, kako si hitel domov. – Vesela sem te tako zdravega. – Še star je bil zmeraj vesel (dobre volje).* Pridevniška in samostalniška zveza sta nepredložni ali predložni (za predložno zvezo prim. *Spoznali smo te za pridnega in poštenega* oz. *za pridnega delavca in velikega poštenjaka*). Možni so tudi prilastki z veznikom: *Kot otrok sem se rad igral v potoku. – K vam prihajam kot poslanec državnega zbora.*

Še nekaj zgledov povedkovega prilastka:

1. brez predloga ali veznika: *Vzgojili smo ga poštenega državljana. – Častil te bom kmetico. – Vidim te zvezdnika. – Poznal sem te reveža. – Zapustila si ga siromaka. – Pustili ste me samega. – Rad me imej táko, kakor sem. – To imam raje vroče. – Želim si te veselo. – Imeli ste me mlado in močno, pa me imejte še staro in onemoglo.*

2. s predlogom *za*: *Izvolili so ga za predsednika. – Za norca me imajo. – Imenujemo vas za tajnika naše organizacije.*

3. s predlogom *za* ali veznikom *kot*: *Priznavali smo ga za/kot genija. – Opisujejo ga za/kot zanesljivega vodiča. – Uporabljali so me za/kot pomočnika.*

4. z veznikom *kot*: *Poznal sem te kot otroka. – Nate sem mislila kot na svoj ideal. – Sovražili so me kot sovražnika. – Opisovali so mi te kot nevrastenika.*

Položaj v stavčni zgradbi

Povedkov prilastek je v stavčni zgradbi oblikovno odvisen od osebka oz. predmeta; pretvorljiv je v povedkovo določilo ob osebku (katerega kot povedkov prilastek pojasnjuje) in ob pomožniku *biti*. Izražen je lahko tudi stavčno.

Prislovno določilo

Vrste prislovnih določil

Pomensko so prislovna določila stavčni členi, ki glagol, pridevniško besedo, prislov ali povedkovnik postavljajo v prostor in čas, v razmerje lastnosti in vzročnosti. Prim. za prisl. dol. lastnosti: a) ob povedku: *Zelo delaš. – Zelo mlad je. – Zelo slabo je napravil. – Zelo mi je všeč*; b) v glagolski, pridevniški ali prislovni zvezi: *zelo delati, zelo trpeč, zelo omahovaje – zelo miren – zelo dobro.*

Vprašalnic za prislovna določila je zelo veliko, obdelane pa bodo pri posameznih vrstah prislovnega določila.

Oblikovno je prislovno določilo prislovna zveza ali odvisnik (za zadnje primerjaj *Bilo je mraz, da je drevje pokalo*).

Položaj v stavčni zgradbi: prislovno določilo je v glavnem primično, ne vezavno, sploh ne ujemalno. Pogosto je izpustno: *Deževalo je (včeraj ...).*

Prislovno določilo prostora (kraja)

Prostorsko prislovno določilo pomensko zaznamuje:

1. mesto dogajanja (vprašalnica *kje, na katerem mestu*): *Nad vrati je polička. – Pod mizo je predla mačka. – Pred vsemi je vihtel svojo dirigentsko palico kapelnik. – Zastrmel se je pred spomenikom. – Povsod je lepo, doma najlepše. – Pred vrati počakaj. – Sedeli smo za mizo v košati senci kostanjev. – Za vratom je nosila verižico. – Ob bedru mu je visel meč. – Stali smo ob zidu. – Obvisel je med nebom in zemljo. – Od*

Celja do Žalca je ravno polje. – To je daleč tam za jelšami. – Vsi smo zunaj (gori, tam, tu). – Dno jezera je skrit zaklad. – Stal je kraj potoka. – Pri vas je vse tako urejeno. Stavčna prislovna določila za prostorskost (prim. *Kjer rastejo jelše, zemlja ni slaba*) so podrobneje obdelana v podredju (prim. str. 640). (Prim. še predložne zveze v oblikoslovju.)

2. cilj dogajanja (vprašalnica kam): *Stopi no k sosedovim. – Pridi k meni. – Popoldne bom sam stopil do soseda* (starinsko). – *Domov se poberi. – Moral je pod puško* (star.). – *Sedite v prvo klop. – Gnati živino na vodo. – Odšli so na vojsko. – Le pojdimo na koncert. – Megla se je dvignila nad pokrajino. – Zatekel se je k materi. – Voliči so krenili k sebi (v levo). – Segla si je v lase. – Sedla je med prijatelje. – Padel je v jamo. – Govoriti v mikrofon. – Pojdite ven (gor, dol, tja, sem). – Gre daleč tja za gore.* Stavčni: *Pojdi, kamor sem ti ukazal.* – – Stoji ob glagolih premikanja.

3. izhodišča ali dosega glagolskega dejanja: *Od sveče je kapalo. – Dospeli smo do velikega hrasta sredi travnikov. – Priveslal je od one strani. – Poberi se od mene. – S težavo smo prišli do vrha. – Stopi no malo iz hiše. – Poberi jabolko izpod stola. – Skleda je padla z mize. – Pismo je padlo izza slike. – Prihajam od soseda (zidu). – Padel je z drevesa (raz drevo). – Prihaja od frizerja. – Od nekod je prihajal glas klavirja. – Prihaja od zunaj (od gori, od tam, od tod, od nikoder ne). – Govori z dna srca. – Iz čistega srca izvira dobro.* – – Tudi tukaj stoji ob glagolih premikanja.

4. poti (vprašanje *kod, po kateri poti* + povedek premikanja): *Hodite levo (po tej poti). – Hodi čudna pota. – Hitela je po cesti. – Hodil je od vasi do vasi. – Prosjačil je od soseda do soseda. – Premeril me je s pogledom od glave do pet. – Sonce sije skoz oblake. – Šel je skozi trdo šolo življenja. – Ljudje so hodili mimo njega. – Kar tod pridite k nam.*

5. razmeščenosti (vprašalnica *kod* + povedek mirovanja): *Po travi je bilo vse polno marjetic. – Dobrih ljudi je povsod. – Narcise rastejo po vseh teh pobočjih. – Po teh krajih je veliko postopačev. – Pri nas nikoder ne rastejo ciklame. – Le tu in tam je še kaj zelenega.*

Včasih prislovna zveza izraža cilj in pot (*Pojdi gor po stopnicah*), ali cilj in cilj (*Odšli so v hrib k njegovi koči*). Nekateri izrazi pomenijo razmeščenost in mesto: *Spal sem po kozolcih, kjer je prišlo.*

Prostorska prislovna določila so tudi odvisniška: *Kamor stopi mi noga, na tvojih sem tleh. – Šel bom tja, kamor ti. – Od koder si dobil pomoč ti, od tam jo bom tudi jaz. – Koder ti, tod jaz. – Koder se nebo razpenja, grad je pevca brez vratarja.* (P) – *Spremljal me boš do tja, kjer se začenja velik gozd.*

Vprašalnice: 1. *kje*, 2. *kam*, 3. *od kod, do kod*, 4. in 5. *kod.*

Položaj v stavčni zgradbi: V glavnem gre za primik, vendar je mogoča tudi vezava (*Vstopili smo v lepo hladno vežo*).

Oblikovno je prostorsko prislovno določilo lahko prislov, prislovna zveza, predložna zveza, odvisnik.

To in ono prostorsko prislovno določilo se lahko razume tudi kot prislovno določilo količine prostora oz. poti; vprašalnica je lahko tudi *kako daleč*, npr.: *Spremljaj me vsaj do velikega ovinka.*

Prislovno določilo količine prostora oz. poti (prostorske razsežnosti)

Po tej poti ne boš prišel daleč. – Hiša ni daleč. – Spremljal jo je do velikega ovinka. Vprašalnica: *kako daleč.*

Prislovno določilo časa

Pomensko je to stavčni člen, ki izraža trenutek (obdobje) časa (vprašalnica *kdaj*) sploh, ali pa nakazuje tudi katero njegovih mej, npr. od katerega trenutka dalje, pred katerim trenutkom. Je obvezna sestavina vsakega stavka, čeprav dostikrat izpuščena, ker se razume iz sobesedila ali sotvarja. Naslednji zgledi glede tega niso prebrani: *Danes je lep dan. – Po tistem je bilo še topleje. – (Do tistega trenutka je bilo vse mirno.) – Nedavno sem bil spet doma. – Sinoči je deževalo. – Po nedeljah ne hodi nikamor. – Prišel bom že ob petih zjutraj. – Za praznike je deževalo. – Že za mraka hodijo spat. – Pridi drugič, sedaj nimam časa. – K praznikom se spet oglasi. – Z nočjo se je vrnila. – Z osamosvojitvijo se je položaj spremenil. – V ajdino setev je bilo. – (Čez sedem let vse prav pride.) – (Po tistem se nisva več videla.) – (Skozi vse življenje ga je spremljala smola.) – Ne moreš istočasno jesti in govoriti. – Po praznikih se oglasi. – Nastopil bom za teboj. – Bilo je že po praznikih. – Pred smrtjo se je pobotal z vsemi. – Ob letu spet pridem. – Proti jutru pojo petelini. – (Končno je le prišel.) – Najprej bomo poskusili jagode. – (Takoj pridem.) – Na začetku je šlo bolj počasi. – (V trenutku bo gotovo). – Ravno sem prišel domov. – Na koncu je bila predstava čisto v redu. – (Kmalu bo tu.) – Prej je bilo vse drugače. – Lepega dne se je iz pregnanstva vrnila tudi mati. – Ko je prišel domov, je bil že bolan. – Prišedši v kočo, so se oddahnili. – Sedeč za mizo, so igrali domino.* Primeri v oklepaju gredo tudi v naslednjo skupino. (Prim. še str. 407, 416–417.)

Oblika: prislovi in prislovne zveze, predložne zveze, rodilniške besedne zveze, odvisnik, polstavek.

Položaj v stavčni zgradbi: primičnost.

Prislovno določilo količine časa (časovne razsežnosti)

To določilo izraža trajanje; pomensko ločimo dvoje: dolžino in pogostnost.

1. dolžina trajanja (vprašalnica se glasi na primer *kako dolgo* ali *koliko časa*): *Na tej postaji vlak stoji le kratko, ne dolgo. – Zmeraj je živel sam. – Začasno sem brez dela. – Nanj je treba vedno dolgo čakati. – V trenutku bom pripravljen. – Za teden dni gremo na počitnice. – Spal sem celo noč. – Skozi vso zimo me je zeblo. – Odprto od osmih do sedmih (nonstop). – Danes si z njim že dovolj časa govoril. – Malo bomo plesali. – Smo te pa precej čakali. – Deževalo je tri dni. – Že od jutra so zelo nemirni.* Prim. še: Načakali smo se te (= dolgo smo čakali).

2. pogostnost: Obdobnost (vprašanje *na koliko časa*): *Jemati dnevno po tri tablete. – Počivati vsak dan. – Vsako minuto se napravi po en avto. – Pride vsaki dve leti. – Izide, kadar izide. – Na vsake kvatre en krat se oglasi.* – Kratnost: *Pridi še kdaj. – Enkrat bom že prišel.* – Navada: *Navadno čepi v sobi.* (Tako še *običajno, splošno, normalno, redno, po navadi.*) – Nepretrganost: *Zmeraj (stalno, neprestano) bi se prepirali.* – Velika pogostnost: *Pogosto (redno, ponovno) je preveč razposajen.* – Majhna pogostnost: *Redko (neredno, priložnostno, sem pa tja, od časa do časa, včasih) je mračno razpoložen.*

Oblika: prislovi, predložne zveze, tožilniške nepredložne zveze, zveze s prislovom, zveze z *od – do*, zveze s prirednim veznikom.

Položaj v stavčni zgradbi: primičnosten.

Prislovno določilo lastnosti

Lastnostna prislovna določila so: (pravega) načina, sredstva, orodja, mere in primere ... (Prim. še str. 641–643.)

Načinovno prislovno določilo (ali pravega načina)

Načinovno prislovno določilo pomensko podaja lastnost dejanja oz. besed(n)e (zveze), katero določa.

Vprašalnica *je kako, na kak način.*

Tipična oblika je prislov na *-o* kakovostnih pridevnikov in prislov na *-oma*, pa tudi predložna zveza. Najprej navadna oblika: *Lepo zna govoriti. – Le mirno povej. – Potihoma je trpela vse življenje. – To je bilo povedano po Cankarjevo. – Govoril je kot strokovnjak. – Sprejeli so ga z veliko prijaznostjo. – Jaz pišem drugače (na drug način.) – To si povedal v velikem stilu. – Toplo se priporočamo za obisk. – Poslušamo te z zanimanjem. – Oblečena je po mestno. – Čevlje je obul na boso nogo. – Prepričaj se na lastne oči. – Skrivoma je pil. – Spi na trebuhu. – Na vse mile više me je mučil. – Ostrizi se na krtačo. – V četver so vozili.* Prim. še zgled z deležjem: *Prepevaje/Pojoč so fantje šli po vasi.*

Tem prislovnim določilom so podobna tista, ki so pretvorljiva v povedkovo določilo: *To je povedal z velikim ponosom* (prim. *Pri tem je bil zelo ponosen*). – *Vztrajno je silil v nesrečo. – Ogorčeno je protestiral. – Zdolgočaseno je hodil po sobi.*

Stavčno prislovno določilo načina: *Odšel je, ne da bi bil povedal, kam.* (Nesprejemljivo: *brez da bi bil povedal ...*)

Položaj v stavčni zgradbi: primičnosten.

Prislovno določilo primere

Primerjalno prislovno določilo pomensko podaja to, s čimer se kaj primerja, bodisi da je to pač tako/to, več kot tako, največ od vsaj trojnega, npr. *Dekle je bilo lepo kot roža. – Poje kot slavček. – Fant je starejši kot/kakor dekle* (ali: *od dekleta*). – *Bila je manj prijazna kot/od Urška/Ančke. – Urška je bila najlepša med plesalkami/izmed plesalk. – Lilo je, kakor da se je utrgal oblak.*

Vprašalnica je *čemu podobno.*

Oblika je zveza *kot* + primerljiva besed(n)a (zveza) ali stavek, pri neenakosti *od* + besed(n)a (zveza), pri preseganju vseh pa *med/kakor/izmed* + besed(n)a (zveza). Vezniki oz. predlogi v primerjavi so deloma odvisni od pridevniške stopnje (*kot, kot/od, med/izmed*).

Položaj v stavčni zgradbi: za primerjanim. (Prim. še str. 642.)

Prislovno določilo sredstva in orodja

Pomen navadnega določila kaže že njegovo poimenovanje. Vprašalnica je poleg *kako* še *s čim.*

Zgledi: *Na delo se vozimo z vlakom. – Najbolj boš vplival nanj z lastnim zgledom. – Vrata se odprejo s pritiskom na gumb. – Zdravili so ga kirurško. – Piši mi po pošti. – Letajte z domačim letalskim prevoznikom. – Človek ne živi samo od kruha. – Hodi ob palici. – Živeli smo ob samem krompirju. – Kupil sem z denarjem. – Kontrola se vrši s pomočjo radarja* (stilno nerodno: z radarjem). – *Pregledali so ga z rentgenom (rentgensko). – Prerezati s škarjami. – Udarjen je bil s kolom. – Delano je na roko. – Delo je bilo opravljeno ročno. – Prišli smo peš. – Prepričaj se z lastnimi očmi (na lastne oči). – Navajen se je bojevati z gnojnimi vilami. – Igra na violino. – Na to je treba gledati z notranjim očesom.*

Vsa ta prislovna določila načina se dajo izraziti tudi z odvisnikom: *Vrata se odpro tako, da pritisneš na gumb. – Prepričaj se tako, da boš videl.* (Prim. še str. 641–643.)

Oblika: Na prvem mestu je predložna zveza, redko prislov ali stavek.

Položaj v stavčni zgradbi: primičnosten. V besedni zvezi pred besed(n)o (zvezo), ki jo določa.

Prislovno določilo mere

Pomensko je to določilo, ki izraža veliko, srednjo ali majhno itd. mero besed(n)e (zveze), na katero se nanaša, npr. povedka.

Vprašalnice so *do katere mere, kako zelo*, občevalno tudi kar *kako*, npr. *Pokaži, kako me imaš rad.* Še zgledi:

1. velika mera: *Ta tvoj človek je popolnoma zanesljiv. – Predstava je docela zanič. – To je v vseh ozirih slabo. – Na vse pretege ga hvalijo. – To je skoz in skoz izmišljeno. – Čez vso mero gre to zafrkavanje. – To mora v celoti ven. – To mi je izredno dobrodošlo. – Polomil ga je absolutno. – Preveč si prizadevaš. – On to sploh zavrača. – Na to sem čisto pozabil. – Zadeva je kompletno zafurana. (žarg.) – Najtopleje se priporočamo. – To boš pa težko pogrešal. – Grozno mi je dolgčas. – To imajo vsi zelo radi. – Vse je globoko obžaloval. – Bilo je nebeško lepo. – Tako sem si želel vode! – To je daleč najboljša stvar. – Otroci vpijejo, da ponoriš/da se ne da povedati. – Predobro te poznam. – Lepo smo nadrsali. – Se ti kar gode. – Kako je moral trpeti! – Bomba smo se zabavali. – To je bilo že krvavo potrebno. – Grozno lepo je bilo. – Je nesramno bogata. – na smrt utrujena – Z dna srca ga sovraži.*

2. srednja mera: *Je precej bogata. – Dokaj površno ste si to ogledali. – srednje dober – povprečno dober – Ni se slabo odrezala. – kar dobro.*

3. majhna mera: znosna: *Predstava je kar dobra. – Vse skupaj je dosti dobro. – Bolj ali manj se je lenarilo*; skromna: *To bo malo pomagalo. – Deloma se z vami strinjam. – Rahlo dvomim o tem. – Do določene mere velja to tudi za vas. – Površno sem pregledal. – V nekaterih pogledih sodiva o tem enako. – Tone je nekam potrt*; komaj zadostna: *Komaj zadržujem solze. – Sploh nisem izzival. – Tega nima preveč rad. – Jaz ga še malo nisem protežiral.*

Oblika: pretežno prislovna, vendar tudi predložnozvezna ali stavčna.

Položaj v stavčni zgradbi: primičen, sicer pa besednoredno rad pred povedkom, v besedni zvezi je pred tem, kar določa.

Prislovno določilo izida (posledice)

To prislovno določilo je pomensko blizu prislovnemu določilu mere, le da izraža posledico kakega dejanja ali stanja.

Vprašalnica *s kakšnim rezultatom* oz. *uspehom.*

Nekaj zgledov: *Delal je do onemoglosti. – Spremenil se je do nespoznatnosti. – Najedli so se do sitega. – Jajce se je skuhalo do trdega.* Stavčna pretvorba: *Najedli so se tako zelo (do sitega), da so bili potem siti*; priredna pretvorba: *Najedli so se, zato so bili siti.* (Prim. še str. 642.)

Oblika: predložna zveza, včasih tudi odvisnik.

Položaj v stavčni zgradbi: primičen.

Prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja

To prislovno določilo pomeni vršilca glagolskega dejanja, ko je v trpnem ali drugačnem stavku potisnjen s položaja osebka:

Vprašalnica: *od koga/česa* ipd.

Oblika: predložna zveza.

Položaj v stavčni zgradbi: dostikrat ni izražen, sicer vezljivosten.

Nekaj zgledov: *Nisi preganjan od vseh (= ne preganjajo te vsi). – Bili smo naprošeni z več strani. – To sem dobil/To je dobljeno od strica (To mi je dal stric.).* Prim. še: *Podedoval sem po stricu. – Vzemi si na posodo od banke. – To smo zvedeli od soseda.* – Snovnost nosilca je izražena v naslednjih zgledih: *Ograja je napravljena iz desk. – Mesto je obdano z zidovi. – Ta hiša je iz kamna.*

Prislovno določilo vzročnosti

Prislovno določilo ozira

Pomensko je to stavčni člen, ki pove, glede na kaj velja povedek (oz. jedro sintagme). Vprašalnica je *glede na kaj* oz. *po čem* (s pomenom *glede na kaj*).

Zgledi: *Gospodarsko in politično smo v našem podjetju na psu. – To je tehnično nemogoče. – Po programu bi morala biti sedaj na vrsti poročila. – Po srcu je dober. – V primeri z jagnedom ima smreka trd les. – Ta je na fakulteti prvi po pridnosti. – To ni z ničimer upravičeno. – Zaradi mene to lahko storiš. – Duhovno je še čisto čil. – Tako sodim po njegovem vedenju. – Glede na svoja leta bi bil lahko razumnejši. – S tega vidika imate prav. – Po tem merilu pridete v poštev. – Na čast in poštenje ti obljubim. – To je lepo samo na oči. – Plačane smo od kosa. – Za kuhanje to ni. – Po politični strani to ni oportuno. – Glede na jagned ima smreka kar trd les. – Proti temu ni vse drugo nič. – Po narodnosti sem Slovenec. – Starejši sem od brata.* Stavčno: *Kar se tiče mene, lahko greš kamorkoli.* Prislovno določilo ozira se izraža z dostavkom: *V našem podjetju smo na psu. Mislim gospodarsko.* (Prim. še str. 643.)

Oblika: prislov, predložna zveza, redko stavek (*Kolikor se gleda/upošteva koristnost, je zadeva malo vredna*):

Položaj v stavčni zgradbi: navadno pred tem, na kar se nanaša.

Prislovno določilo vzroka

Pomensko je to stavčni člen, ki skladenjsko jedro (zlasti seveda povedek) določa vzročno, tj. pove, zakaj je kaj ali zakaj se dogaja.

Vprašalnica je *zakaj* (tudi *zaradi česa* ali *iz katerega vzroka*).

Pojasnjuje nam torej vzrok ali razlog: *Zakaj si tako žalostna? -Zato. – Od veselja se je jokal. – Od trpljenja in pomanjkanja iztrošen.* Še primeri: *Joka zaradi otrok. – od gladu umreti – Po neumnosti mi je tokrat spodrsnilo. – Trpeli so pod zahtevami zmagovalcev. – To je bilo storjeno na izrecno povelje. – Na jezo pije. – Na vašo željo smo vas obiskali na domu. – Trobentice je hote pohodil. – Za vsako malenkost tuliš. – Umrl je za sušico. – Knjiga trpi od patosa. – Od cvetočih češenj je bila vsa pokrajina bela. – Iz navade je segel po cigareti. – Zato torej ničesar ne verjameš. – Iz tega vzroka je ponorel.* (Prim. še str. 417–418.) Stavčno podredno: *Ker je po dolgem času le bilo lepo vreme, je bila vsa Gorenjska na travniku.* (Prim. še str. 644.) Priredno: *Pokrajina je bila vsa bela, zakaj cvetele so češnje.*

Oblika: Poleg manjšega števila vzročnih prislovov so zlasti pogoste predložne zveze in odvisni stavki s *ker*.

Položaj v stavčni zgradbi: primičnostni, sicer odvisen od členitve po aktualnosti.

Prislovno določilo namena

Pomen: Namensko prislovno določilo kot podvrsta prislovnega določila vzrnosti pove, čemú ali s katerim namenom, s kakšnim ciljem se kaj dogaja ipd.: *Šel je spat. – Živino je gnal pit/na vodo. – Prišli smo na ogledi. – Po zdravnika bi šli! – Šel je v mesto po opravkih. – Študira za doktorat. – Na moje zdravje ni treba piti. – Zbrali smo se v spomin velikega dogodka. – Učil se je za mehanika. – To imaš za na pot. – Pečica je zelo primerna za segrevanje kopalnice. – Študira samo za zabavo. – Za med smeti pa še vedno nismo. – Vabili so ga v svate. – Šel sem materi nasproti. – Ustvarjeni smo za svobodo in dostojanstvo. – Za zabavo gre marsikje preveč denarja. – Vabim vas na en ples z nami. – Za izgradnjo bolnišnice so darovali. – V ta namen ne dam ničesar. – Za take stvari je neumno trpeti. – Za gozd vam ponujam lepo njivo. – Dvignil je roke k molitvi.*

Vprašalnica je *čemu, s katerim namenom.*

Značilna oblika za prislovno določilo namena je polstavčni namenilnik, ki se da zmeraj razvezati v zvezo *da bi*. S tako pretvorbo si pomagamo v dvomnih primerih (*Vabili so ga za svata → da bi bil svat*). Pogosta je tudi predložna zveza, prislovov pa je malo.

Položaj v stavčni zgradbi: Namenilniški polstavek je vezan na glagole premikanja (včasih je ta tudi izpusten), sicer pa je primičnosten. (Prim. še Namerni odvisnik, str. 644.)

Prislovno določilo pogoja

Pomen: To je stavčni člen, ki pove, od česa je odvisna izvršitev povedka (oz. odnosnice);

Vprašalnica: *pod katerim pogojem*, navadno tudi *kdaj*, npr.: *Kdaj bi mi pa ti posodil. -Če bi imel več denarja.* Tipični preizkus je pretvorba v odvisnik s *če*.

Zgledi: *S poštenjem se daleč pride = Če si pošten, daleč prideš.* Še nekaj primerov: *Brez privoljenja ga ne moremo poslati v bolnišnico. – V takih razmerah ni mogoče delati. – Brez truda ni kruha. – Z vašim dovoljenjem pripominjam. – Pri vašem bogastvu bi si kdo več privoščil. – V primeru nevarnosti pritisni na gumb. – Brez tvoje pomoči se ne bi bil izvlekel iz tistega. – Sodeč po njegovem vedenju, se je unesel.* Pogojno prislovno določilo je pomensko vezano z vzročnim: če pogoj odpade, ostane sam vzrok: *Če se ne trudiš, ni kruha → Ker se ne trudiš, ni kruha.* Pretvorba v priredje: *Bodi pošten, pa boš daleč prišel.* (Prim. še str. 644–645.)

Oblika: predložna zveza, vezniški odvisnik s *če, ko, (ako)*, polstavčna; te vrste prislov je redek.

Položaj v stavčni zgradbi: primičnosten.

Prislovno določilo dopuščanja

Pomen: To določilo pove, kljub čemu se kaj proti pričakovanju ni ali pa je zgodilo. Kaže nam torej v posledici neupoštevan zadržek za dejanje glavnega stavka.

Vprašalnica: *kljub čemu.*

Zgledi: *Kljub slabemu vremenu se je na zborovanju zbralo veliko ljudi. – Ne glede na slabo propagando je bil obisk predstave zadovoljiv. – Pri vsem svojem bogastvu je siromak. – Proti pričakovanju na volitvah niso zmagali. – Tudi ob grdem vremenu bo zabava na prostem. – Pameti na kljub se je kopal v ledeno mrzli vodi.* Stavčno: *Čeprav je bil truden, je vendarle šel na svoj običajni sprehod.*

Oblika: Tipični kazalec tega razmerja je predlog *kljub*, v stavčni obliki pa veznik *čeprav*. Omenjeno neskladje obeh sestavin tega razmerja se da izraziti s protivnim priredjem: *Bil je truden, a je vendar šel na svoj običajni sprehod.* (Prim. še str. 418.) Tipična nestavčna oblika je predložna zveza; prislov je redek: *Nehote sem jim storil krivico.* (Prim. še str. 645.)

Položaj v stavčni zgradbi: primičnosten.

Prilastek

Prilastek je stavčni člen, ki – kot smo že videli – samostalniško besedno zvezo (in okoliščinsko vrsto prislovne) dela podredno zloženo (str. 558–563). Pomensko izraža lastnost, vrsto, svojilnost in količinskost jedra samostalniške (in okoliščinske prislovne) besedne zveze. Po obsamostalniškem prilastku se vprašujemo z vprašalnicami za vrste pridevniških besed, tj. s *kakšen, kateri, čigav, koliko* + odnosnica: *mlad človek – slovenski jezik, češnje z Brd, beli fižol, prvi človek – moj oče, oče mojega sošolca – tri gracije, sedem žalosti*. Po obprislovnem prilastku se vprašujemo z ustrezno vprašalnico + prislov; za zvezo *tam zgoraj* npr. z vprašanjem *kje tam* (podobno še *kam sem, kdaj včeraj*). Zgledi za levi in desni prilastek so navedeni že v poglavju o samostalniški, pridevniški in prislovni besedni zvezi (558–563). Tam so podane tudi njihove oblikovne značilnosti: levi prilastek je pridevniški in ujemalen (*mlada Breda*), desni ujemalen samostalniški (*človek žaba*) ali pa kak drug neujemalen (*človek dobrega srca, človek tam, človek z dobrim srcem; človek, ki ima dobro srce; človek, sedeč za mizo, človek, ki je izgubil prepričanje*). Količinski prilastek tipa *pet, petero, več* v imenovalniku in tožilniku stavi odnosnico v rodilnik. Po izvoru so prilastki lahko stavčni členi, ki so v neposredni zvezi s povedkom (prim. *Ivan Cankar je pisatelj → Ivan Cankar pisatelj. – Andrej je šel v hribe → Andrejeva pot v hribe. – Sosed je umrl → Sosedova smrt. – Sava teče motna → motni tok Save*. Celó povedkovo določilo se lahko spremeni v prilastek: *Ti moraš oditi → nujnost tvojega odhoda; Začelo je snežiti → začetek sneženja.*

TIPOLOGIJA STAVKOV

Dvodelni – enodelni stavki

Doslej smo podrobno obravnavali predvsem take proste stavke, ki imajo osebek in povedek, npr. *Sonce / je zašlo*, ali *Janez je srečal Ivanko*. Take stavke imenujemo d v o d e l n e . Zanje pravimo, da imajo predikacijsko (prisojevalno) sintagmo (besedno zvezo). Poleg dvodelnih, to je stavkov, ki imajo osebek in povedek, pa imamo tudi enodelne. E n o d e l n i so tisti stavki, ki ali nimajo osebka ali pa nimajo osebne glagolske oblike; taka stavka sta npr. *Dežuje* in *Janez!* Drugače povedano: to so stavki brez prisojevalne besedne zveze. Prve imenujemo glagolske enodelne, druge neglagolske. Ko rečemo neglagolske, mislimo na to, da v stavku ni osebne (= določne) glagolske oblike, lahko pa je npr. nedoločnik: *Molčati!* Pri neglagolskih enodelnih stavkih moramo paziti še na nekaj: včasih je osebna glagolska oblika samo izpuščena, si jo pa mislimo iz sobesedila oz. sotvarja: tako je npr. s stavkom *Tri žemlje in kilo črnega*, če si ga mislimo izgovorjenega v pekarni (mišljeno je seveda *Dajte mi tri žemlje* ...). Take, izpustne, stavke imamo tudi v pregovorih in rekih: *Ti očeta do praga, sin tebe čez prag*. O dvodelnih stavkih govorimo seveda tudi, če je izpuščen osebek, ker je izražen z glagolsko končnico, npr. *Domov se spravi (= t i / s e s p r a v i domov)*.

Sedaj pa si pobliže oglejmo vrste enodelnih stavkov.

Glagolski enodelni stavki

Pri glagolskih enodelnih stavkih ločimo več skupin.

1. Najznamenitejši so taki enodelni b r e z o s e b k o v n i stavki; pri teh si osebka ni mogoče niti misliti, ker sploh ni vršilca dejanja ali nosilca stanja oz. poteka, npr.: *Deževalo je*. Glagol ima v takih stavkih zmeraj le obliko 3. os. ednine (in kjer je to mogoče) v obliki za srednji spol. Kaka druga oseba (ali število ali spol) v teh stavkih torej sploh ni mogoča. Take stavke lahko delamo z glagoli za označevanje naravnih pojavov kot *snežiti, prati, liti, zmrzovati, svitati, pršeti, padati, naletavati, vleči, žvižgati, grmeti, treskati, pripekati, žgati* ... Nekaj takih glagolov ima ob sebi *se*: *daniti se, temniti se, večeriti se, nočiti se, mračiti se, jasniti se, kaditi se, bliskati se, oblačiti se* ipd.

Kadar ni ustreznega glagola, se rabi pomožnik *biti* + pridevniški povedkovnik, npr. *bilo je + jasno, lepó, oblačno, toplo, vlažno, soparno, megleno; veselo, živo, hrupno, nujno, potrebno, mogoče; tiho*. Namesto pridevniškega je tudi kak tak samostalniški povedkovnik, npr.: *bilo je + mraz, tema, strahota, škoda, dolgčas*, ali še kak drug, npr. *všeč, mar*. Seveda ne govorimo več o enodelnih stavkih, če se pojavi osebek: *Dež gre, Sneg pada, Noč se dela, Dan prihaja, Grom grmi, Strele treskajo, Dim se kadi, Oblaki se zgrinjajo, Vreme je lepo, Vzdušje je zagatno, Vsi smo bili tiho.*

Nekaj zgledov iz naših pesnikov in pisateljev: *M r a č i l o s e j e , matere ni bilo.* (C) – *D a l e č j e od morja v domovino.* (C) – *N i b i l o več zgodaj, morda že deveta ura dopoldne.* (C) – *Neprestano mu j e t e k l o iz oči po obeh dveh licih.* (C) – *Zdaj pa j e č a s , mati; vrnite se domov, pa zbogom!* (C) – *Mladenič pa zgrabi bližnjega vraga za vrat in mu potisne glavo pod kamen, da mu jo o d m e l j e .* (lj) – *Zunaj s n e ž i .* (Ks) – *Kakor zvonjenje nevidnih zvonov k l i c a l o me j e iz kraških dolin.* (Ks) – *N i b l i z u , n i b l i z u do bele Turčije.* (P) – *V dolino sem prišel, da nisem vedel kdaj. Potem j e š l o zopet v goro.* (Tj)

2. Enodelni so tudi stavki tipa *V o č e h s e m u j e z a s v e t i l o ; V d i m n i k u j e z a v i j a l o ; P r i s r c u g a j e s t i s n i l o ; B o l i me v g r l u ; V m e n i j e z a v r e l o o d j e z e ; V s o b i j e d i š a l o p o j a b o l k i h .* Za vse je značilno prislovno določilo kraja (ali vzroka) , ki se da spremeniti v osebek: *O č i so se mu zasvetile, D i m n i k je zavijal, S r c e se mu je stisnilo, G r l o me boli, Zavrel (vzkipel) s e m od jeze, S o b a je dišala po jabolkih*. To so seveda spet že dvodelni stavki.

Posebnost je še tip, katerega značilnost je predmet v 4. ali 2. sklonu: *Za resnico m u je šlo, Do resnice m i je veliko*. Dvodelni pa so stavki kot *Za resnico sem se potegoval* (namreč *jaz*), *Na resnico veliko dam* (tj. *jaz*) ipd.

Vršilec dejanja je v nekaterih enodelnih stavkih izražen z odvisnim sklonom (ki označuje logični osebek): *Kolcalo se m u je, I v a n u se ni ljubilo govoriti, O tem se m i še sanjalo ni, O t r o k u se je stožilo po domu.* Tudi tak *se* se lahko opusti, vršilec dejanja (nosilec stanja) pa se izrazi z imenovalnikom: *(O n) je kolcal, I v a n ni imel volje govoriti, O tem še sanjal nis e m , O t r o k hrepeni (toži) po domu.*

Podobni tem primerom so stavki kot *Z njegovim zdravjem je šlo navzdol (se je obrnilo na slabše), Vode zmanjkuje, Šibe vam je manjkalo, Sram ga je bilo priznati, Biti mi ni več doma, Ni mu ga para, Z menoj je konec.* Vse to se da izraziti tudi dvodelno: *Njegovo zdravje je šlo navzdol (se je obrnilo na slabše), Oče ni doma* (pogovorno), *Voda zmanjkuje, Šiba vam je manjkala, Sramoval se je priznati, Ne morem več biti doma, Nima para, Jaz sem končal.*

Še nekaj zgledov iz našega slovstva: *Na jok nam je bilo, zaihtel pa nihče ni.* (C) – *Ne mudi se ji.* (C) – *Vozniku se je dremalo.* (C) – *Kako ti je ime?* (C) – *Strah ga je bilo.* (C) – *Naj mu Meta pogrne, kakor se ji zdi.* (C) – *Doma mu ni bilo dobro.* (lj.) – *Zebe ga celo za pečjo.* (L) – *Ni mogoče potopiti duše v spanje mi sladko.* (M) – *Plesati ni dolgo nje volja bila.* (P) – *Komu mar prijetnih glasov pesmi, ki pojo Matjaže?* (P) – *Fej te bodi!* (P) – *To noč nam jo doseči je mogoče.* (P) – *Bilo bi drugemu čakat dolgčas, bilo bi drugemu čakat mraz.* (P)

3. Posebna skupina so enodelni stavki s splošnim osebkom (3. os. ed. s. spola), ki imajo v povedku *se*; vršilec dejanja seveda ni omenjen, misli pa se pri tem na ljudi, človeka, kogar koli: *Počasi se daleč pride, Slabo se vidi v taki temi (= Počasi ljudje daleč pridejo, Človek slabo vidi v taki temi).* Prim. še *Tako se ne govori, Sedi se pokonci, Pri jedi se molči, Tod se pride do reke, Tako se bere v starih knjigah.* Drugače: *Zvon je bilo daleč slišati.*

4. Na meji med eno- in dvodelnimi so tisti stavki, ki splošni osebek izražajo z 2. os. ednine ali množine, s 3. os. ednine ali množine – s 1. os. množine; samostalniški ali pridevniški del povedka je moškega spola.

Zgledi:

2. os. ed.: *Dela š kot konj vse leto, toča pa pobije v petih minutah (= Človek dela ...);*

3. os. ed.: *Drli so se, kot bi jih iz kože deval (= kot bi jih kdo iz kože deval ...);*

1. ali 2. os. mn.: *Vzame mo pol kile moke, nekaj sladkorja ... (= Vzame se ...); Vzame te pol kile ...;*

3. os. mn.: *Govorijo to in ono. – Drl se je, kot bi ga iz kože deval i (= Ljudje govorijo, ... kot bi ga ôni (tisti) iz kože devali).*

Še nekaj zgledov: *Mogla umreti ni stara Sibila, da s o prinesli ji z doma prsti.* (P) – *Grob koplje jo, da zadnji mrlič bo vanjga djan.* (P) – *Še dandanašnji vidi š razvalino, ki Ajdovski se gradec imenuje, v nji gleda š Črtomirovo lastnino.* (P) – *Umrlega fajmoštra so pokopali.* (J)

Enodelnim glagolskim podobni dvodelni stavki

1. Pridevniški količinski izraz + sam. v rod. množine: Ne govorimo pa o enodelnih stavkih v primerih, ko je vršilec dejanja izražen v rodilniku, povedek pa s 3. os. ednine srednjega spola zaradi tega, ker je v osebku tudi neujemalni izraz količine, npr. glavni številnik od 5 naprej ali neujemalni ločilni številnik ipd. Zgled: *Za mizo je sedelo pet (petero, nekaj) ljudi.*

Še nekaj zgledov iz našega slovstva: *Petero nas je bilo.* (C) – *Mnogo jih je bilo pred hišo.* (C) – *Pol vasi je bilo črne drugo jutro.* (C) – *Toliko jih je, ki jedo moj kruh.* (C) – *Pri nas je dovolj pesnikov.* (K) – *Največ sveta otrokom sliši Slave.* (P) – *Dosti nas bo.* (J) – *Kar bode shranjenih voda v oblakih tvojega neba /.../, tačas pridrvi vse na dan, narasti, vzkipi v tok strašan.* (G) – *Nad Štreklovci je ptičev vse mrgolelo.* (Tj)

2. Osebek v rodilniku zaradi zanikanja povedka: Prav tako ne govorimo o enodelnih, ampak o dvodelnih stavkih, če je vršilec dejanja (nosilec stanja) v rodilniku zaradi zanikanega povedka, npr. *Mame ni bilo doma. – Sejma v Kranju ne bo. – Pravi, da resnice ni.* V teh primerih *biti* ni pomožnik, ampak ima pomen *nahajati se, dogajati se, obstajati.*

Zgledi iz slovstva: *Saj ne bo konca nikoli!* (C) – *In v tistem trenutku tudi med nami ni bilo več ljubezni.* (C) – *Zdaj pa ga ni, da bi kaj znal.* (L) – *Ni take je mladenke, ko naše je krvi dekle.* (P)

3. Odvisnik kot osebek: Stavki, ki imajo v povedku tudi le tretjo osebo ednine srednjega spola, osebek pa je odvisni stavek ali kaj drugega, kot stavčje seveda niso enodelni, ampak dvodelni (*Govori se, da bo vojska, Govori se to in ono*).

Zgledi iz slovstva: – *To videt, grji videti napake, je srcu rane vsekalo krvave.* (P) – *Poznalo se mu je na opaljenem obrazu, da je vajen sonca in burje in vsega hudega.* (C) – *(Dolg govor je bil), meni pa se je zdelo, da slišim samo besedo: "Domovina, domovina, domovina..."* (C) – *Takrat pa se je prigodilo, da je prišepal mimo gluhi Martin.* (C) – *Ali je tam zapisano, povejte: delal si, s krvjo si gnojil /.../, zdaj pa /.../ pojdi.* (C) – *Če je res, kar slutim, bi rajši, da ni res.* (C) – *Očitno je tedaj: hlapčuj, pa boš napojen in nasičen in postelja ti bo postlana!* (C) – *Ali zgôdi se, kar se mora zgoditi.* (C) – *Po letih njenih se je moglo reči, da je še otrok, ali v njenem govorjenju in vedenju ni bilo nič otročjega.* (Tj)

Neglagolski enodelni stavki

Pri neglagolskih enodelnih stavkih so naslednje vrste:

1. Samostalniški: *Hotel Orel. – Trgovina. – Vaš novi sodelavec? – Predsednik. – Tehnična srednja šola ... – Odvetnica Silva Čuk – Predstojnik.*

2. Pridevniški, prislovni, členkovni: *Blažena. – Nepremagljiv.– Čudovito! – Na videz malce pretiho. – Dobro povedano. – Lepo napravljeno. – Dobro. – Pravilno.* Še zgledi za členke: *Da. – Ne. – Zares. – Kje neki! – Sploh ne! – Seveda. – Kako da ne! — To se razume. – Kajpak.* Povedkovniki: *Tiho. – Brez skrbi. – V skrbeh.*

3. Nedoločniški: *Ne me jeziti! – Takole stati križem rok, ko se vsi drugi ženemo na mrtve! – Tiho biti! – Varovati se grdih besed! – Kaj storiti? – Na koga se obrniti s*

svojo prošnjo? – Priti ob taki uri na obisk! – Takole se spozabiti, pa izkušen človek! – Dati se prevarati kot otrok! – Nasesti prvemu, ki pride! – On – pa delati! – Biti ali ne biti?

4. Zvalniški: *Matejka! – Za menoj, fantje! – O bog! – Gospod Škrlovnik, (vas smem nekaj vprašati?) – Bedak ti neumni. – Reva! – Osel! – Nastava ti taka! – Prismoda!* (Prim. še str. 490.)

5. Medmetni: *A v, kako boli! – J u h e j ! – N a ! – Z a b o g a ! – J e ž e š m a r i j a !* (Več primerov za medmete je v poglavju o medmetih, str. 450–462. Tam je tudi povedano, kdaj so pravi stavčni členi (*Jaz pa s m u k za peč*, str. 450.).)

Polstavčne tvorbe

Polstavke imenujemo tak del povedi (ali poved), ki mu je jedro neosebna glagolska oblika ali kak pridevnik ali samostalnik iz povedka. Razvezujemo jih navadno v odvisnike. Skupine stavčnih zgledov so razporejene po posameznih glagolskih oblikah, na koncu pa so še pridevniški in samostalniški, povedkovniški:

1. D e l e ž i j s k i: *Srce se mi je odprlo na stežaj in /deklico/ sprejelo vase, g l a s n o u t r i p a j e i n v r i s k a j e o d r a j s k e r a d o s t i i n l j u b e z n i.* (Tj) – *B o j e č s e , da je ne bi odpodili, se je deklica približala skupini na travi.* (Tj) – *Pri /teti/ sem prebil vsake počitnice, z a č e n š i o d d r u g e š o l e .* (Tj)

2. D e l e ž n i š k i: *Slovenec mile ne ljubi matere, v a n j u p a j o č e .* (P) – *Želje/,/ da s tvojim moje bi ime slovelo, /rodile so/ domače / Pesmi, m i l o s e g l a š e č e .* (P) – *Ko z gorskih prihrumiš dobrav, od doma se mi zdiš poslanka, n e s o č a m n o g m i l j u b p o z d r a v .* (G) – *Dva ne spita le: temna to noč, drugi, človek – s e s a m k a r a j o č .* (M) – *S i c e r t a k o u s p e l a predstava je bila v drugi zasedbi zanič. – P o k ončani p e t i š o l i sem šel domov v Mengeš.* (Tj) – *Dokler ptič po drevju okoli skače, ga jed, v t i č n i c i n a s t a v l j e n a , prijazno k sebi vabi.* (P) – *V samoti iz oči mi solza lije, zatorej pesmi, t e b i v č a s t z l o ž e n e , iz krajev niso, ki v njih sonce sije.* (P) – *Kri, p o K r a j n i , K o r o t a n i p r e l i t a , napolnila bi jezero.* (P)

3. N e d o l o č n i š k i: *Bog ima še zmerom pravico in moč, g r e š n i k e k a z n o v a t i .* (Tj) – *L j u b e z e n z v e s t o n a j t i , kratke sanje! zbežale ste, ko se je dan zazoril.* (P) – *Naj pesmi milost tvoja vsaj obsije, ki z njih, h l a d i t i r a n e s i s k e l e č e , poet tvoj nov Slovencem venec vije.* (P)

4. N a m e n i l n i š k i: *Očeta so bolele oči pa je popotoval na Dunaj v p r a š a t za s v e t t a m o š n j e s l o v e č e z d r a v n i k e .* (Tj) – *D a r i o p r a v i t b o g n j i p o n a v a d i prinese Črtomira lahka ladja.* (P) – *In šel je b o j b o j v a t b r e z u p a z m a g e .* (P) – *Mama je zgodaj zjutraj šla ž e t p š e n i c o .*

5. P r i d e v n i š k i: *Iz moje samotne, grenke mladosti, v s e p o l n e p o n i ž a n j a , p o l n e b r i d k o s t i , se svetijo tiho tvoje oči.* (C) – *Ni znamenje na polju to, to moje je srce gorko, in ta obraz, p r e p o l n m i l i n e , je slika moje domovine.* (C) – *Soseska je, M a r i j e s l u ž b i v d a n a , v dno jezera vtopila bognjo Živo.* (P)

6. S a m o s t a l n i š k i: *Ivan je, g l a v o p o k o n c i , zrl nasprotniku v oči.* (nezborno) – *Sosedov sin, f a n t o d f a r e , je pa res vzor mladeniča.*

Občutenost polstavčnosti: Deležja, deležnike, nedoločnik, namenilnik in pridevnik občutimo kot polstavke načeloma le tedaj, kadar imajo ob sebi kako dopolnilo ali določilo, večinoma predmet ali prislovno določilo. V takih primerih jih zlahka razvežemo v navadne stavke: ... *glasno utripaje → glasno je utripalo*; ... *prišedši z Dunaja → ko sem prišel...*; *matere, vanj upajoče → matere, ki upa vanj*; *oči nje, od ljubezni razsvetljene → ki so bile svetle od ljubezni*; *ljubezen zvesto najti → da bi našel zvesto ljubezen*; *dari opravit bognji po navadi → da bi po navadi opravil dari*; *(mladosti), vse polne ponižanja → ki je polna ponižanja*; *v e s š e m a j h e n i n s l a b sem vedel → k o s e m b i l v e s š e m a j h e n i n s l a b .*

Kadar deležje, deležniki itd. skladenjsko niso razviti ali pa so prislovna ali povedkova določila, jih ne občutimo kot polstavke, če nimajo tudi stavčnih ustreznikov:

D e l e ž j e : *To si storil h o t e . – Brezumni svet p l a k a j e toži, ko pade cvet duhteči roži.* (G)

D e l e ž n i k : *Z d i h u j o č e srce vroče vedno k tebi hrepeni.* (P) – *Pokopal misli v i s o k o l e t e č e , želja n e s p o l n j e n i h sem bolečine.* (P) – */Tam/ je klečala po gosposko o b l e č e n a deklica.* (Tj) – *Pred n e z n a n e srčne rane meni spati ne puste.* (P)

N e d o l o č n i k : *K a j n e z n a š g o v o r i t i , k a j s e n e m o r e š g a n i t i , fant!* (C) – *M i s l i l s e m i t i zopet na Nemško.* (Tj) (Čeprav: *da bi šel.*) – *Kdo z n a noč temno r a z j a s n i t , ki tare duha!* (P)

N a m e n i l n i k : *Tistikrat sem šel zgodaj s p a t .*

P r i d e v n i k : *Meda p o l n a skleda. – V s e g a dobrega s i t i otroci.*

P o v e d k o v p r i l a s t e k : *Jure je stal sredi ceste v e s m a j h e n , z v z r a v n a n o g l a v o .* Pač pa je polstavčno: *Jure je stal sredi ceste, v e s m a j h e n .*

Ločila pri polstavkih

Polstavke od preostalega besedila ločimo z vejico, če so za odnosnico: *Slovenec mile ne ljubi matere, v a n j u p a j o č e .* (P) – *Ta obraz, p r e p o l n m i l i n e , je slika moje domovine.* (G) – *In v tvoji roki roka nje ostane, z a d r ž a n a j i o d m o č i n e z n a n e .* (P) – Pač pa z vejico lahko ne ločimo od odnosnice nedoločniških polstavkov (lahko jih pa): *Če je tvoja želja, p o s t a t i d o b e r s t r o k o v n j a k , se moraš učiti.* Namenilniških polstavkov nikoli ne ločimo z vejico od stavka z glagolom premikanja; prav tako ne pridevniških, če so pred odnosnico: *V s e g a*

dobrega siti otroci proti *Otroci, siti vsega dobrega.* Polstavke z deležjem ločimo od glavnega stavka tudi tedaj, kadar so pred njim: *Želeč jim lahko noč, sem se odpravil spat.* Pač pa *Hoté je to storil*, kjer je *hoté* prislov.

Stavki z okrnjeno zgradbo

Stavke delamo po določenih skladenjskih vzorcih; npr. dvodelne, ki imajo samo osebek in povedek, ali tudi še predmet (predmeta) ali prislovno določilo (prislovna določila). Tudi glagolski enodelni stavki imajo lahko predmet ali prislovno določilo ali pa tudi ne.

V govoru pa se zgodi, da izbrani skladenjski vzorec sicer začnemo izpolnjevati z besednim gradivom, vendar ga iz različnih razlogov ne izpolnimo popolnoma, ampak ga pustimo ne povsem izpolnjenega, lahko pa ga tudi preobrnemo v drugega. Poglejmo:

1. Nedokončani stavek: *Dobro bi bilo, če bi ... – Mi o volku, volk ... – Saj tudi jaz, Jan, pred tridesetimi leti ... o, krepki fantje smo bili ... vriskali smo, pravim ... tudi jaz, glej, Jan ... o Jan moj, Jane, Janek!* (C) Če skladenjski vzorec pretrgamo, pravimo temu zamolk ali aposiopeza.

2. Preskok ali anakolut je zamenjava začetega skladenjskega vzorca z drugim: *Naš Janez, raje mi ga ne omenjaj.* Glede na povedek bi bil normalen stavek: *Našega Janeza mi raje ne omenjaj.* Prim. še *Mama, kje je? (Mama je doma?).*

3. Zanemaritev vezave ali zevgma je, če priredni besedi zahtevata različen sklon, od njiju odvisna beseda pa se ravna samo po eni: *Občudoval in bal sem se je* (prav: *občudoval sem jo in se je bal*). – *Hoditi po in čez progo je nevarno* (prav: *po progi in čez njo*). Zevgma je slogovna napaka.

4. Mešanje vezave ali kontaminacija je, če glagol pod vplivom sorodne zveze dobi samostalnik (sam. besedo) v napačnem sklonu: *To me čudi* (prav: *Temu se čudim*), po vplivu *To me preseneča* (sh. *To me začuđuje*). Tudi to je slogovna napaka.

5. Pritegnitev ali atrakcija je, če se kaka oblika mehanično ravna po predhodni: *pri večini teh ljudeh* nam. *pri večini ljudi, od naših po celem svetu znanih in priljubljenih umetnikih.* Sem nekako gredo tudi primeri *v večih naših podjetjih* (zborno: *v več naših podjetjih*). (Druga razlaga za to je, da se je *več* oblikovno izenačilo s *pet.*)

6. Izpostavljeni stavčni člen imamo, če je tisto, kar se že enkrat imenuje, v stavku povedano še s kazalnim (izjemoma osebnim zaimkom): *Jurij, ta pa zna. – V gore, tja gre moja pot. – Učiti se, tega je dovolj med letom. – Noč in dan se učiti, to je pa tudi pretirano. – Izlet v planine, to je seveda druga stvar. – Lepo nam je bilo tam, na morju. – Sveti Jurij, ta ni pa le cvetni maj.* (M) – *Ljubezni vere, in miru in sprave, ne branim se je, vere Bogomile.* (P) Tako se poudarja.

7. Izpust ali elipsa je, če v sicer dokončanem stavku glede na stavčni vzorec kaj manjka. Manjkajoče stilno občutimo ali pa ne. Za časopise so značilni naslovi kot *Predsednik zbora sprejel parlamentarce.* (je) Primerjaj še: *Pozdravljen, mož, pozdravljen, oče!* (bodi) (C) – *O, srečen ribič, srce zvesto!* (si) (P) – *Le vkup, le vkup, gospod, tlačan!* (se zberite) (A) – *Vse v mraku mirno, na vodnjaku samo tih vetrc z vodo poigrava.* (je) (K) – *Še en poliček, ljubica moja, hôja, dihôja!* (prinesi)(K) – *Življenje ječa, čas v nji rabelj hudi, smrt vsak dan mu pomlajena nevesta, trpljenje in obup mu hlapca zvesta, in kes čuvaj, ki se nikdar ne utrudi!* (je 3x, sta, je) (P) – *Kito cvetja mu je dala, s cvetjem dala mu srce* (je), *sama v mestu je ostala, on po svetu šel od nje* (je).

Ne čutimo, da kaj manjka v naslednjih priredjih: *Barbara je prišla iz službe in začela pripravljati kosilo. – Jaz sem ti zmeraj pomagal, ti pa meni ne. – Potegnila je fanta za seboj, da se je spotaknil ter padel na kolena.* (C) – *Ne meč, pregnala bo nas sreča kriva.* (P) – V prvi povedi nič ne čutimo potrebe, da bi se glasila ... *in Barbara je začela ...*, ali pa v drugi *ti pa meni nisi pomagal.* V zgradbi zloženega stavka take ponovitve niso predvidene, ker jih pretvorbeno usklajevalno pravilo odpravi, zato njihove odsotnosti ne opazimo. Izpusta je veliko v pogovorih (prim. besedilo konec tega odstavka).

8. Antielipsa je, če pisatelji taka neizpolnjena mesta skladenjskega vzorca kdaj vendarle izpolnijo z besedami; v tem čutimo poudarjanje: *Ko se povrnem, bo hiša nova, bo hlev poln in bo zemlja spet rodila.* (C) – *Nevesta je zajokala od radosti, objela ga je okoli vratu in ga je poljubila.* (C) – *Takoj ga je spoznala žena, spoznali so ga otroci in so ga objeli.* (C) – Tudi mnogovezje se zato, ker veznik v skladenjskem vzorcu ni predviden, občuti kot stilno zaznamovano: *Ljubezni vere, in miru in sprave, ne branim se je.* (P) – *Bogu sem večno čistost obljubila in Jezusu in Materi Mariji.* (P)

V zgradbi zloženega stavka take ponovitve niso predvidene. Prav tako ne čutimo kot elipso tistega, kar se izpušča v sicer samostojnih stavkih dvogovora, npr.: *"Kje si bil?" -"Doma"* (Namesto *Doma sem bil.*) Tudi tu "popolni" odgovor podaja posebno poudarjenost, prijaznost ipd., je torej stilno zaznamovan. Razen za vajo v tujih jezikih je torej napačno zahtevati popolne odgovore na vprašanja.

Prim. elipse v odlomku drame:

DAGARIN: *Jejte, gospodje.*
MOKOREL: *Kaj pa vi župnik, ne boste nič? Jejte, jejte, da boste pri močeh. Mislim da vam bodo potrebne. – Kdo je tisti človek, ki je odšel prej iz hiše?*
DAGARIN: *Moj nečak.*
MOKOREL: *Vaš nečak? Ni v Novem mestu?*
DAGARIN: *Ne, tu je.*
MOKOREL: *Kam je šel?*
DAGARIN: *Ne vem. Mogoče v krčmo.*
MOKOREL: *V krčmo?*
DAGARIN: *Mogoče.*
MOKOREL: *Sta že govorila?*
DAGARIN: *Sva, vendar prosim vas, gospod Mokorel /.../.* (Bm)

ZVEZE STAVKOV

Ne da se vse povedati v enostavčnih povedih. Zato se stavki družijo v večstavčne povedi. Te nastajajo z druženjem npr. po dveh (ali več) enakovrednih enostavčnih povedi (priredje), ali enega nadrednega in enega (ali več) podrednega (podrednih) (podredje), ali z druženjem, ki ni ne podredno ne priredno, ampak soredno (soredje). Oglejmo si to po zaporedju podredje, priredje, soredje.

Podredje (hipotaksa)

Glavne značilnosti

Podredje je zveza najmanj dveh stavkov, od teh je eden neodvisen, glavni, drugi pa opravlja vlogo katerega izmed stavčnih členov in je torej odvisen, podrejen prvemu, npr.: *Tone je rekel, da pride šele ob osmih.* Odvisnik ima lahko tudi sam odvisnik: *Tone je rekel, da pride šele ob osmih, ker ima pred tem veliko opraviti.* Neodvisni stavek ima tudi sam lahko več odvisnikov, ti pa so lahko tudi priredno zloženi: *Ko sem bil še majhen, je stric Jože iz Sel trdil, da je hrvaška "gora" Sveti križ polna vode in da bo lepega dne potopila vso našo ravnino.* Stavek, na katerega se nanaša odvisni stavek, se imenuje nadredni. Nadredni stavek je lahko glavni (*Tone je rekel*) ali pa odvisni (*da pride šele ob osmih*) v drugi povedi. Grafično se podredje da ponazoriti z velikimi črkami S tako, da je glavni stavek najvišji, odvisni pa so nižji, na različnih vse nižjih stopnjah, če so vmes tudi odvisniki odvisnikov: 1. poved: $S/_S$; 2. poved: $^S/S/_S$; 3. poved: $S/^S/S\wedge S$. S-i prve nižje ravnine so odvisniki prve stopnje, S-i vseh naslednjih pa potem druge, tretje itn.

Nekateri odvisniki imajo mesto pred glavnim (ali nadrednim) stavkom ali pa za njim, odvisno od členitve po aktualnosti ali od stilistične volje pišočega, npr.: *Ker tako lije, ne moremo nikamor* (odvisnik pred glavnim stavkom) in *Nikamor ne moremo, ker tako lije* (odvisnik za glavnim stavkom). Drugi odvisniki imajo stalno mesto, večinoma za glavnim ali nadrednim odvisnim stavkom, tako npr. zlasti oziralni prilastkovi, npr.: *Zagledal je človeka, ki je pod bukvijo nekaj kopal.* Ti stavki tesno sledijo samostalniku (ali sam. zvezi), na katerega (katero) se nanašajo. Če sledijo besedi nedokončanega nadrednega stavka, ta pa se za njimi nadaljuje, tak odvisni stavek imenujemo vmesni stavek (npr. *Človek, ki je pod bukvijo nekaj kopal, je naš sosed*).

Odvisni stavki so z nadrednim povezani z vezniškimi besedami (426–428). To je ali podredni veznik (*Obljubil je, da pride*), ali vprašalni zaimek (*Vprašal me je, kaj mislim o novem zakonu*), ali vprašalni členek (*Rada bi vedela, ali* (pogovorno *če*) *ti je ta barva všeč*), ali oziralni zaimek (*Kogar se bojiš, tega ne ljubiš, Ni miru, kjer je nasilje*), ali zveza členka + veznika (*Prišel je pozno, češ da prej ni mogel*), ali kar členek (*Rekel mi je, naj grem raje domov* (mogoče tudi z *da* pred *naj*)).

Odvisniki z vprašalnimi ali oziralnimi zaimki in členki so z nadrednim stavkom povezani pravzaprav nevezniško, to, kar smo rekli, da jih uvaja, pa večinoma stoji na

začetku odvisnika. Povedi kot *Vprašam te, kod si hodil tako dolgo* so enostavno pretvorbe premega govora, podrednost je izražena stavčnofonetično. Povedi kot *Vprašam te, ali si bil tam* se od premega govora ločijo (razen intonacijsko) po tem, da je tak *ali* v odvisniku obvezen (le izjemoma je izpuščen), v dobesednem navedku premega govora pa se zelo pogosto izpušča (prim.: *Vprašam te: "Si bil tam?"*). Drugi odvisniki brez vezniške besede so blizu priredja, npr.: *Ne hodi po progi, je nevarno (ker je). – Ne pozabi, se ne poznamo (da se ne). – Napel je vrv, je ni mogel bolj (da je ni). – Nese si drv, bo kuril (da bo). – Imel je slabost, se je dal podkupiti (da se je).*

Pri obravnavi stavčne fonetike je že bilo nakazano, da sta nadredni stavek in njegov odvisnik povezana tudi intonacijsko: Odvisnik ima svoj poseben intonacijski segment (*Ko smo končno prišli na vrh, smo si oddahnili*) ali pa ne (npr. *Rekel je, da príde*). Eno in drugo je nenujno; vendar je pri enih odvisnikih bolj običajno prvo, pri drugih drugo.

V nadrednem stavku ima odvisnik lahko soodnosni izraz (večinoma zaimek), ki razločneje kaže, za katere vrste odvisnik gre: *Prišel sem zato (s tem namenom* namen*), da bi vam pomagal. – Šel sem zato* (*zaradi tega*: vzrok, razlog), *ker so me prosili. – Pomagal sem kljub temu* (dopuščanje), *da me niso prosili. – Bolan je tako zelo* (mera s posledico), *da ne more hoditi. – To je bilo takrat* (čas), *ko so bile velike poplave. – Sodeloval bom le tedaj* (ali *s tem pogojem*: pogoj), *če bom z vsemi enakopraven. – Zanima me to* (ali *ta stvar*: osebek), *kdaj bodo cene nehale rasti. – Bojim se tega* (rodilniški predmet), *da bi bil predolgo bolan. – Čudim se temu* (dajalniški predmet), *da tega še ne veš.* Tak soodnosni izraz je stilno pogojen, krepitven, uporabljamo pa ga zlasti za poudarjanje.

Odvisniki so, kot stavčni členi na sploh, z nadrednim stavkom tesno povezani, zato se redko rabijo kot povedi (tj. kot osamostaljeni odvisniki), npr.: *Seveda ti bom knjigo posodil. Ko jo bom imel.* Tako se izražamo zlasti v nepripravljenem sporočanju, posebno v dvogovoru.

Niso samostojni odvisnik, temveč samostojne želelne povedi stavki kot *Da te ni sram!*, ali *Da bi vrnili se sreče in slave časi!*, ali *Da bi ga vrag!*.

Glavni stavki niso zmeraj samostojne povedi. Tako se na splošno, tj. brez sobesedila ali posebnega govornega položaja, ne da reči samo *Sosed je obljubil*, ampak temu stavku nujno mora slediti (četudi v mislih) še predmet, npr. odvisnik, recimo *da pride*.Prim. še: *Šel je* (*domov*; *da bi nasekal drv*), *Sedi* (*na klopi*; *kjer tudi sicer*). Pač pa se lahko reče *Lepa je*, ne da bi bilo treba dodati npr. *kot ni bila nikoli prej.* Iz tega se vidi, da so eni odvisniki nujno dopolnilo nadrednemu stavku, drugi pa ne. (Nujno) zvezo nadrednega in odvisnega stavka imenujemo stavčje.

Tipologije odvisnikov

Odvisniki se delijo po več merilih. Ena takih delitev je na tri velike skupine: v prvi so t. i. vsebinski odvisniki (stojijo za glagoli rekanja in mišljenja – verba dicendi et sentiendi), v drugi oziralni (vendar brez prislovnih), v tretji pa so vsi prislovni odvisniki, npr.: *Rekel je, da pride. – Zdaj mi pa le vrni ploščo, ki sem ti*

jo posodil. – *Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima.* Vsebinski stavki imajo samostalniški pomen, drugi so ali pridevniški ali samostalniški (za samostalniški pomen prim. *Kdor laže, tudi krade*), tretji pa so prislovni.

Drugo merilo za razvrstitev odvisnikov je na podlagi tega, katero besedno vrsto (oz. njeno podvrsto) zamenjujejo. Ta razvrstitev je kaj ustrezna, ker na njeni podlagi lahko primerjamo uporabnost na eni strani besednih vrst in na drugi odvisnikov. V tej knjigi se pri razporejanju odvisnikov držimo načela njihove stavčnočlenske vloge, obdelani so torej po vrsti odvisniki za osebek, predmet, povedkovo določilo, povedkov prilastek, prislovna določila in za prilastek.

Vrste odvisnikov po stavčnočlenski vlogi

Osebkov odvisnik

Osebkov odvisnik je stavčni osebek glavnega stavka (ali nadrednega odvisnega). Po njem se vprašujemo z *kdo* ali *kaj* + povedek. Uvajajo ga naslednje vezniške besede: veznik *da*, vprašalni členek *ali* (pogovorno tudi *če*), vprašalni in oziralni zaimki (oboji tudi v predložni zvezi). Osebkov odvisnik je zmeraj t. i. samostalniški stavek, tj. stavek z vrednostjo samostalnika, seveda pa je njegov del lahko še kak stavek. Zgledi (po vezniških besedah; ležeče tiskan je ustrezni odvisnik):

DA: Jasno je, *da ni bilo vse tako lepo in v redu.* – Znano nam je, *da ste strokovnjak za hidravliko.* – Obljubljeno mi je, *da premog pripeljejo v četrtek, če bo le mogoče.* – Zvedelo se je, *da bo nova podražitev.* – Dobro je, *da se nisi prehladil, ko je tako grdo vreme.* – Očitno je postalo, *da misli resno.* – Bilo je videti, *da bo snežilo.* – Čisto mogoče je, *da je to on.* – Najhuje je bilo to, *da nismo vedeli ne kod ne kam.* – Všeč mi je, *da ste tako zavzeti za resnico in pravico.* – Grozno je, *da moreš biti taka neroda.* – Je res, *da se je Jure oženil?* – Zanimivo je, *da tega nihče ni opazil.* – Ni verjetno, *da bi prišli ob tako slabem vremenu.* – Nemogoče je, *da bi se že vrnil.* – Ni res, *da bi je ne maral.* – Zdelo se mi je, *da se udira pot.*

ALI (ČE): Zanima me, *ali vsi mislite, da sem taka reva.* – Ne vem, *če je doma.*

VPRAŠALNI ZAIMKI: Ali ti je znano, *kaj hoče ta človek?* – Ve se, *koga sem srečala.* – Presenetilo me je, *kaj vse znajo.* – Ni mi znano, *kako dolgo je bil na plesu.* – Ni mi jasno, *kam bi bili odšli potem.*

OZIRALNI ZAIMKI: *Kogar je kača pičila*, se boji zvite vrvi. – *Katera se omoži*, se v križe položi. – Izpita bodo oproščeni le tisti, *ki so dosegli odličen uspeh.* – Sedaj so umrli že vsi, *ki sem jih imel rad.*

Povedkov odvisnik

Povedkov odvisnik je stavčno povedkovo določilo glavnega (ali nadrednega odvisnega) stavka. Po njem vprašujemo z *kdo* ali *kaj* (ali *kakšen* ali *kateri*) + vez glavnega (nadrednega) stavka. Uvaja ga veznik *da*, oziralni zaimki, vprašalni zaimki, vezniki *kot, kakor, ko* (tudi *kot da*). Povedkov odvisnik je ali samostalniški ali pridevniški stavek, lahko pa tudi povedkovniški. Zgledi:

DA: Hoditi v šolo pomeni, *da si privilegiran.* – Njegov najljubši opravek je, *da bere knjigo in posluša plošče.* – Družina je, *da so tudi otroci.*

OZIRALNI ZAIMKI: Sedaj si, *kar si hotel biti.* – Ščuka je v vodi to, *kar je v gozdu volk.* – Janez ni ta, *za katerega ga imate.*

VPRAŠALNI ZAIMKI: Vprašanje je, *komu bo s tem pomagano.*

KOT: Bilo mu je, *kot da se je znova rodil.* – Ta fant je, *kot (da) bi ga izrezal iz očeta.*

Odvisnik povedkovega prilastka

Odvisnik povedkovega prilastka je stavčni povedkov prilastek. Veznik zanj je *kako (ko)*. Naslednji zgledi za ta odvisnik so pridevniški: Vsi smo vas slišali, *kako ste govorili o nas.* – V sanjah sem te videla, *kako si bil ves krvav in bled.* – Poznala sem te že, *ko si bil revež.* – Videla sem te, *ko si bežal v gozd* → Videla sem te *bežečega v gozd.*

Predmetni odvisnik

Predmetni odvisnik je stavčni predmet glavnega (ali nadrednega odvisnega) stavka. Kakor nestavčni predmet je lahko v različnih sklonih, najbolj pogosto v tožilniku ali rodilniku. Predmetni odvisnik je seveda lahko samo samostalniški stavek. Uvajajo ga: veznik *da*, vprašalni členek *ali* (pogovorno tudi *če*), vprašalni zaimki in oziralni zaimki.

Zgledi za tožilniški odvisnik:

DA: Vem, *da ni bilo vse tako lepo in v redu.* – Obljubil si mi, *da prideš na obisk, če boš le utegnil.* – Misliš, *da se motim?* – Bodite pripravljeni, *da bi odšli* (na odhod). – Povedal sem mu, *da ne dela prav.* – Rad ima, *da smo veseli.* – Slišal sem, *da je nekaj zaropotalo.* – Res sem mislil na to, *da bi bil odšel.*

ALI (ČE): Vprašujem se, *ali bi vse to lahko bilo resnično.* – Vprašala sem te, *ali imaš vse za na pot.* – Rad bi vedel, *ali ste vsi tega mnenja.* – Ali veš (si prepričan), *če bi mu bilo prav?*

VPRAŠALNI ZAIMKI: Rad bi vedel, *kaj hoče.* – Povej odkrito, *kod si hodil.* – Lahko si predstavljam, *kaj ti je ta povedal.* – Želim vedeti, *o čem ste govorili.* – Da bi ti videla, *kakšno imajo!* – Povsod so me vpraševali, *kakšno kramo prodajam.* – Ali veš, *koga sem srečala v mestu?*

OZIRALNI ZAIMKI: *Kogar se ne bojiš*, tega imaš lahko rad. – Imela bo, *kar se spodobi.* –Rekla je, *česar ne bi smela.* – Stori, *kar ti veleva vest.*

Zgledi za rodilniški odvisnik:

DA: Bojim se, *da mi otrok ne bi umrl.* – Ta se dobro varuje, *da bi kaj takega govoril jasno.* – Želim si, *da bi bil inženir.* – Nisem vreden, *da bi zaradi mene jokali.* – Kriv si, *da je umrla prezgodaj.* – Sit sem tega, *da mi zmeraj samo očitate.* – Veselim

se, *da nas obiščeš*. – Ne zasluži, *da bi se zaradi njega razburjali*. – Kar ne morem verjeti, *da sem že tako star in nadložen*. – Nočem, *da bi se me bali*. – Ne žêli si, *da bi se ti laskali*.

OZIRALNI ZAIMKI: *Kar sem rekel*, ne bom oporekel. – Sramuj se tega, *kar si storil*.

Zgledi za preostale sklonske odvisnike:

1. dajalniški: DA: Čudim se, *da ti tega nisi zvedel prvi*. – Sem proti temu, *da bi ves promet speljali skozi mesto*. – Nasprotujem temu, *da bi se delalo, kakor kdo hoče*.

ČE: dajalniški: Nimam nič proti temu, *če odideš*. – Ne bi se upiral, *če bi ga imenovali za tajnika*.

2. mestniški: DA: Prepričan sem o tem, *da tega še ne ve*. – Že sam sem razmislil, *da bi šel k sosedu*.

3. orodniški: DA: Ukvarjam se s tem, *da raziskujem vrste škodljivcev*.

Prislovni odvisniki

Prislovni odvisniki so stavčna prislovna določila; načeloma so vseh tistih vrst, kot so bili obravnavani pri nestavčnih.

Prostorski prislovni odvisnik

Prostorski prislovni odvisnik je stavčno določilo prostora h glavnemu ali nadrednemu stavku. Njegove podvrste so: mestovna, ciljna, izhodiščna, ter poti in razmeščenosti. Dodan je še primer za količino poti (ki bi ga lahko uvrstili med odvisnike količine).

KJE: *Kjer se prepirata dva*, tretji dobiček ima. – *Nikjer, kjer so ljudje*, ne bi smelo biti dolgočasno. – *Kjer je bila prej hiša*, je bil sedaj kup ruševin. – Živel bi kje, *kjer me ne bi nihče poznal*. – Sedaj počiva tam, *od koder ni vrnitve*. – Končno je tam, *kamor si je tako želel*. To so mestovni odvisniki.

KAM: *Kamor greš ti*, tja pojdem tudi jaz. – Odšel bi kam, *kjer me nihče ne bi prepoznal*. – Šli so, *kjer koli bi lahko našli delo*. – S teboj bomo šli, *kamor boš hotel*. – Vrnil se bom spet tja, *od koder sem prišel*. – Le pojdi, *kamor si se namenil*. – Vleče me tja, *kjer sem se rodil*. – Šel je, *kamor so ga nesle noge*. To so odvisniki cilja.

OD KOD: Prihajam od tam, *od koder ni več vrnitve/kjer murke cveto*. To so odvisniki izhodišča.

KOD: *Koder sem hodil*, povsod je bilo lepo. – *Kamor stopi mi noga*, na tvojih sem tleh. – *Koder si prišel*, tod boš tudi odšel. – *Kjerkoli sem potrkal*, povsod so mi odprli. – – *Koder rasto kalužnice*, vlage ne manjka. To so odvisniki poti oz. razmeščenosti.

Odvisnik količine poti

KAKO DALEČ: Pojdi z njim, *do koder boš mogel*.

Časovni prislovni odvisnik

Časovni odvisniki so stavčna prislovna določila časa h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Tipična vprašalnica je *kdaj*, vezniška beseda pa za (večinoma) enkratno dejanje *ko, brž ko, čim, potem ko, medtem ko, preden*, za večkratno ali običajnostno dejanje pa *kadar, kadar koli*. Zgledi spodaj so po vprašalnicah in veznikih:

KO: *Ko sem tako premišljeval*, je skoz priprto okno zavelo s travnikov. (H) – *Ko prideš domov*, ne pozabi pozapreti oken. – *Ko sem prišel h koči*, so se vrata nenadoma odprla. – *Ko sem to izrekel*, nisem bil več tako nesrečen. (Pjn). – *Ko gre v vrtec*, je zmeraj vesel. – *Ko pride zima*, so za ptice bolj težki časi.

BRŽ KO, ČIM: *Brž ko se zdani*, krenemo na pot. – *Čim je prišel iz bolnice domov*, si je že spet prižgal čik. – Oglasi se, *brž ko bo mogoče*.

MEDTEM KO: *Medtem ko si ti spal*, je prav pošteno lilo. – *Medtem ko je bil v Ameriki*, se mu je rodil drugi sin.

POTEM KO: *Potem ko se je vrnil od vojakov*, se pri nas še ni oglasil.

PREJ KO: *Prej ko odideš*, se oglasi tudi pri nas. – *Prej ko mine noč in dan*, boš tam.

PREDEN: *Preden odideš*, se oglasi pri nas. – *Preden se zvečeri*, se dan umiri.

ŽE KO: *Že ko sem bil mlad*, takemu nisem nasedel.

KO ŽE: Ni še dobro sedel za mizo, *ko je že začel kritizirati*.

KADAR: *Kadar mačke ni doma*, miši plešejo. – *Kadar je leto sušno*, je tudi mušno. – *Kadar koli sem se oglasil pri njih*, Janeza ni bilo doma. – *Kadar sem se oglasil pri vas*, te ni bilo doma. (Prim. še str. 621–622.)

Odvisnik količine časa

Odvisnik količine časa je stavčno prislovno določilo količine časa h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Vprašalnica je *koliko časa, v kolikšnem času*, tudi *doklej* in *odklej*. Zgledi:

DOKLER: *Dokler prosi*, zlata usta nosi. (Možna tudi vprašalnica *kdaj*.) – Počakaj, *dokler se ne najem*. – *Dokler natančno ne veš*, ne govori tega.

KAR: *Kar je poročena*, je vsa druga. – Nisem ga videl, *odkar sva maturirala*.

DA: Počakaj, *da ti povem*. – Ali prej vendar ne grem, *da ti glavo vzamem*. (L)

Lastnostni odvisniki

Lastnostni odvisniki so te vrste stavčna prislovna določila h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. So več vrst: (pravi) načinovni, primerjalni, mere oz. količine, posledični, sredstveni in izvzemalni.

Načinovni odvisnik

Načinovni odvisnik odgovarja na vprašanje *kako*, vezniška beseda je *ne da*, lahko tudi *kot* ali *kakor, ko*:

NE DA: Odšel je, *ne da bi bil pozdravil.* – Bil je zaljubljen, *ne da bi bil to vedel.* – Napadalci so se približali bunkerju, *ne da bi jih bili opazili.* – Vse razpravljanje je presedel, *ne da bi bil rekel eno samo besedo.*

KAKOR, KOT: Padel je, *kakor je dolg in širok.* (Pj)

Primerjalni odvisnik

Primerjalni odvisnik je najznačilnejša oblika lastnostnih odvisnikov. Uvajajo ga primerjalni vezniki *kot, kakor, ko, kot da, kakor da, ko da*: in oziralni zaimki. Izražajo enakost, podobnost in neenakost česa s primerjanim (prim. še str. 442–443).

KOT, KAKOR, KO: Tako so prišli; *kot pride divja mačka.* (F) – Al vervat v tebe moč mi ni, *kakor sem verval prejšnje dni.* (P) – Bilo je lepše, *kot si predstavljaš.* – Vse sem napravil (tako), *kot si naročila.* – *Kakor dobljeno*, tako zgubljeno.

KOT DA, KAKOR DA, KO DA: Bil sem zmučen, *ko da celo noč ne bi bil spal.* – Žan, je zaklicala, *kot da je (kot da bi bila) nekaj zaslutila.* (Zb) – Pleše, *kot da je (kot da bi bila) ustvarjena za ples.* (T) – Bilo mu je, *kakor da je iz daljave segla mladost in se ga nežno dotaknila.* (C) – Odskočil je, *ko da bi ga bila kača pičila.*

Primerjalni odvisnik mere oz. količine

Po njem se vprašujemo *s koliko*. Uvajajo ga ustrezni količinski izrazi (prim. še str. 443).:

KOLIKOR: *Kolikor mi boš dal ti*, toliko bom dal jaz. – Kruha sem dobil, *kolikor sem ga mogel pojesti.* – Pomagaj jima, *kolikor je treba.* – *Kar živim*, kaj takega še nisem doživel. – Vrč hodi na studenec, *dokler se ne razbije.*

KAKOR: Ti lažeš, *kakor si dolg in širok.* – Al vervat vate moč mi ni, *kakor sem verval prejšnje dni.*

KOLIKORKRAT: *Kolikorkrat je prosil za službo v Ljubljani*, tolikokrat je bil zavrnjen.

Neke vrste količine ali mere izražajo tudi tako imenovanem sorazmerijski odvisniki: *Čim bolj sem se trudil*, tem manj sem dosegel. – *Bolj ko sem hitel*, manj sem kam prispel. – *Bolj ko mu strežeš*, manj bo iz njega.

Posledični odvisnik

Posledični odvisnik je druga najtipičnejša podvrsta lastnostnega stavčnega prislovnega določila; posledico izraža glede na glavni (ali nadredni odvisni) stavek. Uvaja ga veznik *da*, tudi *tako da* (in *toliko da* v pomenu 'tako da'). Stoji najraje za svojim nadrednim stavkom. Posledično podredje je pretvorljivo v vzročno tako, da

nadredni stavek iz posledičnega podredja postane podredni vzročni, prvotno podredni pa nadredni, npr.: Bilo je t a k o mraz, *da je drevje pokalo.* – *Ker je bilo z e l o mraz*, je drevje pokalo. Zgledi:

DA: Bilo je vroče, *da je z ljudi znoj kar lil.* – Toliko govori, *da ga ne morem več prenašati.* – Laže, *da sam sebi ne verjame.* – Bil je tako slabo oblečen, *da se je kar tresel od mraza.* – Razjezil sem se, *da bi ga bil najraje nagnal.* – Tako sem bil nervozen, *da sem komaj dihal.* – Bili smo tako pridni, *da smo z delom končali že zgodaj popoldne.* – Bilo je tako lepo, *da ni mogoče povedati.* – Bila je megla, *da bi jo z nožem rezal.* – Zaslužil je toliko, *da je od tega živela vsa družina.* – Avtomobili so vozili mimo čakajočih tako hitro, *da v njih skoraj ni bilo mogoče prepoznati nikogar.* – Nisem tako naiven, *da bi vse verjel.* – Toliko sem še pri moči, *da bom to preprečil.* – Puško je skril tako spretno, *da je ni nikoli več našel.*

TAKO DA: Kar naprej sili v ospredje, *tako da je že kar grozno.* – Nagnil se je daleč iz okna, *tako da bi bil skoraj padel ven.* – Noge je imela velike, *tako da ji nobeni čevlji niso bili prav.* – Delež izvoza raste, *tako da je že 50-odstoten.*

TOLIKO DA : Nagnil se je daleč iz okna, *toliko da ni padel ven.*

Sredstveni odvisnik

Sredstveni odvisnik je stavčno prislovno določilo sredstva za glavni (ali nadredni odvisni) stavek. Ob splošni vprašalnici *kako* je razločevalna dodatna *s čim* + nadredni stavek; v odgovoru je *s tem da*: *S tem da paseš lenobo*, škodiš sebi in drugim. — Ukvarjal bi se s tem, *da bi komu kaj pomagal.*

Izvzemalni odvisnik

Izvzemalni odvisnik je stavčno prislovno določilo izvzemanja h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Pretvorljiv je v protivno priredje, npr.: Prišli so vsi, *l e d a n e tudi prostovoljno.* → Prišli so vsi, *v e n d a r ne prostovoljno.* Še zgledi: Kar pojdi, *samo da se ne prehladiš.* – Tu ne bi hotel živeti, *razen ko je pomlad.* Ta odvisnik bi bilo bolje imenovati protivni.

Vzročnostni odvisniki

Vzročnostni odvisniki so: ozirni, vzročni, namerni, pogojni, dopustni.

Ozirni odvisnik

Je stavčno prislovno določilo ozira h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Po njem se vprašujemo z *glede na kaj* + nadredni odvisnik. Tipična stavčna zveza zanj je *kar se tiče*. Zgledi: *Kar se tiče prehrane*, bodite mirni. – *Kolikor gre za drva*, za to sem pa jaz tu. – Njegov oče je, *kolikor je znano*, strasten lovec. – *Kolikor vem*, se kaj takega še ni primerilo. – *Ko gre za stranko*, sem vedno pripravljen pomagati. Pri nestavčnih stavčnih členih smo ozir obravnavali med lastnostnimi določili.

Vzročni odvisnik

Vzročni odvisnik je stavčno prislovno določilo vzroka h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Tipična vprašalnica zanj je *zakaj*, veznik pa *ker*, pogovorno tudi *ko* in *ki* (*ko* izraža nekako ozirnost, *ki* pa prilastkovnost). Vzročno podredje se da spremeniti v posledično tako, da prvotno vzročni odvisnik postane glavni stavek, prvotni glavni pa odvisni posledični, prim.: *Ker je bilo zelo mraz*, sem šel na pot toplo oblečen – *Bilo je tako mraz*, da sem šel na pot toplo oblečen. (Pri takih pretvorbah je treba v posledičnem podredju spremeniti še kako stvar.) Zelo lahko se vzročno podredje pretvarja v enako priredje: Šel sem na pot toplo oblečen, *zakaj bil je velik mraz*. Pogostna oblika tega podredja je s polstavkom ali polstavčjem: *Vedoč, da doma ne bo nikogar*, se mu ni nikamor mudilo. – *Hoteč oditi*, je vstala od mize. (Prim. še str. 626.) Zgledi:

KER: To nam je povedal zato, *ker nas je hotel prestrašiti*. – Zeblo te je, *ker se nisi prav obul*. – Tega nisem povedal zaradi tega, *ker bi vas hotel jeziti*. – Votlina je bila suha in *ker je ne doseže nobena sapa*, topla tudi pozimi. – Psa smo oddali, *ker bi nam bil sicer požrl vse kokoši*. – Ta ne bo prišel, *ker (da) nima časa*.

KO: *Ko mi nočete verjeti*, vam bom pokazal njegovo pismo. – Kako pa naj ti verjamem, *ko zmeraj lažeš!* – Pa kaj bi ti to opisoval, *ko sam veš, kako je bilo*. (Ti stavki so nekako ozirni.)

KI: Kaj boš zabavljal, *ki nimaš nič denarja* (nekako ozirno).

Namerni odvisnik

Namerni (finalni) odvisnik je stavčno prislovno določilo namere h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Tipična vprašalnica je *čemu* (*s kakšnim/katerim namenom*), veznik pa *da* (*da bi*). Tipična polstavčna oblika tega odvisnika ob glagolih premikanja je namenilniška, prim.: Prišel sem *vam pomagat* – Prišel sem, *da bi vam pomagal*. Zgledi:

DA: človek govori zato, *da si jezik razgiblje*. (T) – Tiho bodite, *da ne zbudite vse hiše*. – Stopi noter, *da ne boš čisto moker*. – Ne bi raje šli, *da vam ga ne bo treba videti?* – Moral bom pognáti, *da vam vlak ne uide*. – Prišel sem zato, *da bi vam pomagal*. – Človek ne živi za to, *da bi jedel*. – Gotovo ste prišli zaradi tega, *da bi videli naše mucke*. – Vsi so napenjali oči, *da bi razločneje videli*. – Ljudje so dobivali nagrade, *zato da bi bolje in več delali*. – *Zato da bi se lahko prepiral*, ne hodi k nam.

Pogojni odvisnik

Pogojni odvisnik je stavčno prislovno določilo h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Vprašalnica je *s katerim pogojem*, tipični vezniki pa *če, ko, ako, da*. *Ko* se rabi le ob pogojniku in pogosto zaznamuje t. i. nestvarni (nerealni) pogoj, tj. da se dejanje glavnega stavka ne more več uresničiti. Polstavčna oblika je lahko nedoločniška: *Govoriti pred njo take stvari*, to bi bilo precej drzno. (Prim. še str. 631.) Zgledi:

ČE: *Če bo mraz*, smo s koruzo opleli. – *Če hočeš uspeti*, moraš veliko delati. – *Če se mi to posreči*, sem na konju. – *Če nočeš*, pa pusti. – *Če hočeš iti* z nami, je prav, sicer pa tudi. – Tiste hiše ni več, *če smem pripomniti*. – *Če bi bil šel z nami*, ti ne bi bilo žal. (Bolje *ko*.) – Hudo narobe bi bilo, *če bi se bili sprli zaradi tega*. (Bolje *ko*.) – *Če bi že rad vedel*, pa naj bo.

AKO: *Ako bi bil to tedaj vedel*, gotovo ne bi bil hodil k njemu. (star.)

KO: Kaj, *ko bi bil povodni mož*. (Jj) – *Ko bi bil molčal*, bi bilo vse dobro in prav. – *Ko bi bil ti to komu povedal*, bi se ti bilo slabo godilo.

DA: *Da imam*, bi ti posodil. – *Da sem to vedel*, te ne bi bil ničesar prosil. (Sedaj malo v rabi.)

Pogojni odvisniki so včasih zelo blizu časovnim; prim. *Če mačke ni doma*, miši plešejo in *Kadar mačke ni doma*, miši plešejo.

Dopustni odvisnik

Dopustni odvisnik je stavčno prislovno določilo dopuščanja h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Po njem se vprašujemo s *kljub čemu* + nadredni stavek, tipični veznik pa je *čeprav*. Dopustnih veznikov je v slovenskem knjižnem jeziku zelo veliko (obdelani so na strani 444). Dopustno podredje se da pretvoriti v protivno priredje, npr.: *Č e p r a v so bila okna zmeraj odprta, se iz sobe ni dal pregnati neki čuden duh* ⇔ *Okna so bila zmeraj odprta, t o d a iz sobe se ni dal* ... Odvisniki z večbesednimi vezniškimi besedami so blizu pogojnim. Še zgledi: *Čeprav nerad*, vendar hodi tudi tja. – *Dasi je videti zdrav*, vendar ni tako. – *Kakor jih imam rad*, jim vendar vsega ne dovolim. – *Ak bi živela vekomaj*, kar si mi bla, ne boš naprej. (P) – *Najsi bo še tako bogat*, zame ni. – Ne bi ga marala, *tudi če bi bil zlat*. – Na sprehod je šel vsak dan, *pa naj je deževalo ali sijalo sonce*. – *Verjemi ali ne*, tako je bilo.

Prilastkov odvisnik

Prilastkov odvisnik je stavčni prilastek v okviru katerega od stavčnih členov (glavnega ali odvisnega stavka). Po njem se vprašujemo kakor po prilastkih sploh: s *kakšen, (kolikšen), kateri, čigav, koliko*. Njegove vezniške besede so: *da*, vprašalni *ali* (pogovorno tudi *če*), vprašalni in oziralni zaimki, vezniki *ko, kot, kakor*. Odvisniki imajo vrednost pridevniških oz. prislovnih besed. Zgledi:

DA: Prišli smo do spoznanja, *da je treba samo počakati*. – Od veselja, *da jo spet vidi*, je zajokala. – Imel sem občutek, *da se potapljam*. – Misel, *da je morda že prepozno*, ni bila prijetna.

ALI (ČE): Vprašanje, *ali bo uspel ali ne*, mu ni dalo spati. – V zadregi, *ali naj gre ali ne*, se je nerodno prestopal. – Mučila ga je misel, *če je ravnal prav*.

VPRAŠALNI ZAIMKI: Misel na to, *kaj naj stori*, mu ni dala spati. – Povedal nam je zgodbo, *kako so lovili jazbeca*. – Vprašanje, *kam po maturi*, mu je motilo mir.

OZIRALNI ZAIMKI: Človek, *ki ga je imela rada*, jo je zapustil. – To je knjiga, *ki smo jo dolgo pogrešali*. – Potem prideta v shrambo, *kjer imajo spravljeno orožje*.

– Gorje mu, *ki v nesreči biva sam.* – Le izberi si obleko, *kakršno hočeš.* – Blagor človeku, *čigar vest je čista.* – Gledal je ven, *kjer je nekdo hodil pod oknom.* – Krenil je v levo, *koder se gre na planino.* – Hiša, *v kateri sem nekoč stanoval*, se je podrla. – Na kraju, *kjer cveto murke*, je gorski svet.

KAKOR, KOT: To ni igrača, *kakor bi kdo z grma zapodil vrabce.* (L) – To je človek, *kakor jih je malo.* – Imel sem občutek, *kot da bi se pogrezal.*

Napačni, ali pa vsaj stilno drugačni, so prilastkovi odvisniki namesto neodvisnega stavka, npr.: Za njima je prihitel stražnik, *ki ju je vprašal*, kaj nosita. – Tihotapil je sol, *kar je bilo pa že tisti čas ostro prepovedano.* – Grozil nam je, da nas bo ubil, *kar pa se seveda ni zgodilo.* – Pred leti sem srečal prijatelja, *ki je umrl* (stilno slabo; treba bi bilo dodati: *ki je med tem že umrl.*). Priredno: *in ju vprašal, to pa je bilo ..., vendar se to ...*

Priredje (parataksa)

Splošno

Priredno razmerje je med dvema ali večimi enakovrednimi deli povedi ali tudi med povedmi. Taki enakovredni deli sporočila so lahko:

1. stavčni členi in njih deli (priredna besedna zveza),
2. stavki zložene povedi (priredna zveza stavkov),
3. povedi (razdruženo priredje).

Zgledi: *Marija / in Janez sta na vrtu. – Janez prekopava prazno gredo, / Marija pa na drugi seje endivijo. – Videl sem ga, kakor je sedel pred menoj, nekoliko sklonjen. / In bal sem se ga.* (C) Prvi tip prirednosti lahko imenujemo nestavčni ali členski, drugega stavčni, tretjega povedni.

Glede na to, v kakšnem razmerju so si deli prirednosti (dalje jih imenujemo kar priredje), ločimo 7 vrst priredij: 1. vezalno (kopulativno), 2. stopnjevalno (gradacijsko), 3. ločno (disjunktivno), 4. protivno (adverzativno), 5. vzročno (kavzalno), 6. pojasnjevalno (eksplikativno) in 7. sklepalno (konsekutivno). S temi pojmi smo se seznanili že pri veznikih, ko smo razpravljali, v kakšnem razmerju so si deli vezniške zveze (prim. str. 432–433). Tam sta bila zmeraj le po dva dela, pri priredju pa to ni nujno. Imamo namreč tudi priredja, ki imajo več kot dva dela, poleg priredij z veznikom pa obstajajo tudi priredja brez veznikov (brezvezje, prim. str. 648–650).

Delnost priredij

Oglejmo si najprej število delov priredja. Samo po dva dela imajo protivno, vzročno, pojasnjevalno in sklepalno priredje ter ena vrsta stopnjevalnega:

Protivno: *Ti boš mlinar, / jaz pa ti bom nosila hrano.* (Km)

Vzročno: *Hladno je bilo, / kajti sever je drobil na nebu lahke meglice.* (Kjo)

Pojasnjevalno: *Iz samostana je zvon zavabil; / to molijo nune.* (Ž)

Sklepalno: *Mislim, / torej sem.*

Stopnjevalno: *Prodal ni le vse zemlje, ampak tudi hišo. – Poljubljali so mu ne samo desno, ampak tudi levo roko.*

Po dva ali več delov imajo vezalno, stopnjevalno in ločno priredje:

Vezalno: *Gospodinja se je še ozrla / in požugala s prstom / ter se nasmehnila / in jima pomežiknila.* (F)

Stopnjevalno: *Ne pijem več, / niti ne kadim, / celo kavi sem se odrekel.*

Ločno: *Prinesi nam tudi kaj za pod zob: mesa, / ali klobas, / ali kar boš našel.*

Pomenske vrste priredij

Kakor pri vezniških zvezah imajo tudi pri priredju posamezni deli svoja imena. Jedrni del priredja je nekak zastavek, naslednji deli (ali drugi del pri dvodelnem priredju) pa je njegov (vrstni) spremljevalec. Po neprvem delu so priredja tudi poimenovana. Torej lahko postavimo naslednje definicije priredij:

1. vezalno: neprvi del je prvemu (predhodnemu) dodan; simbol $\wedge$;
2. stopnjevalno: neprvi del prvega (predhodnega) vsebinsko stopnjuje navzgor ali navzdol; simbol $\gtrless$;
3. ločno: neprvi del podaja obvezno ali prosto zameno prvega ali predhodnega; simbol $\vee$;
4. protivno: drugi del je v vsebinskem nasprotju s prvim; simbol $\neq$;
5. vzročno: drugi del prvega vzročno pojasnjuje; simbol $\leftarrow$;
6. pojasnjevalno: drugi del prvega pojasnjuje, natančneje določa; simbol $=$;
7. sklepalno/posledično: drugi del kaže sklep ali posledico, ki izhaja iz prvega; simbol $\Rightarrow$.

Zaporedje delov priredij

Za dvodelna priredja velja, da njihovih delov ni mogoče zamenjati: zastavek je zmeraj na prvem mestu, spremljevalec na drugem. Če ima pri večdelnem priredju kateri del pred seboj veznik, mora del z veznikom biti za zastavkom. Pri večdelnih priredjih je sicer posamezne njihove dele mogoče zamenjati, vendar so tudi tu neke omejitve: v ločnem priredju je zastavek za govorečega večinoma ugodnejša možnost. Če dele stopnjevalnega priredja zamenjamo, to priredje lahko razpade v vezalno (npr. *Na pobočju so se stiskale koče, / hiše, / palače* → *... so se stiskale hiše, / koče, / palače*) ali pa se spremeni v nasprotni tip, tj. iz klimaksa nastane antiklimaks in narobe (*... so se stiskale palače, / hiše, / koče*). V vezalnem priredju si sestavine navadno sledijo po logiki prostorske razvrščenosti ali časovnega zaporedja.

Priredje, katerega en del (ali oba/vsi) je priredje

Posamezna priredja, zlasti večdelna, so lahko samo del dvodelnega priredja; tako je posebno pri stavčnem ali medstavčnem priredju:

Stopnjevalno: *Moral je živeti ne samo s telesom, // ampak tudi s fantazijo / in premišljevanjem.* (Jj)

Ločno: *Napili so se žganja, preklinjali / in se zjokali // ali pa so se znesli nad svojim sovražnikom.*

Protivno: *Tinka je porodila živo / in zdravo dekletce, // toda bebasto.* (Kc)

Vzročno: *Obrazi so bili opaljeni od sonca, / nobeno oko bi ne razločilo, če so mladi ali stari, // zakaj temni in grenki so bili vsi do zadnjega.* (C)

Pojasnjevalno: *Jakob se je vrnil pozno, // tj. šele ob enajstih zvečer/in zato prepozno.*

Sklepalno: *Bojim se, da bi od mraza ne razpokali, // zato sem jih v slamo zavil / in v vrečo potisnil.* (L)

Zgleda za vzročno in sklepalno priredje nam kažeta še eno značilnost: en del priredja je lahko tudi podredje, tj. zveza glavnega in odvisnega stavka (tak zloženi stavek ima lahko tudi več odvisnikov). Temu se ne čudimo, ko vemo, da odvisni stavki niso drugega kot stavčni členi glavnega stavka.

Zapleteno zloženo zvezo povedi ima npr. Prešeren: *Sem dolgo upal in se bal, slovo sem upu, strahu dal; srce je prazno, srečno ni, nazaj si up in strah želi.* Tretji stavek lahko uvedemo z *vendar*, četrtega z *zato*, petega s *toda* in šestega s *torej*. Prim. še str. 648–650, brezvezja.

Še priredja, katerih en del je podredje: *Vem, pa ti ne povem, ker si tak. – Le smej se, / ampak pride ura, ko se ne boš smejal.* (C) – *Takrat sem že vedel, kaj je denar, / ampak prepozno.* (Kjo) – *Blagor ji, da je blagoslovljena, / zakaj od tega blagoslova živi slovenska zemlja.* (T) – *Pa kaj bi ti pisal, / saj veš, kako je v ječi.* (Kc) – *V samoti iz oči mi solza lije, / zatorej pesmi, tebi v čast zložene, iz krajev niso, ki v njih sonce sije.* (P) – *Rudi je mislil, da se mi spi, / in je tudi sam utihnil.* (Zc) – *Gledal sem jo, dà, / nisem pa vedel, kaj bi storil.* (Pin) – *Padla je med ljudstvo beseda, / in v trenutku je sklilo mogočno drevo, ki širi košate veje po vsi deželi ter trosi nanjo svoje blage sadove.* (C)

Mnogovezje

Pri večdelnih priredjih ima lahko vsak spremni člen svoj vrstni, tj. vezalni, ločni ali stopnjevalni veznik. Táko priredje imenujemo mnogovezje. Primere za to smo navajali že pri vezniku (str. 437–438, 439); vendar prim. še: *Zdaj čutim, glej, svoje duše večno mladost / in življenja svetlo prostost / in pot naprej.* (C) – *Ti / pa jaz / pa židana marela.* (lj) – *To svojo ljubezen občutim že kakor grbo, / ali kakor kozavo lice, / ali zakrpano suknjo.* (C)

Brezvezje

Glede na vsebinska razmerja enakovrednih sestavin stavka govorimo o posameznih vrstah priredja tudi tedaj, če med deli priredja ni veznika. Taka priredja brez veznikov imenujemo brezvezje. Imamo jih vseh vrst:

1. Vezalno: *Sredi samotnih sten v pajčolanih pen slap pada, pada, / pada.* (Ž) – *Mi pa pod njimi se bijemo, / vijemo, / sijemo, / gasnemo, / škodimo, / hasnemo, / vkupe medu in otrova si lijemo, / prostor vesoljni z željami prepletamo ...* (Ž) *Sonce nad šumom mavrice spleta, / ptica meglice pršeče preleta, / stresa dragulje s peroti.* (Ž)

2. Stopnjevalno: *Tam zemlja je naša zakipela, / zahrepenela, / v nebo je hotela, / v višino pognala se kot val.* (Ž) – *Stoj pred menoj, moj skriti obraz, samo za hip, / le za kratek čas, da te spoznam.* (Ž) – *Zvon je zaječal, zvon na oblak; veter raztrgal mu je prošnjo, / vrgel jo v mrak, / razbil ob goró.* (Ž) – *Zato bomo mi kovači kovali, / trdo kovali, / tenko poslušali, da ne bo med nami nespoznan, ko pride čas, / ko sine dan, da* ***vstane, / plane kladivar, / kladivar silni iz nas ...*** (Ž) – *Pomagaj, / pomagaj mi dvigniti moje duše zaklad!* (Ž) – *Lep, / prelep je šopek ta.* (M)

3. Ločno: *Želite kavo, / čaj? – Srce bo brez druga ... – zasezi ga radost, / zasači ga tuga, vse bo mi prenašalo mirno poslej.* (Ž)

4. Protivno: *Srce je prazno, / srečno ni.* (P) – *Sijal mi je demant, / sedaj je temà.* (Ž) – *Labod z labodico je hotel v nebesa, / labod brez družice je padel na tla.* (Ž) – *Ni izšlo še zimsko sonce, / komaj zarja vrh gora.* (M) – *Mati, pravijo, da je naša – / kdo jo pozna?* (C) – *Tam so gnojili zemljo s potom od svojega čela, tam so gonili silne stroje z močjo svoje krvi – / brez moči in brez krvi beže zdaj, izdani, premagani.* (C)

5. Vzročno: *V ritmih mi boš valujočih živela, / glej, pesem s seboj te v bodočnost je vzela, glej, pesem s teboj je premagala čas.* (Ž) – *Pa ne pojdem prek poljan, / je v poljani črni vran.* (M) – *Jaz bojim se ga močno, / črno vranje je oko, črna slutnja gre z menó.* (M)

6. Pojasnjevalno: *Imeli smo ljudi – / v poljani cvet, imeli smo jih – / vrhu gore hrast.* (Ž) – *Pogledal tuje njene sem oči, spoznal sem jo – / ime ji je: Samota.* (Ž) – *Videl sem matere – / kakor pri nas so bedele nad zibelko.* (Ž) – *Angeli z meči pokažejo pot sem, tja, načez in navprek, in iz oblaka krilatih zverin vsuje v hrumečih brzicah četvero se rek preko višin: – / znamenje križa zemljó in vesoljni rod ...* (Ž) – *Mislili smo, da gre samo k peku, / sto korakov daleč.* (C)

7. Sklepalno: *Srce je prazno, srečno ni, / nazaj si up in strah želi.* (P) – *O, jaz sem bogat – / pomagaj, pomagaj mi dvigniti moje duše zaklad!* (Ž) – *Mati ne pride, ne prinese kruha – / umrimo!* (C) – *Ti si vprašal, / ti nam povej: kje je naša domovina?* (C)

Pesniki brezvezja zelo radi kopičijo. Oglejmo si to pri Prešernu, Ketteju, Murnu in Kosovelu (na desni izpis v prozi z vezniki):

Sem dolgo upal / in se bal, //
slovo sem upu, / strahu dal;
srce je prazno, / srečno ni, //
nazaj si up in strah želi. (P)

Dolgo sem upal in se bal,
nato pa sem upu in strahu dal slovo;
sedaj je srce prazno, vendar ni srečno,
zato si želi nazaj up in strah.

Popolnitev bodi moj edini vzor, // luč, / resnica moje delovanje! Ljubica, ti bodi mi izvor sreče – / smrt po delu sladke sanje! (K)

Moj edini vzor bodi popolnitev, moje delovanje pa luč in resnica! Ljubica, ti mi bodi izvor sreče, po delu pa smrt sladke sanje!

– – –

Življenje celo sprt, / nestalen, miru resnice, / sreče je iskal-; njegov bil smoter temen, / daljen, // umel ga ni, / zato je pal. (M)

Celo življenje je sprt in nestalen iskal miru resnice in sreče –; njegov smoter je bil temen in daljen: ni ga umel, zato je pal.

– – –

Vsi bodo dosegli svoj cilj, / le jaz ga ne bom dosegel, // ognja prepoln, / poln sil, / neizrabljen k pokoju bom legel. (Ks)

Svoj cilj bodo dosegli vsi, le jaz ga ne bom dosegel, zato bom prepoln ognja in poln sil ter neizrabljen legel k pokoju.

V brezvezju se deli sporočila pojavljajo nekako neobdelani, drug ob drugem, in v tem učinkujejo s prvinsko silo. Pesnikom jih dostikrat narekujeta tudi gospodarnost in želja, da bi ustregli metrični shemi.

Medpovedna priredja

Medpovedna priredja so podobna stavčnim v eni povedi. Med takimi povedmi je ločilo pika, kdaj tudi podpičje. Možna so vseh vrst:

1. Vezalno: *Videl sem ga, kakor je sedel pred menoj, nekoliko sklonjen. / In bal sem se ga.* (C) – *Pridite vsi, ki le morete, da nam bo veselo. / Pa mask nikar ne pozabite.*

2. Ločno: *Tisti, ki niso imeli kam sesti, so tipali peč in prikimavali znanim obrazom. / Ali pa so odhajali v vežo in iz veže v kuhinjo, ki je bila že zapolnjena s sorodniki.* (C)

3. Protivno: *Ljubezen je kakor bluza, ali kakor pisana pentlja na slamniku. / Jaz, kmet staroverski, pa sem mislil drugače in zdaj me je sram.* (C) – *Velikim pevcem so nekdanje dni zidala mesta se na strune zvok; / in danes moji pesmi dano ni siroti eni utolažiti jok.* (Ž) – *Zaklical je njeno ime in se pognal po cesti. / Toda lik njegove hčere je spet ugasnil.* (Pi) – *Poznal sem vse tiste zvonke in visoke besede, ki jih je bila ustvarila ljubezen. / Ali na jezik mi ni hotela nobena, še sama beseda "ljubezen" ne.* (C) – *Nikogar ne gonim od praga ... če pridete – pozdravljeni! / Ampak sitnosti ne maram.* (C) – *Vremena bodo Kranjcem se zjasnile, jim milši zvezde kakor zdej sijale, jim pesmi bolj sloveče se glasile; / vendàr te bodo morebit ostale med njimi, ker njih poezije mile iz srca svoje so kali pognale.* (P) – *Vsi udeleženci imajo predpisano delovno obveznost, in sicer z zakonskimi predpisi. / Le za prosvetne delavce to ni urejeno.* (D) – *Če vam je vseeno, pa vzemite črnega. / Samo name se potem ne jezite. – Nihče ga ni maral. / Ampak to mu je bilo vseeno.*

4. 5. Redki so (če sploh obstajajo) tudi primeri stopnjevalnega ali pojasnjevalnega priredja.

6. Vzročno: *Niso se oglasili psi na vasi. / Zakaj skrivnosten je bil moj korak, namenjen skoz tesne vaške ulice v gorsko sotesko.* (F) – *Počitek po kosilu pospešuje telesno lepoto in zraven čitam SHS-slovenstvo izza zadnjega meseca. / Kajti sem kulturen človek.* (Mf) – *Pri koncu pa je bil Danijel tako rekoč pred vasjo tepen. / Pri nas je namreč navada, da sme ženska, če je slabe volje, tudi udariti.* (T) – *Le v slast ga! / Saj ga je Bog dal!* (L)

7. Posledično: *Prvič v življenju sem čul besedo napitnina. / Zato mi jo je morala razložiti.* (Pv) – *Izgubljen je, kdor srce posluša. / Zato pojdem.* (S) – *Govorila je rada z vsakim in o vsaki stvari. / Zatorej so jo ljudje radi imeli.* (Jj) – *Kaj jim bodem prilivala, nimam vinca ne vode. / Pa jim bodem prilivala svoje solzice svetle.* (lj) – *Če je treba na pot, kar palico v roke pa zbogom – brez mokrega slovesa. / Tako bo ta pot kratka in ne preveč težavna.* (C) – *Nisva šla zdaj šele prvič v te kraje, ali nikdar še ne po tej poti; / bila je tedaj obema neznana.*(L)

Pomenske podskupine priredij

Posamezne vrste priredij so pomensko rade neenotne, ali vsaj niso čisto enotne.

1. Omenjeno je že bilo, da vezalno priredje izraža ali soobstajanje ali zaporedje, npr.: *Sedeli smo pod lipo in se prijetno pomenkovali. – Prišla je iz službe domov in začela pripravljati kosilo. – Nima rada mesa, in je tudi raje brez njega.* Neenakost najlepše vidimo, če taka priredja pretvorimo v podredja: *Med tem, ko smo sedeli pod lipo, smo se ...*, tj. istočasno smo sedeli in se pogovarjali, proti *Ko je prišla iz službe domov, je začela ...*, tj. prišla je prej, kakor je začela pripravljati kosilo. (Prim. še str. 437–438.)

2. Protivna priredja (prim. še str. 439–440.); ta izražajo:

a) kontrast ali razliko: *Ti boš mlinar, jaz pa ti bom nosila hrano.* V tem primeru sta v protistavi *ti – jaz* in *biti mlinar – nositi hrano*. (Lahko bi pisali tudi veznik *in* in pred njim pisali vejico, ne da pa se uporabiti veznik *ter*). Od drugih protivnih veznikov bi se v takih zvezah dal rabiti kvečjemu še knjižni *a*, nikakor pa ne npr. *toda, ali, vendar* ipd. Pretvorba v podredje: *Medtem ko boš ti mlinar, ti bom jaz nosila hrano*; to je protivno podredje. Prim. še: *Grozdja je dovolj, le drago je.*

b) nasprotje: *Vem, pa ne povem. – Ne vem, pa bi rad vedel. – Je sicer mlad in neizkušen, vendar zelo spreten. – To je zelo preprosta naprava, vendar zelo koristna za delo. – Breskev je sedaj dovolj, vendar so še zmeraj drage.* V enem delu je rado zanikanje. V takih zvezah se dajo rabiti skoraj vsi enodelni protivni vezniki, npr. *toda, vendar, a, ali*, celo veznik *ampak*. Tipična podredna pretvorba je v dopustno podredje: *Čeprav vem, ne povem* (glavni stavek je prvotno priredno vezniški).

c) zamenjavo: *Nisem zvedel, kaj so delali, ampak, kaj so govorili. – Ančka se ne smeje, temveč joka. – Nisem uničen, pač pa zelo prizadet. – Tja nisem šel jaz,*

ampak moj brat. – Pri nas ni bil niti eno uro, ampak se je že prej odpravil dalje. Za silo se (zlasti v nekaterih primerih) da rabiti pretvorba z *namesto da*: *Namesto da bi bil šel tja jaz, je šel moj brat.*

č) izvzemanje: *Vsi bodo dosegli svoj cilj, le jaz ga ne bom dosegel.* Pretvorba je jasna z *razen*: *Cilj bodo dosegli vsi razen mene.* Nekako obrnjeno je to izraženo v primerih kot *Za konec tedna se navadno kam odpeljemo, sicer smo pa zmeraj doma* (prim.: *Zmeraj smo doma, le za konec tedna se kam odpeljemo*).

3. Pri vzročnem priredju bi morda lahko ločili pravi vzrok in namen: *Skoraj vsi begunci smo se tresli ko šiba na vodi, kajti že 14 dni nismo nič pravega jedli. – Hitro se bom odpravil na pot, zakaj takega spektakla ne bi rad zamudil. – Kaj bi vam to pripovedoval, saj sami veste, kako je bilo* (prim. *glede na to* ali *ko pa*). – Vzročna priredja se zelo lahko pretvarjajo v podredja: *..., ker že 14 dni ...; ..., da spektakla ne bi zamudil; ..., ko pa sami ...* (Prim. še str. 440–441.)

Tudi posledično priredje se pretvarja v podredje (veznik *tako da*), enako še stopnjevalno (veznik *tako – kakor*); ločno je pretvorljivo v pogojno podredje *(Ali ubogaj, ali pa = Če ne boš ubogal, boš ...).* (Prim. še str. 441–442.)

Zapleteno zložena poved

O zapleteno zloženi povedi lahko govorimo, če imamo zveze stavčnih priredij, priredje z več odvisniki, soredje z več kot dvema neodvisnima stavkoma ali z dvema, od katerih ima vsaj eden odvisnik; nadalje podredja, ki imajo na ravni več odvisnikov priredje; poseben tip so še zložene povedi z vrinjenim stavkom in t. i. premi govor bodisi z zloženim spremnim stavkom ali s takim dobesednim navedkom.

Tipičen primer za zapleteno zložena priredja je Prešernovo štiristišje *Sem dolgo upal in se bal, slovo sem upu, strahu dal; srce je prazno, srečno ni, nazaj si up in strah želi.* "Matematično" bi ga lahko prikazali tako: $\{[(a_{Glag} \wedge b_{Glag}) \neq (a_{Sam} \wedge b_{Sam})] \Rightarrow [(c_{Prid} \neq č_{Prid})] \Rightarrow [(a_{Sam} \wedge b_{Sam})]\}$. Črki *a* in *b* pomenita različna glagola oz. njima ustrezna samostalnika, *c* in *č* pa različna pridevnika; $\wedge$ pomeni vezalno priredje, $\neq$ protivno in $\Rightarrow$ posledično.

Tipičen, vendar zelo preprost primer za malo bolj zapleteno zloženo podredje je npr. poved *Rekel je, da pride in prinese plošče.* Če to ponazorimo s *S*-i, dobimo podobo $^{S}/_{S\wedge S}$. Seveda so podredja lahko veliko bolj zapletena.

Zapleteno zložena poved je tudi t. i. veliki stavek (velika poved) ali perioda, obsežna, umetno sestavljena skupina glavnih in odvisnih stavkov, kakor npr. naslednja iz Stritarjeve razprave o Prešernu:

Ako klasike imenujemo tiste pisatelje, v katerih se lepe, splošno človeške, ne samo individualne misli in čuti razodevajo v lepi, dovršeni obliki; kateri imajo veljavo za zmerom, ne samo za svoj čas, za svoje vrstnike; kateri so vredni, da se stavijo za zgled prihodnjim: smemo po pravici Prešerna imenovati klasika.

Prvi del periode – imenujemo ga prorek – pripravlja misel, ki jo v periodi izražamo; v njegovem sestavu je večinoma več priredno zloženih odvisnih stavkov (v našem primeru so to oziralni odvisniki s *kateri*). Na koncu proreka stoji dvopičje, temu pa sledi drugi del periode, t. i. porek: v njem pisec pove osnovno misel ali sklep, ki naravno izvira iz proreka.

Grafična podoba te periode, vendar brez prirednih zvez na ravni stavčnih členov, je naslednja: $^{S}/_{S\wedge S\wedge S}/_{S}{}^{::S}$. (Dvojno dvopičje pred zadnjim *S* zaznamuje mejo med prorekom in porekom). Še bolj zapletena je naslednja perioda iz iste Stritarjeve razprave:

Ne bom si prizadeval, da bi o Prešernu povedal kaj čisto izvirnega, kar se ni še slišalo; da bi prižgal novo luč, ki bi razsvetljevala temne kote; tudi ne bom izkazoval svojega bistroumja s tem, da bi po pesniku iskal peg in prog: dovolj, če mi bo mogoče poezije, ki so tako različne, zediniti in najti jim vir, iz katerega so bile vse; skratka, če mi bo mogoče iz pesmi posneti pravo pesnikovo podobo.

Podoba s S-i:

$$^{S}/_{S/S} \vee {}_{S}/_{S} = {}^{S}/_{S} \neq {}^{S}/_{S/S/S} \wedge {}_{S}/_{S} = {}^{S}/_{S}$$

PRVOTNI GOVOR – POROČANI (PRENESENI) GOVOR

Kratke definicije in zgledi besedil

Prvotni govorni dogodek, tj. pogovor, samogovor (tudi t. i. tok misli) naslovniku lahko prenesemo na 4 načine, tj. to, kar kdo pove, lahko

a) nespremenjeno, tj. brez vsakega spremnega stavka, podamo v črkovnem ali glasovnem (npr. magnetofonskem) zapisu: to je dobesedna obnovitev oz. reprodukcija govora;

b) povedano dobesedno navedemo, vendar v posebnem, t. i. spremnem stavku po potrebi povemo, kdo je tisti, ki govori ali misli, in kdaj, kje, kako, zakaj ipd. to dela: to je premi (direktni) govor; v prvotnem govoru povedano lahko tudi kako skrajšamo; v spremnem stavku je povedano sotvarje prvotnega govornega dogodka;

c) povedano podamo kot odvisni stavek, ki pojasnuje glagol rekanja ali mišljenja v povedku spremnega stavka; odvisnik navadno uvaja veznik *da*, vprašalni zaimek, vprašalni členek *ali* (pogovorno *če*): to je odvisni (indirektni, nepremi) govor;

č) povedano podamo v 3. osebi, spremni stavek pa večinoma opustimo: to je polpremi govor. Ponazoritev z zgledi:

Dobesedna obnovitev ubesedenega (v dveh prizorih; sobesednici sta najprej A in B, nato pa C in A; besedovanje prve v ležečem, drugih dveh v pokončnem tisku):

– *K frizerju bom morala.*
– Le pojdi, le, Barbara.
– *Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj! Saj grem sama.*

– Spotoma stopi v trgovino in mi kupi kolonjsko vodo.
– *Bom. Adijo, Marjeta.*
- - -
– Gospodična, pridite, prosim, na vrsti ste. Trajno ali vodno ondulacijo?
– *Vodno, prosim. Seveda mi umijete tudi glavo.*
– Vam lase skrajšam?
– *Kar dajte. Samo pazite, da me ne ostrižete kakor moškega.*
– In kakšno barvo želite?
– *Rdeče sem se naveličala, pa še vse smo enake v pisarni. Belo bi rada.*
– Pa začnimo.

Vrste poročanega govora

Premi govor

Lepega dne je Barbara rekla sama sebi: "K frizerju bom morala."
Marjeta jo je slišala in jo spodbudila: "Le pojdi, le, Barbara."
Skoraj malo jezna jo je Barbara zavrnila z besedami:"Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj, saj grem sama."
"Spotoma stopi v trgovino," jo je nato prosila Marjeta, "in mi kupi kolonjsko vodo."
"Bom," ji je obljubila Barbara in se poslovila z besedami: "Adijo, Marjeta."
Pri frizerju je čakala pol ure, nato je zaslišala, ko jo je frizerka vabila: "Gospodična, pridite, prosim, na vrsti ste." Nato vprašanje: "Trajno ali vodno ondulacijo?"
Barbara je odvrnila:"Vodno, prosim." Hitro je še dodala: "Seveda mi umijete tudi glavo."
Spet je zaslišala: "Vam lase skrajšam?"
"Kar dajte," se je strinjala Barbara in iz previdnosti dodala: "Samo pazite, da me ne ostrižete kakor moškega."
Frizerka spet: "In kakšno barvo želite?"
"Rdeče sem se naveličala," se je odločala Barbara, "pa še vse smo enake v pisarni." Nato pa glasno: "Belo bi rada."
"Pa začnimo," je končala pogovor frizerka, da je sploh kaj rekla.

Odvisni govor

Lepega dne je Barbara rekla sama sebi, da bo morala k frizerju. Marjeta jo je slišala in jo spodbudila, naj le gre. Skoraj malo jezna jo je Barbara zavrnila, naj je ne priganja, ker gre vendar sama. Nato je Marjeta Barbaro prosila, naj spotoma stopi v trgovino in ji kupi kolonjsko vodo. Barbara ji je obljubila, da bo to storila, in ob pozdravu odšla.
Pri frizerju je čakala pol ure, nato je zaslišala, ko jo je frizerka vljudno vabila, da naj pride, ker je na vrsti. Sledilo je vprašanje, ali želi trajno ali vodno ondulacijo.

Barbara ji je odvrnila, da naj bo vodna, nato pa je hitro še dodala, da naj ji umije tudi glavo. In frizerka jo je še vprašala, ali naj ji lase skrajša. Barbara se je strinjala, da ji jih kar naj, iz previdnosti pa je še dodala, da naj pazi, da je ne bi ostrigla kakor moškega. Frizerka se je spet oglasila z vprašanjem, kakšno barvo bi Barbara želela. Bolj sama sebi je rekla, da se je rdeče naveličala, posebno še, ker so v pisarni vse enake. Nato je glasno dejala, da bi rada belo. Da je sploh kaj rekla, je frizerka pogovor končala tako, da je rekla, da bosta začeli.

Polpremi govor

K frizerju bi (bo) morala. Celo Marjeta jo že spodbuja k temu, pa to spodbujanje seveda ni potrebno, ko se je že sama odločila, da pojde. No, za Marjeto bo seveda stopila v trgovino in ji kupila kolonjsko vodo; zakaj ji je tudi ne bi – za kaj takega je ni treba prositi. Adijo.
Pri frizerju je že pol ure, čaka. Ah, končno jo vabijo, naj zasede mesto. Seveda, na vrsti je. Ali hoče trajno ali vodno? Vodno. In glavo bo treba umiti. In ali naj ji lase skrajšajo? Kar naj, samo paziti je treba, da ne bo ostrižena na fanta. Kakšna barva bi ji bila všeč? Rdeče se je naveličala, pa še vse so enake v pisarni. Bela naj bo. In končno torej lahko začneta.

Premi, odvisni in polpremi govor imenujemo poročani govor o prvotnem govornem dogodku, najsi je ta bil izražen v govorjeni ali zapisni obliki, ali pa je bil le notranje govorjen, mišljen.

Značilnosti premega govora

1. Največja značilnost premega govora so spremni stavki: v njih ima osrednji položaj glagol (ali kateri drug izraz) rekanja ali mišljenja, npr. *reči, povedati, obljubiti, vprašati, – misliti si* ipd. Tak glagol je lahko tudi izpuščen, tako da se v spremnem stavku navajajo samo druge, važnejše okoliščine (prim. *Marjeta jo je slišala in spodbudila* – izpuščeno z *besedami* ali *rekoč*). V spremnem stavku se v veliki meri podaja to, kar je bilo v prvotnem govoru podano z govornim položajem (sotvarjem), povedano s posebnim tonom, poudarkom ipd. (prim. *Lepega dne* v prvi povedi ali *Skoraj malo jezna* v tretji povedi).

Za pripovedne stavke uporabljamo glagole kot *povedati, reči, pripovedovati – spomniti se, domisliti se* ipd., za vprašalne stavke glagole *vprašati, vpraševati, poizvedovati, barati*, za velelne *veleti, ukazati, zapovedati, prositi, želeti*, za vzklične *vzklikniti, začuditi se, biti presenečen, vpiti, rotiti, na kolenih prositi* ipd.

Poleg takih bolj ali manj čustveno nevtralnih glagolov se rabijo tudi čustveno obarvani kot *pribiti, usekati, grmeti, pritisniti, rohneti, ošvrkniti, vrtati, siliti, togotiti se, divjati, besneti, vihrati* ipd. Vse to se da opisati po vzorcu *je rekel, kot bi pribil (kot bi usekal, kot bi grmelo)*; ali: *je z besedo začel pritiskati, jih je z besedo ošvrknil, je z vprašanjem vrtal vanje, je govoril togoten, je besen vpil* ipd.

Ti glagoli se torej dajo sistemizirati v štirih skupinah:
(1) splošni glagol je *reči*;
(2) glagoli za a) ugotovitve (pripovedni) in b) vprašanja:
a) *opomniti, pripomniti, opozoriti, poročati, oznaniti,*
b) *vprašati, poizvedovati, dvomiti*;
(3) glagoli s kakšno spremno okoliščino: *odgovoriti, razložiti, ugovarjati, nadaljevati, prekiniti, svariti*;
(4) glagoli sozaznamovanja razne vrste, npr. *vztrajati, pritoževati se, vpiti, kričati, bahati se, mrmrati, jecljati.*

Spremni stavek ima lahko vsaka poved prvotnega govornega dogodka, po potrebi tudi njeni posamezni deli, zlasti če se spreminja naklon. Seveda pa to ni nujno, zato se spremni stavek uporablja po potrebi. Stavimo ga pred dobesedni navedek, sredi njega ali tudi za njega: *Barbara je odgovorila: "Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj!"* proti *"Ti, Marjeta," je odgovorila Barbara, "nikar me ne priganjaj!"* proti *"Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj!" je odgovorila Barbara.* V spremnem stavku je glagol rekanja eliptično lahko izpuščen, uporabljen pa glagol, ki podaja duševno stanje ali odziv: – *"Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj," se je skoraj zjezila Barbara.* (Mišljeno je: *je skoraj jezno rekla Barbara* ali *je rekla Barbara in se je pri tem skoraj jezila*).

2. Poročevalec o govornem dogodku je lahko udeleženec tega govornega dogodka, tj. govoreči ali ogovorjeni, ali pa kdo drug, npr. priča govornega dogodka ali kdo, ki mu je o njem kdo kaj povedal ali je o njem kaj bral. Prav tak je lahko tudi tisti, kateremu se poroča. Glede na to se v spremnem stavku uporabljajo različne osebe: v našem premem govoru je tako poročevalec kakor naslovnik neudeleženec pogovora. Če pa bi za poročevalca izbrali katero izmed soudeleženk pogovora, bi bil odvisni govor seveda nekoliko drugačen:

Poročevalec je Barbara: *Rekla sem: "Morala bom k frizerju," Marjeta pa mi je odgovorila: "Le pojdi le, Barbara." Skoraj malo jezna sem jo zavrnila: "Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj, saj grem sama ..."*

Poročevalec je Marjeta: *Barbara mi je rekla: "K frizerju bom morala." Jaz sem ji odgovorila:* itd.

3. Tisti, ki poročilo posluša, v naših treh pretvorbah prvotnega govornega dogodka ni udeleženec prvotnega pogovora; če bi bil, bi ga seveda obravnavali kot naslovnika, tj. ga imenovali s *ti*, njegovo lastnino označevali s *tvoj* ipd. Tako bi lahko Barbara pripovedovala Marjeti, ko bi ta pozabila, kako in kaj sta se pogovarjali (lahko pa bi tudi sebi sama obujala spomin na pogovor): *"Veš, Marjeta," rekla sem: "Šla bom k frizerju." Na to si mi ti odgovorila: "Le pojdi, le, Barbara."* Spominska varianta (obnavljanje samemu sebi): ***Menda sem*** *rekla: "Šla bom k frizerju." Na to mi je Marjeta odgovorila: "Le pojdi, le, Barbara."*

Za te primere pravimo, da moramo spremni stavek prirediti različno glede na udeležence prvotnega govornega dogodka, tj. glede na govorečega in ogovorjenega ter glede na neudeleženca, ki je prvotnemu govoru ali prisostvoval (prisostvovalec, tj. občinstvo, kdo iz občinstva) ali pa ne (neprisostvovalec).

4. Podobno moramo spremni stavek prilagoditi tudi glede na trenutek in mesto poročanja.

Med prvotnim govornim dogodkom in trenutkom poročanja o njem je navadno časovna razlika. (Ni je npr. v zvezah kot *Praviš*: "Nimam časa.") Navadno je prvotni govorni dogodek pred poročanjem o njem; v tem primeru se v spremnem stavku uporablja preteklik (oziroma oblike, ki lahko izražajo preteklost). Tak je naš premi govor. Če si tak govorni dogodek zamišljam za trenutkom poročanja, se bodo v spremnem stavku rabili časi, ki lahko izražajo zadobnost glede na trenutek govorjenja, npr.: *Barbara bo rekla nekako sama sebi: "K frizerju bom morala." Marjeta, ki bo to slišala, jo bo spodbudila z besedami: "Le pojdi, le, Barbara."* Itn. Končno je mogoče, da se prvotni govorni dogodek podaja istočasno s poročilom, nekako v obliki komentarja za identifikacijo udeležencev ali za podajanje tistega, česar pogovoru neprisostvujoči ne more videti (taka oblika bi bila možna npr. v kakšni reportaži): v tem primeru se v spremnem stavku lahko uporabljajo vsi časi.

Mesto poročanja lahko sovpada z mestom dogajanja ali pa ne. V prvem primeru se v spremnem stavku za umestitev uporablja *tu(kaj)*, sicer pa se predmetnopomenska umestitev ponovi (npr. *na morju, v Celju*), pri spremenjeni umestitvi pa *tu* postane *tam*, *sem* se zamenja s *tja, tam* lahko s *sem* ipd.

Pri obojem se lahko menjajo tudi količinski izrazi za čas: Zveza *čez tri dni* lahko postane *tako kot jutri* ali *danes* ipd.

5. Dobesedni navedek je lahko v različnih skladenjskih naklonih. V pripovednem: *Delaš, Delal si (boš, bi, bi bil, si bil)*, vprašalnem: *Si delal?, Ali me ne poznaš?, Kdo si?*, velelnem: *Delaj, Delati, Na delo*, želelnem: *Delaj!, Kruha!, Da bi spet videl!* Vzkličnost je prav tako neovirana: *Sramota!, Kdo bi si bil to mislil!, Čudovito!, Morje, morje!.*

Značilnosti odvisnega govora

Odvisni govor dobimo iz premega tako, da njegov dobesedni navedek na določen način prilagodimo kot odvisnik spremnemu stavku. Če delamo odvisni govor neposredno iz prvotnega govornega dogodka (tj. če še nimamo spremnih stavkov), moramo seveda ustvarjati še spremne stavke. Pri pretvarjanju prvotnega dobesednega navedka v odvisni stavek se morajo upoštevati različne stvari:

1. Skladenjski naklon:
a) pripovedni stavek povežemo s spremnim stavkom z veznikom *da*: *Rekel sem, da delaš (boš delal, bi delal ...)*;
b) vprašalni stavek kar pridružim spremnemu, samo da mu, če nima druge vprašalnice, dodam *ali* (pogovorno *če*): *Vprašal sem te, ali si delal (ali me ne poznaš, kdo si)?*;
c) velelni stavek razvežemo z *naj* + sedanjik, preteklik, pogojnik, ipd., ali pa pustimo velelnik, če govorimo tistemu, ki naj bi (bil) dejanje izvršil (lahko pa ga se-

veda tudi opišemo z glagolom moranja): *Naročil ti je, da delaj (da bi delal, da moraš delati).* – *Naročil mu je, (da) naj dela (da naj bi delal, da mora delati)*; tako se seveda prevajajo tudi *Delati!* ali *Na delo!*; *Na delo* se da prevesti tudi z *Začni delati* ipd.;

č) ž e l e l n i stavek se prevaja tako kot velelni, če je izražen kot velelni, sicer pa se tako opisuje: *Da bi imel kruha!* → *Želim si, da bi imel kruha* ipd.; želelnost z *naj* se, če govorimo tistemu, ki naj bi to storil, izrazi z velelnikom: *Naročil je, da pridi takoj k njemu*;

V z k l i č n i stavek se razvezuje s pripovednim stavkom, pred katerega postavljamo *da*: *Vzkliknil je, da je sramota (da si tega gotovo nihče ni mogel misliti; da je čudovito; da vidi morje)* ipd.

2. Z v a l n i k e iz premega govora v odvisnem govoru opuščamo, ali pa take besede uvrščamo v odvisni govor: *Ti, **Marjeta**, nikar me ne priganjaj* → *Barbara je **Marjeti** rekla, naj je nikar ne priganja.* Ogovori kot *veš* ali *pravim ti* se v odvisnem govoru kar opuščajo oz. preubesedijo: *Veš, očetu bom povedala, da si me jezil* → *Zagrozila mu je, da bo povedala očetu, da jo je jezil.*

3. Č l e n k i in m e d m e t i se opuščajo ali preubesedijo: *Da, ničesar ti ne bom ostala dolžna.* – *Rekla (Potrdila) je, da ji ničesar ne bo ostala dolžna.* Členek *da* in *ne* se lahko opišeta z glagolom *pritrditi* in *zanikati*. Prim. še medmet: *Hm, to pa ni kar tako* → *Izjavil je, da to ni kar tako*; ali: *Nekaj je momljal (si pomišljal), češ da to ni kar tako.*

4. V odvisnem govoru je treba spremeniti tudi č a s o v n e d o l o č i t v e, ki so razumljive le s stališča trenutka prvotnega govorjenja, ne pa s stališča poročanja. Ko bi bila Barbara rekla *Jutri bom morala k frizerju*, bi bilo treba v odvisnem govoru *jutri* zamenjati z *naslednji dan*: *Barbara je rekla, da bo naslednji dan morala k frizerju.* Beseda *jutri* namreč pomeni dan po trenutku govorjenja, torej tudi poročanja. Tako je treba paziti tudi pri *včeraj, letos, drugo leto* ipd.: *Barbara je rekla p r e d v č e r a j š n j i m: "P o j u t r i š n j e m vas bom obiskala."* → *Barbara je rekla p r e d v č e r a j š n j i m, da nas bo (tako kot) d a n e s obiskala.* – *Barbara je v č e r a j rekla: V č e r a j sem vas iskala* – *Barbara je v č e r a j rekla, da nas je p r e d v č e r a j š n j i m iskala.* Itn.

5. Zamenjujejo se glede na spremenjene okoliščine tudi poimenovanja za g o v o r e č e g a, o g o v o r j e n e g a, n e u d e l e ž e n c a: tako *ti* iz dobesednega navedka lahko postane *Barbara*, neudeleženec lahko postane *ti* ipd.

6. Odvisni govor nakazujejo tudi nekateri m i s e l n i č l e n k i, npr. *baje, bojda, češ*: *France je b a j e (b o j d a) bolan* (= pravijo, da je France bolan), *Zamahnil je z roko, č e š d a se ne splača* (= kot bi hotel reči (s čimer je hotel reči), da se ne splača).

7. V odvisnem govoru n e o h r a n j a m o zmeraj celotne vsebine dobesednega navedka (ali njegove prvotnogovorne oblike), ampak ga iz različnih razlogov tudi s p r e m i n j a m o, navadno odvzemamo, lahko pa tudi kaj dodajamo, npr. *Barbara je Marjeti nekaj omenjala frizerja* namesto *K frizerju bom morala.* Posebno veliko je lahko krajšanja, če se poroča o daljšem govornem nastopu; prim. tudi obnovo prikaza kakega dogodka ali cele povesti, ali celo romana.

Značilnosti polpremega govora

V polpremem govoru se podaja vsebina pogovora nekako neposredno iz spremljanja toka zavesti udeleženca pogovora. Poročevalec torej ni udeleženec pogovora; vse je podano v 3. osebi; kazalne (deiktične) prvine so odmaknjene od nanašanja na govorni položaj tudi sicer, kazalni prislovi od *tu* in *sedaj* k bolj odmaknjenim *tam, takrat*; kakor pri odvisnem govoru v takem primeru za velevanje ni mogoče rabiti velelnika. Tudi zvalniki so v polpremem govoru nemogoči (pač pa ogovori kot npr. *Ona, n e u m n i c a, pa je mislila, da ji govori resnico*). Vprašalni stavki so taki, kot bi vpraševali drugič, ker prvič nismo razumeli. Pač pa so mogoči medmeti in miselni prislovi; spremnih stavkov ni (nekateri pa jih vendar dopuščajo). V polpremi govor se lahko vrine tudi premi govor:

Morda bi se res morala kar dvigniti in vse pustiti, kot je. "Ne smeš postati žrtev predsodkov!" Saj noče, toda zdi se ji, da vse le ni tako. Ne moreš kar tako priznati, da je bilo vse skupaj zmota. In kdo je kriv? Ona se je ves čas trudila, da bi ohranila smisel njunega zakona. Ali se ji je posrečilo?

Zgled tudi kaže, da brezosebna raba v polpremem govoru ostane (tako tudi v odvisnem).

Polpremi govor je v modernem pripovedništvu zelo pogost.

Nepravi premi govor

V preteklosti se je uporabljal tudi n e p r a v i p r e m i govor. Od navadnega premega se loči po tem, da se dobesedni navedek pisno ne loči od spremnega stavka (pa tudi z glasom ne nakazujemo dvopičja, ki sicer spremni stavek loči od dobesednega navedka):

Lepo sem ga prosila, naj vendar še malo počaka. V treh dneh mi vrnite, kar ste si sposodili, ali pa se bomo drugje zmenili. Kaj sem hotela. Preložila sem z rame na ramo. Sosed mi je posodil, da me oni ni gnal na sodišče.

Členitev stavka/povedi po aktualnosti

Splošno

Členitev po aktualnosti (tudi aktualnostna členitev) je samosvoja sestavina stavčnega (povednega) pomena. Enostavčno ali podredno zloženo poved (ali pa posamezne neodvisne dele priredja) obravnava glede na to, kateri del teh enot je vsebinsko bolj in kateri manj znan, oz. z drugimi besedami: kateri njihov del je osrednji, kateri pa je tisti, o katerem je to osrednje povedano.

Tisti del stavka (oz. povedi), ki je bolj znan, oz. ki podaja to, o čemer se zatem kaj pove, imenujemo izhodišče (ali tema), njegov osrednji del pa jedro (ali rema). V enostavčni povedi Sava *teče* ***motna*** je osebek *Sava* izhodišče, povedkov del *teče motna* pa jedro. Sam povedek *teče* je kot del povedkove zveze prehod (tranzicija), *motna* pa osrednji del jedra, torej *Sava teče* ***motna***. Simboli za to troje: *I* ali *T*, *J* ali *R*, *P* ali *Tr*. Še zgled za podredje: Janez *je rekel*, ***da bo ostal doma***. In še za priredje: Janez *prekopava* ***prazno gredo***, Marija pa na drugi *seje* ***endivijo***.

Besedilni zgled

Pri nas je o teh stvareh prvi razpravljal Anton Breznik že l. 1908 (torej med prvimi pri Slovanih), čeprav je stvari poimenoval nekoliko drugače. Breznik je dal tudi lepo besedilo (Trdinovo), ob katerem hočemo to problematiko obravnavati spet tudi mi. Zapisujemo pa ga tako, da je izhodišče tiskano pokonci, jedro pa ležeče, in sicer *prehod* svetlo, ***pravo jedro*** pa polkrepko (v vsaki vrstici je samo po en neodvisni stavek ali pa podredje).

1. *Bil je* ***imeniten grof.***
2. Ta grof *je šel v* ***Gorjance na lov***.
3. *Spremila* ga ***je velika družba prijateljev in lovcev***.
4. Grof *ugleda* ***medveda***
5. in *skoči* ***za njim***.
6. Medved *šine* ***v goščavo***,
7. grof **za njim**.
8. Medveda ***zmanjka***
9. in grof vidi, ***da se nahaja v neznanem kraju, po katerem še nikoli ni hodil***.

Zaporedje izhodišča, prehoda in jedra

Členitveni deli si dosledno sledijo tako, da je najprej izhodišče, nato prehod in na koncu jedro. V 1. enoti ni izhodišča, v 5. pa je izhodišče poničteno, prav tako je ničti tudi lahko prehod (7. enota), le jedro imamo v vsaki enoti. Pripomniti je treba, da je v 3. enoti izhodišče naslonskega zaimenskega tipa (*ga*), kot táko pa ima normalno mesto za 1. stavčnim členom (vendar nikoli za prilastkom), oz. za prvo naglašeno besedno zvezo, če je na začetku povedek (npr. ***Ves truden*** ga *je* Martin *prinesel iz gozda*).

V našem jeziku je pravilo, da si, če ni nič poudarjeno I, P in J sledijo v pravkar obravnavanem zaporedju, le v dopolnjevalnih vprašalnih stavkih (tj. z vprašalnimi zaimki na začetku) je jedro na začetku: ***Kdo*** ve noč temno razjasnit? – ***Kako*** se sedaj piše tvoja sestra? – ***Kam*** greš? Če se jedro sicer pojavi pred izhodiščem ali prehodom, gre za poudarjenost: ***Velika družba prijateljev in lovcev*** ga *je spremila*. Kakor nam kaže podredje v 9. enoti, je jedro lahko zelo obsežno, saj obsega kar dva odvisnika. To enoto pravzaprav lahko podrobneje razčlenimo tako: in grof vidi, ***da*** /(se nahaja v ***neznanem kraju***) (po katerem ... ***še nikoli*** ni hodil)/.

Členitvene enote in njihovi deli

Določeno besedilo sestoji iz toliko in toliko členitvenih enot, navadno enostavčnih povedi, ali iz neodvisnih prirednih stavkov oz. stavčij z izhodiščem, prehodom in jedrom. V našem besedilu je za nas 1. izhodišče izpuščeni *nekoč* ali *v davnih časih* ali tudi kaka krajevna določitev, nemara *nekje visoko gori na Gorjancih*, kakor se pač pravljice navadno začenjajo, kolikor tega ne jemljemo za t. i. kulisno ozadje, saj je o teh določitvah zatem komaj še kaj povedano. Prvo izhodišče imenujemo začetno ali absolutno. Nato pa se v izhodišča lahko pretvarjajo jedra iz predhodnih stavkov: iz 1. enote jedrni *imeniten grof* postane izhodišče 2. enote (skupaj z istovetenjskim *ta*); v 3. enoti je 'grof' pozaimljen (*ga*, kot izhodišče; imamo pa še poničteni *tja*, tj. *na lov*); *grof* je izhodišče še v 4. in 5. enoti (v 5. spet pozaimljen in površinsko izpusten), ter še v 7. in 9. enoti (v tej v obeh odvisnikih pozaimljen v izpustni obliki). Vsega skupaj je *grof* izhodišče v 6 enotah (v 8, če računamo še oba odvisnika). Četrto izhodišče je *medved* v 6. enoti, ki se pojavlja še v 8., nobenkrat pozaimljeno.

Tudi prehod je lahko ničti (7. enota, je pa neki glagol premikanja, verjetno *skoči, se požene*) ali pa ga lahko sploh ni (8. enota), če je gradivo stavka zreducirano na izhodišče in čisto jedro. Shemo členitve po aktualnosti celega odstavka najlaže podamo s simboli (ničte enote so v oklepaju):

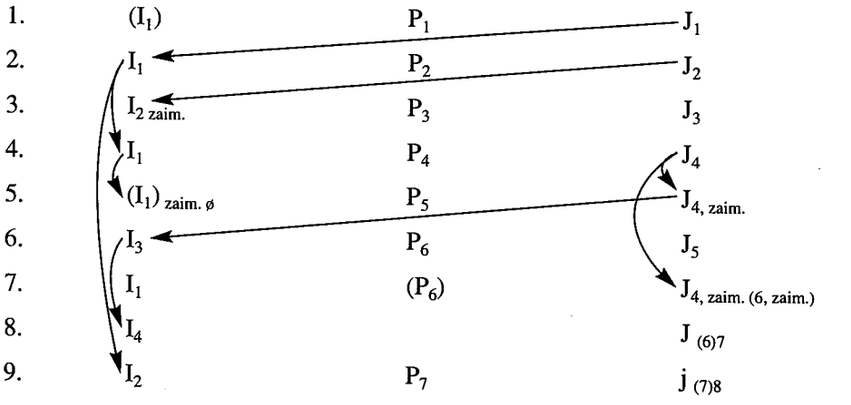

Kakor vidimo iz sheme, je bil nanosnik izhodišč 2, 3, 4 in 5 izpeljan iz predhodnih jeder.

Ob tem se nam zastavlja več vprašanj. Eno izmed njih je, ali ne bi bilo treba priredja 4.–5., 6.–7. in 8.–9. obravnavati kot celovite enote, ne pa po njihovih neodvisnih delih, torej namesto 4. in 5. enote kar I_2/ (P_4 J_4) + (P_5 $J_{4\ zaim.}$)/. Tako bi ravnali v vseh primerih, ko je mogoče izpostaviti kak členitveni del. Pravzaprav bi morali izpostaviti tudi $J_{4,\ zaim.}$, torej I_2 / P_4 + P_5) J_4/. V takih primerih bi zmeraj že bilo nakazano pozaimljenje, saj se v isti povedi ne sme ponoviti izrazno enak del. To poskušajmo sedaj še pri 6. in 7. enoti: nekako ne gre. Zadeva je še toliko bolj zapletena, ker je v jedru to, kar je v 6. enoti izhodišče, le da je pozaimljeno. Tu bi bilo v bistvu prav, ko bi omenili, da imamo J6, medtem ko bi bil *za njim* prehod (torej s k o č i za njim), jedro pa bi bilo poničteno, ker se razume samo po sebi, namreč s e p o ž e n e z a n j i m, da bi ga ujel. V nasprotnem primeru bi imeli *za njim* v jedru kot eno izmed možnih grofovih ravnanj, ko je ugledal medveda (npr. da bi si mislili: *in se ga ustraši*).

Problem je še 9. enota, kjer je v vseh treh stavkih I_2. Tu dobimo naslednjo podobo: $I_2\ P_7\ J/I_{2\ zaim.\ ø}\ P_8\ J_{(8)9}/I_{2\ zaim.}$ + $_{zaim.}\ P_9\ J_{(9)10/(7)8}$

Nanosnik in njegova skladenjska podoba

Zanimive so še druge stvari. Ali se glede na nanosnik isti aktualnostni člen pojavlja v isti ali drugačni oblikoslovni podobi, tj. se v besedilu ponavlja z isto besedo ali pa je pozaimljen. Tako je 'grof' kot izhodišče prvič podan pravzaprav nekako pleonastično, saj bi ga lahko takoj pozaimenili: *Bil je **imeniten grof**.* Ta *je šel v Gorjance **na lov*** oz. stil. ki *je šel v **Gorjance*** na lov:

$(I_1)\ P_1\ J_1\ (I_2)\ P_2\ J_2$

V 3. enoti je pričakovano pozaimljen, v 4. pa je spet imenovan (t. i. renominacija), ker bi bila *medveda* lahko ugledala *velika družba prijateljev in lovcev*; v 5. enoti je pričakovano ničto pozaimljen, v 7. spet mora biti imenovan kakor v 4., ko bi jo bila *za medvedom* lahko udrla tudi *grofova lovska družba*, in v 9. enoti mora biti imenovan še enkrat, ker bi se sicer dejanje lahko nanašalo na medveda, tj. da bi on videl, da je v neznanem kraju (čeprav je to manj verjetno). Pozaimljenja so torej obvezna v neposredni bližini: glede tega prim. 5. enoto, ko je pozaimljeno J iz 4. enote, je pa 'medved' spet imenovan v 6. enoti, pa ne morda zato, ker je sedaj izhodišče, ampak zato, ker bi sicer ne bilo jasno, 'kdo (kaj) je šinil(o) v goščavo', nato pa je v 7. enoti pozaimljen, čeprav je v jedru, in je v 8. enoti spet polno imenovan, da se ve, kateri je izhodišče (pomensko: vršilec dejanja).

Iz tega se da izvesti pravilo, da se udeleženci pozaimljajo (in nato glede na sobesedilo izpuščajo), kakor hitro so enkrat uvedeni. Za primer vzemimo 'grofa', ki se potencialno pozaimeni že v 2. enoti, sicer v isti udeleženski, in to delovalniški vlogi, ter v samostojni 3. povedi kot delovalnik in spet v samostojni 5. povedi, ko je pozaimljen kot 1. delovalnik, in sicer v spremljevalnem stavku vezalnega priredja, v 9.

enoti pa kot 1. delovalnik v odvisniku 1. in 2. stopnje podredja, tj. v tričlenem stavčju kot spremljevalnem delu tega priredja.

Če bi bil 'grof' strogo pozaimljen, bi imelo besedilo naslednjo podobo: 2. *Ta* je šel v Gorjance na lov, 3. (Tja) *ga* je spremila . . ., 4. *ø* ugleda, 5. in *ø* skoči, 7. in *on* za njim, 9. *on* vidi, da se *ø* nahaja . . . , po katerem *ø* ni . . .

Premenjeno besedilo o grofu in medvedu

Ob isti predmetnosti se naše besedilo dá uresničiti tudi tako:

1. *Bil je grof*, 2. *ki je šel v Gorjance na lov*, 3. *kamor ga je spremila velika družba prijateljev in lovcev*. 4. *ø Ugleda medveda in* 5. *ø skoči za njim*; 6. *vendar ta šine v goščavo* 7. *in on za njim*; 8. *ko onega zmanjka*, 9. *ta vidi* itd.

Na ta način bi bilo sicer povedano isto, vendar z manj jasnosti in postalo bi teže razumljivo zaradi velikega števila zaimkov in včasih ne prevelike jasnosti, na koga/kaj se nanašajo. Zato je Trdina besedilu dal obliko, kot smo jo obravnavali. Naša pretvorba pa nas uči, da je od tvorca besedila (od upovedovalca) odvisno, kako bo dano predmetnost (tj. ta dogodek), ki je bila, "zgodovinsko gledano", v vseh pogledih čisto določena (*biti, grof*; *grof, iti, Gorjanci, lov*; *grof, spremiti, družba*; *grof, ugledati, medved*; *grof, skočiti, medved*; *medved, šiniti, goščava*; *grof, skočiti, medved*; *medved, zmanjkati*; *grof, videti, biti, kraj, kraj, hoditi, nikoli*), zajel in ubesedeno podal bralcu ali poslušalcu.

Opraviti imamo načeloma samo s stvarmi in dogodki: stvari so enkrat pojmovane kot delovalniki, in sicer kot prvi: *grof* v 1., 2., 4., 5., 7., 9. a/b/c, *velika družba prijateljev in lovcev* v 3., *medved* v 4. in 5., 6. in 7., drugič kot okoliščina: *v Gorjance, na lov, v goščavo, v neznanem kraju, po katerem (kraju)*. Dogodke predstavljajo glagoli, v našem besedilu so vsi v vlogi povedja z osebno glagolsko obliko. Omenimo še prislov *nikoli*, ki je neke vrste pretvorjenka iz *v nobenem času*, ter samostalnike v nedelovalniških vlogah, kjer spominjajo na pridevnike: (družba) prijateljev in lovcev '*prijateljska in lovska*' (družba).

Pozaimljanje in izpustnost

V besedilu so še stvari, ki nekako ne kažejo neposredno na predmetnost, ampak so tako rekoč v službi besedila: to so zaimki in izpusti, ki nam besedilo delajo lahkotnejše, nenerodno. Kar poglejmo, kako bi bilo brez njih:

1. V preteklosti je bil pod Gorjanci imeniten grof.
2. Grof (iz zgornje povedi) je šel v Gorjance na lov.
3. Velika družba prijateljev in lovcev je grofa iz povedi 1 in 2 spremila v Gorjance iz povedi 1 in 2 na lov iz povedi 2.
4. Grof iz povedi 1–3 ugleda medveda
5. in grof iz povedi 1–4 skoči za medvedom iz enote 4.

6. Medved iz enot 4 in 5 šine v goščavo
7. in grof iz povedi 1–5 skoči za medvedom iz enot 4–6.
8. Medveda iz enot 4–7 v goščavi iz enote 6 zmanjka,
9. a) in grof (iz naše zgodbe, ki jo pripovedujemo) vidi, b) da se (grof iz naše zgodbe) nahaja v neznanem kraju, c) po (neznanem kraju) (grof iz naše zgodbe) še nikoli ni hodil.

(Zveza *(grof) iz naše zgodbe* je že besedilna prilagoditev; poenostavljeno so zajeti tudi *Gorjanci.*)

Stvar členitve po aktualnosti je, da te grobosti in nerodnosti odpravi, in sicer tako, da se ne omenjajo nepotrebne stvari (npr. *nekoč* ali *v davnih časih* ali *potem*), če pa se že morajo, potem v predrugačeni obliki, manj vidni (zaimki), lahko tudi v ničti obliki. Členitev po aktualnosti naravno vodi še v večja, tj. večpovedna besedila in tako deloma spada že v besediloslovje.

Tu se na kratko zamudimo le še pri nekaterih problemih členitve po aktualnosti.

Meje med členitvenimi deli

Eno težjih vprašanj je, kje natančno potekajo meje med členitvenimi deli. Na splošno pravimo, da je izhodišče tisto, o čemer se kaj pove, kar je že znano oz. kar je od vsega najbolj znano, za prehod imamo gotovo lahko tiste povedke, ki so v stavku izpuščeni, kot npr. v *Mi o volku, volk iz gozda* ali *Ti očeta do praga, sin tebe čez prag,* ali *Danny Kaye na Kitajskem.* In težišče jedra je tisto, s čimer samim lahko odgovorim na vprašanje: ***Kdo** se boji resnice? – **"Lažnik/Kdor živi od neresnice."*** V teh primerih je odgovarjanje s polnim stavkom stilistična zadeva: Resnice *se boji lažnik* oz. ***Lažnik** se boji* resnice. Ker se pri tem izhodišče prestavi z desne na levo, prehod pa ostane v sredi, imamo vse tri členitvene dele tudi oblikovno (formalno) potrjene. Ker imamo vprašalnice za vse stavčne člene, nam členitvenih jeder ni težko odkriti.

Težave so, ko ima stavek več kot dva udeleženca, npr. *V davnih časih je za devetimi gorami živel mož, ki ni poznal miru.* Tu vidimo, da bi obe, časovno in prostorsko okoliščino lahko vzeli za kulise, tretji udeleženec, tj. *mož, ki ni poznal miru,* pa je jedro. Morda je zadeva sploh rešljiva tako, da je vse, kar je pred povedkom (v stavkih na absolutnem začetku ali če so samostojni in stilno ne zaznamovani), kolikor ne gre za kuliso, izhodišče, jedro pa za njim. Tako npr. v zgledih kot *Martin Kačur je prišel v gostilno ves truden* (diagnostično vprašanje: *Kakšen je prišel v gostilno Martin Kačur?*). Vendar se je vprašanje hotelo zapisati kot *Kakšen je Martin Kačur prišel v gostilno,* kar bi dalo kot odgovor *V gostilno je Martin Kačur prišel ves utrujen.* Tu si lahko pomagamo s poenostavitvijo, saj se povedkov prilastek dá zmeraj izraziti stavčno: *Martin Kačur je prišel v gostilno. Bil je ves utrujen.* To kaže, da je *v gostilno* jedro, torej je *Kačur* bolj znan in se moram prav vprašati *Kakšen je Martin Kačur prišel v gostilno. -Martin Kačur je v gostilno prišel ves utrujen.*

Stavčna intonacija v besedilu

Zanimivo in zelo pomembno mesto v neodvisnem stavku ali v podredju nam odkriva tudi stavčna intonacija, zelo očitno vprašalna nasproti pripovedni. Za primer vzemimo enostavčno poved *Včéraj popôldne je deževálo.* Če nismo ničesar poudarili, se bo pri vprašalni intonaciji glede na pripovedno ton bistveno preokrenil navzgor v naglašenem ***á***, ki je težišče intonacijske glave, sledi pa mu rep.

Tu smo si za zgled izbrali preprost primer, so pa seveda tudi bolj zapleteni, če je katera od sestavin pomenske podstave povedi večbesedna. To si najbolje ogledamo na primeru iz Cankarja; pri tem začetek intonacijske glave pišemo z veliko črko, ostrivec na njej pa označuje rastočo antikadenco oz. polkadenco, krativec pa kadenco oz. padajočo polkadenco:

1. *Poročena sta bila šÈst mesecev*
2. *in sta se ljubila kakor pŔvi dan;*
3. *nikÒli ni bilo žal besede med njima.*
4. *Sedela sta po večérji v kÚhinji*
5. *in sta luščila grÀh.*
6. *Med njima je stal na mizi velik jÉrbas,*
7. *tako da sta si kÒmaj videla v obraz;*
8. *grah sta metala v sklÉdo,*
9. *stroke pa na tlÀ.*
10. *Na steni je visela mala kuhinjska svetÍlka*
11. *in dremotno gledala na rÓke,*
12. *ki so se poigravale v jÉrbasu*
13. *ter se toplÒ dotikale druga druge.*
14. *Govorila sta skoraj šepetÀje;*
15. *čisto navÀdne stvari,*
16. *zató da je srcé lahkó zadremÁlo/zadrÉmalo*
17. *ter si odpočílo.*

V 1. enoti glede na aktualnost težišče lahko postavimo na *mesecev*: v tem primeru izstopa časovnost (lahko bi bila poročena tudi le toliko *ur, dni, tednov* – ali pa celo *let* in *desetletij*), v prvem primeru pa količina časovnosti (*šest*, lahko pa bi *manj* ali *več*). V 2. enoti je težišče na *prvi* (to ustreza nekako *in sta se imela rada, to pa kakor prvi dan*; to težišče se zdi smiselno, ker tako *prvi* stopa v razmerje do *šest* iz 1. enote). V 3. enoti je težišče na *nikoli*, ker je to jedro zaradi poudarjanja prestavljeno s konca na začetek. (Normalno zaporedje bi bilo *Med njima ni bilo žal besede nikoli*, tj. *onadva se nista prepirala nikoli/nikoli prepirala*; druga varianta je *verjetnejša*, ker prislovno določilo načina teži k položaju pred povedkom.) – Zanimiva je 6. enota, prvič zato, ker je pri zvezi *na mizi* od položaja ob povedku odvisna njena samostojna stavčnočlenska vloga nasproti *med njima na mizi* ali *na mizi med njima*, kjer je v prvem primeru *na mizi* prilastek, tako pa je prislovno določilo kraja. V zvezi *velik jerbas* bi bilo težišče sicer tudi lahko na *velik*, vendar bi to pomenilo, da je bil *zelo velik*,

kar pač ni res, ampak gre za to, da je bil *jerbas* in ne morda *pehar*. V 7. enoti je prislovno določilo spet pomaknjeno naprej (da je težišče *komaj*, se vidi po premaknjenem *da sta si videla v oči*). V 10. enoti je težišče spet na samostalniku samostalniške besedne zveze, ker je pač logično, da je v kuhinji *kuhinjska* svetilka, in sicer *mala*, ne *velika*, ki je menda tudi obstajala – *mala* pred *kuhinjska*, ker je *kuhinjska* povezana s *svetilka*, tako da imamo *mala (kuhinjska svetilka)*. V 13. enoti je *toplo* po isti logiki kot v 7. enoti *komaj*; v 15. pa je v samostalniški zvezi *navadne stvari* poudarjen prilastek, torej *nič posebnega* nista govorila (pozneje pa pride do nenavadnega).

Izbira različnih intonacijskih glav za vrste polkadenc, kadenc in protikadenc ni stvar členitve po aktualnosti, ampak čustvene določitve.

Poudarjanje v besedilu

Še tako imenovano poudarjanje. To si spet oglejmo ob enostavčni povedi *Včeraj popoldne je deževÀlo*. Težišče je na A, kot že rečeno, in je nezaznamovano, tj. nepoudarjeno. Poudarjeno težišče pa dobimo kjer koli, če ga sobesedilo (sotvarje) zahteva. Táko enostavčno poved različno poudarno aktualiziramo na zelo veliko načinov, in sicer lahko na tematičnem zlogu, torej v stavku le enkrat, sicer pa še na po več zlogih (kar pa ni tako običajno). Poudarjena težišča so spodaj pisana polkrepko z dvojnimi znamenji za kadenco:

(1) *Včeraj popoldne je deževàlo.*
(2) *Včeraj popòldne je deževalo.* = ne zvečèr
(3) *Včeraj popoldne jè deževalo.* = ne *nì* deževalo
(4) *Včeraj popoldne je deževàlo.* = ne snežìlo

Kot rečeno, lahko poudarimo kateri koli zlog, ne samo naglašene kot večinoma zgoraj. V takih primerih se poudarja slovnična stran besede, npr.:

(5) *VčeRAJ popoldne je deževalo!* = ne včeRI
(6) *Včeraj POpoldne je deževalo!* = ne DOpoldne
(7) *Včeraj popolDNE je deževalo!* = ne popolNOČi
(8) *Včeraj popoldne je /də/ževalo!* = ne /de/ževalo
(9) *Včeraj popoldne je deŽEvalo!* = ne deŽOvalo
(10) *Včeraj popoldne je deževaLO!* = ne deževaLA

Dvojno (in večkratno) poudarjanje je mogoče, vendar hitro utrudljivo:

(11) *VČEraj popoldne je deŽeVAlo!* = ne DAnes … sneŽIlo

Vsako enoto poudarjajo nekateri predavatelji ali javni bralci z uspehom, ki smo ga že omenili. Če bi poudarjali vsak zlog, kot počnejo včasih učitelji (npr. pri narekovanju), se utrudimo (in naveličamo) še bolj, npr.

(12) *VČE-RAJ PO-POL-DNE JE DE-ŽE-VA-LO,*

kar pomeni 'ne danes in ne včeri, ne zjutraj in ne dopoldne in tudi ne popolnoči, ni res, da ne bi bilo deževalo, in sicer ni snežilo ali kaj, in ne govori se z *e* v dež, tudi ne z *žo* in ne z *la'*. Preveč mastno tudi s kruhom ni dobro, pravi naš pregovor.

Tu je še vprašanje, ali so za poudarjanje kakšni mehanični indikatorji. Da, obstajajo. To so npr. poudarni členki. Za zgled vzemimo *Ti me obsojaš*, kar da s pristavljenim členkom tudi naslednje variante in odtenke:

(1) *Tudi **tí** me obsójaš.*
(2) *Tudi **mêne** tí obsójaš.*
(3) *Tudi **obsójaš** me tí.*

Tu je kopičenje poudarjanja bolj redko, a mogoče: *Tudi **ti** le **mene** celo **obsojaš*** (tj. 'ne le drugi, vendar ne tudi drugih, in ne le karaš'). Tak členek je pred besedo, ki jo težišči, naslonski, če pa stoji za njo, sam postane težišče: *Obsójaš me **túdi*** ali *Obsójaš me tí **túdi***.

Kateri členki pa še težiščijo? Npr. *že, še, da/celo, vsekakor, tudi, enako, niti, le, samo, ravno, vendar*; podobno še *šele, gotovo, gotovo/naravno*. In kaj npr. navadno ni v težišču: samostalniki zelo splošnega pomena kakor *situacija, stvar, lastnost, vprašanje/problem, trditev*. Izhodišče (tema) so navadno zaimki. Glagoli, zlasti določne oblike, so radi prehod, pridevniki so radi jedro, če se izbrane zveze dajo rabiti kot povedkova določila. Pridevnik in določna glagolska oblika sta izhodišče po pravilu takrat, če sta znana, dana v bližnjem besedilu. Lastna imena so rada izhodišče.

BESEDNI IN STAVČNI RED

Splošno

Besede, besedne zveze, stavčni členi in stavki si v sporočilu sledijo po določenem zaporedju. To uravnavajo sorazmerno zelo natančna pravila. Jezikovni čut nam takoj pove, če jih kdo krši, in v mnogih primerih zlahka pokažemo, kako je prav ali bolj navadno.

Četvero meril za besedni red v povedi stavku oz. stavčju

Merila besednega reda v enostavčni povedi so četvera: (1) aktualnočlenitvena (zaporedje izhodišča in jedra skupaj s prehodom, če ga taka poved ima), (2) besednozvezna (npr. zaporedje v podredno – ali prireDno – zloženi samostalniški zvezi (SZ): levi/desni prilatek ali njegov del v razmerju do odnosnice (jedra SZ)), (3) mesto prostih naslonk (npr. za prvim udeleženskim stavčnim členom ali za povedkom (oz. enim njegovih delov), (4) zaporedje prostih naslonk, če jih je v stavku več.

Z zgledi: (1) *Lipa ((cvete* (IJ), *Lipa ((je začela (cveteti* (IPJ); (2)) tista častitljiva *lipa* pred gradom ($Pril_L$ J $Pril_D$); (3) *Lipa/Tista častitljiva lipa pred gradom **se nam je***

začela sušiti; (4) *Smilila* ***se nam je*** proti *Smilila* ***si se nam***. In v priredni zvezi: *Tine in Tone* ali pa *Tone in Tine* proti *mlad, zato neizkušen*. In v zloženi povedi: *Kadar dežuje, navadno nismo radi zunaj* (podredno), *Zunaj se je zvedrilo, zato lahko gremo malo na sonce*.

Besedni in stavčni red sta lahko stilno nevtralna ali pa zaznamovana. – Najprej o prvem.

Stilno nezaznamovani besedni red

Zaporedje delov členitve po aktualnosti

V prostem stavku

Kadar govorimo mirno, brez posebnega poudarjanja, si besede (v bistvu 4 glavni stavčni členi) v prostem stavku na splošno sledijo tako, da najprej pride na vrsto izhodišče (ali tema), nato pa jedro (ali rema) stavka. V stavku *Zemlja se vrti okoli sonca* je izhodišče *Zemlja*, jedro pa *se vrti okoli sonca*. Prim. še: *Včeraj zjutraj je deževalo – Barbara je poklicala Marjeto – Je tvoj oče doma?* Med izhodiščem in jedrom zlasti v daljšem stavku radi delamo premor. V stavku *Zemlja se vrti okoli sonca* pa je prehod *se vrti*; kadar stavek členimo samo na izhodišče in jedro, prehod pritegujemo k jedru. Prehod je sicer najmanj važen, zato ga zaradi splošne razumljivosti lahko tudi opustimo, kakor npr. v obeh prostih stavkih iz priredja: *Mi o volku, volk iz gozda (mi govorimo o ..., volk pa pride iz ...), Ti očeta do praga, sin tebe čez prag (= ... boš očeta spravil do ..., sin pa bo tebe vrgel čez ...)*. Seveda so tudi prosti stavki, ki sestojijo iz samega jedra, npr. *Deževalo je; A res?*. Posebno pogosto je takó v odgovorih na vprašanje: *"Kam greš?" -"Domov. – Pa ti?" -"Tudi."* Samo izhodišče je mogoče pri zamolku, npr. *Ti očeta do praga, sin tebe ...* (O členitvi po aktualnosti prim. še str. 660–662.)

Zaporedje: izhodišče, prehod, jedro je stilno nezaznamovano v že navedenih pripovednih zgledih, po njem pa se ravnajo tudi velelni in želelni stavki: *Ti Janez pojdi v klet po vina. – Janez naj gre v klet po vina*. Posebej si je treba zapomniti vprašalne stavke, ki jih uvaja *ali* ali pa se z njimi vprašuje samo s posebno, tj. vprašalno intonacijo tudi z v levo pomaknjenim težiščem: *Ti je Ivan dal tisto ploščo? – Ti je dal tisto ploščo? – Je tvoj oče doma?* Vprašalni stavki z zaimensko vprašalnico (npr. *kdo, kam*) imajo jedro na začetku, sledi pa mu izhodišče: *Kaj počnete tukaj? – Zakaj si tako poreden? – Kje si bil vso noč?*.

Izhodišče, prehod ali jedro stavka so, če ni nič drugega poudarjeno, lahko le štirje glavni stavčni členi, tj. osebek, povedek, predmet ali prislovno določilo; prilastek in povedkovo določilo imamo kar za njihov del. Sestavljenost teh štirih glavnih stavčnih členov ne vpliva na njihovo zaporedje v okviru členitve po aktualnosti. Torej lahko rečemo *Naša zemlja se vrti okrog sonca* (podredno zložen osebek) ali *Zemlja, Venera, Mars itd. se vrtijo okrog sonca* (priredno zložen osebek). Prim. še *Včeraj zjutraj in nato ves dopoldan ter popoldne do štirih je deževalo* ali *Vsa radovedna je poklicala Marjeto*.

Pravilo o zaporedju delov stavka lahko povemo tudi tako: Razen pri dopolnjevalnih vprašalnih stavkih (tj. tistih z vprašalnim zaimkom) najprej povemo manj važni del sporočila (ta se v mnogih primerih navezuje na že povedano), nato pa važnejšega. Izhodišče je sicer dostikrat osebek, lahko pa tudi povedek, predmet ali prislovno določilo. Izhodišče je, preprosto, zmeraj to, o čemer se kaj pove. Da je ista beseda ali besedna skupina sedaj izhodišče, sedaj jedro, nam lepo kaže tudi naslednje strnjeno besedilo (izhodišče je v ležečem tisku, prehod v pokončnem, jedro je polkrepko):

(1) *Moža* sta prišla **sred vasi.** (2) *Tam je na cesti* sedel **zbor beguncev: nekaj moških, sicer ženske in otroci.** (3) *Nekateri* so imeli **svežnje obleke in posteljnine,** (4) *večina* **pa ničesar.** (5) *Krog njih* so bili zbrani **otroci iz vse vasi.** (6) *Nekaj gospodinj* je že prineslo **težke hlebe kruha.** (7) *V velikih kosih so ga* rezale **beguncem.** (8) *Druge so* delile **mleko** /;/ (9) *ena je* prihitela **z opranimi plenicami.** (10) *Z njimi* so previle **dojenčke;** (11) *ti* **so bili mokri** (12) **in so jokali.**

Izhodišče je tu tiskano ležeče, prehod svetlo pokonci, jedro polkrepko pokonci; prvotni del jedra je kot izhodišče naslednjega stavka tiskan razprto. – Strnjeno besedilo in pisateljeva volja pa v praksi tako pravilnost deloma zakrijeta, jo na površju zabrišeta. Naš odlomek o vojnih beguncih je napisal Finžgar, in se v resnici glasi takole:

Prišla sta sred vasi. Zbor beguncev je sedel na cesti: nekaj moških, sicer ženske in otroci. Nekateri so imeli svežnje obleke in posteljnine, večina pa ničesar, krog njih so bili zbrani otroci iz vse vasi. Nekaj gospodinj je že prineslo težke hlebe kruha in so ga v velikih kosih rezale beguncem. Druge so delile mleko, ena je prihitela z opranimi plenicami, da so previle dojenčke, ki so bili vsi mokri in so jokali.

Prilastki in naslonke

V okviru izhodišča, prehoda in jedra stavka pa zaporedja besed in enot ne urejajo načela členitve po aktualnosti, ampak običaj danega jezika. Oglejmo si še enkrat stavek *Naša zemlja // se vrti // okrog sonca*. Kaj vidimo: pridevniški prilastek *(Naša)* stoji pred svojo odnosnico *(zemlja)*, nepravi predlog *(okrog)* je pred besedo, ki ji določa sklon *(sonce)*. Če upoštevamo še stavek *Zemlja, Venera, Mars itd. se vrtijo okrog Sonca*, ugotovimo, da se *se* zmeraj nahaja za osebkom; vendar bi drugi primeri z naslonskimi osebnimi in povratnimi zaimki pokazali, da *se* načeloma zmeraj stoji za prvim stavčnim členom, najsi bo osebek, povedek, predmet ali prislovno določilo ali pa določen del povedka. Stavek kot *Dal sem mu ga* pa bi nam povedal, da si tudi naslonke sledijo po določenem pravilu.

Tak besedni red imenujemo stalni ali stalno stavo, glede na njeno stilno vrednost pa nezaznamovano ali objektivno. V bistvu imamo torej stalni besedni red tako po členitvi po aktualnosti kot po posebnih običajih danega jezika.

Res pa je, da zaradi tega, ker to ali ono v stavku želimo posebej poudariti, to stalno stavo spreminjamo. Tako si lahko predstavljamo, da bi kdo rekel *Okrog sonca se vrti naša zemlja* ali *Deževalo je včeraj* ali *Je doma tvoj oče?*, pa tudi *Zemlja naša se vrti okrog sonca*, celo *Dal mu ga sem* ipd. Tako stavo imenujemo umetno ali subjektivno, glede na stilno vrednost pa zaznamovano.

O stilni zaznamovani stavi bo govor pozneje (str. 677–678), zdaj pa si podrobneje oglejmo posamezne primere stalne stave.

Zaporedje sestavin stavčnih členov oz. besednih zvez

O zaporedju sestavin neglagolskih besednih zvez (pa tudi drugih) smo podrobno govorili že pri samostalniški, pridevniški in prislovni besedni zvezi (str. 558–574). Dostavimo nekaj še h glagolski besedni zvezi, ki se sicer ravna po členitvi po aktualnosti: Če je jedro stavčnega člena osebna glagolska oblika, je njegovo določilo, kadar gre za povedkovo določilo ali povedkov prilastek, za osebno glagolsko obliko: *Janez je bil l a č e n , se je vrnil t r u d e n , se je od vojakov vrnil m o ž .* Izjema so seveda vprašalni zaimki kot povedkova določila, ker stojijo na začetku, morebitne naslonke pa za njimi: *K d o si ti? – K a j je Ivan? – K a k š n a si prišla domov?*

In kako je z zaporedjem stavčnih členov? – Že smo povedali, da o zaporedju stavčnih členov najprej odloča členitev po aktualnosti. Dostikrat je tudi osebek izhodišče, sledi mu povedek in nato njegova dopolnila jedra: *Slovenija* je naša domovina. – *Zbor beguncev* je sedel na cesti. *Nekateri* so imeli svežnje obleke in posteljnine, *večina* pa ničesar. Lahko se reče, da je v začetni povedi besedila (odlomka) osebek načeloma na prvem mestu, sledi pa mu povedkov del stavka. To je tudi v primerih kot Prišl*a* st*a* sred vasi, čeprav je osebek izpústen (tukaj *onadva*). – V nekaterih primerih pa osebek vendarle ni na prvem mestu: če ga v stavku sploh ni (Deževalo je) oz. primerih, kot so naslednji: Nekoč je bil *imeniten grof*. – Zapadel je *sneg*. – Padala je *toča*. – Iz grozdja se dela *mošt*. – Lani nam je umrl tudi *brat*. – Ob vlažnih potokih radi rastejo *zvončki*. – V Jovsih raste *sladka trava*. Povedki takih stavkov izražajo obstajanje, njegov nastanek in izginotje (mutacija) pa tudi nekateri drugi, npr. začenjalni (inhoativni) ter vzročilni (kavzativni).

Posebna problematika se pojavlja, če je npr. predmetov več, npr. dajalniški in tožilniški: Oče je ***hčerki***$_{D}$ kupil ***stanovanje***$_{T}$. – Profesorica je ***deklico***$_{T\ osebe}$ učila ***angleščine***$_{R\ stvari}$ (ali ***angleščino***$_{T\ stvari}$). – Lepega dne$_{č}$ je pod večer$_{č}$ k nam$_{P}$ spet$_{K}$ prišel v hlevu$_{P}$ spat$_{N}$ vandrovec. V zadnjem zgledu so vprašanja za prislovna določila *kdaj, v katerem času dneva, kam, katerič, kje, čemu*, torej za čas, prostor$_{cilj}$, lastnost, prostor$_{mero}$, namero (prim. še: ... prišel ..., da bi spal).

Odvisni stavki so kot stavčni členi, torej se kot celote pokoravajo členitvi po aktualnosti glavnega (oz. nadrednega) stavka, prilastkovni pa se tesno držijo svoje samostalniške oz. prislovne odnosnice.

O zloženih povedih prim. več na str. 636–653.

Zaporedje naslonk v naslonskem nizu

Zaporedje naslonk v naslonskem nizu je naslednje: 1. vezniška beseda – V (če gre za odvisnik), 2. naklonski členek – N *naj*, 3. glagolske naslonke pomožnika *biti* – G_1, če se začenjajo s *s-* (npr. *sem si* itd.) oz. če gre za *bi*, 4. povratne oblike – P *se – si – se*, 5. nepovratne zaimenske dajalniške oblike – Z_1 (npr. *mi – ti –mu/ji – nam – nama* itd.), 6. zaimenske tožilniške. oblike Z_2 (npr. *me – te – ga/jo – nas – naju* itd.), 7. zaim. rodilniške oblike – Z_3 (iste kot kot pri 6., le z *je* nam. z *jo*),), 8. glagolske naslonke s korenom *bo* (npr. *bom boš bo* itd.) ter naslonka *je* – G_2, 9. nikalni ali kak drug členek – Č (vendar so zveze *ne bó* itd., *nê bi* ter *ní* naglašene tako, kot je zaznamovano).

Zaporedje v naslonskem nizu se da na kratko izraziti s simboli, ki so okrajšave bodisi ustreznih domačih ali t. i. mednarodnih izrazov, tako: $VNG_1P_1P_2Z_1Z_2Z_3G_2Č$ oz. $CMV_1R_1R_2P_1P_2P_3V_2$ Part. Seveda naslonski niz ni zmeraj v celoti realiziran, toda zaporedje sestavin ostaja zmeraj nespremenjeno (posebnosti so samo v primerih z *ne bó, nê bi, ní*). Sicer je naslonski niz lahko enklitičen (zaslonski), tj. se naslanja na predhodno naglašeno besedo (npr. *Smejál se mi je*), ali pa je proklitičen (predslonski), tj. se naslanja na naslednjo naglašeno besedo (npr. *Se mi je smejál?*), tudi če ima naglas od izpuščene besede (*Se ti jè?*). Oba niza si lahko tudi sledita: *Povédal sem mu, da so se mi še smejáli*. Nekaj zgledov (med naglašenima besedama, na koncu, na začetku, v zvezi treh nizov: za naglašeno + pred naglašeno besedo):

	V	*N*	*G_1*	*P_1*	*P_2*	*Z_1*	*Z_2*	*Z_3*	*G_2*	*Č*	
Prósi,	*da*	*naj*	*bi*		*se*	*mu*				*ne*	*smejali.*
Mísli,	*da*				*se*	*ji*		*je*			*ní treba učiti*
Míslim,	*da*				*se*	*ji*				*že*	*spí.*
Povêj						*mu*	*jo*			*še*	*ênkrat.*
Učíl							*jo*	*je*	*je.*		
Privóščil			*si*	*si*	*se*						*smejati.*
Tó					*se*	*mu*			*bo*	*pa*	*rés poználo.*
	Ali		*si*	*si*							*tó izmíslil?*
				Si							*sì?*
		Si	*si*		*se*						*smílil?*
Míslil			*sem*	*si,*							
	da		*bi*			*jim*	*jih*			*ne*	*vrnil.*
Míslil			*sem,*								
	da										*nè bi šèl?*

V = veznik, N = naklonski *naj*, G_1 = glagolske oblike s *s-* in *bi*, P_1 = povratni zaimek *si*, P_2 = povratni zaimek *se*, Z_1 = osebni zaimek za dajalnik, Z_2 = osebni zaimek za tožilnik, Z_3 = osebni zaimek za rodilnik, G_2 = glagolske oblike *je* in *bom, boš* itd., Č = nikalni členek. Simboli C, M, V_1 itd. V drugem odstavku zgoraj se nanašajo na t. i. mednarodne izraze za te pojme.

Mesto naslonk v prostem stavku je obdelano na str. 674–676.

Zaporedje delov podredja (oz. stavčja)

Že v skladnji smo podredje obravnavali po istih načelih kot prosti stavek, tj. odvisne stavke smo imeli za posamezne stavčne člene ali njih dele. Ker je torej podredje samo neke vrste razširjeni prosti stavek – imenujemo ga stavčje –, se nič ne čudimo, če zanj glede besednega reda načeloma veljajo pravila členitve po aktualnosti, tj. da najprej pride na vrsto izhodišče, nato jedro (ki pa ima lahko tudi prehod). V stavčnem priredju pa obravnavamo po vrsti najprej njegov prvi, jedrni del, nato drugega, tj. njegov spremljevalec (oz. spremljevalec pri večdelnih priredjih). Poglejmo v strnjenem besedilu:

1. *Matičev France* je hitel proti domu. 2. *Na desnici* je čutil gorko Franckino roko. 3. *Zdelo se mu je*, da ga pelje kot otroka, *in je ubogal*, ker je vedel, da drugače ne sme, ne more, noče. 4. *Ob njem* je šlo čevrljanje otročičev; *na nogah* je še čutil, kje je spal Janezek. 5. Vse je šlo *z njim*: Franca, otroci, vsa hiša. 6. *Ko je doma potrkal na vrata in se je v veži posvetila Lojzina luč*, je vse izginilo in ga zapustilo. 7. *Stopil je* v vežo, v hišo in *zagledal v njej* sam dolgčas in puščobo.

Prvi dve povedi sta prosta stavka z izhodiščem na začetku. 3. poved je zapleteno zložena: glavni stavek (*Zdelo se mu je*) je izhodišče, jedro pa je osebkov odvisnik (*da ga pelje kot otroka*); *in je ubogal* je izhodišče jedru, ki je vzročni odvisnik (*ker je vedel*) s priredno zloženim predmetnim odvisnikom (*da drugače ne sme, ne more, noče*). 4. poved pa je stavčno priredje: prvi del tega priredja je prosti stavek z izhodiščem *Ob njem* na začetku, kot predvideva naše pravilo; drugi del priredja je podredno zložen: začetek glavnega stavka (*na nogah*) je kot izhodišče po pravilu na začetku, jedro (odvisnik *kje je spal Janezek*) pa na koncu (*je še čutil* je prehod). 5. poved je nekako pojasnjevalno priredje na ravni pristavka: pristavčna zveza se začenja z jedrom (*vse*), za dvopičjem pa je pojasnilni del jedra (*Franca, otroci, vsa hiša*). V 6. povedi sta izhodišče priredno zložena časovna odvisnika, jedro pa priredje (*je vse izginilo in ga zapustilo*). 7. poved je priredje z izhodiščem na začetku; v drugem delu priredja je prehod (*zagledal*) pred izhodiščem.

Za podredje sicer načeloma veljajo pravila členitve po aktualnosti, vendar se tudi v njem – kakor v prostem stavku – uveljavlja stalna stava:

1. Prilastkov stavek stoji za odnosnico, ki jo določa: *To so stvari, ki jih ni mogoče verjeti. – Misel, da bo moral noč prebiti na prostem, mu je motila ves lepi izlet po planinah. – Vsak, ki ga je poznal, ga je imel rad. – Prav vse, kar sem povedal, je res.*

2. Tudi stavek prislovnega določila učinka sledi nadrednemu stavku: *Bil sem jezen, da bi se zgrizel.*

3. Predmetni želelni stavek in namenilnikov stavek stojita za nadrednim: *Naročil mi je, naj ti povem (da ga ne bo doma). – Sporoča ti, da pride ob treh. – Prišel sem, da vam popravim pipo.*

4. Tudi primerjalni odvisniki so za nadrednim stavkom: *Bilo je lepše, kot sem si mislil. – Bilo je, kot da se svet podira.*

5. Odvisnik nižje stopnje stoji navadno za odvisnikom višje stopnje. Prim. našo 3. poved: *Zdelo se mu je, (1) da ga pelje kot otroka, in je ubogal, (1) ker je vedel, (2) da drugače ne sme, ne more, noče.*

6. Druge vrste odvisniki so lahko pred nadrednim stavkom ali za njim.

7. Oziralni odvisniki so (kolikor niso prilastkovni) pred nadrednim stavkom: *Kdor laže*, tudi krade. – *Kogar se bojiš*, tega ne ljubiš. – *Kamor je šla krava*, naj gre še tele. – *Kadar mačke ni doma*, miši plešejo. – *Kolikor boš dal ti*, bom dal tudi jaz. – *Kakor se mi streže*, tako mi kosa reže. – *Kar sem vedel*, sem vse povedal.

Zaporedje delov priredja

O zaporedju delov priredja smo že razpravljali (str. 647), zato tu le povzemimo: Dele priredja je mogoče zamenjati v vezalnem in ločnem priredju, vendar s tem – razen ko gre za neurejene člene – lahko porušimo logično razmerje delov: v vezalnem priredju so lahko razporejeni po važnosti, sorodnosti, po načelu smerne usmerjenosti ipd., v ločnem po načelu prednosti v izbiri. V vezalnem priredju je razen tega zamenjava mogoča le, če so njegovi deli na isti časovni ravni, če torej ne zaznamujejo dogodkov, ki si slede drug za drugim. V takem primeru je namreč zamenjava bolj zapletena ali celo nemogoča. Če zamenjamo dele stopnjevalnega priredja, dobimo ali vezalno priredje ali pa – če jih obrnemo – namesto klimaksa antiklimaks in podobno. Preobrnjeno posledično priredje dá vzročno in narobe. V protivnem priredju je mogoče zamenjati samo dele, ki se nekako soočijo: *Oče je v garaži, mama pa na vrtu → Mama je na vrtu, oče pa v garaži.* Vendar je s tako spremembo lahko prizadeta razvrstitev po važnosti.

Zaporedje povedi v besedilu

Kakor deli priredja si tudi samostojne povedi sledijo po določeni logiki: od splošn(ejš)ega k posebnemu, glede na resničen časovni potek, oddaljevanje od določene točke ali približevanje k njej ipd. Poglejmo odlomek iz Cankarjevega *Svetega obhajila*:

Petero nas je bilo. Sedeli smo za mizo in smo čakali. Spočetka smo se smejali in razgovarjali, nato smo igrali domino, naposled smo se naveličali ter smo umolknili.

Najstarejši sestri je bilo trinajst let, najmlajšemu bratcu pet. V srcih pa smo bili stari: poznali smo skrb in strah.

Kadar so se zunaj oglasili koraki, smo se ozrli proti durim. Strmeli smo z velikimi očmi in odprtimi usti, sapa nam je zastajala.

"Prihaja!"

Koraki so utihnili, spogledali smo se molče; oči so bile solzne, ustne so se tresle.

Zelo smo bili lačni. Mračilo se je že, matere ni bilo. Pred dobro uro se je bila napotila, bog vedi kam. Vedeli smo: kadar pride, prinese kruha. Prav nič nismo dvomili. Kajti večerilo se je in zvečer je treba večerje.

Odlomek ima 6 odstavkov. V posameznem odstavku je različno število povedi, od ene do šest. Povedi so eno- ali večstavčne, te druge pa večinoma priredne, le dve podredni. Glavna tvarina tega odlomka so otroci; čakajo na mater, ki je od njih odšla, da bi zanje kje izprosila večerjo. Vendar vse do zadnjega odstavka ni imenovana. Celotno besedilo povezujejo otroci; pet jih je, dva starostno predstavljena, tretji je pripovedujoči za vse. Razodevajo se v osebnem zaimku (*nas, nam*), nato pa v izpustni 1. os. množine (*smo*, 14-krat); nemo prisotni so še *v oči* so bile *solzne* (= naše oči) in *ustne so se tresle* (= so se nam). Mati je sovsebno prisotna že v stavku *in smo čakali* (= jo), pa v so se zunaj oglasili koraki (= morda njeni) in v "Prihaja" in tudi v *Koraki so utihnili* (= niso bili materini): Končno je imenovana (*matere ni bilo*) in nato izpustno nastopa še v *se je napotila, pride* in *prinese*. Še neimenovana je mati prisotna tudi v *smo se ozrli proti durim* (= ali se bo skoznje prikazala).

Odlomek po številčni predstavitvi v povedih torej prikazuje otroke pri početju, ki je nekako premostitveno dejavnostno, temu sledi delna predstavitev otrok, nato njihovo napeto pričakovanje nekako v smislu 'bo že ali ne bo', na koncu je prikazana njihova telesna stiska (lačnost) in trda, neusmiljena nestrpnost, zakaj ne pride.

Priredja pa so sprva vezalna; v 2. odstavku se kažejo razpori: otroci – pa v srcu že stari, zaradi skrbi in strahu. Priredje 3. odstavka je stopnjevalno, v 4. odstavku kakor da je namesto podredja (*ko so koraki utihnili, smo se molče spogledali s solznimi očmi in tresočimi ustnicami*). V zadnjem odstavku gre za razdruženo zapleteno zloženo priredje: ... *lačni, kajti mračilo se je, a matere ni bilo.* Šla je sicer pred eno uro, toda vedeli smo, prav nič nismo dvomili, da pride in prinese kruha, saj je vendar večer in takrat morajo otroci večerjati.

Povedi torej podajajo določen položaj, in sicer sovisno in popolnjeno.

Prostor je d v o j : soba z mizo in zunaj, od koder naj bi prišla odrešitev, vendar se že večkrat ni pojavila, čeprav bi koraki zunaj lahko bili materini. Čas: ko se večeri.

Prvi odstavek pripoveduje, drugi opisuje, nadaljnji štirje pripovedujejo in opisujejo. Svet je tvaren in duševen.

Mesto naslonk v stavku

(1) P r e d l o g stoji pred besedo (besedno zvezo), na katero se nanaša: *z a mizo, p r o t i durim, p r e d dobro uro.* N i k a l n i c a stoji neposredno pred besedo (ali pred tisto besedno zvezo), na katero se nanaša: *Janez še n e dela. – Janez mu ga še n i dal. – Tebi se pa še n e mudi ženiti. – Janezu pa še n e bom dal. – Rekel je, da se n e bi rad vmešaval.*

(2) V e z n i k stoji pred tistim delom sporočila, ki ga spravlja v zvezo z drugim, tj. pred spremljevalcem priredja oz. na začetku odvisnika: *Sedeli smo za mizo / i n smo čakali; Spočetka smo se smejali / i n razgovarjali, ... smo se naveličali / t e r smo umolknili. – Povej, / č e veš. – Pravi, / d a se mu dobro godi. – Ne vem, a l i sem ravnal prav.* Posebnost je veznik *pa*, ki lahko stoji tudi sredi dela sporočila, ki ga uvaja: *v srcih p a smo bili stari.* O tem je več govora med posebnostmi (str. 676).

(3) Č l e n e k je pred tistim, na kar se nanaša: *To je pač res. – Gotovo se bo še premislil. – Nikakor vas nisem hotel žaliti. – To se lahko zgodi prav vsakomur, tudi tebi. – Ti žal nisi človek, kot bi moral biti.* (Seveda pa so členki tudi pastavčni: *Da, tako je bilo. – Tako je bilo, žal.* Tu seveda niso naslonski; tudi ne, če so za tistim, kar poudarjajo: *Jaz túdi ne verjamem vsega, kar se pove.*)

Besedni členki, npr. *tudi še, že, celo, posebno* ipd., se po stavku lahko kar "sprehajajo": *Naša Marjeta gre jutri na izlet* (neodvisno splošno sporočilo). – *Tudi n a š a Marjeta gre jutri na izlet* (ne samo že omenjena). – *Naša Marjeta t u d i g r e jutri na izlet* (ne ostane doma). – *Naša Marjeta gre t u d i j u t r i na izlet* (ne samo ob že znanem datumu). – *Naša Marjeta gre jutri tudi n a i z l e t* (ne samo še kam drugam). Ali pa: *Včeraj so me klicali na občino* (neodvisno splošno sporočilo). – *Že v č e r a j so me klicali na občino* (torej so pohiteli). – *V č e r a j so ž e m e n e klicali na občino* (sem hitro prišel na vrsto za drugimi). – *V č e r a j so me k l i c a l i na občino* (prej sem to samo predvideval). – *Včeraj so me klicali ž e n a o b č i n o* (prej so me tudi drugam). – Ali še: *Takih ljudi se je bati* (neodvisno splošno sporočilo). – *P o s e b n o t a k i h l j u d i se je bati* (sicer pa tudi drugih). – *Takih ljudi se je p o s e b n o b a t i* (čeprav je tudi sicer treba biti previden). – In nazadnje: *Ta se nosi kot primadona* (neodvisno splošno sporočilo). – *P r a v t a se nosi kot primadona* (ne le kdo drug, če sploh kdo): – *Ta se p r a v n o s i kot primadona* (sicer pa je bolj tako). – *Ta se nosi p r a v k o t p r i m a d o n a* (pa nikakor drugače).

(4) P r o s t i n a s l o n s k i n i z stoji:

a) Za prvim stavčnim členom (izvzet je imenski ali prislovni prilastek, ne pa tudi povedkov), najsi bo gol, zložen ali stavčen. Če je povedek sestavljena glagolska oblika ali če sestoji iz pomožnega glagola in povedkovega določila, stojijo proste naslonke za deležnikom ali povedkovim določilom. Zglede vzemimo kar iz Cankarjevega besedila.

1. *Petéro nas* (osebek) *j e ...*
2. *Sedéli* (deležnik zloženega povedka) *s m o ...*
3. *Spočétka* (prislovno določilo) *s m o s e ...*
4. *Nàjstarêjši sêstri* (logični osebek) *j e ...*
5. *V srcih* (prislovno določilo ozira) *p a s m o ...*
6. *Kadar so se zunaj oglasili koráki* (prisl. dol. časa), *s m o s e ...*
7. *Zeló* (prislovno določilo mere) *s m o ...*
8. *Pred dôbro úro* (prislovno določilo) *s e j e ...*
9. »*Kmálu se vrnem!*« (dobesedni navedek) *j e rekla.*/ »*Kmálu,*« *j e rekla,* »*s e vrnem.*«
10. *Máti* (osebek) *s e n a s j e bala.*

b) Za v r i v k o m : *Na Gregorjevo – otec, še veš? – s e ptički ženili so.* (Ž) – *Zunaj, mislim, da pred sosedovo hišo, j e zacvilil pes.* (C)

c) Če je v povedi (tudi razdruženi) več stavkov povezanih z vezniki, stoji veznik pred prostimi naslonkami: *Sedeli smo za mizo in smo čakali. – V srcih pa smo bili stari. – Zdelo se mu je, da ga pelje kot otroka. – Ga pelje kot otroka, in je ubogal. – Je ubogal, ker je vedel ... – Je vse izginilo in ga zapustilo. – Sama je najbrž že večerjala, pa se ji ne mudi s kruhom.* Prim. še v odvisnem govoru: *Takoj da se povrne, je rekla.*

Veznik pa ne stoji na začetku prirednega dela, če je kaj v protistavi: *Janez se dobro uči, Miha pa je bolj površen.* Tudi za veznikom *in* ni naslonk, če se rabi namesto sklepalnega *pa* (*Večerilo se je in zvečer je treba večerje* – zvečer pa je) ali če se kaj sooči: *Svoj dnevnik je sežgala še tisti dan in za fanti se ni več drznila obračati oči.* (Lv)

Če je v povedi več stavkov, ki niso povezani z vezniki, pridejo proste naslonke za prvi stavčni člen vsakega teh stavkov:

Spočétka smo se smejali in razgovarjali,
nató smo igrali domino,
napósled smo se naveličali ...
Strméli smo z velikimi očmi,
sápa nam je zastajala.

Koráki so utihnili,
spoglédali smo se molče;
očí so bile solzne,
ústne so se tresle.

č) Na začetku povedi ali stavka stojijo proste naslonke le takrat, če sta pred njimi izpuščena vezniška ali naglašena beseda (besedna zveza), za katerimi naslonke sicer lahko stojijo:

Si brala novo pesniško zbirko? (= Ali si...);
Le hitro pojdi, je daleč (= pojdi, ker je ...);
Se bo nadaljevalo (namreč: *tó, berílo, članek, razpráva*);
Se priporočamo (namreč: *Tudi za prihodnjič ...*).

Sem gre za silo tudi Prešernovo *Je znala obljubit, je znala odreči ...* (namreč *Urška*); ali pa moramo to imeti za umetno stavo.

Besedni red in stavčni členi

Besedni red v slovenščini le redko odloča o skladenjski vrednosti delov stavka; tako je navadno le v stavkih kot npr. *Tele gleda žrebe, Žene so pogostile tekmovalke*, če stojijo čisto zase. Tu imamo homonimna (tj. enakozvočna) sklona, imenovalnik in tožilnik. Če taki stavki stojijo sami zase, imamo prvi samostalnik za osebek, drugega za predmet. Tako sploh v srednjem spolu in pri samostalnikih 2. ženski sklanjatve (nadalje sploh v dvojini, v 1. ženski sklanjatvi v množini, v 1. moški sklanjatvi pa v ednini, če gre za neživo).

Tudi imenovalnik je lahko osebek ali povedkovo določilo: *Lisica je zver*. Prvi samostalnik je osebek, drugi povedkovo določilo. Pri vprašalnih stavkih z vprašalnimi zaimki pa je ravno narobe (*Kaj je lisica*), tj. vprašalni zaimek je povedkovo določilo.

Razlika je tudi med *Kvedrova Zofka* in *Zofka Kvedrova*: v prvem primeru je *Kvedrova* pridevniški prilastek, v drugem samostalniški. Prim. enako (vendar samo govorno) *veliki Aleksander* proti *Aleksander Veliki*. Končno položaj pridevnika odloča o tem, ali gre za navadni ali pa za povedkov prilastek: *Ima elegantno ženo* proti *Ženo ima elegantno*.

Po besednem redu (v govoru pa tudi po stavčni intonaciji) se ločijo nekatere vrste trdilnih od vprašalnih stavkov: *Matjaž je doma* proti *Je Matjaž doma?*

Sem gredo tudi primeri kot *vsega dobrega siti otroci* nasproti *otroci, siti vsega dobrega*, kjer se v drugem primeru spremeni prvotni rang te besedne zveze, pri tem pa še zamenja besedni red: 1 2 3 → 3 1 2.

S tem je obdelan stilno nevtralni (nezaznamovani) ali objektivni besedni in stavčni red. Držimo se ga zmeraj takrat, ko kaj mirno pripovedujemo, vprašujemo, zapovedujemo, želimo ipd. To je zlasti v znanstvenih in poljudnoznanstvenih besedilih. V prostem govoru, in posebno še v besedni umetnosti, pa besede in dele sporočila radi poudarjamo tudi s spremenjenim besednim redom.

Stilno zaznamovani ali subjektivni red

Stilno zaznamovani besedni red dobimo tako, da nezaznamovano stavo kakor koli premenimo. Poskusimo to s zgledom *Zemlja se vrti okoli sonca*, in sicer s premikanjem besedice *se*:

1. *Zemlja se vrti okoli sonca.* 2. *Zemlja vrti se okoli sonca.* 3. *Zemlja vrti okoli se sonca.* 4. *Zemlja vrti okoli sonca se.* 5. *Se zemlja vrti okoli sonca.*

Ker imamo v stavku 5 besed, je možnih zelo veliko variant. Vse seveda niso enako dobre, ene najdemo kvečjemu v pesništvu, druge pa tudi pri čustveni zavzetosti pripovedovalca. Skoraj neverjetno je, da bi postavili predlog za besedo, na katero se nanaša, težko tudi, da bi kdo začel katero svojo poved s *ki*. Do zelo čudnega besednega reda pa dostikrat pride v prostem govornem jeziku, ker govorečemu, ko začne govoriti, še ni v zavesti celoten skladenjski ali besedilni vzorec, in pač začne govoriti, kar mu najprej pride na misel.

Na splošno lahko rečemo, da pridemo do stilno zaznamovane stave tako, 1.: da zamenjamo mesto izhodišča in jedra (tudi prehoda), 2. da spremenimo mesto posameznih sestavin besedne zveze, 3. zaporedje naslonk ali 4. mesto naslonk(e) v stavku (mednje lahko vrinemo tudi naglašeno besedo in podobno). Táko stavo imenujemo tudi invertirano, prestavitev pa inverzijo. Jedro – (prehod) – izhodišče: *Okoli sonca se vrti zemlja*; *Petero nas je bilo* (C); odnosnica – prilastek: *strela gromska*; *avša avšasta*; *ôča njé* (P); odnosnica ločena od prilastka: *devet je hodil dni* (Mf); *drugih nimam želja* (Mf); nenavadno mesto naslonke: *le tujcem sreče svit se v Krajni žari* (P); *ga stakne nazadnje, ki bil ji je kos* (P); deli priredja razdruženi: *da mi slast pride in mik za gostijo* (Mf); deli trdne zveze

razdruženi: *g r o b s e z a g r o b o m v r s t i* (K); deli prilastka zamenjani: *k r i p o K r a j n i , K o r o t a n i p r e l i t a* (P); predmetni odvisnik pred nadrednim stavkom: *D a j e l e p o , b i s o d i l , v i s o k o č e l o v s a k* (P) (tu imamo še osebek glavnega stavka premaknjen v odvisnega (vsak); primera pred primerjanim: *l e p š e o d U r š k e b i l o n i n o b e n e* (P); nenavadno zaporedje naslonk: *J a n e z b i n a j š e l p o n e v e s t o* (štajersko, prav: *naj bi*):

S stilno zaznamovanim besednim redom (s tako imenovano umetno ali subjektivno stavo) dajemo invertiranim delom sporočila večji poudarek, hkrati pa jih čustveno barvamo. Če je tak del sporočila res pomemben in ga torej doživljamo npr. čustveno – in če želimo, da bi se oboje preneslo tudi naslovniku (bralcu, poslušalcu) – je umetna stava upravičena. Pesnikom jo dopuščamo v večji meri zato, ker nam z njo povečujejo ritmičnost in zvočno ubranost besedila. V trezni znanstveni besedi, v veliki meri tudi v poljudnoznanstveni, pa se inverzijam izogibamo. Tu poudarke izražamo s posebnimi besedami; tako – če treba – tudi čustva.

Kako zelo inverzijo rabijo pesniki in pisatelji, naj pokažemo na zgledu iz Prešerna (desno navadna stava):

Naj pevec drug vam srečo popisuje,
ki celo leto je cvetla obema:
kak Črtomir osredek obiskuje,
kak oča omladi med njima dvema,
ki ni, ko meni, mu veselje tuje,
ki srečna ga ljubezen v prsih vnema,
pijanost njijno, ki tak hitro mine,
pregnana od ločitve bolečine.

Naj vam srečo, ki je obema cvetla
celo leto, popisuje drug pevec, (tak,)
ki mu, kakor (je) meni, veselje ni tuje,
ki ga v prsih vnema srečna ljubezen,
kako Črtomir obiskuje osredek,
kako med njima dvema oče omladi,
njuno pijanost, ki tako hitro mine,
pregnana od bolečine ločitve.

BESEDILNA SKLADNJA

Breznikovo predhodništvo

Slovenci nimamo veliko besedilne skladnje, vendar čisto brez nje nismo: že na začetku našega stoletja (1908) jo je dosegel A. Breznik, ko je raziskoval besedni red in pri tem ugotovil, da tega vprašanja v celoti ni mogoče rešiti v okviru ene povedi stavka (oz. stavčja).

V okviru stavka (kot besed, zbranih okrog osebne glagolske oblike) se dajo dobro rešiti le skladenjska vprašanja besednih zvez, npr. samostalniških (na levi od odnosnice pridevniški ujemalni, na desni vsi drugi prilastki), pridevniških (*čisto pameten, čisto prave pameti*), prislovnih (*včeraj zjutraj, tam doli – zelo lepo*), povedkovniških (*hoteti govoriti, biti všeč*), ne pa več npr. zaporedje glavnih (= izpomenskopodstavnih) stavčnih členov, tj. osebka, povedka, predmeta in prislovnega določila, čeprav imamo tudi tukaj nekaj predvidljivih stvari. Tako npr. zaporedje *OsPovPr*

v primerih, ko sta obliki za *Os* in *Pr* površinsko nevtralizirani, kot v primerih tipa *Tele gleda žrebe*, kjer je levi samostalnik, če okoliščine sporočanja (t. i. sotvarje) nič ne vplivajo, osebek, desni pa predmet (vmesni del je seveda povedek). Podobni primeri v enodelnih glagolskih stavkih so še npr. *Včeraj je deževalo* (Pd_cPov), *Deževalo je tri dni (vile) (PovPd(Pr))*: Prim. še nekaj tipov zaporedja stavčnih členov: *V Bosni potekajo hudi boji* (Pd_pPovOs) ali *Tone je Micki kupil nov plašč* ($OsPr_3PovPr_4$); ali *Včeraj popoldne je močno deževalo* (Pd_cPd_lPov). V primerih, ko enostavčna poved ni samostojno sporočilo, pa o zaporedju pomenskopodstavnih stavčnih členov odloča t. i. členitev po aktualnosti, tj. načelo, da si v neprvi enostavčni povedi stavčni členi sledijo (razen pri dopolnjevalnih vprašalnih stavkih) po načelu manjše oz. večje obvestilnosti, tj. najprej je na vrsti (bolj) znano, t. i. izhodišče ali tema, temu pa sledi manj znano ali novo, t. i. jedro ali rema (katerega prvi del je lahko prehod, tj. od novega bolj znani del, kakor je preostali jedrni).

To je Breznik ponazarjal ob besedilu iz Trdinovega opusa (Rajska ptica, Bajke in povesti) odstavek, ki je postal bolj znan po moji razpravi o besednem redu. Breznik ga je v 4. izdaji svoje slovnice za srednje šole 1934 obravnaval v poglavju Besedni red v govoru. Ta besedilni odlomek iz Trdine z dolžino kratkega odstavka smo si že ogledali na str. 660–662.

Kakor vidimo iz polkrepko tiskanega (660), je tukaj Breznik (ne da bi bil to tudi poimenoval) delal tudi že s pojmom stavčje, saj je v tristavčnem stavčju (9) imel eno samo razprto tiskano mesto, v priredjih pa ima po dve: (4–5), (6–7), (8–(9–11)). Slovenski slovnici 1956 (329) oz. 1964 (374) ta odstavek navajata, vendar brez zaznamovanja težiščnega dela v stavkih, najsi bodo povedi, del priredja ali celo stavčja. Slovnica četverice tega odstavka torej ni nič razčlenjevala.

Škrabčeva presoja Breznikove teorije

Preden Breznikov zgled porabimo še za nadaljnje razglabljanje o besedilni skladnji, poglejmo, kaj je o tej Breznikovi razpravi menil sloviti o. Stanislav Škrabec: „Prav je namreč, kar /Breznik/ terdi, da se besedni red v stavku samem za se ne da določiti, ker je odvisen od okoliščin, v katerih se govori, ali od obrata misli, ki se hoče izraziti. Na to se zdaj po šolah ni pazilo /.../“ V bistvu pa je Škrabec podvomil v Breznikovo odkritje (n. m., str. č): „Kar je dobro v enem jeziku, more biti torej napačno v druzem, kaker v ostalih rečeh, tako tudi v besednem redu.“ Kakor sem povedal že v svoji razpravi o besednem redu (str. 165), pa Škrabec ni ločeval med stilno nevtralnim in stilno zaznamovanim besednim redom, pa tudi ne med besedovanjem, ki se ne opira na sotvarje sporočanja, in takim, ki sè; poleg tega pa je enostavčno poved z različnim težiščem obravnaval ne v sobesedilu, ampak v različnem sotvarju, in šele to mu je omogočalo težišče poljubno prestavljati. Naj to pokažem na daljšem izseku njegovega besedila.

„Ako je /poslušavcu/ glavni pojem znan in pričakuje, da mu o tem pojmu kaj povemo, bomo postavili njegovo besedo na prvo mesto stavka; keder mu pa ni znan, in ga torej ne pričakuje, bomo postavili dotični izraz na konec. Če gledava s tovarišem

lep vert in tovariš moj pričakuje, da ta vert pohvalim, bom rekel: „Lep je ta vert"; ako pa hočem izreči svojo hvalo ko nekaj novega, o čemer vsaj ne vem, kaj misli moj tovariš, torej nekaj nepričakovanega, bom dejal: „Ta vert je lep". V tem in v brez števila tacih primerov, mislim, da je res tako."

Tukaj (v drugem primeru) gre v resnici za sobesedilno in sotvarno nevezani besedni red (OsPov), v prvem primeru pa gre za poudarjeno težišče, če ga izgovorimo krepkeje: *Lep (je ta vrt)*, če pa je težišče nepoudarjeno, navadno izgovorjeno, je preostali del samo odmeven, saj bi v navadnem govoru, tj. na vprašanje *Kakšen je ta vrt?*, odmevni del bil navadno izpuščen, torej bi lahko rekli le *Lep*. Prim. še *Kje si? -Na vrtu (sem).*

Za poudarjena težišča pa gre v vseh naslednjih Škrabčevih primerih: „Lehko bi se /.../ povdarilo tudi: „lep *je* ta vert", „lep je *ta* vert", „lep je ta *vert*". V prvem teh treh primerov bi imel stavek koncesivni pomen, zraven bi se mislilo npr. „velik pa *ni*". V drugem primeru bi se povdarila razlika mej tem in kakim drugim ali drugimi verti ter bi se mislilo na nasprotje: „oni je *pa* velik". V tretjem primeru bi se vertu priznala lepota v nasprotju s kako drugo rečjo, ki ne bi imela te lastnosti, npr. „lep je ta *vert*, polje poleg njega je pa borno"./.../ Tudi v redu: „ta vert je lep" ni stavčni povdarek vselej na poslednji besedi. Povdariti se da tudi perva, druga ali celo tretja beseda. /.../ Sploh bi se smelo reči: Prej imenujem, na kar prej mislim, bolj povdarim, za kar mi gre."

Slovnični delež v besedilni skladnji

Spredaj smo omenili, da je Breznikov besedilni primer iz Trdine primeren tudi za obravnavo besedilne skladnje (in besedil na sploh). Tu se najprej postavlja vprašanje, koliko od besedilne oz. sporočanjske problematike spada v slovnico. Za odgovor na to vprašanje lahko vzamemo češko slovnico:

„/S/lovnica se /.../ mora ukvarjati z jezikovno zgradbo besedila posebno glede na uporabo jezikovnih sredstev z nižjih ravnin jezika na tej najvišji 'ravnini'." „V središču pozornosti tu sicer ostaja slovnična in predvsem 'skladenjska' stran besedilne zgradbe (tj. zasedba temeljnih besedilnih enot z raznimi tipi skladenjskih zgradb, njihova medsebojna razmerja, načini in sredstva njihovega povezovanja v višje enote ali v cela sporočila), vendar neupoštevane ne morejo ostati razlage o besedilu kot enoti svoje vrste, o njegovih posebnih lastnostih in njegovi razčlenjenosti ter o glavnih vrstah besedil (besedilna tipologija)." „Skladnja stavka (posebno sostavčja) in besedila ima vrsto skupnih pojavov: gre npr. za periodična osnovna logiška in pomenska razmerja med sestavinami (dodajanje, nasprotje, stopnjevanje, vzročnostna razmerja idr.), pa tudi za nekatera sredstva izražanja povezanosti."

„Posebna sredstva besedilne zgradbe ('nadpovedna') so zaimki /sam., prid., prisl., povdk./ v vlogi kazalnikov naprej (kataforičnih) in nazaj (anaforičnih), nadalje povezovala (konektorji) najrazličnejše vrste (sem gredo poleg nekaterih veznikov in drugih povezovalnih izrazov, ki se uveljavljajo zlasti na mejah besedilnih enot ali delujejo drugače kot znotraj zloženih povedi, še nekateri členki /.../, 'členitveni znaki'

/signali/ (tj. izrazi predvsem stikovnega značaja, ki se uporabljajo zlasti v vlogi tehnike govorjenega – naznačujejo njegovo prekinjanje, zopetno navezovanje, končanje itd.) /.../, prvine sotvarne kazalnosti (deikse), intonacija in naglas, členitev po aktualnosti (ne gre le za pojmovanje tvarinske postopnosti ali izhodiščnega in jedrnega dela v besedilu, ki so besedilni pojavi; tudi členitev po aktualnosti povedi in stopnja sporočanjskega dinamizma sta v njem odvisni od 'sobesedilne vključenosti', 'poznanosti obvestila', torej besedilni dejavniki), besedni red, zaporedje stavkov v zloženi povedi idr. Od besedilnih sovisnosti je navadno odvisna tudi izbira izražalnih sredstev za glagolski naklon, čas, vid in način dejanja (npr. sledje časovnih pomenov tvorb v besedilu v celi enorodni časovni zgradbi), podobno tudi možnosti izpustnega strnjevalnega izražanja (poimenjanje) ipd. Na koncu gredo sem tudi razni tipi konvencionalnih zgradb, včasih v precejšnji meri osamitvenih, nevključenih v stavčno zgradbo (ogovori, pozdravi, pa tudi npr. stalni obrazci, s katerimi se začenjajo ali končujejo določene vrste besedil).

Posebne značilnosti besedil so v primeri s povedjo povezane tudi s pragmatičnim gledišcem. Tudi v najzahtevnejšem sostavčju povedja ni dopustno, da bi posamezni stavki imeli povsem različne ali vzajemno čisto izključujoče se predpostavke. Saj je besedilo tvorba, ki se členi v času (dinamična, potekovna, pojmovani kot del sporočanjskega dejanja in njegov – včasih že davno utrjeni – nasledek); posamezni deli te tvorbe so produkti samostojnih jezikovnih ravnanj, katerih predpostavke so v posebnih pogojih lahko protislovne. Podobno v okviru enega stavka – če ne upoštevamo povedi, kažoče negotovost razmerja ipd. – npr. ni mogoč prehod od vikanja na tikanje; v besedilu z več povedmi pa, če veljavnost do bližnje stvarnosti izrecno zanikamo."

Logika zaporedja povedi v besedilu

Vrnimo se k Breznikovemu primeru iz Trdine in poglejmo, po kaki logiki si sledijo povedi našega odstavka. Očitno se ravnajo po načelu, da se jedro predhodne povedi vzame za izhodišče naslednje in se o njem kaj pove. Torej: I – *Bil je imeniten grof* (po Škrabcu, n. m., bi se ta enostavčna poved „ljudsko" glasila *Enkrat je bil nekje en imeniten grof*). V izhodišču je tu poničteno *enkrat/nekoč*, jedro pa je *(imeniten) grof*. Druga poved je *Ta grof je šel v Gorjance na lov*: v I. povedi neznani (nepredomenjeni oz. iz sotvarja nepoznani) *grof* je sedaj istovetnostno (*ta grof*) določen in o njem je povedano (J^2), da *je šel v Gorjance na lov*. (Vprašanje pomenskih podstav tu puščamo ob strani, omenimo le, da sta obe ti enostavčni povedi dvopostavni: I – (1) *enkrat, nekje, živeti, grof* in (2) *grof, biti imeniten* oz. II – (1) *grof, iti, Gorjanci,* (2) *grof, hoteti, loviti.*) V povedi III imamo v izhodišču poničteno prvotno pozaimenjeno okoliščino *v Gorjance na lov*, tj. tja, ter površinsko pozaimljenje *grofa* (*ga*), novo pa je njegovo spremstvo (*velika družba prijateljev in lovcev*). Ta družba je „kriva", da je treba vršilca dejanja 1. neodvisnega stavka v povedi IV zopet imenovati (*grof* renominacija), saj sicer ne bi vedeli, kdo je ugledal *medveda*. V spremljevalnem stavku te povedi je pozaimljeni izhodiščni *grof* poničten, *medved* pa pozaimljen

(*za njim*). V aktualnostnočlenitveni enoti VI morata biti predmetnopomensko poimenovana oba izhodiščna vršilca, tj, *medved*, ki je iz jedra prešel v izhodišče, in *grof*, ki je ohranil izhodiščni položaj iz IV. in V. členitvene enote. Členitvena enota VIII spet predmetnoimensko postavlja v izhodišče žival in lovca (pri tem je *medveda* t. i. logični osebek, prim. pomensko enoto 'medved izgine').

Neodvisni stavki povedi so preproste zgradbe:

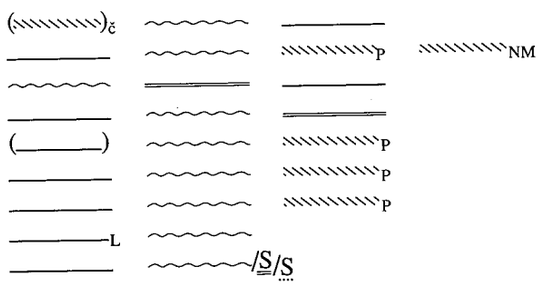

* Črtni simbol v oklepaju pomeni izpustnost. Črka na koncu črte zaznamuje vrsto določenega stavčnega člena: Č – časa, P – prostora, NM – namena, L – logični. Črte: ~~~~~ povedek, ——— osebek, ═══ predmet, ⩘⩘⩘⩘⩘ prislovno določilo; S = stavek, / = znamenje, da je naslednji stavek odvisnik (redko nadreden).

Sledje

Vse te skladenjske pojave, pojmovanja in poimenovanja, poznamo že iz skladnje stavka oz. stavčja. Kar je tu (poleg členitve po aktualnosti) novega, je načelo, po katerem se določena enota, ki je v vlogi udeleženca povedja, enkrat pojavlja kot predmetnopomenska, drugič t. i. funkcijska, tj. kot zaimek, najsi bo ta površinsko izkazan ali ne (prim. sledje **grof**: *grof – grof – ga – grof – ø – grof – grof*$/_{ø/ø}$ oz. **medved:** *medveda – njim – medved – njim – medveda*.

Tale dva niza poimenovanj sta besedilotvorni enoti, ki ju imenujemo sledje (sekvenca). Obe ti sledji sta mešani v tem smislu, da so v njih sicer pretežno predmetnopomenske oblike sledja, ene njune oblike pa so le slovnične (funkcijske). Ti dve sledji sta torej nekako delovalniški. Obstaja pa tu tudi očitno prostorsko sledje: (*nekje* – Škrabec) – *v Gorjance – ø* (= *tja*) *– ø* (= *tam*) *– v goščavo – v neznanem kraju, po katerem* ... In še povedijsko sledje je značilno za ta (odvisni, ker nesamostojni) besedilni odstavek, namreč dogajalno, tj. besedilnotipsko pripovedno: *biti* $_{(obstajati)}$ *– iti – spremiti – ugledati – skočiti – šiniti –* $(ø)_{sopom.}$ *– zmanjkati – videti*$/_{nahajati\ se/hoditi}$. Tudi imenovane časovne določitve (modifikacije ali inačenja) tvorijo svoje sledje: Pret. (Škrabec: *nekoč*) – -l_{je} – -la_{je} itd.

Časovnost

Od kod je prišla v to besedilo časovnost? – Iz besedilne vrste, t. i. stalne oblike besednega sporočanja, ki jo imenujemo bajka v Trdinovem smislu, Škrabec jo je pravilno imel za pravljico („Kolikor je meni znano, pa naše ljudstvo nigdar ne začenja svojih pravljic tako, temuč n. pr.: „'Enkrat je bil nekje en imeniten grof.'"). Človek bi mislil, da se tu preteklost pojavlja zaradi možnega prislova *nekoč*, toda ta beseda ni preteklostni, ampak nesedanjostni prislov (prim. SSKJ: „nenatančneje določen čas, v katerem se kaj godi v preteklosti ali v prihodnosti"). Torej preteklostnost prihaja, kakor rečeno, iz besedilne vrste, ki jo (– tukaj –) imenujemo pravljica.

Tipično preteklostno časovno sredstvo je pri nas preteklik, poleg njega pa imamo v našem sledju tudi sedanjik, torej stilizacijsko slovnično sredstvo. Ima ga lepo predstavljenega že Breznik, in sicer kot „pripovedni (historični) sedanjik", ki da „se rabi v pripovedovanju", pri čemer je poleg sedanjika dovršnih glagolov mogoče rabiti tudi nedovršne, „toda začeti moramo spis s preteklim časom in prehod tvori vedno le dovršni glagol".

Preteklostno sledje je razločevalno značilno za besedovalni tip (slogovni postopek) pripovedovanja, mogoče pa je tudi pri opisovanju stvari in stanj, ki jih ni več; če so še, pa je za opisovanje značilen sedanjik.

Vrste glagolov v sledju

Poglejmo, katere vrste glagolov so v povedijskem sledju: *biti* 'živeti' – *iti – spremiti – ugledati – skočiti – šiniti* – neki glagol dinamičnega premikanja – *zmanjkati – videti*$/_{nahajati\ se/hoditi}$. Ali zaznamujejo dejanja, poteke, stanja? Za pripovedovanje so značilni zlasti glagoli spreminjanja, torej gre za dejanja (in poteke). S tega stališča sta sumljiva glagola prvega in zadnjega stavka, ki zaznamujeta stanje. Med prvo in drugo povedjo v časovnem sledju s tega stališča pričakujemo sledijski znak nestrnjenega prikazovanja, npr. *nekega lepega dne*. Za zadnjim stavčjem (tj. *Grof vidi*,$/_{da}$ ...) nato pričakujemo opis kraja, če ne bo sledil spet kak dogodek. Če pogledamo v Trdino, vidimo, da res sledi opis v pretekliku:

Ta kraj je bil najlepši gaj, kakršnega ni videl ne v domači ne v tujih deželah. Z dreves so visela zlata jabolka, iz debel se je cedil iz nekaterih med, iz nekaterih dišeče kadilo; prelepo je dišalo v tem gaju vse: trava, cvetice in celo listje na drevju. In če je grof pogledal v zemljo, se je lesketalo okoli njega brez števila bistrih studencev, v katerih se je pretakala srebropena voda po zlatopeski glini. V senci krasnega gaja je bilo tiho, za čuda tiho. /.../

Izpustnost

Izrazita besedilna značilnost našega pripovednega sestavka je izpustnost. O tem prim. str. 663–664.

Sledje iz sopomenk in opisov (perifraz)

Ko smo spredaj govorili o sledjih, nismo imeli zgleda za sledje, v katerem bi se predmetnopomenska sledijska oblika premenjevala ne le z zaimkom, ampak tudi s sopomenko oz. opisom (perifrazo). Primer za to bi bili npr. izrazi kot *naše dekle – Micka – plavolaska,* ali pa *graditi – zgradbe – zgradili so – gradnja – gradbeni mojster.*

Pomenska razmerja v sledju

Pomensko razmerje med sledečimi si sledijskimi oblikami lahko zvedemo na štiri temeljne tipe besednega povezovanja v stavku (kohezije), in sicer na podlagi istovetnosti, enakovrednosti, presečnosti in vključevalnosti. Za primer vsega četverega navedimo zglede iz strokovne literature:

ISTOVETNOST: *Neki star črnec je nekoč lovil ribe s č o l n a skoraj sredi reke v Afriki. Z njim v č o l n u je bil tudi deček, ki* ... Grafsko to lahko ponazorimo z A = A. To sicer poznamo kot ponavljanje. Istovetnostno sledje imamo tudi v našem zgledu o grofu na lovu: enota *grof* se ponovi petkrat, *medved* pa trikrat. (Tu bi se bil *grof* kdaj morda dal zamenjati z *grofovski lovec*, gotovo pa zlahka *medved* z *zverino* ali *kosmatincem.*)

ENAKOVREDNOST: *Neki star črnec je nekoč lovil ribe s čolna skoraj sredi r e k e v Afriki. Z njim v čolnu je bil tudi deček, ki je kar naprej gledal v o b i l n i t o k s v e ž e v o d e.* V grafu prikazano: s(A) = s(B), tj. oblika sledja A je enakovredna obliki B. Besedna povezanost na podlagi enakovrednosti je eno izmed načel različenja (variacije). V našem zgledu o gorjanskem lovu bi to imeli, ko bi bil Trdina *medveda* imenoval (kakor zgoraj nakazano) tudi *kosmatinca* ali *zverino*: *Grof ugleda medveda in skoči za njim. Zverina šine v goščavo, grof za njo. Kosmatinca zmanjka, in grof vidi, da* ... (Primerjaj še zgoraj grof, grofovski lovec.)

PRESEČNOST: Zaporedni obliki sledja morata imeti vsaj eno pomensko sestavino skupno. Tako razmerje imamo med izrazi spodnje preglednice (simboli: *p. s.* = pomensko sledje; + – ø = velja, ne velja, ne pride v poštev):

Pomenske sestavine Besede ali semi	p. s. 1 na površini	p. s. 2 tekočina	p. s. 3 v gibanju	p. s. 4 tvorno	Pomenka ali semem
plavati (na vodi)	+	+	O	O	1
odnašati na vodi	+	+	+	O	2
plavati	+	+	+	+	3
potapljati se	–	+	+	–	4

Izrazi takega menjavanja pripadajo istemu pomenskemu polju. V našem zgledu iz Trdine imamo naslednje take besede:

	1	2	3	4	5
(1) *iti*	+	+	+	+	–
(2) *spremiti*	+	O	+	–	O
(3) *skočiti*	+	–	+	+	–
(4) *šiniti*	+	–	+	–	+
(5) *(pognati se)*	+				
(6) *zmanjkati*	+	O	–	O	O

1. p. s. (= pomenska sestavina) = gibanje, 2. p. s. = srednja hitrost, 3. p. s. = tvorno, 4. p. s. = samostojno, 5. p. s. = največja hitrost. Prim. pomene iz SSKJ:

iti: 1. 'premikati se s korakanjem zlasti v določeno smer'

spremiti: 1. 'iti kam s kom, zlasti zaradi družbe, varstva'

skočiti: 2. /..., daj, skoči za njim *hitro steci*

šiniti: 1. 'nenadoma, zelo hitro a) *iti, steči*'

pognati se: 2. 's sunkom se premakniti z enega mesta na drugo'

zmanjkati: 1. s smiselnim osebkom v rodilniku • čez noč jih je zmanjkalo *so izginili, pobegnili*

Presečne enote so sopomenske. Npr. v besedilu: *Neki star črnec je nekoč lovil ribe skoraj sredi r e k e v Afriki. Z njim v čolnu je bil tudi deček, ki je kar naprej gledal v e l i k i t o k* ... Grafsko prikazano:

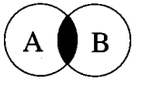

Če so člani pomenskega polja v nasprotju kot pari z zanikanjem, gre za protipomenke: *Neki star črnec je nekoč lovil ribe s čolna ... Z njim v čolnu je bil majhen deček.*

VKLJUČITEV: To je pomensko razmerje nad- in podrejenosti. Prvi leksem je bodisi vključevalen (hipernim/nadpomenka) ali vključen (hiponim/podpomenka); npr. *konj* je vključen v *žival*. Grafsko prikazano:

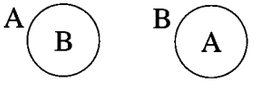

Primer v besedilu *Neki star črnec je nekoč lovil s čolna sredi r e k e v Afriki. Z njim v čolnu je bil tudi majhen deček, ki ni nehal gledati v v o d n i t o k*: (A ⊃ B), lahko je tudi (A ⊂ B), če gledamo z drugega stališča. (Simbol ⊃ oz. ⊂: vključenost.)

Skladnja besedilnih/besedovalnih tipov

Posamezni besedovalni tipi (t. i. slogovni postopki) oz. besedilni tipi imajo naslednjo tipsko stavčnočlensko zgradbo povedi. Simboli: Os – osebek, Pov – povedek, Pd – prislovno določilo; D – povedkovo določilo; SZ – samostalniška zveza, Glag – glagol, PsZ – prislovna zveza, Prid – pridevnik; v 3a) se kot povedek obravnava le pomožnik; ležeče tiskane (ali podčrtane) podpisne enote označujejo vrsto zasedbe določenega skladenjskega mesta, *Pret* oz. *Sed* pa pomenita preteklik oz. sedanjik. *Ne* v 4 pomeni zanikanje:

1. opisovanje:
Os (SZ) + Pov(Glag $_{biti/ne\ se\ spreminjati}$ + Pret/Sed) + Pd (PsZ $_{prostor}$)
Tisoči kozarcev so bili po mizah.

2. pripovedovanje:
Os (SZ) + Pov (Glag $_{spreminjati\ se}$) + Pret) + Pd (PsZ$_{prostor}$) + Pd (PsZ$_{čas}$)
Potniki so pristali v New Yorku sredi noči.

3. razpostavljanje (3a) pomeni analitični, 3b) pa sintetični podtip skladenjske zgradbe stavka povedi pri razpostavljanju):
a) Os (SZ) + pov (Glag $_{biti}$ + Sed) + D (SZ)
En del možganov je korteks.
b) Os (SZ) + Pov (Glag $_{imeti}$ + Sed) + D (SZ)
Možgani imajo deset milijonov nevronov.

4. utemeljevanje:
Os (SZ) + Pov (Glag $_{biti}$ + Ne + Sed) + D (Prid)
Obsedenost s trajnostjo v umetnosti ni stalna.

5. navajanje:
a) Pov (Glag + *Vel*)
Ustavite se!
b) Pov (Glag + *Vel*) + D (Prid)
Bodite mirni!
c) Pov (Glag + *Vel*) + D (Prid) + Ps (PsZ$_{čas}$)
Bodite razumni za trenutek.
V vseh treh primerih točke 5 si moramo predstavljati še poničteni Os, nakazan s podčrtano končnico velelnika.

Gledišče

Oglejmo si še, vsaj pregledno, besedilno kategorijo gledišče, kamor spadajo: (1) osebovnost, (2) podajanje, (3) žarišče, (4) časovnost, (5) vidskost, (6) načinovnost, (7) naklonskost.

(1) Osebovnost: Naša zgodba iz Trdine je tretjeosebna. Táko je pač značilno za pripovedno besedilnost. V kaki drugi besedilni vrsti bi bila dopustna tudi 2. ali 1. oseba, ali celo mešano – ena in druga … Za 2. os. prim. Vodnikovo Pesem na moje rojake: *Kranjc! toja zemla je zdrava, / Za pridne njé léga najprava, /Polje, vinograd, / Gora, morjé, / Rúda, kupčija / Tebe redé. --- Za vuk si prebrisane glave, / Pa čédne nu terdne postave; / Iše te sréča, / Um ti je dan, / Najdel jo bóš, ak / Nisi zaspán.* (prim. zvalnik, *Kranjc, toja Tebe, te, ti, boš, nisi.*)

Lepe zglede za raznoosebnost imamo pri Prešernu:

1. os.: *Sem dolgo upal in se bal,*
slovo sem upu, strahu dal;
3. os.: *srce je prazno, srečno ni,*
Nazaj si up in strah želi.

Čisto drug zven bi pesem dobila, če bi namesto 1. osebe rabili tretjo:

Je dolgo upal in se bal,
slovo je upu, strahu dal …

Ali pa v pesmi Kam (kjer je treba upoštevati še osebo v odvisnem stavku in različne osebe v stavčnih členih):

1. os. *Ko brez miru okrog divjam,*
3. os., 1. os. *Perjatli prašajo me, kam?*
2. os. *Prašajte raj oblak neba,*
Prašajte raji val morja,
3. os. *Kadar mogočni gospodar,*
Dervi jih sem ter tje vihar.

(2) Podajanje pomeni osebno razmerje nasproti položajskim dejavnikom. V našem 1. Trdinovem zgledu je podajanje objektivno, ne subjektivno, oz. ne tudi subjektivno, v 2. pa subjektivno. Na tej osnovi ločimo objektivne in subjektivne besedilne tipe in vrste. Navadno imamo na tej podlagi protistavne oblike, npr. opis (tehnični opis) – oris, ali poročilo – pripoved itd. To kategorijo imenujemo ubeseditveno stališče.

(3) Žarišče zadeva menjajočo se časovno-prostorsko širino zornega kota. V našem zgledu iz Trdine imamo glede časa zapiralno žarišče: (nekoč) – (nekega dne) – (tedaj) – (nato). Enako je s prostorskostjo: (nekje) – Gorjanci – (na nekem mestu) – goščava – neznani kraj. (Kar je tu v oklepaju, je v resnici izpuščeno.)

(4) Časovnost. – To je besedilna lastnost zlasti, kolikor se tiče osnovnih besedilnih tipov, tj. opisovanja, pripovedovanja, razpostavljanja, utemeljevanja in navajanja. Omenjeni so ustrezni časi že pri prikazu osnovnih stavčnopripovednih tipov: za pripovedovanje je značilna preteklost, za opisovanje sedanjost ali preteklost, za preostale tri pa tu spet sedanjost (tudi brezčasna).

Gledišče kategorije vidskost, načinovnost in naklonskost se obravnavajo v dovolj zadostni meri že v slovnici.

LITERATURA

Splošno

1. *A. Breznik*, Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 197–244. **2.** *Dr. A. Bajec, dr. R. Kolarič, dr. M. Rupel*, Slovenska slovnica, 1956, 282–330. **3.** *J. Mahnič*, Slog in ritem Cankarjeve proze, JiS 1956/57, 152–159, 208–215. **4.** *B. Pogorelec*, Začetni problemi sistematičnega raziskovanja slovenske sintakse, Jezik (Zagreb) 1959/60, 143–155. **5.** *V. Kopečný, Základy české skladby*, Praha, 1962, 360 str. **6.** *J. Toporišič*, Dr. A. Bajec – Dr. M. Rupel – Dr. R. Kolarič, Slovenska slovnica, Filologija (Zagreb) 1962, 287–289. **7.** *J. Toporišič*, Pripovedna dela F. S. Finžgarja, Ljubljana, 1964, 213–215, 222–225, 228–230, 239–241, 245–248, 254–259, 261–263, 265–266. **8.** *Isti*, Slovenski knjižni jezik 1, Maribor, 1965, 67–74. **9.** *V. Šmilauer*, Novočeská skladba, Praga, 1966, 402 str. **10.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 3, Maribor, 1967, 181–202. **11.** *J. Bauer, M. Grepl*, Skladba spisovné češtiny, Praga, 1970, 143–200. **12.** *Slovar* slovenskega knjižnega jezika, I, Ljubljana, 1970. **13.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 4, Maribor, 1970, 143–200. **14.** *Vedecká* synchronní mluvnice spisovné češtiny, Základná koncepce a problemy, Praha, 1974, 1–38. **15.** *J. Toporišič*, Stilistika skladenjskih pojavov, SR 1976, 29–38.
16. *F. Novak*, Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja. – SSJLK P 11 (1975) 37–48. **17.** *M. Orožen*, Razvoj predložnih zvez v slovenskem jeziku. – SSJLK P 11 (1975), 13–26. **18.** *J. Toporišič*, Stilistika skladenjskih pojavov. SR 24 (1976), 29–38. **19.** *T. Korošec*, Slovenski dajalnik in nominalizacija dajalniških zvez. – SSJLK ZP 13 (1977), 59–67. **20.** *T. Miklič*, Skladenjska merila pri določanju semantičnih vrednosti glagola in njegovih sestavljenk. – JiS 26 (1980/81), 18–25. **21.** *J. Toporišič*, Nova slovenska skladnja. – DZS, Ljubljana 1982, 488 str. (Skladnja, 11–38; Besedne zveze ali stavčne fraze, 39–130; O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom, 143–159; Stilistika skladenjskih pojavov 189–198; Upovedovanje, 225–295; Členitev besedila s premori, 297–306; Prozni ritem, 307–313; Pretežno skladenjska interpretacija umetnostnega besedila, 315–320; K izrazju in pojmovanju slovenske frazeologije, 361–370; Skladnja tradicionalne slovnice, 371–377; Skladnja osnovnošolskih učbenikov, 379–388; Tesnièrjevska skladnja slovenskega knjižnega jezika, 389–415; Kazala in viri, 417–488; Esej o slovenskih besednih vrstah, 321–334; Stilna vrednost slovenskih knjižnih veznikov, 199–224. **22.** *Isti*, Prva slovenska skladnja. – SR 32 (1984), 159–182. **23.** *Isti*, Skladenjske dvoumnosti in zadrege. – Delo 1985, 18. 6., str. 6. **24.** *Isti*, Oblikoslovne in skladenjske blodnje. – 7D 1985, 7. 11., str. 48. **25.** *Isti*, Nezadostna skladenjska kultura v naravoslovnem jeziku. – 7D 1986, 16. 10., str. 36. **26.** *M. Križaj Ortar*, Breznikova skladnja v luči tvorbeno-pretvorbene teorije. – Obdobja 7 (1987), 507–516. **27.** *I. Kovačič*, „Komunikacijski pristop" v učenju tujega jezika – odnos med vsebino in obliko jezikovnega izraza. – UJ, Ljubljana 1989, 513–517. **28.** *J. Orešnik*, Računalniško prepoznavanje slovenske skladnje (jezikoslovčev predlog). – SJvZ ZP 2 (1989), 129–143. **29.** *Isti*, Main vs. Subordinate Clauses: Simple or Complex? – R/D 13 (1990), (Ramovšev zbornik) I, 117–127. **30.** *M. Skubic*, Skladenjski kalki romanskega izvora v zahodnih slovenskih govorih. – R/D 13 (1990), (Ramovšev zbornik), 153–161. **31.** *M. Jesenšek*, Slovensko gradivo v Miklošičevi primerjalni skladnji. – MZKFM 1991, 165–184. **32.** *M. Milojević Sheppard*, Vrsta izvirne zgradbe in strukturne spremembe pri prevajanju. – JTiD, Ljubljana 1993, 332–337. **33.** *J. Toporišič*, Les éléments de syntaxe structurale de L. Tesnière et la grammaire Slovène. – Linguistica 1 34 (1994), 221–224: Mélanges Lucien Tesnière. **34.** *Isti*, Besedilna skladnja. – SR 43 (1995), 13–23. **35.** *S. Kranjc*, Notranji in zunanji vplivi na slovnične zmožnosti otrok v zgodnjem obdobju razvoja govora. – JiČ, 1996, 287–299.

Razprave o posameznih problemih

1. *A. Breznik*, Primeri predikatnega nominativa v slovenščini, Slovenski jezik, 1941, 33–39. **2.** *Isti*, Stavčna negacija v slovenščini, RAZU, Fil.-hist. razred, 1943, 159–200. **3.** *Isti*, Ljubi svojega bližnjega kakor sam sebe, Slovenski učitelj, 1943. **4.** *S. Škerlj*, Enunciacija, stavek, predikat, SR 1950, 405–411. **5.** *F. Tomšič*, Poglavje iz slovenske historične sintakse, SR 1955, 56–67. **6.** *R. Kolarič*, Povedkov tožilnik ali imenovalnik, JiS 1955/56, 272. **7.** *F. Jesenovec*, Pripomba k negaciji v slovenščini, JiS, 1955/56, 126–127. **8.** *A. Bajec*, Vezanje več osebkov s povedkom, JiS 1955/56, 12–14. **9.** *J. Gradišnik*, To vprašanje ne zaposluje le ožji krog strokovnjakov, JiS 1956/57, 314–318. **10.** *S. Trdinova*, „Ti nesrečni odvisniki", JiS 1956/57, 34–40. **11.** *F. Tomšič*, Nova slovenska slovnica (A. Bajca, R. Kolariča in M. Rupla), JiS 1956/57, 133–134. **12.** *B. Misja*, Nekaj pomislekov ob novi Slovenski slovnici, JiS 1957/58, 40–42. **13.** *J. Gradišnik*, Premalo vejic in preveč, JiS 1957/58, 44–45. **14.** *Isti*, V pasti, JiS 1957/58, 237. **15.** *F. Jesenovec*, Izražajmo se z glagolom, JiS 1957/58, 237–238. **16.** *I. Matičič*, Raba mašil v govoru in leposlovju, JiS 1957/58, 239–240. **17.** *J. Šolar*, Beseda o vejici, JiS 1957/58, 21–27, 83–86. **18.** *J. R. (= J. Šolar)*, Še ena o vejici, JiS 1958/59, 95–96. **19.** *L. Legiša*, Pripomba k obliki vikanja, JiS 1958/59, 127–128. **20.** *J. Gradišnik*, O stavčni negaciji, JiS 1958/59, 1–3. **21.** *J. Lokar (= J. Šolar)*, O istem poglavju stavčne negacije, JiS 1958/59, 3–8. **22.** *J. Gradišnik*, Še o nedoločniškem predmetu, JiS 1958/59, 111–115. **23.** *I. Tominec*, Pripomba k elipsi v slovenski sintaksi, JiS 1958/59, 253–254. **24.** *F. Jesenovec*, Ali ste prišla?, JiS 1958/59, 30–31. **25.** *I. Tominec*, Predmet, odvisen od nedoločnika, JiS 1959/60, 255–256. **26.** *S. Škerlj*, O „pleonastičnih" nikalnicah v slovenščini, JiS 1962/63, 102–107. **27.** *B. Pogorelec*, Vprašanja govorjenega jezika, Jezikovni pogovori, Ljubljana, 1965, 139–149. **28.** *B. Misja*, Stavčni členi, JiS 1966, 236. **29.** *Isti*, Vrste oziralnih odvisnikov, JiS 1966, 72–76. **30.** *F. Jesenovec*, Vrste oziralnih odvisnikov, JiS 1966, 152–154. **31.** *B. Misja*, Povedek in povedkovo določilo, JiS 1967, 21–25. **32.** *J. Rotar*, O stilni vlogi zanikanega pogojnika, JiS 1967, 75–83. **33.** *J. Toporišič*, Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1968, 184–192. **34.** *M. Rode*, nepravi premi govor, JiS 1968, 120-123. **35.** *J. Rotar*, Naklonska nikalnica ob pogojniku, JiS 1968, 112–115. **36.** *A. A. Bronskaja*, Stavčna brezvezja v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1969, 214–220, 239–246. **37.** *J. Toporišič*, O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom, JiS 1969, 77–85. **38.** *J. Gelb*, Podredja v vlogi priredja, JiS 1969, 136–139. **39.** *B. Herman*, Klicaj v stavkih brez velelnika, JiS 1969, 74–76. **40.** *S. Kotnik*, Od primere do primerjalnega odvisnika, JiS 1969, 44–48. **41.** *V. Lamut*, Stopnjevalno ali gradacijsko priredje, JiS 1969, 48–51. **42.** *J. Zadravec*, Ponovitev kot skladenjski in slogovni pojav, JiS 1969, 171–175. **43.** *M. Zajc*, Odločevalna in dopolnjevalna vprašanja, JiS 1969, 19–21. **44.** *B. Golob*, O premem govoru, JiS 1969, 190–191. **45.** *J. Toporišič*, Slovenski pogovorni jezik, SR 1970, 66–68. **46.** *M. Skubic*, Primer sintaktičnega kalka, JiS 1970/71, 68–70. **47.** *E. Tokarz*, Gradacijsko priredje v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1972/73, 269–275. **48.** *Isti*, Protivna priredja v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1972/73, 465–472. **49.** *B. Pogorelec*, Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji, JiS 1974/75, 120–122. **50.** *C. Završnik*, Zapleteno zložene povedi, SR 1975, 425–437. **51.** *F. Žagar*, Stavčna analiza in sinteza, JiS 1975/76, 10–17. **52.** *I. Kozlevčar-Černelič*, O funkciji glagolov z oslabljenim pomenom tipa biti, JiS 1975/76, 76–81. **53.** *J. Toporišič*, Pomenski ustroj stavka, JiS 1975/76, 213–222.
54. *J. Dular*, Slavizacija v oblikoslovju in skladnji slovenskih publicističnih besedil v drugi polovici 19. stoletja. – SSJLK ZP 11 (1975), 27–35. **55.** *H. Orzechowska*, Redek skladenjski pojav v slovenščini šestnajstega stoletja (Kaj je to za eno sanjo?). – JiS 22 (1976/77), 138–145. **56.** *A. Lipovec*, Verbalizirana pritrdilnica (nikalnica) v govoru Babnega polja. – JiS 25 (1979/80), 209–213. **57.** *F. Ferluga-Petronio*, Problemi di interferenza: su un errore di sintassi slovena degli studenti sloveni bilingui. – Linguistica 22 (1982), 171–189. **58.** *J. Toporišič*, Ocena disertacijske naloge J. Dularja. (Prehodnost) – Znanstveno raziskovalno delo na FF v

Ljubljani v letu 1983. – Ljubljana 1984, 367–375. **59.** *J. Orešnik*, O desnem izpustu proklitično-enklitičnih enot. – JiS 30 (1984/85), 145–147. **60.** *Isti*, O desnem prilastku v slovenščini. – JiS 30 (1984/85), 242–243. **61.** *O. Kunst-Gnamuš*, Tvorjenje in razumevanje povedi – poskus pragmatične razčlembe. – JiS 30 (1984/85), 10–19. **62.** *M. Križaj-Ortar*, O samostalniškem prilastku v imenovalniku. – JiS 30 (1984/85), 82–85. **63.** *M. Bolta*, The subject-to-subject raising rule in Slovene. – Linguistica 25 (1985), 95–111. **64.** *J. Toporišič*, Oziralni odvisniki. – 7 D 1985, 28. 2., str. 48. **65.** *Isti*, Res „na Ptuju" in ne več „v Ptuju"? – Delo 1985, 12. 3. (JR 195). **66.** *Isti*, Narekovajčkanje. – Delo 1985, 21. 5., str. 6 (JR 208). **67.** *Isti*, Res „na Ptuju" in ne več „v Ptuju"? – Delo 1985, 1. 6., str. 16. (JR. Odgovor B. Urbančiču). **68.** *H. Orzechowska*, Warianty gramaticzne (morfologiczne i składniowe) w Biblii J. Dalmatina, imperativus. – Obdobja 6 (1986), 327–347. **69.** *J. Makovec-Černe*, Členitev po aktualnosti kot element besedilne koherence. – UJ, Ljubljana 1989, 709–718. **70.** *V. Nartnik*, Šolski razbor in členitev glagolskega stavka. – Slava 4/1 (1989/90), 54–75. **71.** *O. Kunst-Gnamuš*, Težave s stavčnočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih oblik. – JiS 35 (1989/90), 15–24. **72.** *J. Narat-Šrekl*, Samostalniške besednozvezne sopomenke v Dalmatinovi Bibliji. – JZ 1 (1991), 63–72. **73.** *O. Kunst-Gnamuš*, Vljudnost in posrednost pri izrekanju zahtev. – JiS 37 (1991/92), 9–21. **74.** *J. Toporišič*, Slovenščina v Miklošičevi skladnji na primeru obravnave rodilnika. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 269–284. **75.** *J. Orešnik*, O neki skladenjski posebnosti slovenskih svojilnih pridevnikov. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 263–267. **76.** *M. Čejka*, Hodnota a význam Miklošičovy studie o negaci ve slovanských jazycích. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 255–262. **77.** *S. Ondrejovič*, Franz Miklosich a jeho koncepcia bezsubjektových viet. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 247–254. **78.** *O. Kunst-Gnamuš*, Slovnična zgradba in vloga stavkov s pomensko podstavo SZ1 biti SZ2. – JiS 38 (1992/93), 267–280. **79.** *S. Klinar*, Slovenski pogled na angleške eksistencialne stavke. – JTiD, Ljubljana 1993, 242–251. **80.** *T. Petrič*, Stavki z naklonskimi členki kot okrepljene skladenjske zgradbe. – JTiD, Ljubljana 1993, 252–262. **81.** *A. Vidovič-Muha*, O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša. (S predstavitvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić). – SR 42 2–3 (1994), 229–248. **82.** *J. Raecke*, „er sich des schwären Wercks / M. Lutra Hišne postile prevod v slovenji jezik/. – PTuSZ, München 1995, 382–413. **83.** *E. Sicherl*, Verb + Preposition Kombination im Deutschen und Slowenischen. – Linguistica 35, 2 (1995), 287–301. **84.** *T. Petrič*, Nominalisierungen als Beispiel geschwächter syntaktischer Konstruktionen. – Linguistica 35, 2 (1995), 209–255. **85.** *A. Žele*, Razvoj posamostaljanja v slovenskem publicističnem jeziku med 1946 in 1995. – JiČ, (1996), 191–200. **86.** *M. Golden*, K-premik in skladenjski otoki v slovenski skladnji. – R/D 15 (1996), 237–253. **87.** *J. Orešnik*, Nauk novejše slovenistike o povedkovem prilastku. – R/D 15 (1996), 255–267. **88.** *D. F. Reindl*, Hierarchical Ambiguities in Copula Coordinate Structures in Slovene and Other Slavic Languages. – SJ/SLS 1 (1997), 24–38. **89.** *M. Križaj-Ortar*, Performativna in poročanjska raba glagolov rekanja (ob Škrabčevem izvršilnem sedanjiku). – ŠM2, Nova Gorica 1997, 85–91. **90.** *M. Bešter*, „Govorjenje na fanta" v gorenjskem narečju. – SSJLK ZP 34 (1998), 71–80. **91.** *L. Kroupová – V. Mejstřík – V. Petráčkova*, K některým otázkám spojitelnosti adjektiv (na základě lexikografické praxe, zejména SSJČ a SSKJ). – Obdobja 8 (1998), 351–358. **92.** *Z. Zorko*, Oblikoslovna in skladenjska analiza Dajnkovega dela Kmet Izidor s svojimi otroki ino ljudmi. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 111–128.

Stavčna fonetika

1. *S. Škrabec*, O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi, Programm des k.k. Gym. zu Rudolfswerth, 1870, str. 14; ponatis v JS I, 1916, 20–21. **2.** *Isti*, O besedah z dvema povdarjenima zlogoma, Cv. I/1880, št. 5. **3.** *Isti*, Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, Cv. XIII/1894, št. 5; Cv. XIV/1895, št. 3. **4.** *O. Broch*, Slavische Phonetik, 1911, 325–333. **5.** *Dr. A. Bajec, dr. R. Kolarič, dr. M. Rupel*, Slovenska slovnica, 1956, 49–50. **6.** *J. Toporišič*, Ritem v prozi, JiS 1958/59, 107–111. **7.** *Isti*, Prešernova Pevcu, JiS 1958/59, 135–137. **8.** *M. Mahnič*, Živa slovenščina, Ljubljana, 1959, 82–113. **9.** *J. Toporišič*, Oton Župančič: Žebljarska, Interpretacija, Umjetnost riječi, Zagreb, 1960, 35–46. **10.** *Isti*, Slovenski jezik, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama, Zagreb, 1961, 50–76. **11.** *Isti*, Stavčna intonacija, Jezikovni pogovori II, Ljubljana, 1967, 167–172. **12.** *Isti*, Pojmovanje tonemičnosti slovenskega jezika, SR 1967, 64–108. **13.** *Isti*, Liki slovenskih tonemov, SR 1968, 315–393. **14.** *Isti*, Stavčna fonetika, Slovenski knjižni jezik 4, Maribor, 1970, 189–200. **15.** *Isti*, Členitev besedila s premori, SR 1972, 149–158. **16.** *Isti*, Sprechakt–Neutralisierung und Metatonie der Toneme im Slowenischen, Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Phonetica Pragensia III, 1972, 267–270.

Besedni in stavčni red

1. *F. Metelko*, Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreich Illyrien und in den benachbarten Provinzen, Laibach, 1825, 261–264. **2.** *M. Murko*, Enklitike v slovenščini, Letopis Matice slovenske, Ljubljana, 1892, 71–86. **3.** *S. Škrabec*, Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo, Cv XIV/1895, št. 4–5. **4.** *A. Breznik*, Besedni red v govoru, DS 1908, 220–230, 258–267. **5.** *S. Škrabec*, Besedni red v govoru, Spisal Anton Breznik, Cv XXV/1908, št. 10. **6.** *A. Breznik*, Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 241–244. **7.** *Dr. A. Bajec, dr. R. Kolarič, dr. M. Rupel*, Slovenska slovnica, 1956, 328–331. **8.** *J. Toporišič*, Slovenski jezik, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama, Zagreb, 1961, 50–54. **9.** *Isti*, Pripovedna dela F. S. Finžgarja, Ljubljana, 1964, 212–213, 221, 228, 233, 239, 243, 249–251, 261, 264. **10.** *Isti*, Stilska vrednost besednega reda, Jezikovni pogovori, Ljubljana, 1965, 176–181. **11.** *Isti*, Slovenski knjižni jezik 2, Ljubljana, 1966, 72–73. **12.** *Isti*, Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, SR 1967, 251 do 274. **13.** *Isti*, Slovenski knjižni jezik 4, Maribor, 1970, 170–188.
14. *H. Jug-Kranjec*, O pomenski in stilni vlogi besednega reda pri oblikovanju sporočilne perspektive povedi. – JiS 27 (1981/82), 37–42. **15.** *O. Kunst-Gnamuš*, Tvorjenje in razumevanje povedi – poskus pragmatične razčlembe. – JiS 30 (1984/85), 10–19. **16.** *J. Toporišič*, Tako imenovani prosti besedni red. – 7 D 1985, 21. 3., str. 48. **17.** *Isti*, Neknjižno zaporedje naslonk v naslonskem nizu. – 7 D 1985, 18. 4., str. 48. **18.** *Isti*, Napačno zaporedje imena in priimka na prehodnih nagrobnikih in drugje. – 7 D 1985, 1. 8., str. 48. **19.** *Isti*, Napačni besedni red v osnutku ustave Republike Slovenije. – 7 D 1990, 12. 12., str. 22.

VII. SPOROČANJE

KAZALO

Kazalo ... 693
Splošno o sporočanju ... 695
Kaj je ... 695
Jeziki ... 695
Sporočevalna veriga ... 696
Tvorjenje ... 697
Tvorec ... 698
Tvorčeva stvarnost ... 698
Tvorčev jezik ... 700
... in večjezičnost ... 700
... in zvrstnost ... 701
... in vrsta besedila ... 702
... in naslovnik ... 702
... in jezikovna samobitnost ... 703
Tvorčev prenosnik ... 704
Slušni prenosnik ... 704
Vidni prenosnik ... 705
Šumi ... 706
Slušne obnovitve ... 707
Poročani govor ... 707
Prednosti prenosnikov ... 708
Nenamembni prenosnik ... 708
Pripravljenost tvorca za sporočanje ... 709
Tvorec glede na naslovnika ... 710
Faze pri nastajanju besedila ... 710
Iznajdba ali invencija ... 710
Urejanje ... 711
Gradnja ... 711
Lektoriranje ... 712
Govornost ... 714

Besedilo ... 715
Kaj je ... 715
Tipologija besedil ... 715
Besedilne vrste ali žanri ... 715
Vezana – nevezana beseda ... 716
Eno- in večgovornost ... 716
Večpogovornost ... 717
Pripovedna oseba in avktorialnost ... 717
Deli besedila ... 718
Splošno ... 718
Uvod ... 719
Zaključek ali sklep ... 719
Prehodi ... 719

Zgradba jedra ... 720
Stalne oblike besedil ... 721
Funkcijskozvrstne besedilne vrste ... 721
Dramsko besedilo ... 722
Mersko določanje stalnih oblik sporočanja ... 722
Oblikovnost ... 723
Tvarne določilnice ... 723
Dolžina ... 723
Vodoravna razčlenitev ... 723
Navpična razčlenitev ... 723
Govorne določilnice ... 723
Besedje ... 723
Povezanost ... 723
Sporočevalni postopki ... 723
Priložnostne določilnice ... 724
Funkcijskozvrstne določilnice ... 724
Ton ... 724
Večgovorično (večkodno) besedilo ... 724
Vloge ali funkcije besedil ... 724
Prikazovalna 725 Pozivna 725 Lepotna 725
Razodevalna 725 Govornostikovna 725 Ojezikovna 725

Naslovnik ... 726
Kaj je ... 726
Vrste naslovnikov ... 726
Splošno ... 726
Hierarhični naslovnik ... 727
Raztreseni naslovnik ... 728
Nenaklonjeni naslovnik ... 728
Kritik ... 728
Množični naslovnik ... 729
Vplivanje na naslovnika ... 730
Sklep ... 731
Pragmatika ... 731
Splošno ... 731
Zgradba sotvarja ... 732
Govorna dejanja ... 734
Pragmatika besedovanja ... 736
Sledja govornih dejanj ... 738
Velegovorna ali makrogovorna dejanja ... 738
Velegovorna dejanja in besedovanje ... 740
Literatura ... 743
Splošno 743, Zvrstnost 743, Jezik v govoru 744, Nastajanje sporočila 745, Besedilno sporočilo 745, Naslovnik 746, Govorjenje 746, Sporočanje in šola 746, Pragmatika 748

Splošno o sporočanju

Kaj je

Sporočanje je tvorjenje in sprejemanje sporočil za prenos obvestil.

Sporočila, ki jih imamo tu v mislih, so predvsem bolj ali manj zapletena jezikovna znamenja (zlasti besede). Nastanejo tako, da njihov tvorec (T) za izrazitev stvarnosti (S) kot vsebine svoje aktualizirane (operečene) zavesti uporablja prvine dane jezikovne zgradbe (J), primerno izbrani vrsti besedil (B), prenosniku (P) in naslovniku (N). To se dogaja v danih okoliščinah, imenovanih sotvarje. S stališča naslovnika je sporočanje potek, pri katerem naslovnik iz jezikovnih znamenj (besedila) v tej ali drugi prenosniški obliki s pomočjo jezika, v katerem je sporočilo tudi zakodirano, in glede na svojo obveščenost o besedilih, tvorcu in stvarnosti v danem sotvarju „ugleda“, tj. razbere tisto stvarnost, ki jo je bil tvorec zajel v svoje besedilo. Sporočanje je torej zelo zapleten potek, v katerem operečena stvarnost po tvorčevi dejavnosti najprej dobi t. i. jezikovno obliko obstajanja, nato pa se po naslovnikovi dejavnosti le-ta spet vzpostavlja v njegovi zavesti.

Jeziki

Osrednje mesto v sporočanju zavzema besedilo, tj. to, kar nastane pri „besedênju“ (ali besedovanju), tj. besednem sporočanju, pri čemer je beseda sorazmerno stanovitna množica glasov (oz. črk, če je zapisana) kot znamenje določenega izseka stvarnosti, tj. nanosnika. Poleg besednega sporočanja imamo še druga, pomožna: npr. z izrazom obraza (mimika), s kretnjo (gestika), in sicer z rokami, glavo, nosom, ušesi ..., z jakostjo dotika (prim. rokovanje, stiskanje, objemanje, božanje, tepenje) oz. sploh z dotikom, otipom. Živali, npr. čebele, poznajo tudi jezik premikanja telesa v prostoru; táko človek uporablja pri plesu ipd., takó za izražanje samega sebe kot za „sporazumevanje z drugimi“.

Za posebne namene si je človek razvil posebne jezike: videnjske za sporočanje na razdalje, ki jih človeški glas ne zmore, npr. jezik z zastavicami ob hkratnem premikanju in različnem položaju okončin in telesa sploh (prim. tudi „jezik“ miličnika pri usmerjanju prometa); ali trielementni jezik semaforja (pri čemer je rdeče ‘Stoj’,

zeleno 'Vozi', rumeno 'Vsak čas boš moral obstati oz. začeti voziti'). Gluhonemi so si do sorazmerno velike popolnosti ustvarili jezik vidnih znamenj, ki jih delajo z rokami ob svojem telesu, zlasti obrazu. Slepi se med seboj lahko sporazumevajo slušno, ne morejo pa se z navadnimi, vidnimi zapisi, zato so jim razvili posebno pisavo, na otip (brajlova pisava).

Vsak izmed teh jezikov ima svoje prednosti. Zdi se, da je za navadno sporočanje najuspešnejši slušni jezik, saj se sluh prenaša ne glede na vidnost (kretenjski jezik slepih v temi popolnoma odpove) in tudi ne le premočrtno, kar velja za jezik kretenj ('Vidi okrog vogala' se samo reče za človeka, ki „vse vidi"), ter ne glede na vmesne ovire (prenos televizijske slike je v takih pogojih nemogoč). Kot slušni pojav pa ima besedni jezik pomanjkljivosti, da se lahko uteleša le v sedanjosti, tj. točki, ki loči preteklost od tistega, kar (pač) še bo. To pomanjkljivost je človek za svoj slušni jezik premagal tako, da mu je dal vidno podobo na stanovitnejši podlagi (ilovnati ploščici, pozneje na papirusu oz. papirju); to podobo je bilo treba za uživanje spet spremeniti bodisi samo v predstavo bodisi v slušno podobo (tiho – glasno branje). Tako vse dotlej, dokler si človek z izumom gramofonske plošče (in pozneje drugih naprav za ohranjanje in reprodukcijo slušnih pojavov) ni ustvaril tudi možnosti, da mu je slušnost zapisa poustvarjala naprava (gramofon itd.).

Sporočevalna veriga

Zapletenost sporočanja nam zelo določno stopa v zavest, če si ogledamo shemo sporočevalne verige:

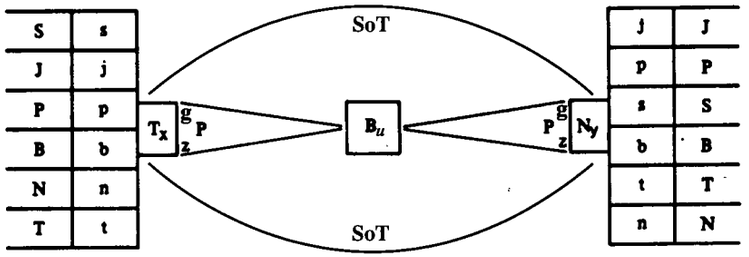

V središču sporočevalne verige je govorjeno ali zapisano (*g* oz. *z*) besedilo, levo od njega tvorec, desno pa naslovnik (oz. sprejemnik = Sjk). Tvorec in naslovnik sta nosilca zavesti o stvarnosti (*s*), jeziku (*j*), prenosniku (*p*), besedilu (*b*), naslovniku (*n*) in tvorcu (*t*). Ta njuna (različna) zavest pa je v določenem razmerju s tem, kar so stvarnost (*S*), jezik (*J*), govorni ali (za)pisni prenosnik (*P*), besedila (*B*), tvorec (*T*) in naslovnik (*N*/*Sjk*) sami na sebi. (Vse simbole lahko pojmujemo večstransko: *B* npr. kot besedilo sploh, besedila, besediljenje ali besedilotvorje, besediloslovje ipd.; B_u pomeni konkretno besedilo.) Medtem ko so simboli *s*, *j*, *p*, *b*, *t*, *n* zmeraj le s_T oz. s_N in podobno, tj. zavest o stvarnosti pri tvorcu *x* oz. naslovniku *y* itd., pa so simboli *S*, *J*, *P*, *B*, *T* in *N* od tvorca oz. naslovnika (ali prejemnika) odvisni le toliko, kolikor jih je prvi napravil, drugi pa sprejel, sicer pa so neodvisni. Pri tvorcu, besedilu in naslovniku je treba upoštevati razliko med tvorcem in tvorjenjem besedila, med naslovnikom in sprejemanjem besedila, med besedilom kot takim in njegovim nastajanjem oz. sprejemanjem. Bistvena lastnost tvorca je torej, da besedilo napravi, naslovnika (sprejemnika), da ga sprejme, besedila pa, da čim ustrezneje odrazi stvarnost, tako da bi v idealnem primeru prišlo do enačenja tiste stvarnosti, ki jo je tvorec v besedilo zajel, in tiste stvarnosti, ki jo je naslovnik (ali sprejemnik) iz besedila spet vzpostavil.

Vse prvine sporočevalne verige si torej lahko ogledamo s stališča tvorca in naslovnika (ali sprejemnika) na eni ter besedila na drugi strani.

Tvorjenje

Tvorec nam oblikovano stvarnost svoje zavesti (in podzavesti) ubeseduje, tj. daje ji izrazno glasovno ali pisno podobo. Oblikovanost zavesti pomeni enkratno duševno zajetje dela stvarnosti. Iz svojega pomnilnika pisec nekako aktualizira (upereči) večji ali manjši del svoje zavesti (npr. enote 'goreti', 'hiša', 'pred trenutkom govorjenja', tj.: , in sicer tako, da med 'goreti' in 'hiša' vzpostavi prisojevalno zvezo v neki časovni enoti, tj. nekje na časovni premici (*S* na njej nam zaznamuje mejo med preteklostjo in prihodnostjo in jo imenujemo sedanjost). Tako dobimo aktualizirano stanje zavesti, ki bi ga lahko ponazorili tako: 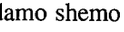 , in ki se jezikovno izraža s *Hiša je gorela*. To enostavčno poved si zamišljamo uresničeno že v govorčevi zavesti, lahko pa jo izrazi oz. obrazi glasovno ali pisno. Glasovna izrazitev ima naslednjo zapisno obliko:

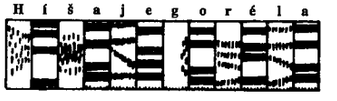

Pisno obliko pa že poznamo (tj. *Hiša je gorela*). To, kar nam zaznamujeta pika na koncu in velika začetnica na začetku povedi, bi bil govorno tipični potek osnovnega tona, tako imenovanega F_0, začenši s tipično tonsko višino (velika začetnica) in tipičnim tonskim zaključkom (končno ločilo), pogosto tudi na obeh straneh ločeno s premorom (gl. str. 533–554).

Tvorčeva govorna (ali pisna oz. zapisovalna) dejavnost se odvija iz obvladovanja razmerja med *s*, *b*, *j*, *p*, *n* in *t* v danem sotvarju. Gotovo je, da T lahko sporoča samo tisto, kar je od *S* prišlo v njegovo zavest kot *s* (ali pa je tisto ta tudi sama ustvarila) in je iz te sposoben v danem trenutku tudi aktualizirati itd.

Če tvorčevo besedilo do naslovnika pride reproducirano, npr. prebrano, deklamirano, od igralca na pamet govorjeno ..., tega ustvarjalca imenujemo patvorec.

TVOREC

Tvorčeva stvarnost

Tvorčevo poznavanje stvarnosti raste iz njegovega lastnega stika s *S* in s *s*-i določenega števila drugih tvorcev. Na svoj način je verjetno najbolj pristno zaznamovano tisto, kar je o *S* spoznal ali doživel sam (ali kolikor je kaj sam obogatil), čeprav je tudi spoznavanje stvarnosti iz besedil (pisanih ali govorjenih) zelo pomembno. (Načelo: Česar ne moreš doživeti sam, to dožívi iz ubesedene stvarnosti.) Iz besedil dobimo precej natančno podobo stvarnosti, tako da le-to, če nam jo je pozneje dano dejansko videti ali doživeti, potem srečujemo kot staro znanko (kakor npr. mesto Dubrovnik, o katerem marsikaj zvemo, še preden ga spoznamo), in enako je tudi z abstraktnimi stvarmi, kakor sta dobrota, ljubezen itd. Podobno kakor iz besedil spoznavamo *S* tudi iz drugih upodobitev (slik, podob, kipov, shem ..., tudi uglasbitev in sploh vseh vrst zaznav).

Tvorec sam doživlja delčke stvarnosti ali kot posameznik ali kot član ožje ali širše združbe, bodisi da si te združbe organizira sam (ali se jim le pridružuje), ali pa so jih organizirali drugi (npr. interesne združbe ali družba sploh) in ga v njih udeležujejo, najsi bo pri tem prost ali pa je vanje siljen. Glede zadnjega primerjaj prijateljsko vez z vrstnikom nasproti vrtčni skupnosti že v zgodnji mladosti, v katero je otrok uvrščen po volji staršev. Neprostovoljne združbe, ki si človek v njih bogati obveščenost o stvarnosti, so npr. raznih vrst šole, vojska, v nekako drugem smislu tudi družina, hišna ali soseška skupnost. Prav zelo koristno je, če človek spozna, da so obvezne (neprostovoljne, prisilne) združbe za to, da bi mu s svojimi obvestili koristile, ne pa mu morda le jemale čas za koristnejše ali prijetnejše stvari. (Seveda si tvorec ustvarja posebno združbo tudi z velikimi duhovi preteklosti in sedanjosti, ob katerih delih se mudita njegov duh in duševnost sploh: tako na svoj način poznamo npr. Prešerna ali Tolstoja ali Dostojevskega, Shakespearja ali Sofokla itd.)

V vsakem danem trenutku je človek nosilec določene količine obvestil, ki se lahko izkoristijo za morebitno sporočanje, tj. tvorbo besedil določene vrste in kakovosti. V resničnosti je lahko razlika med tem, koliko si človek misli, da je o čem obveščen, in koliko dejansko o tem res ve oz. je sposoben to svojo obveščenost izpričati tudi pred drugimi (ne le pred samim seboj). Tipičen primer za nesorazmerje o stvarni obveščenosti in o lastnem mnenju o tej obveščenosti so npr. izpiti, ki se ne odvijajo v obojestransko zadovoljstvo sprašujočega in spraševanega. Medtem ko spraševani trdi, da stvar zna, pa sprašujoči vidi, da je dejansko ne (v zadostni meri). Pri tem spraševani dostikrat misli le na prvine stvarnosti, pozablja pa na njihovo kakovost, tj. urejenost in medsebojno povezanost v trdno stavbo. Spraševani se sklicuje na gradivo, spraševalec pa ga opozarja na to, kar bi bil spraševani iz tega gradiva (gradbene tvarine) šele moral ustvariti. Gradivo še ni hiša, most, cesta, čeprav se vse to iz njega seveda že da narediti.

Poznanje stvarnosti je kakovostno tedaj, če so njene sestavine v naši zavesti/podzavesti urejene glede na svoje medsebojne odnose in določene s stališča svoje funk-

cionalnosti, tj. čemu služijo. Od urejenosti in vsestranske medsebojne usklajenosti posameznih prvin je odvisno tudi naše pomnjenje. Predstavljamo si ga ne kot škatlo kartotečnih listkov (morda niti abecedno ne urejenih), tudi ne kot t. i. stvarno kazalo, ampak nekako v obliki drevesa, katerega dele imamo pred očmi kot deblo, ki se nato zmeraj bolj vejí in se končuje v končnih sestavinah vejic in listov na njih (podobno strukturo imajo tudi drevesne korenine). Táko pomnitveno drevo so vsebinska kazala strokovnih knjig, npr. slovnice, ki jezik (drevo) prikazuje, kako se cepi na izrazno in pomenonosno vejo, prva nato na slušno in pisno, slušna dalje na glasovno-naglasno, besedno, besednozvezno, stavčno in povedno, druga – pomenonosna – pa na morfemsko, besedno, besednozvezno, stavčno, povedno itd. podobo, nato pa vse od odstavčne, odsekovne, poglavijske itd. do besedilne sploh in besedilnovrstne posebej. (Stvarna kazala nam pomagajo na podlagi ustreznega besedila odkriti strukturno mesto zadevne prvine v „drevesu" stvari.)

Besedila tvorimo bodisi iz stvarnosti, ki jo že zelo dobro poznamo, npr. svojo lastno in družinsko, bodisi da gre za zadeve vsakdanjega življenja doma, v šoli, na cesti, v trgovini, na potovanju, na delovnem mestu, v dvoriščni ali sosedski združbi, bodisi iz stvarnosti, ki je ne poznamo dovolj dobro (ali sploh ne), ko se namenimo o njej besedovati. V prvem primeru nam gre tvorba besedila (dejansko katere besedilne vrste) dobro od rok, v drugem primeru pa se nam lahko tudi čisto zaustavi, dokler si svoje obveščenosti o stvarnosti ne povečamo. To storimo ali z natančnim motrenjem stvari samih (lahko tudi le v muzejih ali v svoji glavi) ali pa tako, da se o njih obvestimo (informiramo) iz besedil, ki nam jih bodisi sproti tvorijo tisti, ki stvar bolje poznajo (anketiranje, intervjuvanje, zasliševanje ...), ali pa si nabavimo ustrezna zapisana besedila (strokovna, dokumentarna in druga), s čimer si ustvarimo možnost za primerno sporočevalno obravnavanje tudi takih stvari.

Pri tem je treba gledati na to, da si za dano nalogo ne nabiramo takih obvestil (razen če jih znamo dobro shraniti na posebno mesto), ki bi nas pri tvorbi besedila celo motila, ampak se pri bogatitvi svoje zavesti o določeni tvarini znamo primerno omejiti. Namig za omejitev (ali za razširjenje) obvestil dobivamo zlasti iz pisanja besedila: besedilo samo nam namreč pove, ali je kako znanje stvari za besedilo, ki ga tvorimo, potrebno, nujno, koristno ali ne. Zato gradiva ne smemo predolgo in preveč zbirati, ampak ga na določeni stopnji začnemo tudi že urejati in nato tudi ubesedovati na zadano tvarino (temo). O omejevanju nabiranja gradiva odločajo tudi preostale določilnice sporočanja, npr. že vrsta besedila, naslovnik, prenosnik, pa seveda tudi tvorec in sotvarje.

Tako nam manj obveščeni naslovnik „odsvetuje" obravnavo visoko strokovnih in abstraktnih specifičnosti določene vrste (enako nas omejuje s svojo mladostjo, nravnostjo, trenutnim razpoloženjem, posebnim odnosom do nas ali do obravnavane tvarine, z ideologijo, svetovnim nazorom, trenutnim razpoloženjem itn.). Oblika soneta npr. nam pač odsvetuje oblikovanje tvarine za kak roman, slušni prenosnik nam prepoveduje ponazorila, ki se le vidijo, če nimamo naslovnika neposredno pred seboj ali pred televizorjem, in jih je tudi opisati težko. Poznavanje samega sebe nam tudi lahko odsvetuje ubesedovati stvari, za katere smo že spoznali, da nam „ne ležijo"

(čeprav to seveda ne pomeni, da se ne bi morali truditi za razširjanje tvarnega obsega svojega sporočanja). Tudi jezik nam lahko pošilja dovoljevalna ali odsvetovalna znamenja (signale): glede vsakdanjih stvari kot tvarin našega besedovanja nas skoraj nič ne omejuje, pač pa hitro glede strokovnih, tudi če so t. i. praktične narave, kakor je npr. kuhanje, vkuhavanje, še bolj npr. pletenje, gojenje drevja ali trte, pa opravki mehanične ali drugačne obrti.

Že táko praktično strokovno sporočanje v bistvu stoji ali pade ob vprašanjih izrazja. Koliko šolarjev in študentov posveča premalo pozornosti strokovnim izrazom, nekako iz misli, da jim bodo prišli sami od sebe na jezik že, če bodo stvari, ki jih imenujejo, dobro (ali celo le približno) prav pojmovali. Pa se pokaže, da ni tako, da je tudi stvar sama za sporočajočega nekako odrešena, zajeta v svoji individualnosti, šele tedaj, ko je tudi poimenovalno trdna v jeziku tvorca besedila. (Tukaj je posebno važno vprašanje domače izrazje, ki je bolj odprto tudi nasproti manj izobraženemu, kakor je slepo prevzeto t. i. mednarodno.) Očitno je tudi, kako nas obvladanje jezikovne zgradbe lahko ovira pri izražanju v tujih jezikih: praktično sporočanje ali pa „naše“ strokovno nam kar še gre od rok, nikakor pa ne npr. za moškega specialno sporočanje o kuhi, ali pa o poljedelskih opravkih, če sam ni kmetijec, ali o športni panogi, da ne govorimo o strokah, v katerih sploh „nismo doma“. Zelo redki so se naučili tujega jezika tako dobro, da v njem lahko pesnijo ali pišejo pripovedna ali dramska dela (pa celo publicistična) tako, da bi se lahko merili s pisci enake nadarjenosti, ki pišejo v svoji materinščini (katere se pameten človek tudi zato tako zelo oklepa).

Tvorčev jezik

Stvarnost je vse, tudi jezik, prenosnik, besedilo, naslovnik in tvorec. V shemi sporočanja smo jezik (in drugo) iz te stvarnosti posebej izpostavili zaradi tega, ker je tisti del te stvarnosti, v katerega jo bomo v sporočanju pretočili, ji dali posebno eksistenčno obliko (seveda ne celotne stvarnosti, ampak le njen od nas izbrani ali od drugih nam določeni tvarinski delček). (Sicer je seveda tudi jezik lahko tvarina našega sporočanja, npr. v slovnicah, slovarjih, zgodovini jezika, glede na položaj v družbi in človeški zavesti.)

Tvorčev jezik in večjezičnost

Večjezični tvorec si mora za dano besedovanje oz. besedilo jezik šele izbrati, enojezični seveda nima teh težav, naslovnik pa v vsakem primeru mora jezik besedila najprej identificirati. Ko se tvorec odloči za kateri jezik (zmeraj več ljudi je, ki vsaj za nekatere sporočevalne vloge jezik lahko izbirajo, ali pa ga morajo izbirati, kakor npr. naši zamejci ali še zlasti izseljenci), mora upoštevati t. i. jezikovno normiranost, ki ima v vsakem jeziku svoje posebnosti (npr. pri pravopisu že v rabi velike začetnice, nato pa vse do zvrstnih različnosti, socialnih, funkcijskih, prenosniških, mernih, časovnih ...). Normiranost ali normativnost lahko pojmujemo kot družbeno

sprejete lastnosti jezika, najsi bodo izrecno (s pravopisom, pravorečjem, slovnico ali slovarjem) predpisane ali ne, in sicer vključno s stilnimi možnostmi.

Izbirnost jezika ni zmeraj svobodna, ampak dostikrat tudi prisilna, ne le glede naslovnika, ampak lahko tudi zaradi jezikovne politike npr. osredja države, v kateri živimo (zamejstvo), pa zaradi zatiralnih ciljev države nasproti manjšinam ipd. V takih razmerah je včasih v igri tudi osebna koristnost, oportunizem, nekako v škodo jezikovne skupnosti, v katero smo bili rojeni.

Tvorčev jezik in zvrstnost

Tvorec besedila bi se moral zavedati, da je vsak jezik mnogoobrazen, sestoječ iz snopov raznih zvrsti, ki je vsaka zase (in vse skupaj) smiselna in upravičena (saj bi je sicer ne bilo). Marsikateri tvorec besedila ima npr. glede t. i. socialne zvrstnosti uzaveščeno le grobo delitev na knjižno in neknjižno, pri čemer mu je knjižni jezik jezik knjige in časopisa, neknjižni pa v bistvu le narečja, kakor se različno govorijo po posameznih predelih slovenskega ozemlja. Še v nedavni preteklosti je na sploh veljalo, da smo se vse, kar smo napisali (natiskali), trudili podati le zborno, tj. knjižno v ožjem/strožjem smislu, prosto govorili pa smo predvsem nezborno, najsi bo narečno, pokrajinsko pogovorno ali splošno/knjižno pogovorno. Narečje pisati nas skoraj nihče ni učil, čeprav bi bilo tudi to potrebno ali vsaj zanimivo (prim. narečne pesmi ipd., npr. Zverinice iz Rezije), pokrajinsko ali splošno pogovorno pisati pa tudi ne, tako da je v vsem tem veliko improvizacije in neenotnosti, čeprav sedaj že imamo poizkus uzaveščanja nezbornih socialnih zvrsti in s tem možnost tudi njihove pisne (iz)rabe. (Doslej so po nezbornih zvrsteh segali predvsem humoristi in filmski ljudje, šele v najnovejšem času tudi pripovedniki, komaj kaj pa pesniki /vendar prim. B. Rudolf ali B. Herman/ ali celo strokovnjaki (npr. V. Gjurin).)

Glede v knjižnem pogovornem jeziku tvorjenih besedil so tudi še zadržki pri nekaterih tvorcih, posebno pri specializiranem občinstvu, tj. pri jezikovnih ljubiteljih in varuhih zborne slovenščine, npr. učiteljih, še zlasti pa pri lektorjih najrazličnejših vrst, npr. radijskih, založniških, dramskih. Namesto da bi stvari spoznavali in jih obvlad(ov)ali, jih dostikrat raje kar nespoznane zavračajo, v bistvu predvsem zato, ker je njim – ne jeziku in tvorcu besedila – tako lažje. Tvorec besedila bi si moral uzavestiti še druge oblike socialnih zvrsti, npr. cel sistem interesnih govoric (sleng, žargon, argo), pa jezik posameznika (Prešernov, Cankarjev jezik), slovstvene osebe (Krjavelj iz Desetega brata, Župnik ali Hvastja iz Hlapcev), pa jezik družbenih slojev (jezik kmetov, delavstva, razumnikov, aktivistov), sredstev javnega obveščanja, t. i. občil na sploh (časopisov, radia, televizije) in posameznih osebkov v njihovem okviru (jezik Dela, Večera, Sodobnosti, Maga, Družine, Jane ...), ne nazadnje jezik našega izseljenca ali zdomca, pa starostno zaznamovanega tako ali drugače (jezik starih mam in očetov, staršev, jezik sinov in hčera, vnukov). Zlasti za umetnostno sporočanje so jeziki vseh teh vrst zelo pomembni.

In podobne stvari bi lahko zapisali za jezik funkcijskih zvrsti (in njihovih besedilnih vrst), pa prenosniških, mernostnih in časovnih. Strokovna ali znanstvena dela zahtevajo drugačen jezik kot praktičnosporazumevalna, publicistična ali umetnostna.

(Torej naj tudi ocenjevalci jezika besedil to pri oceni upoštevajo in naj s svojo kritiko, izhajajočo iz enoobrazne predstave jezika, tvorca besedila ne omejujejo.) Tudi umetnostni jezik je mnogoobrazen še v istem času in isti slovstveni vrsti (žanru). Zmeraj je tvorec besedila iznajdeval nove stilne formacije, zmeraj je bil tvorec pred cenzorskim naslovnikom, in tako bodi tudi za naprej. Ne obsojati s stališč stilnih dosežkov že minulih dob ali hotenj, npr. realizma, ampak z odprtim srcem sprejemati tudi nova stilna iskanja, pri tem pa seveda ves čas tudi ločiti dobro od slabega, zrno od plev, kolikor je to pač naslovniku dano.

Tvorčev jezik in vrsta besedila

Seveda se tvorec besedila tudi glede jezika ozira (in mora ozirati) na vrsto besedila (in na naslovnika). Tako npr. v razpravi uporablja jezik v njegovi vrhunski izrazijski dognanosti, skladenjski zgradbi in abstrakcijski stopnji. V razpravi se sega po konstrukcijah, ki omogočajo strnjanje besedila, stremi k jasni podrejenostni razvidnosti mnogoterosti, ki se v okviru istega stavka spravlja v razmerje z enako zapletenimi povedijskimi udeleženci; izbirajo se posamezni stavki tudi v polstavčni obliki, pa spet v zapleteni celototvornosti v okviru povedi. Take povedi je mogoče primerjati zapletenim formulam organskih molekul, ki jih laik seveda ne more razbrati, strokovnjaku pa so nujno potrebno in lahko razberljivo izrazilo. Preprostejšemu naslovniku se v obliki poljudnoznanstvenega predavanja ali članka isto ali vsaj enako prenese z opisom, s prispodobo, slikovnim ali zvokovnim ponazorilom ipd. Kako vrsta besedila vpliva na jezik besedila, se zelo lepo vidi npr. tudi v dramatizaciji pripovednih del, kjer velik del pripovednega besedila preide v t. i. didaskalije (avtorske opombe v oklepaju) k besedilu, ki ga na odru izrekajo igralci.

Tvorčev jezik in naslovnik

O upoštevanju naslovnika glede jezika bi s stališča tvorca lahko opozorili na naslednje: Pesmi, zgodbe in igre za otroke se gotovo pišejo v jeziku, kakor ga avtor nekako posname po otroški govorici, ki ji je jezik – kakor vse drugo – dostikrat le igra (to pa lahko pojmujemo kot delo). Tako je tvorcu tudi glede jezika besedil za otroke in mladino veliko dovoljeno, pravzaprav vse, kar otrok sam dela z jezikom, čeprav le s katero njegovo prvino, zlasti npr. tudi z doživljajno vrednostjo umetno strukturiranega glasovja (rima, asonanca, glasovno slikanje, imenovano tudi glasovna orkestracija) in naglasnega mesta (ritem). Tvorec otroku njegov jezik do neke mere tudi programira, ko se nanj na primer obrača v govorici, ki nakazuje različne stopnje obvladanja (ali še ne obvladanja) značilnosti jezikovne strukture. Bliža se mu v skladenjskih tvorbah (npr. v preprostosti stavčne in povedne zgradbe), ali v ponovitvah, preglednih vzorcih, preprosti dodajalnosti ali soslednosti, predvsem pa v druženju besed (in z njimi izraženih delov resničnosti), ki jih potrjuje le vsemogočna fantazija, ne pa omejena izkustvena danost resničnosti (brisanje mej med živim in mrtvim, med govorečim in „nemim“, med prej in slej ter sedaj, med resničnim in izmišljenim, med mogočim in nemogočim, med pametnim in „norim“) – pa vse v smislu neomejevanja, svobode duha in duše in telesa, v vsesplošni zmagalnosti. Umetnostna besedila za odrasle, bolj izobražene, za literarne sladokusce ... imajo spet svoje značilnosti; včasih so celo preveč težko dostopna bralcu sploh, tudi prav hermetična. Jezikovno večvrstna so glede na naslovnika tudi strokovna besedila, zlasti v abstrakcijski stopnji, strokovnem izrazju in skladenjski zapletenosti (veliko poimenjenj namesto glagolskih stavkov, manj ponazarjanja npr. v znanstvenem besedilu). Podobno je tudi pri publicističnih besedilih.

Tvorčev jezik in jezikovna samobitnost

Pri jeziku tvorec besedila gleda tudi na jezikovno samobitnost. Krepi jo z ohranjanjem dosežkov svojih prednikov in z novimi tvorbami, saj bi se sicer jezik postaral in odmrl. Kadar tvorec zagleda nov del stvarnosti, jo ima pravico in dolžnost tudi poimenovati. Če to novo stvarnost zagleda iz drugojezičnega besedila, je na splošno v veliki skušnjavi, da bi poimenovanja za to prevzel kar iz drugega jezika: take prevzete besede so v slovenščini npr. *hiša*, *hlev*, *avto*, *radio*, *telefon*, *kultura*, *socialnost*, *semafor*, *operacija*, *elektrika*, *džez*, *disko*, *šport*, *bomba*, *puška* ..., pa še izrazi kot *fin*, *moralen*, *tajen*, *smel*, *imperativen* ..., pa *agitirati*, *moralizirati*, *prejudicirati*, *univerbizirati*, *asociirati*... itd.. Za večino tega nimamo (več) svojih besed (*hiši* se je prvotno reklo *koča*, *hlev* je bil *staja*, *kultura* pa *omika*, *sveže* spet *presno*, *po perilu*, *asociirati* pa *miselno povezovati*, *tajno* je bilo *skrivnostno*, *smelo* pa *drzno*, *prejudicirati* spet *vnaprej odločiti*, ipd.), pa jih tudi ne moremo napraviti (kakor vendarle za to in ono, če npr. namesto *univerbizirati* ali *substantivirati* rečem *poenobesediti*, *posamostaliti*). Tvorec naj bi se postavil na stališče, da ne jemlje (ko ne gre za namerne smiselne stilizacije) jezikovnih sredstev (torej ne le besed ali stalnih besednih zvez – frazeologemov, ampak tudi glasov, črk, skladenjskih značilnosti) od drugod, če ima za isto že svoje ali si táko lahko napravi iz že obstoječega v svojem maternem jeziku.

Posebno se tvorec besedila lahko ozira na naslovnika, ko gre za izbiro besedja, npr. pri dvojnicah domače – prevzeto, časovno nevtralno – časovno zaznamovano (zastarelo, čisto novo ipd.), doživljajsko nevtralno ali pa čustveno v pozitivnem ali negativnem smislu, strogo strokovno ali poljudnejše, abstraktnejše ali nazornejše, izrazijsko ali tropično, zlasti metaforično.

Tu je veliko možnosti za ohranjanje in poudarjanje samobitnosti tudi malih jezikovnih skupnosti, kakršnih ena smo Slovenci, npr. v primeri z angleško, špansko, portugalsko, nemško ali rusko govorečimi. Slovenske besede so bolj bogate z našimi doživljajskimi izkušnjami, nas Slovence bolj kažejo kot zgodovinsko samobitnost, nas med seboj bolj povezujejo, pa najsi smo različni po izobrazbi, splošni kulturi ali življenjskem, ideološkem ali političnem nazoru. Zato naj bi tvorec besedil ne zametoval domačega (ali že podomačenega) iz same želje, da bi se v jeziku (pri)bližal drugim. To velja prav za vse funkcijske zvrsti, vključno s strokovnimi, ki nam prinašajo največ novega besedja. Ni siromašenje jezika, če kot tvorci besedil polno izkoriščamo njegove izrazne možnosti, če mu jih (dalje) razvijamo za prav vsa funkcijska območja (in izrazja) in za prav vse govorne položaje na svojem jezikovnem področju in če pri tem zavračamo nepotrebno „pomoč“ iz drugega jezika. To tudi ni šovinizem in ne zapiranje v same sebe, ne trganje vezi s svetom, ne provincializem, saj ima na

svojem vsak pravico biti „svoj gospod“. Mi mali si mednarodnost in medomikovnost predstavljamo ne kot prevlado enega nad drugimi, ampak kot upoštevanje vsakega med mnogimi.

V tem oziru se mora tvorec besedila odločati tudi za optimalno izbiro jezika v srečanjih z nosilci drugih jezikov. Ne le iz ponosa na lastno jezikovno individualnost, temveč tudi zaradi tega, da bi svoja besedila lahko tvoril optimalno naj ostaja na svojem jezikovnem področju pri svojem jeziku; in pri svojem jeziku tudi v družbi in v združbah, ki so večinsko njegovega jezika. To zlasti velja tedaj, ko drugojezični govori njegovemu zelo podoben jezik. S tem npr. priseljencu daje možnost, da se privaja na slovenski jezik: da se v njem utrjuje, če ga nekoliko že zna; da uvidi potrebo, da bi se ga, če bo za dalj časa med nami, čim prej in kolikor mogoče bolje naučil. Vljudnostno opuščanje lastnega jezika je dopustno le, če naslovnik upravičeno ne more znati našega jezika in se mu ga upravičeno tudi ne kaže učiti oz. vsaj dobro naučiti (prehodni turist, slučajni popotnik, enkratni obiskovalec).

Tvorčev prenosnik

Tvorec svoje poročilo v slušni ali pisni obliki tudi oddaja. V zvezi s tem govorimo o prenosniku sporočila.

Slušni prenosnik

Če je sporočilo slušno, tj. govorno (preprosto rečeno: glasovno), se je njegova „oddaja“ prvotno morala izvršiti že z izrazitvijo, njen naslovnik pa je moral (in še mora) biti kje v bližini, saj doseg govorjene besede ni velik; v bistvu le neznatno se poveča z jakostjo govorjenja do stopnje vpitja. Tudi s sodobnimi sredstvi (zvočnik) se doseg slušnega sporočila ne da preveč povečati, saj ga prej ali slej udušijo šumi. (Poseben primer je krepitev slušnega jezika z odmevom, ki je kolikor toliko močnejši npr. le v gorah.) V okviru teh omejitev pa ima slušni jezik (kot nakazano) očitne prednosti pred drugimi, npr. vidnimi, saj se razširja v prostoru ne samo premočrtno in ne le ob primernih svetlobnih pogojih. (Slušno lahko komu kaj sporočamo, čeprav je med nami kakšna ovira ali čeprav je tema, so pa zaradi tega seveda nekatere identifikacijske težave, npr. kdo je *jaz*, kje je *tu* ipd.) Govorjeno besedilo je sedaj mogoče tudi shraniti (konzervirati) na gramofonski plošči ali magnetofonskem traku, nato pa ga z ustreznim „čitalom“ spet mehanično uglasiti. Kakovost ponovno uglašenega besedila je odvisna od kakovosti shranitve in odčitka. Prvotnemu tvorcu slušnega sporočila zveni drugače že zato, ker se oglaša ne iz njega in se torej izgovorni tresljaji prenašajo notranjemu ušesu le po zraku od zunaj, ne pa tudi po tresenju govornih organov, zlasti glasilk, kar je značilnost živega, nereproduciranega govora.

Slušno sporočilo ima deloma tudi svojo vidno podobo na podlagi govoril govorečega, posebno ustnične odprtine, njene razprtosti in višine. Tako lahko „vidimo“ ustnične zapornike in pripornike, vendar komaj tudi v njihovi zvenečnosti ali nosnosti. Neudeleženost ustnic pri izgovoru kaže na zobne, zadlesnične in mehkonebne soglasnike, na katere deloma lahko sklepamo po obliki in velikosti ustnične odprtine, ki pa je deloma močno podobna ustnični odprtini pri izgovorjavi samoglasnikov. (Prim. branje z ustnic zlasti v govorici gluhonemih, ali sprejemanje tujega jezika, ki se lahko opira tudi na spremljanje izgovarjalnih (artikulacijskih) značilnosti.)

T. i. „visible speech“ (= vidni govor) je vidna podoba slušnih značilnosti govorjene besede, med drugim nam omogoča natančen opis slušnih značilnosti govorjenega, pomaga pa tudi gluhonemim obvladovati naravni izgovor besedila.

Vidni prenosnik

Človek si je postopoma ustvaril tudi vidno (zapisno) podobo jezika. Najprej tako, da je namesto besed risal predmete, ki so jih te besede zaznamovale (hieroglifi), nato si je iz teh besed odmislil zloge (kot da bi bila npr. beseda *biba* sestavljena iz zloga *bi*, kot ga imamo v *Bik*, in iz *ba*, kot ga imamo v besedi *Baba*). Končno je iznašel vidna znamenja za vsak glas (deloma pa tudi za naglas). Tedaj je lahko zaznamoval neskončno število posameznih besed in njihovih oblik. Pri tem se je sčasoma naučil ločiti črkovno množico ene besede od druge s presledkom (česar v slušnem jeziku v okviru stavka navadno ni), nato začel zaznamovati še posamezne povedi ali njihove izrazite dele z ločili, končno pa uvedel za začetek povedi še posebno znamenje v obliki velike črke (tako je sčasoma ločil tudi *kovača*, tj. ‘človeka, ki kuje’, od *Kovača*, tj. ‘človeka, ki se le imenuje [kovač], ne da bi tudi zares bil – ali moral biti – ‘kovač’).

Vidna podoba jezika je imela nekaj prednosti. Ločila je nekatere stvari, ki jih slušna podoba ni ali ne tako očitno (zavest o povedi in nekaterih drugih skladenjskih kategorijah, npr. prirednostih v okviru prostega stavka, lastna imena), predvsem pa so se sporočila z vidno obliko lahko shranila za dalj časa (babilonske ploščice, egipčanski papirusi in hebrejski rokopisni zvitki) in se tudi poljubno prenašala iz kraja v kraj oz. se ohranjala iz časa v čas. Z izumom tiska pa je bila omogočena tako rekoč neskončna množica knjig, kar je močno pospešilo človeško znanje in njegovo kulturo. Besedila so se sedaj namreč dala tudi natančno študirati, s tem pa si je bilo mogoče dobiti obvestila o vsem mogočem praktično vsakemu, ki se je potrudil, da je postal pismen, in je imel čas za branje. Nadarjen in podjeten človek si je odtlej zapisana besedila in njihova obvestila zapomnil in človeško misel nadaljeval tam, do koder jo je bil spravil njegov predhodnik (ne pa da bi bil začenjal zmeraj znova kakor v glavnem do izuma pisave, ko so se izkušnje in umetnostne ter druge jezikovne tvorbe ohranjale in prenašale naprej le s pomnjenjem). Tako je zapisana (tiskana) beseda močno pospešila znanstveno in drugo misel ter doživljanje pismenega človeka sploh.

Zapisano sporočilo je navadno bolj strnjeno, celo nabito z obvestilnostjo. Ker pa ga redoma berejo posamezniki, hitrost branja lahko prilagajajo hitrosti svojega dojemanja; poleg tega se k težjim mestom zmeraj znova lahko vračajo, da tudi nje obvladajo. Zapisano sporočilo ima še to prednost, da ga tvorec lažje dožene, vsebinsko in stilno in jezikovno (lahko mu pri tem pomagajo tudi drugi, kot učitelj učencu, lektor sploh), ter dá naprej izčiščeno varianto, ki tako postane tudi dober posnemovalni vzorec.

Slušna beseda dopušča do neke mere večinoma le sprotne (linearne) popravke, saj naknadno popravljanje več mest napravi besedilo nepregledno. Slušno besedilo poleg tega do neke mere dopušča ali celo zahteva ponovitve, ki služijo le boljšemu pomnjenju (močno pa se lahko pregrešimo s tematičnim ponavljanjem, če ni v vlogah, kot smo jih pravkar omenili, ampak je le posledica naše govorne nespretnosti). Pisana beseda v glavnem ne dovoljuje ponavljanj (razen kot stilnih figur), ne dovoljuje zarekanja, zahteva brezhibno izpeljavo enkrat izbranega skladenjskega vzorca ipd., omogoča pa tudi stvar ponazoriti z risbo ali shemo ipd., kar je vse veliko lažje, kot pa je kazati naslovniku stvar samo ali mu napraviti zanjo tvarni model (npr. hišo, most).

Velika prednost pisne podobe besedila je njegova razčlenjenost na besede, stavke, povedi, odstavke, odseke, poglavja itd., pa tudi v nasprotni smeri razčlenjenost na zloge, črke, na naglašenost zlogov ipd. (kar med drugim olajšuje tudi razumevanje tujega jezika), za uživanje teh besedil pa se zahteva večja izobraženost, npr. tudi za podajanje pisnega besedila zvokovno, ker pisno besedilo marskiaj slušnega ne zapisuje (ali dela to samo v posebnih primerih), npr. vsaj četvere glasovne vrednosti črke *e* ([*e*, *è*, *ê*, *é*, *ə*], npr. *je*, *šè*, *mêj*, *jé*, *pès*), dvoje troje črke *l* ([*l*, *ɰ*, *u*]) ipd. Sploh je slovenski knjižni jezik lažje pisati kakor brati, tj. slovenska pisana beseda bolj lajša trud pišočemu kakor beročemu in torej v marsičem malo podpira obvladovanje slovenskega pravorečja. Še zlasti težko je beročemu pravilno branje tujih lastnih imen, sicer pisanih v latinici, ker velike večine takih imen ne podomačujemo.

Šumi

Slušni in pisni prenosnik mora sporočajoči dobro poznati, da njegovo sporočilo pride čim kakovostnejše do naslovnika. V prenosniku se pojavljajo razni šumi (tudi motnje o vidni podobi jezika imenujemo šume), ki sporočanje motijo. Pri slušnem kanalu je tak šum npr. omejeno frekvenčno območje pri telefonu, kar naš glas dokaj spreminja, ali nepravilnosti pri govornih organih tvorca (oz. bralca), ali namerna iznakaženja delov govorne cevi (ali pa tudi zaradi obolelosti). Posebni šumi so tudi v lokalih, pa pri radijskih in televizijskih sprejemnikih; tu se v eno sporočilo lahko vrivajo še druga: tako v tovarni ali na cesti ropot strojev, motorjev, zato moramo kar vpiti, če hočemo komu kaj povedati, in naš glas lahko hitro postane hripav. Enako je ob hujšem vetru ali ob krepkejšem valovanju morja; podobno, če v istem prostoru govori več ljudi. Naglušnim prinaša šum slabša prožnost sprejemnih organov ušesa, zato jim je treba govoriti glasneje, včasih kar vpiti, ali pa še to ne pomaga dosti. Ne nazadnje prinaša govorečemu svoj „šum" tudi nervoza ali drugačno neugodno duševno stanje. Med drugim npr. tudi sramežljivost ali netrdnost obvladanja tvarine, zaradi česar tak tvorec svoje besede sproti sam požira, namesto da bi jih pošiljal do svojega naslovnika. Končno je „šum" lahko tudi prevelika količina obvestila na določeno besedilno dolžino, tj. pregosta obvestilnost, ali prevelika količina obvestil na določeno časovno enoto, čeprav besedilo samo na sebi, npr. za strokovnjaka, obvestilno ni pregosto. Pri pisanem besedilu predstavlja šum npr. nerazločna ali premajhna pisava (ali tisk), premajhna razlika v barvi papirja in črk, preindividualna pisna

ali tiskovna izpeljava črkovja, v rokopisu tudi mnogi popravki (poleg linearnih še nadstropni in drugomestni). Šum je tudi prevelika ali premajhna hitrost govorjenja.

Slušne obnovitve

Oddaja sporočila naslovniku se – kot nakazano – z iznajdbo slušnih zapisov govorjene besede lahko izvrši tudi po trenutku govorjenja (prej so to do neke mere lahko dosegli le s pomočjo sla, deklamatorja, igralca, ki si je besedilo čim natančneje vtisnil v spomin, nato pa ga naslovniku obnovil – seveda nujno s svojim glasom). Posebne vrste slušna obnovitev danega besedila je t. i. govorno posnemanje (oponašanje), ko npr. kdo deklamira, kakor je to delal Stane Sever ali kdo drug, ali narečno govori, kakor bi govoril npr. Dolenjec nasproti Štajercu, Primorcu, Prekmurcu. Pri vidnem (zapisnem) prenašanju besede je (razen ko pišemo npr. na tablo) praktično zmeraj razlika med časom tvorjenja, oddaje in sprejema: predstavljajmo si npr., da z običajno pošto pišemo komu v Ameriko, ko do sprejema sporočila pride šele čez kakih 10 dni. Pisno formulirano sporočilo naslovniku se lahko pretvori v slušno bodisi tako, da ga prebere ali njegov tvorec sam (kar je dovolj redko) ali pa kdo drug, npr. napovedovalec na radiu, umetnostni bralec (npr. igralec, deklamator) ipd. (t. i. pátvórec). (Podobno dajejo slušno podobo partituri t. i. reproduktivni (poustvarjalni) umetniki ali tvorci sami.)

Poseben primer slušne uresničitve besedila so drame, kjer se govorci sicer govorno in drugače vedejo v ponarejenem (scenskem) sotvarju, kakor da bi šlo za prvotni govorni dogodek.

Slušno uresničevanje navadno zapisanega besedila je različno po stopnji pomnjenja besedila: za branje gre, ko človek zapisano besedo (poprej sicer pripravljen ali tudi ne) neposredno pretvarja v govorjeno; o recitiranju govorimo, ko se uresničevalec skoraj v vsem opira na svoj spomin, ima pa vendar še zmeraj možnost, da si pomaga tudi z zapisom besedila; in deklamiranje imamo, ko besedilo (pesem) dobesedno slušno uresničujemo iz svojega spomina (kadar gre za prozna ali dramska dela, imamo dobesedno slušno oživljanje besedila za govorjenje na pamet).

Vsem vrstam slušne reprodukcije besedil grozi nevarnost, da obnavljavec ostaja nekako samo pri površinski, izrazni strani besedila, pomensko in doživljajno stran besedila pa zanemarja in zato začne drdrati, namesto da bi govoril doživeto, tj. tako, kot da gre za njega samega.

Poročani govor

Ne povsem obnavljalno podajanje prvotnega govornega dogodka je t. i. poročani govor, na splošno treh vrst: V premem govoru prvotni govorni dogodek ene replike podajamo v dobesednem navedku, spremljanem večinoma s t. i. spremnim stavkom, katerega povedek je glagol rekanja ali mišljenja (včasih sicer izpuščen), temu stavku pa je lahko pridružen še kak drug; če je spremni stavek z glagolom rekanja izpuščen, nastopa samo nerekanjski spremni stavek, ki nam sporoča spremne okoliščine (sotvarje) glagola rekanja ali mišljenja. Pri odvisnem govoru je namesto dobesednega navedka odvisni stavek. Pri polpremem govoru je potencialni primarni govor izražen

tako, da je govoreči in ogovorjeni skozi zavest motrilca (ki se sploh ne izdaja kot govoreči) odtujen v 3. osebo. Moderni tvorec besedila v umetnosti rad uporablja polpremi govor. – Dobesedni navedek (in sploh poročani govor) je lahko prikrojen.

Prednosti prenosnikov

Dober tvorec ima prenosnik pred očmi že tedaj, ko tvori besedilo, saj je glede na prenosnik treba (ali je dobro) marsikaj povedati različno.

Pri pisnem prenosniku se npr. natančno ločijo povedi (končna ločila), nadredni stavki od podrednih, večinoma tudi priredni deli, najsi bodo stavčni ali nestavčni (nekončna ločila, zlasti vejica). Pri pisnem prenosniku mora tvorec deloma ločiti vrste priredij in veznikov: pred vezalnim *in*, (*pa*) se vejica ne piše, če tega ne zahtevajo druge okoliščine, pred posledičnima ali protivnima *in*, *pa* pa se vejica zmeraj piše; podobno je pred ločnim *ali* nasproti protivnemu; pri primerjalnih *kot*, *kakor* ... pišoči mora ločiti, ali je tiso, kar sledi, stavek, tj. besede, zbrane okrog osebne glagolske oblike (takrat vejico piše) ali ne (tedaj vejice ne piše): Raje *ga nosim, kot poslušam* proti Raje bi ga *nosil kot poslušal* ali Laže ga je *nositi kot poslušati* ali Laže je *biti nor kot pameten*. Ločila so pri pisnem prenosniku sploh velik problem (in obratno: členitev s premori, poudarjanje, register, intonacija pri slušnem prenosniku). V strokovnem sporočanju pri pisnem prenosniku lahko veliko rabimo razne vrste okrajšav, kot npr. *itd.*, *t. l.*, *t. i.*, *nam.*, *os.* itd., ali simbole, npr. razne vrste oklepajev, kar nam zamenjuje cele besede: tako se /o/ bere „fonem ozki o", {o} „morfem o", [o] „glas ozki o" ipd. Vse táko je pri govorjenju torej treba razrešiti takó, kot smo pokazali z oklepajenjem. Namesto *nam.*, *t. i.* pa beremo *namesto*, *tako imenovani* ipd. Ni pa to nujno pri simbolih, kakor so za kemijske prvine (H_2O beremo kar *ha dva ó*); merske enote kot *cm* so skoraj okrajšave, ne simboli, zato jih v govoru večinoma zamenjujemo s celimi besedami). Če krajšave beremo nerazvezano (npr. *nam.* namesto *namreč*, *Na* namesto *en a*), to lahko moti ali spači besedilo.

Govorili smo že o večji obvestilni gostoti pisane besede nasproti govorni: v pisani je manj ponavljanja, isto mesto se lahko prebere večkrat, v njej lažje slikovno (ali tudi v shemah) predstavljamo stvari (sedaj je vsaj za predavanje mogoče uporabljati več tehnik za projiciranje večjih podob na platno). Pri pisnem prenosniku pa seveda tudi ni mogoče prikazati stvari kot take, ampak le njeno podobo (sliko, fotografijo).

Pisni prenosnik je od slušnega (ustnega) težji ne le zaradi že omenjenega ločevanja lastno- od občoimenskosti (tudi pri pridevniku na *-ov/-ev* ali *-in*), ampak se zelo določno kaže tudi še drugače (skrajšana ali nadomestna lastna imena, spoštovanje, konvencija), v skladnji še s tem, da zahteva ločevanje z vejico, ko gre za izpostavke, vstavke, dostavke, pristavke, itd., kar vse tvori t. i. pismenost, ki se torej nikakor ne izčrpuje s sposobnostjo poznanja pisnih ustreznikov za slušne enote in nasprotno.

Nenamembni prenosnik

Za konec omenimo še nenamembni prenosnik. O njem govorimo tedaj, ko za pisni prenosnik namenjeno sporočilo glasno beremo, ali pa slušno uresničeno besedilo

dobesedno zapišemo. V drugem primeru postane močno očitno, da se za prenos določene količine obvestila pri slušnem prenosniku porabi dosti več energije, kot je je treba za pisnega (torej v zapisu mirno lahko kaj prečrtamo, kar je bilo pri govoru potrebno, besedilo pa je zaradi tega boljše, ne slabše).

Pripravljenost tvorca za sporočanje

Tvorec je na tvorbo besedila lahko različno pripravljen. Glede na to ločimo pripravljeno in nepripravljeno (spontano) sporočanje. Pripravljeno je lahko rokopisno ali pa samo umstveno.

Nepripravljeno tvorimo navadno le praktičnosporazumevalna besedila. Ta so večinoma dvogovorna, posamezna replika (govorni nastop) pa normalno obsega le poved ali dve. Na to se odzove s svojim prispevkom sobesednik (tj. sotvorec dvogovornega besedila). Nastopi govorečega se daljšajo, ko gre za opisovanje stvari ali tipičnega dogajanja oz. postopka, za pripovedovanje ali poročanje, za podajanje, tj. razpostavljanje pojmovnega sveta, za razglabljanje oz. utemeljevanje v okviru pogovora. V zvezi s tem pa se veča tudi zahtevnost do tvorca, zlasti glede miselne in zgradbene sestavine sporočila.

Tu prav lahko pride do negativnih pojavov v našem besedovanju. Z ene strani že glede dolžine „pripovedovanja", pa glede privlačnosti tvarine in načina, kako jo ubesedujemo. Eni znajo opisovati, pripovedovati, predavati, razglabljati, dajati navodila ali kramljati, drugi ravno ne predobro. Pri strokovnem sporočanju je težav veliko že glede tvarine: ne spomnimo se vsega, kar zahteva odgovor na določeno vprašanje, še zlasti pa je ogrožena strokovna kakovost, vrednost ubesedenega, kažoča se v tem, kako so posamezne tvarinske prvine med seboj povezane, hierarhično urejene: koliko tvorijo stavbo, ne pa le kup(e) gradiva, iz katerega je stavbo šele treba zgraditi. Tudi strokovno (bodisi razpostavno bodisi utemeljevalno) besedilo mora biti lepo ubesedeno, saj je tudi od tega odvisna njegova vplivna moč na naslovnika. Kakor je rekel M. Ravnikar: Tudi skromna južinica, iz čiste culice postrežena, tekne, še tako dobra jed pa komaj iz umazane.

Tvorec besedila z določeno kakovostno zmožnostjo je za tvorjenje besedila kdaj lahko tudi manj (ali sploh ne) razpoložen. Če tvorjenja besedila nikakor ni mogoče odložiti na ugodnejši trenutek (prim. učitelja, z urnikom vezanega na čisto določen čas), bo besedilo pač slabše. Kot tvorci se tedaj tolažimo z bolj dognanim prej in verjetno dognanim ob prvi naslednji priložnosti. Če je tvorec nerazpoložen (ali tudi tvarinsko slabo pripravljen), mu do neke mere lahko pomaga rutina; vendar se ta zelo rada sprevrže v mlatenje prazne slame, in to lahko le škoduje. Pri mlatvi prazne slame vsa zgovornost in leporečnost ne more nadomestiti potrebne obvestilnosti. Ali kot navadno pravimo: govorimo zato, da kaj povemo, sicer je bolje molčati.

Tvorjenje besedil je le redko samo sebi namen. Táko je npr., če imata dva na daljši samotni poti isti cilj in je težko kar tako, brez besede, hoditi (ali v vozilu sedeti) drug ob drugem. V takih primerih se navadno oba sopotnika trudita za tvarino po-

govora. Če jo najdeta, gre potem samo od sebe, sicer skačeta z ene teme na drugo (Kdor govoriti kaj ne ve, ta o vremenu (ali zdravju) toži). Podobni položaji nastanejo, ko si govoreča ne upata s pravo besedo na dan in ovinkarita sem in tja, ali pa je táko govorjenje po ovinkih del sporočevalnega obreda (npr. pri snubljenju ipd.).

Tvorec glede na naslovnika

Tvorec je v tvorjenju besedila lahko manj svoboden zaradi naslovnika. Znana oblika nesvobodnosti tvorca je t. i. trema, tj. bojazen pred govornim (ali drugačnim) nastopanjem zaradi določene vrste naslovnika. Táko tremo imajo lahko: igralec pred gledališkim občinstvom; duhovnik pred verskim zborom, politik pred političnim; zlasti pa npr. učenec ali delavec pred razredno ali delovno skupnostjo; položajno nižji pred položajno višjim (in obratno, če izobrazbeno razmerje ni vzporedno položajnemu). Tudi učitelj ima lahko tremo pred učenci oz. sploh pred neznanim zborom, dokler še ni vzpostavljeno medsebojno razmerje splošnega zaupanja, tj. partnerstva v prizadevanju za uspešno širjenje obveščenosti z učitelja na učence (in do neke mere tudi obratno).

Proti tremi najbolj pomaga dobra obveščenost v tvarini, ki je predmet sporočanja, pa seveda tudi sporočevalna šolanost in praksa (ter vaja), kar besedilotvorcu sčasoma prinese še veliko mero zanesljivosti, da bo v danem novem sporočanju uspešen.

Faze pri nastajanju besedila

Vsako besedilo enkrat nastane, vendar večinoma ne naenkrat (se ne „zlije“ kar na papir, kakor se zlije nevihta); ne, nastaja postopoma, v več fazah, odvisno tudi od dolžine, pa seveda od težavnosti obravnavane tvarine ipd. Načeloma se ločijo tri faze nastajanja sporočila: iznajdba ali invencija, urejanje ali dispozicija (disponiranje) in gradnja ali kompozicija (komponiranje).

Iznajdba ali invencija

Iznajdba zadeva že izbiro tvarine (kar je potencialni naslov bodočega besedila), zlasti pa obsega zbiranje gradiva za določeno izbrano tvarino. Pri tem se opiramo na svoj spomin, na ustrezno literaturo, a tudi namensko opazujemo stvari in pojave (npr. kakšno je kaj, katere dele ima, kako deluje, spremljamo rast kake bilke ali razvoj žuželke), obiščemo kako delovno organizacijo, firmo, ustanovo, urad, anketiramo in intervjuvamo ljudi v njih. Pri strokovnem delu pravimo, da si ustvarjamo korpus bodoče raziskave (tak korpus so lahko npr. ustave bližnjih držav, če hočemo pisati o naših ustavnih določilih, pa tudi vsi njihovi osnutki in debate k njim, ne nazadnje tudi zgodovina njenega nastanka). Zberemo tudi lahko vse predpise, ki urejajo rabo slovenskega jezika bodisi v Republiki Sloveniji ali v državah, kjer živijo naše manjšine.

Nad zbranim gradivom si moramo ohraniti pregled. V tej ali drugi obliki si napravimo preglednico (ali kartoteko) zbranega. Zbiramo pa gradivo ne na slepo, ampak glede na zahteve, ki izhajajo iz teme naše naloge. Na določeni stopnji zbiranje gradiva zaključimo in se lotimo urejanja, se pa k zbiranju lahko spet povrnemo, ko nam ubesedovanje tvarine tako veleva, ko namreč opazimo, da o obravnavanem še nismo dovolj poučeni, da bi dano tvarino zadovoljivo predstavili.

Urejanje

V fazi urejanja zbrano gradivo že nekako prebiramo, razporejamo v smiselne dopolnjevalne skupine. Gradivo lahko začnemo razporejati že med zbiranjem, v končni fazi pa nam odkrije tudi možne pomanjkljivosti zbiranja (za določeno področje ugotovimo, da imamo zanj premalo gradiva, za druga preveč enoličnega ipd.), torej se moramo še potruditi, da bi te, take in podobne pomanjkljivosti odpravili. (Marsikaj od nabranega gradiva se pri urejanju pokaže tudi kot nepotrebno, čeprav je samo na sebi lahko zelo zanimivo.)

Razporejanje pojmujemo lahko tudi tako, da se v tej fazi odločimo še za vrsto besedila v okviru dane funkcijske zvrsti (npr. ali bomo napisali razpravo ali le poljudnoznanstveni članek, roman ali le povest, podrobno ali strnjeno obnovitev ipd.). S tem je že določeno, ali je kaj treba opisati (opisujemo to, kar je zaznamovano v prostoru ali pa je običajno dogajanje ali početje, ne enkratno), ali je treba tvarino pripovedovati ali o njej poročati (to počnemo na podlagi zaznavanja v času), ali je treba pojmovno tvarino razpostaviti (tu gre za pojmovanja oz. razumevanja stvari in stanj stvari), ali je treba kaj utemeljevati (to je táko, kar presojamo), ali pa je na koncu treba naslovnika ali sebe na kaj ali proti čemu voditi (to počnemo na podlagi načrtovanja dejanj, potekov, stanj). Odločamo se tudi glede vsega tistega, o čemer bo tu govor pozneje pri vrstah besedil: glede na pripovedno osebo, (ne)avktorialnost, prenosnik, naslovnika itd. V trenutku, ko začenjamo z gradnjo, glede tega namreč že moramo biti odločeni (sicer bodo pri gradnji besedila težave).

Zavedati se moramo, da z besedili določene tvarine ne samo ubesedujemo (t. i. lokucija ali izrekanje), ampak s tem hkrati naslovnika tudi nagovarjamo (ilokucija ali nagovarjanje), tj. z izrekanjem pri njem zasledujemo določene cilje in ga tako ali drugače tudi pregovarjamo (perlokucija, pregovarjanje), tj. pri njem z besedo želimo doseči ali dosegamo določene učinke, za katere kot tvorci tudi odgovarjamo, tj. zanje prevzemamo odgovornost.

Gradnja

Gradnjo lahko pojmujemo kot besedilno uresničevanje tega, za kar vse smo se odločili pri razporejanju. Glede na jezik pomeni gradnja upovedovanje, tj. dajanje izrazne oblike sestavinam naše zavesti (in tega, kar tudi le čutimo, da bi bilo treba povedati) v obliki povedi. Takó pomensko podstavo enostavčne povedi ‘nabirati, jagoda, deklica, (sedaj)’ lahko izrazimo (seveda ob uveljavljanju določenih modifikacij) ali kot *Deklica nabira jagode* ali *Deklica bi rada nabirala jagode* ali *Da bi deklica nabrala veliko jagod* ali *Deklica nabira jagode?*.

Pri izrekanju (izrazitvi) besedila, tj. pri ubesedovanju, se vsa zapletena stvarnost kot sestavina naše zavesti v tankem curku, ki teče izpod našega peresa (ali iz naših ust), preliva v jezikovno eksistenčno obliko.

To ne gre zmeraj gladko. Včasih se nam misli ne uredijo dovolj hitro v povedi; umanjka nam beseda za kak pojem; zabredemo v pretežak ali neustrezen skladenjski vzorec, in to zamegli našo misel; pregrešimo se zoper pravila skladanja besed v besedne zveze in stavke, pa v še večje, med seboj usklajene enote; prehitro zapišemo prevzeto besedo namesto domače; se izrazimo priredno namesto podredno in narobe; neustrezno izberemo skladenjski naklon (ali se pregrešimo zoper kako drugo upovedovalno določitev pomenske podstave stavka oz. stavčja, npr. hotenjsko, možnostno, čustvenostno ipd.); ne izberemo prave besede iz sopomenskega (t. i. paradigmatskega) snopa; se izražamo samo glagolsko, ko bi se kdaj lahko tudi polstavčno ali besednozvezno imensko; besedila ne členimo najbolje na povedi; ne ujemamo ali ne vežemo in primikamo primerno besed in besednih zvez med seboj; pozabimo kako ločilo ali ne uporabimo primernejšega ločila izmed večih; ne uporabimo velike začetnice za natančnejše ločevanje, ali celo ko je edina pravilna; ne delimo prav; na premajhno razdaljo ponavljamo isto besedo ali besedno zvezo, namesto da bi jo pozaimenili (in nato v primerni zvezi tudi izpustili) ali zamenjali s pod- ali nadpomenko; ne vemo več dalje, ker smo zašli v slepo ulico; postanemo dolgovezni ali se začnemo ponavljati; svoje misli za bralca ne izrazimo dovolj jasno; ne delamo dovolj odstavkov ali pa so neprimerni in tako otežujemo preglednost; nimamo dovolj mednaslovov, ki tudi vodijo bralca; ali pa mednaslovov nimamo hierarhiziranih, kar je prav tako moteče, saj naslovnik potem lahko ne vidi, kaj je glavno, važnejše in kaj manj; delamo preveč odstavkov, tako rekoč iz vsake povedi, ali iz vsake tvarinske enote, kar stvar preveč razbija. Tudi v tisku ne razpremo česa važnega ali tega ne pišemo ležeče (podčrtano). Itd., itn. Posebno radi se pri izrekanju pregrešimo tudi zoper členitev po aktualnosti, še zlasti, ko en skladenjski vzorec zamenjamo z drugim sredi povedi ipd.

Dostikrat šele pri izrekanju (govornem ali pisnem) ugotovimo, da marsičesa vendarle še ne poznamo dovolj in tega zato tudi ubesediti ne moremo, kot bi bilo treba; da nimamo logične (dobre) razvrstitve tvarinskih prvin, tj. da bi eno bili morali izraziti pozneje, drugo prej, tretje pa tudi sploh ni potrebno in se mora črtati ali pa nam manjka. Ugotovimo tudi lahko, da za ubesedovanje kdaj nismo posebno razpoloženi (ali nismo bili, ali smo bili neprimerno razpoloženi, tako da smo povedali tudi stvari, ki jih ne bi bilo treba iz tega in onega razloga). Če je mogoče, v primeru ubesedovalne nerazpoloženosti skušamo izrekanje sporočila prenesti na ugodnejši čas, ki ga po izkušnji pričakujemo, ko do tedaj lahko tudi stvar v nas še bolj nekako dozori. (Težko je, če je izrekanje, kot smo že opozorili, predvideno z urnikom.)

Lektoriranje

Vse te slabosti je ob (najprej osebni) lekturi besedila treba odpraviti; glede marsičesa poiščemo tudi pomoč koga drugega, kolega, jezikovnega lektorja, tudi kakega bralca. S slabostmi v besedilu škodujemo samemu sebi in naslovniku.

V prosto govorjenem besedilu popravke opravljamo sproti (*ekonomija* → gospodarstvo), kolikor se pač da, med drugim tudi s popravki nazaj (*Ko sem ravnokar govoril o..., sem pozabil omeniti* → *opozoriti na* ...). Pisano besedo pa lahko popravimo (dopolnimo, izboljšamo, strnemo ...) prav na mestu, kjer je bila podana prvotno slabša varianta (ti popravki so lahko prémični ali linearni, če boljše sledi spredaj prečrtanemu slabšemu, ali pa so „nadstropni", kadar boljše zapišemo nad prečrtano slabše; poleg tega poznamo še vrivna nadomestila slabšega in dopolnila). Posamezne dele (obsežnejšega) pisnega besedila lahko premontiramo, tj. prestavimo na primernejše mesto, lahko pa tudi napišemo na novo ali pa prečrtamo. Lahko jim dodamo tudi naslove oz. mednaslove, jih različno rangiramo z oštevilčenjem ipd. Abstraktne ali splošne in številske kategorije ponazorimo z zgledi, preglednicami, shemami, risbami in slikami, fotografijami, kazali. Preglednost delov stavkov povečamo s podčrtovanjem, z izbiro različnih tipov črk in stavka (npr. razprto, ležeče, polkrepko), z zaznambami za istovrstne enote ipd.

Lektoriramo lahko glede na slovnično pravilnost, besedno čistost, natančnost, uglajenost, jasnost, jedrnatost, lahkotnost, naravnost, ustreznost (prim. S. Trdina, Besedna umetnost; J. Toporišič, Praktična stilistika).

Popravljanje besedil (lektoriranje) ni nič nenavadnega, saj tudi največjim umetnikom ni neznano; je pa seveda nadležno, zato se mu marsikdo izogne ali pa ga prenese na druge (lektorje). Kritične izdaje umetnostnih del nam pogosto kažejo, koliko je popravljal kateri (tudi prvovrstni) pisatelj, kakor npr. Tolstoj; ta je svoja dela zaradi popravkov dajal prepisovat po nekajkrat. Tudi naš Prešeren je popravljal svoje pesmi, da je dosegel tisto dognanost, ki se ji čudimo. Vse, kar je velikega in dragocenega, sploh vse dognano in dobro, zahteva pošten trud (tudi prej vloženi trud, če v danem trenutku kdo že lažje ustvarja tudi velika dela); sama nadarjenost ni dovolj, čeprav je veliko. Nihče naj bi se ne zadovoljeval s tistim, kar je že dobro, ampak naj bi stremel po najboljšem (v okviru svojih zmožnosti in drugih objektivnih danosti). – Torej se ne ravnati po načelu: Zame/Zanj(o) je tudi táko dobro.

Marsikateri tvorec pri nas ta del tvorčevstva prepušča lektorjem, tj. večinoma poklicnim bralcem, da mu iz besedila popravljajo drobnejše pomanjkljivosti (ločila, izbira boljših ali primernejših sopomenk, zamenjava ali poprava slabših skladenjskih vzorcev ali besednega reda, da odpravijo oblikovne neustreznosti in vsebinske spodrsljaje, spreglede). Pravi tvorec rabi lektorja le za t. i. spreglede (lapsuse), ki prežijo na vsakega izmed nas; besede, skladenjske vzorce, ločila, razporejenost snovi ali t. i. ton si gotovo lahko najbolje izbere sam. – Lektorji pa lahko marsikaj dobrega, individualnega ali novega zatrejo, če se mehanično sklicujejo na vse, kar je v takem priročniku, kot je npr. pravopis; saj ta vendarle ustreza le srednje izobraženemu in pisanja veščemu. Tako lektorji lahko tudi ovirajo napredek izražanja in ga omejujejo na že izkazano. Po drugi strani pa lektorstvo lahko postane tudi potuha slabim tvorcem, ker se navzamejo misli, da je oblika, tj. to, kako je kaj povedano, primerljiva posodi, zaradi katere se tisto, kar vanjo dam, v bistvu nič ne spremeni. Pa ni tako: oblika sodoloča vsebino, slaba jo dela celo neužitno.

Najbolje je torej biti lektor samemu sebi. Svoje novo besedilo spet pregledamo po določenem času, da vidimo, ali se nam iz njega vzpostavlja določen svet, ki je bil

prvotno v besedilo zajet, ubeseden. Pri takem, lektorskem, branju samega sebe potem lahko res ugotovimo, da se dá za kakovost besedila še marsikaj storiti, in sicer ne le jezikovno in stilno, ampak tudi vsebinsko in s tem obvestilno.

Posebne vrste bralci besedil so uredniki glasil, ki jim pošiljamo svoja besedila: ti odločajo o tem, ali se kako besedilo natisne ali ne, v obliki, kot jim je bila dostavljena, ali pa v čem spremenjena. – Podobno vlogo opravljajo recenzenti in cenzorji.

Govornost

Za konec tega razpravljanja o besedilu si oglejmo podrobneje še prenosniško stran, kolikor se tiče govorništva (retorike).

Pri tem je mišljeno, da se tvorec besedila (ne pa morda njegov obnavljavec, tako imenovani pátvorec) z živo besedo sam obrača na svojega naslovnika, najsi ubeseduje (seveda na podlagi ustrezne predstave) neposredno ali pa besedilno vezano. Pri takem sporočanju se zahteva strnjena zbranost tako nasproti ubesedovani predmetnosti kakor nasproti ubesedovalnim zahtevam v določeni besedilni vrsti in večinoma tudi množičnemu naslovniku (pogovora torej ne štejemo sem).

Od govorečega, v tem primeru govornika, se zahteva še zlasti dobro obvladanje slušne strani jezika, najsi gre za glasove, glasovne zveze, naglaševanje, poudarjanje in vse do zadnjega pojava stavčne fonetike, kot so primerna členitev besedila s premori in intonacijami, hitrost govorjenja, register, intonacije same, glasovno barvanje. Poleg tega je pri govorništvu v dosegu oči prisoten še naslovnik (posredno tudi na radiu in televiziji).

Marsikdo vsega tega ne zmore in se od žive besede zateka k branju. Branje pa s seboj rado prinaša stavčnofonetično enoličnost, precejšnjo ali popolno izgubo stika z naslovnikom, nemožnost prilagajanja novim položajem v sporočevalni združbi, če nastopijo med govorniškim sporočanjem samim. Za govorniško nastopanje je torej še zlasti potrebna vaja, nepretrgano prakticiranje.

Govorne oblike so enosmerne ali večsmerne, tj. glede tvorca izmenjavne, na kratko rečeno: zgôvorne. Enosmerno je npr. predavanje, zamenjavno pogovor. Enosmerne oblike so še (javni) govor, in sicer politični, slavnostni, priložnostni, pridiga, predavanje, izmenjavne pa diskusija, (parlamentarna) debata, intervju, okrogla miza, posvet, (volilni) sestanek, sestanek hišne ali druge vrste skupnosti, pa tudi izpit ali zaslišavanje.

Neposredno enosmerno ustno sporočanje (npr. govor, pridiga, predavanje) navadno teče od začetka do konca, ne da bi bil tvorec pri tem moten ali celo prekinjan (isto do neke mere velja za govorni nastop (repliko) v dvosmernem sporočanju, kot je pogovor ipd.). Vendar so položaji, kjer prihaja do kršenja tega dogovora s strani poslušalca (ali sobesednika). Tako je npr. v parlamentu, ko se v referat (oz. posamezni govorni nastop) mešajo medklici; podobno je tudi pri govorih (prim. motnje Jermanovega govora na gostilniškem zboru v Hlapcih), pa žvižgi (izžvižgati koga), zadnje celo med filmskimi predstavami (s čimer gledalci seveda ne morejo vplivati na

nadaljnje uresničevanje filmskih dogodkov samih, pač pa tako izražajo svoj protest proti tvorcem filma). Značilno poseganje v govorni nastop je tudi s šumom od zunaj, ali pa z negovornim šumom med poslušalci (presedanje, odkašljevanje ali kašljanje, prestavljanje papirjev, pospravljanje, vstajanje), ne nazadnje z odhajanjem iz avditorija, kar govorečega upravičeno lahko moti (kakor tudi prepozno prihajanje naslovnikov v prisostvovalni prostor – razred, predavalnico, gledališče, koncertno ali gledališko dvorano). Lahko pa je to tudi znamenje tvorcu besedila za spremembo bodisi tona govornega nastopa, globine obravnave tematike ipd. Spreten besedilotvorec bo znal svojo nejevoljo spričo šumov zakriti, pač pa nanje primerno reagirati in, če se le da, jih kako odpraviti ali zmanjšati. Nevešči tvorec besedila seveda tudi na take stvari rad reagira manj primerno ali sploh neprimerno.

BESEDILO

Kaj je

Besedilo je posebna eksistenčna oblika, besedna odslikava resnične ali umišljene stvarnosti. Besedilo ima slušno ali vidno podobo, pred t. i. izrečenjem pa nevrofiziološko, človeškemu zrenju ne ravno dostopno podobo. Najmanjše besedilo ima obliko enostavčne povedi, tj. besed, zbranih okrog osebne glagolske oblike (lahko pa je tudi polstavčno, pastavčno ali besednozvezno). Obsegovno navzgor besedilo ni omejeno (zelo obsežno besedilo je npr. roman, kakor Vojna in mir), dejansko pa so besedila različnega obsega, sestoječa iz več povedi (tipična enopovedna besedila so npr. pregovori). – Besedilo je rezultat t. i. govorne dejavnosti, tj. smiselne uporabe jezikovnih prvin za prenos določene količine obvestila.

Tipologija besedil

Besedilne vrste ali žanri

Vsako besedilo ima svoje posebne, tj. vrstne ali žanrske, značilnosti (poleg takih, ki so vsem bolj ali manj skupne).

Vrstnih značilnosti se (že iz šole) posebej zavedamo pri besednoumetnostnih besedilih v okviru posameznih umetnostnih zvrsti (pesmi, pripovedi, igre). Tako se na splošno vsak učenec v okviru pesniške zvrsti nauči ločiti besedilne vrste, kot sta npr. balada in romanca, oboje pa npr. od soneta ali gazele; v pripovedni zvrsti vrste, kot sta ep ali povest, novela ali roman; pri dramski pa vrste, kot je navadna drama ali igra v primeri s tragedijo ali komedijo. Zgodaj nam postane jasen tudi pojem prosti spis kot šolska oblika umetnostnega sporočanja, ki ga mora nekako zmoči vsak učenec že v osnovni šoli, pa šolska in domača naloga ipd. Vsakdo razmeroma zgodaj

spozna tudi male oglase ali reklame, pa televizijska ali radijska poročila, časopisni podlistek, učbeniški sestavek, marsikdo tudi politični govor, pridigo, morda tudi razpravo itd., in ne nazadnje povelja, ukaze, predpise, zakone, zapovedi, prepovedi, navodila ..., vse do ustave.

Besedilne vrste se uvrščajo v štiri besedilne funkcijske zvrsti: praktičnosporazumevalno, publicistično, strokovno in umetnostno. Glede na umetnostno zvrst druge tri tvorijo neumetnostno nadzvrst.

Vezana – nevezana beseda

Besedila lahko ločimo tudi po tem, ali je njih beseda merjena ali ne (namesto merjena pravimo tudi vezana). Vezan pomeni, da si besede povedi sledijo tako, da njihovi naglašeni zlogi ustrezajo določenim metričnim vzorcem (npr. jambskemu, trohejskemu, daktilskemu), pa tudi število takih enot (stopic) je določeno za posamezne vrste ali mere (npr. za sonet). V t. i. prostem ritmu od merjenosti še zmeraj ostaja dolžina vrstic (sicer ne obvezno zmeraj enaka). Pesmi so na splošno v vezani besedi (čeprav poznamo tudi pesmi v prozi), pripoved pa večinoma v nevezani besedi (prozi), vendar npr. ep ali romanca načeloma v vezani, in podobno je tudi v drami (igri) (še Župančič je Veroniko Deseniško izoblikoval v verzih). Verzna oblika je tipična npr. tudi za epigrame, manj pogostna pa je za pregovore ali uganke, čeprav so oboji lahko tudi vezani.

Iz umetnostnega sporočanja se vezana beseda močno širi tudi v reklamo, v starejših slovstvenih obdobjih (npr. v rimski antiki) pa je bila navadna tudi v filozofskih ali naravoslovnih besedilih. Vezanost mestoma sili tudi v otroške preštevanke (prim. *An ban, pet podgan, / štiri miši, v uh me piši,/ vija vaja ven* ali *Enci benci na kamenci* ...). Primerjaj tudi različne stopnje vezanosti pri pesmi, od stroge enakoverzne, enakozložne in enakostopične rimane kitice do t. i. prostega stiha (svobodnega verza), kjer je vezalno sredstvo (poleg svobodnejše metrike) le še verznost (vrstičnost), tj. glede na razpoložljivi prostor pisnega zrcala navadno ne do konca (in ne čisto od začetka) izpolnjena vrstica.

Eno- in večgovornost

Besedila se med seboj ločijo tudi po tem, kolikogovorna so: eno-, dvo- ali večgovorna.

Pri praktičnem sporazumevanju so besedila navadno dvogovorna (prim. npr. pogovor med materjo in hčerko o delu na vrtu), redkeje enogovorna (prim. obvestilo na listku: *Kosilo v pečici, solata v hladilniku*, ali: *Šel v trgovino, pridem takoj*). Sami sebi pa komaj kaj slušno izrekamo (prim. Govori sam s seboj), redko tudi pišemo (npr. dnevnik). Izrazita enogovorna besedila so npr. predavanje, pridiga, politični (in drugih vrst) govor, ekspoze, novela, razprava ipd., medtem ko so drame tako rekoč po pravilu neenogovorne (enogovorna ali monologna drama je posebnost).

Že dvogovorna besedila zahtevajo posebno kulturo (omiko) tvorcev. Ko prvi (A) govori (pravimo tudi, da „je na vrsti“ ali „ima navrstje“), drugi (B) navadno molči in (pazljivo, soudeležno) posluša. Vlogi govorca in poslušalca se navadno zamenjata šele, ko govoreči svojo repliko konča in premolkne, pričakujoč odziv svojega sobesednika. Ta se sicer kdaj lahko oglasi tudi v besedo govorečega, npr. z ugovorom ali kakim domislekom, ki z njima ne more počakati konca replike svojega sobesednika. (Dostikrat upravičeno, če govoreči govori tako na dolgo o jasni zadevi, da bi mu besednik lahko rekel: Počakaj, bom jaz namesto tebe povedal.) Stereotipni so tudi pozdravi ali pa začetki vsakdanjega pogovora (npr. *Kako pa kaj, sosed* ali *Danes imamo pa lepo vreme, kaj?*).

Večpogovornost

Na določenem mestu (npr. v razredu, pri predavanju, za manjšim omizjem) se vodi en sam pogovor (tvori eno samo besedilo), v katerem pa lahko nastopa več govorečih. Lahko pa je tudi več pogovorov (tvorjenja več besedil) hkrati, npr. za daljšim omizjem z najbližjim sosedstvom, ne vpije pa se čez mizo z enega konca omizja na drugega, ali pa govori navzkriž. Večpogovorno (večbesedilno) sporočanje imamo npr. na sprejemih (prim. še t. i. židovska šola, ki razredno skupnost razdeli na več samostojnih enot, katerih vsaka vodi svoj pogovor).

Posebna večpogovornost (večbesedilnost) se npr. v filmih lahko dosega tako, da se med navadni pogovor meša še besedilo iz radia ali s televizije, ali pa drugi govor prihaja iz drugega prostora (to je lahko tudi v vsakdanjem sporočanju, npr. v gostinjskem lokalu). V drami poznamo t. i. govorjenje na stran: ni namenjeno osebam iz drame, ampak le občinstvu.

V enogovorno (pa tudi v večgovorno) besedilo se da sprejeti tudi poročani govor, enogovorni ali večgovorni, ne da bi se zaradi tega spremenila eno- ali večgovorna narava besedila. (Prim.: Včeraj popoldne mi je rekla soseda: "Tudi pri nas bi bilo treba zidati" ("da bi bilo treba tudi pri njih zidati"), proti: "Gledala je, soseda, naraščajočo družino: Tudi pri njih bi bilo treba zidati."

Pripovedna oseba in avktorialnôst

Važno merilo delitve besedil je tudi t. i. "osebovnost" pripovedovanja. Načeloma ločimo prvo- in tretjeosebno pripovedovanje. V prvem primeru je v besedilo vključen tudi pripovedovalec, v drugem ne. Prvoosebno pripovedovanje: "Leta 1941 so *nas*, mamo, sestro in *naju* z bratom, konec oktobra Nemci odpeljali v Šlezijo. Še danes se dobro spominjam ..." Tretjeosebno: "Leta 1941 so *Žabkarjeve* odpeljali v Šlezijo. *Stari Žabkar* se še danes dobro spominja ..." V prvoosebnem pripovedovanju je pripovedovalec lahko t. i. pripovedovana oseba, tj. oseba iz besedilnega sveta (iz zgodbe) (naš primer), ali pa tudi ne; v drugem primeru bi se isti odlomek glasil tako: "*Zvedel/Slišal sem*, da so leta 1941 ..."

Na drug način se besedila lahko delijo na podlagi t. i. avktorialnosti in sceničnosti (ali personalnosti). O avktorialnem pripovedovanju govorimo tedaj, ko tvorec svoje besedilo sam komentira. Pri sceničnem prikazovanju je mišljeno, da se tvorec vanj ne oglaša, kakor se navadno ne pisec drame v dramsko besedilo. To se lahko dogaja tako v prvo- kot v tretjeosebnem pripovedovanju: "Leta 1941 – *to je treba že sedaj povedati* – so *nas* Nemci odpeljali v Šlezijo", oz. "Leta1941 – *to je treba že sedaj povedati* – so Nemci *Žabkarjeve* odpeljali v Šlezijo".

Avktorialnost se nekako kaže v t. i. avtorjevi obveščenosti o stvareh, o katerih je govor: "*Menda* 23. okt. l. 1941 (smo)/so bili Žabkarjevi odpeljani v Šlezijo." Tvorec svojo obveščenost o stvareh skuša utemeljiti, dokumentirati: "*Veliko sem se trudil, da sem zvedel*, kdaj natančno s(m)o bili odpeljani v Šlezijo. 23. okt. 1941 – *natančni datum* je razviden iz ohranjenega kartona, na katerem je zapisana tudi "ognjiščna" številka (Herdnummer) te družine – s(m)o bili Žabkarjevi ..."

Táko dokumentiranje je še zlasti značilno za strokovno besedilo, ki lahko v t. i. podčrtnicah (opombah pod črto, ki pa se pogosto stavijo tudi na koncu sestavka ali poglavja) potrjuje skoraj sleherno misel sporočila s sklicevanem na vir obvestila (npr. na krstno knjigo, poročni list, osebno izkaznico, obvestilo sorodstva ipd., ko gre za življenjepisne podatke).

Deli besedila

Splošno

Vsako besedilo ima tudi svojo tipično zgradbo, najbolj običajno začetek, jedro in konec (začetek imenujemo uvod, konec zaključek ali sklep); pogosto ima besedilo tudi naslov (ali pa se pojavlja pod rubričnim naslovom, kakršen je npr. mali oglas) ali zapleteno naslovje, npr. večji prispevki v časopisu, ali pa v knjigah. Znanstvena razprava ima še zlasti zapleten začetek in konec: začenja se s klasifikacijsko številko (UDK), ki poznavalcu nakazuje širše tematsko področje (npr. jezikoslovno ali matematično, slovansko ali germansko ipd.), nakar sledi naslov, ki z nekaj besedami nakazuje reševani problem. Naslovu sledi nekajvrstični sinopsis, ki že podaja rešitev v naslovu nakazanega problema (sinopsis je navadno tudi v tujem jeziku). Na koncu je razpravi dodan še (navadno na eni strani) povzetek (rezime), ki poleg razširitve problema podaja tudi utemeljitev te razširitve. Povzetek je pisan načeloma v drugem jeziku kot razprava sama (pred tem je na koncu razprave lahko tudi kako povzemanje v jeziku razprave). Nekatera besedila imajo lahko še nad- in podnaslove (npr. v dnevnem časopisju), pogosto pa mednaslove (vse skupaj imenujemo naslovje) ali vsaj s številkami ali razprtim tiskom zaznamovane izrazitejše tematične dele. Zapletena knjižna strokovna besedila imajo tudi vsebinsko (v modernem času na začetku), in lahko še stvarna in drugačna kazala, kar vse ima nalogo, bralcu olajšati branje (študij) in povečati korist od tega.

Uvodov je več vrst, enako tudi zaključkov; važni pa so tudi prehodi med posameznimi deli besedila.

Uvod

Uvod je npr. lahko stereotipen, kot v pravljicah, ki se navadno začnejo z *Nekoč je živel* ..., ali *Živel je* ..., ali *Za devetimi gorami je živel* ... Stereotipni uvodi so navadno tudi v poslovnem dopisovanju, npr. tipa *V zvezi z Vašim dopisom z dne tega in tega* ... Stereotipen, čeprav ne posebno priporočljiv, je lahko uvod tudi v predavanje ali učno uro (*Zadnjič smo govorili o* ...). Stereotipni so tudi pozdravi ali pa začetki vsakdanjega pogovora (npr. *Kako kaj, sosed* ali *Danes imamo lepo vreme, kaj?*).

Drugih vrst uvodi so še: citatni (npr.: *Ivan Cankar je v drami Hlapci zapisal: Narod si bo pisal sodbo sam, ne frak mu je ne bo in ne talar* (spremni stavek je lahko tudi za citatom, celo bolj učinkovito je tako), anekdotični (npr. o gordijskem vozlu), zgodovinski (npr. o napadu nacistične Nemčije na Jugoslavijo l. 1941), aktualistični (*Danes, ko že vsak otrok govori o ..., je samo razumljivo, če se tudi mi vprašamo, kam nas to vodi*); v stroki je uvod rad definicijski, npr. *Basen je stalna oblika umetnostnega besedila, ki* ...). Nasprotno od tega pa je začetek z vprašanjem (npr. *Ko drugi grabijo vse dalje, širje, boš rod, ki bivaš tod, boš v duši čvrst?* (a je hkrati citatni, iz Župančiča). Slab uvod je t. i. opravičevalni, kolikor ni le figura, kakor npr. v primeru, ko bi kak velik strokovnjak začel svoje predavanje z besedami *Vem, da nič ne vem* (ta v bistvu pomeni, da se tvorec dobro zaveda omejenosti svojega sicer izpričanega znanja o stvari, o kateri govori).

Zaključek ali sklep

Podobno kot z začetki je tudi z zaključki sporočil. Tudi zaključek je lahko stereotipen, npr. pravljični (*In še danes srečno živita, če nista že umrla*) ali predavateljski (*O tem, čemú vse to, pa prihodnjič*) ipd. Poleg tega imamo še že omenjene povzemalne; pa take, ki razgrinjajo nove perspektive oz. zastavljajo nova vprašanja; pa taki, ko se besedilo enostavno neha s koncem obravnave zadnjega tvarinskega vprašanja. Zaključek sporočila je zelo važen, ker po njem radi sodimo o celotnem sporočilu, čeprav je to seveda kaj lahko krivično (ljudem z „daljšim" spominom pa tudi učinkovit konec ne more zabrisati vsebine slabega glavnega dela). – Na koncu se na splošno trudimo dati kakšno poanto; konec brez poante je dober le, če je nameren, poveden, ne pa le posledica ustvarjalne nemoči. Tipičen zaključek pogovora je tudi poslovilni pozdrav. (Včasih ves „pogovor" sestoji samo iz pozdravov srečujočih se.) – Izrazite zaključke imajo npr. nekatere Prešernove pesmi: *Domov je Bogomila šla k očeti, nič več se nista videla na sveti. – Rozamunda grede v klošter, čast ljubljanskih nun postane. – Vrtinec so vidli čolnarji dereč, al Uršike videl nobeden ni več. – ... da one same nam urjo roke, da one same nam glave vedre. – List črno je zapečaten bil: O mati, tvoj sin je mir dobil! – Nje vera trden jez bila, ljubezni nje ni vstavila. – Al te je treba bilo al ne, vedno bom srčno ljubila te.*

Prehodi

Med prehodi stilistike navajajo npr. izrecni prehod, ko se pove, da smo prešli k drugi tvarini ali njenemu delu; likovni (figurativni) prehodi so npr. po nasprotju, posledičnosti, vzročnosti, na podlagi stopnjevalnosti, pojasnjevalnosti, logične ali

telesne soslednosti. So tudi prehodi po dodajanju ali sledu časovnih delov ali po razporejenosti krajev. Prehodi z ene teme na drugo so dostikrat zaznamovani seveda tudi z naslovi ali številkami ipd.

Zgradba jedra

Pri daljših besedilih je velik problem t. i. zgradba ali kompozicija, tj. razporejenost gradiva (tematskih ali tvarinskih prvin). Tipična preprosta razporeditvena načela tvarine so: hierarhično (po pomembnosti), časovno (po zaporednosti dogajanja), prostorsko (po približevanju k določeni točki – ali po oddaljevanju od nje), doživljajsko (po vrsti, kakor smo kaj doživeli ali za kaj zvedeli). Pri vseh teh načelih gradnje je mogoče iti v eno ali drugo smer, npr.: od najbolj važnega k najmanj važnemu ali narobe; od osrednjega k obrobnemu ali narobe; od leve na desno ali od zgoraj navzdol in narobe (npr. pri slikah tudi v diagonali); po zapovrstju dogajanja ali pa „zavrteno" nazaj oz. s skoki nazaj, npr. od mladosti do starosti ali pa narobe, oz. iz mladosti s skoki naprej v starost (ki je pripovedovalcu že pred očmi); analitično ali sintetično (npr. kako se beseda dela ali pa, kako je napravljena iz določenega pomena); induktivno (tj. od posameznih premis k splošnemu) ali deduktivno (tj. od splošnega k posameznim premisam in posebnim premisam). Posebno načelo razporejanja snovi v jedru je prosto asociacijsko, kakor ravno komu kaj kane na pamet. Asociiranje je lahko tudi difuzno, zmešano, tj. táko, da se „oplodi" ob kaki obstranski miselni sestavini in jo napravi za glavno, v tej pa spet ob postranski in tako naprej (npr. *Sadje je letos dobro obrodilo, pšenica pa ne tako, ker ni bilo umetnih gnojil ob pravem času, ker so Ruše, ki ležijo ob Dravi, ki z bogato vodnostjo poganja številne elektrarne, zaradi česar manj uvažamo nafte z Bližnjega vzhoda, kjer so se zapletli v nove medsebojne vojne, potem ko je v Iranu izbruhnila revolucija, ki ...*).

Poleg takih načinov razporejanja tvarine v sporočilu imamo še mešane, npr. dogajanje z dveh časovnih ravnin, ene iz zgodbenega časa, druge iz časa pred zgodbo, lahko tudi že za njo (take inverzije imajo zlasti rade kriminalne zgodbe) ipd. To je ena vrsta zastranitve. Posebno pri strokovnem sporočanju je zastranitev pogosta, če tvarine ne obvladamo dovolj oz. če je zelo obširna. Da ne bi česa iz okvira kakšne teme pozabili, si zapomnimo t. i. algoritme, tj. navodila za sosledje postopkov (operacij), ki jih je treba izvršiti, da čim ustrezneje dosežemo kak cilj. Tak algoritem predstavlja npr. trdno zaporedje vprašalnih zaimkov (pravzaprav stavkov) kot *Kdo, kaj, kje, kako, zakaj, kdaj* (Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando), kar ustreza nekako udeležencem podstave povedi: *Quis?* – Vojaki; *Quid?* so razstrelili viadukt; *Quibus auxiliis?* skupaj s krajani; *Ubi?* pri Borovnici; *Quando?* med okupacijo; *Cur?* da bi ovirali prevoze vojaštva in njegovih potrebščin. Algoritem za obdelavo kakšne sklanjatve: določitev sklanjatve (1., 2., 3., 4. moška), glavni sklanjatveni vzorec (*korak, pismonoša ...*), premene osnove (*pràg prága*), premene končnic (*sína/sinú*), naglasni tipi (nepremični, premični, končniški, mešani), raba.

Važno načelo v zgradbi besedila je nekako stopnjevanje, sicer je besedilo preenolično, preveč plano, brez dvigov in padcev, „polje ravno" bi lahko rekli. Napetost navadno do neke točke raste, na koncu pa se razreši (tipična razrešitev v lažjih leposlovnih in filmskih delih je t. i. srečni konec, hepiend). Če napetost (ali zanimivost) zgodbe na kateri točki upade, besedilo zgubi na vrednosti. Pač pa se lahko že nakazana razrešitev začasno odloži (t. i. retardacija ali upočasnitev), tako da se zdi, kot da bo vendarle zmagala (ali bila kriva v kriminalki) druga stran, kakor smo že pričakovali. Napetost se v kriminalkah rada dosega tudi tako, da se krivda po vrsti prisoja na videz najbolj sumljivim, po odpravi vrste sumov pa se kot krivec nazadnje odkrije tisti, na katerega se je sprva najmanj mislilo.

Stalne oblike besedil

Besedila niso brezoblična, ampak imajo stalne oblike, tako celo vsakdanji pogovor, ali kramljanje, ali prepir. Stalne oblike besedil (imenujemo jih tudi besedilne vrste ali žanri – kratko kar vrste ali žanri) je najbolje najprej deliti po 4 funkcijskih zvrsteh. Najprej torej ločimo praktičnosporazumevalne, publicistične, strokovne in umetnostne vrste ali stalne oblike. Odlomke besedil (če gre za krajša besedila, so navedena cela) teh stalnih oblik imamo zbrane v knjigi Slovenska zvrstna besedila.

Funkcijskozvrstne besedilne vrste

Pri praktičnosporazumevalnih vrstah se ločijo npr. tele: pogovor, pripoved, pismo, prošnja, pritožbo, „zatožba" (te bom zatožil), karakteristika, priporočilo, obvestilo, naročilo; posebna oblika obvestila je npr. tudi osmrtnica ali zahvala, pa o dežurstvu in odprtosti lokalov in ustanov; potem so tu vabilo, razpis, objava, tečajna lista, poziv, vremenska napoved, spored, program (npr. radijski, televizijski), reklama, kolofon, napoved (npr. vremenska), mali oglas, navodilo, nasvet, jamstvena izjava, recept, napotnica, izkaznica ipd.

Strokovna besedila so npr. karta, zemljevid, preglednica, test, poučni sestavek (raznih strok in zahtevnostnih stopenj), strokovni pogovor, konzultacija, predavanje, seminar, izpit, strokovna šolska ali domača naloga, seminarska naloga ali referat, diplomsko delo, koreferat, protireferat, razprava, magistrsko delo ali doktorska disertacija, članek, poročilo, ocena, kritika, polemika. Uradovalna strokovnost se kaže v naslednjih vrstah: vloga, sklep, odločba, razsodba, pravni dopis, upravni akt, račun, obračun, pogodba. Na področje strokovnosti gredo še vrste, kot so: učbeniški sestavek, poljudnoznanstveno besedilo, neučbeniški sestavek, monografija, priročnik (za razne stroke), in sicer od osnovnošolskega učbenika do znanstvenega zajetja celotnih predmetnih področij (npr. zgodovine, politike, gospodarstva ...), slovarji (od splošnih do specialnih izrazijskih (terminoloških), enciklopedije, bibliografije in kartoteke ...

Publicistična besedila so lahko opisovalna, poročevalna, razpostavljalna, presojevalna ali navodilna; nekatera so tudi leposlovno nadahnjena. Poročevalna so: novica, in sicer navadna, drobna, krajevna, razširjena; poročilo: notranje- ali zunanjepolitično, športno, borzno, gospodarsko; plakat, oznanilo, izjava, javni nagovor, anketa, intervju, spominska kronika.

Presojevalna: uvodnik, komentar, glosa, vrivek, obletnični zapis, ocena (leposlovnega dela, televizijska, filmska, dramska, koncertna), turistični vodnik, polemika. Leposlovno nadahnjena: karikatura, kozerija (kramljanje), feljton (podlistek), horoskop, reportaža, zapisek s poti, esej, dnevnik, strip.

Umetnostne vrste besedil so bolj splošno znane (spredaj deloma že obravnavane), zato tu le opozorilo na vrste v okviru posameznih zvrsti. Pri dramatiki npr. ločimo dramo/igro, tragedijo, komedijo, veseloigro, farso, misterij. Posebna podskupina besedila sta scenarij in še posebna libreto.

Dramsko besedilo

Pri dramskih besedilnih vrstah ločimo govorno besedilo, razdeljeno v okviru posameznih prizorov na replike (tj. govorne nastope določene osebe), in tako imenovane didaskalije, tj. negovorno besedilo, s katerim se uvajajo govorni nastopi posameznih dramskih oseb (v našem primeru doli z veliko pisano) in se razkrivajo prostorske, časovne, vsebinske in načinovne določilnice junakovega nastopa ali sploh scene (in širše: dejanja) (pisano ležeče). Za primer:

PETER (*krikne*): Tuj greh prenašam. *Privije vrv.*
V sobi KUNIGUNDA: Bila si štručka. Takale ... Ko so te ...
PISAR *izteza vrat, vendar se smehlja.*

V scenariju so didaskalije (ponekod jih imenujejo remarke) zelo razvejene (še bolj seveda v snemalni knjigi), saj predvidevajo načeloma vse, kar sicer drami daje režiser iz svojega.

Mersko določanje stalnih oblik sporočanja

Stalne oblike sporočanja (tj. besedilne vrste) mersko določiti je precej težko, in taki poskusi se na prvi pogled zdijo tudi pregrobi. Kljub temu si z njimi lahko pomagamo.

Posamezne zvrsti (praktičnosporazumevalna, strokovna, publicistična, umetnostna) se ločijo deloma že po dolžini tipičnih besed: strokovna zvrst uporablja daljše besede kot praktičnosporazumevalna, medtem ko to merilo za umetnostna besedila ni pomembno (razen morda npr. za pravljice). Zvrsti se ločijo tudi po zapletenosti povedi in umevalni teži. Največja zapletenost in dolžina je navadno v znanstvenih besedilih, najmanjša pri praktičnem sporazumevanju. Deloma se zvrstna besedila ločijo tudi po drugačnem tipu besedja: za znanstvena besedila je npr. značilno zlasti strokovno izrazje za abstraktne in zelo splošne pojme.

Zelo uspešen način za mersko določanje stalnih oblik sporočanja je po oblikovnih, funkcijskozvrstnih in razpoloženjskih merilih.

Oblikovnost

Oblikovno merilo so tvarne (T), govorne (G) in priložnostne (P) določilnice.

Tvarne (T) določilnice so obseg ali dolžina (D), vodoravna (V) in navpična (N) razčlenjenost besedila.

V umetnostni nevezani besedi je za roman značilna npr. zelo velika dolžina, za novelo ali povest manjša, za basen ali črtico pa majhna (tudi t. i. kratka zgodba spada v zadnjo skupino). Te lastnosti simbolno označujemo z D3, D2 in D1. Podobno je tudi v strokovni in publicistični, deloma pa je tako tudi v praktičnosporazumevalni zvrsti, kjer vendar prevladujejo nevelike dolžine. – Pri vodoravni razčlenitvi mislimo na razčlenjenost besedila na poglavja, podpoglavja, večodstavčne dele (t. i. sekcije ali odseke); take enote so lahko zaznamovane npr. s številkami ali črkami z zaklepajem ipd., vse do zadnjih vidnih naštevalnih enot, nakazanih npr. z razprtim tiskom. Gledano s stališča celote, se sporočila ločijo tudi po tem, ali imajo vse tri dele (uvod, jedro, zaključek) ali ne, pa tudi, ali imajo zapleten uvodni ali končni del ali ne (npr. z udekajevsko vrstilno številko, naslovom, sinopsisom, povzetkom). – Navpična razčlenitev nam pomeni členitev besedila glede na pomembnost njegovih delov, kar se na zunaj kaže npr. v tem, da imajo eni deli tiskarsko (ali kako drugače) izrazitejšo obliko, s čimer nakazujejo večjo ali manjšo pomembnost tistega, kar je pod njimi (krepkejši tisk, večje ali manjše črke, strnjene ali razprte ali tudi ležeče, velike ali male). V kazalih to hierarhijo lahko nakazujejo tudi odmiki v desno.

Govorne (G) določilnice obsegajo besedje (B), povezanost delov (V = vezala) in t. i. sporočevalne postopke (Sp) (imenovane tudi besedovalni tipi).

Besedje je različno glede na svojo pomenskost: poleg jasnih, enoumnih besed, kot so strokovni izrazi ali faktografski podatki in enoumne večpomenske besede, obstajajo še večpomenske besede, ki so pomensko enoumne šele v določenem besedilu (te besede so v povprečju krajše od prvih). Razlike so tudi v metaforičnosti besedja.

Potem je tu merilo povezanost: od navadne sopostavitve sredstev vodi pot prek vmesnih stopenj do tesne in razvidne medsebojne sprepletenosti. Ta se zlasti razodeva s številom uporabljenih veznikov na določeno besedilno dolžino, izkazana pa je tudi z rabo predlogov, zaimkov, polstavkov in prislovov.

Sporočevalni postopki (besedovalni tipi) so: opisovanje (v orisih, opisih, reportažah), pripovedovanje (pripovedka, legenda, pravljica, poročilo), podajanje ali razpostava (priročniki) in najzapletenejše, tj. razglabljanje (utemeljevanje), kot ga uporabljajo znanstvene vrste (pa tudi poljudnoznanstvene, razpravne in polemične) ter navajanje (predpisi, zahteve, zakoni). (Simbolizacija: Opis – opisovalnost, Prč – poročevalnost/Prp – pripovednost, Razp – razpostavnost, Rzg – razglabljalnost/Utem – utemeljevalnost in Navod – navodilnost.)

Nekateri ločijo še več vrst besedovalnih postopkov ali prijemov oz. imajo drugačno strukturiranost: 1. podajanje, ugotavljanje, zatrjevanje; 2. poročanje, opisovanje, pripovedovanje, prikazovanje, referiranje; 3. ponazarjanje, primerjanje, strnjanje, posploševanje, sklepanje; 4. utemeljevanje, dokazovanje, ovrženje, razkrinkovanje;

5. komentiranje; 6. prošnja, (s)po(d)bujanje, pozivanje, zahtevanje, navajanje, velevanje; 7. vpraševanje.

Priložnostne (P) določilnice stalnih oblik sporočanja so naslov ter kinetične, slušne in vidne prvine besedila. (Simbolizacija: Na – naslov, Ja – jakost, SK – slušni kanal, VK – vidni kanal.)

Funkcijskozvrstne (F) določilnice smo obravnavali že pri zvrstnosti.

Ton oz. duševnostne ali razpoloženjske (R) določilnice. Te določilnice razodevajo duševna stanja, kakor so humor, ironija, žalost, jeza, prepričanje, hinavstvo, prilizovanje. To označujemo z eksponiranim plus (+) ali minus (–). Simbolno znamenje za to je *R*.

Na podlagi teh parametrov se da posamezna besedilna vrsta prikazati s simbolnim stavkom: tega uvaja oznaka funkcijske zvrsti, nato pa v treh oklepajih sledijo določilnice za oblikovnost (tj. tvarnost, govornost in priložnostnost), kar vse je podano faktorsko (ne morda seštevalno), le razpoloženje je na koncu podano izpostavitveno. Poglejmo si to za besedilne vrste (ali žanre) roman, disertacija in novica:

ŽANR	F	T	G	P	R
roman	U	(D_3 V_3 N_3)	(B_3 Z_3 Sp_3)	(Na, VK)	+
disertacija	S	(D_3 V_3 N_3)	(B_2 Z_3 Sp_3)	(Na_2, VK)	–
novica	P	(D V N)	(B Z_2 Sp)	(Na, V/SK)	–

Za praktično sporazumevanje zgleda ne navajamo.

Večgovorično (večkodno) besedilo

Besedilo je načeloma lahko samobesedno (slušno in/ali vidno oz. govorjeno in/ali pisano), ali pa je obogateno še s shemami, podobami, slikami (oz. je tako slušno kot deloma hkrati vidno oz. narobe), da bi ubesedeni svet naslovniku tudi z likom jasneje postavilo pred oči. Kadar je besedilo govorno, ga spremljajo lahko še kretnje rok, glave, telesa sploh, govorčev položaj, izraz obraza. Zadnje je zlasti važno, ko sta si sporočevalna partnerja blizu ali pa je sporočajoči (in naslovnik) pred kamero, ki se mu lahko približa na največjo bližino in ga tako izpostavi naslovnikovi oceni.

Vloge ali funkcije besedil

Besedila opravljajo več vlog. Najprvo so bile spoznane tri vloge, pozneje pa še tri. Prve tri so prikazovalna, razodevalna in pozivna, druge tri pa govornostikovna, lepotna in ojezikovna.

Glavna vloga besedila je prikazovalna (imenovali bi jo lahko tudi propozicijsko ali pomenskopodstavno), tj. da prenaša stvarno obvestilo ali informacijo o izbrani temi ali tvarini.

Vendar besedilo naslovniku podaja ne samo podobo stvarnosti. Marsikaj mu pove tudi o svojem tvorcu, saj mu omogoča, da tudi v besedilu o nesebi vendarle izraža tudi samega sebe (ekspresivna ali razodevalna vloga besedila). Pri izrazitem tvorcu nam je treba prebrati le nekaj povedi, pa že spoznamo izrazitega leposlovca, npr. Prešerna ali Cankarja, celo tudi strokovnega stilista, ne le umetnostnega, pa seveda tudi publicističnega ali praktičnosporazumevalnega (tega hitro spoznamo po glasu, po značilnih besedah, tudi po značilnih zgodbah ipd.). Vsakdo pač vidi in doživlja svet po svoje in ga temu primerno tudi nehote v besedi po svoje obliči. To se deloma kaže ne le v tem, da na svojski način izbira od obstoječih skladenjskih vzorcev in besed, ampak da iz prvih dela tudi nove povezave, besede pa tudi sam tvori, zlasti npr. v strokovnih in umetnostnih (in tudi v preostalih dveh) zvrsteh.

Besedilo odseva ubesedeno stvarnost in izraža svojega tvorca, razpolaga pa tudi z značinostmi, ki se posebej obračajo na naslovnika (to je t. i. pozivna ali apelativna vloga besedila). Tu gre z ene strani za to, da se njegov tvorec lahko neposredno obrača na naslovnika z ogovarjanjem in ga navidezno soudeležuje pri pripovedovanju (npr. v obliki kot: *Kaj hočeva pa sedaj s svojim junakom, preljubi bralec?*); z druge pa obsega tudi pobujanje (aktiviranje), tj. prizadevanje, da bi naslovnika o čem prepričal ali ga spravil k dejavnosti, ga za kaj zainteresiral ali pa čustveno ganil.

Stvarno poudarjeno obveščanje naj po pravilu odlikujeta stvarnost in jasnost; doživljajsko poudarjeno obveščanje se kaže v nazornosti, slikovitosti, razodevalnosti (ekspresivnosti); pridobivanje in spodbujanje k dejavnosti naj odlikuje smiselna usklajenost in obvezujoča razvidnost, pa tudi navodila. Pri pozivnih oblikah, kot sta prošnja ali poziv, pa je ravno to potrebno. Za zainteresiranje ni posebnih jezikovnih sredstev (do neke mere vendar vprašanje, npr. retorično), za čustveno zavzetje pa nazornost in razodevanje samega sebe.

Govornostikovna vloga hranja zvezo med tvorcem in naslovnikom. Sredstva za to so velelniška, ogovorna, (medmetna) pastavčna, npr. *Poslušaj*; *Poslušaj, Micka*; *Halo*; *Aha, Hm* itd.

Lepotna vloga obrača pozornost na same besedilne, besedilnovrstne značilnosti, na jezikovne lastnosti zgradbe besedila (glasovne, oblikoslovne, skladenjske, besedijske). Najizraziteje se uveljavlja v pesništvu, sploh v ritmiziranih besednih igrah.

Ojezikovna vloga se osredinja na jezik kot sestav. To vlogo najjasneje opravljajo stavki oz. povedi, v katerih vprašujemo o pomenu kakega izraza (npr. *Kaj je gostüvanje*) ali besedilnega mesta, ali v katerem se natančneje izrekamo o kakem besedovanju (npr. *Rdeča kapica je pravljica*).

NASLOVNIK

Kaj je

Naslovnik je nepogrešljiv člen sporočevalne verige. Tvorec namreč prav gotovo ne tvori besedila samo z namero, da bi se z njegovim izrekom odrešil (prim. Goethejeve besede: Pesniku je bog dal, da svoje trpljenje lahko razodene), da bi se znebil izrekovalnega pritiska, dal duška samemu sebi – ampak da bi pri tem udeležil tudi druge, naslovnike, naj si bodo namembni ali ne.

Glede na sporočevalno verigo je naslovnik tisti, ki mu sporočilo pride po določenem prenosniku, pisnem ali slušnem (neposredno prenašanje iz tvorčeve zavesti v naslovnikovo je težko mogoče), on pa ga razveže (razvozla, dekodira) na podlagi svojega obvladanja jezika in stvarnosti, besediloslovja itd. – sploh sporočanja (so npr. ljudje, ki ne razumejo šale ipd.).

Vrste naslovnikov

Splošno

Naslovnikov je veliko vrst. Tako se ločijo npr. po starosti; v posameznih starostnih skupinah pa po stopnji izobrazbe, življenjske zrelosti, po bogastvu izkušenj, strpnosti (vse to ga postavlja višje ali nižje v kateri koli izmed teh kategorij). Na splošno pa vendarle mislimo, da gredo vse te določilnice nekako vzporedno vsaj do stopnje polne razvitosti človeka. Naslovniki se nadalje delijo na posamezne in združbene (skupinske ali zborne ali množične), s prevzeto besedo: individualne, kolektivne, masovne. Ločimo lahko tudi namembne in nenamembne naslovnike: otroku npr. ni namenjena strokovna ali celo znanstvena knjiga, ljubezensko pismo ne staršem ljubljene osebe. Potem so naslovniki na podlagi dolžnosti: eni so prostovoljni, drugi neprostovoljni (prisilni ali siljeni). Glede na razpoloženje lahko ločimo razpoloženjsko ali ideološko nevtralne, naklonjene ali nenaklonjene bodisi tvorcu, bodisi obravnavani tvarini … Posebna vrsta dolžnostnih naslovnikov so t. i. ocenjevalci ali presojevalci, npr. poročevalci, kritiki, recenzenti, cenzorji, varuhi javne morale, političnih ali ideoloških norm, zakonskega ali javnega reda. S stališča tvorca sporočila so naslovniki lahko idealni, zaželeni ali nezaželeni; ne nazadnje tudi znani ali neznani. Važno je tudi ločiti sobesedniškega naslovnika in samo poslušalnega (prisostvovalnega). V drami npr. sta igralca eden drugemu sobesednika naslovnika, naslovnik obeh pa je občinstvo, na katerega se bodisi rezoner bodisi kateri „navadnih“ igralcev (t. i. govorjenje na stran) tudi izrecno obrača kot na naslovnika. Važno se zdi ločiti tudi interesno enovitega in neenovitega naslovnika. Poseben primer imamo, ko je naslovnik sporočila prisoten, pa tvorec besedila za prenos obvestila temu naslovniku uporablja sla (posrednika), ki da naj onemu pove, da … (ker pač ne govori z njim neposredno, tj. se ne želi ogovorno obračati nanj). Nekaj teh tipov naslovnikov si oglejmo podrobneje.

Hierarhični naslovnik

Hierarhičnih naslovnikov je kar nekaj vrst. Zato se drugače tvori besedilo, če je naslovnik tvorcu položajno (ali po vednosti, telesnosti ipd., ali izravnalno zaradi strokovnosti ali položaja na drugem področju) enak, višji ali nižji. Če se obračamo na položajno višjega naslovnika, smo pri tvorjenju besedila skrbnejši, se skušamo bolj zbrati, se trudimo prikazati se v najboljši luči, vse zaradi tega, ker od naslovnika izhajajo tvorcu te vrste zahteve. Ni pa nujno tako, če govorimo z od sebe položajno nižjim: takrat smo radi manj skrbni, morda celo površni, zlasti pa tudi nepazljivi, čeprav nam tudi s strani takega naslovnika prihajajo maksimalni zahtevki, seveda v okviru njegovih določilnic (o katerih pa lahko mimogrede prenizko sodimo).

Tipično hierarhično razmerje med višjim in nižjim je, ko gre za družbeno organizirane oblike stika, npr. za naslednje dvojice: za učitelja in učenca; duhovnega, političnega, kulturnega, gospodarskega, vojaškega vodjo in njemu podrejene; ali pa za starše nasproti otrokom (narobe je, če isto razmerje izpričujejo vodilne strukture nasproti podrejenim sploh, npr. v politiki); odlikovance nasproti neodlikovancem (tudi v smislu naravne nadarjenosti); za izobrazbeno bolj in manj potrjene; za „pravičnike“ nasproti „grešnikom“. – Nižji naslovnik mora „marsikatero grenko požreti“. Prav pa bi bilo, ko bi položajno višji storil, kar le more, da razmerje, ki se v danem trenutku pač ne da odpraviti, za nižje stoječega ne bi bilo (pre)neugodno. – Od manj privilegiranega naslovnika je seveda tudi treba pričakovati, da bo določeno razmerje moči in položaj pač sprejel, ne pa se morda zakrknil v nedostopnost ali celo sovražnost nasproti višje rangiranemu tvorcu besedila ali nasproti takemu sobesedniku (lahko pa se trudi, da bi svojo podrejenost spremenil z objektivnimi sredstvi, npr. s samoizobraževanjem, odločnim nastopanjem v družbi, da bi priznala pravice, ki izhajajo iz znanja, delavnosti ipd.).

Znani primeri prekinjenega sobesedovanja so, ko ogovorjeni ogovarjalcu „ne da odgovora“, tj. mu odgovarja le s (hladnim, ledenim ipd.) molkom. (To skrivanje za neodgovarjanje na ogovor je dosti značilno tudi za otroke, sledi pa iz trme, strahu, plahosti, ne pri otroku pa še iz visokostnosti, vzvišenosti nad vsem – česar vsega bi vse bilo treba čim prej primerno rešiti.)

Pri dvogovornih besedovanjih, kakršnih eno je tudi polemika (ali diskusija, ali parlamentarna debata), je še zlasti treba paziti na to, da se lastni višji položaj nasproti nižjemu naslovniku ne zlorablja, ko bi se le-ta moral oglasiti z obrambo svojih nazorov. Takrat se rado pokaže, da ga položajno višji naslovnik sili npr. k molku že s tem, ker mu naslovnik „ne more vrniti z isto mero“, čeprav bi njegovi zadevi to koristilo ali ga morda sploh rešilo krivičnih obtožb (in s tem povezanih usodnih posledic). Ni prav, če hierarhično nižji ne more na dan s polno resnico ipd. Táko ne v nravnem ne v političnem smislu ni odlika za višje stoječega, čeprav mu v določenem trenutku lahko tudi koristi. Za položajno višjega je tak molčeči ali pritišani naslovnik v bistvu njegov poraz. Vprašanje je, ali si bo položajno višji to hotel priznati, tj. ali mu ni ljubši utišani naslovnik in da „obvelja“ njegova, pa naj bo še tako neprimerna ali celo krivična. Utišani, ustrahovani naslovnik seveda praktično ni noben naslovnik, zlasti seveda ne sobesedniški, ampak naredbosprejemni stvor.

Poleg tega poznamo tudi „gluhe" naslovnike, dostikrat spet položajno višje, ki „ne slišijo" ali „preslišijo" zanje neugodno obvestilo, ki jim ga posreduje sporočilo. Ti naslovniki – kakor je bilo že davno zapisano – imajo ušesa le za poslušanje, ne tudi za to, da bi kaj slišali, in oči za gledanje, ne za to, da bi z njimi tudi kaj videli. Nič dosti boljše – ali pa je še slabše – ni, če naslovnik tvorčeve besede prevrača, besedilu podtika pomene, kot njemu ustrezajo, tvorcu pa škodujejo, ali ki celo potvarja besedila (če izpušča iz njih, kar mu ne ustreza, da tako dobi (skroji) smisel, ki ga nato lahko izkoristi proti tvorcu besedila).

Od hierarhično višjega je človeško grdo, če nasproti hierarhično nižjemu odlaga svojo poslušalsko sobesedniško vlogo, tj. se ne zmeni za njegovo prizadevanje za začetek razpravljanja o stvari, zaradi katere je hierarhično nižji k njemu prišel.

Raztreseni naslovnik

Nekaterim naslovnikom se neprimeren sprejem obvestila vsekakor dogaja tudi nehote, ker je besedilo zanje pretežko, morda res tudi dvoumno, ali pa so bili pri njegovem sprejemanju premalo zbrani. Dojemanje besedila je tako in tako v nekem smislu rado le relativno ustrezno, saj ga je naslovnik med drugim sposoben sprejeti le sorazmerno svoji trenutni vsestranski obveščenosti o sporočevalskih zadevah, seveda vsakokrat nujno obogateni tudi z obvestili besedila, ki ga ravno sprejema.

Nenaklonjeni naslovnik

Nenaklonjeni naslovnik je tak lahko tudi zato, ker ga je kdo zaslepil, tj. mu besedilo ali njegovega tvorca priskutil ali vsaj napravil nesimpatičnega, ali pa če tvorec besedila sam naslovniku iz kakega razloga ni (povsem) po všeči. S takim naslovnikom mora biti tvorec zlasti previden, mu ne vračati milo za drago, ampak naj ga skuša pridobiti (npr. ob govornem nastopu pred zbornim naslovnikom) s še večjo dognanostjo svojega besedila. Tako bo tvorec nenaklonjenega naslovnika še najprej spravil sprva k spoznanju, da njemu nesimpatični tvorec le ni tako zanič, kot se govori ali pa misli, končno pa bo morda v nenaklonjenem naslovniku dobil celo svojega somišljenika ali vsaj brezpredsodkovnega uživalca besedila. Seveda bi se naslovnik tudi sam moral zavedati, da se še zlasti o negativnih sodbah bodisi o tvorcu bodisi o besedilu mora sam prepričati, ne pa kar prevzemati sodbe drugih. Še zlasti naj bi sam ne grešil s tem, da bi neutemeljene sodbe širil po načelu 'Povem, kot sem slišal' (Relata refero). Seveda so tudi nenaklonjeni naslovniki s statusom pijanca: po našem pregovoru se ta spreobrne, ko se v jamo zvrne.

Kritik

Negativno mnenje bodisi o tvorcu bodisi o besedilu lahko ustvari tudi kritika, najsi bo publicistična ali literarnozgodovinska. Kritik je posebne vrste naslovnik zato, ker svojo sodbo o besedilu in tvorcu izreka in z objavljeno sodbo lahko vpliva na

precej širok krog naslovnikov. Takih primerov Slovencem tudi iz najnovejšega časa ne manjka. Veliko negativnih sodb je bilo deležno Cankarjevo delo, pa tudi Prešernovo (in njuna tvorca sama). Negativna sodba lahko pozitivno učinkuje tako na tvorca kot na naslovnika, če je objektivna, tj. če odkriva resnične slabosti presojanega dela; škodljiva pa je, če negativno sodi o dobrem besedilu ali tvorcu. Dvojni obraz ima seveda tudi pozitivna kritika: Če je objektivna, tvorcu pač ni neljuba (lahko ga celo spodbuja za nadaljnje ali še boljše delo), možnim naslovnikom besedila pa lahko pomaga (jasneje) videti stvari, ki jih sicer sami (morda) ne bi videli. Če pa hvala ni objektivna, kritik slabemu tvorcu daje potuho, druge možne naslovnike pa zavaja ali zlorablja ali tudi poneumlja (kar je le vrsta zlorabe), saj jim daje videti kakovosti, ki jih ocenjevano delo nima (prim. Andersenovo pravljico o cesarjevem oblačilu). Kritik kot posebne vrste naslovnik torej mora krotiti svojo neobjektivnost, se proti njej bojevati, pa naj si gre za ljudi ali za njihova dela, ki so mu simpatična ali ga celo navdušujejo, ali pa imajo ravno nasprotne značilnosti.

Posebna vrsta kritiški naslovnik je učitelj nasproti učencu. Zelo se mora truditi, da učenca ne doživlja (in ocenjuje) kot številke, eno izmed mnogih (ali izmed neskončnega števila), s katerimi ima opraviti (tudi število teh je v resnici natančno šteto). Na učenca mora gledati kot na enkratnega posameznika, živega človeka, ki ga je mogoče prizadeti, ki želi biti objektivno (le nekritični zmeraj samo pozitivno) ocenjen in ki mu, neobjektivno ocenjenemu, ni nič pomagano, če komu drugemu zaokrožimo oceno navzgor, če smo jo njemu manj upravičeno navzdol.

So kritiki (ocenjevalci), ki se ocenjevanemu maščujejo za to, ker sami niso tvorci take vrste besedil, ki bi bila lahko predmet umetnostne, strokovne ali publicistične ocene. Tem ni mogoče pomagati, tolažila bi jih v bistvu lahko misel, ki nam jo je povedal Stritar, da namreč brusu ni treba, da bi kosil, saj je njegova prepotrebna vloga v tem, da koso ostri. Nerodno seveda je, če jo dela topo.

Množični naslovnik

So besedila, ki so namenjena – kakor je bilo mimogrede omenjeno – enorodnemu množičnemu naslovniku, in taka, ki se obračajo na raznorodne naslovnike. To zelo lahko opazujemo pri periodičnih glasilih, kot so revije in časopisi. Revije so na splošno specializirane: so za mladino, za otroke, za odrasle; za ženske, za moške; za politike, za gospodarstvenike, za inženirje …; za ljudi z nižjo ali višjo formalno (ali drugače pridobljeno) izobrazbo in kulturnostjo; za zabavo in tak ali drugačen pouk. Poleg takih pa so tudi revije, ki skušajo ustreči več interesom hkrati, npr. zabavi in pouku, spoznavanju in informiranju. V nasprotju z revijami so časopisi, ki so načeloma sploh taki, da skušajo dati vsaki skupini raznorodnih naslovnikov kaj: tvarinsko in po zahtevnosti, iz te ali one pokrajine, dostikrat različno tudi le po obsegu ali globinski zajetosti. Naslovnik si iz njih izbira sestavke pač v skladu s svojimi interesi.

Besedila v časopisih dostikrat niso prilagojena širokemu (raznovrstnemu) občinstvu s skupnim interesnim imenovalcem, kakršen koli ta že je. Posebno ko gre za stvari, ki zadevajo vse državljane ali občane, npr. za politične, imovinske, upravne, kulturne ipd. stvari, bi morala biti časopisna besedila prilagojena povprečnemu na-

slovniku (slednjemu od tega povprečja navzdol pač ne morejo biti). V takih primerih bi morali strokovni pisci postati poljudnejši, zapustiti svoj slonokoščeni stolp, iti iz soban visoke strokovnosti ali znanosti med ljudi ter si nadeti poljudnoznanstvena in popularizacijska oblačila.

Vplivanje na naslovnika

Tvorec besedila naslovnika najbolj uspešno vzgaja s kakovostjo svojih besedil tiste vrste, ki jo pač piše. Ni pa mogoče pričakovati, da bi si vzgojili enotnega visoko kultiviranega naslovnika, kakor npr. pri dramskih delih le uživalca tragedije, ali resne drame, ne pa tudi nezahtevne igre, burleske, komedije zmešnjav ali burke (ali pri glasbenih delih uživalca opere, ne pa tudi (ali samo) operete ali kabaretne popevke ali muzikala), v literaturi pa tudi kriminalke, saj bodo ljudje zmeraj brali tudi te (ali pa pustolovske romane). Narobe, ali slabše, je, če kdo bere samo te, nič pa t. i. (za)resne literature. Najslabše je seveda, če je naslovnik nasproti besedilom sploh apatičen: naš Prešeren je zapisal, da je apatija – sicer v domovinskem oziru – še hujša od napačnega prizadevanja, saj tedaj tvorci govorijo tako rekoč živim mrtvecem, ne ljudem iz mesa in krvi in nosilcem duhovnih in nravnih vrednot.

Naslovnika kvarimo, če ga „pitamo“ s samim ali pretežno manjvrednim blagom, odtegujemo pa mu bolj visoko kakovostno (velja tudi za propagirano, a slabo) literaturo. To se v bistvu pravi, da naslovnika poneumljamo, morda celo z namenom, da se ne bi ukvarjal s stvarmi, ki bi škodovale našim koristim, pridobljenim ne z delom in kakovostjo, ampak le prilaščenim, drugim odtujenim. Táko početje seveda ni nravno in se je treba proti njemu bojevati vsaj z razkrinkavanjem ali nesodelovanjem pri njem.

Naslovnika bi si lahko skušali pridobiti s tem, da ga neprestano „bombardiramo“ z besedili, ki naj bi ga o čem prepričala, ga za kaj pridobila, ali v čem sprejetem potrjevala in ohranjala. Tako deluje reklama ali ekonomska propaganda (in sploh vsaka propaganda). Vendar je takó mogoče biti uspešen le omejen čas: naslovnik se lahko – včasih kar hitro – naveliča ponavljanja ali „lajnanja“ in se mu odtegne, tj. propaganda dosega lahko celo protipropagandni učinek. Zavest se podzavestnemu učinkovanju upre in ga s tem onemogoči. Temu se propaganda skuša izogniti tako, da sicer ves čas govori isto, vendar na različen način, tj. npr. z različnimi besedami, na primeru različnih delov stvarnosti ipd., skratka: na podlagi različne „orkestracije“. – Poseben način delovanja propagande na naslovnika je t. i. pranje možganov, ko se naslovniku z določenimi postopki iz glave „izpira“ to, kar po misli „pralca“ vanjo ne spada, in se mu vtira to, kar se pralcu (in tistim, ki so za njim, seveda) zdi koristno in potrebno.

Tipični način manipuliranja z naslovnikom je tudi, da mu skušajo prodati „mačka v vreči“, kar pravzaprav pomeni, da ga tako ali drugače varajo s tem, da mu govorijo eno, drugo pa mislijo. Že v davnih časih je bilo za tako početje najdeno tudi zdravilo, ko je namreč bilo naslovniku povedano: Po njih dejanjih (tj. ne po besedah) jih boste

spoznali. – Poseben negativen odnos do naslovnika je tudi, če se kaj govori, ne da bi se sploh hotelo kaj povedati (pri tem seveda ne mislimo na kramljanje, tj. govorjenje, s katerim si krajšamo čas, kakor si ga nekateri npr. tudi z igranjem kart). Táko prazno sporočanje je nekoristno že zato, ker pomeni zapravljanje dragocenega časa.

Proti zlorabam sporočanja se naslovnik lahko bojuje na različne načine. Npr. tako, da neha biti naročnik časopisa ali revije, da ugasne radio ali televizijo, da ugovarja predavatelju, piše pismo uredniku in se še kako drugače poteguje za to, da bi sporočanje ostalo to, zaradi česar je tudi nastalo: prenašanje obvestil, ki naslovnika tako ali drugače (duhovno ali duševno) bogatijo ter mu z obveščanjem uravnavajo pravilno in pravočasno odločanje.

Sklep

Na koncu poglavja o sporočanju še bolj upravičeno lahko ugotovimo, da je sporočanje zelo mnogotera in zapletena dejavnost, zato ga lahko primerno obvladamo le počasi in z usmerjenim prizadevanjem. Pri tem veliko pomaga praksa, pri zapletenem sporočanju pa si dosti pomagamo tudi s teorijo. Šele oboje skupaj nam pomaga, da smo pri sporočanju resnično uspešni, in sicer tako kot tvorci besedila kakor tudi kot njegovi naslovniki.

Tudi vse proučevanje jezika nazadnje služi le temu, da bi znali dobro tvoriti besedila in jih dobro tudi sprejemati. Samo z besedili se ohranja in razvija tudi naš jezik, ena najbistvenejših značilnosti, ki človeka loči od živali. V besedilih ljudstva zapuščajo mnoga pričevanja svojega telesnega in duhovno-duševnega bivanja. In kakor z ljudstvi je tudi s posamezniki. Rimski pesnik je v zvezi s tem zapisal, da se človek ravno z besedili zapisuje v večnost, saj so besedila trajnejša celo od brona; v večnost seveda, kolikor je je človeku in človeštvu v neskončnem svetovju pač dano.

Pragmatika

Splošno

Pragmatika ali raboslovje je sestavina vsake semiotične (znamenjeslovne) teorije, obravnava pa razmerje med znamenji in njihovimi porabniki. Prispeva k analizi (razčlembi) pogojev, ki izreke (v glavnem so to povedi v danih sotvarjih) delajo govorcem danega jezika sprejemljive v določenem položaju.

Kateri pragmatični pogoji pa delajo izreke (ne)sprejemljive? Pragmatika podaja uspešnostne pogoje za izrekovna dejanja; poleg tega razlaga tudi, v katerem pogledu mora biti tako dejanje sestavina v poteku meddejnosti, v kateri jo sobesednik bodisi

sprejema ali zavrača. Druga naloga pragmatike je torej, da poda načela, na katera se opira besedovalna meddejnost, in načela, ki so podstava potekov besedovalne meddejnosti in jih je treba upoštevati, da je kak izrek uspel. In tretjič: ker so naši izkustveni podatki na sploh dostopni samo v obliki izrekov, mora pragmatika pojasniti, kako so pogoji uspešnosti izrekanja, pa tudi načela sporočanjske meddejnosti, povezani z zgradbo (strukturo) ali razlago (interpretacijo) besedovanja.

Pragmatika si mora določiti svoje posebno izkustveno področje, si zadati natančne naloge in zanje značilna vprašanja (probleme). Pokazati tudi mora, katerih tipov so njena pravila, pa tudi kategorije ali druge omejitve, kako formalno vzpostavlja svojo izkustveno predmetnost. Podobno kot v pomenoslovju so tvarina pragmatike povedi (ali besedovanja), kakor jih določa skladnja, in njihova pomenska razlaga, kakor jo podaja pomenoslovje. Prva naloga pragmatike pri tem je, da povedi in besedovanja spremeni v dejanja. Povedano drugače: kar je bilo pojmovna (abstraktna) zgradba izrekovnega predmeta, mora postati abstraktna zgradba izrekovnega dejanja. Postopek spreminjanja besedovanj v dejanja se lahko imenuje tudi pragmatična razlaga izrekov.

Druga naloga pragmatike je, da ta dejanja postavi v določen položaj in izoblikuje pogoje, ki zahtevajo formalno soglašanje glede tega, kateri izreki so napačni v določenih položajih. To pomeni, da potrebujemo abstraktno oznako tega „položaja govorne meddejnosti (interakcije)". Ta položaj imenujemo sotvarje (kontekst). Izraz primernost/ustreznost pa nam pomeni „sestavno (sistemsko) pragmatično uspelost" izreka (poleg te uspelosti obstajajo še slovnična, dušeslovna in družbenostna). Ustreznostni pogoji se podajajo v izrazju abstraktnih lastnosti sotvarij, v t. i. pragmatičnih modelnih strukturah (zgradbah).

Sotvarje je zelo idealizirana abstrakcija kakega položaja, obsegajoča samo tista dejstva, ki sistemsko (sestavno) določajo primernost/ustreznost dogovornih izrekov. Deli takih sotvarij sta npr. sobesednika (tvorec in naslovnik) in njuna notranja zgradba (vednosti, prepričanja, cilji, namere), nadalje sama dejanja in njihove zgradbe, pa prostoro-časna značilnost sotvarja, da ga lahko umestimo v določen pereči (aktualni) možni svet, itd.

Pojasnimo si še nekaj osnovnih pojmov pragmatike.

Zgradba sotvarja

V sporočanjskem položaju sta najmanj dve osebi: ena, ki je dejanski vršilec, in druga, ki je možni vršilec, tj. govoreči (govorec) in poslušalec. Oba pripadata vsaj eni govorni skupnosti, tj. skupini oseb z istim jezikom in ustreznimi dogovornostmi (konvencijami) za meddejnost.

Govoreči tvori izrek, ta pa na določen način učinkuje na poslušalca, nakar poslušalec lahko postane govorni vršilec in tvori izrek, ali pa postane samo vršilec in opravi določeno število dejanj. Sotvarje je dinamično, ni samo stanje stvari, temveč vsaj sledje stanj stvari. Še več: ti položaji se v čem lahko tudi spremenijo. Torej je sotvarje tok dogodkov, ki ima začetno stanje, vmesna stanja in končno stanje. Sotvarja imajo svoje meje.

Možnih sotvarij je neskončno. Pereče (aktualno) stanje pa določata časovno obdobje (t = tempus) in mesto (l = lokus), kjer se uresničujejo skupna dejanja govorečega in poslušalca; ustrezajo lastnostim „tukaj" in „sedaj", in sicer logično, tvarno in spoznavno. Pereče sotvarje ima vrsto izbir (alternativ). Nekatere izbire so normalne (navadne), druge so možne ali zamisljive, ne pa tudi navadne. Sotvarje se spreminja od trenutka do trenutka. To spreminjanje pa prizadeva predmetnost v neposrednih stanjih sotvarja.

Posamezni izreki so enkratni, v strogo tvarnem (fonetičnem) smislu: v posameznem trenutku človek lahko tvori samo en (ustni) posamezni izrek; če ga „ponovi", tvori drug izrek istega izrekovnega tipa, lahko pa bi izrekel drug posamezni izrek istega izrekovnega tipa (npr. v premenilnem sotvarju). Kak izrek je ustrezen v kakem abstraktnem sotvarju, „isti" izrek je neustrezen v drugem sotvarju. Te vrste abstraktnost nam dovoljuje nanašanje izrekov na enote kake druge ravnine jezikovnega opusa, npr. povedi. Medtem ko pravimo, da kaka pomenska podstava (propozicija) PRIKAZUJE določeno dejstvo, da tam poved IZRAŽA pomensko podstavo, sedaj pravimo, da izrekovna dejavnost uresničuje poved. Ker določeno poved uresničimo v poljubnem položaju, se od pragmatike zahteva, da poda pogoje, ki določajo, kdaj so te uresničitve ustrezne in kdaj ne, namreč kot jezikovna dejanja in sporočanjska dejanja.

Kaj se še spreminja v danem sotvarju? Očitno je, da določena RAZMERJA. V ničtem sotvarju ter v nekem času in prostoru nihče ne TVORI izreka, pač pa v naslednjih stanjih. To velja tudi za razmerje ZAZNAVANJA. Razmerja, v katerih je izrek en „konec", zahtevajo še druge predmete, namreč OSEBE. Te osebe so MOŽNI VRŠILCI in MOŽNI PRIZADETI. Izmed niza oseb P, en podniz obstaja v sotvarju: to so PEREČI (aktualni) UDELEŽENCI. Izbirajo se iz niza oseb po njihovih značilnih lastnostih, npr. po njihovih početjih v perečem sotvarju. V tem pogledu sta važni dve vlogi: govorilna in poslušalna, ki za vsako stanje v sotvarju določata, kateri udeleženec je govoreči in kateri je poslušajoči. Noben udeleženec ne more biti istočasno govoreči in poslušajoči (čeprav govoreči lahko posluša svoje lastne izreke). Prvega lahko imenujemo kar govorec (*g*), drugega poslušalec (*p*). Poslušalcev je seveda lahko več. „Govor samemu sebi" ne spada v sporočanjske položaje. Tudi izkustveno je govorjenje v bistvu meddejnostno, in govorjenje sámo je izpeljano, drugotno, saj zadošča samo „izražalni vlogi" jezika ali patološki (bolezenski).

Lastnosti govorjenja in poslušanja, ki jih imata udeleženca, so v strogem smislu le POČETJA, saj govorimo lahko v spanju, poslušamo pa, ne da bi pozornost posvečali

temu, kar je bilo povedano. V sporočanjski meddejnosti pa si moramo ti početji razlagati kot DEJANJI, tako da izreki postanejo rezultati (izidi) govornih dejanj.

Ta dejanja je treba označiti ne le glede njihovih izidov, tj. izrekov, ampak tudi glede na celotne duševnostne zgradbe. Tako iz NIZA VEDNOSTI moramo uperečiti vsaj tri podnize: 1. vednost SVETOVIJ, v katerih se izreki razlagajo, 2. vednost različnih stanj SOTVARJA, 3. vednost uporabljenega JEZIKA, tj. njegovih pravil in možnih rab teh pravil, pa tudi poznanje drugih sestavov meddejnostnih DOGOVORNOSTI. Brez tega sporočanje ni mogoče.

Pragmatična teorija je večkratno bolj zapletena kot teorija pomenskosti; to lahko ugotovimo že glede na število prvin, ki glede nanje vrednotimo izreke.

Govorna dejanja

Govorjenje in sporočanje sta dejanji. Uresničevanje povedi ali zgovora določenega jezika je dejanje.

Ko rečemo, da kaj POČNEMO, ko delamo kak izrek, menimo, da opravljamo značilno družbeno dejanje, npr. obljubljamo, zahtevamo, svetujemo itd., kar navadno imenujemo govorna dejanja, ali bolj določno ilokucijska (nagovarjalna) dejanja. Tvorba zvokov ali pisnih znamenj in izvrševanje nagovarjalnega dejanja, se zdi, da se sodogajata. To pomeni, da isto POČETJE imenujemo GOVOR, ki mora biti opisan na nekaj ravninah dejanja, tj. kot dejanje prvega, drugega, ..., n-tega reda, tako da se i-tega reda dejanje izvršuje z izvrševanjem kakega (i – 1)-ega reda dejanja. Na sploh tu ločimo IZGOVARJALNO, POMENSKOPODSTAVNO in NAGOVARJALNO ter v nekaterih primerih še PREGOVORILNO DEJANJE.

IZGOVARJALNO DEJANJE je kompleksno, saj že sámo sestoji iz več redov dejanja, namreč iz glasovne, fonološke, oblikoslovne in skladenjske ravnine. Osnovno POČETJE je dano v glasovnih (ali pisnih) mejah, toda o dejanju govorimo samo tedaj, če obstaja poseben namen, nadzor in razlogi, ki pa ne morejo biti samo glasovni, ampak so fonološki.

Kompleksna fonološka dejanja so osnova za naslednja višjeredna oblikoslovna dejanja, npr. za izrazitev besede/morfema *dan,* in tako naprej za besedno zvezo, npr. *lep dan.* Vedeti pa je treba, da se govorjenje ne dogaja v smeri glas–fonem–morfem/beseda itd.; v resnici se govoreči najprej odloči izoblikovati namene glede tega, kaj naj bi poslušalec storil ali vedel, tj. najprej načrtuje določeno govorno dejanje, potem njegovo pomensko 'vsebino', in šele nato tej vsebini dá skladenjsko, oblikoslovno, fonološko in glasovno 'obliko'. To pomeni, da so nižja dejanja nadzirana z višjerednimi, družbenimi dejanji. Seveda se vse te vrste dejanj načrtujejo spremešano, in tako je tudi pri razumevanju jezika. Temu se pridružujejo pomenilna dejanja, ki so osnova za nadaljnja dejanja,

npr. za dejanje zatrjevanja; običajno jih imenujemo PROPOZICIJSKA (pomenskopodstavna). Pomenska dejanja so dveh vrst: kak POMEN lahko izrazimo z jezikom povedi, ne da bi to poved nujno nanašali na katerega specifičnega posameznika ali lastnost.

Preden dejansko govorimo o NAGOVARJALNEM DEJANJU (kar je osrednji predmet študija pragmatike), poglejmo, kako kompleksne so njegove dejne globinske strukture. Tako kak nasvet damo takole: 1. nanašamo ga na določeno dejstvo (na prihodnje dejanje poslušalca); 2. POMEN podamo z določeno propozicijo; 3. izrazimo določen stavek ali poved; 4. izrazimo določeno morfemsko sledje; 5. izrazimo foneme; 6. foneme uresničimo glasovno. Torej so nagovarjalni deji vsaj petredni, in deje izreka, namreč dejanje nanašanja povedi kakega jezika na izrek (produkt in dej) jezika, je treba analizirati (razčlenjevati), kakor je bilo zgoraj podano. Izrekovna vloga nanašanja pomenskosti in pragmatike je torej zelo kompleksna vloga.

Govoreči želi, da bi njegov izrek imel specifične posledice. Te posledice so značilne spremembe v poslušalcu, in sicer v vednosti poslušalca. Jezikovno dejanje je glede na razlog uspešno, če poslušalec spozna namembni pomen/nanosnik izreka in če je govoreči imel razlog, da bi ta zadevni poslušalec izoblikoval spoznanje.

Razlogovno uspešno nagovarjalno dejanje se imenuje tudi PREGOVORILNO DEJANJE (razlog = vzrok, zaradi katerega kaj obstaja ali je storjeno, napravljeno, rabljeno). Torej je pregovorilni dej tisti, katerega pogoji uspešnosti so dani v mejah razlogov govorečega glede na spremembe, povzročene pri poslušalcu KOT POSLEDICA nagovarjalnega dejanja. Nasvet je pregovorilno uspešen, če se poslušalec po njem r a v n a , deluje PO NJEM, kakor je bila namera govorečega in kot posledica spoznanja nagovarjalnega dejanja.

Naloga pragmatike je, da poda splošne in posebne p o g o j e , ki določajo polno nagovarjalno uspešnost nagovarjalnih dejev. Ti pogoji morajo biti podani z izrazi sestavnikov in struktur sporočanjskega sotvarja. Drugi niz pogojev se nanaša na duševnostne podstavne strukture govorečega in poslušalstva, ki so vpletene v sporočanjsko meddejnost, namreč na njihove želje, prepričanja/vednosti, namene in razloge. Po svoji vlogi so ti pogoji troji: pripravljalni (potrebni ali verjetni predpogoji), sestavniki ali posledice. PRIPRAVLJALNI pogoji so pretežno DOMNEVE govorečega glede začetnega stanja sotvarja: pozna(va)nje poslušalca, pripravljenost poslušalca za poslušanje, zmožnost slišanja itd.

Tako je za zatrjevanje prvi uspešnostni pogoj govorčeva domneva, da poslušalec tega, kar se mu hoče povedati, še ne pozna. Enako še, da poslušalec to želi zvedeti ali vsaj ne želi, da ne bi vedel.

Dva druga splošnejša pogoja sta ISKRENOST in VERODOSTOJNOST. Iskrenost zahteva, da povemo to, kar mislimo. To velja ne le za zatrjevanje, ampak tudi za druga nagovarjalna dejanja, kakor so: zahtevanje, očitanje, obtoževanje, (po)hvala, obsojanje, čestitanje.

Važne kategorije za oznako nagovarjalnih dejev poleg želje, prepričanja in prakticiranja (izvrševanja) so še: vrednotenje na osi DOBRO – SLABO, STOPNJA gotovosti, dejansko obstajanje, STATUS, POLOŽAJ, MOČ, AVTORITETA, VLJUDNOST, STILNOST, PRIMERNOST, UČINKOVITOST.

Pragmatična teorija naj ne bi podajala samo neodvisne primernostne pogoje za izreke, ampak naj bi tudi določno povedala, katere lastnosti izrekov (uresničenih povedi in zgovorov) so odvisne od teh pogojev.

Razmerje med pomenoslovjem in raboslovjem (pragmatiko) morda najrazvidnejše razkrivajo VRŠILNE POVEDI, kakor so *Obljubim, da pridem, Svetujem vam, da odidete* itd.; označujejo nagovarjalna dejanja, izvedena s samim izrekom teh povedi v primernem sotvarju, tj. v sedanjiku in prvi osebi se same verificirajo: resnične so že s samim dejstvom, da so izražene v primernem sotvarju. V obljubah in grožnjah mora izražena propozicija zaznamovati bodoče dejanje govorečega, v očitanjih in obtožbah zaznamuje neko preteklo dejanje poslušalca, v ukazih, zahtevah in nasvetih pa prihodnje dejanje poslušalca.

V primerih INDIREKTNEGA GOVORNEGA DEJANJA kot *Ali bi mi lahko posodil nekaj denarja*, ki jih nimamo za zahteve ali pravila, propozicijska vsebina ustreza določenemu pogoju nagovarjalnega deja, npr. primerno sposobnosti poslušalca (ali nevarno stanje stvari v primerih kot *Na tovornjaku je en plašč preveč obrabljen*).

Skladnja, intonacija in členki se lahko uporabljajo kot ZNANILCI (indikatorji) določenih nagovarjalnih razredov: tako skladenjska pripovedna zgradba in intonacija ustrezata zatrjevaln(ostn)o podobnim ali na zatrjevalnosti temelječim nagovarjalnim dejanjem, vprašalni so povezani z vprašalnimi ali zahtevalnimi dejanji, velelni s povelji, grožnjami ipd. Tudi v slovenščini (kakor v nemščini) se določene pragmatične zgradbe izražajo s ČLENKI (členek *saj* lahko izraža dejstvo, da govoreči domneva, da poslušalec že pozna (ali naj bi poznal) zatrjevano propozicijo, ki jo podaja govoreči (*Saj sam dobro veš, kako je bilo takrat*).

Nagovarjalni deji so del SLEDIJ DEJANJ na splošno ali SLEDIJ GOVORNIH DEJEV v posebnem. Tako je izidno stanje (rezultat) določenega govornega deja potreben pogoj za uspešnost naslednjega (govornega) deja. V tem smislu je kako nagovarjalno dejanje lahko POMOŽNO DEJANJE v poteku meddejnosti. Tako se lahko opravičim za to, da sem kaj storil, če je domneva, da to sem storil, moj sobesednik pa tega ne odobrava, ta domneva pa je bila pregovorilno uresničena z uspešno izvršitvijo kake predhodne obtožbe s strani mojega poslušalca, kar implicira (sovseblja) začetne pogoje mojega opravičila. Vsak nagovarjalni dej je na splošno uspešen glede na značilno zgradbo sotvarja, pa naj je do njega prišlo z nagovarjalnim dejem ali s kakim drugim oz. dogodkom. Torej ne moremo preprosto reči, da opravičilo PREDPOSTAVLJA kako obtožbo ali očitanje (kar sicer velja za VPRAŠANJE in ODGOVOR). Pač pa sodnik lahko koga oprosti šele po obtožbi in po ugotovitvah, ki so zadostni pogoji za oprostitev.

Pragmatika besedovanja

Pragmatika besedovanja podaja sistemska (sestavna) razmerja med zgradbami (strukturami) besedila in sotvarja. To pomeni, da mora pokazati, katere posebne lastnosti besedovanja določa struktura jezikovnih uporabnikov, katera nagovarjalna dejanja in obvestilnostno postopanje v zgovorih. Z druge strani pa se določene besedilne zgradbenosti, če so izrečene v zgovoru, same izkažejo kot del sporočanjskega sotvarja.

Tudi pri pragmatiki (kakor v pomenoslovju) se ločijo linearne (prémične) in globalne (celotnostne) strukture (zgradbenosti). Tu si oglejmo razmerje med prémično sledijsko zgradbenostjo besedovanja in premično zgradbenostjo sotvarja, tj. med SLEDJI POVEDI in SLEDJI GOVORNIH DEJEV, saj se razmerje med pomenskimi podstavami ali povedji v besedovanju ne dajo izčrpno opisati v okviru pomenoslovja.

Eno prvih vprašanj pri tem je razlika med ZLOŽENIMI POVEDMI na eni in SLEDJI POVEDI na drugi strani. Razlike med enim in drugim so, pri enaki pomenskosti obojega, lahko v pragmatičnih (rabnostnih) vlogah. Druge take razlike pa so lahko še stilistične, širše govorniške, spoznavne in družbene. Pragmatične razlike med izrazitvijo obvestila v zloženih povedih nasproti onim v povedijskih sledjih so odvisne od namembnih nagovarjalnih dejanj, od njihove notranje zgradbe in od zapovrstnosti takih dejanj. To si lahko ogledamo ob spodnjih zgledih (1) do (4), trikrat pod a) in b):

(1) a) *Bilo je lepo vreme. Šli smo na sprehod.*
(dve povedi v posledičnem razmerju)
b) *Šli smo na sprehod. Bilo je lepo vreme.*
(dve povedi v vzročnem razmerju)

(2) a) *Bilo je lepo vreme. Zato smo šli na sprehod.*
(kakor 1a, vendar z veznikom)
b) *Bilo je lepo vreme, zato smo šli na sprehod.*
(isto v priredju)

(3) *Šli smo na sprehod, kajti bilo je lepo vreme.*
(vzročno priredje)

(4) a) *Ker je bilo lepo vreme, smo šli na sprehod.*
(vzročno podredje)
b) *Šli smo na sprehod, ker je bilo lepo vreme.*
(vzročno podredje)

Razlike med povedmi in sledji povedi pri (1–4) so najprej te: različne predpostavke, tj. različne zgradbenosti poznanja oz. verjetja v sotvarju, težišče na razlogu/vzroku ali posledici, zadevnost ali pomembnost določenega dejstva za podano sotvarje, npr. zanimanje poslušalca, nakazovanje sklepanja ali razlage različnih kot specifičnih dejanj. Sledje dejanj se lahko opiše z gledišča časa, prostora in vpletenih delovalnikov dejanja ali dogodka, toda tudi s stališča opazovalca ali „obveščevalca" v času – prostora sotvarja.

V povedih (4) se odvisnik lahko pojavi na prvem ali drugem mestu glede na členitev po aktualnosti. Poved (4a) se lahko rabi v sotvarju, v katerem (govoreči domneva, da) poslušalec ve, da je bilo lepo vreme, medtem ko (4b) pove, da poslušalec

ve, da so šli na sprehod. Zgledi (1–3) pa se navadno rabijo v takih sotvarjih, v katerih govoreči nima nobenih domnev o vednosti poslušalca, oz. v katerih domneva, da poslušalec ne ve za nobeno dejstvo, o katerem je govor. Za podredje velja členitev po aktualnosti, v enotah (1–3) pa se členitev opravlja za vsak stavek. V (4) sta prva stavka pragmatično predpostavčna.

Tako kot so zgoraj prikazani zložene povedi in sledja povedi povezani z vzročnimi in sklepalnimi vezali, je mogoče ugotavljati različnostne vloge tudi pri vezalih *in* in *ali*. Prvi ima dodajalno naravo, *ali* pa pragmatično nakazuje omahovanje ali popravo. Bolj zapleteno je pri medstavčnih in medpovednih razlikah med dopustnimi in protistavnimi vezali *toda*, *čeprav*, *vendar*, *kljub temu da*, *dasi*.

Sledja govornih dejanj

Na splošno se lahko trdi, da so meje povedi posebno primerne za zamenjavo govornih dejanj. (Se pa po dve govorni dejanji lahko nahajata v izreku ene povedi, npr. *Dal vam bo denar, toda tega ne zaslužite*, pri čemer imamo v prvem stavku obljubo, v drugem pa zatrjevalno vrednotenje.) V nekaterih primerih pa različna govorna dejanja ne morejo nastopati v izreku ene povedi, npr.: *Tukaj notri je hladno in prosim zaprite okno* (če naj bi bila poved vezalna) ali *Ker nimam ure, obklej pa je* (če naj bi bila to sklepalna poved).

Velegovorna (makrogovorna) dejanja

Vele- ali makrogovorna pragmatika proučuje celotno organiziranost sporočanjske meddejnosti, tj. sledja govornih dejanj in sotvarij ter njihovo razmerje do zgradbenosti besedovanja. Drugo njeno področje raziskovanja je družbeno obvestilnostno delovanje, tj. kako sporočanje poteka med skupinami in ustanovami. (Ta drugi tip lahko primerjamo z makrodružboslovjem in makroekonomiko.)

Makrogovorna dejanja se nanašajo na makrodejanja, kakor je npr., če se odločimo, da gremo npr. v Benetke. V takem primeru je treba načrtovati določeno število dejanj. Najprej: iti v Benetke, iti tja naslednji teden, iti tja naslednji teden z vlakom. Makrodejanja se nanašajo na makronamembnost: npr. da tam obiščemo znanca. Makrodejanje „prevedemo“ na enote nižje stopnje, npr. na vožnjo z vlakom, kar obsega ‘rezerviranje sedežev’, ‘kupovanje vozovnic’, ‘pot na postajo’ itd., poti pripravljalnih dejanj, pa ‘skrbi s prtljago’, ‘izbira sedeža’, ‘branje časopisa’, ‘kramljanje s sopotniki’ kot obveznimi ali možnimi sestavniki dejanj. Marsikaj od tega opravimo šele prav pred izvedbo. Če je npr. malo časa, da bi ujeli odhod vlaka, naročimo taksi, in se ne peljemo z zamudnejšimi avtobusi. Itd. Opravimo tudi marsikaj sproti, čeprav ni bilo načrtovano, je pa moralo biti opravljeno v danem sotvarju.

Kakor dejanje na sploh, tako zahtevajo tudi govornodejanjska sledja celostno načrtovanje in razlago. To pomeni: določena sledja različnih govornih dejanj so lahko

nameravana in razumljena, delujejo pa družno, kot eno govorno dejanje, namreč kot makrogovorno dejanje. Oglejmo si to na dveh besedilnih zgledih.

Prvi zgled je telefonski pogovor med sosedi:

A *Haló?*
B *Živjo Jože. Tu Tone.*
A *O živjo Tone. Kako pa kaj?*
B *Dobro. Poslušaj Jože. Ali še imate tisto staro Anino kolo, ki ga ne uporabljate več?*
A *Ja. Zakaj?*
B *No, veš, naša Magda ima čez deset dni svoj rojstni dan, nujno pa potrebuje kolo. In sem si mislil, če ga Ana ne uporablja več, bi ga jaz morda lahko odkupil, ga prebarval in ga dal Magdi kot darilo za rojstni dan.*
A *Kar se mene tiče, lahko. Seveda pa moram vprašati Ano, toda gotovo bo vesela, če ti bo lahko pomagala. Kdaj bi ga pa rad?*
B *To je pa res grozno lepo od tebe. Ali naj se oglasim jutri? In ti boš Ano vprašal?*
A *Prav. Na svidenje jutri.*
B *Torej adijo, in hvala.*
A *Adijo.*

Govorna dejanja v tem besedilu so pozdravi, vprašanja, trditve, prošnje, zahvale, predlogi itd. Ves pogovor lahko povzamemo kot PROŠNJO A-ja, da bi kupil kolo B-jeve žene. Če bi B o tem pogovoru poročal ženi, bi lahko kar tako rekel: „Tone je telefoniral in vprašal, ali bi mu prodali tvoje staro kolo.“

Ali naslednje sledje, ki bi ga lahko naslovili z OBLJUBA:

A *Saj to je prima risba! Si to res ti napravil, Žiga?!*
B *Seveda jaz, dedek!*
A *Fantastična je. Všeč mi je. Vendar vidim, da rabiš nekaj več barvic.*
B *Ja. Modra in rdeča sta skoraj prazni.*
A *Jutri ti jih bom nekaj dokupil.*
B *Pa ne pozabi spet nanje!*
A *Ne bom! Napravil si bom na robcu vozel!*

Tu so govorna dejanja pohvala, vprašanje, trditev, predlog, potrditev, obljuba, vse skupaj pa deluje kot prošnja ali morda pohvala prošnja.

Kako pa sledja govornih dejanj v eno- ali dvogovoru lahko imamo za eno skupno govorno dejanje? Tako, da opuščamo nezadevna, nepomembna ali napovedljiva obvestila in da več enot povezujemo v višjestopenjsko, splošnejšo enoto. Pripravljalna in pomožna govorna dejanja opuščamo. Opuščamo tudi izraze duševnih stanj in

opise sotvarja, četudi določajo sprejemljivost (vljudnost, verodostojnost itd.) govornega dejanja. Enako opustimo tista govorna dejanja, ki uvajajo, vzdržujejo in zaključujejo sledje, tj. sporočanjsko meddejnost na sploh. V našem prvem primeru opustimo pozdrave in predstavitve, izraze vljudnosti in prijateljstva ter odgovore nanje, izraze vzdrževanja sporočanja (npr. *Poslušaj*). Skratka: opustimo vse „družbeno okrasje" oz. „družbena ogrinjala". Kar ostane pri A-ju, je pripravljalno sestavniško govorno dejanje (vljudne) prošnje.

Podobno je pri drugem besedilu. Sledijo si pohvala, igra 'neverjetno' med starši in otroki, ki naj okrepi hvalo, nato obet nagrade in na koncu z druge strani opozorilo, da naj se obljuba tokrat tudi izvrši.

Pri načrtovanju prvega zapletenega dejanja (naše prvo besedilo) so bili izvedeni naslednji koraki:

1. Magda nima kolesa, ga pa potrebuje.
2. Njen rojstni dan bo dobra priložnost, da se ji kolo dá.
3. Hočem/želim ji dati kolo za rojstni dan.
4. Nimam kolesa, da bi ji ga dal.
5. Kako bi dobil kolo, da bi ji ga dal.
6. Kolo moram kupiti.
7. Kolo je drago, pa nismo tako pri denarju.
8. Ali bi lahko dobil poceni kolo?
9. Poceni so rabljena kolesa.
10. Kje bi dobil rabljeno kolo?
11. Soseda Ana ima staro kolo, ga pa ne uporablja več.
12. Vprašal jo bom, ali bi mi ga prodala.

To so najvažnejši koraki, potrebni v strategiji vsakdanjega reševanja problema, da bi lahko izpeljali dejanje, za katerega smo se odločili (dati dar za rojstni dan). Vodijo k sklepu, da bo Tone telefoniral sosedovim. Natančna 'vsebina' pogovora ni načrtovana v podrobnostih, saj prosilec ne ve, kako bo s svojo prošnjo naletel pri sosedu, zato sklene opraviti le makrodejanje: vprašati sosede.

Velegovorna dejanja in besedovanje

Čemú vse povedano? Pomen besedovanja je tesno povezan z govornim dejanjem, ki ga opravimo z izrekom tega besedovanja, to pa v sotvarju določenega zgovora. To je posebno očitno v makropostopkih, ki dajejo celostni pomen kakega besedilnega mesta ali pa celote besedovanja. Pomenski makropostopki določajo, katero obvestilo v besedovanju je sorazmerno pomembno ali zadevno (relevantno), to pa dosežemo z opuščanjem ali vgrajevanjem manj pomembnega v obvestilo. Ti postopki so odvisni tudi od pragmatičnih parametrov (meril), povezanih s tipom zadevnega besedovanja. To, kar je pomembno obvestilo, ni odvisno samo od pomenske zgradbe

besedila, ampak tudi od pragmatičnih vlog besedovanja. Tako intuitivno, po občutku, vemo, da je opis (stanje) v vsakdanji zgodbi dogovorno manj tehten kakor prikaz glavnih dejanj. Kriminalka, ki se začenja npr. z opisom mesta dogajanja, nam oskrbi samo okolje za taka velika dejanja. Drugače pa je to pri turističnih vodnikih ... V teh je opis mesta, stavbe ali pokrajine bolj važen kakor slučajna osebna dejanja ali dogodki pisca. To je tako zaradi sporočanjskih razlogov. Pragmatična vloga turističnega vodnika je, da bralcu nudi obvestilo o mestih, ki bi jih ta lahko rad videl. Táko besedovanje podaja dejanske pogoje za možna prihodnja bralčeva dejanja. V kramljalnih zgovorih pa teh pogojev ni treba. Vloga zgodb je lahko le, da pride do spremembe vednosti poslušalca/bralca glede pripovedovanih dejanj, ali glede na stil zgodbe. Še več, oba udeleženca lahko vesta, da se pripovedovani dogodki dogajajo v določenem alternativnem svetu, tako da ne prinašajo nobenega neposrednega praktičnega obvestila o dejanskem svetu (v umiselni pripovedi).

V določenem sotvarju umevanja, v katerem so podatki (nakazovanja) kakor naslov, avtorjevo ime, predgovor, založnik, zunanja oblika knjige/revije/časopisa itd., je mogoče sklepati o začasni podmeni, da je besedovanje zgodba (ali roman, turistični vodnik ali časopisna objava). Poslušalec/bralec bi primerno prepoznaval makropostopke in jih uporabil ob tistih delih besedovanja, ki so pragmatično najpomembnejši.

Pomenska makrostruktura določa uspešnost celostnega govornega dejanja.

Najočitneje se makrostrukture ali makrovloge besedovanja razodenejo, kadar so take strukture ali vloge neposredno izražene v besedovanju samem. Tako imamo lahko na začetku ali na koncu zgodbe uvajalne obrazce, kakor so naslednji: „To je zgodba o ..." ali preprosto „To je konec zgodbe".

Isto velja za vrste govornih dejanj. Na začetku daljšega govora lahko rečemo „Dal vam bom dober nasvet", ali na koncu „To je obljuba", ali pri vojakih ipd. „To je povelje". To so t. i. makrovršilniki: povedi same niso vršilne, izražajo pa nagovarjalno silo besedovanja kot celote.

Isto velja za nevršilno, opisno rabo govornodejnih povedij/povedkov, tipično v povzetkih besedovalnih/govornih dejanj, na primer: „Posvaril me je ...", „Obljubil mi je ..." ali „Vprašal jo je ...". Taki povedki se lahko nanašajo na makrogovorna dejanja, ki jih opravlja govoreči, na katerega se nanašajo: njihova vsebina bo v tem primeru makrostruktura prvotnega (izvirnega) besedovanja, ne nujno kaka posamezna njegova poved.

Dobro znano je, da se pragmatična vloga kakega izreka pogosto izraža v slovnični zgradbi povedi. Isto velja za izrazitev makrogovornih dejanj v besedovanju kot celoti. Če smo v poveljevalnem sotvarju, lahko pričakujemo tipično rabo zaimkov, npr. *ti* v nemščini (tikanje), velelniško skladenjsko zgradbo, izbiro tipičnih besedijskih enot, (odsotnost) pregraj, posrednost itd., kot globalne zadržke v sledjih. Podobno se velevanjska poved splošno naveže na dejanja poslušalca v bližnji prihodnosti. Posplošeno lahko rečemo, da vsako (celostnostno) globalno govorno dejanje določa stil besedovanja, tj. narekuje vrsto slovničnih zgradb, ki so posledica izbirnih postopkov iz pomensko enakovrednih možnosti. Da gre tudi za pragmatične, ne sa-

mo stilistične razlike, nam kažejo dvojice kot „Podaj mi no sol", „Prosim, podaj mi sol" ali „Bi mi, prosim, podal sol?" (vljudnostne izbire).

Besedovalne tipske kategorije same lahko temeljijo v pragmatičnosti. Umeščanje dogodbenosti v zgodbi je del hierarhične strukture, ki kot taka nima pragmatične vloge; so pa besedovalni tipi, v katerih podobne globalne strukture istočasno organizirajo globalno govorno dejanje, npr. utemeljitve (argumente). Taka premisno-sklepalna struktura ne le ima pomenske lastnosti (npr. sovsebje drugega s prvim), ampak tudi določa strukturo utemeljevalnega dejanja; potegne se zaključek, napravi se sklep. Podobno dajemo razlage z nanašanjem na vzroke in razloge na določen dogodek, ali pa potrdimo resničnost ali lažnost propozicije (pomenske podstave).

Na drugi ravni imamo dogovorne organiziranosti besedovanja v smislu UVOD – PROBLEM – REŠITEV – SKLEP, v katerem je zgradba vzporedna z ustreznim globalnim govornim dejanjem in z dejanjem (npr. reševanje problema) na sploh.

Globalno govorno dejanje v kakem besedovanju (in posebno v dvogovornem v zgovoru) prispeva tudi k sovisnosti takega besedovanja. Zveze obstajajo ne samo med povedmi (pomenske) in makrostrukturami (pomenskopodstavne), ampak tudi med dejanji, ki se opravljajo z izrekanjem povedi in ki izražajo prémične (linearne) in hierarhične makrostrukture. Vsebina pozdrava lahko ni povezana s pomensko strukturo preostanka besedovanja, toda dejanje pozdravitve je lahko potreben pogoj za izrazitev prošnje, tj. družbeno ogrinjalo in priprava dobre volje poslušalstva.

Besedovanje ima svojo „temo", „namembo" ali „vlogo" tudi v pragmatičnem pogledu, torej nanašanje na globalno govorno dejanje, ki ga uresničujemo z izrekanjem besedovanja v primernem sotvarju. Zares, pomenska in pragmatična makrostruktura morata potekati vzporedno v tvorjenju, nadzorovanju in razlaganju: v sporočanju je treba poslušalcu dati vedeti, katero veliko govorno dejanje se dogaja, istočasno pa tudi, kaj je globalna vsebina npr. zatrjevanja, obljubljanja, zahteve, nasveta ali prepovedi.

Spoznanjske zadrege (pritiski) glede obvestilnostnega postopanja, ki zahtevajo oblikovanje pomenskih makrostruktur in ki organizirajo dejanja in govorna dejanja v globalnih enotah, imajo istočasno socialne implikacije (sovsebja): določajo, kako posamezniki želijo, odločajo, namenjajo in načrtujejo, izvajajo in nadzirajo, ter 'vidijo' in razumejo svoje lastne in drugih govorjenje in delovanje v družbenem sotvarju. Brez njih bi bil posameznik izgubljen med neskončno množico podrobnih, nesovisnih delčkov vidne, dejnostne in pomenskopodstavne obvestilnosti. Postopki, strategije, pravila in kategorije so potrebni, da povezujejo, posplošujejo, organizirajo, shranjajo in uporabljajo to obvestilnost v meddejnosti. Velika naloga jezikoslovja, študija besedovanja, psihologije in družbenih vednosti v prihajajočih letih je upoštevanje sistemske medodvisnosti pomena in dejanja, tj. besedila in sotvarja.

LITERATURA

Splošno

1. *J. Toporišič*, Sporočanje, Skj 1/1965, 201–202; 2/1966, 171–205; 3/1967, 203–220. **2.** *J. Kelemina*, Literarna veda, Pregled njenih ciljev in metod, 1927, 120 str. **3.** *S. Trdina*, Besedna umetnost II. del, Literarna teorija 1958, 341 str. **4.** *M. Kmecl*, Mala literarna teorija, 1976, 348 str. **5.** *Ausdruckslehre*, Lehrbuch für den Deutschunterricht an Ingenieur- und Fachschulen, 1962, 348 str. **6.** *F. Bezlaj*, Eseji o slovenskem jeziku, 1967, 185 str. **7.** *J. Toporišič*, Praktična stilistika, JiS 1966, 81–91 (ponatis v: Književnost i jezik, 1967, št. 3–4, 6–20, v srbohrvaščini), gl. tudi Skj 2, 1966, 171–205. **8.** *Isti*, Praktična stilistika, NRazgl 1967, 56–57, 74–75, 94, 125, 156, 187, 219, 251, 284. **9.** *Jezikovni* pogovori (I), 1965, 306 str., II, 1967, 242 str. **10.** *J. Toporišič*, Razgledi po stilistiki in stilu, JiS 1962/63, 34–44. **11.** *Isti*, Sporočanje. – JiS 28 (1982/83), 308–313. **12.** *O. Kunst Gnamuš*, Prispevek k nadstavčni zgradbi. – JiS 33 (1987/88), 161–166. **13.** *Ista*, Pisno sporočanje kot predmet mednarodnih primerjalnih raziskav. – ZSSRFR 1990, 208–228. **14.** *R. Beaugrande, W. U. Dressler*, Uvod v besediloslovje. – [prevod A. Derganc, T. Miklič], Ljubljana, 1992, 202 str. **15.** *J. Toporišič*, Enciklopedija slovenskega jezika. – Ljubljana, 1992. V + 384 str. **16.** *M. Milojević Sheppard*, Morpho-Syntactic Expansions in Translation from English into Slovenian as a Prototypical Response to the Complexity of the Original. – München, 1993, 254 str. **17.** *J. Toporišič*, Jezik in sporočanje 2. – ZO Maribor, 1996, 227 str. ²/1997, ³/1998. **18.** I, Jezik in sporočanje 1. – ZO Maribor, 1994, 223 str. ²/1995, ³/1996, ⁴/1997, ⁵/1998. **19.** *M. Kalin Golob*, Očitna javnost in javna očitnost. /Oblikovanje in razumevanje besede javnost (javen) v slovenskem knjižnem jeziku. – JiS 43 (1997/98), 143–150.

Zvrstnost

1. *Zvrsti* slovenskega jezika, v: Načrt pravil za novi slovenski pravopis, 1981, 210 str., konkretno str. 196–202. **2.** *J. Toporišič*, Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika, SR 1977, 387–406. **3.** *Isti*, Položaj slovenskega pogovornega jezika med jezikovnimi zvrstmi, v: Govornite formi i slovenskite literaturni jazici, 1974, 123–126. **4.** *S. Hafner*, O problemu funkcijskih zvrsti slovenskega ljudskega jezika, JiS 1980/81, 54–61. **5.** *M. Macarol*, Skrb za razvoj domače tehnične terminologije, JiS 1955/56, 275–277. **6.** *R. Kolarič*, Leposlovni jezik in strokovni jeziki, JiS 1956/57, 118–120. **7.** *Isti*, Književnikov odnos do ljudskega govora, JiS 1956/57, 8–13. **8.** *J. Toporišič*, Pesniška zvrst jezika, Skj 2, 1966, 83–86. **9.** *Isti*, Prozna zvrst jezika, Skj 3, 1967, 95–105. **10.** *A. Vidovič-Muha*, Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika, Ob Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, JiS 1971/72, 178–186. **11.** *F. Novak*, Slovenski poslovni jezik, JiS 1972/73, 172–179. **12.** *B. Pogorelec*, Slovenski jezik v ekonomski propagandi, JiS 1978/79, 162–165. **13.** *J. Dular*, O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli, JiS 1979/80, 80–85. **14.** *F. Novak*, Poslovni in uradovalni jezik, 1980, 134 str. **15.** *V. Gjurin*, Časopisnost Pavlihe, Časopisnobesedilne oblike kot humoristično stilizacijsko sredstvo, 18. SSJLK ZP, 1982, 153–173. **16.** *M. Rode*, Novo področje jezikoslovja – kinesika, JiS 1971/72, 204–205. **17.** *R. Volos*, Russkie „ja-žesty" i ix klassifikacija, SL 1974, 17–27. **18.** *Ista*, Russkie obrjadovye žesty i ix klassifikacija, SL 1976, 13–14. **19.** *V. Gjurin*, Bleiweisov poljudnostni jezik, v: Bleiweisov zbornik, 1983, 239–259. **20.** *Isti*, Socialno zvrstna zaznamovanost besedil v Levstikovem Pavlihi. – Obdobja 3 (1982), 401–417. **21.** *Jezik na odru, jezik na filmu.* – [Nada Šumi] Ljubljana, 1983, 343 str. **22.** *H. Jug Kranjec*, Semantika umetnostnega besedila. – JiS 32 (1986/87), 165–177. **23.** *H. Lausegger*, Sprachliche Charakteristik aus volkstümlichen „Gierten Shpils" von Andreas Schuster Drabosnjak. – WSA 22 (1988), 273–294. **24.** *A. Šuster Drabosnjak*, Marijin

pasijon. – Izdajo zasnovala in uredila Herta Lausegger, Celovec, 1990, XXII + 127 str. **25.** *Isti*, Pastirska igra in Izgubljeni sin. – Zasnovala in uredila Herta Maurer Lausegger. Celovec–Ljubljana–Dunaj, 1992, XVII + 224 str. + 8 str. Priloge. **26.** *J. Toporišič, V. Gjurin*, Slovenska zvrstna besedila. – Ljubljana, ²1992, 637 str. **27.** *D. Di Lenardo*, Esperienze di uso del resiano nella scuola primaria. – FGPR, 1993, 5–8. **28.** *M. Ridolfi*, L'uso del resiano nella liturgia. – FGPR, 1993, 9–15. **29.** *R. Cazinkić*, Riglerjev način pisanja in dokazovanja. – Slava 7/1 (1994) 99–101. **30.** *M. Strbad*, Metoda Toporišičevega članka Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika. – Slava 7/1 (1994), 91–98. **31.** *J. Šifrer*, Metode Igorja Grdine /.../. – Slava 7/1 (1994), 79–90. **32.** *M. Bešter*, Die sprachliche Realisierung der Textsorte „politischer Appel" im Slowenischen. – Linguistica 35, 1 (1995), 123–135. **33.** *Besedilne vrste – Textsorten.* – Linguistica 35, 1 (1995), 274 str. **34.** *M. Smolik*, Odprta vprašanja besedilnih slovenskih protestantskih pesmi. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 110–117. **35.** *M. Stabej*, Obtožnica 1945–1994: variantnost in razvoj besedilne zvrsti. – JiČ, 1996, 233–249. **36.** *P. Gantar*, Skladenjska in pomenskosestavinska tipologija glagolskih in prislovnih rekel. – JiS 42 (1996/97), 237–248. **37.** *B. Pogorelec*, Besediloslovni vidiki Cankarjeve proze. – JiLR 1997, 165–187. **38.** *G. Genette*, Paratexts, Thresholds of Interpretation. – Cambridge, 1997, XXV + 427 str. **39.** *S. Guttenplan*, The Languages of Logic. – 1997, 429 str. **40.** *Besedilne vrste* v medkulturni komunikaciji / Textsorten in der interkulturellen Kommunikation. – Linguistica 38, 1 (1998), 268 str.

Jezik v govoru

1. *A. Trstenjak*, Beseda umira, DS 1932, 27–41. **2.** *L. Legiša*, Kako si kvarimo jezik, JiS 1956/57, 49–56, 105–111. **3.** *J. Gradišnik*, Kako si bogatimo in kako siromašimo jezik, JiS 1956/57, 362–365. **4.** *J. Moder*, Kaj pa pridevnik, JiS 1956/57, 337–343. **5.** *F. Jesenovec*, Govor slovenskega otroka, JiS 1964, 127–131. **6.** *B. Urbančič*, Skrb za kulturo jezika na Češkem, JiS 1958/59, 246–249. **7.** *J. Čar*, O nekaterih vprašanjih slovenščine v šoli in javnem življenju, JiS 1966, 252–258. **8.** *B. Urbančič*, O jezikovni kulturi, 1972, 167 str.; ²1973, 179 str. **9.** *T. Korošec*, Pet minut za boljši jezik, 1972, 286 str. **10.** *B. Zupančič*, Za višjo jezikovno kulturo, v: B. Zupančič, Kultura včeraj in danes, 1979, 191–293. **11.** *Slovenščina* v javnosti, JiS 1977/78, 165–284 + 6/III. **12.** *J. Gradišnik*, Še znamo slovensko?, 1981, 151 str. **13.** *Slovenščina v javnosti*, Posvetovanje o slovenskem jeziku, Portorož, /ur. B. Pogorelc/, 1983, 223 str. **14.** *M. Orožen*, Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja, JiS 1971/72, 139–148. **15.** *B. Pogorelec*, Ivan Cankar – vozlišče razvoja slovenske besedne umetnosti. – SSJLK ZP 12 (1976), 27–45. **16.** *B. Nežmah*, Kletvice in psovke. – Ljubljana, 1997, 182 str. **17.** *M. Orožen*, Jezikovna sredstva humorja in satire v delih Janeza Mencingerja. – SSJLK ZP 18 (1982), 175–199. **18.** *B. Pogorelec*, Vloga izrazov humorja v Cankarjevi prozi. – SSJLK ZP 18 (1982), 201–204. **19.** *P. Merkù*, Poslušam. – Trst, 1983, 123 str. **20.** *B. Pogorelec*, Slogovni razvoj v Cankarjevi prozi. – Obdobja 4/2 (1983), 213–222. **21.** *T. Sajovic*, Poskus skladenjsko-pomenskega določanja Cankarjevega slogovnega razvoja. – Obdobja 4/2 (1983), 243–271. **22.** *H. Jug Kranjec*, Skladnja in pomenska zgradba besedila v Pregljevem romanu Bogovec Jernej. – Obdobja 5 (1984), 451–475. **23.** *O. Kunst Gnamuš*, Leksično upovedovanje. – JiS 31 (1985/86), 14–18. **24.** *T. Sajovic*, Retoričnost in besedilnost Trubarjeve pridige. – Obdobja 6 (1986), 499–513. **25.** *B. Pogorelec*, Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma. – Obdobja 6 (1986), 473–497. **26.** *O. Kunst Gnamuš*, Težave upovedovalne teorije in smeri njenega razvoja. – JiS 33 (1987/88), 8–16. **27.** *J. Dular*, Slovenska plemiška etiketa. – Obdobja 9 (1989), 267–273. **28.** *F. Jakopin*, Jezik in stil Enciklopedije Slovenije. – SJvZ ZP 2 (1989), 227–232. **29.** *M. Orožen*, Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda Biblije v 19. stoletju. – SJvZ ZP 2 (1989), 163–185. **30.** *T. Sajovic*, Jezikovnostilistična raziskava baroka na Slovenskem (Svetokriški in Rogerij). – Obdobja 9 (1989), 335–348. **31.** *S. Suhadolnik*, Vprašanje jezika v Enciklopediji

Slovenije. – SJvZ ZP 2 (1989), 233–239. **32.** *P. Tancig, I. Žagar*, Računalniško podprta analiza velikih tekstualnih baz podatkov: primer „napadov na JLA". – UJ, Ljubljana 1989, 51–56. **33.** *H. Leeming*, Some Textological and Lexicological Aspects of Fr. Hipolit's Version of Komensky's Orbis sensualium pictus. – R/D 14 (1991), 185–211.

Nastajanje sporočila

1. *J. Toporišič*, Faze v nastajanju sporočila, Skj 1, 1965, 201–207. **2.** *M. Dolgan*, Pripovedovalec in pripoved, 1979, 133 str. **3.** *J. Toporišič*, Ubeseditveni stališči, Skj 1, 1965, 214–215. **4.** *Isti*, Prenosnik sporočila, Skj 1, 1965, 215–216. **5.** *F. Žagar*, Razlika med orisom in opisom, JiS 1961/62, 146–147. **6.** *O. Župančič*, Ritem in metrum, LZ 1917, 277–279. **7.** *B. Merhar*, Besedna igra in Prešeren, JiS 1957/58, 337–346. **8.** *M. Rupel*, Kako je Župančič sam sebe popravljal, JiS 1955/56, 76–79. **9.** *J. Toporišič*, Praktična stilistika, JiS 1965, 81–91. **10.** *B. Komelj*, O rdečem svinčniku in lepem stilu, JiS 1969, 145–150. **11.** *S. Trdina*, O jezikovni natančnosti, JiS 1956/57, 160–165. **12.** *F. Žagar*, Čustvena obarvanost besedila, JiS 1982/83, 50–53. **13.** *S. Kotnik*, Spisna razrezanka kot tehnika za razvijanje in merjenje sposobnosti logičnega mišljenja, JiS 1974/75, 259–264. **14.** *J. Avšič*, Za enakopravnost slovenskega jezika, JiS 1967, 96–98. **15.** *J. Toporišič*, Misel o našem slovenskem jeziku, JiS 1968, 124–126. **16.** *J. Avšič*, O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije, JiS 1969, 97–103. **17.** *J. Toporišič*, Zakaj zatajujemo svoj materni jezik?, JiS 1969, 6/4. **18.** *Isti*, Družbenost jezika, v: Dve lekciji za usmerjeno izobraževanje, JiS 1979/80, 127–130. **19.** *M. Dolgan*, Govorno ustvarjanje. – Ljubljana, 1996, 252 str.

Besedilno sporočilo

1. *T. Korošec*, Besediloslovna vprašanja slovenščine, 17. SSJKL ZP, 1981, 173–186. **2.** *J. Toporišič*, Deli sporočila, Skj 1, 1965, 207–214. **3.** *S. Kotnik*, Začetek in konec spisa, JiS 1969, 150–153. **4.** *M. Dolgan*, Naslov in razčlenitev, JiS 1980/81, 214–216. **5.** *Isti*, Oblikovanje naslova in razčlenitve, JiS1982/83, 111–117. **6.** *F. Žagar*, Vrste in naslovi spisov pri pouku materinščine, JiS 1971/72, 18–25. **7.** *D. Cedilnik*, Tridelna zgrajenost ali fragmentarnost otroškega sestavka, JiS 1980/81, 115–116. **8.** *T. Pretnar*, Varšavska konferenca o semantični strukturi in sklenjenosti besedila, JiS 1972/73, 184–188. **9.** *E. Agricola*, Semantische Relationen im Text und im System, 1975, 128 str. **10.** *W. Dressler*, Einführung in die Textlinguistik, 1972. **11.** *Lingvistika teksta*, Materialy naučnoj konferencii, Moskva, 1974. **12.** *J. Toporišič*, Stalne oblike sporočanja, Skj 1, 1965, 220–229; 2, 1966, 195–202; 3, 1967, 203–220. **13.** *J. Mistrík*, Praktická slovenská štylistika, 1963, 199 str. **14.** *Isti*, Exacte Typologie von Texten, 1973, 157 str. **15.** *Isti*, Žánre vecnej literatúry, 1975, 215 str. **16.** *F. Žagar*, Kratka vsebina, JiS 1980/81, 79–82. **17.** *A. Praprotnik*, Slovenski spisovnik, svetovalec v vseh pisarskih opravilih, 1879, 374 str. **18.** *Isti*, Spisje v ljudski šoli, 1881. **19.** *P. Končnik*, Slovenska slovnica z naukom, kakó se pišejo pisma in opravilni sestavki, 1883, 268 str. **20.** *A. Levec*, Zbirka obrazcev za slovensko uradovanje pri sodiščih, 1889. **21.** *H. Podkrajšek*, Veliki slovenski spisovnik, 1919, I + 437 str. **22.** *F. Sič*, Trgovski žepni leksikon in slovensko-nemška trgovska korespondenca, 1927; isti skupaj z A. Sičem, Trgovska korespondenca 1925, V + 462. str. **23.** *D. Andolšek, H. Furlan*, Poslovna korespondenca, 1967; prvi tudi Poslovna korespondenca, 1953, 176 + IV str. **24.** *J. Toporišič*, Besedila k jezikovno-stilnim interpretacijam slovenskih umetnostnih besedil (šapirografirano), 31 str. **25.** *Isti*, Besedila knjižnega jezika do srede 19. stoletja (šapirografirano), 1974, 47 str. **26.** *J. Toporišič s sodelavci*, Besedila slovenskega knjižnega jezika, 1975, 371 str. **27.** *J. Toporišič in V. Gjurin s sodelavci*, Slovenska zvrstna besedila, 1981, 637 str. **28.** *T. Korošec*, En zgled za funkcijskozvrstno razslojenost v slovenskem jeziku, 19. SSJKL ZP, 1983, 177–186. **29.** *V. Vodušek*, Razmerje med besedilom in napevom v ljudski pesmi, JiS 1969, 1–6. **30.** *A. Breznik*, Jezik naših časnikarjev in pripovednikov, 1944, 267 str.,

/Izbral in uredil J. Šolar./ **31.** *Isti*, Jezikoslovne razprave, Izbral in uredil Jože Toporišič, 1982, 460 str. **32.** *Pristop k znanstvenemu delu.* (Priročnik za študij in raziskovanje). – Ljubljana, 1977, 136 str. [različni avtorji]. **33.** *T. Korošec*, Besediloslovna vprašanja v slovenščini. – SSJLK ZP 17 (1981), 173–186. **34.** *J. Dular*, Odstavek kot predmet slovenističnega raziskovanja. – SSJLK ZP 20 (1984), 321–336. **35.** *T. Korošec*, K besedilni soveznosti časopisnega sporočila. – SSJLK ZP 22 (1986), 49–59.

Naslovnik

1. *I. Kamenik*, Namen interpretacije tekstov v nižji, JiS 1956/57, 206–208. **2.** M. Kramberger, Bori, Kosovelovi bratje, JiS 1958/59, 73–77. **3.** *J. Toporišič*, Ritem v prozi, JiS 1958/59, 107–111. **4.** *Isti*, Prešernova „Pevcu", JiS 1958/59, 135–137. **5.** *Isti*, Oton Župančič, Žebljarska (Interpretacija), Umjetnost riječi 1960, 35–46. **6.** *F. Žagar*, Kako osnovnošolski učenci dojemajo knjigo, JiS 1961/62, 82–87. **7.** *F. Zadravec*, Matkova Tina, JiS 1962/63, 129–138. **8.** *B. Golob*, Interpretacija poezije, JiS 1964, 131–136. **9.** *J. Toporišič*, Pripovedna dela F. S. Finžgarja, 1964: o stilu 209–266; o pripovednem položaju 61–85 **10.** *Isti*, Nečisti prijemi Janeza Gradišnika, JiS 1967, 163–164. **11.** *B. Golob*, Dijaške interpretacije, JiS 1969/70, 15–18. **12.** *B. Paternu*, France Prešeren in njegovo pesniško delo, 1, 1976, 302 str.; 2, 1977, 348 str. **13.** Gl. še *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik: 2, 1966, 19–82; 3, 1967, 41–94; 4, 1970, 35–59. **14.** *F. Žagar*, Hitro branje, JiS 1972/73, 31–35.

Govorjenje

1. *S. Trdina*, ... orator fit, JiS 1955/56, 248–255. **2.** *M. Mahnič*, Šola sproščenega govorjenja, JiS 1958/59, 65–73. **3.** *Isti*, Živa slovenščina, 1959, 115 str. **4.** *B. Hartman*, Jezik v gledališču, JiS 1960/61, 96–99. **5.** *J. Toporišič*, Vrste govornega sporočanja, Skj 1, 1965, 216–220; 2, 1966, 202–205. **6.** *J. Tiran*, Umetniško pripovedovanje, 1965, 91 str. **7.** *H. Jug, Józef Mayen*, O stylistyce utworów mówionych, JiS 1974/75, 173–175. **8.** *F. Vatovec*, Retorika ali govorništvo in javno nastopanje, 1968, 238 str. **9.** *W. Schmidt, E. Stock*, Rede – Gespräch – Diskusion, 1977, 192 str. **10.** *L. Kaluža*, Govor na radiu Ljubljana (shematični prikaz), JiS 1977/78, 21–23, 47–49. **11.** *S. Šimenc*, Slovensko klasično slovstvo v filmu, 1979, 174 str. **12.** *A. E. Suprun*, Preučevanje govorne dejavnosti in jezikovnega mehanizma, JiS 1982/83, 93–101. **13.** *M. Mahnič*, Jezik se zamisli v zvok, GSM 1983, 14–27. **14.** *K. Podbevšek*, Učiteljeva govorna kultura. – Skripta 1 (1997), 25–33.

Sporočanje in šola

1. *M. Jalen*, Spoznavajmo slovenski jezik 4, 5, 6 (1962, 1963, 1964); *Ista*, Naš jezik 4, 5 (1976, 1978); *S. Bunc*, Spoznavajmo slovenski jezik 7, 8 (1964, 1965); *V. Remic-Jager*, Slovenski jezik, 1975; *F. Žagar*, Naš jezik 6, 7, 8 (1980, 1977, 1978); *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 1, 2, 3 (1965, 1966, 1967) – vse na ustreznih mestih. **2.** *F. Žagar* Poučevanje sporočanja, JiS 1978/79, 39–42. **3.** *A. Cedilnik*, Od jezikovnega pouka k sporočanju, JiS 1979/80, 93–94. **4.** *F. Fink, A. Kopriva, A. Žerjav*, Slovenska jezikovna vadnica, 1949, 120 str. **5.** *A. Kopriva*, Vrste spisja in njih izvedba v obvezni šoli, JiS 1957/58, 301–306. **6.** *M. Jalen*, Pismeno izražanje učencev v osnovni šoli. Bilten Zavoda za prosvetno-pedagoško službo v Ljubljani, 1967. **7.** *Dr. Silva Trdina*, Obravnava spisja v osnovni in srednji šoli, Sodobna pedagogika, 1952, 203–214. **8.** *M. Silvester*, Slovenske naloge v srednji, JiS 1959/60, 75–82, 104–108; 1960/61, 15–21. **9.** *S. Trdina*, Poprava slovenske šolske naloge, JiS 1957/58, 10–15. **10.** *Ista*, Ali še dajemo domače vaje?, JiS 1964, 139–148. **11.** *F. Žagar*, Vaje v pesniškem izražanju, JiS 1972/73, 216–220. **12.** *S. Kotnik*, Vaje za logično grajenje spisa, JiS 1970/71, 254–256. **13.** *M. Jalen*, Obravnava berila pri pouku slovenščine, JiS 1965, 130–135. **14.** *F.*

Žagar, Starejše šolske obravnave leposlovnih besedil, JiS 1976/77, 171–176. **15.** *M. Grosman*, Odlomek pri pouku književnosti, JiS 1979/80, 14–17. **16.** *Ista*, Branje pesmi v tujem jeziku, JiS 1974/75, 60–66. **17.** *Ista*, Pouk literarne interpretacije, JiS 1978/79, 140–149. **18.** *E. Bojc*, Govorni nastopi v osemletkah, JiS 1958/59, 26. **19.** *J. Sivec*, Govorne vaje v osnovni šoli, JiS 1962/63, 177–180. **20.** *S. Trdina*, Govorne vaje v seminarju slovenskega jezika, JiS 1969, 161–170. **21.** *B. Golob*, Metodične možnosti za pouk spisja in govornih vaj, JiS 1971/72, 10–18. **22.** *F. Žagar*, Govorne vaje v osnovni šoli, JiS 1973/74, 141–147. **23.** *S. Kotnik*, Pravorečna priprava za učno uro, JiS 1975/76, 209–212. **24.** *M. Dolgan*, Metodični postopki izvajanja besedil, JiS 1975/76, 159–167 (gl. še: *J. Moder*, Polemika, n. m., 240–7/IV). **25.** *M. Kolar*, Smiselno branje umetnostnega jezika v osnovni šoli, JiS 1978/79, 92–101. **26.** *C. Kopčavar*, Problemi pri pouku slovenščine na srednjih tehniških šolah, JiS 1960/61, 72–76. **27.** *J. Sivec*, Slovnični in jezikovni pouk, JiS 1965, 125–130. **28.** *S. Kotnik*, Zapisek o jezikovni vzgoji in metodi jezikovnega pouka, JiS 1964, 82–83. **29.** *F. Žagar*, Zapisek o jezikovni vzgoji in metodi jezikovnega pouka, JiS 1964, 83–85. **30.** *M. Kuclar*, Skupinsko delo pri pouku slovenskega jezika, JiS 1965, 82–87. **31.** *F. Žagar*, Učenje in urjenje pravopisa v osnovni šoli, JiS 1974/75, 81–89. **32.** *S. Kotnik*, Slovnični pouk ob literarnem besedilu, JiS 1978/79, 79–85. **33.** *O. Gnamuš*, Kako učenci osnovne šole obvladajo skladnjo besedil, JiS 1982/83, 34–44. **34.** *F. Žagar*, Vaje za bogatenje besednega zaklada, JiS 1970/71, 10–14. **35.** *Isti*, Stilistične vaje v osnovni šoli, JiS 1971/72, 148–152. **36.** *M. Topolovec*, Kultura materinega jezika v srednji šoli, JiS 1955/56, 245–248. **37.** *J. Moder*, Za pravilnejšo slovenščino v srednji šoli, JiS 1957/58, 205–209. **38.** *G. Šilih*, Metodika pouka slovenskega jezika, 1955, 7–108. **39.** *P. Hauser*, Jezikovna vzgoja na Češkem, JiS 1982/83, 13–19. **40.** *M. Gabrijelčič*, Vpliv učiteljevega pričakovanja in nekaterih drugih subjektivnih dejavnikov na ocenjevanje spisne naloge, JiS 1977/78, 127–135, 320–326. **41.** *E. Tiran*, O spisju (ob razredni hospitaciji), Sodobna pedagogika, 1952, 131–138. **42.** *V. Slabe, O. Kunst-Gnamuš*, Besede naše, 1981, 217 str. **43.** *O. Kunst-Gnamuš*, Pomenska sestava povedi, 1981, 187 str. **44.** *M. Dolgan, D. Golli*, Že berem in pišem. Delovni zvezek za prvi razred osnovne šole. I. del. – Ljubljana, 1979, 46 listov. [1]1973, 37 listov. **45.** *D. Kramberger*, Naš jezik 2. Delovni zvezek za 2. razred osnovne šole. – Maribor, 1976, 56 strani. **46.** *D. Kramberger*, Navodila za uporabo delovnega zvezka v 2. razredu osnovne šole. – Maribor, 1976, 28 str. **47.** *J. Toporišič*, Zakaj ne po slovensko. Lo sloveno con il metodo sintetico. – Trieste, 1982, 306. str. **48.** *B. Golob*, Žive besede. – Ljubljana, 1982, 60 str. **49.** *Naš govor*. Občasno izdaja Center za interno izobraževanje, tozd Radio Ljubljana. – 2 (1982), 39 str. 4 (1983), 40 str. **50.** *B. Golob*, Sporočanje v ptičjem logu ob povestih, tiskarskem škratu in slogu. – Ljubljana, 1984, /28/ str. **51.** *F. Žagar*, Obravnavanje in prepoznavanje besednih vrst v osnovni šoli. – JiS 31 (1985/86), 115–119. **52.** Isti, Kratki spisi (pisne miniature). – JiS 32 (1986/87), 108–111. **53.** *Isti*, Pouk slovenske slovnice in pravopisa v višjih razredih osnovne šole. – Maribor, 1987, 172 str. **54.** *B. Golob*, Prepletenost področij slovenskega jezika in vloga motivacije pri pouku materinščine. (Poskus neformalnega razmišljanja.) – Usposabljanje razrednih učiteljev pri nas, Ljubljana, 1988, 184–193. **55.** *V. Slabe, A. Kozinc*, Slovenski jezik. Delovni zvezek za 4. razred osnovne šole. – Ljubljana, 1988, 152 str. **56.** *Usposabljanje* razrednih učiteljev pri nas. Zbornik prispevkov. – [ur. F. Žagar] Ljubljana, 1988, 386 str. **57.** *F. Žagar*, Slovenski jezik. Jezikovna vadnica 6. – ZMK, Ljubljana, 1988, 190 str. **58.** *K. Zakrajšek*, Govorimo slovenački. – Beograd, 1989, 128 str. **59.** *H. Jug Kranjec*, Slovenščina za tujce. – Ljubljana, [7]1990, 326 str. + karta Slovenije. **60.** *M. Čuk*, Za začetek. Učni zvezek za slovenski jezik, začetna stopnja. – Ljubljana. [2]1990, 55 str. **61.** *T. Hojan*, Fran Miklošič in slovenska gimnazijska berila. – MZ KFM 1991, 223–231. **62.** *M. Pavlin Povodnik*, Oblikoslovje. Priročnik z vajami. – Ljubljana – Nova Gorica, 1992, 285 str. **63.** *J. Toporišič*, Zakaj ne po slovensko. Slovene by Synthetic Method. – Ljubljana, 1992, 272 str. + 4 diskete. **64.** *F. Žagar*, Šolske besedilne vrste. – Maribor, 1992, 270 str. **65.** *Isti*, Definiranje, klasificiranje in spoznavanje besedilnih vrst. – JiS 38 (1992/93), 83–88. **66.** *Isti*, Šolske besedilne vrste. – SSJLK ZP 29 (1993), 85–96. **67.** *M. Pavlin Povodnik*, Skladnja. Priročnik z va-

jami. – Ljubljana – Nova Gorica, 1993, 159 str. **68.** *L. Črnivec*, Slikovno gradivo za slovensko besedo v živo. – Ljubljana, 1994, 45 str. **69.** *M. Čuk*, Za začetek. Učimo se slovenščino. – Ljubljana, 1994, 68 str. **70.** *M. Čuk, M. Miheličˇ, G. Vuga*, Odkrivajmo slovenščino. – Ljubljana, 1994, 140 str. **71.** *M. Schlamberger Brezar*, Učimo se slovenščino III. – Ljubljana, 1994, 101 str. **72.** *M. Bešter*, Šolske besedilne vrste. – JiS 40 (1994/95), 63–68. **73.** *O. Kunst Gnamuš, F. Žagar*, Besedilne in besedne igre. – JiS 40 (1994/95), 68–69. **74.** *S. Čokl, M. Sajko*, Slovenščina v programu mednarodne mature. – Ljubljana, 1995, 110 str. **75.** *M. Čuk, M. Miheličˇ, G. Vuga*, Odkrivajmo slovenščino. – Ljubljana, 1995, 153 str. **76.** *F. Žagar*, Moja prva slovnica. Slovnične in pravopisne vaje za nižjo stopnjo. – Ljubljana, 1995, 96 str. **77.** *Isti*, Didaktika slovenskega jezika v osnovni šoli. – Maribor, 1996, 227 str. **78.** *M. Križaj Ortar*, Učimo se slovenščino. Učbenik. – Ljubljana, ^{3}1996, 117 str. **79.** *Ista*, Učimo se slovenščino. Slovnične preglednice. – Ljubljana, 1996, 28 str. **80.** *Ista*, Učimo se slovenščino. Tematski slovarček. – Ljubljana, ^{3}1996, 40 str. **81.** *M. Pavlin Povodnik*, Sporočanje za šolo in vsakdanjo rabo. – Ljubljana, 1996, 248 str. + Rešitve nalog, 40 str. **82.** *Povej naprej*. Priročnik metodičnih dejavnosti za pouk slovenščine kot drugega/tujega jezika. – [Ur. M. Bešter, L. Črnivec.] Ljubljana, 1996, 145 str. **83.** *N. Pirih*, Slovenščina na koncu jezika. Priročnik za učitelje. – Ljubljana, 1997, 43 str. **84.** *J. Skaza, M. Pavlin Povodnik*, Slovenska beseda. Jezikovna vadnica za 5. razred osnovne šole. – Ljubljana, 1995, 142 str. + Rešitve, 32 str. – – ^{2}1997, 143 str. + Rešitve, 32 str. **85.** *N. Pirih*, Slovenščina na koncu jezika. – Ljubljana, 1997, 107 str. **86.** *N. Cajhen idr.*, Reši me – rešim te. Razčlemba umetnostnih besedil za osnovno šolo. – Ljubljana, ^{2}1997, 132 str. + Rešitve nalog, 27 str. + Besedila, 27 str. **87.** *B. Krakar Vogel*, Književno besedilo v lektoratu slovenščine za tujce. – Skripta 1 (1997), 35–51. **88.** *S. Pečjak*, Preverjanje ravni razumevanja pri branju. – Skripta 1 (1997), 19–24. **89.** *N. Pertot*, Pomagajmo si sami. Jezikovni priročnik. – Gorica, 1997, 180 str. **90.** *L. Plut Pregelj*, Poslušajte sebe – poslušajte študente! – Skripta 1 (1997), 7–18. **91.** *Skripta*. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega jezika. – [Ur. M. Bešter] Ljubljana, 1 (1997), 51 str. – – 2 (1998), 91 str. **92.** *E. Kržišnik*, Frazeologija in pouk slovenščine kot tujega jezika. – Skripta 2 (1998), 27–45. **93.** *I. Novak Popov*, Pouk književnosti v lektoratu slovenščine. – Skripta 2 (1998), 7–19–25. **94.** *D. Skubic*, Dialog pri pouku slovenščine kot drugega/tujega jezika. – Skripta 2 (1998), 83–91.

Pragmatika

1. *B. Pogorelec*, Pomenoslovna skladnja v besedilni slovnici. – SSJLK ZP 15 (1980), 23–24. **2.** *T. A. van Dijk*, Text-Wissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung. – 1980, IX + 285 str. **3.** *O. Kunst Gnamuš*, Pomenska sestava povedi. – 1981, 187 str. **4.** *G. Brown, G. Yule*, Discourse analysis. – 1983, XII + 288 str. **5.** *O. Kunst Gnamuš*, Govorno dejanje – družbeno dejanje. – Ljubljana, 1983, 190 str. **6.** *Jezikovno razsodišče* 1980–1982. – Gradivo zbral in obdelal Janko Moder. – Trst, Celovec, 1984, 351 str. **7.** *S. C. Levinson*, Pragmatics. – 1985, XVI + 120 str. **8.** *T. A. van Dijk*, Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. – 4. izdaja 1986, XIII + 261 str. **9.** *O. Kunst Gnamuš*, Razumevanje in tvorjenje besedila. Poskus pragmatične razčlembe. – Ljubljana, 1986, 110 str. **10.** *I. Ferbežar*, Kako testirati jezikovno zmožnost. Komunikativno. – Skripta 2 (1998), 62–82. **11.** *M. Potrč*, Zapis in govorica. – Ljubljana, 1986, 167 str. **12.** *G. Leech*, Principles of Pragmatics. – 5. izdaja, 1988, XIII + 250 str. **13.** *I. Ž. Žagar*, Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti. – Ljubljana, 1989, 187 str. **14.** *R. Rossner, R. Bolitho*, Currents of Change in English Language Teaching. – 1990, 268 str. **15.** *O. Kunst Gnamuš*, Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom. – 1991, 188 str. **16.** *Ista*, Sporazumevanje in spoznavanje jezika. – Ljubljana, 1992, 84 str. **17.** *Language Planing* in Yugoslavia. – Edited by R. Bugarski and Celia Hawkesworth. – Columbus, Ohio, 1992, 233 str. **18.** *J. Sršen*, Jezik naš vsakdanji. – Ljubljana, 1992, 210 str. **19.** *S. Suhadolnik*, Kdo je avtor kritike Primčevih Branj. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 615–626. **20.** *I. Ž. Žagar*, Jezikanja. – Pasadena d. o. o., Ljubljana, 1992, 160 str. **21.** *G. Leech, J. Svartvik*, A Communicative Grammar of English. – 1993, 324 str. **22.** *J. Gradišnik*, Slovensko ali angleško. Priročnik za dobro slovenščino. – Celje, 1993, 190 str. **23.** *M. Križaj Ortar, M. Bešter, E. Kržišnik*, Pouk slovenščine malo drugače. – Trzin, 1994, 140 str. **24.** *G. Leech, J. Svartvik*, A Communicative Grammar of English. – 1994, XIV + 423 str. **25.** *G. Thompson*, Reporting. – 1994, VIII + 215 str. **26.** *R. Zadravec Pešec*, Pragmatično jezikoslovje. Temeljni pojmi. – Ljubljana, 1994, 66 str. **27.** *J. Orešnik*, Uradi za jezik v Skandinaviji. Language Committees in Scandinavia. – Ljubljana, 1995, 145 str. **28.** *O. Kunst Gnamuš*, Teorija sporazumevanja. – 1995, 87 str. **29.** *Ista*, Teorija sporazumevanja. Zgodbe T(r). – 1995, 122 str. **30.** *M. Kalin Golob*, Jezikovna kultura in jezikovni kotički. – Ljubljana, 1996, 175 str. **31.** *O. Kunst Gnamuš, M. Nidorfer Šiškovič, M. Schlamberger Brezar*, Posrednost in argumentacija v govoru. F(p) – T(r). – Ljubljana, 1997, 134 str. **32.** *M. Bešter*, Preverjanje razumevanja zapisanega neumetnostnega besedila pri pouku slovenščine kot drugega/tujega jezika. – Skripta 2 (1998), 47–66.

VIII. SLOVENSKI JEZIK V ČASU

KAZALO

Kazalo ... 751
Splošno o slovenskem jeziku ... 755
Zgodovina slovenskega jezika ... 755
Nastajanje slovenščine iz alpske slovanščine ... 755
Glasoslovje ... 756
Prvotni glasovni sestav ... 756
Samoglasniki ... 756
Prozodija ... 757
Zvočniki ... 757
Nezvočniki ... 757
Pogostnost fonemov *j* in *l'* ... 757
Razvoj praslovanskega glasovja v slovenščini ... 757
Samoglasniki ... 757
Zvočniki ... 758
Nezvočniki ... 758
Prozodija ... 758
Oblikoslovje ... 759
Skladnja in besedje ... 759
Slovenski jezikovni razvoj ... 760
Splošnoslovenske spremembe jezikovnih ravnin ... 760
Narečnorazčlenjevalne spremembe ... 760
Glasoslovje ... 760
Samoglasniki ... 760
Splošnejši razvoji ... 760
Klasifikacija razvojnih faz ... 762
Moderni samoglasniški upad ... 762
Razvoji posameznih primerov ... 763
Prozodija ... 763
Soglasniki ... 764
Zvočniki ... 764
Prvotni *u̯* ... 764
Prvotni *l̥* ... 765
Prvotni *l', ń, r'* ... 765
Prvotni *i̯* ... 766
Posebni razvoji pri zvočnikih ... 766
Nezvočniki ... 767
Variante ... 767
Nezvočniki na koncu besede ... 767
Mehkonebniki ... 768
Soglasniški sklopi ... 768
Sandhipojavi in drugo ... 769

Oblikoslovje ... 769
Poenostavitve samostalniških sklanjatev ... 769
Sklanjatev primernika in števnika ter dvojina ... 770
Daljšanje osnov ... 770
Določnost ... 770
Sklanjatve samostalniških in pridevniških besed ... 771
Imenske končnice ... 771
Glagol ... 772
Naglasni tipi ... 772
Nepremični naglas ... 772
Mešani naglas ... 773
Premični naglas ... 773
Končniški naglas ... 773
Še k tonemskemu naglaševanju ... 773
Slovenščina in stični jeziki ... 774
Slovenščina in južni slovanski jeziki ... 774
Slovenščina in hrvaščina ter srbščina ... 774
Slovenščina in kajkavščina ter čakavščina ... 775
Slovenščina in slovaščina ter češčina ... 775
Slovenščina in neslovanski jeziki ... 775
Slovenščina kot nedržavni jezik ... 776

Slovenska narečja ... 777
Nastanek slovenskih narečij ... 777
Vzroki za narečno razčlenitev slovenščine ... 777
Povezanost slovenščine s stičnimi jeziki ... 778
Kulturno in civilizacijsko močni stični jeziki ... 779
Domače in prevzeto ... 779
Klasifikacija narečnih podstav ... 780
Ramovševa predstavitev slovenskih narečij ... 780
Novejše narečjeslovne raziskave ... 781
Slovensko narečjeslovje ... 786
Literatura ... 788
Splošni razvoj slovenskega jezika ... 788
Narečja ... 789
Splošno ... 789
Koroška narečja ... 790
Primorska narečja ... 791
Rovtarska narečja ... 792
Gorenjska narečja ... 792
Dolenjska narečja ... 793
Štajerska narečja ... 793
Panonska narečja ... 794

Slovenski pismeni jezik ... 795
Predknjižno izročilo ... 795
Knjižni jezik ... 796
Obdobja ... 796
Glavni problemi razvoja slovenskega knjižnega jezika ... 797
Narečna podstava ... 797
Pisava in oblikoglasje ... 798
Besedje ... 799

Knjižnojezikovna samobitnost ... 799
Slovenščina in (južna) slovanščina ... 799
Slovenščina in nemščina ... 800
Slovenščina in drugi slovanski jeziki ... 800
Slovenci in drugojezični v Sloveniji ... 801
Izseljevanje in slovenščina ... 802
Knjižnojezikovno združevanje Slovencev ... 802
Funkcijska zvrstnost po posameznih obdobjih ... 804
Predknjižno (pismensko) razdobje ... 804
Knjižno razdobje po obdobjih ... 804
Reformacijsko-protireformacijsko obdobje ... 804
Katoliško rokopisno in obnovitveno obdobje ... 804
Knjižnoprerodno obdobje ... 805
Predmarčno obdobje ... 805
Narodno obdobje ... 805
Moderno obdobje ... 806
Literatura ... 807
Predknjižno izročilo (pismenstvo) ... 807
Slovenski knjižni jezik ... 809
Splošno ... 809
I. obdobje: Reformacija, Protireformacija ... 810, 813
II. obdobje ... 813
III. obdobje ... 813
IV. obdobje ... 814
V. obdobje ... 815
VI. obdobje ... 817
VII. obdobje ... 819
Pokrajinska knjižna izročila ... 821
Splošno ... 821
Zahodnoslovensko izročilo ... 821
Koroško izročilo ... 821
Prekmursko izročilo ... 822
Štajersko izročilo ... 822

SPLOŠNO O SLOVENSKEM JEZIKU

Slovenski jezik je najzahodnejši južnoslovanski jezik. Danes se govori na ozemlju Republike Slovenije, v Porabju na Madžarskem, na južnem Koroškem in deloma Štajerskem v Avstriji ter skoraj ob vsej meji med Slovenijo in Italijo na italijanski strani (tu so težišča ob Trbižu, v Reziji, Slovenski Benečiji, na Goriškem in na Krasu vse do Trsta in potem še proti Istri). Določeno število Slovencev živi raztreseno še po neslovenskem delu nekdanje Jugoslavije, precej jih je tudi v t. i. zdomstvu po evropskih zahodnih državah; poleg tega so še izseljenci, pretežno v zahodni Evropi, obeh Amerikah in Avstraliji. Vseh, ki jim je materinščina slovenščina, je komaj dva milijona ljudi. (Prebivalci Socialistične republike Slovenije po ljudskih štetjih: l. 1949 jih je bilo 1 415 448, l. 1961 1 522 248, čez deset let 1971 spet za sto tisoč več 1 624 029 in l. 1981 1 712 445, končno l. 1991 1 965 986.)

ZGODOVINA SLOVENSKEGA JEZIKA

NASTAJANJE IZ ALPSKE SLOVANŠČINE

Strnjeno slovensko narodn(ostn)o in jezikovno ozemlje se od selitve sem (6. stoletje) v bistvu le krči. Nekateri mislijo, da ga je le še za eno tretjino prvotnega, ko je zajemalo alpski prostor do porečja Soče (razen čisto na jugu), področje ob zgornjem toku Soče pa tudi dalje na zahod, porečje Drave in Mure, Zale, Rabe (razen v njenem spodnjem toku), severno od Alp pa porečje Aniže (deloma celo Travne) in od tod Obdonavje na vzhod do Dunaja in nato na jug ob alpskih vzhodnih obronkih do vzhodnega roba porečja Rabe.

Do 15. stol. so Slovenci (na severu in vzhodu) izgubili že več kot polovico prvotno zasedenega ozemlja, in nato se je spodjedanje Slovencev (npr. zlasti v Avstriji) nadaljevalo vse v naš čas, ko se slovenske vrste redčijo na vseh treh zamejskih območjih (Avstrija, Italija, Madžarska), sedaj celo zelo pospešeno. V osrednji Sloveniji so se Slovenci spet razširili na vse nemške jezikovne otoke po deželi in tudi v mestnih skupnostih. Danes matični Slovenci svoje etnično ozemlje delijo na severovzhodu z Madžari (področje okoli Lendave) in na jugozahodu z Italijani (Koprsko), zamejski

Slovenci pa z Madžari, nemško govorečimi Avstrijci, Furlani in Italijani na zgoraj omenjenih področjih. Med drugo svetovno vojno se je slovensko narodno ozemlje razširilo tudi na področje dotlejšnjega nemškega otoka na Kočevskem, na zahodu pa se je iz italijanskega državnega okvira izločil glavni del l. 1920 Italiji dodeljenega primorskega slovenstva. Ob meji s Hrvaško sta dva otočka srbsko ali hrvaško govorečih.

Prvotno so bili predniki današnjih Slovencev v neposrednem stiku s Čehi in pač tudi Slovaki na severu (s Severnimi Slovani nas veže zlasti del besedja), na vzhodu pa s predniki današnjih Hrvatov, po govoru kajkavskimi (te s Slovenci povezujejo številni enaki razvojni pojavi) na severovzhodu in čakavskimi na jugovzhodu. Predniki današnjih Slovencev so ob naseljevanju prihajali na omenjeno ozemlje deloma s češke in slovaške smeri, deloma pa – pozneje – z južnovzhodne, tj. južnoslovanske. Jezikovno so še danes močneje povezani zlasti s kajkavskimi in deloma še s čakavskimi narečji srbohrvaškega jezika, s štokavskimi pa pravzaprav le toliko, kolikor imajo ti skupnega s kajkavskimi in čakavskimi.

GLASOSLOVJE

PRVOTNI GLASOVNI SESTAV

Ko so predniki današnjih Slovencev prišli v novo domovino, so govorili še praslovansko narečje. Potrditev praslovanskega značaja alpskoslovenskega jezika vidimo v odrazih prevzetih besed: *Karnja* > *krańь*, *Albanto* > *labǫd-*, *Walduko* > *vladyka* (metateza se je izvršila na meji 7. in 8. stol.); *Korka* > *kъrka*, *Kolapis* > *kъlpa*. Za nosnike primerjaj zgoraj *labǫd-*, pa še: *Sontius* > *sǫt'a*, *Parentium* > *poręt'*, *lǫčax* > *Landscha*, *jungiro* > *jǫgъrь*; za polglasnik **čividade* danes *Čedad*, *Poetoio* > *pьtujь*, Udino > *v-ydьnь* V 9. stol. so šibki polglasniki že izginili (*Nasmus* < *našemyslь*, Brižinski spomeniki). Za obstajanje samoglasnika *y* prim. *murum* > *myr* (danes *mirje*), *Kormon* > *kъrmyn*, bavarsko *Dabramusli* < *Dobromyslь*; v 11. stol. je *y*, npr. v Brižinskih spomenikih, deloma le še položajno ohranjen. Samoglasnik *o* je bil širok: *Kapra* > *Koprь*, *Avarus* > *Obьrь*, bav. *Admont* < *Adamunta* < *vodomǫtь*, slov. *boter* iz bav. *givatera*. Tudi jat je bil širok: *padriarka* > *podrêka*; latinski ozki *e* ima odraz *i*: *mēsa* > *miza*, v nemščini odraza *e* in *ie*, npr. *Velach* < *běla*, Bielaha < *běla*.

Samoglasniški sestav prvotne slovenščine je bil naslednji:

i	*y*	*u*	
ь		*ъ*	*ǫ*
e	*o*		*+ę*
ä	*a*		

Imel je torej 4 pare po načelu sprednji proti zadnji (*ä* je jat), poleg tega pa še srednji nenizki samoglasnik (*y*), ki je bil v paru z *i*. En samoglasniški par je bil nosni (*ę* – *ǫ*), vsi drugi samoglasniki pa so bili ustni.

Prozodijska nasprotja so bila dolžina (tudi nenaglasna) proti kračina (zadnje je veljalo le za *ь* – *ъ* in *e* – *o*, mesto naglasa, fonološka tonemskost na prvem ali edinem zlogu besede (oz. besedne zveze), neprvi zlogi pa so bili, če naglašeni, fonetično akutirani, nenaglašeni pa pač cirkumflektirani (po nastanku novega cirkumfleksa v samostojnem razvoju slovenščine je obstajalo tonemsko nasprotje lahko tudi na neprvih zlogih (isto velja tudi za foneme, zlite iz dveh samoglasnikov (*pâs*, *postáti* < *pȍjas*, *postojàti*).

Zvočniki so bili ustni jezičniki *r* in *ŕ*, *l* in *l'*, nosniki jezična *n* in *ń* in ustnični *m*, ter dva drsnika: jezični *j* in ustnični *u̯* (ta je bil ustničnoustnični). Jezični zvočniki so imeli nasprotje po palatalnosti; *r* in *l* sta s kratkimi samoglasniki tvorila zveze tipa *C/#o/ъr/l#* oz. *C/#e/ъr/lC#*, kar se je pozneje spremenilo v tip *r/la/ě* in *r̥*, *l̥* (zadnje dvoje tudi iz zvez *lə*, *rə* (*plət*, *krət*): *gord* > *grad*, *melko* > *mlěko*, *vьlka* > *vl̥ka*, *pьrst* > *pr̥st* (tako je bilo tudi v vsej srbohrvaščini). Zveza samoglasnik + nosni zvočnik ni bila možna, v prevzetih besedah se je iz nje razvil nosnik.

Nezvočniki so bili parni po zvenečnosti *p* – *b*, *t* – *d*, *t'* – *d'*, *s* – *z*, *s'* – *z'*, *k* – *g*, *š* – *ž*, neparni pa so bili *č*, *h*, *c*, *c'*, v onomatopejskih besedah še *f*. Parni so bili v odvzemalnem nasprotju po zvenečnosti, zobniki (npr. *t* – *d*, proti *t'* – *d'*) še po mehčanosti; drsnika *j* in *u̯* sta bila v nasprotju po svetlosti oz. temnosti, ustna jezičnika po nasprotju pretrganosti – nepretrganosti (*r* – *l*), jezičnika in *n* tudi v nasprotju po mehčanosti (*r* – *r'*, *l* – *l'*, *n* – *n'*). Soglasnika *t'* in *d'* sta se kmalu razvila v *ć* in *j*, *d'* veliko prej kot *t'*; pripomiški zobniki so se nevtralizirali v trdosti, zlitniki pa v mehkosti. Pogostnost šumevcev se je zvečala na podlagi palatalizacije mehkonebnikov (*k g h* > *č ž š*), deloma tudi jotacije (*s/x*, *z/g*, *c/t/k* > *š*, *ž*, *č*), bili pa so mehki; prav tako se je zvečala pogostnost sičnikov z 2. in 3. palatalizacijo mehkonebnikov in z disimilacijo tipa *tt* > *st*, vse tudi na današnjem srbohrvaškem področju.

Sorazmerno močno se je povečala tudi pogostnost fonemov *j* (*j* < *d'*) in *l'* (tega z epentetskim *l'* ob jotiranju ustničnikov *v*, *p*, *b*, *m*, deloma tudi *f*). Stara samoglasniška sklopa *tl*, *dl* (ohranjena v Zilji še danes) sta se v 12. stol. poenostavila v *l* (*šilo*, *selo*).

RAZVOJ PRASLOVANSKEGA GLASOVJA V SLOVENŠČINI

Pri samoglasnikih se je odpravilo nasprotje med prednje- in neprednjejezičnima *ь* in *ъ* (pred Brиž. spom.) ter dolgima *i* in *y* (tu v Brиž. spom. položajno deloma še ohranjeno), in sicer na celotnem slovenskem ozemlju v 10. stol. (kakor tudi na srbohrvaškem); enako nasprotje med nosnima (*ę* in *ǫ*) in nenosnimi ustnimi samoglasniki: to je sorazmerno pozen pojav, poleg njega pa se je raznosnjenje izvršilo prej na jugu in vzhodu kakor na severu in zahodu, tj. na Koroškem in Primorskem, en del podjunskega narečja pa nosnike pozna še danes. Povsod se je v znanih glasovnih okoliščinah izvršila prestava (metateza) *e/o* + *r/l* > *r/l* + *ě/a* ne glede na tonemsko različnost prvotnih zvez ali položaja v besedi in enako ozloženje zvez *r/l* + polglasnik (po Ramovšu na meji 7. in 8. stol.); po tem času se vršijo enostavne zamene *or* > *ra* in tako dalje, npr. *karolus* > *kral'*. Tako dobimo sestav zložnikov, večinoma samoglasnikov, a tudi dveh zvočnikov:

i *u*

e *o*$_2$

ě *o*$_1$

ę *ǫ* *r* – *l̥*

a

O kasnejšem razvoju pozneje.

Pri zvočnikih v bistvu ni sprememb, in enako ne pri nezvočnikih, le da se tu odpravi nasprotje po mehkosti, tako da prvotni *t'* (izkazan z bavarskimi besedami, npr. *Sitig* < *zitit'i*, *Pekach* < *pet'axъ*), kot *ć* stopi (po 10. stol.) v razmerje s trdim šumevcem *č*, medtem ko *d'* postane *j* (pač že v 8. stol.); o drugih zobnih zvočnikih glej zgoraj. Tako dobimo za prvo obdobje razvoja alpske slovenščine naslednji sestav soglasnikov:

Vrsta \ Mesto izgovora		Ustničniki	Zobniki	Zadlesniki	Trdonebniki	Mehkonebniki
Zvočniki		m u̯	n r l		j ń f l'	
Nezvočniki	Netrajni	b p	d t	č	ć	g k
	Trajni	(f)	s z	š ž		x

Prozodija

Prvotna prozodija se je v slovenščini precej spremenila. Praslovansko prozodijo deloma kažejo prevzete besede, in sicer: stari akut – *míza* < **mēsa*, *ločíka* < **laktūka*; naglas na zadnjem zlogu in prednaglasna dolžina – *Ptūjь*, *Krāńь*, *Tьrzьstь*; novi akut na kratkem zlogu – *màša* < *missa*; sicer poznejši novi cirkumfleks *pêsa*. Indoevropski akut se je skrajšal že zelo zgodaj v novi alpsko-panonsko-kraški domovini: *bába* > *bàba* (7. do 8. stol.), dokaz za skrajšanje so severna slovenska narečja in (narečne sposojenke tipa *kélder* < *kèller* (Mostec). Izgubile so se vse nenaglašene dolžine razen prednaglasne v predzadnjem zlogu (*bàbē* > *bàbe* proti *dūšà*) in t. i. krepke ponaglasne (*rìbǭ*, or. ed.). V zvezi z oslabitvijo (in nato onemitvijo) šibkih polglasnikov in drugim se je že v praslovanščini pojavil novi akut na kratkem (*bobь* > *bòbъ*) in dolgem (*grěhъ* > *grě́xъ*) zlogu, prvi se je izenačil s skrajšanim indoevropskim, se je pa lahko tudi prej podaljšal kakor ta (*mój*, *ókna*, dolenjsko *múj*, *úkna*).

Skrajšani in novi kratki akut pred krepko dolžino ali pred izpadlim polglasnikom se je spremenil v novi cirkumfleks: *bràtōv* > *brâtov*, *bràtьski* > *brâtski*.

Pri cirkumflektiranih zlogih se je izgubila kolikostna razlika (*mȍst*, *kȍlo*, *nȁ nogǫ* – *mâst*, *mę̑so* > *môst*, *kolô*, *na nôgo* = *mâst*, *mesô*), mesto naglasa pa se je pri večzložnih enotah pomaknilo za en zlog v desno (prim. že zgoraj *kolǫ̑* ipd., pa še *mesǫ̑*, *golǫ̑b*, *mostû*, *na nǫ̑go*, *təmə̑n*, *mastî* < *gȍlǫb*, *mȍstu*, *nȁ nogo*, *tə̑mən*, *mâsti*, s čimer se okrepi tonemsko nasprotje na dolžini. To se je zgodilo že po onemitvi šibkih polglasnikov

(konec 10. stol.). Z metatonijo skrajšanega akuta (*jezìk*, *vodà*) v zadnjem zlogu (*jelȅn*, *vodà*) (pred tem se je kratki akut v določenih kategorijah tudi podaljšal – *vesel'è* > *vesel'é*) je dana možnost za umik takega naglasa tudi na predhodno kračino (*jèlen*, *vòda*), 14. stol. (umik *dūšà* > *dúša* je že iz 10. stol.), na prvotno samo dolgih akutiranih zlogih pa se z umikom okrepi kolikostna razlika (*bràta* – *bráda* < *brādà*); po metatoniji je táko že starejše *stráža* (novi akut v nezadnjem zlogu). Za t. i. novi cirkumfleks prim. *stârca* < *stàrcā* < *stàrьca*, je pa novi cirkumfleks tudi drugega izvora (*pêsa*).

Po teh spremembah imamo: *brȁt*/*grȍb*, *bràta*, *vòl'a*, *grobà*, *stârca* – *mȍst*/*mâst*, *mostû*/*mastî*, *golôb* – *stráža* – *dúša*. Tak sestav je bil pač že v 11. stoletju. Sledilo je v večini narečij še podaljšanje akuta v nezadnjih zlogih: *bráta*, *vól'a*, *jézik*, kasneje ponekod še umik *məglà* > *màgla*.

OBLIKOSLOVJE

Oblikoslovne praslovanske značilnosti potrjujejo:

(1) Pri samostalnikih zvalnik (*bože*, *gospodi*, *sinu*), tožilnik ed. enak imenovalniku pri samostalnikih moškega spola s poznejšo kategorijo živosti (*bog*, *sin*, *duh*), tožilnik množine (*grehi*), rodilnik mn. (*greh*), mestnik ed. (*delě*, *tatbě*), rod. soglasniških osnov (*nebese*, *telese*), rodilnik ed. ženske *a*-sklanjatve (*slavi*), *u*-jevska ženska sklanjatev (*kri*), soglasniške premene mehkonebnikov (*blazě*, *cvět*, *člověci*),

(2) Pri pridevnikih njihova samostalniška sklanjatev, rodilniška končnica *-go*.

(3) Pri glagolu končnice *-ǫ́* za 1. os. ed. (*hot'ǫ*) in 3. os. mn. (*věrujǫ*), *-m* za 1. os. mn. (*klańam sę*), *-si*/*-s* poleg *-ši*/*-š* za 2. os. ed. (*jesi*, *ves*, *poštediši*, *vzoveš*); oblika perfekta (*vědě* 'vem'), velelniška needninska pripona *-ě-* (*ostaněm*); na sploh ohranitev dvojine, morda tudi stare oblike sedanjega deležja (*imy*). Ohranjena je še *i*-jevska moška sklanjatev, t. i. soglasniške srednje (morda tudi moška, prim. *dne* še danes); nezloženi glagolski obliki aorist in imperfekt.

Seveda so zgodaj nastopile tudi spremembe, npr.: do konca 10. stol. (Brižinski spom.) imamo izkazano tudi že izgubo zvalnika; pojavi se kategorija živosti (*boga*, *sinu*, *gospodi* kot tož. ed.), tožilnik mn. na *-e* (*grehe*), rod. ed. *a*-sklanjatve na *-e*, neničti rod. mn. (*grehov*), nesamostalniška sklanjatev pridevnikov, *-ga* v rod. ed. pridevniških besed. In še marsikaj drugega.

Pri vseh teh pojavih so tudi razvoji po naliki.

SKLADNJA IN BESEDJE

Skladnja alpskoslovanskega časa nima izpričanih posebnosti, kolikor ne štejemo sem verjetno le že obstoječih vezljivostnih razlik. – Besedje, zlasti tudi lastnoimensko, se je diferenciralo s prevzemanjem iz romanskih virov (predvsem furlanskih, a tudi latinskih cerkvenih), pozneje tudi iz germanskih, prim. za prvo *maša*, *miza*, *mir(je)*, *ločika*, *kras*, *Kranj*, *Krka*, *Koroška*, *hlače*, *Trst*, za drugo *joger*, *voščiti*, *boter*, *boh*, *cegel*, *kreg*, *pesa*, *štala*, *šleva*.

SLOVENSKI JEZIKOVNI RAZVOJ

Spremembe prvotno alpskoslovanskega jezika delimo na skoraj splošnoslovenske in na področne, torej narečjetvorne: prve so nam lahko tudi praslovansko narečne.

SPLOŠNOSLOVENSKE SPREMEMBE JEZIKOVNIH RAVNIN

Splošne so zgodnje spremembe, npr. v prozodiji: skrajšanje indoevropskega akuta (7. do 8. stol.), odprava dolžin v omenjenem obsegu, podaljšanje kratkega samoglasnika pod cirkumfleksom, naglasni umik z zadnjega kratkega na predhodno dolžino in pomik cirkumfleksa z začetka besede (besedne zveze) na naslednji zlog, prehod končnega /ˋ/ v /ˇ/ (kolikor se pred tem v nekaterih kategorijah ni podaljšal kot akut); prehod *d'* v *j* in *t'* v *ć*; odprava nasprotja med *i* in *y* ter *ъ* in *ь* z onemitvijo nenaglašenih šibkih polglasnikov; zlitja kot *stojàti*, *pȍjas*, *dȅlaješ* > *státi*, *pâs*, *dȅlāš*; še prej prestava tipa *or* ipd. v *ra* ipd. Pozneje je prišlo še do drugačne usode dolgih samoglanikov nasproti kratkim (ne glede na kolikost se razvija menda le prehod *u*-ja v *ü*, ponekod tudi *a*-ja v *å*). Jat je dobil razvojni par v cirkumflektiranem oz. zgodaj podaljšanem akutiranem etimološkem *o*.

V oblikoslovju je tak vseslovenski pojav kategorija živosti samo pri samostalnikih moškega spola v ednini (pri osebnih zaimkih tudi v neednini), v besedju pa prevzem zgodnjih sposojenk.

NAREČNORAZČLENJEVALNE SPREMEMBE

To so pojavi, ki prvotno vendarle zelo enot(e)no slovenščino členijo na narečja. Poglejmo po posameznih jezikovnih ravninah.

Glasoslovje

Samoglasniki

Splošnejši razvoji

Kratki polglasnik se je na severovzhodnem področju (Štajerska, Panonija) zamenjal z e, drugod je ostal (lahko pa se je pozneje razvil v kaj drugega, npr. v *a* ali *o*); dolgi polglasnik je dal na področju, kjer je kratki prešel v *e* in na Koroškem dolgi *e*, drugod pa *a* (*dên* – *dân*), verjetno v 14. stol. ali blizu konca 13. stol.; jat se je udvoglasil v tip *ie* ipd. na Koroškem in Primorskem, drugod v tip *ei* (pozneje se je na Gorenjskem in še kje zgodaj poenoglasil v ozki *e*). Kratki jat je na približno istih dveh področjih podan z *e* : *i*, tj. področja z odrazom tipa *ie* za dolgi jat se v glavnem pokrivajo s področjem širokega *e* za kratki jat, ona z *ei* pa so kratki jat spremenila v *i*. Na

severo-zahodu so nosniki zgubili nosnost (so se denazalizirali) zelo pozno (v delu podjunskega govora sploh ne). Razen na skrajnem severu (Koroška, Prlekija, Prekmurje) se je akut (v nezadnjih zlogih ali v needinem) podaljšal pred 14. stol. in se zravnal z dolgim, na izvzetem področju pa se je podaljšal pozneje (Koroška: razlike v ustreznih odrazih za jat v tipih *grẹ́h*, *zvẹ́zda*, *lẹ̑p* – *mẹ́sto*) ali pa je ostal kratek (ni se podaljšal v Prlekiji, Halozah in Prekmurju). Podobna neenotnost je (sicer iz veliko poznejšega časa) tudi pri umiku naglasnega mesta s konca besede (*selȏ*, *gorà*) v levo na kratka *e*, *o*: ta umik se je večinoma res izvršil, in danes imamo tam načeloma široka *e* ali *o* (v večini narečij sta dolga menda po naliki, ponekod pa tudi še kratka). V Rožu, ob zgornji Soči in v Beneški Sloveniji pa se ta, drugi slovenski umik v levo sploh ni izvršil. Tako tudi v osrednjih narečjih načeloma sploh ne na polglasnik ali na analogni *a*, ki je zamenjal tak polglasnik (*məglà*, *na vasì*, *pretəknȉł*), v osrednjih narečjih pogosto tudi ne z zaprtega zloga čez morfemsko mejo na predpono (*začnèš*, *začnȉ* ipd.). Tako imamo sedaj v osrednjih narečjih po 2. umiku na eni strani *góra*, *téta*, *ókno*, *sélo*, *bréme*, *téle*, *bóba*, *tópla*, *zeléna*, *sópla*, *rékla*, *nési*, *nósi* (to dvoje sta velelnika), *nósil*, *žénil*, *nósit*, *žénit*, *péljal*, *péljat*, *želel*, *hótel*, *pótok*, *jélen*, *vélik*, *rójen*, na drugi pa *təmà*, *žəknȏ*, *stəbrà*, *təmə̀n*, *cvətî*, *cvətə̀l* (v novejšem času tudi *tə̀ma* ipd. ali celo *téma* ipd.) in *odhȍd*, *zelə̑n*, *začnə̑š*, *hrepenə̀l* (po naliki *hrepenêl*), *končȁl* (*trepetȁl*), *kupovȁl* (sicer narečno tudi *kupóval*, kakor zgoraj *tépen*) itd., predvsem na obrobju pa na eni strani *gòra* itd., pa *gorà* itd. na drugi strani. Primorska in zlasti štajerska narečja se tu močno ločijo od osrednjih po tem, da naglašujejo tudi *tèma* itd.; na Štajerskem, kjer je polglasnik dal *e*, se je *tema* izenačilo z *žena* ali pa je prišlo do naglasnega umika (*trepêtal*), hkrati pa imajo pri glagolih na *-ím -étil-áti* naglas *norèl*, *ležȁl*, seveda tudi podaljšano. Tip na *-ẹ̑l* imamo v novejšem času tudi na osrednjem področju v primerih z neumaknjenim naglasom (*hrepenẹ̑l*).

Iz sorazmerno nedavnega časa imamo fonološki umik naglasnega mesta v delu Bele krajine, na vzhodnem Koroškem in v Savinjski dolini, na Zilji, v Reziji in na Teru ter v Poljanski dolini in na Črnovrški planoti, in sicer s cirkumflektiranega zloga proti levi, tip *okô* > *ȍko* (v Beli krajini tudi z nekdaj akutiranega: *kȍvač* < *kováč*). Nasproten temu je pomik z akutiranega zloga v desno, tip *bábica* > *babîca* (Koroška). Zlasti na Štajerskem, deloma pa tudi drugje, imamo daljšanje kračin (*zèt* > *zét*); na tonemskem področju je tako mesto Smlednik na Gorenjskem. Že omenjeno je bilo daljšanje *hrepenèl* > *hrepenêl*; kračine se tudi v knjižnem jeziku precej umikajo dolžinam.

Veliko je tudi nalikovnega: tako je po edninskem *nésem* še needninsko *nésemo*, *néseva*, po *vóda* tudi rod. *vóde* namesto *vodẹ́*, nato še tož. *vódo* (namesto starejšega *vodọ̑*, *na vọ̑do*), pa *na mọ̑stu* namesto starejšega *móstu*, in še *pọ̑lje* po *na pọ̑lje*. Tudi pri pomiku cirkumfleksa v desno je veliko nalik: pri samostalnikih m. spola (*brûsa* nam. *brusâ*); pri glagolih *pîli* nam. *pilî* (kakor v Prlekiji deloma še ohranjeno) po naliki po *popîli*); zgledovanje po nepredložnih oz. nepredponskih oblikah imamo v primeri *pokosîli* nam. *pokọ̑sili* (prim. pogovorno še ohranjeno *bomo govọ̑rl(i)*). Pri tem je močno delovalo oblikoglasje (morfonologija), ki teži k poenostavljanju.

Klasifikacija razvojnih faz

J. Rigler v razvoju slovenskih samoglasnikov loči 4 faze: v prvi razvoj *u*-ja in jata ni bil odvisen od kolikosti, v drugi so se razvijali načeloma le dolgi samoglasniki (s čimer se je utemeljilo 7 (8) narečnih podstav, t. i. baz: koroška, primorska, rovtarska, gorenjska, dolenjska, štajerska, panonska, (kostelsko-delniška)), v tretji fazi so doživljali bujen razvoj kratki samoglasniki v smislu modernega samoglasniškega upada, v četrti pa se podaljšujejo kračine.

Moderni samoglasniški upad

Ta upad (redukcija) v novem veku zadeva (predvsem na slovenskem neseverovzhodnem delu) visoke samoglasnike (*i, u*); v *i*-ju sta deloma zapopadena tudi ozki odraz nenaglašenega oz. sploh kratkega jata) in polglasnik (le-ta verjetno v poznejši fazi kakor prva dva). Ta upad *i* in *u* izenači (nevtralizira) v polglasnik, nato pa se polglasnik skupaj s starim, če glasovno okolje to dopušča, zamenja z *ø*, npr. *pustíti* > *pstít* oz. *sȉt*, *svȅt*, *brȁt*, *krȕh* > *sȁt*, *svȁt*, *brȁt*, *krȁh* = *pȁs*; podobno še *vzdígniti* > *vzdígnətə* > *vzdígənt*/*vzdígnt*. Nenaglašeni *a* se ne reducira, v vidno manjši meri pa tudi *e* in *o* (sta se pa nekoč prej, kakor tudi končni *i* v nedoločniku: **ire*, **kamore*, **bràti* > *kir*, *kamər*, *brȁt*. To shemo deloma inači (modificira) oblikoglasje, ki je tudi sicer vzor za kakšne „nepravilnosti" v izživetju popolnega razvoja (prim. npr. v moščanskem govoru oblikoslovne omejitve modernega upada ali novejše opozorilo na odraz *e* namesto pričakovanega *i* za kratki jat v ustreznem delu slovenskih narečij na podlagi samoglasniškega prilikovanja: *lesȇn – tilû*). Poseben primer je gorenjski odraz *-o* za *-u*, znan podobno tudi iz štajerskih in panonskih narečij (*mojmo brato; sem reko*); pa prekmurski in še kateri široki *i* namesto „navadnega" slovenskega.

Kot nakazano, so s samoglasniškim upadom veliko manj prizadeti *e*-jevski in *o*-jevski samoglasniki, čeprav *o* pogosteje kakor *e*. Za *e*: *mormo*, štaj. *davč* ('daleč'); za *o*: zlasti maskulinizacija srednjespolskega: *mleko* > *mlek*. V slovenščini se je v precejšnji meri odpravila premena *o* z *e* za (vsaj funkcijsko) mehkimi soglasniki (šumevci, *j* in *c* ter za *v* glavnem nekdanjima mehkima *n* in *j*), vendar je bilo to v knjižnem jeziku v glavnem spet vzpostavljeno: *bratom(a)*, *košem(a)*, rod. mn. *bratov – košev*, svojilni pridevnik *bratov – možev*, *konjev*, *mozoljev*, medponsko *dobrosrčen – vraževeren*, priponsko *kupovati – bojevati* ipd. Do pojavov kot *lico, poljo, znanjo* pač nikjer ni prišlo.

Prav tako tipična je premena *o* z *e* v primerih kot *prodati – predati*, kar je deloma posledica oblikoslovne nalike, deloma pa upada (v 19. stol. je bil pod vplivom drugih slovanskih jezikov ta slovenizem do neke mere odpravljen). Pri *e* in *o* imamo še akanje (*o*-jevsko spet pogostnejše kakor *e*-jevsko), bodisi splošno *damâ, imâma = doma, imamo* (lahko tudi le položajno, npr. pred- ali ponaglasno) ali pa posamezno (*kakoš, an-* 'en-', *kisala* 'kisala/kisla').

V nekaterih primerih je izrazit vpliv soglasnikov na samoglasnike. Tako drsnika *j* in *v* vplivata na *a*: *prȍv*, *zdȅj* < *prȁv*, *zdȁj*, kar se ne pod naglasom dalje razvija v *o* oz. *i*, (*dẹ́lu*, *tûki* < *dẹ́lov*, *tûkej*). Glas *v* priteguje v *u*-jevsko območje tudi polglasnik: *nẹ́su*, *brîtu*, *nósu*, *vídu* namesto *nẹ́suu̯*, *brîtuu̯*, *nósuu̯*, *víduu̯*, iz prvotnega *nesəu̯*/*britəu̯*, *nosiu̯*, *videu̯*. To se dogaja tudi, če je táko naglašeno (*pršȕ*, *šȕ*), le da je tu vidna tudi še prehodna *o*-jevska stopnja (*pršȍv*, *šȍv*). Prim. še *bukovski* < *bukəu̯ski*. Močan je tudi vpliv *r*-a na *a* (*mrèz*, narečno ožje celo *brêda*, pač po *bredé*, nam. *mràz*, *bráda*), ali narečno sicer močno omejen vpliv šumevcev in *j* oz. sploh nebnikov na *a* (*vọ́l'e*, *máše* namesto *vọ́l'a*, *máša*).

Razvoji posameznih primerov

Od fonetično pogojenih razvojev moramo ločiti premene kot *na* namesto *ne*, ali pa *ne*, *ze*, *ned* namesto *na*, *za*, *nad*: v prvem primeru gre po eni misli za nižanje širokega *e* do odprtosti *a*-ja, v drugem za naliko po *rez* < *raz*, po drugi misli pa imamo tu prilikovalno zvišanje pred sledečim prednjejezičnim samoglasnikom (naslednje) besede.

Ostaja še več sprememb posameznih samoglasnikov, ki so za določeno narečje sicer lahko zelo značilne, ki pa jim ne gre sestavni pomen (ena takih je npr. prehod *i* v *ü* na Mostecu, vendar samo v opisnem deležniku glagola *biti sem*: *bȕu̯* — *pìu̯*). Omenjeni naj bodo še položajno utemeljeni nosni samoglasniki (npr. pred nosnim *j* iz *ń*), ipd.

Pri samoglasnikih so poseben problem še t. i. poenoglašenja (monoftongizacije), kakor npr. moščansko *damú* < *damọ́u̯*, *gṛmúje* < *grmọ́je*, ali *kléca* < *klẹ́jca*, ali *pì* < *píj*/*pîj*, v katerih se še kaže tonemskost prvotnih zvez: kar je bilo akutirano, ostane táko (moščansko dolgo) tudi po poenoglašenju, in ravno tako je s cirkumflektiranim, le da se drugo kaže v moščanski kračini naglašenega samoglasnika.

Prozodija

Na koncu še o razvoju slovenskih tonemov. Prvotno so imela tonemskost vsa naša narečja, kakor pričajo prvi naglasni premiki, zlasti umik *zvẽzdà*, *glavà* > *zvẽzda*, *gláva*, in pomik *mẹ̑so*, *ȍko* > *mesọ̑*, *okọ̑*. Oblikoslovna razvrstitev tonemov je bila precej enotna za vso Slovenijo, večje razlike so se pojavile v zvezi z daljšanjem akuta na kratkem (oz. skrajšanem) zlogu, deloma tudi v t. i. novem cirkumfleksu, ki nam je v glavnem skupen s kajkavci in ga je na slovenskem vzhodu več kakor na zahodu.

Ta prvotna tonemskost se je nato deloma le v zadnjem zlogu, npr. v vzhodni dolenjščini, v velikem delu slovenskih narečij pa popolnoma izgubila: tako v panonskih in štajerskih, pa v rovtarskih (z izjemo horjulskega in selškega in deloma poljanskega narečja na zahodu ter zgornjesoških govorov), v delu Bele krajine, v koroških narečjih naše države, v primorskih narečjih (v Ramovševem pojmovanju) z izjemo dveh beneškoslovenskih danes v Italiji. Zdi se, da je izguba tonemskosti utemeljena strukturno (prim. razvoj *mâst*, *králj* > *màst*, *král* na Mostecu), ne posledica vpliva so-

sednjih jezikov (npr. madžarščine in nemščine v Prekmurju, nemščine na Štajerskem in na področju rovtarskih narečij in furlanščine v Reziji in na Krasu). Še najprej je misliti na vpliv od drugod, tj. s prehodom govorečih od nemščine na slovenščino, npr. pri rovtarskih narečjih. Te stvari so še malo raziskane, toda za moščanski govor npr. jasno vidimo, da je bilo tonemsko nasprotje zamenjano s kolikostnim zaradi gospodarnosti, ker se zdi, da se prozodijske razlike raje izražajo s kolikostjo kakor s tonom (prim. češčina, v starejši fazi tudi poljščina). To, kar za Mostec, velja morda za ves naš severovzhod (prim. Miklošičevo razlikovanje dveh dolžin na mestih, kjer se sicer govori o akutu in cirkumfleksu).

Tonemskost se je izgubljala pač šele kratko pred 14. stoletjem, ko se domneva podaljšanje kratkega akuta v dolgega in čemur je nato sledil umik naglasa tipa *ženȁ* v *žèna* in nato *žéna*, kar si Ramovš, kakor smo že videli, razlaga z naliko, razlagati pa si ga je morda mogoče enostavno z daljšanjem akuta sploh; v tem primeru bi morala že tedaj obstajati kakovostna razlika med *e* v *žèniš se* (novi akut) in *e* v *žèna* (mladi akut); na vzhodu je *nòsim* (novi akut) = *vòda* (mladi akut) – Zanimivo je, da je izguba tonemskosti v govorih nekako povezana z modernim samoglasniškim upadom: v netonemskih govorih je izpeljan v veliko manjšem obsegu kakor v tonemskih.

Soglasniki

Zvočniki

Pri zvočnikih pomembne spremembe nastajajo predvsem pri t. i. modificiranih zvočnikih in pri /v/: tu v prvem primeru mislimo na navadni in mehki *l* (prvi ima pred nesprednjimi samoglasniki in pred soglasniki trdo varianto), pa na navadna *n* in *r*, ki sta, kakor že omenjeni *l*, v parih z mehkima; večje spremembe nastopajo tudi pri drsnikih *j* in *v*, zlasti pri drugem, še najmanj pri *m*. Fonem /n/ ima pred *k, g, x* položajno varianto [ŋ], /m/ pa pred *p, b, v, f* [*m*].

Prvotni *u̯*

Ta zvočnik se je zlasti močno spreminjal. Na Koroškem in Gorenjskem je v glavnem ostal nespremenjen (je pa lahko izgovorno različen), v večini narečij pa se je pred samoglasniki razvil v zobnoustničnega, tj. v [v], v položajih ne pred samoglasnikom pa ostal sicer dvoustničen (tako je npr. na Dolenjskem in Primorskem), vendar položajno različen, tako da imamo tu na splošno tip *siva* – si*u̯*, *siu̯ka*, *wreti*, *ɯstati*; končno je lahko v vseh položajih postal zobnoustnični (*siva, pravda*), le da je pred nezvenečim nezvočnikom in na koncu besede pred premorom (ali nezvenečim nezvočnikom) oblikoglasno *f*: *prava, pravda, vmrem, vzeti* proti *sif, sifka, fsak* (tako v štajerskih in panonskih narečjih). Na južnem robu Štajerske proti Dolenjski ima deloma dvojna odraza v položaju na koncu besede: *prau̯*, *siu̯* ~ *pref, sef*, vendar samo *dru̯* (= *drl*), sicer ne tudi *ofca*, vendar pa npr. *jafkati*.

Prvotni *ł*

Prvotni *ł* (z variantama *u̯* oz. *w* fonema /v/ se) je na največjem področju nevtraliziral z nekdanjim *l*, položajno v različnem obsegu: najbolj pogosto za samoglasnikom in za naglašeno zvezo *ər* (npr. *dau̯*, *dərw* < *dał*, *dərł*), na Koroškem in po Gorenjskem tudi pred (nesprednjimi) samoglasniki, t. i. švapanje (*kobiu̯a*), znano sicer še na obrobju dolenjščine proti Ljubljani skoraj od Turjaka in osamljeno še okoli Prezida (do Delnic na Hrvaškem). Na področju panonske narečne skupine imajo namesto *u̯* glas *o̯* (*delao̯*), za knjižno *əu̯* pa *o* (*reko, vido*); v Prlekiji je v dolini Ščavnice in ob dolnji Pesnici deloma *a* (*reka, vida*). Samo za samoglasniki in za *r̥* v osrednji Beli krajini je *ł* ostal v vseh položajih, medtem ko je v štirih zaselkih Rezije v vseh položajih zamenjan z *l*. Marsikje, kjer predsamoglasniški *ł* ni prešel v *u̯*, je ostal še naprej trd; Ramovš za to navaja Dolenjsko, Notranjsko, Goriško, Rezijo, Štajersko, Prekmurje in meni, da „v tem *ł* nimamo ostanka psl. *ł*-a, marveč da je nastal v kasnejšem času po novi velarizaciji in labializaciji iz prejšnjega *l*“ (s čimer se pač ni mogoče strinjati). Rigler navaja *ł* za črnovrško, horjulsko, logaško, medijsko, gornjesavinjsko in deloma dolenjsko narečje (imamo pa ga npr. tudi na Mostecu). Drugje, npr. v Ljubljani, se je trdi *l* nevtraliziral s srednjim (v južni Beli krajini pa je pod srbohrvaškim vplivom posplošena trša varianta tudi pred sprednjimi samoglasniki). – Prvotno fonološki pojav *ł* > *u̯* je pod vplivom raznih nalik postal oblikoglasni, tj. omejen je na deležnike na *-l* in pridevnike na *-əl*, sicer pa na pogostnejše samostalnike, pridevnike ..., pa na priponska obrazila *-lc-, -lka, -lski, -lstvo* s pomenom vršilca dejanja (oz. nosilca stanja ...).

Prehod trdega *l* v *u̯* je (po Riglerju) nekako vzporeden z odrazom fonema ustničnega zvočnika *u̯*: tam, kjer ga govorijo ustničnozobno tudi pred samoglasnikom, imajo navadno tudi *u̯* iz *ł* (*siu̯ siu̯a* = *piu̯ piu̯a*). Prehod zveze *ła* v *la* je bil olajšan s prehodom *l'* v *l*, s čimer se je srednji *l* pojavil tudi pred zadnjimi (nesprednjimi) samoglasniki, npr. *vola* (= *volja*); prvotno *dau̯*: *dała*, *dali* oz. *dal'* = *dal'a*, *dal'i* se je poenostavilo v *dau̯* – *dala*, *dali*. Redko pa je nekdanji mehki *l* spodrivan z *ł* (npr. Rigonce pri Dobovi).

Prvotni *l'*, *ń*, *ŕ*

Tudi *l'* in *ń* sta v slovenščini slabo obstojna, čeprav ponekod še ohranjena: *l'* v Horjulu, Postojni in na goriškem Krasu, v Bohinjski Bistrici in na Ravnah, v Bočni, Beli krajini; drugod je prešel v *l*, izjemoma kje tudi v *jl* (prim. Dalmatin v 16. stol.). Nasprotno pa je *ń* ohranjen bolje: v Rožu, Bohinju, Reziji, na Goriškem in Krasu, na zahodnem Notranjskem, v Beli krajini, v Prekmurju; na Gorenjskem je mestoma otrdel (*kona*), drugod pa prešel v *j̃* (nato lahko tudi v *j*) ali *jn* (od črte Poljanska dolina, Cerkno do Bele krajine, v Zilji, na Goričanskem). – Zakaj se je *l'* v glavnem izgubil? Ali zaradi velike bližine z *l* pred sprednjimi samoglasniki in še zaradi prehoda *ł* v *u̯*, s čimer je postalo mesto nezadnjega obstranskega (laterala) nezasedeno? Narečja, ki

so ohranila trdi *l*, imajo za mehkega t. i. mehkejši srednji *l* (prim. *kúła*: *kúla* = knjižno *kọ́la* : *kọ́lja* na Mostecu), pojavljajoč se tudi pred sprednjimi samoglasniki, na koncu besede in pred soglasniki (*kùli* = *kúli* = *žìl* = *žìlnat* = *maršàl*, knjižno *kolę̑su*, *kọ́lju*, *žîl*, *žîlnat*, *maršâl*). – Mehki *r* je pred samoglasnikom večinoma razpadel na *r* + *j*, pred soglasnikom in na koncu besede pa otrdel: *kolarja – kolar(ski)*.

Zanimivo je, da se od mehkih *l'*, *ń*, *ŕ* povsod na Slovenskem *ŕ* razvije v *rj* pred samoglasnikom, sicer pa v *r*: *zarja, morje, gospodarja – gospodar, gospodarski, morski*, le da se je na severovzhodu (Slovenske gorice, Prekmurje) (in še kje) po *gospodar* uravnal še *gospodara* itd.; v rod. mn. kot stranskem sklonu pa imamo na koncu besede namesto *r* pod vplivom drugih sklonov *rj* ohranjeno, le da se je polglasnik pred *j* razvil v *i* (*zarij, morij*). Analogno se je *rj* razširil tudi na nekatere primere, ki so imeli prvotno trdi *r*, in na prevzete besede (*žnidar žnidarja, Šiler Šilerja*). – Posebnost pri razvoju *r*-a, ki je načeloma jezičnokonični, je raznih vrst pogrkovalni *r*, značilen narečno za Koroško (Rož), Kropo, individualno pa se dobi tudi drugod.

Prvotni *i̯*

Prvotni zvočnik *i̯* je v slovenščini spodrinil predsamoglasniško varianto *j*. Varianta *j* je imela izrazit razvoj v Prekmurju: tu se je pred sprednjimi samoglasniki zamenjal z mehkim *g* ali mehkim *d*, ki pa se je za nezvenečimi nezvočniki takoj zamenjal s *k* (*ǵetra* oz. *d'etra* < *jetra*, *vucke* < *vucje*). Sicer pa se *i̯* pogostnostno krepi iz prvotnega (in nato nalikovnega) *ŕ*, knjižno deloma tudi iz *ń* in celo *l'* (*konja, volja*), pa tudi iz možne zveze *i* + *V* v prevzetih besedah latinskega izvora (npr. *soc*[ija]*len*). Prim. še *i̯* iz *g* po slovenski palatalizaciji *g*-ja (*noi̯e* < *noge*); in pred zobnim pripornikom se pojavlja tudi parazitski *i̯* (*goi̯zd* < *gozd*; *oi̯ster*); ali pa še protetični *i̯* (*Jana* < *Ana*), kakor imamo drugje *v* (*vozek* < *ozek*). – Sicer je v eni fazi *i̯* rad izginjal: prim. *mam* < *i̯mam*, *stati* < *stoi̯ati*, *kleca* < *klei̯ca*, *i̯e* < *i̯ei̯* (narečno omejeno), enako *pi* < *pii̯*. Na svoj način je *i̯* tesno povezan z *ń*, saj je le-ta pogosto prešel v nosni *ĩ̯*, s čimer je v nekaterih narečjih nastalo nasprotje po nosnosti tudi pri tem nebniku; iz nosnega *ĩ̯* pa se je marsikje razvil ustni *i̯*. Ponekod se tudi prvotna *l'* in *ń* razvijeta v *n/l* + *i̯*. Prim. še *i̯* v primernikih: *višji*, ali pa podaljšek osnove: *roloi̯a*. – Slovenski *i̯* večinoma zapisujemo kar z *j*.

Posebni razvoji pri zvočnikih

Pri nosniku *m* je najznačilnejši razvoj v *n* na koncu besede na slovenskem jezikovnem obrobju, npr. v pasovih Zilja–Rezija, južno Goriško–Kras, Slovenske gorice in Prekmurje, pa npr. tudi v Kapelah pri Brežicah. Nasprotno se namesto *n* pojavlja *m* pred *b* (*obramba*); za pred *p* prim. *ampak* < **anpak*, kapelsko *rumpla* < *runkla*. – Pri nosniku *n* je značilna varianta pred zadnjenebnim *k*, ki se rada zamenja z *ń* (*mankati* > *mańkati*, *stranski* > *strański*), potem pa daljšálo osnove v primerih tipa *nagelj - na*, nastalo verjetno razlikovanjsko iz *nagl̥la*, kjer se je *l* podvojil, da se je lahko ohranila zložnost *əl*. Od zanimivih *n*-ov je važen še t. i. rinezemski (*mesenc*), ki pa je lahko tudi parazitski.

* * *

Na sploh je pri zvočnikih veliko medsebojnih vplivanj, najsi bodo prilikovalna ali razlikovalna, prim. *spoų̯niti* < *spomniti*, *sejem* < *sъńьmъ*, *lor* < *ror*. Zanimivo je, da sta v slovenščini le redko kdaj fonema */v/* in */u̯/*, če sploh kdaj (*u̯* je tedaj iz *ł*). Omeniti bi bilo še položajni prehod zvočnika *v* v nezvočnik (*ofca*, *h vr̥bini* < *ou̯ca*, *u̯ vr̥bini*) ipd.

Nezvočniki

Variante

Tudi nezvočniki poznajo variante. Značilno za favkalne (tj. take z odporo skoz nos) in obstranske variante zobnih zapornikov je, da se lahko različno „normalizirajo", tj. nevtralizirajo: prim. *tnalo* > *knalo*, *dnar* > *gnar*, *dlesna* > *glesna*, ali celo *dleto* > *bletvo*, *tlačiti* > *klačiti*; za prvotno *tl*, *dl* pri deležnikih na *-l* prim. še razvoj v *l* na jugovzhodnem področju Slovenije, tj. v smeri proti srbohrvaščini: *pletla, bodla* > *plela, bola*, nato pa še po naliki tudi *pletel, bodel* > *plel, bol* (Kras, Postojna, Horjul, Borovnica, Raščica, Bela krajina, Prekmurje, Štajersko, vendar brez Savinjske doline). Prim. še staro *šidlo, sedlo* > *šilo, selo* povsod po Slovenskem razen v Ziljski dolini. – Favkalna ustnična zapornika imamo pred *m*: *oBme, snoP mi (daj)* za *obme, snop mi (daj)*.

Nezvočniki na koncu besede

Druga važna stvar so zveneči nezvočniki, ko bi morali priti na konec besede; ti so v večini slovenskih narečij postali nezveneči in se kot taki ohranjajo tudi pred samoglasniki ali zvočniki naslednje besede (razen v pravih predlogih, kjer se to dogaja samo pred premorom in pred nezvenečim soglasnikom), npr. *grȍb* = [grȍp]. Nasprotje med zvenečimi (ali na pol zvenečimi) in nezvenečimi nezvočniki se je ohranilo (po Ramovšu) le v strnjenem pasu od Zilje prek severozahodnega Gorenjskega do Poljanske doline, Črnega Vrha nad Idrijo in Horjula; v Zilji je prešlo v nasprotje na pol zvenečnost: nezvenečnost, v gorenjščini pa so se zaporniki v določenih položajih razvili tako: *b* > *f*, *d* > medzobni *s*, in *g* > *γ*, zadnja dva pa sta nato prešla v *s* oz. *h*. (Verjetno so se ti zaporniki pripomiško izgovarjali tudi ob zgornji Soči (Tolmin) in v Benečiji.) V teh narečjih se *b, d, g* razvijejo posebno tudi pred nezvenečimi nezvočniki, npr. *słahkẽga* < *sładkẽga* (in dalje v *svaščga*) v Bohinju. Na skrajnem severozahodu (v Italiji) poznajo *b* < *v* (*bendima* < *vendima*); širše znan je *b* < *f* (*birma*).

Mehkonebniki

Mehkonebniki *k, g, x* so pred sprednjimi samoglasniki prešli v *č, ž, š* na severnem Goriškem, severnem Gorenjskem nekako do Kranja in na Koroškem (Zilja, Rož); posebej se razvija sklop *ng*, ki navadno dá *nž*: *roče, noje, streše, šiška, ənčer, štenže* < *roke, noge, strehe, hiška, ənker, štenge* (t. i. slovenska palatalizacija). Morda že praslovanska narečna značilnost je prehod *g*-ja v *γ*, znan zlasti na Notranjskem, Goriškem in v rovtarskih narečjih, ali celo v pridihnjeni *h* oz. v *ɸ*, zadnje v osrednjih koroških narečjih, individualno tudi na Gorenjskem in Dolenjskem. (V Rožu se je izgovor mehkonebnikov *k, g* in *x* pomaknil v grlo.) Zanimiv je še prehod *k* ali *g* v *x* pred *k* (*mehka, lahka*), ponekod tudi predloga *k* (ta se je marsikje zamenjal s *h* pred vsemi netrajniki). Prehod *h*-ja v grlni *h* poznajo Rezija, Zilja, Rož, deloma Bela krajina, vzhodni del Slovenskih goric samo v nekaterih položajih. V Prekmurju je izglasni *h* prešel v *j*, kar je značilno tudi za kajkavščino (in je nekoč bilo pač tudi na Mostecu, prim. v *ròkejh* < *rokàj+h*). Zelo izrazita je tudi premena po drugi slovenski palatalizaciji pri pridevniških besedah (*velicẽga, tacẽga, druzẽga*), kar je znano kranjskim narečjem. Stara taka premena je v oblikah *otroci, otrocih, volcje*.

Soglasniški sklopi

Od premen v soglasniških sklopih je treba opozoriti še na prilikovanjsko pošumevljanje *s/h* + šumevec: **sčim* > *ščim* (scati), *nihče* > *nišče*, **kosček*, **zvezček* > *košček, zvežček*. Pri oblikoglasnih premenah je omeniti nedosledno jotiranje zobnikov pred deležniško pripono *-en*, npr. *d, t* (*prepoden, prepoten*), verjetno iz razločevalnih razlogov (*prepojen, prepočen* pomeni/bi pomenilo nekaj drugega), pa tip *življenje, trpljenje* namesto pričakovanega *živenje, trpenje*; soglasniške nalike pri jotiranju pred stopnjevalno pripono *-ši/-ji*: *krajši* namesto *kračji* (v narečjih sicer obstoječe), *lepši* namesto nemogočega **leplj(š)i* ipd; „podvojeno" jotiranje *nižji, vražji* (prim. sh. *niži*) ipd. Veliko je čisto individualnih prehodov, npr. *nogt-* > *noht-* > *noFt-* > *noft-*. Na vsem Slovenskem pa imamo prehod predlogov *s* in *ot* v *z* in *od* (po naliki na *iz, vz-* oz. *nad, pred*); to velja tudi za predpone, vendar je v starih besedah (ali v sposojenkah) včasih *s-* ohranjen, npr. *smrt* (*smisel*), večinoma tudi v obliki s polglasnikom (*səšiti*, poleg narečne *zišít*); prim. še *smiliti se, sneti, snesti*.

Močno se slovenska narečja ločijo po zastopstvu nekdanjega *šč*: nekatera (težišče na Dolenjskem) so ta sklop ohranila, druga (težišče na Gorenjskem) pa poenostavila v *š*: *klešče* > *kleše* (ostalo pa je *ščim*, [š]*časoma*, [š] *časom* (zadnje dvoje sedaj pravopisno *sčasoma, s časom*)). Razlike so tudi v obravnavi sklopa *čr*: *češnja – čreda* (v knjižnem jeziku je pri enih besedah obveljalo prvo (*češnja*), pri drugih drugo (*čreda*), v narečjih pa je večinoma *č* oz. *čr* za vse ustrezne primere.

Sandhipojavi in drugo

Poseben problem so sandhipojavi. Pred zvenečim nezvočnikom lahko stoji le zveneči, pred nezvenečim pa le nezveneči, to pa tako v okviru ene besede (*zvezka* [zveska], *svatba* [svadba]) kakor tudi na meji dveh besed (*s teboj, z bratom, mlad kos* [tk], *sit golob* [dg]. (Glede predložnih zvez gl. zgoraj.) Desno od korena so le redki dvojni soglasniki (npr. *deččev*, svojilni pridevnik samostalnika *dečec*), levo pa so kar številni, vendar samo medsamoglasniško: **mekka* > *mehka*, **pletti* > *plesti*, **nižši* > *nižji*, **dannica* > *danica*, **k krati* > *hkrati* oz. **sstreliti* > *səstreliti*, **vvod* > *uvod* proti *oddati, izstreliti*, čeprav imamo tu tudi poenostavitve: **obbiti* > *obiti*. Enako so lahko dvojni soglasniki (fonetično navadno dolgi) na meji dveh besed (izključen je le *k/g* kot predlog pred *k* ali *g* naslednje besede: **k kovaču/godcu* proti *s sinom, on noče, siv vol*). Zanimivo je, da se vzglasni *v-* veže na predhodni izglasni samoglasnik (*bo vsak* [boụsak], ne [bo ʌsak], izglasni *ụ* pa stoji pred vzglasnim samoglasnikom (*nov ogenj* [noụ ôgən], ne morda [novogən]). Po tej logiki tudi [ụ očex], in potem kakor da *ụ* stoji za ničtim soglasnikom, še [u očex] oz. kot da je pred zvenečim trdim samoglasniškim grlnim nastavkom: [w očex]. Sicer pa tudi ni predpone *v-* pred samoglasnikom (*vedno, venomer* sta za sedanji občutek netvorjena, drugače pa itak besedotvorna sklopa).

Tudi pri *n* ni sandhija na meji dveh besed: *on bo* [on bo], ne [oɲ bo], *on ga je* [on ga je] proti [oɲga je] < 'onega je'. Drugo so disimilacije tipa *sem mogla* [sən mogla]. – Prehod nezvočnika v zvočnik imamo pri t. i. rotacizmu: *možeš* > *moreš*, *kьtože* > *kdor*. – Izrazito prilikovanje po strnjenosti imamo v primerih kot *voznja* > *vožnja* (prim. še *košnja, mišljen, slovenščina*, narečno *ž njo*, narečno tudi *škrinja*).

Oblikoslovje

Poenostavitve samostalniških sklanjatev

Pri oblikah je šel razvoj k poenostavitvam v okviru danih besednih vrst. Od vseh prvotnih sklanjatev samostalnikov se jih je ohranilo le pet: po dve moški in ženski (*korak -a, sluga -e; lipa -e, mast -i*) in ena srednja (*mesto -a*), od drugih so ostale določene sledi v končnicah oz daljšalih osnov. (Tem je treba dodati po tri ničte oz. pridevniške sklanjatve.) Pri sklonih se je izgubil zvalnik; izginile so razlike med mehko in trdo sklanjatvijo (delna izjema je le premena *o* ~ *e* v desnih morfemih; v knjižnem jeziku je bila ta premena uveljavljena v drugi polovici 19. stol.); izgubila sta se dvojinska rodilnik in mestnik (razen pri osebnih zaimkih: npr. *naju*), nadomeščata ju množinski obliki; pridevniške besede so posplošile jatovski osnovnični samoglasnik (*golobjẽga = belẽga*), tu sta delna izjema le slovenskogoriško in prekmursko narečje (*belega – toga*). Osnovnica *-o-* je v slovenščini na splošno ohranjena le pri samostalniškem zaimku (tipa *k-oga, k-omu*, mest. *k-om* razširjen tudi na orodnik), pri pridevniški besedi morda še v zvezi *koga hudiča*.

Število samostalnikov srednjega spola se je deloma zmanjšalo, ker so ponekod postali moškega ali ženskega spola (*dober mlek/stanovanje/zlato – ena lépa ôkna*): prvo je osrednje središčno, drugo na Štajerskem (Pohorje, Kozjak, Slovenske gorice, Prekmurje). Poženščenje je lahko tudi le v množini (*velike vrata*). Pač pa se je povsod na Slovenskem pojavila kategorija živosti v ednini pri samostalnikih in zaimkih moškega spola, ki pomenijo bitje, pri osebnih zaimkih tudi v množini (*Videl jih je*). Pojavila pa se je ničta sklanjatev pri vsakem spolu, enako še pridevniška pri posamostaljeni pridevniški besedi, tako da imamo sedaj po 4 sklanjatve za vsak spol. Imenska pridevniška sklanjatev se je izgubila, njena sled je v priimkih kot *Prešeren -rna -u*.

Sklanjatev primernika in številnika ter dvojina

V primerniku (in presežniku) imajo zahodna narečja za ženski spol ničto sklonljivo obliko na *-i*, na vzhodu pa enako drugim pridevniškim besedam. Glavni številniki tipa *pet* (oz. *petero* pri ločilnih) imajo razen pri im./tož. običajne množinske glasovne pridevniške ali pa v vseh sklonih ničte končnice. – Precej se je izgubila dvojina (že omenjena rod. in mest.), in ponekod pri ženskih samostalnikih (*me smo šle – midva sva šla*).

Daljšanje osnov

V narečjih se je pri osnovah moškega spola z osnovo na samoglasnik v ljudskem jeziku nakazovala elegantna in preprosta rešitev pri zapiranju zeva med osnovo na samoglasnik in končnico, in sicer s podaljškom *-t-* (prim. že Kopitarjevo slovnico), tj. z oblikami tipa *Tone -ta, Mirko -ta, Miha -ta, sluga -ta, oči -ta, Koseski -ta* itd., v knjižnem jeziku pa se je to zlasti v 19. stol. zelo zapletlo. Tako ima sedaj *Tone -ta* proti *Kette -ja, finale -a*; *Mirko -a, kíno -a, roló -ja, bimbo -ta*; *Míha -e/-a, Zolá -ja, oči -ja, Koseski -ega*. Tip *finale* in *kino* se nanaša na neživo (vendar prim. *Giuseppe -ja* in *-a*).

Določnost

Močno se je poenostavilo nasprotje med nedoločno in določno obliko pridevniških besed, danes (razen v redkih nadomestnih primerih in naglasnih razlikah) izraženo le v im. ed. moškega spola (*-ø : -i*), na Koroškem tudi še v srednjem spolu (*-o : -e*), le deloma še s premeno sredinskega samoglasnika ali z različno tonemskostjo: *tənâk – tânki, zeléna – zelẹ̑na* (drugo že redko) in deloma še z mestom naglasa (*bógat – bogâta/bogáta, vélik – vẹ̑liki, rójen – rojéni*). Pač pa se pri zaimenskih pridevnikih razlika v glavnem ohranja, tako da imajo lastnostni zmeraj samo nedoločno obliko (*kákšen*), vrstni pa določno (*katéri*), redka izjema je vrstni *vsâk* (in v zadnjem času variantni *nek*). Pomensko določni vrsti pridevniških besed, tj. svojilna in količinska, pa imata nedoločno obliko (*bratov, moj – pet, petero*). Nekatere pridevniške besede imajo samo določno obliko: primernik in presežnik, tvorjen s priponskim

obrazilom (*lepši, najlepši*), pa vrstilni številnik (*prvi*) in vrstni pridevniki za prostor (*zgornji*) in čas (*včerajšnji*), poleg nekaterih osamljenih primerov (*mali, obči, pravi*). Izguba razlike je verjetno povezana s pojavom neknjižnega določnega člena (*ta mladi – en mlad človek*). Pri zaimkih se v knjižnem jeziku namesto *vsaki* rabi *vsak*. Slovenski severovzhod je skoraj povsem uveljavil določno obliko. – Slovenski samostalniki so določni, njihova nedoločnost se izraža z *neki* (pogovorno *en*).

Sklanjatve samostalniških in pridevniških besed

Samostalnikov moškega spola na *-a* je pri občnih imenih malo (kljub tipu *-vodja*, npr. *poslovodja*), veliko več primerov pa je pri lastnih imenih (npr. *Bratina*). Oslabljenost moške *a*-sklanjatve se vidi v tem, da je komaj kaj primerov, kjer se taki samostalniki ne bi dali sklanjati tudi po 1. moški, čeprav je 2. sklanjatev bolj običajna. V *a*-jevsko sklanjatev spadajo tudi osebni zaimki razen za 3. osebo.

Ostanki izgubljenih praslovanskih sklanjatev . Od moške *i*-jevske je ohranjeno: *-je* v im. mn. (*gospodje*), *-mi* v or. mn. (*ljudmi*), vendar je ta končnica tudi *u*-jevska, *-i* v rod./tož. mn. (*ljudi, tri*); prim. še tož. *štiri, gosti* ipd.; od *u*-jevske sklanjatve je ohranjen rod. ed. *-ú* (*mirú*) in podaljšek osnove *-ov-* v neednini (*sinova, sinovi*); od moške soglasniške sklanjatve je ostalo: *-e* pri *dne, mene/tebe/sebe*, od srednjih soglasniških se ostanki kažejo v podaljšku osnove (*ime -n(a), oje -s(a), tele -t(a)* – zadnje se je preneslo tudi k moškim samostalnikom: *oče -ta* (v ljudskem jeziku še širše), vendar je podaljšava s *-s-* marsikje oslabela, torej imajo tam *kolo -a*, samo v posebnem pomenu (mn. *nebesa*) pa je tak *s* ohranjen (zakrito v *nebeški*). – Od izgubljene pridevniške samostalniške sklanjatve so redki ostanki še v prislovih tipa *zlepa* (morda tudi *nagloma*), in nekaj jih najdemo tudi v starejših naših besedilih: *v slovenski jeziki, v rdeču morjêj, (poleg galilejskega morja), hvala vsiga mogoču*. Pač pa je to navadno pri priimkih iz pridevnika: *Prešeren -rna -u -a -u -om*.

Imenske končnice

Pri samostalniških sklanjatvah je slovenščina v množini konservativna v ohranjanju posebnih končnic za daj., mest. in or.; ohranjena je neglasovna končnica v rod. množine po izgubi polglasnika pri samostalnikih 2. moške ter 1. ženske in srednje sklanjatve (za primer *ženam, ženah, ženami, žen; nam, nas, nami, nas*), novotarska pa je slovenščina z uvedbo končnice *-ov* iz nekdanje *u*-jevske sklanjatve pri 1. moški sklanjatvi (*bratov*, le nekaj primerov je brez nje: *mož, otrok* ipd.); obstaja le zlita končnica za or. ed. v 1. ženski sklanjatvi (*-o* nasproti sh. *-om* – prekmursko *-om* > *-oų̃* je mlajše), kar je imelo za posledico metatonijo nasproti tožilniku ed., ki bi bil sicer enak; enako je verjetno treba razumeti prvotni množinski rod. *brât* nasproti edninskemu imenovalniku *brȁt* (oz. *kovâč – kováč-*). Novota je tudi končniško izenačenje dajalnika z mestnikom v ednini in morda spet zaradi tega razločevanje z metatonijo (česar je pa zmeraj manj); neknjižno je to izenačenje pri pridevniški besedi (*o lepemu*) in pri osebnem zaimku m. spola za 3. osebo (*o njemu*); prim. še obvezno predložnost mestnika in orodnika.

Pri zaimkih je slovenska posebnost morfem *-r* za oziralnost (*kdor, kar, kamor, kadar; kakršen, kolikršen, čigar* ...). Sicer pri zaimkih obstaja vodoravni sestav IV vrst (npr. *kakšen* (s podvrsto *kolikšen*) – *kateri* – *čigav* – *koliko*) in do 11 razredov (npr. *kákšen, nekàkšen, kàkšen* ...).

Glagol

Pri glagolu je (po Škrabcu brez škode) izginil imperfekt, v bistvu tudi aorist, pogojnik pa se ne pregiba več z glasovnimi, ampak le z ničtimi končnicami (*bi* nam. *bim* itd.). Poleg tega sta 1. os. ed. in 3. os. množine odpravili (obvezno) premeno glagolske osnovnice (*e – o, i – e*), zato pa se je za 1. os. ednine uvedla končnica *-m* oz. za 3. os. množine posplošila *-jo*, končnica za 1. os. množine pa se je (v zvezi s prvim) ozložila (*-mo* nam. *-m*, kakor je bilo nekoč na splošno v os. ednine): tako imamo nasproti prejšnjima *-o -eš/-iš -et/-it, -em/-im, -ot/-et* sedaj enostavno *-m, -š, -ø; -mo, -jo* (v 3. os. mn. je nekaj ostankov starejšega, čeprav spremenjenega: *nesó, klečé*). Nekaj korenov je ostalo atematskih, npr. *veste*. Razred *-ajo -aješ* je poenostavljen v *-am -aš* in večinoma tudi *-ějo -ěješ* v *-im* (*živejem* > *živim*) ali podobno (*umejem* > *umem*), kjer pa je kaka nezlita oblika vsaj stilno še ohranjena: *In srce umeje čudne govorice* (Jenko), *Živeje po pameti zdravi* (Gregorčič). Ohranjeni so atematski glagoli, pridružila sta se jim *grem* in *bom*. Prihodnjik izražamo (razen iz stilnih razlogov s sedanjikom) z *bom* + deležnik na *-l*. Oživljen je deležnik na *-č*, deležje na *-č*, ostanki so deležja na *-e* (večinoma poprislovljeni) oz. na *-aje*; oblike na *-ši* so redke.

Naglasni tipi

Oblikoslovni naglas je deloma zapleten, le pri enozložnih osnovah (pri dvozložnih pa zlasti v *i*-jevski sklanjatvi analogno po enozložnih osnovah: *mộč -î*, in po tem še *pomộč -î*).

V malem oblikoslovju (tj. pri sklanjanju in spreganju) ločimo 4 naglasne tipe: nepremičnega, premičnega, končniškega in mešanega. Tu imajo akutirane osnove moškega in ženskega spola nepremični naglas (samo mladoakutirane tudi mešanega ali končniškega), enozložne prvotno cirkumflektirane pa večinoma mešanega, medtem ko so končno naglašene osnove v končniškem naglasnem tipu, kolikor niso postale (kot *bobà* > *bóba*) mladoakutirane, tj. akutirane po umiku naglasnega mesta v levo. Večzložne cirkumflektirane osnove so pretežno nepremičnega tipa.

Nepremični naglasni tip

Tako imamo *brȁt bráta, grȇh -a* (zadnje razen v im./ tož. ed. z mladim akutom), kot še *zvézda -e, góra -e, bȍb bóba*) ob *golộb -a* in analognem *brûs -a*; pri samostalnikih srednjega spola: *mẹ́sto -a*, pa tudi *ókno -a, posẹ̑stvo -a*, pri pridevniških besedah *stȁr stárega, bẹ́l – béla* (zadnje razen v im./tož. moškega spola z mladim akutom) in nato dalje *bẹ́lega, bẹ́le*, z mladim akutom tudi *mláda* itd. in analogno *mládo -ega*, pa tudi *popôln -a -o*. Pri glagolih *žgȇm*, z mladim akutom *žgémo* pa tudi *nésem nésemo* (z novim akutom v 3. os. mn. sicer *nesọ́*), itd. Podobno pri deležniku na *-l*: *nẹ́sel nésla -o* itd. z novim akutom v ed. obliki m. spola (proti nalikovnemu *trẹ̑sel*).

Mešani naglasni tip

Nasprotno pa so prvotno cirkumflektirane oz. ponaglašene enozložne osnove mešanega naglasnega tipa *môst -û, lâst -î* (po naliki tudi *oblâst -ī*), *mesộ -â, mlâd -ộ, bîl bilộ*, tož. ed. *glavộ, mladộ*.

Mešani naglasni tip je obvezen le še pri nekaterih samostalnikih moškega spola (*mộž -â -jê, bộg -â -ôvi*), pa deloma še srednjega (*srcê -â*, v mn. pa *sr̂ca* itd.), sicer pa še pri večini enozložnih osnov 2. ženske sklanjatve (*mộč -î*, mn. *močî*, in po naliki teh še *pomôč -ī*). Pri ženski *a*-jevski sklanjatvi (*góra -ẹ́ góri* ...) pa ni več obvezen, tako tudi ne več pri pridevniku. Pri mešanem naglasnem tipu je tipična analogija pri deležniku na *-l* naglas *pîli* nam *pilî*, kakor je ohranjeno še v panonski narečni skupini.

Premični naglasni tip (na osnovi)

Premični naglasni tip je mogoč pri dvo- in večzložnih osnovah, če je akutski naglas na njihovem zadnjem zlogu in če ima beseda v imenovalniku (in v enakem tožilniku) ednine ali v 1. os. (v velelniku v 2. os.) ednine ničto ali nezložno končnico. Tako dobimo *pótok -ọ́ka -u, kọ́pel -ẹ̑li -i* (cirkumfleks od rod. naprej je treba posebej razlagati, prim. *nȉt nîti -i* in celo *kȁd -ī*), *bréme -ẹ́na -u, vélik -îka -íko, nósil -îla -ílo* (metatonija na *-îla* je spet poseben problem), *rójen -éna -o, nési -îte* (metatonija v neednini je tu praktično zelo posplošena). Tip *rójen -éna, jézik -íka, šótor -óra* je bil prvotno seveda končniški (< *rojenȁ, jezikȁ, šotorȁ*). Tip *dûal -âla, Jûno -ọ̑ne* je izjemen.

Premični naglasni tip se drži dobro zlasti pri samostalnikih moškega (in srednjega) spola in v deležniku na *-l*, se pa povsod počasi umika nepremičnemu na osnovi. To še zlasti velja za narečni premični naglas velelnika, za naglas opisnega deležnika predponskih glagolov tipa *pokộsil -íla, -îlo* (govori se rado *pokosîl*).

Končniški naglasni tip

Končniški naglasni tip je obvezen samo še pri nezložnih osnovah: *pẽs psȁ, slȁ -ẽ, zlȍ -ȁ, šẽl šlȁ -ȍ, zẽl zlȁ -ȍ*, sicer pa neobvezen pri osnovah s polglasnikom in še pri drugih: *stebȅr -brȁ -ù, temȅn -mnȁ -ȍ* (starinsko tudi v stranskih sklonih: *temnegȁ -emù* ...). – Poseben tip končniškega naglasa imamo pri zaimenskih in številniških besedah, namreč z naglasom na osnovničnem samoglasniku: *tȃ tẹ̑ga* ... (poleg *tegȁ*), *vẽs vsẽga* [ə] (poleg *vsegȁ*), *dvȃ dvẹ̑h, obȃ -ẹ̑h*. Prim. še: *debȅr -brî, dnȍ/tlȁ, bilȁ* (podobno še *stebȅr -brȁ*, ponekod tudi *beračȅk -čkȁ*).

Končniško se naglašujejo nezložne osnove, s polglasnikom in še katere.

Še k tonemskemu naglaševanju

Tonemski oblikoslovni naglas je v nekem smislu tudi poenostavljen. Narečno je bil dokaj različen, glavno dogajanje pa so cirkumfleksne metatonije akuta v deležniku na *-l* ž. spola ed. (*nósil -îla -ílo* oz. akut v ž. obliki cirkumflektiranih osnov *morîl*

-ríla -îlo. Še primer iz sklanjatve samoglasnikov: *brȁt -áta* proti *pri brâtu, pȇt brâtov, pri brâtih, z brâti*. Nejasno je, kdaj prihaja do metatonije pri ed. obliki pridevnika ž. spola v tipu kot *prijázen -âzna/-ázna*. Zanimiva razlika v tonemskosti je tudi pri nedovršnikih iz dovršnikov: knjižno *prinâšati -am*, narečno (Mostec) *prinášati -am*.

Pri nepregibnih besednih vrstah (prislovu, vezniku, predlogu, členku, pa tudi pri medmetu) je slovenščina dokaj samosvoja. Podobno je tudi pri povedkovniku, kolikor ne gre za tvorbe iz pridevnika ali za opisne deležnike.

SLOVENŠČINA IN STIČNI JEZIKI

Slovenščina in slovanski jeziki

Slovenščino je mogoče obravnavati zanimivo tudi s stališča, kakšen je bil odnos slovenščine do drugih (slovanskih) jezikov, še posebej njeno razmerje s kajkavščino in čakavščino srbohrvaškega jezika, zgodovinsko razvojno tudi še s češčino in slovaščino. Nekaj malega je bilo že govor tudi o razmerju slovenščine do neslovanskih stičnih jezikov.

Slovenščina in južni slovanski jeziki

Slovenski jezik je južnoslovanski jezik zahodnega tipa, zelo soroden s srbohrvaščino, manj z makedonščino in bolgarščino, z večino teh jezikov pa je povezan npr. z odpravo razlike med *i* in *y*, *ь* in *ъ*, z odpravo nosnih *e* in *o*, s prestavitvijo skupin *tort, ort* itd. v *trat, rat* itd., z odpravo *t' – d'*, z veznikom *da*, s prehodom *tl, dl* → *l*.

Slovenščina in hrvaščina ter srbščina

Samo s srbohrvaščino nas veže skrajšanje akuta (*brȁt bràta*) – vsaj sedaj je videti tako –, ohranitev prednaglasne dolžine (*dūšà, slēpȁc*), podaljšava cirkumflektirane kračine v (zaprtih) zlogih (*bôg, gȏspōd, tô*), novi akut na kratkem in dolgem zlogu ob onemevanju polglasnikov na koncu besede (*nòž* < *nožь*, *králj'* < *kral'ь*), prehod *t' – d'* v enojne nebnike (v makedonščini sta to *k'* in *g'* oz., enako bolgarščini, tudi *št, žd*); prim. še *-om* pri or. ed. samostalnikov neženskega spola tudi pri prvotnih *i-* in *u-*osnovah, *-a* v pridevniški končnici za rod. ed. m. in s. spola (*starega*), končnica *-mo* v 1. os. mnžine, končnica *-m* v 1. os. ednine praktično pri vseh glagolih, izguba končnice *-t* v 3. os. ednine in množine, odprava zloženega *ļ* in še kakšne druge naglase značilnosti. (V nasprotju s tem nas povezuje z bolgarščino pomik cirkumfleksa na desno, npr. slov. *morjȇ* = bolg. *morèto*.)

Od srbohrvaških velikih narečnih področij (kajkavsko, čakavsko, štokavsko, torlačko) je slovenščina tesneje povezana s prvim dvema, zlasti pa s kajkavskim.

Slovenščina in kajkavščina ter čakavščina

Kajkavščina se je do 10. stol. razvijala v bistvu enako kot slovenščina (zlasti vzhodna), seveda s prehodnimi štokavskimi značilnstmi na vzhodu. F. Ramovš navaja naslednje enake značilnosti slovenščine in kajkavščine: 1. *t' – d'* > *ć – j* in *st'/sk'* ter *zd' – zg'* > *šć – ždź*; 2. *ǫ* > *o*; 3. or. ed. *-ojǫ* > *ǫ́*; 4. *r'* > *r* ne pred samoglasnikom, sicer *rj*; 5. drugače se razvijejo dolgi, in drugače kratki samoglasniki; 6. razvoj polglasnika kot v štajerščini in koroščini, tj. v *e*; 7. vprašalnica *kaj*; 8. oblika *oča* (namesto *otec*); 9. končnica *-ov* (*bratov*), *-ø* (*žen, mest*) v rod. mn.; 10. *kri*; 11. izguba zvalnika; 12. primernik pogosto na *-ši -eši*; 13. raba dovršnega sedanjika za prihodnost; 14. prihodnik z *bom* + *-l*; 15. ohranitev namenilnika; 16. izguba imperfekta, aorista in deležnika na *-ši*; 17. razširjena raba končnice *-jo* v 3. os. množine (*pečejo, vidijo*); 18. veliko enakih izposojenk iz nemščine; 19. naglasne enakosti, npr. zlasti v novem cirkumfleksu. Še več podobnosti je na mejnih področjih slovenščine in kajkavščine, kjer včasih seže na slovensko področje kaka kajkavska značilnost, npr. izgovor končnega *-l* (*peljal* namesto slov. *peljaų*). Navedimo še nekaj takih pojavov: *dao, vuk, vujec, -m* > *-n*, or. ed. *ženom, dobroga, dobroj, ždž* < *zd', št* < *kt*, vel. *poveč*, prislovna pripona *-ečke/-ečki, jega, nega* namesto *je, ni, brȁta*, enak razvoj *h*-ja, *rodjen, zbudjavati, z rokoj, j* < *ń*.

Sčakavščino nas veže pojav *d'* > *j*, *ǫ* < *-ojǫ*, *čr, satje, grozdje* (tako je lahko tudi v kajkavščini), daj. mn. *grobom, ženam, kri*, kontrakcija pri svojilnih zaimkih (*moja* > *ma*), ohranjen novi akut na dolgem zlogu, večja palatalnost (*ć, ń, l'*), *-n* < *-m*, predpona *vy-*, podvojitev predlogov (*ziz*), *a*-jevski odraz prvotnega polglasnika, ponavljalniki na *-evati*, besedna ujemanja. V Istri in Beli krajini imamo od 15. stol. tudi mešana narečja, morda še čakavski ostanki v slovenski Benečiji.

Slovenščina in slovaščina ter češčina

Neke zveze slovenščine (in sploh južnoslovanščine) so tudi z južno srednjo slovaščino, starejše, npr. v besedju, tudi s češčino.

Ti stiki so izraziti zlasti pri prevzemanju besed. Iz slovanskih jezikov so se v slovenščino prevzemale besede začenši z drugo polovico 18. stol., najintenzivnejše dogajanje v tem oziru pa je bilo v 2. polovici 19. stol., ko se je v prevzemanju (tudi skladenjskega) odločno pretiravalo (pri Pleteršniku so te besede označene kot novoknjižne).

Slovenščina in neslovanski jeziki

Z neslovanskimi jeziki ima slovenščina stik zlasti s sosednjimi, prevzemanje iz njih je zlasti v besedju. Posebno mesto ima pri tem za celotno slovensko ozemlje nemščina: ta ni le eden naših stičnih jezikov, ampak je bila dolgo dobo za vsa naša narečja (še najmanj za prekmurščino) tudi jezik uprave in oblasti, posvetne in duhovne, in to se kaže tudi v prevzetih besedah iz nje celo v Beneški Sloveniji. Seveda so na skrajnih robovih posebno izraziti stiki sosednjih jezikov s slovenščino, npr. madžarščine v Prekmurju ali furlanščine v Beneški Sloveniji in Reziji. Povezanost slovenščine s stičnimi jeziki se kaže na področjih razmejevanja.

Slovenščina kot nedržavni jezik

Še o vplivanju državnega jezika na nedržavno slovenščino. – Zlasti razvidno je to za razmerje srbohrvaščine do slovenščine, ki sta bili v tesnem stiku v okviru Jugoslavije čez 70 let. (Podobno in še hujše se dogaja slovenščini, kjer je državni jezik italijanščina, nemščina ali madžarščina). Vpliv srbohrvaščine kot t. i. v-jezika (večjega po številu govorcev, večje družbene pomembnosti v državi ...) na slovenščino kot m-jezik (tj. jezik z manj govorci, prostorsko manjšega obsega, z manj selitvenih teženj in možnosti na področje srbohrvaščine) je bil močno pospeševan z večjo ali manjšo dvojezičnostjo Slovencev (to sta pospeševala npr. šolstvo in državna uprava) in z večjo ali manjšo prisotnostjo neslovenskega prebivalstva na slovenski zemlji. Z dvojezičnostjo je usodno povečana možnost vpliva „državnega" jezika, ki neredko, npr. na avstrijskem Koroškem, enostavno vodi k zameni m-jezika z v-jezikom, tj. slovenščine z nemščino. Táko potem daje madžarizirane, ponemčene, italijanizirane in „pojugoslovanjene" Slovence. Takó si lahko predstavljamo izgubo prvotno slovenskih področij na stiku z nemško govorečimi (pri tem ne igrajo nepomembne vloge t. i. mešani zakoni, ki so na mejnih področjih redoma v škodo manjšega jezika). Vpliv državnega jezika na nedržavnega, kakršen je večinoma bila in v tujini še zmeraj je slovenščina, je velik tudi v tem, da nedržavni jezik tvori veliko besed po zgledu na državnega (deloma v nasprotju s svojimi lastnimi pravili in potrebami), ga torej kalkira. Priče takega kalkiranja iz nemščine so npr. besede kot *osnovna šola* Grundschule, *ljudska šola* Volksschule, *duhovne vede* Geisteswissenschaften, *predstojnik* Vorstand, *zastopiti* verstehen, *zastopati* vertreten, ipd. (prim. še *postaja* Haltestelle, *kolodvor* Bahnhof), kolikor ne pride enostavno do prevzemanja tujih besed, dostikrat prav tako brez potrebe, samo zaradi izenačanja z dajalnim večjim jezikom: *štala* Stall, *hiša* Haus, *rotovž* Rathaus, *lontovž* Landhaus, *tinta* Tinte, *penzel* Pensel (brez prave potrebe npr. pri *penzel* čopič, *štala* staja, *panhof* postaja). Podobne stvari smo dolgo lahko opazovali pri prevzemanju iz srbohrvaščine, še dalj časa iz nemščine, madžarščine ali italijanščine. Državni sosednji jezik lahko vpliva tudi le na pomen besed nedržavnega jezika, kakor je npr. srbohrvaščina s svojim *zalagati se* za slovensko *prizadevati si, uporno* za slov. *vztrajno* ipd. (Po osamosvojitvi takó na slovenščino v RS sedaj vpliva angleščina.) Prav politično ideološko motiviranega sposojanja iz slovanskih jezikov je bilo veliko v 2. polovici 19. stol. (iz ruščine ali/in srbohrvaščine): Vplivno močnejši jeziki nekako kolonizirajo državnoupravno manj pomembne in ti si zato morajo organizirati samoobrambo (puristična gibanja). Ta so lahko usmerjena tudi proti t. i. „mednarodniščini" v strokovnih jezikih, kjer tudi slovenskega strokovnjaka bremeni prevelika dopadljivost tujega blišča, hraneča se z nezadostnim obvladanjem domačih izraznih in tvorbenih zmogljivosti. Posebno veliko nasilje se dogaja nad slovenščino v zamejstvu z odrivanjem slovenskih lastnih imen, celo tudi krstnih.

SLOVENSKA NAREČJA

NASTANEK SLOVENSKIH NAREČIJ

Vzroki za narečno razčlenitev slovenščine

Slovenski jezik (in alpska slovanščina kot njegova predhodnica) se je razvijal v čisto določenih zemljepisnih (in s tem gospodarskih), družbenih in političnih, kulturnih ter civilizacijskih razmerah. Zemljepisne danosti so (bile) velika pogorja in druge značilnosti, npr. gozdovi, močvirja, ki otežujejo ali so oteževali človeški promet in s tem širjenje novosti, nastalih na enem področju. Zaradi tega se posamezna področja razvijajo neenotno in počasi nastajajo pranarečne in nato narečne in govorne skupnosti. Tako so Karavanke in Savinjske Alpe ter Pohorje na severu ter Julijske Alpe in druga gorovja na zahodu ločila od osrednjega dela Slovenije Koroško in Primorsko, kar predstavlja najstarejšo slovensko dialektizacijo, saj se t. i. severo-zahod (Koroška, Primorska) razvija drugače kot jugo-vzhod, tj. preostala Slovenija, npr. glede jata ali nosnikov. Očitna meja je tudi gorovje/hribovje od Savinjskih Alp pa po levem bregu Save navzdol, ki loči štajerska narečja od kranjskih. Enako loči kranjska narečja Ljubljansko barje in hribovje južno od Save na gorenjska in dolenjska, na zahodu pa gorovje in gozdovi (Hrušica, Javornik) Notranjsko od Dolenjske. Rovtarsko narečno področje ločijo od gorenjskega na severozahodu Julijske Alpe, hribovje med

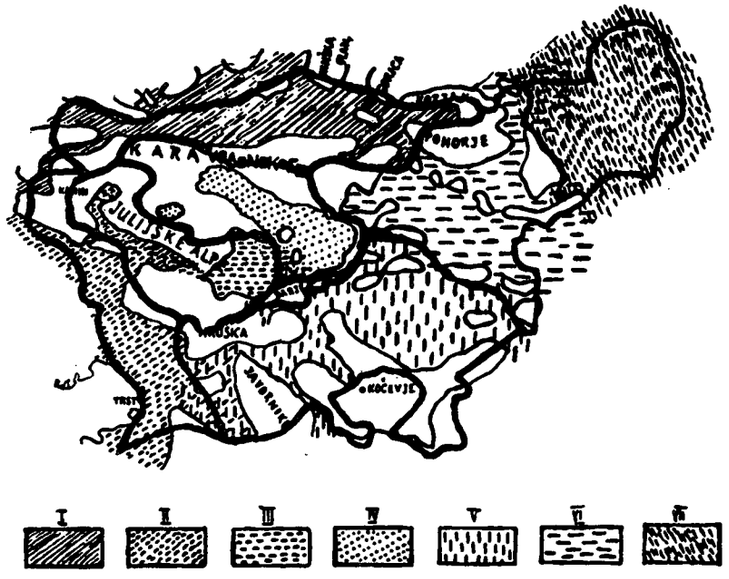

Naravne ovire in narečna področja

Selščico in Poljanščico oz. podaljšek Julijskih Alp, velik gozd na sedanjem Sorškem polju, na jugu pa Ljubljansko barje od dolenjščine, gozdnata planota Hrušica ter hribovje na desnem bregu Soče od Benečije in Rezije. Slovenščino so razmejevali na jugovzhodu od hrvaščine gozdovi in gorovja (Javornik, kočevski gozdovi, Gorjanci). Zemljepisno ločena so s hribovjem tudi južna in severni štajerski narečji (Savinjske planine, Konjiška gora, Boč, Donačka gora), panonska narečja pa so bila od štajerskih le deloma ločena z gozdovi na Dravskem polju. Prekmurščina se je izoblikovala nekako v okviru državne pripadnosti Ogrski.

Seveda so med temi področji obstajale tudi zveze: pri Trbižu med koroškim, gorenjskim in primorskim, nekako pri današnjem Slovenj Gradcu med koroškim in štajerskim (enako v okolici Fale ob Dravi), na Krasu in v Vipavski dolini med primorskim in prvotnim dolenjskim, ki se je z notranjščino prebilo vse do Trsta, med vzhodno gorenjščino in savinjščino prek prehodov s te na drugo stran. Tam, kjer te vrste ovir ni bilo, ali pa so bile manjše, je vzroke za dialektizacijo treba iskati v cerkvenih in posvetnih upravnih enotah, ki so prav tako omejevale promet. Tako je določeno vlogo za ločitev štajerskih govorov od kranjskih igrala pripadnost različnima avstrijskima deželama, namreč Kranjski in Štajerski (čeprav je štajerščina mestoma silila na eno (Medija), dolenjščina na drugo stran (Obsavje)); podobno tudi na zahodu med goriškim in kranjskim vsaj mestoma; na panonsko skupino je precej delovala tudi pripadnost Prekmurja madžarski državi. – Važna je tudi pripadnost delov slovenskega ozemlja raznim škofijam. Do ustanovitve ljubljanske škofije v 15. stol. niti ena teh škofij ni imela sedeža na (še) slovenskem ozemlju.

Povezanost slovenščine s stičnimi jeziki

Za mejo na vzhodu in jugu je bila odločujoča pripadnost krajev na drugi strani Sotle, Gorjancev in Kolpe hrvaškemu kraljestvu od 10. stol. dalje, in nato Bele krajine od 13. stol. sem Kranjski: jezikovno področje okrog Delnic je bilo prvotno razvito kot slovensko. Na beneškoslovensko narečje in na rezijanščino je vplivala še večstoletna pripadnost beneški republiki. Upravna meja nasproti Istri je bila neustaljena in to se še danes kaže v mešanem značaju prehodne govorice med slovenščino in hrvaščino. Podobno je bilo okrog Kočevskega: to je na eni strani ločilo Belo krajino od Kostela, državna meja pa predela na eni in drugi strani Kolpe. Na teh mestih so mejo s hrvaščino včasih ostreje zarisali doseljenci z juga za časa turških vpadov, tako npr. mestoma v Istri, na Gorjancih (uskoki grškokatoliške vere), čakavci ikavci na hrvaški strani od Brdovca do Harmice. Višje na severu, nekako od Kumrovca, kljub državni meji ni bilo večjih ovir za širjenje jezikovnih novot bodisi iz današnjega slovenskega na današnje hrvaško ali narobe (v Slovenske gorice se je menda naselilo več srbohrvaškega življa), zato tam oba jezika skoraj neopazno prehajata eden v drugega.

Neosrednja slovenska narečja so se razvijala deloma pod tujim jezikovnim vplivom. Očiten vpliv na slušno podobo slovenskega jezika ima do neke mere madžarščina v Prekmurju in Porabju (tu še zlasti), morda nemščina na Štajerskem, furlanščina (in kasneje italijanščina) na Primorskem, zelo verjetno pa tudi poslovenjeno nemško naseljenstvo v rovtarskih (in štajerskih) narečjih. Zanimivo pa je, da so glasoslovno praktično nevplivani Korošci od Nemcev, tudi Beneški Slovenci ne naglasno od Furlanov, saj so oboji (Rezija je izvzeta, ima pa izrazit samosvoj razvoj) ohranili tonemskost. V besedju je prav tako viden vpliv sosednjih jezikov, le da je očitnejši: večje število romanizmov na zahodu, germanizmov na severu in v središču, hungarizmov v prekmurščini, v manjši meri pa tudi po preostalem, zlasti vzhodnem Štajerskem. Nekatere prevzete besede, romanske in nemške, pa so skupne vsem Slovencem: prve kažejo morda na romanski substrat, tj. na jezik romanskega prebivalstva (prvotno sicer keltskega ali ilirskega) ob prihodu naših prednikov v novo domovino (lahko pa bi šlo tudi za pastirske nomade), drugo na pripadnost slovenskih dežel nemški državi in jezikovnemu področju od 8. stol. naprej.

Kulturno in civilizacijsko močni stični jeziki

Pri besedju obstaja tudi sposojanje, ki bi ga lahko imenovali zemljepisno nestično, tj. civilizacijsko, ali kulturno, ali politično. Tako smo prevzemali besede iz latinščine (deloma lahko tudi prek furlanščine, zlasti pa prek nemščine), kot npr. *oltar, križ, Kristus, krst*, krstna meščanska imena, kakršna so *Jože, Tone, Franc, Marija, Mica, Ahac*, ali krstna imena iz slovanskih jezikov in iz stare slovenske zgodovine, npr. *Igor, Nataša, Tatjana, Marja, Fran, Dušan, Vlado – Borut, Svarun, Iztok*. Kot posledica izseljevanja v Ameriko smo dobili imena kakor *Merica, Enica, Frenk(i)*. – Zanimiv je še družbenoideološki vpliv ruskega jezika na posamezne socialistične faze zadnjih 50 let, ki nam je prinesel besede kot *politkomisar, udarnik, otroške jasli, pionir, razredni sovražnik, delavska avantgarda, partija, brigada in brigadir, udarniško delo, stenčas* ipd. Da ne omenjamo pritiska sodobnih angleških izrazov iz športnega in zabavnega sveta in iz potrošniške družbe sploh: *džez, disko, longplej, muzikal, sving, najlon, vikend, kokakola, cedejka* .... Tako z zahoda kakor z vzhoda je tudi množica črkovnih akronimov (kratičnih poimenovanj).

Domače in prevzeto

Najbolj žalosten primer podleganja tujejezičnemu opažamo navadno na „frontni črti“ nasproti tujim jezikom, kakor npr. na Koroškem; za koroščino že F. Ramovš navaja prevzemanje tujih delov besed: *kcoj dati* dazu geben, *an iti an*gehen (*to te ne gre nič an*), *cveč* ‘preveč’ *zu*viel, *iti nah nach*gehen ipd. V glavnem pa slovenščina ni prevzemala tujih morfemov v tem smislu, da bi nato z njimi tvorila nove besede (Ramovš navaja za koroščino *-ej*, npr. *možej*, vendar to ni nujno tuje, saj imamo npr. v moščanskem govoru *dedi* < *dedej*.) Ni tudi čisto jasno, kako je z *-man*, npr. *racman, purman, kežman* (za drugo sicer narečno *puran*). Enako bi lahko trdili za pripono *-lj*, saj jo imamo tudi pri glagolu (*skakljati*), ne le pri samostalniku (*Francelj*). Menda tudi ni povsem jasno, kako je s prevzetostjo pripone *-ija*, kakor jo imamo v Slovenija ipd.

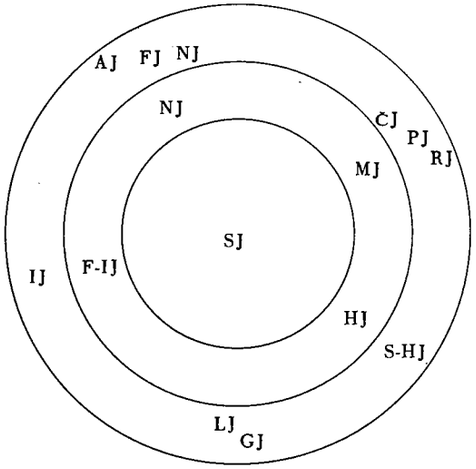

Stičnost jezikov: zemljepisna (prvi kolobar) in daljinska (drugi kolobar)

1. SJ slovenski.
2. NJ nemški; F-IJ furlanski oz. italijanski, HJ hrvatski, MJ madžarski.
3. ČJ češki, PJ poljski, RJ ruski, S-HJ srbohrvaški.
   NJ nemški, FJ francoski, AJ angleški.
   IJ italijanski.
   LJ latinski, GJ grški.

– Pač pa se slovenski morfemi precej dodajajo tujim podstavam (tj. grško-rimskim in zahodnim): *frišen, moralen, lamentirati, glancati, nadškof, raznazalizirati, lilast, hecati se, akademijski, satiričen* ipd., medtem ko je obratno komaj kaj primerov (*polomijada*).

V novejšem času vpliv kulturno in civilizacijsko premočnih, ozemeljsko nestičnih jezikov v glavnem ne prispeva k dialektizaciji slovenskega jezika, še zmeraj pa, če je tak jezik stičen in državen: vpliv madžarščine, nemščine, italijanščine na jezik slovenskih zamejcev in zlasti še drugih jezikov na jezik slovenskih izseljencev (angleščina, španščina) in zdomcev (nemščina).

Klarifikacija narečnih podstav

Ramovševa predstavitev slovenskih narečij

Vsi ti razvoji in okoliščine so – po Ramovšu – slovenski jezik, ki je bil po določenem času v novi domovini precej izenačen, zdiferencirali najprej na severozahod in jugovzhod (kot že omenjeno), nato pa na 7 narečnih podstav (koroško, primorsko, rovtarsko, gorenjsko, dolenjsko, štajersko, panonsko), morda tudi na 8, če bi sem šteli obkočevsko kostelsko narečje s podaljškom prek meje v Gorski kotor (J.

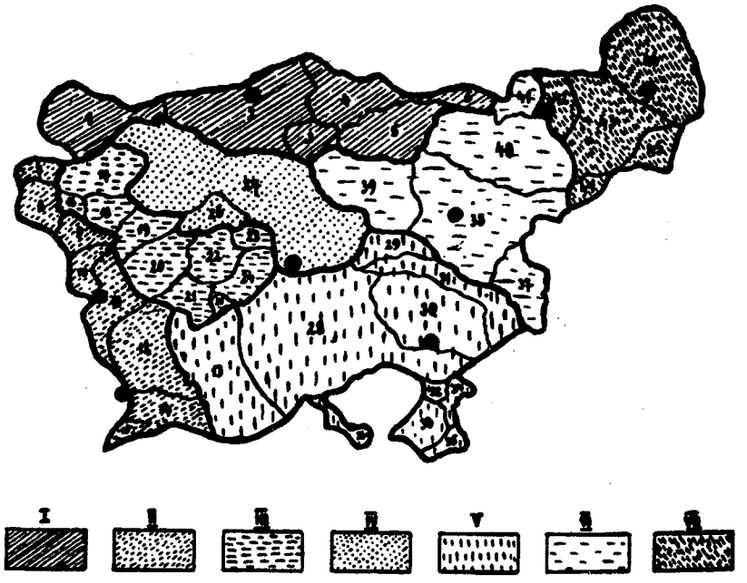

Narečja slovenskega jezika (po Ramovšu)

Rigler). Nato so se te enote še naprej diferencirale na manjše skupine, t. i. narečja in govore, katerih Ramovš loči kar 46, od tega 6 koroških (ziljsko, rožansko, podjunsko, obirsko, mežiško, remšniško (zadnji dve imata jakostni, druga tonemski naglas), 8 primorskih (rezijansko, tersko, nadiško (ti dve sta tonemski), briško (zadnja tri narečja so t. i. beneškoslovenska), zahodno-kraško, kraško, brkinsko in šavrinsko), 10 rovtarskih (škofjeloško, poljansko, horjulsko, logaško, črnovrško, idrijsko, tolminsko, kobariško, bovško, borjansko (od tega so tonemska horjulsko, zadnja tri, deloma še poljansko), 10 dolenjsko-notranjskih (notranjsko, dolenjsko, vzhodnodolenjsko, posavsko in medijsko, pa belokranjska skupina s šokarskim, osrednjebelokranjskima in privrškim narečjem na eni strani Kočevskega in kostelskim na drugi – od tega niso tonemska posavsko in medijsko, osrednje-belokranjsko in privrško), 5 štajerskih (bizeljsko-obsotelsko, osrednještajersko, savinjsko, pohorsko, kozjaško) ter 5 panonskih (haloško, prleško, središčansko, prekmursko in goričko). Štajerska in panonska narečja so vsa netonemska.

Novejše narečjeslovne raziskave

Te raziskave so to Ramovševo sliko nekoliko spremenile zlasti glede zahodne Slovenije. Tu je ugotovljeno neobstajanje borjanskega govora (ta govorica gre bodisi k zgornjesoškemu bodisi k beneškoslovenskemu), prav tako pa sta potegnjeni severna in južna meja prvotnega notranjskega nasproti kraškemu narečju, ki nekako klina-

sto sega do Trsta); k notranjskemu narečju je Rigler pritegnil tudi Brkine, tako da brkinskega narečja dejansko ni. Od istrskih govorov ostaja dekansko in pomjansko narečje, kot je v glavnem določil Małecki (namesto Ramovševega šavrinskega).

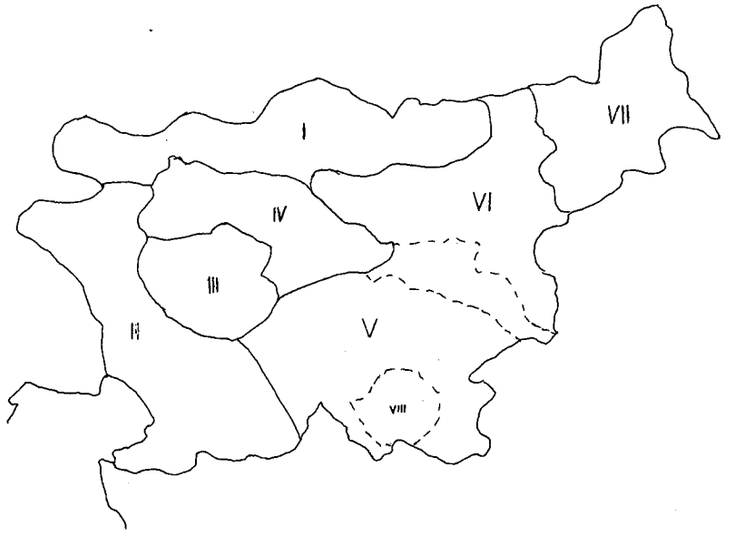

Slovenske podstavne narečne ploskve
(črtkasto zamejeno področje med V. in VI. je posavsko narečje)

Gorenjščina proti štajerščini (Tuhinjska dolina, Črni graben) ima (morda) štajerski substrat; v zgornji savski dolini je govor Rateč koroški tipa kanalske in ziljske doline, v starejših časih pa so se koroško razvijali tudi Podkoren, Kranjska Gora in Rute. Gorenjščina je v kasnejši dobi vplivala na srednji pas savinjskega štajerskega narečja, medtem ko je skrajni zgornji savinjski govor deloma soroden koroščini.

V Beli krajini so govori okrog Semiča, Črnomlja in Metlike v osnovi dolenjski, le da pretežno nimajo tonemskosti in da poznajo naglasne umike *meglà* > *mȅgla*, *okọ̑* > *ȍko*, *kovȃč* > *kȍvač*. Srednji in južni govori so mešani slovensko-čakavski – tipična lastnost je kračina za stari in novi (na kratkem zlogu) akut –, v treh vaseh pa se govori štokavsko oz. čakavsko z nekimi slovenskimi potezami. Podobno je na podolgovatem pasu v slovenski Istri (čiško narečje).

Za koroščino smo že ugotovili seganje v zgornje savsko dolino in ob zgornjo Savinjo, na vzhodu pa ji je treba pripisati tudi Ramovšev severnopohorski govor južno od remšniškega govora, in sicer skoraj do Fale.

Savinjsko narečje nove raziskave delijo na solčavski govor, zgornjesavinjski (Dreška in Savinjska dolina od Mozirja do Luč) ter srednjesavinjski, ki meji na gorenjščino, zagorsko-trboveljski in laški govor ter na srednještajersko, južnopohorsko in mežiško narečje. Nekdanje medijsko narečje so nove raziskave nekoliko podaljšale na vzhod, prav ob spodnji Savinji pa ima področje Laškega vse do pred Jur-

kloštrom na vzhodu svoj govor. Štajerščino je z juga precej odrinil proti severu Ramovšev posavsko-dolenjski govor, imenovan sedaj sevniško-krški. Na podlagi novega gradiva iz narečij sta T. Logar in J. Rigler zarisala deloma drugačne meje nekaterih narečij na Karti slovenskih narečij, izšli 1983. leta. Naš zemljevid skoraj v celoti prevzema narečja in meje teh narečij po tej karti, iz Ramovševe pa ohranja narečne podstave (na novi Karti je 19 skupin narečij), ki si glede na Ramovša nekako nenavadno sledijo tako: gorenjska, dolenjska, savinjska, štajerska, obsavska, panonska, koroška v RS, koroška v Avstriji, in sicer v eni skupini vzhodna, v drugi zahodna, rezijanščina, obsoško-beneška, kraško-banjiška, istrska, notranjsko-čiška, tolminsko-baško-cerkljanska, poljansko-škofjeloška, črnovrško-horjulska, belokranjska in kočevska.

Preglednica narečnih skupin in narečij ter govorov

I. KOROŠKA NAR. SKUPINA
A 1. ziljsko n.
2. *rateški g.*
3. rožansko n.
4. obirsko n.
5. podjunsko n.
B 6. mežiško n.
7. severnopohorsko-remšniško n.

II. PRIMORSKA NAR. SKUPINA
A 8. rezijansko n.
B 9. obsoško n.
10. tersko n.
11. nadiško n.
12. briško n.
C 13. kraško n.
14. *banjški g.*
Č istrsko n.
15. *rižanski g.*
16. šavrinski g.
D 17. notranjsko n.
17a. čiško n.

III. ROVTARSKA NAR. SKUPINA
A 18. tolminsko n.
19. *baški g.*
20. cerkljansko n.
B 21. poljansko n.
22. škofjeloško n.
C 23. črnovrško n.
24. horjulsko n.

IV. GORENJSKA NAR. SKUPINA
25. gorenjsko n.
26. selško n.
27. *vzhodnogorenjski g.*

V. DOLENJSKA NAR. SKUPINA
A 28. dolenjsko n.
29. *vzhodnodolenjski g.*
B 30. severnobelokranjsko n.
31. južnobelokranjsko n.
32. kostelsko n.
C posavsko n.
33. *zagorsko-trboveljski g.*
34. *laški g.*
35. *sevniško-krški g.*

VI. ŠTAJERSKA NAR. SKUPINA
A 36. kozjansko-bizeljsko n.
37. srednještajersko n.
B 38. srednjesavinjsko n.
39. zgornjesavinjsko n.
40. *solčavski g.*
C 41. južnopohorsko n.
42. *kozjaški g.*

VII. PANONSKA NAR. SKUPINA
A 43. goričansko n.
44. prleško n.
45. haloško n.
B 46. prekmursko n.

VIII. KOČEVSKI GOVORI

(Prireditev po Karti slovenskih narečij T. Logarja in J. Riglerja, 1983)
(Posavsko narečje, enote 33–35, je mogoče šteti k štajerski skupini)

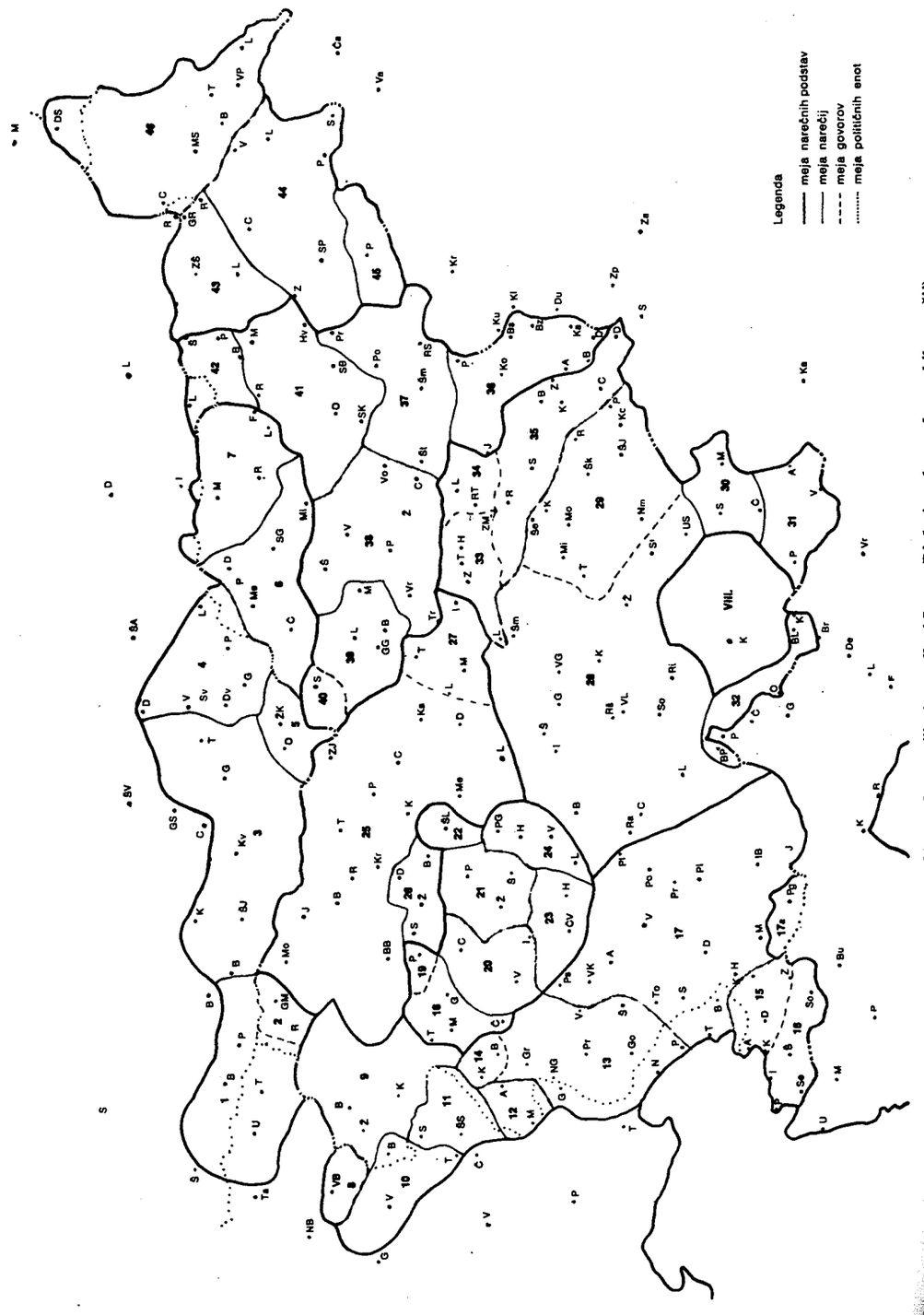

Slovenska narečja (na podlagi Logar-Riglerjeve karte slovenskih narečij)

Razvezava imenskih okrajšav

KOROŠKA NAREČNA SKUPINA: **1.** B Bistrica/Feistritz, P Podklošter/Arnoldstein, R Rateče, T Trbiž/Tarvisio, U Ukve/Ugovizza. **2.** GM Gozd Martuljek. **3.** B Bače/Faag, G Grabštajn/Grafenstein, K Kostanje/Köstenberg, Kv Kotmara vas/Kötmannsdorf, ŠJ Št. Jakob/St. Jakob, T Tinje/Tainach. **4.** O Obirsko/Ebriach, ŽK Železna Kapla/Eisenkappel. **5.** D Djekše/Diex, Dv Dobrla vas/Eberndorf, G Globasnica/Globasnitz, L Labot/Lavamünd, P Pliberk/Bleiburg, Sv Sinča vas/Kühnsdorf, V Velikovec/Völkermarkt. **6.** Č Črna, D Dravograd, Me Mežica, Mi Mislinja, P Prevalje, SG Slovenj Gradec. **7.** F Fala, L Lovrenc na Pohorju, M Muta, R Ribnica.

PRIMORSKA NAREČNA SKUPINA: **8.** VB V Bili/S. Giorgio. **9.** B Bovec, K Kobarid, Ž Žaga. **10.** B Breginj, V Viskorša/Monteaperta, T Tavorjana/Torreano. **11.** S Stupica/Stupizza, ŠS Špeter Slovenov/S. Pietro al Natisone. **12.** A Anhovo, M Medana. **13.** G Gorica/Gorizia, Go Gorjansko, Gr Grgar, N Nabrežina/Aurisina, NG Nova Gorica, P Prosek/Prosecco, Pr Prvačina, Š Štanjel, V Vrtovin. **14.** B Banjščice, K Kanal. **15.** A Ankaran/(Ancarano), D Dekani, K Koper/(Capodistria), Z Zazid. **16.** I Izola/(Isola), P Piran/(Pirano), Se Sečovlje/(Sicciole), So Sočerga, Š Šmarje. **17.** A Ajdovščina, B Bazovica/Basovizza, D Divača, H Hrpelje, IB Ilirska Bistrica, J Jelšane, K Kozina, M Markovščina, Pi Pivka, Pl Planina, Po Postojna, Pr Predmeja, Ps Prestranek, S Sežana, To Tomaj, T Trst/Trieste, V Vipava, VK Vipavski Križ. **17a.** Pg Podgrad.

ROVTARSKA NAREČNA SKUPINA: **18.** Č Čepovan, G Grahovo, M Most na Soči, T Tolmin. **19.** P Podbrdo. **20.** C Cerkno, I Idrija, V Vojsko. **21.** P Poljane, Š Šentjošt, Ž Žiri. **22.** ŠL Škofja Loka. **23.** ČV Črni Vrh, H Hotedršcica. **24.** H Horjul, L Logatec, PG Polhov Gradec, V Vrhnika.

GORENJSKA NAREČNA SKUPINA: **25.** B Bled, BB Bohinjska Bistrica, C Cerklje, D Domžale, J Jesenice, K Kranj, Ka Kamnik, Kr Kropa, Me Medvode, Mo Mojstrana, P Preddvor, R Radovljica, T Tržič, ZJ Zgornje Jezersko. **26.** B Bukovica, D Dražgoše, S Sorica, Ž Železniki. **27.** I Izlake, L Lukovica, M Moravče, T Tuhinj.

DOLENJSKA NAREČNA SKUPINA: **28.** B Borovnica, C Cerknica, G Grosuplje, I Ig, K Krka, L Lož, Ra Rakek, Ri Ribnica, Rš Raščica, So Sodražica, St Straža, Š Škofljica, Šm Šmartno, US Uršna sela, VG Višnja Gora, VL Velike Lašče, Ž Žužemberk. **29.** K Krmelj, Ko Kostanjevica, Mi Mirna, Mo Mokronog, Nm Novo mesto, P Podbočje, R Raka, Še Šentjanž, ŠJ Šentjernej, Šk Škocjan, T Trebnje. **30.** Č Črnomelj, M Metlika, S Semič. **31.** A Adlešiči, P Predgrad, V Vinica. **32.** BL Banja Loka, BP Babno Polje, K Kostel, O Osilnica. B H Hrastnik, L Litija, T Trbovlje, Z Zagorje, ZM Zidani Most. **34.** L Laško, RT Rimske Toplice. **35.** B Brestanica, C Cerklje, D Dolina, K Krško, R Radeče, S Sevnica, Z Zdole.

ŠTAJERSKA NAREČNA SKUPINA: **36.** A Artiče, B Brežice, Bs Bistrica, Bz Bizeljsko, D Dobova, J Jurklošter, Ka Kapele, Ko Kozje, P Podčetrtek. **37.** Po Poljčane, Pr Pragersko, RS Rogaška Slatina, Šm Šmarje, Št Štore. **38.** C Celje, P Polzela, Š Šoštanj, Tr Trojane, V Velenje, Vo Vojnik, Vr Vransko, Ž Žalec. **39.** B Bočna, GG

Gornji Grad, L Ljubno, M Mozirje. **40.** S Solčava. **41.** Hv Hotinja vas, M Maribor, O Oplotnica, R Ruše, SB Slovenska Bistrica, SK Slovenske Konjice. **42.** B Bresternica, L Lučane/Leutschach, P Pesnica, Š Šentilj.

PANONSKA NAREČNA SKUPINA: **43.** GR Gornja Radgona, L Lenart, R Radenci, ZŠ Zgornja Ščavnica. **44.** C Cerkvenjak, L Ljutomer, P Ptuj, S Središče, SP Spodnja Polskava, V Veržej, Z Zlatoličje. **45.** P Podlehnik. **46.** B Beltinci, C Cankova, DS Dolnji Senik/Alsoszölnök, L Lendava/(Lendva), MS Murska Sobota, T Turnišče, VP Velika Polana.

KRAJI V ITALIJI NA NESLOVENSKEM JEZIKOVNEM PODROČJU: Č Čedad/Cividale, G Gumin/Gemona, K Krmin/Cormons, NB Na Bili/Resiutta, P Palmanova, Ta Tablja/Pontebba, T Tržič/Monfalcone.

KRAJI NA HRVAŠKEM: Br Brod na Kolpi/Brod na Kupi, Bu Buzet, Č Čabar, Ča Čakovec, De Delnice, Du Dubravica, F Fužine, G Gerovo, K Kastav, Ka Karlovec/Karlovac, Kl Klanjec, Kr Krapina, Ku Kumrovec, L Lokve, M Motovun, P Pazin, Pr Prezid, R Reka/Rijeka, S Samobor, U Umag, Va Varaždin, Vr Vrbovsko, Za Zagreb, Zp Zaprešić.

KRAJI NA MADŽARSKEM NA NESLOVENSKEM JEZIKOVNEM PODROČJU: M Monošter/Szentgothard.

KRAJI V AVSTRIJI NA NESLOVENSKEM JEZIKOVNEM PODROČJU: B Beljak/Villach, C Celovec/Klagenfurt, D Deutschlandsberg, GS Gospa Sveta/Maria Saal, I Ivnik/Eibiswald, L Lipnica/Leibnitz, R Radgona/Radkersburg, Š Šmohor/Hermagor, ŠA Št. Andraž/St. Andre, ŠV Št. Vid/St. Veit.

Slovensko narečjeslovje

Slovenska narečja so tudi v danih okvirih v času po Ramovšu veliko natančneje določena praktično povsod, kjer se je na novo raziskovalo in monografsko obravnavalo. Najvažnejša dialektološka dela po Ramovšu so: Isačenkova knjiga Govor vasi Sele na Rožu, Riglerjeva Južnonotranjski govori, Zdovčeva Die Mundart des südöstlichen Jaunatales in Kärnten, Lautlehre und Akzent der Mundart der Poljanci, ter Neweklowskega knjiga o koroškem naglasu (Akzentstudien). Prav iz zadnjega časa lahko omenimo še Fonološke opise slovenskih govorov, v katerih je predstavljenih 25 točk za slovanski lingvistični atlas (1. Solbica v Reziji, 2. Ošne pri sv. Lenartu v Slov. Benečiji, 3. Sv. Križ pri Trstu, 4. Šmartno v Brdih, 5. Komen na zahodnem Krasu, 6. Cerkno pri Idriji, 7. Srednja vas v Bohinju, 8. Horjul pri Vrhniki, 9. Valburga pri Smledniku na Gorenjskem, 10. Luče v zgornji Savinjski dolini, 11. Pomjan v Istri, 12. Hrušica v Brkinih, 13. Babno polje pri Prezidu, 14. Ribnica na zahodnem Dolenjskem, 15. Dragatuš v Beli krajini, 16. Bučka na vzhodnem Dolenjskem, 17. Mostec pri Brežicah, 18. Šmarje pri Jelšah na osrednjem Štajerskem, 19. Spodnja Ložníca pod Pohorjem, 20. Videm ob Ščavnici v Slovenskih goricah, 21. Gomilice v Prekmurju, 22. Potoče v Zilji, 23. Št. Jakob v Rožu, 24. Kneža v Podjuni in 25. Gornji Senik v Porabju. Iz novejšega časa omenimo še knjižico besedil slovenskih narečij (T. Logar, Slovenska narečja), v kateri pa žal ni primerov za skoraj ves južnozahodni del (Istra, Obmorje), za področje okrog Ljubljane pa na zahod skoraj do Idrije in severovzhod do Selc, komaj predstavljeno pa je področje vzhodne Slovenije. (2. izdaja l. 1993 tudi s 4 kasetami.) Večje je tudi število narečjeslovnih natisnjenih razprav, ki jih je prispeval predvsem T. Logar. Izšle so 1996 v knjigi Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave (61 enot). Izredno bogato gradivo prinaša (natisnjena) disertacija L. Karničarja Der Obir Dialekt in Kärnten, 1990, 420 str. L. 1995 je izšla tudi knjiga Z. Zorko Narečna podoba Dravske doline, 362 str. (Kakšno razpravo so prispevali tudi R. Kolarič, F. Jesenovec, J. Toporišič, nato doktorske in magistrske ter diplomske naloge, ne nazadnje pa gradivo, ki so ga prinesli vprašalniki, npr. za slovenski in slovanski dialektološki atlas.)

Vsi ti prispevki se dotikajo v glavnem fonologije, le v dokaj skromni meri tudi oblikoslovja, v še manjši meri skladnje in komaj kaj besedja. Pri besedju je posebno pomembna knjiga I. Tominca, Črnovški dialekt, 1964, prav v zadnjem času pa si na tem področju veliko prizadeva graška slavistika za avstrijska koroška narečja pod vodstvom S. Hafnerja in E. Prunča. Doslej so iz tega kroga (vanj gre tudi L. Karničar) izšli 4 zvezki Thesaurus-a der slowenischen Volkssprache in Kärnten (1982, 221 str.; 1987, (II) + 172 str. + Grundkarte/Osnovna karta; 1992, (II) + 184 str.; 1994, 208 str.), pa še Schlüssel zum „Thesaurus. ...", 1982, 111 str. + Literaturkarte, in Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten, 1980, 353 str. + Literaturkarte + 12 kart + 2 karti. Na sploh je značilno, da so naši zamejci še zlasti zaslužni za novejšo slovensko dialektologijo.

Svoj čas je A. Breznik vse slovenske narečne osnove dokaj lepo označil tudi s posebnostmi v besedju, kar tu kratko povzemamo. Koroške besede: *cerkovnik, gnevati se, prega, stalen, stalnost, šivilja, vdati se* 'možiti se', *vigred, zaseben*; primorske: *gluma, gneča, gnocalo, hiba, lestenec, ohol, runo, navor, vzvod, prekat, zubelj* (koroško-goriške: *tog, solnovrat, stogljaj*); gorenjske: *cicman, domišče, maleti, pridomačiti, stovina, strug, žiljava, balandrati, bolhanec, krampljati, kaniti se koga, kleščiti se, koprivec, moslja(ti), naklepičiti se, nabrskan, oddrzati se, ogolidrati, podič, prirétrati, rahuta, spestovanec, škorničnik, vtakniti se, žiga*; štajerske: *doček, hrošček, krepost, piker, pikrost, tekmec, telovnik, zabava*; panonske: *betva, božanski, božanstvo, dostojen, dostajati se, dvojiti, dvojba, gizdav, grehota, istina, javiti se, itak, kajti, karati, knjiga, liki* 'kakor', *način, nadut, narav(en), i, navzoč, občinstvo, običaj, odpremiti se, pokolenje, popevka, posel, preprečiti, protiven, protivnik, primeren, prispodobiti, ravnatelj, rob, roditelj, sklopiti, sluga, svila, suknjič, slutiti, svedok, svedočiti, tikva, voj, vprav, vrač(tvo), vznikniti, zrak, zreti, Žid* itd. To in ono od tega je seveda znano tudi širše, kot navaja Breznik.

LITERATURA

Splošni razvoj slovenskega jezika

1. *M. Kos*, Zgodovina Slovencev od nastanka do reformacije, 1933, ²1955, 256 + XXXII str. + 2 karti. **2.** *F. Ramovš*, Slovenački jezik, NE IV, 1929, 192–208; ZD II, 1997, 9–25. **3.** *J. Toporišič*, Jezik slovenski (slovenački), EJ 4, 1960, 495–500. **4.** *F. Ramovš*, O prvotni slovenščini, KZSJ, 1936, 13–67; reprint 1995. **5.** *P. Lessiak*, Alpendeutsche und Alpenslaven in ihren sprachlichen Beziehungen, Germ.-rom. Monats-Schrift, 1910, 274 str. **6.** *F. Ramovš*, Über die Stellung des Slovenischen im Kreise der slavischen Sprachen, Mélanges /.../ M. J. J. Mikkola, 1931, 218–238; ZD II, 1997, 38–58. **7.** *Isti*, Položaj slovenščine v krogu slovanskih jezikov, KZSJ, 1936, 68–95; reprint 1995. **8.** *F. Ilešič*, Neke kajkavske (slovenačke i hrv.-kajkavske) jezičke pojave, naročito u prezimenima, JF 1937, 99–144. **9.** *F. Ramovš*, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1936, 246 str.; reprint 1995, VII + 246 str. **10.** *T. Logar*, Pregled zgodovine slovenskega jezika, SJLK IZ, 1974, 103–113; DiJR 1996, 331–336. **11.** *F. Ilešič*, Slovenica, AslPh 1899, 199–212; 1900, 487–510; 1904, 521–543. **12.** *J. Toporišič*, Slovenski jezik v svojih predhodnikih, sorodnikih in starejših razvojnih stopnjah, Skj 1, 1965, 33–54. **13.** *T. Logar*, Osnovni momenti iz zgodovine slovenskega jezika, Seminar o socialnih in kulturnih problemih, 1963, 345–349. **14.** *J. Toporišič*, Razvojne posebnosti slovenskega jezika, važne za zgodovino knjižne slovenščine, Skj 2, 1966, 7–11. **15.** *K. Štrekelj*, Historična slovnica slovenskega jezika, 1922, 1–54. **16.** *F. Ramovš*, Historična gramatika slovenskega jezika, VII, Dialekti, 1935, XXXII + 207 str.; II, Konzonantizem, 1924, X + 336. **17.** *J. Rigler*, Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, SR 1963, 25–78; RSJ 1986, 139–186. **18.** *Isti*, Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, SR 1967, 129–152; RSJ 1986, 187–207. **19.** *F. Ramovš*, Vokalizem, KZSJ 1936, 146–242; reprint 1995. **20.** *Isti*, Slovenische Studien, ZD I 1971, 46–139; prvotno AslPh 1918, 123–174; 1920, 289–330. **21.** *Isti*, K razvoju in v slovenskem jeziku, Belićev zbornik, 339–346; ZD II 1997, 176–183. **22.** *A. V. Isačenko*, Sur quelques développements de nasales en slovène, Bulletin de la Soc. de ling. de Paris, 1933, 150–182. **23.** *J. Rigler*, Rozwój ě w języku słoweńskim, RS 1965, 79–92. **24.** *Isti*, Dvojni refleksi kratkega ě v slovenščini, Zbor. za filolog. i lingv. MS, 1968, 249–255. **25.** *Isti*, Notranjski nepoudarjeni y in razvoj u-ja v slovenščini, SR 1958, 206–218. **26.** *A. A. Šahmatov*, Russkoe i slovenskoe akanie, RFV 48, 3–4, 1902. **27.** *F. Ramovš*, Historična gramatika slovenskega jezika, Konzonantizem, 1924, X + 336 str. **28.** *J. Rigler*, Tendence pri razvoju *l*-a, SR 1962, 241–252. **29.** *M. Valjavec*, Glavne točke o naglasu književne slovenštine, Rad 132, 116–213. **30.** *F. Ramovš*, O slovenskem novoakutiranem *ò* > *ǫ́*, *ǫ́*, *ǫ̑* JF 1921, 227–239; ZD II 1997, 445–457. **31.** *Isti*, K poznavanju praslovanske metatonije, Slavia 1923/24, 205–231; ZD II 1997, 458–484. **32.** *I. Grafenauer*, Naglas v nemških izposojenkah v slovenščini, Razprave I, 1923, 358–391. **33.** *J. Rigler*, Nekaj opažanj pri akutu v zadnjem zlogu v slovenščini, SR 1980, 219–222. **34.** *V. Oblak*, Zur Geschichte der nominalen Deklination im Slovenischen, AslPh 1888, 1889, 1891. **35.** *A. Breznik*, Zloženke v slovenščini, RAZU FFHR II, 1944, 53–74; tudi v JR 1982, 315–333. **36.** *Isti*, Stavčna negacija v slovenščini, RAZU FFHR I, 1943, 157–200; tudi v JR 1982, 245–294. **37.** *Isti*, Primeri predikatnega nominativa v slovenščini, SJ 1941, 33–39; tudi v JR 1982, 295–302. **38.** *M. Orožen*, Razvojne tendence in realizacije futuralno-modalnih sistemov v knjižni slovenščini, Prace Filologiczne 1970, 223–233; reprint. **39.** *Ista*, Razvoj predložnih zvez v slovenskem jeziku, 11. SSJLK, 1975, 13–26; reprint. **40.** *Ista*, Razvoj iterativov v slovenskem jeziku, 10. SSJLK ZP, 1974, 15–29. **41.** *S. Ivšić*, Jezik Hrvata kajkavaca, L JAZU 1936. **42.** *G. B. Pellegrini*, Slovansko-romanski jezikovni stiki s posebnim ozirom na Furlanijo, Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji, 1978, 21–39. **43.** *V. Kalenić*, Pomenske razlike besed istega izvora v slovenščini in srbohrvaščini, 16. SSJLK ZP 1980, 47–64.

44. *F. H. H. Kortlandt*, The Slovene Neo-Circumflex. – TSaEER 54 1 (1976), 1–10. **45.** *L. V. Kurkina*, Dialektnaja struktura praslavjanskogo jazyka po dannym južnoslavjanskoj leksiki/Narečna struktura praslovanskega jezíka v luči južnoslovanske leksike. – Ljubljana 1992, 260 str. **46.** *E. Stankiewicz*, Studies in Slavic Morphophonemics and Accentology. – Michigan Slavic Publications Ann Arbor, 1979, IX + 266 str. **47.** Jezik in čas. Zbornik. – Ljubljana, 1996, [Zbrala in uredila A. Vidovič Muha], 325 str. **48.** Slovenski jezik. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. – Opole 1998 [redaktor naukowy Ada Vidovič-Muha], 294 str. **49.** *I. Ž. Žagar*, Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti. – DZS, Ljubljana, 1989, 187. **50.** *M. Potrč*, Zapis in govorica. – Ljubljana 1986, 166 str. **51.** *O. S. Plotnikova*, Slovenskij jazyk. – Moskva, 1990, 198 str. **52.** *N. B. Mečkovskaja*, Slovenskij jazyk. – Minsk, 1991, 119 str. **53.** *V. Cvetko Orešnik*, K metodologiji preučevanja baltoslovansko-indoiranskih jezikovnih odnosov. – Založba ZRC, 1998, 213 str. **54.** *V. Oblak*, Makedonski studii. – Ljubljana, 1994, 211 str. [Prevedla B. Dragovik', urednik D. Stefanija.]

Narečja

Splošno

1. *F. Ramovš*, Historična gramatika slovenskega jezika, VII, Dialekti, 1935, XXXII + 204 + II (zadnje karta narečij). **2.** *Isti*, Dialektološka karta slovenskega jezika, 1931, 72 str. + karta (mala izdaja 1935). **3.** *Isti*, Dialekti: Uvod: o dialektizaciji slovenskega jezika, XI–XXXII. **4.** *Isti*, Razčlenjenje slovenskega jezika, KZSJ 1936, 96–145; reprint 1995. **5.** *I. I. Sreznevskij*, O narečijax slavjanskix, Žurnal Ministerstva narodnago prosveščenija, 1841, 133–164. **6.** *T. D. Florinskij*, Lekcii po slavjanskomu jazykoznanii (delitev slovenskih narečij), 1894, 505–524. **7.** *K. Glaser*, Zgodovina slovenskega slovstva (klasifikacija slovenskih narečij), 60–64. **8.** *T. Logar*, Dialektizacija slovenskega jezika, JiS 1960/61, 119–122. Gl. še: Izvenjezikovni vzroki za dialektizacijo slovenskega jezika, SSJLK ZP 11, 1975, 7–11. **9.** *Isti*, O nastanku slovenskih narečij, JiS 1965, 2–6. **10.** *J. Toporišič*, Slovenski jezik in zvrsti jezika, Zemljepisna narečja, Skj 1, 1965, 11–17 (s shemo narečnih podstav). **11.** *T. Logar*, Slovenska narečja, JiS 1966, 134–140; DJZR 1996, 3–10. **12.** *Isti*, Slovenska narečja, Besedila, 1975, 119 str.; ²1993 + 4 kasete. **13.** *V. Oblak*, Doneski k historični dialektologiji, LMS 1890, 180–236, 1891, 66–153, posebni odtis 88 str. **14.** *Isti*, Popravki in dostavki spisu „Doneski ... II", LMS 1887, 222–223. **15.** *T. Logar*, Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih, SR 1963, 111–132; DJZR 1996, 11–25. **16.** *F. Miklošič*, Lautlehre (klasifikacija slov. narečij), 1879, 310–311. **17.** *S. Škrabec*, Cvetje z vertov sv. Frančiška, 1–32 (1880–1915). **18.** *L. Tesnière*, Les formes du duel en slovène, 1925, XX + 454 str. **19.** *Isti*, Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène, 1925, 40 + 70 kart + VI str. **20.** *Fonološki* opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom, 1981, 828 str. (kot separat slovenskih del posebej: Fonološki opisi slovenskih govorov, 27–218). **21.** *M. Valjavec*, Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku, Rad, zv. 43–48, 56–57, 60, 63, 65, 67–68, 71, 73–74, 76–77, 93–94, 102, 105, 110, 118–119, 121. **22.** *R. Kolarič*, Die slowenische Mundartforschung, Orbis 1954, 182–188. **23.** *J. Toporišič*, Die slovenische Dialektforschung, ZslPh 1962, 383–416; PRP 1987, Slovensko narečjeslovje, 217–256 (prevedeno in razširjeno). **24.** *J. Rigler*, O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov, SR 1975, 27–40; RSJ 1986, 95–107. **25.** *Isti*, Junkovićeva kajkavska teorija in slovenščina, SR 1976, 437–465.

26. *T. Logar*, Izvenjezikovni vzroki za dialektizacijo slovenskega jezika. – SSJLK P 11 (1975), 7–11. **27.** *M. Orožen*, Dialektalna in leksikalna interferenca v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika. – SSJLK ZP 19 (1983), 153–175. **28.** *T. Logar*, Slovenski dia-

lekti – temeljni vir za rekonstrukcijo razvoja slovenskega jezika. – JiS 29 (1983/84), 285–288. **29.** *M. Hajnšek-Holz*, Narečne prvine v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. – ZRSJ, 1989, 79–100. **30.** *M. Orožen*, Trajna aktualnost zgodovinskega in dialektološkega raziskovanja slovenskega jezika. – ZSSRFR 1990, 61–74. **31.** *M. Jesenšek*, Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govoru. – JiS 37 (1991/92), 173–181. **32.** *T. Logar*, Delitev slovenskih narečij pri Miklošiču. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 445–450. **33.** *V. Smole*, Vseslovenski narečni slovar: da ali ne. – JiS 38 (1992/93), 233–235. **34.** *K. Kenda-Jež*, Etnološke raziskave (kot) drugotni vir v narečnem slovaropisju. – Traditiones 23 (1994), 45–68. **35.** *F. Benedik*, Vprašalnice za zbiranje narečnega gradiva. – Traditiones 23 (1994), 87–142. **36.** *M. Orožen*, Odvisnost narečnega besedišča in načina upovedovanja (izražanja) od spreminjajočega se načina življenja. – Traditiones 23 (1994), 79–86. **37.** *M. Hajnšek-Holz*, Besedišče, značilno za posamezne kraje, v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju in Slovarju slovenskega knjižnega jezika. – ZSDS 5 (1997), 51–61. **38.** *Ista*, Narečno besedje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. – R/D 15 (1996), 27–34. **39.** *F. Ramovš*, Slovenska dialektologija. – ZD II, 1997, 517–568. **40.** *M. Zupančič, V. Smole*, Primerjava med kartami fitogeografskih, dialektoloških in etnoloških območij Slovenije. – Traditiones 26 (1997), 49–61 + 2 prosojni prekrivnici. **41.** *M. Orožen*, Narečje in knjižni jezik. – SSJLK ZP 24 (1988), 5–17. **42.** *F. Novak*, Predstavitev zamisli o zapisovanju besednega zaklada govorjenega jezika v posameznih krajih. – ZSDS5MP, 1997, 107–113. **43.** *T. Logar*, Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave. – /Uredila K. Kenda-Jež/ Ljubljana 1996, XXVI + 427 str. **44.** *Isti*, Slovenska narečja. Besedila. – [Zbral in uredil.] Ljubljana, 1975, 119 str. **45.** *Dr. Tine Logar*, Slovenska narečja. – ^{2}1993, 147 str. + 4 kasete. **46.** /Karta s/lovenskih nareč/ij T. Logarja in J. Riglerja. Besedilo: T. Logar, Ljubljana, 1990, 1 + 1 str.

Koroška narečja

1. *F. Ramovš*, Dialekti, Koroška dialektična skupina, 1–29. **2.** *U. Jarnik*, Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj, Kolo 1842, 41–57. **3.** *J. Scheinigg*, Obraz rožanskega narečja na Koroškem, Kres 1881, 412–415, 459–465, 525–527, 561_2–563_2, 617–621, 663–667; 1882, 427–431, 475–479, 529–532, 582–585, 628–630. **4.** *T. Logar*, Slovenska koroška narečja – zgodovinska vez med Slovenci tostran in onstran Karavank, Koroški Slovenci, 1971, 276–280; DJZR 1996, 222–231. **5.** *E. Prunč*, Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten (Grundsätzliches und Allgemeines), Hrsg. v. S. Hafner und E. Prunč, 1980, 354 str. + 12 + 3 karte. **6.** *Isti*, Das innere Lehngut in der slovenischen Schriftsprache. (Versuch einer Typologie der Lehnprägungen im Slovenischen), Disertacija, 1967, 214 str. **7.** *S. Hafner*, Die Literatur der nationalen Minderheiten, 1976, 674–702. **8.** *Isti (in Prunč)*, Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten, I, 1982, 221 str.; II, 1987, (II) + 172 str.; III, 1992, (II) + 184; IV, 1994, 208. **9.** *Ista*, Schlüssel zum „Thesaurus ...", 1982, 111 str. + 1 karta. **10.** *I. Grafenauer*, Zum Accente im Gailthalerdialekte, AslPh, 1905, 195–228. **11.** *A. V. Isačenko*, Narečje vasi Sele na Rožu, 1939, 150 str. **12.** *P. Lessiak*, Die Mundart von Pernegg in Kärnten, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 1903, 1–227. **13.** *L. Karničar*, Die Mundart von Ebriach/Obirsko in Kärnten, 1979, 304 str. (tipkopis disertacije). **14.** *A. V. Isačenko*, Les parlers slovènes du Podjunje en Carinthie, RES 1935, 53–63; 1936, 38–55. **15.** *P. Zdovc*, Die Mundart des südöstlichen Jaunatales in Kärnten, 1972, 191 str. **16.** *G. Neweklowsky*, Slowenische Akzentstudien, 1973, 273 str. **17.** *J. Kotnik*, Narečje guštanjske okolice (sem. naloga v graškem slavističnem seminarju). **18.** *Z. Zorko*, Koroški govori na severnem Pohorju zahodno od Ruš in Vuzenice, 1976, 118 str. (rokopis mag. naloge). **19.** *V. Oblak*, Bibl. Seltenheiten und ältere Texte bei den slov. Protestanten Kärntens, AslPh 15, 459 sl. **20.** *Catechismus*, Tu ie bukvice tiga iſnaſhuvania, 1762. **21.** *F. Kotnik*, Gorei ofruvanie te svete delave Mariae, ČZN III, 1906, 65–77. **22.** *F. Ramovš*, Zanimiv koroško-slovenski rokopis /rkp. iz 18. stol./, ČJKZ II, 1920; ZD II 1997, 549–557. **23.** *I. Grafenauer*, O „duhovni

brambi" in nje postanku, ČZN IV, 1907, 1–70. **24.** *F. Kotnik*, Andrej Schuster-Drabosnjak, ČZN X, 1913, 121–140. **25.** *O. Gutsman*, Chriſtianſke Reſnize, 1770. **26.** *U. Jarnik*, Sbér lépih ukov, 1814. **27.** *Isti*, Versuch eines Etymologikons, 1832, XXII + 243 str. **28.** *E. Prunč*, Zum Problem sprachlicher Interferenzen im bilingualen Gebiet in Kärnten, Studia Carinthiaca Slovenica – 1. Band/1. knjiga, 1978, 62 str. **29.** *G. Neweklowsky*, Zur Erforschung der slowenischen Dialekte Kärntens, SR 1979, 443–450. **30.** Glej še Fonološki opisi ..., enote 22–24. **31.** *A. Schellander*, Sodobni slovenski jezik na Koroškem: vprašanja govornega sporazumevanja, jezikovnega znanja in jezikovne rabe v dvojezični situaciji. – Obdobja 8 (1988), 261–275. **32.** *H. D. Pohl*, Zum slavischen (slovenischen) Einfluß auf die Deutsch-Kärntner Mundart. – WSA 22 (1988), 295–310. **33.** *Z. Zorko*, Vzhodnokoroški govori v Dravski dolini, na Severnem Pohorju in v dravskem obmejnem hribovju. – ZRSJ, 1989, 395–405. **34.** *H. Lausegger*, Značilnosti slovenskega govora pri Mariji na Zilji. – ZRSJ, 1989, 137–148. **35.** *L. Karničar*, Obirsko narečje v luči graškega raziskovalnega projekta. – ZSSRFR 1990, 96–109. **36.** *Z. Zorko*, Starejši koroški in mlajši štajerski narečni pojavi v Dravski dolini. – SSJLK ZP 26 (1990), 217–233. **37.** *Ista*, Dialektizmi v Prežihovi zbirki Samorastniki. – JiS 39 (1993/94), 55–64. **38.** *T. Priestly*, Isačenko's Narečje vasi Sele na Rožu: an Assessment after Half a Century. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik 215–228. **39.** *Z. Zorko*, Narečna podoba Dravske doline, Maribor, 1995, 362 str. **40.** *T. M. S. Priestly*, Consonant alternations in the dialect of Sele Fara. – PiSS 1976, New York 1977, 120–164. **41.** *L. Karničar*, Koroška narečja kot most do slovenskega knjižnega jezika. – JiS 39 (1993/94), 219–228.

Primorska narečja

1. *F. Ramovš*, Dialekti: Rezijanski dialekt, 30–41; O dialektih na slovenskem jugozapadu, 42–50; Beneško-slovenski dialekt, 51–60; Kraški dialekt, 61–68; Notranjski dialekt, 68–72; Slovenski dialekt v Istri, 73–74. **2.** *J. Kopitar*, Die Slaven im Thale Resia, B. K. Kleinere Schriften, I, 1857, 320–330. **3.** *J. Baudouin de Courtenay*, Rez'ja i Rez'jane, Slavjanskij Sbornik, t. III/1876, 223–370. **4.** *Isti*, Opyt fonetiki rez'janskix govorov, 1875, XVI + 128 str. **5.** *S. Valente*, Sul linguaggio Slavo nella Vale di Resia in Friuli, Giorn. di Udine, 1868, št. 293. **6.** *Isti*, O slavjanskom jazyke v Rez'janskoj doline vo Friule, Sbornik akademii nauk, t. XXX, 1878, 8 str. **7.** *A. Bajec*, O prvotnem slovenskem naglasu v rezijanskem narečju, ČJKZ 1921/22, 40–42. **8.** *F. Ramovš*, Karakteristika slovenskega narečja v Reziji, ČJKZ 1928, 107–121; ZD II 1997, 519–533. **9.** *J. Rigler*, O rezijanskem naglasu, SR 1972, 115–126. **10.** *J. Baudouin de Courtenay*, Materialy dlja južnoslavjanskoj dilektologii i etnografii, I, Rez'jnaskie teksty, 1895, XLVIII + 788 str. **11.** *Isti*, Resianisches Sprachdenkmal „Christjanske uzhilo" /pridige iz l. 1845-1850/, Materialy ..., I, 1895. **12.** *Isti*, Il catechismo resiano, con una prefazione del Dott. Giuseppe Loschi, Udine, 1894. **13.** *J. Kramaro*, To kristjanske učilo po rozoanskeh, Gorica 1927, 54 str. **14.** *F. Ramovš*, Nov rezijanski katekizem, ČJKZ VII, 157–159; ZD II 1997, 534–535. **15.** *F. Zakrajšek*, Slovensko podnarečje na Primorskem, SG 1866, 340–345, 394–400, 432–440. **16.** *J. Badouin de Courtenay*, Friul'skie Slavjane, 1878. **17.** *A. Klodič*, O narečii venecijanskix Slovencev, 1878, 27 str. **18.** *Govor*, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji (dalje GJBUBS), Zbirka Nadiže 2, 1978, 119 str. **19.** *J. Trinko*, /narečjeslovni podatki o nadiškem narečju/, V. Oblak, LMS 1891, 69 sl. **20.** *J. Bodouin de Courtenay*, Obrazcy jazyka na govorax Terskix Slavjan v severnovostočnoj Italii, 1904, XXXII + 240 str. **21.** *P. Merkù*, Tersko narečje, 1972, 11 str.; gl. še GJBUBS, 1978, 41–56. **22.** *K. Štrekelj*, Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes, Mit besonderer Berücksichtigung der Betonungverhältnisse, 1886, 377–496. **23.** *J. Baudouin de Courtenay*, Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes, AslPh 1887, 603–614 /ocena Štreklja/. **24.** *K. Štrekelj*, Phonologie des Görzer, Mittelkarstdialektes, AslPh 1914, 130–150. **25.** *V. Oblak*, Doneski k historični dialektologiji, II /o jeziku v slovarju Al. da Sommaripe/, LMS 1895, 66–130. **26.** *T. Logar*, Pripombe k obsegu in karakteristiki kraščine in notranjščine v Ramovševih Dialektih, SR 1955, 39–55;

DJZR 1996, 65–68. **27.** *M. Małecki, Przegląd* słowiańskich gwar Istrji, 1930, 21–47, 83–89, 90–101. **28.** *T. Logar*, Slovenski govori v Istri in njihova geneza, SR 1961/62, 88–97. **29.** *M. Małecki*, Gwary Ciciów a ich pochodzenie, Lud słowiański, I. A., 36–45. **30.** *L. Legiša*, Kos kraškega narečja, Razgledi, 1951, 433–439, 509–513, 567–579. **31.** *J. Rigler*, O suponiranem slovenskem brkinskem dialektu, RS 1960, 27–35; RSJ, 1968, 108–115. **32.** *Isti*, Južnonotranjski govori, Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom, 1963, 236 str. **33.** *S. Horvat*, Nekaj oblikoslovnih značilnosti severovzhodnih notranjskih govorov, 18. SSJLK ZP 1982, 131–152. **34.** Glej še Fonološki opisi..., enote 1–5, 11–12.
35. *R. Lenček*, On the use of the gerund in -č in the Slovene dialects contiguous with Friulian. – Linguistica 16 (1976), 65–79. **36.** *P. Merkù*, Enkratnost Rezije. Navezanost na kulturne korenine in shizoglosije. – JiS 31 (1985/86), 101–107. **37.** *T. Logar*, J. Baudouin de Courtenay – slovenski dialektolog. – JiS 33 (1987/88), 1–7. **38.** *L. Abram*, Govori Boršta pri Trstu in bližje okolice. – R/D 13 (1990), /Ramovšev zbornik/, 221–240. **39.** *S. Horvat*, Glasoslovje severovzhodnih notranjskih govorov. – R/D 13 (1990), /Ramovšev zbornik/, 241–255. **40.** *H. Steenwijk*, Miklošič·als Resianologe. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 451–461. **41.** *L. V. Kurkina*, O leksičeskih arhaizmah tolminskogo dialekta. – R/D 15 (1996), 35–46. **42.** *T. Logar*, Govor kraja Špeter Slovenov (S. Pietro al Natisone) pri Čedadu v Italiji. – R/D 15 (1996), 167–171. **43.** *A. D. Duličenko*, U istokov rez'janologii. – Obdobja 15 (1996/97), Kopitarjev zbornik, 567–590. **44.** *Ž. Gruden*, Narečje in ljudsko izročilo kot sredstvo oblikovanja otrokove zaznave lastnega okolja v vrtcu. – Traditiones 26 (1997), 375–378. **45.** *R. Dapit*, La Slavia Friulana – lingue e culture. Resia, Torre, Natisone. Bibliographia ragionata/Beneška Slovenija – jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija. – Založila Zadruga "Lipa" – Špeter, 1995, 141 str. **46.** *R. Quaglia*, Resia, il linguaggio della terra e del pane/Rezija, jezik zemlje, jezik kruha. – Trst/Trieste 1981, 105 str.

Rovtarska narečja

1. *F. Ramovš*, Dialekti: Obsoški dialekt, 76–81; Rovtarska d. skupina, 82–105. **2.** *J. Baudouin de Courtenay*, Der Dialekt von Cirkno (Kirchheim), AslPh 1884, 1885, 103–119, 274–290, 432–462. **3.** *A. Breznik*, /Zahodnokranjska narečja/, rokopisno o horjulskem, postojnskem in poljanskem govoru. **4.** *Isti*, Narečno gradivo o govoru v Drežnici, Tolminu, Podmelcu/. **5.** *L. Pintar*, Slovarski in besedoslovni paberki /o poljanskem narečju/, LMS 1895, 1–52. **6.** *T. Logar*, Akanje in nepoudarjeni vokalizem v horjulskem govoru, Č 1940/41, 207–210; DJZR, 1996, 164–167. **7.** *F. Jesenovec*, Škofjeloško narečje, Loški razgledi, 1961, 124–135. **8.** *F. Benedik*, Škofjeloški govor, 1981 (tipkopis, mag. naloga), 165 str. **9.** *I. Tominec*, Črnovrški dialekt, Kratka monografija in slovar, 1964, 226 str. **10.** *R. Kolarič*, O sintaksi pivškega govora, Razprave 1959, 48–51. **11.** Prim. še literaturo k primorskim narečjem, dotikajočim se rovtarskih. **12.** Glej še Fonološki opisi..., enoti 6, 8.
13. *F. Benedik*, Fonološki opis govora v vasi Bukov vrh. – ZRSJ, 1989, 31–44.

Gorenjska narečja

1. *F. Ramovš*, Dialekti: O slovenskih centralnih dialektih, 106–109; Selški dialekt, 110–113 (gradivo J. Šolarja); Gorenjski dialekt, 114–122. **2.** *M. Valjavec*, Proben des Slovenischen, wie es in Preddvor in Oberkrain gesprochen wird, Jahresbericht des k. k. Gymn. in Warasdin, 1858, 7–20. **3.** *J. Baudouin de Courtenay*, Boxinskoposavskij govor, Otčety..., 1877, 44–121. **4.** *V. A. Bogorodickij*, K slovenskoj dialektologii: govor Bleda (Veldes) sravnitel'no s govorom Cirkno (Kirchheim), Učenye zapiski Imperatorskago Kazanskago universiteta, 1906, 1–24. **5.** *T. Logar*, Dialektična podoba zgornje Savske doline, SR 1954, 145–149; DJZR, 1996, 40–43: Narečna ... **6.** *Isti*, O štajerskem substratu govorov v Tuhinjski dolini in Črnem grabnu, SR 1954, 150–155; DJZR, 1996, 44–47. **7.** *Isti*, O razmerju med gorenjščino in horjulskim

govorom, Razprave SAZU, II. raz., 1959, 69–77; DJZR, 1996, 168–172. **8.** *Isti*, Govor Repenj – Kopitarjevega rojstnega kraja, 17. SSJLK ZP 1981, 129–141; DJZR, 1996, 173–179. **9.** *Ene duhovne peisni*, 1563, AslPh 1920, 126. **10.** *V. Oblak*, /Vinogradski zakon iz l. 1582 in 1683/, LMS 1899, 160–191. **11.** *A. Raič*, Stapletonov prevod evangelijev/, Progr. der Oberrealschule Laibach, 1887/8. **12.** *Jankovič*, Od sa Christvsam Hoieina Bvquize Samozetrte S Kempis, 1659 (rokopis). **13.** */A. Skalar*, Shulla tiga premishluvana, 1643/, LMS 1890, 185–236. **14.** *G. Worenz*, /rokopisne pridige iz l. 1697–1706/. **15.** *Rokopisni katekizem* in Jobova zgodba iz srede18. stol./ **16.** Glej še Fonološki opisi..., enoti 7, 9.
17. *N. Kotar, K. Špik*, Ali narečje v Tržiču živi ali umira? – Traditiones 23 (1994), 337–348.
18. *J. Škofic*, Onemitev in oslabitev samoglasnikov v kroparskem govoru. – SR 44 (1996), 471–479. **19.** *Ista*, Fonološki opis govora Krope (SLA 202). – JZ 3 (1997), 175–189.

Dolenjska narečja

1. *F. Ramovš*, Dialekti: O slovenskih centralnih dialektih, 106–109; Dolenjski dialekt, 123–134; Belokranjski dialekti, 135–144. **2.** *Isti*, Lautlehre der Mundart in Borovnica, Graški slav. seminar. **3.** *Isti*, Kratka karakteristika slovenskega narečja na Dolenjskem, Sbornik Miletič, 1933, 153–163; ZD II, 1997, 558–568. **4.** *F. Pacheiner*, Glasoslovni elementi govora v Velikih Laščah na Dolenjskem (izpitna naloga na FF v Lj.). **5.** *A. Debeljak*, Dialektološko gradivo za govor v Loškem potoku (rokopis). **6.** *F. Lužar*, Narodni izrazi, ZMS II, 1900, 26–53. **7.** *N. Zupanič*, Bjelokrajna i Bjelokranjci, NE I, 225–228. **8.** *T. Logar*, Belokranjski govori, SR 1958, 145–155; DJZR, 1996, 79–85. **9.** *Isti*, Prispevek k poznavanju semiškega govora, Zbor. za filolog. i lingv. MS, 1959, 107–113; DJZR, 1996, 203–207. **10.** *V. Oblak*, Belokranjski dolžni list, LMS 1887, 306. **11.** *A. Koblar*, /Sastauni list iz l. 1677/, IMD 1899, 161. **12.** *R. Strohal*, Osobine današnjega delničkoga narječja, Rad 153, 115–208. **13.** *Isti*, Osobine današnjega lokvarskoga narječja, Rad 152, 162–248. **14.** Glej še Fonološki opisi ..., enote 13–16.
15. *V. Smole*, Govor vasi Šentrupert in okolice. – R/D 13 (1990), /Ramovšev zbornik/, 257–273. **16.** *Ista*, Sklanjatev samostalnikov ženskega spola v dolenjskem šentruperskem govoru v primerjavi s knjižnim jezikom. – ZSDS ZSMS, 1993, 265–272. **17.** *J. Müller*, Jezik višenjskega Duhana. – Traditiones 23 (1994), 155–160. **18.** *S. Horvat*, Nekaj naglasnih in fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 305–312.

Štajerska narečja

1. *F. Ramovš*, Dialekti, 145–149; Bizeljsko-obsotelski dialekt, 150–155; Savinjski dialekt, 160–163; Osrednji štajerski dialekt, 160–163; Pohorsko-kozjaški dialekt, 164–169. **2.** *T. Logar*, Štajerska narečja, JiS 1968, 171–175. **3.** *Isti*, Karakteristika štajerskih govorov južno od Konjiške gore in Boča, PJS 1955, 61–65; DJZR, 1996, 188–192. **4.** *J. Toporišič*, Vokalizem moščanskega govora v brežiškem Posavju, Dolenjski zbornik 1961, 203–222; tudi v knjigi Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, 1978, 141–163. **5.** *Isti*, Ablösung des relevanten Wortintonationssystems durch den Quantitätsunterschied in einer slovenischen Mundart, Scando-Slavica, 1962, 239–254. **6.** *Isti*, Zamenjava tonemske opozicije s kvantitetno v moščanskem govoru brežiškega Posavja, SR 1963, 206–9. **7.** *D. A.*, Slovarski doneski iz brežiškega okraja, ČZN XI, 1914, 157–170. **8.** *I. Povše*, Govor Šmarja pri Jelšah in okolice, 1980, 215 str. (tipkopis mag. naloge). **9.** *T. Logar*, Karakteristika in klasifikacija zgornjesavinjskih govorov, SR 1955, 144–162; DJZR, 1996, 48–53. **10.** *J. Tominšek*, Narečje v Bočni in njega sklanjatev, Jahresbericht des k. k. Kaiser Franz Joseph-Staatsgymn. in Krainburg, 1903, 3–27. **11.** *J. Rigler*, Nekaj pripomb o govornih značilnostih gornjesavinjskih govorov, SR 1980, 21–43. **12.** *T. Logar*, Prispevek h klasifikaciji pohorskih ogovorov, SR 1956, 30–34; DJZR, 1996, 68–71. **13.** *Isti*, Dialektična podoba Pohorja, Razprave SAZU, II. raz., 1959, 81–

90; DJZR, 1996, 193–199. **14.** *R. Kolarič*, Slovenska narečja na Štajerskem, Pogovori o jeziku in slovstvu, 1955, 54–60. **15.** *Isti*, /Dialektološko gradivo s Kozjaka za Ramovševe Dial./. **16.** *Isti*, Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu na Gornjem Dravskom Polju u leto 1959. godine, GFNS, 1959, 393–395. **17.** *J. Freuensfeld*, Narodno blago s Štajerskega, Kres IV, 1884, 297–299, 346–353; VI, 1886, 267–273. **18.** *M. Žolgar*, Različnosti v slovenskem ljudskem jeziku, Programm des Gymn. Krainburg, 1872, 3–16. **19.** *A. Breznik*, Vezhna pratika 1787. **20.** *F. K. Gorjup*, Zirkounu letu 1770, XX + 448 + IV str. **21.** *J. Hasl*, Sveti post, 1770. **22.** Glej še Fonološki opisi..., enote 17–19.
23. *Z. Zorko*, Perniški govor. – WSA 22 (1988), 255–272. **24.** *Ista*, Narečna podoba mariborskega predmestja. – JiS 34 (1988/89), 170–178. **25.** *J. Toporišič*, Glagolski oblikotvorni naglas moščanskega govora. – Razprave – Dissertationes XIII. Posvečene stoletnici rojstva akademika prof. dr. Frana Ramovša. – 1990, 99–107. **26.** *Z. Zorko*, Ruški govor. – R/D 13 (1990), /Ramovšev zbornik/, 203–211. **27.** *Ista*, Mariborski pogovorni jezik na stičišču treh narečnih baz (Glasoslovje in besedišče). – SSJLK ZP 28 (1992), 43–55. **28.** *Ista*, Štajerski govor na Velikem Boču pri Lučanah. (Fonološka in oblikoslovna analiza). – JiLR, 103–132. **29.** *P. Weiss*, Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami. Poskusni zvezek (A–H). – Založba ZRC, 1998, 268 str.

Panonska narečja

1. *F. Ramovš*, Dialekti, 174–193; Severnovzhodna štajerska dialektična skupina, 170–173; Goričanski dialekt, 174–176; Prleški dialekt, 177–182; Prekmurski dialekt, 183–193. **2.** *J. Vuga*, Goričansko narečje (Seminar slav. v Gradcu). **3.** *R. Kolarič*, Vokalizem in akcent vzhodnoštajerskega narečja (disertacijska naloga, FF v Lj.). **4.** *K. Ozwald*, Zur Phonetik des Dialektes von Polstrau, 44. Jahresbericht des k. k. Staatsgymn. in Görz, 1904, posebni odtis 1–16. **5.** *B. Raić*, Črtice o Prekmurcih in njihovem govoru, LMS 1868, 53–76. **6.** *M. Valjavec*, Prinos k naglasu /.../, (prekmurski naglas), Rad 44, 47, 57. **7.** *A. Pável*, A vashidegkuti szlovén nyelvjárás /Glasoslovje slovenskega narečja Cankove/, 1909, 1–148. **8.** *O. Asbóth*, (Ocena monografije A. Pávla), RS 1910, 177–203. **9.** *A. Vratuša*, Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju, SJ 1939, 213–228. **10.** *J. Rigler*, Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih, Študije o jeziku in slovstvu, 1973, 113–128; RSJ, 1986, 116–128. **11.** *J. Fliszár*, Vogrszki-vendiski rêcsnik, 1922, 172 str. **12.** *I. Agustich*, Návuk vogrskoga jezika, 1876, 78 str. **13.** *Š. Küzmics*, Nouvi zákon, 1771, XIV + 854 str. **14.** *Š. Küchar*, Národno blágo vogrskij Slovèncov, ČZN VII, 1910, 107–128; VIII, 1911, 47–76. **15.** *R. Kolarič*, Haloški govor, PF 1964, 395–401. **16.** *Isti*, Središka govorica in spodnjeprleški govor, SR 1956, 162–170. **17.** *Isti*, Prleško narečje, Svet med Muro in Dravo, 1968, 630–650. **18.** *T. Logar*, Govor Slovencev v Porabju na Madžarskem (Glasoslovna skica), 10. SSJLK ZP, 1974, 53–57; DJZR, 1996, 237–240. **19.** *J. Jurančič*, Naloge in dosežki panonske leksikografije, Obdobje razsvetljenstva v SJLK, 1979, 267–289. **20.** Glej še Fonološki opisi ..., enote 20–21, 25. **21.** *J. Jurančič*, Naloge in dosežki panonske leksikografije. – Obdobja 1 (1980), 267–289. **22.** *V. Novak*, Über die Phonetik des Dialekts von Prekmurje in der Volks- und Schriftsprache. – Linguistica 25 (1985), 111–131. **23.** *Z. Zorko*, Prekmursko narečje v Porabju na Madžarskem. – SSJLK ZP 25 (1989), 23–35. **24.** *Ista*, Kontrastivni vidiki dialektološkega raziskovanja (Prekmursko porabsko narečje). – ZSSRFR 1990, 79–95. **25.** *Ista*, Prleško narečje v Radomeršcaku, rojstnem kraju F. Miklošiča. – Obdobja 13 (1992), /Miklošičev zbornik/, 463–476. **26.** *Ista*, Govor Gomile pri Kogu, rojstnega kraja Božidarja Borka. – Borkov zbornik. Referati s simpozija, Maribor 1996, 78–90. **27.** *M. Koletnik*, Glasoslovna in oblikoslovna podoba govora v Črešnjevcih. – JiS 42 (1996/97), 73–81. **28.** *Ista*, Slovenskogoriško narečje v Dajnkovem rojstnem kraju. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 257–271. **29.** *M. Orožen*, Dialektizmi v Kranjčevem romanu Strici so mi povedali. – SR 31 (1983), 375–390.

SLOVENSKI PISMENI JEZIK

Poseben problem predstavlja t. i. pismeni jezik, ki zlasti od sredine 16. stol. sem, ko postane knjižni, tudi vpliva na razvoj slovenskega jezika sploh: nekako v tem smislu, da zmanjšuje narečno razčlenjenost in med seboj povezuje narečno razdružene Slovence v enotnem, vsenarodnem knjižnem sporočanju, deloma tudi v razvijanju jezika, v katerem to sporočanje poteka. Slovenski pismeni jezik delimo na dvoje razdobij: do sredine 16. stoletja imamo predknjižno, od tega časa dalje pa knjižno izročilo.

PREDKNJIŽNO IZROČILO

Slovensko predknjižno izročilo se je začelo v sivi preteklosti 9. stoletja, ko so po vsej priliki nastali prevodi temeljnih krščanskih besedil, ohranjeni sicer iz kasnejšega časa: Brižinski spomeniki s preloma 10. in 11. stoletja (med 972 in 1039, verjetno pred 1000): prvi in tretji spomenik sta splošni spovedi (Glagolite po nas rědka slovesa, Jaz sę zaglagol'ǫ), drugi pa pridiga o grehu in pokori (Et'e bi děd naš ne səgrěšil); Celovški (imenovan tudi Rateški) rokopis (Oča naš, kir si v nebesih, Češčena si Marija, gnade pʌlna, Jast verujo vu boga očo) iz časa 1362 do 1390; Stiški rokopis, 1428 do 1440: priziv (Milost ino gnada našiga Gospodi, 1428), velikonočna pesem (Naš Gospud je od smərti vstal, 1440), splošna spoved (Ja se odpovem hudiču inu nega deilam, 1440), zdravamarija (Češčena bodi kraljeva mati te milosti, 1440); Starogorski rokopis iz 1492 do 1498 (Oča naš, kir si v nebesih, Češena si Marija, gnade si polna, Jest verujo na boga vsega mogočiga). Kranjski rokopis: besedila priseg, iz časa pred 1550: prva tri (prisege meščana, svetnika, sodnika) se začnejo z Jest N. persežem, četrto (sodnikovo navodilo za priče) pa z Jest vas opomenim; kar obsežen Čedadski ali Černjejski rokopis: seznam ustanovnih maš Marijine bratovščine, 1497.

Obstajajo tudi zapisi manjših besedil in zapisi posameznih besed, zlasti s slovenskega zahoda. Pozdrav Ulricha Lichtensteinskega, 1227: Buge waz primi gralva Venus (Bog vas primi, kraljica Venus); nekaj slovenskih besed in besednih zvez se najde tudi pri Oswaldu Wolkensteinskem iz prve polovice 15. stoletja; do l. 1414 so koroške vojvode še vedno ustoličevali v slovenskem jeziku; Videmski rokopis, 1438: slovenski števniki; Škofjeloški rokopis, 1466: imena mesecev; Auersperški rokopis, 15. stol.: odlomek slovenske pesmi z odsevi trubadurskega sloga.

I. Grafenauer je (v nasprotju s F. Kidričem, ki je menil, da gre za slučajno nastala in med seboj ne povezana besedila) postavil danes precej splošno sprejeto tezo o predknjižnem izročilu, od katerega pa so se nam ohranili le odlomki (prim. stične točke: splošna spoved v BS in SR; očenaš, vera, zdravamarija v CR in SGR (zdravamarija tudi v SR); odlomek velikonočne pesmi v SR in pri Trubarju).

Jezik Brižinskih spomenikov je alpska slovenščina, ki ima še precej značilnosti praslovanščine, komaj katero besedo pa od drugod prevzeto; drugi spomenik ima nekaj besedilnih mest enakih ali podobnih, kakor se najdejo tudi v katerem spomeniku

starocerkvenoslovanskega slovstva. Vse to naše slovstvo pa je v bistvu prevodna literatura, kakor v veliki meri še dolga stoletja za tem.

Spomeniki od 14. stoletja sem (prim. še zapis Ulricha Lichtensteinskega) pa so slovensko narečno zaznamovani: Stiški z dolenjsko osnovo, Rateški s koroško-gorenjsko, Starogorski s sledovi zahodnih narečij, Lichtensteinov verjetno s koroško. V večji meri so prisotne prevzete besede (*gnada, žegnan, martran, pekel, gmajna, leben*), pojavlja se tudi že določni člen in še kaj. V teh spomenikih počasi izginjajo tudi nekatere oblikoslovne praslovanske značilnosti, ki jih današnja slovenščina ne pozna več (aorist, imperfekt, pogojnik z glasovnimi končnicami, zvalnik ipd., glej spredaj).

Pisava teh spomenikov ni enotna, v bistvu pa ves čas nemška. Najlepše to lahko zasledujemo na podlagi zapisovanja sičnikov in šumevcev: v BS sta priporniška sičnika pisana v glavnem s črko *z*, ustrezna šumevca pa z dolgim *ſ* (vendar *ſt* zaznamuje [st]), zlitnika se pišeta s črko *c* (ali s črko *c* + še kaj), vendar *c* zaznamuje tudi glas *k* ipd. (npr. *crilatcem*); glas *t'* se piše s črko *k* (*choku*), glas *j* pa tudi s črko *g*; glas *h* je pisan s *ch*. V spomenikih R/CR imamo že *tsch* za glas *č*, dvočrkji *ſs* ali *ſſ* za *š*, za glas *č* tudi dvočrkje *cz*; v SR se glas *č* skoraj brez izjeme piše s *cz*, vendar tudi s *tſ* (*ſ* večinoma zaznamuje glas *š*, glas *h* pa se piše s dvočrkjem *ch*); v SGR je pisava glasu *č* kar zelo raznovrstna, saj se piše na pet načinov: *otzha, poſſchwetschено, mogotzchiga, podtzhett, zhes*. Za glas *š* primerjaj zapise *nasch*, za *ž* pa *dolſchnickham, khriſch, ſchegnan, ſegnana, (ſewotta)*. Za kranjski rokopis je Škrabec ugotovil pisanje glasu *č* tudi z dvočrkjem *zh* (kar najdemo pozneje pri Trubarju).

Besedila so verskopublicistične zvrsti, najbolj stilno dograjen je drugi BS, svoje stilne posebnosti pa imajo tudi drugi spomeniki. V nekaterih zapisih (beneškoslovenska (černjejski, videmski, kranjski, škofjeloški) imamo nekako prve vzorce poslovne zvrsti, v pesmi vsekakor tudi umetnostne (poleg cerkvene menda tudi minenzengerske: *ljubi me, ljuba moja, gartroža rumena*). Svoje vrste pesniška besedila so tudi onodobne ljudske pesmi, pobožne ali svetne. Černjejski rokopis je zanimiv tudi imenoslovno.

V času predknjižnega izročila slovenska beseda praktično ni bila tiskana. Prve tiskane slovenske besede so na letaku iz l. 1515: *Stara prauda* in *Leukhup* (*leukhup, leukhup, leukhup*), *woga gmaina*, kar še danes zveni kot značilno slovensko geslo. Prek nekaj osnovnih besedil za verske potrebe pa se v vsem tem dolgem času vendarle nismo mogli prav vzdigniti. Za kaj takega so bile potrebne druge pobude: prinesel jih je protestantizem.

KNJIŽNI JEZIK

Obdobja

Z letom 1550 se začenja naše knjižno izročilo in traja v bistvu nepretrgoma od tedaj v naše dni, seveda v sedmih jasnih obdobjih. Ta obdobja bi lahko določili takole: zapovrstno, časovno, splošno in glede na knjižni jezik.

I	1550–1615	Reformacijsko-protireformac.	Ustanovitev in ustalitev
II	1615–1675	Katoliško	Zastoj in rokopisnost
III	1675–1750	Pridigarsko-bratovščinsko	Obnavljanje in iskanje
IV	1750–1805	Prerodno	Pokrajinskost in prerod
V	1805–1848	Predmarčno	Ustaljevanje in normiranje
VI	1848–1900	Narodno	Slovenskost in slovanskost
VII	1900–	Moderno	Slovenskost in jugoslovanskost, državna samostojnost

In še glede na umetnostna hotenja nekaterih teh dob: I Humanizem in renesansa, II Barok, III Barok, IV Racionalizem/Predromantika, V Romantika, VI Realizem, VII Moderna in postmoderna.

Glavni problemi razvoja slovenskega knjižnega jezika

Narečna podstava

Protestanti so nam zgradili tip knjižnega jezika, kakor ga najtipičneje ponazarjajo besedila Svetega pisma 1584, protireformatorji pa so ta tip jezika ohranjali (Evangelia inu listúvi). Jezikovna norma se opira na dolenjsko narečno podstavo, kakor je bila značilna zlasti za Ljubljano (pridigovanje v slovenščini). V dobi zastoja in rokopisnosti je že manj te enotnosti, izraziteje se najavlja gorenjska podstava (Skalar 1643). Odslej bo do sredine 19. stol. ves razvoj knjižnega jezika z ene strani v tem, da se v večji meri uveljavijo samoglasniki gorenjščine (o. Rogerij (= Mihael Kramer) 1731, Jernej Basar 1743, škofjeloška pasijonska procesija 1721, Ahacij Steržinar 1729, Franc Miha Paglovec 1735, 1742, 1745, 1747, (1733)) nasproti dolenjščini Ljubljane in reformacijsko-protireformacijskega knjižnega jezika, čeprav imamo sprva še zelo močno podpiranje norme prvega obdobja (Janez Ludvik Schönleben 1672, Matija Kastelec 1678, 1682, 1684, 1688, Janez Svetokriški (= Tobija Lionelli) 1691–1706, o. Rogerij 1731, 1743), hkrati pa se osrednjemu knjižnemu jeziku pojavljajo tekmeci v neosrednjih knjižnih izročilih: že čisto na začetku sprva nenadaljevano primorsko (fra Gregorio Alasia da Sommaripa 1607), nato na začetku 18. stol. prekmursko (Ferenc Temlin 1715, NN 1725, Štefan Küzmič 1756, 1771, Mihael Bakoš 1789, Miklož Küzmič 1780, 1781), proti koncu tega stoletja pa še koroško (Ožbald Gutsman 1770, 1777, 1789), celjsko (Georg Zelenko (= Mihael Zagajšek) 1791), mariborsko (Anton Apostel 1757, 1760), slovenskogoriško (Leopold Volkmer pred 1807, (1836), Štefan Modrinjak rokopisno), v 19. stoletju nato še radgonsko (Peter Dajnko zlasti od l. 1824 naprej).

Od tega časa naprej bo imel slovenski knjižni jezik le nalogo, da samega sebe zgradi v oblikovanost, ki bi lahko zadoščala ne le zmeraj bolj zahtevnim besedovalnim nalogam, ampak bi tudi pritegnila v uporabo besedil, napisanih v njem – pa seveda tudi k tvorbi takih besedil – ljudi z neosrednjih slovenskih narečnih področij.

To je sorazmerno težko doseči, toda zgodilo se je večinoma že zaradi tega, ker besedil v jeziku neosrednjih narečij ni bilo dovolj, kolikor jih je sploh bilo, sorazmerno manjši je bil tudi uporabniški krog takih obrobnih knjižnih izročil. Še največjo težavo je pri tem osredinjanju Slovencev okrog osrednjega (kranjskega) knjižnega izročila predstavljalo primerno obvladanje osrednje knjižne norme, kolikor je bila ta v času po protestantizmu dalj časa sploh jasna.

Kakor nam kaže zgodovina, idealne enotnosti knjižne norme že v 16. stol. ni bilo, čeprav so bili tvorci besedil praktično le pripadniki prvotno dolenjske narečne podstave, segajoče od Krškega (Jurij Dalmatin) in Brestanice (Adam Bohorič) prek Novega mesta (Janž Tulščak), Raščice (Primož Trubar), Ljubljane (Matija Klombner, Andrej Savinec, Janž Znojilšek, Lukež Klinc/Cvekelj, Marko Kumpreht) vse do Vipavskega (Sebastijan Krelj, Matija Trost). Na podlagi pridigarskega in nastavkov uradovalnega jezika, kot ga imamo izkazanega v zaprisegah, gotovo pa tudi praktičnosporazumevalnega jezika velikega dela meščanstva v Ljubljani, je Trubar oprl jezik svojih knjig na ljubljanščino, kolikor jo je pač mogel in hotel ločiti od svoje arhaičnejše raščiščine (nekako do 1574 bolj kot pozneje, ko je – malo v stiku z ljubljanščino – že ostarel). Nekaj Trubarjevih posebnosti: *izpačiti*, iz vun*a*, *česti*, sn*eh*à, zam*e*lčan, nek*a*lnite, z želčjó, v*u*lk, do*t*le, sice, nebes*om*, rod. gospud*i*, hočo, čuj*o* (1. os.), vkup*e*, se preobrn*o*, *hote* (3. os. mn.), *v*skakujete (iz *vz-*), k mui duš*ej*, im. mn. stanuv*e*, *život* 'življenje', v serd*u*, *kir* 'kateri', tož. mn. vol*i*, hočmo, *ništer*, *du* 'kdo' ipd.

Pisava in oblikoglasje

Trubar je mlademu knjižnemu jeziku določil ne le narečno podstavo, ampak tudi latinično pisavo (prvi dve knjigi je izdal v gotični izvedbi). Trubarjeva pisava je le nepopolno odražala slovenske fonološke danosti: ni ločila ozkih in širokih *o*-jev in *e*-jev, polglasnika, zvenečih od nezvenečih sičnikov oziroma šumevcev, (v glavnem) ni zapisovala razlike med *u* in *v*, tudi ne razlike med *i* in *j*, prav tako ne razlike med trdima in mehkima *l* in *n*, kar vse je verjetno odsev Trubarjeve zamisli o preprostem knjižnem jeziku (kakor je to stališče zagovarjal tudi v besedju). Pač pa je izbral gospodarnejše načelo zapisovanja šumevcev *č, ž, š* v primeri z nemščino (pisal je enooz. dvočrkja namesto nemških dvo-, tri- oz. štiričrkij). Deloma je tudi nakazal neenako obravnavo domačega in prevzetega (pisno in oblikoglasno), v pisavi pa je „racionalistično" uvajal tudi različno pisavo sicer enakozvočnih besed (*del* – *dejl*) in deloma rabil svoje narečne (in razvojno starejše) oblikoglasne značilnosti.

Takemu jeziku so se deloma upirali že njegovi ljubljanski soverci (prim. Ene duhovne pejsni 1563), izrazito pa vipavski Sebastijan Krelj, ki je z ene strani uvajal bolj etimološki prvotni *o*-jevski vokalizem (*bog, mesto*, čeprav je pri tem tudi sam umetno ločil prvotni končaj *-o* samostalnika od pridevnika oz. prislova), uvedel za jat dosledneje pisno enočrkje (pisal ga je z *é*), upošteval tudi polglasnik (sam pa tudi ni ločeval ozkih in širokih *e* in *o*). Z druge strani se je upiral preponemčenemu jeziku (čeprav tudi njegova pisna praksa glede rabe prevzetih besed ni bila prav idealna).

Zlasti pa je Krelj zaslužen zaradi uvedbe razločevalne pisave sičnikov in šumevcev po zvenečnosti, za ločevanje med temnim samoglasnikom *u* in njegovim zvočniškim ustreznikom *v* (ne pa tudi med *i* in *j*, kar so dodali v 80-ih letih); prim. še Kreljevo ločevanje med trdima in mehkima *l* in *n* (prek tega še ločevanje mehkega in trdega *ć* in *č*), poskus različnega pisanja predložnega in nepredložnega začetnega *v*, *k/h*, *z/s*, (*v'*- proti *v*-), pisava tistega nezvočnika na koncu besede ali pred drugim nezvočnikom, ki se govori in piše pred samoglasnikom. Vse to, je menil, je v duhu našega jezika: „/O/rthographia /.../, katero našiga iezika idioma inu natura potrebuie, nekar kakòr ôče vsaki v'svoij Vassi alli Méstu imeti". Krelj ima jasno zavest o nas kot delu Slovanov.

Pri bohoričici (po sklepu revizijske komisije za Biblio 1584 jo je v Zimskih uricah uzakonil A. Bohorič) je ostalo do 40-ih let 19. stol. (kljub dajnčici in metelčici iz 20-ih let 19. stol.), ko je bila zamenjana z gajico.

Besedje

Že Dalmatin je v svojem prevodu Svetega pisma (BIBLIE, TV IE VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL) l. 1578 uporabnost slovenskih kranjskih besedil skušal razširiti z registrom, v „katerim ſo nekotere Krainske beſſede, sa Haruatou inu drugih Slouvenzou volo, vnih iesik ſtolmazhene, de bodo lete inu druge nashe Buque bule saſtopili", kar so 1584 v Bibliji priredili tako, da so v registru poleg kranjskih besed navajali koroške, slovenske ali bezjaške in (v tretjem stolpcu) še hrvatske, dalmatinske, istrske ali kraške, npr. *bičovje – ločje – sitje – sitovje*. Niso pa mešali teh besed med osnovno kranjsko besedje in tako je v bistvu ostalo vse doslej (drugo so prevzeti izrazi, ki jih osrednja slovenska narečja nimajo, in zabloda nepotrebnega prevzemanja besed zlasti v drugi polovici 19. stol.). Zanimiv primer so Jurij Juričič, Hieronim Megiser in Felicijan Trubar, deloma celo Jurij Dalmatin, katerih knjižna beseda ni rasla iz razmerja do narečja, temveč zlasti iz dotedanjega knjižnega jezika.

Knjižnojezikovna samobitnost

Že 16. stoletje je zastavilo tudi vprašanje o samobitnosti slovenskega jezika.

Slovenščina in (južna) slovanščina

Bivši koprski škof Peter Pavel Vergerij „je mislil na prevod svetega pisma v nekem umetnem, večini Slovanov razumljivem jeziku", Trubar pa je vztrajal pri naši slovenščini. Krelju je bil „slovenski jezik" (= slovanščina) posnemovalni vzor predvsem v pisavi in v besedju le glede negermaniziranja, zato je pretirana izjava, da bi bil „prvi slovenski ilirec". Pač pa je hrvatil Juričič, verjetno ustrezno svojemu (ne)znanju slovenščine. Podobno je Krelj zastavil vprašanje slovenske jezikovne samobitnosti nasproti nemški, želeč si odsotnosti (ali manjše prisotnosti) nemških pr-

vin v tedanjem našem knjižnem besedilu. Vergerijeva smer je nekako oživela v 19. stol. z ilirstvom (Vraz in drugi) in se nato prek konca 40-ih let (Matija Majar) in izrazito v 60-ih letih (srbohrvatenje in rusenje, očitno zlasti tudi pri Jurčiču) prek 70-ih let vleče v drugo polovico 19. stol.; v 20. je oživela v tako imenovanih novoilircih (zlasti Fran Ilešič, prim. Vedina anketa iz l. 1913 in pozneje) in se prelila v jugoslovenstvo 30-ih let prve Jugoslavije, z recidivi tudi v drugi Jugoslaviji (čeprav so bili večkrat bolj prefinjeni in v glavnem torej prikriti). Dokončno osamosvojitev je slovenski knjižni jezik doživel, ko je slovenski narod dosegel samostojno državnost. To resnično samobitnost bo treba braniti tudi tedaj, ko bi postali del Združene Evrope.

Slovenščina in nemščina

Razmerje do nemščine (pa tudi do italijanščine in drugih jezikov) je dvojne narave: enkrat gre za prisotnost prvin nemškega itd. jezikovnega sestava v slovenskem (besede, njihovi pomeni, raba oblik, vezanje besed), drugič za nemščino itd. kot jezik, ki bi prav lahko opravljal vlogo slovenskega (knjižnega) jezika. Do prvega se je za Kreljem negativno jasno opredelil že Hren, za njim vidno Hipolit, Vodnik, pa Kopitar in njegova šola, pozneje zlasti Levstik, v jezikovni praksi pa tudi vsi kasnejši. Tako je bil napad prvin nemškega jezika na slovensko jezikovno zgradbo in njene sestavine odbit povsod tam, kjer je bilo to zlasti očitno in kjer so se nemške (in pozneje tudi druge) sestavine dale izločiti. Propadla je tudi naravno dana težnja pripadnikov večjih jezikov, da se slovenščina ne bi bila uveljavila kot knjižni jezik (prim. nasprotno agitacijo P. Vergerija pri Trubarju), dogajal pa se je individualni jezikovni odpad rojenih Slovencev (zelo viden pri Vrazu v 30-ih letih in Karlu Dežmanu v 60-ih 19. stoletja, sicer manj viden pri onih Slovencih, ki niso živeli na slovenskem narodnostnem ozemlju).

Žal pa se ni posrečilo zbuditi dovolj zavesti in dati dovolj podpore Slovencem na jezikovni meji nasproti nemščini in drugim jezikom (za prvo prim. Slomškovo pridigo v Jarnikovi župniji Moosburg na Koroškem iz l. 1838), tako da se je, zlasti po 19. stoletju, nemščina zelo nezadržno širila do današnje državne slovenske meje, deloma z naseljevanjem nemško govorečih med Slovenci, deloma prek dvojezičnosti slovensko govorečih (in zaradi mešanih zakonov), ki so zaradi političnih in gospodarskih koristi (pa tudi zaradi ideološkega in psihološkega pritiska) opuščali slovenščino.

Podobno je na drugih področjih zunaj Slovenije, v Italiji zlasti okrog Trbiža, v Kanalski dolini in Reziji, pa tudi na Beneškem in drugje pri zamejskih Slovencih v Italiji. Enako, ali še slabše, je s Slovenci v Porabju na Madžarskem. Nekaj tega je bilo seveda tudi v matični Sloveniji v Jugoslaviji.

Slovenščina in drugi slovanski jeziki

Naslednje vprašanje je razmerje slovenščine do drugih slovanskih jezikov (in obrobnih slovenskih narečij), nakazano pri Krelju z zgledovanjem pri cirilski pisavi (in v besedju neosrednjih slovenskih narečij).

Anton Breznik je pokazal, koliko smo si v knjižnem jeziku pri besedju pomagali s prevzemanjem iz slovanskih jezikov že od Pohlina sem, potem pa prek Vodnika, Ravnikarja in Levstika ter na sploh slavizirajoče druge polovice 19. stoletja. Prevzemanja je bilo veliko iz potrebe, hkrati pa dosti preveč tudi brez potrebe. Tu bodi omenjen neki odpor do prevzetih slovanskih besed ("visokih, kunštnih oli neznanih") že pri Trubarju, deloma tudi pri Schönlebnu, potem pa najizraziteje pri Prešernu (ta je bil zlasti proti Zupanovemu nekritičnemu prevzemanju iz jezikov „od Skjaptrov do Šamanov"). Prešeren (podobno Kopitar) je važen tudi kot branilec slovenske jezikovne samobitnosti nasproti ilirščini. Za drugo polovico 19. stol. kot branilce slovenske jezikovne samobitnosti v besedilni praksi lahko imenujemo Janeza Bleiweisa (proti Radoslava Razlaga vseslovanščini in Matije Majarja ilirščini), Josipa Stritarja, sčasoma tudi Frana Levstika, Antona Janežiča in Josipa Jurčiča, v fazi cerkvenoslovanjenja pa ob Franu Miklošiču zlasti tudi Stanislava Škrabca od 1880 dalje, takoj za tem pa Antona Breznika, čigar vpliv traja vse v nedavne naše dni, ko smo si tudi brez potrebe jemali od drugod, v Jugoslaviji zlasti iz srbohrvaščine. Pred drugo svetovno vojno je slovenski knjižni jezik branil pred srbohrvaščino (novoilirci) zlasti vidno Ivan Cankar, nato pa v 30-ih letih v Jugoslaviji proti t. i. jugoslovenstvu cela plejada znanstvenikov in publicistov (Ivan Prijatelj, Fran Ramovš, Lojze Ude, Josip Vidmar, Ferdo Kozak). Na svoj način se je ta bitka za slovensko popolno individualnost nadaljevala tudi v drugi Jugoslaviji (boj za radijski in televizijski dnevnik v slovenščini, pa za slovenske podnapise pri filmih, za jezik v zveznih ustanovah, tudi v vojski, ipd.), deloma tudi ob podpori političnih ustanov.

Slovenci in drugojezični v Sloveniji

Že v protestantskem obdobju se je nakazovala še ena določilnica slovenskega (knjižnojezikovnega) razvoja: prisotnost drugojezičnega prebivalstva med Slovenci, zgoščenega zlasti po mestih in večjih naseljih (v starih časih tudi še po gradovih) in govorečega jezik državnega osredja, konkretno nemščino (v Prekmurju madžarščino, na zahodu italijanščino), v novi, jugoslovanski državi pa srbohrvaščino, oziroma jezik pomembn(ejš)ih in velikih ali večjih kulturnih in jezikovnih skupnosti (italijanščino, madžarščino). Na koncu, leta 1918, je to bilo odločeno z vključitvijo dobrih dveh tretjin Slovencev v prvo Jugoslavijo, po drugi svetovni vojni še večjega dela primorskih Slovencev. Na slovenski strani meje so bila nekdaj močno ponemčena, poitalijanjena in pomadžarjena mesta v večji meri poslovenjena (dokončno s koncem druge svetovne vojne), onstran teh meja pa skoraj dokončno potujčena: saj je sedaj slovenščina v njih omejena na nestrnjeno živeče in številčno nazadujoče družine, kot jezik strnjene skupnosti pa se do neke mere drži le še po vaseh, a tudi tam je slovensko prebivalstvo večinoma že prepreženo z drugojezičnim priseljenstvom in potisnjeno v enostransko dvojezičnost.

V podobnem položaju so pri nas ostanki italijanske manjšine v Sloveniji, celo kljub izrecnim varovalnim ukrepom z naše strani. Večina italijansko govorečih ali samo čutečih je po drugi svetovni vojni optirala za italijanstvo in se odselila v Italijo.

Madžari okrog Lendave svojih domovanj niso zapuščali, pač pa so kočevski Nemci, ki so 1941 optirali za Nemški rajh, za 4 leta izpodrinili Slovence iz pasu na Dolenjskem in Štajerskem v nemški okupacijski coni in l. 1945 z odhodom na Nemško izgubili domovinskost. Tako je današnja Republika Slovenija jezikovno dekolonizirana (mestno tuje prebivalstvo je v glavnem odšlo iz Slovenije že po l. 1918), zunaj nje pa se koloniziranje jezikovno slovenskega ozemlja s strani državnih jezikov Avstrije, Italije in Madžarske uspešno nadaljuje, verjetno do stopnje etnične kurioznosti v zelo omejenem obsegu, tj. v bistvu primerne in zato „dragocene" za muzejsko razkazovanje. Táko tipično stopnjo so že dosegli Rezijani v Italiji, tudi Beneški Slovenci in dalje na jug do Milj pod Trstom še drugi Slovenci v Italiji. In enako ali podobno je z našima manjšinama v Avstriji in na Madžarskem.

Nova kolonizacija se je v LR Sloveniji začela po drugi svetovni vojni v času t. i. energetske prosperitete od 60-ih let naprej. Selili so se s srbohrvaško in albansko, deloma tudi makedonsko govorečih predelov druge Jugoslavije. Pri srbohrvaško govorečih doseljencih se je dolgo časa opažala tipična jezikovna samozadostnost s svojim maternim jezikom tudi na področju drugega, konkretno slovenskega jezika, značilna sicer tudi za Italijane, Nemce in Madžare na naših etničnih področjih zunaj Republike Slovenije. Nadaljnji potek bo verjetno v smeri, kot ga je šlo prebivalstvo nemškega jezika v Sloveniji v prvi Jugoslaviji, ki je, kolikor se ni izselilo, postalo v veliki meri vendarle dvojezično.

Izseljevanje in slovenščina

Že stoletna določilnica slovenskega knjižnojezikovnega razvoja je tudi odgubljanje slovensko govorečih z izseljevanjem (v glavnem v zahodne evropske države in v Ameriko), zaradi česar se Slovenci številčno nikakor nismo razvili tako kot jezikovne skupnosti s krepkejšim državnim položajem (ali s posebno življenjsko filozofijo): te so se v zadnjih dvesto letih neprimerno veliko bolj povečale, kakor smo se mogli mi Slovenci, ko smo si (boljšega) kruha morali iskati drugje, bodisi da si ga doma nismo mogli ali znali pridobiti. Ti odseljenci (po 2. svetovni vojni najprej zdomci) se spreminjajo v izseljence in deloma razvijajo tudi delno posebno knjižnojezikovno samobitnost (npr. v Ameriki), seveda zlasti glede na bistveno drugačne družbene, politične, gospodarske in kulturne okoliščine, v katerih živijo.

Knjižnojezikovno združevanje Slovencev

Do katere mere je slovenski knjižni jezik pritegnil vse slovensko govoreče v svoj delovalni krog in kdaj?

Za protestantizma v 16. stol. smo bili vsi Slovenci (ali vsaj naš protestantski del) združeni ob enem samem knjižnem jeziku, temelječem, kot znano, na slovenskem jezikovnem osredju. In ta prvotna (osrednja) knjižnojezikovna danost se je nadaljevala vse do naših dni, seveda času in razmeram primerno spremenjena. Bila je tudi obse-

govno in zvrstno najmočnejša, zato je lahko služila kot dopolnilo (pa tudi kot vzor) ljudem, ki so sicer svoje knjižnojezikovne potrebe zadovoljevali v obrobnih knjižnojezikovnih prizadevanjih (kakršnih eno je bila ali je vsaj skušala biti takoj na začetku 17. stol. Alasijeva knjižica iz l. 1607). In to potem velja tudi za Korošce in Štajerce, verjetno pa ne za Prekmurce od 18. stol. naprej, ki so se do neke mere, kakor deloma tudi nekateri slovenskogoriški Slovenci (Štefan Modrinjak), zgledovali zlasti pri knjižni kajkavščini.

Slovenci iz (bolj) obmejnih pokrajin se od te osrednje knjižne slovenščine na splošno pač niso oddaljevali bolj, kot so se v okviru osrednjega izročila oddaljevali drug od drugega njeni tvorci besedil z različnih področij, npr. gorenjskega, notranjskega, dolenjskega, ali Pohlin od neljubljanskih osrednjih Slovencev. Tako razumemo tudi Gutsmana, ali Zagajška, ali avtorja rezijanskega katekizma s konca 18. stoletja. Po Kopitarjevi slovnici (1808/1809), ki je svojo normo uveljavljala za vso Slovenijo (izvzemši Prekmurje), je bilo že nekaj drugega, če so pokrajine (radgonski kraj) še silile nekako vstran od središča. Poučno dejstvo iz pokopitarjanskih slovnic je, da sta dva Slovenca, Vincenc Franul von Weissenthurn in Janez Leopold Šmigoc, uveljavljala v svojih slovnicah iz let 1811 oz. 1812 Kopitarjevo normo zunaj Kranjske, prvi za primorske, drugi za štajerske (in tudi prekmurske) Slovence, in da je v bistvu isto storil tudi Anton Murko 1832 v svoji. Priznavala se je osrednja norma, le da so jo hoteli od 30-ih let dalje dopolniti v smislu variantnosti ali pa izboljšati z značilnostmi štajerskih narečij (S. Vraz, A. Murko).

Odstop od te smeri pomeni le Dajnko (ne pa tudi Metelko, ki naprej razvija Kopitarja) s svojim knjižnim jezikom, saj je v bistvu utemeljil ozkopokrajinski knjižni jezik brez ozira na osrednjega, zato je odprava tega jezika iz šole po nedolgem času l. 1838 (med tem pa je bil bramba nasproti stični nemščini) prispevala k enotnosti našega knjižnega jezika. V bistvu pomeni določen odstop od dogovorjenega t. i. vseslovenskega knjižnega jezika z začetka 50-ih let tudi Slomškovo posebništvo, opirajoče se pač na argument čim večje približanosti jezika književnosti in ljudstva na določenem cerkvenoupravnem področju (v tem primeru lavantinsko-štajerskega). Toda v času, ko še ni bilo dobrega vseslovenskega slovarja, drugače tudi biti ni moglo. Sicer pa je besedje slovenskega knjižnega jezika druge polovice 19. stol. še precej nestanovitno.

Že za drugo polovico 19. stol. lahko rečemo, da je osrednji dolenjsko-gorenjski slovenski knjižni jezik (od 50-ih let z novimi oblikami) na splošno sprejet na Koroškem, Primorskem in Štajerskem in da so zunaj njega ostali le Prekmurci (ki so se osredju pridružili šele v prvi Jugoslaviji), Rezijani in Beneški Slovenci, ki šele naše dni dobivajo tesnejši stik s slovenskim splošnim knjižnim jezikom. Pri tem se vendar moramo zavedati, da je slovenski knjižni jezik po izrazni strani (kolikor toliko) enoten le v pisavi, v njegovi govorjeni obliki pa je še zmeraj močno prisotna narečna razčlenjenost slovenskega ljudskega jezika.

Funkcijska zvrstnost po posameznih odobjih

Važno in zanimivo vprašanje predstavlja funkcijska zvrstnost v zgodovini slovenskega knjižnega jezika, kratko nakazana že za 16. stol.

Predknjižno (pismensko) razdobje

Še iz predknjižnega razdobja imamo besedila z duhovnega, verskega področja; uvrstimo jih lahko med publicistična, in sicer esejistične vrste, nakazana pa so tudi umetnostna besedila, pesemska in recitativna (Naš gospud je od smerti vstal, drugi Brižinski spomenik), deloma tudi strokovne.

Knjižno razdobje po obdobjih

V protestantski fazi reformacijsko-protireformacijskega obdobja se je funkcijska zvrstnost močno okrepila in poraznoterila. Verska publicistična besedila so kar mnogovrstna: poleg katehetičnih pesmi imamo nekako esejistiko ali člankarstvo v uvodih ob izidih posameznih knjig, v katekizmih tudi polemičnost. Umetnostnost je po svoje deloma močno navzoča v psalmih ali v Visoki pesmi, poetsko nadahnjena tudi v mnogih odlomkih nove zaveze (npr. prilike, Janezovo razodetje), večkrat težeča v pripovedno dogodbenost. Strokovnost se nakazuje v ustreznih odlomkih uvodov h knjigam, pa v abecednikih in slovarstvu (v latinščini pa seveda predvsem v naši prvi slovnici, 1584), sicer še v besedilih, kot so Trubarjevi Artikuli oli dejli ..., mestoma tudi v slovenski Cerkovni ordningi, druge vrste v posameznih delih svetega pisma (kronika). Pravni obrazci so nam zlasti znani s preloma 16. in 17. stol., med zelo zanimive vzorce pa spadajo Recljeve Gorske bukve (1582); pravna beseda je nekako nadaljevanje besedila ustanovnih maš v Černjeji (beneškoslovenski/čedadski rokopis s konca 15. stol., ali besedil iz srede 15. stol.).

Naslednji dve obdobji, tj. katoliške rokopisnosti in knjižne obnove, ne prineseta bistvenih funkcijskozvrstnih novot, temveč le nekako množita, dostikrat pa le vzdržujeta, kar je bilo doseženo že na začetku, tj. v 16. stol. Vsekakor zaslužijo posebno omembo pridige, ki so jih (kakor v 16. stol. postile) pridno tiskali na prelomu 17. in 18. stol.: Sacrum promptuarium 1691–1707 J. Svetokriškega; Pridige iz bukvic imenovanih Exercitia s. očeta Ignacia 1734, Jerneja Basarja; Palmarium empyreum (Zmagovita nebesa) 1731, 1743 o. Rogerija.

Od novih zvrsti omenimo še verske igre (o. Romualda = Lovrenca Marušiča /Š/kofjeloški pasijon 1721), pa plemiška pisma (Marije Izabele Marenzi 1686), pesemsko besedo (z ene strani Kalobska pesmarica 1643–1651, z druge t. i. pesmarske, npr. Katoliš kršanskiga vuka pejsme 1729 Ahacija Stržinarja), kar se je nadaljevalo še v naslednjem, četrtem obdobju (Primož Lavrenčič 1752, Filip Jakob Repež 1757). Zanimivi so tudi nastavki jezikoslovnega strokovnega jezika iz uvodov k posameznim delom, sprva sicer pisani še latinsko (Janez Ludvik Schönleben 1672, Matija Kastelic 1678, 1684, enako Janez Svetokriški 1691, Hipolit Novomeški (J. A. Gaiger) 1711, F. M. Paglovec 1741), toda pri J. Basarju 1734 že slovensko. Važno je tudi poljudno pisanje za preproste ljudi, zlasti npr. Paglovčeva dela (Zvesti tovarš 1742, Tobijove bukve 1733, Thomasa Kempenzarja bukve 1745, Sveta vojska 1747); omenimo še pratiko od 1725. leta naprej in Bedeče dohtarske bukve iz l. 1720, pa razne katekizme ...

V 4. obdobju, tj. med knjižnim prerodom, se je v prejšnjih treh začeto povzdignilo v znatno dozorelost, tako npr. posvetno pesništvo v krogu Pisanic (Janez Damascen Dev, Marko Pohlin, Valentin Vodnik 1779–1781) in še posebej v Vodniku (Pesme za pokušino 1806), drama v obeh igrah Antona Tomaža Linharta (Županova Micka 1790, Ta veseli dan ali Matiček se ženi 1790), strokovni jezik npr. v Pohlinovih Bukuvcah za rajtengo 1781, Bukvah za brati 1799, Vodnikovih Kuharskih bukvah 1799, Pismenosti ali gramatiki za perve šole 1811, Babištvu 1818 in še v knjigah za šole, kot so Abeceda za perve šole 1811, rokopisna računica ter učbenika za francoščino (ta je bil l. 1812 tiskan) in italijanščino (rokopis). Omeniti je treba še Linhartove Bukve od kug inu bolezen goveje živine 1782, Janeza Goličnika Popolnoma podvučenje za vse čebelarje 1792. V slovnično strokovnost je deloma že šlo Pohlinovo slovensko izrazje v slovnicah 1768 in 1783, izrazito pa (čeprav morda ne posebno uspešno) tudi v slovnici Georga Zelenka (= Mihaela Zagajška) Slovenska Grammatika oder Georg Sellenkos Windische Sprachlehre 1791. Uradovalna besedila so tedaj tudi že cesarski patenti (npr. iz l. 1754). Pozabiti ne smemo pratik (Vodnikova Velika pratika ali kalender za tu lejtu 1795, 1796 in 1797, nato še Mala pratika 1798–1806). Vodnik je napisal tudi svoj življenjepis, zbirati pa so začeli tudi ljudske pesmi (Dizma Zakotnik, deloma tudi Zoisovo omizje); glavni interes za te vrste tvornosti se bo pojavil šele v naslednjem obdobju, v prvi polovici 19. stol. (Emil Korytko, Stanko Vraz, Andrej Smole, France Prešeren). Izrazito se nakazuje tudi publicistična zvrst z Vodnikovimi Lublanskimi novicami (1797–1800).

Za 5. obdobje, predmarčno (z nekaterimi svojimi deli segata vanj že Vodnik, v celoti pa seveda Kopitar), je bil močno značilen silovit vzpon pesniške besede v delu F. Prešerna, od 20-ih let naprej pa tudi nastanek pravega slovenskega posvetnega pripovedništva: Franc Veriti, Popotnik 1828, Življenje svetnikov 1828; Janez Cigler, Sreča v nesreči 1836; krištofšmidovske povesti iz 30-ih let predmarčne dobe. Obnovil se je periodični tisk (Kranjska čbelica), s Kmetijskimi in rokodelskimi novicami (od l. 1843 dalje) pa se je dokončno začela gojiti slovenska časnikarska beseda. Podobno kot v prejšnjem obdobju pa je tudi sedaj periodično glasilo (Kranjska čbelica 1830–1832, 1834, 1848) moglo izhajati le občasno, več pa je bilo še drugih načrtov. V tem obdobju se je močno razvilo slovensko slovničarstvo: J. Kopitar 1808/1809, von Weissenthurn 1811, V. Vodnik 1811, J. L. Šmigoc 1812, Peter Dajnko 1824, Fran Metelko 1825, A. Murko 1832 idr., vendar v glavnem v nemščini.

V 6., narodnem obdobju (v drugi polovici 19. stol.) se je pri umetnostnih zvrsteh razvil v polni meri jezik pripovednikov (Simon Jenko, Fran Levstik, Josip Jurčič, Janko Kersnik, Ivan Tavčar, Fran Govekar), stilno izrazito se je preinačil tudi pesniški jezik (Simon Jenko, Simon Gregorčič, Anton Aškerc), polno se je začela razvijati publicistika vseh vrst in tudi dosegla skoraj enkratno zrelost (dnevniška Slo-

venski narod, Slovenec; tedniška Naprej; revijalna Slovenski glasnik, Zvon, Ljubljanski zvon, Dom in svet, Jezičnik, Kres; med drugimi tudi slovenska kritika, ki je bila v poprejšnjem obdobju pretežno vendarle še nemška in precej tudi internega, cenzorskega tipa). V zvezi z razvojem slovenskega šolstva, ki je v drugi polovici 19. stol. postajalo malo bolj slovensko, in sicer deloma tudi srednje, se je ustvarjalo oz. nabiralo slovensko strokovno izrazje (Matej Cigale, Znanstvena terminologija, 1880). Za nekatere duhovne vede se je močno razvijalo tudi naše višje strokovno, tj. znanstveno izrazje, npr. v jezikoslovju (Janežič, Škrabec, Oblak) ali literarnih vedah. Razvila se je tudi slovenska politična beseda, tiskana, in na zborovanjih (taborih) in v parlamentu govorjena. Končno ne smemo pozabiti na praktičnosporazumevalno in sploh občevalno nenarečno govorico slovenskega izobraženstva oz. meščanstva naše dobe, ki je bila zmeraj bolj slovenska, čeprav se ji je poznalo, da je njen nosilec nemško-slovensko dvojezičen. Slovenski uradovalni jezik praktično še ni obstajal, le napovedoval pa se je vojaški. Zelo važno je bilo izhajanje Državnega zakonika (1870–1918) v slovenščini. Lep pregled nad slovensko periodično publicistiko nam daje knjiga Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937.

V zadnjem, m o d e r n e m obdobju, trajajočem od konca preteklega stoletja, se je dokončno razvila funkcijska zvrstnost slovenskega knjižnega jezika, v veliki meri že do l. 1918; tega leta je večina Slovencev izstopila iz avstrijskega političnega okvira in večji del tega prebivalstva je prišel po lastni odločitvi in prizadevanju v prvo Jugoslavijo. Tedaj se je še bolj in dokončno utrdila funkcijska zvrstnost. Celotno šolstvo v Sloveniji je bilo slovenizirano, v celoti smo dobili tudi slovenski uradovalni jezik, s tem pa je Slovenija nazadnje dobila tudi na zunaj (v javnih napisih) slovensko lice. Slovenci smo končno (1919) vendarle dobili (in nato obranili) svojo univerzo, kar je močno pospešilo razvoj slovenske znanstvene besede in je večino slovenske bodoče inteligence osredinjeno vezalo na domovino, ne več na univerzitetna središča zunaj Slovenije (Praga, Dunaj, Gradec, Zagreb); prek Znanstvenega društva pa smo se 1938 končno dokopali tudi do Akademije znanosti in umetnosti.

Že v prvi Jugoslaviji pa nismo znali (ali mogli) uveljaviti svojega jezika v vojski (pravice le-tega so bile večje celo pod Avstrijo) in ne v državnem parlamentu (in tako je v bistvu ostalo vse do osamosvojitve l. 1991, kar gotovo ni pospeševalo državne enotnosti, ki prestane vse preizkušnje). V tem času se je bujno in stilno raznovrstno razvijala tudi naša besedna umetnost, od moderne prek ekspresionizma do nove stvarnosti 30-ih let.

V času od aprila 1941 do začetka maja 1945 je bila slovenska zemlja od okupatorjev Nemcev, Italijanov in Madžarov v celoti razkosana na madžarski, nemški in italijanski del, slovenski jezik pa v perspektivi (na nemškem zasedbenem področju pa že od prvega trenutka okupacije) obsojen na smrt, vendar je na od Italijanov l. 1941 zasedenem ozemlju ohranjal svoje delovanje, s partizanskimi enotami pa se nezakonito širil tudi na področja, ki so bila pod Italijo še od 1. svetovne vojne, nekaj tudi na okupacijsko področje Nemčije in Madžarske. Od 1943 na vsem italijanskem ozemlju Slovenije dotlejšnje rabe slovenščine Nemci niso utesnjevali. Pri partizanih in domobrancih je bila slovenščina tudi jezik slovenskih vojaških odredov

V 6. obdobju se je do konca prve Jugoslavije slovenski jezik dokončno dogradil, kar pa ne pomeni tudi, da so bili rešeni vsi njegovi problemi, kakor se v bistvu pojavljajo ves čas njegovega obstajanja.

LITERATURA

Predknjižno izročilo (pismenstvo)

1. *V. Vondrak*, Frisinské památky, 1896, 82 + 9. str. **2.** *F. Ramovš, M. Kos*, Brižinski spomeniki, 1937, 31 str + 10 tabel. **3.** *J. Pogačnik*, Freisinger Denkmäler/Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia, Literatur – Geschichte – Sprache – Stilart – Texte – Bibliographie, Dr. Dr. R. Trofenik, München 1968, 285 str. **4.** *I. Grafenauer*, Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nad ispovědajǫštiimь sę, 1936, 165 + III str., RZD v Ljubljani. **5.** *A. Isačenko*, Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok, 1943, 107 str. **6.** *A. Bajec*, A. V. Isačenko, Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok, SR 1949, 160–163. **7.** *F. Grivec*, Drugi Frisinški spomenik in Cirilova književna šola, GMDS 1941, 106–115. **8.** *Isti*, O starocerkvenoslovanskih prvinah v drugem frisinškem spomeniku, SR 1949, 126–137. **9.** *Isti*, Frisingensia, SR 1950, 107–124. **10.** *I. Grafenauer*, Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva, II, So li Freisinški spomeniki osamljen slučaj?, ČJKZ 1931, 103–106. **11.** *Isti*, Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva, I, Celovški rokopis; III Očitna spoved Stiškega rokopisa, ČJKZ 1931, 68–117. **12.** *Isti*, Stiški rokopis, DS 1916, 239–243, 311–316. **13.** *J. Mravljak*, V. Burián, Žički rokopis; češka velikonočna pesem, ČZN 1927, 190–193. **14.** *I. Grafenauer*, Celovški rokopis iz Rateč, Razprave SAZU 1958 (III/1), 3–59. **15.** *Isti*, Nekaj novega o Rateškem (Celovškem) rokopisu, JiS 1955/56, 165–169. **16.** *G. Krek*, O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega, Kres 1881, 173–190. **17.** *J. Pajk*, Stari rokopis Kranjskega mesta, Programm des k. k. Gymn. zu Marburg, 1870, 1871. **18.** *V. Oblak*, /Beneško-slovenski (čedadski) rokopis iz l. 1497–1507/, AslPh 14, 1891/1892, 192–235. **19.** *A. Bajec*, Beneško-slovenski rokopis, EJ 1955, 439. **20.** *V. Oblak*, /Ljubljanski prisežni obrazci iz prve polovice 17. stol./, LMS 1887, 260–289. **21.** *A. Cronia*, Revision der slawischen Eigennamen im alten Evangeliar von Cividale, Slawistiches Jahrbuch, 1952. **22.** *F. Kidrič*, Pomote in potvare za razne potrebe, NZ 1909, 121–126. **23.** *J. Baudouin de Courtenay*, Latinsko-ital'jansko-slavjanskij pominal'nik XV-go i XVI-go stoletija sost. v oblasti terskix slavjan, 1906, II + 55 + faksimile 34 str. **24.** *J. Majciger*, Ulrich vitez žlahtni Lichtenstein, Kres, 1882, 174–177, 327–331; 1883, 33–36. **25.** *J. Koruza*, Vprašanje kontinuitete v starejšem slovenskem slovstvu na Koroškem, 9. SSJLK ZP 1973, 95–108. **26.** *Isti*, Starogorski rokopis in oživitev vprašanja pismenske tradicije v srednjem veku, JiS 1973/74, 204–211; gl. še JiS 1974/75, 67–70. **27.** *T. Logar*, Starogorski slovenski rokopis iz konca 15. stol., JiS 1973/74, 192–198. **28.** *B. Pogorelec*, Starogorski slovenski rokopis iz konca 15. stoletja, JiS 1973/74, 198–203. **29.** *F. Ilešič*, Slovenski rokopis iz l. 1551 in 1558, Trubarjev zbornik, 1908, 122–125. **30.** *J. Koruza*, O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja, Z gradivskim prispevkom Antona Svetina, JiS 1972/73, 193–200, 244–254. **31.** *M. Dolenc*, „Gorske bukve" v izvirniku, prevodih in priredbah, 1940, 277 str. **32.** *M. Kos*, Slovenska imena mesecev iz dobe okoli 1576, GMDS 1921–23. – Dalje v okviru posameznih obdobij knjižnega jezika.

33. *V. Petračková*, K některým prvkům jazykových hranic mezi Slovenci a Moravany do konce 11. století. – Obdobja 10 (1989), 69–73. **34.** *R. Krajčovič*, Historický význam starej slovanskej toponymie v Panónii. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 51–57. **35.** *J. Zor*, Delo Cirila in Metoda in Slovenci. – SSJLK ZP 21 (1985), 107–115. **36.** *F. Bezlaj*, Slovenščina in stara cerkvena slovanščina. – SJNZ 1977, 27–35. **37.** *P. Harrity*, Slovenski jezikoslovci in

stara cerkvena slovanščina. – SR 42 2–3 (1994), 249–255. **38.** *L. Moszyński*, Osobliwości leksikalne (słowenizmy?) słowiańskiego przekładu „Modlitwy św. Emmerama" zawartej w Euchologium Sinaiticum. – ZRSJ, 1989, 175–190. **39.** *A. Šivic - Dular*, Besedotvorne vrste slovenskih zemljepisnih imen na gradivu do leta 1500. – Obdobja 10 (1989), 229–244. **40.** *M. Jesenšek*, Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govornem območju. – JiS 1991/92, 173–181. **41.** *S. Bonazza*, Zur Frage der slowenischen mittelalterlichen Literatur. – WSA 22 (1988), 249–254. **42.** *M. Rode*, Slovenski pregovori in srednji vek. – Obdobja 10 (1989), 155–158. **43.** *M. Glavan*, Bibliografski popis slovenskih srednjeveških rokopisov. – Obdobja 10 (1989), 297–302. **44.** *B. Pogorelec*, Nahtigalova Freisingensia v luči novejših študij. – SJNZ 1977, 389–405. **45.** *E. Dogromadžieva*, Съюзните средства във frajzingskite pametnici. – Obdobja 10 (1989), 63–68. **46.** *M. Orožen*, Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do stare cerkvene slovanščine. – Obdobja 10 (1989), 87–101. **47.** *J. Toporišič*, Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov. (Ob korespondenci Kopitar – Dobrovski – Köppen). – Obdobja 10 (1989), 11–34. **48.** *A. Vidovič - Muha*, Zgradba tvorjenk v Brižinskih spomenikih. – Obdobja 10 (1989), 51–62. **49.** *F. Ferluga - Petronio*, Ob primerjanju latinskih, italijanskih in slovenskih besedil v černjejskem rokopisu. – Obdobja 10 (1989), 245–250. **50.** *V. Cvetko Orešnik*, Slovenskost Brižinskih spomenikov in nekatere novejše hipoteze o njih. – Obdobja 10 (1989), 35–50. **51.** Brižinski spomeniki. Faksimile. – BSZKJ, 1992, 9 str. posnetkov. **52.** Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja. [ur. F. Bernik idr.] – Ljubljana, 1992, 199 str. **53.** *H. R. Cooper*, Jr., Translating the Freising Manuscripts to Reflect Assumptions about their Literary and Historical Context. – ZBS, 1996, 433–442. **54.** *V. Cvetko Orešnik*, K Isačenkovemu poskusu zavrnitve Ramovševih argumentov za slovenskost Brižinskih spomenikov. – ZBS, 1996, 193–202. **55.** *A. Derganc*, Iaz ze zaglagolo Zlodeiu (K vprašanju glagolskega vida v performativnih izjavah v slovanskih jezikih). – ZBS, 1996, 185–192. **56.** *D. Dolinar*, Brižinski spomeniki kot problem slovenske literarne zgodovine. – ZBS, 1996, 393–402. **57.** *I. Grdina*, Oris raziskav /BS/. – BSZKI, 1992, 154–160. **58.** *Isti*, Diplomatični in kritični prepis /BS/. – BSZKI, 1992, 28–64. **59.** *Isti*, Paleografska in historična problematika /BS/. – BSZKI, 1992, 16–27. **60.** *Isti*, Brižinski spomeniki kot dialoški tekst. – ZBS, 367–376. **61.** *J. Gvozdanović*, Ločila v Brižinskih spomenikih. – ZBS, 1996, 203–212. **62.** *Ch. Hannick*, Die Freisinger Denkmäler innerhalb der Entwicklung des slavischen christlichen Wortschatzes. – ZBS, 1996, 239–243. **63.** *E. P. Hamp*, The word a from Brižinski spomeniki. – ZBS, 1996, 471–472. **64.** *Z. Hauptová*, Adhortatio ad poenitentiam v církevně slovanské tradici. – ZBS, 1996, 377–382. **65.** *F. Jakopin*, Prevajanje aorista in imperfekta v Brižinskih spomenikih. – ZBS, 1996, 177–184. **66.** *J. Jež*, Brižinski spomeniki in tržaški Slovenci. – ZBS, 1996, 473–475. **67.** *F. Kortlandt*, The accentual system of the Freising Manuscripts. – ZBS, 1996, 141–151. **68.** *J. Kos*, Primerjalna motivno-tematska interpretacija brižinske homilije. – ZBS, 1996, 383–389. **69.** *M. Kranjec*, Bibliografija BS. – BSZKI, 1992, 161–181. **70.** *H. Leeming*, Etymological spacity in moral concepts: some reflexions on the therminology of transgression. – ZBS, 1996, 303–310. **71.** *R. L. Lenček*, An attempt at stratification of early Slovene Christian terminology of the oldest Eastern Alpine Slavic texts. – ZBS, 1996, 253–266. **72.** *T. Logar et al.*, Fonetični prepis. – BSZKI, 1992, 65–81. **73.** *T. Logar*, Izhodišča za nov fonetični prepis Brižinskih spomenikov. – ZBS, 1996, 135–139. **74.** *F. Lošek*, Zu den lateinischen Übersetzungen der Freisinger Denkmäler. – ZBS, 413–432. **75.** *R. W. Marti*, Korrekturen in den Freisinger Denkmälern. – ZBS, 1996, 71–83. **76.** *P. Merkù*, Predkrščanska slovenska osebna imena v Trstu (1307–1406). – ZBS, 1996, 451–455. **77.** *M. Merše, F. Novak*, Besedišče Brižinskih spomenikov v luči protestantskega besedišča 16. stoletja. – ZBS, 1996, 289–299. **78.** *A. Mlinar*, Brižinski spomeniki v kontekstu srednjeveškega krščanstva v zgodnjem srednjem veku s posebnim poudarkom na zgodovinskem razvoju zakramenta sprave. – ZBS, 1996, 103–115. **79.** *L. Moszyński*, Terminologia religijna Zabytków Fryzyjskich – najstarsza znana terminologia religijna Słowian. – ZBS, 1996, 245–252. **80.** *V. Nartnik*, Zvalno-nezvalna dinamika imen v Brižinskih besedilih. – ZBS, 1996, 225–228. **81.** *K. D. Olof*, Zu den Katalogen in

den Freisinger Denkmälern. – ZBS, 1996, 87–95. **82.** *M. Orožen*, Brižinski spomeniki v razvoju slovenskega (knjižnega) jezika. Učinkovanje na knjižno normo in znanstveno slovenistiko. – ZBS, 1996, 323–331. **83.** *B. Paternu et al.*, Prevod v slovenščino /BS/. – BSZKI, 1992, 83–99. **84.** *W. Pianka*, Dystrybucja fonemów we Fragmentach fryzyjskich. – ZBS, 1996, 163–176. **85.** *H. D. Pohl*, Zur Sprache der Freisinger Denkmäler. Beziehung zwischen der Sprache der Freisinger Denkmäler und den Ortsnamen Oberkärntens und Osttirols alpenslawischer bzw. slowenischer Herkunft. – ZBS, 1996, 311–321. **86.** *F. Premk*, Besedilo BS, izhajajoče iz starozaveznega izročila, zlasti iz psalmskih vzorcev. – ZBS, 1996, 457–469. **87.** *J. Raecke*, Oralität im Zeichen dess Kreuzes – Das Freisinger Denkmal I. – ZBS, 1996, 347–367. **88.** *H. Schuster - Šewc*, Gibt es Beziehungen zwischen Entstehung der Freisinger Beichtformeln und den St. Emmeramer sowie den Magdeburger Glossen? – ZBS, 1996, 117–123. **89.** *M. Smolik*, Vsebinski opis /BS/. – BSZKI, 1992, 10–15. **90.** *Isti*, Spokorni del bogoslužja v času Brižinskih spomenikov. – ZBS, 1996, 97–102. **91.** *M. Stanovnik*, Prevodi Brižinskih spomenikov v novodobno slovenščino. – ZBS, 1996, 403–412. **92.** *G. Stone*, Word Order in the Freising Texts. – ZBS, 1996, 213–224. **93.** *A. E. Suprun*, K leksičeskoj strukture Frejzingskih listkov. – ZBS, 1996, 267–288. **94.** *J. Toporišič*, Kopitarjeva izdaja Brižinskih spomenikov v Cločevem glagolitu. – ZBS, 1996, 153–162. **95.** *J. H. Tóth*, The Significance of the Freising Manuscripts [FM] for Slavic Studies in Hungary. – ZBS, 1996, 443–448. **96.** *A. Vidovič - Muha*, Udeleženci govornega dejanja v I. in III. brižinskem spomeniku – njihova izrazna podoba in besedilna vloga. – ZBS, 1996, 229–237. **97.** *Zbornik* Brižinski spomeniki, [ur. J. Kos et al.] Ljubljana, 1996, 475 str. + 9 str. posnetkov. **98.** *G. Ziffer*, I Monumenti di Frisinga e le tradizioni linguistiche e culturali della 'Slavia christiana'. –ZBS, 1996, 126–132. **99.** *J. Zor et al.*, Slovar /BS/. – BSZKI; 1992, 130–153. **100.** *F. Ramovš*, Brižinski spomeniki. – ZD II, 1997, 569–584. **101.** *L. Bratuš*, Črke v slovenskih rokopisih in tiskih od Brižinskih spomenikov do danes. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 351–372. **102.** *J. Toporišič*, Jezikoslovna obravnava /Stiškega rokopisa/. – Stiški rokopis. Ljubljana 1992, 17–40. **103.** *I. Grdina*, Zunanji opis /BS/. – BSZKI, 1992, 7–10. **104.** *J. Wiehl*, Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler. Christliche Terminologie. – München 1974, 169 str. **105.** *L. Bratuš*, Pisna podoba Stiškega rokopisa. – Stiški rokopis, 1992, 63–75. **106.** *M. Glavan*, Bibliografija /o Stiškem rokopisu/. – Stiški rokopis 1992, 77–86. **107.** *Sveta brata* Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100 letnici Metodove smrti. – AES 7 (1985) 288 str. **108.** *M. Orožen*, Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja). – Ljubljana, 1996, 448 str. /Pismenstvo, protestantizem, barok, razsvetljenstvo./

Slovenski knjižni jezik

Splošno

1. *F. Ramovš*, Slovenački književni jezik, NE IV, 1929, 192–209. **2.** *A. Breznik*, Slovenski pismeni jezik, SS 1934, 4–12. **3.** *F. Tomšič*, Razvoj slovenskega knjižnega jezika, ZSS I, 1956, 7–28. **4.** *A. Bajec*, Rast slovenskega knjižnega jezika, 1951, 46 str. **5.** *J. Toporišič*, v: Jezik slovenski (slovenački), EJ IV, 1960, 498–500. **6.** *Isti*, Slovenski jezik v mlajšem srednjem veku, Skj 1, 1965, 54–59. **7.** *B. Pogorelec*, Nastajanje slovenskega knjižnega jezika, Od začetkov do konca 18. stoletja, JP 2, 1967, 75–105. **8.** *J. Pogačnik, F. Zadravec*, Zgodovina slovenskega slovstva, 1–7, od 1968 naprej. **9.** *F. Kidrič*, Zgodovina slovenskega slovstva, 1929–1938, 724 + LXXVIII str. **10.** *I. Grafenauer*, Kratka zgodovina slovenskega slovstva, 1920, 329 str. **11.** *Isti*, Literarnozgodovinski spisi, 1980, 726 str. **12.** *V. Oblak*, Starejši slovenski teksti, LMS 1887, 122–202. **13.** *D. Ludvig*, Iz zgodovine ljudskih iger na Slovenskem, Slovenski etnograf 1955, 170, 261–262. **14.** *F. Kotnik*, Verske ljudske igre, Narodopisje Slovencev II, 1952, 103–121. **15.** *S. Škerlj*, Italijanske predstave v Ljubljani od 17. do 19. stoletja,

1936, 173 + XVIII str. **16.** *J. Benkovič*, Slovenski koledarji in koledarniki, DS 1895, 25–27, 55–61, 86–90, 186–189, 215–217, 247–251, 282–284, 343–348, 375–380, 500–503, 636–638, 667–670, 698–704, 730–734, 758–762. **17.** *I. Grafenauer*, Narodno pesništvo, Narodopisje Slovencev II, 1945, 12–85; tudi 1952. **18.** *F. Stele, M. Kos*, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, 1931. **19.** *J. Gruden*, Glagolica v akvilejski metropoliji in njen pomen za slovensko slovstvo, KO 1905, 141–157. **20.** *Isti*, Glagolica med beneškimi Slovenci, IMK 1906. **21.** *J. Toporišič*, Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali, JP 1967, 9–74. **22.** *A. Slodnjak*, Die slowenische Sprache, insbesondere die Entwicklung ihrer literarischen Form, v: Geschichte der slowenischen Literatur, 1958, 20–25.
21. *M. Stabej*, Konstituiranje slovenskega knjižnega jezika z jezikom znanosti in umetnosti. – SSJLK ZP 24 (1988), 19–29. **22.** *J. Toporišič*, K zgodovini slovenskega knjižnega jezika. – JiS 34 (1988/89), 122–128. **23.** *P. Simoniti*, Humanismus in Slowenien. – PTuSZ, München 1995, 89–95. **24.** *O. Nedeljković*, The Slovene Protestant Humanists and the Rise of Slovene Written Language. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 273–292. **25.** *E. Coseriu*, Das westeuropäische Bild vom Südslawischen zur Zeit Primus Trubers. – PTuSZ, München 1995, 174–185. **26.** *G. Wieland*, Reformation und Gegenreformation in Innerösterreich. – PTuSZ, München 1995, 70–88. **27.** *P. Scherber*, Die Funktion des deutsches Textes und der deutschen Sprache im Korpus der slowenischen protestantischen Schriften. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 323–329. **28.** *M. Žvanut*, Europäische Bücherproduction des 16. Jahrhunderts in Krain. – PTuSZ, München 1995, 226–234. **29.** *J. Toporišič*, Družbeni položaj slovenskega knjižnega jezika leta 1584 in 1984. – JiS 30 (1984/85), 137–145. **30.** *Isti*, Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika. – JiS 26 (1980/81), 193–199. **31.** *V. Schmidt*, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v 16. stoletju. – SvER, 1986, 203–211. **32.** *J. Ciperle*, Nov položaj šole in pouka na Slovenskem v 16. stoletju. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 110–117. **33.** *F. Novak*, Razvojne tendence v besedišču slovenskih protestantskih piscev. – Obdobja 6 (1986), 389–402. **34.** *F. Novak, F. Jakopin, M. Merše*, Karakteristika besedišča slovenskih protestantov. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 293–307. **35.** *F. Novak*, Vprašanja pomenske skupine v besedišču pri slovenskih protestantih. – DiKPSR 1986, 99–110. **36.** *Isti*, Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev. – SSJLK ZP 20 (1984), 285–304. **37.** *F. Jakopin*, Jezikovna in pisna adaptacija imen v besedilih 16. stoletja. – DiKPSR,1986, 69–75. **38.** *M. Merše*, Dvovidskost kot ena od značilnosti vidskega sistema v jeziku slovenskih protestantskih piscev. – ZSSRFFR 1990, 110–128. **39.** *Ista*, Produktivnost predpon pri tvorbi vidskih parov v jeziku slovenskih protestantskih piscev. – R/D 15 (1996), 65–78. **40.** *M. Glavan*, Izvirna slovenika iz 16. stoletja v Narodni in univerzitetni knjižnici. – JiS 29 (1983/84), 233–236. **41.** *A. Jembrih*, Naziv Bezjak u kontekstu migracije 15. i 16. stoljeća. – Obdobja 10 (1989), 251–264. **42.** *I. Orel - Pogačnik*, Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja. – JiS 40 (1994/95), 172–175. **43.** *Ista*, Le système prépositionnel dans le développement de la langue slovène littéraire du 16ème au 19ème siècle. – Linguistica 35, 2 (1995), 107–134. **44.** *M. Orožen*, Teoretični in praktični jezikovni nazori Slomška. – 130 let visokega šolstva v Mariboru. – MD Celje, 1991, 366–382. **45.** *N. I. Tolstoj*, Istorija i struktura slavjanskih literaturnih jazykov. – Moskva 1988, 239 str. **46.** *S. V. Čurkina*, Russkie i slovency. Naučnye svjazi konca XVIII v. – 1914 g. – Moskva 1986, 222. **47.** *S. Čurkina*, Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914. – SM 1995, 286 str. **48.** *J. Koruza*, Slovstvene študije. – Ljubljana, 1991, 335 str.

I. obdobje slovenskega knjižnega jezika

Reformacija

1. *F. Tomšič*, Nastanek knjižnega jezika, v: Razvoj slovenskega knjižnega jezika, ZSS 1956, 10–15. **2.** *J. Toporišič*, Razvojne stopnje slovenskega knjižnega jezika do srede 19. stoletja,

16. stoletje, Skj 2, 1966, 11–12, 19–29. **3.** *J. Rigler*, Začetki slovenskega knjižnega jezika, 1968, 279 str. **4.** *J. Žigon*, Kdaj je izšla prva slovenska knjiga?, SR 1954, 331–336. **5.** *J. Rajhman*, Prva slovenska knjiga, 1977, 176 str. **6.** *J. Rigler*, Trubarjev jezik, ZSKJ 1968, 11–99. **7.** *F. Levec*, Die Sprache in Trubers „Matthäus", Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule – Laibach, 1878, 3–43. **8.** *J. Rigler*, Osnove Trubarjevega jezika, JiS 1965, 161–171. **9.** *T. Logar*, Glasoslovne in oblikoslovne variante Trubarjeve Cerkovne ordninge, 12. SSJLK ZP 1976, 17–25. **10.** *J. Rigler*, Problematika glasoslovnih in oblikoslovnih variant v Trubarjevi Cerkovni ordningi, SR 1977, 465–490. **11.** *B. Pogorelec*, Trubarjev stavek, 8. SSJLK 1972, 305–323. **12.** *Ista*, Razvoj prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku, Vloga dativa v stavku, JiS 1968, 145–150. **13.** *Trubarjev zbornik*, 1908, XXXII + 294 str. **14.** *Drugi Trubarjev zbornik*, 1952, 194 str. + 27 podob. **15.** *J. Stabej*, Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Theil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič (1584), Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, 1971, 144–206. **16.** *Abhandlungen* über die slowenische Reformation, München 1968, 268 + 84 str. **17.** *M. Rupel*, Tisk slovenskih knjig v Vergerijevih pismih Bullingerju, SR 1954, 238–245. **18.** *V. Oblak*, Protestantske postile v slovenskem prevodu, LMS 1894, 202–219. **19.** *M. Slekovec*, Doneski k zgodovini cerkvá in fará na Kranjskem (velikonedeljska prisega 1570), IMK 1898, 41–47. **20.** *F. Ramovš*, Delo revizije za Dalmatinovo biblijo, ČJKZ 1, 1918, 113–147. **21.** *J. Rigler*, Razvoj bohoričice, ZSKJ 1968, 216–231. **22.** *Isti*, Kreljev jezik, ZSKJ 1968, 117–141. **23.** *Isti*, Dalmatinov jezik, ZSKJ 1968, 142–193. **24.** *F. Kidrič*, Bohoričev Elementale Labacense cum Nomenclatura, ČJKZ 1924, 128–130. **25.** *A. Bohorič*, Articae horulae succisivae de Latino-Carniolana literatura ad Latinae linguae analogiam accomodata, Witebergae 1584, (279) str. **26.** *A. Bohorič*, Arcticae horulae (dalje AB AH), Die erste Grammatik der slowenischen Sprache, Wittenberg 1584, II. Teil, Untersuchung, RT, 1970, 207 str. **27.** *J. Matl*, Die slavische Idee in der Prefatio der Arcticae horulae, AB AH, 1971, 22–28. **28.** *J. Bratulić*, Die glagolitische und die kyrillische Schrift in der Bohorič'schen Grammatik, AB AH, 1971, 109–121. **29.** *A. Slodnjak*, Die Wirkung der Arcticae horulae von Adam Bohorič auf das Schrifttum in den slowenischen Ländern von 1584 bis 1809, AB AH, 1971, 122–134. **30.** *J. Pogačnik*, Anschauungen über Sprache und Stil bei Bohorič, AB AH, 1971, 88–97. **31.** *B. Raič*, Stapleton, Neznanega prelagatelja evangelija preložena po Stapletonu v XVII. veku, Jahresbericht des Staats-Ober-Gymn. und der Laibacher Realschule, 1887, 3–49; 1888, 1–66. **32.** *R. Kolarič*, Die Sprache in Adam Bohorič's Arcticae horulae, AB AH, 1971, 29–82. **33.** *V. Vrtovec*, O Megisserjevem slovarju, SJ 1940, 68–72. **34.** *J. Stabej*, H. Megiser, Slovensko-latinsko-nemški slovar, 1977, XXX + 240 str. (= Thesaurus Polyglottus, 1603). **35.** *A. Lägreid*, H. Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, 1967, XXII + 388 str. (= Dictionarium quattuor linguarum, 1592). **36.** */Prevod Stapletonovih* evangelijev iz dobe 1591–1612./ **37.** *V. Oblak*, Bibliographische Seltenheiten und ältere Texte bei den slovenischen Protestanten Kärntens, AslPh, 1893. **38.** *I. Prijatelj*, O kulturnem pomenu slovenske reformacije, 1908, 53 str. **39.** *F. Kidrič*, Slovenske knjige v protestantski šoli v Ljubljani 1563–1598, ČJKZ 1924, 130–139. **40.** *M. Murko*, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, 1927, VI + 184 str. **41.** *M. Rupel*, Slovenski protestantski pisci, 1934, (VIII) + XLV + 328 str. + pril. **42.** *E. Kardelj*, Reformacijsko gibanje v luči slovenskega narodnega vprašanja, NS 1951. **43.** *F. Gestrin*, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, 15–56. **44.** *F. Kidrič*, Stapleton med Slovenci, ČJKZ 1924, 76–105. **45.** *J. Toporišič*, Bohoričeve Zimske urice, Ob 400-letnici slovenske slovnice, KMD 1984, 75–78.
46. *J. Rajhman*, Trubarjev vpliv na Dalmatinovo ustvarjalnost. – JiS 29 (1983/84), 217–218. **47.** *A. Janko*, Raba in pogostnost iz nemščine prevzetih besed v Trubarjevem Katekizmu (1550). – Obdobja 6 (1986), 427–434. **48.** *Isti*, Deutsche Lehnwörter zur Bezeichnung des Begriffskomplexes „Christliche ethische Werte und menschliche Sünden" in Trubars Cerkovna Ordninga. – SvER, 1986, 77–89. **49.** *J. Keber*, Vzročni vezniki v Trubarjevih delih. – DiKPSR, 1986, 111–116. **50.** *E. Kržišnik - Kolšek*, Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v

Trubarjevi Cerkovni ordningi. – Obdobja 6 (1986), 435–445. **51.** *M. Orožen*, Stilni problemi Trubarjevega jezika. – SSJLK ZP 22 (1986), 27–47. **52.** *F. Premk*, Leksikološka vprašanja v Davidovem psaltru pri Primožu Trubarju in Juriju Dalmatinu v odnosu do izvirnika. – DiKPSR, 1986, 7–86. **53.** *A. Vidovič - Muha*, Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi. – Obdobja 6 (1986), 349–374. **54.** *M. Orožen*, Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku protestantskih piscev. – JiS 32 (1986/87), 36–47. **55.** *M. Merše*, Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze. – R/D 13 (1990), /Ramovšev zbornik/, 163–179. **56.** *D. Dolinar*, Kontroversen um die Gestalt Trubers in der älteren slowenischen Literaturwissenschaft. – PTuSZ, München 1995, 511–527. **57.** *G. Giesemann*, Theologie und Poesie: Kombinationsvarianten in Liedmodellen von Truber, Dalmatin und Krelj. – PTuSZ, München, 1995, 289–308. **58.** *J. Koruza*, Die literarischen Formen der Predigten Primus Trubers. – PTuSZ, München 1995, 268–277. **59.** *F. Premk*, Hebraizem Trubarjevih in Dalmatinovih robnih besedil. – JZ 2 (1995), 219–226. **60.** *E. Prunč*, Der Wortschatz in Trubers Kirchenordnung. – PTuSZ, München, 1995, 333–351. **61.** *M. Smolik*, Luthers Kirchenlieder in Trubers Gesangbüchern. – PTuSZ, München 1995, 278–288. **62.** *J. Toporišič*, Die Figur des Gegensatzes in Trubers publizistischen Texten. – PTuSZ, München 1995, 352–362. **63.** *Isti*, Trubarjevo delo kot negativum v očeh slovenskih besedoljubov in kritikov. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 330–340. **64.** *N. Godini*, Il punto su Sebastijan Krelj. – Linguistica 27 (1987), 33–45. **65.** *M. Orožen*, Kreljev jezikovni koncept. – SSJLK ZP 23 (1987), 19–40. **66.** *F. Novak*, Stavčna tipologija v Dalmatinovi Gmajn predguvori čez vso sveto Biblio. – JiS 29 (1983/84), 183–187. **67.** *V. Novak*, Dalmatin in jezik prekmurskih pisateljev. – JiS 29 (1983/84), 188–195. **68.** *M. Orožen*, Dalmatinov Register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika. – JiS 29 (1983/84), 196–201. **69.** *M. Smolik*, Dalmatinova pesmarica 1584. – JiS 29 (1983/84), 219–225. **70.** *M. Orožen*, Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda biblije (1584 – 1784 – 1791). – SSJLK ZP 20 (1984), 249–274. **71.** *B. Pogorelec*, Skladnja pri Dalmatinu in Bohoriču. – SSJLK ZP 20 (1984), 223–248. **72.** *M. Merše*, Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi bibliji. – Obdobja 6 (1986), 375–388. **73.** *Ista*, Predponska glagolska tvorba in njen vpliv na skladenjsko okolje v jeziku Dalmatinove Biblije. – DiKPSR, 1986, 87–97. **74.** *M. Orožen*, Pomenska in stilistična izraba „Registra" v sobesedilu Dalmatinove Biblije. – Obdobja 6 (1986), 403–425. **75.** *Ista*, Vprašanje praktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1584. – SvER, 1986, 105–123. **76.** *M. Merše*, Raba izsamostalniških glagolov in nadomestnih besednih zvez v Dalmatinovi Bibliji. – ZRSJ, 1989, 149–162. **77.** *M. Orožen*, Narečni kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije. – ZRSJ, 1989, 213–231. **78.** *J. Narat - Štrekelj*, Sinonimi v jeziku Jurija Dalmatina (izvor, pomenske in stilistične funkcije). – JiS 37 (1991/92), 161–163. **79.** *M. Merše*, Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinschen und Luterschen Bibelübertragung. – PTuSZ, München 1995, 492–510. **80.** *H. Orzechowska*, Warianty językowe Biblii J. Dalmatina. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 308–322. **81.** *M. Merše*, Predpreteklik v Dalmatinovi Bibliji, – JZ (1997), 9–24. **82.** *B. Pogorelec*, Štiristo let Bohoričeve slovnice. – JiS 29 (1983/84), 210–216. **83.** *J. Toporišič*, Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah. – SSJLK ZP 20 (1984), 189–222. **84.** *A. Derganc*, O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnica na cerkvenoslovansko slovnico Melentija Smotrickega. – Obdobja 6 (1986), 319–325. **85.** *R. Lenček*, Sociolingvistične komponente Bohoričeve zamisli slovenskega knjižnega jezika. – 3. TZ, Ljubljana 1996, 231–238. **86.** *E. Coseriu*, Megiser und Trubar. – SvER, 1986, 51–56. **87.** *M. Pirnat - Greenberg*, Jezik slovenskih prevodov in priredb Gorskih bukev. – SJvZ ZP 2 (1989), 187–195. **88.** *M. Furlan*, Alasijev italijansko-slovenski slovar – opus valde rarum. Obdobja 15 (1996), Kopitarjev zbornik, 541–551. **89.** *M. Merše*, Vrste glagolskega dejanja v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in tuje prevodne predloge. – SR 46 (1998), 55–71. **90.** Slovenci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja/Die Slowenen in europäischen Reformation des sechszehnten Jahrhunderts. – Ljubljana 1986, 259 str. **91.** Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije. – SAZU, Ljubljana, 1986 [glavni urednik: Darko Dolinar], 207 str. **92.** *M. Orožen*, Obdobje protestantizma. – PiZSKJ, 1996, 114–288. **93.** *M. Merše*, Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. – SAZU, Ljubljana, 1995, 419 str.

Protireformacija

1. *F. Kidrič*, Fra Gregorio Alasia da Sommaripa, LZ 1924, 102–110. **2.** *L. Legiša*, Gregorij Alasia da Sommaripa /izdaja da Sommaripe/, Slovar italijansko-slovenski, druga, slovensko-italijanska in slovenska besedila, 1979, 311 str. **3.** *A. Breznik*, Literarna tradicija v Evangelijih in listih, DS 1917; gl. še v JR, 1982, 27–54. **4.** *F. Kidrič*, Doneski za zgodovino slovenskega lekcionarja, BV 1923, 149–169. **5.** *Isti*, Opombe k protireformacijski (katoliški) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva, ČJKZ 1921–1922, 73–133. **6.** *J. Sket*, Koroško-slovenska prisega od l. 1601, Kres 1885, 53–59. **7.** *I. Vrhovec*, Slovenski listič iz leta 1611, LZ 1886, 253–254. **8.** *V. Steska*, Prva slovenska dramatična igra, DS 1920. **9.** *Isti*, Najstarejša slovenska igra „Raj", Slovenčev koledar, 1944, 87–88. **10.** *J. Rigler*, Vključitev jezika protestantov v začetno obdobje protireformacije, v: Začetki slovenskega knjižnega jezika, 1968, 209–215.

II. obdobje slovenskega knjižnega jezika

1. *F. Tomšič*, Oblikovanje knjižnega jezika (17. in 18. stoletje), kot del Razvoja slovenskega knjižnega jezika, ZSS 1956, 15–18. **2.** *J. Toporišič*, Razvojne stopnje slovenskega knjižnega jezika do srede 19. stoletja, Splošni pregled, 17. stoletje, Skj 2, 1966, 12–13, 30–35. **3.** *Isti*, Še o 17. in 18. stoletju, Skj 2, 1966, 14–17. **4.** *A. Breznik*, Literarna tradicija v „Evangelijih in listih", DS 1917; JR, 1982, 27–54. **5.** *F. Kidrič*, O Hrenovi in Schönlebnovi izdaji evangelijev in listov ter rokopisih pri njih muzejskem primerku. – Rokopisi pri šentvidskem primerku Evangelijev in listov 1613. leta, ČJKZ 1921/22, 114–121, 121–125. **6.** *V. Oblak*, Trije slovenski rokopisi iz prve polovice 17. stoletja, LMS 1887, 259–315. **7.** *S. Ježič*, Djela Frana Krste Frankopana, 1936. **8.** *F. Kovačič*, „Kalobski" rokopis slovenskih pesmi iz leta 1651, ČZN 1930, 181–205. **9.** *L. Legiša*, Liber Cantionum Carniolicarum, Kalobški rokopis, 1973, 232 str. **10.** *F. Kočevar*, Slovenski dolžni list iz leta 1613, SN 1873, št. 104. **11.** *F. Kos*, Prisega iz leta 1627, LZ 1891. **12.** *V. Oblak*, Trije slovenski rokopisi iz prve polovice 17. stoletja (dolžni list 1630), LMS 1887, 306–315. **13.** *A. Koblar*, Ukaz cesarja Ferdinanda iz leta 1638 v slovenskem jeziku, IMK 1908, 116–117. **14.** *P. Radics*, Dva nova poznavatelja slovenskega jezika iz 17. stoletja (zagovor 1646), Kres 1885, 633–634. **15.** *A. Koblar*, Slovenica (razglas briksenskega škofa 1642 in razglas deželnega glavarja o lovski pravici iz prve polovice 17. stoletja), IMK 1899. **16.** *M. Kos*, Slovenske prisege loških in blejskih kmetov iz prve polovice 17. stoletja, GMDS 1941, 71–74. **17.** *Slovenska prisega* v rokopisu leta 1661, N 1865, št. 8.
18. *A. Jembrih*, Osvrt na funkciju slovenskog jezika u Frana Krsta Frankopana. – Obdobja 9 (1989), 315–333.

III. obdobje slovenskega knjižnega jezika

1. *F. Tomšič*, kot v II. obdobju. **2.** *J. Toporišič*, kot v II. obdobju. **3.** *A. Breznik*, kot v II. obdobju. **4.** *M. Zavadlal*, Die Sprache in Kastelec' „Bratovske Buqvice S. Roshenkranza", Programm des k. k. Staatsgymn. in Cilli, 1891; posebni odtis 34 str. **5.** *F. Wiesthaler*, Prvi pastirski list slovenski, LMS 1882 in 1883, 96–122. **6.** *F. Simonič*, Prisege ljubljanskega mesta, LMS 1884, 196–220. **7.** *F. Kotnik*, Dvoje slovenskih fevdnih priseg, ČZN 1913, 26–35. **8.** *K. Štrekelj*, Slovensko carsko odločilo iz l. 1675, ČZN 1904, 22–51, 110–112. **9.** *V. Steska*, Dr. Janez Ludvik Schönleben, DS 1918, 235–239. **10.** *M. Rupel*, Vpliv protestantskega literarnega dela v Kastelčevih Bratovskih bukvicah, SR 1949, 111–125. **11.** *A. Breznik*, Kastelčev la-

tinsko-slovenski slovar, SJ 1938, 55–62; tudi JR, 1982, 55–61. **12.** *P. Radics*, Slovenski recepti, LZ 1887, 704. **13.** *F. Kidrič*, Gregor Vorenc, ČJKZ 1924, 139–146. **14.** *J. Šolar*, Vorenčev slovar, SR 1950, 91–97. **15.** *M. Rupel*, Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega, 1937, XXX + 224 str. **16.** *F. Tomšič*, Sacrum promptuarium in knjižna slovenščina, ČJKZ 1931, 1–15. **17.** *A. Rakar*, Barok v pridigah Janeza Svetokriškega, Bori 1955, 320–339. **18.** *V. Steska*, Jernej Basar, Carniola 1917, 138–139. **19.** *B. Pogorelec*, Nova verzifikacija iz leta 1712, Jezik in stil nove najdbe, JiS 1973/74, 233–243. **20.** *F. Kidrič*, Primož Lavrenčič in njegova cerkvena pesmarica, ČZN 1925, 80–85. **21.** *V. Steska*, Ahacij Stržinar, IMK 1909, 65–78. **22.** *F. Jesenovec*, Ahacij Stržinar s Suhe, Loški razgledi 1962, 126–139. **23.** *S. Škrabec*, Cusani, Christianus moribundus, CFr 1889, 1.–12. štev. **24.** *Grammatica* oder Windisches Sprachbuch, 1758. **25.** *K. Glaser*, Doslej pogrešana Repeževa pesmarica iz 1757. leta, LZ 1895, 60–63. **26.** *I. Grafenauer*, Drobci iz starejše kulturne in slovstvene zgodovine, 3. Hipolitov in Paglovčev prevod Tomaža Kempčana, Čas 1916, 254–256. **27.** *V. Steska*, Frančišek Mihael Paglovec, IMK 1904, 46–67, 69–92. **28.** *F. Kidrič*, Paglovčeva (Widerjeva) pesmarica, ČJKZ 1921/22, 125–132. **29.** *J. Barle*, Prinosi slovenskim nazivima bilja (Bedecin dohtarske bukve), Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, 1936, 181-228; 1937, 169–292. **30.** *F. Minařik*, Slovenske "na rokah" pisane zdravilske bukve iz leta 1759, Farmaceutski glasnik, 1946. **31.** *J. Babič*, Josip Cusani recte Kosan, slovenski pisatelj, Soča 1887, št. 13. **32.** *F. Ramovš*, Zanimiv koroško-slovenski rokopis, ČJKZ 1920, 282–295. Prim. tudi F. R. Zbrano delo II, 1997, 544–557.
33. *I. Orel Pogačnik*, Slovarsko delo Gregorja Vorenca. – Obdobja 9 (1989), 291–302. **34.** *B. Pogorelec*, Pogled na slogovno podobo baročnega besedila: Razmerje med zunanjim vtisom in notranjo zgradbo. – Obdobja 9 (1989), 349–385. **35.** *M. Orožen*, Značilnosti jezikovne zgradbe pri Matiji Kastelcu. – Obdobja 9 (1989), 253–265. **36.** *A. Vidovič - Muha*, Zgradba glagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju. – Obdobja 9 (1989), 275–289. **37.** *J. Faganel*, Besedni slog v Romualdovem Škofjeloškem pasijonu. – R/D 14 (1991), 261–270. **38.** *M. Orožen*, Janez Vajkard Valvasor o slovenskem jeziku. – JiS 39 (1993/94), 3–12. **39.** *H. Leeming*, Calques of Latin and German Provenance in fr. Hipolit's Version of Komenský's Orbis pictus. – R/D 15 (1996), 47–64. **40.** *M. Orožen*, Obdobje baroka. – PiZSKJ, 1996, 290–380.

IV. obdobje slovenskega knjižnega jezika

1. *J. Stabej*, Enu Malu Besedishe 1789, SR 1954, 304–331. **2.** *Isti*, M. Pohlin, Tu malu besedishe treh jesikov, 1781, 19 + celotni odtis slovarja, 1972. **3.** *A. Breznik*, Popovičev Specimen vindocarniolici ter Pohlinov Glossarium Slavicum, ČJKZ 1927, 91–99. **4.** *M. Orožen*, Pohlinovo jezikoslovno delo, JiS 1970/71, 250–254. **5.** *M. Pohlin*, Kraynska Grammatika, das ist: die Crainerische Grammatik /.../, 1768, 196 str. **6.** *V. Burian*, Po stopách češství a české knihy v starším slovenským písemnictvi, Slavia 1928, 30–36. **7.** *M. Pohlin*, Kraynska Grammatika ..., 2. izdaja, 1783, 253 str. **8.** *F. Ilešič*, Václav Jan Rosa (1672) a jichoslovanský dějepisec Pavel Ritter Vitezović, Listi filologické 1920, 33–37. **9.** *J. Koruza*, O doslej neznanem slovenskem pesnenju v dobi pred Pisanicami, JiS 1973/74, 221–233. **10.** *J. Šlebinger*, Pisanice, prvi slovenski pesniški almanah, Izvestja II. drž. gimnazije v Ljubljani, 1906, 3–30. **11.** *E. Prunč*, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar, Obdobje razsvetljenstva v SJKK, 1979, 209–265. **12.** *J. Stabej*, Mihael Zagajšek in njegova dela, SR 1973, 43–75. **13.** *Georg Selenko*, Slovennska Grammatika oder Georg Selenkos Wendische Sprachlehre in deutsch und wendischen Vortrag, Zilli 1791, 349 str. **14.** *A. Breznik*, Japljev prevod sv. pisma, ČJKZ 1928, 77–106. **15.** *A. Gspan*, Linhartova Županova Micka in Richterjeva Die Feldmühle, SJ 1940, 84–97. **16.** *A. Bajec*, Jezik v Linhartovem Matičku, GL (Drama), 1952/53. **17.** *S. Suhadolnik*, Linhartov Matiček v drugi izdaji 1840, Obdobje romantike v SJKK, 1981, 475–488. **18.** *F. Kidrič*, Dramatične predstave v Ljubljani 1790, ČJKZ 1926, 108–120. **19.** *A. Gspan*, Vodnikova Mala pratika za leto 1798, SR 1948, 276–280. **20.** *J. Dular*, O jeziku prvega slovenskega

časnika, Obdobje razsvetljenstva v SJKK, 1979, 183–194. **21.** *A. Aškerc*, Vodnikovo šolsko poročilo iz l. 1812, LZ 1903, 342–344. **22.** *M. Pleteršnik*, Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije, Izvestja Ljublj. gimnazije 1875, 25–33. **23.** *F. X. Andrioli*, Valentin Vodnik, Car. 1824. **24.** *V. Vodnik*, Piſmenost ali Gramatika za Perve Shole, 1811, VIII + 190 str. **25.** *Vodnikov spomenik*, 1859, XII + 268 str. **26.** *I. Grafenauer*, Valentina Vodnika izbrano delo, 1938. **27.** *J. Koruza*, Valentin Vodnik, Izbrano delo, 1970, 166 str. **28.** *I. Vrhovec*, Francoska ljudska šola na Kranjskem, LMS 1897, 147–161. **29.** *I. Prijatelj*, Slovenščina pod Napoleonom, Veda 1911. **30.** *F. Kidrič*, Zois 1819 o prerodu slovenskega jezika, SJ 1941, 24–25. **31.** *M. Orožen*, Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja, Obdobje razsvetljenstva v SJKK, 1979, 155–182. **32.** *J. Toporišič*, Pohlinova slovnica, 19. SSJLK ZP, 1983, 95–128.
33. *J. Dular*, O jeziku prvega slovenskega časnika. – Obdobja 1 (1980), 183–194. **34.** *M. Orožen*, Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja. – Obdobja 1 (1980) 155–177 + 5 str. **35.** *J. Toporišič*, Gutsmanova skladnja. – SR 33 (1985), Slavistično srečanje univerz v Ljubljani in Celovcu, 137–151. **36.** *M. Glavan*, Boj za slovenščino v šoli in učbenike za materinščino (1919–1945). – Obdobja 7 (1987), 449–465. **37.** *T. Domej*, Slowenisch als Unterrichtssprache in der Frühzeit des Kärtner Pflichtschulwesens (1774–1848). – WSA 22 (1988), 333–344. **38.** *L. Bratuž*, Slovenska besedila prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa (1711–1774). – Obdobja 9 (1989), 303–313. **39.** *I. Orel Pogačnik*, Predložni sestav osrednjeslovenskega in prekmurskega knjižnega jezika ob koncu 18. stoletja. – Studia Slavia Savanensia. – 1995, 39–51. **40.** *H. Lausegger*, Valentin Vodnik – sooblikovalec slovenskega računskega izrazja. – JiLR 1997, 7–26. **41.** *G. Neweklowsky*, Jezik Gutsmanovega – Katekizma 1762. – JiLR 1997, 55–65. **42.** *A. Legan - Ravnikar*, Tvorbeni načini upravno-političnih in vojaških terminov v Vodnikovih Lublanskih novicah (1797). – JZ 3 (1997), 25–40. **43.** *A. Vidovič - Muha*, Tipologija slovenskih ustreznic nemškim zloženkam v Gutsmanovem slovarju. – JiLR 1997, 39–54. **44.** *A. Bernard*, Posebnosti slovenskega razsvetljenstva v primerjavi s francoskim z ozirom na religijo in jezik. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 35–54. **45.** *O. S. Plotnikova*, Stanovlenie slovenskogo literaturnogo jazyka v period nacionalnogo vozroždenija. – Nacional'noe vozroždenie i formirovanie slavjanskih literaturnyh jazykov, Moskva, 1978, 329–352. **46.** *M. Orožen*, Obdobje razsvetljenstva. – PiZSKJ, 1996, 382–448. **47.** *Ista*, Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. – Ljubljana 1996, 405 str.

V. obdobje slovenskega knjižnega jezika

1. *F. Tomšič*, Presnova knjižnega jezika (1784–1848), v: Razvoj slovenskega knjižnega jezika, ZSS 1956, 18–22. **2.** *J. Toporišič*, Razvojne stopnje slovenskega knjižnega jezika do srede 19. stoletja, Konec 18. in prva polovica 19. stoletja, Skj 2, 1966, 41–68. **3.** *A. Breznik*, kot pod II. obd. **4.** *F. Kidrič*, Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, 1930, VIII + 247 str. **5.** *A. Breznik*, Dobrovskega vpliv na slov. pismeni jezik, Jozef Dobrovský 1754–1829, Zbornik statí, 1929, 1–22; tudi JR, 1982, 63–81. **6.** *J. Kopitar*, Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808/09, XLVIII + 462 str. **7.** *L. Legiša*, Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav na Kranjsko čbelico (1806–1828), SJ 1938, 63–112. **8.** *F. Kidrič*, Ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani, LZ 1934, 208–215, 300–307, 374–382. **9.** *A. M. Slomšek*, Življenje ... M. Ravnikarja, N 1845, št. 50 (priloga). **10.** *J. Šmigoc*, Theoretisch-praktisches Windisches Lehrbuch, 1812, 319 str. **11.** *F. Ilešič*, Slomškov učitelj I. A. Z., ZMS 1912, 81–125. **12.** *A. Trstenjak*, J. B. Šmigoc, SN 1876, št. 39–40. **13.** *F. S. Metelko*, Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, 1825, LII + 296 str. **14.** *J. Lokar* (= J. Šolar), Dve stoletnici, JiS 1957/58, 102–109. **15.** *B. Kopitar*, Kleinere Schriften, 1857, IV + 380 str. **16.** *R. Nahtigal*, Jerneja Kopitarja spisov II. del: 1. knjiga 1944; 2. knjiga 1945, VI + 419 str. **17.** *I. Prijatelj*, Duševni profili slovenskih preporoditeljev, LZ 1921, 10–22, 77–90, 136–150, 204–222, 263–280, 329–345, 390–405, 455–470, 521–534, 588–603, 650–662, 714–729; ponatis v knjigi

1935, XVI + 172 str. **18.** *F. Kidrič*, Dvoje Čopovih pisem Kopitarju, ČJKZ 1928, 173–194. **19.** *Isti*, Prešeren II, Biografija 1800–1838, 1938, CDXXIII str. **20.** *J. Toporišič*, Stil Prešernove pesmi, Skj 2, 1966, 68–82; prej JiS 1966, 3–20. **21.** *B. Paternu*, France Prešeren in njegovo pesniško delo, 1. del, 1976, 302 str.; 2. del, 1977, 348 str. **22.** *B. Merhar*, Besedna igra in Prešeren, JiS 1957/58, 337–346. **23.** *J. Toporišič*, Kopitar – Prešeren – Čop, Delo 1980, KL, 24. 7., str. 15, in 31. 7., str. 19, ter 7. 8., str. 15; cenzurirano v Obdobje romantike v SJKK, 1981, 389–420. **24.** *Isti*, Prešernova Pevcu, JiS 1958/59, 135–137. **25.** *M. Jevnikar*, Krištof Schmid v slovenskih prevodih, SJ 1939, 188–212. **26.** *I. Grafenauer*, Iz Kastelčeve zapuščine, 1911, IV + 124 str. **27.** *A. Murko*, Theoretisch-practische Grammatik der Slovenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande, Graetz 1843, 267 str. **28.** *V. Burian*, Počátky slovinské zábavné prósy, Časop. pro mod. filol., 1930. **29.** *A. Slodnjak*, Ilirizem in Slovenci, NOja 1951, 289–294. **30.** *F. Petrè*, Poizkus ilirizma pri Slovencih, 1939, 373 str. **31.** *M. Orožen*, Besedotvorne pomenske kategorije knjižnih besedil v začetku 19. stoletja, 16. SSJLK ZP, 1980, 25–33. **32.** A. *Lägreid*, Die russischen Lehnwörter im Slowenischen, Die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts übernommenen Wörter, 1973, 134 str. **33.** *Vincenzo Franul de Weissenthurn*, Saggio grammaticale italiano-cragnolino, 1811, XII + 355 + tabela. **34.** *P. Dajnko*, Lehrbuch der Windischen Sprache, 1824, XVI + 344 str. **35.** *A. J. Murko*, Theoretisch-praktische slowenische Sprachlehre für Deutsche nach den Volksspreche rten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten, 1832, XVI + 206 + II str. **36.** *J. Toporišič*, Kopitarjeva Slovnica – oblikoslovje, SR 1980, 395–413. **37.** *Isti*, Kopitar kot branilec samobitnosti slovenskega jezika, SR 1982, 69–88. **38.** *Isti*, Kopitar's grammar, v: Papers in Slavic Philology 2, To Honor Jernej Kopitar, 1780–1980, Edited by Rado L. Lenček and Henry C. Cooper, Jr., 1982, 77–79. **39.** *Isti*, Negativne sodbe o Kopitarju, SR 1981, 223–226. **40.** *Isti*, Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici, SR 1981, 123–148.
41. *R. Lenček*, The language revolution in Slovene romantic poetry. – PiSS 1978, New York 1981, 15–44. **42.** *B. Kunzmann Müller*, Arbeiten zur slowenischen Sprache im ausgehenden 18. Jh. und in der ersten Hälfte des 19. Jh. – Anmerkungen und Versuch einer Einordnung. – Obdobja 11 (1991), 143–150. **43.** *F. Jakopin*, Slovanske izposojenke v slovenskem knjižnem jeziku (v 19. stoletju in danes). – ZSDSFM, 1992, 86–98. **44.** *M. Orožen*, Napoleonov razglas za Kranjce (Ljubljanski jezikovni različici prevoda iz francoščine in nemščine. – JiLR 1997, 67–85. **45.** *F. Jakopin*, Kopitarjevo izročilo v Miklošičevem delu. – SSJLK ZP 15 (1980), 17–22. **46.** *H. Orzechowska*, Typologiczny aspekt postulatów slawizacyjnych B. Kopitara. – Obdobja 1 (1980) 137–153. **47.** *F. Jakopin*, Kopitar in slovanska filologija. – Obdobja 2 (1981), 371–387. **48.** *H. Orzechowska*, Składnia między wierzami gramatyki B. Kopitara. – Obdobja 2 (1981), 409–420. **49.** *J. Toporišič*, Kopitar – Prešeren – Čop. – Obdobja 2 (1981), 389–408. **50.** *Isti*, Kopitar's Grammar. – Papers in Slavic Philology (Ann Arbor) (To Honor Jernej Kopitar (1780–1980) + reproducirana naslovna stran slovnice na str. 76.) 2 (1982), 77–97. **51.** *Isti*, Jernej Kopitar (Ob 150-letnici njegove smrti). – SSJLK ZP 30 (1994), 91–98. **52.** *M. Čejka*, Jazykové míšení u Kopitara a problém tzv. makaronismů. – Obdobja 15 (1996), Kopitarjev zbornik, 71–78. **53.** *S. Hafner*, Jernej Kopitar kot avstroslavist. – Obdobja 15 (1996), Kopitarjev zbornik, 23–34. **54.** *M. Humar*, Murkov Slovar in Kopitar. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 155–168. **55.** *E. Hüttl - Hubert*, Kopitar als Bibliothekar. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 57–69. **56.** *J. Kranjc*, Cenzurni predpisi, veljavni za Kopitarja kot cenzorja. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 523–534. **57.** *L. V. Kurkina*, Pannonskaja teorija Kopitara v svete sovremennyh issledovanij. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 241–248. **58.** *R. Lenček*, Kopitarjevo razumevanje zgodovinskih silnic razvoja slovanskih pisanih jezikov. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 11–22. **59.** *M. Merše*, Kopitarjev knjižnojezikovni vzor in Postilla 1578. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 93–104. **60.** *L. Moszyński*, Poglądy etymologiczne Kopitara wyrażone w słowniczku opublikowanym w roku 1836 w Glagolita Clozianus. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 35–56. **61.** *I. Orel - Pogačnik*, Kopitar in slovarstvo slovenskega jezika. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 139–154. **62.** *M. Orožen*, Kopitar kot pobudnik skladenjske in besedijske preobrazbe osrednjega slovenskega knjižnega jezika v prvi polovici 19. stoletja. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 79–92. **63.** *B. Paternu*, Kopitar – Prešeren. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 197–203. **64.** *E. Prunč*, Kopitar in Jarnik. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 185–195. **65.** *J. Toporišič*, Kopitarjev slovanski svet v Slovnici 1808/1809. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 1–9. **66.** *A. Žele*, Kopitarjeve zamere pri Čehih. – Obdobja 15 (1996) Kopitarjev zbornik, 479–495. **67.** *J. Toporišič*, Iz kmečke srenje v meščanski svet izobražencev (Ob primeru Jerneja Kopitarja). – Traditiones 26 (1997), 203–210. **68.** *M. Pirnat*, Znanstveni jezik v Vodnikovi slovnici. – SJvZ Zp 1 (1986), 101–109. **69.** *A. Šivic - Dular*, Urban Jarnik – jezikoslovec in slovarnik. – SSJLK ZP 14 (1979), 99–119. **70.** *M. Furlan*, Etimološko raziskovanje slovenskega besedja (Od Jarnikovega do Miklošičevega etimološkega slovarja). – SSJLK ZP 30 (1994), 7–22. **71.** *B. Oczkowa*, Slovenizmi v zgodnjem Vrazovem hrvaškem pesništvu. – Obdobja 2 (1981), 491–500. **72.** *J. Pogačnik*, Miklošič in ilirizem. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 487–502. **73.** *S. Suhadolnik*, Prizadevanje za Prešernov slovar. – Obdobja 8 (1988), 325–336. **74.** *M. Pirjevec*, Prešernova Nova pisarija in Jernej Kopitar. – Obdobja 15 (1996), Kopitarjev zbornik, 205–211. **75.** *J. Toporišič*, Prešernovi soneti o Kopitarju. – Obdobja 16 (1997) Soneti in sonetni venec, 103–120. **76.** *S. Suhadolnik*, Linhartov Matiček v izdaji 1840. – Obdobja 2 (1981), 475–489. **77.** *M. Hajnšek - Holz*, Slovarsko delo Petra Dajnka. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 183–197. **78.** *M. Merše*, Dajnkov prikaz in raba glagolskega vida v primerjavi z osrednjim slovenskim knjižnojezikovnim prostorom. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 143–158. **79.** *F. Novak*, Dajnkovo čebelarsko izrazje. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 199–207. **80.** *I. Orel*, Dajnkova raba predlogov v primerjavi z osrednjeslovensko. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 129–141. **81.** *M. Orožen*, Sistemske in upovedovalne razlike v Dajnkovem in Ravnikarjevem prevodu zgodb Svetega pisma. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 71–92. **82.** *B. Rajh*, Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva. – Dajnkov zbornk, Maribor 1998, 11–26. **83.** *J. Rajhman*, Dajnkov jezikovni nazor. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 57–69. **84.** *I. Stramljič Breznik*, Dajnkovo besedotvorje med slovansko in slovensko besedotvorno tradicijo. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 159–170. **85.** *Z. Zorko*, Oblikoslovna in skladenjska analiza Dajnkovega dela Kmet Izidor s svojimi otroki ino ljudmi. – Dajnkov zbornik, Maribor 1998, 111–128. **86.** *M. Orožen*, Košičev prispevek k zvrstnemu oblikovanju prekmurščine. – Košič in njegov čas. Košičev sklad, Budimpešta, 1994, 104–127. **87.** *Ista*, Murščevo slovenjenje štajerskega deželnega zakonika. – OESKJ 19. S, 1996, 247–261. **88.** *Ista*, Pogledi Bleiweisovega kroga na slovenski knjižni jezik. – Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike. – Ljubljana, 1983, 181–215.

VI. obdobje slovenskega knjižnega jezika

1. *F. Tomšič*, Današnji knjižni jezik (Druga polovica 19. stoletja), v: Razvoj slovenskega knjižnega jezika, ZSS 1956, 22–28. **2.** *J. Toporišič*, Knjižni jezik od Novic do Cankarja, Skj 3, 1967, 7–40. **3.** *I. Prijatelj*, Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857, 1937, 134 str.; prvotno ČJKZ 1924 in 1925, 47–75, 15–67. **4.** *A. Breznik*, Razvoj novejše slovenske pisave pa Levčev Pravopis, DS 1913–1915; prim. še JR, 1983, 83–132. **5.** *Isti*, Jezik naših pripovednikov, DS 1934–1936; tudi v Jezik naših časnikarjev in pripovednikov, 1944, 147–220, in v Življenje besed, 1967, 187–241, ter v JR, 1983, 163–195. **6.** *Isti*, O časnikarski slovenščini, DS 1933; tudi v Jezik naših časnikarjev in pripovednikov, 1944, 76–146, v Življenju besed, 1967, 132–186; tudi JR 1982, 133–161. **7.** *J. Toporišič*, Ponazoritev umetnostnega razvoja slovenske knjižne besede (Od Levstika do Cankarja/Župančiča), Skj 3, 1967, 41–94. **8.** *J. Lokar*, Bleiweis in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo, ZMS 1909, 1–140. **9.** *J. Marn*, Jezičnik I-XXX, 1863–1892. **10.** *L. Legiša*, Prezrt feljtonist /J.

Poklukar/, JiS 1958/59, 141–147. **11.** *F. Kovačič*, A. M. Slomšek, I 1934, II 1938. **12.** *A. M. Slomšek*, Zbrani spisi I–VI, Uredil M. Lendovšek; I, 1876, XVI + 256 str.; II, 1878, VIII + 392 str.; III, 1879, VIII + 399 str.; IV, 1885, VIII + 432 str.; V, 1890, 255 str. **13.** *A. Janežič*, Popólni ročni slovár slovénskega in nêmškega jezika, Slovénsko-nêmški del 1851, 554 str., Nêmško-slovénski del 1850, 630 str. **14.** *Isti*, Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim ter glagolskim berilom za Slovence, 1854, VII + 182 str. **15.** *M. Cigale*, Deutsch-slovenisches Wörterbuch, 1860, XIV + 2012 str. **16.** *F. Levstik*, Napake slovenskega pisanja, N 1858, 3, 12–13, 19, 26–27, 44–45, 58–59, 66–67, 74–75, 91–92, 98–99, 114–115, 131, 178–179, 186–187, 204, 211–212, 218–219. **17.** *A. Janežič*, Slovenska slovnica, 1876, 255 str. **18.** *M. Cigale*, Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča, 1880, 171 str. **19.** *J. Šuman*, Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni, 1882, 382 str. **20.** *A. Janežičeva* Slovenska slovnica, Za srednje šole priredil dr. Jakob Sket, 1900, 288 + IV strani. **21.** *M. Pleteršnik*, Slovensko-nemški slovar, 1894, 1895, XVI + 883 in 978 + IX str. **22.** *F. Levec*, Slovenski pravopis, 1899, 165 str. **23.** *M. Majar*, Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obće slovenski jezik, 1848, 130 str. **24.** *B. Merhar*, I. Prijatelj, Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika /.../, SJ 1938, 180–185. **25.** *B. Pogorelec*, Ustalitev pisne in knjižne norme slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju, 17. SSJLK ZP, 1981, 113–116. **26.** *F. Novak*, Terminologija v Slovenskem glasniku, Obdobje realizma v SJKK, 1982, 419–428. **27.** *F. Jakopin*, K vprašanju slavizmov v slovenskem knjižnem jeziku, Obdobje realizma v SJKK, 1982, 337–347. **28.** *S. Suhadolnik*, Breznikove raziskave morfonoloških vprašanj slovenskega knjižnega jezika iz druge polovice 19. stoletja, 17. SSJLK ZP, 1981, 143–162. **29.** *J. Toporišič*, Življenje in jezikoslovno delo o. Stanislava Škrabca, SR 1970, 179–217. (Gl. še SBL 1971, 641–648).
30. *M. Stabej*, Oblikovanje knjižnega jezika v 19. stoletju med narodno enotnostjo in socialno razločevalnostjo. – SSJLK ZP 34 (1998), 19–33. **31.** *J. Dular*, Slavizacija v oblikoslovju in skladnji slovenskih publicističnih besedil v drugi polovici XIX. stoletja. – SSJLK P 11 (1975), 27–35. **32.** *I. Grdina*, Spomini dr. Josipa Vošnjaka in dr. Josipa Serneca kot vir za historično sociolingvistiko slovenske Štajerske v 19. stoletju. – JiLR 1997, 133–149. **33.** *M. Jesenšek*, Poskus periodizacije razvoja oblik na -č in -ši v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja. – JiS 41 (1995/96), 179–198. **34.** *Isti*, Zur Entwicklung der Partizipial- und Gerundialkonstruktionen auf -č und -ši in der slowenischen Schriftsprache des 19. Jahrhunderts. – Linguistica 35 2 (1995), 37–89. **35.** *Isti*, Raba deležijskih in deležniških oblik na -oč/-eč v vzhodnoštajerskem knjižnem jeziku. – ČZN 1992, 60–72. **36.** *Isti*, Deležniško-deležijski skladi na *-č* in *-ši* v zvrstnih besedilih slovenskega knjižnega jezika 19. stoletja. – SSJLK ZP 30 (1994), 35–51. **37.** *V. Gjurin*, Bleiweisov poljudnostrokovni jezik. – ZZNT BZ 1983, 239–259. **38.** *B. Oczkowa*, Jezikoslovni nazor v Levstikovih Napakah slovenskega pisanja. – Obdobja 3 (1982), 349–360. **39.** *F. Jakopin*, Miklošič in njegovi učenci. – SSJLK ZP 17 (1981), 163–171. **40.** *A. Vidovič - Muha*, Kontrastive slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition. – WSA 22 (1988), 311–322. **41.** *F. Jakopin*, Miklošičev pomen v zgodovini slavistike. – JiS 36 (1990/91), 181–186. **42.** *M. Orožen*, Fran Miklošič – raziskovalec obredne terminologije. – MZ KMF 1991, 137–163. **43.** *B. Rajh*, Slovenski knjižni jezik in Fran Miklošič. – MZ KFM 1991, 213–222. **44.** *A. Šivic Dular*, Miklošič in slovenska etimologija. – SSJLK ZP 27 (1991), 29–45. **45.** *A. D. Duličenko*, Fran Miklošič i Matija Majar Ziljskij: ot jazyka praslavjanskogo k jazyku vseslavjanskomu. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 431–444. **46.** *M. Furlan*, Miklošičev etimološki slovar v luči sodobnega etimološkega raziskovanja slovanskega besedja. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 329–338. **47.** *S. Hafner*, Nekaj o osebnostni strukturi Franca Miklošiča. – ZSDS FM, 1992, 25–36. **48.** *T. Lewaszkiewicz*, Słownik Miklošiča a słownik Bernekera. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 21–27. **49.** *L. Moszyński*, Słowiańskie nazwy demonów w materiałach „Lexiconu" i interpretacji etymologicznej Franciszka Miklosicha. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 41–50. **50.** *M. Orožen*, Uradovalno in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu 'Občedržavljanskega zakonika'. – ZSDS FM, 1992, 37–58. **51.** *J. Rusek*, Die christliche Terminologie der slawischen Sprachen. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 29–42. **52.** *A. Šivic Dular*, Pojem panonskoslovenski pri Miklošiču. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 349–357. **53.** *J. Toporišič*, Franc Miklošič 1813–1891 (Govor na spominski svečanosti v Ljutomeru). – ZSDS FM 1992, 14–24. **54.** *A. Vidovič - Muha*, Besedotvorna tipologija „novoslovenskega" gradiva pri Miklošiču. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 173–191. **55.** *I. Orel Pogačnik*, Slovansko besedje v Nemško-slovenskem slovarju iz l. 1860. – SSJLK ZP 32 (1996), 37–51. **56.** *M. Orožen*, Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (Ob Cigaletovem nemško-slovenskem terminološkem izrazju). – SJvZ ZP 1 (1986), 133–150. **57.** *Pleteršnikov* Slovensko-nemški slovar. Zbornik s simpozija '96 v Pišecah. [ur. J. Toporišič.] – Novo mesto 1998, 182 str. **58.** *A. Lipovec*, O bohemizmih v Pleteršnikovem slovarju. – Obdobja 4/2 (1983), 285–294. **59.** *F. Jakopin*, Maks Pleteršnik – mojster slovenskega slovaropisja (ob stoletnici izhajanja njegovega Slovensko-nemškega slovarja). – SSJLK ZP 30 (1994), 23–34. **60.** *Isti*, Pleteršnikov slovar in sočasno slovansko slovaropisje. – Obdobja 4/2 (1983), 273–284. **61.** *A. Gložančev*, Izlastnoimenske občne izpeljanke v Slovensko-nemškem slovarju Maksa Pleteršnika. – PN-SS, 1998, 105–112. **62.** *J. Gradišnik*, Uporaba Pleteršnikovega in drugih slovarjev pri prevajanju in pisanju v slovenščini. – PN-SS, 1998, 151–157. **63.** *M. Hajnšek - Holz*, Škrabec in Pleteršnikov slovar. – JZ 2 (1995), 80–89. **64.** *M. Holc*, Pleteršnikovi dopisovalci. – PS-NS, 1998, 159–173. **65.** *M. Humar*, Frazeologija kot ponazarjalno gradivo v Pleteršnikovem slovarju. – PN-SS, 1998, 87–96. **66.** *J. Keber*, Breznikovo in Pleteršnikovo dopolnjevanje Slovensko-nemškega slovarja. – PN-SS, 1998, 97–104. **67.** *V. Majdič*, Pleteršnikovo narečno besedje in njegov status v SSKJ. – PN-SS, 1998, 79–86. **68.** *M. Merše*, Vidsko soodnosni glagoli v Pleteršnikovem slovarju. – PN-SS, 1998, 17–31. **69.** *J. Moder*, Pleteršnik med Cigaletom in Debenjaki. – PS-NS, 1998, 137–149. **70.** *J. Narat*, Sopomenke v Pleteršnikovem slovarju. – PN-SS, 1998, 55–77. **71.** *I. Orel*, Prvine enojezičnega slovaropisja v Pleteršnikovem slovarju. – PN-SS, 1998, 113–125. **72.** *M. Orožen*, Prislov v Pleteršnikovem slovarju. – PN-SS, 1998, 33–39. **73.** *I. Stramljič Breznik*, Izpridevniške modifikacijske tvorjenke v Pleteršnikovem slovarju. – PN-SS, 1998, 41–54. **74.** *J. Toporišič*, Pleteršnikov pravopis v Slovensko-nemškem slovarju. – PN-SS, 1998, 5–15. **75.** *Isti*, Življenje, delo in pomen Maksa Pleteršnika. – PS-NS, 1998, 175–180. **76.** *M. Orožen*, Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. – Ljubljana, 1996, 405 str. **77.** *Ista*, Izoblikovanje knjižne slovenščine po Kopitarju. – OESKJ v 19. st., 1996, 63–76. **78.** *M. Hajnšek - Holz*, Besedišče, značilno za posamezne kraje, v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju in Slovarju slovenskega knjižnega jezika. – ZSDS5MP, 1997, 51–61. **79.** *F. Jakopin*, Pleteršnikovo mesto v sočasnem slovaropisju. – ZSDS5MP, 1997, 9–15. **80.** *M. Merše*, Slovarski prikazi glagolskega vida (od Bohoriča do Pleteršnika). – ZSDS5MP, 1997, 27–41. **81.** *M. Orožen*, Vloga Miklošičeve panonske teorije pri normiranju enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. – OESKJv19.S, 1996, 197–205. **82.** *Ista*, Uradovalno in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu „Občedržavljanskega zakonika". – Zbornik SDS 2, Slovenski jezik v stiku s slovanskimi in neslovanskimi jeziki in književnostmi. – Lj., 1992, 37–58. **83.** *Ista*, Levstikovi pogledi na jezik. – Levstikov zbornik, Lj., 1982, 55–78. **84.** *A. Šivic - Dular*, Pomen Pleteršnikovega slovarja za slovansko etimologijo. – ZSDS5MP, 1997, 43–50. **85.** *J. Toporišič*, Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar. – ZSDS5MP, 1997, 17–25. **86.** *Zbornik* Slavističnega društva Slovenije 5. Maks Pleteršnik. – 1997, 176 str. [ZSDS5MP]. **87.** *M. Orožen*, Jezik učnih knjig v 19. stoletju. – SSJLK ZP 15 (1979), 121–153. **88.** *Ista*, Krekov časnikarski jezik. – Krekov simpozij v Rimu, MD Celje, 1992, 30–44.

VII. obdobje slovenskega knjižnega jezika

1. *J. Toporišič*, Slovenski jezik v Jugoslaviji, Skj 4, 1970, 7–33. **2.** *Isti*, Ponazoritev umetnostnega razvoja slovenske knjižne besede /Od Gradnika do Kosmača/, Skj 4, 1970, 35–95. **3.**

K. Štrekelj, O Levčevem slovenskem pravopisu in njega kritikah, 1911, 137 str. **4.** *J. Tominšek*, Antibarbarus, Študije o napakah in pravilih slovenskega pisanja, 1910, 68 str. **5.** *A. Breznik*, Slovenska slovnica za srednje šole, 1916, 276 str. **6.** *Isti*, Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 266 str. **7.** *A. Breznik, F. Ramovš*, Slovenski pravopis, Izdalo in založilo Znanstveno društvo, 1935, XXIV + 300 str. **8.** *A. Breznik*, Ocenjevalcem slovenskega pravopisa, S 1936, št. 262–263, 265–267, 272. **9.** *Slovenska slovnica* za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol, 1940, 191 str. (A: Breznik, A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, A. Sovre, J. Šolar). **10.** *A. Breznik*, Jezik naših časnikarjev in pripovednikov, Priredil Jakob Šolar, 1944, 267 str. **11.** *Slovenska slovnica*, Uredniški odbor, 1947, 334 str. **12.** *Slovenski pravopis*, 1950 (F. Ramovš, O. Župančič – A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, M. Šmalc, J. Šolar – Pri odtiskih je sodeloval tudi J. Moder), 934 str. **13.** *Slovenski pravopis*, 1962 (A. Bajec, R. Kolarič, L. Legiša, J. Moder, M. Rupel, A. Sovre, M. Šmalc, J. Šolar, F. Tomšič), 1054 str. **14.** *Slovenska slovnica*, 1956 (A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, /J. Šolar/), 334 str. **15.** *A. Bajec*, Pred novo izdajo SP, JiS 1957/58, 145–148. **16.** *J. Toporišič*, Slovenski jezik, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama, Zagreb 1961, 136 str. + 5 plošč. **17.** *Isti*, Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962/63, 138–143, 167–173, 206–211; tudi v Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, 1978. **18.** *Slovenska slovnica*, 1964 (A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, /J. Šolar/), 352 str. **19.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 1, 1965, 236 str.; 2, 1966, 216 str.; 3, 1967, 228 str.; 4, 1970, 220 str. **20.** *Isti*, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v SSKJ I, SR 1971, 55–75, 222–229. **21.** *Slovar* Slovenskega knjižnega jezika I, II, III (1970, 1975, 1979). **22.** *J. Rigler*, H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ, SR 1971, 433–462. **23.** *J. Toporišič*, Slovenska slovnica, 1976, 588 str. **24.** *Isti*, Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, 1978, 344 str. **25.** *J. Toporišič, J. Rigler*, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, SR 1977, 69–106, 311–358; 1979, 81–150, 231–261, 459–476; 1980, 325–356. **26.** *Načrt pravil* za novi slovenski pravopis, 1981, 210 str. (J. Toporišič, J. Rigler, A. Bajec, J. Moder, S. Suhadolnik, B. Pogorelec, B. Urbančič). **27.** *Spoznanja* in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis, 1982, 129 str. (šapirografirano). **28.** *Slovenščina* v javnosti, JiS 1977/78, 165–285. **29.** *Posvetovanje* o slovenskem jeziku, Portorož, 14. in 15. maja 1979. Slovenščina v javni rabi. – Ljubljana 1983, 223 str. /B. Pogorelc, odgovorna urednica./ **30.** *S. Suhadolnik*, Besedni zaklad slovenskega knjižnega jezika, 6. SSJLK 1970, 51–60. **31.** *Jezik* na odru, jezik v filmu, 1983, 343 str., KMGL, uredila N. Šumi. **32.** *J. Toporišič*, Slovenskij literaturnyj jazyk, v: Formirovanie slavjanskih literturnyh jazykov: teoretičeskie problemy, Sbornik obzorov, Moskva 1983, 230–252. **33.** *F. Zadravec*, Cankarjevi pogledi na jezik. – JiS 21 (1976), 241–250. **34.** *S. Suhadolnik*, Beseda sonce v Cankarjevem delu. – Obdobja 4/2 (1983), 223–242. **35.** *Isti*, Glonarjev Slovar slovenskega jezika. – Obdobja 5 (1984), 505–517. **36.** *V. Nartnik*, Od podmetov do simbolov Matkove Tine. – Obdobja 5 (1984), 489–503. **37.** *B. Pogorelec*, Položaj slovenskega jezika med NOB in razvoj vojaškega, političnega in uradovalnega jezika. – SSJLK ZP 21 (1985), 5–16. **38.** *F. Jakopin*, Stilne oznake (kvalifikatorji (v slovenskem in drugih slovanskih slovarjih knjižnega jezika. – SSJLK ZP 22 (1986), 21–26. **39.** *L. Kroupová – V. Mejstřik – V. Petráčková*, Česko-slovinské slovníkářské paralely. K některým shodám a odlišnostem v české a slovinské lexikografické teorii a praxi. – Obdobja 7 (1987), 585–591. **40.** *B. Müller*, Wörterbuchkonzeptionen und die slowenische Lexikographie der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. – Obdobja 7 (1987), 577–584. **41.** *D. Brozović*, Contemporary standard Slovene: a complex linguistic phenomenon. – SS 10, 2 (1988), 175–190. **42.** *M. Humar*, Tipologija v Slovar slovenskega knjižnega jezika nesprejetega besedja. – Obdobja 8 (1988), 311–324. **43.** *E. Tokarz*, Zagadnienia łączliwości nominów actionis we współczesnym języku słoweńskim. – Obdobja 8 (1988), 367–373. **44.** *J. Toporišič*, Slovnične napake na TV. – 7 D 1989, 27. 12., str. 23. **45.** *A. Žele*, Glagolska vezljivost v slovarju SKJ. – JTiD, 1993, 385–400. **46.** *J. Müller*, Enozvezkovni razlagalni slovar. – JTiD, 1993, 350–357. **47.** *F. Benedik*, Slovar slovenskega knjižnega jezika in narečne besede. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 261–266. **48.** *M. Orožen*, Stanislav Škrabec v razvoju slovensitike. – SSJLK ZP 30 (1994), 77–89. **49.** *V. Majdič*, Zemljepisna imena v Škrabčevih Jezikoslovnih spisih I in II. – ŠM1, Nova Gorica 1995, 37–44. **50.** *M. Orožen*, Škrabec o normiranju časovnih oblik v slovenskem knjižnem jeziku. – ŠM1, Nova Gorica 1995, 79–92. **51.** *M. Hočevar Gregorič*, Izražanje vzročnosti v dnevnih časopisih v letih 1946–1995. – JiČ, 1996, 201–209. **52.** *M. Križaj Ortar*, Spremembe v publicističnem poročanju o prvotnih govornih dogodkih v Sloveniji med 1945 in 1996. – JiČ, 1996, 157–173. **53.** *J. Müller*, Slovar slovenskega knjižnega jezika in kritika z bibliografijo (1960–1992). – R/D 15 (1996), 187–234. **54.** *B. Rajh*, Borba med ilirizmom in jugoslovanstvom. – Borkov zbornik, Maribor 1996, 361–371. **55.** *L. Bokal*, Škrabčeva besedotvorna načela. – ŠM2, Nova Gorica 1997, 155–167. **56.** *I. Stramljič Breznik*, Škrabčeva obravnava priponskih obrazil -(a/i)v/l(ac). ŠM2, Nova Gorica 1997, 193–200. **57.** *J. Toporišič*, Pesniške svoboščine v Župančičevi zbirki Samogovori. – Sodobnost 46 (1998), 539–543. **58.** *A. Vidovič Muha*, Kocbekov in Voduškov delež v slovenski jezikoslovni misli. – SSJLK ZP 34 (1998), 7–17. **59.** *M. Hajnšek - Holz*, Glonarjev slovar v primeri s Pleteršnikom. – PS-NS, 1998, 127–136. **63.** *Suverenost* slovenskega naroda. Zbor slovenskih kulturnih delavcev. – Ljubljana, 1989, 372 str. **64.** *J. Toporišič*, The Status of Slovene in Yugoslavia. – Language Planing in Yugoslavia. – Slavica Publishers Inc., Columbus, Ohio, 1992, 111–116.

Pokrajinska knjižna izročila

Splošno

1. *J. Koruza*, The contribution of the border regions to the Slovene literature in its earlier periods, Le livre slovène, 1973, 105–118. **2.** *B. Pogorelec*, Regionalnost jezikovnega izraza v slovenski besedni umetnini, 6. SSJLK ZP 1970, 185–197. **3.** *M. Orožen*, Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja, Obdobje romantike v SJKK, Obdobja 2 (1981), 421–439. **4.** *M. Hajnšek Holz*, Škrabec in pokrajinski knjižni jeziki. – ŠM1, Nova Gorica 1995, 119–127.

Zahodnoslovensko izročilo

1. *J. Baudouin de Courtenay*, Latinsko-italijansko-slavjanskij pominal'nik XV-go i XVI-go stoletija, sostavlennyj v oblasti terskix Slavjan, 1906, 55 + XXXIV str. **2.** *Fran Levec*, Valentin Stanič, 1873, IV + 51 str. **3.** *Pavle Merkù*, Slovenski rokopisi beneške Slovenije v preteklih stoletjih, GJBUBS, 1978, 81–92. **4.** *P. Plesničar*, Narod naš dokaze hrani, Bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem /od začetka 1607/ do konca 1918, 1940, 128 str. **5.** *B. Pogorelec*, Slovenski knjižni jezik v Beneški Sloveniji, GJBUBS, 1978, 93–118. **6.** Gl. še Primorska narečja, ta knjiga, str. 791–792. **7.** *L. Bratuž*, Karel Mihael Attems, Slovenske pridige. – ZTT, Trst, 1993, 222 str. **8.** *Carlo M. d'Attems*, primo arcivescovo di Gorizia. – Gorizia 1988, 193 str. **9.** *Trtinkov simpozij* v Rimu. – Slovenska bogoslovna akademija v Rimu, 1985, 167 str.

Koroško izročilo

1. *J. Kotnik*, Slovenski rokopis iz Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja, ČZN 1929, 174–189. **2.** *I. Grafenauer*, „Duhovna bramba" in „Kolomonov žegen", RFFHR AZU 1943, 201–339. **3.** *Isti*, Slovensko slovstvo na Koroškem – živ člen slovenskega slovstva, Koroški zbornik, 1946, 284–344. **4.** *J. Kotnik*, Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci, Narodopisje Slovencev, 1952, 86–102. **5.** *F. Kotnik*, Andrej Schuster-Drabosnjak, ČZN 1913, 121–140. **6.** *B. Pogorelec*, Delež Koroške pri procesu ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika v 19. stole-

tju, 5. SSJLK ZP 1973, 71–78. **7.** *O. Gutsman*, Windische Sprachlehre, 1777. **8.** *E. Prunč*, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar, Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku in književnosti, Obdobja 1979, 209–265. **9.** *M. Orožen*, Leksikalni doprinos Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju, v: 9. SSJLK ZP 1973, 45–58. **10.** *E. Prunč*, Ustna in pisna tradicija v slovenskem slovstvu na Koroškem, 9. SSJLK ZP, 1973, 59–69. **11.** *Isti*, Nekateri problemi koroškega slovenskega slovstva do 1848. leta, koroški kulturni dnevi I, 1973, 100–127. **12.** *I. Grafenauer*, Gutsmanov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik, ČZN XXX, 1935, 1–29. **13.** *Teodor Domej*, Slovenska jezikovna misel na Koroškem v 18. stoletju. Obdobje razsvetljenstva v SJKK, 1979, 195–208. **14.** Gl. še koroška narečja, ta knjiga, str. 790–791.

Prekmursko izročilo

1. *A. Fekonja*, Književnost ogrskih Slovencev, DS 1892, 172–176. **2.** *M. Valjavec*, Izgledi slovenskega jezika na Ogrskem, Predge z letnicami 1802–1830, LMS 1874, 102–155; 1877, 92–131. **3.** *F. Kovačič, M. Slavič*, Prekmurje (prekmurska pesmarica 1649–1710), ČZN 1922, 40–42. **4.** *F. Stele*, Gradivo za prekmursko zgodovino (pogodba iz Martjanec, 1643), ČZN 1927, 1–9. **5.** *V. Novak*, Slovstveno delo Slovenske krajine, Slovenska krajina, 1935, 34–39. **6.** *Isti*, Izbor iz prekmurske književnosti, 1963, 81 + III str. **7.** *Isti*, Izbor prekmurskega slovstva, 1976, 191 str. **8.** *M. Rupel*, Prva prekmurska knjiga – Temlinov Mali katekizem 1715, R II, SAZU, 1956, 106–114. **9.** *V. Novak*, J. Košič, prekmurski pisatelj, R SAZU 1958, 233–279. **10.** *Zbornik* Štefana Küzmiča, 1974. **11.** Gl. še Panonska narečja, ta knjiga, str. 794. **12.** *M. Orožen*, Vprašanja prekmurskega knjižnega jezika. – JiS 31 (1985/86), 191–197. **13.** *Ista*, Prekmurski knjižni jezik. – SSJLK ZP 25 (1989), 37–60. **14.** *M. Jesenšek*, Borko in vprašanje prekmurskega jezika. – Borkov zbornik, Maribor 1996, 113–126. 15. V. Novak, Slovar stare knjižne prekmurščine. Poskusni snopič. – Ljubljana 1988, 73 str. 16. I. Škafar, Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. – SAZU, Ljubljana, 1978, 102 str.

Štajersko izročilo

1. *F. Ilešič*, O slovenskem Štajerju v jožefinski dobi, ČZN 1904, 113–158. **2.** *Isti*, Početki štajersko-slovenske književnosti v 18. stoletju, ČZN 1906, 1–32. **3.** *S. Kotnik*, Štefan Modrinjak kot avtor ljudskih popevk, Slovenski etnograf 1956, 203–214. **4.** *J. Rigler*, Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih, Svet med Muro in Dravo, 1968, 661–681. **5.** *M. Orožen*, Jezikovno knjižno izročilo prekmurskih in štajerskih pisateljev, ČZN 1973, 127–138. **6.** *Ista*, O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, Zbornik Štefana Küzmiča, 1974, 114–122. **7.** *Ista*, Dajnko – slovničar in dialektolog, Študije o jeziku in slovstvu, 1973, 129–148. **8.** Gl. še Štajerska in Panonska narečja, ta knjiga, str. 793–794. **9.** *B. Rajh*, Severovzhodna Slovenija pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika do konca prve polovice 19. stoletja. – ČZN 1984, 38–49.

IX. SODOBNA VPRAŠANJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN JEZIKOSLOVJA

KAZALO

Kazalo ... 823
Vseslovenskost knjižnega jezika ... 825
Normodajalna podstava ... 826
Funkcijska zvrstnost ... 826
Norma in predpis ... 827
  Izrazna stran jezika ... 827
    Fonemi ... 828
    Tonemskost in oblikoslovni naglas ... 829
    Pravopis in oblikoglasje ... 830
  Pomenonosna stran jezika ... 831
    Oblikoslovje ... 831
    Skladnja ... 832
    Besedje in besedotvorje ... 832
      Normativni priročniki ... 833
    Vprašanja funkcijske zvrstnosti ... 834
      Splošno ... 834
      Strokovni in politični jezik ... 835
      Publicistični jezik ... 836
      Umetnostni jezik ... 836
    Družbenost ... 838
    Stiki z drugojezičnim ... 840
    Slovenščina kot tuji jezik ... 841
    Sklep ... 841

Literatura ... 842
    Zvrstnost ... 842
    Izrazna podoba jezika ... 842
    Skladnja ... 843
    Stilistika ... 843
    Prevzemanje ... 844
    Glasila in priročniki ... 844
    Normiranje ... 845
    Kultura knjižnega jezika ... 845
  Družbenost jezika ... 846
    Splošno ... 846
    Osamosvojitev in jezik ... 846
    Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika ... 846
    Zamejci, izseljenci, manjšine ... 847
    Jezik v stiku ... 848
    Jezikovne protistave in prevajanje ... 848
    Materinščina, otroškost, ženskost ... 849
    Ustanove za gojenje jezika ... 850
    Periodična glasila ... 850

Dodatek k jezikoslovni literaturi 850
Splošno 850
Zvrstnost 852
Besedje 854
Izrazje 855
Frazeologija 856
Lastnoimenskost 856
Besedotvorje 857
Etimologija 857
Slovarstvo 858
Oblikoslovje 858
Slovenščina v šoli 859

Vseslovenskost knjižnega jezika

Slovenski knjižni jezik ima danes dve obliki, t. i. zborno in pogovorno: zborna oblika knjižnega jezika se predvsem piše in bere, redkeje tudi govori, pogovorna se predvsem govori, le redkeje tudi piše. Pogovorni knjižni jezik se v opisih šele vzpostavlja in nato tudi uzavešča, medtem ko je zborni jezik močno uzaveščen, ker se ga je v večji meri kakor pogovornega treba učiti, ima pa tudi trdno slovnico in slovar ter veliko množico zapisanih besedil, ki se dosti prebirajo ali slušno uživajo; deloma ima tudi močno uzaveščeno ali vsaj znano zgodovino od 16. stol. sem.

Knjižni jezik veliko Slovencev še vedno izenačuje z njegovo pisno in bralno podobo, nekako neradi se sprijaznjujejo z njegovo dvojno, tj. zborno in pogovorno varianto, čeprav je slednja sedaj sicer že krepko zaživela tudi na odru. Lažje se je privaditi na pokrajinske pogovorne variante slovenskega jezika, žive zlasti v nevaškem okolju (to tudi v filmih), medtem ko se zdi, da narečja v filmu in v popevkah niso tako moteča; verjetno zato, ker se s temi oblikami jezika nobeno zemljepisno področje ne postavlja nad druga, kakor se ravno v knjižnem jeziku osrednji slovenski narečji v svoji mestni podobi s središčem v Ljubljani dvigata nad vsa druga.

Zborni knjižni jezik ima narodnopredstavno in narodnozdruževalno vlogo (ta se v novejšem času med drugim potrjuje npr. s sklepom predstavnikov koroških Slovencev v Avstriji, da v uradne nazive niso povzdignili svoje pokrajinske oblike *ves*, znano sicer tudi iz štajerskih narečij, ampak knjižno obliko *vas*). V območje slovenskega knjižnega jezika so sedaj pritegnjeni tudi porabski in tudi t. i. primorski Slovenci zunaj Republike Slovenije, z delno izjemo Beneških Slovencev in Rezijanov, ki se s slovenskim knjižnim jezikom, zlasti prvi, sedaj vendarle že bolj seznanjajo (časopisa Dom in Novi Matajur). Nekateri teh se še hočejo spogledovati s pokrajinskim knjižnim izročilom, kot njihovim narečjem bližjim, kakor da se pri tem ne zavedajo prav, da v tem partikularističnem „knjižnem“ jeziku ne bodo nikoli mogli zadovoljevati niti najnujnejših besedilnih potreb moderne evropske duše in duha. Zato se bodo morali prav zaradi tega partikularizma v preveliki meri še nadalje zatekati k „bratski“ pomoči državnega italijanskega jezika (taki partikularizmi so s strani vodilnega jezika v ustrezni državi prav dobrodošli in podpirani), hkrati pa ne bodo mogli tudi sami neposredno bogatiti enotne slovenske knjižnojezikovne in sploh duhovne kulture. Tudi pokrajinski pogovorni jeziki ne prenesejo vsega besedja, prevzetega iz sosednjih tujih jezikov, tj. nemščine, italijanščine ali madžarščine.

Normodajalna podstava knjižnega jezika

Slovenski knjižni jezik se še zmeraj opira na osrednje narečno področje Dolenjske in Gorenjske z naravnim središčem v Ljubljani in okoliških mestnih področjih, ki obe dokaj raznoliki narečni ploskvi precej nevtralizira. To velja za izrazno in pomensko stran jezika. To dejansko pomeni, da v knjižni jezik iz drugih narečij ni več mogoče prevzemati ne fonemov, ne morfemov, pa v bistvu tudi ne besed, če jih že ima tudi osrednji gorenjsko-dolenjski del (če ne sedaj, pa v svoji zgodovinski obliki, včasih vsaj v delni razvrstitvi ali v položajni variantnosti, kot je npr. končnica *-ega* pri pridevniških besedah, prim. *težkega*). S tega stališča so izjema samo t. i. nove oblike z začetka 50-ih let 19. stoletja, ki pa so bile v knjižni jezik lahko sprejete tudi zato, ker so nekatere imele vsaj pisne predhodnike tudi v osrednji slovenščini, sicer pa so bile deloma take, da so se jih kot zgodovinsko bolj upravičenih morali učiti praktično vsi Slovenci.

Slovenski knjižni jezik ima osrednjo orientacijsko točko v praktično-sporazumevalni funkcijski zvrsti; ta ima svojo normalno neprisiljeno obliko z ene strani v vseh zemljepisnih podeželskih narečjih slovenskega jezika, z druge strani pa v pokrajinskih nadnarečjih (interdialektih), ki imajo svoja težišča v mestih, npr. mariborsko-ptujski okoliš, obmurski, celjski, koroško-štajerski, gorenjski, goriško-obmorski, dolenjski, posavski, ljubljanski z izrastki v gorenjsko (Kamnik, Medvode, Kranj), notranjsko (Vrhnika) in dolenjsko stran (smer proti Novemu mestu na eni in proti Kočevju na drugi strani).

Funkcijska zvrstnost

Knjižni jeziki so znani po tem, da imajo zelo razvito funkcijsko zvrstnost. To se za strokovne jezike najočitneje kaže v ustreznih izrazjih (terminologijah), dostikrat izdelanih v obliki slovarjev. Za slovenski knjižni jezik pa je vse do nedavnega vendar veljalo, da ni dosegel polne funkcijske zasičenosti, saj je bil npr. odsoten v jugoslovanski vojski (od 1974 pa nekako prisoten v teritorialni obrambi), odsoten je bil tudi v praksi jugoslovanske zvezne skupščine in sploh v političnih manifestacijah t. i. splošnega jugoslovanskega (vsedržavnega) značaja, praktično tudi v diplomaciji meddržavnega ranga. Večinoma je bil odsoten (proti koncu druge Jugoslavije neznatno manj, še manj po državni osamosvojitvi l. 1991) tudi v vsakem jezikovnem občevanju med slovensko govorečim in med govorečim, ki je uporabljal kak „veliki" ali „državni" jezik. Na vseh teh področjih se je uveljavljalo t. i. dvojezičje (diglosija), tj. del funkcijskega področja se je pokrival (in se zunaj Republike Slovenije, v našem zamejstvu še) z drugim jezikom ali sploh ali v določenih sporočevalnih položajih. Za slovensko govorečega v Jugoslaviji je bila to srbohrvaščina, zunaj Jugoslavije oz. od 1991 Republike Slovenije pa so še danes na Madžarskem madžarščina, v Avstriji nemščina, v Italiji italijanščina. K dvojezičju se Slovenec navadno zateka tudi v primeru, ko v sami Sloveniji z drugojezičnim prišlekom, priseljencem (imigrantom) iz preostalega dela nekdanje Jugoslavije, danes pa iz držav naslednic Jugoslavije, s poslovnim partnerjem ali turistom mora stopiti v govorni stik. Tega se Slovenci le s težavo in počasi odvajamo.

V tej pripravljenosti, da se v govornem stiku z drugojezičnim ne uporablja lastni jezik celo na domačih tleh, lahko vidimo nadomestilo Slovenca za njegovo zemljepisno in številčno neznatnost (manjšost) v primeri z drugimi. To pa v tem smislu, da jo nadomešča z znanjem (ali „znanjem") drugih jezikov, s čimer psihično nekako „izenačuje" neenakost. Res je tudi, da je k uporabi drugih jezikov dostikrat prisiljen, ker drugače pač ne bi prišlo do jezikovnega sporočanja med njim in drugimi, saj se malih jezikov ljudje navadno ne učijo, ampak načeloma le svetovnih oz. državnih, pa še to je bilo dolgo časa veliko bolj običajno pri pripadnikih malih kot pa velikih jezikov.

Po osamosvojitvi na slovenščino močno pritiska angleščina zlasti na prireditvah društev in združenj evropstva v Sloveniji, pa tudi npr. v precej številnih objavah domačih znanstvenikov v sodelovanju s tujimi (izdaje SAZU, ZRC SAZU), da ne omenjamo prodiranja tujih jezikov, predvsem angleščine v naše šolstvo od osnovne šole (in tudi že od vrtcev) prek srednjega šolstva in vse do višjih in visokih šol vključno z univerzo. Kakor da določeni izobraženci izstopajo iz jezikovnega (in pač ne samo iz tega) slovenstva, od katerega pa sicer prejemajo izobrazbo, streho nad glavo in vsakdanji (dostikrat prav imenitni) kruh. Še posebej veliki nevarnosti za rabo materinščine bomo izpostavljeni v Evropski zvezi.

Norma in predpis

Glavni problemi norme slovenskega knjižnega jezika rastejo z ene strani iz oddaljenosti tradicionalne norme knjižnega jezika in živega praktičnosporazumevalnega jezika osrednjega narečnega prostora, z druge strani pa iz slovenske podložnosti tujim jezikom v vsem iz njih prevzetem. Slovenska knjižna norma se je relativno dokončno utrdila s Slovensko slovnico 1934 in Slovenskim pravopisom 1935: prvo je izdal A. Breznik sam, drugega skupaj s F. Ramovšem. Ramovš je pravopisu med drugim prispeval svojo univerzitetno avtoriteto, to pa v okviru slovenskega Znanstvenega društva za humanistične vede (ki je v svojem vrhu 1938 preraslo v slovensko akademijo znanosti).

Najbolje je to normo, iz katere se porajajo tudi njeni sedanji problemi, pogledati po posameznih ravninah jezikovne zgradbe; pri tem se hočemo najprej pomuditi pri njeni t. i. izrazni (tj. glasovni in pisni), nato pa pomenonosni (morfemski, oblikoslovni, skladenjski, besedijski) strani.

Izrazna stran

Izrazna stran jezika je ali slušna v smislu glasovja, naglasa in stavčne fonetike, ali pa pisna glede zaznamovanja fonemov, morfonemov, besed, stavkov in povedi.

Fonemi

Samoglasniški fonemi so ves čas Breznikove slovnice (tj. od njene prve izdaje leta 1916) stari kopitarjanski (v bistvu pohlinovski), 8 po številu, z dvema vrstama *e*-jev in *o*-jev (tj. z ozkim in širokim *e* oz. *o*) in s polglasnikom v okviru tradicionalnega trikotnika, katerega oglišča tvorijo *i*, *u* in *a*, tj. razpršena svetli *i* in temni *u* ter strnjeni *a*. Problem tega samoglasniškega sestava (v glavnem se opira na gorenjščino in Ljubljano) je v tem, da ga je treba uveljavljati pri večini govorečih, ker imajo v marsičem drugačno narečno podstavo, poleg tega pa tudi sam v sebi ni docela ustaljen (prim. krepitev širokega *e* na račun polglasnika v določenih kategorijah). Zlasti je pereče vprašanje ozkih in širokih *e*-jev in *o*-jev ponekod na Štajerskem in Primorskem (z obratnim predznakom, tj. Štajerci imajo predvsem srednje *e*-je in *o*-je, Primorci pa se pri *o*-ju nagibljejo k samo širokim). Ta glas pa sploh ni poznan vsej štajerski in panonski skupini narečij. Polglasnik je poleg tega problem še zato, ker je tam, kjer poznajo tudi t. i. mladega, tj. upadnega (redukcijskega) izvora, tega pa predpis (kodifikacija) ne priznava, kakor tudi ne ničte stopnje t. i. modernega samoglasniškega upada (vokalne redukcije), deloma znanega tudi zunaj nekdanje Kranjske (Gorenjske, Dolenjske, Notranjske), v kateri se je moderna vokalna redukcija sicer najbolj razvila. Korak v smeri te upadnosti (reduciranosti) predstavlja norma pogovornega knjižnega jezika novejšega časa.

Drugače je samoglasniški sestav slovenskega knjižnega jezika utrjen. Nekaj nemira je vendar še v razvrstitvi zlasti *e*-jev in *o*-jev, kjer se v najnovejšem času priznava tudi mehanična razvrstitev širokega *e* pred *j* in širokega *o* pred *v* (*sinôvi, sêja*), pa širokega *e* pred *r* v prevzetih besedah (*šofêr*), kar je sedaj (SSKJ, SS, SP1P) vendarle tudi izrecno opaženo. Neko prestavljanje v smeri resnično govorjenega imamo tudi v zvezah nenaglašeni samoglasnik + *u̯* ne pred samoglasnikom deležnika na *-l*, kjer se tudi za knjižni zborni jezik zmeraj bolj dovoljuje enoglasovni namesto dvoglasovnega izgovora: npr. *nésu*, *nôsu*, *vídu* namesto *néseu̯*, *nôsiu̯*, *vídeu̯*. Pogovorno prodira tip *odhòd odhôda*. Ni pa mogoče sprejeti modnega zamenjavanja širokega *e* z nekakim polglasnikom, npr. *tə̀žka* namesto *têžka*.

Pri soglasnikih opažamo sprijaznjenje z dejstvi vsakdanjega praktičnega sporočanja v tem, da se namesto mehkih (palatalnih) *l* in *n* v položaju pred samoglasnikom priznava dvoglasijski izgovor tipa *lj* in *nj* (ne v takem položaju pa tudi navadnih, nepalatalnih *l* in *n*); tu v bistvu omahujejo le priročniki (npr. Breznikova oz. uredniškega odbora Slovenska slovnica 1934, 1956, Slovenski pravopis 1962, ne norma), ki hočejo uveljaviti „pravilnejše, starejše in lepše" govorjenje (to se vleče že od Kopitarja in prek Škrabca sem). V to krivo smer gre tudi prizadevanje (od 40-ih let 20. stol. sem), da bi imeli na koncu besede ohranjeno zvenečnost nezvočnikov, s tem pa tudi tu nasprotje med zvenečimi in nezvenečimi nezvočniki; to prizadevanje odpravljajo Slovenski knjižni jezik 1 1965, Slovenska slovnica 1976 in Načrt pravil za novi slovenski pravopis (1981), medtem ko je v SSKJ I, 1970, glede tega izglasovana (po pričevanju J. Riglerja) nejasnost. Deloma na dolenjskem dialektizmu Škrabčeve norme iz dobre zadnje tretjine 19. stoletja deloma na napačni teoriji Breznikovega umovanja in njegove slovnice temelji tudi neustaljenost norme in predpisa v zvezi z naravo variant fonema *v* v položaju ne ob samoglasniku, konkretno v vzglasju pred soglasnikom iste besede (*vreti, vtis, vzeti* ipd.), deloma pa se tu meša še pedagogizem v tem smislu, da bi poenostavljal stvari, ki niso enostavne. (Zanimivo je, da se teh umetničenj, kot edinih odlik svojega „šolanega" govorjenja, krčevito držijo nekateri igralci in govorno nastopajoči novinarji.)

Zaradi zagledanosti v preteklost in „jezikovno popolnost" imamo tudi nemir v oblikoglasnem menjavanju fonemov *v* in *l*, in sicer v tem smislu, da se nekako noče uvideti, da to ni več fonološki zakon, ampak oblikoglasna (morfonološka) zadeva: ta v položaju na koncu besede uveljavlja namesto morfonema /*l*/ varianto (*u̯*) fonema /*v*/ le v deležniku na *-l* (z morebitnim nadaljnjim prehodom zveze samoglasnik V + *u̯* v *u*), pri nekaterih samostalnikih, pridevnikih, prislovih, povedkovnikih in členkih (*stol, gol, pol, žal*), pred soglasnikom pa pretežno pri obrazilu *-lc-*, *-lk-*, *-lstv-*, *-lsk-* (*bralca, bralka, bralstvo, bralski*), ne pa tudi *-ln-* oz. *-ln- + X* (npr. *pralni, pralnica, izobraževalni*) in še kje (pridevniki na *-el*, tip *volk*). Popolnoma predvidljiv je izgovor končnega *u̯* kot morfonema *-l* le pri deležniku na *-l*: *pisal, usahnil, usahel.*

Tonemskost in oblikoslovni naglas

Za obdobje od okoli 1930 sem je značilno tudi omahovanje v normativnem priznavanju slovenskega tonemskega naglasa. Breznik 1934 ga ima kot edinega v glasoslovju in deloma v oblikoslovju, Slovenska slovnica 1940 ga sploh več ne omenja, pač pa spet Slovenska slovnica 1947 v glasoslovju. V polni meri tonemskost sprva upoštevajo le ne v slovenščini pisani priročniki (De Bray v angl., Svane v nem., Toporišič v sh.), dosledno pa nato Slovar slovenskega knjižnega jezika od l. 1970 naprej in Slovenska slovnica 1976, upoštevana pa je tonemskost prvič tudi v Slovenskem pravopisu (1981 oz. 1990 oz. bo 2000). Posebnost našega knjižnega jezika je, da je v njem normativen tako tonemski kakor netonemski naglas, prestižen pa je gotovo tonemski, zato je škoda, da ga v gledališčih izpodrivajo celo v Ljubljani.

Precej neustaljenosti je bilo v našem času tudi pri oblikoslovnem naglaševanju. Breznik je bil spet uvedel osrednje slovensko naglaševanje starejšega tipa: poleg (ne)premičnega naglaševanja na osnovi (*ràk ráka, človȅk človéka*) je ločil še končniškega (oksitoničnega) (*stebȅr stebrà*) in mešanega (kot ga imenujemo sedaj): *dúh duhá dúhu duhá* itd.), vendar nekako v smislu prvotnejše (starejše) pravilnosti in skoraj brezizjemnosti, s čimer so bile v nasprotju nalike (analogije) in novejši razvoji. To se je zlasti videlo tudi pri glagolu, kjer je sicer pravilno izhajal iz trojnosti, ki naj jo ponazorimo s tonemskimi primeri: a *lę́sti lę̑zem(o) lę́zi(mo)*, b_1 *trę́sti trę́sem(o) trę́si tresîmo*, b_2 *plésti plétem(o) pletîmo* (podtip *cvestî cvetȅm cvetémo cvetî cvetîmo*). – Starejše naglaševanje se potem v slovnicah počasi opušča, kolikor ga ne potrjuje živa mestna govorica središča (npr. tip *gôra goré, pisáti*, ki se sprostijo v *gôra -e* in *gôra -é, písati/pisáti*). V zvezi s tem je bilo treba počasi opuščati normodajalno pristojnost vaških narečij v primeri z mestnimi pokrajinskimi pogovornimi jeziki, zlasti z osrednjim ljubljanskim. Krepko osnovo sodobne knjižne tonemskosti je v SSKJ podal J. Rigler. Pri normiranju odločilno pomaga merilo stilistične (ne)zaznamovanosti; brez tega merila je bilo sicer ob sklicevanju na leposlovje (beletristiko) daljšega obdobja mogoče „dokazati" normativnost še tako bizarnih

naglaševanj. Namesto zaznamovanja tonemskih dvojničnosti z vodoravno črtico nad samoglasnikom oz. *r*, npr. ā, ī, novi SP uveljavlja razvezavo z akutom oz. cirkumfleksom, prinaša pa tudi čisto variantno tipologijo.

Pravopis in oblikoglasje

V pravopisu ves čas od 30. let 20. stol. ni velikih sprememb. Edino večjo težavo povzroča pisanje prevzetih besed iz jezikov z latinsko pisavo, kjer se je bil Breznik – nasprotno dotedanji pretežni praksi in absolutnemu načelu pri Škrabcu – odločil na začetku 20. stoletja za pisanje kot v izvirnem jeziku pri t. i. tujkah, tj. besedah (v glavnem iz zahodnih in klasičnih jezikov), ki poti v naš jezik niso našle prek ljudskega besedila, ampak z neposrednim prenosom v knjižno. Za pisanje osebnih lastnih imen je Breznikovo načelo za zahodnoevropska obveljalo (izjeme so dovolj redke, npr. *Petrarka, Kalvin, Luter*, pogosteje pa tip *ničejanec, marksizem*), že manj za zemljepisna in stvarna lastna imena (ta delno zlasti pa večbesedna – tudi prevajamo) in sploh ne za antična lastna imena vseh treh vrst. Pri pisanju občnih imen je v pretežni meri zmagalo nasprotno stališče, tj. da se občnoimenske besede pisno podomačujejo, nepodomačene pa imajo predpisan slovenski knjižni izgovor.

Ravno tako v smeri „etimologizacije" (in ne preproste rešitve po dejanskem izgovoru v slovenskih ustih) smo po Breznikovi „zaslugi" zašli pri pisavi iz latinščine (in grščine) izvirajoče zveze *i* + *V* (ne pa po izgovoru *i* + *j* + *V*), zaradi česar imamo sedaj neenotnost tipa *alodij* = *alodijski* ≠ *alodialen* (namesto *alodijalen*), čeprav se je to v 30-ih letih 20. stol. že precej splošno pisalo po izgovoru (še sedaj dovolj pogosto nahajamo logične oblike kot *revijalen, pacijent* ipd.). Umetno, tj. proti naravnemu izgovoru, je bila od Breznika na ljubo črkovne doslednosti namesto slovenskih končnic *-em*, *-ema*, *-ev* in obrazila *-ev* za nemim soglasnikom vpeljana tudi pisava z o: *Ribot Ribotom* itd. za govorjeno [ribójem] itd. Enako za pisanje šumevcev, *j* in *c*: ne s *č*, *ž*, *š*, *j* in *c*, npr. *z Boschom* nam. *z Boschem*, kar zadnji pravopis sedaj vendar odpravlja. Podobno neustreznost so uvedli za pisavo priponskih obrazil *-lc-*, *-lk-*, *-lstv-*, *-lsk-*, ko so (verjetno na podlagi Škrabčevih in Štrekljevih razprav ter Breznikovega obravnavanja tega problema v razpravi o razvoju slovenske pisave druge polovice 19. stoletja) v Slovenskem pravopisu 1962 spet predpisali pisanje *-vc-*, *-vk-* itd., in sicer proti že utrjenemu izročilu novejše dobe v imenu starejše (etimološke) pravilnosti. To je prineslo več kot dvajsetletni nemir v pravopisno normo in pripeljalo celo do politične diferenciacije slovensko pišočih v trenutku, ko je v to početje pravopiscev posegla avtoritativna roka akademijske (in nato še ministrske) oblasti. SSKJ in novi SP uveljavljata normo izpred 1962, a nekateri redki posamezniki mnogopisci vendarle še zmeraj vztrajajo pri določitvah SP 1962.

Večjih takih neustaljenosti na drugih področjih k sreči ni bilo. Pač pa se na podlagi formalnih meril utrjuje pisanje skupaj in narazen, skuša se tudi smiselno zaokrožiti pisava z veliko lastnih imen (pri tem gre za to, da se natančneje določi, kaj naj bi bila lastna imena), posebno stvarnih, in še česa. Tu bi si želeli še odpovedati rešitvam, ki zahtevajo neprestano ideološko opredeljevanje pišočih (med drugimi izrazi spoštovanja, ogovarjanje v pismih ipd.). Pomemben dogovor je bil dosežen med zemljepisci in slovenisti glede pisanja velike začetnice enot pri večbesednih naselbinskih imenih. Za okrog 40 jezikov je bilo določeno tudi prenašanje tuje pisanih lastnih in občnih imen v slovenščino, obenem pa je bila zanje določena tudi njihova glasovna vrednost.

Sploh je za celotno pisno podobo slovenskega knjižnega jezika mogoče reči, da je bila njena norma v priročnike zajeta v zadnjem času veliko natančneje kot doslej, kar naj bi na svoj način pripomoglo k njeni dokončni utrditvi; še zlasti velja to za določitve v novem pravopisu.

Poskuša se normirati tudi pisna podoba pogovornega jezika, vendar se tu še zmeraj ne zdijo dokončni, zlasti pa ne normativni, predlogi vsem (oz. do večine) pogovorno pišočim.

Pomenonosna stran jezika

Oblikoslovje

Slovensko knjižno oblikoslovje je v glavnem že dokaj umirjeno, vendar ne brez teoretičnih novosti. Pri besednih vrstah so novi pojmi pridevniška in samostalniška pa tudi vezniška beseda ter povedkovnik in členek. Zaimki in števniki so njihove delne množice, povedkovniki in členki pa so se izločili iz prislovov. Sklanjatvenih tipov pri samostalniških besedah imamo za vsak spol po štiri. Slovnična kategorija spola m, ž, s je dobila še podspola živosti in človeškosti, oseba, in sicer 3., se pripisuje tudi vsem samostalniškim besedam, pri številu se loči še številnost. Pri času ni sprememb, pri naklonu je želelnik le skladenjski, pri načinu ni več srednjika (medija) ipd. Novejši slovenski jezikovni priročniki vse to podajajo dosti natančneje (prim. zlasti predikativ ali členek pri besednih vrstah ali vezljivost sploh). Marsikaj, kar se v pregibalnem oblikoslovju premika, je posledica stika slovenskega jezika z jeziki dajalci, ki se, precej po „zaslugi" naših slovničarjev in pravopiscev, skušajo uveljaviti kot delni podsistemi v okviru slovenske slovnične strukture.

V zvezi s prevzemanjem besed se širi inventar imenovalniških končnic samostalnikov, še zlasti lastnih imen (*Ajshilos, Tarentum, Ceres* ipd.) iz latinščine in grščine, obenem nekatere neslovenske premene osnov (*Ceres Cerere, Juno Junone*), včasih tudi premena sklanjatvenih vzorcev (*frikativ -a* m. ed. proti *frikativa frikativ* s. mn. namesto pričakovanega *frikativi -ov*). Občasno se krepi t. i. tretja, tj. ničta sklanjatev samostalnikov vsaj kot variantna možnost tudi pri samostalnikih moškega spola, ne le ženskega (primeri za srednji spol so izjemni), npr. *tozd -ø* ž. nam. *tozd -a* m. spola, medtem ko je samostalnikov te vrste ženskega spola dovolj, npr. *mami, Karmen, species*, kar ima svojo oporo pri priimkih v zvezah tipa *Ana Svetlin Ane Svetlin*, kjer se priimek, prvotno moškega spola, po konverziji v ženskega pregiba ničto (tako lahko tudi pri *-a*-osnovah tipa *Trdina*).

Od dvojničnih končnic se počasi izgubljajo tiste, ki so odvisne od naglasnega tipa (tako pri samostalnikih moškega in ženskega spola 1. sklanjatve): pri samostalnikih ž. spola 1. sklanjatve je v praktičnem, večinoma pogovornem ali narečnem,

jeziku v glavnem opuščena razlika med dvojino in množino v imenovalniku in tožilniku (ostaja torej le še v enakoglasnih dajalniku in orodniku), v 2. ženski sklanjatvi je dvojnost v daj./or. dvojine (*pošast/i/ma*). Sorazmerno se krepi tudi pridevniška ničta sklanjatev (npr. *bež*), kolikor je zaprta ali pa neizkoriščena pot k normalizaciji prek priponskega obrazila, npr. **bežen, *beški, *bežast* (za nasprotno prim. *roza – rozast -a -o* (narečno npr. Mostec proti *lila* in *lilast -a -o* tudi v knjižnem jeziku). Pri pridevniških besedah je v teku neko ustaljevanje t. i. določne in nedoločne oblike, oprto na nasprotje pri zaimkih (*kakšen – kateri*). Prodira tudi stopnjevanje z *bolj* namesto z desnim obrazilom, pri glagolih se počasi opušča t. i. krajša oblika 3. os. množine (*ležé, žgó, nesó*) in se zamenjuje z dolgo (*ležíjo, žgêjo, nêsejo*), še kar držijo pa se t. i. atematske končnice *-dó* oz. *-do*, seveda v svojem zelo ozkem številčnem obsegu (*gredó – grêjo, bódo – bójo*). Pri tvorbi vidskih dvojic se močno širi sedanjiška glagolska pripona *-uje-* in njena nedoločniška varianta *-o/evá-* na račun pripon *-a-* oz. *-ava-* (prim. *premišljuje* poleg *premišlja* in *napihuje* poleg komaj še rabljenega *napihava*, vendar še *okopuje* in *okopava*).

Skladnja

V skladnji ni kakšnih posebnih večjih primerov neustaljene norme. Še največ je prestopkov proti predpisu pri pretvorbah, ki so posledica zanikanja povedka: bodisi mehanično prestavljanje osebka in tožilniškega predmeta v rodilnik ob vsaki nikalnici ali pa neprestavljanje v primerih, ko bi bilo to nujno (to se dogaja zlasti pod vplivom srbohrvaščine). Drug tak primer je raba predložnega samostalniškega rodilnika namesto svojilnega pridevnika (*šal od mame – mamin šal*). Večji problem je le stava ločil pri pristavku in pri t. i. dostavkih. Na splošno slabi vezavna moč za predmetni (edini) dajalnik in rodilnik in se nadomešča s predložno vezavo (prim. *spomniti se česa – spomniti se na kaj, čakati koga – čakati na na koga*), vendar tu stvari niso docela v razvidu. Pač pa se opaža, zlasti v strokovni in publicistični zvrsti, neki beg od osebnih glagolskih zvez v imenske in v opisnost; tu je tudi opazno nepregledno kopičenje skladenjskih vzorcev zaradi njihove nezadostne medsebojne usklajenosti, kar je večinoma posledica neizčiščene (ali tudi zakrite) misli, ki se hoče upovediti. – Breznik je v glavnem pregnal t. i. francoske konstrukcije. Na skladnjo je zlasti pritiskala srbohrvaščina (predvsem v vezljivosti).

Besedje in besedotvorje

V besedju opažamo velik pritisk novih prevzetih besed na domače že ustaljeno besedje. Tu je pogosto zanemarjanje domačih sredstev na račun (novih) prevzetih. To se dogaja pri novinarjih deloma zaradi težnje po opaznem, impresivnem izražanju, pri strokovnjaku (in pri novinarju) pa predvsem zaradi mehaničnega podleganja izrazjem drugojezičnih vzorcev, iz katerih črpa svojo glavno obveščenost o stvareh, o katerih razpravlja. Hkrati je to posledica primanjkljaja v jezikovni izobrazbi (kar je spet posledica povprečno ne velike prizadevnosti mnogih naših učiteljev jezika po srednjih šolah – ob že tako majhnem številu ur in velikih razredih – in odsotnosti jezika kot učnega strokovnega predmeta po naših višjih in visokih šolah). Poleg tega na tem področju sploh obstaja neodločnost glede načela, ali naj se namesto t. i. mednarodnih strokovnih izrazov uporabljajo domači, da ne govorimo o tem, da na sploh ni sprejeto Breznikovo (in že prej Kopitarjevo) načelo, po katerem se daje prednost domačemu pred tujim, prevzetim. Potem je bil tu v Jugoslaviji še nesrečni stalni pritisk besedja srbohrvaškega jezika v zadevah politike, uprave, vojaštva, gospodarskih zadev, v slengih, malovredni in strokovni literaturi ipd., ki je neprestano spodrivala (skušala spodriniti) slovensko besedo, ali pa jo vsaj pomensko prilagajala srbohrvaški jezikovni strukturi, pri čemer je dostikrat kazila slovenske pomene. V manjši meri je to veljalo tudi za besedje iz angleščine, sedaj pa pri nas prav angleščina skuša prevzeti nekdanjo vlogo srbohrvaščine v Jugoslaviji in nemščine dolga stoletja pred tem.

Rečeno v precejšnji meri velja tudi za besedotvorna sredstva. V besedotvorju naj omenimo močno tvorbo kratic (akronimov), od besedotvornih načinov pa zlaganje s t. i. imenovalniškim medponskim obrazilom (tip *vikend hiša/vikendhiša, Slovenija-šport, C-vitamin*), ki poleg tega prinašajo še pisne težave.

Normativni priročniki

Jasna kodifikacija se opravlja prek jezikovnih priročnikov, kot so pravopis, slovnica, slovar. Pri tem je za Slovence postalo nekako značilno, da jim je predpis predvsem Slovenski pravopis, ki pa je poleg pravopisa v pravem pomenu besede hkrati tudi pravorečje, stilistični in slovarski priročnik, do neke mere tudi skladenjski in oblikoslovni. Za naša povojna pravopisa pa velja, da pri njiju do nedavnega niso imeli ravno odločilne besede strokovnjaki jezikoslovni raziskovalci, temveč v večji meri ostrokovljeni praktiki. Oboji se poleg tega ne ujemajo najbolje, praktiki pa svoj fevd skušajo braniti za vsako ceno. Šele v najnovejšem času (od 70. let naprej) imamo pri pravopisu poskus, da bi vendarle prišlo do soglasja med enimi in drugimi in do enotnega nastopanja pred javnostjo, s čimer bi bile zmanjšane možnosti za lov v kalnem, kakor ga ob vsakem pravopisu uspešno uprizarjajo „ljubiteljski" uporabniki jezika in „ljubiteljski" varuhi tudi nekaterih nikoli dejansko izpričanih in potrjenih jezikovnih vrednot.

Novi, šesti, pravopis se mukoma napoveduje z objavljanjem najprej Načrta pravil za novi slovenski pravopis (1981), nato pa 1990 z naslovom Slovenski pravopis 1 Pravila (tudi v dotisu in še 1992, 1994, 1997), pa Slovenski pravopis Pravila (1994, 1997), ob stoletnici slovenskih knjižnih pravopisnih priročnikov pa izide celota, tj. tudi slovarski del. Razlogi za tako dolgo nastajanje so ideološke blokade take in drugačne narave oz. barve.

Posebno ilustrativen primer zapletov pri ugotavljanju in predpisu norme imamo v SP 1962: Ta je – kot rečeno – proti tedanji normi predpisal pisanje najbolj pogostega morfema za vršilca dejanja namesto z dotedanjim *-lec* v obliki *-vec* (in analogno pri oblikah za ženski spol ter pri temu ustreznem skupnem imenu ter pridevniku:

bravec – bravka, bravstvo, bravski). Zaradi upiranja temu predpisu je bila normna oblika *-lec* itd. „oktroirana" od predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti (in od ustrezne kulturne ustanove najvišjega ranga), ta „oktroiranost" pa dolgo časa (in še sedaj ne čisto v celoti) ni bila sprejeta od tistih, ki so 1962 gladko sprejeli nenormno, a predpisano obliko *-vec*. Trenutno bi bilo za predpisovalca najboljše, če bi na svojo stran pridobil „ljubitelje" in „strokovnjake praktike" tako, da ti ne bi opazili, da se z normnimi določitvami vnaša red v stvari, ki so jih oni „že uredili" ali pa jih imajo „za že urejene". Spreminjanje predpisa je seveda smiselno le, če je s tem res pomagano jezikovni zgradbi sami. Samo ob sebi se razume, da je s tem olajšano tudi obvladovanje predpisanega vsem tistim, ki se kot uporabniki knjižnega jezika šele pojavljajo (nove generacije), medtem ko še tako strukturno utemeljen spremenjeni (ali razširjeni) predpis spravlja v nerazpoloženje tiste, ki so vajeni starega, pa naj bo še tako neustrezen. Sicer je pa treba reči, da se „iger" okoli kodifikacije udeležuje v bistvu vendarle omejeno število ljudi, medtem ko večina tako in tako dostikrat ne ve za obstajanje kategorij, o katerih gre spor. Med konservativce za vsako ceno v zadevah predpisanosti spada pri nas veliko število učiteljev jezika in radijskih in televizijskih napovedovalcev, nato pa armada lektorjev, ki pomaga v veliki meri nepismenim besedilom politikov, strokovnjakov ... Konservatizem se torej pojavlja prav pri ljudeh, ki od jezika tako rekoč živijo, a niso posebno pripravljeni, da bi v svoje že pridobljeno znanje še kaj investirali.

Znamenje zanemarjenosti ali pa posrednega protesta proti rigorozni predpisanosti na drugih področjih življenja je beg od jezikovnega predpisa sploh, neko neodgovorno ravnanje s skupnimi dobrinami, zatekanje v individualizem, kakor se kaže v zanemarjanju normativnih predpisov, šibanih npr. v jezikovnih razsodbah posebnega telesa, t. i. jezikovnega razsodišča, ki je eno desetletje vsak teden objavljalo svoje razsodbe v slovenskem časopisju.

Vprašanja funkcijske zvrstnosti

Splošno

V zadnjih štiridesetih letih se je utrdila tudi zavest o funkcijskih zvrsteh jezika, posebno še knjižnega. Nastavke funkcijskozvrstnega gledanja na slovenski jezik imamo prav izrazite že v Breznikovih delih, že prej pa je postala očitna tako imenovana poslovalna zvrst, ko so se Slovenci začeli potegovati za poslovanje uradov v slovenščini (druga polovica 19. stoletja). Sedaj sta glede slovenščine v uporabi dve klasifikaciji funkcijskih zvrsti: prva, ki v ospredje postavlja praktično sporazumevanje, okrog tega osredja pa razvršča tri specializirane zvrsti, ki se razvojno nekako pojavljajo iz te osrednje: strokovno, publicistično in umetnostno. Druga klasifikacija najprej linearno loči umetnostno od neumetnostnega, zadnje pa se potem deli na strokovno-znanstveno, publicistično in poslovalno. Vse je precej

naslonjeno na ustrezna češka in slovaška pojmovanja. V prvi delitvi, uveljavljani v tej slovnici, se v okviru strokovne zvrsti nahajajo praktičnostrokovna, strokovna, znanstvena in poslovalna podzvrst. Monografske nastavke obdelave posameznih funkcijskih zvrsti smo dobili za publicistično zvrst in poslovalno podzvrst, druge zvrsti pa so bile označene bolj sumativno, še najskromneje praktičnosporazumevalna. Za umetnostno zvrst smo dobili oznako za pesniško podzvrst, zanjo pa imamo tudi sorazmerno precej interpretacij. V novejšem času imamo poglobljeno predstavitev npr. podzvrsti poročevalstva, pa tudi znanstvene zvrsti.

Funkcijska zvrstnost je tudi pri nas besedilno precej polno razvita, saj imamo npr. strokovno zastopano tako rekoč za vsa področja in tudi za vse stopnje, od praktičnostrokovne, recimo poklicne, do znanstvene na univerzi, večinoma z vseh vrst priročniki in pogosto tudi s posebnimi, slovarsko izdanimi strokovnimi izrazji.

Strokovni in politični jezik

Ponekod se v strokovnih jezikih pojavlja težnja po hotenem, izumetničenem položaju nasproti praktičnosporazumevalnemu jeziku ali pa nasproti domačim sredstvom poimenovanja v korist novih prevzetih, t. i. mednarodnih. To je (oz. je bilo) npr. še zlasti vidno pri medicini, v marsičem se v zadnjem času krepi tudi v biologiji, tu v tem smislu, da se skuša ustvariti popolna poimenovalna dvojnost za vse rastline in živali, k sreči tudi ne za njihove organe in funkcije. To gre pogosto spet na škodo domačih poimenovanj, npr. v kakem priročniku za gobe, kjer se na uglednem mestu z velikimi črkami bleščijo latinska imena, slovenska, ki jih edina navadni gobarji poznajo, pa komaj najdeš. Za medicinsko izrazje je bilo že predlagano, da bi se namesto čisto latinskih izrazov uporabljali vsaj obrazilno in končniško podomačeni (npr. raje kot colitis chronica torej kronični kolitis), kolikor ne bi bilo bolje, in včasih je celo nujno, stvari docela posloveniti s prevodom, npr. *gastritis = želodčno vnetje* ipd. Še zlasti velja sloveniti vse operacionalne izraze, npr. *pacient – bolnik, medikament – zdravilo, ekstrahirati – puliti, eksplorirati – raziskati/pogledati* ipd.

Poseben problem je politični jezik, ki je v neki fazi težil v izrazito kozmopolitičnost na podlagi temeljnih marksističnih del, pri čemer je skoraj docela zavrgel dotlejšnje družbeno-politično izrazje. V drugi fazi je postalo to izrazje bolj domače (samoupravno), ves čas pa je jezik obremenjen z mednarodnimi večbesednimi izrazi, ki v celoti hočejo opisati funkcije družbenopolitičnih teles, namesto da bi se že utrjenim izrazom dodajale ustrezne pomenske sestavine, s čimer bi bil jezik lahko preprostejši in ne bi tako težil h kratičnim (akronimičnim) poimenovanjem, ki ga sedaj delajo precej neumljivega, dostikrat kar hoteno odtujenega. – Po osamosvojitvi opažamo močan naval angleških poimenovanj v gospodarstvu in financah. Prav žalostno je opazovati vdor angleških poimenovanj na ulico (imena podjetij in lokalov). Kar nevarno pa je tudi opuščanje slovenščine v znanstvenih publikacijah Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani in v z njo povezanih izdajah ZRC SAZU.

Na splošno tudi naši strokovni pisci niso posebni stilisti: večina njihovih besedil gre pred natisom pod prepotrebno lektorsko pilo, da so besedila kolikor toliko objavljiva. To velja precej za besedila politikov, katerih sporočila (v starem sistemu so bili to večinoma ekspozeji s sej in govori z zborovanj) prihajajo do občinstva kar pogosto prek časopisov. Kakor strokovni jeziki sploh je tudi jezik naše politike, družbenogospodarska ni izvzeta, neostrokovljenemu bralcu (oz. poslušalcu) nekako zamejen z (ne)dostopnostjo svojega izrazja; zato se tu v celoti postavlja vprašanje konzumativnosti teh besedil za široke množice oz. sploh za nepolitike. Težava, ki je tako rekoč nujna, bi po našem mnenju postala manjša, če bi se strokovna izrazja bolj držala običajnega besedja, med drugim tudi v tem smislu, da bi bili koreni (s tem pa praktično tudi njihovi drugi morfemi) teh izrazov čim bolj slovenski.

Publicistični jezik

Publicistični jezik je kolikor toliko pregledan v svoji novinarski, zlasti dnevniški podzvrsti. Pri ugotavljanju tipoloških značilnosti te podzvrsti eni skoraj vse jemljejo za sprejemljivo, ker pač je, drugi bi si (včasih preveč idealistično) želeli tudi tu ne le učinkovit, ampak tudi lep in domač jezik. Seveda pa lahko pričakujemo vsaj jezik, ki ne krši osnovnih pravil slovenskega knjižnega jezika; niso tako redki primeri, ko pisci ne zadostijo temu osnovnemu zahtevku. Druga dovolj pogosta slabost novinarskega jezika je težnja, biti za vsako ceno nenavaden, tj. nevsakdanji. Posledica te težnje je bilo včasih zatekanje k srbohrvaškim jezikovnim sredstvom, sedaj pa k angleškim, ali pa silijo v tropiko, ki ni nujno (ali celó lahkó) sprejemljiva. Če se tak jezik govori, se dostikrat dela opazen z nemogočim, pretirano močnim (včasih še mehaničnim) poudarjanjem zadnje besede v povedi, ali pa takih mest v siceršnji intonacijski strukturi, ki niso v težišču. To novinarji sami imenujejo „stilizacija“ in jo ogorčeno branijo pred kritiko. Druga tipična razvada je razsekavanje govorne verige na posamezne njene besede, ali neke vrste motoviljenje gor in dol (npr. v televizijskem dnevniku). K sreči so še zmeraj ljudje, ki tudi v javnih medijih govorijo normalno, tj. tako, kakor je za Slovence značilno, seveda primerno dani tvarini in doživljalni dinamiki.

Umetnostni jezik

Slovenski knjižni jezik je že več stoletij tudi jezik leposlovja. To velja še zlasti za zadnji, dobri dve stoletji njegovega obstoja, ko smo Slovenci pravzaprav šele dobili posvetno besedno umetnost (prej smo imeli v glavnem le veri in verovanju namenjena besedila, tudi pesemska). Pisati dela besedne umetnosti je torej praktično pomenilo pisati v knjižnem jeziku, kakor tudi je ta jezik do srede 19. stol., deloma pa še naprej, obstajal tudi v t. i. pokrajinski variantnosti, temelječi na večjih jezikovnih narečnih ploskvah. Tako se je slovenski knjižni jezik novejše dobe praktično razvijal kot jezik leposlovja (še zlasti za zavest jezikoslovcev knjižnega jezika in še posebej

slovničarjev). Publicistični in strokovni jezik, ki sta obstajala nekako v istem času (vendar z nekim faznim zaostankom: prim. Prešernovo pesem že v 20-ih letih 19. stol. in Novic kakih dvajset let pozneje), sta imela iste slovnične in glasovno-pisne značilnosti. Leposlovje v neknjižnem jeziku je obstajalo samo t. i. ljudsko (narodno), v glavnem le kot prav tedaj odkrivana dediščina preteklosti, praktično nihče pa ni poskušal uporabljati družbeno nižjih zvrsti slovenskega jezika, tj. nadnarečnega regionalnega ali narečnega jezika za leposlovne namene (nekaj tega v humorističnih listih vendar tudi ne manjka).

V našem času se leposlovni jezik nikakor več ne more enačiti s knjižnim. Čeprav večina leposlovnih besedil še zmeraj nastaja v knjižnem zbornem jeziku, imamo vendar že dalj časa poskuse, uporabljati zborno zvrst knjižnega jezika le za podstavo leposlovnih besedil, medtem ko je jezik leposlovnih junakov pogovorne vrste ali se vsaj nakazuje kot tak (tj. ni izpeljan v celoti, v vseh svojih značilnostih, in tudi v teh mu manjka doslednosti). Prve poskuse, uvajati v leposlovje neknjižna jezikovna sredstva, tj. npr. besedje, v precejšnji meri tudi skladnjo, imamo deloma že pri Cankarju in Finžgarju na začetku tega stoletja. V glavnem gre pri tem vendarle le za stilizacije, včasih celo nezavedne. (Zavestne stilizacije zlasti na podlagi funkcijske zvrstnosti je že pred tem uvedel F. Milčinski.) Uporaba narečnih ali pokrajinskih zvrsti slovenskega jezika se je omejevala v glavnem na humoristično pisanje, deloma pa se je uporabljala tudi v prevodni dramski literaturi, pač na podlagi pobud izvirnikov (Shakespeare, Goldoni, Držić). V 30-ih letih 20. stol. imamo zanimiv poskus uporabe knjižnega jezika s konca 18. stoletja v drami B. Krefta, obravnavajoči razsvetljensko družbo onega časa. Ta zvrstna razgibanost v okviru dramskih besedil se je potem polno razživela zlasti v našem filmu, katerega govorica je dandanes le še redko knjižnozborna, večinoma pa pokrajinska ali celo ožje narečna. V prevodni literaturi imamo celo poskuse, da bi v pripovednem delu tudi jezik nevložnega pripovedovalca postal nezboren, tj. samo knjižnopogovoren, z močno prisotnostjo slengovskih prvin (četudi le prirejenih po izvirniku, torej ne zmeraj istovetnih z resnično rabljenimi slengizmi pri nas). V zadnjem času nastaja tudi nekaj naše literature v takem jeziku.

Gledano z drugega stališča, pa moramo glede leposlovnega jezika nove dobe, tj. od 30-ih let naprej, ugotoviti, da se je po impresionistično-simbolistični in ekspresionistični fazi v prvih treh desetletjih 20. stoletja umiril v realistični tipiki, za katero je v veliki meri značilna raba stilno nezaznamovanih slovničnih jezikovnih sredstev, vsekakor z delno narečno stilizacijo v besedju. To obdobje za jezikovno stilistiko v bistvu ni nič posebno zanimivo. Najmočnejša avtorja sta Prežihov Voranc in Ciril Kosmač, in sicer s proznimi deli. Zlasti za prvega je značilna deloma naturalistična izbira besedja in izražanje za prej bolj ali manj tabuirana področja seksualne tematike in motivike. Plodna pisca od 30-ih let naprej sta M. Kranjec in A. Ingolič.

V času po drugi svetovni vojni se je v poeziji razmahnilo nekaj, kar se je bilo sicer izoblikovalo že v 20-ih letih pri Srečku Kosovelu, enem naših gotovo največjih pesnikov: stilizacija besedila s protisistemskimi prvinami. Na eni strani je že Kosovel nakazal mešanje znamenjskih sistemov v sporočanju, ko je v isti pesmi poleg

besednih znamenj vseh rangov uporabljal tudi slikovna, izrezana iz časopisov (t. i. lepljenke in kolaži), ter obojno oblikoval v figurativnost (prim. Leteča ladja), ki se ni več dala uživati z običajnim branjem, tj. od leve proti desni in postopoma od zgoraj navzdol, temveč je bila dostopna bolj kot podoba, ki jo je vso naenkrat treba zajeti z očesom in se šele s tega celostnega zrenja poglobiti v kak detajl, najsi je bil beseden ali slikoven, oz. v zvezo takih detajlov. Podobno je Kosovel v besedilu tudi že mešal črkovno zapisane besede s simboli matematike, menjaval smer branja vrstic (prim. Leteča ladja).

S tem je Kosovel prehitel mnoge pesnike naše dobe, ki so stilno skušali delovati tako, da so ali razbijali normalno pomensko družljivost besed in ustvarjali eksotiko tipa *Kateta je požrla hipotenuzo*, ali eksotiko mešanja predmetnih področij (prim. Šalamunove Gobice), ali so ukinjali interpunkcijsko razčlenjenost v povedi in tako omogočali individualna druženja besed in besednih zvez in celih povedi, ali pa so ukinjali vezljivostno (valenčno) urejevalno moč besednih vrst in ustvarjali sama sosledja besed, včasih asociirana le zunanje, npr. glasovno ali morfemsko (V. Taufer), da so uporabljali metodo skladenjske figuralike, npr. neprestanega širjenja besednih zvez (M. Hanžek), včasih ustvarjali še čisto svoje besede, tudi s prizvokom tujosti, in jih mešali z že znanimi domačimi (F. Zagoričnik), in končno lahko zavrgli celotno besedje in skladnjo in se oklenili le zunanje pisne simbolike zapisovanja jezika (npr. peṣmi iz samih črk ali ločil). Nekateri so se pri nas zaradi takih pesmi zgražali, drugi vidijo v njih do kraja izkoriščene možnosti jezika, zlasti tudi njegove izrazne, nepomenske danosti, in meje, za katerimi jezik sam sebe ukinja in prehaja iz predmetne obvestilnosti v okrasnost in še kaj.

V zadnjih desetletjih se pesniška beseda odvrača od teh razdiralnostnih, šokirajočih prijemov, je pa še vedno pogosto skrivnostnostno razodevalna glede življenjskih položajev, ki niso neposredno upovedljivi, ali pa bi sicer bila prevsakdanja.

Družbenost

Sodobni knjižni jezik je pod močnim vplivom družbenih razmer, v katerih živijo njegovi nosilci. Na eni strani imamo v 20. stol. opazne spremembe družbenega sistema samega (najprej kapitalistični, od 1945 sem t. i. socialistični, nato spet kapitalistični), s čimer se v veliki meri menja vsa poimenovalna nomenklatura družbenih in gospodarskih ustanov, kakor so značilne za bivše marksistične socialistične družbe evropskega vzhoda oz. kapitalistične družbe zahoda. Pri nas so v okviru prvega prihajale do izraza posebnosti t. i. jugoslovanske poti v socializem (samoupravnost + blokovska nevezanost, posebej prva s svojo veliko izvirno in zmeraj bolj naraščajočo nomenklaturo). Na tretjem mestu je civilizacijski vdor z zahoda, deloma že v oblačenju, še bolj v modi, kozmetiki, popevkarstvu, zabavi (diskoklubi, plesi, plošče, zabavna in sploh elektronska tehnika: gramofoni, magnetofoni, televizija, internet, igralni aparati, zabavna literatura, npr. kriminalka in fantazijska futuristična pripoved, in sploh potrošniška publicistika), v stanovanjskih in higienskih potrebščinah,

v prevoznih sredstvih, infrastrukturi in podobno, prim. zlasti tudi še šport: vse to prinaša v jezik svoje besedje, v veliki meri zahodnega izvora, pretežno angloameriškega. Ker se močno okrepi tudi radio- in televizijska difuzija, naraste učinkovalno področje knjižnega jezika; to tudi zaradi kolikostne, samo deloma še zaradi kakovostne izobrazbene revolucije, ki je v Sloveniji zajela skoraj slehernega človeka (in sicer tudi na vasi). Ne na koncu je treba omeniti tudi razširitev dnevnega in drugega časopisja med širše ljudske plasti.

Čisto na koncu 20. stol. smo Slovenci 1991 doživeli/dosegli še izstop iz večnarodne in večjezikovne države in vstop v državno samostojnost, kar bo tudi – in je že – imelo prav tako daljnosežne posledice, vsaj na nekaterih področjih, npr. na mednarodnem političnem.

Poleg tega je zlasti v t. i. socialističnem obdobju prišlo do velikih premikov prebivalstva z enega narečnega področja na drugo, oz. s podeželja v mesta, s čimer se je okrepila tudi raba knjižnega jezika v zborni in pogovorni varianti, dodatno pa se je selivec prilagajal tudi nadnarečnim mestnim oblikam slovenskega jezika. Bolj ob robu so premiki v posebnih načinih življenja, npr. higienskih, ali življenja v drugačnih interesnih skupnostih (mladinskih, z določeno posebno zainteresiranostjo, športnih, skavtskih, tudi takih, ki uživajo mamila ipd.), s čimer se zlasti razvijajo in krepijo slengi.

Moderno življenje je ponovno prineslo tudi t. i. začasno ali trajno izseljevanje slovensko govorečih na Zahod v sprejemalne države (Zahodna Nemčija, Švica, Francija, Belgija, Nizozemska, Švedska, Avstrija, Združene države Amerike, Kanada, Avstralija), takoj po vojni je bilo tudi veliko političnega izseljenstva (v Avstrijo, Italijo, Argentino in Združene države) in begunstva, zlasti iz gospodarskih a tudi ideoloških razlogov. Pri vseh teh selilcih se je pojavila načelna dvojezičnost, seveda v različni stopnji obvladanja tujega jezika. Pri tem tuji jezik po naravi stvari diglosično prevzame velik del vlog slovenskega knjižnega jezika, kolikor je pri ene vrste izseljencih slovenski knjižni jezik sploh bil utrjen (selita se dva profila ljudi: predvsem nekvalificirani na eni strani in visokokvalificirani na drugi, najsi gre za praktične obrtniške in tehniške ali z univerzitetno in visokošolsko diplomo potrjene poklice). Z druge strani so se praznine, ki so nastajale z odhajanjem (visokokvalificiranih) slovenskih delavcev in intelektualcev na tuje, zapolnjevale z dotokom ustreznih izobrazbenih in „izobrazbenih“ profilov z jugoslovanskega juga. Prav od tam pa je prihajalo tudi veliko dijakov in študentov na slovenske srednje in visoke šole, vključno z univerzo ali umetnostno akademijo. Ti dijaki in študentje so se spoznavali s slovenskim knjižnim jezikom, in sicer zbornim, v šoli, prek radia in televizije ter časopisja, obenem pa tudi s pogovorno varianto knjižnega jezika, ali s pokrajinskimi nadnarečji, kakor se gojijo v konkretnih govornih položajih zunaj zgoraj naštetih inštitucij. Ne smejo se prezreti, ali še zlasti ne, doseljenci delavci, ki opravljajo ročna dela, npr. pri gradnji, rudarstvu, železarstvu itn. Njihovi otroci seveda tudi obiskujejo vseh vrst šole od osnovnih naprej. So tudi v vrtcih.

Priseljeni delavci in drugi selivci se navadno nimajo dosti prilike naučiti slovenskega knjižnega, zlasti ne zbornega jezika, razen kolikor niso povezani s

konkretnim delovanjem (tudi upravnim) ustanov in podjetij, v katerih so zaposleni. Kolikor se, med drugimi zlasti na podlagi mešanih zakonov, slovenskega knjižnega jezika vendarle naučijo, jim redoma ostaja „akcent" prvotne materinščine tudi tedaj, ko govorijo slovensko. To na svoj način postane zelo opazno in tudi škodljivo, kadar taki ljudje dobivajo mesta radijskih in televizijskih napovedovalcev in novinarjev, vodiln(ejš)ih delavcev v prosveti ali v upravah, s čimer jim je dana možnost stalnega in, npr. pri radijcih in televizijcih, zelo na široko delujočega pomanjkljivega jezikovnega obnašanja, kar na slovenski knjižni jezik ne more vplivati drugače kot negativno. Žal se odgovorni pri radiu in televiziji (čisto drugače je bilo to na območju srbohrvaščine) sploh premalo zavedajo (ali pa se ne smejo zavedati) pomembnosti izbire napovedovalcev z ustreznimi jezikovnimi značilnostmi (še zmeraj imamo tudi take tv-novinarje, ki ne obvladajo celotne slovenske knjižne zborne norme, pa tudi napovedovalce z izgovornimi pomanjkljivostmi). Ista nevarnost nam preti tudi s strani igralcev, raznih učiteljskih ali zdravniških struktur, ki slovenski (knjižni) jezik ne obvladajo ali ne dovolj za delovna mesta, ki jih zasedajo.

Stiki z drugojezičnim

Sodobna (knjižna) slovenščina je bila zmeraj pod pritiskom besedil, ki jih je bil uporabnik slovenskega knjižnega jezika dnevno prisiljen konzumirati v državnih ustanovah, v vojski, v poslovnem in privatnem vsakdanjem stiku z drugojezičnimi. Zato si mora organizirati obrambo svoje jezikovne (in narodne) individualnosti, če se hoče ohraniti. Podobno, le da v še neprimerno večji meri, je s slovenskim (knjižnim) jezikom pri Slovencih, ki živijo zunaj Republike Slovenije na svojem etničnem ozemlju na Madžarskem (Porabje), v Avstriji (Koroška) in v Italiji. V zamejstvu je slovenski knjižni jezik dostikrat sploh neobvladan, zato ljudje govorijo samo svoja narečja; če pa je že obvladan, potem kar pogosto ne v tolikšni meri kot ustrezni tuji jezik (madžarski, nemški, italijanski). Tudi na teh področjih bi morali organizirati obrambo slovenskega, še posebej knjižnega, jezika, in sicer v tem smislu, da bi se ga zamejci v šolah prvič sploh učili, drugič ga resnično uporabljali, in to tudi v pogovorih z drugojezičnimi člani svojega življenjskega prostora, tretjič ga sistemsko utrjevali na posebej ogroženih strukturnih mestih, npr. v besedju, skladnji, in še zlasti v stavčni fonetiki. Pri tem bi jim zavestno morali pomagati iz matične domovine in iz drugojezične skupnosti države, kateri pripadajo (tega jim še zlasti manjka).

Ostane še slovenski knjižni jezik pri izseljencih. Neko, deloma precej zastarelo obliko ima slovenski jezik v severnoameriški publicistiki, svoje posebnosti pa ima gotovo tudi v južnoameriški (in avstralski) publicistiki. Ni v pravem razvidu, ali obstaja izseljenska publicistika v slovenščini tudi na evropskem Zahodu in kakšne bi bile značilnosti tega odtenka knjižnega jezika. Jasno pa je na drugi strani, da ni nobenega slovenskega jezikovnega izročila pri naših izseljencih v druge, neslovenske predele bivše Jugoslavije: ti takoj utonejo v sorodni (srbo)hrvaščini

(kakor je vsaj do neke mere morda enako z otroki, ki se neslovenskim staršem rodijo v Sloveniji, če tukaj tudi obstanejo).

Slovenščina kot tuji jezik

Na koncu naj povemo še, da je slovenski knjižni jezik tudi v funkciji tujega jezika: potencialno to velja za vse priseljence v Slovenijo (vendar se priseljenci učijo kot tujega jezika tudi naših narečij ali t. i. nadnarečij z osnovo v večjih mestnih in pokrajinskih središčih). V glavnem smo že omenili, koliko se priseljenci slovenščine kot tujega jezika tudi res naučijo (zlasti v socialističnem obdobju se ga mnogi niso niti hoteli naučiti). V srednjih šolah in na univerzi ali visoki šoli se ga ne učijo posebej. Šole za narodno manjšino z italijanskim učnim jezikom imajo slovenščino kot tuji jezik, medtem ko se slovensko in ali madžarsko govoreči šolarji na jezikovno mešanem ozemlju okoli Dolnje Lendave sedaj že dalj časa učijo obeh jezikov v osnovni, deloma tudi v srednji šoli tudi ob izmenični uporabi slovenščine in madžarščine kot učnih jezikov. Nekaj šol slovenskega jezika kot tujega je še sicer (npr. lektorat za drugojezične študente filozofske fakultete, tečaji delavskih univerz ipd.), v glavnem se pa tudi slovenskega knjižnega jezika tujci učijo ali z branjem in poslušanjem slovenskih besedil ali z udeležbo v konkretnih govornih položajih. Slovenski knjižni jezik kot tuji pa praktično ne obstaja pri neslovenskih sodeželanih na ozemljih naših zamejskih Slovencev, tj. pri Madžarih, Avstrijcih in Italijanih, praktično ne zunaj Republike Slovenije.

Sklep

Slovenski knjižni jezik je pri polnem življenju v Republiki Sloveniji, kjer je funkcijsko docela zasičen in ima nosilca, ki je politično, zlasti pa gospodarsko uspešen (bil pa je tudi kulturno in civilizacijsko nad povprečnim Jugoslovanom), vendar še zmeraj s premalo zavesti o tem, da je ravno s tem knjižnim jezikom kot posebna samobitnost usodno povezan, da z njim obstane ali pa pade. – Težave, o katerih smo pri slovenskem knjižnem jeziku že govorili, v bistvu vse izhajajo iz nevelike, komaj množice njegovih nosilcev. Kar se slovenskih zamejcev tiče, še iz dejstva, da so, oddeljeni od osrednje narodne matice in v svoji tenki obrobnosti, še primamnejši cilj asimilacijskih apetitov sosednjih državnih jezikov, kot so – v bistvu – tudi osrednji Slovenci v Republiki Sloveniji. Poseben problem so tu še zmeraj številni priseljenci iz nekdanje Jugoslavije, ki so v nekaj desetletjih precej spremenili naš narodnostni sestav v Republiki Sloveniji. Za bodoče se nam je tega bati tudi glede priseljencev iz Združene Evrope, če/ko bomo postali njeni člani.

LITERATURA

Zvrstnost

1. *A. Breznik*, Jezik v kmetski povesti, DS 1930, 28–32. **2.** *Isti*, Jezik naših časnikarjev in pripovednikov, 1944, 267 str. **3.** *A. V. Isačenko*, Slovenski verz, 1939, 104 str.; 2. izdaja 1975. **4.** *S. Trdinova*, Besedna umetnost, II. del, 1958, 341 str. **5.** *M. Orožen*, Nekaj zanimivosti iz jezika rudarjev, JiS 1959/60, 219–222. **6.** *B. Urbančič*, O jezikovnih stilih, JP /I/, 1965, 107–113. **7.** *J. Toporišič*, O jeziku Medicinskih razgledov, Medic. razgledi 1967, 475–481. **8.** *Isti*, O našem zdravstvenem jeziku, Medic. razgledi 1968, 429–442. **9.** *Isti*, Pesniška zvrst jezika, Skj 2, 1966, 83–86. **10.** *Isti*, Slovenski pogovorni jezik, SR 1970, 55–70. **11.** *F. Novak*, Slovenski poslovni jezik, JiS 1972/73, 172–179. **12.** *J. Toporišič*, Položaj slovenskega pogovornega jezika med jezikovnimi zvrstmi, Govornite formi i slovenskite literaturni jazici, 1974, 123–126. **13.** *B. Pogorelec*, Razvoj funkcionalnih zvrsti slovenskega knjižnega jezika, 10. SSJLK ZP 1974, 12 str., priloga. **14.** *Z. Božič*, Podoba govorne slovenščine v tv-igri Avtostop Dušana Jovanoviča, SR 1974, 445–475. **15.** *J. Dular*, Publicistični jezik v prepletu jezikovnih zvrsti in slogovnih različic, 1974, 132 str. (ciklostil, magistrska naloga). **16.** *Isti*, Zvrstnost slovenskega jezika, SJLK IZ, 1974, 69–74. **17.** *V. Gjurin*, Interesne govorice sleng, žargon, argo, SR 1974, 65–81. **18.** *T. Korošec*, Poglavja iz strukturalne analize časopisnega stila, 1976, 650 str. (ciklostil, disertacijska naloga). **19.** *V. Gjurin*, Jezikovne slabosti poskusnega snopiča medicinskega terminološkega slovarja, Medic. razgledi 1976, 225–233. **20.** *J. Toporišič*, Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika, SR 1977, 387–406. **21.** *F. Novak*, Poslovni in uradovalni jezik, 1980, 134 str. **22.** *V. Gjurin*, Časopisnost Pavlihe, Časopisne besedilne oblike kot humoristično stilizacijsko gradivo, 18. SSJLK ZP 1982, 153–173. **23.** *J. Toporišič/ V. Gjurin*, Slovenska zvrstna besedila, SSJLK, 1981, 639 str. **24.** *F. Vatovec*, 140 let slovenske žurnalistike, 1937, 62 str.
25. *M. Orožen*, Knjižne jezikovne zvrsti. – OESKJv19.S, 1996, 229–368. **26.** *Ista*, Preobrazba ljudskega slovstva in jezika. – OESKJv19.S, 1996, 371–405.

Izrazna podoba jezika

1. *F. Ilešič*, Izgovor slovenskega knjižnega jezika, LMS 1912, 50–67. **2.** *F. Ramovš*, Slovenački pravopis, NE IV, 1929, 209. **3.** *Isti*, Donesek k boju „l" ali „u", Sn 1914, 126–128. **4.** *A. Breznik*, Razvoj novejše slovenske pisave pa Levčev pravopis, DS 1913–1915. **5.** *Slovenski pravopis*, Priredila A. Breznik in F. Ramovš, 1935, XXIV + 300 str. **6.** *A. Breznik*, Ocenjevalcem Slovenskega pravopisa, S 1936, št. 262–263, 265–267, 269, 272 (zmeraj str. 5). **7.** *B. Vodušek*, O slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih, SPor 1951, 18.–28. VI. **8.** *Isti*, Pripombe k Slovenskemu pravopisu, NS 1950, 947–953, 1045–1052, 1147–1152. **9.** *A. Bajec*, Pred novo izdajo Slovenskega pravopisa, JiS 1957/58, 145–148. **10.** *B. Vodušek*, Historična pisava in historična izreka, JiS 1958/59, 193–200. **11.** *A. Bajec*, Pred izidom novega pravopisa, JiS 1961/62, 13–16. **12.** *J. Toporišič*, Slovenski jezik, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama, 1961, 136 str. + 5 gramofonskih plošč. **13.** *Slovenski pravopis*, 1962, 1054 str. **14.** *J. Toporišič*, Slovenska slovnica, Sestavili dr. Anton Bajec, dr. Rudolf Kolarič, dr. Mirko Rupel, Filologija 1962, 278–289. **15.** *B. Pogorelec*, Ob novem slovenskem pravopisu, NRazgl 1962, 393–394, 412–413. **16.** *J. Toporišič*, Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962, JiS 1962/63, 138–143, 167–173, 206–211. **17.** *B. Pogorelec*, Slovenski pravopis 1962, Problemi 1963, 102–107, 272–282. **18.** *E. Mihevc-Gabrovec*, Pripombe k pisavi in rabi grških in latinskih imen in tujk, JiS 1965, 29–30. **19.** *J. Toporišič*, Popravljena slovenska slovnica, JiS 1965, 209–217. **20.** *Isti*, Naglasni in oblikoslovni tipi v akademijskem slovarju slovenskega knjižnega jezika, JiS 1966, 155–160. **21.** *Isti*, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, SR 1971, 55–75, 222–229. **22.** *Slovar* slovenskega knjižnega jezika I, 1970: Pravopis, Pravorečje, Naglas, str. XXIII-LVIII. **23.** *J. Rigler*, H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ, SR 1972, 244–251. **24.** *K. Gantar*, Nekaj misli o pisavi antičnih imen in strokovnih izrazov, Arheol. vestnik 1976, 539–540. **25.** *J. Toporišič*, Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, 1978, 344 str. **26.** *Načrt pravil* za novi slovenski pravopis (J. Toporišič, J. Rigler, A. Bajec, J. Moder, S. Suhadolnik, B. Pogorelec, B. Urbančič), 1981, 210 str. **27.** *J. Toporišič, J. Rigler*, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa I-VI, SR 1977, 69–106, 311–358; 1979, 81–150, 231–261, 459–476; 1980, 347–356. **28.** *J. Rigler*, Akcentske variante, SR 1970, 5–15 /metatonija v ž. obliki ed. deležnikov na *-l/*; 1971, 1–12 /metatonija v R, M, O akutiranih osnov m. spola/; 1978, 365–374 /metatonija akutiranega nedoločniškega *-i-* oz. *-ni-/*. **29.** *Isti*, Premene tonemov v oblikoslovnih vzorcih slovenskega knjižnega jezika, JiS 1966, 24–35. **30.** *S. Škrabec*, Jezikoslovni spisi I, 1919, 608 str.; II, 1921, 80 str. **31.** *Isti*, Cvetje z vertov sv. Frančiška, 1880–1915.
32. J. Toporišič, Ob pravopisni debati. – Spoznanja in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis. Lj. 1982, 83–120. **33.** *Slovenska* krajevna imena. – 1985, 358 str. [F. Jakopin et al; na terenu ta imena nabralo 80 ljudi.] **34.** *M. Kocjan - Barle*, Abeceda pravopisa, Vaje. – 1992, 150 str. **35.** *M. Snoj*, Naglaševanje praslovanskih nosniških osnov moškega spola. – SSJLK ZP (1993), 29–48. **36.** *S. Klinar*, Slovenska zemljepisna imena v angleških besedilih. – 1994, 185 str. **37.** *B. Aubelj*, Antična imena po slovensko. – Ljubljana 1997, XXX + 303 str. **38.** *Pravopis* medicinskih izrazov. Druga, popravljena in dopolnjena izdaja. – Ljubljana 1997, 611 str. **39.** *F. Ramovš*, Naglas. – ZD II, 1997, 443–516. [Uredil J. Toporišič] **40.** *T. Srebot Rejec*, Nekaj o stavčni intonaciji v knjižni slovenščini. – SR 45 (1997), 429–455.

Skladnja

1. *M. Murko*, Enklitike v slovenščini, LMS 1892, 71–86. **2.** *A. Breznik*, Besedni red v govoru, DS 1908, 222–230, 258–267; tudi v JR, 1982, 233–253. **3.** *Isti*, Francoski zloženi stavek, Življenje besed, 1967, 92–95; tudi v JR, 1982, 311–314, v: Novejše napake slovenskega sloga, DS 1918, 246–248. **4.** *Isti*, Primeri predikatnega nominativa v slovenščini, SJ 1941, 33–39; tudi JR, 1982, 295–302. **5.** *Isti*, Stavčna negacija v slovenščini, RAZU FFHR 1943, 157–200; tudi JR, 1982, 245–294. **6.** *J. Toporišič*, Nova slovenska skladnja, 1982, 488 str.
7. M. Križaj Ortar, Ohranjanje in zamenjava sotvarnih kazalnikov pri nepremem poročanju o prvotnem govornem dogodku. – SR 44 (1996), 451–470.

Stilistika

1. *J. Toporišič*, Ritem v prozi, JiS 1958/59, 107–111. **2.** *Isti*, Prešernova Pevcu, JiS 1958/59, 135–137. **3.** *Isti*, Oton Župančič, Žebljarska (Interpretacija), UR 1960, 35–46. **4.** *Isti*, Ivan Cankar, Smrt, SJIIRP, 1961, 65–67. **5.** *Isti*, Ritem v prozi, JiS 1958/59, 107–111. **6.** *Isti*, Pripovedna dela F. S. Finžgarja, 1964, 209–266 (o stilu). **7.** *Isti*, Žebljarska, Skj 3, 1967, 84–89. **8.** Isti, Stilska vrednost slovenskih knjižnih veznikov, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 1964, 63–83. **9.** *Isti*, Stilska vrednost besednega reda, JP /1/ 1965, 176–181. **10.** *Isti*, Neobičajno naglaševanje, JP 2 1967, 154–160. **11.** *T. Korošec*, Neknjižne prvine v novejši Zidarjevi prozi, SR 1972, 319–333. **12.** *J. Toporišič*, Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, SR

1973, 217–263. **13.** *Isti*, Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika, SR 1974, 245–262. **14.** *Isti*, Stilistika skladenjskih pojavov, SR 1976, 29–38. **15.** *B. Paternu*, Prešeren in njegovo pesniško delo, 1976, 302 str., 1977, 348 str. **16.** *J. Toporišič*, Nesmiselno poudarjanje, NRazgl 1979, 26. 1., str. 45.
17. *J. Toporišič*, Župančičeva opazna beseda (v Čaši opojnosti). – Sodobnost 1978, 776–784 (+ Oton Župančič. Simpozij 1978, Lj. 1979, 175–186). **18.** *Isti*, O blagodatih obilnosti v poimenovanjih. – NRazgl 1979, 23. 11., str 57–60.

Prevzemanje

1. *A. Breznik*, O tujkah in izposojenkah, DS 1906, 149–154; tudi JR, 1982, 365–370. **2.** *Isti*, Kako je v naši pisavi s tujkami, DS 1907, 557–560; tudi JR, 1982, 371–375. **3.** *Isti*, Slovanske besede v slovenščini, Č 1909, 268–280. **4.** *A. Bajec*, Kako smo Slovenci čistili svoj jezik, JP 1965, 203–208. **5.** *J. Toporišič*, Oblikoslovna segmentacija, predvidljivost spola in vključenost tujk v jezikovni sistem slovenskega knjižnega jezika, SR 1969, 343–354. **6.** *Isti*, Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika, Glasovi, pisava, oblike, besede, SR 1972, 285–318. **7.** *Isti*, Tuje v slovenskem knjižnem jeziku, Skj 4, 1970, 122–142. **8.** *Načrt* pravil za novi slovenski pravopis: Prevzemanje prvotno neslovenskih poimenovanj v slovenski knjižni jezik, 1981, 27–83. **9.** *J. Toporišič*, Slovenščina in zemljepis, O pisavi zemljepisnih imen v Velikem atlasu sveta, Delo 1971, 16. 12. **10.** *Isti*, Zemljepiščeva slovenščina, Delo 1972, 7. 1. **11.** *F. Jakopin*, Ruske izposojenke v slovenščini. – JiS 21 (1975), 134–137. **12.** *A. Grad*, Starejši grecizmi v slovenščini, I. – Linguistica 191 (1979), 99–118; II 21 (1981), 165–173. **13.** *J. Toporišič*, Domačo besedo je zamenjala angloslovenščina. – Bit 1989, dec. štev. 8–9. **14.** *Isti*, Kdaj so prevzete besede odveč. Povejmo naravnost! 1985, 71–72. **15.** *Isti*, Zgodovinska perspektiva nemčevanja pri Trubarju. – SSJLK ZP 23 (1987), 5–18. **16.** *G. Thomas*, The Impact of Purism on the Development of the Slovene Standard Language. – SJ/SLS 1 (1997), 133–152. **17.** *A. Lägreid*, Die russischen Lahnwörter im Slowenischen. Die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts übernommenen Wörter. – Dr. Dr. R. Trofenik, München, 1973, 134 str.

Glasila, priročniki

1. *Slovenski jezik*, 1938–1941. **2.** *Slavistična revija*, 1948–. **3.** *Linguistica*, 1955–. **4.** *Jezik in slovstvo*, 1955/56 –. **5.** *Jezikovni pogovori* /1/, 1965, 306 str.; 2, 1967, 242 str. **6.** *A. Breznik*, Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 266 str. **7.** *A. Breznik, A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, A. Sovre, J. Šolar*, Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol, 1940, 191 str. Tudi izdaja 1941 za italijanske okupacije. **8.** *Slovenska slovnica*, Sestavil uredniški odbor, 1947, 334 str. **9.** Pogovori o jeziku in slovstvu, 1955, 134 str. **10.** *A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, (J. Šolar)*, Slovenska slovnica, 1956, 335 str. **11.** *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 1, 1965, 236 str.; 2, 1966, 215 str.; 3, 1967, 227 str.; 4, 1970, 219 str. **12.** *Isti*, Slovenska slovnica, 1976, 588 str. **13.** *Isti*, Nova slovenska skladnja, 1982, 488 str.
14. Slovenski jezik in sporočanje 1. – ZO Maribor, 1992, 222 str. – **15.** Slovenski jezik in sporočanje 2. – ZO Maribor, 1994, 227 str. **16.** Jezikoslovni zapisi. – ZRC SAZU, 1991–. **17.** Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies. – Ljubljana – Lawrence, 1997–. **18.** Zbornik Slavističnega društva Slovenije. – ZRSŠŠ, Ljubljana, 1991–. **19.** Skrabčeva misel. – Frančiškanski samostan na Kostanjevici, Nova Gorica 1995–.

Normiranje

1. *J. Tominšek*, Smeri našega pravopisa in pravorečja (Ponatisk iz „Slovana" 1904), 1904, 52 str. **2.** *Isti*, Antibarbarus, Študije o napakah in pravilih slovenskega pisanja, 1910, 68 str. **3.** *B. Urbančič*, O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini, JiS 1960/61, 81–87, 241–246; 1961/62, 36–40, 200–209. **4.** *B. Pogorelec*, Normiranje knjižnega jezika, NRazgl 1965, št. 21. **5.** *Jezikovni pogovori* 1965, 306 str. **6.** *J. Toporišič*, Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku, Aufgaben und Grenzen der sprachlichen Kodifizierung, 1979, 60–66. **7.** *Isti*, Družbena pogojenost norme in predpisa slovenskega knjižnega jezika, 15. SSJLK ZP 1979, 31–44.
8. *M. Orožen*, Knjižna norma in umetniški jezik v časovnem razvoju. – Linguistica 15 (1975), 115–132. **9.** *J. Toporišič*, Jenkova rima. – SR 27 (1979), 345–361. **10.** *Isti*, Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici. – SR 29 (1981), 123–148. **11.** *Isti*, Primerjalni vezniki *kakor, kot, ko*. – Delo 1983, 5. 11., str. (+ JR 126). **12.** *Isti*, Jezikovno razsodišče 1980–1982 – 1984 (ur. J. Moder), enote 20–21, 48–49, 55–56, 59–60, 72–73, 79–80, 91, 104–105, 110–112, 149–158, 181–182, 185–186, 194–195, 197–199, 206–207, 209–210. **13.** *M. Orožen*, Jezikovni nazori in vprašanja knjižne norme. – OESKJv19.S, 1996, 11–22. **14.** *A. Vidovič - Muha*, Družbenopolitični vidiki normativnosti v slovanskih jezikih. – SR 46 (1998), 95–116.

Kultura knjižnega jezika

1. *Jezikovni pogovori* 2 1967, 242 str. **2.** *M. Orožen*, Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja, JiS 1971/72, 139–148. **3.** *J. Gradišnik*, Slovenščina za Slovence, 1967, 562 str. **4.** *T. Korošec*, Teorija in praksa v Slovenščini za Slovence, JiS 1965, 241–247. **5.** *J. Toporišič*, Kaj je v knjižnem jeziku prav, JP 2 1967, 114–121. **6.** *Isti*, Pripomba k Skrbi za materinščino, NRazgl, 5. 10. 1968, str. 569. **7.** *J. Gradišnik*, Slovenščina za vsakogar, 1974, 318 str. **8.** *B. Urbančič*, O jezikovni kulturi, 1972, 165 str.; 2. izdaja 1973, 178 str. **9.** *J. Toporišič*, Kaj mislimo o Slovenščini za Slovence, JiS 1966, 172. **10.** *Isti*, Ločim ljubitelje od strokovnjakov, Nekaj odgovora Janezu Gradišniku kot ocenjevalcu Jezika in slovstva, Delo 1967, 14. 2. **11.** *Isti*, O Urbančičevi jeziko(slo)vni kulturi, SR 1977, 359–371. **12.** *T. Korošec*, Pet minut za boljši jezik, 1972, 286 str. **13.** *J. Gradišnik*, Še znamo slovensko?, 1981, 151 str. **14.** *Naš govor*, Tozd Radio Ljubljana, 1982, 43 str. (šapirografirano, se nadaljuje). **15.** Gl. še jezikovne kotičke v Delu (B. Urbančič, B. Pogorelec, J. Gradišnik), Nedeljskem dnevniku (J. Moder), Naših razgledih (J. Toporišič), 7D (J. Gradišnik) in razsodbe Jezikovnega razsodišča pri RK SZDL Slovenije (v časopisju od 1980 sem).
16. *F. Levstik*, Napake slovenskega pisanja, ZD 6, 1956, 38–88. **17.** *J. Toporišič*, Jezikovna kultura naših knjižnojezikovnih besedil. – JiS 23 (1977/78), 201–205. **18.** *J. Dular*, Lektoriranje in jezikovna kultura. – SSJLK ZP 22 (1986), 61–78. **19.** *J. Toporišič*, Še o jezikovnih slabostih v Proteusovem članku. – 7 D 1986, 23. 10., str. 36. **20.** *V. Majdič*, Proti lektorskim pretiravanjem. – JiS 33 (1987/88), 193–200. **21.** *J. Dular*, Med jezikovno politiko in jezikovno kulturo. – SSJLK ZP 24 (1988), 31–47. **22.** *J. Toporišič*, Jezik in kultura na primeru slovenskega jezika. – UJ, 1989, 361–370. **23.** *A. Vidovič - Muha*, Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. – SSJLK ZP 27 (1991), 17–27. **24.** *T. Domej*, Geneza slovenske standardne izreke – s posebnim ozirom na Koroško (do leta 1870). – SSJLK ZP 31 (1995), 7–19. **25.** *M. Kalin Golob*, Božidar Borko in jezikovna kultura. – Borkov zbornik, Maribor 1996, 139–152. **26.** *J. Toporišič*, Jezik in kultura na primeru slovenskega jezika. – UJ, Ljubljana 1989, 361–370. **27.** *M. Kalin Golob*, Jezikovnokulturne smeri na Slovenskem: romantiki in realisti oz. puristi in protipuristi? – JiČ, 1996, 77–91. **28.** *A. Vidovič - Muha*, Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. – JiČ, 1996, 15–40. **29.** *G.*

Thomas, The Impact of Purism on the Development of the Slovene Standard Language. – SJ/SLS 1 (1997), 133–152. **30.** *K. Podbevšek*, Lektoriranje govorjenega (gledališkega) besedila. – JiS 43 (1997/98), 79–88. **31.** *V. Gjurin*, Slovenščina zdaj! – Ljubljana 1991, 250 str. **32.** Gl. še Jezikovni kotiček (dvakratni) *J. Toporišič* v 7D; vmes med njima je tam objavljal *V. Gjurin*.

Družbenost jezika

Splošno

1. *B. Vodušek*, Za preureditev nazora o jeziku, Krog 1933, 66–76. **2.** *J. Toporišič*, Misel o našem slovenskem jeziku, JiS 1968, 124–127. **3.** *Isti*, Slovenski jezik za nesloveniste na filozofski fakulteti, JiS 1969, 7/3–7/4. **4.** *B. Pogorelec*, Politični in socialni dejavniki pri izoblikovanju slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju, 11. SSJLK ZP 1975, 14 str. **5.** *Ista*, Jezik in družba, Razmišljanje o družbenem značaju (slovenskega) jezikoslovja, Anthropos 1976, 329–334. **6.** *J. Toporišič*, Language of a small nationality in a multilingual state, Folia Slavica, Volume 1, Number 3, v: Sociolinguistic problems in Czechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia, Ohio 1978, str. 480–487. **7.** *Isti*, Mali jezik v večjezikovni skupnosti (S stališča zgodovine slov. (knjiž.) jezika), Zbornik prispevkov za VIII. mednarodni slavistični kongres v Zagrebu (Ljubljani), 1977 (izšlo 1978), 101–114. **8.** *J. Tollefson*, The language situation and language policy in Slovenia, University Press of America, Washington, (1981), 285 str. **9.** *J. Toporišič*, Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika, JiS 1980/81, 193–199; tudi v Slavica Slovaca, 1981, 263–271. **10.** *Isti*, Slovenisch-Deutsche Sprachkontakte, v: Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa, Tübingen, Niemeyer, 1981, 69–79. **11.** *Isti*, Slowenisch als Fremdsprache, Linguistica 1981 (izšlo 1982), 299–316. **12.** *Isti*, Slovenski in srbohrvaški jezik pri nas, Delo 1982, 16. 1., str. 25. **13.** *A. Ocvirk*, Vpliv družbe na razvoj slovenskega knjižnega jezika, Naša Sodobnost 1955, 385–398. **14.** *I. Grahor, A. Ocvirk*, Slovenska srednja šola in nacionalna vzgoja, LZ 1934, 260–267 (tudi Nova revija 19/20 1983, 2196–2202). **15.** *J. Toporišič*, Družbenostna vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika. – JiS 32 (1986/87), 178–187. **16.** M. Orožen, Jezikovni nazori in vprašanja knjižne norme. – DESKJv19.5, 1996, 11–225. **17.** *J. Toporišič*, Družbenost slovenskega jezika. – Ljubljana 1991, 495 str.

IX/1 Osamosvojitev Slovenije in jezik

1. *J. Toporišič*, Brodarjeva (= Kardeljeva) kritika Vidmarjevega kulturnega problema slovenstva. – Obdobja 7 (1987), 467–483. **2.** *T. Korošec*, Odraz sodobnih političnih sprememb v jeziku slovenskega časopisja. – SSJLK ZP 27 (1991), 99–108. **3.** *V. Nartnik*, Osamosvojitev Slovenije in jezikoslovna slovenistika. – SSJLK ZP 28 (1992), 5–12. **4.** *J. Toporišič*, Slovenščina kot jezik samostojne države. – JTiD, Ljubljana 1993, 18–40. **5.** *Z. Mlinar*, Jezikovne spremembe in odpiranje Slovenije v svet. – Traditiones 23 (1994), 249–261. **6.** *J. Paternost*, J. Toporišič, Družbenost slovenskega jezika: Sociolingvistična razpravljanja. /.../ – Velemir Gjurin: Slovenščina zdaj! – IJSL SSJLK ZP 124 (1997), 185–200. **7.** *The Sociolinguistics* of Slovene. – International Journal of the Sociology of Language, Issue Editor Marc L. Greenberg, 1997, 205 str. **8.** *J. W. Tollefson*, Language policy in independent Slovenia. – IJSL SS 124 (1997), 29–49. **9.** *J. Toporišič*, Slovene as the language of an independent state. – IJSL SS 124 (1997), 5–28. **10.** *V. Gjurin*, Slovenščina zdaj! – Ljubljana, 1991, 250 str.

IX/2 Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika

1. *Slovenščina* v javnosti, ur. B. Pogorelec. – JiS 23 (1977/78), 165–235, 276-284 + platnice III. **2.** *B. Pogorelec*, Slovenski jezik: jezikovna politika in praksa. – SSJLK ZP 15 (1979), 3–29. **3.** *J. Dular*, Za natančnejšo presojo nekaterih temeljnih pojmov jezikovne politike v SFRJ.

– UJ, Ljubljana 1989, 284–289. **4.** *B. Pogorelec*, Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih: zgodovina in sodobni vidiki. – JTiD, 1993, 1–17. **5.** *I. Štrukelj*, Nekateri vidiki načrtovanja jezika in jezikovne politike. – JTiD, Ljubljana 1993, 41–55. **6.** *B. Pogorelec*, Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. – JiČ, 1996, 41–61. **7.** *M. Grosman*, Jezik za danes in jutri. – JzDiJ, 1998, 46–55. **8.** *F. Marušič in R. Zaucer*, Slovenščina in Slovenci v Evropski uniji. – JzDiJ, 1998, 34–45. **9.** *B. Pogorelec*, Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih. Teorija, praksa in odprti problemi slovenskega zbornega jezika. – JzDiJ, 1998, 56–64. **10.** *I. Štrukelj*, Transnacionalne integracije, jezikovna politika in načrtovanje jezika. – JzDiJ, 1998, 19–33. **11.** *M. Žagar*, Pravice do javne rabe svojega jezika. Teza za razmišljanje ob vključevanju Slovenije v EU. – JzDiJ, 1998, 8–18.

IX/3 Zamejci, izseljenci, manjšine

1. *Ž. Gruden*, Prispevek k spoznanju jezikovne situacije tržaških Slovencev. – JiS 22 (1976/77), 72–79. **2.** *A. Nećak Lük*, Slovenski in madžarski jezik kot učna predmeta in učna jezika v dvojezični osnovni šoli. – UJ, 1989, 403–408. **3.** *J. Toporišič*, Dvojezičnost in problemi slovensko govorečih manjšin / Il bilinguismo e i problemi delle minoranze di lingua slovena. – Vzgoja in izobraževanje v večjezičnem okolju / Problematiche educative in ambiente plurilinge. Trst – Trieste, 1990, 83–90/91–99. **4.** *H. Lausegger*, Sodobne govorne navade na stičišču dveh jezikov na Koroškem. – SSJLK ZP 27 (1991), 71–87. **5.** *U. Krevs*, Govorno vedenje pri Slovencih v Nemčiji. – JiS 38 (1992/93), 209–220. **6.** *B. Pogorelec*, Razkrižje (Iz kronologije boja za slovenski jezik v cerkvi). – JiS 38 (1992/93), 108–112. **7.** *E. Bernjak*, Jezikovno-sistemski razlogi primanjkljaja v slovensko-madžarskem jezikovnem tisku. – JTiD, 1993, 263–271. **8.** *M. Kaučič Baša*, Jezik okolja in jezik šole: jezikovna politika pri Slovencih v Italiji. – JTiD, 1993, 56–64. **9.** *Ista*, Slovenska šola na Tržaškem: sociolingvistična presoja. – ZSDS ZSMS, 1993, 159–187. **10.** *M. Križman*, Slovenski kodi z intra- in interlingvalnimi interferencami in vrstami preklapljanj v nemščino pri slovenski manjšini v radgonskem kotu. – JTiD, 1993, 76–91. **11.** *S. Novak Lukanovič*, Odnos učencev do jezika manjšine v dvojezičnem izobraževanju. – JTiD, 1993, 92–98. **12.** *A. Nećak - Lük*, K proučevanju jezikovnega položaja v Porabju. – JTiD, 1993, 65–75. **13.** *B. Baloh*, Položaj slovenščine pri italijanski narodnostni skupnosti v Slovenski Istri. – JiS 41 (1995/96), 129–148. **14.** *M. Bešter*, Povojni generaciji Slovencev po svetu: narodnostna opredelitev, znanje in raba slovenščine. – JiČ, 1996, 135–151. **15.** *H. Steenwijk*, Der romanisch-slavische Sprachkontakt und die interne Differenzierung des Resianischen. – Obdobja 15 (1996), Kopitarjev zbornik, 553–566. **16.** *M. Skubic*, Zahodni slovenski govori: sociolingvistični pogledi. – R/D 15 (1996), 79–86. **17.** *N. Šabec*, Slovenščina v diaspori: primer ameriških Slovencev. – JiČ, 1996, 107–123. **18.** *A. Bernard*, Slovenski priseljenci v Franciji. – Traditiones 26 (1997), 319–323. **19.** *R. Cossutta*, Romanske izposojenke v poljedelski terminologiji Slovenske Istre. – SJ/SLS 1(1997), 40–55. **20.** *M. Križman*, Interferiran jezik kot identiteta neke manjšine. – Traditiones 26 (1997), 145–162. **21.** *M. Kaučič - Baša*, Where do Slovenes speak Slovene and to whom? Minority language choise in a transactional setting. – IJSL SS 124 (1997), 51–73. **22.** *A. Nećak - Lük*, Slovene language issues in the Slovene-Hungarian borderland. – IJSL SS 124 (1997), 99–128. **23.** *T. Priestly*, On the development of the Windischentheorie. – IJSL SS 124 (1997), 75–98. **24.** *Z. Tavčar*, Štiri desetletja s slovenščino v zamejstvu. – Traditiones 26 (1997), 367–373. **25.** *N. Bogatec*, Pogovorni jezik v družinah otrok, ki obiskujejo slovenske šole v Italiji. – JzDiJ, 1998, 123–135. **26.** *M. Bufon*, Proces evropske integracije in ohranjevanje jezika narodnih manjšin. – JzDiJ, 1998, 65–76. **27.** *M. Klemenčič*, Nacionalna struktura mesta Leadville in okraja Lake (Kolorado) leta 1910 s posebnim ozirom na Slovence. – JzDiJ, 1998, 154–176. **28.** *S. Novak Lukanovič*, Stališča do večinskega jezika v vzgoji in izobraževanju na narodnostno mešanem območju v Sloveniji. – JzDiJ, 1998, 91–96. **29.** *K. Munda Hirnök*, Razvoj sredstev javnega obveščanja v slovenskem jeziku v Porabju – izsledki raziskave. – JzDiJ, 1998, 97–103. **30.** *V. Perger*, Narodnostno šolstvo v Porabju na Madžarskem v

luči novega nacionalnega kurikuluma. – JzDiJ, 1998, 104–111. **31.** *E. Sussi*, Slovenci v Italiji: jezik in identiteta. – JzDiJ, 1998, 112–122.

IX/4 Jezik v stiku

1. *J. Toporišič*, Kako besede umiramo. – NRazgl. 1979, 23. 11., str 649. **2.** *Isti*, Slovenisch als Fremdsprache. – Traditiones 21 (1981), 299–316. **3.** *Isti*, Ilešičevstvo. – Obdobja 4 2 (1983), 305–327. **4.** *J. Dular*, Vzorci pogovora v dvojezični družbi. – SSJLK ZP 21 (1985), 63–77. **5.** *F. Jakopin*, Vprašanje dvojezičnosti v zgodovini slovenskih osebnih imen. – SSJLK ZP 21 (1985), 17–20. **6.** *A. Nećak - Lük*, Perspektive razvoja dvojezičnosti na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji. – SSJLK ZP 21 (1985), 21–29. **7.** *A. Šivic - Dular*, O dosedanjem preučevanju slovenske etnogeneze. – SSJLK ZP 23 (1987), 53–67. **8.** *L. Čuk*, Je dvojezičnost zgolj jezikovna in sporazumevalna zmožnost posameznika. – UJ, 1989, 417–424. **9.** *M. Grosman*, Medkulturni vidiki pouka tujih jezikov. – JTiD, 1989, 190–199. **10.** *V. Klopčič*, Aktualna vprašanja pravnega urejanja enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti v Jugoslaviji. – UJ, 1989, 290–296. **11.** *N. Lebarič*, Govorni primanjkljaji pri učencih na dvojezičnem območju Prekmurja. – JTiD, 1989, 174–178. **12.** *A. Nećak - Lük*, O temeljnem izrazju pri poučevanju jezikov v stiku. – SJvZ ZP 2 (1989), 121–128. **13.** *Ista*, Slovenski in madžarski jezik kot učna predmeta in učna jezika v dvojezični osnovni šoli. – UJ, Ljubljana 1989, 403–408. **14.** *M. Orožen*, Slovenska duhovščina in slovensko jezikoslovje v 18. in 19. stoletju. – VCSKR19.S, 1989, 107–126. **15.** *Z. Zorko*, Medjezikovni vplivi v lendavskem kotu. – SSJLK ZP 27 (1991), 59–69. **16.** *L. Čok*, Usvajanje maternega, drugega in tujega jezika v otroški dobi. – JTiD, 1993, 120–130. **17.** *A. Eržen, K. Vidmar*, Stališča študentov filozofske fakultete do položaja tujih jezikov v osnovni šoli. – JTiD, 1993, 169–173. **18.** *S. Orbanić, K. Medica, N. Musizza Orbanić*, Povijesni pregled istarske višejezičnosti. – JTiD, 1993, 111–118. **19.** *E. Sussi*, Jezik, narodnost in tipologija mešanih zakonov. – JTiD, 1993, 99–110. **20.** *M. Turk*, Teorijski i praktični problemi kalkiranja. – JTiD, Ljubljana 1993, 339–348. **21.** *L. Bratuž*, Škrabčevi stiki z italijanskim svetom. – ŠM1, Nova Gorica 1995, 107–118. **22.** *A. Vidovič Muha*, Dinamika lektoratov slovenščine po svetu. – SSJLK ZP 31 (1995), 67–85. **23.** *J. Morato - Vatovec*, Slovenski jezik in književnost na narodno mešanih območjih. – JiS 41 (1995/96), 105–108. **24.** *E. Prunč*, Slovenščina in jezikovna enakopravnost v mednarodni komunikaciji. – SR 45 (1997), 547–557. **25.** *F. Ramovš*, Slovenski jezik in njegovi sosedje. – ZD II, 1997, 7–136. **26.** *H. Maurer -Lausegger*, Vplivi migracij na krajevni govor in govorne navade dvojezičnikov. – JzDiJ, 1998, 136–145. **27.** A. *Nećak - Lük*, Jezik v etničnih študijah: Nekaj raziskovalnih pristopov in izsledkov iz slovenske izkušnje. – JzDiJ, 1998, 77–90. **28.** *N. Šabec*, Vprašanje jezikovne rabe in jezikovnih odnosov v dvojezičnem okolju. – JzDiJ, 1998, 146–153. **29.** The Sociolinguistics of Slovene . – IJSSL 124, 1997 (Edited by Marc L. Greenberg), 204 str. **30.** *J. Toporišič*, Slovene as the language of an independant state. – IJSSL, 1997, 5–28.

IX/5 Jezikovne protistave in prevajanje

1. *R. Lenček*, Jan Baudouin de Courtenay's concept of mixed languages. – Linguistica 18 (1978), 3–28. – *F. Jakopin*, K vprašanju ruskih jezikovnih prvin v slovenščini. – SSJLK ZP 14 (1979), 45–63. **2.** *V. Kalenić*, Pomenske razlike besed istega izvora v slovenščini in srbohrvaščini. – SSJLK ZP 15 (1980), 47–64. **3.** *N. Godini*, Sulla penetrazione dei prestiti romanzi nello sloveno. – Linguistica 24 (1984), 303–313. **4.** *J. Paternost*, A Sociolinguistic Tug of War between Slovene and Serbo-Croatian in Slovenia Today. – Slovene Studies 6 1+2 (1984), 227–242. **5.** *M. Skubic*, Romanski vplivi v tržaški knjižni slovenščini. – Linguistica 24 (1984), 315–334. **6.** *D. Čop*, Romansko-germanski lingvistično-onomastični vplivi na zgornjem Gorenjskem. – SSJLK ZP 23 (1987), 41–52. **7.** *V. Majdič*, Ne zgolj puška, tudi jezik je bil orožje. – Obdobja 7 (1987), 561–571. **8.** *V. Smolej*, Smrtna obsodba nad slovenskim narodom in jezikom 1941. – Obdobja 7 (1987), 551–560. **9.** *G. Thomas*, The Slavisation of the Slovene and Croatian Lexicons. – JS JSSS 9 1–2 (1987), Lubi Slovenci, A Festschrift to honor Rado L. Lencek /.../, 251 str. **10.** *G. Battista Pellegrini*, Voci friulane di origine Sloveno attestate dall' ASLEF. – ZRSJ, 1989, 233–246. **11.** *S. Klinar*, Samostalniškost angleščine v primeri s slovenščino. – UJ, 1989, 565–572. **12.** *M. Lončarić*, O slovensko-kajkavskim odnosima. – Obdobja 10 (1989), 199–213. **13.** *G. Neweklowsky*, Slowenisch und Deutsch in Kärnten: phonetische Gemeinsamkeiten. – ZRSJ, 1989, 203–211. **14.** *A. E. Suprun*, Iz beloruskoslovenskih izoleks. – ZRSJ, 1989, 293–300. **15.** *J. Toporišič*, Napačno v slovnici slovenščine in srbohrvaščine. – 7 D 1991, 20. 2., str. 22. **16.** *P. Kolšek, B. Paternu, B. Pogorelec, J. Rotar, A. Vidovič - Muha*, Anketa o položaju hrvaščine/srbščine v slovenski šoli. – JiS 38 (1992/93), 92–104. **17.** *S. Klinar*, Slovenski pogledi na angleške eksistencialne stavke. – JTiD, 1993, 242–251. **18.** *M. Milojević Sheppard*, Vrsta izvirne zgradbe in strukturne spremembe pri prevajanju. – JTiD, 1993, 332–338. **19.** *M. Đukanović*, Slovenščina v srbskih berilih med dvema vojnama. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 275–279. **20.** *K. Bedina*, Škrabec o cecilijanskem petju. – ŠM1, Nova Gorica 1995, 157–163. **21.** *I. Čurkina*, Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914. – Ljubljana 1995, 286 str. **22.** *V. Požgaj Hadži*, Sistemske izgovorne napake na osnovi hrvaško-slovenske jezikovne interference. – SSJLK ZP 31 (1995), 37–53. **23.** *F. Jakopin*, Slovensko knjižno besedišče v stiku z drugimi slovanskimi jeziki. – SSJLK ZP 32 (1996), 27–35. **24.** *N. Šabec*, Slovene-English contact in the USA. – IJSL SS 124 (1997), 129–183. **25.** *E. Bernjak*, Izražanje kategorije določnosti v slovenskem in madžarskem jeziku. Protistava jezikovnosistemskega izraza posesivnosti in partitivnosti. – JzDiJ, 1998, 402–409. **26.** *R. Cossutta*, Slovanske interference v italijanski tržaščini. – JzDiJ, 1998, 395–401. **27.** *D. Čuden*, Nemške pridevniške tvorjenke s polpriponami in slovenske ustreznice. – JzDiJ, 1998, 410–419. **28.** *A. Klančar - Kobal*, Kontrastivna analiza intenzifikatorskih kolokacij v angleškem in slovenskem jeziku. – JzDiJ, 1998, 369–378. **29.** *S. Klinar*, Shematični prikaz angleških eksistencialnih (bivanjskih) stavkov. – JzDiJ, 1998, 379–394. **30.** *N. Kocijančič Pokorn*, Prevajanje v materni in nematerni jezik v teoriji prevajanja dekonstrukcija tradicionalnega. – JzDiJ, 1998, 309–321. **31.** *U. Krevs*, Nekaj izsledkov kontrastivnega raziskovanja vezljivosti slovenskega in nemškega glagola. – JzDiJ, 1998, 420–429. **32.** *A. Kukovec*, Razvoj in značilnosti jezika sporazumevanja v letalstvu. – JzDiJ, 1998, 239–247. **33.** *K. Leban*, Slovensko-angleški slovar lažnih prijateljev, priprava, predlogi, pomisleki. – JzDiJ, 1998, 328–335. **34.** *J. Markič*, Konferenčno tolmačenje: splošna predstavitev. – JzDiJ, 1998, 322–327. **35.** *B. Mrak - Kozel*, Kontrastivna analiza angleške zveze „noun – noun" ob primerih iz tehničnega jezika. – JzDiJ, 1998, 338–348. **36.** *M. Ožbolt*, Od besedila do besedila (Besediloslovna vprašanja prevajanja). – JzDiJ, 1998, 300–308. **37.** *A. Pisanski*, Angleško-slovenska kontrastivna analiza nekaterih metabesedilnih elementov v znanstvenih besedilih. – JzDiJ, 1998, 349–355. **38.** *E. Sicherl*, Interferenca pri rabi angleških predlogov na osnovi testiranj med študenti anglistike. – JzDiJ, 1998, 356–368. **39.** *E. Prunč*, Kultura prevajanja in samobitnost „malih" kultur. – JzDiJ, 1998, 292–299. **40.** *N. Grah in S. Klinar*, Slovenski toponimi v nemških besedilih. – Ljubljana, 1982, VII + 146 str.

IX/6 Materinščina, otroškost, ženskost

1. *S. Fatur*, Jezik kot materinščina. – JTiD, 1993, 131–137. **2.** *S. Kranjc*, Zgodnja jezikovna kompetenca. – JTiD, 1993, 138–148. **3.** *Ista*, Otroški govor. – JiS 38 (1992/93), 19–28. **4.** *Ista*, Slovnična zmožnost otrok na besedotvorni ravni. – JiS 41 (1995/96), 309–326. **5.** *Ista*, Slovenščina v vrtcu. – JiS 42 (1996/97), 135–146. **6.** *Ista*, Posrednost in neposrednost v otrokovem govoru. – JzDiJ, 1998, 248–257. **7.** *D. Blaži, D. Arapović, M. Vancaš*, Analiza diskurza djeteta rane dobi. – JzDiJ, 1998, 258–266. **8.** *M. Bešter*, Raba poimenovanj za ženske osebe v uradovalnih besedilih. – SSJLK ZP 33 (1997), 9–23. **9.** *F. Jakopin*, Ženskost v slovanskih priimkih. – SSJLK ZP 33 (1997), 25–31. **10.** *M. Jež*, Feminativi na Pohorju. – JZ 3 (1997), 113–125. **11.** *J. Keber*, Ženska imena v Sloveniji. – SSJLK ZP 33 (1997), 33–43. **12.** *M. Stabej*, Seksizem kot jezikovnopolitični problem. – SSJLK ZP 33 (1997), 57–79.

IX/7 Ustanove, ki gojijo slovenski jezik

1. *F. Ramovš*, K zgodovini Slovenske akademije znanosti in umetnosti. – ZD II, 1997, 646-711. **2.** *Akademija* za gledališče, radio, film in televizijo. **3.** *Fakulteta* za družbene vede (v Ljubljani). **4.** *Filozofska* fakulteta (v Ljubljani). **5.** *Inštitut* za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU. **6.** *Oddelek* za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani. **7.** *Pedagoška* fakulteta (v Ljubljani). **8.** *Pedagoška* fakulteta (v Mariboru). **9.** *Teološka* fakulteta (v Ljubljani). **10.** *Znanstveni* inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani. **11.** *Znanstvenoraziskovalni* center pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) v Ljubljani.

IX/8 Periodična glasila

Slavistična revija, 1948 –
Jezik in slovstvo, 1955/56 –
Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. 1964–
Papers in Slovene Studies 1975–1978 and Slovene Studies: Journal of the Society for Slovene Studies, Volumes 1–15, 1977–1993. A Cumulative Index with Abstracts. – Slovene Studies 16/1 (1996–1997)
Slovene Studies. Journal of the Society for Slovene Studies. – New York, 1979–
Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. – 1980–
Slava. Debatni list. – 1987–
Slavica. Literarno informativni list. – Ljubljana, 1988–
Jezikoslovni zapiski. Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. – Ljubljana, 1 (1991), 199 str.; 2 (1995), 286 str. ; 3 (1997), 259 str.; 4 (1998), 223 str.
Znanstvena revija, Maribor. – 1989–
Jezik in književnost Trst, 1990, 1991, 66 oz. 63 str.
Jernej Kopitar v Vulkovem letu, 1987, 71 str.
Kopitarjevi študijski dnevi II. – 1993, 81 str.

DODATEK K JEZIKOSLOVNI LITERATURI

1. Splošno

1. *J. Toporišič*, Slovenska slovnica. – 1976, 588 str. **2.** *F. Jakopin*, Nahtigalov prispevek slovenski znanosti in kulturi (Ob stoletnici rojstva). – SSJLK ZP 13 (1977), 5–15. **3.** *B. Pogorelec*, Slovenski knjižni jezik v slovenskem jezikoslovju. – SSJLK ZP 13 (1977), 87–92. **4.** *J. Toporišič*, Poskus slovenske slovnice C. Vincenota. – SR 27 (1979), 262–292, 486–496. **5.** *Isti*, Kopitar slovničar. – SSJLK ZP 16 (1980), 7–16. **6.** *O. Kunst - Gnamuš*, Primer pomensko, funkcijsko in operativno zasnovane obravnave. – JiS 27 (1981/82), 182–190. **7.** *J. Toporišič*, Strukturalismus in der Slovenistik. – Linguistica 22 (1982), 211–237. **8.** *Isti*, Zakaj ne po slovensko – Lo sloveno con il metodo sintetico. – Trst 1982, 306 str. + 4 kasete. **9.** *B. Oczkowa*, Lénardov „Rozwój historyczny gramatyky słowieńskej". Prispevek k zgodovini slovenskega jezikoslovja. – Obdobja 4/2 (1983), 295–303. **10.** *B. Pogorelec*, Razvoj slovenske slovnične zavesti. – SSJLK ZP 19 (1983), 89–94. **11.** *O. Kunst - Gnamuš*, Kako jezikovni pouk povezati z govorno dejavnostjo. – JiS 29 (1983/84), 67–78. **12.** *B. Rajh*, Vzhodnoštajerske slovnice iz 1. polovice 19. stoletja. – ČZN 1984, 299–309. **13.** *J. Toporišič*, Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja. – 1984, 739 + VIII str. **14.** *Isti*, Gutsmanova slovnica. – Protestantismus bei den Slowenen/Protestantizem pri Slovencih. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 13 (1984), Wien, 209–227. **15.** *B. Pogorelec*, V spomin

akademikoma dr. Antonu Bajcu in dr. Jakobu Riglerju. – JiS 31 (1985/86), 41–50. **16.** *D. Stefanija*, Vatroslav Oblak (prek neobjavljenih korespondentov). – SSJLK ZP 22 (1986), 93–108. **17.** *T. Logar*, Slovanski lingvistični atlas (OLA). – JiS 32 (1986/87), 1–8. **18.** *J. Dular*, Prof. dr. Jože Toporišič – šestdesetletnik. – JiS 32 (1986/87), 13–16. **19.** *J. Toporišič*, Portreti, razgledi, presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti. – ZO, Maribor 1987, 488 str. (sestavka Naša slovnica; Grammatik der slowenischen Schriftsprache.) **20.** *O. Kunst - Gnamuš*, Pragmatika kot jezikoslovna veda. – JiS 34 (1988/89), 183–191. **21.** *T. Logar*, Slovenski lingvistični atlas. – SSJLK ZP 25 (1989), 9–22. **22.** *J. Toporišič*, 40 let povojnega jezikoslovja slovenskega jezika. – SSJLK ZP 25 (1989), 67–82. **23.** *A. Vidovič - Muha*, Mesto jezikoslovja v humanistiki (Ob poskusu predmetnostne tipologizacije humanističnih ved). – SJvZ ZP (1989), 71–83. **24.** *Razprave*/Dissertationes XIII (1990), Posvečene stoletnici rojstva akademika prof. dr. Frana Ramovša (14. IX. 1890–16. IX. 1952). – Ur. T. Logar, 1990, 291 str. **25.** *N. Godini*, Franulov Saggio grammaticale italiano-cragnolino iz leta 1811 in Vodnikov doprinos. – Obdobja 11 (1991), 219–225. **26.** *J. Toporišič*, Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja. – 1991, 739 + VIII str. **27.** *Isti*, Zadnjih 20 let slovenskega jezikoslovja. – Obdobja 11 (1991), 19–31. **28.** *Isti*, Še k Jurančičevi drobni slovnici slovenščine in srbohrvaščine. – 7 D 1991, 20. 2., str. 22. **29.** *V. Nartnik*, Slovenistika na tujih univerzah. – ZSDS FM, 1992, 191–197. **30.** *I. Kovačič*, Tri funkcijska jedra sodobnega anglosaškega jezikoslovja. – JTiD, Ljubljana 1993, 282–293. **31.** *M. Bešter*, Renata Zadravec - Pešec: Pragmatično jezikoslovje. – JiS 39 (1993/94), 362–364. **32.** *J. Gvozdanović*, Ramovš in jezikoslovne vede dvajsetega stoletja. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 139–147. **33.** *Z. Junković*, Dvije metode u rekonstrukciji jezičnih sustava. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 147–157. **34.** *V. Petráčková*, Glosa k vztahům slovinských jazykovědců po první světové válce. (Na příkladu Frana Ramovše a Boh. Havranka.) – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 257–259. **35.** *J. Toporišič*, Fran Ramovš kot narečjeslovec. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 159–170. **36.** *Miklošičev* zbornik. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. – Ur. J. Toporišič, F. Jakopin, T. Logar, 1992, IV + 638 str. **37.** *Kopitarjev* zbornik. Mednarodni simpozij v Ljubljani. 29. junij do 1. julij 1994. Jernej Kopitar in njegova doba. Simpozij ob stopetdesetletnici njegove smrti. – [S Kopitarjevim portretom Sava Sovreta 1994] Ur. J. Toporišič. 1994, XIII + 619 str. **38.** *T. Logar*, Slovenski jezik v Slovanskem lingvističnem atlasu. – SSJLK ZP 30 (1994), 69–75. **39.** *Jerneja* Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit. – Uredil in spremno besedo napisal J. Toporišič, prevedel M. Benedik. Ljubljana 1995, LXXX + 86–93 str. **40.** Škrabčeva misel I. Zbornik s simpozija '94. – Ur. J. Toporišič, Nova Gorica 1995, 4 + 206 str. **41.** *J. Toporišič*, Spremna beseda h Kopitarjevemu Cločevemu glagolitu. – Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit, 1995, 87–93. **42.** *Isti*, Stanislav Škrabec o samem sebi. – ŠM 1, Nova Gorica 1995, 1–20. **43.** *Isti*, Tuji raziskovalci slovenščine (knjižne objave). – SSJLK ZP 31 (1995), 55–65. **44.** *Isti*, Jakob Šolar kot jezikoslovec. (Ob stoletnici njegovega rojstva). – SR 44 (1996), 349–366. **45.** *Isti*, Delo Jožeta Toporišiča. – SR 44 (1996), 343–348. **46.** *Isti*, Bibliografija Jožeta Toporišiča za desetletje 1986–1996. Ob sedemdesetletnici. – SR 44 (1996), 485–501. **47.** *Isti*, Slovenski jezikoslovci zunaj domovine v svojih knjižnih izdajah. – SSJLK ZP 32 (1996), 55–75. **48.** *A. Vidovič Muha*, Tvornost razmerja med slovenskim in češkim jezikoslovjem 20. stoletja. – SSJLK ZP 32 (1996), 77–85. **49.** *I. Orel*, Stvarno, Imensko in Besedno kazalo (k ZD II). – F. Ramovš Zbrano delo. Druga knjiga, Ljubljana 1997, 745–813. **50.** *F. Ramovš*, Glasoslovje. – ZD II, 1997, 137–292. – *Isti*, Jezikoslovci in jezikoslovje. – ZD II, 1997, 585–632. **51.** *Isti*, Objave po l. 1950. – ZD II, 1997, 715–743. **52.** *Isti*, Slovstvena in druga poročila. – ZD II, 1997, 633–645. **53.** *Isti*, Zbrano delo. Druga knjiga. Razprave in članki [uredil J. Toporišič]. – Ljubljana, 1997, 826 str. **54.** *Škrabčeva* misel II. Zbornik s simpozija '96. Ur. J. Toporišič, Nova Gorica 1997, 210 str. **55.** *J. Toporišič*, Janežičeva Slovenska slovnica 1854. – JiLR 1997, 87–97. **56.** *Isti*, Spremna beseda k Ramovševemu Zbranemu delu II. – F. Ramovš, Zbrano delo, Druga knjiga, Ljubljana, 1997,

815–826. **57.** *A. Vidovič - Muha*, Ob življenjskem jubileju prof. dr. Brede Pogorelec. – JiS 33 (1987/88), 93–96.
58. *V. Novak*, Življenje in delo Avgusta Pavla. – 1970 (V Razprave – Dissertationes VII/7 (1970), 295–341. **59.** *J. Rigler*, Razprave o slovenskem jeziku. – [Izbral in uredil F. Jakopin.] Ljubljana, 1986, 241 str. **60.** *M. Bolta*, Tvorbeno-pretvorbena skladnja N. Chomskega. – Maribor, 1987, 124 str. **61.** *W. R. Vermeer*, The treatment of the Proto-Slavic falling tone in the Resian dialects of Slovene. – Studies in Slavic and General Linguistics 10 (1987), 275–298. **62.** *T. Srebot Rejec*, Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene. An Acoustic and Linguistic Investigation. – München, 1988, XXI + 286 str. **63.** *M. G. Davis*, Aspects of Adverbial Placement. – München, 1989, XIV + 342 str. **64.** *O. S. Plotnikova*, Slovenskij jazyk. – Moskva, 1990, 198 str. **65.** *J. Rotar*, Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Belićem. – SAZU, Ljubljana, 1990, 169 str. **66.** *N. B. Mečkovskaja*, Slovenskij jazyk. – Minsk, 1991, 119 str. **67.** *J. Orešnik*, Udeleženske vloge v slovenščini. Semantic Roles in Slovene. – 1992, 237 str. **68.** *Isti*, Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica. Slovene verbal aspect and universal grammar. – Ljubljana, 1994, 194 str. **69.** *H. Steenwijk*, The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio. – Studies in Slavic and General Linguistics 18 (1992), XXIII + 352 str. **70.** *A. D. Duličenko*, Rezijanščina na poteh h knjižnemu jeziku. – FGPR, 1993, 29–46. **71.** *Fondamenti* per una grammatica pratica resiana. A cura di Han Steenwijk. Atti della conferenza /.../ – Padova, 1993, VI + 171 str. **72.** *B. M. Groen*, Suggerimenti pratici per l'insegnamento della grammatica resiana. – FGPR, 1993, 47–54. **73.** *E. P. Hamp*, Per un alfabeto resiano pratico (Con esempi della declinazione nominale). – FGPR, 1993, 55–66. **74.** *H. Steenwijk*, Una base dialettale per il resiano scritto. – FGPR, 1993, 103–117. **75.** *W. Vermeer*, L'origine delle differenze locali nei sistemi vocalici del resiano. – FGPR, 1993, 119–148. **76.** *H. Steenwijk*, Ortografia resiana. Tö jošt rozajanskė pïsanjė. – Padova, 1994, VI + 73 str. **77.** *S. Škrabec*, Jezikoslovna dela 1. – 1994, 490 str. – 2. –1995, 517 str. – 3. – 1995, 630 str. – 4. – 1998, 609 str. Uredil Jože Toporišič. **78.** *A. Moritsch*, Matija Majar Ziljski. – Tinje/Tainach, 1995, 240 str. **79.** *Fran Ramovš*, Zbrano delo. Druga knjiga. Razprave in članki. – Uredil Jože Toporišič, Ljubljana, 1997, 826 str. **80.** *Jan Baudouin de Courtenay*, Materiali IV. – EST - ZTT 1988, 243. [Inediti pubblicati a cura di/Pripravila za prvo objavo *Liliana Spinozzi Monai*.] **81.** *L. Spinozzi Monai*, Dal Friuli alla Russia. Mezzo secolo di storia e di cultura. In margine all'epistolario (1875–1928) Jan Baudouin de Courtenay. – Udine 1994, 242 str. **82.** *E. Stankiewicz*, The Accentual Patterns of the Slavic Languages. – Stanford 1993, XXVI + 351 str. **83.** R. Dapist, Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo. – Padova 1995, 223 str. **84.** *W. W. Derbyshire*, A Basic Reference Grammar of Slovene. – Columbus, Ohio, 1993, 154 str. **85.** *Jezikoslovne in literarnovedne* raziskave. – Ljubljana, 1997 [Uredila Breda Pogorelec s sodelavci], 307 str. **86.** *J. Rotar*, Korespondence med Franom Ramovšem in Aleksandrom Belićem. – SAZU, Ljubljana, 1990. 169 str. **87.** *R. L. Lenček*, Izbrane razprave in eseji. – SM v Ljubljani, 1996, XXXV + 258 str. [Prevod R. Šuštaršič, M. Pirnat.]

2. Zvrstnost

1. *F. Bezlaj*, Bližč in beda slovenskega jezika. – ESJ, Ljubljana 1967, 9–74. **2.** *O. Gnamuš*, Družbeno pogojeni zaostanki v jezikovnem razvoju. – JiS 21 (1975/76), 145–153. **3.** *J. Toporišič*, Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika. – SR 25 (1977), 387–406. **4.** *M. Orožen*, Jezik učnih knjig v 19. stoletju. – SSJLK ZP 14 (1979), 121–153. **5.** *J. Dular*, O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli. – JiS 25 (1979/80), 80–85. **6.** *M. Orožen*, Levstikovi pogledi na jezik. – LZ 1831–1887, 1982, 55–78. **7.** *S. Suhadolnik*, Levstikov odnos do Prešernovega jezika in njegovi posegi vanj, zlasti ob Klasju. – LZ 1831–1887. – 1982, 105–118. **8.** *M. Orožen*, Pogledi Bleiweisovega kroga na slovenski knjižni jezik. – ZZNT BZ 1983, 181–215. **9.** *T. Korošec*, En zgled za funkcijskozvrstno razslojenost v slovenskem jeziku. – SSJLK ZP 19 (1983), 177–186. **10.** *G. Newek-*

lowsky, Pogostnost gramatičnih kategorij v slovenskih časopisnih besedilih. – JiS 29 (1983/84), 50–62. **11.** *B. Pogorelec*, Izhodišče in teoretske osnove slovenskega jezika. – JiS 30 (1984/85), 176–182. **12.** *J. Toporišič*, Odprta vprašanja tehniške besede. – 4.STB, 1985, 15–28. – *Isti*, Soziolinguistische Probleme der slowenischen (Schrift)sprache. – Linguistica 25 (1985), 133–156. **13.** *K. Podbevšek*, Praktičen primer filmskega lektoriranja. – JiS 31 (1985/86), 80–84. **14.** *E. Kržišnik - Kolšek*, Revijalni tip poljudnoznanstvenega jezika. – SJZZ ZP 1 (1986), 59–70. **15.** *F. Novak*, Iz zgodovine slovenskega znanstvenega jezika: Pohlinova računica. – SJvZ ZP 1 (1986), 89–100. **16.** *B. Pogorelec*, Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. – SJvZ ZP 1 (1986), 11–22. **17.** *M. Smolik*, Začetki slovenskega lekcionarja v delih naših protestantov. – DiKPSR, 1986, 167–174. **18.** *A. Vidovič - Muha*, Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. – SJvZ ZP 1 (1986), 23–41. **19.** *N. Šumi*, Prostor jezikovne ustvarjalnosti pri prevajanju za gledališče. – JiS 32 (1986/87), 73–76. **20.** *T. Korošec*, Zastrti časopisni naslovi. – JiS 33 (1987/88), 137–143. **21.** *D. Brozović*, Suvremeni slovenski standardni jezik – kompleksan lingvistički fenomen. – Obdobja 8 (1988), 245–260. **22.** *J. Dular*, K vprašanjem skladenjske zapletenosti znanstvenih besedil. – SJvZ ZP 2 (1989), 145–149. **23.** *V. Grmič*, Bariere teološke (religiozne) govorice. – SJvZ ZP 2 (1989), 55–61. **24.** *M. Križaj - Ortar*, Jezikoslovna razčlenitev srednješolskega učbenika psihologije (J. Musek, V. Pečjak: Psihologija, DZS 1986). – SJvZ ZP 2 (1989), 213–226. **25.** *M. Orožen*, Narečje in knjižni jezik. – SSJLK ZP 24 (1988), 5–17. **26.** O. *Kunst - Gnamuš*, Razlika med znanstvenim in ideološkim govorom s stališča pragmatičnega jezikoslovja. – SJvZ ZP 2 (1989), 25–34. **27.** *B. Pogorelec*, Slovenska pravna besedila: vprašanja jezika in sloga pri oblikovanju besedil. – SJvZ ZP 2 (1989), 35–43. **28.** *T. Pretnar*, O „ilustrativnem" prevodu strokovnega besedila. – SJvZ ZP 2 (1989), 157–162. **29.** *J. Rajhman*, Med profanim in sakralnim (K problemu teološke govorice v slovenski kulturi in prostoru). – SJvZ ZP 2 (1989), 63–69. **30.** *P. Tanzig, I. Žagar*, Računalniško podprta analiza velikih tekstualnih baz podatkov: primer „napadov na JLA". – UJ, 1989, 51–56. **31.** *M. Bešter*, Argumentiranje v publicističnih besedilih. – SSJLK ZP 26 (1990), 113–127. **32.** *B. Pogorelec*, Retorika na Slovenskem nekdaj in danes (teze). – SSJLK ZP 27 (1991), 109–111. **33.** *J. Toporišič*, Tipološka oznaka slovenskega knjižnega jezika. – SSJLK ZP 28 (1992), 13–42. **34.** *K. Podbevšek*, Govorna organiziranost umetnostnega besedila. JiS 38 (1992/93), 69–82. **35.** *Jezik* tako in drugače. – Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana 1993, VIII + 456 str. **36.** *O. Kunst Gnamuš*, Politični govor med fikcijo in realnostjo. – JTiD, Ljubljana 1993, 294–302. **37.** *V. Nartnik*, Govorna slovenščina med knjižnostjo in neknjižnostjo. – SSJLK ZP 29 (1993), 61–67. **38.** *M. Smolik*, Slovenska liturgična besedila (Od Brižinskih spomenikov do danes). – SSJLK ZP 29 (1993), 49–60. **39.** *P. Weiss*, Izvenjezikovni vzroki vplivov na govore Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami. – SSJLK ZP 29 (1993), 69–83. **40.** *J. Gradišnik*, Problemi slovenščine v javni rabi. – Traditiones 23 (1994), 263–281. **41.** *V. Smole*, Folklorist med prevajanjem in zapisovanjem. – Traditiones 23 (1994), 143–154. **42.** *A. Skubic*, Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. – JiS 40 (1994/95), 155–168. **43.** *A. Glazer*, Janko Glazer zapisovalec „narodnega blaga". – Traditiones 24 (1995), 133–166. **44.** *P. Jakopin*, Jezik, računalniki in Evropa okoli nas. – JZ 2 (1995), 272–278. **45.** *V. Jesenšek*, Medienwirksame Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache. – Linguistica 35 2 (1995), 171–207. **46.** *J. Dular*, Stilistika ponazarjanja v znanstvenih besedilih. – SJvZ ZP 1 (1986), 43–48. **47.** *T. Korošec*, Slovenski vojaški jezik: izročilo in spremembe. – JiČ, 1996, 211–232. **48.** *T. Sajovic*, Razmerje med poljudnoznanstvenim in znanstvenim jezikom. – SJvZ ZP 1 (1986), 49–57. **49.** *I. Stramljič Breznik*, Besednozvezne, besedotvorne in skladenjske značilnosti športne rubrike Jutra. – Borkov zbornik, Maribor 1996, 127–138. **50.** *J. Toporišič*, Družbenost slovenskega jezika. Sociolingvistična razpravljanja. – DZS, Ljubljana 1991, 495 str. (Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici, 323–343; Družbena pogojenost norme in predpisa slovenskega jezika, 411–418.) **51.** *Isti*, Družbenost slovenskega jezika od druge svetovne vojne sem. – JiČ, 1996, 63–76. **52.** *S. Kranjc*, Govorjeni diskurz. – JiS 42

(1996/97), 307–320. **53.** *F. Jakopin*, Kdo so bili udje Mohorjeve družbe v letih 1868–77. – Traditiones 26 (1997), 109–116. **54.** *E. Kržišnik*, Kdo govori kako. – SSJLK ZP 33 (1997), 45–56. **55.** *M. Jež*, Iz teorije feminativov. – JzDiJ, 1998, 223–230. **56.** *S. Bračič*, Besedilna slovnica kot orodje za analizo diskurza. – JzDiJ, 1998, 178–184. **57.** *T. Korošec*, Slovenski vojaški jezik. – Ljubljana 1998, IV + 174 str. **58.** *Ž. Matulina*, Poimanje 'glasbe' u njemačkim i hrvatskim paremijama. – JzDiJ, 1998, 430–437. **59.** *M. Schlamberger Brezar*, Vloga povezovalcev v diskurzu, JzDiJ, 1998, 194–202. **60.** *Jezik* za danes in jutri. – Ur. Inka Štrukelj, Ljubljana 1998, 448 str. **61.** *B. Sivec*, Razčlemba utemeljevalnega diskurza v razredu. – JzDiJ, 1998, 203–215. **62.** *M. Smolič*, Slovenska krajina v oblikovanju kulturne dediščine in življenjskih vzorcev. – SSJLK ZP 34, 1998, 215–226. **63.** *N. Tomovič*, Jezik prava. – JzDiJ, 1998, 231–238. **64.** *M. Zorman*, Stilno nevtralni izrazi v funkciji vplivanja na vrednotenje. – JzDiJ, 1998, 216–222.

3. Besedje

1. *V. Gjurin*, Slovnične značilnosti besedja v prvih dveh knjigah, danes živega samo v nekonvencionalni slovenščini. 32 str. (neobjavljeno). **2.** *V. Novak*, Predromanske, romanske in germanske besede v slovenskem gorskem pastirstvu. – Linguistica 15 (1975), 109–114. **3.** *F. Bezlaj*, Zanimivosti iz slovenske leksike. – SSJLK ZP 14 (1978), 5–17. **4.** *E. Kržišnik*, Sinonimi v povesti Dostojevskega „Dvojnik". – JiS 24 (1978/79), 33–39. **5.** *J. Müller*, Pomenske skupine in pomenska zgradba besed (samostalnikov). – SSJLK ZP 15 (1980), 35–46. **6.** *J. Toporišič*, O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu *biti*). – Linguistica 20 (1980), In memoriam Milan Grošelj oblata, 151–167. **7.** *Isti*, Sozvočne besede. – Delo 1981, 29. 5., str. 6. **8.** *Isti*, Strukturalno pomenoslovje besed. – SSJLK ZP 17 (1981), 95–112 (+ NSS, 1982, 347–359). **9.** *J. Müller*, Pomenoslovje samostalniških besed. – JiS 27 (1981/82), 10–16. **10.** A. *Vidovič - Muha*, Besedni pomen in njegova stilistika. – SSJLK ZP 22 (1986), 79–91. **11.** *L. V. Kurkina*, Leksičeskie arhaizmy slovenskogo jazyka. – ZRSJ, 1989, 129–136. **12.** *F. Mihelič, L. Gyergyek, M. Majcen, A. Bernik*, Avtomatsko razvrščanje fonemov slovenskega jezika v skupine. – UJ, 1989, 57–61. **13.** *O. Kunst Gnamuš*, Struktura in proizvodnja konstitutivnih sestavin smisla. – UJ, 1989, 105–114. **14.** *T. Miklič*, Vloga analize diskurza pri opisovanju jezikovnih podsistemov oziroma konstruiranju deskriptivnih gramatik. – UJ, 1989, 129–136. **15.** *J. Orešnik*, Smer splošno jezikoslovje na Filozofski fakulteti v Ljubljani. – UJ, 1989, 399–402. **16.** *M. Rode*, Gibi kot prenosniki informacij. – UJ, 1989, 325–328. **17.** *T. Erjavec, P. Tancig*, Dvo-nivojska pravila za alternacije slovenskih samostalniških sklanjatev. – UJ, 1989, 84–87. **18.** *L. Bokal*, Starinske besede v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. – JZ 1 (1991), 113–120. **19.** *I. Kovačič*, Tri funkcijska jedra sodobnega anglosaškega jezikoslovja. – JTiD, 1993, 282–293. **20.** *F. Mihelič, B. Lozej*, Dolžina trajanja in glasnost izgovorjave slovenskih fonemov. – JTiD, 1993, 442–451. **21.** *T. Miklič*, Izražanje in interpretacija časovnih odnosov v konkretnih besedilih: izraba „narativnih postopkov". – JTiD, 1993, 303–317. **22.** *T. Petrič*, Stavki z naklonskimi členki kot okrepljene skladenjske zgradbe. – JTiD, 1993, 252–262. **23.** *R. Zadravec -Pešec*, Sporazumevanje med jezikom in književnostjo pri pouku slovenščine. – JTiD, 1993, 225–232. **24.** *N. Godini*, Srednjekraška leksika v Štrekljevih časih in danes. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 267–273. **25.** *D. Fabjan Bajc*, Spoznavajmo slovenščino s pomočjo italijanščine. – JiS 40 (1994/95), 176–180. **26.** *M. Humar*, Pesniško besedje po Slovarju slovenskega knjižnega jezika. – JZ 2 (1995), 113–127. **27.** *L. Bokal*, Materialna kultura glede na časovno zaznamovanost besed. – Traditiones 25 (1996), 297–307. **28.** *H. Orzechowska*, Nekatere razvojne tendence slovenskega jezika in nastanek slovanskih balkanizmov. – SJNZ 1997, 357–373. **29.** *M. Skubic*, Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji. – Ljubljana, 1997, 227 str. **30.** *R. Cossutta*, Romanski vplivi v govorih slovenske Istre. – SR 46 (1998), 73–81. **31.** *V. Ćosić*, Postoji li prikrivena morfosintaktička shema rečeničnog modaliteta. – JzDiJ, 1998, 438–444 (razprava v francoščini). **32.** *O. Kunst Gnamuš*, Novi pogledi na zgradbo stavka. – JzDiJ,

1998, 185–193. **33.** *T. Miklič*, Nekatere stilistične posebnosti romana Il giardino dei Finsi – Contini Giorgia Bassanija. – JzDiJ, 1998, 267–278. **34.** *F. Novak*, Samostalniška večpomenskost v knjižni slovenščini 16. stoletja glede na prevodne zglede. – SR 46 (1998), 83–94. **35.** *Júlia Bálint*, Slovar slovenskih homonimov. Na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika. – Ljubljana 1997, 114 str. **36.** H. Sriedter-Temps, Deutsche Lehnwörter im Slovenischen. – Berlin 1963, XIX + 256 str. **36.** *B. Nežmah*, Kletvice in psovke. – NR 1997, 182 str.

4. Izrazje

1. *Z. Leder*, Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. – SSJLK ZP 12 (1976), 47–57. **2.** *F. Novak*, Terminologija v Slovenskem glasniku. – Obdobja 3 (1982), 419–428. **3.** *V. Gjurin*, Načela sodobnega izrazijskega slovarja. – SJvZ ZP 1 (1986), 151–187. **4.** *T. Korošec*, Problem slovenskega vojaškega izrazoslovja. – SJvZ ZP 1 (1986), 189–193. **5.** *J. Toporišič*, Izrazjetvorje. Ob primeru slovenskega jezikoslovnega izrazja. – SJvZ ZP 1 (1986), 113–131. **6.** *F. Novak*, Terminološka prizadevanja s posebnim ozirom na Henrika Tumo. – Obdobja 7 (1987), 485–497. **7.** *A. Vidovič - Muha*, Nekatere jezikovnosistematske lastnosti strokovnih besednih zvez. – SSJLK ZP 24 (1988), 83–91. **8.** *D. Gabrovšek*, Poročilo četrte poletne šole Mednarodnega informacijskega centra za terminologijo (Dunaj) /.../ – SJvZ ZP 2 (1989), 257–268. **9.** *J. Musek*, Terminološka prekrivanja. – SJvZ ZP 2 (1989), 115–119. **10.** *V. Pečjak*, Terminološke težave psihološke znanosti. – SJvZ ZP 2 (1989), 105–113. **11.** *I. Ribnikar*, Jezik v ekonomiji. – SJvZ ZP 2 (1989), 85–88. **12.** *J. Toporišič*, Stanovitnost izrazja (Ob učbenikih Slovenski jezik I in II). – SJvZ ZP 2 (1989), 197–212. **13.** *I. Turk*, Nekaj novih rešitev v prvi izdaji pojmovnika poslovne informatike. – SJvZ ZP 2 (1989), 241–245. **14.** *Z. Leder*, Terminološka prizadevanja na Slovenskem. – JZ 1 (1991), 155–171. **15.** *G. Ressel*, Miklošič und die slovenisch-deutsche Rechtsterminologie seiner Zeit. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 151–163. **16.** *M. Stanonik*, Terminološke vzporednice v slovstveni folklori. – Traditiones 20 (1991), 79–94. **17.** *R. Vrčon*, Izrazi ljudske glasbene teorije na Slovenskem. – Traditiones 20 (1991), 107–114. **18.** *J. Kranjc*, Prispevek Frana Miklošiča k oblikovanju slovenske pravne terminologije v prvem letniku dvojezičnega izhajanja državnega zakonika in vladnega lista avstrijskega cesarstva. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 117–134. **19.** *M. Stanonik*, Slovstvena folklora kot terminološko vprašanje. – Traditiones 21 (1992), 25–72. **20.** *V. Vascenco*, Franz Miklosich als Forscher der christlichen Terminologie des Rumänischen. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 59–65. **21.** *J. Toporišič*, Pojmovanje in izrazje slovenskega besediloslovja (V priročnikih za srednje šole). – SSJLK ZP 29 (1993), 5–14. **22.** *A. Šivic - Dular*, Kako po slovensko boli. – Traditiones 23 (1994), 19–26. **23.** *L. Bokal*, Izrazi za bajna bitja v slovenskih slovarjih. – Traditiones 24 (1995), 205–212. **24.** *R. Cossutta*, I romanismi nella terminologia viticola dell'Istria slovena. – Linguistica 35 2 (1995), 3–36. **25.** *B. Košmrlj - Levačič*, Razmerje med mednarodno in slovensko različico rastlinske sistematike. – JZ 2 (1995), 176–186. **26.** *V. Smole*, Tesarska terminologija v Mirnski dolini. – JZ 2 (1995), 227–240. **27.** *R. Cossutta*, Romanizmi v oljarstvu v govorih Slovenske Istre. – JiS 41 (1995/96), 221–227. **28.** *V. Gorjanc*, Primerjalna razčlenitev terminologije v matematiki in filozofiji. – JiS 41 (1995/96), 267–276. **29.** *Isti*, Terminologija novejših naravoslovnotehničnih strok (ob primeru računalništva in jedrske fizike). – JiČ 1996, 251–260. **30.** *C. Kenda - Jež*, Tesarsko izrazje na Cerkljanskem. – Traditiones 25 (1996), 321–335. **31.** *F. Novak*, Leksikalne spremembe v slovenskem poslovnem in uradovalnem jeziku. – JiČ, 1996, 261–268. **32.** *A. Legan Ravnikar*, Pomenske lastnosti upravnopolitične in vojaške terminologije v Vodnikovih Lublanskih novicah. – SR 45 (1997), 477–488. **33.** *L. Bokal*, Tipologija novih besed (ob primeru avtomobilskega izrazja). – SN-TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 147–162. **34.** *M. Kališnik*, O medicinskem izrazju v slovenskih besedilih. – SN-TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 79–83. **35.** *L. Kaluža, R. Pavlovec, J. Pavšič*, Nekaj problemov strokovnega geološkega izrazja. – SN-TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 43–51. **36.** *K. Kosem*, Problematika jezika v tovarni zdravil. – SN-TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 99–

102. **37.** *B. Košmrlj - Levačič*, Izimensko strokovno izrazje. – SN-TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 139–146. **38.** *J. Toporišič*, K izrazju v našem prevodnem besediloslovju. – SN-TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 119–128. **39.** *S. Vučko Mole*, Anatomsko-terapevtsko-kemijska klasifikacija zdravil in enotno slovensko poimenovanje zdravilnih učinkovin. – SN-TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 85–97. **40.** *B. Lazar*, Dobrepoljska rastlinska imena. – SN-TI, Založba ZRC, Ljubljana 1998, 199–207. **41.** Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje. – Založba ZRC, 1998 [Zbrala in uredila Marjeta Humar], 229 str. **42.** *Slovenski jezik* v znanosti 1. Zbornik prispevkov. – Ljubljana 1986, 226 str. [Zbrala in uredila A. Vidovič Muha.] **43.** Slovenski jezik v znanosti 2. Zbornik prispevkov. – Ljubljana 1989, 268 str. [Zbrala in uredila A. Vidovič Muha in N. Šumi.] **44.** Terminologija v znanosti. – Ljubljana 1984, 297 str. [Ur. dr. F. Pediček.] **45.** *F. Pediček*, Prispevki za teorijo terminologije v znanosti – tudi pedagoški. – Radovljica, 1990, 250 str.

5. Frazeologija

1. *J. E. Rojs*, Frazeologija Zorane ledine Mihaila Aleksandroviča Šolohova v originalu. – Mag. naloga v Zagrebu. **2.** *J. Toporišič*, K izrazju in pojmovanjem slovenske frazeologije. – + NSS 1982, 361–370. **3.** *Isti*, Stari naši reki. – 7 D 1986, str. 36. **4.** *E. Kržišnik*, Prenovitev kot inovativni postopek. – Slava 1 (1987), 49–56. **5.** *E. Kržišnik - Kolšek*, Prenovitve stalnih besednih zvez v Kosmačevi prozi 30. let. – Obdobja 7 (1987), 517–532. **6.** *E. Kržišnik*, Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. – Slava 2 (1987/88), 143–162. **7.** *J. Petermann*, Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I-IV). Nekaj osnovnih vprašanj vloge frazeologije v slovarju. – Obdobja 8 (1988), 301–310. **8.** *E. Kržišnik - Kolšek*, Sestavina *roka* v frazeologemih slovenskega knjižnega jezika. – SSJLK ZP 26 (1990), 141–154. **9.** *Ista*, Frazeologija v slovenskem časopisju 1991. – SSJLK ZP 27 (1991), 89–98. **10.** *J. Keber*, (O)pehariti '(o)goljufati, (pre)varati (s pomočjo peharja)' in sinonimi. – JZ 1(1991), 99–111. **11.** *J. Matešić, J. Petermann*, Über die Redensarten in Franc Metelkos „Lehrgebäude der slowenischen Sprache". – Obdobja 11 (1991), 151–159. **12.** *E. Kržišnik*, Frazeologija v kratki pripovedni prozi druge polovice 19. stoletja. – SSJLK ZP 30 (1994), 53–67. **13.** *M. Dolgan*, Donesek k bodoči veliki zbirki slovenskih pregovorov. – Traditiones 24 (1995), 447–452. **14.** *E. Kržišnik*, Frazeologija v slovenskem časopisju štiri leta po osamosvojitvi. – JiČ, 1996, 175–189. **15.** *H. Ložar - Podlogar*, Kdor posluša pivce, lahko bukve piše. + Široko je po svetu, ozko po domačem dvorišču. (Pregovori in reki, ki jih je zapisal ali si jih izmislil Janez Trdina, I + II). – Traditiones 24 (1995), 425–445 + 25 (1996), 383–394. **16.** *E. Kržišnik*, Gutsmanovo razumevanje stalnih besednih zvez. – JiLR 1997, 27–37. **17.** *Ista*, Socialna zvrstnost in frazeologija. – SSJLK ZP 34 (1998), 53–69. **18.** *Europhras* 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International. Klingenthal – Strassbourg. – Ur. Gertrud Gréciano, Strassbourg. – 1989, 496 str. **19.** *E. Kržišnik*, Können Phraseme produktiv sein? – EP95, 1998, 439–452. **20.** *J. Petermann*, Slowenisch-kroatische Phraseologiebeziehungen im Spiegel der Lexikographie. – EP95, 1995, Bochum, 1998, 641–661. **21.** *Studien* zur Phraseologie und Parömiologie. Europhras 9, Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt. – Ur. W. Eisman, Bochum, 1998, XIII + 821 str. **22.** *J. Toporišič*, Zwillings- und ähnliche Strukturen im Slowenischen. – EP95, Bochum, 1998, 795–806. **23.** *D. Fabjan Bajc*, Slovensko-italijanski frazeološki slovar Dve muhi na en mah/ Due piccioni con una fava. Vocabolario fraseologico sloveno-italiano. – Goriška Mohorjeva, Gorica 1995, 299 str. Spremna beseda 9–24.

6. Lastnoimenskost

1. *J. Paternost*, Aspects of Name Changes Among American Slovenes. – SSJSSS 2 2 (1980), 78–84. **2.** *F. Jakopin*, Delež vzdevkov pri nastajanju slovenskih priimkov. – SSJLK ZP 18 (1982), 127–129. **3.** *Isti*, Osebna imena na Slovenskem ob prehodu v 16. stoletje. – SSJLK ZP 20 (1984), 275–284. **4.** *P. Merkù*, Osebna imena v družini Bonomo. – DiKPSR, 1986, 65–68.

5. *J. Toporišič*, In še enkrat o slovenskih krajevnih imenih. – 7 D 1986, 27. 2., str. 40. **6.** *Isti*, Slovenska krajevna imena. – 7 D 1986, 13. 2., str. 40. **7.** *F. Jakopin*, Osebna imena v zgodovini Slovencev. – SSJLK ZP 24 (1988), 49–53. **8.** *A. Šivic - Dular*, K normiranju slovenskih zemljepisnih imen. – SSJLK ZP 24 (1988), 55–66. **9.** *F. Jakopin*, Pokrajinski tipi slovenskih priimkov (skica). – SSJLK ZP 25 (1989), 61–65. **10.** *A. Šivic - Dular*, Slovenska matica in akcija za zbiranje zemljepisnih imen. – SSJLK ZP 25 (1989), 83–102. **11.** *A. Gložančev*, Enobesedna imena zasebnih podjetij v naselju Nove Fužine v Ljubljani. – JZ 1 (1991), 87–98. **12.** *S. Horvat*, Mikrotoponimi na Vrheh in v dolini Raše. – JZ 1 (1991), 146–154. **13.** *V. Nartnik*, Oblikovne posebnosti hišnih imen v Vnanjih goricah. – JiS 37 (1991/92), 157–160. **14.** *F. Jakopin*, Jezikovna podoba priimkov na Slovenskem. – SSJLK ZP 28 (1992), 57–62. **15.** *H. D. Pohl*, Franz Miklosich und die slavische Anthroponymik. – Obdobja 13 (1992), Miklošičev zbornik, 87–94. **16.** *P. Weiss*, Uvrščanje priimkov s predimki v enciklopedična in slovarska dela. – Slava 7 (1993/94), 18–29. **17.** *S. Horvat*, Mikrotoponimi na Vrheh in v dolini Raše (P–Ž). – Traditiones 23 (1994), 353–362. **18.** *J. Keber*, Nekateri semantični vidiki in motivi prehoda osebnih imen v občna imena v slovenščini. – Traditiones 23 (1994), 27–32. **19.** *H. D. Pohl*, Fran Ramovš in koroška toponimija. – SR 42 2–3 (1994), Ramovšev zbornik, 171–175. **20.** *A. Šivic - Dular*, Novo v slovenski imenoslovni literaturi. – JiS 40 (1994/95), 316–324. **21.** *J. Rotar*, Toponymika und Ethnika in Trubers Vorreden und Widmungen. – PTuSZ, München 1995, 322–332. **22.** *S. Torkar*, O nekaterih priimkih iz nemških podstav v zgornji Baški dolini. – R/D 15 (1996), 125–136. **23.** *J. Keber*, Osebna imena v Sloveniji kot dokazila slovenske identitete. – Traditiones 26 (1997), 101–108. **24.** *Slovenska* krajevna imena. – [F. Jakopin idr.] Ljubljana, 1985, 358 str. **25.** *V. Majdič*, Razgledi po krajevnih imenih. Slovenska krajevna imena v luči slovnične obravnave. – Ljubljana, 1996, 290 str. **26.** *P. Merkù*, La toponomastica del comune di Duino Aurisina. Ricerca 1989, 180 str. **27.** *Isti*, Toponomastika občine Zgornik. Znanstvena raziskava 1993. Iz italijanščine prevedli Mojca Švab Guštin in Francka Žergal. – Gorizia 1995, 101 str. **28.** *Isti*, Il "Libro di pertications" del Notaro Giusto Ravizza (1525) il testo e l'analisi dei nomi personali, di istituzioni e di luoghi. Trieste 1994, 244 str.

7. Besedotvorje

1. *A. Vidovič - Muha*, Pridevniški sklopi v Cankarjevih črticah. – JiS 21 (1975/76), 250–254. – *M. Orožen*, Sekundarna derivacija prislovnega deležnika na *-él-aje* v slovenskem knjižnem jeziku. – SJNZ 1977, 335–356. **2.** *J. Toporišič*, Kontrastivni pogled na tvorbu reči srpskohrvatskog i slovenačkog jezika. – Naučni sastanak u Vukove dane, 1977, 167–175. **3.** *M. Hajnšek - Holz*, O pomenu slovenskih predpon. – SSJLK ZP 14 (1978), 33–58. **4.** *J. Toporišič*, Družljivost domačega in prevzetega v besedotvorju. – NRazgl 1979, 11. 5., str. 270. **5.** *Isti*, Kratična poimenovanja. – NRazgl. 1979, 26. 10., str. 585. **6.** *M. Orožen*, Besedotvorne pomenske kategorije knjižnih besedil v začetku 19. stoletja. – SSJLK ZP 15 (1980), 25–33. **7.** *J. Toporišič*, Teorija besedotvornega algoritma. – SR 28 (1980), 141–151 (+ Nova slovenska skladnja. Ljubljana 1982, 335–345). **8.** *A. Vidovič - Muha*, Zgodovina obravnavanja zloženk v slovenskem knjižnem jeziku. – SSJLK ZP 19 (1983), 129–151. **9.** *J. Toporišič*, Besede s predpono *pred-*. – Delo 1984, 6. 1., str. 6. (JR 136). **10.** *A. Vidovič - Muha*, Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje. – SSJLK ZP 20 (1984), 305–319. **11.** *Ista*, Primeri tvorbnih vzorcev glagola. – SSJLK ZP 21 (1985), 47–61. **12.** *J. Toporišič*, *Jehovine* ali *Jehovove* ali *Jehove* priče. – 7 D 1986, 30. 10., str 36. **13.** *Isti*, Priponsko obrazilo *-ov* ali *-ev*. – 7 D 1987, 22. 1., str. 36. **14.** *A. Vidovič - Muha*, Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primeru zloženk. – 1988, 223 str. **15.** *J. Toporišič*, Težja mesta iz slovenskega besedotvorja. – JiS 34 (1988/89), 117–122. **16.** *I. Stramljič - Breznik*, Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. – JiS 40 (1994/95), 285–291. **17.** *B. Trunkelj*, Zgodovina besedotvorja v slovensko pisanih slovnicah slovenskega jezika. – Slava 5 (1990/91), 9–27. **18.** *M. Zorman*, Verbalsuffixe mit Liquida. – Linguistica 35 2

(1995), 135–170. **19.** *I. Stramljič - Breznik*, Izpeljanke s pomenom snovi iz pridevniške podstave. – JiS 41 (1995/96), 359–370. **20.** *M. Zorman*, Ekspresivne glagolske pripone tipa -V/C- + -r/l-. – R/D 15 (1996), 137–151. **21.** *J. Toporišič*, Glagolske „sestavljenke" iz zveze glagol + predložna zveza. – R/D 15 (1996), 109–123. **22.** *A. Žele*, Slovenski razvoj besedotvornih pomenov pri izglagolskih samostalnikih, posebno pri glagolniku. – SJ/SLS 1 (1997), 69–89. **23.** *I. Orel*, Dežele v besedi – besede v deželah. – SSJLK ZP 34 (1998), 35–52.

8. Etimologija

1. *F. Bezlaj*, Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga, A–J. – Ljubljana 1976, XXX + 235 str. **2.** *Isti*, Petindvajset let dela za slovenski etimološki slovar. – SSJLK ZP 12 (1976), 7–15. **3.** *A. Šivic - Dular*, Vloga pomenoslovja v etimoloških raziskavah. – SSJLK ZP 15 (1979), 65–76. **4.** *F. Bezlaj*, Slovenski delež v razvoju etimologije 19. stoletja. – SSJLK ZP 17 (1981), 117–127. **5.** *Isti*, Etimološki slovar slovenskega jezika. Druga knjiga, K–O. – Ljubljana 1982, 265 str. **6.** *A. Šivic - Dular*, O ljudski etimologiji. – SSJLK ZP 26 (1990), 155–171. **7.** *A. Gluhak*, Hrvatski etimološki rječnik. – Zagreb, 1993, 832 str. **8.** *F. Bezlaj*, Etimološki slovar slovenskega jezika. Tretja knjiga, P–S. Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. – Ljubljana 1995, XVII + 355 str. **9.** *J. Stanonik*, Some Slovene-English Etymological Parallels. – R/D 15 (1996), 87–108. **10.** *F. Ramovš*, Etimologija. – ZD II, 1997, 353–441. **11.** *M. Snoj*, Etimološki slovar slovenskega jezika. – Ljubljana 1997, X + 900 str.

9. Slovarstvo

1. *M. Humar*, Slovarsko ponazarjalno gradivo zlasti glede na Slovar slovenskega knjižnega jezika. – R/D 15 (1966), 175–185. **2.** *J. Toporišič*, Prvi slovenski slovar vojaškega izrazja. – SR 29 (1981), 112–114. **3.** *J. Müller*, Načela in uresničitve slovenskega tehniškega slovarja. – 4.STB, 1985, 29–32. **4.** *P. Weiss*, Odzadnji slovar slovenščine Elfriede Mader. – Slava 3 2 (1988/89), 186–197. **5.** *F. Jakopin*, Slovenski knjižni jezik in njegov slovar (SSKJ 1–5). – SSJLK ZP 27 (1991), 47–56. **6.** *P. Weiss*, Zasnova novega odzadnjega slovarja slovenskega jezika. – JZ 1 (1991), 121–139. **7.** *M. Hajnšek - Holz*, Informativnost in normativnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. – ZSDS ZSMS, 1993, 21–34. **8.** *J. Müller*, Enozvezkovni razlagalni slovar. – JTiD, Ljubljana 1993, 350–357. **9.** *Isti*, Slovar in kritika (1964–1992). – ZSDS ZSMS, 1993, 51–70. **10.** *A. Vidovič - Muha*, Aktualnost slovaropisnih načel Pleteršnikovega slovarja. – SSJLK ZP 30 (1994), 99–109. **11.** *M. Furlan, M. Snoj*, Bezlajev etimološki slovar slovenskega jezika (Ob izidu tretje knjige). – SSJLK ZP 32 (1996), 17–25. **12.** *A. D. Duličenko*, N. I. Tolstoj in rezijanščina. – SR 45 (1997), 567–573. **13.** *S. Suhadolnik*, Šolar-Ramovšev načrt za slovar knjižnega jezika. – SR 45 (1997), 558–566. **14.** *D. Fabjan Bajc*, Dve muhi na en mah/Due piccioni con una fava. – Gorica 1995, 299 str. **15.** *Ista*, Lažni prijatelji/I falsi amici. Slovensko-italjanski slovar paronimov/Vocabolario italiano-sloveno dei paronimi. – Založba Mladika, Trst 1994, 198 str.

10. Oblikoslovje

1. *J. Toporišič*, Razločevalna obremenitev slovenskih prozodičnih parametrov. – Slavica Pragensia 21, Acta Universitatis Carolinae – Philologica 3–5, 1978, 89–96. **2.** *Isti*, Nikaragovski ali nikaragvanski. – 7 D 1985, 6. 6., str. 48. **3.** *Isti*, Oblikoslovne in skladenjske blodnje. – 7 D 1985, 7. 11., str. 48. **4.** *Isti*, Oblikoslovna obremenitev slovenskih zvočnikov. – Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja. Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici. – Zbral in ur. F. Jakopin, 1989, 330–350. **5.** *T. Erjavec, P. Tancig*, Dvo-nivojska pravila za afirmacijo slovenskih samostalniških sklanjatev. – UJ, Ljubljana 1989, 84–87. **6.** *F. Ramovš*, Oblikoslovje. – ZD II, 1997, 293–351. **7.** *P. Jakopin, A. Bizjak*, O strojno podprtem oblikoslovnem označevanju slovenskega besedila. – SR 45 (1997), 513–532.

11. Slovenščina v šoli

1. *J. Toporišič*, Dve lekciji za usmerjeno izobraževanje: Jezikovne ravnine. – Družbenost jezika. – JiS 25 (1979/80), 123–130 (Popravek str. 247). **2.** *Isti*, Predlogi za izboljšanje položaja slovenščine in slavistov v šolah. – JiS 33 4 (1987/88), ovitek III. **3.** *F. Žagar*, Obravnava sklanjatev v osnovni šoli. – JiS 33 (1987/88), 21–24. **4.** *Isti*, Domišljijski spis v osnovni šoli. – JiS 34 (1988/89), 141–145. **5.** *E. Kržišnik - Kolšek*, Frazeologija v osnovni in srednji šoli. – JiS 35 (1989/90), 134–141. **6.** *F. Žagar*, Definiranje, klasificiranje in spoznavanje besedilnih vrst. – JiS 38 (1992/93), 83–88. **7.** *L. Ivšek*, Slovenščina kot živ jezik v šoli. – Traditiones 23 (1994), 285–296. **8.** *T. Korošec*, Nekaj kazalnikov o znanju pisne knjižne slovenščine pri slovenskih srednješolcih. – Traditiones 23 (1994), 297–309. **9.** *Anketa* o učbenikih za slovenski jezik. /Darinka Ambrož idr./. – JiS 40 (1994/95), 115–132. **10.** *K. Podbevšek*, Interpretativno branje kot del učiteljevega govornega nastopa. – JiS 40 (1994/95), 103–110. **11.** *M. Pavičić*, O sodobnih učbenikih slovenskega knjižnega jezika za tujce. – SSJLK ZP 31 (1995), 21–35. **12.** *N. Pirih*, Osnovnošolska didaktika slovenskega jezika in književnosti v zadnjem desetletju – objave v Jeziku in slovstvu. – JiS 41 (1995/96), 330–333. **13.** *I. Ferbežar*, Jezikovno testiranje na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika (Teoretični okvir: prva spoznanja). – JiS 42 (1996/97), 279–292. **14.** *M. Mercina*, Kam s Pleteršnikom. – ZSDS 5MP, 1997, 63–71. **15.** *M. Pavlin Povodnik*, Oblikoslovje. Priročnik z vajami. – Jutro, 1992, 286 str. **16.** *Ista*, Skladnja. Priročnik z vajami. – Jutro, 1993, 159 str. **17.** *M. Križaj - Ortar, M. Bešter, E. Kržišnik*, Pouk slovenščine malo drugače. – Different, Trzin, 1994, 140 str. **18.** *M. Bešter, L. Črnivec*, Povej naprej. – FF v Ljubljani, 145 str. **19.** *M. Čuk, M. Mihelič, G. Vuga*, Odkrivajmo slovenščino. – FF v Ljubljani, 1995, 153 str. **20.** *M. Schlambergar - Brezar*, Učimo se slovenščino III. – FF v Ljubljani, 1994, 101 str. **21.** *Skripta* 1. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega tujega jezika. – FF v Ljubljani, 1997, 52 str. [UR. M. Bešter.] **22.** *Skripta* 2. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega tujega jezika. – FF v Ljubljani, 1998, 92 str. [Ur. M. Bešter.] **23.** *M. Bešter et. al.*, Poskusni učbenik za slovenski jezik v 1. letniku gimnazije. – Rokus, Ljubljana, 1998, 94 str. **24.** *M. Bešter et. al.*, Poskusni Delovni zvezek za slovenski jezikv 1. letniku gimnazije. – Rokus, Ljubljana, 1998, 100 str.

X. STVARNO IN DRUGA KAZALA

Stvarno kazalo 863
Podrobna kazala desetih poglavij slovnice 912
Literatura po poglavjih 912
Pisava in pravopis 913
Preglednice 914
Grafi 914
Kratice glasil in objav 915
Avtorske kratice 917
Pogostejše slovnične krajšave in slovnični izrazi z mednarodnimi ustrezniki 918

STVARNO KAZALO

A

absolutna raba pridevniških stopenj 329, primernika 329, presežnika 329
adverzativen 646 → protiven
agogika 554
a **iz** *ə* v rod. mn. 1. s. sklanjatve 298
akcent pristne govorice pri radijcih/televizijcih 840
akcijski 615 → dejaven
aktant 492 → delovalnik
aktivistična beseda 128
aktualizirana (oporečna) zavest 695
aktualni (pereči) možni svet 732
aktualnočlenitveno zaporedje 667
aktualnostna členitev 660 → členitev po aktualnosti
aktualnostna členitev stavka, stavčja, prirednih delov 660
aktualnostnočlenitvena medpovednost 490
aktualnostnočlenitveni deli 660
aktualnost (uresničevalnost) dejanj 511
akustična fonetika 41
akut /´/ 73
akutski tonem 111
algoritem pridevniške izpeljave 195
alpska slovanščina 755
alternativa 733
alternativni (umiselni) svet 741
anafora (navezovanje) 680
anaforičen 491 → navezovalen
anakolut 634 → preskok
analitični razpostav(ljal)ni vzorec 686
analogija 153 → nalika
analogna premena 153
anekdotični uvod 719
antielipsa 635 → protiizpust
antikadenca 548
argo 13, 25, 27
asimilacija 153 → prilikovanje
asociacijska zgradba 720
atrakcija 634 → (skladenjska) pritegnitev
avktorialnost besedila 717
avtomobilizem moderne dobe 839

B

b 696 = tvorčeva/naslovnikova besedilnost/besedovalnost
B 695 = besedilo
B 696 = vesoljna besedilnost/besedovalnost
B 723 = besedje, besedila
barbarizem 127
barvanje zvočnega gradiva 554
baza 762 → podstava
begunstvo v Slovenijo 839
beseda 103, in zlog 114
besede glavnih socialnih zvrsti 126, interesnih govoric 129, narečnih podstav 127, otrok/z otroki 125, po izvoru 131, preteklih obdobij 130, tujega okolja 123, z več naglasi 66 (zloženke 66, sestavljenke 66, tvorjenke iz takih podstav 66)
„besedenje" 695 → besedovanje
besedila poročanega govora 654
besedilna fonetika 533, funkcijska zvrst 716, kazala 718, skladnja 578, vrste (žanra) 715
besedilne zgradbenosti kot del sporočanjskega sotvarja 737
besedilni tip 686, zgled členitve po aktualnosti 660, zgled rabe sedanjika 391, zgled za rabo pogojnika 394, zgled rabe povednega tvornega preteklika 397, potvarjalni sobesednik 728
besedilno gledišče 686, mesto 740, vezano govorjenje 32, vezano govorno sporočanje 32
besedilnotipsko sledje 682
besedilnozgradbenostni členek 445 → členitvenohierarhizacijski
besedilo 695, 715, – besedna odslikava 715, enostavčna poved 715, odvisnega govora 654, polpremega govora 655, premega govora 654, prvotnega govornega dogodka 653, rezultat govorne dejavnosti 715, za členitev s premori 534, z izpusti 635, z zaznamovanimi intonacijskimi glavami 665
besedje 116, besedila 723, knjižnega pogovornega jezika 19, SKJ 799, (leksika) 116, neknjižnopogovornega jezika v knjižnopogovornem 20, za čustveno obarvanost 530, za čustvenost 533, za izraženje stopnjevitosti 527
besedna družina 108, 116, odslikava izsečka stvarnosti 715, zveza s pritegnitvijo (atrakcijo) 634, zveza (stavčna fraza) 557
besedne vrste 109 (samostalniška beseda 255, pridevniška beseda 255, glagol 256, prislov 256, povedkovnik (predikativ) 256, predlog 256, veznik 256, členek 256, medmet 256), vrste in njihove skladenjske vloge 487, vrste, ki niso stavčni členi 557, zveze za izražanje hotenja 494, zveze 586, zveze ali stavčne fraze 558, zveze z opuščeno enako sestavino 107
besedni in stavčni red 667, red in stavčni člen 676, red OsPovPr 676, red za čustvenost

532, red za stopnjevitost 529, tip poljudnoznanstvenega sporočanja 30
besednjak 116
besedno označeno barvanje govora (po glasbenem zgledu) 554, polje 118, sporočanje 695, zanikanje 497, zaporedje v levem prilastku 559
besedno- in stavčnovedna literatura 691
besednoumetnostno besedilo 715
besednovrstna rekla 134
besednovrstne premene hotenjskih izrazov 495
besednovrstni izrazi za možnost 496, odvisnik 638
besednovrstno reklo 134
besednozvezna govorna podstava 156
besednozvezno besedilo 715, zaporedje enot 667
besedoizbiralni sovsebnostni členek 448
besedoslovje 101, slovenskega narečjeslovja 787
besedotvorje 143, osnovni pojmi 149, tvorba samostalniških besed 161, tvorba pridevniških besed 195, tvorba glagolov 210, tvorba prislovov 227, stalne predložne zveze 232, tvorba veznikov in medmetov 232, literatura 232
besedotvorna morfemskost tožilniških naslonk osebnih zaimkov 307, sredstva stopnjevitosti 528, sredstva za čustvenost 533
besedotvorne vrste 156, izpeljava 156, zlaganje 156, sestavljanje 156, sklapljanje 156
besedotvorni algoritem 156
besedovalna meddejnost (interakcija) 732, pričevanja človeštva 731
besedovalne naloge SKJ 797
besedovalni tip poljudnoznanstvenega sporočanja 30, besedilni tip 721, tip 686, 740, tip publicistične zvrsti 31
besedovalno dejanje 732
besedovanje 695, in jezik 731
Biblija 1584 in SKJ 799
biti popravljeno – imeti popravljeno 505
blizuzvočnica (paronim) 122
bolezenskost izsamostalniški pridevniki 199
brajlica 696
brajlova pisava (brajlica) 696
bralec besedila 535
branje 707, namesto prostega govorjenja 714
„bratska“ funkcijska pomoč državnih jezikov (zamejski) slovenščini 825
brevis /ˇ/ 73
brezčasnost namesto sedanjosti 510, s sedanjikom 390, 391
Breznik začenik slovenske besedilne skladnje 678
Breznikova besedja narečnih podstav 787
brezosebkovni stavek 629
brezvezje (asindeton) 648, za čustvenost 532
brezvezna istorečna zveza (po besednih vrstah) 601
brezvezniška likovna blizuzvočniška zveza 604
Brižinski spomeniki 795
Bu 696 = konkretno besedilo
BZ = besedna zveza

C

C = znamenje za soglasnik 76
celosten 313 → totalen
celota besedovanja 740
celotnosten 737 → globalen
Celovški/Rateški rokopis 795
cilji sobesednikov 732
ciljni odvisnik/odvisnik cilja 640
ciljnoprostorska predložna zveza 416
ciljnostnoprostorski prislov 406, 407
cirkumfleks /ˆ/ 73
cirkumfleksne metatonije akuta 773
cirkumfleksni tonem 733, 757, 758
cirkumstant 492 → okoliščina
citatna beseda 131
citatni uvod 719
civilizacijska eksplozija nove dobe 839
civilizacijski vdor z zahoda 838
civilizacijsko močni stični jeziki 779
cvíliti -im 387

Č

čakavsko narečje 774, 775
čas 174, 192, 193
čas/prostor 180
časi 582 (predpreteklik 582, preteklik 582, prihodnjik 582, sedanjik 582), v naklonih 510
časnikarski jezik 13
časopisje v pokrajinski slovenščini 825
časovna brezpredložna tožilniškoimenska PsZ 573, dajalniška predložna imenska PsZ 573, imenska prislovna zveza 572, 573, mernomerna PsZ 569, oblika za čustvenost 532, oznaka obdobij SKJ 796, 797, predložna zveza dosega *do kdaj* 417, izhodiščna *od kdaj* 416, merna *koliko časa* 417, obdobijska *kdaj* 416, PsZ in prostorska okoliščina kot kulisa 664, predložnozvezna PsZ (na vprašanja *kdaj, od kdaj, do kdaj*) 572, PsZ v glagolski zvezi 592, PsZ prislov prislov 568, določitve kot sledje 682, zveza s povedkovnikom 595

časovni odvisnik 641, osebek 606, prislovi (na vprašanje *kdaj* 407, *odklej* 407, *doklej* 407), prislovni izraz 410
časovno izgubljanje tonemskosti 764, obarvane besede 130, obdobje sedanjosti 733, večravninska zgradba 720
časovnomerna PsZ 569
časovnopotečna zgradba 720
časovnost besedila 687, besedilne vrste 683, – dobnost 510, in življenje 513, prislovov 509
čebelja govorica 695
Čedadski/Černjejski rokopis 795
Černjejski 795 → Čedadski
čestitanje 735
četrta moška sklanjatev 289 (sklanjatveni vzorec 289, naglas 289), srednja sklanjatev 301 (sklanjatveni vzorec 301, naglas: jakostni 301, tonemski 301); ženska sklanjatev 298 (sklanjatveni vzorec 296, naglas: jakostni 297, tonemski 297)
četvero meril za besedni red v stavku/stavčju 667
član/ud 178
člen kot neknjižna besedna vrsta 110
členek 110, 256, 445, del soredja 490, gotovosti 522, in sotvarje/sobesedilo 445, kot znanilec nagovarjanja 736, pred SBZ 560, = skrček stavka 445, stopnjevitosti 529
členitev po aktualnosti 660, (segmentacija) s premori 534, s premori in v pisanju 540
členitveni znak besedila 680
členitveno jedro na začetku 668, na koncu 668
členitvenohierarhizacijski (besedilnozgradbenostni) členek 447, izrecnočlenitveni 447, sovsebnočlenitveni (implikativnočlenitveni) 447, začetnobesedilni 447
členek pri odločevalnih vprašanjih 516, težiščenja 667
členkovna pastavčna poved 489
členkovni enodelni stavki 631, pridevniki 204
členkovno reklo 135
členkovnoprislovna PsZ 570
členjeni povedek 614
člensko istovetenje (neknjižno) 494
človeški posnem(ov)alni medmeti 458: jok 459, kašljanje 459, kihanje 459, mlaskanje 459, pitje 459, poljub 459, smeh 458, smrčanje 459, sopihanje 459, škrtanje 459, vriski 458
človeškost 266, 267, 275, 278, za dosego čustvenosti 531
črtkasta črta 116
črtna in črkovna simbolika stavčnih členov 682, shema stavčnočlenske zgradbe povedi besedila 682, shema stavka 555
črtovje za besedno vrsto 116: črtkasta črta (= povedkovnik), pokončne črtkice (= prislov) 116, pikčasta črta (= pridevniška beseda) 116, vijugasta črta (= glagol) 116, vodoravna črta (= samostalniška beseda) 116
čustvena obarvanost stavka/povedi 530
čustveni dajalnik 532, (etični) dajalnik 270
čustveno obarvane (ekspresivne) besede 124, obarvani glagoli rekanja 655, zanikanje 500
čustvenostna protiizpustnost 532, raba naglasnih oblik osebnih zaimkov 307
čustvenost stopnjevitosti 529, v rabi osebnih zaimkov 307
čustvenostni členek 447, pridevniki 205
čustvovanjski členek 448

D

D 723 = dolžina besedila
dajalnik 268, – raba 269
dajalniška predložna zveza 414
dajalniški in drugosklonski enodelni glagolski stavek 629, odvisnik 640, predložni glagol 583, smiselni osebek 581, vezavni delovalnik edini 581, vezavni delovalnik pri povratnih glagolih 581
dajalniško pridevniško dopolnilo 327
daktil 716
daljšalna oblikoslovna premena 265
daljšanje osnove s *t* v 1. m. sklanjatvi 280, osnove s *t, n, s* v 1. s. sklanjatvi 297, osnove z *j* v 1. m. sklanjatvi 280, osnove z *j* v rod. neednine 1. ž. sklanjatve 290, osnove z *n* v 1. m. sklanjatvi 280, osnove z *-ov-* v neednini 1. m. sklanjatve = 280, osnov s soglasnikom 770; podstave z *j* 830; skrajšanega in kratkega akutiranega samoglasnika 761
dano sotvarje 695
dati poslušalcu vedeti, katero veliko govorno dejanje se dogaja 742
definicijski uvod 719
deiksa 681 → sotvarna kazalnost
dejanje 165, 189, če z namenom, nadzorom in razlogi 734, 'dati dar za rojstni dan' 740, izrekanja povedi 742, naklonskosti 353, nasveta 735, navade 352, povzročanja dejanja 352, premikanja 352, v določenem položaju 732, zamenjano s stanjem 505, – zaznavanje dejanja 352, zloženško 189
dejanski vršilec (govoreči) 732
dejansko obstajanje 735
dejavni (akcijski) povedek 615
dejna globinska struktura nagovarjanja 735
dejni (dinamični) povedek 614

dejnostna in pomenskopodstavna obvestilnost 742
dejstveni jezik 13
deklamiranje 707
deklíniranje 256 → sklanjanje
dekodiranje besedila 726
dekolonizacija slovenskih mest in trgov 802
delavski jezik 13
deležijski polstavek 632
deležje na *-aje* 403, na *-č* 361, na *-č*, *-aje*, *-e* kot načinovni prislov 403, na *-č*, *-aje*, *-e* kot del nepravega predloga 403, na *-e* 361, na *-ši* 258, 361
deležnik na *-č* 258, 361, na *-č* kot pridevnik 403, 405, na *-č* in deležje 772, na *-ši* 258, 361, stanja na *-l* 258, 361, 373, stanja na *-n*, *-t* 258, 361
deležniška pridevniška beseda 319, izglagolska pridevniška beseda 203
deležniški polstavek 632
deli besedila 718, sotvarja 732
deliberativni (razmišljalni) stavek (poved) 517
deljenje besed 107, besede, ki se piše z vezajem 108, medsamoglasniškega sklopa 88
delovalnik (aktant) 492
delnost dejanja 352, priredja 646
delovalniško sledje 682
delovnostni jezik 13
desni prilastek SBZ 560, na levi 560, nepridevniške besede 559
desno povešena puščica s pikčasto ostjo 555
desnovezljivi pomensko nepopolni glagol 589
diagnostično vprašanje pri aktualnostni členitvi 664
dialektizem 127 → narečna beseda …
diateznost 502 – hierarhizacija delovalnikov (udeležencev)
didaskalije dramskega besedila 722
diglosija 826 → dvojezičje
diktor 535 → izgovarjalec
dinamičen 614 → dejen
dinamičnost sotvarja 733
direktni 653 → premi
direktna vprašalnost 517 → neodvisna
disimilacija = razlikovanje 153
disimilacijska premena 153
disjunktiven 646 → ločen
diskusija 727
distribucija 550 → razvrstitev
dobesedni navedek 657
dobre – oporečnostne prehodnostne variante 356
dodajalni členek 449, prehod 720
dodatek k jezikoslovni literaturi 850: besedje 854, besedotvorje 857, etimologija 858, frazeologija 846, imenskost 846, izrazje 835, lastnoimenskost 846, oblikoslovje 858, slovarstvo 858, slovenščina v šoli 859, splošno 850, zvrstnost 852
doda(t)na glagolska pripona pri imperfektiviziranju 350
dogodbenost v zgodbi 742
dogovorna organiziranost besedovanja (uvod, problem, rešitev, sklep) 742
dogovornosti (konvencije) za meddejnost 732
dojemanje pisanega – govorjenega 706
dolgi naglašeni samoglasniki 71, (zborni) nedoločnik 361, širóki *ê* 53 (v korenu 53, pred *j* 54, v neslovanskih prevzetih besedah pred *r* 54, pri glavnih številnikih 54, pri priponskih obrazilih *-en* in *-ent* 54, v glagolskih oblikah 54, pri premičnem naglasnem tipu 54, v izpeljankah iz podstav s širokim *e* 54); širóki *ô* 55, v korenu 55, pred /v/ 55, v priponskih obrazilih *-ôba*, *-ôča*, *-ôta*, *(-òt)`-ôta*, *(-òk) -ôkega* 55, v premičnem naglasnem tipu 55, v glagolskih oblikah 55, pred *-n*, *-nja* 56, v izpeljankah iz podstav s širokim *ô* 54
dolgoveznost 712
določanje stavčnih členov 606
določila za količino oz. mero v PBZ 565, /dopolnila PBZ 565
določitev (modifikacija) 492
določitev pomenske podstave stavka 492, kolikóstna 492, istovétenjska 492, 493, hotênjska (voluntativna) 492, 494, možnóstna (potencialna) 492, 496, trdílnostna/nikálnostna 492, 497, hierárhizacíjska (diatezna 492, 502, zgovórnoudeléženska 492, 507, časóvnostna 492, 509, skládenjskonáklonska 492, 513, ugovárjalna 521, gotóvostna 492, 522, stópnjevítostna 492, 525, čústvenostna 492, 530, do trénutka góvorjenja 509, izbira časov 509, glagolske oblike za čas 509, časovnost prislovov 509, brezčasnost namesto sedanjosti 510, nerazdeljena časovnost 510, časovnost – dobnost 510, časi v naklonih 510, sosledje časov 511, aktualnost (uresničevalnost) dejanj 511, izražanje sedanjosti 512, izražanje preteklosti, prihodnosti 512, sopomenski časi in slovničarji 512, časovnost in življenje 513, glede na udeléžence sporočánja 507, govoreči v nedninni 507, neudeleženec pogovora 507, poničteni osebek 508, prilastek pri osebnem zaimku 508, oseba ob opuščenem osebnem zaimku v im. 508, *jaz se muči in garaj* 508, stilistična menjava oseb 508, izbira poročevalca v poročanem govoru 508, nepričakovana vloga govorečega 509
določna oblika in istovetenje 493, oblika pridevnika 328 (za samostalniško rabo 328, za kazalnim zaimkom in *ves* 328, za vrstno rabljeni lastnostni pridevnik 328, za že znano lastnost 328)
določni člen in istovetenje 494, glagol 351, – nedoločni glagol 351, pridevnik 320 (vrstni 320, svojilni 320)
določnooblikovno istovetenje 493
določnost 273, količinskih in vrstilnih številnikov 330, pridevniške besede 317, pri pridevniški besedi 770
dolžina besedila 723, desnega prilastka SBZ 562, premorov 539
dolžnostni naslovnik 726
domače 195, in prevzeto 779, pisanje občnoimenskega prevzetega 132
domačenje lastnoimenskega prevzetega 132
doseljenci z juga za časa Turkov 778
domnevalni vrednotenjski členek 446
domneve govorečega o začetnem stanju sotvarja 735
dopolnila PBZ 564
dopolnjevalno vprašanje 516, vprašanje in členitveno jedro 669
dopustitev 495
dopustna predložna zveza 417
dopustni odvisnik 645, prislov 408, 409
dopustnostni nedoločnik 400, prihodnjik 398
doseganje čustvenosti 531
dosegovnočasovna zveza *do kdaj* 417
dosegovnoprostorska predložna zveza 416
dostavljanje za čustvenost 532
dovoljenje 518
dovoljevalni pomožni (iz)glagolski izrazi 587
dovoljevanje 495
dovršni glagol 348, 353, glagol (dovršnik) 348
dovršnik 348
doživljajski upad besedila 721
doživljenost reprodukcije besedila 707
dramska reprodukcija besedila 707, zvrst 715
dramsko besedilo 722
drsna zvočnika 74
drsnika 74
druga klasifikacija členkov 448
druga móška sklanjatev 288 (sklanjatveni vzorec 288, v im. ed. *-e* 288, jakostni nepremični naglas 288, tonemski naglas: cirkumfleksni, akutski 288), srédnja sklanjatev 300 (sklanjatveni vzorec 300), štévniška sklanjatev količinskih številnikov 331 (glavni 331, nedoločni 331), žénska sklanjatev 293 (sklanjatveni vzorec 293, premene v osnovi, premene osnove in končnic 294, naglas 294: jakostni 294, tonemski 295)
drugi delovalnik v dajalniku 580, delovalnik v rodilniku 576, pokrajinski pogovorni jeziki 23
drugojezični v Sloveniji 801
drugoosebnost 272
drugostni pridevniški zaimki 335, 339
drugotno prisojevalni glagol 575
družbena organiziranost bogatenja vednosti 698
„družbeno ogrinjalo" makrogovornega dejanja 740, „okrasje" makrogovornega dejanja 740
družbenostna uspelost izreka 732
družbenostni problemi sodobnega jezika 838
druženje besed 122, na podlagi besednega končaja 122
družinski jezik 13
družljivost glagola s PsZ 593, pridevniške besede z lastnostnim prislovom 320
drznjenje 495
državni in nedržavni jezik 776
dušeslovna uspelost izreka 732
duševnostne podstavne strukture govorečega in poslušalstva 735
dve klasifikaciji členkov 445
dvonaglasne (in večnaglasne) besede 112
dvodelna blizuzvočniška likovna zveza 604
dvodelni stavek 628, vezniki 429 (enakoglasni 429, raznoglasni 429)
dvodelnost intonacije 547
dvogovorna medpovednost 491
dvogovorno besedilo 716
dvojezičje (diglosija) slovensko govorečih 826, v drugi Jugosaviji 826, v stiku s tujcem 827, v zamejstvu 826
dvojezičnost pri Slovencih 776
dvojina 271
dvojna nikalna likovna besedna zveza 608
dvojne predložne zveze 423 (za lastnost 423, prostor 423, čas 423)
dvojnica 373, nedoločniške glagolske osnove 737, sedanjiške osnove 363
dvojno zanikanje 498
dvomna vprašalnost (Breznik) 517
dvonaglasna pridevniška zloženka 208
dvoriščni jezik 13
duševnostanjski pomožni izglagolski izrazi 507
dvočrkji *lj* oz. *nj* 78
dvoje slovensko (knjižno) naglaševanje 63
dvojni brevis /˘/ 73
dvoumnostni glagolski *se* 357
dvovidski glagoli 348

E

e in *o* v mest. ed. 1. m. sklanjatve 279, v tipu *žena*, *noga* po naročjih 51
***e*-jevsko** akanje 762
ednina 270
edninska drugoosebnost za splošnega vršilca 504
ekonomska propaganda (reklama) 730
eksplicitno 499 → izrecno
eksplikativen 646 → pojasnjevalen
ekspresivne besede 124 → čustveno obarvane
elativni tip *prenadolgo* 105
elkanja še ni konec 829
enajst razredov pridevniških zaimkov 335 (vprašalni, oziralni, nedoločni, poljubnostni, mnogostni, oziralni poljubnostni, totalni (celostni), nikalni, drugostni, istostni, kazalni – 335
enajst razredov prislovnih zaimkov 406
enajst razredov samostalniških zaimkov 314
enaka trajna soglasnika 86
enakoglasni dvodelni veznik 429
enakoglasnica 115
enakopisnica 115
enakovredna sobesednika 727
enakovredne besede 131
enakovrednostno razmerje 684
enakoglasnica 115
enakopisnica 115
enakozvočnica (homonim) 115, 122 (enakopisnica 115, enakoglasnica 115)
enklitika 112
enobesedni enodelni veznik 426, povedek 611, veznik 426
enodelna podstava tvorjenke 149
enodelni glagolski stavki s splošnim osebkom 630, stavek 628, vezniki 426 (enobesedni 426, večbesedni 427)
enodelnim glagolskim podobni dvodelni stavki 630
enodelno obrazilo 155
enogovorna (monologna) drama 710
enogovorno besedilo 716
enogovornost 716
enojedrni osebek 609
enonaglasna beseda 112, pridevniška zloženka 208
enonaglasnica 201
enoosebkovnost stavka 556
enopomenska beseda 114
enopovedkovnost stavka 556
enosmerna govorna oblika 714, naravnanost intonacijskega ogrodja 544
enostavčna poved 488
enoštevilskost 721
enotnost jezikovnih strokovnjakov in praktikov 833, knjižne norme 798
enovidski glagoli 348

F

F 724 = funkcijskozvrstna določilnica
fakultativen 492 → neobvezen
favkalna *p* in *b* 80, *t* in d 80
faza bujnega razvoja kratkih samoglasnikov 762, daljšanja kratkih samoglasnikov 762, razvoja samo dolgih samoglasnikov 762, razvoja *u*-ja in jata 762
faze pri nastajanju besedila 710
fazni 587 → obdobijski, glagol 353, pomožnik 612
faznost stanja 733
feminativ 183
feminativ/maskulinativ 183 (skupno ime 183, stopnjevano/poudarjeno 184)
figurativen 719 → likoven
fonetika 41, povedi 533
fonologija 41
fonološka problematika sodobnega SKJ 828
fonološko dejanje 734
frazeologem gotovosti 522
frazeološki zaimek *te vrste* = *tak* 559, zaimki (*kot ta* = 'tak') 335
frazna glagolska zveza 335
frazni pomožnik 612
funkcijska beseda 682, zasičenost SKJ 826, zvrstnost knjižnega razdobja 804, zvrstnost obdobij SKJ 804, zvrstnost po obdobjih 804, zvrstnost predknjižnega razdobja 804
funkcijske zvrsti 13, 27
funkcijskozvrstna določilnica 724
funkcijskozvrstne besede 127, besedilne vrste 721
funkcijskozvrstno gledanje na jezikovne pojave 834

G

g 733 = govorec
G 723 = govorna določilnica besedila
GBZ = glagolska besedna zveza
gestika 695
glagol 110, 345, brez vidskega para 350, dejanja 352, 578, dejanja – stanja 352, gotovosti 523, in oblika s *se* 357 (neopustni *se*, razprehodni *se*, splošnovršilski *se*, splošnovršilski s tožilniškim dopolnilom *se*, dvoumnostni *se*,

vzajemnostni/recipročni *se*, opustni *se*, odvečnostni *se* – 357), iz medmeta živalskega oglašanja 213, kot *dati*, *poslati* in namenilnik 402, paradigmatika oblik 360, premikanja in namenilnik 402, raba glagolskih oblik 389, rekanja 523, rekanja oz. mišljenja 655, splošno 345, s povedkovim določilom 589, spreminjanja v pripovedovanju 683, s prizadetim in prejemnikom 355, s *si* 357, s *si* ali *se* 358, stanja 352, zahtevanja ipd. z rod. drugim delovalnikom 580, z dajalniškim in tožilniškim delovalnikom 581, z oslabljenim pomenom 591, z zaimensko popono 597
glagolnik 258, 361, in morfem *se* 580, – raba 402, rodilniškovezavnih glagolov 580, v vlogi kot samostalniški nedoločnik 403, za dejanje, stanje, dogajanje 402, za rezultat dejanja, stanja ... 402, z vezavnim morfemom *pred*, *nad*, *na* 580
glagolska besedna zveza 575, morfema *se*, *si* 34, oseba 110, 389, oseba – (navadna raba števil 389, posebna raba števil 389), osnova 347 (nedoločniška 347, sedanjiška 347), podstava prislovov 228, predpona 346, pripona 346, prehodnostna pripona 353, prehodnost 353, pripona prehodnosti oz. neprehodnosti 353, *-uje-* spodriva pripono *-ava-* 832, zveza s povedkovim določilom 588, zveza s povedkovim prilastkom 588, zveza s prislovno sestavino 592, zveza z glagolom 587
glagolske izpeljanke 210, iz medmeta 213 (za slušni vtis predmeta, za oglašanje živega, za premikanje, za kinetino dejanje, za izgovarjanje značilne besede, za množico vršilcev) – 213, iz pridevnika 212 (delati táko, kot pove podstava 212, biti tak, kot pove podstava 212, postajati tak, kot pove podstava, imeti za takega, kot pove podstava – 212), iz samostalnika s pomenom (delati, kar pove podstava 210, biti, kar pove podstava 211, postati to, kar pove podstava 211, imeti opraviti s podstavo 211, igrati na to, kar pove podstava 211, delati, kar imenuje podstava 211, govoriti značilno besedo ali glas 211, biti v poteku, imenovanem s podstavo 211, delovati z lastnostjo podstave 211, delati koga za kaj 211, imeti, kar pove podstava 211, uporabljati sredstvo, imenovano s podstavo 212, izražati potek po samostalniku podstave 212, spraviti v/skozi to, kar pove podstava 212
glagolske kategorije 348 (glagolski vid 348, način 358, naklon 359, prehodnost 353, vrste glagolskih dejanj 351)
glagolske končnice 347, naslonke 113, oblike 345, oblike za čas 509, oblike z opisnim deležnikom na *-l* 404, sestavljenke 227, vrste in njihova vezavnost (prehodnost) 577, zloženke 226
glagolski čas 345, enodelni stavek 629, izpustni stavek 628, izraz premikanja + namenilnik 588, koren 346, način 358 (oblike 358, izražanje stanja 358, raba trpnika 358), naklon 346, 359 (povedni 359, velelni 359, pogojni 359), stavek 556, 628, vid 348, vid in omejenost glagolskih oblik 361
glagolsko predponsko obrazilo 347, reklo 134
glasilčni hrustanci 42
glasilke 42
glasoslovje 37 alpskopanonske slovenščine 754, praslovanske podstave slovenščine 754
glasovje knjižnopogovornega jezika 18
glasovna in oblikovna zgradba razpoloženjskega medmeta 451, sestava prvega obdobja alpske slovenščine 758, uresničitev fonemov 735
glasovne jate 45, končnice zaimenske pridevniške sklanjatve 336, značilnosti neknjižnega pogovornega jezika v knjižnopogovornem 19
glasovni sklopi *er*, *or*, *el*, *ol* v besedotvorju 154
glasovno barvanje za čustvenost 533, obrazilo 155, sporočilo 704
glasovnost končnic 276, končnic pridevniških besed 318
glava boleti koga – imeti glavobol 505
glava intonacije 547
glavne vrste zaimenskih prislovov 406
glavni del večdelne besede 109, problemi razvoja SKJ 797, snopi zvrstnosti 13 (socialne zvrsti, funkcijske zvrsti, prenosniške zvrsti, časovne zvrsti, mernostni zvrsti – 13), stavek 636, stavek = poved 637, števniki 318
glavno kazalo 10
globalna vsebina govornih dejanj 742
globalne (celotnostne) strukture 737
globalno govorno dejanje in sovisnost besedovanj 742
globinska pomenska zgradba v skladnji 487
„gluhi“ naslovnik 728
gluhonemi 696
goltna (žrelna) votlina 41
gotovostna določitev 522
gotovostni (domnevalni) prihodnjik 525, izrazi 525, pogojnik 525
govorec *p* 733
govoreči v neednini 507
govor samemu sebi 733, s samim seboj 716

govorila v svoji dejavnosti 41
govorica dotik(anj)a 695, izraza (mimika) 695, kretenj (gestika) 695, otrok mešanih zakonov 840, premikanja telesa 695
govorilna vloga 733
govorjenje in poslušanje kot sporočanjski dejanji 734, kot početje 733, kot smer govorno dejanje – vsebina – skladnja – oblikoslovje – fonologija – glasovje 734, na stran 717, navzkriž 717, ne kot smer glas – fonem – morfem/beseda ... 734
govor(je)nost 714
govorna (besednozvezna) podstava 156, dejanja makrogovornega dejanja (telefonskega pogovora 739, obljube 739), dejavnost 715, določilnica besedila 723, podstava 150, skupnost 732
govorni takt 545
govorniška (retorična) vprašalnost 517
govorno besedilo drame 722, dejanje 734, dejanje izreke besedovanja 740, posnemanje drugega 707, sporočilo 704
govornostikovna vloga (dela) besedila 724, 725
gradacijski 646 → stopnjevalen
gradbenostni algoritem 720
gradnja besedila 711, kot upovedovanje 711
graf 117, besedne družine *debel* 117, besedne družine *miza* 117, besednega polja *krava* 118, nadpomenke *žival* 121, socialnih zvrsti jezika 14, sporočevalne verige 696, stičnih jezikov 780
gramofonski zapis 696
grlni glas 45
grlo 41
grozilni pozivni členek 446, prihodnjik 398
grožnja 518
grško-rimske prevzete besede 132

H

Hafner-Prunčevo besedoslovje koroškega ljudskega jezika 787
hierarhična zgradba 720
hierarhični naslovnik 727
hierarhično višji/nižji sobesednik 724
hierarhija naslovnikov 727, sobesednikov 727, stavčnih členov 555
hierarhizacija (diateznost) PPS 502 (potrpnjenje 502, splošni vršilec dejanja 503, stanje namesto dejanja 505), osebe z zaimkom višjega števila 507, s številskostjo 507
hierarhiziranje tipa podredje – priredje 507, z zatorom osebe 507
hierarhiziranost v naslovju 712
hieroglifski zapis *Hiša je gorela* 697
hipernim 122 → nadpomenka
hiponim 122 → podpomenka
hipotaksa 636 → podredje
hitrost govora 553
homonim 115 → enakozvočnica
hotenjska določitev PPS 494 (besednovrstne premene hotenjskih izrazov 495, izrazi z nedolčniškim določilom 494, z izrazi besednih vrst 494)
hotenjske vrste 494
hotenjski nedoločnik 401, pomožni (iz)glagolski izrazi 507
hoteno forsiranje prevzetega nasproti domačemu v strokovnosti 835, nasprotje med strokovnim in praktičnosporazumevalnim 835
hranjenje slušnega sporočila 704
humoristično besedovanje in neknjižne prvine 837
hvalilci minulih stilnih dosežkov 702

I

i kot oblikoglasnik polglasnika 77
I 661 = izhodišče
idealizirana abstrakcija potovanja 732
ideološko motivirano vplivanje na jezik 776
igralci, učitelji, strokovnjaki brez zadostnega obvladanja slovenščine 840
„igre“ okoli kodifikacije jezika 834
ilirizem 800
ilokucija (nagovarjanje) 711
imenovalnik raba 268, osebnih zaimkov (raba) 268, 307
imenovalniška predložna vezava 413, 414
imenovalniška/tožilniška končnica številnikov *pet, petero* 330, *nekaj* 331
imenovalniške končnice iz grščine in latinščine 831
imenovalniški neujemalni samostalniški prilastek 315, osebek 607
imenska merna časovna PsZ 573, prislovna zveza 571
imenski prislovni prilastek 411
imeti ušesa za poslušanje 728
imperfektiviziranje 349
implicitno 499 → neizrecno, sovsebno
implikativnočlenitven 447 → sovsebnočlenitven
inačenje (modifikacija) PPS 492
inačenjska (modifikacijska) **izpeljava** 157, glagola 225 (ljubkovalnost, manjšalno-ljubkovalnost, manjšalnoslabšalnost, manjšalnost, nedovršniki iz dovršnikov, slabšalnost – 225), pridevnikov 204 (jasnejša uvrstitev 205, ločilni 206, manjšalnost/ljubkovalnost 204, množilnost 206, natančneje čustvenost 205, neglavni številnik 206, podobnost 205, približevanje 205, splošnost/pripadnost 205, stopnjevanost 205, večalnost 204, vrstilnost 206), prislova 230, samostalnika 183 (feminativ/maskulinativ 183, ljubkovalnost 186, manjšalnost 185, mlado/nedoraslo 185, skupno ime 183, slabšalno 187, slabšalnomanjšalno (ironično) 186, stopnjevano/poudarjeno 184)
indikator 736 → znanilec, poudarjanja 667
indirekten 653 → odvisen
indirektna vprašalnost 517 → odvisna
indirektno govorno dejanje 735
infrastruktura moderne dobe 839
inherentne samostalniške lastnosti 275
instrumentalna fonetika 41
interfiksalen 155 → medponski
integralnost poročanega 659
interdialekt 826 → pokrajinsko nadnarečje
interesna govorica 13, 25
interesno (enovit, neenovit) naslovnik 726
interesnozdružbene zvrsti jezika 13
interpretacija besedovanja 732 → razlaga
intonacija 681, čustveno obarvane povedi 552, kot znanilec nagovarjanja 736, odločevalnih vprašanj 517, podredja 637, priredja 552, pri želelnosti 521, srednjega tonskega območja 553
intonacijska glava v besedilu 665
intonacijsko ogrodje 665
invencija 710 → iznajdba
invertiranost/inverzija besednega reda 677
inverzna (obrnjena) pomenka 121
ironična beseda 125, spodbuda 519
ironično 186 → slabšalno-manjšalno, zanikanje 500
ironija stopnjevitost 529, za čustvenost 533
iskrenost 735
isti jezik za meddejnost 732
istodobnost s sedanjikom 390, 394, s sedanjiškim deležjem 403
istodobnostni sedanjik 390, 394
istorečna likovna besedna zveza 600, likovna zveza s kazalno podstavo 601, zveza stopnjevitosti 528
istostni pridevniški zaimek 335
istovetenje s poimenjenjem pridevniške besede 494
istovetenjska določitev PPS 493 (s kazalnimi zaimki 493, s poimenjenjem pridevniške besede 494, s sicer (neknjižnim) slovničnim členom 494, tipa zaimenske nedoločnosti oz. poljubnosti 494, z določnostno obliko 493)
istovetnostno razmerje 684
istovrstni podredni veznik 442 (časovni 442, dopustni 444, pogojni 443, primerjalni 442, vzročni 443), priredni veznik 437, 442 (ločni 439, pojasnjevalni 441, posledični/sklepalni 441, protivni 439, stopnjevalni 438, vezalni 437, vzročni 440), veznik – raba 434
Išče se Uršo Plut namesto *Urša Plut* 503
italijanska manjšina v Sloveniji 801
izbira časov 509, jezika sporočanja 700, poročevalcev v poročanem govoru 508, različnih vrst intonacijskih glav 666
izbire (alternative) perečega stanja 733
izbirnost jezika 700
izboljševanje napisanega 713, zapisovanega 705
izbris morfemskega šiva 156
izdeležijski prislov 361
izenačenje edninskih daj. in mest. končnic 771
izginotje imperfekta in aorista 772
izglagolska izpeljava 161 (pridevnikov, prislovov, samostalnikov – 161)
izglagolski pridevnik in prvotno tožilniški delovalnik 579, pridevniki 202, pridevniki in samostalniki 345, prislovi 228
(iz)glagolski izraz premikanja + namenilnik 588
izglasja tipa *nésel, nôsil, vídel, pônev* 87
izgovarjalec (bralec, diktor) besedila 535
izgovarjalno dejanje 734
izgovor predloga ⟨v⟩ kot *u* → gl. v glasoslovju 74, 86
izgovorna (artikulacijska) fonetika 41, „nepismenost“ povprečnega uporabnika knjižne slovenščine 829, umetničenja na radiu in televiziji 829
izgovorne posebnosti medmeta 450, težave pri knjižnih samoglasnikih 50
izgovorni (artikulacijski) ploskvi 45
izguba kolikostne razlike pri praslovansko cirkumflektiranih samoglasnikih 758, nenaglašenih dolžin 758, ozemlja slovenskega jezika 755, stika z naslovnikom (pri branju) 714, zvalnika v slovenščini 759
izgubljanje določnostnega *-i* pri pridevniških zaimkih 771, samoglasniške nosnosti 761
izgubljena tonemskost 763
izhodišče (tema) 660, členitve in stavčni člen 669
izhodiščna časovna zveza *od kdaj* 416, prostorska predložna zveza 416
izhodiščni del besedila 681
izkustvena obveščenost o stvarnosti 699

izkustveno področje pragmatike 732
izmedmetna glagolska izpeljanka 213
izmedmetni povedkovnik 450
izmenjavna govorna oblika 714
iznajdba (invencija) 710
izobrazbenostne zvrsti jezika 13
izobraževalne združbe ovedanja 698
izosebkov in izpredmetni rodilnik v istem stavku 579
izpeljanke iz zloženk – naglas 208
izpeljava 156 (inačejska 157, navadna 157, modifikacijska, sprevržna (/konverzna/ 157), izhodišča iz jedra 662
izpeljava glagolov 210, z glagolskimi priponami + *-ti* 210 (iz medmeta 213, iz predložne/členkovne zveze 214, iz pridevnika 212, iz samostalnika 210), s poponskimi obrazili 224, s predlogi/členki 214
izpeljava pridevnika iz glagola 202 (deležniki 202, naklonskost 203, nedeležniška tvornost 203, prizadetost 203, uporabnost/namenjenost 203 /možnost 203, nagnjenost k 203/), iz predložnih zvez 200, iz pridevnikov 204, navadna 196 (iz glagola 202, iz predložne zveze 200, iz prislova in členka 204, iz samostalniške besede 196 (bolezenskost 199, obilnost/precejšnjost 199, podobnost 200, povezanost s samostalniško podstavo 197, snovnost 199, svojilnost posameznika 196, svojilnost skupine posameznikov 197)
izpeljava pridevniških besed 195
izpeljava prislovov 227 → navadna 227, modifikacijska 231
izpeljava samostalnika iz glagola 161 (dejanje 165, mesto/čas 168, rezultat dejanja 166, snov 168, vršilec dejanja 161, vršilnik dejanja 164), iz pridevniške besede 169 (navadna: konkretizirana/popredmetena lastnost 173, lastnost 172, nosilec lastnosti 169, nosilnik 171, prostor/čas 174, snov 175), iz samostalnika 175 (navadna 175, iz predložnih zvez 182, modifikacijska 175, 183)
izpeljava samostalniških besed 161, navadna 227; navadna: iz glagola 161, iz predložne zveze 182, iz pridevniških besed 169, iz samostalnika 175; inačenjska (modifikacijska) 183
izpitno preverjanje obveščenosti (znanja) 698
izpodrinjeni polglasnik z *i* 58
izpolnjenostnodovršno glagolsko dejanje 353
izpostava za čustvenost 532
izpostavek del soredja 490
izpredložnozvezni pridevnik 200, prislov 229, samostalnik 182
izpridevniška glagolska izpeljanka 212
izpridevniški prislov 228, samostalniška beseda 169, povedkovnik 412
izpreseżniški prislov 409
izprimerniški prislov 409
izprislovni pridevnik 204
izpust (dela) povedka 613, predmeta 617
izpustni osebek 607
izpustno okrajšana beseda 104, strnjevanje 681
izpustnost 683, pri aktualnostni členitvi 663
izraba socialne zvrstnostnosti slovenskega jezika 825
izraz obraza 695, stikovni 681
izrazitev besedila 712, fonemov 735, makrogovornega dejanja v besedovanju 741, morfemskega sledja 735, stavka ali povedi 735, stvarnosti 695, v podredju oz. priredju 507
izrazje 700
izrazna podoba besede 113, podoba slovenskega jezika 41
„izražalna vloga" jezika 733
izrecni prehod 719
izrecno (eksplicitno) zanikanje 499
izrecnočlenitveni (premočrtnočlenitveni) členek 447
izrek 731
izrekanje 711 → lokucija
izrekanje (izrazitev) besedila 712
izrekovni tip 733
izrekovno dejanje 731
izražanje dopuščanja 495, dovoljevanja 495, drznjenja 495, moranja 495, namere 495, naročanja 495, nujnosti 495, odločitve 495, sedanjosti, pretekosti, prihodnosti 512, siljenja 495, spodbujanja 495, stanja 350, 351, 358, (in nedovršnost 351), volje 494, zapovedovanja 495, želenja 494
izsamostalniška glagolska izpeljanka 210
izsamostalniški pridevnik 196, prislov 227, samostalnik 175
izseljevanje in slovenščina 802
izstop iz večjezične države 839
izstopanje strokovnjakov iz sporočanja v slovenščini 827
izvor pridevniške besede 318, samostalniške besede 275 (motivirane/tvorjene/ 275, nemotivirane /netvorjene/ 275)
(iz)vršilec dejanja 358
izvršilni sedanjik 391
izvzemalni členek 448, odvisnik 643

J

j 696 = tvorčev(i)/naslovnikov(i) jezik(i)
J 661 = jedro
J 695 = jezik
J 696 = vesoljni jeziki
Ja 724 = jakostna izrazitost besedila
jakostna členitev večsegmentne povedi 542, izrazitost besedila 724, izrazitost v povedi 540, samoglasniška sestava 72
jakostne naglasne posebnosti glagolskih oblikotvornih vzorcev 384, 385, 386, 387
jakostni dvoji naglas nedoločnika 374, *zídati/zidáti* (-am) 373, naglasniki 72 73, naglasni vzorci 258
jakostni naglas 63, deležja na *-č*, *-ši* 380, deležnika (na *-č* 368, na *-l* 378, na *-n* 381, *-t* 382), dvo- ali večzložnih glagolskih pripon nedoločnika 374, enozložnih glagolskih pripon nedoločnika 374, glagolnika 383, glagolskih oblikotvornih vzorcev 384, na predponi 374, na predponi nedoločnika 374, namenilnika 376, nedoločnika 373 (dvo- ali večzložne glagolske pripone 374, enozložne glagolske pripone 373), na drugem zlogu glagolske pripone *kupováti* 374, na glagolski priponi */končáti* (*-ám*) 373, *nosíti* (*nósim*) 373/, (na korenu */délati* (*-am*) 373/, na korenu ali na glagolski priponi 374, na prvem zlogu dvozložne glagolske pripone */okopávati*, *prebledévati*/ 374, tipa *-(iz)írati* 374, nepriponskih glagolov 374, nepriponskih nedoločnikov 374, druge ženske sklanjatve 294, po štirih naglasnih tipih 291, 294, 298, pridevniških zaimkov 338 (končniški 338, mešani 338, nepremični 338, premični 338), prve moške sklanjatve 284, prve srednje sklanjatve 298, prve ženske sklanjatve 291, sedanjika 365 (na glagolski priponi 365, na podstavi 365), velelnika 365 (nepremični na osnovi 366, premični 366), glagolskih oblikotvornih vzorcev 384, v nedoločniku in sedanjiku na istem zlogu: *délati -am*, *končáti -ám* 384 (posebnosti, v nekaterih oblikah premični 385, v vseh oblikah 384), naglas v nedoločniku na enem ali drugem zlogu osnove 386 (posebnosti 386), naglas v nedoločniku in sedanjiku na različnih zlogih 386 (posebnosti 387, na različnih zlogih 386, v nekaterih oblikah premični 386, v vseh nedoločniških oz. sedanjiških oblikah 386
jakostno naglaševanje 111, težišče povedi/segmenta 542
jamb 716
jasna kodifikacija 833
jasneje uvrstitveni pridevniki 205
jaz se muči in garaj 508
jedrenje pri poimenjanju 563
jedrni del besedila 681, položaj posamezne enote v poimenjenjih istega stavka 507
jedro ali rema 660, pomenske podstave stavka 492, postane izhodišče 661, vezniške zveze 431
jezična zvočnika 73
jezičnika 73
jezičnokončni in mehkonebni *n* 75, *r* 74
jezik 41, 695, besedilnih vrst 702, filma 837, glede na naslovnika besedila 702, govorica 695, in funkcijska zvrstnost 701, na odru 825, nevaških okolij 825, posameznih časopisov 13, semaforja 696, slovstvenih junakov 13, sporočanja/sporočila 695, stilnih formacij 702, v filmih 825, vidnih znamenj 696, v stiku – literatura 848, za otroke, nedorasle 702, za sporočanje 731
jezikovna eksistenčna oblika stvarnosti 700, izpostavljenost v Evropski zvezi 827, hermetičnost (nedostopnost) 703, kolonizacija 776, mednarodnost 704, medomikovnost 704, oblika obstajanja stvari 695, sredstva skladenjske naklonskosti 513, vrednost prehodnosti 355, znamenja 695
jezikovne protistave in prevajanje – literatura 848, ravnine slovenskega narečjeslovja 787
jezikovni ljubitelj 701, „šovinizem" 703
jezikovno mešana področja Slovenije 756, načrtovanje in politika – literatura 846, razsodišče 834
jok 459
jotacija v besedotvorju 152 (pridevniki 153, samostalniki 152)
jotacijska premena 152, oblikoslovna 262, besedotvorna 152
„jugoslovanska pot v socializem in jezik 838

K

k = kdo 589
kadenca 548
kaj in stvari 309, izraža glagol 345, je beseda 103, je besedilo 715, je besedje (leksika) 116, je besedoslovje 103, 149, je členek 445 (členek in sotvarje/sobesedilo 445, členek = skrček stavka 445, druga klasifikacija 448, dve klasifikaciji členkov 445, prva klasifikacija 445), je oblikoslovje 255, je osebni zaimek 305, je povedkovnik 412 (iz pridevniške besede srednjespolske oblike 412, izsamostalniški 412, naklonski spolskoštevil-

ski *rad -a -o* 412, nedoločnik 412, opisni deležnik na *-l* 412), je predlog 413, je prislov 406, je sporočanje 695, je stalna besedna zveza 133, je stavčna intonacija 543, je upovedovanje 491, je vezniška beseda in njene vrste 426 (dvodelni veznik 429, enodelni veznik 426, morfemska podoba veznika 426, oziralni zaimek in prislov 430, veznik 426, vprašalni zaimek in prislov 431), obsega skladnja 487 (skladnja: besede 487, oblik 488, poved in besedilo 488)
kajkavsko narečje 774
kakovost tvorčevih obvestil 698
kakovostna premena v 1. moški sklanjatvi 279
kalkiranje iz nemščine 776
karta narečnih izprememb dolgih *u, i, a* 50, narečnih odrazov v tipu *žena, noga* 51, narečnih odražov za *ô* 52
kašljanje 459
katafora/napoved 680
kataforičen 491 → napovedovalen
kategorije nagovarjalnih dejev 735, samostalniških zaimkov 304 (osebovnost 304, posredna poimenovanja 304, sklanjatvenost 304, sklonskost 304, spolskost 304, številskost 304, živost 277), sklanjalnih besed (drugo 273, osebovnost 272, podspol 266, sklon 267, spol 266, število 270, številskost 271)
katoliško obdobje SKJ 797, literatura 813, rokopisno obdobje SKJ (funkcijska zvrstnost 804)
kavzalen 646 → vzročen
kazala besedil 718
kazalnozaimensko istovetenje 493
kazalo sporočanja 693
kazalni nedoločni zaimek *oné* 314 (naglas 314, oblika 314, raba 314), pridevniški zaimek 335 (raba 339, 343), zaimki in istovetenje 493
kazalnik naprej 680 → katafora/napoved, nazaj 680 → nanafora/navezovanje
kazalo besedoslovja 101, besedotvorja 143, glasoslovja 37, k Slovenski jezik v času 751, k Sodobnim vprašanje SKJ in jezikoslovja 823, oblikoslovja 235, sporočanja 693, zvrstnosti 11,
k-/č-vprašanje 517 → odločevalno vprašanje
kdo in človeškost 309
kdo – *kaj* kot povedkovi določili 309
kihanje 459
kj/*č* = kaj 589
kje se govori slovenščina 755, se naglašuje tonemsko 111
kk = kako 589
klasifikacija narečnih podstav 780, funkcijskih zvrsti 834
kletvice 125
klitika = enklitika ali proklitika 112
kmečki jezik 13
knjižna beseda 126 → neobčevalna beseda
knjižne besede 126 → neobčevalne besede
knjižni jezik 796, pogovorni jezik 15, zvrsti 15
knjižnojezikovna samobitnost 799
knjižnojezikovno združevanje Slovencev 802
knjižnoobnovitveno obdobje SKJ: funkcijska zvrstnost 805
knjižnopogovorne besede 127
knjižnopogovorni jezik 701
knjižnoprerodno obdobje SKJ: funkcijska zvrstnost 805
kočevski mešani govori kot VIII. narečna podstava 782
kogá namesto *káj* 309
količina tvorčevih obvestil 698
količinska pridevniška beseda 318 (glavni številnik 318, ločilni številnik 318)
količinski pridevniški prilastek 560, pridevniški zaimek 336 (raba 343), prislov 408, številnik 329 (glavni 329, ločilni 329, ločni 329, nedoločni 329), številniški prilastek 628, totalni zaimek 344
količinskorazdaljna imenska zveza 572
kolikeren 335
kolikost in glagol 493, in povedkovnik 493, in pridevnik 493, (mera) in fazni glagol 493
kolikostna izobrazbena revolucija 839, določitev pomenske podstave 492 (glede mere in obsega 493, glede na številskost osebka 492, glede na številskost povedkovega določila 492, ob faznem glagolu 493, s številnikom 493, v zvezi z glagoli, povedkovniki, pridevniki 493), oblikoslovna premena 65, premena v 1. m. sklanjatvi 278
kolonizacija Slovenije po 1. in 2. svetovni vojni 802
kompozicija 720 → zgradba
končaj *-ovi* besede *blago* 298
končnica 108, *-ø* v im. ed. 1. m. sklanjatve 298, v rod. neednine 1. m. sklanjatve 282, *-a* v im. ed. 1. m. sklanjatve 282, *-a* v tož. ed. 1. m. sklanjatve 282, *-e* v im. ed. 1. m. sklanjatve 282, *-éh* v mest. need. 1. m. sklanjatve 283 oz. 1. s sklanjatve 298, *-émi* v 1. s sklanjatvi 298, *-i* v daj./mest. 1. m. sklanjatve 282, *-i* v tož. ed. 1. m. sklanjatve 283, *-je* v im. mn. 1. m. sklanjatve 283, *-mí* v or. mn. 1. m. sklanjatve 298, *-o* v im. ed. 1. m. sklanjatve 282, *-ú* v rod. 1. m. sklanjatve 282, *-u* v im. ed. 1. m. sklanjatve 282
končnice besede *-e -e -em -ema* namesto *-o -om -oma* v 1. s. sklanjatvi 298, *-em, -ev, -ema* namesto *-o, -ov, -oma* v 1. m. sklanjatvi 282, *-é* v daj./mest., ed., *-éma, -éh, -ém* v neednini besede *gospá* 291
končnici *-ø* v im. in tož. 1. m. sklanjatve 291, *-á, -í* v rod. need. 1. ž. sklanjatve 291, *-ijo, -jo* v or. ed. 1. ž. sklanjatve 291 *-o, -e* v im. ed. 1. ž. sklanjatve 291
končniški naglasni tip 113, 258, 259, 261, 285, 287, 291, 293, 294, 296, 299, 300, 322, 324, 366, 378, tonemski naglasni tip 773
končniško (sklonilno) obrazilo 155
končno ločilo pri velelnosti 520, ločilo pri vprašalnih povedih 516, ločilo v pripovedni povedi 515, priponsko obrazilo 155, stanje 733
končnodovršno glagolsko dejanje 353
konektor 680 → povezovalo
konjugiranje 256 → spreganje
konkretiziran 173, 191, 192
konkretizirana (popredmetena) lastnost 173, 193 (zloženska 191, 192)
konsekutiven 646 → sklepalen
konservativci pri predpisovanju v jeziku 834
kontaminacija 634 → mešanje vezave
kontekst 732 → sotvarje
kontrast/razlika 651
konvencija za meddejnost 732
konverzija 157 → sprevrženje
konverznost (sprevržnost) samostalniške besede 276 (v povedkovnik 276)
kopičenje brezvezij 649, pomožnikov 612, poudarnih mest 667, veznikov 429 (dva priredna 430, v predmetnem odvisniku 429, v zvezi prirednega pred podrednim 430, z opuščenim podrednim 430)
kopulativen 646 → vezalen
korak algoritma 156
koren 108
korenski polglasnik 56
koroška slovenščina in nemščina 776
koroško knjižno izročilo – literatura 821
korpus bodoče raziskave 710
Kosovelovo stilno mešanje znamenjskih sestavov 837
konzumativnost strokovnih besedil 836
krajevni osebek 606
kraji na sosednjih ozemljih Slovenije 786
kramljalni zgovor 741
Kranjski rokopis 795
kratično zlaganje 159
kratki (pogovorni) nedoločnik 361
krativec 73
kratka naglašena *e* in *o* 56
kratki *i, u a* 51, *i, u ĕ* > *ə* > *ø* 762, naglašeni samoglasniki 60, naglašeni – nenaglašeni samoglasniki 71
kratkotrajnostno dovršno dejanje 353
kratnostnokratnostna PsZ 569
Krelj in upiranje nemčevanju 799
krepitev pridevniške ničte sklanjatve 832
krepka ponaglasna dolžina 758
krétenjski jezik 696
kritiška potuha slabemu 729
kritiški brus 729
kritiško maščevanje 729
krnitev (trunkacija) v besedotvorju 153
krnitvena oblikoslovna premena 153, 264
krožíti/*kr̥žíti -im* 387
krepka formantna struktura 45
kš = kakšen
kultura tvorcev pri večgovornosti 717
kulturno močni stični jeziki 779
kvarjenje govorjenega jezika poklicnih na televiziji 836

L

l 733 = lokus, mestu (prostor) sodejnosti
lastno ime 275, tonsko območje 553
lastnoimenska samostalniška beseda 274
lastnoimenski prilastek SBZ 560
lastnost 172, 179 (zloženska 191, 192)
lastnosti besedovanja in struktura jezikovnih uporabnikov 737
lastnostna imenska PsZ 574 (izida 574, mere 574, načina 574, naprave 574, posledice 574, primere 574, snovi 574, spremne okolnosti 574), predložna zveza 417 (merna 417, načinovna 417, primerjalna 417, snovna/vrstna 417, spremstvena 417, sredstvena 417, vršilska/nosilska 417), pridevniška beseda 318, prislovna zveza 569 (v GZ 593), rodilniška BZ 566
lastnostni odvisnik 641, pridevnik 320 (kakovostni 320, merni 320), pridevniški zaimki – raba 339, prislovi 406 (količinskokratnostni *kolikokrat* 408, mere *kolikanj* 408, merni *koliko* 406, 408, načinovni *kako* 406, zapovrstnokratnostni *katerič*, *katerikrat* 408), prislovni izraz 410, svojstvenostni zaimenski prislovi 406, totalni zaimek 335
latinizirajoče premene osnove 1. ž. sklanjatve 290
latinske vzporednice domačemu v biologiji 835

latovske besede 129
latovščina (argo) 13, 25, 27
leksika → besedje
lektor samemu sebi 713
lektorat slovenščine v tujini 841
lektoriranje 701, 712
leodvisniška raba zaimkov *kdor – kar* 310
leposlovje v neknjižnem jeziku 837
lepotna vloga (dela) besedila 724, 725
levi prilastek na desni 560, 562, prilastek pridevniška beseda 558
levopovešena puščica 555
levoprilastkovna BZ – PBZ 563
levoprilastkovni položaj pridevniške besede 319
ležeči tisk (ali podčrtano) 543
likovna besedna zveza 600
likovni (figurativni) prehod 719
linearna (prémična) struktura 737
literatura, dodana glasoslovju 99, „Dodatek k jezikoslovni literaturi" 850, h glasoslovju 97, k besedoslovju 136, k pisavi in pravopisu 99, k skladnji 688, knjižnega jezika 809, narečij 789 (dolenjskih 792, gorenjskih 792, koroških 790, panonskih 794, primorskih 791, rovtarskih 792, splošnega 789, štajerskih 793), o besedilnem sporočilu 745, o besedju 136, o besedotvorju 232, oblikoslovja 463 (glagol 466, naglas 468, nepregibne besedne vrste 467, oblikoglasje 463, povedkovnik 467, pridevniška beseda 465, samostalniška beseda 464, splošno 463), o frazeologiji 140, o izrazju 138, o govorjenju pri sporočanju 746, o jeziku in govoru v sporočanju 744, o lastnoimenskem 139, o naslovniku 746, o nastajanju sporočila 745, o pragmatiki 748, o slovenskem knjižnem jeziku 810: 1. obdobje 810 /reformacije 810, protireformacije 813/, 2. obdobja 813, 3. obdobja 813, 4. obdobja 814, 5. obdobja 815, 6. obdobja 817, 7. obdobja 819), o sporočanju 743, o sporočanju v šoli 746, o vprašanjih družbenosti jezika 846 (gojitev jezika 850, jezik v stiku 848, jezikovna protistava in prevajanje 848, jezikovno načrtovanje in politika 846, materinščina, otroškost, ženskost 849, osamosvojitev in jezik 846, periodična glasila 850, splošno 846, ustanove za gojitev jezika 850, zamejci, izseljenci, manjšine 847), o vprašanjih glasil, priročnikov 844, o vprašanjih izraznih podob jezika 842, o vprašanjih kulture SKJ 845, o vprašanjih normiranja 845, o vprašanjih prevzemanja 844, o vprašanjih skladnje 843, o vprašanjih stilistike 843, o vprašanjih zvrstnosti 842, o vrstah besed 139, o sporočanju splošno 743, o zvrstnosti v sporočanju 743, pokrajinskih knjižnih izročil 821 (koroškega 821, prekmurskega 822, splošnega 821, štajerskega 822, zahodnoslovenskega 821), predknjižnega izročila 807, Slovenskega jezika v času 788, 807, Sodobnih vprašanj SKJ 842, splošnega razvoja slovenskega jezika 788, sporočanja 34
ljubiteljski varuhi jezika 833
ljubkovalna beseda 124
ljubkovalni glagol 225
ljubkovalno 186
ljubkovalnostni pridevniki 204
ljubljanski pokrajinski pogovorni jezik 22
ločila 705, pri pisnem prenosniku 708, pri polstavkih 633, pri prilastku 633, pri vprašalnosti 518
ločilni – glavni številnik 334, številnik 206, 318, številnik – raba 333
ločna likovna besedna zveza 605
ločni istovrstni vezniki 439
ločno (disjunktivno) brezvezje 649, priredje 646, 647, 648, 649, 650, 652
Logar-Riglerjeva preglednica narečnih skupin, narečij in govorov 783
logični osebek 608 (in spolsko ujemanje 610, prvi delovalnik v rod. zaradi zanikanja 577, 'tukaj in sedaj' 733)
logičnoosebkovni glagol 576
logika zaporedja povedi v besedilu 681
lokucija (izrekanje) 711
lokativni predmet 615

M

madžarizirani Slovenci 776
madžarska manjšina v Sloveniji 802
majava objektnost 355
makrodejanje 738 (obisk Benetk 738, obljuba 739, telefonski pogovor med sosedoma 739), in dejanja nižje stopnje 738, in makronamembnost 738
makrogovoren 738 → velegovoren
makrogovorno dejanje in makrodejanje 738
makropostopki za celostni pomen 740
makrostrukture (makrovloge) neposredno izražene v besedovanju 741
male in velike črke 705
manipuliranje z naslovnikom 730
manj priviligirani naslovnik 727
manjšalni glagol 225
manjšalno 185
manjšalnodovršno glagolsko dejanje 353

manjšalno-ljubkovalni glagol 225, pridevnik 204
manjšalno-slabšalni glagol 225
manjšalnostni pridevnik 204
manjši stari rokopisi 795
maskulinativ 183, / feminativ 183
materinščina, otroškost, ženskost – literatura 849, za vsa funkcijska področja 703
matični Slovenci 755
meddejnost 731
meddejnostne dogovornosti 734
medklic 714
medmet 110, 256, 450, del soredja 490, joka 459, kašljanja 459, kihanja 459, mlaskanja 459, pitja 459, pri poljubu 459, posnemanja človeškega oglašanja 458, posnemanja slušnih vtisov 460, posnemanja zvokov naprav 460, posnemanja živalskega oglašanja 459, slušnega vtisa 460, smeha 458, smrčanja 459, splošno o njih 450, s posebnostmi (*hent, plent* 457, smeha 458 → razpoloženjski, s sklonskimi/členkovnimi obrazili 457, *tralala, hopsasa* 457, vzklik iz zvalnika 457), škrtanja 459, velevanja ljudem 461, velevanja živalim 461, vriskanja 458, vrste 451, vzklik iz zvalnika 457, z ustničnim soglasnikom 456, z značilnim samoglasnikom 453, z zobnim/dlesničnim soglasnikom 457, z zvezami VC ali CV 454, za čustvenost 532, zvokov naprav 460, živalskega oglašanja 459
medmetna pastavčna poved 489, posameznost 457, zvalnica 462
medmetni enodelni stavek 632, pastavek 450, ponavljalni lik 602 (dvodelni 602, tridelni 602), pozdrav 462, stavek 450 → pastavek, tlesk 450
medmetno glasovje 450, reklo 135
„mednarodniščina" v strokovnih jezikih 776
mednaslov 718
medpona 118
medponsko (interfiksalno) obrazilo 155, zlaganje 159
medponsko-priponska zloženka 206 (iz neimenovalniške zveze pridev. beseda + samostalnik 206, iz zveze glagol + samostalnik 206, iz zveze samostalniških besed 207)
medponsko-priponsko zlaganje 158, zlaganje samostalnikov 187 (podstave in pomeni 187 /iz glagolske zveze 188, iz zveze pridevnik + samostalnik 190, iz zveze sam. beseda + sam. beseda 192/)
medpovedna skladnja 490 (aktualnostnočlenitvena 491, anaforična (navezovalna) 491, dvo-(več-)govorna 491, kataforična (napovedovalna) 491, soredijska 490, ujemalnostna 491, z razdruževanjem povedi 490)
medpovedno priredje 650
medpovednost 490, 491
medsebojna vplivanja zvočnikov 767
medsamoglasniški sklop 88
mehčani *l* za dvočrkje *lj* 75, *n* za dvočrkje *nj* 75
mehkonebniki 82
meja povedi in zamenjava govornega dejanja 738, med členitvenimi deli 664, sotvárja 733
menjava spola 276, vlog govorca oz. poslušalca 777
merilni vrednotenjski členek 447
merilo 740 → parameter
mẹ́riti mẹ̑rim 387
merjena beseda 776
merna časovna zveza *koliko časa* 417, in obsegovna kolikost 493, predložna zveza 417, prislovna zveza v GZ 411
merni prislov *kolikanj* 408
mernostna raba prislovov 411
mernostni prislov 408, zvrsti jezika 13
mernovzročna PsZ 571
mersko določanje besedilnih vrst 722
mestni jezik 13
mestnik 270, raba 270
mestniška (poleg tožilniške) predložna GZ 585, predložna vezava 415
mestniški enodelni glagolski stavek 629, odvisnik 640
mestniško pridevniško dopolnilo 328
mesto členka v stavku 675, dogajanja 657, naglasa 72–73, naglasa in razlikovanje pomena 112, naslonk v stavku 667, 674, naslonskega niza v stavku 669, nikalnice v stavku 674, poročanja 657, poročanja in mesto dogajanja govora 657, predloga besedne zveze 674, prilastka v besedni zvezi 669, prostega naslonskega niza 675, (prostor) sodejnosti 733, veznika v stavku 674
mestovni odvisnik 640, prislovi 406, 407
mestovnoprostorski prislov 406
mestovnoprostorska predložna zveza 416
mešani naglas 66, naglasni tip 113, 258, 259, 261, 286, 287, 291, 293, 294, 296, 299, 300, 323, 325, 378, tonemski naglasni tip 773
metaforična raba besede 125
metateza tipa *er* > *re* → premet 154
metatonija v ženski edninski obliki pridevniških besed in opisnega deležnika 774
metonimična raba besede 125
metrični vzorec 716
mīliti -im 387
mimika 695

miselni členek odvisnega govora 658
mišice prsnega koša 41
m-jezik 776
mladič/nedoraslo 185
mladostniški govor 702, jezik 13
mlaskanje 459
mnenje 449
mnenjski / domnevalni 449
mnogostna samostalniška zaimka 311
mnogostni lastnostni zaimek 340, pridevniški zaimek 335, 340, samostalniški *marsikdo, marsikaj* in drugi 311 (oblike 311, raba 312)
mnogovezje (polisindeton) 648, za čustvenost 532
mnogovrstnejši besedovalni postopki 723
množični naslovnik 729
množilni številnik kot količinski *trojne vrste* 318, številniki 206 (številnost 334, vrstnost 334), številniki in raba 334
množina 271
množinska prvoosebnost za splošnega vršilca 504
model sporočanja 696
moderni samoglasniški upad 762
moderno obdobje SKJ 797: literatura 819, obdobje SKJ: funkcijska zvrstnost 806
modificirana izpeljava samostalnika 175
modifikacija 492 → določitev, PPS 492 → določitev
modifikacijski 157 → inačenjski; (modificirani) 157 → inačenjski
molčeči naslovnik 727
monografski prikazi funkcijskih zvrsti 835
monologen 716 → enogovoren
moranje 495
morfem 261 (oblikoslovne premene 262 /samoglasnikov 265, soglasnikov 262/, odvzemanje prehodnosti 354, osnova – končnica 262)
morfematika 261
morfemska določnost pridevniške besede 320, podoba glagola 346, podoba veznika 426
morfemski sestav besede 108, šiv 156
moščansko krajšanje cirkumfleksa na dolžini 764
moška sklanjatev 278 (četrta *Koseski* 289, druga *vojvoda* 288, prva *korak* 278, tretja *Tam* 289), zvrst jezika 13
moški spol 266, 275
motenje enogovornosti 714
motiviran 149 → tvorjen
motivirana (tvorjena) samostalniška beseda 275
množíti -ím 387
možna (zamišljena) izbira 733
možni vršilec oz. poslušalec 732
možnosti rabe slovenskega maternega jezika pri zamejcih 840
možnostna določitev PPS 496 (besednovrstni izrazi zanjo 496, protipomenke 497, uspelost in zmožnost 497, verjetnostna možnost 497)
možnostni izglagolski pridevnik 203, nedoločnik 401, pogojnik 395, pomožni (iz)glagolski izraz 587, /verjetnostni členek 449
mutacijski 614 → spreminjalen

N

n naslovnik 696
-n = deležnik na *-n* ali *-t* 589
N 695 = naslovnik
N 723 = navpična razčlenjenost besedila
Na 724 = naslov(je) besedila 724
načela sporočanjske meddejnosti 732
načinovna predložna zveza 417, prislovna zveza v GZ 593, PsZ z določilom 569
načinovni odvisnik 642, prislov 408
načinovno prislovno določilo 622
načinovnost besedila 686
Načrt pravil za novi slovenski pravopis 833
načrtovano zapleteno dejanje 740
nadnaslov 718
nadpomenka 121
nadpomenska likovna zveza 606
nadziranje nižjih dejanj z višjerednimi 734
naglas 258, 284, 291, 294, 298, 306, 309, 310, 311, 312, 313, 320, 322, 327, 332, 338, 365, 366, 370, 373, 375, 377, 380, 381, 383, deležja na *-ši* 380 (jakostni 380, tonemski 381), deležnika in deležja 368 (jakostni 368, tonemski 368), deležnika na *-l* 378 (jakostni 378, tonemski 379), deležnika na *-n* 381 (jakostni 381, tonemski 382), deležnika na *-t* 382 (jakostni 382, tonemski 383), dvo- ali večzložne glagolske pripone 374, enozložne glagolske pripone 373, glagolnika 383 (jakostni 383, tonemski 383), glagolskih izpeljank 225, glagolskih končnic 370, glagolskih zloženk 226, izpeljank 187, izsamostalniških pridevnikov 201, izsamostalniških pridevniških izpeljank 201, knjižnopogovornega jezika 18, količinskih številnikov 332 (jakostni 332, tonemski 332), končnic 370 (jakostni 370, tonemski 370), na končnici 67, namenilnika 376 (jakostni 376, tonemski 377), na osnovi 66, na predslonki 67, nedoločnika 373 (jakostni 373, tonemski 375), nedoločnika in sedanjika na istem zlogu 383, nedoločnika in sedanjika na različnih zlogih 386), nedoločnika na podstavi

ali na glagolski priponi 383, nedoločniških oblik 373 (deležje na *-ši* 380, deležnik na *-l* 378, deležnik na *-n* 381, deležnik na *-t* 382, glagolnik 383, namenilnik 376, nedoločnik 373, pogovorni nedoločnik 375), nepregibnih besednih vrst 774, osebnih zaimkov 306 (jakostni 306, tonemski 306), pogovornega nedoločnika 375 (jakostni 375, tonemski 376), presežnika 327, pridevniških sestavljenk 209, pridevniških sklopov 210, pridevniških „stopenj" 327, pridevniških zaimkov 335, 337, 338, pridevniških zloženk 208 (enonaglasne 208, dvonaglasne 208, izpeljanke iz zloženk 208, samomedponske 208), pri *kdor – kar* 310 (jakostni 310, tonemski 310), primernika 326 (jakostni 327, tonemski 327), pri nezložnem korenu 67, pri predponi 67, pri sestavljenkah 67, prislovnih povedkovniških izpeljank 230, samostalniških zaimkov 306, 309, 310, 311, 312, 313, 314, sedanjika 364 (jakostni 365, tonemski 365), sedanjiških oblik 364 (deležnik in deležje 368, sedanjik 364, velelnik 366), številnikov 332, v nedoločniku in sedanjiku na istem zlogu 384, v nedoločniku na enem ali drugem zlogu osnove 386, v nedoločniku in sedanjiku na različnih zlogih 386, pridevniških sestavljenk 209, pridevniških sklopov 210, v zvezah s predlogi 286, 293, v zvezi s predpono 378, velelnika 366 (jakostni 366, tonemski 367), vprašalnih zaimkov 309 (jakostni 309, tonemski 309), zloženk 226,
druge ženske sklanjatve 294 (jakostni 294, tonemski 295),
prve moške sklanjatve 284 (jakostni 284, tonemski 286),
prve srednje sklanjatve 298 (jakostni 298, tonemski 299),
prve ženske sklanjatve 291 (jakostni 291, tonemski 292)
naglasna – naslonska oblika osebnih zaimkov 305, 307, prilagoditev obrazila in podstave 156
naglasne premene v glasovnih sklopih 154, oz. naslonske oblike osebnih zaimkov 307, vrste glagolov na *-ati* 373, *délati* (*-am*) 373, *končáti* (*-ám*) 373, *zídati*/*zidáti* (*-am*) 373, *okopávati* (*-am*) 374, *kupováti* (*-újem*) 374, *vérovati* (*-ujem*) 374, *korigírati*/*realizirati* (*-am*) 374, zaimenske oblike za čustvenost 532, značilnosti neknjižnega pogovornega jezika v knjižnopogovornem 20
naglasni pomik s praslovansko cirkumfleksiranega samoglasnika 758, pomik *mę̑so, ðko* → 265 *mesô, okô* 763, tipi 113, 772 (končniški, mešani, nepremični, premični 113), tipi glagolskih oblikotvornih vzorcev 383 (jakostni naglas 384, naglas nedoločnika in sedanjika na istem zlogu 383, naglas nedoločnika na podstavi ali na glagolski priponi 383, naglas nedoločnika in sedanjika na različnih zlogih 383), tonemski naglas 387, umik *glavà* → *gláva* 763, umik *məgla* → *mə̀gla* 759, umik z zadnjega zloga 759, vzorci 258 (jakostni 258, oblikospreminjevalni 258, oblikotvorni 258, 260, tonemski 259)
naglasno mesto 66: mešani naglas 66, na končnici 67, na osnovi 66, na predslonki 67, obvezen na določenem morfemu 68, pri nezložnem korenu 67, pri predponi 67 (nenaglašena – naglašena 67), pri sestavljenkah 67
naglasnost morfemov 114
naglasnotipska oblikoslovna premena 265
naglašena beseda 110
naglašeni ali nenaglašeni pridevniški končaj 201, samoglasniški sestav 71
naglašeno – nenaglašeno 64
naglaševanje 63, – poudarjanje 110
nagnjenostni izglagolski pridevniki 203
nagovarjalno dejanje 734, in obvestilnostno postopanje v zgovoru 737, dejanje osrednji del pragmatike 735
nagovarjanje 711 → ilokucija
najmanjše besedilo 715
nakladalna istorečna likovna zveza 601
naklon dobesednega navedka 657
naklonjeni naslovnik 726
naklonska modifikacija gotovosti 523, oblika 359 (pogojnik 359, povednik 359, velelnik 359), raba prihodnjika 398 (dopustnostna 398, grozilna 398, negotovostno verjetnostna 398, omiljevalna 398, pogojnostna 398, stanjska 398, ukazna 398), zveza s povedkovnikom 595
naklonski glagol 353, 587, glagol v glavnem stavku 514, izglagolski pridevniki 203, izrazi z nedoločnikom 401, pomožnik 612, sedanjik 390, 393, vrednotenjski členek 446
naklonskost besedila 686, izpeljank iz glagolov 360, s sedanjikom 390, 393, za čustvenost 532
nalika (analogija) v besedotvorju 153, pri naglasu 771
nalikovna premena 153
namembni naslovnik 726
namenilnik 258, 361, nedovršnih in dovršnih glagolov 402, ob glagolih kot *dati, poslati* 402, ob glagolih premikanja 402, raba 402, za poudarjanje 402

namenilniški polstavek 632, rodilnik 355
namenjenost 203 → uporabnost
namenjenostni 203 → uporabnosten
namenska predložna zveza 417
namera 495, sobesednik(a/ov) 732
namerni nedoločnik 401, odvisnik 644, pogojnik 395, prislov 408, 409
nanašanje na določeno dejstvo 735
nanosnik 695, besede 113, 114 (stvarni 113, samo zamišljeni 113), členitvenega dela 662, in nanašanje 114, in njegova skladenjska podoba 662
napačna/slabša izbira sopomenke 712
napačni pogojnik v odvisniku namesto prirednega stavka 396
napačno opiranje nezložnih predlogov na polglasnik 414
napačnost izreka v določenem položaju 732
napake v rabi sedanjika 392
napetost zgodbe 721
napoved 680 → katafora
na pol vikanje 390
napovedovalna medpovednost 491
naraščanje učinkovalnega področja knjižnega jezika po radiu/televiziji 839
narazen pisana beseda 104
narečja in cerkvenoupravne enote 778, in posvetnoupravne enote 778
narečna beseda 127, podstava SKJ 797, zvenečnost zvenečih nezvočnikov pred premorom oz. pred vzglasnim zvočnikom/samoglasnikom 83
narečne in druge posebnosti nezvočnikov 83, podstave po novejših raziskavah 782, posebnosti nezvočnikov 83, prevzete besede 132
narečni glasovi 50, 51, 52, 53
narečno zaznamovani stari rokopisi 796
narečnorazčlenjevalna sprememba slovenščine 760
naredbosprejemni naslovnik 727
naročanje 495
narodno obdobje SKJ: funkcijska zvrstnost 805, obdobje SKJ 797 – literatura 817
narodnopredstavna vloga zbornega SKJ 825
narodnozdruževalna vloga zbornega SKJ 825
nastanek kategorije živosti 759
nasilje nad slovenščino v zamejstvu 776
naslonka 540, glagolska 113, na začetku povedi oz. stavka 676, predložna 112, vezniška 112, zaimenska 113
naslonski niz 667, za prvim stavčnim členom 775, za veznikom 676, za vrivkom 675
naslov besedila 718
naslovje besedila 718
naslov(je) besedila 724
naslovnik 695, 726, kritik 728, posrednik (sel) 726, sel 726, – sprejemanje 697
naslovnikova dejavnost 695, izpostavitev 695
naslovniku neprilagojeno besedilo 729
nasprotnopoudarjalni sovsebnočlenitveni člen 448
nasprotovalni pozivni člen 446
nastajanje slovenščine 755
nastanek glasu 42, slovenskih narečij 771
nasvet 518
naštevalnočlenitveni člen 448
natančneje čustvenostni pridevnik 205
natančno motrenje stvari 699
navadna izpustnost 532 (normalna) izbira 733
navadna izpeljava 157, 161, glagola 210 (s poponskimi obrazili 224, s predlogi/členki 214, z glagolsko pripono + *-ti* 210), pridevnika 196 (iz glagola 202, iz predložne zveze 200, iz prislova in člena 204, iz samostalniške besede 196, naglas iz samostalniških pridevniških izpeljank 201), povezanost 197, svojilnost posameznika 196, svojilnost skupine 197, prislovov 227 (iz glagolske podstave 228, naglas prislovne/povedkovniške izpeljanke 230, iz predložnozvezne podstave 229, iz pridevniške podstave 228, iz samostalniške podstave 227), samostalnika iz samostalnika 175 (član/ud 178, lastnost 179, nosilec značilnosti 178, opravkar (človek, žival) 176, opravljalnik 179, popredmetena lastnost ali stanje 180, prebivalec 177, prostor/čas 180, snov 181)
navadne sedanjiške končnice 368
navadni strokovni jezik 29
navajalne besedilne vrste 723
navajalni stavčni vzorci 686
navajenostni pomožni (iz)glagolski izrazi 587
naval angleških poimenovanj v gospodarstvu in financah 835
navezovalna medpovednost 491
navezovalni členek 448, tožilnik prid. besede 317
navezovalnost pridevniške besede 320
navezovanje 680
Navod 723 → navodilnost
navodilnost (navajanje) 711
navpična razčlenjenost besedila 723
ne in glagoli s tožilniškim dopolnilom 501, kot pastavek 501, ob polnoomenskem *biti sem* 501, – *ampak, temveč, marveč* 500
neakcijski 615 →nedejaven
neaktualnost 390 → neperečnost
nebnjenje 151, 264 → palatalizacija
nebni drsnik 74, zvočnik *j* 74

nebnojezičniki 85
nedovršno dejanje delnosti 352, dejanje faznosti 353, dejanje navade 352, dejanje – potek – stanje 353, dejanje – povzročanje dejanja 352, dejanje premikanja 352, dejanje – stanje 352, dejanje – zaznavanje nedovršnega dejanja 352, določno – nedoločno dejanje 351
nečlenjeni povedek 614
nečloveškost 275
nedejavni (neakcijski) povedek 615
nedejni (statični) povedek 614
nedeležniški izglagolski pridevnik 203
ne delijo se: enoglasna dve- ali veččrkja 107, primeri kot *Te-a*
nedokončani stavek 634
nedoločna pridevniška oblika 320, samostalniška *nekdo, nekaj* 311 (oblike 311, raba 312)
nedoločni člen in istovetenje 494, glagoli 351, količinski številnik (*veliko*) 318, zaimek 344, lastnostni zaimek 340, pridevnik 320 (z določno obliko 320, z nedoločno obliko 320), pridevniški zaimek 335, zaimek in istovetenje 494
nedoločnik 258, čustvenostni 400, namesto časovnega odvisnika 400, namesto določne glagolske oblike 506, namesto dovršnega namenilnika 400, namesto samostalnika 399, namesto velelnika 400, raba 399, v ločni zvezi 400, za slovnično nedoločnost dejanja 400, za zanikanje 400
nedoločniška osnova 347, podstava 381
nedoločniške glagolske vrste 364 (I *nes-ø-ti* 364, II *grez-ni-ti* 364, III *sed-e-ti*/*krič-a-ti* 364, IV *mer-i-ti* 364, V *del-a-ti* 364, *kup-ova-ti*/*kupč-eva-ti* 364), glagolske vrste glede na oblikotvorne končaje (na *-ati* in na *-eti -im* 370, na *-iti -im*/*-em* 370, na *V-ti* 370, na *C-ti* 370), oblike 258, 362 (deležje na *-aje, -ši*, deležnik stanja na *-l, -n*/*-t*, deležnik na *-l*, glagolnik, namenilnik, nedoločnik, opisni deležnik na *-l, -n*, pogovorni nedoločnik – 258)
nedoločniški enodelni stavek 631, polstavek 632, predmet 616
nedoločniško določilo in hotenje 495
nedoločnopridevniška oblika priimkov (*Prešeren*) 328
nedoločnost glagolske oblike za čustvenost 532, ločilnih in množilnih številnikov 330, pogojne potrebe 400
nedoločnosvojilni zaimek – raba 343
poljubnostnosvojilni zaimek – raba 343
nedolžnóstni (prostovoljni) naslovnik 726
nedomače jezikovno okolje in (slovensko) govoreči 700
nedopustno v sostavčju 681
nedoraslo/mladič185
(ne)dostopnost strokovnéga izrazja 836
nedovršni glagol 348, 351, glagol in vrsta glagolskega dejanja 351 (prim. vrste nedovršnih glagolskih dejanj 351)
nedovršnik 348, iz dovršnika 225
nedružljivost nekaterih govornih dejanj v isti povedi 738, pridevniške besede s številnikom 320
nedržavni jezik 776
neednina 271
ne en 'noben' 498
neenaki razvoji jezika na določenih področjih 77
neevropske prevzete besede 132
negativna kritiška presoja 729
negativni izraz namesto nikalnice 500, pojavi pri nepripravljenem besedovanju 709, vpliv literature 730
negativno barvanje govora 554
neglagolski enodelni stavek 631, stavek 628
neglavni številniki 206
negotovostni pogojnik 395, prihodnjik 398
neimenovalniški osebek 607
neizrecno (implicitno) zanikanje 499, zanikanje z negativno protipomenko 500
neknjižna ljudska beseda 127
neknjižni zvrsti 21
neknjižnopogovorne besede 127
nekončno priponsko obrazilo 155
nemir v oblikoglasnem menjavanju /v/ in /l/ 829
nemogoča prisojevalna zveza z nedoločnikom 577
nemogoči zlog 88
nemotivirana (netvorjena) samostalniška beseda 275
nemožnostni pogojnik 395
nemški otoki na Slovenskem 755
nenaglašena beseda 64
nenaglašeni samoglasniški sestav 71
nenaklonjeni naslovnik 726, 728
nenamembni naslovnik 726, prenosnik 708
nenarečni Brižinski spomeniki 795
nenaslonskost pastavčnega členka 675
nenavadno mesto naslonke 677
nenujnostni pomožni (iz)glagolski izrazi 495
neobčevalna (knjižna) beseda 126
neobjektivna kritika 729
neobstojni polglasnik 57, polglasnik v prvi moški sklanjatvi 281

neobvezna (fakultativna) sestavina PPS 492
neobvezni končniški naglasni tip *a*-sklanjatve 773, mešani naglasni tip *a*-sklanjatve 773
neodvisna (direktna) vprašalnost 517
neodvisno splošno poročilo 675
neologizem 130 → *novota*
neosebni (neprisojevalni) glagol 575
neosebnost glagolske oblike za čustvenost 532
neopustni *se* pri glagolu 357
neosebkov srednji spol 266
neosebna glagolska oblika 346
neosrednja slovenska narečja 778
neosrednje knjižno izročilo 797
neperečnost (neaktualnost) s sedanjikom 390
neperečnostni sedanjik 390
nepolstavčni: deležje, deležnik, nedoločnik, namenilnik, pridevnik, povedkov prilastek 633
nepoobraziljeni del govorne podstave 156
nepopolna sklanjatev 301
neposredno enosmerno ustno sporočanje 714, (prosto)ubesedovalno sporočanje 322
nepotrebno ponavljanje 712, prevzemanje iz tujega jezika 703, prevzeto jezikovno sredstvo 712
nepovedkovnik 597
nepovedkovodoločilna pridevniška beseda 344
nepozaimljenost 712
neprava vprašalnost 517
nepravi predlog 413, premi govor 659
nepredložna prehodnost 353
nepredložni predmet v rod., daj., tož. 616
nepregibna besedna vrsta 110, 256
neprehodna raba prehodnih glagolov 356
neprehodni prisojevalni glagol 576
nepremi 653 → odvisni
nepremični naglasni tip 113, 258, 259, 260, 284, 291, 292, 294, 298, 299, 322, 323, 365, 367, 378, 381, 384, tonemski naglasni tip 772
nepretrgani jezičnik *l* 74
neprevzeta (avtohtona) beseda 131
nepričakovana vloga govorečega 509
neprilagajanje sporočevalni združbeni dinamiki 714
ne prilastek, ampak prvi del zloženke 559
neprilastkovni oziralni odvisnik pred nadrednim stavkom 673
nepripravljeno besedovanje 709, sporočanje 637
nepriredni (enojedrni) osebek in ujemanje 609
neprisojevalna raba prisojevalnih glagolov 575
neprisojevalni glagol 575, glagol s *se* 575
neprisostvovalec govornega dogodka 656
neprosta izbirnost jezika 701
neprostovoljna združba ovedanja 698
nerazdeljena časovnost 510
nerazmišljalnost 517 → nedeliberativnost
nerazpoloženost pri besedovanju 712
nervoza (trema) kot sporočanjski šum 706
ne samo/le – ampak/temveč/marveč tudi 501
neskončnost sotvarij 733
neslovanska prevzeta beseda 132
neslovenski sodeželani pri naših zamejcih 841
neslovensko prebivalstvo na Slovenskem 776
nesmerna predložna zveza 416 (mestovna 416, poti/razmeščenosti 416)
nesoglašalni členek 449
nesprejemljivost izrekov 731
nesredinski samoglasnik 48
nestrinjanje, protest, ograjevanje 521
nestrnjena *ê* in *ô* 48
nestrnjeno prikazovanje 683
netonemski takt 545
netrajni soglasnik 45
netvorjen 275 (nemotiviran)
neudeleženec besedovanja 272, pogovora 509
neugajalne besede 530
neujemalni dajalniški prilastek SBZ 561, prilastek SBZ 560, mestniški prilastek 316, orodniški prilastek 316, rodilniški prilastek 315, samostalniški prilastek 315, tožilniški prilastek 316
neumetnostna besedilna nadzvrst 716
neuresničljivostni pogojnik 396
neustaljenost v oblikoslovnem naglaševanju 829
neustrezen skladenjski vzorec 712,
neustrezna členitev na povedi 712, pod- in nadpomenskost 712, zgradba besedne zveze 712
nevelelnost z velelnikom 519
nevezana beseda 716, (prozna) zvrst jezika 13
nevezavni (neprehodni) glagol 578
nevezljiva GBZ 575
nevezljivi glagol 575
ne vračati milo za drago 728
nevršilna raba govornodejnih povedi 741
nevšečni tvorec 72
nevtralizacijsko zanikanje 498
nezačetno mesto veznika *pa* 675, 676
nezadosten odpor proti nepotrebnemu prevzemanju iz tujih jezikov 833
nezadostna izčiščenost pojmovanj(a) 712, izraba grafičnih možnosti 712, jasnost 712, skrb za govorce brez slabosti na radiu in televiziji 840
nezaimenska samostalniška beseda 275
nezapisani polglasnik 58
nezaznamovan 668 → nevtralen

nezaželeni naslovnik 726
nedružljivostna likovna zveza 605
nezdružljivost glagola s PsZ 593
nezložena glagolska oblika 361
nezložni morfem 114, predlog *v, z, k* 114
nezvestoba maternemu jeziku 703
nezvočniki 45, 78, na koncu besede 767, praslovanske podstave slovenščine 757,
ničta končnica 276, končnica zaimenske pridevniške sklanjatve 338, samostalniška sklanjatev 831, sklanjatev pridevniških zaimkov 338, sklanjatev primernika ženskega spola 770
ničto obrazilo 155 → sklanjatveno, sotvarje 733
nikalna samostalniška zaimka (*nihče, nič*) 312 (naglas 312, oblike 312, raba 313), pogojna vzkličnost namesto pozitivne spodbude 499
nikalni členek *ne* 497, količinski zaimek 344, lastnostni pridevniški zaimek 340, nesoglašalni členek 449, pridevniški zaimek 335, stopnjevalni veznik *ne – ne* 500
nikalno ali nenikalno odločevalno vprašanje 516
nikalnosvojilni zaimek – raba 343
niz glagolov v GZ 587, vednosti 734
nizka beseda 125
nizki samoglasnik 48
nižjestopenjski odvisnik za nadrednim 673
nižji sobesednik in svoboda utemeljevanja 727
normalen 733 → navaden
normalna hitrost govorjenja 553, jakost naglašenega 540
normalno barvanje govora 554
normalnost trpnika v slovenščini 502
normativni priročniki slovenskega jezika 827
normativnost obojnega naglaševanja 112
normodajalna podstava knjižnega jezika 826
nosilec (človek, žival) lastnosti 169 (zloženski 190, 192), značilnosti 178
nosilnik (stvar, predmet) lastnosti 171 (zloženski 190, 192)
nosîti nósim 387
nosna zvočnika 73
nosnika *m* in *n* 73, praslovanske podstave slovenščine 756
notranja zgradba sobesednikov 732
notranje jezikovno odpadništvo 776
notranji morfem odvzemanja prehodnosti 354, predmet 615
novejše narečjeslovne raziskave 781
novi akut na kračini oz. dolžini 758, cirkumfleks 758
novo naglasno stanje po naglasnih premikih 759
nujnost 495
nujnostni nedoločnik 401, pomožni (iz)glagolski izrazi 588
Nz 91 = nezvočnik
Ny 696 = konkretni naslovnik

O

občinstveni naslovnik 726
občinstvo pri dramski uprizoritvi 717
občno ime 275
občno- in lastnoimensko v pisanju 705
občnoimenska samostalniška beseda 274
občutenost polstavčnosti 633
obdobijska časovna zveza kdaj 416
obdobijski (fazni) glagol 587, pomožni (iz)glagolski izraz 587
obdobja knjižnega jezika 796
obilnostni izsamostalniški pridevnik 199
obilnostno zanikanje 498
obimenska prilastkovna raba prislovov 410
objave Slovencev v tujih jezikih (v Sloveniji) 827
objekten 353 → predmeten
objektivna kritika 729, vednost tvorca 698
oblika osebka 607, osebnih zaimkov 305, povedka 611, povedkovega prilastka 618, predlogov 413 (enooblikovni 413, variantni 413), obika pri *kdor – kar* 310, primernika 325, prislova 409 (*dàlj*, izpresežniški, izprimerniški, na *-o/-e, -ski* – 409)
oblike glagolskih načinov 358, knjižnega pogovornega jezika 18, predlogov 413, vprašalnih zaimkov 308
oblikoglasje SKJ 798, in naglas 761
oblikoglasne premene nezvočnikov 84
oblikoslovje 235, stavčne intonacije 544, v razvoju 769
oblikoslovna daljšalna premena 265, dejanja 734, kolikostna premena 265, krnitvena premena 265, naglasnotipska premena 265, oblikoslovna novost SKJ 831, palatalizacijska premena 265, preglasna premena 265, premetna premena 265, prevojna premena 265, prilikovanjska premena 264, razlikovanjska premena 264, razkrnjevalna premena 264, samoglasniška premena 265 (kolikostna, naglasnotipska, preglasovna, premetna, prevojna – 265), soglasniška premena 262 (daljšalna 265, jotacijska 262, krnitvena 264, palatalizacijska 264, prilikovanjska 264, razkrnjevalna 264, razlikovanjska 264, variantnorazvrstitvena 264), sredstva prehodnosti 353, variantnorazvrstitvena premena 264

oblikoslovne premene 262 (samoglasnikov 265, soglasnikov 262), značilnosti neknjižnega pogovornega jezika v knjižnopogovornem 20
oblikoslovni naglas 113, tonemski naglas 772, vzorci/paradigme 257
oblikoslovno sredstvo prehodnosti 353 (glagolska pripona 353, morfem odvzemanja prehodnosti 354, predlog 354)
oblikospreminjevalni naglasni vzorci 258 (končniški, mešani, nepremični na osnovi, premični na osnovi – 258)
oblikospreminjevalno pregibanje 257 (sklanjatve 257, spregatve 257)
oblikotvorna sredstva stopnjevitosti 528
oblikotvorni naglasni tip 258 (končniški 259, mešani 259, nepremični 258, premični 259 /pomični 259, umični 259/), naglasni vzorci 258, 260
oblikotvorno pregibanje 256 (po spolu, po stopnji, po številu – 258)
oblikovanost besedila 533
oblikovne določilnice besedil 723
obljuba, zahteva, (na)svet kot govorna dejanja 734
obnavljavec besedila 714
obnovitev/reprodukcija govora 653
obprislovna prilastkovna raba prislova 411
obprislovni prilastek 557, 628
obrazilno in končniško podomačeno namesto latinskega 835
obrazilo 149, 150
obrobno knjižnojezikovno izročilo 803
obsamostalniški prilastek 557, 628
obseg tvorčevih obvestil 698
obsegovna določitev 493, omejenost besedila 715
obsojanje 735
obsojena francoska tožilniška zveza 832
obstranska *t* in *d* 80
obtoževanje 735
obvestilo v besedovanju 740
obveščenost 695
obvezen naglas na določenem morfemu/zvezi morfemov 68 (glede na osnovne oblike slovarskega oglavja 70, pri glagolu 68, pri pridevniški besedi 69, pri samostalniku 69, pri vidskih parih 71, še nekaj takih kategorij 70)
obvezni udeleženec PPS 492
obvladanje SKJ v zamejstvu 840, slušne strani jezika 714
obvladovalni pomožni (iz)glagolski izrazi 588
obvladovanje knjižnega pogovornega jezika 701
obzaimenski prilastek SBZ 562
ocenjevalec jezika besedil 702
očitalni pozivni členek 446
očitanje 522, 735
odhajanje poslušalstva pred končnim govornim nastopom 715
odhod kočevske nemške skupnosti 802
odločevalno vprašanje 516
odločitev 495, za besedilno vrsto 711, za besedovalni tip 711
odmevno vprašanje 525
odnosna pridevniška beseda 318 (svojilna, vrstna – 318)
od osebnih glagolskih zvez k imenskim 832
odprava nasprotja *ь* – *ъ* ter *i* – *y* 757, palatalizacije v besedotvorju 154
odpravljanje soglasniškega nasprotja trdo – mehko 758, vseh besedovalnih slabosti 713
odprtostna stopnja glasov 45
odraslostni jezik 13
odsotnost pouka slovenščine za vse na višjih/visokih šolah 833, premorov 539, sandhija 769
odtegovanje poslušalske vloge nasprotniku sobesedniku 728
odvečnostni glagolski *se* 357
odvečnostno 498 → obilnostno
odvisna (indirektna) vprašalnost 517
odvisni (indirektni, nepremi) govor 653, 654, 657, poročani govor 707, stavek 636, stavek kot stavčni člen 638–646
odvisnik izhodišča 640, količine časa 641, količine poti 641, poti 640, povedkovega prilastka 639, pred nadrednim stavkom ali za njim 673, razmeščenosti 640
odvisniški pogojnik 395, predmet 616, 608 → stavčni
odvisniško prostorsko določilo 620
odvračanje od razdiralnosti, šokiranje 838
odvzemanje prvotnih slovničnih lastnosti 150
odziv govorca na poslušalski odziv 725
ogovor in odgovor nanj 727
ogovorjeni 272
ograjevanje 521
ohranitev prednaglasne dolžine 758, zvenečih, na pol zvenečih nezvočnikov pred premorom 767
ohranjanje govorjenega 696, jezikovne samobitnosti 703, slušnih pojavov 696, starine v množinskih končnicah 771, tožilniške vezave v glagolskih oblikah 576
ohranjena mehka *l* in *n* 765, tonemskost 763
***o*-jevsko** ohranjeno akanje 762
ojezikovna vloga (dela) besedila 724, 725

ojezikovno sporočanje 700
okoliščina (cirkumstant) 497
okoliščine sporočanja 695 → sotvarje
okoliščinska PsZ 568, prislovna samostalniška zveza + sam. zveza 568
okoliščinski prislov 406 (časovni, prostorski – 406)
okoliščinsko predložnozvezno določilo v PBZ 565
okrnjena nikalnica 497
olepševalna beseda 125
omejevanje v nabiranju tvarine 699
omejitve pri izražanju v tujem jeziku 700
omiljevalna beseda 125
omiljevalni pogojnik 395, prihodnjik 398
ó **namesto** *ô* v rod. need. 1. ž. sklanjatve 290
onemitev šibkih polglasnikov 758
onikanje 390
operacionalni izrazi tipa *pacient – bolnik* 835
operečen 695 → aktualiziran
operečena stvarnost 695
Opis 723 = opisovalnost 723, v turističnem vodniku 741, velelnika z *naj* 396
opisni deležnik na *-l* 258, 361 (raba 404), deležnik na *-n*/*-t* 258, 361, deležnik povedkovnik 588, naklon z naklonskimi izrazi 360
opisno imperfektiviranje 350
opisovalna besedilna vrsta 723
opisovalni stavčni vzorec 686
opisovanje 674, 711
opomba pod črto 718
oponašanje govora koga drugega 707, narečne govorice 707
opozarjalnočlenitveni členek 448
opozorilo 519
opravičevalni uvod 719
opravičilo ne predpostavlja obtožbe/očitanja 736
opravkar (človek, žival) 176
opravljalnik 179
optimalna izbira jezika v stiku s tujci 704
opustni glagolski *se* 359
opuščanje členkov in medmetov v odvisnem govoru 658, „družbenega okrasja" 740, nižjerangovnih dejanj 739, preteklostnega *bil* v pogojniku 396, slovenščine v znanstvenih publikacijah 835
organiziranje obrambe materinščine pri naših zamejcih 840
orodnik 270, – raba 270
orodniška (poleg tožilniške) predložna GZ 586, predložna vezava 415
orodniški enodelni glagolski stavek 630, odvisnik 640, prizadeti – imenovalniški vršilec 355, prizadeti Pt imenovalniški vršilec 354
orodniško pridevniško dopolnilo 328
osameli *ne* zaradi opusta 501
osamostaljeni odvisnik 637
osamosvojitev in jezik – literatura 846
oscilo-tonogram cirkumfleks – akut 64
oseba 272 (druga, glagolska, prva, samostalniška beseda, svojilnih pridevnikov, tretja zaimkov – 272), kot možni prizadeti oz. vršilec 733, pri opuščenem osebnem zaimku v im. 508
osebek (iz)vršilec dejanja 358, kot izhodišče za ujemanje povedka 608, ob količinskem številniku in ujemanje 610 (pomen, vprašalnica, oblika, položaj – 606), *to* in ujemanje 611, nosilec stanja 358, prizadeti od dejanja 358, vršilec dejanja 606
osebkov odvisnik 638, povedkov prilastek 589, spol in ujemanje 610, srednji spol 266
osebkova oseba in ujemanje 608
osebkovna raba imenovalnika osebnih zaimkov 307
osebkovo število in ujemanje 608
osebna glagolska oblika 345, izkustva tvorca 698
osebni svojilni zaimki 335, zaimek 305 (kaj je 305, naglas 306, oblike 305, oblike osnove 305, raba 307)
osebnozaimkovno izražena svojilnost 307
osebovnost besedila 687, glagola 272, povedkovnika 412, 596 (tretjeosebna 412, troosebna 412), pridevniške besede 319, samostalniške besede 272, samostalniških zaimkov 304, sklanjalnega 272, svojilnega pridevnika 272, za čustvenost 532, zaimkov 304
osem izgovornih točk slovenskih samoglasnikov 48
osipanje slovenskega zamejstva 802
oslabljena formantna struktura 45, jakost naglašenega 540
osnova glagolskih oblik 347, – končnice 262, pregibne besede 109
osnovi s premeno *-i- -er-* v 1. ženski sklanjatvi 290
osnovna zgradba (struktura) stavka 555
osnovni pojmi besedotvorja 149, pojmi o glasoslovju 41, pojmi oblikoslovja 255, pojmi pragmatike 732, pojmi zvrstnosti 13, pomen besede 114, pomen pogojnika 394
osnovnošolski jezik 13
osrednje mesto povedka 556, mesto prisojevalne (predikacijske) zveze 556
osrednjemu SKJ nepridruženi Slovenci 803

ostanki izgubljenih praslovanskih sklanjatev 771
ostrivec 72, na *é* pred /j/ in *ó* pred /v/ 73
ostrokovljeni jezikovni praktiki 833
otipna pisava 696
otroška preštevanka 716
otroški govor 702, jezik 13
ozemeljska pripadnost škofijam 778
oziralna poljubnostna *kdor koli, kar koli* 310, samostalniška zaimka 310 (naglas, oblike, raba – 310)
oziralni odvisnik 637, poljubnostni zaimek 335, pridevniški zaimek 343, 340, zaimki in prislovi kot bezniške besede 430
oziralnostni morfem -r oz. -r- 772
oziralnosvojilni zaimki – raba 343
ozirna predložna zveza 418
ozirni odvisnik 643, prislov 408, 409
ozirnodopustna PsZ 571
ozka *e* in *o* pri tonemskem naglaševanju 73, in široka *e* in *o* 52
označevanje s povedkovnikom 412 (stanja narave, stanja razpoloženja doživljavca, vrednotenja – 412)
oznaka SSKJ za čustvenost 531
oznanjalnost 515 → pripovednost

P

p 733 = poslušalec
p 596 = tvorčevi/naslovnikovi prenosniki
P 733 = oseba
P 661 → prehod
P 695 = prenosnik
P 723 = priložnostna določilnica
P 724 = publicistična zvrst(nost)
P 696 = vesoljni prenosniki
padajoča polkadenca 551
palatalizacija (nebnjenje) 151, v besedotvorju 151, v oblikoslovju 264
palatalizacijska besedotvorna premena 151, oblikoslovna 264
papirnati jezik 13
paradigma 257 → vzorec
paradigmatična tvorba prislova iz pridevniške besede 320
paradigmatika glagolskih oblik 360 (naglas končnic 370, naglasni tipi glagolskih oblikotvornih vzorcev 383, nedoločniških glagolskih vrst 370, splošno 360, spregatvenih vzorcev 369, zložene glagolske oblike 387), zloženih glagolskih oblik 387
paradigme hotenjskih besednovrstnih premen 495
paradoks stopnjevitosti 529
parametri stavčne fonetike 534
parataksa 646 → priredje
parlamentarna debata 727
parno poimenovanje tipa *oče – mati* 183
participant 492 → udeleženec
paronim 122 → blizuzvočnica
pastavčna poved 488 (členkovna, medmetna, zvalniška – 489)
pastavčni členek 675
pastavčno besedilo 715
patvorec 697, 707
PBS členek + pridevnik 566
PBS = pridevnik + primerjalni odvisnik 566
PBS = pridevniškobesedni stavek 631
PBZ pridevnik s primerjalno zvezo 566, PBZ pridevniška besedna zveza 563
pereč 732 → aktualen
pereče (aktualno) stanje časa in prostora 733
pereči (aktualni) udeleženci 733
perfektiviranje 349
„perfektno“ znanje tujega jezika 700
perioda ali velika poved/veliki stavek 652
periodična glasila – literatura 850
perlokucija (pregovoritev) 711
personalnost besedila 718
pesem v prozi 716, v vezani besdi 716
pesniška zvrst 715, licenca pri besednem redu 678
pesniško razbijanje normalne pomenske družljivosti besed 838
petredni nagovarjalni dej 735
Pg 696 = govorni prenosnik
pika pod *e* in – 73
pikčasta črta 116
pisana/tiskana beseda 705
pisanje 524, besed skupaj 105, besed skupaj ali narazen 105, 106, besed skupaj ali narazen po izbiri 106, besed z vezajem 106, tipa *bravec* po SP 1962 330, *do kod* 105, *do tod* 105, in izgovor variant nezložnih predlogov 414, končnic *-em*, *-ema*, *-ev* za nemim soglasnikom 830, medmetov in ponovljenih zlogov 106, *náme – na mé* 106, naselbinskih večbesednih imen 831, občnoimenskih tvorjenk iz tuje pisanih imen 830, po dveh besed skupaj 106, po dveh besed tudi skupaj 106, po dveh sestavljenk z istim predponskim obrazilom 109, po dveh (več) zloženk z eno isto sestavino 107, prevzemanega 831, prevzetih besed 132, skrajšanih delov zloženk 105, variante *u̯* s črko *l* oz. *u* 78, v narečju 701, zahodnoevropskih priimkov 830, zaimkov z *le-* 105, zloženk iz dveh imen 105,

zvočnika *j* s črko *j* oz. *i* 78, knjižnopogovornega jezika 18, neknjižnopogovornega jezika v knjižnopogovornem 20
pisave SKJ 798, starih rokopisov 796
pisavno (tiskovno) zaznamovanje členitvenih delov 669
pisna podoba jezika 705, podoba pogovornega jezika 831
pisno znamenje jakostne izrazitosti 541
pitje 459
plemiški jezik 13
pljuča 41
poanta besedila 719
počasni govor 554
podajanje besedila 687, pomena s propozicijo 491–492
podčrtovalno označevanje stavčnih členov 555
podčrtnica 718 → opomba pod črto
podleganje slovenščine romanščini 800, tujemu jeziku 703
podnaslov 718
podnizi vednosti 734 (jezik, sotvarje, stanje, svetovja)
podoba oscilo-tonograma 43, 89, široko- in ozkofiltrskega sonagrama 111
podobe sonagramov 89–96
podobnostni (primerjalni) izsamostalniški pridevnik 200, pridevniki 205
podpomenke 121
podpomenske likovne zveze 606
podredje 636
podredna BZ (besedna zveza) 558, likovna nasprotnostna BZ 605, poved 489, samomedponska zloženka 193
podredni likovni izraz za celoto 605, ustreznik ločnega podredja 652, ustreznik posledičnega priredja 652, ustrezniki prirednih zvez 598, ustreznik stopnjevalnega priredja 652
podredno zložena PBZ 563, zloženi pridevniki 207
podrobneje o besedotvornih vrstah 161 (izpeljava 156, sestavljanje 160, sklapljanje 160, zlaganje 158)
podspol 266, 275 (človeškost 266, 275, živost 266, 275, 276), sklanjalnega 266
podspolska živost biološko neživega 266, 276
podstava 149 – obrazilo 149, tvorjenke 150, in pomen samostalniških zloženk 187
podstavna beseda 150, podstavopremenjevalno obrazilo 155
podvojitev predmeta s tretjeosebnim zaimkom 597, za čustvenost 532
poenoglašenje zvez *V* + *u̯* ali *i̯* 763
poenostavitve samostalniških sklanjatev 769
poenostavljenje pri dvojničnih končnicah 831
poetizmi 126
pogoji za polno nagovarjalno uspešnost 735
pogojna predložna zveza 418, resničnost s pogojnikom 395
pogojni naklon z *da* + povedni naklon 394, odvisnik 644
pogojnik 359, 360, v neodvisnih ali glavnih stavkih 395 (možnosti/nemožnosti, neuresničenega preteklega dejanja, omiljenosti izjave, poudarjenosti, pripravljenosti – 395), raba 389 (v neodvisnih/glavnih stavkih 395, v odvisnikih 395: namere, negotovosti, pogojne resničnosti, primere, trdilno enako nikalnemu, umišljenosti, zaželenega/potrebnega – 395), v pogojnem podredju 394
pogojniška končnica 370
pogojnost z *da* + povedni naklon 394
pogojnostni prihodnjik 398
pogovor(i) za omizjem 717
pogovorna oblika SKJ 825, beseda 127 (knjižna, neknjižna – 127)
pogovorni nedoločnik 258, 361
pogovorno velevanje z *dej dej* + nedoločnik 519
pogrkovalni *r* 74
(po)hvala 735
poimenjanje 681
poimenjena pridevniška beseda in istovetenje 494
poimenjenje odvisnikov s predložno zvezo 428, vezniških odvisnikov 428
poimenovalna trdnost stvari 700
poimenovanja stvari 700
poitalijanjeni Slovenci 776
pojasnjevalni istovrstni vezniki 441
pojasnjevalno brezvezje 649, ali eksplikativno priredje 646, 647, 648, 649, 650)
pojav in razvoj umetnostnega jezika 837
pojīti -ím 387
pojmovalno drevo sporočanja 699
pojmovna zgradba izrekovnega dejanja 732
pojugoslovanjeni Slovenci 776
pok 41
pokončne črtkice 116
pokrajinski pogovorni jeziki 21, 825
pokrajinsko nadnarečje (interdialekt) 826
pokrovka 41
polemično besedovanje 727
polglasnik 56 (izpodrinjen z *i* 58, neobstojni 57, nezapisan z *e* 58, pred morfemoma *-c-* in *-k-* 57, v korenu 56, v nezložni osnovi 57, v prvotnem soglasniškem sklopu nezvočnik + zvočnik 57, v prvotno zvočniškem sklopu 57)

politično izseljenstvo/begunstvo l. 1945 839, motivirano vplivanje na jezik 776
poljub 459
poljubnostna samostalniška *kdó, kàj* 311, oblike 311, raba 311, posamostaljeni *kateri* 312, prenesena raba *kàj* 312)
poljubnostni količinski zaimek 344, pridevniški zaimki 335, 340, zaimek in istovetenje 494
poljubnostnosvojilni zaimek – raba 343
poljudnoznanstveni jezik 29
polkadenca 549
polkadenčna intonacija 551
polna oblika trpniške konstrukcije 502
položaj povedka v stavku 613, povedkovega prilastka v stavku 619
položaji glasilk 44, zvočniških variant 77
položajno neenaki sobesedniški pari 727, višji naslovnik 727
polpremi govor 653, 655, 659, 707
polstavčna tvorba 632
polstavčni prilastek SBZ 561
polstavčno besedilo 715
pomagalni pomožni (iz)glagolski izrazi 587
pomanjkljivosti raznih jezikov (govoric) 696
pomembnost izbire napovedovalcev in novinarjev na RTV za kulturo SKJ 840, zaključka besedila 719
pomen besed 114, besede 113, podrednih pridevniških zloženk 207, povedka 611, povedkovega prilastka 618, predložne zveze 416 (časovne 416, lastnostne 417, prostorske 416, vzročnostne 417), medmetov 453 (razne posameznosti 457, ustnični soglasnik 456, značilni samoglasnik 453, zobni/dlesnični soglasnik 457, zveze VC ali CV 454), prislovne zveze v GZ 592, razpoloženjskih medmetov 451
pomenilno dejanje 734
pomenka ali semem 684
pomenska podstava (propozicija) 49, 733, sestavina besede 114, 684, podstava stavka 492 (delovalnik /aktant/, okoliščina /cirkumstant/, povedja /predikat/, sestavina PPS in stavčni člen 492, udeleženec /participant/ – 492), zgradba v skladnji 487
pomenske lastnosti samostalniške besede 274 (lastnoimenska, nezaimenska, občnoimenska, predmetnoimenska, zaimenska – 274), skupine priredja 651
pomensko nepopolni glagol 587, podstavno dejanje 734, polje isto 685, razmerje v sledju 684
pomenskost pridevniške besede 318, stavčnih členov 487
pomnožinjenje dvojinskega rod. in mest. 770, imenovalniško-tožilniške ženske dvojine 770
pomnitveno drevo 699, drevo sporočanja 699
pomoščenje besed/oblik srednjega spola 770
pomožni glagol 576, 587, glagol s povedkovim določilom, 588, 589, glagoli s povedkovim določilom 612, prisojevalni glagoli 576
pomožno dejanje med meddejnostjo 736
pomožniki *biti, postati, imeti* 612, videza in podobno 612
ponavljalni glagol 351
ponavljalno – trajno dejanje 351
ponemčeni Slovenci 776
poneumljalna kritika 729
poničteni osebek 508
poničtenje členitvenih delov 661
ponos na lastno jezikovno individualnost 704
ponovitev na premajhni razdalji 712, nanosniškega poimenovanja 662, za čustvenost 532, in kopičenje medmetov (popolna, s presežnim *(s)pre-*, z izgubo ali prirastkom glasovne prvine – 458)
ponovitve in kopičenja razpoloženjskih medmetov 458
ponovno imenovanje (renominacija) nanosnika 662
ponsko obrazilo 155
ponujanje 522
poobraziljenje dela govorne podstave 156
popolna ponovitev medmetov 458
popolnjenost besedilnega odlomka 674
popona 108, *se* 109
poponski del večdelne besede 109
poponsko obrazilo nič 155
popovedkovljeni medmet 596
poprava glasovnega šiva 156
popravljanje govorjenega – pisanega besedila 706
popravni vrednotenjski členek 446
popredmeten (konkretiziran) 173, 193
popredmetena lastnost ali stanje 180
popridevljeni prislovni prilastek SBZ 561
popridevljenje prilastkovih rodilnikov v SBZ 500, 560
popridevljenost prvotno 1. delovalnika 577
poprislovljena pridevniška beseda 344
poprislovljeno deležje na *-ši* 404
porabska slovenščina in madžarščina 776
poročani (preneseni) govor 653, 707, govor v enogovoru 717
poročevalec o govornem dogodku 656
posamezniški naslovnik 726
posameznostna skladenjska literatura 689
posamostaljena pridevniška beseda 344

posamostaljanje glagola z delovalnikom v tožilniku 579
posamostaljena raba ločilnih številnikov 354, raba prislova 411, raba zaimka 308, 312, 313, 314
posamostaljeni *kateri* 312, količinski številniki 332 (*eni in drugi* so zanič, *Pet je bilo zmeraj več kot tri, Pridi ob treh, Pridi ob tri petnajst, Trije* so odšli, večerja *z dvanajsterimi* – 332), osebek slovnične osebe 607, vprašalni zaimek 308, 273, zaimki 314
posamostaljeno – stavek 506
posavsko narečje med štajerskim in dolenjskim 782
posebna podredna zveza 597, raba glagolskih oseb 389 (na pol vikanje 390, onikanje 390, skromnostna množina 390, spoštljivost do odsotnih 389, vikanje 389)
posebne sedanjiške končnice 368
posebni pomensko nepopolni glagoli 591, razvoji pri zvočnikih 766
posebnosti nedoločniških glagolskih vrst 371, spregatvenih končnic za 3. os. mn. 369, v naglasu v glagolskih oblikoslovnih vzorcih 385, posebnosti glagolov na *-am* 362, na *-ati* (in *-eti -im*) 371, na *-či* 373, na *-em* 363, na *-im* 362, na *-iti* 371, na *-jem* 363, na *-m* 363, na *-sti* (*-či*) 372, na *V-ti* 372, posebnosti, odsvetovano, prepovedano pri predlogu 423 (*bolan na jetrih – umrl za ključnico* 424, *po določbi – glasom določbe 424, (poklicati) k telefonu – na telefon* 424, *poslati po kurirju – skozi kurirja* 424, *predložen od vlade – obdan s hribi* 424), pri pisanju besed 104, pri uradovalnem besedovanju 424, sotvarijski pari *na – z, v – iz* 423)
poseganje v govorni nastop s šumom 715
posledičen 647 → sklepalen
posledična namemba izreka 735
posledični/sklepalni istovrstni vezniki 441, odvisnik 642
posledično izoblikovanje spoznanja 735, priredje 646, 647, 648, 649, 651, 652
poslovna zvrstnost starih rokopisov 796
poslovneži iz Evrope 841
poslovni jezik 29
poslušalčevo izoblikovanje spoznanja 735
poslušalec (p) 733, govornega dogodka 656, vršilec dejanja 733
poslušalna vloga 733
poslušalni (prisostvovalni) naslovnik 726
poslušanje kot početje 733
posnem(ov)alni medmet 458 (človeški 458, slušnovtisni 460, zvoki naprav 460, živalski 459)
postfiksalen 155 → poponski
poročani (preneseni) govor 653
poročevalec (o govornem dogodku) 656
posledični odvisnik 642
poslušalec govornega dogodka 656, p 733, vršilec dejanj 733
poslušalčevo izoblikovanje spoznanja 735
poslušalna vloga 733
poslušalni (prisostvovalni) naslovnik 726
poslušanje kot početje 733
posnem(ov)alni medmet 458 (človeški 458, slušnovtisni 460, zvokov naprav 460, živali 459)
pospešena hitrost govorjenja 554
posredna poimenovalnost zaimkov 304, želelnost 521
posredno očitanje 527
postajanjskodovršno glagolsko dejanje 353
postfiksalen 155 → poponski
postopnostna istorečna likovna zveza 601
pošumevljanje sičnikov 86
pot iz sledja govornih dejanj do makrogovornega dejanja 739
potek 353, stanje – nedovršno dejanje 353
potiskanje 1. delovalnika v ozadje 576
potovnoprostorska predložna zveza 416
potovnoprostorski prislov 406, 407
potreba po lektoriranju večine strokovnega besedovanja 836
potrebnost s pogojnikom 395
potrjevalni/soglašalni členek 449
potrpnjenje 502, prvotni 1. delovalnik v rangu prislovnega določila 502, GZ s tožilniškim delovalnikom 578, in prvi delovalnik 576
poudarjalna beseda 126
poudarjalni namenilnik 402, pogojnik 395, velelnik 397, vrednotenjski členek 447
poudarjalnoopisni velelnik 397
poudarjanje na različnih mestih stavka 541, naslonk 113, v besedilu 666, za čustvenost 532, za stopnjevitost 529, z invertiranjem 678
poudarjena zamena velelnika z *daj* + namenilnik 397, zamena velelnika z *daj* + velelnik 397
poudarjeno/stopnjevano 184
poudarna jakost 541
poudarni členek 448
povečanje pogostnosti fonemov *j* in *l'* 757
poved 488 (enostavčna 488, 489, pastavčna 488, 489, razdružena 489, stavčna 488, večstavčna 488, 489, zložena 488), in stavek 488, iz večpomenskih povedkov 491, kot

izraz pomenske podstave 733, razdruženega prireda 646, s polstavkom 490, ugovarjanja, nestrinjanja, protesta, zavračanja, ograjevanja – 521
povedek goli povedkovnik 612, in osebna glagolska oblika 611, iz vezi in povedkovega določila 611, pomen, vprašalnice, oblike, položaj – 611, s povedkovim prilastkom 612, zložena glagolska oblika 611
povedijsko sledje 682
povedje (predikat) 492
povedkov odvisnik 638, prilastek 557, 588, 589, prilastek (pomen, oblika, položaj) 618 (brez predloga ali veznika 618, s predlogom *za* ali veznikom *kot* 619, s predlogom *za* 619, z veznikom *kot* 619), prilastek smiselnega osebka 589
povedkovnik 110, 411, 587, 594 (iz medmeta 450, kaj je 412, osebovnost 412, po vlogi 412, vezljivost 412), in sopomenski glagol 594, nedoločnik 412, opisni deležnik 412, deležnik 412, *rad -a -o* 412, za čustvenost 532
povedkovniška besedna zveza 594, podvojenost 602
povedkovniški stavek/odvisnik 638
povedkovniško reklo 134
povedkovo določilo ob pomožnikih 612
povedkovodoločilna raba prid. besede 344, raba prislova 410
povedkovodoločilni predmet 615
povedkovoprilastkovna raba prid. besede 344
povedni naklon 359, sedanjik 361, 390, tvorni preteklik – raba 397
povednik 359
povednost 360
povelje 518
poveljevalno sotvarje in jezikovna sredstva zanj 741
povem, kot sem slišal 728
povezanost delov besedila 723
povezanost in izsamostalniški pridevnik 197
povezovalo (konektor) besedila 680
povezovanje večgovornih dejanj v višjestopenjsko dejanje 739
povratni glagol z 2. delovalnikom v rod. 579, osebni zaimek 306, svojilni zaimek 342
površinska skladenjska zgradba 489
površinsko istorečje 601
povzemalni zaključek 719
povzetek (rezime) besedila 718
povzročanje (vzročitev) dejanja 352, dejanja – nedovršnega 352
pozaimljanje in izpustnost pri členitvi po aktualnosti 663, izhodišča oz. jedra 667, 662
pozdrav 462, in pomenska struktura sledečega besedovanja 742
pozitivna kritiška presoja 729
poziv in spodbuda 518
pozivna vloga (dela) besedila 724, 725
pozivni členek 445 (grozilni 446, nasprotovalni 446, očitalni 446, prepričevalni 445, vprašalni 445, zagotavljalni 446, zahtevalni/ukazovalni 445
pozivnost (velelnost) 518
poznanje stvarnosti 698
poženščenje besed/oblik srednjega spola 770
PPS 507 = pomenska podstava stavka, in glagolska vezljivost 492
pragmatična modelna struktura 732, vloga besedovanja 741, vloga izreka, odražena v slovnični zgradbi povedi 741
pragmatični parameter (merilo) 740
pragmatično gledišče na besedilo 681
pragmatika besedovanja 736, – pomenoslovje 734, (raboslovje) 731
praktično sporazumevanje 716
praktičnosporazumevalna beseda 128, besedilna vrsta 721, zvrst 716, besedilna zvrst kot „Arhimedova točka" 826
praktičnosporazumevalni jezik 13, 28
praktičnostrokovni jezik 28
pranje možganov 730
praslovanska prozodija 758, in prevzemanje 758, oblikoslovna značilnost 759
praslovanski značaj alpskoslovenskega jezika 756
prava sedanjost s sedanjikom 390, 391, vprašalnost 517
pravi glagolnik 402, predlog 413, velelni medmet 461 (za ljudi, za živali – 461)
prazno besedovanje 731
Prč 723 = poročevalnost
prebivalec 177
precejšnosten 199 → obilnosten
preddobnost z deležjem na *-ši* 404
preddobnostna raba preteklika pri glagolih rekanja, mišljenja 398, raba tvornega preteklika 397 (glede na trenutek govorjenja 397, za glagoli rekanja, mišljenja 398)
preddobnostni preteklik 397
predgovor k 1. izdaji SS, str. 5, 2. izdaji SS 6, 4. izdaji SS 7
predikat 492 → povedje
predikacijski 556 → prisojevalen
predikativ 256 → povedkovnik
predknjižno izročilo 795
predlog 110, 256, 413 (dvojne predložne zveze 423, kaj je 413, vrste k/[g] h/[γ] 413, kot

morfem prehodnosti 354, oblike 413, posebnosti, odsvetovano tipa *izmed/zmed, izpod/spod* 413, prepovedano 423, vezava 414, vezavni predlog polnopomenskih besednih vrst 418, v prislovnih določilih in prilastkih 418, vrste 413) *v* pred samoglasnikom 86, v/[u̯/w/ʍ] 74, 86, z[1]/s[1] (rodilniški) 413, z[2]/s[2] (orodniški) 413
predložna naslonka 112, prehodnost 353, vezalna istorečna likovna BZ 600, zveza stopnjevitosti 529, zveza + glagol kot opis glagola 423 (pomen) 416
predložni dajalniški vezavni delovalnik 581, glagolski morfem 347, morfem 109, predmet 616, prilastek SBZ 561, prirastek 355
predložno reklo 135
predložnopredložna PsZ 570
predložnoprislovna PsZ 569
predložnozvezna količinskočasovna PsZ 573, podstava prislova 229, podstava tvorjenke 149
predložnozvezno dopolnilo v PBZ 564, levo določilo PBZ 566
predmarčno obdobje SKJ 797 (funkcijska zvrstnost 805, literatura 815)
predmet in prislovno določilo 556 (pomen, vprašalnica, oblika, položaj – 615), v različnih sklonih 353
predmetni (objektni) glagol 353, odvisnik 639, želelni stavek za nadrednim 673
predmetnopomenska beseda 682, besedna vrsta 110, samostalniška beseda 274
predmetnopomenski glagol s povedkovim prilastkom 588
predmetnopomensko – slovnično sledje 682
prednost domačega jezikovnega pred prevzetim 703, neosebnih glagolskih oblik 346, prenosnikov 708, slušnega prenosnika 704
predpis 518
predpisovalni jezikoslovni priročnik 833
predpona 108
predponsko (prefiksalno) obrazilo 155
predpreteklik str. 388, 398 – dejanje pred preteklim drugim 399, nedovršnega glagola 399, oblika, ki je ni zametovati 399, raba 398, za davno preteklost 399, za stanje po predhodnem preteklem dejanju 398
predslonka 112
predslonska (proklitična) naslonka 65 (členek, *ne*, predlog, veznik – 65), ali zaslonska naslonka 65 (glagola *biti sem*, prostomorfemska, zaimenska – 65)
predvidljivost nevezavnosti 577, spola 276, vrste vida 348
predšolski jezik 13
pregibanje 256 (prislovi iz stopnjevane oblike pridevnika 257, po času 256, po naklonu 256, po spolu 256, 258, po stopnji 258, po številu 256, 258)
„pregibanje" prislova 257
pregibna besedna vrsta 110, 256
pregibnost (mutativnost) 256
preglas v besedotvorju 154
preglasna oblikoslovna premena 265
pregled nad zbranim gradivom 711
preglednica besedotvornih delov besede 150, dalje gl. str. 912, glagolskih morfemov 347
pregovarjalno dejanje 734
pregovarjanje 711 → perlokucija
pregovorilno dejanje 735
pregrešek zoper upovedovalno določitev 712
prehitro govorjenje kot šum 707
prehod *a* > *e* oz. *o* 762, 763, ali tranzicija 660, besedila 719
prehodnost 353 (oblikoslovna sredstva 353, s pomočjo predloga 355, stilna in jezikovna vrednost 355, vrste 354)
prehodnostni predlog 354
prehodnostodvzemalni morfem 354
prehodnost tipa *bežati od dela* 355, *drobiti s čim – to komu drobiti* 355, dveh prizadetih 355, *odlikovati se s čim – to koga odlikovati* 354, *pohvaliti koga – biti pohvaljen* 354, *poznati koga – biti znan komu* 354, *sanjati kaj – kaj se komu sanjati* 358, *veseliti se česa – kaj veseliti koga* 354
„prehodnost" tipa *delati greh – grešiti* 355
prejemniški osebek 606, predmet 615
prekmurščina in madžarščina 775
prekmursko knjižno izročilo: literatura 822
prema prehodnost z možnostjo potrpnjenja 354
premajhno število ur za slovenščino na urniku 833
premalo/preveč mednaslovov 712, odstavkov 712
premena glagolskih pripon pri imperfektiviranju 350, glagolskih pripon pri perfektiviranju 350, glasovnih sklopov v besedotvorju 154 (*er, or*; *el, ol* > *re, ra*; *le, la*, naglasna, razna – 154) *Kitty – Kittyjin* 196, končnice (*téga – tegà*) 336, *n* ~ *m* pred *p, b* 87, *stric* ~ *stričev* 196, *w*/*ʍ* ~ *u̯* 86
premene končnic in osnove pri količinskih številnikih 330 (*dvá, dvéh*, 330, *dvóje, petéro* 331, *êden êna -o* 331, *èn êna -o* 330, *pét pêtih* 330, *štírje štirih* 330, *tríje trí* 330), končnic v 1. m. sklanjatvi 282 (*-em, -ev -ema* namesto *-om, -ov, -oma* 282,

v daj./mest ed. *-i* 282, v im. mn. *-je* 283, v im. mn. *-jé* in posebnosti še v drugih sklonih 283, v mest. neednine *-éh* 283, v rod. ed. *-ú* 282, v rod. neednine ničta končnica 283, v tož. ed. *-a* 282, v tož. mn. *-i* 283, v prvi srednji sklanjatvi 298 (*-e, -em, -ema* namesto *-o, -om, -oma* 298, *-éh* v mest. dv./min. 298, *-míl-mi* v or. množine 298, mn. *blagovi* 298, v im./tož. ed. *-ø* 298), v prvi ženski sklanjatvi 291 (*-é* v daj. in mest. ed., *-éma, -éh, -ém* v dv./mn. 292, v im. ed. *-o, -e* 291, v rod. dv./mn. *-á* 291, v rod. dv./mn. *-í* 291, *-ø* v tož. ed., *-ijo, -jo* v or. ed. 291)

premene korenskih samoglasnikov pri imperfiktiviranju oz. perfektiviranju 349, nezvočnikov po zvenečnosti 83

premene osnove pridevniških zaimkov 337 (*ki moj ~ čigar* 338, *ki od njega ~ ki njegov, njega ~ njegov* 337, osebni svojilni zaimki 337, svojilni nikalni zaimki *nikogar ~ nikogaršnji* 357, *tak ~ takšen* 337)

premene osnove in končnic v drugi ženski sklanjatvi 294 (*bolezen -zni, svisli -i, oblást -í/oblást -i, stvár -í* – 294)

premene osnove v 1. moški sklanjatvi 278, daljšanje osnove (s *-t-* 280, z *-j-* 280, z *-n-* 280, z needninskim *-ov-* 280), kakovostne 279, kolikostne 278, pri premičnem in mešanem naglasnem tipu 281, v mestniku ed. glede *e* in *o* 279, z neobstojnim polglasnikom v osnovi 281, v 1. srednji sklanjatvi 297 (daljšanje osnove s *-t-, -n-, -s-* – 297, soglasniškega sklopa 298 (v rod. neednine 298, široka ~ ozka *e* ali *o* 298, rod. mn. *tál, dán* 298, tip *kolésa – kóla* 297), v 1. ž. sklanjatvi 290 (daljšanje z *-j* v rod. mn.; osnove na *-i* z *-er-*; po latinščini *Juno -one, Ceres -rere* ipd.; rod. dv./mn. *rók, nóg*; soglasniškega sklopa v rod. mn./dv. – 290)

premene podstave tvorjenk 150

premene pred *-ski* 153; pri premičnem in mešanem naglasnem tipu v 1. m. sklanjatvi 281, v zvezi s *-ski* 198, zvočniških sklopov 77

premenilno sotvarje 733

premenjavanje časovnih določil v poročanem govoru 657, mestovnih določil v poročanem govoru 657

premet (metateza) *er ~ re* ipd. v besedotvorju 154

premetna oblikoslovna premena 265

premi govor 707, – soredna tvorba 490, (direktni) govor 653, 654, 655

prémičen 737 → linearen

prémična skladenjska zgradbenost besedovanja 737, zgradbenost sotvarja 737

premíčni naglasni tip 113, 258, 259, 260, 284, 291, 292, 294, 298, 300, 322, 324, 365, 367, 378, 385, tonemski naglasni tip 773

premikanje 352

premiki v načinih življenja 839

premisno-sklepalna struktura 742

premočrtnočlenitveni 448 → izrecnočlenitven (naštevalni, opozarjalni – 448)

premogovorna soredna poved 490

premor med deloma priredja 538, med deloma razdružene povedi 537, med relativno samostojnim deloma iste povedi 538, na meji povedi 537, ne ob ločilu 540, ob podpičju 538, ob razburjenju 538, po napovednem spremnem stavku 538, pred časovnim odvisnikom 538, pred dostavkom 538, pred predmetnim odvisnikom 538, pred prilastkovim odvisnikom 538, pred pristavčno zvezo 600, pri napovedovanju 538, pri nepripravljenem govorjenju 538, v slovesnem govorjenju 538, zaradi ritmičnosti 538

prenašanje besednega vezaja v naslednjo vrsto 108 (*sivo-zelen → sivo- -zelen*)

prenesena raba nesvojilnih zaimkov 344, nikalnih zaimkov *nič, noben človek* 313, osebnih zaimkov 308, svojilnih zaimkov 343, stopnjevitosti 529, številnikov 334, zaimka *kaj* 312, *kar* 310

preneseni 653 → poročani, pomen besede 114 (metaforični 115, metonimični 114), pomen osebnih zaimkov 308, pomen zaimka *kaj* 309

prenos skladenjskega naklona v odvisni govor 567 (pripovedni, vprašalni, velelni, želelni naklon, vzkličnost – 657), slovnične kategorije za dosego čustvenosti 531, televizijske slike 696

prenosnik 695, jezika 695

prenosniška zvrst 13, 32

preobilica nabranega gradiva 699

prepočasno govorjenje kot šum 707

prepoved 518

prepričanja sobesednikov 732

prepričevalni pozivni členek 445

prerodno obdobje SKJ 797 (literatura 814)

presečna enota, sopomenska 685

presečnostno razmerje 684

presledek (med pisanima besedama) 705

presojevalni členek 448, pomožni (iz)glagolski izrazi 587

prestava (metateza) samoglasniško-jezičniških sklopov 757

prestavna likovna zveza 606

pretekli pogojnik 396

preteklik 397

preteklost s sedanjikom 390, 392

preteklostni sedanjik 390, 392

preteklostno sledje 683

pretežek skladenjski vzorec 712, pretirano prevzemanje iz slovanskih jezikov (Breznik) 801

pretirano široka raba variante *ų* za pisni *l* 829

pretrgani jezičnik *r* 74

pretvorbenost tvornika v trpnik 358

pretvorljivost trpnika v tvornik 358

preubeseditev členkov in medmetov v odvisnem govoru 658

preurejanje pisav SKJ v prvi polovici 19. stol. 803

preveč glagolskega izražanja 712, tvorčevstva prepuščeno lektorju 713

previsok register 553

prevlada nesamostalniške pridevniške sklanjatve 75

prevoj v besedotvorju 154

prevojna oblikoslovna premena 265

prevzemanje iz zemljepisno nestičnih jezikov 779, v alpsko slovenščino 759

prevzeta krščanska imena 779, ruska socialistična poimenovanja 779, slovanska imena 779

prevzete besede 131

prevzeto 164, 195, in domače 779, iz ameriškega 779

približevanjski pridevniki 205

Prid 589 = pridevnik

pridevnik 320 (določnost 320, dopolnila 327, raba oblik 328, sklanjatvi 321, stopnjevanje 325, vrste 320), enonaglasnica 201, na *-oten, -oben, -oviten* 202, stopnjevitosti 527

pridevniška beseda 255; 109 (deležnik, pridevnik, številnik, zaimek) 317 (izvor 318, kot levi prilastek 319, kot podstava izpeljanke 319, manjše slovnične značilnosti 317, pomenskost 318, razlika do samostalniške 319, sprevržnost 319, stopnjevalnost 317, skladenjske lastnosti 317), kot podstava izpeljank 319, z določilom ali dopolnilom 559, besedna zveza 563, določna oblika in tonemskost 321, podstava prislovov 228, rodilniška zveza prid. + sam. 319, zloženke iz lastnostne rodilniške besedne zveze 568, izpeljanka 196, izpeljanka iz samostalniških sestavljenk 209, izpeljanka iz zloženk 208

pridevniške končnice *-ega -emu -em* 769, sestavljenke 208, stopnje protipomenk 329, zloženke 206

pridevniški enodelni stavek 631, polstavek 633, sklop 209, stavek/odvisnik 638, totalni zaimek 335, zaimek 335 (naglas 338, raba 339, sklanjatev 336, vrste in razredi 335)

pridevniško dopolnilo 327 (dajalniško 327, mestniško 328, orodniško 328, rodilniško 327, tožilniško 327), reklo 134

pridigarsko-bratovščinsko obdobje SKJ 797 (literatura 813)

prihodnjik 398, raba 398, s *bom* 772

prihodnost s prihodnjikom ali sedanjikom 392, s sedanjikom 390, 393

prihodnostni sedanjik 390, 393

priimkovni prilastek SBZ 560

prikazovalna vloga (dela) besedila 724, 725

prikrojenost dobesednega navedka 708

prilastek 556, 557, 628, ob priredni besedni zvezi 599, pri osebnem zaimku 509

prilastkov odvisnik 645, stavek za odnosnico 672

prilastkovna – polstavčna vrednost pridevniške zveze 677, raba pridevniške besede 344, raba prislova 410

prilikovanje (asimilacija) v besedotvorju 264

prilikovanjska (oblikoslovna) premena 153, 264

priložnostna beseda 130, besedilna določilnica 724

priložnostni dajalniški vezani delovalnik ob tožilniškem 582

primanjkljaji glede funkcijske zasičenosti 826

primarna skladenjska vloga besedilnih vrst 487

primarni samostalniški zaimki 275

primerjalna predložna zveza 417

primerjalni odvisnik 642, odvisnik količine 642 → mere, odvisnik mere/količine 642, odvisnik za nadrednim 673, pogojnik 395, vrednotenjski členek 446

primerjalnoodvisniška načinovna PsZ 570 → primerjalnonačinovna PsZ 570

primernik in presežnik samo z določno obliko 771

primerniška stopnja z *bolj* 326, stopnjevalna obrazilna *-ši, -ji, -ejši* 326

primernost izreka 732, pri nagovarjanju 735, „požreti marsikatero grenko“ 727

primična zveza povedka in prislovnega določila 555

primično prostorsko prislovno določilo 621

primičnost časovnega prislovnega določila 621

primorska slovenščina in italijanščina 776

pripadnostni pridevnik 205

pripis dodatnega pomena 160

pripona 108, *-j* za svojilnost 196, *-r* za oziralnost 196

priponsko manjšalnostno obrazilo 526, obrazila stopnjevanja 326
priponski obrazili *-ilja*, *-ulja* 164, obrazili *-ov*, *-ev* 196, pridevniški obrazili *-n-*, *-k-* 202
priponsko obrazilo *-ǝc* 163, obrazilo *-er* oz. *-êr* 164, obrazilo *-ji* 198, obrazilo *-ski* 198, obrazilo *-un* 162, pridevniško obrazilo *-at* 201, pridevniško obrazilo *-av* 201, (sufiksalno) obrazilo 155
pripornik 45, 80
pripovedna intonacija 551, oseba 717, zvrst 715
pripovednost (oznanjalnost) 515
pripovedovalec 717
pripovedovalna besedilna vrsta 723
pripoved(oval)ni stavčni vzorec 686
pripovedovani dogodek 741
pripovedovanje 674, 711
pripravljalni pogoji nagovarjalne uspešnosti 735
pripravljati kaj – kaj biti v pripravi 505
pripravljenost s pogojnikom 395, s sedanjikom 393, tvorca za sporočanje 709
prirastek v besedotvorju 153
prirastkovna premena 153
priredje in ustrezna zveza z odvisnikom 599, (parataksa) 646, s podredjem 648, s priredjem 647
prireda besedna zveza/BZ 558, 397, 646, poved 489, samomedponska zloženka 193, zveza ali le zaporedje zvez 598, zveza stavkov 646
prireda zloženi pridevnik 207, osebek in ujemanje (ločni, stopnjevalni, vezalni) 609
priseljeni delavci in drugi selivci 839, poslovneži iz Evrope 841
prisilna izbirnost jezika 701
prislov 110, 256, 406 (iz deležja 361, kaj je 406, kratnosti 408, oblika 409, okoliščinski 406, poti, razmeščenosti 406, 407, pregledница glavnih zaimenskih vrst 406, prislovni izraz 409, raba 410, svojstvenostni 406, vzročnostni 408, zapovrstnostni 408), iz primernika 409, *dalj* 409, na *-o/-e*, *-ski* 409, stopnjevitosti 527
prislovna besedna zveza 568, izpeljanka 227, sestavljenka 231
prislovni enodelni stavek 631, izraz 409 (časovni, elativni izpredložnozvezni, lastnostni, prostorski, vzročni – 410), odvisnik 637, 640, prilastek SBZ 561, sklop < predlog + prid. 231, predlog + sam. beseda 231, prid. beseda + samostalnik 231, prislov/prid. 231, prislov + prislov 231, zaimek 336
prislovno določilo 619, časa 621 (oblika, položaj, pomen, vprašalnica – 621), časovne razsežnosti → količine časa 622, dopuščanja 627, izida (posledice) 624, količine časa 622, lastnosti 622, mere 411, 624, namena 626, ozira 625, pogoja 627, primere 623, prostora/kraja 619 (cilja, dosega, izhodišča, mesta, poti, razmeščenosti – 619), reklo 134, sredstva in orodja 623, v PBZ, vršilca glagolskega dejanja 625, vzročnosti 625, vzroka 626
prislovnodoločilna raba prislovov 410
prislovnoprislovnozvezna PsZ 570
prisojevalna zveza osebka in povedka 555
prisojevalni glagol 576
prisostvovalec govornega dogodka 656
prisostvovalni naslovnik 726
pristavčna besedna zveza 600, BZ 558
pritegnitev neosrednjh narečnih področij 797
pritisk angleščine po državni osamosvojitvi 827, tujejezičnega besedja 832
pritišani naslovnik 727
pritok delovne in šolske mladine z vzhoda Jugoslavije 839
privolitev 521 → soglašanje (s predlogom)
privzdignjena (pridvignjena) beseda 124
prizadeti od glagolskega dejanja 615
prizadetostni izglagolski pridevniki 203
prizadetovni osebek 606
problematika funkcijskih zvrsti 846, podstave SKJ 825
problemi funkcijske zvrstnosti 834, izrazne strani SKJ 827, norme in predpisov 827, pomenonosne strani sodobnega SKJ 831, pravopisa in oblikoglasja 830, slovenščine kot tujega jezika 841
problemska oznaka obdobij SKJ 797
prodiranje stopnjevanja z *bolj* 832
proklitika (predslonka) 112
propagandno besedovanje 730
propozicija kot prikaz kakega dejstva 733, 492 → pomenska podstava stavka
propozicijsko jedro 492 → jedro PPS
prosta prehodnostna varianta 356
prosti naslonski niz 675, nedoločnik 400, ritem 716, stih 716,
prosti nedoločnik namesto časovnega odvisnika 400, namesto dovršnega namenilnika 400, namesto samostalnika 399 (kot osebek 399, kot predmet 400, kot prilastek 400, kot prislovno določilo 400, pristavek 400), namesto velelnika 400, pogojne potrebe 400, v ločni zvezi 400, za čustvenost 400, za pomožnikom *biti* 401, za slovnično nedoločno dejanje 400, za zanikanje 400)

prosto obrazilo 155 → poposnko
prostočasne dejavnosti modernega sveta 838
prostor 174, 192, 193, čas 168, 180 (zloženski 190, 192, 193)
prostoro-časna značilnost sotvarja 732
prostorokoličinska PsZ s prislovom kot določilom 569
prostorska določitev PPS 513, in časovna kulisa 664, mernomerna SZ 569, predložnoimenska PsZ 571 (na vprašanje *kam, kje, kod, od kod, do kod, kako daleč* – 571), PsZ prislovna predložna zveza 568, PsZ v GZ 592, predložna zveza 416 (ciljna *kam*, dosega, izhodišča, mestovna *kje*, poti in razmeščenosti – 416), PsZ prislov 568, zgradba 720
prostorski prislov 406, (ciljnostni/smerni, mestovni, poti/razmeščenosti prislov – 406, 407), prislovni izraz 409, prislovni odvisnik raznih vrst 640
prostorsko sledje 682
prostorskomerna PsZ 569
prostovoljni naslovnik 726
prošnja 518
protest 521, proti rigorozni predpisanosti 834
protiizpustnosti 532, protipomenska 120, večpomenska 121
protikrnitev 265
protipomenka 120, večpomenke 121
protipomenskost pri možnostnem 497
protivna likovna besedna zveza 605
protivni istovrstni vezniki 439
protivno ali (adverzativno) priredje 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, brezvezje 649, priredje izvzemanja 652, priredje kontrasta/razlike 651, priredje nasprotja 651, priredje zamenjave 651
proza 716 → nevezana beseda
prozna (nevezana) zvrst jezika 13
prozodična lastnost samoglasnikov 59
prozodija in njen razvoj 763
prozodijske značilnosti praslovanske podstave slovenščine 757
Prp – pripovednost 723
prva klasifikacija členkov 445 (besedilnogradbenostni, čustvenostni, pozivni (apelni), vrednotenjski – 445), palatalizacija v besedotvorju 151 (glagol 152, pridevnik 151, samostalnik 151)
prva moška sklanjatev 278 (premena končnic 282, premena osnove 278, sklanjatveni vzorec 278, večbesedno poimenovanje 284), sklanjatev količinskih številnikov 330 (kot pri pridevniku, premena končnic in osnove, sklanjatveni vzorec (*pet, petero, nekaj* – 330), srednja sklanjatev 297, naglas 298 (jakostni 298, tonemski 299), premena končnic 298, premena osnove 297, sklanjatveni vzorec 297, ženska sklanjatev 289 (naglas 291 /jakostni 291, tonemski 292/, premena končnic 291, premena osnove 290, sklanjatveni vzorec 290, večbesedno poimenovanje 291)
prvi del zloženke 118, delovalnik v rodnilniku zaradi količinskega številnika 577
prvine jezikovne zgradbe 695
prvoosebno pripovedovanje 717
prvoosebnost 272
prvopalatalizacijska premena 151
prvotna naloga govoril 41, pridevniška beseda 318, tonemskost celotne slovenščine 763
prvotni govor 653, govorni dogodek 653, soglasniški sklop in polglasnik 57, 58
prvotno neprisojevalni glagol 575, prvi delovalnik ob posamostalitvi povedka (v rodilniku) 577
psovka (psovalna beseda) 125
PsZ = prislovna zveza, tipa *biti z doma* 570
publicistična beseda 127, besedilna vrsta 721, besedilna zvrst 716, zvrst(nost) 724
publicistični jezik 30
puristična obramba jezika 776
purizem in trpnik 503
puščično zaznamovanje intonacij 550
Pz = (za)pisni prenosnik 696
PZ = pridevniška zveza
PZ z *ves* (*ves premražen*) 566

R

R 724 = razpoloženjska/duševnostna določilnica/določevalnica
raba deležja na *-č*, *-aje*, *-e* 403 (istodobnosti, kot del nepravega predloga, kot načinovni prislov – 403), deležja na *-ši* 404 (poprislovljena, spolskoujemalna (nekdaj), za predodbnost – 404), deležnika na *-č* 403 (kot izglagolske pridevniške besede 403, 405, kot pridevnika na *-ši* 404, kot pridevnika 403, stanja na *-n/-t* 405, trpnega na *-n/-t* in *-č se* 405), določne oblike pridevnika 328 (v samostalniški rabi, za kazalnim zaimkom in *ves*, za vrstno rabljeni lastnostni pridevnik, za vrsto predmeta, za že znano lastnost – 328),
glagolnika 402 (v vlogi kot samostalniški nedoločnik 403, za dejanje, stanje ... 402, za rezultat dejanja 402), glagolskih oblik 389

(glagolnika 402, namenilnika 402, nedoločnika 399, pogojnika 394, povednega sedanjika 390, povednega tvornega preteklika 397, predpreteklika 398, prihodnjika 398, velelnika 396), glagolskih oseb 389 (posebna, redna – 339),
količinskih zaimkov 343 (kazalnih 343, nedoločnih 344, nikalnih 344, oziralnih 343, poljubnostnih 344, totalnih 344, troštevilskega *ves* 344, vprašalnih 343),
lastnostnih pridevniških zaimkov 339 (kazalnih 339, mnogostnih 340, nedoločnih 340, nikalnih 340, oziralnih 340, poljubnostnih 340, totalnih 340, vprašalnih *kakšen, kolikšen* 339), ločilnih številnikov 333 (posamostaljena raba, številna raba, *troji/treh vrst ljudje*, vrstna – 333),
množilnih številnikov 334 (številnost: *dvojne grablje*, vrstnost: *dvojno vino* – 334),
namenilnika 402 (nedovršnih in dovršnih glagolov, ob glagolih *dati, poslati*, ob glagolih premikanja, za poudarjanje – 402), nedoločne oblike pridevnika 328 (kot posamostaljenega priimka: *Prešeren*, na vprašanje *kakšen/kolikšen* – 328), nedoločnika 399 (prostega 399, vezanega 401), nezbornih zvrsti 701, nikalnih *nihče – nobeden* 313, opisnega deležnika na *-l* 404 (samo im. oblike za spol in število 404, velevanjska raba 360, za tvorbo zloženih oblik 404),
osebnih zaimkov 307 (imenovalnika 307, naglasne – naslonske oblike 307, s prenesenim pomenom 308, za besedotvorno morfemsko vlogo tožilniških naslonk 308, za čustvenost 307, za svojilnost 307),
glag. oblike: pog. 394 (besedilo 394, napačno 396, osnovni pomen 394, pretekli pogojnik 396, v neodvisnih ali glavnih stavkih 395, v odvisnikih 395, v pogojnem podredju 394, za pogojnost = *da* + povedni 394), povednega sed. nakl. 390 (besedilni zgled rabe 391, brezčasnost 390, 391, istodobnost 390, 394, naklonskost 390, 393, neperečnost (neaktualnost) 390, prava sedanjost 390, 391, preteklost 390, 392, prihodnost 390, 393, zadobnost 390, 394), povednega tvornega preteklika 397 (besedilni zgled 397, preddobnost glede na trenutek govorjenja 397, preddobnost za glagoli rekanja, mišljenja 398, za stanje po izvršenem dejanju 397, velevanjska 398), predpreteklika 398 (ne ga opuščati 399, nedovršnega glagola 399, za davno preteklost 399, za dejanje pred preteklim drugim 399, za stanje po predhodnem dejanju v preteklosti 398), pridevniških besed 344 (kot povedkov prilastek, kot povedkovo določilo, kot prilastek, nemožnost rabe v povedku, poprislovljena, posamostaljena – 344), pridevniških oblik 328 (določne 328, nedoločne 328, pridevniške stopnje 329), pridevniških stopenj 329 (absolutne, pri protipomenskih dvojicah, relativne – 329), pridevniških zaimkov 339 (količinskih 343, lastnostnih 339, svojilnih 342, vrstnih 340), prihodnjika 398 (naklonska, zadobnostna – 398), prislovov 410 (mernostna 411, posamostaljena 441, povedkovodoločilna 410, prilastkovna obimenska oz. obprislovna 410, prislovnodoločilna 410, zaimenska 411), prostega nedoločnika 399 (čustvenostna 400, namesto časovnega odvisnika 400, namesto samostalnika 399, namesto velelnika 400, nekoč namesto dovršnega namenilnika 400, pogojne potrebe 400, v ločni zvezi 400, za slovnično nedoločnost dejanja 400, za zanikanje 400),
sklonov 268 (dajalnik 269, imenovalnik 268, mestnik 270, orodnik 270, rodilnik 268, tožilnik 270), svojilnih pridevniških zaimkov 342 (nedoločnih 343, nikalnih 343, osebnosvojilnih 342, oziralnih 343, poljubnostnih 343, povratnosvojilnih 342, prenesen pomen svojilnih 343, konverznih rodilniških 343),
števila glagolskih oseb 389 (navadna, posebna – 389), številnikov 333 (ločilnih 333, množilnih 334, preneseno 334, ujemanje v spolu in sklonu 333),
trpnega deležnika na *-n/-t* in *-č se* 405 (kot prilastek, za trpnik – 405), trpnika v slovenščini 359,
velelnika 396 (njegove osebe 396, zanikanega glede na glagolski vid 397, za opis želelnosti z *naj* 396, za poudarjeni opis *daj* + namenilnik 397, za poudarjeni opis *daj* + velelnik 397, za zaželenost 396), za 12 naklonskih vrst 519, velelniških oseb 396, vezanega nedoločnika 401 (za izrazi duševnega stanja, za izrazi ocene, za izrazi zaznavanja, za naklonskimi izrazi, za pomožnikom *biti* – 401), veznika 431 (istovrstnega 437, medpovednega 431, v prostem stavku 431, v zloženem stavku 431, večfunkcijskih/večvlogovnih/ 434, vrste vezniških zvez 432), vprašalnih zaimkov 309 (*kaj* in stvari, *kdo* in človeškost, *kdo* in *kaj* v povedkovem določilu, *koga* namesto *kaj*, prenesen pomen zaimka *kaj* – 309), vrstnih pridevniških zaimkov 340 (kazalnih 340, nedoločnih 342, nikalnih 342, oziralnih 341, poljubnostnih 342, totalnih = 342, vprašalnih 341), zaimkov *kdor, kar* 310 (le v odvisnikih, preneseno *kar* – 310)

raboslovje 731 → pragmatika, jezik 731, – pomenoslovje 736
radijski napovedovalec 707
Ramovševa dolenjska narečna baza 781, (literatura 793), koroška n. b. 781 (literatura 790), narečjeslovna karta 781, panonska n. b. 781 (literatura 794), primorska n. b. 791 (literatura 791), rovtarska n. b. 781 (literatura 792), štajerska n. b. 781 (literatura 793)
Ramovševih sedem narečnih podstav (baz) 78, 46 narečnih enot 781
rastoča antikadenca 549, polkadenca 549
razčlenjenost pisanega – govorjenega 706
razdaljna omejenost slušnega prenosnika 704
razdružena poved 490 (podredja, priredja, prostega stavka – 490)
razdruženi prosti stavek 490
razdruženo podredje 390, 637, priredje 490
razdruževanje povedi 490
razglabljalna besedilna vrsta 723
razkrnjevalna (oblikoslovna) premena 264
razlaga (interpretacija) besedovanja 732
različnoosebni splošnoosebkovni glagolski stavki 630
različnost besed 122
razlika pridevniške besede do samostalniške 319
razlikovanje (disimilacija) v besedotvorju 153
razlikovanjska (oblikoslovna) premena (153), 264
razločevalna oblikovnost 41
razmahnjenostnodovršno glagolsko dejanje 353
razmerje zaznavanja 733
razmestitvenoprostorska predložna zveza 416
razmestitvenostnoprostorski prislov 406, 407
razmik med vrsticami besedila 705
razmišljalni 517 → deliberativen
razne premene glasovnih sklopov154
razno pri sklanjalnem 273
raznobesedna likovna zveza 603, zveza stopnjevitosti 528
raznoglasni dvodelni veznik 429
raznospolska jedra osebka in spolsko ujemanje 610
raznospolske in nepolne srednje sklanjatve 301 (*Dolenjsko – Dolenjska*, množina po 1. m. ali s. sklanjatvi, *oko – očesi – očesa* s – *oči -i* ž, posebne množinske končnice (*vrhé*), *pót -a, pót -í, póta* s mn., samostalniška oblika *kriplje* – 301)
raznospolske sklanjatve 301
razodevalna vloga (dela) bededila 724, 725
Razp 723 razpostavnost
razpoloženjski medmet 451 (glasovna in oblikovna zgradba 451, pomen, ponovitve in kopičenja 458), pomožni (iz)glagolski izraz 588
razpoloženost za sporočanje 709
razporedba besedotvornih delov tvorjene besede 156
razporejanje gradiva 711
razpostavljalna besedilna vrsta 723
razpostavljalni stavčni vzorec 686
razpostavljanje 711
razprehodni (detranzitivni) *se* 357
razprti tisk (ali podčrtkano) 543
razstavljiva beseda 104
raztreseni naslovnik 728
razvezava okrajšav imen na narečnih področjih 785
razvez(ov)anje, razvozla(va)nje besedila 726
razvoj, *k, g, h* [x] 768
razvoj kratkega jata 766, mehkega *r* > *r/rj* 766, mehkih *l, n, r* 765, nezvočnikov 767, polglasnika 760, praslovanskega glasovja v slovenščini 757, prvotnega *i̯* 766, prvotnega *u̯* 764, sklopa *šč* 768, pri glagolu 772, slovenskega vzhoda 764, soglasnikov 764, trdega *l* 765, zvočnikov 764
razvrstitev (distribucija) intonacij 550, kratkih naglašenih samoglasnikov 60 (kračina: ko gre za polglasnik 63, pri medmetih 63, pri poudarjanju nenaglašenega 63, v korenu 60, v predponskih obrazilih 62, v priponskih obrazilih 61, v samostalniških tvorjenkah zg iz glagolov z *a, e, o* v korenu 62, v sklopih z oblikoslovnimi členki 63), sredinskih samoglasnikov 52, zvočnikov 77
rebra 41
recitiranje 707
rečenica 133
redčenje slovenstva v zamejstvu 755
redka beseda 131
redna raba glagolskih oseb 389
redukcija 762 → upad
reformacijsko-protireformacijsko obdobje SKJ 797, 804 (funkcijska zvrstnost 804, literatura 810, 813)
register intonacije 553
rekanje 523
reklama 730, v vezani besedi 716
reklo 133, – rečenica 133

rekompenzacija za pripadnost majhni jezikovni skupnosti 827
rekreacijski jezik 13
relativna raba pridevniških stopenj 329 (presežnik, primernik – 329)
reláta réfero 'povem, kot sem slišal' 729
rema 660 → jedro
remarka besedila 722
rep intonacijske glave 665
repek pod *e* in *o* 73
replika 717
reprodukcija govora 53 → obnovitev govora, slušnih pojavov 696
reproduktivno govorjenje 31
retoričen 517 → govorniški
rezijanščina in furlanščina 775
rezime 718 → povzetek
rezultat dejanja 166, 189 (zloženso 189)
Riglerjeva sodobna tonemska norma SSKJ 829
rodilnik 268, in zanikanje 269, namesto osebka v ime. oz. dopolnila v tož 501
rodilniška predložna vezava 414, vezava namesto tožilniške 579, vezava zaradi delnosti 580
rodilniški delovalnik in glagolska morfema *od, do* 580, delovalnik kot drugi 580, nepredložni prilastek SBZ 560, odvisnik 693, predložni glagol 582
rodilniško dopolnilo ob *ne* + splošni vršilec 501, pridevniško dopolnilo 327
rodilniškokonverzni svojilni zaimek – raba 307
rokovnjaški 129 → latovski
rovtarska slovenščina in nemštvo teh predelov 764
rubrični naslov 718
Rzg 723 → razglabljalnost 723

S

s 696 = tvorčeva/naslovnikova stvarnost
S 695 = stvarnost
S 724 = strokovna zvrstnost
S 696 = vesoljna stvarnost
Sa 91 = samoglasnik
samobitnost Slovencev in SKJ 841
samo dve tretjini Slovencev v prvi Jugoslaviji 801
samodvojinskost 271
samo en povedkov prilastek stavka 557, predmet stavka 556
samo eno prislovno določilo stavka 556
samoenoštevilskost 271
samoglasnik in zlog 88
samoglasniki 45, 46
samoglasniška oblikoslovna premena 265, premena likovne blizuzvočniške zveze 604, premena podstave 154 (po preglasu, po prevoju – 154)
samoglasniške variante 49
samoglasniški formant 44, sestav praslovanske podstave slovenščine 756, sestavi glede na prozodičnost 71, 73, trikotnik 46
samoimenovalniška oblika opisnega deležnika na *-l* 372, 404
samomedponska pridevniška zloženka 208 (podredna, priredno zložena, pomen – 207), samostalniška zloženka 193 (podredna, priredna – 193)
samomestniška predložna GZ 585
samomnožinski vsi *-e, -a* 272, 344
samomnožinskost 271
samoorodniška predložna GZ 586
samo sebi namenjeno sporočanje 709
samostalnik 273, 276 (sklanjatve 278, spol 276)
samostalniki stopnjevitosti 527
samostalniška beseda 109, 255, 273 (inherentne lastnosti 275, izvor 275, konverznost 275, pomenske lastnosti 274, samostalnik 276, samostalniški zaimek 304, skladenjske lastnosti 273, sklon, spol, število 109, vrste 275), besedna zveza 558, določnost 276, izpeljanka 161, podstava prislova 227, sestavljenka 194, številskost 276, zloženka 187
samostalniška beseda kot del povedka 314, jedro neglagolskega enodelnega stavka 316, logični osebek glagolskega enodelnega stavka 316, neujemalni prilastek 315 (v dajalniku 316, v mestniku 316, v orodniku, v rodnilniku 315, v tožilniku 316), osebek 314, predmet/dopolnilo 315, prilastek 315 (neujemalni 315 /v imenovalniku 315, v drugih sklonih: daj. 316, mest. 316, or. 316, rod. 315, tož. 316/, ujemalni 315), prislovno določilo 316, rodilniško jedro samostalniške zveze 316, ujemalni prilastek 315
samostalniške rabe določne oblike pridevnika 328
samostalniški enodelni stavek 631, prilastek 274, polstavčni prilastek SBZ 562, polstavek 633, sklop 195, stavek/odvisnik 638, zaimek 273, 304 (kategorije 304, kazalni nedoločni 311, nikalna 312, osebni 304, oziralna 310, poljubnostna, nedoločna, mnogostna 311, posamostaljeni 314, primarni 275, totalna 313, transformni 275, vprašalna 308)
samostalniško reklo 134
samotožilniški predložni glagol 583

samotretjeosebni povedkovni 412, 596
sandhipojavi 769
sanjam – sanja se mi 505
sapnica 41
sapnik 41
SBZ stalna oz. samostalniška besedna zveza 133, 558
sceničnost besedila 718
sedanjik 258, 374, prave sedanjosti 390, 391, in tok zavesti 392, z naglasom na podstavi 365, z naglasom na priponi 365
sedanjikov tonemski naglas 365
sedanjiška osnova 347, podstava 361, glagolska oblika 362 (deležnik/deležje, deležje na *-e*, sedanjik, velelnik – 362)
sedanjiške glagolske vrste 362 (na *-am*, na *-em*, na *-im*, na *-jem*, na *-m* – 362), končnice 368, oblike 258, 362 (deležje na *-aje*, na *-č*, deležnik na *-č*, sedanjik, velelnik – 258)
sedanjiški končaji 369 (*-é* namesto *-íjo*, *-ó* namesto *-êjo*/*-ejo* – 369), se delijo ali pa ne 108
sedem obdobij SKJ 797, (osem) narečnih podstav/baz 762, vrst priredja 646, vrst prirednih besednih zvez 597
sekvenca 682 → sledje
selitve na Zahod 839
semem 684 → pomenka
semiotična (znamenjeslovna) teorija 731
sestavine PPS 492
sestavljanje 156, 158, glagolov 227, pridevniških besed 208, prislovov 231, samostalnikov 194
sestavljenka z več naglasi 66
sestavna (sistemska) razmerja med besedilom in sotvarjem 736
shema celotne glasovne jate 45, govoril 42, samoglasniških formantov 49
sičniki 82
signali s strani poslušalstva govorcu 715
siljenje 494
simboli za prvine sporočanja 696
sinonim 119 → sopomenka
sinonimen 155 → sopomenski
sinopsis besedila 718
sintagmatika fonemov 86
sintetični razpostav(ljal)ni vzorec 686
sintetizirani govor 41
„siromašenje" jezika 703
sistemska medodvisnost pomena in dejanja, tj. besedila in sotvarja 742, pragmatična uspelost izreka 732
sistemski 736 → sestaven
SK 724 = slušni kanal (prenosnik)
skiagrami 46, 47, 48, 74, 75, 76, 79, 81, 82
SKJ (= slovenski knjižni jezik) in slovanščina 799 (drugi slovanski jeziki 800, in naša samobitnost 841, južna slovanščina 799, in nemščina 800, slovanščina – 799)
skladenjska figuralika (likovnost) 838, izbira vezal/vezanja 712, literatura 688, naklonskost v večstavčni povedi 514, sredstva stopnjevitosti 528, vloga samostalniške besede 314 (del povedka 314, jedro glagolskega enodelnega stavka 316, jedro samostalniške zveze 316, logični osebek 316, osebek 314, predmet/dopolnilo 315, prilastek 315, prislovno določilo 316), zgradba 487, zveza za čustvenost 532
skladenjske lastnosti pridevniške besede 317, posebnosti neposrednega besedovanja 33, lastnost sam. besede 273
skladenjski naklon pri Janežiču, Brezniku, SS 1996 514, oblikoslovni naklon 514
skladenjsko premenjeno členitveno besedilo 663, rodilniško jedro samostalniške zveze 316
skladenjskonaklonska določitev PPS 513
skladenjskonaklonsko mešano priredje 515
skladnja 469 (besedilna 678, besedilna fonetika 533, besedna zveza ali stavčna fraza 558, besedni in stavčni red 667, členitev po aktualnosti 660, določanje stavčnih členov 606, kaj obsega 487, literatura 688, medpovedna 490, poved in stavek 488, stavek 555, tipologija stavkov 627, upovedovanje 491, zveza stavkov 636), besede 487, besedila 488, besedilnih/besedovalnih tipov 686, knjižnega pogovornega jezika 18, kot znanilec (indikator) nagovarjanja 736, neknjižnopogovornega jezika v knjižnopogovornem 21, oblik 488, povedi 488, povedi in besedila 488, zgodnjealpske slovenščine 759
sklanjalne besede 266
sklanjanje (dekliniranje) 256, večbesednih poimenovanj 284, 291, 302 (lastna imena 302 /s sklonljivima deloma 302, tako ali drugače 302, z nesklonljivim drugim delom/, občna imena 303 /s sklonljivima deloma 303, z enim ničto sklonljivim delom 303/)
sklanjatev podvzorca 2. ž. sklanjatve: *bolezen -zni* 294, *oblást -í* ali *oblást -i, stvár -í* 294, pridevniških zaimkov 336 (z glasovnimi končnicami 336, z neglasovnimi /ničtimi/ končnicami 338), številnika 770, z glasovnimi končnicami 336 (premene končnic 338, premene osnove 337, *vès, vsà -è* in *tá tá tó* 337)
sklanjatve 257, 278, 321, 325, 330, količinskih številnikov 330 (druga sklanjatev 331, naglas

332, prva sklanjatev 330, raba 333), moške 278 (nepopolne 301, raznospolske 301, srednje 297, večbesednih poimenovanj 302, ženske 289), pridevnikov 321 (ničta 325, z glasovnimi končnicami 321), samostalniških besed 771
sklanjatveni vzorec: četrte m., s., ž. 289, druge m. sklanjatve, druge ženske sklanjatve 293), prve m. sklanjatve 278, l. s. sklanjatve 297, l. ž. sklanjatve 290
sklanjatveno (ničto) obrazilo 155
sklanjatvenost pridevniške besede 317, samostalniških zaimkov 304, zaimkov 304
sklanjatvi pridevniških besed 771
sklapljanje 156, 160, pridevniških besed 209, prislovov 231, samostlanikov 194
sklep besedila 718 → zaključek, o sporočanju 731
sklepalno brezvezje 649 / posledično ali konsekutivno priredje 646, 647, 648, 649, 651, 652
sklon 267 (dajalnik 269, imenovalnik 268, mestnik 270, orodnik 270, rodilnik 268, tožilnik 270, vzorec sklonov 267), osebka 611, samostalniške besede 276, sklanjalnega 267, spol, število samostalniške besede 109
sklonska vezava predlogov 414
sklonski vzorec 267
sklonskno obrazilo 155
sklonskost samostalniških zaimkov 304, zaimkov 304
skrajšanje indoevropskega akuta 758
„skrb“ večinskojezične skupnosti za naše zamejce 840
skrbnejše sporočanje s položajno višjim 727
skrček stavka kot členek 445
skromnostna množina 390
skupaj – bolje narazen pisana beseda 105, pisano več besed 104
skupni pojavi skladnje povedi in besedila 680
skupno ime 183
slabša razvrstitev tvarinskih prvin 712
slabšalna beseda 125
slabšalno 187, manjšalno (ironično) 186
sledje govornih dejanj 738, povedi in govornih dejev 737, dejanj 736, govornih dejev 736, (sekvenca 682), sopomenk 684, stanj stvari 733
sleng 13, 25, zgled besedila 25
slengovska beseda 129
slepi 696
slovanska prevzeta beseda 132
slovar 116
slovenska in latinska poimenovanja besednih vrst 256, narečja 777, narečja (na podlagi Logar-Riglerjeve karte) 784,
slovenski izseljenci 840, jezik in izseljenci 840, jezik in vojska 806, jezik med okupacijo 1941 do 1945 806, jezik v času 751, jezikovni razvoj 760, morfemi ob prevzetih podstavah 780, pismeni jezik 795, pravopis 833, zahod in beneška republika 778, živelj na ozemljih Jugoslavije ne v Sloveniji 840, zlóžniki 757
Slovenski pravopis I Pravila 833
slovensko etnično ozemlje 755, in hrvaško mejaštvo 778, in kočevarsko 778, narečjeslovje po Ramovšu 786, narodno(stno) ozemlje 755, zamejstvo 755
„slovensko“ ozemlje ob naselitvi 755
slovenščina in čakavščina 775, in češčina 775, in drugi jeziki 774, in kajkavščina 775, in neslovanski jeziki 775, in slovanski jeziki 774, in slovaščina 775, in srbohrvaščina 774, 776, in zemljepisno sosednji jeziki 779, kot *m*-jezik, kot nedržavni jezik 776, pri naši italijanski in madžarski manjšini 841
slovnična besedna vrsta 110, uspelost izreka 732
slovnični delež v besedilni skladnji 680
slušna reprodukcija besedila 707, obnovitev besedila 707
slušni jezik 696, kanal (prenosnik) 724, vtis kretnje ali giba 460
slušno sporočilo 704
slušnost in ustnice 704, nezvočnikov 79, nezvočnikov in samoglasnikov 82, pripornikov 81
smeh 458
smeri gradnje besedila 720, praslovanskega poseljevanja „slovenske“ domovine 756
smerna predložna zveza 416 (ciljna, dosega, izhodišča – 416)
smernostni/ciljnostni prislov 406, 407
smiselni osebek 615
smiselnoosebkovni predmet 615
smiselnost spreminjanja pravopisa 834
smrčanje 459
snov 168, 175, 181 (zloženska 190, 192, 193)
snovna/vrstna predložna zveza 417
snovnostni izsamostalniški pridevnik 197, 199
sobesedilna vključenost 681
sobesedilo in pomen sedanjika 392
sobesednik 717, 730, ki se argumentativno zadržuje 727 (govoreči, ogovorjeni – 272)
sobesednika (tvorec naslovnik) 732
sobesedniške spremembe v odvisnem govoru 658

sobesedniški naslovnik 726
sobesedovanje z napako 727
socialistična družbena faza in jezik 838
socialne zvrsti 14
sodniška oprostitev predpostavlja obtožbo 736
sodobna vprašanja SKJ in jezikoslovja 823
sodobni leposlovni in knjižni jezik 837
sodogajanje govorjenja/pisanja in nagovarjanja 734
soglasniki po fonološki povezanosti 85, po zvonkosti 85
soglasniška premena likovne blizuzvočniške zveze 604
soglasniške oblikoslovne premene 262, premene podstave 151 (po jotaciji 152, po krnitvi/trunkaciji 153, po naliki/analogiji 153, po odpravi palatalizacije 154, po prilikovanju/asimilaciji 153, po prirastku 153, po prvi palatalizaciji 151, po razlikovanju/disimilaciji 153, po tretji, palatalizaciji 152, po zlivanju 154, pred *-ski* 153)
soglasniški pari trdo – mehko 757, fonemi po izgovornih značilnostih 85, sklop v rod. nednine 1. ž. sklanjatve 290, sklop v rod. nednine s. sklanjatve 298, sklopi 768
soglašalen 449 → potrjevalen
soglašanje (privolitev) 521
sonagrafska shema povedi *Hiša je gorela* 697
sonagrami gl. posebno kazalo
soodnosni izraz odvisnika v nadrednem stavku 637, pridevniški, prislovni, samostalniški zaimki 336
sopihanje 459
sopomenka (sinonim) 119, *dekle* 119, *jesti* 120, *lep* 120, *obraz* 119, *pasti* 120, spolnost 120, *star* 119, *ugajati* 120, *zaljubiti se* 119
sopomenska zveza stopnjevitosti 529, stopnjevitostna zveza za ‘nič, nikakor’ 529
sopomenski časi in slovničarji 512
sopomensko (sinonimno) obrazilo 155
soredijska medpovednost 490
soredje 490, s pastavkom 490, z jukstaponiranjem 490
soredna poved 490 (premogovorna, s členkom, z izpostavkom, z medmetom, z zvalnikom – 490)
sorodni kajkavščina in čakavščina 756
sosedje prednikov Slovencev 756
sosledje časov 511
sostavčje 681
SoT 696 = sotvarje
sotvarijski predložni pari 423
sotvarje 695, 731, in sporočanjsko simboliziranо 697, (kontekst) 732, kot sledje stanj stvari 733, kot stanje stvari 733, kot tok dogodkov 733, zgovora 740
sotvarna kazalnost (deiksa) 681
sovisnost povedi 674
sovsebnočlenitveni (implikativni) členek 447
sozaznamovalni glagol rekanja 656
Sp = sporočevalni postopek besedila 723
SP 1962 in dilema *bralec – bravec* 833
specializirane oblike za naklon 359
splošna literatura o SKJ 809, literatura o vprašanjih družbenosti jezika 804, literatura pokrajinskih knjižnih izročil 821, oznaka knjižnega pogovornega jezika 16, skladenjska literatura 688
splošni glagol rekanja 656, osebek *človek* 606, sedanjik 392, prvi delovalnik 576, vršilec dejanja izražen z/s 503 (*biti pospravljena – imeti pospravljeno* 505, drugo os. ed. 504, *Išče se Uršo Plut* 504, splošnoosebnim *se* 503, prizadetim v tož. 503, 1. delovalnikom v neimenovalniku 504, prvo os. mn. 504, tretjo os. mn. 503, zaimenskim *človekom* 503)
splošno o besedah stavkih 450, o členitvi po aktualnosti 660, o čustveni obarvanosti stavka/povedi 530, o glagolu 345, o glagolskih oblikah 345, o glagolskih vrstah glede na nedoločnik 364, o glasovju 450, o izglagolskih pridevnikih in samostalnikih 345, o medmetu 450, o neosebnih glagolskih oblikah 346, o neizloženih oblikah 301, o osebnih glagolskih oblikah 346, o pastavku 450, o povedkovništvu 450, o paradigmatiki (glagolskih oblik 360), o sedanjiških glagolskih oblikah 362, o sprevrženosti 450, o skladenjskonaklonski določitvi 513, o slovenskem jeziku 755, o sporočanju 695, o sprejetih besedah 130, o tleskih 450, o vdišnih glasovih 450, o zgovornih posebnostih 450
splošnoosebni *se* 503
splošnoosebno prisvojevalni glagol 575
splošnoslovenske spremembe slovenščine 760
splošnostni pridevnik 205
splošnovršilska 2. os. ed. 504, 1. os. mn. 504, 3. os. mn. 503
splošnovršilski glagolski se 357
spodbujanje 495
spodbujalni členek 449 (sovsebno nikalni, trdilni – 449)
spodnja artikulacijska ploskev 45
spogledovanje s pokrajinskim knjižnim izročilom 825
spol 266, 275 (človeškost 267, menjava 276, moški 266, neosebkov 266, osebkov 266,

spredvidljivost 276, srednji 266, ženski 266, živost 277), sklanjalnega 266
spolnostni zvrsti 13
spolska neinherentnost prid. besede 319, različnost ednine nasproti množini 831
spolski prenos za čustvenost 531
spolsko obrazilo 155, pregibanje 258
spolskost 304, podspola živost in človeškost 304, pridevniške besede 317, samostalniških zaimkov 304
spolskoujemalno deležje na *-ši* 404
sporočanje 525, 693, med skupinami in ustanovami 738, na razdaljo 695, v narečju 701
sporočanjska medejnost 734
sporčanjski dinamizem 681, položaj 732, 733
sporočanjsko sotvarje 735
sporočanjskonamenska bogatitev zavesti o stvarnosti 699
sporočevalna omika položajno višjega 727, praksa 731, veriga (model sporočanja) 696, združba 714
sporočevalni postopek besedila 723
sporočevalska praksa 710, šolanost 710
sposojenka 131
spoštljivostna množina do odsotnih 389
spoštovanje osnovnih pravil SKJ 836
spoznavanje namembnega pomena/nanosnika 735, in besede 730
spoznavni tukaj in sedaj 733
sprednji samoglasniki 48
spreganje 256
spregatev sedanjika *sem* 369
spregatve 257
spregatveni vzorec 369 (navadni, posebni, sedanjiški – 368)
„sprehajalni" členek 675
sprejemljivost izrekov 731
sprejemnik 697
spremememba desne vezljivosti pri poimenjenju 562, v vednosti poslušalstva 735
spremembe časovnih določitev v odvisnem govoru 658, praslovanskega v slovensko 757
spremenljivost sotvarja 733
spremešano načrtovanje dejanj 734, razumevanje jezika 734
spreminjalni (mutacijski) povedek 614
spreminjanje mesta členitvenih delov za poudarjanje 670, povedi in besedovanj v dejanja 732, razmerij danega sotvarja 733
spremljava dejanja 352
spremljevalec vezniške zveze 431
spremni stavek 655
spremno dejanje 352
spremnookoliščinski glagol 656
spremstvena predložna zveza 417
spremstvenodovršno glagolsko dejanje 353
sprevračalni sobesednik 728
sprevrženje (konverzija) 157, pridevniške besede v povedkovnik 319, pridevniške besede v prislov 319, pridevniške besede v samostalniško 319
sprevrženi rodilniški svojilni zaimek 335
sprevrženost 276 → konverznost medmeta v povedkovnik 450, pridevniške besede 319
spuščajoči se register 553
srbohrvaščina kot *v*-jezik 770
sredinski samoglasniki 47
srednje sklanjatve 297 (četrta 301, druga 300, prva 297, raznospolske in nepopolne 301, tretja 300, večbesednih poimenovanj 302)
srednje-sredinski samoglasniki 48
srednješolski jezik 13
srednji samoglasniki 48, spol 266, 275
sredstva za izražanje gotovosti 522
sredstvena predložna zveza 417
sredstveni odvisnik 643
S/S 636 = simbol podredja
S + S 488 = simbol priredja
stalna besedna zveza 133, oblika besedila 721, stavka stavkov v podredju 672, predložna zveza 232 (s prislovom, s prvotno pridevniško besedo, s samostalnikom – 232)
stalne predložne zveze 232 (s prislovom, s prvotno pridevniško besedo, s samostalnikom – 232)
stalni besedni red 669, obrazci v besedilnih vrstah 681
stanje 353, namesto dejanja 505, stvari 733, z deležnikom na *-n/-t* 405, – nedovršno dejanje 352, – potek – nedovršno dejanje 353, potek – dejanje 505 (dejanje zamenjano s stanjem 505, *glava boli koga – kdo imeti glavobol* 505, jedrni položaj posamezne enote v poimenjenju istega stavka 507, nedoločnik namesto določne glagolske oblike 506, posamostaljeno : stavek 506, *pripravljati kaj – to biti v pripravi* 505, *sanjam – sanja se mi* 505, z zamenjavo delovalnikov 506)
stanjska raba tvornega preteklika po izvršenem dejanju 398
stanjski prihodnjik 398
stanjskost s preteklikom 397
stanovske zvrsti jezika 13
starčevski jezik 13
starinska beseda 130
starinjenje v naglaševanju 829
Starogórski rokopis 795
starostne zvrsti 13

starinska beseda 130
starinjenje v naglaševanju 829
Starogorski rokopis 795
starostne zvrsti 13
starostno različni naslovnik 726
statični 614 → nedejen
statistični podatki o prebivalstvu za desetletja 1961 do 1991 755
status, položaj, moč, avtoriteta pri nagovarjanju 735
stavčje 562, 637, 667
stavčna člena najvišjega reda 555, člena nižjega reda 555, fonetika 533, fraza (557) → besedna zveza, intonacija 44, 543, 665, poved 488
stavčne fraze 558 → besedne zveze
stavčni člen 555, (odvisniški) osebek 608, prilastek SBZ 562
stavčno nevključeni deli besedila 681, (odvisniško) povedkovo določilo 613, prislovno določilo učinka za nadrednim stavkom 672, zanikanje 497, prednostno zanikanje 498
stavčnočlenska vloga odvisnika 638, vloga samostalniške besede 273
stavčnočlenski odvisnik 638
stavčnofonetična literatura 690
stavčnofonetično enolično branje 714
stavek 555, s preskokom (anakolutom) 634, s protiizpustom (antielipso) 635, z izpostavljenim stavčnim členom 634, z izpustom 634, z mešanjem vezave (s kontaminacijo) 634, z zanemarjeno vezavo 634, z zevgmo 634 → (zanemaritveno vezavo)
stavek z okrnjeno zgradbo 634
stene votlin 41
stereotip začetka pogovora 717, pozdravljanja 717
stereotipni uvod 719, zaključek 719
stil besedovanja določen z globalnim govornim dejanjem 741
stilistična menjava oseb 508
stilizacija umetnostnega besedila s protisistemskimi prvinami 837
stilna vrednost besed 123, vrednost izpeljank 169, vrednost prehodnosti 354, zaznamovanost z zamenjavo mesta izhodišča, prehoda, jedra 677, zaznamovanost z zamenjavo mesta naslonskega niza 677, zaznamovanost z zameno stalnega zaporedja naslonk 677, zaznamovanost z zameno stalnega mesta v besedni zvezi 677
stilne variante gotovosti 525
stilno nevtralna beseda 123, zaznamovana beseda 124, nevtralni (nezaznamovani) besedni red 668, zaznamovani (subjektivni) besedni red 677
stilnoformacijsko besedovanje 20. stoletja 837
stilnost premeščenega prilastka 560, pri nagovarjanju 735
Stiški rokopis 795
stopenjsko pregibanje 258
stopica 716
stopničasta antikadenca 549, polkadenca 549
stopnja gotovosti 735, pridevniških oblik 329
stopnjevalna likovna besedna zveza s *pre-* 602, likovnost ponovitvene zveze 603, likovna zveza s ponskim obraziłom 603, likovna zveza s pridevnikom na *-ast* 603, likovna zveza s sopomenkama 603, likovna zveza z zaimenskim okvirom 603, prislova 326
stopnjevalni istovrstni veznik 438, pridevnik 205
stopnjevalno (gradacijsko) priredje 646, 647, 648, 649, 651, 652, brezvezje 649
stopnjevalnost pridevniške besede 317
stopnjevanje navzdol 525, navzgor 525, pri nepridevnikih 525, pridevnikov 325 (naglas 327, oblika 325, priponsko obrazilo 326, stopnjevalna prislova – 326), v gradnji besedila 720
stopnjevano 184 → poudarjeno
stopnjevitost (intenzifikacija) stavka/povedi 525, skladenjski sklop za 529
stopnjevitostna določitev PPS 526
stopnjevitostni *sam* 529
strategija reševanja problema 740
strešica 73
strnjeni glas 46
strokovna besedilna zvrst 716, zvrst jezika 13, zvrstnost 724, vrsta 721,
strokovni in publicistični jezik 835, izraz 123, 128, jezik 13, 28, jezikoslovni raziskovalci 833
struktura 556 → zgradba
stvarno kazalo 699
stvarnost 695
stvarnostni zvrsti jezika 13
subjektivni 677 → zaznamovan
sufiksalen 155 → priponski 1
supletivna (nadomestna) korena 108
svečanostno barvanje govora 554
svetla *n* in *j* 76
svetli glasovi 45, 46
svetopisemska beseda 126
svobodni verz 716
svojilna pridevniška beseda 318
svojilni izsamostalniški pridevnik 196, 197, pridevnik 320, pridevniški zaimek – raba

342, zaimek proti *od* + samostalnik v rod. 832
svojilnost z osebnimi zaimki 307
svojstvena prislovna zveza 569
svojstvenostni prislov 406 (lastnostni, vzročnostni – 406)

Š

šaljiva beseda 126
še hierarhizacija 507 (izrazitev v podredju oz. priredju, s številskostjo, zator osebe s prestavo v podredje, zator osebe z zaimkom višjega števila – 507), mnogostni zaimki 335, značilnosti pridevniške besede 317
šepetanje 44
šestkoračni algoritem 156
šestsklonska ujemalnost številkov 333
šibkost odpora slovanstva nasproti nemščini 800
široka ali ozka *e* in *o* v. 1. s. sklanjatvi 298
škatla kartotečnih listkov 699
Škrabčeve presoje Breznikove teorije besednega reda 679
škrtanje 459
šolski jezik 13
športni jezik 13
štajersko pokrajinsko knjižno izročilo 822
števila pridevniške besede 317
številčno zaznamovani prehod 720
številni priseljenci iz druge Jugoslavije 841
številnost priponskih obrazil za posamezne pomene 167
število 271 (dvojina, ednina, množina, neednina, sklanjalnega – 271), stavčnih členov v stavku 556
številska določitev osebka 492, določitev povedkovega določila 492
številsko mešane spolske oblike 272, pregibanje 258
številskost 271 (enoštevilskost 271, mešane spolske oblike 272, pridevniške besede 317, samoenoštevilskost 271, samomnožinskost 271, troštevilskost 271), glagolskih oblik 380, osebka 492, povedkovega določila 492, sklanjalnega 271, številkov 493, za čustvenost 532, zaimkov 304)
števna raba ločilnih številkov 333, raba množilnih številkov 334
številnik 329 (kaj je 329, naglas 332, raba 333, sklanjatev količinskih 330)
štiri faze jezikovnega razvoja 762, stopnje jakostne izrazitosti 541, vrste pridevniških zaimkov 335 (količinski, lastnostni, svojilni, vrstni – 335)
štirinajst vrst pomožnih glagolov 587
štirisklonska ujemalnost številkov 333
štirje oblikospreminjevalni naglasni tipi 772
štokavsko narečje 774
šum 41, kot prevelika količina obvestila 707, pri sporočanju 706, slušnega kanala 706, vidnega kanala 706
šumevec 82

T

t 733 = tempus, časovno obdobje sodejnosti
t = tvorčevo/naslovnikovo tvorčevstvo 696
T 696 = vesoljno tvorčevstvo
T 723 = tvarna določilnica besedil
T 695 = tvorec
tavtološki prizadeti 355
tebi (zate) sem vse dneve doma 582
tehtnost opisa v zgodbi proti prikaz dejanja 741
televizijski napovedovalec 707
tema 660 → izhodišče
tematični deli besedila 718
tematska zastranitev 720
temna *m* in *v* 76
temnīti -ím 387
temni glasovi 46
teorija in praksa sporočanja 731, pisanja skupaj in narazen 830
te vrste ljudje – ljudje te vrste 559
težave pri ubesedovanju besedila 712, neosrednjega prostora s sredinskimi samoglasniki 828, s fonemom *v* 828, s palatalnima *l* in *n* 828, strokovnega besedovanja 709, z vplivom nikalnice na prvinsko tožilniški predmet 832
težišče intonacijske glave 665
težjost pisnega prenosnika 708
težnja po eksotičnosti v publicističnem besedovanju 836, v kozmopolitičnost jezika politikov 835
tip *imeti elegantno ženo – ženo imeti elegantno* 677, slovenskega pravopisa 833, *veliki Aleksander – Aleksander Veliki* 677
tipična zgradba besedila 718
tipično mesto premora v besedilu 537
tipičnodvojična likovna besedna zveza 604
tipologija besedil 715, odvisnikov 637, stavkov 627
tisk iz predknjižnega izročila 796
tisti, ki ima s čim opraviti 176 (član/ud 178, nosilec značilnosti 178, 192, opravkar 176, prebivalec 177)
tlesk 45, 450
tonem in sledeči nenaglašeni zlog (112)

tonemska samoglasniška sestava 72
tonemski govori slovenščine 63, naglasniki 73, oblikotvorni naglas 260 (končniški 261, mešani 261, nepremični 260, premični 260), premični naglas v deležniku na *-l* glagolov na *-iti -im* 387, takt 545
tonemski naglas 63, deležja na *-aje*, *-e*, *-ši* 381, naglas deležnika na *-l* 379, deležnika na *-n* 382, deležnika na *-t* 383, 2. ž. sklanjatve 295, glagolnika 383, glagolskih oblikotvornih vzorcev glagolov na *-iti -im* 387 (*včlâniti -im*, *cvíliti -im*, *mīliti -im*, *mẹ́riti mẹ̑rim*, *krožíti/króžiti -im*, *nosīti nósim*, *možīti -ím*, *pojīti -ím*, *temnīti -ím* – 387), namenilnika 377, nedoločnika 375 (končniški, nepremični na osnovi /akutski, cirkumfleksni/, premični na osnovi /t. i. dvoji/) – 375, l. m. sklanjatve 286, 1. s. sklanjatve 299, l. ž. sklanjatve 292, naglasni vzorci 259 (končniški /pretežno cfl, mešani pretežno cfl, nepremični akt., cfl, premični akut., cfl – 259, pridevniških zaimkov 338 (kazalnih 339, mnogostnih 339, nedoločnih 339, nikalnih 339, osebnosvojilnih 339, oziralnih /poljubnostnih/ 338, preostalih cirkumfleksnih 339, vprašalnih 338), sedanjika 365 (končniški 366, nepremični na osnovi 365, premični na osnovi 365), velelnika 367 (nepremični na osnovi 367, premični na osnovi 368)
tonemsko naglaševanje 111, nasprotje 72 (na dolžini, na kračini – 72)
tonemskost prvič v Slovenskem pravopisu 829, v jezikovnih priročnikih 829, mnogostnih zaimkov 339, nedoločnih zaimkov 339, nikalnih zaimkov 339, osebnosvojilnih zaimkov 339, oziralnih zaimkov 338, vprašalnih zaimkov 338, vrstnih kazalih zaimkov 339
tonska kalibracija 44, območja (basovsko, sopransko itd.) 553
tonsko območje govorečega 553
totalna (celostna) samostalniška zaimka 313 (naglas, oblike, raba, *vsakdo, vse* – 313)
totalni (celostni) pridevniški zaimki 335 (količinski 344, lastnostni 340)
tožilnik 270, – raba 270
tožilniška predložna vezava 415, prehodnost z dajalniškim stanjem 354, (poleg orodniške) predložna zveza 62, 584
tožilniški delovalnik GZ 578, odvisnik 639, predložni glagol 583, predložni glagol (poleg mestniški) 583
tožilniško pridevniško dopolnilo 327
tožilniško-dajalniški povratni glagol 581
trajanje obdobij SKJ 797
trajni glagol 351, – ponavljalni glagol 351, soglasniki 45
trajno – ponavljalno dejanje 351
trajnost 60
transformni samostalniški zaimki 275
tranzicija 660 → prehod
trdi *l* ohranjen 765
trdilnost ali nikalnost pogojnika 395, – nikalnost z besednim redom 677
trebušna prepona 41
trema kot sporočanjski šum 706, tvorcev zaradi naslovnika 710
trenutek poročanja 657
trenutnostno dovršno glagolsko dejanje 353
tresljaji glasilk 43
tretja moška sklanjatev 289 (jakostni naglas, tonemski naglas – 289), oseba mn. kot splošni vršilec 503, palatalizacija v besedotvorju 152, s. sklanjatev 300 (naglas /jakostni, tonemski/, sklanjatveni vzorec 300), ženska sklanjatev 296 (naglas /jakostni, nepremični/, sklanjatveni vzorec, tonemski naglas – 296)
tretjeosebno pripovedovanje 717
tretjeosebnost 272
tretjepalatalizacijska premena 152
tri osnovne skupine glasov 44
trodelna blizuzvočniška likovna zveza 604
trohej 716
troosebni povedkovnik 412, 596
troštevilski *ves* 344
troštevilskost 271
trpna zložena glagolska oblika 388
trpni deležnik kot prilastek 405, deležnik – raba 405, obliki 358
trpnik 358, brez izraženega splošnega vršilca 503, in splošni vršilec 502
trpniški *se* 357
trunkacija → krnitev 153
trunkacijska premena 153
trup intonacije 547
tudi nezadostno prizadevanje jezikovnih učiteljev 832
tujci v slovenskih mestih in trgih 801
tujejezični priseljenci 701
tuji jezik povzetka 718
tujka 131
tujsko nasilje nad slovenskimi lastnimi lastnimi imeni 776
tvarina odlomka 674, pragmatike 732
tvarinska postopnost 681
tvarna enkratnost izreka 733, stran besede 114, stran izrazne podobe jezika 41
tvarne določilnice besedil 723
tvarni tukaj in zdaj 733

tvorba dovršnikov iz nedovršnikov 348, medmetov 232, nedovršnikov iz dovršnikov 349, glagolov 210 (izpeljava 210 /inačenjska 225, naglas 225, navadna 210/, sestavljanje 227, zlaganje 226 /naglas 226/), pridevniških besed 195 (izpeljava 195 /algoritem/ inačenjska, navadna – 195), sestavljanje 208 (naglas 209), sklapljanje 209 (naglas 210), zlaganje 206 (izpeljanke iz zloženk 208), medponsko-priponsko 206, naglas 208, samomedponsko 207), prislovov 227 (izpeljava 227 /inačenjska 230, navadna 227/, sestavljanje 231, sklapljanje 231, stalne predložne zveze – 232), samostalniških besed 161 (izpeljava 161, sestavljanje 194, sklapljanje 195, zlaganje 187), veznikov 232, veznikov in medmetov 232
tvorčev jezik 700, prenosnik 704
tvorčeva dejavnost 695, stvarnost 698
tvorec 698, (govoreči) 272, in jezikovna samobitnost 703, sporočila 695, – tvorjenje 697
tvorilni pomožnik z izidnim povedkovnim določilom 612
tvorjena (motivirana 149) pridevniška beseda 318, samostalniška beseda 275
tvorjenje 697, izreka 733
tvorjenka 150, iz prevzete podstave 132, iz večnaglasne podstave 66
tvorjenke različne stopnje 118
tvorne zložene glagolske oblike 388
tvornik 358
Tx 696 = konkretni tvorec

U

U 724 = umetnostna zvrst(nost)
ubesedovanje besedila 712, strokovnih tvarin 700
učenje in dejansko naučeno 698
učinkovanje izreka na poslušalca 733
učinkovitost pri nagovarjanju 735
učinkovni prislov 408, 409
učitelj učenčev kritik 729
ud/član 178
udeleženec (participant) 492, prvotnega govornega dogodka 656
UDK 718 = klasifikacijska številka
ugajalna beseda 530
uglasitev shranjenega slušnega 704
uglasitvena drugačnost shranjenega slušnega 704
ugotavljalni glagol 656
ugovarjanje 521
ujemalna zveza osebka in povedka 555, zveza osebka in povedkovega določila 555, osebkja in povedkovnega prilastka 555, zveza predmeta in povedkovega prilastka 555
ujemalne posebnosti večjedrnega osebka 610
ujemalni desni prilastek SBZ 560, samostalnik prilastek 315
ujemalnostna medpovednost 491
ujemanje (dela) povedka s povedkovim določilom 613, povedka z osebkom 613, številkov v spolu in sklonu 333 (šestsklonsko, štirisklonsko – 333)
ukazni prihodnjik 398
ukazovalni nedoločnik 401, pozivni členek 445
ukinjanje interpunkcijske razčlenjenosti 838, trdilne veljave 497, vezljivostne urejevalne moči besednih vrst 838
uleknjenost intonacijskega ogrodja 544
umanjkanje besede 712
umetnostna besedilna zvrst 716, zvrst(nost) 724
umetnostno besedje 128
umetnostne besedilne vrste 722
umetnostni bralec 707, jezik 13, 31, jezik = knjižni jezik 836
umetnostno sporočanje 715
umetnostnointeresne oznake obdobij SKJ 797
umikanje naglasa z zadnjezložne kračine 761, rodilniške vezave predložni 832
umiselni jezik 13
umišljena vednost tvorca 698
umišljenost v pogojniku 395
univerzitetni jezik 13
upad samoglasnikov *e*, *o* in *a* 762
upiranje nemškemu v SKJ 800, prehudemu nemčevanju 798, zlorabam besedovanja 731
upočasnjena hitrost govorjenja 554
uporabnostni izglagolski pridevnik 203
upovedovanje 491 (kaj je 491, modifikacije /določitve/ propozicije 492, poved iz več pomenskih podstav 491, propozicija ali pomenska podstava stavka 492)
upravičenostni (upravičevalni) pomožni (iz)glagolski izrazi 587
urejanje zbranega gradiva za izbrano temo 711
urejene sestavine tvorčeve stvarnosti 698
urejenost stvari in pomnjenje 699
uresničevanje povedi/zgovora kot dejanje 734
uspeli izrek 732
uspelost v območju možnosti 497
uspešno jezikovno dejanje 735
uspešnostni pogoj zatrjevanja 735, pogoji izrekovnih dejanj 731
usposobljenost za besedovanje o določeni tvarini 699

ustanove za gojitev jezika – literatura 850
ustna votlina 41
ustni zvočniki 74
ustnice 41
ustnična zvočnika *m*, *v* 74
ustnične odprtine samoglasnikov 49
ustnični drsnik 74
ustničniki 82
ustničnosoglasniški medmet 456
ustničnoustničniki 85
ustrahovani naslovnik 727
ustreznost izreka 732, izreka v abstraktnem sotvarju 733, uresničitve povedi 733
ušesna fonetika 41
utelešenje besednega jezika glede na čas 696
Utem 723 = utemeljevalnost
utemeljevalne besedilne vrste 723
utemeljevalni stavčni vzorec 686
utemeljevanje 711
utišani naslovnik 727
uveljavljanje jezikovne samobitnosti 703
uvod 719, besedila 718
uvrstitveni pridevnik 205
uzaveščenost jezikovne funkcijske zvrstnosti 701, značilnosti posameznih socialnih zvrsti 701

V

v-jezik 776
V 723 = vezala, povezanost besedila
V 723 = vodoravna razčlenjenost besedila 723
V = znamenje za samoglasnik 77
vabni klic 462
variante nezvočnikov 767, *v*, *ụ*, *w*, *ʍ* zvočnika *v* 74, zapornikov 79
variantni predlogi 413 (*k*/*h* 413, napačno opiranje nezložnih predlogov na polglasnik 414, pisanje in izgovor variant 414, tipa *izmed*/*zmed*, *izpod*/*spod* 414, *v*/*ụ*/*w*/*ʍ* 74, z^1/s^1, z^2/s^2 – 413)
variantno obrazilo 155
variantnorazvrstitvena oblikoslovna premena 264
variantnost zvočnika *m* 74, zvočnika *n* 74, zvočnika *v* 74
važnost členitve s premori 539
včlâniti -im 387
vdišni glasovi medmeta 450
vdor v enogovornost 714
več povedkovih prilastkov stavka 557, predmetov stavka 556, prislovnih določil katerega stavka 556
večalnostna priponska obrazila 526
večalnostni pridevnik 204
večbesedilnost zaradi dodatnega vira 717
večbesedni enodelni veznik 427, veznik 427
večbesedno lastno ime 302, občno ime 303, poimenovanje 284 – sklanjatev 302, v 1. ž. sklanjatvi 291
večdelna beseda 109, oblika 109, podstava tvorjenke 149
večdelno obrazilo 155
(večfunkcijski) večvlogovni veznik – raba 434
večgovorično (večkodno) besedilo 724
večgovorna medpovednost 491
večgovorno besedilo 716
večgovornost 716
večja bližina domačega nasproti novoprevzetemu 703, obvestilnost pisanega 705, razčlenjenost pisanega 706, strnjenost pisanega/tiskanega besedila 705
večjezičnost tvorca 700
večkoden 724 → večgovoričen
večkratno zanikanje 498
večmestna poudarjenost v fonetičnem segmentu (členu) 542
večpogovornost 717
večpomenska beseda 114, 115
večprenosniškost predavanja 708
večstavčna poved 488 (podredna 489, priredna 489, soredna 490, /s členkom, z izpostavkom, z medmetom, premogovorna, z zvalnikom – 490/ s polstavkom – 490
večstranski pomen simbolov 696
vednost 524, sobesednikov 732
vejica pod *e* in *o* 73
vele- ali makrogovorna pragmatika 738
velegovorno (makrogovorno) dejanje 738, dejanje in besedovanje 740
velelni medmet 460 (pravi 461, vabni klic 462, za ljudi 461, za živali 461, zvalnice in pozdravi/pozdrav, zvalnica – 462), naklon 359, odvisnik 515
velelnica 520
velelnik 258, 359, 361, nepremično naglašen na osnovi 366, premično naglašen na osnovi 366, raba 396, zaželenosti 396
velelnikov tonemski naglas 367
velelniška končnica 370, oseba – raba 396
velelnost 518 → pozivnost, s pogojnikom 360, s sedanjikom 393, z nedoločnikom 360, z opisnim deležnikom na *-l* 360, z opisom vršilnih glagolov 519
velevanje in bližnja prihodnost 741, s pogojnikom 520, s prihodnjikom 520, z golim nedoločnikom 519, z velelnico 520

velevanjska raba opisnega deležnika na *-l* 360, raba trpnega preteklika 398
velevanjski pomožnik – (iz)glagolski izrazi 587
velika konverznost pridevniške besede 320, poved 652 → perioda
veliki stavek ali perioda 652
veliko doseljevanje v Slovenijo 839
Vergerijev „večini Slovanov razumljiv jezik" 799
verjetnost v območju možnosti 497
verjetnostni prihodnjik 398
verodostojnost 735
verskopublicistična zvrstnost starih rokopisov 796
verzna oblika 716
verznost 716
veselostno barvanje govora 554
vezalna istorečna likovna BZ 600, istorečna likovna BZ s kazalno podstavo 601, likovna zveza protipomenk 603
vezalni istovrstni vezniki 437
vezalno (kopulativno) priredje 646, 647, 649, 650, 651, brezvezje 649, priredje soobstajanja/zaporedja 651
vezana besede 716, zvrst jezika 13
vezani nedoločnik za izrazi duševnega stanja 401, nedoločnik za izrazi ocene 401, nedoločnik za izrazi zaznavanja 401, nedoločnik za naklonskimi izrazi 401 (dopustnosti 401, hotenja, možnosti, namere, nujnosti/potrebe, ukazovanja – 401)
vezava predlogov 414 (dajalniška 414, imenovalniška 414, mestniška 415, orodniška 415, rodilniška 414, tožilniška 415)
vezavna moč številkov 319, zveza povedka in predmeta 555, zveza povedka in prislovnega določila (555), glagolska zveza 578
vezavni predlog glagola, pridevnika, povedkovnika, samostalnika 418
vezavno prislovno določilo 556, prostorsko prislovno določilo 621
vezavnost pridevniške besede 318
vezljivost povedkovnika 412
vezljivostni stavčni člen 556
vezni glagol 588 → pomožni
veznik 110, 256, 426 (dvodelni 429, enodelni 426, morfemska podoba 426), in 'zato' ne v stiku z naslonskim nizom 676, medpovedni 431, v prostem stavku 431, v zloženem stavku 431
vezniška beseda 426, 636 (istovrstni vezniki 437, kaj je in vrste 426, kopičenje veznikov 429, oziralni zaimki in prislovi 430, poimenjenje vezniških odvisnikov 428, raba veznikov 431, večfunkcijski (večvlogovni) vezniki 434, vprašalni zaimki in prislovi 431), naslonka 112, zveza 431 (jedro, spremljevalec – 431), naslonka – nenaslonka 112
vezniško reklo 135
„videnje" slušnega 704
videnjski jezik 695
vidni govor (visible speech) 705, kanal (prenosnik) 724, prenosnik 705
vidskost besedila 686
vijugasta črta 116
vikanje 389
viri stvarnostne obveščenosti tvorca 698
visible speech 705 → vidni govor
visoka antikadenca 549, polkadenca 549, samoglasnika 48
višina osnovnega tona 43
vitalnostni zvrsti jezika 13
višješolski jezik 13
VK 724 = vidni kanal (prenosnik)
vključevalno razmerje 685
vključitev zvalnika v odvisni govor 658
vljudnost pri nagovarjanju 735
vljudnostno opuščanje materinščine 704
vloga (funkcija) besedila 724, govorca 717, poslušalca 717, povedovnika 412
vmesno stanje 733
vnos čustvenosti v stavek 531
vodoravna črta 116, puščica 555, razčlenjenost besedila 723
volja 494
vpitje čez mizo 717
vpliv angleščine na slovenščino 776, državnega jezika 776, državnega jezika na pomen besed 776, jezika državnega osredja 776, manj vredne literature 730, ruščine na slovenščino 776, sosednjih jezikov v besedju 779, sosednjih jezikov v glasoslovju 779, *u̯*-ja na *-iu̯*, *-ĕu̯*, *-əu̯* 763
vplivanje na naslovnika 730
vprašalna samostalniška zaimka 308 (naglas 309, oblika 308, raba 309), intonacija 551
vprašalni členek 449 (pozivni 445), členek in vprašalna intonacija 527, količinski zaimki 343, lastnostni zaimki 339, pozivni členek 445, odvisnik 515, pridevniški zaimek 335, zaimki in prislovi kot vezniške besede 431
vprašalnica *kakšen/kolikšen* in raba nedoločne oblike pridevnika 328, po osebku 606, prostorskih prislovnih določil 620, za predmet 615
vprašalnost 515, čudenja (517)

vprašanja publicističnega jezika 836, stikov z drugojezičnimi 840
vprašanje za dovršnost 348, za nedovršnost 348
vpraševalni glagol rekanja 656, uvod 719
vpraševanje po več stvareh 517
vrednotenje dobro – slabo 735
vrednotenjski členek 446 (domnevalni 447, merilni 447, naklonski 446, poudarjalni 447, popravni 446, primerjalni 446)
vrhunska dognanost v rabi jezika 702
vrinjeni stavek gotovosti 523
vrisk 458
vrivanje za čustvenost 532
vrnitev k pisanju *bralec* 834
vrsta besedila 695, podstave 150
vrste besednih zvez 558, dovršnih glagolskih dejanj 353 (izpolnjenosti, končnosti, kratkotrajnostna, manjšalna, postajanja, razmahnjenosti, spremstva gibanja, začetna – 353), glagolov v povedju 683, glagolskih dejanj 351 (dovršni 353, nedovršni 351), govorjenega jezika 32, hotenjskih izrazov 494 (dopustitev 495, dovoljevanje 495, drznjenje 495, moranje 495, namera 495, naročanje 495, nujnost 495, odločitev 495, siljenje 495, spodbujanje 495, volja 494, zapoved/ovanje/ 495, želenje 494), in razredi pridevniških zaimkov 335 (4 vrste, po 11 razredov 335), intonacij 550, jakostne izrazitosti v povedi 540, kadence 666, medmetov 451 (posnemovalni 458, razpoloženjski 451, velelni 460), naklonskih dejanj s sedanjikom 393, nedovršnih glagolskih dejanj 351 (dejanja navade 352, dejanja stanja 352, dejanja – povzročanja dejanja 352, dejanja – zaznavanja dejanja 352, delnosti 352, določno – nedoločno 351, faznost 353, naklonskost 353, premikanje 352, poteka – stanja – dejanja 353, spremljave 352, trajno – ponavljalno 351), naslovnikov 726, nezvočnikov 78, obrazil 155 (enodelno, glasovno, končniško, medponsko/interfiksalno, podstavno nepremenjevalno, podstavno premenjevalno, ponsko, poponsko (postfiksalno) prosto, predponsko (prefiksalno), priponsko končno, priponsko nekončno, priponsko (sufiksalno), sklonilno/sklanjatveno, sopomensko (sinonimno), spolsko, variantno, večdelno – 155) osnovne stavčnočlenske zgradbe stavka 614, podstave 149, polkadence 666, povedkovnika 594, povedkovniških zvez 595, predlogov 413 (nepravi, pravi, zvenečnostno nasprotje med pravimi in nepravimi – 413), prehodnosti 354, *bežati od dela* 355, *delati greh, drobiti s čim – kaj komu drobi* 355, dva predmeta (prizadeta) 355, *odlikovati se s x – x koga odlikuje* 354, *pohvaliti koga kaj – kdo biti pohvaljen* 354, *poznati koga kaj – kdo biti komu znan* 354, predložni morfem za različne sklone 355, *sanjati sanje – kaj se komu sanjati* 355, *veseliti se česa – kaj veseliti koga* 354), prislovnega določila 619 (oblika, položaj, pomen, vprašalnica – 619), protikadence 666, samostalniških besed 275 (lastno ime, občno ime, zaimkovo /primarne, transformne 275/), strokovnosti 835, številkov 329 (količinski, vrstni – 329), uvodov besedila 718, vezniških zvez 432, vprašalnih povedi (stavkov) 516, zaključkov besedil 718
vrstilni številki 206
vrstna pridevniška beseda 318, raba določne oblike pridevnika 328, raba ločilnih številkov 334, raba množilnih številkov 334
vrstne značilnosti besedila 715
vrstni pridevniki 320, pridevniški zaimki – raba 340, številki 329
vršilec dejanja 161, 188, 358 (zloženski 188)
vršilna poved 735
vršilni glagol 519
vršilnik dejanja 164, 188 (zliženski 188)
vršilska/nosilska predložna zveza 477
vrtčna združba ovedanja 698
vsebinski odvisnik 637
vsega siti otroci – otroci, siti vsega 559
vseslovenski knjižni jezik 803
vseslovenskost SKJ 825
vštrični pari samoglasnikov praslovanske podstave slovenščine 756
vzajemnostni glagolski *se* 357
vzbočenost intonacijskega ogrodja 544
vzklična intonacija 551
vznesena beseda 126
vzorčne naglasne vrste nedoločnika 373 (dvojni naglas po 1. ali 2. tipu: *zídati/-áti, nosíti nósim* 373, na drugem zlogu večzložne glagolske pripone *kupováti* 374, naglas na glagolski priponi *končáti -ám* 373, naglas na korenu *délati -am* 373, na prvem zlogu dvozložne glagolske pripone *okopávati* 374, tip *-(iz)írati* 374)
vzporednost tonemskih tipov glagolskih oblik pri glagolih: *-iti -im = -ati -am* ipd. 387
vzročitev 352 → povzročanje
vzročna predložna zveza 417
vzročna PsZ z vzročnostnim odvisnikom 571
vzročni istovrstni vezniki 440, odvisnik 644, prislovi 408, 409, prislovni izraz 409

vzročno (kavzalno) priredje 646, 647, 649, 651, 652, brezvezje 649, priredje namere 652, priredje pravega vzroka 652
vzročnostna predložna zveza 417 (dopustna 417, namenska 418, ozirna 418, pogojna 418, vzročna 417), prislovna zveza 569, prislovna zveza v GZ 593, zveza 571, imenske PsZ 574 (namena, ozira, vzroka – 574)
vzročnostni odvisnik 643, prislovi 409 (dopustni, namerni, ozirni, učinkovni, vzročni – 408, 409), prislovni izrazi 410, svojstvenostni prislovi 406

Z

zabavništvo 839
začetek, jedro, konec besedila 718
začetno stanje 733
začetnobesedilni člene 447, 448
začetnodovršno glagolsko dejanje 353
zadlesničnik 82
zadlesničnojezičnik 85
zadnji samoglasnik 48
zadobnost s sedanjikom 390, 394
zadobnostna raba prihodnjika 398 (glede na trenutek govorjenja, za glagoli rekanja, mišljenja – 398)
zadobnostni sedanjik 390, 394
zadržkovni členek 449
zagotavljalnopozitivni členek 446
zahodnoslovensko knjižno izročilo – literatura 821
zahtevalni pozivni členek 445
zahtevanje 735
zaimenska raba prislova 411, popona 109, naslonka 113, samostalniška beseda 274
zaimenski *človek* kot splošni vršilec 503, gradbenostni algoritem 720, prislovi – raba 411, samostalniki 274, splošni osebek 606
zaimenskonedoločnostno istovetenje 494
zaimkovni (ločljivi) glagolski morfem 347
zajeto v besedilo 695
zaključek ali sklep 719, (sklep) besedila 718, s perspektivo 719
zakodiran 695
zameglitev 1. delovalnika z neimenovalniško obliko 576
zamejci cilj asimilacijskih apetitov sosednjih državnih jezikov, in raba jezikov državnega osredja 840, izseljenci, manjšine – literatura 847
zamejski Slovenci in SKJ 825
zamena gledišča z nasprotnostnega stališča 505, m-jezika z v-jezikom 776, velelnika z naklonskim glagolom + nedoločnik 519
zamenjava delovalnikov 506, delovalniških vlog zaradi protismernih povedij 576, govornega dejanja 738, povedij z nasprotnostnimi delovalniki 504
zamenljivost domačih in prevzetih predponskih obrazil 195
zamisljiv 733 → možen
zanemarjanje normativnih predpisov 834
zanikana protipomenska stopnjevitost 529
zanikani dovršni velelnik stopnjevitosti 530, velelnik in glagolski vid 397
zanikanje 497, čustvenostno 532, in prizadeti v rodilniku namesto v tožilniku 579, in vidska zamenjava 519, in vrsta glagolskega dejanja 519, pomožnih (iz)glagolskih izrazov 588, s krepitvenim *nikar* 500, stavčnih členov 497, velelnika in glagolski vid 350, 502, z vzkličnim vprašalnim stavkom 499
zanikano ali nezanikano ima isti pomen 499, – protipomenka 499
„zapiranje" pred svetom 703
zapisovanje intonacij z ločili 552
zapisana besedila 13, 33
(za)pisna podoba jezika 705
zapisovanje jakostne členitve 543, nezvočnikov 84, samoglasnikov s črkami 72, stavčne intonacije 546, zvočnikov s črkami 77
zapleteno zložena poved 652
zaporedje V + V 87
zapornik 45, 79, + zlitnik 86
zapornik/zlitnik + pripornik 86
zaporedje členitvenih delov v prostem stavku 668, delov členitve po aktualnosti 668, delov podredja (stavčja) 672, delov priredja 647, 673, enot v besedni zvezi 670, izhodišča, prehoda, jedra 660, naslonk v naslonskem nizu 667, 671, povedi v besedilu 673, predmetov v istem stavku 670, stavčnih členov 670
zaporednostna istorečna likovna zveza 601
zapostavljena tonemskost v govorni praksi oz. v jezikovnih priročnikih 829
zapoved 518
zapovedovanje 495
zapovrstje pomensko popolni – pomensko nepopolni glagol 587
zapovrstnostne oznake obdobij SKJ 796, 797
zaslepljeni naslovnik 728
zaslonka 112
zastarela beseda 130
zastarevajoča beseda 130
zastarevajoče (zastarelo) naglaševanje 829
zastavični jezik 695

zator ene izmed oseb 567, osebe s prestavo v podredje 507
zatrjevanje čustvenosti 532
zavest o zvrstnosti jezika 701
zavračanje (ponudbe) 521
zaznavalni pomožni (iz)glagolski izraz 588
zaznavanje dejanja – nedejanja 352, glasovja 41
zaznamovanost dovršnika 350
zaželeni naslovnik 726
zaželenost s pogojnikom 395
zbiranje gradiva za določeno tvarino 710, relevantnega za dano tvarino 699
zborna oblika SKJ 825
zborni jezik 15, nedoločnik 361
zborno – knjižno pogovorno 701
združbe in bogatenje vednosti 698
združbenostni naslovnik 726
zemljepisna oviranost in narečno področje 777
zemljepisno narečje 23
zgled besednozvezne vrste 558
zgledi povedkovnikov v stavčni zgradbi 596, povedkovega prilastka v povedih 618, predmeta v enostavčni povedi 616 (dajalnik, mestnik, orodnik, rodilnik, tožilnik – 616), za levi/desni prilastek 628
zgodnja podaljšava akutiranih kračin 758
zgodovina slovenskega jezika 755
zgodovinski uvod 719
zgornja izgovorna ploskev 45
zgôvor 714
zgradba besedovalnih dejanj 732, (struktura) besedovanja 732, (kompozicija) jedra 720, sotvarja 732, zloga NzZvSaZvNz 87
zgradbenost besedovanja 738
zlaganje 156, 160 (kratično 159, medponsko 159, medponsko-priponsko 158), glagolov 226, pridevniških besed 206 (izpeljanke iz zloženk 208, medponsko-priponske zloženke 206, pomen podrednih pridevnikov 207, samomedponske zloženke 207), samostalnikov 187 (medponsko-priponsko 187, izpeljanke iz zloženk 194, samomedponsko 193)
zlitniki 45, 81
zlivanje zvez *-aje-*, *-eje-* > *-a-*, *-e-* 772, v besedotvorju 154
zlivanjska premena 154
zlog 87, brez soglasnika 87, in deljenje besed 88, z nezapisovanim samoglasnikom 88
zloraba kritike 729, sporočanja 731
zlorabljanje višjega položaja v besedovanju 727
zložena poved 488, poved – sledje povedi 737
zložene glagolske oblike 387, glagolske oblike s *se* 388, glagolske oblike z opisnima deležnikoma 388
zloženke iz glagolske zveze 188 (dejanje 189, prostor/čas 190, rezultat dejanja 189, snov 190, vršilec 188, vršilnik 188), iz neimenovalniške zveze prid. beseda + samostalnik 207, iz zveze pridevnik + samostalnik 190 (konkretizirana lastnost 191, lastnost 191, nosilec lastnosti 190, nosilnik lastnosti 190, prostor/čas 192, snov 192), iz zveze samostalniških besed 207, iz zveze samostalnik + samostalnik 192 (konkretizirana lastnost 193, lastnost 192, nosilec lastnosti 192, nosilnik lastnosti 192, prostor/čas 193, snov 193), z glagolsko-samostalniško podstavo 206, z več naglasi 66
zložje takta 545
zmagovanje daljših spregatvenih končnic za 3. os. mn. 832
zmeraj isto v različni preobleki 730
zmerjavka 125 (zmerjalna beseda)
značilni samoglasnik medmeta 453
značilnosti neknjižnega pogovornega jezika v knjižnem pogovornem 19, odvisnega govora 657, polpremega govora 659, premega govora 655
znaki za podmeno o besedilni vrsti 741
znamenja za posebne variante zvočnikov 76
znamenje # za konec besede 74
znamenjeslovna teorija 731
znanilec (indikator) nagovarjanja 736
znanstveni jezik 29
znižani register 553
zobje 41
zobniki 82
zobnodlesnični medmeti 457
zobnojezičniki 85
zobnovenčni zvočniki *n*, *r*, *l* 74
zobnoustnična *p* in *b* 80
zobnoustničnika 85
zvalnica 462
zvalnik 276, del soredja 490
zvalniška pastavčna poved 489
zvalniški enodelni stavki 632
zveneče variante fonološko neparnih *f*, *c*, *h* 82
zvenečnost 43
zvenečnostna nevtralnost zvočnikov 76
zvenečnostne posebnosti predlogov *z* in onih z izglasjem na *-b*, *-d*, *-z* 83
zvenečnostni pari nezvočnikov 82
zvenenje 44
zveze med koroškim in gorenjskim 778, med koroškim in primorskim 777, med koroškim

in štajerskim 778, med primorskim in notranjskim 778, s predložnimi glagoli 582, stavkov 636
zvočniki 45, 73, praslovanske podstave slovenščine 757
zvočniški sklopi 77
zvoki naprav 460
zvrstna razgibanost v dramskih besedilih 837
zvrstno obarvane besede 126
zvrstnost 11

Ž

žalobno barvanje govora 554
žanr 715 → besedilna vrsta
žargon 13, 25, 26
žargonska beseda 129
žariščnost besedila 687
želelni pozivni členek 445
želelnik 360, v slovnicah 520
želelnost 520, s pogojnikom 521, s pogojnim stavkom 521, z deležnikom na *-l* 521, z *naj* 360, 520, z velelnikom 520
želja 518
želenje 494
željni prihodnjik 398
ženska zvrst jezika 13
ženske sklanjatve 289 (četrta 296, druga 293, prva 289, tretja 296)
ženski spol 266, 275
že znano in določna oblika pridevnika 328
živalsko oglašanje 459
živi jezik 13
živo gledano dejanje s sedanjikom 392
živost besedotvornih sredstev 161, besedotvornih vrst 160, naglasnih tipov 773, – podspol 267, 275, 276, poimenovanj za: avtomobil, bolezen, društvo, *duhá*, karte, naprave, planete, športno, vina – 266, 276), za dosego čustvenosti 531

PODROBNA KAZALA DESETIH POGLAVIJ SLOVNICE

I	Zvrstnost	11	VII	Sporočanje	693–694
II	Glasoslovje	37–40	VIII	Slovenski jezik v času	751–753
III	Besedoslovje	101–102	IX	Sodobna vprašanja slovenskega knjižnega jezika in jezikoslovja	823–824
IV	Besedotvorje	143–148			
V	Oblikoslovje	235–254	X	Stvarno in druga kazala	861
VI	Skladnja	469–486			

LITERATURA PO POGLAVJIH

I Zvrstnost 34–35
II Glasoslovje 97–100
Splošno 97, Naglasoslovju dodano 99, Pisave in pravopis 99
III Besedoslovje 136–141
Besedje 136, Izrazje 138, Vrste besed 139, Lastna imena 139, Frazeologija 140
IV Besedotvorje 232–234
V Oblikoslovje 463–468
Oblikoglasje 463, Splošno 463, Samostalniška beseda 464, Pridevniška beseda 465, Glagol 466, Povedkovnik 467, Nepregibne besedne vrste 467, Naglas 468
VI Skladnja 688–691
Splošno 688, Posamezni problemi 689, Stavčna fonetika 690, Besedni in stavčni red 691
VII Sporočanje 743–749
Splošno 743, Zvrstnost 743, Jezik v govoru 744, Nastajanje sporočila 745, Besedilno sporočilo 745, Naslovnik 746, Govorjenje 746, Sporočanje in šola 746, Pragmatika 748

VIII Slovenski jezik v času 788–794
A – Splošni razvoj slovenskega jezika 788, Narečja 789: Splošno 789, Koroška narečja 790, Primorska narečja 791, Rovtarska narečja 792, Gorenjska narečja 792, Dolenjska narečja 793, Štajerska narečja 793, Panonska narečja 794

B — Slovenski pismeni jezik 807–822

I — Predknjižno izročilo (pismenstvo) 807

II — Slovenski knjižni jezik 809
Splošno 809, I. obdobje 810: Reformacija 810, Protireformacija 813, II. obdobje 813, III. obdobje 813, IV. obdobje 814, V. obdobje 815, VI. obdobje 817, VII. obdobje 819

III — Pokrajinska knjižna izročila 821
Splošno 821, Zahodnoslovensko izročilo 821, Koroško izročilo 821
Prekmursko izročilo 822, Štajersko izročilo
IX Sodobna vprašanja slovenskega knjižnega jezika in jezikoslovja .. 842–859

A — Razpravni del 842
Zvrstnost 842, Izrazna podoba jezika 842, Skladnja 843, Stilistika 843, Prevzemanje 844, Glasila, priročniki 844, Normiranje 845, Kultura knjižnega jezika 845
Družbenost jezika 846
Splošno 846, Osamosvojitev Slovenije in jezik 846, Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika 846, Zamejci, izseljenci, manjšine 847, Jezik v stiku 848, Jezikovne protistave in prevajanje 848, Materinščina, otroškost, ženskost 849, Ustanove za gojenje jezika 850, Periodična glasila 850

B — Dodatek k jezikoslovni literaturi 850
Splošno 850, Zvrstnost 852, Besedje 854, Izrazje 855, Frazeologija 856, Lastnoimenskost 856, Besedotvorje 857, Etimologija 858, Slovarstvo 858, Oblikoslovje 858, Slovenščina v šoli 859

PISAVA IN PRAVOPIS

Pisava pogovornega jezika	20	Zapisovanje vprašalnih povedi	518
Zapisana beseda	33	Zapisovanje velelnih povedi	520
Zapisovanje samoglasnikov s črkami	72	Zapisovanje želelnih povedi	521
Ločevalna znamenja za mesto naglasa, kolikost in kakovost	72	Zaznamovanje členitve s premori	540
		Grafično zaznamovanje jakostne izrazitosti besed	541
Zapisovanje zvočnikov s črkami	77		
Zapisovanje nezvočnikov	84	Zapisovanje jakostne členitve	543
Deljenje in zlog	88	Zaznamovanje intonacij	550
Posebnosti v pisavi besede	104	Zapisovanje vzkličnih povedi	551
Pisanje prevzetih besed	132	Zapisovanje intonacij z ločili	552
Sklapljanje pridevniških besed	209	Grafsko zaznamovanje stavčnih členov	555
Sklapljanje prislovov	231	Simbolizacija stavka in stavčnih zvez	636
Stalne zveze s predlogi	232	Simbolizacija naslonk	671
Zapisovanje pripovednih povedi	515		

PREGLEDNICE

Oscilotonogram 43
Sonagram 44
Jata slovenskih fonemov 45
Osem izgovornih točk samoglasnikov 48
Samoglasniški sestavi glede na prozodičnost 71
Ločevalna znamenja jakostnega naglaševanja 72
Ločevalna znamenja tonemskega naglaševanja 73
Zvočniki 74
Zvočniške variante 76
Zapornіške variante 80
Nezvočniki 82
Soglasniški fonemi po izgovornih značilnostih 85
Soglasniki po zvonkosti 85
Soglasniki po fonološki povezanosti in nasprotjih 85
Morfemski sestav besede 108
Besedotvorne sestavine 150
Vrste in razredi pridevniških zaimkov 335
Morfemski sestav glagola 347
Paradigmatika nezloženih glagolskih oblik 361
Sedanjiške glagolske vrste 362
Sedanjiške končnice 369
Velelniške in pogojniške končnice 370
Nedoločniške glagolske vrste 370
Tonemski naglas *i*-jevskih glagolov 387
Zložene glagolske oblike 388
Glavne vrste zaimenskih prislovov 406
Priredne vezniške zveze 432
Podredne vezniške zveze 433
Glasovna in oblikovna zgradba razpoloženjskih medmetov 451
Premori v besedilu 535
Grafi iz stavčne fonetike 544–550
Stavčna zgradba 555
Priredne besedne zveze 597
Členitvene enote odlomka besedila 661
Naslonski niz 671
Stavčnočlensko črtovje besedilnega odlomka 682
Besednoskladenjski grafi 684–685
Merske določevalnice besedilnih vrst 724
Samoglasniški sestav začetne slovenščine 756
Samoglasniški sestav prvotne slovenščine 758
Soglasniški sestav prvotne slovenščine 758
Preglednica narečnih skupin, narečij, govorov – pretežno po Logar-Riglerju 783
Obdobja slovenskega knjižnega jezika 797

GRAFI

Socialne zvrsti s satelitskim vencem podzvrsti 14
Jedrne socialne zvrsti 14
Shematični prikaz narečnih podstav 23
Zemljepisni prikaz narečnih podstav 24
Interesne govorice 25
Funkcijske zvrsti 27
Govorila 42
Položaj glasilk pri tvorbi glasov 44
Skiagrami 46, 47, 48, 74, 75, 76, 79, 81, 82
Shema formantov iz povprečkov 49
Oblike ustnične odprtine pri izgovoru samoglasnikov 49
Narečne spremembe dolgih *u, i, a* 50
Razvoj *e* in *o* v tipu *žena, noga* 51
Razvoj cirkumflektiranega *o* 52
Razvoj jata v dolgih zlogih 53
Oscilo-tonograma 43, 89
Sonagrami 44, 89–96, 111
Besedni družini *miza, debel* 117
Besedno polje za besedo *krava* 118
Nad- in podpomenke 121
Sporočevalna veriga 696
Sonagramski prikaz stavka *Hiša je gorela* 697
„Hieroglifski" prikaz stavčne povedi 'Hiša je gorela' 697
Naravne ovire in slovenska narečna področja 777
Stičnost slovenščine s sosednjimi in drugimi jeziki 780
Narečja slovenskega jezika po Franu Ramovšu 781
Shema slovenskih podstavnih narečnih ploskev 782
Slovenska narečja po Logar-Riglerjevi Karti slovenskih narečij 784

KRATICE GLASIL IN OBJAV

AB AH	Adam Bohorič Arcticae horulae
AES	Acta ecclesiastica Sloveniae
Aheol. vest.	Arheološki vestnik
AslP(h)	Archiv für slavische Philologie
BV	Bogoslovni vestnik
BSZKI	Brižinski spomeniki, Znanstvenokritična izdaja
Car	Carinthia
CFR	Cvetje z vertov sv. Frančiška
Cv	Cvetje z vertov sv. Frančiška
Cvetje	Cvetje z vertov sv. Frančiška
CZ	Cankarjeva založba
Č	Čas
4. STB	4. simpozij tehniške besede
ČJKZ	Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino
ČZN	Časopis za zgodovino in narodopisje
DiKPSR	Družbena in kulurna podoba slovenske reformacije
DJZR	Dialektološke in jezikovno zgodovinske razprave
DS	Dom in svet
DSAiHHS	Don Slavica Aenipontana in honorem Herbert Schelesniker
DSJ	Družbenost slovenskega jezika
DSJ SR	Družbenost slovenskega jezika, Sociolingvistična razpravljanja
DTZ	Drugi Trubarjev zbornik
DZ	Dajnkov zbornik
DZS	/založbi v Ljubljani/
EJ	Enciklopedija Jugoslavije
EP	Europhras
ES	Enciklopedija Slovenije
ESJ	Eseji o slovenskem jeziku
ESJ	Enciklopedija slovenskega jezika
FGPR	Fondamenti per una grammatica pratica Resiana
FOSH/ HSSMG	Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora
FRZD	Fran Ramovš, Zbrano delo
GFF NS	Godišnjak Filozofskog fakulteta, Novi Sad
GJBUBS	Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji
GL	Gledališki list
GMDS	Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo
GNPSJ	Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika
GSED	Glasnik Slovenskega etnografskega društva
GSM	Glasnik Slovenske matice
IJSL SS	International Journal of the Sociology of Language, Sociolinguistics of Slovene
IJSL	International Journal of the Sociology of Languages
IJSLP	International Journal for Slavic Linguistics and Poetics
IMK	Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko
JD	Jezikoslovna dela (Stanislava Škrabca)
JF	Južnoslovenski filolog
JiČ	Jezik in čas
JiLR	Jezikoslovne in literarnovedne raziskave
JiS	Jezik in slovstvo
JKGC-CG	Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit
JP	Jezikovni pogovori
JR	Jezikoslovne razprave (Antona Breznika)
JR	Jezikovno razsodišče
JS	Jezikoslovni spisi (Stanislava Škrabca)
SS JSSS	Slovene Studies, Journal of the Society for Slovene Studies – „Four hundred Years of the South Slavic Protestant Reformation (1584–1984)"
JTiD	Jezik takó in drugače
JzDiJ	Jezik za danes in jutri
JZ	Jezikoslovni zapiski
KL	Književni listi (Dela)
KMD	Koledar Mohorjeve družbe
KMGL	Knjižnica Mestnega gledališča Ljubljanskega
KO	Katoliški obzornik
KZ MSL	Kopitarjev zbornik, Mednarodni simpozij v Ljubljani
KZSJ	Kratka zgodovina slovenskega jezika
Ling	Lingua
L JAZU	Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
LMS	Letopis Matice Slovenske
LPiY	Language Planing in Yougoslavia
LS FHRL	Lubi Slovenci, A Festschrift to Honor Rado L. Lencek ...

LZ	Levstikov zbornik
LZ	Ljubljanski zvon
LZb	Levstikov zbornik
MD	Mohorjeva družba
Medic. Razgl.	Medicinski razgledi
MGL	Mestno gledališče ljubljansko
MR	Medicinski razgledi
MZ	Miklošičev zbornik
MZ KFM	Miklošičev zbornik (Kulturni forum Maribor)
MZMSL	Miklošičev zbornik, Mednarodni simpozij v Ljubljani
N	Novice
NE	Narodna enciklopedija
NOja	Nova obzorja
NPNSP	Načrt pravil za novi slovenski pravopis
NR	Nova revija
NRazgl	Naši razgledi
NS	Novi svet
NSS	Nova slovenska skladnja
NZ	Naši zapiski
OESKJv19.S	Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju
OLA	Občeslovanski lingvistični atlas
PSP	Papers of Slavic Philology
PiSS	Papers in Slovene Studies
PiZSKJ	Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika
PS-NS	Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar
PRP	Portreti, razgledi, presoje
PSFHSH70.G	Pontes Slavici Festschrift in honorem Stnaislaus Hafner zum 70. Geburtstag
PSS JSSS	Papers in Slovene Studies, Journal of the Society of Slovene Studies
PSSiOT	Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov
PTuSZ	Primus Truber und seine Zeit
RAZU	Razprave (slovenske) Akademije znanosti in umetnosti
RDHV	Razprave znanstvenega društva za humanistične vede
R/D SAZU	Razprave/Dissertationes
RES	Revue des Études Slaves
RFV	Russkij filologičeskij vestnik
R/D	Razprave/Dissertationes
RS	Rocznik slawistyczny
RSJ	Razprave o slovenskem jeziku
RZD	Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani
RZ (0 12)	Ramovšev zbornik (Obdobja 12)
RZ SR	Riglerjev zbornik (v Slavistični reviji)
S	Slovenec
SaEER	The Slavonic and East European Review
SBZ	Slovenski biografski leksikon
7 D	/Sedem/ dni
SEEJ	The Slavic and East European Journal
SG	Slovenski glasnik
SJLK	Slovenski jezik, literatura in kultura
SJIIRP	Slovenski jezik, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama
SJKK	Slovenski jezik, književnost, kultura
SJLK IZ	Slovenski jezik, literatura, kultura, Informativni zbornik
SJLK Z	Slovenski jezik, literatura, kultura – Zbornik
SJNZ	Slovansko jezikoslovje, Nahtigalov zbornik ob stoletnici rojstva
SJS	Slovenski jezik in sporočanje
SJ.SLS	Slovenski jezik. Slovene Linguistic Studies
SJvSsSiNJiK	Slovenski jezik v stiku s slovanskimi in neslovanskimi jeziki in književnostmi, ZSDS, Zborovanje slavistov ob stoletnici smrti Frana Miklošiča
SJvZ	Slovenski jezik v znanosti
SJZ	Slovenski jezik v znanosti
SSJvZ ZP	Simpozij Slovenski jezik v znanosti, Zbornik predavanj
SKI	Slovenska krajevna imena
Skj	Slovenski knjižni jezik
SKJ	Slovenski knjižni jezik
SLSS	Sedemdeset let slovenske slavistike
SM	Slovenska matica
Sn	Slovan
SN	Slovenski narod
SN-TI	Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje
SoS	The Sociolinguistics of Slovene
SP	Slovenski pravopis
SPCHRY	Sociolinguistic Problems in Czhechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia
SP1P	Slovenski pravopis1 Pravila
SPor	Slovenski poročevalec

SR	Slavistična revija
SRL	Slavistična revija
SR RZ	Slavistična revija, Ramovšev zbornik
SS	Slavia Slovaca
SS	Slovene Studies
SS	Slovenska slovnica
SSGL	Studies in Slavic and General Linguistics
SSJKK	Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura – Obdobja 8
SSJLK	Seminar slovenskega jezika, literature in kulture
SSJLK ZP	Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj
SSJSSS	Slovene Studies, Journal of the Society for Slovene Studies
SSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika
SvER ZP	Slovenci v evropski reformaciji, Zbornik prispevkov
SZB	Slovenska zvrstna besedila
ŠM	Škrabčeva misel
TSaEER	The Slavonic and East European Review (= SEER)
TSvR	Trinkov simpozij v Rimu
TT	Tedenska tribuna
3.TZ	III. Trubarjev zbornik
UJ	Uporabno jezikoslovje
UR	Umjetnost riječi
VSiZK	Vprašanja slovarja in zdomske književnosti
WSA	Wiener slavistischer Almanach
ZBS	Zbornik Brižinski spomeniki
ZD	Zbrano delo
ZD FR	Zbrano delo Frana Ramovša
ZMS	Zbornik Matice slovenske
ZRC SAZU	Znanstvenoraziskovalni center SAZU
ZRiSJ	Zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja
ZRSJ	= ZRiSJ
ZSDS	Zbornik Slavističnega društva Slovenije
ZSDS FM	Zbornik Slavističnega društva Slovenije – Franc Miklošič
ZSDS MP	Zbornik Slavističnega društva Slovenije – Maks Pleteršnik
ZSDS ZSMS	Zbornik Slavističnega društva Slovenije, Zborovanje slavistov v Murski Soboti
ZSKJ	Začetki slovenskega knjižnega jezika
ZslPh	Zeitschrift für slavische Philologie
ZSS	Zgodovina slovenskega slovstva
ZSSRFR	Zborovanje slavistov ob stoletnici rojstva Frana Ramovša
ZTT	Založništvo Tržaškega tiska
ZZNT BZ	Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Bleiweisov zbornik
ZZ SR	Zadravčev zbornik (v Slavistični reviji)

AVTORSKE KRATICE

A	Aškerc, Anton
Ad	Ahačič, Draga
Af	Albreht, Fran
B	Bevk, France
Bm	Bor, Matej
Bp	Bohinjec, Peter
Bv	Bartol, Vladimir
Bva	Bohinjec, Valter
C	Cankar, Ivan
Ca	Cerkvenik, Angelo
Ce	Cevc, Emilijan
D	Delo
Delo	
Df	Detela, Fran
E	Erjavec, Fran
F	Finžgar, F. Saleški
Ff	Filipič, France
Fi	Filatelija
G	Gregorčič, Simon
Gc	Golar, Cvetko
Gd	Gorinšek, Danilo
Gf	Govekar, Fran
Gp	Golia, Pavel
Gs	Gruden, Slavko
Hm	Hace, Matevž
I	Ingolič, Anton
Ia	Ingolič, Anton
J	Jenko, Simon
Ja	Javoršek, Jože-Brejc
Jan	Janežič
Jfr	Jesenovec, Fran
Jj	Jurčič, Josip

Jja	Jalen, Janez
Jjz	Jalen, Janez
K	Kette, Dragotin
Kaj	Kajzer, Janez
Kb	Kreft, Bratko
Kc	Kosmač, Ciril
Ked	Kardelj, Edvard
Kf	Kozak, Ferdo
Ki	Koprivec, Ignac
Kj	Kozak, Juš
Kjo	Kersnik, Janko
Kl	Kovačič, Lojze
Km	Kranjec, Miško
Kma	Kmecl, Matjaž
KMD	Koledar Mohorjeve družbe
Ks	Kosovel, Srečko
Kv	Kovačič, Vladimir
Kz	Kveder, Zofka
L	Levstik, Fran
La	Leskovec, Anton
Lf	Lipah, Franc
lj	ljudsko
Lm	Lobnik, Manica
Lovec	Lovec, J.
Lst	Leben, Stanko
Lv	Levstik, Vladimir
M	Murn, Josip
Met	Metelko, Franc
Mf	Milčinski, Fran
Mja	Moder, Janko
Mk	Meško, Ksaver
Mmš	Mikeln, Miloš
O	Obzornik
Ov	Ocvirk, Vasja
P	Prešeren, France
Pavliha	
Pb	Pahor, Boris
Pd	Primorski dnevnik
Pe	Peroci, Ela
Pi	Pregelj, Ivan
Pin	Potrč, Ivan
Pj	Potrč, Jože
Pje	Pahor, Jože
Pjo	Pavlica, Josip
Pl	Premer, Ljuba
Pm	Pugelj, Milan
pr	pregovor
Pt	Pavček, Tone
Pv	Prežihov, Voranc
Ra	Remec, Alojzij
Rma	Rožanc, Marjan
Rv	Ravljen, Vasa
S	Stritar, Josip
Sba	Smolnikar, Breda
Sd	Smole, Dominik
Sm	Skrbinšek, Milan
Sp	Slovenski poročevalec
SP	Slovenski pravopis 1962
Ss	Slovenska slovnica 1964
St	Seliškar, Tone
Svi	Smolej, Viktor
Ši	Šorli, Ivan
T	Tavčar, Ivan
Th	Tavzes, Hugo
Tj	Trdina, Janez
Tp	Trubar, Primož
V	Vodnik, Valentin
Vjo	Vidmar, Josip
Vm	Valjavec, Matija
Vv	Vinkler, Venceslav
Z	Zupančič, Beno
Zc	Zlobec, Ciril
Zbo	Ziherl, Boris
Zi	Zorec, Ivan
Zp	Zidar, Pavle
Ž	Župančič, Oton

POGOSTEJŠE SLOVNIČNE KRAJŠAVE IN STROKOVNI IZRAZI Z MEDNARODNIMI USTREZNIKI

abc.	abeceden/alfabeten
b.	beseda
	besedilo/tekst
	besediloslovje/tekstologija
	blizuzvočnica/paronim
brezv.	brezvezje/asindeton
cel.	celosten/totalen
čas.	čas/tempus
čas.	časoven/temporalen
čas.	časovnost/temporalnost
člen.	členek/partikula
člen.	členitev/segmentacija
	členitev/segmentiranje
človv.	človeškost/hominitudnost, personalnost
čustv.	čustven/etičen
čustv.	čustven/emocionalen
D	dejstveno
D	delavsko
daj.	dajalnik/dativ

daj.	dajalniški/dativen
	delen/partitiven
delež	deležje/gerund
del.	deležnik/particip
	delovalnik/aktant
	dlesničen/alveolaren
dol.	določanje/determinacija
	določen/determinacijski
dol.	dolčnost/determiniranost
dol.	določilo
dopoln.	dopolnjevalen/komplementaren
	dopolnjevalen/kombinatoren
dop.	dopusten/koncesiven
dov.	dovršen/perfektiven
	drsnik/angl. glide
Dr	družinsko
drug.	drugosten/aliativen
	drugoten/sekundaren
	družbenostno jezikoslovje/socio-lingvistika
Dv	dvoriščno
	dvočrkje/digram
	dvoglasnik/diftong
dv.	dvojina/dual
dv.	dvojinski/dualen
	dvoustnični/bilabialen
ed.	ednina/singular
ed.	edninski/singularen
	enakoglasnica/homfon
	enakopisnica/homogram
	enakozvočnica/homonim
glag.	glagol/verbum
glag.	glagolski/verbalen
	glasnik/fonem
	glasoslovje/fonetika s fonologijo
glav.	glaven/kardinalen
	govor/tekst
	govor/parol
	govorica/langaž
	govorniški/retorčen
	hotenjski/voluntativen
im.	imenovalnik/nominativ
im.	imenovalniški/nominativen
	ime/nomen
imen.	imenski/nominalen
	inačica/varianta
	interesna govorica
	intonacija
	izhodišče/tema
izpust.	izpusten/eliptičen
	iztočnica
ist.	istosten/identiteten
istov.	istovetnosten/identifikacijski
	izpostaven/eksponenten
izpelj.	izpeljava/(derivacija, (tvorba)
izpelj.	izpeljevati/derivirati
	izpust/elipsa
	izpusten/eliptičen
	izrazje/terminologija
	izrazoslovje/terminologija
	iztočnica/lema
jak.	jakosten/dinamičen
	jedro/rema
	jezičen/lingvalen
	jezičnik/lingval
	jezičkov/uvularen
jzsl.	jezikoslovje/lingvistika
jzsl.	jezikosloven/lingvističen
jez.	jezikoven
K	kmečko
	kadenca
kak.	kakovosten/kvalitativen
kaz.	kazalen/demonstrativen
kol.	kolikosten/kvantitativen
kol.	kolikostnost/kvantifikacija
	končaj 'končni del'
	koničen/apikalen
konč.	končnica/dezinenca
kr.	krajeven/lokalen
	krajšava/abreviatura
	kratično ime/akronim
	krativec/gravis
	krepitev/intenzifikacija
	krnitev/trunkacija
L	latovščina
l. i.	lastno ime/onomastikon
	likoven/figurativen
ljubk.	ljubkovalen/hipokorističen
ljubk.	ljubkovalnica/hipokoristikum
loč.	ločen/disjunktiven
	ločevalo/diakritik
	ločila/interpunkcija
ločil.	ločilen/disjunktiven
	ločilnik/ablativ
m	moškega spola
M	mestno
m.	moški
m. s.	moški spol
manjš.	manjšalnica/deminutiv
medm.	medmet/interjekcija
medp.	medpona/interfiks
medp.	medponski/interfiksalen
	medpoveden/intersentenčen
mehč.	mehčanje/palatalizacija, jotacija
	mehkoneben/velaren
mest.	mestnik/lokativ
mest.	mestniški/lokativen
Ml	mladostniško

mnogov.	mnogovezje/polisindeton
množ.	množilen/multiplikativen
mn.	množina/plural
mn.	množinski/pluralen
m.	moški/maskulinski
Mo	moško
možn.	možnosten/potencialen
nač.	način/genus
nač.	načinski/genusen
nač.	načinoven/modalen
nadom.	nadomesten/supletiven
nagl.	naglas/akcent
nagl.	naglasen/akcentski
nakl.	naklon/modus
nakl.	naklonski/modalen
nakl.	naklonskost/modalnost glagolska, stavčna
nam.	namenilnik/supin
namer.	nameren/finalen
	nanašanje/referenca
	nanosnik/referent
nar.	narečen/dialekten
nar.	narečje/dialekt
nasl.	naslonka/klitika
nasl.	naslonski/klitičen
nasl.	naslonski/(en)klitičen
	nastop/anakruza
	naštevalen/enumerativen
	navedek/citat
	navzkrižna vezava/zevgma
	nebnjenje/palatalizacija
nečl.	nečloveškost/impersonalnost, nehominitudnost
ned.	nedoločen/indefiniten
nedol.	nedoločnik/infinitiv
nedol.	nedoločniški/infinitiven
nedov.	nedovršen/imperfektiven
nenagl.	nenaglašen/atonalen
	neobvezen/neobligatoren
	neprevzet/avtohton
	netvorjen/nemotiviran
	neuresničljiv/irealen
	nezaznamovan/nevtralen
	nezvočnik/nesonant
	ničti/zeriran
	ničti/nulti
nik.	nikalen/negacijski
nik.	nikalnica/negacija
	nizkotonalen/gravisen
	nižjetonski/akutiran, akutski
	nosljanje/nazaliranje
	nosnik/nazal
	novota/inovacija
O	osnovnošolsko
obč.	občen/apelativen
	občno ime/apelativ
	obliček/morf
	oblikoglasen/morfonološki
	oblikoglasje/morfonologija
oblsl.	oblikosloven/morfološki
oblsl.	oblikoslovje/morfonologija
	oblikoven/formalen
	oblikovnik/morfem
obraz.	obrazilo/formant
	obrnjen/inverzen
	obstranski/lateralen
Od	odraslo
	odstavčen/alinejen
	odnosnica/relacijsko jedro
odv.	odvisen (indirekten)
	odzadnji retrograden
	okoliščina/cirkumstant
	olepševalno/evfemistično
	omiljevalno
okrajš.	okrajšan/abreviiran
	omejevalno protiven/kompenzacijski
opis.	opisen/deskriptiven
	opuščaj/apostrof
or.	orodnik/instrumental
or.	orodniški/instrumentalen
os.	oseba
oseb.	osebek/subjekt
os.	oseben/personalen
oseb.	osebkov/subjekten
osn	osnova
osn.	osnoven/tematičen
osnk.	osnovnik/pozitiv
	ostrivec/akut
Ot	otroško
ozir.	oziralen/relativen
	oznaka/kvalifikator
P	papirnato
P	plemiško
P	predšolsko
	patvorec/reproduktor
	patvorjenje/reprodukcija
pis.	pisava/grafija
podr.	podreden/hipotaktičen, subordiniran
podr.	podredje/hipotaksa
podr.	podrejenost/subordinacija
pog.	pogovoren
pogoj.	pogojen/kondicionalen
pogoj.	pogojnik/kondicional
	poimenjenje/nominalizacija
	poimenovanje/nominacija
pojas.	pojasnjevalen/eksplikativen

pojm.	pojmoven/abstrakten
poljub.	poljubnosten/irelevanten
	polglasnik/šva
	polnavedno/polcitatno
	pomožnik/kopula
pomenosl.	pomenoslovje/semantika
pomen.	pomenski/semantičen
pon.	pona/afiks
ponav.	ponavljalen/iterativen
	popridevitи/adjektivizirati
	porek/apodoza
	poróčan/reporten
	posamostaliti/substanvizirati
	posamostaljenje/substantivizacija
	posamostaljen/substantiviziran
posled.	posledičen/konsekutiven
	potek tona v stavku/intonacija, intonem
	poved/sentenca
pdk.	povedek/predikat
pdk.	povedkov/predikaten
pop.	popona/postfiks
pov.	poveden/indikativen, pripoveden
	povedje/predikat
povdk.	povedkovnik/predikativ
pravoreč.	pravorečje/ortoepija
pravopis.	pravopis/ortografija
	predimek
predl.	predlog/prepozicija
predl.	predložen/prepozicionalen
predm.	predmet/objekt
predm.	predmeten/objekten
predp.	predpona/prefiks
predp.	predponski/prefiksalen
predpret.	predpreteklik/pluskvamperfekt
predsl.	predslonka/proklitika
predsl.	predslonski/proklitičen
pregib.	pregibanje/mocija
	prehod/tranzicija
preh.	prehoden/tranzitiven
premen.	premena/alternacija
premen.	premenjen/inverzen
prem.	premičen
prem.	premi/direkten
	premor/pavza
pres.	presežnik/superlativ
	preskok/anakolut
pret.	preteklik/perfekt, preterit
pretv.	pretvorba/transformacija
	prevzet/alohton
prid.	pridevnik/adjektiv
prid.	pridevniški/adjektiven
prid. b.	pridevniška beseda/adjektival
prid.	pridevniški rod./kvalitativen
	pridvignjen/elativen
prih.	prihodnjik/futur
pril.	prilastek/atribut
pril.	prilastkov/atributiven
	prilikovanje/asimilacija
primern.	primernik/komparativ
primerj.	primerjalni/komparativen
	primik/adjunkcija
prip.	pripona/sufiks
pripor.	pripornik/spirant
prir.	prireden/parataktičen
prir.	priredje/parataksa
prir.	prirednost/koordinacija
prisl.	prislov/adverb
prisl.	prisloven/adverbialen
prisl. dol.	prislovno določilo/adverbiale
	prisojanje/predikacija
	prisojevalen/predikacijski
prist.	pristavek/apozicija
priteg.	pritegnitev/atrakcija
	protistaven/konfrontacijski, kontrastiven
	prorek/protaza
	protikadenca/antikadenca
prot.	protiven/adverzativen
protipom.	protipomenka/anatonim
	protistaven/kontrastiven
	prvoten/primaren
	razlikovanje/disimilacija
	raznosklanjalen/heteroklitičen
	različica/varianta
	različica fonema/alofon
	razpršen/difuzen
Re	rekreacijsko
	resničen/realen
rod.	rodilni(š)k(i)/genitiv(ni)
s	srednjega spola/nevtrumski
S	sleng(ovsko)
S	srednješolsko
s.	srednji
s. s.	srednji spol/nevtrum
samoed.	samoedninski/singulare tantum
sam. b.	samostalniška beseda/substantival
samogl.	samoglasnik/vokal
samomn.	samomnožinski/plurale tantum
sam.	samostalnik/substantiv
sam. b.	samostalniška beseda/substantival
sam.	samostalniški/substantiven
sdv.	samodvojinski/duale tantum
sed.	sedanjik/prezent
	sestav/sistem
	sičnik/sibilant
sklad.	skladenjski/sintaktičen

sklad.	skladnja/sintaksa
sklanj.	sklanjatev/deklinacija
sklanj.	sklanjanje/dekliniranje
sklep.	sklepalen/konsekutiven
skl.	sklon/kazus
skl.	sklonski/kazusen
	skupen/kolektiven
slabš.	slabšalen/pejorativen
slabš.	slabšalnica/pejorativ
	sledje/sekvenca
	sleng
	slovar/dikcionar
slovn.	slovnica/gramatika
sluš.	slušen/akustičen
sopomen.	sopomenski/sinonimen
sopomen.	sopomenka/sinonim
sogl.	soglasnik/konzonant
sor.	sorednost/jukstapozicija
	sotvarje/kontekst
sp.	spol/genus
	sporočanje/komunikacija
	spoznavalen/koginitiven, gnozeološki
spreg.	spreganje/konjugacija
	spregatev/konjugacija
	sprevreči/konvertirati
	sprevrnitev/konverzija
s.	srednji/nevtrski
s. sp.	srednji spol/nevtrum
	srednjik/medij
St	starčevsko
	stalna besedna zveza/fraze(ologe)m
	stavek/sentenca
	stalni pridevek/epiteton ornans
stopnj.	stopnjevalen/gradacijski
stopnj.	stopnjevanje/komparacija
	strešica/cirkumfleks
	strnjen/kompakten
	strnjen/kondenziran
	strnitev/kondenzacija
Šo	šolsko
Šp	športno
štev.	število/numerus
	številka/cifra
štev.	številnik/numerale
	šumevec/šuitant
	tlesk
	tonalnost
	tonem
	tonska lega/register
tož.	tožilnik/akuzativ
tož.	tožilniški/akuzativen
traj.	trajen/durativen
	trdoneben/palatalen
	trdonebnik/palatal
tr.	trojina/trial
trp.	trpen/pasiven
trp.	trpnik/pasiv
tvorb.	tvorben/generativen
tvor.	tvorec/govorec ali pisec
	tvoren/aktiven
	tvorjen/motiviran
	tvorjenka/motivirana beseda
tvor.	tvornik/aktiv
U	umiselno
U	univerzitetno
udel.	udeleženec/participant
ujem.	ujemalen/kongruenten
ujem.	ujemanje/kongruenca
	ujemati se/kongruirati
	upad/redukcija
	upadel/redukcijski
ust.	ustničen/labialen
	ustreznik/ekvivalent
	ustroj/struktura
V	višješolsko
vel.	velelen/imperativen
vel.	velelnik/imperativ
	veščrkje/poligram
	velika poved/perioda
vel. st.	veliki stavek/perioda
venč.	venčen/koronalen
	vez/kopula
vezal.	vezalen/kopulativen
vezn.	vez(ni glagol)/kopula
vezav.	vezava/rekcija
vezn.	vezen/kopulski
vez.	veznik/konjunkcija
vez.	vezniški/konjunkcijski
vid.	vid/aspekt
	visokotonalen/akutski
	višjetonski/cirkumflektiran
vpon.	vpona/infiks
vpraš.	vprašalen/interogativen
vriv.	vrivek/interpolacija
vrst.	vrsten
vrstil.	vrstilen/ordinalen
	vršilec dejanja/nomen agentis
vzkl.	vzklik/eksklamacija
vzkl.	vzkličen/eksklamativen
vzor.	vzorčen/paradigmatičen
	vzpostavljen/rekonstruiran
vzr.	vzročen/kavzalen
	začetnica/iniciala
zaim.	zaimek/pronomen
zaim.	zaimenski/pronominalen
	zamolk/aposiopeza

zapor.	zapornik/okluziv, eksploziv
zasl.	zaslonka/enklitika
zazn.	zaznamovan/markiran
	združena črka/ligatura
	zemljepisen/geografski
zgod.	zgodovinski/historičen
	zgradba/kompozicija, struktura
	zgradba/struktura
zlag.	zlaganje/kompozicija
zlit.	zlitnik/afrikata
zlož.	zloženka/kompozitum
	zložnost/silabičnost
zob.	zoben/dentalen
	zobnik/dental
	zobnojezičen/dentolingvalen
zob. ust.	zobnoustničen/dentolabialen
zval.	zvalnik/vokativ
zval.	zvalniški/vokativen
zvoč.	zvočnik/sonornik, sonant
ž	ženski spol/femininum
ž.	ženskega spola/feminativen
žarg.	žargon
ž. s.	ženski spol/femininum
Ž	žargon(sko)
Ž	živo
Že	žensko
žel.	želelnik/optativ
žel.	želelniški/optativen
živ.	živo/animatum

Jože Toporišič
SLOVENSKA SLOVNICA

Oprema
Matjaž Vipotnik

Založila
Založba Obzorja, Maribor

Urednica
Alenka Valh Lopert

Za založbo
Zlatko Lazarevič

Prvi natis
četrte, prenovljene in razširjene izdaje,
junij 2000

Prva izdaja
1976

Priprava za tisk
Studio CTP d.o.o., Ljubljana

Natisnila
DELO Tiskarna d.d., Ljubljana

ISBN 961-230-171-9